श्री स्वामिनारायणो विजयतेतराम् ।

श्रीमद् सत्सङ्गिजीवन शास्त्रम् ।

श्रीशतानन्दमुनि विरचितम्-गुर्जरानुवाद सहितम् ।

શ્રી શતાનંદમુનિ વિરચિતમ્ ।

શ્રીમદ્ સત્સંગિજીવન શાસ્ત્રમ્

પ.પૂ. સનાતન ધ.ધુ. શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ દેવ પીઠાધિપતિ આચાર્યશ્રી ૧૦૦૮ શ્રી અજેન્દ્રપ્રસાદજી શ્રી નરેન્દ્રપ્રસાદજી મહારાજશ્રી (વડતાલ)ની આજ્ઞાથી સાધુ આનન્દસ્વરૂપદાસ (વેદાન્તાચાર્ય) સંશોધિત

चतुर्थ प्रकरणम् ।

ગુજરાતી અનુવાદ સહિત

ચતુર્થ-પ્રકરણ

सुव्रत उवाच -

स्वगृहे निवसन्तं तं निर्दम्भोऽभयनन्दनः ।
सिषेवे परया भक्त्या सकुटुम्बोऽन्वहं नृप! ॥१॥

અધ્યાય : ૧

પુરાણાદિ-શ્રવણના ઉત્સવમાં સામાન્ય પણે પુરાણાદિ શ્રવણની વિધિ કહેલી છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! પોતાના પરિવાર સહિત અભયરાજાના પુત્ર ઉત્તમરાજા કપટે રહિત પોતાના ગૃહમાં નિવાસ કરતા શ્રીહરિની સર્વોત્તમ ભક્તિપૂર્વક દરરોજ સેવા કરતા હતા. (૧)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

तत्प्रीतये स कृतवानन्नकूटमहोत्सवम् । प्रबोधन्युत्सवं चापि पूर्ववद्विस्मयावहम् ॥२॥ भक्तं सपरिवारं तं सुखयन्भगवानपि। भक्तान्देशान्तरेभ्यः स्वानाह्वाय्याचीकरच्च तौ ॥३॥ प्रबोधन्युत्सवेऽतीते स्वस्वदेशं गतेषु च । देशान्तरीयलोकेषु भगवान् लोकभावनः ॥४॥ वेदोक्तां स्थापयन्नेव मर्यादां स्वाश्रितेषु सः । पुराणश्रवणारम्भमचिकीर्षच्च सर्ववित् ॥५॥ उषस्युत्थाय षष्ठ्यां च प्रातःकृत्यं विधाय सः । आकारयत्पुराणज्ञं प्रयागजितमीश्वरः ॥६॥ स्वमन्दिरबहिर्वेद्यामासने स उपाविशत् । तत्र पौराणिकश्चान्ये पार्षदाद्या उपाययुः ॥७॥ यथोचितं सभायां ते निषेदुश्च व्यवस्थया । ततः स भगवानूचे मयराममद्विजं प्रति ॥८॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच – **शृणु त्वं ब्राह्मणश्रेष्ठ ! ज्योतिःशास्त्रविशारद! । मासोऽयं मार्गशीर्षोऽस्ति मासानामुत्तमः किल ॥९॥ विभूतिर्वासुदेवस्य कथितोऽसौ महर्षिभिः । पुराणश्रवणं कर्तुमत्रेच्छास्ति मम द्विज! ॥१०॥ तदारम्भमुहूर्तं त्वं यथाशास्त्रं वदाधुना । निरन्तराया सिद्धिः स्याद्यत्रारम्भे कृते सति ॥११॥** पञ्चाङ्गपत्रं निष्कास्य स तदा स्थूलवेष्टनात् । दृष्ट्वा प्राह हरिं स्वामिन् ! मुहूर्तः श्वोऽस्ति तादृशः ॥१२॥ योगोऽस्ति मित्रसंज्ञो यद्धनिष्ठाबुधवारयोः । पुराणश्रवणारम्भस्तत्र कार्यस्त्वया प्रभो! ॥१३॥ इत्युक्ते तेन भगवान् प्राह पौराणिकं वचः । प्रारम्भः श्वोऽस्ति कर्तव्यः श्रीमद्भागवतस्य मे ॥१४॥ उषस्युत्थाय कर्तव्य दिनाद्यप्रहरावधि । त्वयाऽस्माभिश्च विप्रर्षे! नैत्यकं कर्म चान्वहम् ॥१५॥ ततः कथायाः प्रारम्भं कृत्वा मध्याह्न एव सा । समापनीया च ततः कार्यो माध्याह्निको विधिः ॥१६॥ पुनस्तृतीययामान्ते सायंसन्ध्यावधि द्विज! । प्रारभ्य च समाप्या सा भवतो रुचिरस्ति चेत् ॥१७॥ पौराणिक उवाच – **एवमेव करिष्यामि कृपानाथाहमन्वहम् । वाचयिष्ये यथाकालं कथामत्र दृढासनः ॥१८॥ विश्रान्तिर्या कृता मध्ये त्वया स्वामिंस्तया मम । जातं मनः प्रसन्नं वै**

ઉત્તમરાજા શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે આશ્ચર્યકારી અન્નકૂટનો મહોત્સવ અને પ્રબોધિનીનો ઉત્સવ પણ પૂર્વની માફક **સંવત્ ૧૮૭૯ના વર્ષ**માં પણ કરતા હતા. (૨) ભગવાન શ્રીહરિ પણ કુટુંબે સહિત પોતાના એકાંતિક સેવક ઉત્તમરાજાને સુખ આપતા સતા દેશાન્તરથી પોતાના ભક્તોને બોલાવડાવીને બન્ને ઉત્સવો ઉત્તમરાજા પાસે કરાવતા હતા. (૩) પ્રબોધિનીનો ઉત્સવ થયા પછી બીજા દેશોથી આવેલા ભક્તજનો પોતપોતાના દેશમાં ગયા ત્યારે પોતાનાં જનોનું પાલન કરનારા ભગવાન શ્રીહરિ વેદમર્યાદાને પોતાનાં આશ્રિતજનોમાં સ્થાપન કરવા માટે સ્વયં સર્વજ્ઞ હોવા છતાં પણ પુરાણ શ્રવણનો આરંભ કરાવતા હતા. (૪-૫)

શ્રીહરિએ સંવત્ ૧૮૭૯ના માગશર સુદી છઠ્ઠને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ઊઠીને પ્રાતઃસ્નાનાદિક કર્મ કરીને પુરાણના વક્તા પ્રયાગજીને પોતાના પાર્ષદ દ્વારા બોલાવ્યા. (૬) શ્રીહરિ પોતાના મંદિરની બહાર ઓટા ઉપર સિંહાસનમાં બેઠા. તે સ્થળમાં પુરાણિક પ્રયાગજી અને પાર્ષદો આવ્યા. (૭)

પુરાણી વગેરે પોતપોતાની મર્યાદાથી સભામાં યથાયોગ્ય બેઠા. પછી **ભગવાન શ્રીહરિએ મયારામ વિપ્રને કહ્યું:** (૮) હે બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ ! હે જ્યોતિઃશાસ્ત્ર વિશારદ ! તમો સાંભળો. સર્વ માસોમાં શ્રેષ્ઠ આ માગશર માસ શ્રી વાસુદેવની વિભૂતિ કહેલો છે. આ માસમાં મારે પુરાણ શ્રવણ કરવાની ઈચ્છા છે. (૯-૧૦) માટે તમે હમણાં જ પુરાણશ્રવણના આરંભનું **મુહૂર્ત** કહો, જે મુહૂર્તમાં આરંભ કરવાથી નિર્વિઘ્નપણે કાર્યની સિદ્ધિ થાય. (૧૧) હે રાજન્ ! તે સમયે મયારામ વિપ્રે પોતાની પાઘડીમાંથી પંચાંગ કાઢી તેમાં જોઈને શ્રીહરિને કહ્યું : હે સ્વામિન્ ! તેવું મુહૂર્ત તો આવતી કાલે છે. (૧૨) હે પ્રભો ! જે મુહૂર્તમાં ધનિષ્ઠા અને બુધવારનો યોગ હોવાથી **મિત્ર** નામનો યોગ છે. તે મુહૂર્તમાં તમોએ પુરાણ શ્રવણનો પ્રારંભ કરવો. (૧૩) હે રાજન્ ! મયારામ બ્રાહ્મણે આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે શ્રીહરિએ સભામાં પોતાની આગળ બેઠેલા પ્રયાગજી પુરાણીને વચન કહ્યું, હે પુરાણી ! આવતી કાલે મારે શ્રીમદ્ ભાગવતનો આરંભ કરવો છે. (૧૪) હે વિપ્રર્ષે ! તમો અને અમોએ પ્રાતઃકાળમાં ઊઠીને દિવસના પહેલા પહોરમાં સ્નાન સંધ્યાદિક નિત્યકર્મ દરરોજ કરવું. (૧૫) પછી કથાનો પ્રારંભ કરીને કથા બપોરે સમાપ્ત કરવી, પછી મધ્યાહ્નકાળની વિધિ કરવી. (૧૬) હે વિપ્ર, ફરીથી ત્રીજા પહોરના અંતમાં આરંભ કરી સાયંકાળ સુધી કથા વાંચવી, પછી સમાપ્ત કરવી, તમારે આમાં રૂચિ હોય તો કહો. (૧૭)

પ્રયાગજી પુરાણી કહે છે : હે કૃપાનાથ, હું દરરોજ તમારા કહ્યા પ્રમાણે કરીશ. સુસ્થિર આસનથી તમારી સમીપમાં સમય સમય પ્રમાણે કથા વાંચીશ. (૧૮) હે સ્વામિન્ ! તમોએ વચમાં જે વિશ્રાંતિ કરી તેથી મારું મન પ્રસન્ન થયું. અન્યથા-

देहक्लेशोऽन्यथा भवेत् ॥१९॥ आगम्यतां श्व इत्युक्त्वा ततस्तं भगवान्निजान् । भक्तान् पुराणश्रोतृंश्च जगादानन्दयन् वचः ॥२०॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच-भक्ताः! शृणुत भद्रं वः सर्वेषां हितमुच्यते । पुराणश्रवणं कार्यं सर्वैरेव मदाश्रितैः ॥२१॥ चतुर्णामपि वर्णानां तथैवाश्रमिणामपि । अधिकारो भवत्येव पुराणश्रवणे सदा ॥२२॥ एष साधारणः पन्थाः साक्षात्सर्वार्थसिद्धिदः । महामुनिजनैः प्रोक्तो देवैरपि सुपूजितः ॥२३॥ स्वरूपबोधो न हरेः कथायाः श्रवणं विना । भवेन्नृणां विना तं च कथं स्यात्संसृतिक्षयः ॥२४॥ तस्माद्व्यासकृतानां हि पुराणानां निरन्तरम् । श्रवणं भारतस्यापि कार्यं रामायणस्य च ॥२५॥ अज्ञानतिभिरान्धानां दीपोऽयं ज्ञानसिद्धिदः । पुराणश्रवणं विष्णोरौषधं भवरोगिणाम् ॥२६॥ सर्वथैवात्मनः श्रेयो येऽभिवाञ्छन्ति देहिनः । ते शृण्वन्तु सदा भक्त्या कथां पौराणिकीं शुभाम् ॥२७॥ अशक्तो यः सदा श्रोतुं कथां भगवतः स तु । मुहूर्तं वापि शृणुयान्नियतात्मा दिनेदिने ॥२८॥ यस्तु प्रतिदिनं श्रोतुमशक्तः सोऽपि मानवः । पुण्यमासेषु शृणुयात्पुण्यासु च तिथिष्वपि ॥२९॥ मुहूर्तं वा तदर्धं वा क्षणं वा पावनीं कथाम्। ये शृण्वन्ति नरा भक्त्या न तेषामस्ति दुर्गतिः ॥३०॥

यत्फलं सर्वयज्ञेषु सर्वदानेषु यत्फलम् । भक्त्या पुराणश्रवणात्तत्फलं विन्दते नरः ॥३१॥ कलौ युगे विशेषेण पुराणश्रवणादृते। नास्ति धर्मः परः पुंसां नास्ति मोक्षपथः परः ॥३२॥ कलौ हीनायुषो मर्त्या दुर्बलाः श्रमपीडिताः । दुर्मेधसो दुःखभाजो धर्माचारविवर्जिताः ॥३३॥ इति सञ्चिन्त्य कृपया भगवान्बादरायणः । हिताय तेषां विदधे पुराणाख्यं रसायनम् ॥३४॥

વિશ્રાંતિ ન કરી હોય તો શરીરને ક્લેશ થાય, જ. (એ વાત નિશ્ચિત છે) (૧૯) પછી ભગવાન શ્રીહરિએ પુરાણીને આવતી કાલે જ તમો આવો. આ પ્રમાણે કહીને પુરાણના શ્રોતા પોતાના ભક્તોને આનંદ આપતાં વચન કહ્યું : (૨૦)

શ્રીહરિએ કહેલો પુરાણ શ્રવણનો મહિમા :- શ્રી નારાયણમુનિ કહે છે, હે ભક્તો ! તમો મારું વચન સાંભળો. તમારું કલ્યાણ થાઓ. સર્વેનું હિતકારી વચન કહું છું. સર્વે મારા આશ્રિતોએ પુરાણનું શ્રવણ કરવું જ. (૨૧) બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણોને તેમજ બ્રહ્મચર્યાદિ ચાર આશ્રમીઓને પણ પુરાણ શ્રવણમાં સદા અધિકાર છે જ. (૨૨) આ પુરાણશ્રવણ સ્વરૂપ સર્વેને સામાન્ય માર્ગ મહામુનિજનોએ પ્રત્યક્ષ સમગ્ર પુરુષાર્થને આપનારો કહ્યો છે. દેવોએ પણ માન્ય કરેલો છે. (૨૩) કથાના શ્રવણ વિના મનુષ્યોને શ્રીહરિના સ્વરૂપનું માહાત્મ્યે સહિત યથાર્થ જ્ઞાન થાય નહિ.શ્રીહરિના સ્વરૂપના જ્ઞાન વિના જન્મમરણરૂપ સંસારનો નાશ થતો નથી. (૨૪) માટે વ્યાસે કરેલાં પુરાણો, શ્રીમદ્‌ભાગવતાદિ તથા મહાભારત, અને રામાયણનું પણ શ્રવણ નિરંતર કરવું. (૨૫) પુરાણ-શ્રવણ, અજ્ઞાનરૂપી અંધકાર યુક્ત જનોને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના સ્વરૂપના જ્ઞાનની સિદ્ધિ આપનારો દીપકરૂપ છે અને ભવરોગવાળાં જનોને પુરાણશ્રવણ ઔષધ છે. (૨૬)

જે શરીરધારીઓ સર્વ પ્રકારે આત્માનું શ્રેય ઈચ્છે છે, તે જનો શુભ પુરાણની કથા ભક્તિથી સદા સાંભળો. (૨૭) જે માણસ ભગવાનની કથા સદા સાંભળવામાં અશક્ત હોય તે માણસ તો એકાગ્ર મનથી દરોરોજ બે ઘડી કે ઘડી વાર પણ સાંભળે. (૨૮) જે માણસને દરરોજ ભગવાનની કથા સાંભળવાનો સમય ન મળતો હોય તેવા માણસે પણ પુણ્યવંતા શ્રાવણાદિ મહિનાઓમાં, એકાદશી જેવી તિથિઓમાં પણ ઘડી બે ઘડી શ્રવણ કરવું. (૨૯) જે માણસો બે ઘડી અથવા એક ઘડી અથવા ક્ષણ વાર પણ ભક્તિથી પવિત્ર ભગવાનની કથા સાંભળે છે, તે માણસોની દુર્ગતિ થતી નથી. (૩૦)

સર્વ યજ્ઞોમાં અને સર્વ દાનોમાં જે ફળ કહેલું છે, તે ફળને મનુષ્ય ભક્તિથી કરેલા પુરાણ-શ્રવણથી પામે છે. (૩૧) આ મહાઘોર કળિયુગમાં વિશેષપણે પુરાણ શ્રવણ વિના પુરુષોને સર્વોત્તમ ધર્મ નથી. બીજો કોઈ મોક્ષમાર્ગ નથી. (૩૨) કલિયુગમાં મનુષ્યો અલ્પાયુષ, શક્તિ રહિત, નાના પ્રકારના પરિશ્રમથી પીડાવાળા, કુબુદ્ધિવાળા, અધ્યાત્માદિ ત્રિવિધ દુઃખ ભજનારા પોતાના વર્ણાશ્રમને યોગ્ય સદાચારથી રહિત આચરણવાળા હોય છે. (૩૩) આ પ્રકારનો વિચાર કરીને ભગવાન કૃષ્ણ દ્વૈપાયને કલિયુગના મનુષ્યોના હિત માટે પુરાણસંજ્ઞાવાળું રસાયણરૂપી ઔષધ કર્યું. (૩૪) મહાપ્રયત્નથી અમૃતપાન કરતાં એક જ અમર થાય. પુરાણરૂપી અમૃતનું પાન કરનાર તો કુળને પણ જરા અવસ્થાએ રહિત-અમર કરે. (૩૫) માણસ પુરાણના શ્રવણ વિના પશુ સમાન માનેલો છે માટે પોતાના હિતને ઈચ્છતા પુરુષોએ પુરાણનું શ્રવણ વિધિપૂર્વક

पिबन्नेवामृतं यन्नादेकः स्यादजरामरः । पुराणामृतपः कुर्यात्कुलमप्यजरामरम् ॥३५॥ विना पुराणश्रवणं नरः पशुसमो मतः। तस्मादवश्यं तत्कार्यं विधिना स्वहितार्थिभिः ॥३६॥ सुव्रत उवाच – इत्युक्तवन्तं तं नत्वा हरिमुत्तमभूपतिः । पप्रच्छ प्राञ्जलिर्भक्त्या पुराणश्रवणोत्सुकः ॥३७॥ राजोवाच – पुराणश्रवणस्येश! श्रोतुमिच्छाम्यहं विधिम् । कस्मिन्काले च तत्कार्यं देशे कीदृग्विधे तथा ॥३८॥ वक्ता पुराणस्य विभो ! कीदृशः परिकीर्तितः । श्रोतारः कीदृशाश्च स्युः किं देयं तैः समापने ॥३९॥ एतन्मे ब्रूहि भगवन्निति पृष्टो नृपेण सः । सर्वेषां शृण्वतामूचे तच्छुश्रूषां विदन् विभुः ॥४०॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच– सर्वपापविनिर्मुक्तिकरणे यस्य मानसम् । भवेत्तेनादरान्नित्यं पुराणं श्रव्यमुत्तमम् ॥४१॥ आनुकूल्यं न चेन्नित्यं तदावश्यं पुमान्नृप! । पुराणश्रवणं कुर्याच्चातुर्मास्ये च पर्वसु ॥४२॥ विधानं तस्य यद्राजन्यथोक्तफलदायकम्। तत्स्कान्दादिपुराणोक्तं कथयामि समासतः ॥४३॥ कृताह्निकः समाहूय वक्तारं शास्त्रकोविदम् । सम्भाव्यासनदानेन नमस्कुर्यात्तमादरात् ॥४४॥ उच्चासने पुस्तकं च संस्थाप्यैव ततोऽवरे । व्यासासनेऽतिमृदुले वक्तारमुपवेशयेत् ॥४५॥ सम्पूज्य पुस्तकं त्वादौ ततो वक्तारमर्चयेत् । चन्दनेनाक्षतैः पौष्पैर्हाराद्यैर्धूपदीपकैः ॥४६॥ नैवेद्यफलताम्बूलदक्षिणाभिश्च भक्तितः । सम्पूज्यारार्त्रिकं कृत्वा नमस्कुर्वीत सादरम् ॥४७॥ नमस्ते भगवन्व्यास ! वेदशास्त्रार्थकोविद ! । ब्रह्मविष्णुमहेशानां मूर्ते ! सत्यवतीसुत!॥४८॥ मन्त्रेणानेन वक्तारं नमस्कृत्य ततो नृप! । श्रोतॄन्विप्रान्सतश्चार्चेन्मुख्यः श्रोता यथोचितम् ॥४९॥ आसनादवरे वक्तुरुपविश्यासने ततः । पुराणं शृणुयुः सर्वे नत्वा तं स्वस्थमानसाः ॥५०॥ उपवेश्यं ब्राह्मणानां पृष्ठतस्तत्र बाहुजैः । तेषां च पृष्ठतो वैश्यैस्तेषां शूद्रैश्च संसदि ॥५१॥ ये च सङ्करजातीयाः शूद्राणां

અવશ્ય કરવું. (૩૬)

સુવ્રતમુનિ કહે છે, હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે કહેતા શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી પુરાણ શ્રવણમાં ઉત્સાહવાળા ઉત્તમરાજાએ બન્ને હાથ જોડીને આદરપૂર્વક પૂછ્યું : (૩૭) હે ઈશ ! હું પુરાણશ્રવણનો વિધિ સાંભળવા માટે ઇચ્છું છું. તે પુરાણશ્રવણ કયા સમયમાં કરવું તથા કયા દેશમાં કરવું ? (૩૮) હે વિભો ! હે હરે ! પુરાણનો વક્તા કેવો કહેલો છે. પુરાણના શ્રોતાઓ કેવા હોય અને પુરાણના શ્રોતાઓએ પુરાણની સમાપ્તિમાં પુરાણ વાંચનારને શું આપવું ? (૩૯) હે ભગવન્ ! આ મારા પ્રશ્નનો ઉત્તર મને કહો. હે રાજન્ ! આવી રીતે ઉત્તમ ભૂપતિએ પુછાયેલા સમર્થ શ્રીહરિએ ઉત્તમરાજાને પુરાણ સાંભળવા ઇચ્છતા જાણીને સભામાં બેઠેલાં જનોને સાંભળતા ઉત્તમરાજાને કહ્યું. (૪૦)

સ્કન્દાદિ પુરાણોમાં કહેલો શ્રવણ વિધિ :- શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે, હે ઉત્તમ ! જેનું મન સર્વે પાપોના વિનાશ કરવામાં ઉત્સુક હોય, તે માણસે હંમેશા આદરથી પુરાણ સાંભળવું. (૪૧) હે રાજન્ ! જો પ્રતિદિન પુરાણ સાંભળવાની અનુકૂળતા ન હોય, તો પુરુષે ચાતુર્માસમાં અને બારસ-અમાવાસ્યાદિ પર્વોમાં પુરાણશ્રવણ અવશ્ય કરવું. (૪૨) હે રાજન્ ! યથાર્થ કહેલા ફળને આપનારું પુરાણશ્રવણનું જે વિધાન છે તે સંક્ષેપથી કહું છું. (૪૩) જેણે નિત્યવિધિ કરી છે એવો શ્રોતા સકલ શાસ્ત્રને જાણનાર પુરાણ વાંચનારને બોલાવીને આસન આપીને સન્માનપૂર્વક વક્તાને નમસ્કાર કરે. (૪૪) અતિ ઊંચી પીઠ ઉપર પુસ્તકની સંસ્થાપના કરી પુસ્તકના આસનથી નીચે અત્યંત કોમળ વ્યાસાસનમાં પુરાણ વાંચનારને બેસાડે. (૪૫) પ્રથમ પુસ્તકને ઉપચારોથી પૂજીને પછી વક્તાને પૂજે. ચંદન, અક્ષત, પુષ્પહારો-તોરા- બાજુબંધાદિક તથા ધૂપ-દીપથી અને નૈવેદ્ય-ફળ-તાંબૂળ-દક્ષિણા વગેરેથી ભક્તિ પૂર્વક પૂજન કરી આરતી કરીને આદરપૂર્વક જેમ હોય તેમ મંત્રપૂર્વક વક્તાને પ્રણામ કરે. (૪૬-૪૭) **(મંત્ર કહે છે :)** હે ભગવન્ ! હે વ્યાસ ! હે વેદશાસ્ત્રના અર્થમાં પ્રવીણ ! હે બ્રહ્મા વિષ્ણુ મહેશોની મૂર્તિ ! હે સત્યવતી પુત્ર ! તમોને નમસ્કાર છે. (૪૮) હે નૃપ ! આ મંત્રથી વક્તાને નમસ્કાર કરી મુખ્ય શ્રોતા, શ્રોતા બ્રાહ્મણો અને સાધુઓને યથાયોગ્ય પૂજે. (૪૯) પછી વક્તાના આસનથી નીચે આસને બેસીને સર્વે શ્રોતાઓ એકાગ્ર ચિત્તવાળા, વક્તાને નમસ્કાર કરી પુરાણ સાંભળે. (૫૦) કથાશ્રવણની સભામાં બ્રાહ્મણોની પછવાડે ક્ષત્રિયો બેસે અને ક્ષત્રિયોની પાછળ વૈશ્યો બેસે અને તેમની પાછળ શૂદ્રો બેસે અને શૂદ્રોની પાછળ સંકરજાતીયજનો બેસે, આ પ્રકારે મર્યાદાથી બેસીને ભગવાનની કથા સાંભળવી. (૫૧-૫૨) જે બ્રાહ્મણો જ્ઞાનવૃદ્ધ તપોવૃદ્ધ અને બ્રહ્મનિષ્ઠ હોય, તે જ્ઞાનવૃદ્ધાદિ શ્રોતાજનોને સર્વેની આગળ બેસાડવા. (૫૩) હે મહીપતે ! સ્ત્રીઓએ પણ તે સભામાં પુરુષોથી ચાર હાથ દૂર, શ્રીહરિની કથા સાંભળવા મર્યાદાથી બેસવું. (૫૪) પત્ર = શાક વગેરેનાં પાન, પુષ્પ = મોગરા વગેરેનાં પુષ્પ, ફળ

पृष्ठतस्तु तैः । मर्यादयैवोपविश्य श्रोतव्या भगवत्कथाः ॥५२॥ ज्ञानवृद्धास्तपोवृद्धा ब्रह्मनिष्ठाश्च ये द्विजाः । उपवेश्याः श्रोतृभिस्ते सर्वेषामग्रतो नरैः ॥५३॥ धनुर्मानान्तरे पुम्भ्यः स्त्रीभिश्चापि महीपते! । मर्यादयैवोपवेश्यं तत्र श्रोतुं हरेः कथाः ॥५४॥ पत्रं पुष्पं फलं वापि रौप्यकं ताम्रढब्बुकम् । निवेद्य वा धान्यमुष्टिं वक्त्रे तु शृणुयात्कथाम् ॥५५॥ बालो युवाऽथवा वृद्धो दरिद्रो दुर्बलोऽपि वा । पुराणज्ञः सदा वन्द्यः पूज्यश्च सुकृतार्थिभिः ॥५६॥ न प्राकृतमतिः कार्या पुराणज्ञे कदाचन । यस्य वक्त्रोद्गता वाणी कामधेनुः शरीरिणाम् ॥५७॥ गुरवः सन्ति लोकस्य जन्मतो गुणतश्च ये । तेषामपि च सर्वेषां पुराणज्ञः परो गुरुः ॥५८॥ भवकोटिसहस्रेषु भूत्वा भूत्वावसीदते । यो ददाति हरेर्ज्ञानं कोऽन्यस्तस्मात्परो गुरुः ॥५९॥ पुराणज्ञः शुचिः शान्तो दान्तो विजितमत्सरः । साधुः कारूण्यवान्वाग्मी जात्या विप्रः कथां वदेत् ॥६०॥ द्विजातिरन्यो यः प्राप्तो दीक्षां भागवतीं स तु । अष्टाङ्गब्रह्मचर्याढ्यो निर्लोभश्चेद्वदेत्कथाम् ॥६१॥ व्यासासनं समारूढो यदा पौराणिको भवेत्। आसमाप्तेस्तदा कञ्चिन्नमस्कुर्यान्न भूपते !॥६२॥ एकान्तिका हरेर्भक्ता हरिर्वा मानुषाकृतिः । तत्रागच्छेद्यदि तदा नमस्कुर्वीत तांश्च तम् ॥६३॥ ये धूर्ता ये च दुर्वृत्ता ये चान्यविजिगीषवः । तेषां कुटिलवृत्तीनामग्रे नैव वदेत्कथाम् ॥६४॥ न दुर्जनसमाकीर्णे न शूद्रश्वापदाकुले । देशे न द्यूतसदने वदेत्पुण्यकथां सुधीः ॥६५॥ सद्ग्रामे सद्भिराकीर्णे सुक्षेत्रे देवतालये । नदीतटे शुचौ गेहे कथा वाच्याऽशनालये ॥६६॥ श्रद्धाभक्तिसमायुक्ता नान्यकार्येषु लालसाः । वाग्यताः शुचयोऽव्यग्राः श्रोतारः पुण्यभागिनः ॥६७॥ पुराणं ये त्वसम्पूज्य गन्धाद्यैर्नमनेन वा । शृण्वन्ति च कथां भक्त्या दरिद्राः स्युर्नरास्तु ते ॥६८॥ कथायां कीर्त्यमानायां ये गच्छन्त्यन्यतो नराः । भोगकाले प्रणश्यन्ति तेषां दाराश्च सम्पदः ॥६९॥

= સોપારી વગેરે, રૂપાનાણું અથવા તાંબાની મુદ્રા અથવા મૂઠી કોઈ અન્ન વક્તાને નિવેદન કરી કથા સાંભળે. (૫૫) પુરાણનો વક્તા સોળ વર્ષથી નાની ઉંમરનો બાળક હોય અથવા યુવાન હોય કે વૃધ્ધ હોય અથવા દરિદ્ર હોય કે દુર્બળ હોય તોપણ પુણ્યને ઈચ્છનાર શ્રોતા જનોએ સદા નમસ્કાર કરવા યોગ્ય અને પૂજવા યોગ્ય છે. (૫૬) પુરાણને જાણનારામાં ક્યારેય સાધારણ મનુષ્યબુદ્ધિ ન કરવી. કારણ કે પુરાણને જાણનારાના મુખથી નીકળેલી વાણી કથાના શ્રોતાજનોને કામધેનુ સમાન છે. (૫૭) જે જાતિમાત્રથી જ અને ગુણથી લોકના ગુરુઓ છે તે સર્વેની મધ્યે પણ પુરાણને જાણનારો સર્વ શ્રેષ્ઠ ગુરુ છે. (૫૮) જે પુરાણ જાણનારો ચોરાશી લાખ યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થઈ દુઃખ પામનાર પુરુષને પરમાત્માનું જ્ઞાન આપે છે. માટે પુરાણજ્ઞથી બીજો સર્વ શ્રેષ્ઠ ગુરુ કોણ હોય ? અર્થાત્ કોઈ ના થાય. (૫૯) પવિત્ર, શાન્ત, જિતેન્દ્રિય, દાન્ત, મત્સરે રહિત, સાધુ, કરુણાવાળો, સારી રીતે પુરાણ વાંચવામાં પ્રવીણ-જાતિથી બ્રાહ્મણ, પુરાણજ્ઞ કથા વાંચે. (૬૦) અથવા ધર્મવંશી ગુરુ થકી જે ભાગવતી દીક્ષા પામેલો બીજો દ્વિજાતિ-ક્ષત્રિય અથવા વૈશ્ય અષ્ટાંગ બ્રહ્મચર્ય વ્રતમાં રહેનાર (ત્યાગી-સાધુ વગેરે), દ્રવ્યાદિના લોભ-રહિત જો હોય તો કથા કહે. પૂર્વે કહેલા શુદ્ધિ વગેરે ગુણો પણ જાણવા. (૬૧) હે ભૂપતે ! પુરાણજ્ઞ જ્યારે વ્યાસાસન પર બેઠા હોય ત્યારે કથાની સમાપ્તિ સુધી કોઈ પણ માણસને નમસ્કાર કરે નહીં. (૬૨) જ્યારે કથાની સભામાં શ્રીહરિના એકાંતિક ભક્તો આવે અથવા મનુષ્યાકૃતિ સ્વયં પરમેશ્વર આવે ત્યારે શ્રીહરિના એકાંતિક ભક્તોને અને શ્રીહરિને પુરાણી પ્રણામ કરે. એમ ના કરે તો રોમહર્ષણને બળભદ્રના આગમનની માફક અનર્થાપત્તિ આવે. (૬૩) જે પુરુષો ધૂર્ત, દુરાચારી, બીજાને જીતવાની ઈચ્છાવાળા, કુટિલ વૃત્તિવાળા હોય તેમની આગળ કથા કહેવી નહીં. (૬૪) બુદ્ધિમાન પુરાણી અતિદુષ્ટ જનથી યુક્ત સ્થાનમાં અતિ પવિત્ર ભગવાનની કથા કહે નહીં. (૬૫) સદાચારી જનોથી યુક્ત ગામમાં, પુણ્ય ક્ષેત્રમાં, દેવાલયમાં, ગંગા આદિક નદીના તટમાં, શુદ્ધ ગૃહમાં, ભોજનશાળામાં કથા વાંચવી. (૬૬) કથા શ્રવણમાં આદરવાળા અને ભક્તિથી યુક્ત, અન્ય કાર્યમાં લાલસાવાળા ન હોય; તેમજ નિયમમાં વાણીવાળા, બાહ્ય અને આભ્યન્તર શુદ્ધિવાળા, સ્થિર ચિત્તવાળા શ્રોતાઓ પુણ્યભાગી થાય છે. (૬૭) જે મનુષ્યો ચન્દન-પુષ્પાદિ ઉપહારો તથા નમસ્કારથી પુરાણનું ભક્તિપૂર્વક પૂજન કર્યા વગર કથા સાંભળે છે તે મનુષ્યો દરિદ્ર થાય છે. (૬૮) જે મનુષ્યો કથા વંચાતી હોય ત્યારે બીજે જાય છે તે મનુષ્યોને સ્ત્રીઓ અને સંપત્તિઓ તેના ઉપભોગ સમયે નાશ પામે છે. (૬૯) માથે બાંધીને શ્રોતાઓએ કથા સાંભળવી નહીં. તેમજ સોપારી, પાન, બીડી વગેરેનું ભક્ષણ કરવું નહીં, તમાકુ વગેરેનું સેવન કરવું નહીં, ભાંગ-મફર-માજમ, ગાંજો વગેરે કેફી વસ્તુઓનું સેવન કરવું નહીં. (૭૦) શ્રોતાઓએ ઊંચા આસન પર બેસવું નહીં. વક્તાના સમાન આસન ઉપર બેસવું નહીં. પગ ઉપર પગ ચઢાવીને પ્રૌઢપાદથી (જંઘા ઉપર

सोष्णीषैर्न कथा श्रव्या पूगताम्बूलभक्षणम् । श्रोतृभिर्नैव कर्तव्यं न तमालादिसेवनम् ।।७०।। तुङ्गासने नोपवेश्यं न च वक्तृसमासने । प्रौढपादैर्नोपवेश्यं नैव वीरासने च ।।७१।। वस्त्रवेष्टितपादैश्च नोपवेश्यं तथा क्वचित् । न शयानैः कथा श्रव्या दैहिकापदमन्तरा ।।७२।। स्त्रीणां मुखानि पश्यन्तो ये शृण्वन्ति कथां हरेः । कामिनस्ते तु पुरुषा भवन्ति ग्रामशूकराः ।।७३।। कथायां वर्तमानायामन्या वाचो वदन्ति ये । ते गर्दभाः प्रजायन्ते तथा वाददुराग्रहाः ।।७४।। कथायां श्रूयमाणायां विघ्नं कुर्वन्ति ये शठाः । पिशाचत्वं प्रपद्यन्ते ते नूनं नृपसत्तम! ।।७५।। ये निन्दन्ति पुराणज्ञान्कथां वा पापनाशिनीम् । ते तु जन्मशतं मर्त्याः शुनकाः सम्भवन्ति हि ।।७६।। तस्मात्सविनयं राजन्सादरं च हरेः कथा । श्रोतव्या नियमेनैव यथा वक्तुः सुखं तथा ।।७७।। तैलेन गात्रं सम्मर्द्य स्नापनीयः पुराणवित् । अन्नैः सुमृष्टैः सरसैर्भोजनीयस्तथान्वहम् ।।७८।। देयं तस्मै च पूर्वाह्णे प्रत्यहं स्वरशुद्धये । सशर्करं तु गोक्षीरं गालितं क्वथितं तथा ।।७९।। खण्डपर्वस्कन्धपूर्तौ व्रताहेषु च पर्वसु । विशिष्टपूजा कर्तव्या देया शक्त्या च दक्षिणा ।।८०।। समाप्तौ तु पुराणस्य कर्तव्यं पूजनं महत् । यथाशक्त्यखिलैर्देया श्रोतृभिर्हेमदक्षिणा ।।८१।। रौप्यं वा ताम्रमुद्रां वा वस्त्रं वान्नं च वाहनम् । काष्ठं दरिद्रोऽपि मृदं तस्मै दद्यात्स्वशक्तितः ।।८२।। आरोप्य वाहनं रम्यं वस्त्रालङ्कारपूजितम् । गीतवाद्यैर्नयेयुस्तं श्रोतारस्तद्गृहं ततः ।।८३।। इति सामान्यतः प्रोक्तः सर्वेषामेव भूपते! । पुराणोपपुराणानां श्रवणस्य विधिर्मया ।।८४।। विधिनानेन शृणुयुर्ये पुराणानि भूपते! । सम्पूर्णं स्यात्फलं तेषां पुराणोक्तं न संशयः ।।८५।। आदौ विधिमिमं श्रुत्वा पुराणश्रवणं ततः । कर्तव्यं विधिनानेन ततः सिद्ध्यति वाञ्छितम् ।।८६।। श्रीमद्भागवतं नाम पुराणं यन्महन्नृप! । अस्ति तस्य तु सर्वेभ्यो विशेषोऽप्यस्ति कश्चन ।।८७।। विधिना

અથવા જાનુ ઉપર અથવા સાથળ ઉપર બીજો પગ મૂકીને) અથવા વીરાસનથી (સાથળ ઉપર પગ મૂકીને) બેસવું નહીં. (૭૧) શ્રોતાઓએ વસ્ત્રથી ઢીંચણ બાંધીને ક્યારેય પણ બેસવું નહીં. પોતાના દેહના દુઃખ વિના સૂતાં સૂતાં કથા સાંભળવી નહીં. (૭૨) જે પુરુષો સ્ત્રીઓનાં મુખો જોતા સતા શ્રીહરિની કથા સાંભળે છે તે કામી પુરુષો ગામનાં ભુંડ થાય છે. (૭૩) જે પુરુષો કથા વંચાતી હોય ત્યારે બીજી વાણી બોલે છે તે પુરુષો ગધેડાઓ થાય છે તથા જે વાણીથી દુરાગ્રહ કરનારા હોયછે તે પણ ગધેડાઓ જ થાય છે. (૭૪) હે નૃપોત્તમ ! શઠો એવા જે પુરુષો કથા સાંભળવામાં વિઘ્ન કરે છે તે પુરુષો પિશાચપણાને પામે છે જ. (૭૫) જે પુરુષો પુરાણીની નિંદા કરે છે અથવા પાપ નાશ કરનારી કથાને નિંદે છે તે મનુષ્યો તો સો જન્મ સુધી શ્વાનની યોનિને પામે છે, જ. (૭૬) હે રાજન્! માટે વિનય સહિત જેમ હોય તેમ આદર સહિત જેમ વક્તા પુરાણીને સુખ થાય તે પ્રમાણે નિયમપૂર્વકજ કથા સાંભળવી. (૭૭) પુરાણવિત્‌ને શરીર પર તેલ ચોળીને સ્નાન કરાવવું તેમ જ શુદ્ધ સારા રસોવાળાં સ્વાદિષ્ટ અન્નોથી દરરોજ ભોજન કરાવવું. (૭૮) દરરોજ પ્રાતઃકાળમાં સ્વરની શુદ્ધિ માટે સાકરે સહિત ગાળેલું તથા ઊનું કરેલું ગાયનું દૂધ પુરાણ વાંચનારને આપવું. (૭૯) ખંડ-પર્વ-સ્કન્ધ અથવા અધ્યાયની સમાપ્તિને દિવસે અને એકાદશી આદિ વ્રતના દિવસોમાં અને અમાવાસ્યાદિ પર્વના દિવસોમાં પુરાણ સહિત પુરાણીની વિશેષ પૂજા કરવી અને શક્તિને અનુસરીને દક્ષિણા આપવી. (૮૦) પુરાણની સમાપ્તિમાં તો મહાપૂજા કરવી. સમગ્ર શ્રોતાઓએ શક્તિ પ્રમાણે સુવર્ણની દક્ષિણા આપવી. (૮૧) રૂપ્ય મુદ્રા અથવા તામ્ર મુદ્રા અથવા ઉત્તમ વસ્ત્ર, અન્ન અથવા વાહન પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પુરાણીને આપે. દરિદ્ર હોય તે પણ કાષ્ટ, મૃત્તિકા વગેરે ઉપયોગની વસ્તુ આપે. (૮૨) પછી શ્રોતાઓએ વસ્ત્ર- અલંકારોથી પૂજાયેલા પુરાણીને રમણીય શિબિકા આદિ વાહનમાં બેસાડીને ગીત-વાજિંત્રોએ સહિત પુરાણીના ભવનમાં પહોંચાડવા. (૮૩) હે ભૂપતે ! આ પ્રમાણે સર્વે પુરાણો અને ઉપપુરાણોના શ્રવણનો વિધિ મેં સામાન્યપણે કહ્યો. (૮૪) હે રાજન્ ! જે મનુષ્યો આ કહેલા વિધિથી પુરાણો સાંભળે તે જનોને પુરાણોમાં કહેલું સંપૂર્ણ ફળ થાય છે એમાં સંશય નથી. (૮૫) પ્રથમ આ વિધિ સાંભળીને પછી પુરાણ શ્રવણ કરવું. આ પ્રમાણે પુરાણના શ્રવણથી ઇચ્છિત ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે. (૮૬) હે રાજન્ ! શ્રીમદ્ ભાગવત નામનું મહાપુરાણ છે તે તો સર્વ પુરાણોથી કંઈક વિશેષ છે. (૮૭) તે શ્રીમદ્ભાગવતપુરાણનું શ્રવણ અને એકસો આઠ પારાયણાદિ સ્વરૂપ પુરશ્ચરણ અથવા દાન આ લોકમાં જે જનો શક્તિથી કરે છે તે જનોને અક્ષય પુણ્ય થાય છે. (૮૮)

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રી હરિકૃષ્ણ ભગવાનનું વચન સાંભળીને નિર્મળ બુદ્ધિવાળા ઉત્તમ નૃપતિ, શ્રીહરિને નમસ્કાર

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

श्रवणं तस्य पुरश्चर्यां च शक्तितः । दानं वा येऽत्र कुर्वन्ति तेषां सुकृतमक्षयम् ॥८८॥
सुव्रत उवाच – **आश्रुत्य नारायणवाचमित्थं विशुद्धबुद्धिः स पुनर्नरेशः । जिज्ञासितं स्वस्य हरिं तमीशं पप्रच्छ नत्वा विनयेन राजन्! ॥८९॥** इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणोत्सवे सामान्यतः सकलपुराणोपपुराण-श्रवणविधिनिरूपणनामा प्रथमोऽध्यायः ॥१॥

राजोवाच – **श्रीमद्भागवतस्यापि श्रवणस्य विधिं प्रभो! । पुरश्चर्याप्रकारं च विधिं दानस्य मे वद ॥१॥ त्वमेवैतद्यथावद्वै वेत्सि सर्वमशेषतः । अतः शुश्रूषवे मह्यं वक्तुमर्हसि तत्त्वतः ॥२॥** सुव्रत उवाच – **इति भूपतिना पृष्टः स पुराणमुनिस्तदा । श्रीमद्भागवतस्योचे श्रवणादिविधिं च तम् ॥३॥** श्रीनारायणमुनिरुवाच-**शृणु राजन्प्रवक्ष्यामि श्रीमद्भागवतस्य ते । श्रवणादिविधिं सम्यक् स्ववाञ्छितफलप्रदम् ॥४॥ पुराणानि द्विधा सन्ति लघूनि च महान्ति च । लघून्युपपुराणानि पुराणानि महान्ति च ॥५॥ महापुराणान्यकरोत्स्वयं व्यासो दशाष्ट च । अन्ये तूपपुराणानि चक्रुस्तावन्ति चर्षयः ॥६॥ ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं भागवतं तथा । मार्कण्डेयं नारदीयमाग्नेयं च भविष्यकम् ॥७॥ लैङ्गं च ब्रह्मवैवर्तं वाराहं स्कान्दवामने । कौर्मं मात्स्यं गारुडं च ब्रह्माण्डं चाथ भूपते! ॥८॥ महापुराणसंज्ञानि प्रोक्तान्यष्टादशेति हि । नामान्युपपुराणानां कथयाम्यथ तेऽनघ! ॥९॥ सानत्कुमारं नान्दं च नारसिंहं च कापिलम् । दौर्वाससं नारदीयं शैवधर्मं च मानवम् ॥१०॥ ब्रह्माण्डाख्यं चौशनसं वारुणं कालिकाह्वयम् । वासिष्ठलिङ्गं वासिष्ठं तथा माहेश्वराभिधम् ॥११॥ पाराशरं साम्बसौरे इत्यष्टादश भूपते! । मारीचभार्गवादीनि सन्त्यन्यान्यपि कानिचित् ॥१२॥ इतिहास इति प्रोक्तं यन्महाभारतं तु तत् ।**

કરી પોતે જાણવા ઈચ્છેલું ફરીથી વિનયપૂર્વક શ્રીહરિને પૂછતા હતા. (૮૯)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે સામાન્યતઃ સકલપુરાણોપપુરાણ શ્રવણવિધિ નિરૂપણનામા પ્રથમોઽધ્યાયઃ (૧)

અધ્યાય : ૨

બ્રાહ્મ-પાદ્‌માદિક પુરાણોનાં નામ કહેવાપૂર્વક વિસ્તારથી હેતુપૂર્વક શ્રીમદ્ ભાગવતની ઉત્પત્તિ કહી છે.

ઉત્તમ નૃપતિ બોલ્યા, હે પ્રભો ! શ્રીમદ્ ભાગવતના શ્રવણનો વિધિ-પુરશ્ચરણનો પ્રકાર અને દાનનો વિધિ મને કહો. (૧) આ મેં પૂછેલું સર્વ તમો યથાર્થ સમગ્ર જાણો છો. માટે આ સાંભળવા ઈચ્છતા મને યથાર્થ કહેવા યોગ્ય છો. (૨) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ઉત્તમ રાજાએ પુરાણમુનિ શ્રીહરિને પૂછ્યું ત્યારે શ્રીમદ્ ભાગવતનો શ્રવણાદિ વિધિ ઉત્તમ રાજાને કહ્યો. (૩)

બે પ્રકારના પુરાણો :- શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે : હે રાજન્ ! શ્રીમદ્ ભાગવતનો પોતાને ઈચ્છિત ફળ આપનારો શ્રવણાદિ વિધિ તમને સારી રીતે કહું છું તે તમો સાંભળો. (૪) પુરાણો લઘુ અને મોટાં આ બે પ્રકારનાં છે. તેમાં ઉપપુરાણો છે તે લઘુપુરાણો, અને મોટાં પુરાણોને મહાપુરાણો કહે છે. (૫) સ્વયં વ્યાસે અઢાર મહાપુરાણો કર્યાં, બીજા ઋષિઓએ તેટલી-અઢાર સંખ્યાવાળાં ઉપપુરાણો કર્યાં. (૬) પ્રથમ **મહાપુરાણો**નાં નામો બ્રહ્મપુરાણ, પદ્‌મપુરાણ, વિષ્ણુપુરાણ, શિવપુરાણ, શ્રીમદ્ ભાગવત, માર્કંડેયપુરાણ, નારદીયપુરાણ, અગ્નિપુરાણ, ભવિષ્યોત્તરપુરાણ, લિંગપુરાણ, બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ, વારાહપુરાણ, સ્કન્દપુરાણ, વામનપુરાણ, કૂર્મ પુરાણ, મત્સ્ય પુરાણ, ગરુડપુરાણ, બ્રહ્માંડપુરાણ આ અઢાર પુરાણોની મહાપુરાણ સંજ્ઞા છે. હે અનઘ ! **ઉપપુરાણો**નાં નામો તમોને કહું છું - સાનત્કુમાર, નાન્દીપુરાણ, નારસિંહપુરાણ, કાપિલપુરાણ, દૌર્વાસસપુરાણ, નારદીયપુરાણ, શૈવધર્મપુરાણ, માનવપુરાણ, બ્રહ્માંડપુરાણ, ઔશનસપુરાણ, વારુણપુરાણ, કાલિકપુરાણ, વાસિષ્ઠપુરાણ, વસિષ્ઠલિંગપુરાણ, માહેશ્વરપુરાણ, પારાશરપુરાણ, સામ્બપુરાણ, સૌરપુરાણ આ પ્રમાણે અઢાર ઉપપુરાણો છે. હે રાજન્ ! મારીચપુરાણ, ભાર્ગવ પુરાણ વગેરે જેમને છે એવાં બીજાં પણ કેટલાંક ઉપપુરાણો છે. (૭-૧૨) જે મહાભારત છે, તે તો ઈતિહાસ છે એમ કહ્યું છે. રામાયણને તો કાવ્ય છે એમ મુનિશ્રેષ્ઠોએ કહેલું છે. (૧૩) વેદસહિત મહા પુરાણો વગેરેમાં ભાગવત નામનું મહાપુરાણ દહીંથી માખણ જેમ તેમ સાર રૂપ છે અથવા મણિઓમાં ચિન્તામણિ જેમ તેમ સાર છે. સંસારરૂપ મહારોગને નાશ કરવામાં રસાયનરૂપ કહેલું છે. (૧૪)

ચંદ્રભાગાદિ સર્વે ભારતદેશની નદીઓમાં ગંગા જેમ શ્રેષ્ઠ છે, દેવોમાં અચ્યુત જેમ શ્રેષ્ઠ છે, એકાંતિક ભક્તોમાં શંકર

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

रामायणं तु काव्याख्यं कथितं मुनिसत्तमैः ॥१३॥ एतेषां च सवेदानां सारो भागवताभिधम् । महापुराणं कथितं भवरोगरसायनम् ॥१४॥ नदीनां तु यथा गङ्गा देवानामच्युतो यथा । वैष्णवानां यथा शम्भुः पुराणानामिदं तथा ॥१५॥ सर्ववेदपुराणेभ्यः श्रेष्ठत्वेऽस्य तु कारणम् । कथयामि च ते राजन्रुचिस्तत्रास्ति ते यतः ॥१६॥ यदाऽसृजज्जगदिदं ब्रह्मा लोकपितामहः । तदानीं श्रेयसे नृणां वेदं प्रावर्तयत्स तु ॥१७॥ एक एव पुरा वेदः कृतादावभवद्युगे । अधीयते स्म सार्थं तं समग्रमपि सद्धियः ॥१८॥ द्वापरान्ते त्वल्पधियो बभूवुः कालवेगतः । तं नाध्येतुं नराः शेकुर्बोद्धुमर्थं च तस्य ते ॥१९॥ नारायणावतारोऽभूत्तदा द्वैपायनो मुनिः। वेदार्थबोधनेनैव श्रेयसेऽयतताऽऽत्मनाम् ॥२०॥ वेदमेकं चतुर्धैव व्यभजत्स महामुनिः । चक्रे बोद्धुं तदर्थं च पुराणैः सह भारतम् ॥२१॥ चतुर्णामपि वर्णानामाश्रमाणां च सर्वशः । धर्मार्थकाममोक्षांश्च तत्र सोऽवर्णयत्स्फुटम् ॥२२॥ आत्यन्तिकश्रेयसे च धर्मानेकान्तिनामपि । क्वचित्क्वचित्प्रसङ्गेन वर्णयामास तत्र सः ॥२३॥ ऋग्वेदाचार्यमकरोत्ततः पैलमृषिं मुनिः । यजुर्वेदस्य चाचार्यं स वैशंपायनं मुनिम् ॥२४॥ सामवेदस्य चाचार्यं चकार स तु जैमिनिम् । अथर्ववेदाचार्यं च सुमन्तुमकरोदृषिम् ॥२५॥ इतिहासपुराणानामाचार्यं रोमहर्षणम्। स बादरायणश्चक्रे हितायैव नृणामृषिः ॥२६॥ सरस्वतीनदीतीरे शम्याप्रासाभिधाश्रमे। इत्थं कृत्वापि स मुनिर्नैवातुष्यन्निजान्तरे ॥२७॥ तस्यासन्तोषहेतुं ते ब्रवीमि नृपते ! शृणु । निःश्रेयसाय लोकानां तस्य जन्मास्ति भूतले ॥२८॥ तस्य हेतुस्तु सद्धर्मो ज्ञानं वैराग्यमेव च । माहात्म्यज्ञानयुग्भक्तिर्भूम्नश्चेति चतुष्टयम् ॥२९॥ स तु तेनाल्पको ह्येव वर्णितोऽप्यतिविस्तृतैः । मिश्रत्वाद्धर्मकामार्थैर्बोद्धुं शक्यो न तत्त्वतः ॥३०॥ स्वर्गादिफलदेष्वेव ततः कर्मसु मानवाः । सक्ता

જેમ શ્રેષ્ઠ છે, બ્રાહ્માદિ ગ્રંથોમાં આ **શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણ તેવી રીતે શ્રેષ્ઠ છે.** (૧૫) હે રાજન્ ! સર્વ વેદપુરાણોથી આ શ્રીમદ્ ભાગવતનું શ્રેષ્ઠપણાનું કારણ તમોને કહું છું. જેથી શ્રીમદ્ ભાગવતમાં તમારી રુચિ છે. (૧૬) લોકના પિતામહ બ્રહ્માએ જ્યારે આ જગત સર્જ્યું, તે સમયે બ્રહ્મા મનુષ્યોના સમગ્ર પુરુષાર્થની સિદ્ધિ માટે વેદને પ્રવર્તાવતા હતા. (૧૭) પૂર્વે સત્યુગાદિમાં વેદ એક જ હતો. કુશાગ્ર બુદ્ધિવાળા પુરુષો સમગ્ર વેદને અર્થજ્ઞાન સહિત ભણતા હતા. (૧૮) દ્વાપર યુગના અંતમાં કાલવેગથી અલ્પબુદ્ધિવાળા પુરુષો થયા. તે મનુષ્યો વેદને ભણવા માટે અને વેદનો અર્થ જાણવા શક્તિમાન થયા નહીં. (૧૯) તે સમયે નારાયણના **અવતાર વ્યાસ મુનિ થયા.** આ મુનિ વેદાર્થના જ્ઞાનથી જીવોના કલ્યાણ માટે પ્રયત્ન કરતા હતા. (૨૦) મહામુનિ દ્વૈપાયને એક વેદને ઋગાદિ ચાર પ્રકારે વિભાગ કર્યો. વેદાર્થ જાણવા માટે બ્રાહ્માદિ સત્તર મહાપુરાણોએ સહિત મહાભારત સંજ્ઞાવાળો ઈતિહાસ કર્યો. (૨૧) બ્રાહ્મણાદિ ચાર વર્ણો અને બ્રહ્મચારી વગેરે ચાર આશ્રમોના ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષોને વ્યાસે પુરાણાદિમાં જેમ હોય તેમ વર્ણન કર્યા. (૨૨) વ્યાસે પુરાણો અને ભારતમાં આત્યંતિક કલ્યાણ માટે એકાંતિકના ધર્મોને પણ પ્રસંગથી કોઈ કોઈ સ્થાને વર્ણન કર્યા. (૨૩) પછી વ્યાસમુનિએ પૈલ ઋષિને ઋગ્વેદના આચાર્ય કર્યા. વૈશંપાયન મુનિને યજુર્વેદના આચાર્ય કર્યા, જૈમિનિ મુનિને સામવેદના આચાર્ય કર્યા અને સુમંતુ ઋષિને અથર્વ વેદના આચાર્ય કર્યા. (૨૪-૨૫) બાદરાયણ મહામુનિ, તે વ્યાસજીએ મનુષ્યોના હિતને માટે જ રોમહર્ષણ મુનિને ઈતિહાસ પુરાણોના આચાર્ય કર્યા. (૨૬) સરસ્વતી નદીના તીરે **શમ્યાપ્રાસ** નામના આશ્રમમાં રહીને, આ પ્રમાણે કરીને પણ વ્યાસમુનિ પોતાના મનમાં સંતોષ પામ્યા નહીં. (૨૭) હે રાજન્ ! **વ્યાસના અસંતોષનું કારણ** તમોને કહું છું. તે સાંભળો. પૃથ્વીમાં વ્યાસનો જન્મ જનોના કલ્યાણ માટે છે. (૨૮) લોકના કલ્યાણનું કારણ તો સદ્ધર્મ-જ્ઞાન-વૈરાગ્ય અને શ્રી વાસુદેવની માહાત્મ્ય જ્ઞાને સહિત ભક્તિ આ ચાર જ છે. (૨૯) વ્યાસે આત્યંતિક કલ્યાણનું કારણ વર્ણન કર્યું તો પણ અલ્પ, શાકાદિમાં મીઠાની માફક અલ્પ માત્ર જ વર્ણન કરેલું છે. તે પણ અત્યન્ત વિસ્તારથી ધર્મ-અર્થ અને કામોથી મિશ્રિત હોવાથી યથાર્થપણે જાણવા માટે શક્ય નથી. (૩૦) માટે ધર્મ-અર્થ અને કામના સ્થાપક ઘણાં વાક્યોથી મનુષ્યો સ્વર્ગાદિ ફલ આપનારા કર્મોમાં ભગવાનની ભક્તિથી રહિત કેવલ યજ્ઞાદિ ક્રિયાઓમાં આસક્ત થયા. (૩૧) તે સમયે વ્યાસમુનિની જનકલ્યાણ માટે જે પુરાણાદિની કૃતિ તેનાથી જનકલ્યાણ રૂપ ફળની ઉત્પત્તિ થઈ નહિ, માટે નહિ રચેલા સમાન જ થયું. (૩૨) તે સમયે અન્તર્યામીપણે પ્રત્યક્ષ સર્વાવતારધારી પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણે વ્યાસના મનમાં અકૃતાર્થતાની પ્રેરણા કરી. તેથી મહાસંતાપ થયો. (૩૩) તે સંતાપરૂપી શોકથી વ્યાસનું જ્ઞાન સંકુચિત થયું. માટે વ્યાસ

आसन्बहुविधैर्वाक्यैस्तत्प्रतिपादकैः ॥३१॥ तदा तु तस्य श्रेयोर्था पुराणादिकृतिर्मुनेः । आसीदेवाकृतप्राया तत्फलानुदयात्किल ॥३२॥ तदान्तर्यामिणा साक्षाद्वासुदेवेन तद्धृदि । अपूर्णकामता प्रैरि तया तापो महानभूत् ॥३३॥ तदुत्थया शुचा तस्य ज्ञानं सङ्कुचितं ह्यभूत् । अतः शान्तिं स न प्रापद्ग्रन्थं कर्तुं न चाशकत् ॥३४॥ ततो दयालुर्भगवान्नारायण ऋषीश्वरः । नारदं प्रैषयत्तस्मै निपुणं परबोधने ॥३५॥ विचारेणापि तापस्य हेतोरनुपलम्भनात् । शोचन्तं तमुपेयाय नारदः सर्वदुःखहा ॥३६॥ व्यासेन पूजयित्वाऽथ स्वासन्तोषस्य कारणम् । सम्पृष्टः स मुनिः प्रोचे सर्वज्ञो भगवत्प्रियः ॥३७॥ नारद उवाच – यदर्थमवतारस्ते सम्यक् तन्न त्वया कृतम् । अपूर्णकामता तस्माद्धृदये तव वर्तते ॥३८॥ आत्यन्तिकश्रेयसे त्वं जनानां रचयानघ! । त्वत्कृतग्रन्थसर्वस्वं पुराणं केवलं रसम् ॥३९॥ यशः श्रीवासुदेवस्य तद्भक्तानां च तत्त्वतः । तत्र वर्णयतः शान्तिर्भविष्यति तवान्तरे ॥४०॥ श्रीमद्भागवतं नाम पुराणं रचयाधुना । तेन निःश्रेयसं नृणां त्वत्सन्तोषश्च सेत्स्यति ॥४१॥ आज्ञा नारायणस्येत्थं भवतीत्युपदिश्य तम् । जगाम नारदः सोऽथ तद्व्यधित्सत्समाधिना ॥४२॥ वेदान्स्मृतीश्चेतिहासान्पुराणानि च सर्वशः । सूत्राणि काव्यान्यामथ्य बुद्ध्या तत्सारमाददे ॥४३॥ स्वानुभूतिसहायेन तेन भागवताभिधम् । स चकार महायोगी पुराणं मुक्तवाञ्छितम् ॥४४॥ क्षीराब्धावोषधीः सर्वा मथित्वा मन्दराद्रिणा ।

શાંતિ પામ્યા નહિ અને બીજો કોઈ ગ્રન્થ કરવા શક્તિમાન થયા નહિ. (૩૪) પછી દયાળુ ઋષિઓના સ્વામી ભગવાન **બદરીપતિ નારાયણે** બીજાને બોધ આપવામાં નિપુણ નારદને વ્યાસને બોધ આપવા માટે મોકલ્યા. (૩૫) વિચારથી પણ તાપનું કારણ નહિ મળવાથી શોક કરતા વ્યાસને સકલ પીડાનિવર્તક નારદ મળ્યા. (૩૬) વ્યાસે પૂજાના ઉપચારોથી પૂજીને પછી પોતાના અપૂર્ણકામપણાનું કારણ પૂછ્યું. ત્યારે સર્વજ્ઞ - ભગવાનને પ્રિય નારદજીએ વ્યાસને કહ્યું. (૩૭) હે વ્યાસમુને, ! તમારો જેને માટે પ્રાદુર્ભાવ છે, મનુષ્યોને વેદના અર્થના જ્ઞાનથી આત્યન્તિક મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય; તે પ્રયોજન તમોએ સારી રીતે કર્યું નથી. માટે તમારા હૃદયમાં પૂર્ણકામપણું પ્રવર્તતું નથી. (૩૮) હે નિષ્પાપ, તમો જનોના આત્યન્તિક કલ્યાણ માટે તમોએ કરેલા સમગ્ર ગ્રન્થ માત્રના સારરૂપ કેવળ રસરૂપ પુરાણને રચો. (૩૯) તે પુરાણમાં શ્રીવાસુદેવનો યશ અને તેના ભક્તોનો યશ યથાર્થપણે વર્ણન કરતાં તમારા અન્તઃકરણમાં શાંતિ થશે. (૪૦) હાલમાં જ શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણને રચો. તેનાથી મનુષ્યોનું આત્યંતિક કલ્યાણ અને તમોને સંતોષની સિદ્ધિ થશે. (૪૧) આ પ્રમાણે નારાયણ શ્રીબદરીપતિની આજ્ઞા છે. હે રાજન્ ! આવી રીતે વ્યાસને ઉપદેશ આપીને નારદ ગયા. પછી વ્યાસે શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણને સમાધિથી કરવા માટે ઈચ્છા કરી. (૪૨)

વ્યાસજી ઋગાદિ ચાર વેદો, મનુ, યાજ્ઞવલ્કય આદિ ઋષિઓએ રચેલાં ધર્મશાસ્ત્રો, ભારતાદિ ઈતિહાસો, સમગ્ર બ્રાહ્માદિ પુરાણો, શારીરક સૂત્રો, ઋષિ પ્રણીત રામાયણાદિ કાવ્યોને મંથન કરી પોતાની બુદ્ધિથી વેદાદિના સારરૂપ અર્થને ગ્રહણ કરતા હતા. (૪૩) મહાયોગી વ્યાસે પોતાના અનુભવની સહાયતાવાળા વેદાદિના સારે સહિત મુક્તોએ ઈચ્છેલું શ્રીમદ્ ભાગવત નામનું પુરાણ કર્યું. (૪૪) જેમ વિષ્ણુભગવાને સર્વ ઔષધિઓને ક્ષીરસમુદ્રમાં મન્દ્રાચળ મંથન કરી સુધાને સમ્પાદન કર્યું, તે પ્રકારે વ્યાસજીએ **શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણ** સમ્પાદન કર્યું. (૪૫)

હે રાજન્ ! વાસુદેવ શ્રીકૃષ્ણ પૃથ્વીમાંથી અન્તર્ધાન થયા ત્યારે લોકોમાં પોતાના વંશે સહિત નિરાધાર **ધર્મના પણ આશ્રયભૂત** આ પુરાણ જ હતું. (૪૬)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે પુરાણ શ્રવણોત્સવે સહેતુક ભાગવતોત્પત્તિ નિરૂપણનામા દ્વિતીયોઽધ્યાયઃ (૨)

અધ્યાય : 3

વિશેષપણે સર્વ શાસ્ત્રના રહસ્યની ઉક્તિપૂર્વક સ્પષ્ટ વિસ્તારપૂર્વક શ્રીમદ્ ભાગવતનું માહાત્મ્ય કહેલું છે.

શ્રી નારાયણ મુનિ બોલ્યા, હે રાજન્ ! સર્વ શાસ્ત્રોના સારભૂત શ્રીમદ્ ભાગવત નામના પુરાણમાં સાંખ્યશાસ્ત્રમાં

यथोदपादयद्विष्णुः पीयूषं स तथैव तत् ॥४५॥ अन्तर्हिते भूमिप ! वासुदेवे भुवस्तलादाश्रय एतदासीत् । सहान्वयस्यापि निराश्रयस्य धर्मस्य लोकेषु पुराणमेव ॥४६॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणोत्सवे सहेतुकभागवतोत्पत्तिनिरूपणनामा द्वितीयोऽध्यायः ॥२॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच - **सारेऽस्मिन्सर्वशास्त्राणां श्रीमद्भागवताभिधे । साङ्ख्यसूत्रोदितो ह्यर्थो योगसूत्रोदितस्तथा ॥१॥ ब्रह्मसूत्रोदितश्चार्थो वेदान्तार्थश्च भूपते! । विस्तराद्वर्णितोऽस्त्येव भगवद्भक्तिवृद्धये ॥२॥ श्रीकृष्णो हि चतुर्व्यूहो वासुदेवादिसंज्ञकः । वर्णितः पञ्चरात्रेण पुरुषाद्यवतारधृत् ॥३॥ तस्य स्वरूपविज्ञानं तस्मिन्भक्तिश्च नैष्ठिकी । नैष्कर्म्यं कर्म तत्प्रीत्यै वैराग्यमितरत्र च ॥४॥ तथा तस्यावताराणां जन्मकर्माणि यान्यपि । तेषां दिव्यतया ज्ञानं तद्भक्तेष्वेव सौहृदम् ॥५॥ तथात्मरूपविज्ञानं सम्यङ्नृणां भवेदिति । एतान्येवात्र विस्तार्य बहुधाऽवर्णयन्मुनिः ॥६॥ एतं गुह्यतमं त्वर्थं श्रीमद्भागवतस्थितम् । न हि सर्वे विजानन्ति जानन्ति विरला बुधाः ॥७॥ श्रोतारो वापि वक्तारो ये स्वधर्मेषु संस्थिताः । पञ्चस्वपि विरक्ता ये विषयेष्वात्मवेदिनः ॥८॥ नराकृतिं वासुदेवमनन्तैश्वर्यमण्डितम् । ज्ञात्वैव तत्र भक्तिं ये नैष्ठिकीं कुर्वते नराः ॥९॥ सौहार्दं सात्त्वतेष्वेव निर्दम्भं ये च कुर्वते । त एवैतद्रहस्यं हि जानन्ति नृप ! नेतरे ॥१०॥ एतैस्तु लक्षणैर्युक्ता अदक्षा अपि लौकिके । अनधीतानेकशास्त्रा अप्येतच्छ्रवणाद्विदुः ॥११॥ एतल्लक्षणहीना येऽधीतशास्त्रचया अपि ।**

કહેલો અર્થ તથા યોગસૂત્રોમાં કહેલો અર્થ તથા બ્રહ્મસૂત્રમાં કહેલો અર્થ અને વેદાન્તનો અર્થ ભગવાનની ભક્તિની વૃદ્ધિ માટે વિસ્તારથી વર્ણન કરેલો છે. (૧-૨) વાસુદેવાદિ ચતુર્વ્યૂહરૂપ પુરુષાદિ અવતાર ધારણ કરનાર શ્રીકૃષ્ણ પંચરાત્રથી વર્ણન કરેલા છે. (આથી ચતુર્વ્યૂહ- વર્ણનરૂપ પંચરાત્રના અર્થનો આ ભાગવતમાં વિસ્તાર છે એમ જાણવું) (૩)

શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનમાં નૈષ્ઠિકી (દ્રઢ) ભક્તિ, શ્રીકૃષ્ણની પ્રસન્નતા માટે નિષ્કામ કર્મ અને ભગવાન વિના બીજા પદાર્થોમાં વૈરાગ્ય તથા શ્રીકૃષ્ણના અવતારો વરાહાદિનાં જન્મકર્મોનું દિવ્યપણે જ્ઞાન અને ભગવાનના ભક્તોમાં જ સુહ્રદપણું તથા આત્માના સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન તેમ જ ભગવત્સ્વરૂપનું વિજ્ઞાન મનુષ્યોને સારી રીતે થાય તેને માટે આ સાંખ્ય સૂત્રોના અર્થો વગેરે અને ભગવત્ સ્વરૂપના વિજ્ઞાનાદિનું ઘણા પ્રકારે વિસ્તારીને જ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં વ્યાસે વર્ણન કર્યું છે. (૪-૫-૬)

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં રહેલો આ સાંખ્ય સૂત્રાદિ સ્વરૂપ અતિ ગુપ્ત અર્થ તો સર્વે વક્તાઓ તથા સર્વે શ્રોતાઓ જાણતા નથી, કોઈ વિરલા વિદ્વાનો જ જાણે છે. (૭) અથવા પોતાના ધર્મમાં રહેલા, શબ્દાદિ માયિક પંચ તન્માત્રાઓમાં વૈરાગ્ય પામેલા, આત્મનિષ્ઠાવાળા, (૮) જે પુરુષો (શ્રોતા અને વક્તાઓ) મનુષ્યાકાર શ્રીકૃષ્ણભગવાનને અનંત ઐશ્વર્યથી અલંકૃત જાણીને શ્રીકૃષ્ણમાં જ નૈષ્ઠિકી ભક્તિ કરે છે. હે નૃપ ! જે શ્રોતા અને વક્તા પુરુષો શ્રીકૃષ્ણના એકાંતિક ભક્તોમાં જ કપટે રહિત મિત્રપણું કરે છે, તે જ પૂર્વોક્ત શ્રીમદ્ ભાગવતમાં **ગુપ્ત અભિપ્રાય**ને જાણે છે. બીજા જાણતા નથી. (૯-૧૦) ધર્મનિષ્ઠાદિ લક્ષણોથી યુક્ત પુરૂષો લોકવ્યવહારમાં નિપુણ ન હોય અને અનેક શાસ્ત્રો ભણેલા ના હોય, તો પણ આ ભાગવતમાં રહસ્ય શ્રવણ માત્રથી જ જાણે છે. (૧૧)

ધર્માદિ લક્ષણોથી રહિત હોય તે પુરૂષો શાસ્ત્રોના સમુદાયોને ભણેલા હોય, લૌકિક સમગ્ર વ્યવહારોમાં નિપુણ હોય, જનોના ગુરુપણાને પામેલા હોય, અને જીવનપર્યન્ત દરરોજ શ્રીમદ્ ભાગવતનું અધ્યયન કરતા હોય અથવા સાંભળતા હોય તોપણ તે પુરુષો રહસ્યને જાણતા નથી અને શ્રીકૃષ્ણમાં એકાન્તિકી ભક્તિને પામતા નથી. (૧૨-૧૩) જે પુરુષો આ રહસ્યને સત્પુરુષોના મુખથી જાણીને અથવા સાંભળીને શ્રીમદ્ ભાગવતમાં રહેલા **રહસ્ય** પ્રમાણે વર્તતા નથી તે પુરુષો પણ અજ્ઞાનીના સમાન જ છે. માટે આ ભાગવતનું ભક્તિપૂર્વક શ્રવણ-પઠનથી સેવન કરવું. (૧૪) આવા મહિમા યુક્ત આ પુરાણના જ્ઞાનથી (મહિમા જાણીને) અથવા અજ્ઞાનથી શ્રવણ અથવા પઠન પણ પૃથ્વીમાં જે મનુષ્યો કરે તે પુરુષો તત્કાલ જ પાપથી મુક્ત થાય. તે પુરુષો, જ્યારે (જો) ફરીથી પાપ ના કરે તો સંસારના બંધનથી મુક્ત થાય. (૧૫-૧૬) લાંબા કાળથી થયેલા માટે જ વૃદ્ધ, પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ વૈદ્યોએ ત્યાગ કરેલા, બ્રહ્મહત્યાદિ મહાપાપરૂપ મહારોગનું પથ્યરૂપ આ શ્રીમદ્ ભાગવત જ અમૃતરૂપ ઔષધ છે. (૧૭)

વ્યાસજીએ સર્વોત્તમ સર્વના સારરૂપ આ પુરાણ કરીને મનુષ્યોના કલ્યાણ માટે પોતાના પુત્ર શુકદેવને ભણાવ્યું.

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

निपुणा व्यवहारेषु कुर्वन्तो गुरुतामपि ॥१२॥ यावज्जीवमधीयानाः शृण्वन्तो वै तदन्वहम् । रहस्यं नैव जानन्ति लभन्ते प्रेम न प्रभौ ॥१३॥ ज्ञात्वा वै तत्सतां वक्त्रान्न वर्तन्ते तथा च ये । तेऽप्यज्ञतुल्या विज्ञेया भक्त्या सेव्यमिदं ततः ॥१४॥ पुराणस्येदृशस्यास्य ज्ञानादज्ञानतोऽपि वा । श्रवणं पठनं वापि ये कुर्युर्मानवा भुवि ॥१५॥ सद्यस्ते पापनिर्मुक्ता भवेयुर्यदि ते पुनः । न कुर्युः पातकं तर्हि मुक्ताः स्युर्भवबन्धनात् ॥१६॥ चिरन्तनाया वृद्धाया महापापमहारुजः । त्यक्ताया निष्कृतैर्वैद्यैरिदमेवामृतं हितम् ॥१७॥ रहस्यमेतत्परमं कृत्वा व्यासो निजात्मजम् । पुराणं श्रेयसे नृणां शुकं स त्वध्यजीगपत् ॥१८॥ दयालुः स शुकः प्राह गङ्गातीरे परीक्षितम् । प्रायोपविष्टं नृपतिं महर्षिगणसंसदि ॥१९॥ ततः प्रवृत्तिरभवद्भूतलेऽस्य नराधिप! । श्रीमद्भागवतस्येति श्रेष्ठमेतत्प्रकीर्तितम् ॥२०॥ आकृष्णनिर्गमात्त्रिंशद्वर्षावधि गते कलौ । नवमीतो नभस्ये च कथारम्भं शुकोऽकरोत् ॥२१॥ सप्तभिर्दिवसैः सर्वं सार्थं चाचकथत्स तत् । प्रौष्ठपद्यां पौर्णमास्यां पुराणं तत्समापयत् ॥२२॥ वेदादीनां साररूपा यतो भागवती कथा । अत्युत्तमा ततो भाति सेवनीयैव सर्वथा ॥२३॥ यथा दुग्धे स्थितं सर्पिर्नास्वादायोपकल्पते । पृथग्भूतं तु तद्दिव्यं देवानां रसवर्धनम् ॥२४॥ इक्षूणामादिमध्यान्तं शर्करा व्याप्य तिष्ठति। पृथग्भूतैव सा मिष्टा तथा भागवती कथा ॥२५॥ कालव्यालमुखग्रासत्रासनिर्नाशहेतवे । श्रीमद्भागवतं शास्त्रं कलौ कीरेण भाषितम् ॥२६॥ एतस्मादपरं किञ्चिन्मनःशुद्ध्यै न विद्यते । जन्मान्तरीयपुण्यौघैः शुश्रूषा तस्य सम्भवेत् ॥२७॥

---

(૧૮) દયાળુ શુકે ગંગા કિનારે મહર્ષિગણની સભામાં અનશન વ્રત લઈને બેઠેલા પરીક્ષિત રાજાને આ પુરાણની કથા સંભળાવી. (૧૯) હે રાજન્ ! ત્યાર પછી શ્રીમદ્‌ભાગવતની પૃથ્વીમાં **પ્રવૃત્તિ** થઈ આ પ્રમાણે મહિમા હોવાથી આ શ્રીમદ્‌ભાગવત શ્રેષ્ઠ કહેલું છે. (૨૦)

શ્રીકૃષ્ણના અન્તર્ધાન થયા પછી ત્રીસ વર્ષ કળીયુગનાં ગયાં ત્યારે ભાદરવા માસમાં નવમી તિથિથી આરંભીને શુકે પરીક્ષિતની આગળ કથા વાંચવાનો આરંભ કર્યો. (૨૧) શુકદેવે સાત દિવસોએ અર્થ સહિત સર્વ ભાગવત પુરાણ સંપૂર્ણ કહ્યું. પૂર્વાભાદ્રપદા નક્ષત્ર યુક્ત પૂર્ણિમાને દિવસે સમાપ્ત કર્યું. (૨૨) જે માટે ભાગવતની કથા વેદાદિના સારરૂપ છે તેથી જ તે અત્યુત્તમ, સર્વ પ્રકારે સેવન કરવા યોગ્ય જ ભાસે છે. (૨૩) જેમ દૂધમાં રહેલું ઘી દૂધથી જુદું પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તો કર્પૂરની માફક રમણીય યજ્ઞભાગને જમનારા દેવોને પણ સ્વાદની વૃદ્ધિ કરનારું થાય છે. મનુષ્યોને થાય તેમાં કહેવું જ શું ? (૨૪) અથવા શેરડીના સાંઠામાં આદિ-મધ્ય અને અન્તમાં સાકર વ્યાપીને રહે છે તે સાકર શેરડીથી જુદી પ્રાપ્ત થયેલી સતી જ ઉત્તમ મિષ્ટપણાને પામે છે, તેવી રીતે ભાગવતની કથા **વેદાદિના સાર રૂપ** છે. (૨૫) કાળરૂપી મહાસર્પના મુખગ્રાસથી ગળેલા જનોના ત્રાસના અતિશય વિનાશ માટે કલિયુગમાં શ્રીમદ્ ભાગવતશાસ્ત્ર શુકમુનિએ કહેલું છે. (૨૬) આ શ્રીમદ્ ભાગવત શાસ્ત્રથી બીજું કોઈ પણ શાસ્ત્ર મનની શુદ્ધિ માટે નથી જ, શ્રીમદ્ ભાગવતનું શ્રવણ કરવાની ઈચ્છા જન્માન્તરના પુણ્ય સમૂહોથી ઉત્પન્ન થાય. (૨૭)

અમૃતના બદલામાં કથામૃતની માંગણી :- બ્રહ્મર્ષિ, દેવર્ષિ, રાજર્ષિની સભામાં પરીક્ષિત રાજાનો મોક્ષ કરવા માટે તેને કથા કહેવા માટે શુકદેવ સારી રીતે બેઠા ત્યારે અમૃતનો કળશ લઈને જ દેવો ત્યાં પરીક્ષિત સમીપે થયેલી સભામાં આવ્યા. (૨૮) પોતાના કાર્યમાં કુશળ સર્વે દેવો શુકદેવને અતિ આદરપૂર્વક પ્રણામ કરી કહેવા લાગ્યા. હે મુને! તમો આ અમૃતને ગ્રહણ કરીને શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા રૂપી અમૃત અમોને આપો. (૨૯) આ પ્રકારે વિનિમય થયે સતે સુધા (અમૃત) પરીક્ષિત રાજા પાન કરે, અને અમો સર્વે કથાઅમૃતનું પાન કરીશું. (૩૦)

દેવતાઓને પણ દુર્લભ કથામૃત :- શ્રીહરિ કહે છે, હે રાજન્ ! ત્યારે તેમણે કહ્યા પછી, લોકમાં શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા ક્યાં ? અને સુધા ક્યાં ? એ બેનું સમાનપણું નથી કારણ કે કાચ ક્યાં ? અને ચિન્તામણિ ક્યાં ? આ પ્રકારે વિચારીને બ્રહ્મજ્ઞાન આપનાર શુકદેવ, દેવતાઓનાં મુખ જોઈને હસ્યા. (૩૧) દેવોને તો વિષયાસક્ત ચિત્ત હોવાથી ભાગવતામૃતને યોગ્ય નહીં જાણીને કથા અમૃત, તે દેવોને શુકે આપ્યું નહીં. આ પ્રકારે ભાગવતની કથા દેવોને પણ દુર્લભ છે. (૩૨)

પછી પરીક્ષિત રાજાનો શ્રીમદ્ ભાગવતના **અમૃતપાન**થી આત્યન્તિક મોક્ષ જોઈને સ્વયં દેવોની સાથે આવેલા બ્રહ્માએ

परीक्षिते कथां वक्तुं सभायां संस्थिते शुके । सुधाकुम्भं गृहीत्वैव देवास्तत्र समाययुः ॥२८॥ शुकं नत्वावदन्सर्वे स्वकार्यकुशलाः सुराः । कथासुधां प्रयच्छ त्वं गृहीत्वैव सुधामिमाम् ॥२९॥ एवं विनिमये जाते सुधा राजा प्रपीयताम् । प्रपास्यामो वयं सर्वे श्रीमद्भागवतामृतम् ॥३०॥ क्व कथा क्व सुधा लोके क्व काचः क्व महामणिः । ब्रह्मरातो विचार्येत्थं ततो देवान् जहास सः ॥३१॥ अयोग्यांस्तांस्तु विज्ञाय न ददौ स कथामृतम् । एवं भागवती वार्ता देवानामपि दुर्लभा ॥३२॥ राज्ञो मोक्षं ततो वीक्ष्य स्वयं ब्रह्मापि विस्मितः । सत्यलोके तुलां बध्वा शास्त्रजातमतोलयत् ॥३३॥ लघून्यन्यानि जातानि गुरु त्वेकमिदं महत् । तदा ऋषिगणाः सर्वे विस्मयं परमं ययुः ॥३४॥ मेनिरे ते हरे रूपं शास्त्रं भागवतं ततः । पठनाच्छ्रवणात्सद्यो वैकुण्ठफलदायकम् ॥३५॥ एतं वृत्तान्तमाश्रुत्य सर्वे त्रैलोक्यवासिनः । श्रेयस्कामास्तदेवैकमाद्रियन्त न चापरम् ॥३६॥ निवृत्तिमार्गस्याचार्याः कपिलः सनकादयः । इदमेवान्द्रियन्ते स्म पुराणं परया मुदा ॥३७॥ प्रवृत्तिमार्गस्याचार्या मरीचिप्रमुखास्तथा । इदमेवादरान्नित्यं जगृहुः शुभकर्मसु ॥३८॥ श्वेतद्वीपे निरन्ना ये मुक्ताश्च बदरीवने । ऋषयस्तेऽप्येतदेव प्राधान्येन सिषेविरे ॥३९॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानि निराधाराणि तर्हि तु । ब्रह्माणमेत्य शरणं प्रोचुः शोककृशानि च ॥४०॥ देवदेव! जगद्धातस्त्वमस्माकमधीश्वरः । भवसीति परं कष्टमस्माकं श्रोतुमर्हसि ॥४१॥ श्रीमद्भागवतस्यैव गुरुत्वात्सर्वशास्त्रतः । जाता प्रवृत्तिस्त्रैलोक्ये सर्वत्र शुभकर्मसु ॥४२॥ अस्मांस्तु कोऽपि दृष्ट्यापि न पश्यत्यादरात्प्रभो! । अतो नामापि नो लोके न स्थातेत्येव भाति नः ॥४३॥ जीविताशां विहायैव ततस्त्वां शरणं गतान् ।

પણ વિસ્મય પામીને સત્યલોકમાં ત્રાજવાં બાંધીને સમગ્ર શાસ્ત્રસમૂહને તોળ્યા. (૩૩) બીજાં બધાં શાસ્ત્રો લઘુ (હલકાં) થયાં અને આ શ્રીમદ્ ભાગવત એક જ ગુરુ (ઘણાભારવાળું) થયું તે સમયે બ્રહ્મલોકના નિવાસી સર્વે ઋષિગણો અતિશય આશ્ચર્ય પામ્યા. (૩૪) પછી ઋષિગણો ભાગવતશાસ્ત્રને શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ માનવા લાગ્યા. અધ્યયન અને ભક્તિપૂર્વક શ્રવણથી તત્કાલ જ વૈકુંઠલોકની પ્રાપ્તિરૂપ ફળ આપનાર માનતા હતા. (૩૫) સત્યલોકમાં બ્રહ્માએ સર્વે શાસ્ત્રોની તુલના કરી તેમાં શ્રીમદ્ ભાગવત **ગુરુ** થયું, અને બીજાં બધાં **લઘુ** (નાના અર્થાત્ હળવાં) થયાં. આ વાર્તા સાંભળીને પોતાના મોક્ષની ઈચ્છાવાળા સર્વે ત્રિલોકીમાં રહેનારા, એક શ્રીમદ્ ભાગવતનો જ આદર કરતા હતાં. બીજાનો આદર કરતા નહોતા. (૩૬) નિવૃત્તિમાર્ગના આચાર્યો, કપિલ અને સનકાદિ-પરમ આનંદથી આ પુરાણનો જ આદર કરતા હતા. (૩૭) તે પ્રકારે પ્રવૃત્તિ માર્ગના આચાર્યો મરીચિ વગેરે મુનિઓ શુભ કર્મમાં શ્રીમદ્ ભાગવતને જ આદરપૂર્વક નિત્ય ગ્રહણ કરતા હતા. (૩૮) શ્વેતદ્વીપમાં જે નિરન્ન મુક્તો અને બદરિકાશ્રમમાં જે ઋષિઓ હતા તે પણ શ્રીમદ્ ભાગવતનું જ મુખ્યપણે પઠણ-શ્રવણાદિથી સેવન કરતા હતા. (૩૯) તે સમયે તો શ્રુતિ-સ્મૃતિ-પુરાણો આધાર વિનાનાં થયાં અને શોકથી ક્ષીણ શરીરવાળાં થઈને બ્રહ્માને શરણે આવીને બોલવા લાગ્યા : (૪૦) હે દેવદેવ ! હે જગત્ધાતા ! તમો અમારા અધીશ્વર છો, માટે અમારું પરમ દુઃખ સાંભળવા યોગ્ય છો. (૪૧) સર્વ શાસ્ત્રથી શ્રીમદ્ ભાગવતનું જ મહાનપણું હોવાથી ત્રિલોકીમાં સર્વ શુભ કાર્યોમાં તેની પ્રવૃત્તિ થઈ. (૪૨) હે પ્રભો ! અમોને તો કોઈ પણ દૃષ્ટિથી પણ આદરપૂર્વક જોતું નથી. માટે લોકમાં અમારાં નામો પણ રહેશે નહીં. આ પ્રમાણે અમારા મનમાં ભાસે છે. (૪૩) હે બ્રહ્માજી ! માટે જીવવાની આશાનો ત્યાગ કરીને જ તમારાં શરણે આવેલા અમોને રક્ષણ કરવા યોગ્ય છો. કારણકે તમો લોકોનું પાલન કરનારા છો. (૪૪)

હે રાજન્ ! પછી શાસ્ત્રોને આશ્વાસન આપીને બ્રહ્મા શ્રીમદ્ ભાગવત પ્રત્યે બોલ્યા, હે અનઘ ! તમોએ પોતાની જ્ઞાતિઓનું ઉલ્લંઘન કરવું નહીં. (૪૫) હે તાત ! તમોએ પોતાનાં આ પુરાણોનો ત્યાગ કરીને એકાકી ક્યારેય જવું નહિ. આ પ્રમાણે મારું વાક્ય તમો પાલન કરવા માટે યોગ્ય છો. (૪૬) તે સમયે ભાગવતે તે બ્રહ્માને પ્રણામ કરીને કહ્યું, હે બ્રહ્મન્ ! આજથી આરંભીને પુરાણોના મંડળમાં નિવાસ કરીશ. (૪૭) હે બ્રહ્મન્ ! સર્વશ્રેષ્ઠપણું મને સ્વભાવથી જ પ્રિય નથી. આ પ્રમાણે તમો જાણો. પરંતુ સર્વ શાસ્ત્રોથી અધિકપણું તમોએ તોલવાથી કરેલું છે, અને વ્યાસજીએ 'મને અપૂર્ણ કામપણાથી થયેલો **સંતાપ** શ્રીમદ્ ભાગવતથી **શાન્ત** થયો; બીજાં શાસ્ત્રોથી થયો નહિ.' એમ સર્વ ઠેકાણે કહેવાથી અધિકપણું કરેલું છે. (૪૮)

હે વિભો ! હાલમાં જેમ તમારી આજ્ઞા છે તે પ્રમાણે કરીશ. હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ ભાગવતનું વચન સાંભળીને બ્રહ્મા પ્રસન્ન થયા. (૪૯) બ્રહ્માએ શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણને પુરાણોના અનુક્રમથી શ્રવણ, દાન, અર્ચન વગેરે જેમાં છે એવા પુરશ્ચરણઆદિમાં પુરાણોની મધ્યે **પાંચમી સંખ્યામાં જ** સ્થાપના કરી. (૫૦) તે દિવસથી આરંભીને સર્વ શ્રુતિ,સ્મૃતિ, પુરાણો શ્રીમદ્ ભાગવતને આશરીને પોષણ પામ્યા અને અર્થજ્ઞાનમાં સદા અનુસર્યાં. (માટે જ શ્રીમદ્ ભાગવતના સમગ્ર અર્થ જાણવાની ઈચ્છાવાળાએ વેદ-ઈતિહાસ-પુરાણો જોવાં.) (૫૧) આવા પ્રતાપવાળા શ્રીમદ્ ભાગવતના આશ્રય માત્રથી પાંચમી સંખ્યા સમગ્ર ભૂતલમાં પ્રસિદ્ધ થઈ. શતાદિ સંખ્યાથી પણ શ્રેષ્ઠ થઈ. લોકવાણી પણ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

पातुमर्हसि नो धातर्यतस्त्वं लोकभावनः ॥४४॥ तान्याश्वास्य ततो ब्रह्मा श्रीमद्भागवतं प्रति। उवाचेमा ज्ञातयः स्वा नातिक्रम्यास्त्वयानघ! ॥४५॥ त्वयैवैकाकिना तात! विहायैतान्निजान्क्वचित् । न गम्यमिति मद्वाक्यं त्वं पालयितुमर्हसि ॥४६॥ तदा भागवतं प्राह तं प्रणम्य पितामहम् । अद्यप्रभृति वत्स्यामि पुराणानां हि मण्डले ॥४७॥ आधिक्यं न स्वतोऽभीष्टं ममास्तीत्यवगच्छ भोः । किन्तु त्वया तोलनेन व्यासेन च कृतं हि तत् ॥४८॥

साम्प्रतं च यथाऽऽज्ञा ते करिष्यामि तथा विभो! । इति तस्य वचः श्रुत्वा प्रसन्नोऽभवदात्मभूः ॥४९॥ पुराणानां तु सङ्ख्यायां पञ्चम्यामेव तद्विधिः । पुराणं स्थापयामास श्रुतिदानार्चनादिषु ॥५०॥ श्रुतिस्मृतिपुराणानि तदेवालम्ब्य तद्दिनात् । सर्वाणि पोषणं प्रापुः सर्वदा च तदन्वयुः ॥५१॥ श्रीमद्भागवतस्यास्य संश्रयाद्भूतलेऽखिले । विख्याता पञ्चमी सङ्ख्या शतादिभ्योऽप्यभूद्वरा ॥५२॥ तदिदं श्रीभागवतं पुराणं ब्रह्मसम्मितम् । सेव्यते पुरुषैर्धन्यैर्भूतलेऽत्र नराधिप! ॥५३॥ धन्या भागवती वार्ता प्रेतपीडाविनाशिनी । सप्ताहोऽपि तथा धन्यः कृष्णलोकफलप्रदः ॥५४॥ रुदन्ति सर्वपापानि सप्ताहश्रवणक्षणे । अस्माकं प्रलयं सद्यः कथेयं हा!! करिष्यति ॥५५॥ आर्द्रं शुष्कं लघु स्थूलं वाङ्मनःकायसम्भवम् । श्रवणं प्रदहेत्पापं पावकः समिधो यथा ॥५६॥ अस्मिन्वै भारते वर्षे सूरिभिर्देवसंसदि । अकथाश्राविणां पुंसां निष्फलं जन्म कीर्तितम् ॥५७॥ किं मोहतो रक्षितेन सुपुष्टेन बलीयसा । अध्रुवेण शरीरेण शुकशास्त्रकथां विना ॥५८॥ अस्थिस्तम्भं स्नायुबद्धं मांसशोणितलेपितम् । चर्मावनद्धं दुर्गन्धं पात्रं मूत्रपुरीषयोः ॥५९॥ जराशोकविपाकार्तं रोगाणां मन्दिरं परम् ।

સંભળાય છે કે, **'જ્યાં પંચ ત્યાં પરમેશ્વર'** વગેરે. (૫૨) હે રાજન્ ! શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મ સંશયે રહિત સ્વરૂપ-સ્વભાવ-ગુણ-વિભૂતિ-ઐશ્વર્ય વગેરેથી પ્રતિપાદન જેણે કર્યા છે તેવું આ શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણ આ લોકમાં ધન્ય પુરુષોએ સેવા કરાય છે. (૫૩) પ્રેતની પીડા નાશ કરનારી શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા ધન્ય છે તથા શ્રીકૃષ્ણના લોકને આપનારા સાત દિવસનું પારાયણ પણ ધન્ય છે. (૫૪)

સાત દિવસોથી શ્રીમદ્ ભાગવત કથા-શ્રવણના અવસરમાં સર્વ પાપો, આ કથા અમારો તત્કાલ પ્રલય કરશે. અરે ! અમારો મોટો ખેદ છે. એમ કહીને અતિશય રુદન કરવા લાગે છે. (૫૫) શ્રીમદ્ ભાગવતનું શ્રવણ અગ્નિ કાષ્ઠોને જ જેમ તેમ જાણીને કરેલાં અથવા અજ્ઞાનથી કરેલાં, નાનાં અથવા મોટાં શરીર-વાણી અને મનથી થયેલાં પાપોને બાળે છે. (૫૬) આ ભરતખંડમાં શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા નહિ સાંભળનાર જનોનો જે **જન્મ** તે દેવસભામાં નારદાદિ મુનિઓએ **નિષ્ફળ** કહેલો છે. (૫૭) શુકદેવજીએ કહેલા શ્રીમદ્ ભાગવતની કથા વિના સુપુષ્ટ કરેલા માટે જ બલવાન, ક્ષણવિનાશી, અજ્ઞાનથી પાલન કરેલા શરીરથી શું? કોઈ પણ અર્થ નથી. (૫૮) અસ્થિના થાંભલાવાળું, સ્નાયુઓના બંધવાળું, માંસ અને લોહીથી લેપાયેલું, ઉપર ચામડીથી બાંધેલું, દુર્ગન્ધ યુક્ત, મૂત્ર અને વિષ્ઠાના પાત્ર રૂપ, જરા - શોક અને નિરંતર પરિણામોથી સદા પીડાયુક્ત, રોગોનું પરમ મંદિર; અન્નજળાદિથી નિરંતર પૂરવા છતાં પણ નહિ પુરાતું, કૃતઘ્ન, કફ-વાત-પિત્તાદિના દોષવાળું, ક્ષણવિનાશી, કૃમિ-વિષ્ટા અને ભસ્મની જ અન્તે સંજ્ઞાવાળું- આ પ્રકારે શરીર, શાસ્ત્રથી અને અનુભવથી નિરૂપણ કરેલું છે. આવા શરીરથી જે પુરુષ પોતાનું આત્યન્તિક મોક્ષરૂપી કાર્ય સિદ્ધ કરે તે પુરુષ મહા બુદ્ધિશાળી **પંડિત** છે. (૫૯-૬૦-૬૧) જે અન્ન પ્રાતઃકાળમાં રાંધેલું; સાયંકાળે ભોજનને યોગ્ય રહેતું નથી, તે અન્નના રસથી પોષણ પામેલા શરીરમાં નિત્યપણું ક્યાંથી હોય ? અર્થાત્ ન જ હોય. (૬૨) કથાશ્રવણ નહિ કરનારા પુરુષો જળમાં પરપોટાની માફક, પક્ષીઓમાં મચ્છરોની માફક મરણને માટે જ ઉત્પન્ન થાય છે. (૬૩)

શ્રીમદ્ ભાગવતપુરાણ નિર્દોષ છે કારણ કે વૈષ્ણવોને પ્રિય જે ભાગવતમાં પરમહંસોએ પ્રાપ્ય, અદ્વિતીય, માયાના ગુણરૂપ મેલોથી રહિત ક્ષર અને અક્ષરથી પણ પર, શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું સ્વરૂપ વ્યાસે ગાયેલું છે. જે શ્રી ભાગવતમાં જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિએ સહિત, પોતપોતાના ધર્મે સહિત ભગવાનની આરાધના સ્વરૂપ નૈષ્કર્મ્ય-**ક્રિયાયોગ** કહેલો છે. તેવું શ્રીમદ્ ભાગવત ભક્તિથી સાંભળનારો અને પાઠ કરનારો વિચારપરાયણ મનુષ્ય સંસારથી મુક્ત થાય છે. (૬૪)

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે મેં ભાગવતનું માહાત્મ્ય તમોને કહ્યું. તે માહાત્મ્ય તો નિરંતર સ્વધર્મે સહિત ભક્તિવાળા મનુષ્યોને જ મહાફળ પમાડનારું થાય છે. (૬૫)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

दुष्पूरं च कृतघ्नं च सदोषं क्षणभङ्गुरम् ॥६०॥ कृमिविड्भस्मसंज्ञान्तं शरीरमिति वर्णितम् । तेन संसाधयेद्धीमान्स्वकार्यं यः स पण्डितः ॥६१॥ यत्प्रातः संस्कृतं चान्नं सायं तत्तु विनश्यति । तदीयरससम्पुष्टे काये का नाम नित्यता ॥६२॥ बुद्बुदा इव तोयेषु मशका इव जन्तुषु । जायन्ते मरणायैव कथाश्रवणवर्जिताः ॥६३॥

श्रीमद्भागवतं पुराणममलं यद्वैष्णवानां प्रियं यस्मिन् पारहंस्यमेकममलं ज्ञानं परं गीयते । अत्र ज्ञानविरागभक्तिसहितं नैष्कर्म्यमाविष्कृतं तच्छृण्वन् विपठन् विचारणपरो भक्त्या विमुच्येन्नरः ॥६४॥ इत्थं मया भागवतस्य तुभ्यं माहात्म्यमुक्तं नृपते ! तु तत्स्यात्। महाफलप्रापकमेव नृणां स्वधर्मयुग्भक्तिमतां सदैव ॥६५॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणोत्सवे विशेषतः श्रीमद्भागवतमाहात्म्यनिरूपणनामा तृतीयोऽध्यायः ॥३॥

श्रीनरायणमुनिरुवाच - **अथैतस्य पुराणस्य विधानं श्रवणस्य ते । कथयामि नृपश्रेष्ठ ! श्रोतृणां हितकारकम् ॥१॥ आरम्भणीया स्वगृहे धनिकैः पुरुषैः कथा । अन्यैर्नरैस्तु संहत्य देवतामन्दिरादिषु ॥२॥ विवाहे यादृशं चित्तं स्वपुत्रस्य नृणां भवेत् । कथाप्रारम्भणे तादृक् कार्यमुत्साहितं नृप! ॥३॥ निर्विघ्नेन समाप्त्यर्थमादौ गणपतिं यजेत् । सिन्दूरेण च दुर्वाभिः शुभैश्च गुडलड्डुकैः ॥४॥ प्रत्यहं संहितापाठं शृणुयाद्यदि पूरुषः । तदा तु भोजनात्पूर्वं सार्थं चेद्भोजनोत्तरम् ॥५॥ आनुकूल्यं यदि श्रोतुं नित्यं न स्यात्तदा नृप! । अवश्यमेव शृणुयाच्चातुर्मास्ये तु पूरुषः ॥६॥ पौषमासं विनैकं तु**

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણ ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે પુરાણ શ્રવણોત્સવે વિશેષતઃ શ્રીમદ્ ભાગવત માહાત્મ્યનિરૂપણનામા તૃતીયોऽધ્યાયઃ (૩)

અધ્યાય : ૪

શ્રીમદ્ ભાગવતના શ્રવણના વિધિમાં પૂજાવિધિ વિસ્તારથી કહ્યો છે.

શ્રીનારાયણ મુનિ બોલ્યા : હે ઉત્તમરાજા ! હવે આ પુરાણના શ્રવણનો શ્રોતાજનોને હિતકારી વિધિ તમોને કહું છું. (૧) ધનાઢ્ય પુરુષોએ પોતાના ગૃહમાં કથાનો આરંભ કરાવવો. અને નિર્ધન પુરુષોએ તો બધા ભેગા થઈને દેવતાનાં મંદિરો વગેરેમાં કથાનો આરંભ કરાવવો. (૨) હે રાજન્ ! પોતાના પુત્રના વિવાહમાં મનુષ્યોનું ચિત્ત જેવું ઉત્સાહે યુક્ત હોય, કથાના આરંભમાં તેવું **ઉત્સાહે યુક્ત** કરવું. (૩) નિર્વિઘ્ન સમાપ્તિ માટે પ્રથમ સિંદૂર, દૂર્વા, ઘણા ઘીથી યુક્ત શોભાયમાન ગોળના લાડુઓથી ગણપતિને પૂજે (૪) શ્રોતાજન જો દરરોજ અર્થ વિના કેવળ સંહિતાપાઠ સાંભળે તો ભોજનથી પ્રથમ સાંભળે અને અર્થ સહિત સાંભળે તો ભોજન કર્યા પછી સાંભળે. (જેમ પોતાને સ્વાસ્થ્યમાં અનુકૂળતા આવે તેમ સાંભળે.) (૫)

હે રાજન્ ! દરરોજ જો સાંભળવાની અનુકૂળતા ન હોય તો ચાતુર્માસમાં પુરુષ અવશ્ય જ સાંભળે. (૬) હે ભૂપતે! એક પોષ માસ વિના સર્વે માસો શ્રીમદ્ ભાગવતના **આરંભ**માં પુણ્ય આપનારા છે. અને અધિક માસ પણ પુણ્ય આપનારો છે. (૭) આ માસોમાં જે માસમાં પોતાના મનની સ્થિરતા હોય, તે માસમાં પાપસમુદાયનો નાશ કરનાર ભાગવતપુરાણ સાંભળવું; (૮) અથવા કહેલા માસોમાં બે માસ સુધી મનુષ્ય સાંભળે અથવા ભાદરવા માસમાં સુદી નવમીથી કથાનો આરંભ કરી કારતક સુદી પૂનમ સુધી ૬૬ દિવસોએ સાંભળે. (૯) અથવા કારતક સુદી નવમીથી આરંભીને માઘ માસની પૂર્ણિમામાં સમાપ્તિ કરે, અથવા માઘ સુદી નવમી તિથિમાં આરંભ કરી ચૈત્ર માસની પૂર્ણિમા સુધી મનુષ્ય સાંભળે. (૧૦)

જ્યારે સાત દિવસ સુધી કથા સાંભળે, ત્યારે તો કહેલા માસોમાં કોઈ પણ એક માસમાં નવમી તિથિથી આરંભીને પૂર્ણિમા સુધી મનુષ્ય સાંભળે. (૧૧) પોતાની જ્ઞાતિ તથા મિત્રમંડળોને જેમને સાંભળવામાં શ્રદ્ધા હોય તે પોતાની જ્ઞાતિ અને સુહૃદ જનોને આરંભદિનથી પ્રથમ જ દેશાન્તરથી બોલાવે અને બીજા જનોને પણ બોલાવે. (૧૨) નાના દેશમાં રહેલા વૈરાગ્યવાળા, દંભેરહિત, ભગવાનના ભક્ત સાધુઓને બોલાવવા માટે પણ પત્ર લખવો. આવેલા વૈષ્ણવોને અન્નજળાદિથી સત્કાર કરવો. (૧૩) પાંચ દિવસ આગળથી પ્રયત્ન પૂર્વક આસનો વગેરે ઉપાયોગી વસ્તુઓને ભેગી કરવી. જે દેશમાં ભૂમિ વિશાળ હોય તે પ્રદેશમાં **કથાનું સ્થાન** રાખવું. (૧૪)

અતિ પવિત્ર વિશાળ સ્થાનમાં કેળના સ્તંભો, સુંદર વસ્ત્રો, ફળો અને પુષ્પોથી શોભાયમાન માટે જ મનને પ્રિય મંડપ

प्रारम्भेऽस्याखिला अपि । मासाः पुण्यावहाः सन्ति मलमासश्च भूपते! ॥७॥ मासेष्वेतेषु यत्र स्यात्स्वस्थता स्वस्य चेतसः । तस्मिन्भागवतं श्रव्यं पुराणं पापसङ्घहृत् ॥८॥ मासद्वयं वा शृणुयादुक्तमासेषु मानवः । भाद्रे नवम्यां वारभ्य कार्तिकीपूर्णिमावधि ॥९॥ प्रारभ्योर्जनवम्यां वा माघ्यां तत्तु समापयेत् । तपोनवम्यां वारभ्य चैत्र्यन्तं शृणुयान्नरः ॥१०॥ सप्ताहं शृणुयाद्यर्हि तदा तूक्तेषु मास्सु च । नवम्यादि पूर्णिमान्तमेकस्मिञ्छृणुयान्नरः ॥११॥ देशान्तरान्निजान् ज्ञातीनाह्वयेच्च सुहृज्जनान् । येषां तच्छ्रवणे श्रद्धा तांश्चारम्भदिनात्पुरा ॥१२॥ देशे देशे विरक्ता ये वैष्णवा दम्भवर्जिताः । पत्रं तेभ्योऽपि संलेख्यमागतांस्तांश्च मानयेत् ॥१३॥ अर्वाक्पञ्चाहतो यत्नादासनादीनि मेलयेत् । विशाला वसुधा यत्र कुर्यात्तत्र कथास्थलम् ॥१४॥ कुर्वीत मण्डपं तत्र शुचौ स्थाने मनःप्रियम् । रम्भास्तम्भैश्च सद्वस्त्रैः फलैः पुष्पैश्च शोभनम् ॥१५॥ तत्रोपवेशस्थानानि स्त्रीणां पुंसां यथोचितम् । व्यासासनं च रुचिरं रचयेच्चतुरो नरः ॥१६॥ तस्मिन्पीठे पृथावुच्चे मृदुले तु पुराणिनम् । संस्थापयेत्पुस्तकं च चतुरङ्गे निधारयेत् ॥१७॥ ततः पुराणाधिदेवं कृष्णं भागवताकृतिम् । मन्त्रैः समर्चयेदेतैर्मुख्यः श्रोता कृताह्निकः ॥१८॥ प्रथमादिद्वादशान्ताः स्कन्धा यस्य पदादयः । प्रोक्ता अवयवा दिव्यास्तं कृष्णं चिन्तयाम्यहम् ॥१९॥ नवीननीरदोद्रिक्तश्यामसुन्दरविग्रहम् । शरत्पार्वणचन्द्राभाविनिन्दास्यमनुत्तमम् ॥२०॥ शरत्सूर्योदयाब्जानां प्रभामोचनलोचनम्। स्वाङ्गसौन्दर्यशोभाभी रत्नभूषणभूषणम् ॥२१॥ गोपीलोचनकोणैश्च प्रसन्नैरतिवक्रितैः ।

કરવો. (૧૫) તે મંડપમાં ચતુર માણસ સ્ત્રીઓ અને પુરુષોને બેસવાનાં સ્થાનો મનોહર અને વ્યાસાસન યથાયોગ્ય રચના કરે. (૧૬) વિશાળ અને સર્વ શ્રોતાઓના આસનથી અતિ ઊંચા કોમળ વ્યાસાસનમાં પુરાણીને બેસાડે અને વ્યાસાસન કરતાં ઊંચા બાજોઠમાં પુસ્તક પધરાવે. (૧૭) પછી નિત્યવિધિ કરીને મુખ્ય શ્રોતા પુરાણના અધિદેવ શ્રીમદ્‌ભાગવતના આકારવાળા શ્રીકૃષ્ણનું આ મંત્રોથી પૂજન કરે. (૧૮)

પ્રથમ સ્કંધ મુખ્ય જેમાં છે અને દ્વાદશ-સ્કંધ છે અન્તમાં એવા સ્કંધો શ્રીકૃષ્ણના ચરણાદિ દિવ્ય અવયવો કહેલા છે, તે શ્રીકૃષ્ણનું હું **ચિન્તવન** કરું છું. (૧૯) નવીન મેઘની સમાન સ્નિગ્ધ અને શ્યામસુંદર શરીર જેમનું છે, શરદ ઋતુના પૂર્ણ ચન્દ્રમાની કાંતિને તિરસ્કાર કરનાર મુખ જેમનું છે એવા, અનુપમ, સૂર્યથી વિકાસ જેમનો છે એવાં શરદ ઋતુનાં કમળોની શોભાને તિરસ્કાર કરતાં નયનો જેનાં છે એવાં, પોતાનાં અંગોના સૌન્દર્યથી રત્નજડિત આભૂષણોને શોભાવનાર, પ્રેમથી પરિપૂર્ણ હોવાથી નિર્મલ અતિકુટિલ ગોપીઓનાં નયનોના ખૂણાથી વારંવાર જોવાયેલાં, માટે તેમના પ્રાણોથી નિર્માણ કરાયેલા હોયને શું ? પોતાની પૂજા પરાયણ જે રમા અને રાધા તેમના નયનરૂપી જ્યોત્સ્નાપ્રિય ચકોરપક્ષીઓએ ચન્દ્રમાની માફક (રાધા અને લક્ષ્મીએ) જોવાયેલા, સુંદર શ્રેષ્ઠ રત્નોથી જડિત મુકુટમાં ઉજ્જ્વળ ચળકતા તોરાઓવાળા, આનંદ (ક્રીડાજન્ય વિનોદ) માટે મુરલી હાથમાં જેમને છે એવા, દેવો અને અસુરોએ સેવા કરાયેલા, કૌસ્તુભમણિથી શોભાયમાન વક્ષઃસ્થળ જેમનું છે એવા સમગ્ર ઐશ્વર્યના નિધિ શ્રીકૃષ્ણને હું ભજું છું. આ રીતે આ છ શ્લોકોથી શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરીને પછી श्रीभागवताकृतिश्रीकृष्णपरमात्मने नमो ध्यायामि । ભાગવતાકૃતિ પરમાત્માને નમસ્કાર કરી **ધ્યાન** કરું છું એમ બોલવું. (૨૦-૨૪) કળિયુગના પાપને નાશ કરવા માટે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા શ્રીમદ્ ભાગવતાકાર શ્રીકૃષ્ણને હું આવાહન કરું છું. (૨૫) હે કૃષ્ણ ! હે પ્રભો ! સુવર્ણ અને રત્નથી નિર્માણ કરેલું, તમારી પ્રીતિ કરનારું, મેં અર્પણ કરેલું આ સિંહાસન કૃપા કરીને ગ્રહણ કરો. (૨૬) એકાંતિક ભાવથી પોતાનો આશ્રય કરનારાં જનોને સંસારસાગરથી તારનારા, હે દેવેશ ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! મારી ઉપર કૃપા કરી પગ ધોવા માટે જળ ગ્રહણ કરો. (૨૭) નાના અવતારોનાં ચરિત્રોથી, હે સાધુઓનાં સંકટ નાશ કરનાર ! હે શ્રીકૃષ્ણ ! ચંદન વગેરે આઠ અંગ સહિત પૂજાને યોગ્ય જળ ગ્રહણ કરો. (૨૮) હે ગોકુળને ક્રીડા કરવાથી આનંદ કરાવનાર ! હે મહેન્દ્રાદિના મદને હરનાર, હે શ્રી વૃન્દાવનના પૂર્ણ ચન્દ્રમા, આચમન કરવા યોગ્ય જળને ગ્રહણ કરો. (૨૯) યમુનાના જળમાં ગરુડના ભયથી સંચરણ કરનારા કાલીય નાગની ફણાઓને મર્દન કરનારા, જલક્રીડામાં પ્રીતિવાળા, હે કૃષ્ણ ! સ્નાન કરવા માટે જળ ગ્રહણ કરો. (૩૦) હે કૃષ્ણ ! હે નંદનંદન ! નવીન સુવર્ણની માફક પીળા રંગના રૂપવાળું તમારે પહેરવા યોગ્ય, આ પીતામ્બર ગ્રહણ કરો. (૩૧) હે દેવોના પણ નિયન્તા ! ગાયત્રી મંત્રના જપપૂર્વક ત્રણ ગ્રંથિઓથી યુક્ત સુવર્ણના તંતુથી કરેલું શોભાયમાન યજ્ઞોપવીત ગ્રહણ કરો. (૩૨) હે સત્પતે ! કૃષ્ણ !

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

शश्वन्निरीक्ष्यमाणं तत्प्राणैरिव विनिर्मितम् ॥२२॥ स्वार्चापररमाराधादृक्चकोरसुधाकरम् । सद्रत्नसारनिर्माणकिरीटोज्ज्वलशेखरम् ॥२३॥ विनोदमुरलीहस्तं सेवितं च सुरासुरैः । कौस्तुभोद्भासितोरस्कं तमीश्वरमहं भजे ॥२४॥ कलिकल्मषनाशाय प्रादुर्भूतं कृपाभरात् । श्रीमद्भागवताकारं कृष्णमावाहयाम्यहम् ॥२५॥ सिंहासनमिदं कृष्ण! स्वर्णरत्नविनिर्मितम् । तव प्रीतिकरं दत्तं गृहाण कृपया प्रभो! ॥२६॥ अनन्यभावाश्रयिणां संसारार्णवतारक! । पाद्यं गृहाण देवेश! श्रीकृष्ण! कृपया मयि ॥२७॥ नानावतारचरितैः साधुसंकष्टनाशन! । अर्घ्यं गृहाण श्रीकृष्ण! गन्धाद्यष्टाङ्गसंयुतम् ॥२८॥ गोकुलक्रीडनानन्द! महेन्द्रादिमदापह!॥ श्रीवृन्दावनपूर्णेन्दो ! गृहाणाचमनीयकम् ॥२९॥ यमुनाजलसञ्चारिकालीयफणमर्दन ! । जलक्रीडारते! कृष्ण ! स्नानीयं प्रतिगृह्यताम् ॥३०॥ पीताम्बरमिदं कृष्ण ! नवीनं स्वर्णवर्णकम् । तवैव परिधानार्हं गृह्यतां नन्दनन्दन! ॥३१॥ सावित्रीग्रन्थिसंयुक्तं स्वर्णतन्तुविनिर्मितम् । गृह्यतां देवदेवेश! ब्रह्मसूत्रमिदं शुभम् ॥३२॥ आभूषणानि दिव्यानि कुण्डलादीनि सत्पते ! । गृहाण कृपया कृष्ण ! दत्तानीमानि भक्तितः ॥३३॥ घनसाररसोपेतं कुङ्कुमेन सुशोभितम्। गृहाण चन्दनं दिव्यं देवकीनन्दन ! प्रभो ! ॥३४॥ नानासुगन्धिपुष्पाणां हारापीडौ तथैव च । तुलसीवनमालां च श्रीकृष्ण! स्वीकुरु प्रभो! ॥३५॥ सुगन्धिद्रव्यवासाढ्यं विष्णुतैलं मनोहरम् । वाञ्छितं सर्वलोकानां भगवन्प्रतिगृह्यताम् ॥३६॥ बालक्रीडाविनोदेन पूतनाप्राणहारक ! । कंसादिदुष्टशमन! धूपः स्वीक्रियतां त्वया ॥३७॥ स्वयंप्रकाशमानेश! नैकभास्करभास्वर ! । गृहाण कृपया दीपमन्धकारनिवारकम् ॥३८॥ नानापक्वान्ननैवेद्यं रसैः षड्भिर्मनोहरम् । विश्वम्भर! गृहाणेदं प्रीत्या मे वरदो भव ॥३९॥ पवित्रं निर्मलं तोयमुशीरैलादिवासितम् । जीवनं सर्वजीवानां पानार्थं गृह्यतां हरे! ॥४०॥ निर्मलं यामुनं तोयं सुपवित्रं सुवासितम् । पुनराचमनीयं च गृह्यतां मधुसूदन!

રમણીય, શ્રદ્ધાથી મેં અર્પણ કરેલાં કુણ્ડલાદિ આભૂષણો **કૃપા કરીને ગ્રહણ કરો.** (૩૩) હે દેવકીનંદન ! હે પ્રભો ! કર્પૂરરસથી યુક્ત કુંકુમથી સુશોભિત આ દિવ્ય ચંદન ગ્રહણ કરો. (૩૪) હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે પ્રભો ! નાના પ્રકારના સુગંધિમાન પુષ્પોના હારો, અને તોરાઓ કડાં-બાજુબંધ તથા તુલસીની માળાઓ ગ્રહણ કરો. (૩૫) હે ભગવન્ ! સુગંધી દ્રવ્યો, ચંદન, એલાયચી વગેરેના સંસ્કાર યુક્ત-મનોહર-સર્વ લોકોએ ઇચ્છેલું વિષ્ણુતેલ (અત્તર) ગ્રહણ કરો. (૩૬) બાળકની રમત માત્રથી, હે પૂતનાના પ્રાણનાશક ! હે કંસાદિ દુષ્ટનું શમન કરનારા ! તમો ધૂપ સ્વીકાર કરો. (૩૭) હે સ્વયં પ્રકાશી ! હે ઈશ! હે અનેક સૂર્યસમાન પ્રકાશમાન ! હે અન્ધકારને નિવારણ કરનારા ! તમો દીપને કૃપાથી ગ્રહણ કરો. (૩૮) હે વિશ્વંભર! મધુરાદિ રસોથી મનોહર આ વિવિધ પ્રકારનાં પકવાનો અર્પણ કરેલાં પ્રીતિપૂર્વક ગ્રહણ કરો. મને વર આપનારા થાઓ. (૩૯) હે હરે ! પવિત્ર જળ વીરણનાં મૂળો અને એલાયચી વગેરે જેમાં છે એવા ગુલાબ વગેરેથી સુગંધીમાન-સર્વ જીવોના જીવનમાં કારણરૂપ જળ પીવા માટે ગ્રહણ કરો. (૪૦) હે મધુસૂદન ! નિર્મળ યમુનાનું અતિપવિત્ર સુગંધીમાન જળ ફરીથી આચમન માટે ગ્રહણ કરો. (૪૧) હે કૃષ્ણ ! સોપારીના ચૂર્ણથી યુક્ત લવિંગ, એલાયચી મિશ્રિત જાયફળ, તજ, ખદિર ચૂર્ણાદિથી યુક્ત આ પાનબીડી ગ્રહણ કરો. (૪૨) હે મથુરાપતે ! સર્વે ફળોમાં દિવ્ય-સર્વ દેવોને પ્રીતિ કરનારું આ નાળિયેર ગ્રહણ કરો. (૪૩) હે દ્વારિકાપુરના અધીશ્વર ! મેં શક્તિ પ્રમાણે આપેલી સોના-રૂપાની મુદ્રા દક્ષિણા તમો ગ્રહણ કરો. (૪૪) હે દેવેશ ! હે જ્યોતિઓના સ્વામી ! હે કમલાપતે ! હું તમારી આરતી કરું છું, તમોને નમસ્કાર થાઓ. મેં આપેલી આરતી ગ્રહણ કરો. (પછી અહીં અનુક્ત એવી પણ પુષ્પાંજલિ મંત્ર સહિત સમર્પણ કરવી.) (૪૫) હે દેવદેવેશ ! હે શંખચક્રગદાધર ! હે કૃષ્ણ ! તમોને નમસ્કાર. તમારી પ્રદક્ષિણાથી બ્રહ્માંડોની પ્રદક્ષિણા થાય. (૪૬) ભૂતલમાં સર્વ જનોના ઉદ્ધાર માટે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા **શ્રીભાગવતરૂપ શ્રીકૃષ્ણ તમોને હું પ્રણામ કરું છું.** (૪૭) હે દેવેશ ! હે કરુણાનિધે ! હું પોતાનાં કર્મોના ફળરૂપ પરિણામથી સંસારસાગરમાં પડેલો છું, તો મારો કૃપા કરીને ઉદ્ધાર કરો. (૪૮) હે જગત્પતે! તમો શ્રીમદ્ ભાગવતરૂપે શ્રીકૃષ્ણ જ છો. તમારે શરણે આવેલા મારા ઉપર કૃપા કરો. (૪૯) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભાગવતાત્મક કૃષ્ણનું વિધિથી સંપૂજન કરી ચન્દન-પુષ્પની માળા વગેરેથી ભક્તિપૂર્વક વક્તા પુરાણીનું પૂજન કરે. (૫૦) નવીન વસ્ત્રોથી અને અલંકારોથી વક્તાને પૂજીને દક્ષિણા આપ્યા પછી 'હે ભગવન્ ! હે વ્યાસ, તમોને નમસ્કાર.' આ મંત્રથી નમસ્કાર કરીને મુખ્ય શ્રોતા પુરુષ તેમની પ્રાર્થના કરે : (૫૧) હે વ્યાસરૂપ ! શ્રોતાજનોને પુરાણના અર્થનો બોધ આપવામાં પ્રવીણ ! હે સર્વ શાસ્ત્રવિશારદ ! આ કથાના પ્રકાશથી મારું અજ્ઞાન નાશ કરો. (૫૨)

।।४१।। ताम्बूलं पूगसंयुक्तं लवङ्गैलाविमिश्रितम् । जातीफलादिसंयुक्तं श्रीकृष्ण! प्रतिगृह्यताम् ।।४२।। दिव्यं फलानां सर्वेषां सर्वदेवप्रियङ्करम् । नालिकेरीफलमिदं गृहाण मथुरापते! ।।४३।। यथाशक्ति मया दत्ताः स्वर्णरूप्यादिमुद्रिकाः । श्रीद्वारिकापुराधीश! दक्षिणा गृह्यतां त्वया ।।४४।। नीराजयामि देवेश! नमस्ते ज्योतिषांपते! । आरार्त्रिकं मया दत्तं गृहाण कमलापते! ।।४५।। नमस्ते देवदेवश! शङ्खचक्रगदाधर! । त्वत्प्रदक्षिणया कृष्ण! ब्रह्माण्डानां प्रदक्षिणा ।।४६।। उद्धारणाय सर्वेषां प्रादुर्भूतं धरातले । श्रीभागवतरूपं त्वां श्रीकृष्णं प्रणमाम्यहम् ।।४७।। निजकर्मविपाकेन भवाब्धौ पतितोऽस्म्यहम्। तं मामुद्धर देवेश! कृपया करुणानिधे ! ।।४८।। श्रीमद्भागवताख्यस्त्वं प्रत्यक्षः कृष्ण एव हि । मयि त्वच्छरणायाते कृपां कुरु जगत्पते! ।।४९।। इत्थं सम्पूज्य विधिना कृष्णं भागवतात्मकम् । वक्तारं पूजयेद्भक्त्या गन्धपुष्पस्त्रगादिभिः ।।५०।। नवीनवस्त्राभरणैर्दत्त्वा सम्पूज्य दक्षिणाम् । ततः पूर्वोक्तमन्त्रेण नत्वा तं प्रार्थयेत्पुमान् ।।५१।। व्यासरूप ! प्रबोधज्ञ! सर्वशास्त्रविशारद! । एतत्कथाप्रकाशेन मदज्ञानं विनाशय ।।५२।। सम्प्रार्थ्य पौराणिकमित्थमन्यान् श्रोतॄंश्च विप्रान्स यथार्हमर्चेत्। श्रोता स्वकीयैर्नियमैरुपेतः शृणोतु भूपाल! पुराणमेतत् ।।५३।। इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणोत्सवे श्रीमद्भागवतश्रवणविधौ पूजाविधिनिरूपणनामा चतुर्थोऽध्यायः

હે ભૂપાળ ! આ પ્રકારે પુરાણવક્તાની પ્રાર્થના કરી પોતાના નિયમોથી યુક્ત શ્રોતા બીજા શ્રોતા બ્રાહ્મણોની યથાયોગ્ય પૂજા કરે પછી આ પુરાણ સાંભળે. (૫૩)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્‌ભાગવતશ્રવણવિધૌ પૂજાવિધિનિરૂપણનામા ચતુર્થોઽધ્યાયઃ (૪)

અધ્યાય : ૫

શ્રીમદ્‌ભાગવતનાં વક્તાના લક્ષણો અને નિયમો સહિત વિરામમાં નિષેધ કરેલા અધ્યાયો કહેલા છે.

શ્રીનારાયણ મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! હવે શ્રોતા અને વક્તાના હિત કરનારા જે નિયમો પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ છે તે નિયમોને હું યથાર્થપણે કહું છું. (૧) વાંચનારા (વક્તા) અને શ્રોતાઓ સત્ત્વાદિ ગુણોના ભેદથી ત્રિવિધ પ્રકારના માનેલા છે. તેમાં સાત્ત્વિકો જ ઉત્તમ છે અને શાસ્ત્રોક્ત ફળને પ્રાપ્ત કરનારા છે. (તેમાં વક્તા અને શ્રોતાઓના નિયમો, અને ગુણભેદથી ત્રણ પ્રકાર અનુક્રમે કહેવાય છે.) (૨)

તામસ વક્તાના લક્ષણો :- સંગતિ વિના, સ્પષ્ટાર્થથી રહિત, બહુ વિસ્તારવાળું, વીર-કરુણાદિ રસે રહિત, પદોના છેદથી રહિત, શ્લોકમાં આવેલા સ્પષ્ટાર્થનો ભાવ કહ્યા વગર, ઉત્સાહથી રહિત જેમ હોય તેમ વાંચનાર પુરાણી વાંચે, અને યથાર્થ બોધ નહીં હોવાથી પોતાના મનમાં આવે તેમ કહેવાથી ગ્રન્થને દૂષણ પમાડનાર, ક્રોધ કરનાર, કઠોર અક્ષરો બોલનાર, સ્ત્રીઓની સામું દૃષ્ટિ કરતો થકો જે કથા વાંચે, ગ્રન્થના અર્થને સારી રીતે નહીં જાણનાર-ભગવાનની ભક્તિ રહિત કથા વાંચનાર તમોગુણપ્રધાન જાણવો અને તે અધમ કહેલો છે. (૩-૪-૫)

રાજસ વક્તા :- ક્યારેક શ્લોકોનાં પદોને સ્પષ્ટાક્ષરોથી ઉચ્ચારણ કરે (ક્યારેક તેનાથી રહિત એમ પણ જાણવું)- કદાચિત્ શાંત (ક્યારેક મૃદુતાએ રહિત) તથા અતિ ઊંચા સ્વર યુક્ત-ક્યારેક સમય પ્રમાણેનાં સારંગાદિ સ્વરોથી યુક્ત- રસભાવથી રહિત, અસંગત જેમ હોય તેમ, જે વાંચનાર વાંચે અને ક્યારેક લોભી, કયારેક ક્રોધી, રસાસ્વાદમાં અને વસ્ત્રાલંકાર ધારવામાં પ્રીતિવાળો, જે વાચક ભગવાનનો ભક્ત હોય તો પણ ગ્રન્થના અર્થને યથાર્થ પણે નહીં જાણનાર તે વાચક તો રજોગુણ પ્રધાન જાણવો અને તે મધ્યમ કહેલો છે. (૬ થી ૮)

સાત્ત્વિક વક્તા :- વર્ણન કરવામાં જે જે સ્થાનમાં હાસ્ય-અદ્‌ભુત વગેરે રસોએ સહિત, યથાયોગ્ય સ્વરે સહિત, ધીરજતા સહિત, તેતે ભાવે સહિત-સ્પષ્ટ અક્ષરભેદે સહિત, ઉત્સાહ-પૂર્વક, અતિ વિસ્તારે રહિત, શાંતપણે જેમ હોય તેમ

॥४॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **अथ ये नियमा राजन्! श्रोतृवक्तृहितावहाः । कथयामि यथावत्तान्पुराणप्रथितानहम् ॥१॥ गुणभेदाद्वाचकाश्च श्रोतारस्त्रिविधा मताः । उत्तमाः सात्त्विका एव यथोक्तफलभागिनः ॥२॥ असङ्गतमविस्पष्टं विस्तरं रसवर्जितम् । पदच्छेदविहीनं च तत्तद्भावविवर्जितम् ॥३॥ उत्साहवर्जितं यश्च वाचयेद्ग्रन्थदूषकः । क्रोधनोऽप्रियवादी च लोभिष्टः स्त्रीसमीक्षकः ॥४॥ सम्यग्ग्रन्थार्थमविदन्भगवद्भक्तिवर्जितः । वाचकस्तामसो ज्ञेयः स चाधम इतीरितः ॥५॥ स्पष्टाक्षरपदं शान्तं क्वचिद्दीर्घतरं तथा । कालस्वरसमायुक्तं रसभावविवर्जितम् ॥६॥ अद्भुतं वाचयेद्यश्च लुब्धः क्रुद्धः क्वचित्क्वचित्। प्रीतिमांश्च रसास्वादे वस्त्रालङ्कारधारणे ॥७॥ अबुध्यमानो ग्रन्थार्थं भक्तो भगवतोऽपि सन् । वाचकः स तु विज्ञेयो राजसो मध्यमश्च सः ॥८॥ सरसं सुस्वरं धीरं तत्तद्भावसमन्वितम् । स्पष्टाक्षरविभेदं च सोत्साहं नातिविस्तृतम् ॥९॥ शान्तं च वाचयेद्यस्तु श्रद्धालुर्दृढनिश्चयः । सम्प्रदायाध्ययनवान् ग्रन्थार्थं कृत्स्नशो विदन् ॥१०॥ जितेन्द्रियः सुशीलश्च दुराग्रहविवर्जितः । यथार्थवादी वाग्मी च श्रोतृबोधननैपुणः ॥११॥ यदृच्छालाभसन्तुष्टः करुणो निरहङ्कृतिः । मृदुस्वभावः शान्तश्च भगवद्भक्तिसंयुतः ॥१२॥ लोकापवादरहितः प्रतिग्रहपराङ्मुखः । जितकामो जितक्रोधो जितलोभश्च निःस्पृहः ॥१३॥ मैत्रो धीरः साधुवृत्तिर्निर्दम्भोऽकिञ्चनस्तथा । उपकारी वाचकस्तु सात्त्विकश्चोत्तमो मतः ॥१४॥ सात्त्विकैर्लक्षणैर्युक्तः श्रीभागवतवाचकः । प्रत्यहं स्वाह्निकं कुर्यादुषस्युत्थाय बुद्धिमान् ॥१५॥ ततः श्रोतृभिराहूतः स कथामण्डपं व्रजेत् ।**

જે વક્તા વાંચે અને જે શ્રદ્ધાવાળો, દ્રઢ નિશ્ચયવાળો, સંપ્રદાયના અધ્યયનવાળો, સંપૂર્ણપણે ગ્રંથના અર્થને જાણનાર અને જે જિતેન્દ્રિય, સારા સ્વભાવવાળો, સારી વર્તણૂકવાળો, દુરાગ્રહથી રહિત, સત્યાર્થ કહેનાર, શાસ્ત્રને અનુસરીને પ્રત્યુત્તર આપનાર, શ્રોતાઓને બોધ આપવામાં પ્રવીણ, અને જે દૈવઈચ્છાથી પ્રાપ્ત થયેલાથી સંતોષી, દયાળુ, અહંકારે રહિત, કોમળ પ્રકૃતિવાળો, શાન્ત ભગવાનની ભક્તિયુક્ત અને જે લોકાપવાદથી રહિત, પ્રતિગ્રહ નહિ લેનારો; કામક્રોધ અને લોભને જીતનારો, સ્પૃહાએ રહિત અને જે મિત્રભાવ યુક્ત મહાધીરજવાળો, સારા આચારવાળો, કપટે રહિત,અકિંચન, ભગવાન વિના બીજા કોઈને પણ અધિક નહિ માનનારો તથા પરોપકારી વક્તા તો સત્ત્વગુણપ્રધાન અને ઉત્તમ માનેલો છે. (૯ થી ૧૪) સાત્ત્વિક લક્ષણો યુક્ત બુદ્ધિમાન શ્રીમદ્‌ભાગવતનો વક્તા દરરોજ પ્રાતઃકાળમાં ઊઠીને પોતાનો સ્નાન-સંધ્યાદિક આહ્નિક-વિધિ કરે. (૧૫) પછી વાંચનાર, (વક્તા) શ્રોતાઓએ બોલાવેલા સતા કથા-મંડપમાં જાય પછી હાથ-પગ મુખ ધોઈ ને ત્રણ વાર આચમન કરે. (૧૬) ધોયેલા શ્વેત વસ્ત્રને ધારણ કરનાર, પોતાના મનમાં પોતાને વૈષ્ણવી દીક્ષા આપનાર સદ્‌ગુરુ (આચાર્ય)ને ચિંતવન કરતો વક્તા બ્રાહ્મણો અને સાધુઓને નમસ્કાર કરી શ્રીમદ્‌ભાગવતને નમસ્કાર કરે. (૧૭) પછી વિનયવાન વક્તા પોતાના પૂજ્ય ગુરુ વગેરેની આજ્ઞાથી ઉત્તર દિશા તરફ મુખથી અથવા પૂર્વ મુખે વ્યાસાસન ઉપર બેસે. (૧૮) પછી શ્રોતાઓએ પૂજેલા વક્તા મંગલાચરણ કરે 'यं प्रव्रजन्तम्', 'यः स्वानुभावं' તથા 'नारायणं नमस्कृत्य' આ ત્રણ શ્લોક બોલે. (૧૯) વળી 'कस्मै येन' આ શ્લોક બોલીને પછી પોતાના ઈષ્ટદેવનાં ગુણચરિત્રોના શ્લોકો બોલીને શ્રીમદ્‌ભાગવત પુસ્તકને નમસ્કાર કરી પછી આ શ્લોક બોલે. (૨૦) હે દેવ ! હે દેવેશ ! હે નારાયણ ! હે જગત્પતે ! સાંભળો. તમારા સ્વરૂપ ગુણ-ચરિત્રોના સ્મરણના અવધાનથી શુભ કથા કહીશ. (૨૧) આ પ્રમાણે શ્લોક બોલીને જ બુદ્ધિમાન પુરાણી કથા વાંચે, સાધુઓ અને વિપ્રોને સન્મુખ જોઈને જ શ્લોકનો અર્થ કરે. શ્રવણ માટે આવેલી સ્ત્રીઓને જોઈને અર્થ કરે નહિ. (૨૨) હે રાજન્ ! જે અધ્યાયના અન્તમાં કથાની સમાપ્તિ અર્થાત્ જે વાંચ્યા પછી તે કથા વાંચવાની ના હોય તે અધ્યાયો મુનિઓએ પ્રમાણ કરેલા ના હોય તો તે તે અધ્યાયોના અન્તમાં સમાપ્તિ ના કરવી. વિશ્રામમાં નિષેધ કરેલા અધ્યાયોને પણ તમોને કહું છું. (૨૩) શ્રીમદ્‌ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધમાં પ્રથમ, આઠમો, દશમો, ચૌદમો, સોળમો આ અધ્યાયો વિશ્રામમાં નિષેધ કરેલા છે. (૨૪) બીજા સ્કંધમાં ત્રીજો-આઠમો આ બે અધ્યાયો સપ્તર્ષિઓએ વિરામમાં નિષેધ કરેલા છે. (૨૫) હે રાજન્ ! ત્રીજા સ્કંધમાં પ્રથમ, સાતમો, દશમો, અઢારમો તથા તેવીસમો અધ્યાય, આ અધ્યાયોમાં વિશ્રામ કરવો નહિ. (૨૬) ચોથા સ્કંધમાં પ્રથમ, ત્રીજો, દશમો સત્તરમો તથા અઠ્ઠાવીશમો આ અધ્યાયોના અન્તમાં વિશ્રામ; વક્તા અને શ્રોતાઓને શુભ ફળ આપનારા નથી. માટે એમના અન્તમાં વિશ્રાંતિ કરવી નહિ. (૨૭) પાંચમા સ્કંધમાં પાંચમો અને તેરમો આ બે અધ્યાયોના અન્તમાં વિશ્રાંતિ કરવી નહિ. છઠ્ઠા સ્કંધમાં પ્રથમ, પાંચમો,

प्रक्षाल्य पाणिपादास्यं कुर्यादाचमनत्रयम् ॥१६॥ धौतश्वेताम्बरधरः सद्गुरुं हृदये स्मरन् । विप्रान्साधून्नमस्कृत्य श्रीमद्भागवतं नमेत् ॥१७॥ ततः स्वपूज्यगुर्वादेराज्ञया विनयान्वितः । उदङ्मुखः प्राङ्मुखो वा व्यासासनमुपाविशेत् ॥१८॥ श्रोतृभिः पूजितः सोऽथ कुर्यान्मङ्गलमादितः । यं प्रवजन्तमित्यादिश्लोकत्रयमुदीरयेत् ॥१९॥ कस्मै येनेति पद्यं च स्वेष्टपद्यान्यतः परम् । पठित्वा पुस्तकं नत्वा ततः पद्यमिदं पठेत् ॥२०॥ श्रूयतां देव! देवेश! नारायण! जगत्पते! । त्वदीयेनावधानेन कथयिष्ये शुभाः कथाः ॥२१॥ इति पद्यं पठित्वैव वाचयेत्स कथां बुधः । साधून्विप्रान्विलोक्यैव कुर्यादर्थं न योषितः ॥२२॥ समाप्तिरन्तेऽध्यायस्य यस्य यस्य न सम्मता । न तत्र तत्र विरमेदध्यायांस्तानपि ब्रुवे ॥२३॥ तत्राद्ये स्कन्ध आद्यश्च ह्यष्टमो दशमस्तथा । चतुर्दशः षोडशश्च निषिद्धा विरताविमे ॥२४॥ तृतीयश्चाष्टमश्चेति द्वौ द्वितीये निषेधितौ । सप्तर्षिभिस्ततः कार्या तदन्ते विरतिर्नहि ॥२५॥ दशमः सप्तमश्चाद्यस्तृतीये-ऽष्टादशस्तथा । त्रयोविंशश्च विरतौ सम्मता न बुधैर्नृप! ॥२६॥ आद्यस्तृतीयो दशमस्तुर्ये सप्तदशस्तथा । अष्टाविंशश्च नाध्याया विरतौ शुभदा नृणाम् ॥२७॥ पञ्चमे पञ्चमोऽध्यायो निषिद्धश्च त्रयोदशः । षष्ठे षष्ठः पञ्चमश्च प्रथमो दशमस्तथा ॥२८॥ सप्तमे प्रथमस्तुर्यः षष्ठः स्कन्धेऽथ चाष्टमे । आद्योऽष्टमो द्वितीयश्च दशमश्चैकविंशकः ॥२९॥ नवमे पञ्चदशको दशमस्तुर्य आदिमः । अध्याया विरतौ नैते गृहीता मुनिभिर्नृप! ॥३०॥ दशमे दशमश्चाद्यो द्वाविंशो नवमस्तथा । त्रय एकोनत्रिंशाच्च द्विषष्टितम एव च ॥३१॥ षट्सप्ततितमः सप्तसप्ततितम इत्यमी । निषिद्धा विरतौ सन्ति षड्भिः पौराणिकैरपि ॥३२॥ एकादशे तु दशमो द्वाविंशस्त्रिंश एव च । द्वादशे नवमस्त्वेक

છઠ્ઠો તથા દશમો આ અધ્યાયોના અન્તમાં વિશ્રાંતિ કરવી નહિ. (૨૮) પછી સાતમા સ્કંધમાં પ્રથમ, ચોથો, છઠ્ઠો આ અધ્યાયો નિષેધ કરેલા છે. અષ્ટમા સ્કંધમાં પ્રથમ, દ્વિતીય, અષ્ટમો, દશમો અને એકવીશમો આ નિષેધ કરેલા છે. (૨૯) હે રાજન્ ! નવમા સ્કંધમાં પ્રથમ, ચોથો, દશમો, પંદરમો, આ અધ્યાયો મુનિઓએ વિશ્રામમાં નિષેધ કરેલા છે. (૩૦) દશમ સ્કંધમાં પ્રથમ, નવમો, દશમો, બાવીસમો, ઓગણત્રીસમો, ત્રીસમો, એકત્રીસમો, બાસઠમો, છોંતેરમો, સિત્તોતેરમો આ અધ્યાયો; **છ પુરાણીઓએ વિશ્રામમાં નિષેધ માનેલાં છે.** (ત્ર્યાઋણ, કશ્યપ, સાવર્ણિ, શિશંપાયન, હારીત આ છ પુરાણીઓ છે.) (૩૧-૩૨) એકાદશ સ્કંધમાં દશમો, બાવીસમો અને ત્રીશમો આ અધ્યાયો નિષેધ કરેલા છે. બારમા સ્કંધમાં કેવળ નવમો અધ્યાય નિષેધ માનેલો છે. આ પ્રકારે વિશ્રામમાં નિષેધ કરેલા અધ્યાયો મેં કહ્યા. (૩૩) આ નિષેધ કરેલા અધ્યાયોના અંતમાં પુરાણીઓએ વિશ્રામ ક્યારેય કરવો નહિ. નિત્ય એક અધ્યાયનો પાઠ કરવાના નિયમવાળાઓએ પણ આ વિધિ કરવાનો છે. જે દિવસે નિષેધનો અધ્યાય આવે ત્યારે તેના અંતમાં વિશ્રામ નહિ કરીને તેના આગલા અધ્યાયમાં વિશ્રામ કરવો. (૩૪) માસ, પક્ષ, ઋતુપારાયણ વગેરેમાં આટલા અધ્યાયો દરરોજ વાંચવા, આવા નિયમવાળા તે અનુસારે પ્રતિદિન અધ્યાયો વાંચે. પછી કથાની સમાપ્તિ કરે. (૩૫) દરરોજ કથાની વિશ્રાંતિમાં બે ઘડી વાર અથવા એક ઘડી સુધી પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું નામસ્મરણ કરવું, ત્યાર બાદ આસનથી ઉતરવું. (૩૬) વિદ્વાન પુરાણી ફરીથી પોતાના ગુરુઓને નમસ્કાર કરી પોતાને ઘેર જાય. આ પ્રમાણે કથાની સમાપ્તિ સુધી દરરોજ સમાચરણ કરે. (૩૭) પાપથી બીક રાખનાર પુરાણી કથાના આરંભ દિવસથી કથાની સમાપ્તિ સુધી બીજા માણસનું અન્ન તથા ગોદાનાદિ **દાન** ગ્રહણ કરે નહીં. (૩૮) જ્યારે દરરોજ પોતાને જોઈએ તેટલું (પોતાના કુટુંબનું પોષણ થાય તેટલું) અન્ન શ્રોતાઓ આપે નહીં તો શ્રોતા વિના બીજાએ આપેલું અન્ન ગ્રહણ કરે તેમાં દોષ નથી. (૩૯) પુરાણીને બીજાથી અન્ન ન ગ્રહણ કરવા રૂપ વિધિ સપ્તાહ, દશાહ, પક્ષ, તથા માસાદિ પારાયણમાં પણ સમાન જ કહેલો છે. (૪૦) પુરાણીએ ઉદરમાં વાયુ કરે તેવા પદાર્થો ખાવા નહીં. વાત, પિત્ત, કફ વગેરે રોગ કરે તેવા પદાર્થો શાકાદિનું ભોજન કરવું નહીં. તેલ, મરચું વગેરે સ્વરને રોકનારા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો. (૪૧) બ્રહ્મચર્ય તથા અહિંસા, સત્ય, ચોરી ન કરવી; તેનું પાલન કરવું. કથામાં વિઘ્ન કરનારું જે કર્મ હોય તે ક્યારેય પણ કરવું નહીં. (૪૨)

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પુરાણવક્તાનાં લક્ષણો મેં કહ્યાં અને સર્વે નિયમો કહ્યા. હાલમાં શ્રીમદ્ ભાગવતના શ્રોતાજનોનાં લક્ષણો અને તેમને પાલન કરવા યોગ્ય નિયમો તમોને કહીશ. (૪૩)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણ ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે ભાગવતશ્રવણવિધૌ વક્તૃલક્ષણનિયમ-નિરૂપણનામા પંચમોઽધ્યાયઃ (૫)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

इत्यध्याया मयोदिताः ॥३३॥ एषामन्ते न विरतिः कार्या पौराणिकैः क्वचित् । नित्यैकाध्यायपाठानामप्येष विधिरिष्यते ॥३४॥ मासपक्षादिनियतदिनसङ्ख्यानुरूपतः । अध्यायान्वाचयेन्नित्यं ततः कुर्यात्समापनम् ॥३५॥ मुहूर्तं घटिकां वापि कथान्ते नामकीर्तनम् । कुर्यात्प्रतिदिनं विष्णोरुत्तरेदासनात्ततः ॥३६॥ पुनर्नत्वा स गुर्वादीन् गच्छेद्विद्वान्निजं गृहम् । कथासमाप्तिपर्यन्तं नित्यमेवं समाचरेत् ॥३७॥ कथारम्भदिनाद्यावत्समाप्त्यन्यस्य नाऽऽददेत् । अन्नं प्रतिग्रहं वापि पापभीरुः स पण्डितः ॥३८॥ न दद्युः स्वस्य पर्याप्तं श्रोतारः प्रत्यहं यदि । अन्नं तदा त्वन्यदत्तं गृह्णीयान्नात्र पातकम् ॥३९॥ सप्ताहे वा दशाहे च पक्षपारायणे तथा । मासपारायणेऽप्येष विधिस्तस्य प्रकीर्तितः ॥४०॥ वातुलं नैव भुञ्जीत न कुर्याच्चातिभोजनम् । न रोगकृच्च शाकादि तैलं कटु च वर्जयेत् ॥४१॥ ब्रह्मचर्यमहिंसां च सत्यास्तेये च पालयेत् । कथाविघ्नकरं यत्तत्कर्म कुर्यान्न कर्हिचित् ॥४२॥ पुराणवक्तुर्नृपते! मयेत्थं प्रोक्तानि लक्ष्माणि यमाश्च सर्वे । लक्ष्माणि वक्ष्याम्यधुना च तुभ्यं तच्छ्रोतृपुंसां नियमांश्च पाल्यान् ॥४३॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणोत्सवे भागवतश्रवणविधौ वक्तृलक्षणनियमनिरूपणनामा पञ्चमोऽध्यायः ॥५॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **श्रद्धाभक्तिविहीनो यो लोभिष्ठो दूषकस्तथा । हेतुवादपरो राजन्नभ्यसूयासमन्वितः ॥१॥ वक्त्रे न दक्षिणां दद्यात्पुण्याहे च समापने । अतिप्रश्नांश्च यः कुर्यात्स श्रोता तामसोऽधमः ॥२॥ कथां**

અધ્યાય : ૬

શ્રીમદ્ ભાગવતના શ્રવણવિધિમાં શ્રોતાનાં લક્ષણો અને તેના જે નિયમો તે પણ કહ્યા છે.

શ્રીનારાયણ મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! જે શ્રોતા શ્રદ્ધા અને ભક્તિએ રહિત હોય, સત્પાત્રમાં પણ દ્રવ્યાદિ દાન કરતો ના હોય, ગ્રન્થને દૂષણ આપતો હોય, યુક્તિઓથી ગ્રન્થના અર્થમાં કલ્પિત સંશય કરતો હોય, શ્રોતાના ગુણોમાં દોષ આરોપણ કરતો હોય. (૧) જે શ્રોતા પર્વાદિ પુણ્ય દિવસોમાં અને કથાની સમાપ્તિમાં વકતા પુરાણીને દક્ષિણા આપે નહીં, અતિ પ્રશ્નો કરે, તે શ્રોતા **તમોગુણ પ્રધાન, અધમ** કહેલો છે. (૨) જે શ્રોતાજન શ્રદ્ધા રહિત હોવાં છતાં પણ કથા શ્રવણમાં શ્રદ્ધાવાળા જનોના પ્રસંગથી કથા સાંભળે, સો રૂપિયા આપવાના હોય ત્યાં દસ આપે, પોતાની વિદ્વત્તા બતાવે. અને જે શ્રોતા દાંભિક, બીજાના ઉત્કર્ષને સહન નહિ કરનારો માની, અસ્થિર આસનવાળો, ક્ષણમાં ક્રોધ કરે અને ક્ષણમાં પ્રસન્ન થાય તે શ્રોતા **રજોગુણ પ્રધાન, મધ્યમ** કહેલો છે. (૩-૪) જે શ્રોતા સર્વ કાર્યોને ત્યાગ કરી ભક્તિ અને શ્રદ્ધાથી યુક્ત વિનયથી શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણને નિત્ય સાંભળે; (૫) અને જે શ્રોતા નિત્ય પુરાણ વક્તાની ચન્દનાદિથી પૂજા કરે, સ્કન્ધની સમાપ્તિમાં અને વ્રત-ઉત્સવ તથા પર્વોમાં યથાયોગ્ય દક્ષિણા વક્તાને આપે અને સર્વે શ્રોતાઓનું સન્માન કરે. (૬) જે શ્રોતા મત્સરે રહિત, ભગવાનમાં અતિશય સ્નેહને ઈચ્છનાર, કથા શ્રવણમાં આદરવાળો, એકાગ્ર મને સાંભળે તે શ્રોતા **સત્ત્વગુણ પ્રધાન** અને **ઉત્તમ** કહેલો છે. (૭)

સાત્ત્વિક લક્ષણો યુક્ત શ્રોતા પુસ્તક અને પુરાણીની પૂર્વે કહેલા વિધિથી પૂજા કરી કથા સાંભળે. (૮) શ્રોતા કથા-શ્રવણ સમયે મસ્તક ઉપર પાઘડી વગેરે ધારણ કરે નહિ, અને લાંબા પગ કરીને બેસે નહીં, તથા કથાના સ્થાનથી બીજે જાય નહીં, સોપારી વગેરે ખાય નહીં, પવિત્રતા યુક્ત, મૌનવ્રત રાખીને કથા સાંભળવી. (૯) શ્રોતા વીરાસનથી ન બેસે, આજુબાજુએ જુએ નહિ, પરસ્પર વાર્તા ન કરે, કથામાં એક ચિત્ત રાખીને સાંભળે. (૧૦) કથામાં કોઈ સ્થાનમાં શંકા થાય ત્યારે શ્રોતા વ્યાસને (વક્તાને) નમસ્કાર કરતો ધીમે રહીને પૂછે, કથાની સભામાં હાથ-પગ વગેરેની વારંવાર ચંચળતાનો ત્યાગ કરે. (૧૧) જિતેન્દ્રિય શ્રોતા બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોનું પાલન કરે, સ્કંધની સમાપ્તિ અને ઉત્સવાદિમાં શક્તિ પ્રમાણે વક્તાને દક્ષિણા આપે. (૧૨) હે રાજન્ ! દરેક સ્કંધની સમાપ્તિમાં સો સો બ્રાહ્મણો જમાડવા અને તે બ્રાહ્મણોને શક્તિ પ્રમાણે દક્ષિણા આપવી. (૧૩) દરેક સ્કંધે સો બ્રાહ્મણ જમાડવામાં અશક્ત શ્રોતા તો શ્રીમદ્ ભાગવતની સમાપ્તિમાં સો બ્રાહ્મણોને ઈષ્ટ ભોજનોથી જમાડે અને દક્ષિણાથી સંતોષ પમાડે. (૧૪) કથાના આરંભ દિવસે પ્રથમ ગણપતિને પૂજીને ગાયત્રીના જપ માટે એક બ્રાહ્મણને વરે. (૧૫) તે બ્રાહ્મણ કથાની સમાપ્તિ પર્યન્ત દરરોજ ત્રણ હજાર ગાયત્રી મંત્રનો જપ કરે; તથા બીજા પાંચ વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણોની વરણી કરવી. (૧૬) બ્રહ્મચર્યાદિ દઢવ્રતવાળા વૈષ્ણવ પાંચ બ્રાહ્મણોએ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

प्रसङ्गाच्छ्रुणुयाच्छ्रद्धाहीनोऽपि यः पुमान् । दद्याद्दश शतस्थाने स्वपाण्डित्यं च दर्शयेत् ॥३॥ दाम्भिको मत्सरग्रस्तो मानी चाप्यस्थिरासनः ॥ क्षणं रुष्टः क्षणं तुष्टः श्रोता राजसमध्यमः ॥४॥ सन्त्यज्य सर्वकार्याणि भक्तिश्रद्धासमन्वितः । पुराणं शृणुयान्नित्यं विनयेनान्वितश्च यः ॥५॥ वाचकं पूजयेन्नित्यं काले काले च दक्षिणाम् । यथोचितं प्रदद्याच्च श्रोतृन्सर्वांश्च मानयेत् ॥६॥ निर्मत्सरो भगवति प्रेमवृद्धीप्सुरादृतः । शृणुयाच्चैकचित्तो यः स श्रोता सात्त्विकोत्तमः ॥७॥ सात्त्विकैर्लक्षणैर्युक्तः श्रोता पुस्तकवाचकौ । पूर्वोक्तेन विधानेन सम्पूज्य शृणुयात्कथाम् ॥८॥ अनुष्णीषोऽप्रौढपादो न गच्छंश्च स्थलान्तरम् । पूगाद्यनश्नंश्च शुचिर्वाग्यतः शृणुयात्कथाम् ॥९॥ वीरासनेनोपविशेन्न च पश्येदितस्ततः । वार्तां कुर्याच्च नान्योन्यं तदेकाग्रमना भवेत् ॥१०॥ संशये सति वक्तारं पृच्छेच्च शनकैर्नमन् । करपादादिचापल्यं श्रोता कुर्यान्न संसदि ॥११॥ पालयेद्ब्रह्मचर्यादीन्नियमान्विजितेन्द्रियः । स्कन्धान्त उत्सवादौ च दद्याच्छक्त्या च दक्षिणाम् ॥१२॥ स्कन्धे स्कन्धे समाप्ते च विप्रा भोज्याः शतं शतम् । दक्षिणा च यथाशक्ति तेभ्यो देया नराधिप!॥१३॥ अशक्तस्तु पुराणस्य समाप्तौ भोजयेच्छतम् । तदिष्टभोजनैर्विप्रान्दक्षिणाभिश्च तोषयेत् ॥१४॥ कथाप्रारम्भदिवसे सम्पूज्यादौ गणाधिपम् । ब्राह्मणं वरयेदेकं गायत्रीजपहेतवे ॥१५॥ स सहस्त्रत्रयं नित्यं समाप्त्यवधि सञ्जपेत् । वरणीयास्तथा चान्ये ब्राह्मणाः पञ्च वैष्णवाः ॥१६॥ सहस्त्रपञ्चकं नित्यं मन्त्रस्तु द्वादशाक्षरः । वासुदेवस्य सम्प्रीत्यै जप्तव्यस्तैर्दृढव्रतैः ॥१७॥ अन्नवस्त्राणि तेभ्योऽपि दद्यादन्ते च दक्षिणाम् । श्रोतृभ्यश्चापि विप्रेभ्यः शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् ॥१८॥ मलमूत्रजयार्थं च स्वल्पाहारः सुखावहः । हविष्यान्नेनैकभक्तं श्रोता कुर्यात्ततो नृप ! ॥१९॥ उपवासाः प्रकर्तव्याः सप्ताहे सप्तवासरान् । फलहारमशक्तस्तु

શ્રીકૃષ્ણભગવાનની પ્રીતિ માટે દ્વાદશાક્ષર 'ૐ નમો ભગવતે વાસુદેવાય' આ મંત્રના દરરોજ પાંચ હજાર જપ કરવા. (એક એક બ્રાહ્મણે હજાર જપ કરવાથી પાંચ હજારની સંખ્યા પૂરી થાય.) (૧૭) તે બ્રાહ્મણોને પણ અન્ન-વસ્ત્ર આપવાં અને કથાની સમાપ્તિમાં દક્ષિણા આપવી. (૧૮) હે રાજન્ ! મળમૂત્રના જય માટે **સ્વલ્પ આહાર સુખ કરનારો છે.** માટે શ્રોતા હવિષ્યાન્નથી એક વાર ભોજન કરે. ('હવિષ્યાન્ન ડાંગર-જવ-ઘઉં-મગ-તલ, ગાયનું દૂધ - દહીં - ખાંડ - સાકર-સૈન્ધવ (નમક), કેળાં, આમલી, આંબાના ફળ (કેરી), જીરું, સૂંઠ, નાળિયેર, શ્યામો નમાર વગેરે. (૧૯) સાત દિવસના પારાયણમાં ઉપવાસો કરવા, અસમર્થ તો ફળાહાર કરે અથવા દૂધ પાન કરે. (૨૦) અથવા મીઠા વિનાનું ખાય અથવા એક વાર ભોજન કરે. આ પક્ષોમાં જે સુખ સાધ્ય હોય તે શ્રવણ કરનારાએ કરવું. (૨૧) જો અન્નનું ભોજન કથા સાંભળવામાં અનુકૂળ હોય તો ભોજન શ્રેષ્ઠ છે એમ હું માનું છું. જો ઉપવાસ કથા સાંભળવામાં વિઘ્ન કરનારો હોય તો શ્રેષ્ઠ માનેલો નથી. (૨૨) જો વિષ્ણુની સ્થિર પ્રતિમા ના હોય તો કથાના આરંભમાં દરરોજ વક્તાની આગળ અસ્થિર વિષ્ણુની પ્રતિમા સ્થાપન કરે. (૨૩) સાત દિવસના પારાયણમાં સુવર્ણની હરિની પ્રતિમા કરાવે, સાત દિવસ વક્તાની આગળ જ સંસ્થાપન કરી પૂજે. (૨૪) કથાની સમાપ્તિ થાય ત્યારે દક્ષિણા સહિત સુવર્ણની પ્રતિમા પાત્ર બ્રાહ્મણને આપે. આ પ્રમાણે કરવા અસમર્થ તો ઘટે તે પ્રમાણે યથાશક્તિ કરે. (૨૫) આ સપ્તાહમાં પ્રાતઃ સમયે આરંભ કરવો. **સાડાત્રણ પહોર કથા વાંચવી** તેમાં બપોરે બે ઘડી વિશ્રાંતિ કરવી. (૨૬) મધ્યાહ્નમાં પુરાણી (વક્તા) વિશ્રાંતિ કરે ત્યારે શ્રોતાજનોએ બે ઘડી સુધી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું નામસંકીર્તન કરવું. (૨૭) શ્રી ભાગવતની સમાપ્તિ થાય ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને અર્જુનને કહેલી ગીતા અર્થ સહિત અથવા મૂળ માત્રનું શ્રવણ કરવું, જે સર્વે અર્થની પૂરનારી છે. (૨૮) સમાપ્તિને દિવસે સંપત્તિ પ્રમાણે મુખ્ય શ્રોતાએ મહાપૂજા કરવી. (૨૯) મુખ્ય શ્રોતા નવીન રેશમી વસ્ત્રો, કુંડલો, કડાં વગેરે આભૂષણો અને સહસ્ત્ર સુવર્ણ દક્ષિણા આપે. (સોળ માષાનો એક સુવર્ણ જાણવો.) (૩૦) આ પ્રમાણે કરવા અસમર્થ શ્રોતા તો એક સો આઠ સુવર્ણો આપે, તેમાં પણ અશક્ત હોય તો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ધન આપે. (૩૧) બીજા શ્રોતા પણ શક્તિ પ્રમાણે વસ્ત્ર, અલંકારો અને દક્ષિણા આપે. અથવા ગૃહસ્થ ધર્મને ઉપયોગી જે કંઈ પણ વસ્તુઓ આપે. (૩૨) અલ્પ વિત્તવાળા શ્રોતાઓ વક્તાને જુદી જુદી દક્ષિણા આપે. સુવર્ણમાષ અથવા રૂપિયો આપે, એમ સપ્ત ઋષિઓએ કહ્યું છે. (૩૩) પછી મુખ્ય શ્રોતા મંત્ર બોલીને પલના માપવાળા સુવર્ણના સિંહને પૂજીને વક્તાને જ આપે. (૩૪) તેના **દાનનો મંત્ર** કહે છે : 'મહાવનો-સાધારણ વનો-દુર્ગમ માર્ગોમાં તથા ચોર સર્પોવાળા માર્ગમાં સિંહદાનના પ્રભાવથી હિંસક પ્રાણીઓ મને મારે

कुर्याद्वापि पयः पिबेत् ॥२०॥ अद्यान्निर्लवणं वान्नमेकभक्तं च वा चरेत् । सुखसाध्यं भवेद्यत्तत्कर्तव्यं श्रवणार्थिना ॥२१॥ भोजनं तु वरं मन्ये कथाश्रवणकारकम् । नोपवासो मतः श्रेष्ठः कथाविघ्नकरो यदि ॥२२॥ स्थिरा तु प्रतिमा विष्णोर्यदि न स्यात्तदा चलाम् । अग्रे संस्थापयेद्वक्तुः कथारम्भे दिने दिने ॥२३॥ सौवर्णीमेव सप्ताहे कारयेत्प्रतिमां हरेः । संस्थाप्य पूजयेन्नित्यं तत्रैव दिनसप्तकम् ॥२४॥ कथासमाप्तौ तां दद्याद्ब्राह्मणाय सदक्षिणाम् । अशक्तस्तु यथाशक्ति विधिं कुर्यात्समाहितः ॥२५॥ प्रातः कार्यः कथारम्भः सार्धयामत्रयावधि । वाच्यात्र विरतिः कार्या मध्याह्ने घटिकाद्वयम् ॥२६॥ पौराणिके तु विश्रान्ते मध्याह्ने श्रोतृभिर्नरैः । नामसङ्कीर्तनं कार्यं मुहूर्तं रुक्मिणीपतेः ॥२७॥ समाप्ते श्रीभागवते गीता भगवतोदिता । सहार्था संहिता वापि श्रव्या सर्वार्थपूरिका ॥२८॥ समाप्तिदिवसे कार्या महापूजा यथाधनम् । सर्वेऽपि श्रावकाः कुर्युर्वक्तुः पूजां यथोचितम् ॥२९॥ नूत्नकौशेयवस्त्राणि कुण्डले कटकादि च । दद्याच्छ्रोताग्रिमो वक्त्रे सहस्त्रस्वर्णदक्षिणाम् ॥३०॥ शक्तस्तु सुवर्णानां दद्यादष्टाधिकं शतम् । तत्राप्यशक्तः पुरुषो धनं दद्यात्स्वशक्तितः ॥३१॥ अन्येऽपि शक्तितो दद्युर्वस्त्रालङ्कारदक्षिणाः । गृहस्थधर्मोपयिकं देयं यत्किञ्चिदेव वा ॥३२॥ स्वर्णमाषो रौप्यको वा दक्षिणोक्ता महर्षिभिः । श्रोतृणामल्पवित्तानां वक्त्रे देयाः पृथक् पृथक् ॥३३॥ मुख्यः श्रोता ततो दद्याद्धेमसिंहं पलोन्मितम् । सम्पूज्य वाचकायैव मन्त्रमेनमुदीरयन् ॥३४॥ कान्तारवनदुर्गेषु चोरव्यालाकुले पथि । हिंसका मां न हिंसन्तु सिंहदानप्रभावतः ॥३५॥ असद्गतेश्चापमृत्युसम्भवायाः प्रशान्तये। राजा परीक्षित्प्रददौ हेमसिंहं पुरा नृप! ॥३६॥

નહીં.' આ પ્રમાણે ઉચ્ચારણ કરે. (૩૫) હે રાજન્ ! પૂર્વે પરીક્ષિત રાજાએ અપમૃત્યુની સંભાવનાથી અસદ્‌ગતિની નિવૃત્તિ માટે સુવર્ણસિંહ આપ્યો હતો. (૩૬) શીંગડાવાળાં, દાઢ્યોવાળાં (સર્પ, વ્યાઘ્ર) વગેરે હિંસક પ્રાણીઓના સ્વામી સિંહ જ છે માટે સિંહદાન કરતાઓને અપ-મૃત્યુના સંભવવાળી અસદ્‌ગતિ થાય નહીં. (૩૭) પછી વક્તા-પુરાણીને શ્રેષ્ઠ દૂધવાળી ગાય પ્રયત્નપૂર્વક પણ આપવી, પછી ગાયત્રી મંત્ર અને દ્વાદશાક્ષર મંત્રથી જપના દશાંશથી જ હોમ કરવો. (૩૮) દૂધપાક યુક્ત ઘૃત દ્રવ્યથી હોમ કરે, પછી મનુષ્ય ભૂરાદિ વ્યાહૃતિથી તલ, ડાંગર એ દ્રવ્યોથી હોમ વિધિ પ્રમાણે કરે. (૩૯) જો હોમની અનુકૂળતા ના હોય તો પુરુષ તેના બદલે નિષ્ક્રય-(ખર્ચ થાય તેટલું) ધન આપે. તેથી પણ સંપૂર્ણપણે ફળ પામે. આમાં સંશય રાખવો નહિ. (૪૦) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીમદ્ ભાગવતની કથાના શ્રવણમાં વિશેષ તમોને કહ્યો. બીજો પણ વિધિ પૂર્વે કહેલો તમોએ જાણવો. (૪૧)

હે ભૂમિપતે ! આ વિધિથી જે જે મનુષ્યો આ શ્રીમદ્ ભાગવતને સાંભળે છે તે મનુષ્યો પહેલાં કહેલા સર્વ પોતાના અભીષ્ટ ફળને આ લોકમાં અને પરલોકમાં પણ નિશ્ચે પામે છે. (૪૨)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે ભાગવત શ્રવણવિધૌ શ્રોતૃધર્મનિરૂપણનામા ષષ્ઠોऽધ્યાયઃ (૬)

અધ્યાય : ૭

શ્રીમદ્ ભાગવતનાં લક્ષણોની ઉક્તિપૂર્વક વિસ્તારથી દાનવિધિ કહ્યો છે.

શ્રીનારાયણ મુનિ કહે છે : હે રાજન્ ! શ્રીમદ્ ભાગવતના દાનનો વિધિ તમોને કહું છું, જે વિધિથી પૃથ્વીમાં શ્રીમદ્ ભાગવતના દાન કરનારાં જનોને સંપૂર્ણ ફળ થાય. (૧) શ્રી ભાગવતના દાનમાં ભાદરવા માસની પૂર્ણિમા મુખ્ય કાળ કહેલો છે. અથવા સમગ્ર પૂર્ણિમાઓ અથવા વ્રતોત્સવ દિવસોએ પણ તેના દાનના સમયો કહેલા છે. (૨) પ્રથમથી દઢ કાગળ, સ્પષ્ટ અક્ષરવાળું, પરસ્પર નહિ મળેલી પંક્તિવાળું, શ્રીમદ્ ભાગવતનું **પુસ્તક** લખાવે. (૩) નવીન લખાયેલું શ્રીમદ્ ભાગવત પુસ્તક શોધાવીને નવીન યથાયોગ્ય સુંવાળાં પાટિયાં સહિત બાંધણ યુક્ત વસ્ત્રાદિથી બાંધીને સ્થાપન કરવું.

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

शृङ्गिदंष्ट्र्यादिहिंस्त्राणामधिपः सिंह एव हि । अतस्तद्दायिनां न स्याद्दुर्गतिर्ह्यपमृत्युजा ॥३७॥ धेनुं प्रयत्नतो दद्यात्ततो वक्त्रे पयस्विनीम् । दशांशेनैव गायत्र्या होमं कुर्यात्ततः परम् ॥३८॥ द्रव्येण पायसाज्येन ततो व्याहृतिभिर्नरः । तिलव्रीहिद्रव्यहोमं कुर्वीत च यथाविधि ॥३९॥ होमानुकूल्यं न स्याच्चेत्तन्निष्क्रयधनं पुमान्। दद्यात्तेनापि सम्पूर्णं फलं स्यान्नात्र संशयः ॥४०॥ विशेष इति ते प्रोक्तः श्रीमद्भागवतश्रुतौ । प्रागुक्तोऽन्योऽपि च विधिर्ज्ञातव्योऽत्र त्वया नृप! ॥४१॥ इत्थं विधानेन पुराणमेतच्छृण्वन्ति ये भूमिपते ! नरास्ते । फलं पुरोक्तं सकलं लभन्ते स्वाभीष्टमत्रापि परत्र नूनम् ॥४२॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणोत्सवे भागवतश्रवणविधौ श्रोतृधर्मनिरूपणनामा षष्ठोऽध्यायः ॥६॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **श्रीमद्भागवतस्याथ विधिं दानस्य वच्मि ते । सम्पूर्णं स्यात्फलं येन भुवि तद्दानकारिणाम् ॥१॥ पौर्णमासी प्रौष्ठपदी मुख्यः कालोऽत्र कीर्तितः । पौर्णमास्योऽखिला वापि व्रतोत्सवदिनान्यपि ॥२॥ पुस्तकं लेखयेदादौ श्रीमद्भागवतस्य तु । दृढपत्रं स्पष्टवर्णमसम्मिश्रितपङ्क्ति च ॥३॥ नवीनं शोधयित्वा तन्नूत्नैः फलकवेष्टनैः । निबध्य स्थापनीयं च लक्षणं तस्य ते ब्रुवे ॥४॥ वेदान्तसूत्रैर्गायत्र्या परब्रह्मनिरूपकैः । यस्यारम्भो भवेज्ज्ञेयं श्रीमद्भागवतं हि तत् ॥५॥ वृत्रासुरवधो यत्र वर्णितः स्यात्सविस्तरम् । यच्च प्रोक्तं शुकेनैव श्रीमद्भागवतं च तत् ॥६॥ अष्टादशसहस्त्राणि श्लोका यस्य च कीर्तिताः । ब्राह्मवाराहपाद्मानां कल्पानां यत्र सत्कथाः ॥७॥ आदिमध्यावसानेषु वैराग्याख्यानसंयुतम् ।**

શ્રીમદ્ ભાગવતનું **લક્ષણ** તમોને કહું છું. (૪) શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના સ્વરૂપને પ્રતિપાદક **જન્માદ્યસ્ય યતઃ** ઈત્યાદિ વેદાન્ત સૂત્રોથી અને પરબ્રહ્મના સ્વરૂપ નિરૂપક ત્રિપદી (ગાયત્રી મંત્ર)થી શ્રીમદ્ ભાગવતનો આરંભ થાય. તે શ્રીમદ્ ભાગવત જાણવું. (૫) જેમાં વૃત્રાસુરનો વધ વિસ્તારે સહિત વર્ણન કરેલ હોય અને શુકદેવે કહેલું તે શ્રીમદ્ ભાગવત જાણવું. (૬) જેના અઢાર હજાર શ્લોકો કહેલા છે, જે ભાગવતમાં બ્રહ્મકલ્પ શ્વેતવરાહકલ્પ અને પદ્મકલ્પની-બ્રહ્માના દિવસોની સુંદર કથાઓ કહેલી છે. (૭) જે આદિ મધ્ય અને અન્તમાં વૈરાગ્યનાં આખ્યાનો યુક્ત શ્રીકૃષ્ણનાં લીલાચરિત્રો જેમાં છે એવી કથાઓના સમૂહોરૂપી અમૃતથી આનંદિત કર્યા છે સાધુઓ જેણે એવા; (૮) હે રાજન્ ! વાસુદેવપરાયણ શ્રીમદ્ ભાગવતને દાનવિધિના દિવસે સુવર્ણના સુંદર સિંહાસન ઉપર સ્થાપન કરે. (૯) પૂર્વે પરીક્ષિત રાજા પુસ્તક માટે સુવર્ણનું-રત્નજડિત; માટે જ અમૂલ્ય મહા સિંહાસન કરાવતા હતા. (૧૦) તે સિંહાસનમાં શ્રીમદ્ ભાગવતને મૂકીને ભગવાન શુકદેવ વાંચીને સાતમે દિવસે શ્વેતદ્વીપમાં ગયા. (૧૧) લોભે રહિત, નિઃસ્પૃહી શુકદેવ તે સ્થાનથી ગયા ત્યારે રાજા પરીક્ષિતે સુવર્ણના બાજોઠ ઉપર રહેલા શ્રીમદ્ ભાગવતની પૂજા કરી. (૧૨) પછી રાજા પરીક્ષિતે શ્રી ભાગવતને કૃપાચાર્યને આપ્યું. સુવર્ણોની એક લાખ દક્ષિણા આપીને પરીક્ષિત વૈકુંઠધામને પામ્યા. (૧૩) એ રીતે પરીક્ષિત રાજાની માફક કરવામાં અશક્ત તો વિત્તશાઠ્ય રહિત થઈને પોતાની શક્તિ અનુસાર સુવર્ણનું સુંદર સિંહાસન કરાવે. (૧૪) અલ્પધનવાળો મનુષ્ય તો ત્રણ પળ સુવર્ણનું પત્ર કરે, તે પત્રમાં પુસ્તક સ્થાપે. (૧૫) અતિ અલ્પધનવાળો પુરુષ અર્ધપળ સુવર્ણનું પત્ર કરે, તેમાં સિંહનું ચિહ્ન કરીને પુસ્તકની સ્થાપના કરે. (૧૬) પછી ઉદાર બુદ્ધિવાળો દાતા પુરુષ ગીત-વાજિંત્રપુરઃસર દાનના મંત્રોથી જેવા પ્રાપ્ત થયેલા ઉપહારોથી પુસ્તકની પૂજા કરે. (૧૭) પછી ભાગવતનું દાન કરનાર પુરૂષ શ્રીમદ્ ભાગવત ઉપર પ્રેમ રાખનાર, હરિના ભક્ત-પ્રતિગ્રહકર્તા બ્રાહ્મણનું પૂજન કરે. (૧૮) નવીન રેશમી વસ્ત્રો, સુવર્ણ-મોતી વગેરેનાં આભૂષણો અને ચંદન, પુષ્પોના હારોથી પ્રતિગ્રહ કરનાર બ્રાહ્મણનું પૂજન કરી દાતા પુરુષ તે વિપ્રને નમસ્કાર કરે. (૧૯) દાતા પૂર્વમુખે બેસે તથા ગ્રહણ કરનાર ઉત્તર મુખે બેસે પછી દેશ-કાળાદિનું સ્મરણ કરી આગળ કહીશ તે મંત્રો બોલીને દાતા **શ્રીમદ્ભાગવતનું દાન કરે.** (૨૦) અનેક કરોડ જન્મમાં થયેલાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિમાં વિઘ્ન કરનારાં મારાં સમગ્ર પાપો આ દાનથી નાશ પામો. (૨૧) વેદ તુલ્ય દિવ્ય શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણ હે શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ હું તમોને આપું છું તેનાથી વાસુદેવ ભગવાન પ્રસન્ન થાઓ. (૨૨) આ દાનથી મને શ્રીકૃષ્ણનો વિરહ થાઓ નહીં. અને શ્રીકૃષ્ણના એકાંતિક સાધુઓનો વિયોગ થાઓ નહીં. આનાથી પ્રસન્ન થયેલા શ્રીહરિ મારું ઈચ્છિત આપો. (૨૩) આ પ્રકારે ઉચ્ચાર કરી દાતા શ્રી ભાગવતને આપીને પછી સો સુવર્ણો (સોળ માષા = એક સુવર્ણ) આપે અથવા સો રૂપા મુદ્રા (રૂપિયા) દક્ષિણા આપે.

हरिलीलाकथाव्रातामृतानन्दितसत्सुरम् ॥८॥ वासुदेवपरं तद्वै श्रीमद्भागवतं नृप ! । हैमे सिंहासने रम्ये स्थापयेद्दानवासरे ॥९॥ पुरा राजा परीक्षित्तु हैमं सिहासनं महत् । अमूल्यं रत्ननिचितं पुस्तकार्थमचीकरत् ॥१०॥ श्रीमद्भाभागवतं तस्मिन्निधाय भगवाञ्छुकः । वाचयित्वा सप्तमेऽह्नि श्वेतद्वीपं जगाम ह ॥११॥ निर्लोभे निःस्पृहे तस्मिञ्छुकदेवे गते ततः । आनर्च हेमपीठस्थं तच्छ्रीभागवतं नृपः ॥१२॥ कृपाचार्याय तत्प्रादात्ततो राजा च दक्षिणाम् । लक्षमेकं सुवर्णानां दत्त्वा वैकुण्ठमाप सः ॥१३॥ तथा कर्तुमशक्तस्तु स्वस्य शक्त्यनुसारतः। हैमं सिंहासनं रम्यं कारयेच्छाठ्यवर्जितः ॥१४॥ कुर्याद्धैमं पत्रमेकमल्पवित्तस्तु मानवः । पलत्रयोन्मितं तत्र पुस्तकं स्थापयेत्तु तत् ॥१५॥ कुर्यादत्यल्पवित्तस्तु पलार्धस्वर्णपत्रकम् । सिंहचित्रं तत्र कृत्वा स्थापयेत्पुस्तकं पुमान् ॥१६॥ ततः पूर्वोदितैर्मन्त्रैर्गीतवाद्यपुरःसरम् । उपचारैर्यथालब्धैः पूज्येत्तदुदारधीः ॥१७॥ ततः प्रतिग्रहीतारं पूजयेद्ब्राह्मणं नरः । श्रीमद्भागवतस्निग्धं हरेर्भक्तं जितेन्द्रियम् ॥१८॥ वस्त्रैर्नवीनैः कौशेयैः स्वर्णमुक्तादिभूषणैः । गन्धपुष्पोपहारैस्तं सम्पूज्य प्रणमेत्पुमान् ॥१९॥ निषीदेत्प्राङ्मुखो दाता ग्रहीतोदङ्मुखस्तथा । सङ्कल्प्य दद्यात्तदथो मन्त्रानेतानुदीरयन् ॥२०॥ अनेककोटिजन्मोत्थं कृष्णभक्त्यन्तरायकृत् । दुरितं नाशामायातु दानेनानेन मेऽखिलम् ॥२१॥ श्रीमद्भागवतं दिव्यं पुराणं वेदसम्मितम् । ददामि विप्रवर्याय वासुदेवः प्रसीदतु ॥२२॥ मास्तु कृष्णवियोगो मे मा वियोगोऽस्तु तत्सताम् । दानेनानेन सुप्रीतो हरिर्दत्तां मदीप्सितम् ॥२३॥ इत्युच्चार्य स तद्दत्त्वा ततो दद्याच्च दक्षिणाम् । सुवर्णानां शतं वापि शतं वा रूप्यमुद्रिकाः ॥२४॥ अष्टादश द्वयं वापि शक्त्या दद्यात्तु दक्षिणाम् ।

---

(૨૪) અથવા અઢાર સુવર્ણો અને રૂપિયા બંને શક્તિ પ્રમાણે આપે. (અર્થાત્ અઢાર સુવર્ણ આપે અથવા તેટલી શક્તિ ના હોય તો અઢાર રૂપિયા આપે.) પછી દક્ષિણાને અનુરૂપ બ્રાહ્મણોને જમાડે. (૨૫) જે પુરુષ આ વિધિથી ભાગવત આપે, તે પુરુષ અતિ પ્રકાશયુક્ત વિમાન દ્વારા **વૈકુંઠને પામે છે.** (૨૬) ત્યાં વૈકુંઠમાં મનને ઈચ્છિત સર્વે ભોગો પામે છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના દાનકર્તા પુરુષને શ્રીકૃષ્ણની પ્રસન્નતાથી કંઈ પણ અપ્રાપ્ય નથી. (૨૭) અપુત્ર શ્રી ભાગવત દાનથી પુત્ર પામે, નિર્ધન ધન પામે, વિદ્યાર્થી વિદ્યા પામે. (૨૮)

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શાસ્ત્ર દ્વારા દર્શાવેલો ભાગવતનો દાન-વિધિ મેં તમોને કહેલો છે, જે ભાગવત દાનનો વિધિ આચરણ કરનારા પુરુષોને આ ભૂલોકમાં અને પરલોકમાં દુર્લભ કોઈ પણ ઈચ્છા બાકી રહેતી નથી. (૨૯)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ ભાગવતદાન વિધિનિરૂપણનામા સપ્તમોઽધ્યાયઃ (૭)

અધ્યાય : ૮

શ્રી ભક્તિધર્મના પુત્ર શ્રીહરિએ શ્રીમદ્ ભાગવતની પુરશ્ચર્યાનો વિધિ સ્પષ્ટપણે નિરૂપણ કર્યો છે.

શ્રીનારાયણ મુનિ બોલ્યા : હે રાજર્ષે ! હવે શ્રીમદ્ ભાગવતનો પુરશ્ચરણવિધિ કહું છું, જેનાથી ચાર પુરુષાર્થની સિદ્ધિ થાય છે. (૧) જે પુરુષ દરરોજ અર્ધો શ્લોક અથવા શ્લોકનું પાદ માત્ર ભાગવત જાણે તે પુરુષ પણ સંસારથી મુક્ત થાય છે. સમગ્ર ભાગવતનો પાઠ કરનાર **સંસારથી મુક્ત થાય** તેમાં કહેવું જ શું ? (૨) પ્રતિદિન આદરપૂર્વક શક્તિ પ્રમાણે **ભાગવતનો પાઠ કરે, તે જ** બુદ્ધિવાળા પુરુષોની **બુદ્ધિ છે. જે બુદ્ધિથી સંસારનો નાશ થાય.** (૩) નિત્ય પાઠ કરવામાં અશક્ત પુરુષ માસમાં અથવા વર્ષમાં એક વાર પણ નિયમોને પાલન કરતા સતા ભક્તિથી શ્રીમદ્ ભાગવતનો પાઠ કરે. (૪) શક્તિમાન પુરુષ તો એક દિવસમાં જ પાઠ કરે અથવા બે દિવસથી પાઠ કરે અથવા ત્રણ દિવસોથી પાઠ કરે અથવા પાંચ દિવસો અથવા છ દિવસો અથવા સાત દિવસોથી પાઠ કરે.(૫) અથવા જે પુરુષો દસ દિવસો અથવા પંદર દિવસો અથવા માસથી અથવા બે માસથી પણ ભાગવતનો પાઠ કરે તે ભુક્તિ અને મુક્તિને પામે છે. (૬) આ પક્ષોમાં સાત દિવસોથી પારાયણરૂપ પક્ષ ઉત્તમ છે તે ઘણાં જનોએ માનેલો છે. આ સપ્તાહ પક્ષ જ સકામ અથવા નિષ્કામ જનોએ પણ સ્વીકાર કરેલો છે. (૭) **સપ્તાહમાં દરરોજ વાંચવાના અધ્યાયોની** જમદગ્નિ મુનિએ કહેલી સુખકારી **સંખ્યા** તમોને કહું છું. (૮) પહેલા દિવસે અડતાલીશ અધ્યાયો વાંચવા કહેલા છે, બીજે દિવસે એકાવન અધ્યાયો કહેલા છે. ત્રીજે દિવસે

दक्षिणायाश्चानुरूपं भोजयेद्ब्राह्मणांस्ततः ॥२५॥ य एतेन विधानेन दद्याद्भागवतं पुमान् । स भास्वता विमानेन वैकुण्ठं प्रतिपद्यते ॥२६॥ मनोभिवाञ्छितांस्तत्र भोगान् प्राप्नोति सर्वशः । नाप्राप्यं विद्यते किञ्चित्तस्य कृष्णप्रसादतः ॥२७॥ अपुत्रः प्राप्नुयात्पुत्रं निर्धनो धनमाप्नुयात् । श्रीभागवतदानेन विद्यां विद्यार्थ्यवाप्नुयात् ॥२८॥ इति दानविधिर्मयोदितस्ते नृपते ! भागवतस्य शास्त्रदृष्टः । यमिहाचरतां न कापि वाञ्छा भुवि चामुत्र च शिष्यते दुरापा ॥२९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणोत्सवे श्रीमद्भागवतदानविधिनिरूपणनामा सप्तमोऽध्यायः ॥७॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच - **श्रीमद्भागवतस्याथ पुरश्चर्याविधिं ब्रुवे । यया सिद्ध्यति राजर्षे! पुरुषार्थचतुष्टयम् ॥१॥ श्लोकार्धं श्लोकपादं वा नित्यं भागवतं पठेत् । यः पुमान्सोऽपि संसारान्मुच्यते किमुताखिलम् ॥२॥ एषा बुद्धिमतां बुद्धिर्यद्भागवतमादरात् । नित्यं पठेद्यथाशक्ति यतः स्यात्संसृतिक्षयः ॥३॥**
अशक्तो नित्यपठने मासे वर्षेऽपि वैकदा । पालयन्नियमान्भक्त्या श्रीमद्भागवतं पठेत् ॥४॥ एकाहेनैव शक्तस्तु द्व्यहेनाथ त्र्यहेण वा । पञ्चभिर्दिवसैः षड्भिः सप्तभिर्वा पठेत्पुमान् ॥५॥ दशाहेनाथ पक्षेण मासेन ऋतुनापि वा । पठेद्भागवतं यस्तु भुक्तिं मुक्तिं स विन्दति ॥६॥ एतेष्वप्युत्तमः पक्षःसप्ताहो बहुसम्मतः । सकामैर्वापि निष्कामैः श्रयणीयः स एव हि ॥७॥ तत्रापि पठनीयानामध्यायानां दिनेदिने । जमदग्निप्रणीतां ते सङ्ख्यां वच्मि सुखावहाम् ॥८॥ अष्टचत्वारिंशदुक्ताः प्रथमेऽह्नि द्वितीयके । एकपञ्चाशदेकोनपञ्चाशच्च तृतीयके ॥९॥ अध्यायाश्च चतुर्थेऽह्नि त्रिपञ्चाशदुदीरिताः । ततश्चैकोनपञ्चाशत् पठनीया हि पञ्चमे ॥१०॥ एकचत्वारिंशदुक्ताः षष्ठेऽध्यायाश्च सप्तमे । चतुश्चत्वारिंशदित्थं वाचनीयाः क्रमेण वै ॥११॥

ઓગણપચાસ અધ્યાયો કહેલા છે. (૯) ચોથે દિવસે ત્રેપન અધ્યાયો કહેલા છે. પાંચમે દિવસે ઓગણપચાસ અધ્યાયો કહેલા છે. (૧૦) છઠ્ઠે દિવસે એકતાલીશ અધ્યાયો કહ્યા છે. સાતમે દિવસે ચુંમાલીશ અધ્યાયો કહ્યા છે. આ પ્રમાણે અનુક્રમથી અધ્યાયો વાંચવા. (૧૧) **પુરશ્ચરણમાં** પોષ માસ વિના સર્વે માસો માનેલા છે. તથા શનિ અને મંગળ વિના સર્વે વારો માનેલા છે. (૧૨) પડવો, ચતુર્થી, અષ્ટમી, ચતુર્દશીનો ત્યાગ કરીને **શ્રીમદ્ ભાગવતના આરંભમાં સર્વે તિથિઓ શુભ** છે. (૧૩) અશ્વિની, રેવતી, પુષ્ય, મૃગશીર્ષ, પુનર્વસુ, અનુરાધા, અભિજીત, સ્વાતિ, રોહિણી, શ્રવણ, ધનિષ્ઠા, શતતારકા. હે રાજન્ ! પુરશ્ચરણ કર્મોમાં આ નક્ષત્રો પુણ્યકારક છે, માટે જ ગ્રહણ કરવાનાં કહ્યાં છે. તે નક્ષત્રોમાં પુરશ્ચરણનો આરંભ કરવો. (૧૪-૧૫) શુભમુહૂર્તમાં પૂર્વે કહેલાં વક્તાનાં લક્ષણયુક્ત, સાત્ત્વિક વાચકનાં લક્ષણોથી યુક્ત પાંચ બ્રાહ્મણોને ધર્મ, અર્થ,કામ અને મોક્ષની સિદ્ધિ માટે વરે. (૧૬) નિત્ય ધારવા યોગ્ય શ્વેત વસ્ત્રો, સુવર્ણની વીંટીઓ, આસનો, જળપાત્રો અને કામળીઓ વરણી કરેલા બ્રાહ્મણોને આપે. (૧૭) પછી વરણી કરેલા બ્રાહ્મણોની સેવામાં બીજા બ્રાહ્મણોને રાખે. વરણી કરેલા બ્રાહ્મણોની સેવામાં રાખેલા બ્રાહ્મણો સ્નાન માટે ઊનું પાણી, અંગમર્દન, પગ ચાંપવા અને રસોઈ આદિક કરે. વસ્ત્રો ધૂએ, વાસણો માંજે, વગેરે સેવા કરે. (૧૮) પ્રસિદ્ધ શિવાદિ દેવમંદિર અથવા હરિમંદિરમાં પુરશ્ચરણનો આરંભ કરવો. (૧૯) હરિમંદિરના અભાવમાં પોતાને ઘેર જ પવિત્ર સ્થાનમાં સુવર્ણની શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા સ્થાપીને વરણી કરેલા બ્રાહ્મણો દરરોજ નિયમથી વાંચવાના અધ્યાયોનું ઉલ્લંઘન કર્યા વગર પારાયણ કરે. (૨૦) હે રાજન્ ! **એકસો ને આઠ પારાયણોથી જ** શ્રીમદ્ ભાગવતનું **પુરશ્ચરણ** કહેલું છે. (૨૧) વરણી કરેલા બ્રાહ્મણોએ પ્રતિદિન સંખ્યાક્રમથી કહેલા અધ્યાયોમાં જ વિશ્રામ કરવો. સ્પષ્ટ ઉચ્ચારણ જેમ હોય તેમ વાંચવું, કોઈની સાથે ભાષણ કરવું નહિ. (૨૨) વરેલા બ્રાહ્મણોએ પુરશ્ચરણ કરાવનાર સિવાય કોઈ માણસની દક્ષિણા ન ગ્રહણ કરવી. અથવા અન્નવસ્ત્રાદિ પણ ક્યારેય ગ્રહણ ન કરવું. (૨૩) એક એક સપ્તાહ સમાપ્ત થાય ત્યારે એક એક બ્રાહ્મણને જુદી જુદી સાત સુવર્ણની (સોળ માષાનો એક સુવર્ણ કહેવાય.) દક્ષિણા આપે. (૨૪) અથવા એકસો આઠ શ્રીભાગવત પારાયણોના પાઠની સમાપ્તિમાં પુરુષ સંપૂર્ણ દક્ષિણા ભેગી કરી જુદી જુદી આપે. (૨૫) સાત સુવર્ણ આપવા માટે અશક્ત પુરુષ હોય તો વરેલા બ્રાહ્મણોને સાડા ત્રણ સુવર્ણ આપે. અલ્પવિત્તવાળો પોણા બે સુવર્ણ આપે. (૨૬) જે પુરશ્ચરણ કરાવનાર માણસ કનિષ્ઠ દક્ષિણા આપવા પણ અશક્ત હોય તે બ્રાહ્મણને શ્રમ આપે નહિ. પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે શ્રીભાગવતના પુરશ્ચરણ વિના બીજું

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

सर्वे मासा विना पौषं पुरश्चरणकर्मणि । मताः सन्ति तथा वाराः शनिभौमौ विनाऽखिलाः ॥१२॥ आद्याचतुर्थ्यष्टमीश्च विहाय च चतुर्दशीम् । श्रीमद्भागवतारम्भे तिथयोऽप्यखिलाः शुभाः ॥१३॥ अश्विनी रेवती हस्तः पुष्यो मृगपुनर्वसू । अनुराधाभिजित्स्वाती रोहिणी श्रवणात्त्रयम् ॥१४॥ ऋक्षाण्येतानि पुण्यानि ग्राह्याण्यत्रोदितानि वै । पुरश्चर्यासमारम्भः कर्तव्यस्तेषु भूपते! ॥१५॥ शुभे मुहूर्ते वरयेत्पूर्वोक्तैर्वक्तृलक्षणैः । सम्पन्नान्ब्राह्मणान्पञ्च चतुर्वर्गस्य सिद्धये ॥१६॥ श्वेतानि नित्यधार्याणि तेभ्यो वस्त्राणि चोर्मिकाः । हैमीर्दद्याच्चासनानि जलपात्राणि कम्बलान् ॥१७॥ शुश्रूषायां नियुञ्जीत तेषामन्यान्द्विजांस्ततः । उष्णोदकं च पाकादि कुर्युस्ते चाङ्गमर्दनम् ॥१८॥ देवालये प्रसिद्धे वा पुण्यक्षेत्रे पुरातने । पुरश्चरणस्यारम्भः कर्तव्यो हरिमन्दिरे ॥१९॥ स्थापयित्वाथ वा हैमीं श्रीकृष्णप्रतिमां गृहे । कुर्युः पारायणं विप्रा यथानियतमन्वहम् ॥२०॥ अष्टाधिकशतेनैव पुरश्चरणमीरितम् । पारायणानां नृपते! श्रीमद्भागवतस्य हि ॥२१॥ पूर्वोक्ताध्यायपूर्तौ च कार्यैव विरतिश्च तैः । स्पष्टाक्षरं वाचनीयं भाषणीयं न केनचित् ॥२२॥ न वृतैर्ब्राह्मणैर्ग्राह्या दक्षिणान्यस्य कस्यचित् । न चान्नवस्त्राद्यपि वा ग्रहीतव्यं कदाचन ॥२३॥ एकैकस्मिंश्च सप्ताहे समाप्ते सति दक्षिणाम् । सुवर्णसप्तकं दद्यादेकैकस्मै पृथक् पृथक् ॥२४॥ नियतानां संहितानां पाठान्ते वाखिला अपि । एकीकृत्यैव दद्यात्ता दक्षिणास्तु पृथक् पृथक् ॥२५॥ सुवर्णसप्तकं दातुमसमर्थस्तु पूरुषः । दद्यात्तदर्धं विप्रेभ्यस्तदर्धं वाल्पवित्तवान् ॥२६॥ कनिष्ठां दक्षिणां दातुमपि शक्तो न यो भवेत् । स विप्राञ्छ्रमयेन्नैव कुर्यादन्यत्स्वशक्तितः ॥२७॥ विष्णोर्नामसहस्रस्य पुरश्चरणमादरात् । स्वयमेव प्रकुर्वीत तेनाऽऽपच्छान्तिमाप्नुयात् ॥२८॥ पुरश्चरणकर्ताथ दिने यस्मिन्द्विजोत्तमान् । वृणुयात्तद्दिने चासौ

સત્કાર્ય કરે. (૨૭) સ્વયં સકામી યજમાન પોતે જ વિષ્ણુ સહસ્રનામ સ્તોત્રનું પુરશ્ચરણ કરે, તેનાથી આપત્તિની શાંતિ થાય. (૨૮) પછી પુરશ્ચરણકર્તા જે દિવસે પુરશ્ચરણ વિધિમાં વક્તા બ્રાહ્મણોની વરણી કરે તે દિવસે પુરશ્ચરણકર્તા ગાયત્રીમંત્ર (દ્વાદશાક્ષર, અષ્ટાક્ષર, ષડક્ષર) વગેરેના જપ માટે બ્રાહ્મણો વરે અને જપનો દશાંશ હોમ કરે, તેના દશાંશથી બ્રાહ્મણોને જમાડે. (ચકારથી તર્પણ માર્જનાદિનું પણ ગ્રહણ કરવું) અહીં એ **ભાવાર્થ** છે : સમર્થ તો મુખ્ય કલ્પથી હોમ કરે. અશક્તને તો જપ - સંખ્યાના દશાંશથી હોમ, તેના દશાંશથી તર્પણ, તેના દશાંશથી માર્જન, તેના દશાંશથી બ્રાહ્મણભોજન શાસ્ત્રાન્તરથી કહેલું જાણવું. (૨૯-૩૦) કશ્યપમુનિએ જ (કાશ્યપ સંહિતામાં) જપ અને હોમની સિદ્ધિ માટે શ્રીમદ્ ભાગવતનો મંત્ર વિભાગ કર્યો છે. (૩૧) હે ભૂપતે ! જો પુરશ્ચરણ કરાવનારની શક્તિ, ધન વ્યયનું સામર્થ્ય હોય ત્યારે તો ભાગવતના મંત્રોથી જ હોમ કરવો. અથવા કશ્યપ મુનિએ વિભાગ કરેલા દશમસ્કંધના મંત્રોથી હોમ કરવો. (૩૨) કેટલાક ઋષિઓએ તો ગાયત્રી મંત્રથી જ હોમ કરવો એમ કહેલું છે. બીજા કેટલાક ઋષિઓએ વાસુદેવના દ્વાદશાક્ષર મંત્રથી હોમ કહેલો છે. (૩૩) હે અનઘ ! આ હોમમાં દૂધપાક અને ઘી હોમવાનાં હુતદ્રવ્ય જાણવાં, હોમની અનુકૂળતા ન હોય તો તેટલા મંત્રનો જપ કરવો. (૩૪) અથવા વરણી કરેલા જ બ્રાહ્મણો હોમ નિમિત્તે શ્રીમદ્ ભાગવતનાં બાર પારાયણો કરે. (૩૫) પુરશ્ચરણના આરંભના દિવસથી સમાપ્તિના દિવસ સુધી યજમાને સહિત વરણી પામેલા બ્રાહ્મણોએ બ્રહ્મચર્ય પાલન કરવું. (૩૬) બ્રહ્મચર્યનું પાલન ના કરે તો શાસ્ત્રમાં કહેલું ફળ થાય નહીં. આવો સિદ્ધાંત છે. બ્રહ્મચર્યવ્રત પાલન કરે તો સર્વ મનોરથો સિદ્ધ થાય છે જ. (૩૭) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે મેં **સ્કંદ પુરાણમાં કહેલો ભુક્તિ અને મુક્તિરૂપી ફળ આપનારો પુરશ્ચરણનો વિધિ** સંક્ષેપથી કહ્યો. (૩૮)

હે ભૂમિપતે ! આ પ્રમાણે ભાગવતના શ્રવણ-પુરશ્ચરણાદિનો સમગ્ર વિધિ મેં તમોને કહ્યો. તમો પણ તે શ્રવણાદિની અનુકૂળતા જ્યારે હોય ત્યારે શ્રીમદ્ ભાગવતનું શ્રવણ વગેરે વિધિએ સહિત કરો. (૩૯)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે પુરાણશ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્ ભાગવત પુરશ્ચરણવિધિ નિરૂપણનામાષ્ટમોऽધ્યાયઃ (૮)

અધ્યાય : ૯

સ્વયં શ્રીહરિએ શ્રીમદ્ ભાગવતાદિ સત્શાસ્ત્રોનું શ્રવણ તથા વક્તાનું સન્માન કર્યું તે કહેલું છે.

गायत्र्यादिजपाय च ॥२९॥ पूर्ववद्वृणुयाद्विप्रान् जपस्य च दशांशतः । होमं कुर्याद्ब्राह्मणांश्च भोजयेत्तद्दशांशतः ॥३०॥ कृतो मन्त्रविभागोऽस्ति श्रीमद्भागवतस्य तु । कश्यपेनैव मुनिना जपहोमादिसिद्धये ॥३१॥ तैरेव मन्त्रैर्होतव्यं कर्तुः शक्तिर्भवेद्यदि । दशमस्कन्धमन्त्रैर्वा विभक्तैस्तेन भूपते! ॥३२॥ होमं केचित्तु गायत्र्या मन्त्रेणैवर्षयोऽवदन् । द्वादशाक्षरमन्त्रेण वासुदेवस्य केऽपि च ॥३३॥ पायसं च घृतं ज्ञेयं होमद्रव्यमिहानघ!। होमानुकूल्याभावे तु तावान्मन्त्रजपो मतः ॥३४॥ पारायणानि कुर्वीरन् श्रीमद्भागवतस्य वा । होमार्थानि द्वादशैव त एव ब्राह्मणा वृताः ॥३५॥ पुरश्चर्यारम्भदिनात्समाप्तिदिवसावधि । पालनीयं ब्रह्मचर्यं विप्रैः सयजमानकैः ॥३६॥ यथोक्तं तु फलं न स्यादन्यथेत्यस्ति निश्चयः । तस्मिंस्तु पालिते सर्वे सिद्ध्यन्त्येव मनोरथाः ॥३७॥ इति सङ्क्षेपतः प्रोक्तः पुरश्चर्याविधिर्मया । राजन्! स्कन्दपुराणोक्तो भुक्तिमुक्तिफलप्रदः ॥३८॥

इति भागवतस्य ते मया निखिलं भूमिपते ! विधानमुक्तम् । त्वमपि श्रवणादि तस्य कुर्याः सह तेनैव यदा तदानुकूल्यम् ॥३९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणोत्सवे श्रीमद्भागवतपुरश्चरण-विधिनिरूपणनामाष्टमोऽध्यायः ॥८॥

सुव्रत उवाच - **इति श्रुत्वा भगवतो वाक्यं राजा स उत्तमः । प्रहृष्टमानसो भूप ! प्रणनाम तमीश्वरम् ॥१॥**

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા, હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિનું વાક્ય સાંભળી ઉત્તમનૃપે પ્રસન્ન અંતઃકરણપૂર્વક શ્રીહરિને પ્રણામ કર્યા. (૧) વળી, સ્વયં ઉત્તમરાજા દેશકાળની અનુકૂળતા હોવાથી શ્રીમદ્ ભાગવતનું પુરશ્ચરણ ઉત્તમ બ્રાહ્મણો દ્વારા કરાવવા ઈચ્છતા હતા. (૨) પછી આ (પૂર્વોક્ત) પ્રમાણે ઉત્તમરાજાને કહ્યા પછી ભગવાન શ્રીહરિ નીલ, પીત, લાલ વગેરે નાના પ્રકારના રંગોથી રંગાયેલા વસ્ત્રો અને કેળના થાંભલાઓથી અત્યંત શોભાયમાન મંડપ ત્યાં કરાવતા હતા. (૩) પછી બીજે દિવસે માગશર સુદી સપ્તમીને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં નિત્યવિધિ થકી પરવારીને મંડપમાં રમણીય વ્યાસાસન કરાવતા હતા. (૪) પ્રયાગજી પુરાણીને પાર્ષદો દ્વારા બોલાવડાવીને પુરાણીને વ્યાસાસન ઉપર બેસાડીને પુસ્તકની પૂજાપૂર્વક શ્રીહરિએ પુરાણીની પૂજા કરી. (૫) શ્રીહરિ કથાના આરંભમાં અમૂલ્ય રેશમી સૂક્ષ્મ નવીન વસ્ત્રો પુરાણીને આપતા હતા. (૬) પ્રભુ શ્રીહરિ સુવર્ણનાં કુંડળો, કડાં અને શુભ સોનાની વીંટીઓ આપતા હતા. પછી પુરાણનો આરંભ કરાવતા હતા. (૭) હે રાજન્ ! કથા શ્રવણ કરવાનાં આચારમાં નિષ્ઠાવાળા રામપ્રતાપ અને ઈચ્છારામ શ્રીહરિના બન્ને ભાઈઓ શ્રીહરિની સમીપમાં યથાયોગ્ય આસનો ઉપર બેઠા. (૮) સોમવર્મા વગેરે પાર્ષદો, ઉત્તમ વગેરે રાજાઓ અને મુકુંદાદિ વર્ણીઓ કથાની સભામાં યથાયોગ્ય બેસતા હતા. (૯) મુક્તાનંદાદિ મુનિઓ તે સભામાં બેઠા હતા. અને જયા, રમા વગેરે સ્ત્રીઓ સભાના એક પ્રદેશમાં બેઠાં હતા. (૧૦) સભામાં પોતાના ભક્તો સર્વ શ્રોતાઓ પણ શ્રીહરિએ પ્રથમથી સારી રીતે સદ્ધર્મની શિક્ષા આપેલા સાત્ત્વિક ગુણોથી યુક્ત શ્રોતાઓનાં લક્ષણોથી યુક્ત હતા. (૧૧) સભામાં પ્રત્યક્ષ સ્વયં હરિ સર્વજ્ઞ હોવા છતાં પણ માનુષ્યનું અનુકરણ કરતા ધર્મ પ્રવર્તક, મુમુક્ષુ શ્રોતાજનોની માફક પુરાણ સાંભળતાં હતા. (૧૨) શ્રીહરિ કથામાં કોઈ કોઈ સ્થળોમાં આવતા **કઠિન અધ્યાત્મભાગને** શ્રોતાજનો યથાર્થપણે સરળતાથી સમજી શકે તેમ પોતાના અનુભવજ્ઞાનથી સ્ફુટપણે વિવેચન કરતા સતા શ્રોતા અને વક્તાને આનંદ પમાડતા હતા. (૧૩) શ્રીહરિએ કથાની સમાપ્તિમાં શ્રીકૃષ્ણના નામોનું કીર્તન શ્રોતાઓની સાથે કરીને પછી સાત્ત્વિક લક્ષણો યુક્ત વક્તા પ્રયાગજીતને કહ્યું. (૧૪) હે દ્વિજ શ્રેષ્ઠ ! તમોએ અમારા મોદીને ત્યાંથી પોતાને ઈચ્છિત કાચું અન્ન અને ઘી, સાકર વગેરે લાવવું. (૧૫) તમોએ હંમેશા ચૂરમાના લાડુ, મોતિયા લાડુ વગેરે ઈચ્છા પ્રમાણે ભોજન કરવું. કારણકે તમારે દરરોજ શ્રમ કરવાનો છે. (૧૬) સવારમાં દૂધપાન કરવા માટે બે ગાયો ગ્રહણ કરો. આ પ્રમાણે કહીને શ્રીહરિએ બે સુંદર દૂધવાળી ધોળી ગાયો પુરાણીને આપી. (૧૭) પછી પુરાણી શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યા, હે સ્વામિન્ ! હે કૃપાનાથ ! જેવી તમારી આજ્ઞા, દરરોજ તમારા કહ્યા પ્રમાણે પાલન કરીશ એમાં સંશય નથી. (૧૮) હે પ્રભો ! જો શાકની સામગ્રીની અનુકૂળતા થાય ત્યારે તો આજ્ઞાનું સારી રીતે પાલન થાય. (૧૯) તે સમયે શ્રીહરિએ હસતા હસતા પુરાણીને ઈચ્છિત શાક તમારે

देशकालानुकूल्ये च पुरश्चर्यां द्विजोत्तमैः । स्वयमैच्छत्कारयितुं श्रीमद्भागवतस्य सः ॥२॥ ततः स भगवांस्तत्र कारयामास मण्डपम् । विचित्रवर्णैर्वसनै रम्भास्तम्भैश्च शोभितम् ॥३॥ ततो द्वितीये दिवसे विधाय प्रातराह्निकम् । तस्मिन्व्यासासनं रम्यं कारयामास मण्डपे ॥४॥ पौराणिकं समाहूय पूर्वोक्तविधिनैव तम् । उपवेश्यासने चार्चत्पुस्तकार्चनपूर्वकम् ॥५॥ तस्मै वासांसि नूत्नानि बहुमूल्यानि स प्रभुः । कौशेयानि च सूक्ष्माणि प्रारम्भसमये ददौ ॥६॥ कुण्डले कटके हैमे प्रादाद्धैमोर्मिकाः शुभाः । ततः पुराणप्रारम्भं कारयामास स प्रभुः ॥७॥ रामप्रतापेच्छारामौ हरेरन्तिक आसने । निषेदतुरुभौ बन्धू श्रोतृधर्मस्थितौ नृप! ॥८॥ यथोचितं सभायां च निषेदुस्तत्र पार्षदाः । उत्तमप्रमुखा भूपा मुकुन्दाद्याश्च वर्णिनः ॥९॥ मुक्तानन्दाद्या मुनयो निषेदुस्तत्र संसदि । जयारमादयो योषा निषेदुश्चैकतोऽखिलाः ॥१०॥ सर्वेऽपि तत्र श्रोतारः सात्त्विकैर्लक्षणैर्युताः । आसन्सुशिक्षितास्ते वै प्रागेव हरिणा निजाः ॥११॥ सर्वज्ञोऽपि हरिस्तत्र नृनाट्यमनुशीलयन् । शुश्रावेतरवत्साक्षात्स्वयं धर्मप्रवर्तकः ॥१२॥ अध्यात्मभागं कठिनं तत्र स्वानुभवेन सः । क्वचित्क्वचिद्विशदयन् वक्तृश्रोतॄनमूमुदत् ॥१३॥ कथान्ते कीर्तनं कृत्वा श्रोतृभिः सह स प्रभुः । नाम्नां भगवतोऽथाह तं पौराणिकमुत्तमम् ॥१४॥ अस्मन्मोदिवणिग्गेहादामान्नं स्वेप्सितं त्वया । ग्रहीतव्यं द्विजश्रेष्ठ! घृतं च सितशर्करा ॥१५॥ नित्यं च लड्डुकाद्येव यथेष्टं भोजनं त्वया । कर्तव्यं हि श्रमो यस्मात्कर्तव्योऽस्ति तवान्वहम् ॥१६॥ प्रातः कर्तुं पयःपानं धेनुद्वन्द्वं गृहाण च । इत्युक्त्वा स पयस्विन्यौ धेनू तस्मै ददावुभे ॥१७॥ ततः पौराणिकः प्राह स्वामिन्नाज्ञां तवान्वहम् । एवमेव कृपानाथ! पालयिष्ये न संशयः ॥१८॥ किञ्चिद्व्यञ्जनसामग्र्या आनुकूल्यं भवेद्यदि । तदा तु सम्यगाज्ञायाः पालनं स्यात्तव प्रभो ! ॥१९॥ तदान्तिकस्थं स प्राह प्रहसन्वृद्धमालिकम् । अस्येप्सितं त्वया शाकं नित्यं देयमिति प्रभुः ॥२०॥ तदा स ब्राह्मणो

દરરોજ આપવું, એમ પોતાના સમીપમાં બેઠેલા વૃદ્ધ માળી હરનાથને કહ્યું. (૨૦) તે સમયે પ્રયાગજી પુરાણી પ્રસન્ન થઈને હે પ્રભો ! સમગ્ર મારે ઈચ્છિત થયું. આ પ્રકારે બોલતા સતા શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી તે સ્થાનથી પોતાના નિવાસમાં ગયા. (૨૧) દરરોજ કથા સાંભળતા અને ભક્તોને આનંદ આપતા શ્રીહરિ શ્રીમદ્ભાગવત સમાપ્ત થયે સતે પોતે ઉત્તમ રાજા પ્રત્યે પૂર્વે કહેલા વિધિ અનુસારે કરતા હતા. (૨૨) શ્રીહરિ વાંચનાર પુરાણીને વસ્ત્રદાન અને સોનાની મુદ્રાઓ અર્પણ કરવામાં હજાર સોનાની મુદ્રાઓ રૂપ દક્ષિણાઓની વિધિને ઉલ્લંઘન કરીને જ તેથી અધિક મુદ્રાઓ આપવાથી સ્વયં પોતાને સદૃશ (અનુપમ) શોભતા હતા. (૨૩) સકળ ઐશ્વર્યસમ્પન્ન શ્રીહરિએ કરેલું પ્રયાગજીત પુરાણીનું આ સન્માન સાંભળી પૃથ્વીમાં સર્વે રાજાઓ પણ આશ્ચર્ય પામ્યા. (૨૪) શ્રીહરિ કથાશ્રવણમાં આવેલા બીજા બ્રાહ્મણોને ઈચ્છા પ્રમાણે વર્ષનારા મેઘની માફક દક્ષિણાઓથી સંતોષ પમાડતા હતા. (૨૫) શ્રીહરિ એક માસે શ્રીમદ્ ભાગવત સાંભળીને દશમસ્કન્ધ વિશેષપણે સાંભળતા હતા. (૨૬) શ્રીહરિ બે માસે **દશમ અને પંચમસ્કન્ધ** સાંભળીને પછી ફાગણ માસમાં મહા સામગ્રીઓથી પુષ્પદોલોત્સવ કરતા હતા. (૨૭) હે રાજન્ ! પછી શ્રીહરિ શ્રીરામાનુજાચાર્યે કરેલા ભાષ્યે સહિત **ભગવદ્ગીતા** સાંભળતા હતા. તેટલામાં અતિપવિત્ર કરનારી ચૈત્ર સુદી નૌમી તિથિ આવી. (૨૮) શ્રીહરિજયંતીના ઉત્સવમાં દુર્ગપુરમાં સ્ત્રીઓએ સહિત ઘણા પુરુષો અને હજારોહજાર મુનિઓ દેશાન્તરથી આવ્યા. (૨૯) કપટે રહિત ઉત્તમરાજા શ્રીહરિની પ્રસન્નતા માટે મહાસંભારથી (ઘણી સામગ્રીથી) શ્રીહરિજયંતીનો ઉત્સવ કરાવતા હતા. (૩૦) તે ઉત્સવ સમાપ્ત થયો ત્યારે શ્રીહરિ ભક્તોને પોત-પોતાના દેશમાં જવા આજ્ઞા આપીને પછી ફરીથી કથાનો આરંભ કરાવતા હતા. (૩૧) શ્રીહરિ રામાનુજાચાર્યના કૃપાપાત્ર ભટ્ટ પરાશરે કરેલા ભાષ્યે સહિત **વિષ્ણુસહસ્રનામ સ્તોત્રને** સાંભળતા હતા. અને ચૈત્ર વદી તેરશને દિવસે વિષ્ણુસહસ્રનામના સ્તોત્રની સમાપ્તિ કરતા હતા. (૩૨) શ્રીહરિ વૈશાખ સુદી પ્રતિપદાને દિવસે કૂર્મ જન્મોત્સવ કરીને ફરીથી બીજને દિવસે કથાનો આરંભ કરાવતા હતા. (૩૩) શ્રીહરિ સ્કન્દપુરાણના વિષ્ણુખંડમાં રહેલુ **શ્રીવાસુદેવ માહાત્મ્ય** એક માસે આનંદપૂર્વક સમગ્ર યથાર્થપણે સાંભળતા હતા. (૩૪) શ્રીહરિ પહેલા જેઠ માસની સુદી બીજને દિવસે આરંભ કરીને સવા માસથી **સામવેદનું પારાયણ** શ્રીનગરના સામવેદી હેમન્તરામ બ્રાહ્મણના મુખથી સાંભળતા હતા. (૩૫) શ્રીહરિ જેઠ સુદી દશમી તિથિમાં મધ્યાહ્ને ગંગાપૂજનનો મહોત્સવ કરી પછી સાંજના પહોરે સામવેદના પારાયણની સમાપ્તિ કરાવતા હતા. (૩૬) નિર્જલા એકાદશીને દિવસે **મિતાક્ષરા,** યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિની ટીકા સાંભળવાનો આરંભ કર્યો. ટીકાને સાંભળતા શ્રીહરિ સંવત્ ૧૮૭૭ ના શ્રાવણ સુદી તૃતીયા

हृष्टो जातं जातं प्रभोऽखिलम् । वदन्नित्थं तमानम्य जगाम स्वालयं ततः ॥२१॥ कथां स प्रत्यहं शृण्वन्भक्तानानन्दयन् हरिः । समाप्ते श्रीभागवते प्रागुक्तमकरोद्विधिम् ॥२२॥ वस्त्रदाने वाचकाय हेममुद्रार्पणे च सः । स्वयं स्वसदृशो नूनमुल्लङ्घ्यैव विधिं बभौ ॥२३॥ कृतं भगवता तेन सन्मानं वाचकस्य तु । श्रुत्वाऽऽपुर्विस्मयं सर्वे भुवि भूपतयोऽपि च ॥२४॥ अन्यानपि द्विजांस्तत्र समायातान् स ईश्वरः । कामवर्षीव पर्जन्यो दक्षिणाभिरतोषयत् ॥२५॥ श्रीमद्भागवतं श्रुत्वा मासेनैकेन स प्रभुः । शुश्राव दशमं स्कन्धं पञ्चमं च विशेषतः ॥२६॥ मासद्वयेन तौ श्रुत्वा ततः फाल्गुनमासि सः । सम्भारेणैव महता चक्रे दोलोत्सवं हरिः ॥२७॥ ततः स भगवद्गीतां भाष्योपेतां नृपाशृणोत् । तावच्च नवमी प्राप्ता चैत्रशुक्लातिपावनी ॥२८॥ देशान्तरेभ्यो बहवस्तत्राजग्मुस्तदुत्सवे । पुरुषाः सस्त्रियो भक्ता मुनयश्च सहस्त्रशः ॥२९॥ महद्भिरेव सम्भारैरुत्सवं प्रीतये प्रभोः । उत्तमः कारयामास राजा निष्कपटान्तरः ॥३०॥ समाप्तेऽथोत्सवे तस्मिन्स्वस्वदेशान्प्रति प्रभुः । भक्तान्प्रस्थाप्य च पुनः कथारम्भमचीकरत् ॥३१॥ विष्णोः सहस्त्रनामाख्यं स्तोत्रं भाष्योपबृंहितम् । शुश्रावाथ त्रयोदश्यां कृष्णायां तत्समापयत् ॥३२॥ वैशाखाद्यप्रतिपदि कूर्मजन्ममहोत्सवम् । कृत्वा पुनर्द्वितीयायां कथारम्भमचीकरत् ॥३३॥ स्कान्दवैष्णवखण्डस्थं शुश्राव सकलं मुदा । श्रीवासुदेवमाहात्म्यं मासेनैकेन स प्रभुः ॥३४॥ आद्यज्येष्ठद्वितीयातो मासेनैकेन साङ्घ्रिणा । शुश्राव सामवेदस्य पारायणमसौ हरिः ॥३५॥ ज्येष्ठशुक्लदशम्यां स कृत्वा गङ्गार्चनोत्सवम् ।

તિથિમાં તેને સંપૂર્ણ સાંભળતા હતા. (૩૭) શ્રીહરિ શ્રાવણ સુદી ચતુર્થીને દિવસે શ્રી વરાહનો પ્રાદુર્ભાવનો મહોત્સવ મધ્યાહ્નને કરી સાધુઓ અને બ્રાહ્મણોને જમાડતા હતા. (૩૮) હે રાજન્ ! પછી શ્રીહરિ પોતાના ભક્તજનોને આનંદ આપતા સતા નાગપંચમી જે શ્રાવણ સુદી પંચમી તિથિમાં **વિદુરનીતિ સાંભળવાનો** આરંભ કરાવતા હતા. (૩૯) શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન શ્રાવણ માસની પૂર્ણિમાને દિવસે રક્ષાબંધનનો વિધિ કર્યા પછી વિદુરનીતિ સમાપ્ત કરી વસ્ત્રાભૂષણો વગરેથી વાંચનાર પુરાણીને સંતોષ પમાડતા હતા. (૪૦)

આ પ્રમાણે પોતાના ભક્તજનોનાં નયનોને આનંદ આપતા, પૂર્ણિમાના ચન્દ્રની માફક મુખારવિંદ વાળા શ્રીહરિ પોતાના મનુષ્યભાવને પ્રગટ કરતા સતા સમગ્ર સમ્પૂર્ણ અંગવાળા ધર્મનું પણ પોતાના જનોમાં સ્થાપન કરતા થકા પોતાના ભક્તોની હૃદયગુહામાંથી જીતવાને માટે અશક્ય કલિયુગના બળે સહિત અધર્મને મૂળથી વિનાશ કરતા મુનિઓના ગુરુ શ્રીસ્વામિનારાયણ, શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાન પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ થયા. (૪૧)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે પુરાણ શ્રવણોત્સવે શ્રીમદ્‌ભાગવતાદિસચ્છાસ્ત્રશ્રવણ વાચકસન્માનનિરૂપણનામા નવમોઽધ્યાયઃ (૯)

અધ્યાય : ૧૦

સારંગપુરમાં પધારવાપૂર્વક જન્માષ્ટમીના ઉત્સવમાં યથાયોગ્ય થયેલી શુભ સભામાં શ્રીહરિ બિરાજમાન થયા તે કહ્યું છે.

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા, હે રાજન્ ! પ્રભુ શ્રીહરિ ગીતવાજીંત્રપુરઃસર પુરાણીને તેના ગૃહમાં લઈ જઈને ઉત્તમરાજાના આંગણામાં રહેલા લીમડાના વૃક્ષ નીચે વેદિકા ઉપર સિંહાસનમાં બેઠા. (૧) તેટલી વારમાં સારંગપુરના રાજા જીવાખાચર શ્રીહરિની સમીપે આવ્યા. દૃઢવ્રતવાળી દેવિકા નામની તેમની પુત્રી આવી. અમર-વ્યાઘ્રજી નામના તેમના પુત્રો આવ્યા. (૨) તથા ક્ષત્રિયોમાં વીર રાઠોડ ભક્ત, માલતી નામે પુત્રીની સાથે ત્યાં આવ્યા અને પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિના મહાન અતિશ્રેષ્ઠ પુંજા નામના ભક્ત ત્યાં આવ્યા. (૩) તે જીવવર્માદિ ભક્તો શ્રીહરિને પ્રણામ કરી, શ્રીહરિએ આદરપૂર્વક સત્કાર કરાયેલા; શ્રીહરિના દર્શનથી મહા આનંદવાળા, શ્રીહરિની સમીપમાં બેઠા. (૪) પ્રભુ શ્રીહરિએ સુખેથી આવ્યા એમ પુછાયેલા વિનયનમ્ર જીવવર્માદિ ભકતો બન્ને હાથ જોડી શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી બોલ્યા : (૫) હે ભગવન્ ! સંસારરૂપી પાશબંધનોને નાશ કરનાર ! હે પ્રભો ! તમારા ભક્તો અમો તમોને સારંગપુર લઈ જવા માટે તમારી સમીપમાં આવ્યા છીએ. (૬) હે હરે ! ધનવાળા ભક્ત અને નિર્ધન ભકતમાં સમદૃષ્ટિવાળા પરમેશ્વર એવા તમારે ન્યૂન અથવા અધિકભાવ નથી જ, માટે અમારી ઉપર તમારી દયા થાઓ. (૭) હે નાથ ! અમારા પુરમાં જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ કરવા યોગ્ય છો. અમારું જે કંઈ ધન છે, તે તમારું જ છે. (૮) હે સ્વામિન્ ! હે નાથ ! આ પ્રાર્થનાને (મનોરથને) ભક્તવત્સલ તમો પરિપૂર્ણ

मध्याह्नेऽथापराह्णेऽस्य समापनमकारयत् ।।३६।। एकादश्यां निर्जलायां प्रारम्भन्मिताक्षराम् । शृण्वंस्तां च नभःशुक्लतृतीयायां समापयत् ।।३७।। चतुर्थ्यां श्रीवराहस्य प्रादुर्भावमहोत्सवम् । कृत्वा मध्याह्नसमये साधून्विप्रानभोजयत् ।।३८।। ततश्च नागपञ्चम्यां नयं वैदुरिकं हरिः । श्रोतुमारम्भयामास भक्तानानन्दयन्नृप! ।।३९।। श्रावण्यां पौर्णमास्यां तं रक्षाबन्धोत्तरं हरिः । समाप्य वस्त्रभूषाद्यैस्तोषयामास वाचकम् ।।४०।। इत्थं श्रीवासुदेवो निजजननयनानन्दपूर्णेन्दुवक्त्रो मानुष्यं नाटयन्स्वं सकलमपि भुवि स्थापयन्नेव धर्मम् । स्वीयानां हृद्दरीभ्यः कलिबलसहितं दुर्जयं चाप्यधर्मं मूलादुत्पाटयंश्चाप्रथत मुनिगुरुः स्वामिनारायणाख्यः ।।४१।। इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुराणश्रवणोत्सवे श्रीमद्भागवतादिसच्छास्त्रश्रवणवाचकसन्माननिरूपणनामा नवमोऽध्यायः ।।९।।

सुव्रत उवाच – **पौराणिकं प्रापयित्वा गीतवाद्यपुरःसरम् । तद्गृहं स प्रभुर्वेद्यां निम्बाधस्तादुपाविशत् ।।१।। तत्राजगाम तावत्तु सारङ्गपुरभूपतिः । जीववर्मा च तत्पुत्री देविकाख्या दृढव्रता ।।२।। क्षत्रवीरस्तथा राठो मालत्या सुतया सह । तत्रागच्छच्च पुञ्जाख्यो भक्तो भगवतो महान् ।।३।। प्रणम्य भगवन्तं ते मानितास्तेन सादरम् । निषेदुस्तस्य पुरतस्तद्दर्शनमहामुदः ।।४।। सम्पृष्टाः स्वागतं तेन प्रभुणा विनयानताः । त ऊचुस्तं नमस्कृत्य बद्धाञ्जलिपुटा वचः ।।५।। भगवन्भवबन्धघ्न ! त्वद्भक्ता वयमीश्वर! । नेतुं सारङ्गनगरं त्वामत्र स्म उपागताः ।।६।। आढ्येऽनाढ्येऽपि वा भक्ते विशेषो नास्ति ते किल । समदर्शिन ईशस्य ततोऽस्मासु दयास्तु ते ।।७।। जन्माष्टम्युत्सवं नाथ! पुरे नः कर्तुमर्हसि । अस्माकं यद्धनं**

કરવાને યોગ્ય છો, કારણ કે અમો સર્વે તમારા આશ્રિત છીએ. (૯) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સારંગપુરના નિવાસી ભક્તોએ પ્રાર્થના કરાયેલા શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાન તે ભક્તોને કપટે રહિત જાણતા સતા બોલ્યા, હે ભક્તો ! તમારા નગરમાં નિશ્ચે આવીશ. (૧૦) હે નિષ્પાપ ભક્તો ! તમો આગળ જઈ ઉત્સવની સામગ્રી સમ્પાદન કરો, હું તમારા નગરમાં શ્રાવણ વદી પાંચમને દિવસે આવીશ. આ મારા વચનમાં સંશય કરવો નહિ. (૧૧) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિનું વચન સાંભળીને અતિ પ્રસન્ન થયેલા જીવવર્મા વગેરે ભક્તો શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યા, હે ભગવન્ ! સમગ્ર ભક્તોને સાથે લઈને પધારજો. (૧૨) હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ 'જેમ તમો કહો છો તેમ કરીશું.' આ પ્રમાણે કહેવાએલા જીવવર્મા, ઉત્તમરાજા અને બીજા ભક્તોને શ્રીહરિની સાથે પોતાના પુરમાં આવવા માટે આમંત્રણ આપતા હતા. (૧૩) પછી પોતાના પુરમાં જવાની ઈચ્છાવાળા જીવવર્મા, રાઠોડ તથા બીજા ભક્તોને ઉત્તમરાજા સુંદર ભોજનોથી જમાડતા હતા. (૧૪) તે જીવવર્માદિ ભક્તો જમીને પોતાના પુરમાં જઈને ચોખા, દાળ, ઘઉં વગેરે અન્નો અને જળનાં પાત્રો, ગોદડાં, ઓછાડ, પાથરણા, લાકડાં, શાક, ઘી, સાકર વગેરે સામગ્રીઓ આદરપૂર્વક તૈયાર કરતા હતા. (૧૫) પછી ભગવાન શ્રીહરિ પણ ઉત્તમરાજા-સોમાદિ પાર્ષદો અને બીજા ભક્તોથી વીંટાયેલા **સંવત્ ૧૮૭૭ ના શ્રાવણ વદી પંચમીને દિવસે** જીવવર્માના નગર પ્રત્યે જતા હતા. (૧૬) અતિ વેગવાળા-લાલવર્ણવાળા-સુંદર ગતિવાળા એવા ઘોડા ઉપર બેઠેલા, અત્યંત કોમળ ડાબા કરકમળમાં લગા ધારણ કરતા. જમણા હાથમાં ચાબુક ધારણ કરતા, સમગ્ર શ્વેતવસ્ત્રોવાળા અને પોતપોતાના ઘોડા ઉપર બેઠેલા સોમ ગેરે પોતાના ભક્તજનોથી વિંટાયેલા સર્વના નિયન્તા શ્રીહરિ જતા હતા. (૧૭) રામપ્રતાપ જે શ્રીહરિના મોટાભાઈ કે ર વર્ણવાળી ઘોડી પર બેસીને તત્કાળ શ્રીહરિની પછવાડે ચાલ્યા. (૧૮) જયા-રમા વગેરે સ

ીઓ પોતાને પૂછ્યા વગર જ જતા શ્રીહરિને જોઈને, ઘણો સમય ત્યાં રહેશે એવી શંકા જેમને છે એવી સતી તે પ પછવાડે જતી હતી. (૧૯) હે રાજન્ ! સારંગપુરના નિવાસી ભકતો પોતાના પુરમાં આવતા શ્રીનારાયણમુનિને સાં ળી ગીતવાજિંત્રોના શબ્દોની સાથે શ્રીહરિની સન્મુખ ગયા. (૨૦) સારંગપુરના નિવાસી ભક્તો દૂરથી શ્રીહરિને જોઈને જ સ્નેહથ ી આનંદનાં અશ્રુઓવાળા ભક્તિપૂર્વક પ્રણામ કરતા હતા. પછી સન્મુખ દોડતા હતા. (૨૧) પરમેશ્વર શ્રીહરિએ પોતાના સન્મુખ આવતા ભક્તોને યથાયોગ્ય સંભાવના કરી ભક્તોની સાથે પુરમાં પ્રવેશ કરી જીવવર્માના ઘરમાં નિવાસ કર્યો. (૨૨) શ્રીહરિ જયા વગેરે સ્ત્રીઓને રાઠોડ ભક્તના ઘરમાં નિવાસ માટે આજ્ઞા આપતા હતા. બીજા પોતાની સાથે આવનાર ભક્તોને થાયોગ્ય નિવાસસ્થાનો અપાવતા હતા. (૨૩) જીવવર્મા અને પુરવાસી હરિભક્તો ઉત્સાહવાળા શ્રીહરિને તથા શ્રીહરિની સાથે આવે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

किञ्चित्तत्तवैवास्ति निश्चितम् ।।८।। एतावद्याचितं स्वामिन्नस्माकं भक्तवत्सलः । दातुमर्हसि नाथ! त्वं वयं हि त्वत्परायणाः ।।९।। इति तैः प्रार्थितः स्वामी तान्निष्कपटचेतसः । जानन्नुवाच भो भक्तास्तत्राऽऽयास्यामि निश्चितम् ।।१०।। कुरुतोत्सवसम्भारान् यूयं गत्वाग्रतोऽनघाः! । पञ्चम्यामागमिष्यामि तत्राहं नात्र संशयः ।।११।। इति वाक्यं प्रभोः श्रुत्वा तेऽतिसंहृष्टमानसाः । प्रोचुस्तं भगवन् ! भक्तैरागन्तव्यं सहाखिलैः ।।१२।। तथेत्युक्ते भगवता जीववर्मोत्तमं नृपम् । आमन्त्रयामास भक्तानपरांश्चागमाय सः ।।१३।। ततस्तदैव स्वपुरं गन्तुकामं समुत्सुकम् । उत्तमो जीववर्माणं राठादींश्चाप्यभोजयत् ।।१४।। भुक्त्वा ते स्वपुरं गत्वा सम्भारांश्चक्रुरादरात्। अन्नोदपात्रास्तरणकाष्ठशाकघृतादिकान् ।।१५।। भगवानपि पञ्चम्यामुत्तमेन च पार्षदैः । भक्तैश्चान्यैः परिवृतस्तत्पुरं प्रययौ ततः ।।१६।। समारूढो वाहं जविनमरुणं मञ्जुलगतिं दधद्वल्गां वामे करकमलकोशेऽतिमृदुले । परे वेत्रं चेशः सितसकलवासाः परिवृतो हयारूढैः सोमप्रमुखनिजभक्तैश्च स ययौ ।।१७।। रामप्रतापो वडवां समारुह्याशुकैसरीम् । तमन्वगाद्रोहिताश्वमिच्छारामोऽधिरुह्य च ।।१८।। जयारमादयो योषा अपृष्ट्वात्मानमेव तम् । यान्तं दृष्टैवानुययुस्तच्चिरस्थितिशङ्किताः ।।१९।। श्रुत्वाऽऽयान्तं हरिं राजन्! सारङ्गपुरवासिनः । गीतवादित्रनिर्घोषैस्तत्सन्मुखमुपाययुः ।।२०।। दूराद्दृष्ट्वा हरिं प्रेम्णा स्त्रवदश्रव एव ते । प्रणेमुर्दण्डवद्भक्त्या ततोऽभिमुखमद्रवन् ।।२१।। सम्भाव्य तान् यथायोग्यं साकं तैर्भगवान् पुरम् । प्रविश्यावासमकरोज्जीववर्मालये हरिः ।।२२।। राठालये निवासार्थं जयाद्याश्चादिशत्स्त्रियः । अन्येभ्योऽपि यथायोग्यं

ાં ભકતોને યથાયોગ્ય આતિથ્યથી પ્રસન્ન કરતા હતા. (૨૪) ગૃહસ્થ ભક્તોના ઘણા સમુદાયો અને ત્યાગીઓનાં મંડળો પણ ઘણા દેશાન્તરથી **સારંગપુરમાં** આવ્યા. પુરના ભક્તો દેશાન્તરથી આવેલા ગૃહસ્થો અને ત્યાગીઓના સમુદાયોને યથાયોગ્ય નિવાસ કરાવતા હતા. (૨૫) દેશાંતરથી આવેલા સર્વે ભક્તો પ્રત્યક્ષ ભગવન્મૂર્તિ શ્રી સ્વામિનારાયણનાં દર્શન કરી અતિશય આનંદ પામ્યા. શ્રીહરિ પણ દેશાંતરથી આવેલા સર્વ ભક્તજનોને યથાયોગ્ય સંભાવના કરતા હતા. (૨૬) હરિભક્તો, પુરુષો અને સધવા વિધવા સ્ત્રીઓ અને તપસ્વી સાધુઓના સમુદાયોથી સારંગપુર નગર અત્યન્ત સાંકડું થઈ ગયું. (૨૭) પછી શ્રીહરિ **ફલ્ગુ નદીના કિનારાથી** આરંભીને **ધવલા નદીના તીર સુધી** અતિવિશાળ પૃથ્વીના તળમાં **સભા** કરાવતા હતા. (૨૮) શ્રીહરિ સપ્તમીની રાત્રિએ સભામાં અતિ ઊંચા સિંહાસનમાં બેઠા, પછી ભક્તો શ્રીહરિના સિંહાસનના આગલા પ્રદેશમાં બેઠા. (૨૯) સભામાં જ્ઞાન અને તપથી વૃદ્ધ મુનિઓ શ્રીહરિની આગળ બેઠા. તેમની પાછળ વયોવૃદ્ધ તપસ્વીઓ બેઠા; (૩૦) તથા તેમની પાછળ યુવાન મુનિઓ બેઠા. તેમની પાછળ કિશોર અવસ્થાવાળા મુનિઓ બેઠા. (૩૧) નાના ભાઈ ઈચ્છારામે સહિત રામપ્રતાપ, શ્રીહરિના મોટાભાઈ, શ્રીહરિની આગળ સિંહાસનની સમીપમાં ઉત્તમ આસનમાં બેઠા. (૩૨) સત્શાસ્ત્રના અધ્યયન, જન્મ, જ્ઞાન અને તપથી શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણો શ્રીહરિના જમણા ભાગે બેઠા. તેમની પાછળ વયોવૃદ્ધ બ્રાહ્મણો બેઠા. (૩૩) સોમવર્માદિ મુખ્ય પાર્ષદો શ્રીહરિના ડાબે પડખે બેઠા. સારંગપુરના જીવવર્માદિ રાજાઓ સોમાદિ પાર્ષદોની પાછળ બેઠા. (૩૪) શ્રીહરિની સેવામાં સદા પ્રીતિવાળા મુકુંદાનન્દાદિ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓ સિંહાસનની સમીપમાં જ ઊભા રહ્યા. (૩૫) જેમના હાથમાં તલવાર વગેરે આયુધો છે એવા ભગુજી, નાજો ભક્ત, ભીમો, રતનજી વગેરે ક્ષત્રિયો ચોતરફ પ્રસરતી દૃષ્ટિવાળા, શ્રીહરિની પાછળ ઊભા રહ્યા. (૩૬) નૈષ્ઠિક વ્રતને આશરેલા વાસુદેવાનંદ વગેરે બ્રહ્મચારીઓ મુનિઓ અને પાર્ષદોની વચમાં બેઠા. (૩૭) એ મુનિ વગેરે સર્વે ભક્તો સ્વસ્તિક આસનને આશરીને પોતાનાં અંગોની ચપળતાનો ત્યાગ કરી સભામાં બેઠા. (૩૮) ક્ષત્રિય જાતિવાળા, શ્રીહરિના ભક્તો મુનિ વગેરે સર્વેની પાછળ બેઠા. અને તેમની પાછળ ભગવાનના વૈશ્ય ભક્તો બેઠા. (૩૯) તેમની પાછળ ભગવાનના શૂદ્ર ભક્તો બેઠા અને તેમના પછી શૂદ્રથી બીજા અનુલોમ, પ્રતિલોમથી થયેલા ભગવાનના ભક્તો બેઠા. આ પ્રમાણે સર્વે જનો પણ શ્રીહરિના મુખરૂપી ચન્દ્રમામાં સમર્પિત કરેલી છે, ચકોર પક્ષીની માફક નેત્રોની વૃત્તિઓ જેમણે એવા સતા મર્યાદા પ્રમાણે બેઠા હતા. (૪૦) સ્ત્રીઓના સમુદાયો સિંહાસનમાં બેઠેલા શ્રીહરિને જોતા સતા પુરુષોની સભાથી થોડેક દૂર પોતપોતાની મર્યાદા પ્રમાણે બેઠા. (૪૧)

वासस्थानान्यदापयत् ॥२३॥ जीववर्मा च पौराश्च हरिं भागवतांश्च तान्। यथोचितेनातिथ्येन प्रीणयामासुरुत्सुकाः ॥२४॥ गृहिणां त्यागिनां चापि तत्र यूथानि भूरिशः । देशान्तरेभ्य आजग्मुः पौरास्तानि न्यवासयन् ॥२५॥ भगवद्दर्शनं कृत्वा सर्वे ते परमां मुदम् । लेभिरे सोऽपि तान् सर्वान् यथोचितममानयत् ॥२६॥ तत्पुरं हरिभक्तानां यूथैः पुंसां च योषिताम् । तपस्विनां मुनीनां च बभूवातीव सङ्कुलम् ॥२७॥ ततः फल्गोस्तटान्नद्या धवलायास्तटावधि । कारयामास स सभां विशाले वसुधातले ॥२८॥ उच्चं सिंहासनं तत्र सप्तम्या निशि स प्रभुः । अध्यारुरोहाथ भक्ता निषेदुस्तस्य चाग्रतः ॥२९॥ तत्र ज्ञानतपोवृद्धा मुनयः पुरतः प्रभोः । निषेदुः पृष्ठतस्तेषां वयोवृद्धास्तपस्विनः ॥३०॥ तेषां च पृष्ठतः सर्वे मुनयस्तरुणास्तथा । तेषां पृष्ठे किशोराश्च निषेदुर्मुनयोऽखिलाः ॥३१॥ रामप्रतापस्तस्यैव पुरतः सानुजः प्रभोः । सिंहासनं च निकषा न्यषीदत्पीठ उत्तमे ॥३२॥ प्रभोश्च दक्षिणे भागे शास्त्रज्ञानतपोधिकाः । विप्रा निषेदुस्तत्पश्चाद्वयोवृद्धा द्विजातयः ॥३३॥ वामभागे भगवतः सोमाद्या मुख्यपार्षदाः । निषेदुः पृष्ठतस्तेषां जीववर्मादयो नृपाः ॥३४॥ मुकुन्दानन्दमुख्याश्च नैष्ठिकब्रह्मचारिणः । प्रान्ते सिंहासनस्यैव तस्थुस्तत्सेवने रताः ॥३५॥ भृगुजिन्नाञ्जभीमाद्याः क्षत्रियाः शस्त्रपाणयः । तस्थुर्भगवतः पश्चात्सर्वतः प्रसरद्दृशः ॥३६॥ मुनीनां पार्षदानां च मध्येऽथ ब्रह्मचारिणः । निषेदुर्वासुदेवाद्या नैष्ठिकं व्रतमाश्रिताः ॥३७॥ स्वस्तिकासनमेवैकमाश्रित्यैतेऽखिला अपि । अकुर्वन्तोऽङ्गचापल्यं निषेदुस्तत्र संसदि ॥३८॥ एतेषामथ सर्वेषां पृष्ठतः क्षत्रजातयः । उपाविशंश्च तत्पश्चाद्भक्ता भगवतो विशः ॥३९॥ तेषां च पृष्ठतः शूद्रास्तत्पश्चादपरे जनाः । मर्यादया

આ પ્રમાણે પોતાના સમગ્ર આશ્રિતો સભામાં બેઠા ત્યારે પુરાણ મુનિ શ્રીહરિ સમગ્ર જનોને આનંદ આપતા સતા અમૃતની માફક આચરણ કરનારું વચન બોલ્યા. (૪૨)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે સારંગપુરે જન્માષ્ટમ્યુત્સવે ભગવતઃ સભોપવેશન નિરૂપણનામા દશમોઽધ્યાયઃ (૧૦)

અધ્યાય : ૧૧

જન્માષ્ટમી-વ્રતના નિર્ણયપૂર્વક તેનો વિધિ ઉધાપને સહિત કહ્યો છે.

શ્રીનારાયણમુનિ બોલ્યા : હે ભક્તો ! તમો સર્વે તમારા પરમ હિતને કરનારુ મારું વચન સાંભળો. આવતે દિવસે સાક્ષાત્ વસુદેવના ઘરમાં પ્રકટ થયેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની લોક અને શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ જન્મતિથિ છે. (૧) મારાં આશ્રિત સર્વ જનોએ શ્રીકૃષ્ણની જન્મતિથિનું વ્રત કરવું, કારણ કે અમોને શ્રીકૃષ્ણ જેમ ઈષ્ટ છે, તેમ આ શ્રીકૃષ્ણની જન્મતિથિ પણ ઈષ્ટ છે. (૨) હે જનો ! આ **જન્મતિથિનો સમગ્ર વિધિ** તમોને શાસ્ત્ર પ્રમાણે કહું છું. તે વિધિ સાંભળીને તે વ્રત તે પ્રમાણે જ કરવું. (૩) સપ્તમીના વેધે રહિત રોહિણી નક્ષત્ર અને બુધવારથી યુક્ત મધ્યરાત્રી સુધી અષ્ટમી હોય તે અષ્ટમી કૃષ્ણ જન્માષ્ટમી માનેલી છે. (૪) જે મધ્યરાત્રિમાં રોહિણીયુક્ત અષ્ટમી હોય એ મુખ્ય સમય જાણવો. જે માટે તે સમયે શ્રીકૃષ્ણ પ્રાદુર્ભાવ પામેલા છે. (૫) આ જન્માષ્ટમી વ્રતના નિર્ણયમાં ઘણા પંડિતો પોતાના મતનું સ્થાપન કરતા સતા વિવાદ કરે છે. (૬) કેટલાક વિદ્વાનો જન્માષ્ટમી અને જયંતી એ બે વ્રતો કહે છે. કેટલાક વિદ્વાનો એક જ કહે છે. (૭) કેટલાક કૃષ્ણ-જન્મની રાત્રિને જ જયન્તી કહે છે. કેટલાક અષ્ટમી અને રોહિણીના યોગને જયન્તી કહે છે. (૮) ઉદય સમયે લગારેક અષ્ટમી આ પ્રકારે સ્કાન્દવાક્યમાં કેટલાક પંડિતો ઉદય શબ્દથી ચન્દ્રોદય કહે છે. કેટલાક સૂર્યના ઉદયને ઉદય શબ્દથી કહે છે. (૯) કેટલાક વાદીઓ તિથિના અન્તમાં જ પારણાં કરવાં, આ પક્ષને ગ્રહણ કરી વ્રતમાં સપ્તમીના વેધ સહિત અષ્ટમી ગ્રહણ કરે છે. કેટલાક વાદીઓ 'ઉત્સવના અંતમાં પારણા કરવા' એવો પક્ષ ગ્રહણ કરીને તેને નવમીના યોગની અપેક્ષા છે એમ નિશ્ચય કરીને સપ્તમીના વેધવાળી અષ્ટમીનો વ્રતમાં આદર કરતા નથી. (તિથિના અન્તમાં અથવા ઉત્સવના અન્તમાં વ્રતધારી પારણાં કરે : એમ કાળાદર્શ ગ્રંથનું પ્રમાણ કહે છે. (૧૦-૧૧) કેટલાક વિચક્ષણ પુરુષો ઉપવાસ તિથિને સૂર્યોદયનો સંબંધ મુખ્ય કહે છે. કેટલાક વિચક્ષણો પૂજનનો ઉત્સવાદિ સમય મુખ્ય કહે છે. (૧૨) કેટલાક વિદ્વાનો સપ્તમી વેધયુક્ત અષ્ટમી અથવા વેધરહિત શુદ્ધ અષ્ટમીનો આદર કરતા નથી, રોહિણીનું આલંબન કરીને વ્રત કરે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

निषेदुस्ते तदेकार्पितदृष्टयः ॥४०॥ स्त्रीणां वृन्दानि दूरे च स्वस्वमर्यादयैव हि । निषेदुर्वीक्षमाणानि प्रभुं सिंहासनस्थितम् ॥४१॥ तेषूपविष्टेष्वखिलेषु राजन्नित्थं सभायां निजसंश्रितेषु । आनन्दयंस्तानमृतायमानं वचो जगादेत्थमृषिः पुराणः ॥४२॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे सारङ्गपुरे जन्माष्टम्युत्सवे भगवतः सभोपवेशननिरूपणनामा दशमोऽध्यायः ॥१०॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **सर्वे शृणुत भो भक्ता! मम वाक्यं हितावहम् । श्वोऽस्ति जन्मतिथिः साक्षाद्वासुदेवस्य विश्रुता ॥१॥ तस्या व्रतं प्रकर्तव्यं सर्वैरेव मदाश्रितैः । श्रीकृष्णो हि यथास्माकमिष्टोऽस्त्येषापि तादृशी ॥२॥ विधानमस्याः सकलं यथाशास्त्रं च वो जनाः! । कथयामि तदाश्रुत्य कर्तव्यं तद्व्रतं तथा ॥३॥ सप्तमीवेधरहिता रोहिणीबुधसंयुता । निशीथगाष्टमी या सा कृष्णजन्माष्टमी मता ॥४॥ अष्टमी रोहिणीयुक्ता निशीथे यत्र दृश्यते । मुख्यः कालः स विज्ञेयस्तत्र जातो यतो हरिः ॥५॥ जन्माष्टमीव्रतस्यास्य निर्णये बहवो द्विजाः । विवदन्ते हि विद्वांसः स्वमतस्थापनोद्यताः ॥६॥ जन्माष्टमी जयन्ती च व्रते द्वे इति केचन । एकमेवेति केचिच्च विद्वांसः कथयन्ति हि ॥७॥ कृष्णजन्मनिशामेव जयन्तीं केचिदूचिरे । अष्टमीरोहिणीयोगं जयन्त्याख्यं तु केचन ॥८॥ उदये चाष्टमी किञ्चिदित्यत्रेन्दूदयं बुधाः । केचिद्वदन्ति केचिच्च सूर्यस्यैवोदयं द्विजाः ॥९॥ तिथ्यन्तपारणापक्षं गृहीत्वा केऽपि वादिनः । अष्टमीं सप्तमीविद्धां प्रशंसन्ति व्रते किल ॥१०॥ गृहीत्वा पारणापक्षमुत्सवान्तेऽथ केचन । नाद्रियन्ते पूर्वयुक्तां प्राशस्त्यान्नवमीयुजेः ॥११॥ सूर्योदयस्य**

છે. (૧૩) આ પ્રકારના વાદો જન્માષ્ટમી વ્રતમાં ઘણા છે. તે વાદો વિદ્વાનોએ ઋષિઓના વચનનું અવલંબન કરીને ગૂંથેલા છે. (૧૪) તે સર્વે વાદો ઋષિવાક્યોના અવલંબનથી સપ્રમાણ છે. **તે સર્વ પક્ષોમાં બુદ્ધિશાળી પુરુષોએ સારો નિર્ણય કરેલો પક્ષ** સર્વેને સંશય નાશ કરવા માટે હાલમાં કહું છું. (૧૫) જ્યારે સપ્તમીના દિવસે જ રોહિણી-બુધવારે યુક્ત મધ્યરાત્રિ વ્યાપિની અષ્ટમી હોય, બીજા દિવસે અષ્ટમી જો મધ્યરાત્રિ વ્યાપિની ના હોય, ત્યારે તો સપ્તમી વેધવાળી પણ અષ્ટમી વ્રતના આચરણમાં ગ્રહણ કરવી. બીજે દિવસે વ્રત કરનારાઓએ અષ્ટમી તિથિના અંતે પારણાં કરવાં. (પ્રાતઃકાળમાં જ ન કરી લેવા.) (૧૬-૧૭) આ પ્રમાણે યોગવિશેષથી સપ્તમીના વેધે સહિત અષ્ટમી અગ્નિપુરાણાદિમાં ગ્રહણ કરવી, એમ કહ્યું છે. જો એમ ના હોય તો રોહિણી અને બુધવારે રહિત સપ્તમીને દિવસે મધ્યરાત્રિ માત્રમાં વ્યાપિની ગ્રહણ કરવી નહિ. (૧૮) જો પૂર્વે કહેલો સમગ્ર યોગ સપ્તમીને દિવસે હોય અને બીજે દિવસે તો મધ્યરાત્રે રોહિણી અને બુધવારના યોગે રહિત અષ્ટમી હોય તો બે ઉપવાસ કરવા. શક્તિમાન પુરુષોએ બે ઉપવાસ કરવા. અશક્ત તો અષ્ટમીને દિવસે એક ઉપવાસ કરે. (૧૯-૨૦) મધ્યરાત્રિએ બુધવાર, અષ્ટમી અને રોહિણીના યોગ વિના વિદ્વાનોએ સપ્તમીના વેધ સહિત જન્માષ્ટમી ક્યારેય ના કરવી. (૨૧) જો બુધવાર ના હોય તો મધ્યરાત્રિએ રોહિણી સહિત એવી પણ સપ્તમીવેધયુક્ત અષ્ટમીનો ત્યાગ કરી સપ્તમીના વેધે રહિત અષ્ટમી ગ્રહણ કરવી. (૨૨) રોહિણી નક્ષત્ર વિના પણ નવમીએ યુક્ત અષ્ટમી કરવી. રોહિણી સહિત સપ્તમી સહિત અષ્ટમી ન કરવી. (૨૩) જ્યારે કૃષ્ણાષ્ટમી તિથિ બે ઘડી સુધી, ઘડી માત્ર અથવા પળમાત્ર હોય ત્યાર બાદ નવમી હોય તો નવમીએ યુક્ત અષ્ટમી જ વ્રતમાં ગ્રહણ કરવી. પરંતુ પળમાત્ર સપ્તમી સહિત અષ્ટમી વ્રતમાં ગ્રહણ કરવી નહીં. (૨૪) જો સપ્તમી વેધયુક્ત અષ્ટમીનો ક્ષય હોય અર્થાત્ એક દિવસે સૂર્યોદયાદિમાં સપ્તમી અને ત્યારબાદ અષ્ટમી હોય અને બીજે દિવસે સૂર્યોદયથી આરંભીને નવમી જ હોય તો અષ્ટમી સપ્તમીના સંયોગવાળી થાય ત્યારે તો શ્રીકૃષ્ણની જન્મતિથિ વ્રતમાં કેવળ નવમી જ ગ્રહણ કરવી. (૨૫) જો અષ્ટમી સાઠ ઘડી પરિણામવાળી, બીજે દિવસે એક, બે અથવા ત્રણ ઘડી સુધી હોય તો પણ નવમીના સંબન્ધવાળી બીજી અષ્ટમી શ્રેષ્ઠ છે. આ પ્રમાણે કેટલાક વૈષ્ણવો કહે છે. (૨૬) બે અષ્ટમીઓ હોય ત્યારે પૂર્વની અષ્ટમી ઘણા સમય સુધી વ્યાપતી હોવાથી અને સર્વ પ્રકારે સપ્તમીના વેધનો અભાવ હોય, માટે પૂર્વેની સાઠ ઘડીવાળી ગ્રહણ કરવી : આ પ્રકારે **ગોસ્વામીનો મત** છે. તે અમારે ઉપાદેય છે. (૨૭) આ પ્રકારે સમગ્ર નિર્ણયનો સારાંશ મેં સંક્ષેપથી નિરૂપણ કર્યો આ મારા કહેલા મત-સિદ્ધાંતને અનુસરીને જ જન્માષ્ટમીનો નિર્ણય તમોએ જાણવો. (૨૮) વ્રતને કરનાર પુરુષ સપ્તમીને દિવસે મિતાહારી થાય, જિતેન્દ્રિય થઈ શ્રીકૃષ્ણને જ ચિંતન કરતો થકો રાત્રિમાં સૂએ. (૨૯) બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠીને નિત્યવિધિ કરી પછી મધ્યાહ્નને નદીમાં જઈને વિધિપૂર્વક સ્નાન કરવું. (૩૦) પ્રથમ અંઘેડાનું દાતણ કરી તીર્થાદિની મૃત્તિકાથી પ્રથમ સ્નાન

सम्बन्धमुपवासतिथेर्जगु: । मुख्यं केचिच्च केचित्तु कर्मकालं विचक्षणाः ॥१२॥ नादियन्ते द्विजाः केचिद्विद्धां शुद्धां च वाष्टमीम् । आलम्ब्य रोहिणीमेव विद्वांसः कुर्वते व्रतम् ॥१३॥ इत्यादयो बहुविद्या वादाः सन्त्यत्र हि व्रते । अवलम्ब्यार्षवाक्यानि विद्वद्भिर्ग्रथिताश्च ते ॥१४॥ सप्रमाणा हि ते सर्वे तेषु शिष्टैः सुनिश्चितम्। पक्षं प्रदर्शयाम्यद्य सर्वसंशयनुत्तये ॥१५॥ यदा पूर्वदिने ह्येव रोहिणीबुधसंयुता । निशीथगाष्टमी सम्यक् नोत्तरा तु निशीथगाः ॥१६॥ तदा विद्धाऽपि सप्तम्या ग्रहीतव्याष्टमी व्रते । परेद्युः पारणा कार्या तिथ्यन्ते व्रतचारिभिः ॥१७॥ प्रोक्ता योगविशेषेण सप्तमीसहिताष्टमी । ग्राह्येत्यग्निपुराणादौ नान्यथा केवलाष्टमी ॥१८॥ पूर्वेद्युरेव योगश्च प्रागुक्तः सकलो यदि । भवेदथ परेद्युस्तु निशीथे केवलाष्टमी ॥१९॥ उपवासद्वयं कुर्यात्तदा शक्तस्तु पुरुषः । उपवासमशक्तस्तु कुर्यादेकं परेऽहनि ॥२०॥ बुधाष्टमीरोहिणीनां निशीथे योगमन्तरा । पूर्वविद्धा न कर्तव्या बुधैर्जन्माष्टमी क्वचित् ॥२१॥ बुधवारो न चेत्तर्हि रोहिणीसहितामपि । पूर्वविद्धां विहायैव शुद्धा ग्राह्याष्टमी मता ॥२२॥ विना ऋक्षेणापि कार्या नवमीसंयुताष्टमी । सऋक्षापि न कर्तव्या सप्तमीसंयुताष्टमी ॥२३॥ पलं घटीं मुहूर्तं वा यदा कृष्णाष्टमी ततः ॥ नवमी सैव ग्राह्या स्यात्सप्तमीसंयुता न तु ॥२४॥ विद्धायाश्च क्षयः स्याच्चेत्सप्तमीसंयुताष्टमी । तदा परा ग्रहीतव्या व्रते जन्मतिथिः प्रभोः ॥२५॥ शुद्धाऽधिकाष्टमी यर्हि तदापि नवमीयुजेः । प्राशस्त्यादुत्तरा ग्राह्येत्यूचुः केचन वैष्णवाः ॥२६॥ बहुकालव्यापकत्वाद्द्वेधाभावाच्च सर्वथा । पूर्वा ग्राह्येति गोस्वामिमतं तद्ग्राह्यमस्ति नः ॥२७॥ इति सङ्क्षेपतो ह्येष सर्वसारो निरूपितः । निश्चित्यैतन्मतं ज्ञेयो जन्माष्टम्यास्तु निर्णयः ॥२८॥ व्रतं करिष्यन्पुरुषः सप्तम्यां लघुभुग्भवेत् ।

કરી તલ અને ધાત્રીના ફળના ચૂર્ણથી (ત્રિફળાના ચૂર્ણથી) સ્નાન કરે. (૩૧) પછી માધ્યાહ્નિક સંધ્યા કરી પવિત્ર વ્રતકર્તા પુરુષ ગૃહમાં આવી કેળના સ્તંભોથી શોભાયમાન મનોહર મંડપ કરાવે. (૩૨) નાના પ્રકારે રંગેલાં વસ્ત્રો અને વિવિધ પ્રકારનાં પુષ્પોથી અને આંબાનાં પલ્લવોથી શોભાયમાન નાના પ્રકારના રંગોથી તે પ્રદેશમાં સારાં ચિત્રો કરાવવાં. (૩૩) શ્વેત-પીળાં-લાલ-લીલાં તથા કર્બૂર વસ્ત્રોથી અને નવીન કળશોથી ચોતરફ સુશોભિત કરે. (૩૪) અનેક પ્રકારનાં અશોક (આસોપાલવ)નાં પાંદડાં વગેરે, લીંબુ આદિક ફળો અને દીવાઓની પંક્તિઓથી ચોતરફ શોભાયમાન નાના પ્રકારનાં પુષ્પોના હારોથી વિચિત્ર અને અગરુ ચન્દનનો ધૂપ કરે. (૩૫) તેના મધ્ય પ્રદેશમાં **દેવકીનું સૂતિકાગૃહ** કરે. સૂતિકાગૃહમાં એક ઉપમાતા અને નાળનો છેદ કરનારીને કરે. (૩૬) પછી સૂતિકાગૃહના મધ્યભાગમાં રમણીય પલંગમાં દેવકીની સ્થાપના કરે. દેવકીના ખોળામાં સ્તનપાન કરતા બાલકૃષ્ણની સ્થાપના કરે. (૩૭) મંડપના એક પ્રદેશમાં ગોકુળમાં સૂતિકાના ગૃહમાં દેવકીની માફક પ્રસવ કર્યો છે સુંદર કન્યાનો જેણીએ એવી યશોદાનું સ્થાપન કરવું. (૩૮) વ્રજના રાજા નંદ અને વસુદેવ-ગોપો-રાધિકાદિ ગોપીઓ અને ગાયો તથા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માની બાળલીલાઓ (ક્રીડા યોગ્ય રમકડા આદિકની) મંડપમાં યથાયોગ્ય કલ્પના કરવી. (૩૯) બલરામને જન્મ આપનારી રોહિણી, બળરામ, ષષ્ઠીદેવી-વસુંધરા-બ્રહ્મા-રોહિણી નક્ષત્ર તથા કૃષ્ણાષ્ટમી તિથિ, માર્કણ્ડેય, બલિ, વ્યાસ, હનુમાન, વિભીષણ, કૃપાચાર્ય અને પરશુરામ એ સાત ચિરંજીવીઓ-અપ્સરાઓના સમૂહોએ સહિત નૃત્ય કરતા ગાયનમાં ઉદ્યમવાળા ગંધર્વો અને યમુનાના ધરામાં કાળીનાગ; આ રોહિણ્યાદિ સર્વે મંડપમાં જ ચિતરવા. (૪૦-૪૧-૪૨) એ આદિક જે કંઈ શક્તિ અને બુદ્ધિ પ્રમાણે ચિતરીને વ્રતધારી પ્રયત્નથી પૂજે. (૪૩) શ્રી બાલકૃષ્ણ આદિકની સુવર્ણની મૂર્તિઓ યથાશક્તિ કરવી. અને તેમની પૂજા ભક્તિપૂર્વક કરવી. (૪૪) વ્રત કરનાર પુરુષ સમય પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલા શુદ્ધ ઉપહારોથી વ્રત ગ્રન્થમાં કહેલા મંત્રોથી અંગ-દેવતા સહિત કૃષ્ણનું પૂજન કરે. (૪૫) શ્રીકૃષ્ણનો ભક્ત વ્રતધારી, દેવકી વગેરે સહિત કૃષ્ણને ગીત વાજિંત્ર યુક્ત જેમ હોય તેમ વિધિથી પૂજન કરી અને શ્રીકૃષ્ણના પાર્ષદોનું પૂજન કરે. (૪૬) અને સર્વ દેવોનું પૂજન કરી પૃથ્વીમાં પ્રણામ કરી, પછી બ્રાહ્મણોને પૂજીને તે બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપે. (૪૭) પછી વ્રતી પુરુષ **બાલકૃષ્ણને હિંડોળામાં** પધરાવીને પૂજા કરી, આરતી ઉતારી આદરપૂર્વક મુહૂર્ત પર્યન્ત ધીમે ધીમે હિંડોળે. (૪૮) વ્રતધારી પુરુષ શ્રીભાગવતના દશમ સ્કંધમાં શ્રીકૃષ્ણના પ્રાદુર્ભાવની કથા દર્ભાસનમાં બેસીને ભક્તિભાવથી સાંભળે પછી જાગરણ કરે. (૪૯) પ્રાતઃકાળમાં ઉત્તર પૂજન કરી મૂર્તિનું દાન કરે. પછી બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવીને વ્રતી પારણાં કરે. (૫૦) સમગ્ર ઉપવાસોમાં દિવસે જ પારણાં ઈષ્ટ છે. માટે રાત્રિમાં પારણાં ન કરવાં, પરંતુ શ્રીહરિનું પંચામૃત લગારેક પીએ. (૫૧) જે પુરુષ મેં કહેલા આ વિધિથી દરેક માસમાં વદી અષ્ટમી વ્રત કરે, તે પુરુષ પોતાના ઈચ્છિત ફળને પામે. (૫૨) આ પ્રકારે જિતેન્દ્રિય પુરુષ સંપૂર્ણ વર્ષ સુધી વ્રત કરે ને વર્ષ પૂરૂં થયે સતે **મહાપૂજા** કરીને શય્યા

जितेन्द्रियः स्वपेद्रात्रौ कृष्णमेव विचिन्तयन् ॥२९॥ ब्राह्मे मूहुर्त उत्थाय कृत्वा नित्यविधिं ततः । मध्याह्ने च नदीं गत्वा विधिना स्नानमाचरेत् ॥३०॥ कृत्वापामार्गसमिधा दन्तधावनमादितः। तिलामलककल्केन स्नायान्मृत्स्नानपूर्वकम् ॥३१॥ ततो माध्याह्निकं कृत्वा गृहमेत्य शुचिर्व्रती । मण्डपं कारयेद्रम्यं कदलीस्तम्भशोभितम् ॥३२॥ विचित्रवस्त्रैः पुष्पैश्च मण्डितं चाम्रपल्लवैः । शुभैर्नानाविधै रङ्गैस्तत्र तत्र सुचित्रितम् ॥३३॥ सितैः परीतैस्तथा रक्तैः कर्बुरैर्हरितैरपि । वासोभिः शोभितं कुर्यात्समन्तात्कलशैर्नवैः ॥३४॥ पत्रैः फलैरनैकैश्च दीपालिभिरितस्ततः । पुष्पमालाविचित्रं च चन्दनागुरुधूपितम् ॥३५॥ तन्मध्ये सूतिकागारं देवक्या विदधीत च । धात्रीं कुर्यात्तत्र चैकां नालच्छेदनकर्तरीम् ॥३६॥ तन्मध्ये मञ्चके रम्ये स्थापयेद्देवकीं ततः । तदुत्सङ्गे बालकृष्णं स्थापयेच्च स्तनन्धयम् ॥३७॥ यशोदां तत्र चैकस्मिन्प्रदेशे सूतिकागृहे । स्थापयेद्गोकुले तद्वत्प्रसूतवरकन्यकाम् ॥३८॥ नन्दश्च वसुदेवश्च गोपा गोप्यश्च धेनवः । बाललीला च कृष्णस्य कल्प्या यथोचितम् ॥३९॥ रोहिणी बलदेवश्च षष्ठीदेवी वसुन्धरा । ब्रह्मा च रोहिणीऋक्षं तथा कृष्णाष्टमी तिथिः ॥४०॥ मार्कण्डेयो बलिर्व्यासो हनुमांश्च विभीषणः । कृपः परशुरामश्च सप्तैते चिरजीविनः ॥४१॥ नृत्यन्तश्चाप्सरोवृन्दैर्गन्धर्वा गीततत्पराः । लेखनीयाश्च तत्रैव कालियो यमुनाह्रदे ॥४२॥ इत्येवमादि यत्किञ्चिद्यथाशक्ति यथामति । लेखयित्वा प्रयत्नेन पूजयेद्भक्तितत्परः ॥४३॥ यथाशक्ति प्रकर्तव्याः कृष्णादीनां तु मूर्तयः । सौवर्ण्याद्याश्च तत्पूजा कर्तव्या निशि भक्तितः ॥४४॥ उपहारैर्यथालब्धैः शुद्धैः श्रीकृष्णमर्चयेत् । सहाङ्गदेवतं मन्त्रैर्व्रतग्रन्थोदितैः पुमान् ॥४५॥ देवक्यादियुतं कृष्णं गीतवाद्यसमन्वितम् । सम्पूज्य विधिना भक्तः पार्षदांस्तस्य चार्चयेत् ॥४६॥ सम्पूज्य सर्वदेवांश्च प्रणम्य दण्डवत् भुवि । ब्राह्मणान् पूजयित्वाथ तेभ्यो दद्याच्च दक्षिणाम् ॥४७॥ ततो मुहूर्तं दोलायां बालकृष्णं तमादरात्। सम्पूज्य नीराजयित्वा शनैरान्दोलयेत्पुमान् ॥४८॥ कथां च जन्माध्यायोक्तां शृणुयाद्भक्तिभावतः । ततः कुशासने स्थित्वा कुर्याज्जागरणं व्रती

અને ગાયોનું **દાન** કરે અર્થાત્ **ઉધાપન** કરે. (૫૩) વ્રતના આરંભમાં વ્રતસંપૂર્તિમાં અથવા આરંભ કરેલા વ્રતની મધ્યમાં ઉદ્યાપન કરે, તે ઉદ્યાપનથી વ્રત અંગે સહિત થઈને સર્વ કામનાઓને પમાડે છે જ. (૫૪) જન્માષ્ટમીનું વાર્ષિક વ્રત વિધિ પ્રમાણે કરવું. તેનાથી વ્રત કરનારાઓ ઉપર શ્રીકૃષ્ણ પ્રસન્ન થાય છે જ. (૫૫)

અષ્ટમી વ્રતનો ઉધાપન વિધિ :- હવે આ વ્રતનો ઉદ્યાપન વિધિ સંક્ષેપથી કહું છું. રમણીય મંડપ કરાવીને તેમાં સર્વતોભદ્રમંડળ કરવું. તે સર્વતોભદ્રમંડળના મધ્યમાં સ્વચ્છ જળનો ભરેલો, નવરત્નો સહિત તાંબાના ઘડાની પ્રસ્થાપના કરી શ્વેત વસ્ત્રથી વીંટાળવો. (૫૬-૫૭) પાંચ પલ્લવોથી યુક્ત, પૂર્ણપાત્રથી યુક્ત એક સુવર્ણ (સોળ ભાષા) પરિમિત સુવર્ણથી દેવકી-સહિત હરિ કરવા. (મૂર્તિ સોની પાસે કરાવવી.) (૫૮) સુવર્ણની પ્રતિમા કરવા અશક્ત વ્રતધારી અર્ધા સુવર્ણથી કૃષ્ણની પ્રતિમા કરે, રોહિણી નક્ષત્રે સહિત ચન્દ્રને ચાંદીથી પૂજે. (૫૯) દૂધપાકથી ભરેલી ચોવીશ સંખ્યાવાળી તપેલીઓ શ્રીહરિને નિવેદન કરી તે તપેલીઓ બ્રાહ્મણોને આપે. (૬૦) હરિમંદિરમાં ઘીથી જ દીવાઓની પંક્તિઓ કરે, હોમ પુરૂષસૂક્ત અથવા નામમંત્ર-મૂળમંત્રથી કરવો. (૬૧)

પછી ચોવીસ સંખ્યાવાળા બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવે અને શક્તિ પ્રમાણે ચંદન-પુષ્પ-વસ્ત્રો અને અલંકારોથી તે બ્રાહ્મણોને પૂજે. (૬૨) ઉપસ્કરે સહિત તાંબાનો ઘડો, શકિત પ્રમાણે સોનું અને વિધિ પ્રમાણે ગાયો; બ્રાહ્મણોને શ્રીકૃષ્ણની પ્રસન્નતા માટે આપે. (૬૩) ઘૃતપાત્ર-તિલપાત્ર-સુવર્ણમુદ્રા, કમંડલુ, પગરખાં, વસ્ત્રો અને શૈયા વિશેષપણે આપે. (૬૪) જો અધિક દ્રવ્ય પામવાની ઈચ્છા હોય તો શ્રાદ્ધ, દાન, હોમ અને તીર્થયાત્રા અને વ્રતોમાં ધનની સમૃદ્ધિ હોય તો લોભ કરવો નહીં. લોભ કરે તો મહાદોષ લાગે છે. (૬૫) જે પુરુષ દાનને યોગ્ય સત્પાત્રોમાં અને ધર્મકાર્યોમાં વિત્તનો લોભ કરે છે તે પુરુષ સર્વ ધર્મથી રહિત થઈને નર્કમાં બૂડે છે (૬૬) સર્વ વ્રતોમાં સામાન્ય, બ્રહ્મચર્યાદિ યમો સર્વે પુરુષો અને સ્ત્રીઓએ પ્રયત્નપૂર્વક પાલન કરવા. (૬૭) મથુરામાં પ્રાદુર્ભાવ પામેલા શ્રીરુક્મિણીપતિ, દ્વારિકાના અધિપતિ શ્રીહરિનું પુણ્યકારી વ્રત સર્વ મનોરથોને પૂર્ણ કરનારું કહેલું છે. (૬૮) **જે પુરુષ શ્રીકૃષ્ણના જન્મના દિવસે અન્ન જમે છે તે નરાધમ પુરુષ માતૃગામી થાય** અર્થાત્ તેના સમાન પાપને પામે છે. તથા **બ્રહ્મહત્યા**ને પામે છે (૬૯)

જો ઉપવાસમાં અસમર્થ હોય તો ફળાહાર વગેરેથી વ્રત કરે, ક્યારેય પણ આ જન્માષ્ટમીના વ્રતનો ત્યાગ કરવો નહિ. (૭૦) હે ભક્તો ! આ પ્રમાણે મેં તમોને જન્માષ્ટમી વ્રતનો વિધિ સંક્ષેપથી કહ્યો, જે જન્માષ્ટમી વ્રતનો વિધિ મારાં આશ્રિતોએ અવશ્ય કરવો. (૭૧) જે પુરુષ નિયમિત ચિત્તવાળો થઈને ભક્તિપૂર્વક આ જન્માષ્ટમી વ્રતનો વિધિ સાંભળે

।।४९।। प्रातः कुर्यान्मूर्तिदानं कृत्वैवोत्तरपूजनम् । ब्राह्मणान्भोजयित्वाथ स्वयं कुर्वीत पारणाम् ।।५०।। सर्वेष्वेवोपवासेषु दिवा पारणमिष्यते । न रात्रौ पारणं कुर्यादाश्यात् पञ्चामृतं हरेः ।।५१।। एतेनैव विधानेन प्रतिमासं च यः पुमान् । कृष्णाष्टमीव्रतं कुर्यात्प्राप्नुयात्स्वेप्सितं हि सः ।।५२।। एवं संवत्सरं पूर्णं व्रतं कृत्वा जितेन्द्रियः । महापूजां विधायान्ते दद्याच्छय्यां च गाः पुमान् ।।५३।। आदावन्तेऽथवा मध्ये कुर्यादुद्यापनं व्रती । तेन साङ्गं व्रतं सर्वान्कामान् फलति निश्चितम् ।।५४।। वार्षिकं तु व्रतं कार्यं प्रतिवर्षं यथाविधि । कृष्णः प्रसन्नो भवति व्रतिभ्यस्तेन निश्चितम् ।।५५।। उद्यापनं व्रतस्यास्य कथयामि समासतः । मण्डलं सर्वतोभद्रं कर्तव्यं मण्डपोत्तमे ।।५६।। तस्योपरि प्रतिष्ठाप्य ताम्रकुम्भं जलान्वितम् । वेष्टयेच्छ्वेतवस्त्रेण नवरत्नसमन्वितम् ।।५७।। पञ्चपल्लवसंयुक्तं पूर्णपात्रसमन्वितम् । कार्यः सुवर्णेनैकेन देवकीसहितो हरिः ।।५८।। अशक्तस्तु तदर्धेन कुर्यात्प्रतिकृतिं हरेः । रोहिण्या सहितं चेन्दुं रौप्यं कृत्वार्चयेद्व्रती ।।५९।। चतुर्विंशतिसङ्ख्याकाः स्थालीः पायससम्भृताः । निवेदयित्वा हरये दद्याद्विप्रेभ्य एव ताः ।।६०।। दीपमाला घृतेनैव कर्तव्या हरिमन्दिरे । होमः पुरुषसूक्तेन कार्यो वा नाममन्त्रतः ।।६१।। चतुर्विंशतिसङ्ख्याकान्ब्राह्मणान्भोजयेत्ततः । यथाशक्त्यर्चयेत्तांश्च गन्धवस्त्रविभूषणैः ।।६२।। सोपस्करं ताम्रकुम्भं सुवर्णं गाश्च शक्तितः । यथाविधि ब्राह्मणेभ्यो दद्याच्छ्रीकृष्णतुष्टये

અથવા પાઠ કરે તે પુરુષ પણ વ્રતનું ફળ પામે છે, એમાં સંશય નથી. (૭૨) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિ પોતાના ભક્તોને જન્માષ્ટમીનો વિધિ કહીને પ્રસન્ન થયેલા પોતાના ભક્તોએ નમસ્કાર કરાયેલા એવા ફરીથી પોતાના નિવાસમાં ગયા અને હરિભક્તો પોતપોતાના સ્થાનમાં ગયા. (૭૩)

હે નરેન્દ્ર ! શ્રીહરિ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં સમગ્ર સંધ્યાવિધિ કરી એક પ્રહર સુધી મુખથી શ્રીકૃષ્ણનાં નામોને ઉચ્ચારણ કરતા સતા સપ્તમીની રાત્રિના વચલા બે યામમાં પૃથ્વી ઉપર સાદડી પાથરીને તે ઉપર યોગનિદ્રાને અંગીકાર કરતા હતા. (૭૪)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે સારંગપુરે જન્માષ્ટમ્યુત્સવે વ્રતવિધિનિરૂપણ નામૈકાદશોऽધ્યાયઃ (૧૧)

અધ્યાય : ૧૨

શ્રીહરિએ યથાર્થપણે કરેલું જન્માષ્ટમીના વ્રતના આચરણનું સારી રીતે નિરૂપણ કરેલ છે.

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ જન્માષ્ટમીને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ઊઠીને નિત્યકર્મ કરીને શ્રી રામાનંદ સ્વામીની મહાપૂજા કરી (આ તિથિના પ્રાતઃકાળમાં રામાનંદ સ્વામિનો જન્મ છે.) (૧) ઉદ્ધવાવતાર શ્રી રામાનંદ મુનિની પૂજા સમાપ્ત કરી, વર્ણિઓને પૂજીને પછી પાર્ષદો દ્વારા જ રમણીય મંડપ-વળીઓ, લીલા વાંસડાઓ વગેરેથી બંધાવતાં હતા. (૨) રંગબેરંગી વસ્ત્રોથી શોભાયમાન, કદળીના સ્તંભોથી શણગારેલા મંડપમાં અતિસુશોભિત શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા અને અંગભૂત દેવોનું સિંહાસન કરાવતા હતા. (૩) જન્માષ્ટમીના દિવસે સર્વ ભક્તજનોની સાથે આહારે રહિત શ્રીહરિ રાત્રિમાં પૂજા કરવા માટે સુવર્ણની શ્રીકૃષ્ણ વગેરેની પ્રતિમાઓ કરાવતા હતા. (૪) શ્રીહરિએ સમગ્ર દિવસ તો કૃષ્ણનાં કીર્તનો ગાવાથી કાઢ્યો. રાત્રિમાં નદી તળાવ વગેરેમાં સ્નાન કરી મહા પૂજા કરતા હતા. (૫) શ્રીહરિ શ્રીકૃષ્ણ, દેવકી, નન્દ અને યશોદા વગેરે દેવતાઓને પંચામૃત સ્નાન કરાવી, શુદ્ધ જળથી અભિષેક કરતા હતા. (૬) મહાભિષેક કરીને નવીન વસ્ત્ર-આભૂષણો, કેસરે યુક્ત ચંદન અને શુભ અક્ષતો, નાના પ્રકારનાં સુગંધિમાન પુષ્પો અને તુળસીપત્રો, દુર્વા બિલીપત્રો અને કેવડાથી પૂજતા હતા. (૭-૮) શ્રીહરિ દરેક પત્રે ભગવાનના નામ-મંત્ર 'શ્રી હરયે નમઃ' વગેરે બોલીને સુંદર તુળસીનાં પત્રોથી શ્રીકૃષ્ણને પૂજતા હતા. (૯) પછી શ્રીહરિ ધૂપદીપ કરીને ચાર પ્રકારનું નૈવેદ્ય સમર્પણ કરી ફળ- તાંબૂળ-દક્ષિણાથી પૂજતા હતા. (૧૦) પછી શ્રીહરિએ મહાનીરાજન કરી, પુષ્પાંજલિ આપી નમસ્કાર કર્યા અને બ્રાહ્મણોને પૂજીને તે પૂજા સમાપ્ત કરી. (૧૧) હિંડોળામાં બાળમુકુન્દને હિંચકાવતા સતા શ્રીહરિએ ભાગવતમાં કહેલી શ્રીકૃષ્ણના

।।६३।। घृतपात्रं तिलपात्रं मुद्रिकां च कमण्डलुम् । उपानहौ च वस्त्राणि शय्यां दद्याद्विशेषतः ।।६४।। श्राद्धे दाने तथा होमे तीर्थयात्राव्रतेषु च । वित्तशाठ्यं न कुर्वीत यदीच्छेद्विपुलं धनम् ।।६५।। पात्रेषु धर्मकार्येषु वित्तशाठ्यं करोति यः । सर्वधर्मविनिर्मुक्तो नरके स निमज्जति ।।६६।। सर्वव्रतेषु सामान्या ब्रह्मचर्यादयो यमाः । पालनीयाः पयत्नेन स्त्रीभिः पुम्भिश्च सर्वशः ।।६७।। व्रतं प्रोक्तमिदं पुण्यं श्रीहरेर्मथुराभुवः । कामदं रुक्मिणीभर्तुः सर्वेषां द्वारिकापतेः ।।६८।। श्रीकृष्णजन्मदिवसे यश्च भुङ्क्ते नराधमः । स भवेन्मातृगामी च ब्रह्महत्यां लभेत च ।।६९।। उपवासासमर्थश्चेत् फलहारादिना व्रतम् । यथाशक्ति प्रकुर्वीत हापयेन्न त्विदं क्वचित् ।।७०।। इति प्रोक्तो मया भक्ता ! युष्यभ्यं हि समासतः । जन्माष्टमीव्रतविधिः कर्तव्यो यो मदाश्रितैः ।।७१।। य इति शृणुयाद्भक्त्या पठेद्वापि समाहितः । पुमान् सोऽपि व्रतफलं प्राप्नुयान्नात्र संशयः ।।७२।। सुव्रत उवाच – इत्यादिश्य निजान्भक्तान्प्रहृष्टैस्तैः स वन्दितः । स्वावासं पुनरागच्छत्स्वस्वस्थानं ययुर्जनाः ।।७३।। सान्ध्यं विधिं तत्र विधाय सर्वं श्रीकृष्णनामानि पठन्मुखेन । समास्तृतायां भुवि मध्ययामद्वये स सुष्वाप निशो नरेन्द्र! ।।७४।।

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे सारङ्गपुरे जन्माष्टम्युत्सवे व्रतविधिनिरूपणनामैकादशोऽध्यायः ।।११।।

सुव्रत उवाच – उषस्युत्थाय भगवानष्टम्यामाह्निकं नृप! । कृत्वा चकार स्वाचार्यसमर्चनमहोत्सवम् ।।१।। उद्धवस्वामिनः पूजां समाप्याभ्यर्च्य वर्णिनः । ततः स मण्डपं रम्यं बन्धयामास पार्षदैः ।।२।। विचित्रवस्त्रशोभाढ्ये कदलीस्तम्भमण्डिते । तस्मिंश्च देवतापीठं कारयामास शोभनम् ।।३।। सर्वैर्भक्तजनैः साकं निराहारः स तद्दिने । प्रतिमाः कारयामास हैमीः पूजयितुं निशि ।।४।। दिनं तु सकलं निन्ये कृष्णकीर्तनगायनैः । निशि स्नात्वा महापूजां पूर्वोक्तविधिनाकरोत् ।।५।। कृष्णं

જન્મચરિત્રની કથા સાંભળતા સતા તે રાત્રિ **જાગરણ**થી નિર્ગમન કરી. (૧૨) નવમીના પ્રાતઃકાળમાં સંધ્યાદિ નિત્યકર્મ કરીને ફરીથી ઉત્તરપૂજન કરી શ્રીકૃષ્ણાદિની પ્રતિમાઓ બ્રાહ્મણને આપી ઘણા બ્રાહ્મણોને સુંદર ભોજનોથી તૃપ્તિ પમાડ્યા. (૧૩) શ્રીહરિએ પોતાના ચરણનાં દર્શન કરીને જ પારણાં કરવાની ઈચ્છાવાળા ભક્તોને પોતાનાં દર્શન આપીને પછી પારણાં કર્યાં. (૧૪) સાંજના પહોરે અતિ રમણીય ફાલ્ગુનદીના તટમાં સભામાં રહેલાં પોતાનાં ભકતજનોએ વીંટળાયેલા શ્રીહરિએ તે ભક્તોને **ભાગવત ધર્મોનો ઉપદેશ** આપ્યો. (૧૫) પોતાનું નિર્મળ યશ પ્રસિદ્ધ કરતા શ્રીહરિ વિદ્વાન ભક્તોના પણ સંશયોને અનેક પ્રશ્નોના ઉત્તરોથી છેદતા હતા. (૧૬) બધા ભક્તજનો શ્રીહરિનું આદરપૂર્વક પૂજન કરતા હતા. શ્વેત-પીળાં-લાલ વસ્ત્રોથી તથા સુવર્ણનાં અલંકારો, ચન્દન, પુષ્પના હારો-મોતીઓના તોરાઓની પંક્તિઓ અને ઘણા પ્રકારના ઉપહારોથી શ્રીહરિને પૂજીને નમસ્કાર કરતા હતા. (૧૭-૧૮) સ્ત્રીઓએ સહિત, કપટે રહિત સર્વ પુરનાં જનો શ્રીહરિની તથા સાથે આવેલા ભક્તોની સેવા કરતા સતા શ્રીહરિને સંતોષ પમાડતા હતા. (૧૯) દેશાન્તરના સોએ સો હરિભક્તો, મુનિઓ અને પાર્ષદોએ સહિત ભક્તવત્સલ શ્રીહરિને ભોજન કરાવવા માટે પ્રાર્થના કરતા હતા. (૨૦) હે રાજન્ ! પછી ભગવાન શ્રીહરિએ દેશાન્તરથી આવેલા પોતાના ભક્તજનોના મનોરથ પૂર્ણ કરવા માટે ઈચ્છતા સતા તેમની પ્રાર્થનાના સમયમાં જ અનુમોદન આપ્યું. (૨૧) પછી ધનવાન ભક્તો, મુનિઓ અને પાર્ષદો વગેરેની સાથે શ્રીહરિને અનુક્રમે દરરોજ ભક્તિથી જ સુંદર ભોજનો કરાવતા હતા. (૨૨) આ પ્રકારે શ્રી **સારંગપુર**માં નિવાસ કરતા ભક્તોના આનંદનિધિ શ્રીહરિને શ્રાવણ માસ ચાલ્યો ગયો. અને ભાદરવા સુદી પંચમી આવી. (૨૩)

નિર્મળ ધર્મનું પોષણ કરનારા શ્રીહરિ, સ્ત્રીઓને આખા વર્ષમાં થયેલા જે રજોદૂષણ થયે સતે ચાંડાલી આદિ ભાવમાં ઘરનાં વાસણ વગેરેના સ્પર્શથી થતા પાપની શુદ્ધિ કરવા માટે ઋષિપંચમીનું વ્રત સપ્તર્ષિની પૂજા સહિત સર્વે સ્ત્રીઓને કરાવતા હતા. (૨૪)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે સારંગપુરે જન્માષ્ટમ્યુત્સવે વ્રતાચરણ નિરૂપણનામા દ્વાદશોઽધ્યાયઃ (૧૨)

અધ્યાય : ૧૩

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

च देवकीं नन्दं यशोदाद्याश्च देवताः । पञ्चामृतेन संस्नाप्य सोऽभ्यषिञ्चत्सदम्बुभिः ॥६॥ महाभिषेकं कृत्वैव नवीनैर्वस्त्रभूषणैः
। सुगन्धिना चन्दनेन कौङ्कुमेनाक्षतैः शुभैः ॥७॥ नानाविधैः सुरभिभिः पुष्पैश्च तुलसीदलैः। दूर्वया बिल्वपत्रैश्च पूजयामास
केतकैः ॥८॥ उच्चारयन्नाममन्त्रं प्रतिपत्रं स वैष्णवम् । कृष्णमानर्च रुचिरैः सहस्त्रतुलसीदलैः ॥९॥ धूपं दीपं ततः कृत्वा
नैवेद्यं स चतुर्विधम् । समर्प्य फलताम्बूलदक्षिणाभिरपूजयत् ॥१०॥ महानीराजनं कृत्वा दत्त्वा पुष्पाञ्जलिं ततः । नत्वाभ्यर्च्य
ब्राह्मणांश्च स पूजां तां समापयत् ॥११॥ कृष्णमान्दोलयन् प्रेङ्खे तज्जन्मचरितं स च । शृण्वन्भागवतप्रोक्तं निनाय रजनीं
तु ताम् ॥१२॥ प्रातः पुनर्नित्यकृत्यं विधायोत्तरपूजनम् । कृत्वा मूर्तीर्ब्राह्मणाय दत्त्वा विप्रानभोजयत् ॥१३॥ स्वं दृष्ट्वा
पारणां कर्तुमीहमानेभ्य आत्मनः । भक्तेभ्यो दर्शनं दत्त्वा ततश्चक्रे स पारणाम् ॥१४॥ अपराह्णे सभायां च नदीतीरे
सुशोभने। स्थितः परिवृतो भक्तैः सद्धर्मांस्तानशिक्षयत् ॥१५॥ प्रश्नोत्तरैरनेकैश्च भक्तानां विदुषामपि । उदच्छिनत्संशयांश्च
प्रथयन्स्वं यशोऽमलम् ॥१६॥ सर्वेऽपि तं भक्तजनाः पूजयन्ति स्म सादरम् । सितैः पीतैस्तथा रक्तैर्वस्त्रैर्हैमैर्विभूषणैः
॥१७॥ चन्दनैः पुष्पहारैश्च मुक्ताशेखरपङ्क्तिभिः । उपहारैर्बहुर्विधैस्तं सम्पूज्य ववन्दिरे ॥१८॥ पौराः सर्वेऽपि तं भक्त्या
सेवमानाश्च तज्जनान् । प्रभुं सन्तोषयामासुः सस्त्रियो दम्भवर्जिताः ॥१९॥ देशान्तरीयाः शतशो जनास्तं भक्तवत्सलम् ।
मुनिभिः पार्षदैः साकं सम्भोजयितुमार्थयन् ॥२०॥ ततस्तेषां स भगवान्पूर्णं कर्तुं मनोरथम् । इच्छंस्तत्प्रार्थनां

શ્રીહરિએ કારીયાણી ગામમાં આવીને ભક્તોને આનંદ આપનારી સ્થિતિ કરી તે કહ્યું છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! પછી ભાદરવા સુદી અષ્ટમી (રાધાઅષ્ટમી) પ્રાપ્ત થઈ, શ્રીહરિએ રાધા અષ્ટમીને દિવસે કૃષ્ણ અને રાધિકાનું મધ્યાહ્ન સમયે પૂજન કરીને ઉત્સવ કર્યો. (૧) પછી ભગવાન શ્રીહરિ હજારો બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવી, પોતે પણ ભાઈઓના નિવાસમાં ભોજન કરી ભક્તજનોની સાથે સર્વોત્તમ રત્નજડિત સિંહાસનમાં વિરાજમાન થયા. (૨) કારીયાણીનાં નિવાસીજનો શ્રીહરિના ભકતો સારંગપુરમાં શ્રીહરિનાં દર્શન માટે દરરોજ આવતા હતા અને પાછા જતા હતા. (૩) કારીયાણી ગામનાં ભક્તજનો પોતાના ગામમાં આગમન કરાવવા માટે દરરોજ શ્રીહરિને પ્રાર્થના કરતા હતા. પ્રભુ શ્રીહરિએ 'તમારા ગામમાં આવીશું' આ પ્રમાણે ભક્તોને કહ્યું. (૪) એક ચિત્તવાળા શ્રીહરિને પોતાના ગામમાં લઈ જવા માટે દૃઢ નિશ્ચયવાળા તે ગામના મુખ્ય ભક્તો **રાધાષ્ટમી**ને દિવસે સારંગપુરમાં આવ્યા. (૫) ક્ષત્રિયોમાં મહાશૂરવીર વસ્તા ખાચર, સિતા નામની તેમની પત્ની, બીજી સ્વમરી નામની ભાર્યા અને માનશૂર નામનો પુત્ર, વેલો નામનો બીજો એક ક્ષત્રિય તથા વીરો, કામો, રાઘવ આ ત્રણ વૈશ્યો અને દેવિકા નામની તેમની ભગિની તથા કર્ણ, દેવ આદિક બીજા ભક્તો આ સર્વે સારંગપુર આવીને ' હે ભગવન્ ! અમારા ગામે આપ પધારો.' આવી રીતે પ્રાર્થના કરતા હતા. (૬-૭-૮) વસ્તા ખાચર વગેરે ભક્તોનો કપટે રહિત ભાવ જોઈને શ્રીહરિએ તે ભક્તજનોને કહ્યું, 'હે ભક્તો ! તમો મારા છો, તમારું ગામ પણ મારું જ છે; માટે હું તમારી પ્રીતિ માટે મુનિઓએ સહિત કારીયાણી ગામમાં સવારમાં નિશ્ચે આવીશ, તમો આજે જ આગળ જાઓ.' (૯-૧૦) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીહરિએ કહેલા અતિ હર્ષ પામેલા ભક્તો ઉત્સાહ યુક્ત પોતાના ગામમાં ગયા. શ્રીહરિના આગમન માટે જે સામગ્રી જોઈએ તે તો ભક્તોએ પ્રથમ જ સંપાદન કરેલી હતી. (૧૧) પછી ભાદરવા સુદી નૌમી તિથિમાં સમગ્ર મુનિમંડળોથી વીંટાયેલા, આંસુઓની ધારાથી આક્રાન્ત થયેલાં ચક્ષુઓવાળા સારંગપુર નિવાસી ભક્તોએ વારંવાર અતિશય નમસ્કાર કરાયેલા શ્રીહરિ પણ સારંગપુરથી નીકળીને તત્કાળ કારીયાણી ગામમાં ગયા. (૧૨) સ્ત્રી, પુત્રાદિ સહિત વસ્તાખાચર વગેરે ભક્તો તાસાદિ વાદ્યોના ધ્વનિઓથી ગાજતી કરી છે દિશાઓ જેણે એવા સતા પોતાના ગામમાં આવતા શ્રીસહજાનંદ સ્વામીની સન્મુખ જઈ પ્રણામ કરી પોતાના પ્રાણપતિ શ્રીહરિને ગામમાં લાવતા હતા. (૧૩) સોમ-સુરાદિ પાર્ષદોએ સહિત શ્રીહરિએ વસ્તાખાચરના ગૃહમાં પોતાનો નિવાસ કર્યો. પોતાના બીજા ભક્તોને યથાયોગ્ય ઉતારો કરાવ્યો. (૧૪) તે સમયે શ્રીહરિની સાથે આવીને પોતપોતાના ગૃહમાં નિવાસ કરાયેલા ભક્તોની સેવા કરતા નિષ્કપટભાવવાળા ગામના હરિભક્તોના ઘરઘરમાં અતિશય આનંદઉત્સવ થયો. (૧૫) જે જે ભક્તોએ જ્યાં જ્યાં નિવાસ કર્યો હતો ત્યાં ત્યાં તે તે ભક્તો જાણે કે ગૃહપતિ ન હોય ? એમ જણાતા હતા અને ગૃહપતિઓ હતા તે આગન્તુક મહેમાનની માફક શોભતા હતા. (૧૬) સિતા-સ્વમરી બંને ભાર્યાઓની સાથે વસ્તા ખાચર ઉપકરણોએ સહિત પોતાનું ગૃહ શ્રીહરિને સમર્પણ કરી પોતે આવેલા મહેમાનની માફક રહ્યા. (૧૭)

राजंस्तदानीमन्वमोदत ॥२१॥ ततः क्रमेण धनिका भक्तास्तं मुनिभिः सह । पार्षदाद्यैश्च भक्त्यैव भोजयन्ति स्म तेऽन्वहम् ॥२२॥ एवं निवसतस्तस्य भक्तानन्दनिधेर्हरेः । व्यतीयाय नभोमासः प्राप्ता च ऋषिपञ्चमी ॥२३॥ सप्तर्षिपूजासहितं स तत्तु स्त्रीः कारयामास व्रतं च सर्वाः । तासां रजोदूषणमब्दजातं संशोधयन् निर्मलधर्मपोष्टा ॥२४॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे सारङ्गपुरे जन्माष्टम्युत्सवे व्रताचरणनिरूपणनामा द्वादशोऽध्यायः ॥१२॥

सुव्रत उवाच - अथ राधाष्टमी प्राप्ता तस्यां कृष्णं च राधिकाम् । पूजयित्वोत्सवं चक्रे मध्याह्ने नृपते! प्रभुः ॥१॥ भोजयित्वा ततो विप्रान् भगवान्स सहस्रशः । भुक्त्वा भक्तजनैः साकं न्यषीदत्पीठ उत्तमे ॥२॥ तस्मिन्पुरे तदीक्षार्थं कार्यायननिवासिनः । भक्तास्तस्य प्रतिदिनमाजग्मुश्च पुनर्ययुः ॥३॥ नित्यं ते प्रार्थयन्ति स्म स्वग्रामागमनाय तम् । आगमिष्यामि वो ग्राममित्युवाच च तान्प्रभुः ॥४॥ एकचित्ताः प्रभुं नेतुं स्वग्रामं दृढनिश्चयाः । तद्ग्राममुख्या आजग्मुस्तद्दिने तत्र पत्तने ॥५॥ क्षत्रवीरो वास्तुनामा तत्पत्नी च सिताभिधा । अन्या तत्स्त्री स्वमर्याख्या मानशूरश्च तत्सुतः ॥६॥ वेलाख्यः क्षत्रियश्चान्यो वीरः कामश्च राघवः । एते वैश्यास्तथैतेषां भगिनी देविकाभिधा ॥७॥ कर्णो देवादयश्चान्ये भक्ता भगवतो दृढम् । तत्रैत्य प्रार्थमायासुर्भगवन्! । ग्राममेहि नः ॥८॥ तेषां निष्कपटं भावं दृष्ट्वोवाच हरिः स तान् । यूयं मदीया भो भक्ता! ग्रामो वोऽपि ममैव हि ॥९॥ युष्माकं प्रीतये तत्र सहमुन्यादिभिः किल । आगमिष्याम्यहं प्रातर्यूयमद्यैव गच्छथ ॥१०॥ इत्युक्तास्तेऽतिसंहृष्टा जग्मुः स्वं ग्राममुत्सुकाः । तदर्थं यच्च साहित्यं तत्तु तैः प्रागुपार्जितम् ॥११॥ ततो नवम्यामखिलैः

પરદેશથી આવેલા ભક્તજનોને મુનિમંડળે સહિત શ્રીહરિને જમાડવા માટે શ્રીહરિએ રસોઈ આપવાની કરેલી આજ્ઞાથી ગામનાં નિવાસીઓ તે રસોઈ આપવાનો અવકાશ પામ્યાં નહીં. (૧૮) શ્રીહરિએ ભાદરવા માસની નવમી તિથિથી આરંભીને કારતક સુદી એકાદશી સુધી સમગ્ર મુનિઓની સાથે **કારીયાણી ગામ**માં નિવાસ કર્યો. (૧૯) કારીયાણી ગામમાં પણ નિવાસ કરતા શ્રીહરિ પોતાના ભક્તજનોની સભામાં અતિરમણીય સિંહાસનમાં બેસીને પ્રતિદિન ઘણી સુંદર વાર્તાઓ કરતા હતા. (૨૦) શ્રીહરિ સાધુઓના ધર્મો, યમાદિ અષ્ટાંગ સહિત યોગ અને સમગ્ર આત્મા-પરમાત્માનું જ્ઞાન સમગ્રપણે કહેતા હતા. (૨૧) હે રાજન્ ! શ્રીહરિ કારીયાણી ગામમાં દરરોજ સાંજના પહોરે રામાનુજાચાર્યે કરેલા ભાષ્યે સહિત **વ્યાસસૂત્ર** અત્યંત હર્ષથી સાંભળતા હતા. (૨૨) શ્રી નારાયણમુનિ રામાનુજાચાર્યની કૃતિની પ્રશંસા કરતા સતા આસો વદી તેરસ જે ધનત્રયોદશીએ ભાષ્યે સહિત વ્યાસસૂત્રની કથાની સમાપ્તિ કરી કથાના વક્તા શ્રી મુક્તાનંદમુનિની ચંદન-પુષ્પાદિથી પૂજા કરતા હતા. (૨૩) પછી શ્રીહરિએ કારીયાણી ગામમાં, દુર્ગપુરમાં જ જેમ તેમ દીપોત્સવ અને અન્નકૂટોત્સવ તથા પ્રબોધિનીનો ઉત્સવ કર્યો. (૨૪)

સર્વે ભક્તજનો અમૂલ્ય વિવિધ પ્રકારનાં વસ્ત્રો, સોનાનાં વિભૂષણો, ચંદન, પુષ્પના હારો, શ્રેષ્ઠ તોરાઓ અને શ્રેષ્ઠ ઉપહારોથી શ્રીહરિને પૂજતા હતા. (૨૫)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે ભગવતઃ કાર્યાયનગ્રામે સંસ્થિતિ-ઉત્સવનિરૂપણનામા ત્રયોદશોઽધ્યાયઃ (૧૩)

અધ્યાય : ૧૪

સ્વયં શ્રીહરિએ નરકગામી અને સ્વર્ગગામી મનુષ્યોનાં લક્ષણો કહેલાં છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! શ્રીહરિ પ્રબોધિનીની રાત્રિમાં મહાન ભક્તોની સભામાં જાગરણ કરતા સતા પ્રબોધિનીની કથા સાંભળતા હતા. (૧) શ્રીહરિએ તે કથાની સમાપ્તિમાં પોતાના ભક્તોની શિક્ષા માટે સત્કર્મોની પ્રશંસા અને નિષેધકર્મોની અતિશય નિંદા ઘણા પ્રકારે કરી. (૨) તે સમયે પ્રશ્ન કરવાના સમયને જાણનારા **ઉત્તમ-રાજાએ** શ્રીહરિને પ્રણામ કરી બહુ વિનયપુરઃસર બન્ને હાથ જોડીને પૂછ્યું : (૩) હે ભગવન્ ! આ લોકમાં લૌકિક વ્યવહારાદિ કર્મમાં આસક્ત મનવાળા સર્વે દેહધારીઓની નાના પ્રકારની ક્રિયાઓમાં પ્રવૃત્તિઓ દેખાય છે જ. (૪) તે કર્મોમાં કયાં કર્મોથી કર્મ કરનારાઓને નર્કની પ્રાપ્તિ થાય અને કયાં કર્મોથી સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય ? તે સ્વર્ગ અને નર્કને પમાડનાર કર્મો મને તમો કહેવા યોગ્ય છો. (૫) **સુવ્રત મુનિ કહે છે** : હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ઘણી બુદ્ધિવાળા ઉત્તમ રાજાએ પૂછેલા

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

परीतः स्वभक्तसङ्घैर्हरिरप्ययासीत् । नंनम्यमानोऽश्रुकलाकुलाक्षैः पौरैः स कार्यायनमाप शीघ्रम् ॥१२॥ वादित्रनिध्वाननिनादिताशास्तं वास्तुमुख्या हरिमभ्युपेत्य । भक्ताश्च सस्त्रीतनयाः प्रणम्य ग्रामं नयन्ति स्म तमात्मनाथम् ॥१३॥ वास्तोर्गृहे स भगवानुत्ततार सपार्षदः । भक्तानन्यान् यथायोग्यमुदतारयदात्मनः ॥१४॥ उत्सवोऽभून्महांस्तेषां ग्रामस्थानां गृहे गृहे । भक्तांस्तान्सेवमानानां तत्र निष्कपटात्मनाम् ॥१५॥ ये ये भक्ता यत्र यत्र ह्युत्तीर्णास्तत्र तत्र ते । आसन् गृहेशा गृहिणस्त्वागन्तुकसमा बभुः ॥१६॥ पत्नीभ्यां सह वास्तुश्च स्वगृहं सपरिच्छदम् । समर्प्य हरये तस्थौ स्वयमागन्तुको यथा ॥१७॥ दूरदेशस्थलोकेभ्यः पाकदानाज्ञया प्रभोः । लेभिरे नावकाशं वै तत्कर्तुं ग्रामवासिनः ॥१८॥ न्यवसद्भगवांस्तत्र मुनिभिः सह सर्वशः । आरभ्य भाद्रनवमीं प्रबोधन्युत्सवावधि ॥१९॥ स च तत्रापि निवसन्प्रत्यहं भक्तसंसदि । दिव्यमासनमारूढः सद्वार्ता बहुशोऽकरोत् ॥२०॥ सतां धर्मानशेषेण योगं चाष्टाङ्गमप्यसौ । कथयामास सर्वं च ज्ञानमात्मपरात्मनोः ॥२१॥ श्रीभाष्येण सहैवासौ व्याससूत्राणि तत्र च । अपराह्णेऽन्वहं राजन्! शुश्राव परया मुदा ॥२२॥ रामानुजाचार्यकृतिं प्रशंसंस्तत्कथां हरिः । तिथौ धनत्रयोदश्यां समाप्याऽऽर्चच्च वाचकम् ॥२३॥ दीपोत्सवं ततश्चक्रे तत्र दुर्गपुरे यथा । अन्नकूटोत्सवं चेशः प्रबोधिन्युत्सवं तथा ॥२४॥ तमार्चिचन् भक्तजनाश्च सर्वे वस्त्रैरनर्घ्यैर्विविधैश्च हैमैः । विभूषणैश्चन्दनपुष्पहारैरापीडवर्यैश्च महोपदाभिः ॥२५॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे भगवतः कार्यायनग्रामे संस्थित्युत्सवनिरूपणनामा त्रयोदशोऽध्यायः ॥१३॥

શ્રીહરિએ ફળે સહિત **બે પ્રકારનાં કર્મો કહ્યાં.** (૬) જે પુરુષો પારકી સ્ત્રીઓનું હરણ કરે છે, બળાત્કારથી પરસ્ત્રીઓનો સંગ કરનારા તથા જે પારકી સ્ત્રીને લોભ પમાડીને બીજાની સાથે જોડી આપે આ ત્રણેય જણા નર્કમાં જનારા થાય છે. (૭) જે મનુષ્યો પારકા દ્રવ્યની ચોરી કરનારા અને પારકા ધનનો નાશ કરનારા, બીજાં જનોના દોષને સૂચવનારા આ ત્રણ પ્રકારનાં મનુષ્યો નિશ્ચે નર્કમાં જનારા માનેલાં છે. (૮) હે ભૂપતે ! જે પુરુષો પરબોને તથા સભાસ્થાનો -પૂલો અને ગૃહોને વિનાશ કરનારા, તે ચાર પ્રકારના મનુષ્યો નર્કમાં જનારાં માનેલાં છે. (૯) જે માણસો અનાથ-બાળા-વૃદ્ધા-ભય પામેલી અને તપસ્વિની આ પાંચ પ્રકારની સ્ત્રીઓને ઠગે છે, તે નરો **નરકમાં જનારા** માન્યા છે. (૧૦) જે માણસો બ્રાહ્મણાદિની જીવિકાના સાધનનો વિનાશ અને ગૃહસ્થાશ્રમને ઉપયોગી વસ્તુનો નાશ કરે, વિવાહનો નાશ કરનાર તથા મિત્રતાનો નાશ કરનાર આ ચાર પ્રકારના પુરુષો નરકમાં જનારા માનેલા છે. (૧૧) જે માણસો ચાડિયાપણું કરનારા અને સંધિ (કરાર) નો ભેદ કરનાર, માંસથી જીવનારા હોય અને મિત્રોએ કરેલા ઉપકારને નહિ જાણનારા, તે ચાર પ્રકારનાં મનુષ્યો નરકમાં જનારાં માનેલાં છે. (૧૨) જે મનુષ્યો વેદ વિરોધી (શાક્ય-બૌદ્ધ વગેરે) અને સત્પુરુષોના નિંદક અને ધર્મના સંકેતોને દૂષણ આપનારા અને આરૂઢપતિત અથવા પારકાને ઠગનારા, આ ચાર પ્રકારના મનુષ્યો નરકગામી માનેલા છે. (૧૩) જે માણસો લોક વિરુદ્ધ વિષમ વ્યવહાર કરનારા અને બમણો વ્યાજવટો કરનારા હોય અને સો રૂપિયાથી અન્નાદિ વેચાતું લઈને બસોથી વેચનારા આ ત્રણ પ્રકારના માણસો નરકમાં જનારા હોય છે. (૧૪) જે મનુષ્યો દ્યુતકર્મોથી વ્યવહાર કરનારા અને પરીક્ષા નહિ કરવાપૂર્વક ગુણદોષારોપણ કરનારા, અને પ્રાણીહિંસામાં પ્રવર્તેલા આ ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો નરકમાં જનારાં માનેલાં છે. (૧૫) માલિક પાસે આશાવાળો, (દાસ વગેરે) 'હું તમને આ આપીશ' એવી પ્રતિજ્ઞા કરાયેલો, મૂલ્ય ગ્રહણ કરીને બતાવેલા કાર્યને કરનાર, કોઈ આશાથી વેતન લઈને કામ કરનાર : આ ચાર મનુષ્યોને ભેદ ઉપાયોથી (અર્થાત્ ધણીના કાનમાં આડુઅવળું સમજાવીને) નિરાશા ઉપજાવવા પૂર્વક માલિકથી જુદા કરનારા મનુષ્યો નરકમાં જાય છે. (૧૬) જે મનુષ્યો પોતાની પત્નીને ત્યાગ કરી જમે છે, ધર્મવાળીને પણ કંઈ આપતો નથી, અગ્નિ-ભૃત્ય-અતિથિઓને ત્યાગ કરી જે જમે છે, અને પિત્રિઓ અને દેવોની પૂજા ત્યાગ કરી છે જેણે એવા છો પ્રકારના મનુષ્યો નરકમાં જાય છે. (૧૭) જે મનુષ્યો વેદ (પારાયણનું ફળ) ધન માટે વેચનારા અથવા મૂલ્યથી વેદપાઠકો અને જે વેદોને દૂષણ આપનારા અને વેદોને અશુદ્ધ લખનારા આ ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો નરકગામી માનેલા છે. (૧૮) હે રાજન્ ! જે જનો ચામર-કંબળ વગેરે વાળ વેચનારા અને ઝેર વેચનારા અને શાસ્ત્રે નિષેધ કરેલાં કર્મોથી આજીવિકા કરનારા તે ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો નરકમાં જનારા માનેલા છે. (૧૯) જે મનુષ્યો તલવાર-ભાલા-છરા વગેરે વેચનારા તથા બનાવનારા તથા બાણાદિ તથા ધનુષ્ય કરનારા તે નરકમાં જનારા માનેલા છે. (૨૦) જે મનુષ્યો પથ્થરો ફેંકવાથી, ખીલા રોપવાથી, ખાડા કરવાથી, કાંટા

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

सुव्रत उवाच – **प्रबोधिन्या निशि हरिर्महत्यां भक्तसंसदि । शुश्राव जागरं कुर्वन्प्रबोधिन्याः कथां नृप! ॥१॥ कथान्ते बहुधा चक्रे सत्कर्मातिप्रशंसनम् । स्वीयानां शिक्षणायैव सचासत्कर्मगर्हणाम् ॥२॥ तमुत्तमो नरपतिः प्रणम्य विनयान्वितः। बद्धाञ्जलिपुटोऽप्राक्षीत्प्रश्नावसरवित्तदा ॥३॥** राजोवाच – **देहिनामत्र भगवन्! प्रवृत्तिः कर्मसु ध्रुवम् । सर्वेषां दृश्यते लोके व्यवहारक्रियात्मनाम् ॥४॥ नरकाप्तिर्भवेत्तत्र कर्मभिः कैः क्रियावताम् । स्वर्गप्राप्तिर्भवेत्कैश्च तन्मे त्वं वक्तुमर्हसि ॥५॥** सुव्रत उवाच – **इति पृष्टो नरेन्द्रेण तेन बुद्धिमता प्रभुः । द्विविधान्यपि कर्माणि प्रोवाच सफलानि सः ॥६॥** श्रीनारायणमुनिरुवाच – **परदाराभिहर्तारः परदाराभिमर्शिनः । परदारप्रयोक्तारो ये ते निरयगा मताः ॥७॥ ये परस्वापहर्तारः परस्वानां च नाशकाः । सूचकाश्च परेषां ये ते वै निरयगा मताः ॥८॥ प्रपाणां च सभानां च सङ्क्रमाणां च भूपते! । अगाराणां च भेत्तारो नरा निरयगा मताः ॥९॥ अनाथां प्रमदां बालां वृद्धां भीतां तपस्विनीम् । वञ्चयन्ति नरा ये च ते वै निरयगा मताः ॥१०॥ वृत्तिच्छेदं गृहच्छेदं दारच्छेदं च ये नराः । मित्रच्छेदं तथा कुर्युस्ते वै निरयगा मताः ॥११॥ सूचकाः सन्धिभेत्तारः परवृत्त्युपजीवकाः । अकृतज्ञाश्च मित्राणां ते वै निरयगा मताः ॥१२॥ पाषण्डा दूषकाश्चैव समयानां च दूषकाः । ये प्रत्यवसिताश्चैव ते वै नि० ॥१३॥ विषमव्यवहाराश्च विषमाश्चैव वृद्धिषु । लाभेषु विषमाश्चैव ते वै नि० ॥१४॥ द्यूतसंव्यवहाराश्च निष्परीक्षाश्च मानवाः । प्राणिहिंसाप्रवृत्ताश्च ते वै नि० ॥१५॥ कृताशं कृतनिर्देशं कृतभक्तं**

વગેરેથી માર્ગને રોકે છે તે મનુષ્યો નરકમાં જનારા માનેલા છે. (૨૧) આ લોકમાં જે મનુષ્યો, નિર્દોષ (દંભાદિ રહિત) પોતાના આશ્રિત ભક્તોનો ત્યાગ કરે છે અને કામાદિ દોષ રહિત પોતાના આશ્રિત સેવકોનો ત્યાગ કરે છે, જે ભક્ત અને નોકર પરંપરાથી હોય અથવા નવો હોય આ ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યોનો ત્યાગ કરે છે તે નરકગામી માનેલા છે. (૨૨) જે મનુષ્યો દમન નહિ કરવા યોગ્ય વાછરડાઓના વૃષણનો ઉચ્છેદ વડે દમન કરે છે અને નાસિકાના વેધથી દમન કરે છે અને પશુઓને સમય વિના બાંધી રાખે છે. તે નરકગામી માનેલા છે. (૨૩) જે રાજાઓ પ્રજાનું ચોરાદિથી રક્ષણ કર્યા વગર છઠ્ઠો ભાગ લે છે અને પોતે ધનવાન થઈને પણ દીન જનોને આપતા નથી તે પણ નરકમાં જનારા માનેલા છે. (૨૪) ઘણા સમય સુધી પોતાને પ્રસન્ન કરવા પોતાની સમીપમાં રહેલા ક્ષમાશીલ, ઇન્દ્રિયોને દમનારા, બુદ્ધિશાળી તથા ઘણાં કામો જેણે કર્યાં છે એવા પુરુષોનો જે મનુષ્યો ત્યાગ કરે છે તે નરક-ગામી માનેલા છે.(૨૫) હે રાજન્ ! દુષ્કર્મ કરનારા, આ મેં કહેલા પુરુષો નરકમાં જનારા માનેલા છે. હવે **સ્વર્ગ લોકને ભોગવનારા** જે મનુષ્યો છે તે તમોને કહું છું. (૨૬) જે મનુષ્યો સત્પાત્રમાં દાન, તપ, સત્ય, શ્રદ્ધાથી પણ ધર્મનું આચરણ કરે છે,તે સ્વર્ગમાં જનારા માનેલા છે. (૨૭) ગુરુની સેવાથી, વિદ્યાર્થીને યોગ્ય તપથી અને ગુરુને પુષ્કળ ધન આપવાથી, વિદ્યાને ગ્રહણ કરી જે મનુષ્યો પ્રતિગ્રહ લેતા નથી, તે સ્વર્ગગામી થાય છે. (૨૮) જે મનુષ્યો ભય, લોભ, ક્રોધ, દરિદ્રતા તથા રોગના પરાભવથી ધર્મકાર્યનો ત્યાગ કરતા નથી. આ પાંચ પ્રકારના મનુષ્યો **સ્વર્ગમાં જનારા** છે. (૨૯) જે પુરુષો ક્ષમાવાળા, ધૈર્યવાળા સતા પોતાના ધર્મનો ત્યાગ કરતા નથી, ધર્મકાર્યોમાં સદા ઉદ્યમવાળા, મંગલાચરણથી સંપન્ન છે, તે મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જનારા હોય છે. (૩૦) જે મનુષ્યો સર્વ પ્રકારના માંસના ભક્ષણથી નિવૃત્તિ પામેલા, પારકી સ્ત્રીઓના સંગથી, ગૌડી વગેરે ત્રણ પ્રકારની સુરા અને અગિયાર પ્રકારના મદ્યથી નિવૃત્તિ પામેલા તે સ્વર્ગગામી માનેલા છે. (૩૧) જે મનુષ્યો બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમોનું રક્ષણ કરનારા, કુળપરંપરાગત સદાચારોનું રક્ષણ કરનારા, પોતાના દેશના મનુષ્યોનું રક્ષણ કરનારા તથા પોતાના નગરનાં નિવાસી જનોનું રક્ષણ કરનારા, દુષ્કાળમાં અન્નદાનથી રક્ષણ કરનારા તે સ્વર્ગગામી માનેલાં છે. (૩૨) જે મનુષ્યો પ્રાણીમાત્રની હિંસાથી રહિત, પોતાના ધર્મની વૃદ્ધિ માટે કલેશને સહન કરનારા તથા સર્વના આશ્રયભૂત અર્થાત્ સર્વેના દુઃખને નિવારણ કરનારા તે ત્રણ પ્રકારના સ્વર્ગગામી થાય છે. (૩૩) જે મનુષ્યો માતા, પિતા, ગુરુઓની યથાયોગ્ય સેવા કરે છે અને જે મિતાહારી અને જિતેન્દ્રિય તે સ્વર્ગગામી માનેલાં છે. (૩૪) જે પુરુષો આ લોકમાં ધનવાન, શારીરિક બળવાળા, યૌવન અવસ્થાવાળા હોવા છતાં પણ સર્વદા ગર્વથી રહિત હોય છે, તે સ્વર્ગમાં જનારા માનેલા છે. (૩૫) જે અપરાધીઓમાં પણ (અતિથિરૂપે આવેલામાં) સ્નેહયુક્ત હોય છે, બીજાનું દુઃખ જોઈને દ્રવી જતા અંતઃકરણવાળા, સજ્જનોની સાથે પ્રીતિવાળા, બીજાને કારણ વગર સ્વધર્મનિષ્ઠ જનોને સુખ આપનારા તે મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જનારા માનેલા છે. (૩૬) જે જનો હજારો સાધુ-બ્રાહ્મણોને જમાડનારા, હજારો રૂપિયા સત્પાત્રોમાં આપનારા, તથા હજારો મનુષ્યોને અન્નજળાદિ આપવાથી રક્ષણ

कृतश्रमम् । भेदैर्ये व्यपकर्षन्ति ते वै नि० ॥१६॥ पर्यश्नन्ति च ये दारानग्निभृत्यातिथींस्तथा । उत्सन्नपितृदेवेज्यास्ते वै नि० ॥१७॥ वेदविक्रयिणश्चैव वेदानां चैव दूषकाः । वेदानां लेखकाश्चैव ते वै नि० ॥१८॥ केशविक्रयका राजन्विषविक्रयकाश्च ये । विकर्मभिर्ये जीवन्ति ते वै नि० ॥१९॥ शस्त्रविक्रयिकाश्चैव शस्त्राणां कर्तृकास्तथा । शल्यानां धनुषां ये च ते वै नि० ॥२०॥ शिलाभिः शङ्कुभिर्वापि श्वभ्रैर्वा तीक्ष्णकण्टकैः । ये मार्गमनुरुन्धन्ति ते वै नि० ॥२१॥ उपाध्यायांश्च भृत्यांश्च भक्तांश्च स्वसमाश्रितान्। ये त्यजन्त्यत्र निर्दोषांस्ते वै नि० ॥२२॥ अदान्तदमकाश्चैव नसानां वेधकाश्च ये । बन्धकाश्च पशूनां ये ते वै नि० ॥२३॥ अगोप्तारश्च राजानो बलिषड्भागतस्कराः । समर्थाश्चाप्यदातारस्ते वै नि० ॥२४॥ क्षान्तान्दान्तांस्तथा प्राज्ञान्दीर्घकालं सहोषितान्। त्यजन्ति कृतकृत्यान् ये ते वै नि० ॥२५॥ एते निरयगाः प्रोक्ता नरा दुष्कृतकारिणः । भागिनः स्वर्गलोकस्य ये तान् वच्म्यथ भूपते! ॥२६॥ दानेन तपसा चैव सत्येन श्रद्धयापि च । ये धर्ममनुवर्तन्ते ते नराः स्वर्गगामिनः ॥२७॥ शुश्रूषाभिस्तपोभिश्च विद्यामादाय वा धनैः । ये प्रतिग्रहनिःस्नेहास्ते नराः० ॥२८॥ भयाल्लोभात्तथा क्रोधाद्दारिद्याद्व्याधिधर्षणात्। सत्कृत्यं न विमुञ्चन्ति ते नरा० ॥२९॥ क्षमावन्तश्च धीराश्च धर्मकार्येषु चोत्थिताः । मङ्गलाचारसम्पन्नास्ते नराः० ॥३०॥ निवृत्ताः सर्वमांसेभ्यः परदारेभ्य एव च । सुराभ्यो ये मद्येभ्यस्ते नराः० ~~॥३१॥ आश्रमाणां च पातारः कुलसत्कर्मणां तथा। देशानां नगराणां च ते न० ॥३२॥ सर्वहिंसानिवृत्ताश्च नराः सर्वसहाश्च~~

કરનારા, તે ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જનારા માનેલા છે. (૩૭) હે નૃપસત્તમ ! જે મનુષ્યો પાત્ર બ્રાહ્મણોને સુવર્ણ આપનારા, ગાયો આપનારા તથા અન્ન-જળ અને વાહનો આપનારા તે પાંચ પ્રકારના મનુષ્યો **સ્વર્ગમાં જનારા** થાય છે. (૩૮) જે પુરુષો, વિવાહસંબંધી ઉપયોગી ધન, અન્ન તથા વસ્ત્રોને યથાયોગ્ય આપનારા તે પુરુષો સ્વર્ગમાં જનારા માનેલા છે. (૩૯) અગ્નિહોત્રની શાળા, ગૃહ, બગીચો, કૂવો, વાવ, ઉપવન, સભા, પાનીયશાળા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ધર્મને માટે કરાવે છે તે મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જાય છે. (૪૦) હે ભૂપતે ! વટેમાર્ગુઓને ઊતરવાની ધર્મશાળા-ક્ષેત્ર અને સાધનોએ સહિત ગૃહો અને માગનારાઓને ઈચ્છિત વસ્તુઓ આપનારા સ્વર્ગમાં જનારા માનેલા છે. (૪૧) જે નરો સર્વ ભૂત-પ્રાણીઓમાં દયાવાળા, હિંસાવાળો ધર્મ જેમણે ત્યાગ કર્યો છે, અને સર્વ જનોએ વિશ્વાસ કરવા યોગ્ય આ ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જાય છે. (૪૨) જે મનુષ્યો પારકા ધનમાં મમતા રહિત, હંમેશા પારકી સ્ત્રીઓના પ્રસંગનો ત્યાગ કરનારા, પોતાના ધર્મથી પ્રાપ્ત થયેલા અન્નને ભોગવનારા આ ત્રણ પ્રકારના મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જનારા માનેલા છે. (૪૩) જે પરસ્ત્રીઓમાં માતાની બુદ્ધિ, બહેનની બુદ્ધિ અને પોતાની દીકરીની બુદ્ધિ રાખે છે, તે મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જાય છે. (૪૪) જે નિરંતર ચોરની ક્રિયાઓથી નિવૃત્તિ પામેલા, પોતાની વૃત્તિથી પ્રાપ્ત થયેલા ધનથી સંતોષ પામેલા, પોતાના ભાગ્ય ઉપર જીવનારા - તે મનુષ્યો સ્વર્ગગામી માનેલા છે. (૪૫) જે જિતેન્દ્રિય બ્રહ્મચર્ય પરાયણ પરસ્ત્રીઓ થકી હંમેશા ચક્ષુની વૃત્તિઓ પાછી વાળનારા (અર્થાત્ નહીં જોનારા) તે મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જનારા માનેલા છે. (૪૬) જે સ્નેહવાળી, બીજાને પીડા નહીં કરનારી, મધુર, દોષેરહિત, સ્વાગતવાણી ઉચ્ચારણ કરે છે તે પુરુષો સ્વર્ગમાં જનારા માનેલા છે. (૪૭) ચાડિયાપણાથી રહિત થઈને રૂક્ષ-કર્ણને કઠોર તથા અતિવાદ યુક્ત વચન બોલતા નથી તે સ્વર્ગમાં જાય છે. (૪૮) જે મનુષ્યો ખળતાયુક્ત વાણી બોલતા નથી, મિત્રોને ભેદ કરનારી વાણી બોલતા નથી, સત્ય, મિત્રતાયુક્ત વાક્ય બોલે છે તે સ્વર્ગમાં જનારા માનેલા છે. (૪૯) જે સર્વ ભૂત-પ્રાણીઓમાં સમદૃષ્ટિવાળા, ચતુર હોવા છતાં વાણીની કઠોરતા અને દંડ પારૂષ્યનો ત્યાગ કરે છે અને બીજાનો દ્રોહ નહીં કરનારા - તે મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જનારા માનેલા છે. (૫૦) જે માણસો ક્રોધથી પણ બીજાના અંતઃકરણને દુઃખ કરનારી વાણી બોલતા નથી, ક્રોધ પામેલા હોય તો પણ શાંતિથી બોલે તે સ્વર્ગમાં જનારા માનેલા છે. (૫૧) જે ગામમાં, ગૃહમાં અને વનમાં રહેલું જે પારકું ધન તેને ક્યારેય ગ્રહણ કરવા ઈચ્છતા નથી તે મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જનારા થાય છે. (૫૨) તેવી જ રીતે પોતે ઉપભોગ બુદ્ધિથી એકાંતમાં પ્રાપ્ત થયેલી પારકી સ્ત્રીઓને મનથી પણ ઈચ્છા કરતા નથી, તે મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જાય છે. (૫૩) જે નરો સર્વમાં મિત્રભાવ યુક્ત, શત્રુ અને મિત્રને પામીને હંમેશા સમાન ભાવવાળા મનથી સેવે છે, તે સ્વર્ગમાં જનારા મનાય છે. (૫૪) જે શાસ્ત્રનું અધ્યયન અને શ્રવણવાળા, દયાળુ, પવિત્ર, સત્ય વાણીવાળા, પોતાની વૃત્તિથી પ્રાપ્ત થયેલા ધનથી સંતોષવાળા છે, તે સ્વર્ગમાં નિવાસ કરનારા માન્યા છે. (૫૫) જે હંમેશા શ્રદ્ધાવાળા, સર્વમાં મિત્રભાવવાળા, વ્યવહારમાં શુદ્ધિવાળા, શુદ્ધ માણસો જેમને પ્રિય છે એવા, ધર્મ અને અધર્મને જાણનારા તે જનો સ્વર્ગમાં

ये । सर्वस्याश्रयभूताश्च ते न० ॥३३॥ मातरं पितरं चैव शुश्रूषन्ति गुरूंश्च ये । जितेन्द्रिया मिताहारास्ते न० ॥३४॥ आढ्याश्च बलवन्तश्च यौवनस्था अपीह ये । भवन्ति निर्मदा नित्यं ते न० ॥३५॥ अपराद्धेषु सस्नेहा मृदवो मृदुवत्सलाः । आराधनसुखाश्चापि पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥३६॥ सहस्रपरिवेष्टारस्तथैव च सहस्रदाः । त्रातारश्च सहस्राणां ते नराः स्वर्गगामिनः ॥३७॥ सुवर्णस्य च दातारो गवां च नृपसत्तम! । अन्नाम्बुवाहनानां च ते न० ॥३८॥ वैवाहिकानां द्रव्याणामन्नानां च यथोचितम् । दातारो वाससां चैव पुरुषाः स्वर्गगामिनः ॥३९॥ विहारावसथोद्यानकूपारामसभाप्रपाः । कारयन्ति स्वशक्त्या ये ते न० ॥४०॥ निवेशनानां क्षेत्राणां वसतीनां च भूपते! । दातारः प्रार्थितानां च ते न० ॥४१॥ सर्वभूतदयावन्तो विश्वास्याः सर्वदेहिनाम् । त्यक्तहिंसासमाचारास्ते न० ॥४२॥ परस्वे निर्ममा नित्यं परदारविवर्जिताः । धर्मलब्धान्नभोक्तारस्ते न० ॥४३॥ मातृवत्स्वसृवच्चैव नित्यं दुहितृवच्च ये । परदारेषु वर्तन्ते ते न० ॥४४॥ स्तैन्यान्निवृत्ताः सततं सन्तुष्टाः स्वधनेन च । स्वभाग्यान्युपजीवन्ति ते न० ॥४५॥ परदारेषु ये नित्यं चरितावृत्तलोचनाः । जितेन्द्रियाः शीलपरास्ते न० ॥४६॥ श्लक्ष्णां वाणीं निराबाधां मधुरां दोषवर्जिताम् । स्वागतेनाभिभाषन्ते ते न० ॥४७॥ परुषं ये न भाषन्ते कटुकं निष्ठुरं तथा । अपैशुन्यरताः सन्तस्ते न० ॥४८॥ पिशुनां ये न भाषन्ते मित्रभेदकरीं गिरम् । ऋतं मैत्रं तु भाषन्ते ते न० ॥४९॥ ये वर्जयन्ति पारुष्यं परद्रोहं च ये नराः । सर्वभूतसमा दान्तास्ते न० ॥५०॥ न कोपाद्व्याहरन्ते ये वाचं हृदयदारिणीम् । सान्त्वं वदन्त्यपि क्रुद्धास्ते न० ॥५१॥ ग्रामे गृहे वा यद्द्रव्यं पारक्यं विजने स्थितम्। नाभिनन्दन्ति

જનારા હોય છે. (૫૬) જે ન્યાયયુક્ત ગુણોવાળા, સર્વ પ્રકારે દેવ-બ્રાહ્મણની સેવા-પરાયણ યથોચિત ઉદ્યોગવાળા તે મનુષ્યો સ્વર્ગમાં જનારા માનેલાં છે. (૫૭) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે આ લોકમાં જે પુરુષો **સત્કર્મમાં રહેલા** છે, તે પુરુષો જ **સ્વર્ગમાં જાય છે** આ પ્રમાણે તમો જાણો. (૫૮) જે માણસો હજારો ઉપાયોથી પણ દુષ્પ્રાપ્ય મનુષ્ય શરીરને પામીને દુષ્કર્મોનો ત્યાગ કરી સત્કર્મોને જ કરે છે, તે મનુષ્યો ભૂતલમાં ધન્ય છે. (૫૯) **સુવ્રતમુનિ કહે છે** : હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીહરિનું વચન સાંભળીને હર્ષ પામેલા તે ઉત્તમરાજા અને બીજા સમગ્ર ભક્તો શ્રીહરિને સ્તુતિપૂર્વક નમસ્કાર કરતા હતા. (૬૦) પછી બારસને દિવસે શ્રીહરિ હજારો બ્રાહ્મણોને તેમનાં ઈષ્ટ, મિષ્ટ, શ્રેષ્ઠ ભોજનો વડે જમાડતા હતા. (૬૧) પછી પ્રભુ દૂર દેશોથી આવેલાં જનોને પોતપોતાના દેશમાં જવા માટે આજ્ઞા આપતા હતા. કેટલાક સો ગાઉ દૂરથી,કેટલાક સો ગાઉની અંદરથી આવેલાં જનો તો ઘણું કરીને શ્રીહરિની સમીપથી ગયાં નહી. (૬૨)

હે રાજન્ ! શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનનાં ચરિત્ર, કીર્તન, ગુણગાન, સ્મરણ અને ચિંતન તથા અર્ચન, વંદન હંમેશા કરનારાં જનોને શ્રીહરિના સમીપમાં દિવસો ક્ષણવત્ વીતી ગયા. (૬૩)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણ ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે કાર્યયિન ગ્રામે સ્વર્ગનરકગામી પુરુષલક્ષણનિરૂપણ નામા ચતુર્દશોऽધ્યાયઃ (૧૪)

અધ્યાય : ૧૫

હેમન્તસિંહ અને સુરસિંહ રાજાએ પોતપોતાનાં પુરોમાં લઈ જવા માટે આમંત્રણ આપ્યું તેના જવાબમાં શ્રીહરિએ મંત્રણા કરી, તે કહ્યું છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! પ્રબોધિની ઉત્સવ વીતી ગયો ત્યારે દૂર દેશના લોકો શ્રીહરિની આજ્ઞાથી જ કારીયાણી ગામથી પોતપોતાના દેશમાં જવા ઉત્સાહવાળા થયા, ત્યારે **હેમન્તસિંહ રાજા** કારીયાણી ગામના વસ્તાખાચર વગેરે ભક્તોમાં શ્રીહરિનું ભક્તવત્સલપણું જોઈને પોતાના ભવનમાં શ્રીહરિની પ્રસન્નતા માટે, શ્રીહરિએ કરેલા ઉત્સવ જેવો **ઉત્સવ** કરવા માટે ઈચ્છા કરતા હતા. (૧-૨) પોતાના જીર્ણ દુર્ગપત્તન (જૂનાગઢ નગર)માં શ્રીનારાયણ મુનિને લઈ જવા ઈચ્છતા હેમન્તસિંહે પોતાનાં જનોની સાથે અને પોતાના પરિવાર સાથે શ્રીહરિની સમીપમાં જ નિવાસ કર્યો. (૩) પોતાના મિત્ર રાજા વસ્તાખાચરના ઘરમાં વસ્તા ખાચરે અતિ સન્માન કરાયેલા સતા પ્રાર્થનાનો અવસર જોતાં હેમન્તસિંહ તેરસથી આરંભીને ત્રણ દિવસ ત્યાં જ રહ્યા. (૪) હેમન્તસિંહ રાજાનાં **ગંગા** નામનાં માતા તથા ઝવેર નામનાં પત્ની અને

ये नित्यं ते न० ॥५२॥ तथैव परदारान् ये कामवृत्तान् रहोगतान् । मनसापि नहीच्छन्ति ते न० ॥५३॥ शत्रुं मित्रं च ये नित्यं तुल्येन मनसा नराः । भजन्ति मैत्राः सङ्गम्य ते न० ॥५४॥ श्रुतवन्तो दयावन्तः शुचयः सत्यसङ्गराः । स्वैरर्थैः परिसन्तुष्टास्ते न० ॥५५॥ श्रद्धावन्तो मैत्रवन्तश्चोक्षाश्चोक्षजनप्रियाः । धर्माधर्मविदो नित्यं ते न० ॥५६॥ न्यायोपेता गुणोपेता देवद्विजपराः सदा । यथोचितोद्योगपरास्ते नराः स्वर्गगामिनः ॥५७॥ एवं सत्कर्मसंस्था ये भवन्ति पुरुषा इह । स्वर्गं यान्ति त एवेति जानीहि नृपसत्तम! ॥५८॥ मानुष्यं दुर्लभं प्राप्य सत्कर्माण्येव ये नराः । हित्वेतराणि कुर्वन्ति ते धन्याः सन्ति भूतले ॥५९॥ सुव्रत उवाच – **इत्याश्रुत्य प्रभोर्वाक्यं स राजा मुदितो नृप! । अन्येऽपि भक्ताः सकलाः संहृष्टास्तं ववन्दिरे ॥६०॥ ततो द्वितीये दिवसे ब्राह्मणान्स सहस्रशः । भोजयामास भगवांस्तदिष्टैर्मिष्टभोजनैः ॥६१॥ दूरदेशागताँल्लोकान् व्यसृजत्स ततः प्रभुः । शतक्रोशीयलोकास्तु प्रायशो न ययुस्ततः ॥६२॥ श्रवणं गुणकीर्तनं हरेः स्मरणं चार्चनवन्दने तथा। सततं नृप! कुर्वतां ययुः क्षणसाम्येन दिनानि तन्नृणाम् ॥६३॥** इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थ प्रकरणे कार्यायनग्रामे स्वर्गनरकगामिपुरुषलक्षणनिरूपणनामा चतुर्दशोऽध्यायः ॥१४॥

सुव्रत उवाच – **प्रबोधिन्युत्सवेऽतीते ततो देशं निजं निजम् । दूरदेशीयलोकेषु गच्छत्स्वेवाज्ञया प्रभोः ॥१॥ हेमन्तसिंहो नृपतिर्भक्तवात्सल्यमीशितुः । तत्र दृष्ट्वा निजगृहे व्यधित्सत्तादृशोत्सवम् ॥२॥ सह स्वदेशीयजनैः परिवारेण चात्मनः । तत्रैवोवास नगरं निनीषुः स निजं हरिम् ॥३॥ वास्तोरेव गृहे सख्युर्वसंस्तेनातिमानितः । प्रार्थनावसरं पश्यन्**

અનુપસિંહ નામના ભાઈ તથા તેમની પત્ની પ્રાણા તથા હેમન્તસિંહનાં **અદિતિ** નામનાં બહેન અને મોટિની નામની દીકરી વગેરે સ્વજનો તથા મયારામ વગેરે પોતાના દેશના પુરુષો અને લાડિની વગેરે પોતાના દેશની સ્ત્રીઓએ સહિત હેમન્તસિંહ રાજા કારતક સુદી ચતુર્થીને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં સભામાં બેઠેલા શ્રીહરિને અભિવન્દન કરી પ્રસન્ન શ્રીહરિને જોઈને પ્રાર્થના કરતા હતા. (૫ થી ૮) હે ભગવન્ ! હે સર્વ લોકોના ઈશ્વર, હે ભક્તવત્સલ ! હે સત્પતે ! તમારા ચરણકમળનો અનન્યાશ્રિત સેવક એવો હું તે મારે વિષે કૃપા કરવા માટે યોગ્ય છો. (૯) હે સ્વામિન્ ! હે ભૂમન્ ! હે સદ્ધર્મ પ્રવર્તક ! આ કારીયાણી પુરમાં તમોએ જેવો ઉત્સવ કર્યો તેવો જ ઉત્સવ મારા ભવનમાં કરવો છે. (૧૦) હે નાથ! ભક્તપ્રિય, તમારે નિર્ધન અને ધનવાનોમાં પણ સમગ્ર ભક્તોમાં સમાન દયા છે. (૧૧) હે ભગવન્ ! અમારા દેશનાં જનો, તમારા આશ્રિત સર્વે ભક્તજનો તો **જૂનાગઢમાં તમારું આગમન થાય** તેવી અતિ ઈચ્છા કરે છે અને મારી વૃદ્ધ માતા વિશેષપણે ઈચ્છે છે. (૧૨) હે રાજન્ ! તે સમયે મયારામ ભટ્ટ બન્ને હાથ જોડીને બોલ્યા : હે ભગવન્ ! તમો આ આ હેમન્તસિંહે કહ્યા પ્રમાણે કરવા માટે સર્વથા યોગ્ય છો. (૧૩) હે હરે ! અમારા દેશમાં તમારા ભક્તજનો તમારા આગમનની વાટ જુએ છે. ભક્તના કલ્પવૃક્ષ તમો તમારા ભક્તજનોના મનોરથ પૂર્ણ કરો. (૧૪) હે પ્રભો ! આ રાજાએ તમારા માટે સેવાની સામગ્રી ભેગી કરી રાખી છે, માટે હેમન્તસિંહ રાજાનો મનોરથ પૂર્ણ કરો. (૧૫) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે હેમન્તસિંહ રાજા અને મયારામ ભટ્ટે પ્રાર્થના કરાયેલા, તે બન્નેનો નિષ્કપટભાવ જાણનારા નારાયણ મુનિ પ્રસન્ન થઈને બોલ્યા. (૧૬) હે હેમન્તસિંહ ! હું મુનિઓની સાથે તમારા પુરમાં આવીશ. હું તમારો નિષ્કપટ ભાવ જાણું છું. (૧૭) હે રાજન્ ! શ્રી હરિકૃષ્ણ ભગવાન આ પ્રમાણે બોલ્યા. તે સમયે નાગડકાપુરના અધિપતિ **સૂરસિંહ રાજા** બન્ને હાથ જોડી ઉતાવળા થઈને શ્રીહરિની સમીપમાં આવ્યા. (૧૮) સૂરસિંહ રાજાનાં પત્ની સાતિ, તેમની પુત્રીઓ ધન્યા અને વલ્લુ અને નાથો નામના પુત્ર વગેરે સંબંધી જનો સૂરસિંહની પાછળ તત્કાળ આવી પહોંચ્યા. (૧૯) નાગડકાપુરનો વૈશ્યજાતિનો પટેલ **સિંહ (સંઘા પટેલ)** નામવાળો તે પણ તેજસ્વી નામની ભાર્યાની સાથે શ્રીહરિની સમીપમાં આવ્યો. પછી તેમની સાથે સૂરસિંહ રાજા શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી બોલ્યા. (૨૦) હે ભગવન્ ! હું તમોને મારા પુરમાં લઈ જવા માટે આવેલો છું, પોતાનાં સંબંધીઓની સાથે અહીંયાં તમારી સમીપમાં રહેલા મને ઘણા દિવસ થઈ ગયા. (૨૧) પોતાના એક જ આશ્રયવાળા મારા વિષે તમો કૃપા કરવા માટે યોગ્ય છો. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પ્રાર્થના કરતા સૂરસિંહને જોઈને શ્રીહરિ પોતાના મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા : (૨૨) 'આ સૂરસિંહ અને હેમન્તસિંહ બન્ને મારા નિષ્કપટ દૃઢ ભક્તો છે, બન્ને મને પ્રિય છે, બન્ને પણ એક સમયમાં જ પોતપોતાના પુરમાં લઈ જવા યાચના કરે છે. (૨૩) મારે બન્નેનું પણ પ્રિય અવશ્ય જ કરવું, જેવી રીતે બન્નેમાં ભેદ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

व्यत्क्रामद्दिनत्रयम् ॥४॥ गङ्गाख्या तस्य माता च भार्या जवहराभिधा । भ्राता चानूपसिंहाख्यस्तद्भार्या प्राणसंज्ञिका ॥५॥ अदितिर्भगिनी तस्य मोटिन्याख्या च बन्धुजा । इत्यादिभिश्च स्वजनैः सहितः स नराधिपः ॥६॥ मयरामप्रभृतिभिस्तद्देशीयैश्च पूरुषैः । लाडिनीप्रमुखाभिश्च तद्देशस्त्रीभिरन्वितः ॥७॥ चतुर्थे दिवसे प्रातः सभायामास्थितं प्रभुम् । प्रणम्य प्रार्थयामास प्रसन्नं समवेक्ष्य तम् ॥८॥ हेमन्तसिंह उवाच–भगवन्सर्वलोकेश! भक्तवत्सल! सत्पते ! । दासे मयि कृपां कर्तुं त्वत्पदैकाश्रयेऽर्हसि ॥९॥ उत्सवोऽत्र यथा स्वामिन्! कृतस्तद्वन्ममालये । कर्तव्यो भवता भूमन्सद्धर्माध्वप्रवर्तक! ॥१०॥ भक्तप्रियस्य ते नाथ! स्वभक्तेष्वखिलेष्वपि । समाना वृत्तिरेवास्ति निर्धनेषु धनिष्वपि ॥११॥ अस्मद्देशीयलोकास्तु जीर्णदुर्गागमं तव । भृशमिच्छन्ति भगवन्वृद्धेयं जननी च मे ॥१२॥ तदा बद्धाञ्जलिपुटो मयरामद्विजोऽब्रवीत् । भगवन्नेवमेव त्वं कर्तुमर्हसि सर्वथा ॥१३॥ प्रतीक्षन्ते जनाः सर्वे देशेऽस्माकं तवागमम् । भक्तकल्पद्रुमस्तेषां पूरय त्वं मनोरथम् ॥१४॥ त्वदर्थमेव सम्भाराः सम्भृताः सन्त्यनेन च । राज्ञातोऽस्य प्रभो! तूर्णं कुरु पूर्णं मनोरथम् ॥१५॥ इत्यर्थितस्तेन राज्ञा वृद्धभट्टेन तेन च । तन्निष्कपटभावज्ञः प्रीतो भूपावदत्प्रभुः ॥१६॥ आगमिष्यामि नृपते! त्वत्पुरं मुनिभिः सह । तव निष्कपटं भावमहं जानामि निश्चितम् ॥१७॥ इत्थं वदत्येव हरौ नागटङ्कपुराधिपः । सूरो बद्धाञ्जलिपुटस्तत्रागच्छत्त्वरान्वितः ॥१८॥ नाम्ना सातिश्च तत्पत्नी धन्या वल्लूश्च तत्सुते । नाथाख्यस्तत्सुतश्चैते तत्पश्चादाययुर्द्रुतम् ॥१९॥ तत्पुराधिकृतो वैश्यो नाम्ना सिंहः सभार्यकः । सोऽप्यागतोऽथ तैः साकं नत्वा सूरोऽब्रवीद्धरिम् ॥२०॥ भगवन्स्वपुरं नेतुं त्वामहं समुपागतः । बहून्यहान्यतीतानि स्थितस्यात्र मम स्वकैः ॥२१॥ तस्मिन्मयि कृपां कर्तुं

(મારે વિષે વિષમબુદ્ધિ અથવા પરસ્પર અમર્ષ) થાય નહીં તેમ પ્રથમ કોના પુરમાં જઉં.' (૨૪) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે વિચાર કરતા શ્રીહરિ 'તમો બેસો, તમોને વિચાર કરીને કહું છું.' આ પ્રકારે સૂરસિંહ નૃપતિને કહીને તત્કાળ પોતાના ભવનમાં ગયા. (૨૫) હે નિર્દોષ પ્રતાપસિંહ નૃપતે ! શ્રીહરિએ પોતાના નિવાસમાં પલંગ પર બેસીને સર્વજ્ઞ હોવા છતાં પણ મનુષ્ય નાટકનું અનુકરણ કરતા, તેનો **નિર્ણય** પૂછવા માટે **બ્રહ્માનંદ** મુનિ અને **નિત્યાનંદ** મુનિને બોલાવ્યા. (૨૬) મહા સમર્થ શ્રીહરિએ બન્ને મુનિઓની સાથે એકાન્તમાં બેસીને અતિશય શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિશાળી, પોતાના શ્રેષ્ઠ ભક્તો બન્ને મુનિઓને પૂછ્યું. (૨૭) હે સદ્‌બુદ્ધિવાળા ! સર્વ કાર્ય અને અકાર્યના જ્ઞાનમાં અત્યંત નિપુણ તમો બન્ને અતિપ્રિય નેત્રની માફક અર્થને બતાવનારા જ છો. (૨૮) માટે આજે ઉત્પન્ન થયેલો સંશય તમોને પૂછું છું. સૂરસિંહ અને હેમન્તસિંહ આ બન્નેના મધ્યે કોના પુરમાં પ્રથમ જવું. (૨૯) બેમાંથી એકના નગરમાં જઈએ ત્યારે બીજાની અપ્રસન્નતા થાય. મારે તો બન્નેના પુરમાં અવશ્ય જવું છે, માટે આ સંકટમાં જે યોગ્ય હોય તે તમો કહો. (૩૦) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ત્રિલોકવાસી જનોને પરમાર્થ જ્ઞાનના ઉપદેશક, સર્વજ્ઞ શ્રીહરિએ પણ મનુષ્યાનુકરણથી અજ્ઞાનીની માફક પુછાયેલા બન્ને મુનિઓએ પોતાના હૃદયમાં વિચાર કર્યો. (૩૧) આ શ્રીહરિ પ્રત્યક્ષ ભગવાન છે તો પણ મનુષ્યભાવનું અનુકરણ કરતા સતા પૂછવાના નિમિત્તથી આપણા બન્નેની ઉપર અનુગ્રહ જ કરે છે. બ્રહ્માદિ દેવો પણ આ લોકમાં શ્રીહરિનાં દર્શન કોઈ સમયે દૂરથી પામે છે, ક્યારેક તો પામતા પણ નથી, તે આ શ્રીહરિ એકાંતમાં આપણી સાથે બેસીને પૂછે છે, આ આશ્ચર્ય છે. (૩૨-૩૩) શ્રીહરિએ આ બન્નેના પુરમાં જવું એવો નિશ્ચય કરેલો છે. માટે નિષેધ કરવો તે હાલમાં યોગ્ય નથી. જે માટે શ્રીહરિ પોતાની ઈચ્છાથી જ બન્નેના પુરમાં જવા ઉત્સાહવાળા છે જ. આ શ્રીહરિ બન્નેના પુરમાં જવા નિષેધની યુક્તિઓ હાલમાં અંગીકાર નહિ કરે, માટે ગમનનું અનુમોદન કરી શ્રીહરિના પ્રશ્નનો જવાબ આપવો જ. (૩૪-૩૫) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે મનથી નિશ્ચય કરી મહાસમર્થ શ્રીહરિને મુનિઓ કહેવા લાગ્યા : હે સ્વામિન્ ! તમોએ જે પૂછ્યું, તે તમારા પ્રશ્નમાં અમોને આવો ભાસ થાય છે કે, હે હરે ! જેથી તમારા બન્ને ભક્તો સૂરસિંહ અને હેમન્તસિંહ તુલ્ય છે માટે બન્નેનું પણ પ્રિય અવશ્ય કરવું. તો પણ તમોએ સૂરિસંહના પુર નાગડકામાં પ્રથમ જઈને સૂરસિંહ રાજાનો સત્કાર કરીને પછી જૂનાગઢ જવું. (૩૬-૩૭) હે પ્રભો ! સૂરસિંહનું પુર જૂનાગઢમાં જવાના માર્ગમાં જ આવે છે, સૂરસિંહના પુરનું ઉલ્લંઘન કરીને જૂનાગઢ કેમ જઈ શકાય? જે બીજો માર્ગ છે તે હાલમાં કાળ-દેશાદિકની વિગુણતાને લીધે કુત્સિત થઈ ગયો છ . માટે પ્રથમ નાગડકામાં જવું આ પ્રકારે અમારા બેનો નિર્ણય છે. તમારી જેવી ઈચ્છા હોય તે પ્રમાણે કરો. (૩૮-૩૯) સુ -તમુનિ પ્રતાપસિંહ રાજાને કહે છે, હે રાજન્ ! આ પ્રકારે બન્ને મુનિઓનાં વચન સાંભળીને શ્રીહરિ, મતિમાન

त्वमर्हसि निजाश्रिते । इति सम्प्रार्थयन्तं तं दृष्ट्वा सोऽचिन्तयद्धृदि ॥२२॥ उभावेतावपि दृढं भक्तौ निष्कपटौ मम । सह प्रार्थयतश्च द्वौ प्रेष्ठौ चौभौ समौ मम ॥२३॥ अवश्यमेव हि मया प्रियं कार्यं द्वयोरपि । आदौ कस्य पुरं यामि भेदो न स्याद्यथोभयोः ॥२४॥ चिन्तयन्निति तिष्ठ त्वं विचार्य कथयामि ते । इत्युक्त्वा वासभवनं जगाम सत्वरं हरिः ॥२५॥ मञ्चमास्थाय तत्प्रष्टुं सर्वज्ञोऽपि नृनाट्यधृत् । ब्रह्मानन्दं मुनिं नित्यानन्दं चाऽऽह्वास्त सोऽनघ! ॥२६॥ उपविश्य रहःस्थाने साकं ताभ्यां स ईश्वरः । पप्रच्छ तौ वरीयांसौ निजभक्तौ महामती ॥२७॥ युवां प्रेष्ठतमौ मे स्थो नेत्रे एव हि सद्धियौ । अतीव निपुणौ सर्वकार्याकार्यावबोधने ॥२८॥ अतः पृच्छामि वामद्य जातं संशयमात्मनः । सूरहेमन्तयोर्मध्ये प्रागगम्यं कस्य वा पुरम् ॥२९॥ गते त्वेकस्य नगरं द्वितीयाप्रियता भवेत् । गन्तव्यं तु ममावश्यमतो युक्तमिहोच्यताम् ॥३०॥ इत्थं त्रिलोकीगुरुणा सर्वज्ञेनापि मुग्धवत् । सम्पृष्टौ तौ स्वहृदये विचारं चक्रतुर्मुनी ॥३१॥ अयं हि भगवान् साक्षान्मानुष्यमनुशीलयन् । अनुग्रहं करोत्येव सम्पृच्छनमिषेण नौ ॥३२॥ देवा ब्रह्मादयोऽप्यत्र दूरादेवास्य दर्शनम् । लभन्ते क्वापि न क्वापि स नौ पृच्छत्यहो रहः ॥३३॥ गमनस्य निषेधस्तु कर्तुं शक्योऽस्य नाधुना । उत्कण्ठितो यतोऽस्त्येष गन्तुं नूनं स्वतः प्रभुः ॥३४॥ निषेधस्यावयोर्युक्तीर्मंस्यते नैष साम्प्रतम् । अतोऽनुमोद्य गमनं कार्यं प्रश्नोत्तरं किल ॥३५॥ इति निश्चित्य मनसा ब्रुवाते स्म तमीश्वरम् । यत्पृष्टं भवता स्वामिंस्तत्रेत्थं भाति नौ किल ॥३६॥ उभौ भक्तौ समानौ ते प्रियं कार्यं द्वयोरपि । सूरं

જનોમાં શ્રેષ્ઠ બન્ને મુનિઓને માન આપતા સતા પ્રસન્ન ચિત્તવાળા મહાસભામાં આવીને પોતાના સિંહાસનમાં બિરાજમાન થયા. (૪૦)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે કાર્યાયનગ્રામે હેમન્તસિંહ સૂરામંત્રણે તત્પુરગમન સંમંત્રણનિરૂપણનામા પંચદશોઽધ્યાય: (૧૫)

અધ્યાય : ૧૬

શ્રીહરિને પોતાના પુરમાં લઈ જવામાં હેમંતસિંહ અને ઉત્તમરાજા આ બન્નેની પરસ્પર ઉક્તિ અને યુક્તિઓનું નિરૂપણ સારી રીતે કરેલું છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! પછી શ્રીહરિએ હેમન્તસિંહને કહ્યું : હે નૃપ ! તમો તમારા દેશનાં જનોની સાથે તમારા પુરમાં જાઓ. હું તમારા પુરમાં આવું છું જ. (૧) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીહરિએ કહેવાયેલા હેમન્તસિંહ પ્રસન્નતાપૂર્વક તે સમયે જ જવા માટે તૈયાર થયા. પછી શ્રીહરિએ સૂરસિંહને કહ્યું, હે સૂરસિંહ ! તમો તત્કાળ તમારા પુરમાં જાઓ. (૨) હે સૂરસિંહ ! હું કાલે પ્રાતઃકાળે તમારા પુરમાં આવીશ. આ મારા વચનમાં સંશય નથી. માટે બ્રાહ્મણોની પાસે રસોઈ કરાવી અમારા આગમનની પ્રતીક્ષા કરો. (૩) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલા સૂરસિંહ અતિહર્ષ પામી પોતાનાં સંબંધીઓ સાથે પોતાના પુરમાં ગયા. આ શ્રીહરિનું સૂરસિંહ અને હેમન્તસિંહને ત્યાં જવારૂપી સમગ્ર વૃત્તાંત રતિ જયાને કહેતી હતી. (૪) તે સમયે ઉતાવળથી **જયા,** લલિતાની સાથે પોતાના આસનથી ઊઠીને સ્નાન કરી નિત્યકર્મ કરતા **ઉત્તમ રાજાને** શીઘ્ર કહેવા લાગી. (૫) હે ભાઈ ! દિવસનો પ્રથમ પહોર પણ વ્યતીત થઈ ગયો. આટલો સમય સુધી પણ તમો ક્રિયામાં વાર લગાડનારા સતા ઘંટાને (પૂજાના અંગભૂત) શા માટે વગાડો છો. આપણું સર્વસ્વ (સર્વાર્થરૂપ શ્રીહરિ) તો હરાઈ જાય છે. (૬) શું ? શું ? આ પ્રકારે બોલતા ઉત્તમરાજાને જયા કહેવા લાગી, હે ભાઈ ! મુનિઓએ સહિત નારાયણમુનિ જીર્ણ દુર્ગપુર (જુનાગઢ) જાય છે. (૭) હે ભાઈ ! જુનાગઢમાં ગયેલા સ્નેહી ભક્તોએ અતિપ્રેમથી ક્ષણે ક્ષણે સેવા કરાયેલા શ્રીહરિ આપણા પુરમાં ફરીથી કેમ પાછા આવે ? (૮) પોતાના એકાંતિક ભક્તોમાં સમદૃષ્ટિવાળા શ્રીહરિને સર્વે ભક્તો પણ અનુગ્રહપણે સમાન છે. માટે તત્કાળ શ્રીહરિની સમીપે જાઓ, શ્રીહરિને પ્રાર્થના કરી નિવારણ કરો. (૯) આ પ્રમાણે લલિતા સહિત જયાએ કહેવાયેલા ઉત્તમરાજા મસ્તકે પાઘડી વિના શ્રીહરિની આગળ તત્કાળ પૂજાની સમાપ્તિ કરીને જતા હતા. તેટલામાં આવતા ઉત્તમરાજાને હેમંતસિંહે માર્ગમાં જોયા. (૧૦) ઉતાવળથી યુક્તની જેમ આવતા પોતાના મિત્ર ઉત્તમરાજાને જોઈને **હેમન્તસિંહ બોલ્યા,** હે મિત્ર ! માથામાં બાંધ્યા વગર ઉતાવળથી દોડતા જ ક્યાં જાઓ

सम्भाव्य गन्तव्यं जीर्णदुर्गं प्रति त्वया ॥३७॥ पुरं सूरस्य मार्गेऽस्ति तदुल्लङ्घ्य त्वया प्रभो! । जीर्णदुर्गं कथं गन्तुं शक्येत च कदध्वना ॥३८॥ तत आदौ नागटङ्कं गन्तव्यमिति नौ मतिः । अतःपरं यादृशीच्छा भवेत्तव तथा कुरु॥३९॥ सुव्रत उवाच – इति तयोर्वचनानि निशम्य तौ मतिमतां प्रवरौ स सभाजयन् । मुदितमानस एत्य महासभां हरिरुपाविशदासन आत्मनः ॥४०॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे कार्यायनग्रामे हेमन्तसिंहसूरामन्त्रणे तत्पुरागमनसम्मन्त्रणनिरूपणनामा पञ्चदशोऽध्यायः ॥१५॥

सुव्रत उवाच – हेमन्तसिंहं सोऽथाह स्वदेशीयजनैः सह । स्वपुरं गच्छ तत्राहमायामि पृष्ठतो हि ते ॥१॥ इत्युक्तः स तदा हृष्टो गन्तुं सज्जोऽभवन्नृप! । ततः सूरं हरिः प्राह गच्छ त्वं स्वपुरं द्रुतम् ॥२॥ आयास्यामि प्रातरहं तत्र श्वो नात्र संशयः । कारयित्वा द्विजैः पाकं कुर्या ह्यस्मत्प्रतीक्षणम् ॥३॥ इत्युक्तः सोऽतिसंहृष्टः सह स्वैः स्वपुरं ययौ । वृत्तान्तमेतं सकलं जयामचकथद्रतिः ॥४॥ ससम्भ्रमं समुत्थाय तदा ललितया सह । स्नात्वा नित्यं प्रकुर्वन्तमुत्तमं प्राह सत्वरम् ॥५॥ दिनाद्ययामोऽपि गतो दीर्घसूत्रो भवान्किमु । घण्टां वादयतेऽद्यापि सर्वस्वं ह्रियते हि नः ॥६। किं किं कथं कथमिति वदन्तं तमुवाच सा । नारायणमुनिर्याति जीर्णदुर्गं सहर्षिभिः ॥७॥ गतस्तत्र स्निग्धभक्तैरतिप्रेम्णा ह्यनुक्षणम् । सेव्यमानः पुनर्भ्रातः कस्मान्नः पुरमेष्यति ॥८॥ सर्वेऽपि भक्ताः सन्त्यस्य समानाः समदर्शिनः । तस्मात्सम्प्रार्थ्य नत्वा तं निवारय व्रज द्रुतम् ॥९॥ इत्युक्तः स द्रुतं प्रायादनुष्णीषः प्रभोः पुरः । हेमन्तसिंहोऽद्राक्षीत्तं तावदायान्तमध्वनि ॥१०॥ हेमन्त उवाच –

છો ? હું તમોને આમંત્રણ કરવા માટે તમારા સમીપમાં આવ્યો છું. (૧૧) શ્રીહરિ મુનિઓની સાથે જુનાગઢ આવશે તે શ્રીહરિની સાથે તમોએ પોષ્યવર્ગની સાથે જીર્ણ દુર્ગપુરમાં આવવું. (૧૨) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે હેમન્તસિંહનું વચન સાંભળીને બુદ્ધિથી ઉદ્ધવ સમાન **ઉત્તમ ભૂપતિ** શ્રીનારાયણમુનિને જુનાગઢ જવાના નિષેધની ઉક્તિ-પ્રયુક્તિઓ = ભાષણોની કલાઓ હેમંતસિંહ રાજાને સ્પષ્ટ કહેતા હતા. (૧૩) હે ભાઈ ! તમો બુદ્ધિમાન છો. માટે જ કાર્યાકાર્યને જાણનારા-સુજ્ઞ છો માટે લોક સંમત છો. તમારી બુદ્ધિને અવલંબીને મનુષ્યો ધર્મમાં જ રહે છે. (૧૪) તમોએ હાલમાં શ્રીહરિને પોતાના પુરમાં લઈ જવા માટે જે આમંત્રણ આપ્યું તે વિચાર કર્યા વગર જ કર્યું હોય, એમ મને નિશ્ચય ભાસે છે. (૧૫) દેહધારીઓની ચામડીને વિદારણ કરનારો શીતકાળ હાલમાં છે. જ્યાં રૂવાળી ડગલી વિંટાયેલી હોય તો પણ પોતાના ભવનમાં પણ ઠંડી સહન કરવા માટે અશક્ય છે. (૧૬) માર્ગમાં ઘણો વાયરો વાય છે. તેમાં પણ સવારમાં પગને લાંબા પ્રસારી અશ્વારૂઢ થયેલા શ્રીહરિએ તે અસહ્ય ઠંડીનું દુઃખ કેમ સહન થઈ શકે એમ છે ? નથી જ. ગૃહમાં ગોદડી ઓઢીને સંકુચિત શરીરવાળાને પણ ઠંડી સહન ન થઈ શકે, તો માર્ગની વાત જ શી કહેવી ? (૧૭) અષ્ટાંગ યોગના અભ્યાસથી કોમળ શરીરવાળા આ મુક્તાનંદ, ગોપાળાનંદ, અખંડાનંદાદિ સાધુઓ પોતાની પાસે ગોદડી પણ રાખતા નથી. માટે માર્ગમાં તેઓ આ હેમંતઋતુમાં હિમથી પીડાવાળા થશે. (૧૮) અલ્પ ભોજનવાળા, ભક્તિયોગને આશરેલી પગરખાં નહિ રાખનારી વિધવા સ્ત્રીઓ માર્ગમાં કેવી રીતે ચાલશે ? (આ રીતે ઉપહાસ્યને પાત્ર થશો.) (૧૯) પ્રાતઃકાળમાં ઠંડા જળથી સ્નાન કરી ચાલતા, માટેજ ઠંડીથી કંપારાવાળાં સત્સંગીજનોને જોઈને માર્ગમાં અલ્પ બુદ્ધિવાળાં જનો પણ તમોને શાપ આપશે. અર્થાત્ આવો પ્રવાસ કરાવનારને ધિક્કાર છે એમ કહેશે. (૨૦) હે ભાઈ ! આ ન સહન થઈ શકે તેવા સમયમાં શ્રીહરિને લઈ જવારૂપી કર્મથી તમારુ હેમંતસિંહ નામ (હેમ=ઠંડીથી, અન્ત=દુઃખ આપનાર) સાર્થક ક્યારેય પણ ન જ થાઓ. માટે ગ્રીષ્મ ઋતુ આવે ત્યારે શ્રીહરિને સુખેથી લઈ જાઓ. (૨૧) હે બંધો ! તેટલા સમય સુધી તમોએ પોતાનાં દેશજનોની સાથે ગઢપુરમાં રહીને નિત્ય શ્રીહરિનાં દર્શન કરવાં. (૨૨) ગઢપુરમાં તમારે શ્રીહરિની સાથે મુનિઓને પકવાન્નોથી જમાડવા અને શ્રીહરિની સાથે સત્પુરુષોનું પૂજન કરવું. (૨૩) શ્રીહરિને પોતાના ગૃહમાં લઈ જઈને પણ આથી શું વિશેષ છે ? કંઈ વિશેષ નથી. હે ભાઈ ! ગૃહને ગૃહ કહેવાતું નથી. સ્મૃતિકાર મુનિઓ તો ગૃહિણીને ગૃહ કહે છે. (૨૪) જો સાત માળની હવેલીમાં પણ પત્ની ના હોય તો તે હવેલી પણ અરણ્ય સમાન છે. પત્ની જે સ્થળમાં હોય ત્યાં ગૃહસ્થાશ્રમ કહેલો છે. (૨૫) અમારાં ભાભી તો અહીંયાં તમારી સાથે જ છે, માટે પત્નીની સાથે રહીને ઘણા પ્રકારના ઉપચારોથી શ્રીહરિનું સારી રીતે પૂજન કરી ગૃહસ્થાશ્રમનું ફળ પામો. (૨૬) પોતાના મિત્રનું ગૃહ પોતાના ગૃહથી જુદું નથી એમ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે, માટે મારા ગૃહમાં વસતા તમો શ્રીહરિને સ્નેહપૂર્વક પ્રસન્ન કરો. (૨૭) હે ભાઈ ! મેં આ તમને પ્રેમથી

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

सखे! क्व यास्यनुष्णीषो धावन्नेव ससम्भ्रमम्। आमन्त्रयितुमायामि त्वत्समीपमहं किल ॥११॥ भगवान्मुनिभिः साकं जीर्णदुर्गमुपैष्यति। तेन साकं त्वयाऽऽगम्यं तत्र पोष्यैर्निजैः सह ॥१२॥ इत्याश्रुत्य स तद्वाक्यं बुद्धयोद्धवसमो नृपः। हरियाननिषेधोक्तियुक्तिभिस्तमुवाच ह ॥१३॥ उत्तम उवाच - बुद्धिमानसि सुज्ञोऽसि भ्रातस्त्वं लोकसम्मतः । त्वद्बुद्धिमवलम्ब्यैव धर्मे तिष्ठन्ति मानवाः ॥१४॥ आमन्त्रितस्त्वया स्वामी स्वपुरं नेतुमद्य यत् । अविचार्यैव तन्नूनं कृतमित्येव भाति मे ॥१५॥ शीतकालोऽधुना प्राप्तो देहिनां त्वग्विदारणः । नीशारं प्रावृतस्यापि हिमं गेहेऽपि दुःसहम् ॥१६॥ भूरिवाते पथि प्रातर्हरिणा दुःसहं न किम् । तथासत्युपहास्या ते भविता प्रेमभक्तता ॥१७॥ अनादियन्तः स्वाः कन्था अप्येते योगकोमलाः। सन्तो मार्गे भविष्यन्ति हेमन्ते हिमपीडिताः ॥१८॥ अल्पाहाराश्च विधवा भक्तियोगमुपाश्रिताः । अनुपानत्पदा योषाश्चलिष्यन्ति कथं पथि ॥१९॥ प्रातः शीताम्भसा स्नात्वा चलतो हिमवेपितान् । दृष्ट्वा हरिजनान्मार्गे त्वां शप्स्यन्त्यल्पका अपि ॥२०॥

कर्मणानेन ते भ्रातः ! संज्ञाऽन्वर्थास्तु मा क्वचित् । उष्णकाले तु सम्प्राप्ते सुखेनातः प्रभुं नयेः ॥२१॥ तावत्कालं त्वया बन्धो! स्वदेशीयजनैः सह । स्थित्वा दुर्गपुरे कार्यं नित्यं श्रीहरिदर्शनम् ॥२२॥ भोजनीया हि मुनयः पक्वान्नैस्तत्र च त्वया । सम्यक् च पूजनं तेषां कर्तव्यं हरिणा सह ॥२३॥ को वा विशेषः स्वगृहं हरौ नीतेऽप्यतः परः । न गृहं गृहमित्याहुर्गृहिणी गृहमुच्यते ॥२४॥ सौधेऽपि सा न चेत्तर्हि सोऽरण्यमिति कीर्तितः । सा तु यत्र भवेत्तत्र गृहस्थाश्रम ईरितः ॥२५॥ भ्रातृजायास्मदीयात्र वर्ततेऽतस्तया सह । हरिं सम्पूज्य बहुधा गार्हस्थ्यफलमाप्नुहि ॥२६॥ न मित्रगेहं स्वगृहादन्यच्छास्त्रे

કહ્યું, હવે ઉદાર બુદ્ધિવાળા તમો હિત અને અહિતનો વિચાર કરીને જે હિત હોય તે કરવા માટે યોગ્ય છો. (૨૮) **સુવ્રતમુનિ કહે છે :** હે નૃપ ! આ પ્રકારે ઉત્તમરાજાનું વચન સાંભળીને યુક્તિનાં વાક્યોમાં પ્રવીણ, નીતિનિપુણ માટે જ ઉત્તમરાજાનો અભિપ્રાય જાણનારા **હેમંતસિંહ રાજાએ ઉત્તમરાજાને કહ્યું.** (૨૯) હે ભ્રાતઃ ! પોતાના કાર્યને સારી રીતે રક્ષણ કરતાં તમોએ બહુ જ સારું કહ્યું. નાના હોવા છતાં પણ તમારી બુદ્ધિ વૃદ્ધોની બુદ્ધિથી પણ અતિ અધિક છે. (૩૦) પરોપકારના સ્વભાવવાળા, સત્પુરુષોનો હંમેશા સમાગમ કરતા હોવા છતાં પણ તમો આ સ્વાર્થબુદ્ધિ કોની પાસે શીખ્યા ? (૩૧) હે ભદ્ર ! યુક્તિઓને જાણનારા તમો ઠંડીના કારણથી જે શ્રીહરિનું જુનાગઢ આવવાનું નિષેધ કરો છો, ત્યાં હું કહું છું. (૩૨) હે સખે ! હું વાયુ વિનાના ગૃહ સમાન શિબિકામાં શ્રીહરિને બેસાડીને લઈ જઈશ એટલે શ્રીહરિને ઠંડી નહિ લાગે. (૩૩) જે તપસ્વિની સમગ્ર સ્ત્રીઓ છે તે સર્વેને વસ્ત્રનાં ગૃહોમાં જ જેમ તેમ રથોમાં અને ગાડાંઓમાં બેસાડીને માર્ગમાં સુખપૂર્વક લઈ જઈશ. (૩૪) સર્વે મુનિઓ દિવસના પ્રથમ પહોરનો અર્ધો ભાગ પસાર થાય ત્યારે માર્ગમાં સુખેથી ચાલશે. જે માટે તડકાનો તો ભય જ નથી. (૩૫) ઉનાળામાં લૂવાળા વાયુથી માર્ગમાં ચાલનારાં જનોના પ્રાણને હરનારો ઉષ્ણકાળ તમોએ હિમના સમયથી શ્રેષ્ઠ શું વિચારીને કહ્યો ? (૩૬) તમોએ યુક્તિઓથી ગૃહસ્થાશ્રમની સફળતા કહી, તે તમોએ મારા પુરમાં આવીને તે પ્રમાણે જ કરવું. (૩૭) શ્રીહરિને પ્રાર્થના કરતાં મારે ઘણાં વર્ષો ચાલ્યાં ગયાં, ત્યારે હાલમાં જ શ્રીહરિએ તમારા પુરમાં આવીશ એમ મને કહ્યું. (૩૮) હાલમાં જ સમીપમાં ફળવાળા મારા મનોરથરૂપી કલ્પવૃક્ષને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખનાર તમોએ મિત્રનું લક્ષણ હાલમાં અપૂર્વ પ્રગટ કર્યું છે. (૩૯) ભગવાન શ્રીહરિ જુનાગઢમાં આવે ત્યારે માર્ગમાં રોડો માણસો શ્રીહરિને સારીરીતે જોઈને મનુષ્યદેહની સફળતા તત્કાળ જ પામશે. (૪૦) વળી દર્શનમાત્રથી પાપોને નાશ કરનાર હજારો સાધુઓને પણ જોઈને ઘણાં ગ્રામ્યજનો પણ સંસારબંધનથી મુક્ત થશે. (૪૧) આ પ્રકારના પુણ્યની ત્પત્તિસમયમાં અતિ ઉત્તમ જ્ઞાનવાળા હોવા છતાં પણ તમો શ્રીહરિના મારા પુરમાં આગમનનો નિષેધ કરો છો તે ી લોકમાં અન્વર્થ સંજ્ઞાવાળા ઉત્કૃષ્ટ તમ = અજ્ઞાનવાળા, ઉત્તમ એવી અન્વર્થ સંજ્ઞા ન થાઓ. (૪૨) આ લોકમાં ભાઈઓએ સમાનપણે અનુભવવા યોગ્ય પિતા સંબંધી સુખ તમો એકલા જ ઘણા સમયથી સેવતા સતા શું બોલો છો ? અર્થાત્ યોગ્ય બોલતા નથી. (૪૩) કેટલાક વિવેકી બંધુજનો પોતે પિતાની પ્રેરણા વિના જ પિતા સંબંધી સુખ વિભાગ કરીને ભોગવે છે, તમો તો ભગવાને મને આપવા માંડેલા સુખને નિષેધ કરતાં લજ્જા પામતા નથી. (૪૪) તમોએ મારી પ્રેરણા વિના પણ શ્રીહરિને લઈને જ મારા પુરમાં આવવું જોઈએ. આ મિત્રનું લક્ષણ છે. (૪૫) શરીરને બન્ને હાથની જેમ, નેત્રોને

च कथ्यते । अतो वसन्मम गृहे प्रभुं प्रीणय सादरम् ॥२७॥ स्नेहादेतन्मया प्रोक्तमतःपरमुदारधीः । हिताहिते विचार्य त्वं कर्तुमर्हसि यद्धितम् ॥२८॥ सुव्रत उवाच - इत्युक्तमवचः श्रुत्वा युक्तिवाक्यविशारदः । बुद्ध्या विदुरतुल्योऽसौ प्राह तद्भावविन्नृप! ॥२९॥ हेमन्तसिंह उवाच - सम्यगेवोच्यते भ्रातस्त्वया स्वार्थं सुरक्षता । कनीयसोऽपि बुद्धिस्ते वृद्धधीभ्योऽतिरिच्यते ॥३०॥ परोपकारशीलानां सतां नित्यं समागमम् । कुर्वन्नपि भवानेतां स्वार्थबुद्धिं कुतोऽध्यगात् ॥३१॥ शीतेन हेतुना भद्र! जीर्णदुर्गागमः प्रभोः । निषिध्यते युक्तिविदा त्वया तत्रोत्तरं ब्रुवे ॥३२॥ निवाताल्पगृहाभेऽहं नरयाने हरिं सखे! । उपवेश्यैव नेष्यामि शीतबाधा क्व तद्भवेत् ॥३३॥ तपस्विन्योऽखिला योषा रथेषु शकटेषु ताः । गर्भागारेष्विवाऽऽस्थाप्य नेष्यामि सुखमध्वनि ॥३४॥ यामार्धं आद्येऽतिक्रान्ते सन्तः सर्वे च वर्त्मनि । चलिष्यन्ति सुखेनैव नास्त्यातपभयं यतः ॥३५॥ घर्मकालस्तु पान्थानां प्राणहा विषवायुना । किं विचार्य त्वया श्रेष्ठः प्रोच्यते शीतकालतः ॥३६॥ गृहस्थधर्मसाफल्यं यत्त्वयोक्तं च युक्तिभिः । तत्तथैव त्वया कार्यं जीर्णदुर्गमुपेत्य वै ॥३७॥ अब्दा व्यतीता बहवो हरिं प्रार्थयतो मम । तदेदानीं स मामाह ह्यायाता त्वत्पुरं त्विति ॥३८॥ फलोन्मुखस्य मेऽद्यैव मनोरथमहातरोः । उन्मूलके त्वयीदानीमपूर्वं स्नेहलक्षणम् ॥३९॥ तत्रायाते भगवति जनास्तं कोटिशः पथि । संवीक्ष्य नरदेहस्य सद्यः प्राप्स्यन्ति वै फलम् ॥४०॥ वीक्षामात्रेण पापघ्नान्सतश्चापि सहस्रशः । वीक्ष्यानेके ग्राम्यजना अपि मोक्ष्यन्ति संसृतेः ॥४१॥ ईदृक्पुण्योत्पत्तिकालेऽप्युत्कृष्टज्ञानवान्भवान् । तन्निषेधेन लोकेषु माभूदन्वर्थसंज्ञकः ॥४२॥ उपभोग्यं समं ह्यत्र भ्रातृभिः पैतृकं सुखम् । एक एव चिरं तत्त्वं जुषमाणो ब्रवीषि किम् ॥४३॥ स्वयमेव विभज्यैके भुञ्जते सुज्ञबन्धवः । पित्राऽन्यस्मै

પાંપણો જેમ, પોતાના મિત્રની પ્રેરણા વિના મિત્રનું હિત કરે તે મિત્ર કહેવાય છે. (૪૬) હે મિત્ર ! તમારે વિષે મિત્ર શબ્દ હંમેશા નપુંસક લિંગમાં રહો, પણ ક્યારેય મિત્રપદની પુલ્લિંગ (સૂર્યવાચકતા)ના રહો. માટે મારી સહાય કરો (મિત્ર શબ્દ નપુંસકલિંગમાં હિતકારી છે અને પુલ્લિંગમાં સંતાપ કરનારો છે.) (૪૭) **સુવ્રત મુનિ કહે છે** : હે રાજન્ ! આ પ્રકારે હેમંતસિંહ રાજાએ કહેલા **ઉત્તમ ભૂપતિ હસતા સતા બોલ્યા,** હે મિત્ર ! શ્રીહરિની જેવી ઈચ્છા હશે તેમ સર્વ થશે. (૪૮) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને શ્રીહરિની સમીપમાં ગયા. અને હેમંતસિંહ રાજાએ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં જઈને પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો. (૪૯) કલ્યાણકાર્યોમાં ઘણાં વિઘ્નો હોય છે. આ વિદ્વાનોની વાણી સાચી જ છે. તો પણ બુદ્ધિ પ્રમાણે પ્રયત્ન કરવો. તેનું ફળ પ્રભુ આપશે. (૫૦) હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! આવો વિચાર કરી હેમંતસિંહ રાજા વિઘ્નોના નિયામકરૂપ **શ્રીગણપતિ સ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને** પોતાના કાર્યમાં વિઘ્નની શાંતિ માટે આદરપૂર્વક **પ્રાર્થના** કરવા લાગ્યા. (૫૧) હે ગણેશ ! તમોને આવતી કાર્તિક કૃષ્ણચતુર્થી તિથિએ ગોળના લાડુઓ, દુર્વાના અંકુરો અને સિન્દૂર વડે તમારું પૂજન કરીશ. મારા કાર્યમાં અચાનક આવી પડેલા આ વિઘ્નને નાશ કરનારા આપ થાઓ. (૫૨) હે રાજન્ ! આવી રીતે ગણપતિને પ્રાર્થના કરી હેમંતસિંહ રાજા દેશનાં નિવાસી સર્વે જનોને તથા પોતાનાં સંબંધી જનોને પોતાના પુરમાં મોકલતા હતા. અને પોતે તો શ્રીહરિની અનુજ્ઞાથી ગયા નહીં. (૫૩)

दीयमानं त्वं निषेधन्न लज्जसे ॥४४॥ भगवन्तं गृहीत्वैव विनापि प्रेरणं मम । त्वया मत्पुरमागम्यमेतत्सौहार्दलक्षणम् ॥४५॥ कराविव शरीरस्य नेत्रयोरिव पक्ष्मणी । अप्रेरितं हितं कुर्यात्तद्धि मित्रं प्रचक्षते ॥४६॥ नित्यं षण्ढत्वमेवास्तु त्वयि मित्रपदस्य भोः । पुंस्त्वं तु कर्हिचिन्मास्तु साहाय्यं कुरु मे सखे! ॥४७॥ सुव्रत उवाच - **इत्युक्तस्तेन स हसन्नुवाचोत्तमभूपतिः । यादृशीच्छा भगवतो भविष्यति तथाऽखिलम् ॥४८॥ इत्युक्त्वा स हरेः पार्श्वं जगाम नृपतिः स च । स्वावासं समुपेत्येत्थं विचारमकरोद्धृदि ॥४९॥ श्रेयांसि बहुविघ्नानीत्येषा वाग्विदुषामृता। यतितव्यं यथाबुद्धि तत्फलं दास्यति प्रभुः ॥५०॥ विचार्येति नृपो राजन्कृष्णं विघ्नेशरूपिणम् । स्वकार्यविघ्नशान्त्यर्थं प्रार्थयामास सादरम् ॥५१॥ आगामिन्यां चतुर्थ्यां त्वां गणेश! गुडलड्डुकैः । यक्ष्ये च दूर्वासिन्दूरैर्मत्कार्ये विघ्नहृद्भव ॥५२॥ इति सम्प्रार्थ्य विघ्नेशं स्वदेशीयाञ्जनांस्तथा । स्वजनान् स्वपुरं सर्वान्प्रैषयन्न त्वगात्स्वयम् ॥५३॥ ततो नृपोऽसौ नृप ! सत्यवाक्यतां हरेर्विदंस्तस्य च भक्तवश्यताम् । तदन्तिकाशुद्रुतमित्रशङ्कितः पुनश्च तत्पार्श्वमुपेत्य तस्थौ ॥५४॥** इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे कार्यायनग्रामे भगवद्यानें हेमन्तसिंहोत्तमयोः परस्परोक्तियुक्तिनिरूपणनामा षोडशोऽध्यायः ॥१६॥

सुव्रत उवाच - **अथ यानाय पेटासु पुस्तिका दृढबन्धनाः । शुकर्षिणा धापयन्तं हरिं प्रापोत्तमो नृपः ॥१॥ तथ्यमेव प्रयाणस्य विदित्वा निश्चयं प्रभोः । शनकैः प्रहसन्नूचे भक्त एकान्तिकः स तम् ॥२॥** उत्तम उवाच - **प्रयाणनिश्चयं स्वामिंस्तव श्रुत्वा जयादयः । योषितो हृदि खिद्यन्ते शीतग्लानेस्तवाध्वनि ॥३॥** श्रीनाराणमुनिरुवाच - **हिमाचलोपत्यकैव जन्मभूमिर्ममास्त्यतः । अस्ति शीतसहिष्णुत्वं देहे स्वाभाविको गुणः ॥४॥ अतश्चिन्ता न कार्येति ब्रूहि तास्त्वं नराधिप! ।**

હે નૃપ ! પછી શ્રી નારાયણ મુનિની સત્ય પ્રતિજ્ઞા અને એકાંતિક ભક્તોની આધીનતાને જાણતા સતા ફરીથી પણ શ્રીહરિની સમીપમાં તત્કાળ પોતાના મિત્રની શંકાથી જઈને પૂર્વની માફક બેઠા. (૫૪)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ-પ્રકરણે કાર્યાયનગ્રામે ભગવદ્યાને હેમન્તસિંહોત્તમયોઃ પરસ્પરોક્તિ-યુક્તિનિરૂપણનામા ષોડશોऽધ્યાયઃ (૧૬)

અધ્યાય : ૧૭

શ્રીહરિનું લોયા અને નાગડકાપુરમાં આગમન અને તે તે ગામના ભક્તોને આપેલા આનંદનું નિરૂપણ કર્યું છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! પછી ઉત્તમ રાજા, પોતાના જવાના નિમિત્તે દઢ બાંધણા યુક્ત પુસ્તકો શુકાનંદમુનિ પાસે પેટીઓમાં મુકાવતા શ્રીહરિને તત્કાળ પામ્યા. (૧) શ્રીનારાયણ મુનિનો જીર્ણદુર્ગપત્તનને ઉદ્દેશીને જવાનો નિશ્ચય સત્ય જ છે એમ જાણીને એકાંતિક ભક્ત ઉત્તમરાજાએ, હસતા સતા ધીમે રહીને કહ્યું. (૨) હે સ્વામિન્ ! તમારો જવાનો નિશ્ચય જાણીને જયા વગેરે સ્ત્રીઓ માર્ગમાં અતિશય ઠંડીથી તમોને દુઃખ થવાનો સંભવ છે, માટે પોતાના મનમાં ખેદ પામે છે. (૩) ઉત્તમરાજાનું વાક્ય સાંભળીને **શ્રીહરિ બોલ્યા :** હે રાજન્ ! મારી જન્મભૂમિ હિમાલયની સમીપની ભૂમિ છે, માટે ઠંડીને સહન કરવાનો મારા શરીરમાં સ્વાભાવિક ગુણ છે. (૪) હે રાજન્ ! માટે મારી ચિન્તા ન કરવી. આ પ્રમાણે તમો જયા વગેરે સ્ત્રીઓને કહો. **સુવ્રત મુનિ પ્રતાપસિંહ રાજાને કહે છે,** હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રી હરિએ કહેલા ઉત્તમરાજા શ્રીહરિનું સ્વતંત્રપણું જાણતા સતા મૌન રહ્યા. (૫) પછી જયા અને લલિતા સહિત ઉત્તમ રાજાએ શ્રીહરિને પોતાના પુરમાં ફરીથી લાવવા માટે શ્રીહરિની સાથે આપણે પણ જવું, એવો નિશ્ચય કર્યો. (૬) પછી મયારામ ભટ્ટ વગેરે બ્રાહ્મણો 'મંગળ થાઓ' આવા આશીર્વાદો આપ્યા છે જેમને એવા શ્રીહરિએ તાજણ નામની ઘોડી ઉપર બેસીને પોતાના પાર્ષદોથી વીંટાયેલા સતા સમગ્ર સાધુઓની સાથે અને પોતાના બન્ને ભાઈઓ સાથે નાગડકાપુર પ્રતિ પ્રયાણ કર્યું. (૭) હેમન્તસિંહરાજા, ઉત્તમરાજા, વાસ્તુનૃપ આદિક ઘણા ઘોડેસ્વારો હાથમાં ભાલાઓ લઈને શ્રીહરિની પાછળ ચાલતા હતા. જયાદિ સ્ત્રીઓ પોતાના રથોમાં બેસીને શ્રીહરિની પાછળ જતી હતી. (૮) પછી શ્રીહરિ, પુસ્તકની ભરેલી પેટીઓ સારાં દઢ ગાડાઓમાં મૂકીને તે ગાડાઓની સાથે સર્વની આગળ ચાલતા શુકમુનિને ઉલ્લંઘન કરીને, ઘોડેસવારો સાથે તત્કાળ ચાલતા હતા. (૯) સમગ્ર અસવારોના સમૂહને પાછળ કરીને આગળ ચાલતી મનના સમાન વેગવાળી પોતાની શ્રેષ્ઠ ઘોડીથી પણ આગળ ચાલતા નિષ્કુળાનંદાદિ સાધુઓને જોઈને શ્રીહરિ આશ્ચર્યપૂર્વક હસતા હતા. (૧૦) તે સમયે મહામુનિઓનાં ઘણાં મંડળો

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

इत्युक्तः सोऽभवत्तूष्णीं तत्स्वातन्त्र्यं विदन्नृपः ॥५॥ निश्चिकाय ततो राजा भगिनीभ्यां सहैव तम् । स्वपुरं पुनरानेतुं गम्यं तेन सहेति सः ॥६॥ अथ द्विजेन्द्रैः कृतमङ्गलाशीर्हयीं समारुह्य च तज्जिनाख्याम् । साकं मुनीन्द्रैर्निजपार्षदैश्च वृतः प्रयाति स्म स नागटङ्कम् ॥७॥ तमन्वयुर्वास्तुनृपप्रधानाः सत्कुन्तहस्ता बहवोऽश्ववाराः । हेमन्तसिंहो नृप उत्तमश्च योषा जयाद्याः स्वरथाधिरूढाः॥८॥ निधाय पेटा भृतपुस्तकाश्च स्वनस्सु सर्वाग्रचरं समं तैः । शुकं मुनिं सोऽथ हरिर्व्यतीत्य सहाश्ववारैः प्रचचाल शीघ्रम् ॥९॥ पृष्ठे विधायाखिलसादिवृन्दं मनोजवायाः स्वहयीवरायाः । पुरश्चलन्त्या अपि सोऽग्रयानान् दृष्ट्वा मुनीन्द्रानहसत्सचित्रम् ॥१०॥ यूथानि भूयांसि महामुनीनां हरेः पुरस्तादथ पृष्ठतश्च । तदा व्यदृश्यन्त च पार्श्वयुग्मे तस्मिंस्तु दीर्घेऽध्वनि सर्वतश्च ॥११॥ स सङ्गवान्ते भगवानवाप ग्रामं तु सूरस्य च लौहसंज्ञम् । सूरोऽपि यत्रैत्य हरेः प्रतीक्षां करोति पाकं स विधाप्य विप्रैः ॥१२॥ श्रुत्वागतं तं स उपेत्य नेमुर्ग्राम्याश्च पौराश्च जनाः सहर्षम् । ग्राम्याः प्रभुं ग्राममुदारभावा वादित्रघोषैः स ततश्च निन्युः ॥१३॥ तत्र मुख्यः सिंहसंज्ञः पट्टलोऽन्ये च ये विशः । ते सर्वे सह सूरेण समुनिं ते सिषेविरे ॥१४॥ दिनानि कतिचित्तत्र ग्राम्यानानन्दयन्प्रभुः । तैरर्च्यमानो न्यवसद्वस्त्रालङ्कारभोजनैः ॥१५॥ सभायां प्रत्यहं तत्र धर्मान्वर्णाश्रोमचितान् । जनेभ्यः कथयामास भक्तिज्ञानोपबृंहितान् ॥१६॥ सूरसिंहादिभिर्भक्तैरनर्घ्याण्यंशुकानि च । ~~स्वस्मै दत्तानि स ददौ भ्रातृभ्यां तत्र संसदि ॥१७॥ ग्रामे तस्मिन्वाटिकाभ्यो वृन्ताकादीनि भूरिशः । ग्रामीणा आहरन्ति~~

મોટા માર્ગમાં શ્રીનારાયણમુનિના આગળ પ્રદેશમાં અને પાછળ, બન્ને પડખાઓમાં અર્થાત્ ચારે દિશાઓમાં મુનિઓનાં મંડળોને જનોએ જોયાં. (૧૧) ભગવાન શ્રીહરિ **કારતક વદી** બીજનો ક્ષય હોવાથી **ત્રીજ**ને દિવસે દશ વાગ્યાના સમયે **સૂરસિંહના લોયા ગામમાં પધાર્યા.** જ્યાં સૂરસિંહ પણ કારીયાણીથી આવેલા બ્રાહ્મણોની પાસે સુંદર રસોઈ કરાવીને શ્રીનારાયણમુનિની પ્રતીક્ષા કરે છે. (૧૨) સૂરસિંહ રાજા, લોયા ગામનાં નિવાસી જનો અને શ્રીહરિના દર્શન માટે આવેલા નાગડકાના જનો શ્રીહરિને આવેલા સાંભળી હર્ષપૂર્વક સામા જઈને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરતા હતા. પછી સૂરસિંહ તથા અતિ પ્રીતિ યુક્ત લોયા ગામના નિવાસી ભક્તો વાજિંત્રોના શબ્દો સાથે શ્રીહરિને લોયા ગામમાં લઈ ગયા. (૧૩) લોયા ગામમાં મુખી-સિંહ નામના (સંઘા) પટેલ તથા બીજા વૈશ્ય જાતિના ભક્તો તે સર્વે સૂરસિંહની સાથે સમગ્ર મુનિઓએ સહિત શ્રીહરિને સેવતા હતા. (૧૪) શ્રીહરિએ ગામનાં જનોને આનંદ આપતા સતા ગામના જનોએ વસ્ત્ર અલંકાર અને ભોજનોથી પૂજાયેલા સતા લોયા ગામમાં કેટલાક દિવસો સુધી (કારતક વદી ત્રીજથી પોષ સુદી ત્રીજ સુધી-દોઢ માસ) નિવાસ કર્યો. (૧૫) લોયા ગામમાં દરરોજ સભામાં શ્રીહરિ ભક્તિ અને જ્ઞાનથી વૃદ્ધિ પામેલા વર્ણાશ્રમને યોગ્ય ધર્મો જનોને કહેતા હતા. (૧૬) સૂરસિંહ તથા સિંહ નામના પટેલ વગેરે ભક્તોએ પોતાને પૂજામાં અર્પણ કરેલાં અમૂલ્ય વસ્ત્રો અને અલંકારો શ્રીહરિએ લોયા ગામની સભામાં પોતાના ભાઈ રામપ્રતાપ તથા ઈચ્છારામને આપ્યાં. (૧૭)

શાકોત્સવ લીલા :- લોયા ગામના નિવાસી ભક્તો ગામમાં વાડીમાંથી વૃંતાક વગેરે ઘણાં શાકો દરરોજ શ્રીહરિને સમર્પતા હતા. (૧૮) સ્વયં શ્રીહરિ પણ શાકોનો સંસ્કાર-વઘાર કરવામાં પોતાની ચાતુર્યતા રસોયાને બતાવતા સતા પુષ્કળ ઘીથી તેને વઘારીને પકવતા હતા. (ભગવાનની આ લીલા, આ સમયની મૂર્તિનું ભક્તજનો ચિંતન કરે; અને ભક્તોએ આ રીતે ભગવદ્-ભક્તજનોની સેવા કરવી જોઈએ એ બતાવવા સારુ છે.) (૧૯) ચૂલામાં અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરીને તેના ઉપર મૂકેલા વિશાળ દઢ કઢાયામાં ઘણું ઘી મૂકીને અગ્નિતાપથી અત્યન્ત કડકડ શબ્દવાળા ઘીમાં બીજ વિનાના કોમળ વૃંતાક શાકને નાખીને છુંકાર શબ્દ કરાવવા પૂર્વક પકવતા તેને વારે વારે ફેરવવા માટે હસ્તકમળમાં કાષ્ઠનો સુંદર હાથલો ધારી રહેલા શાકમાં હળદર ખોબે ખોબે નાખતાં હળદરવાળા હાથ પોતે પહેરેલાં વસ્ત્રોમાં સાફ કરતા વારંવાર સાફ કરવાથી જેમનું પહેરવાનું વસ્ત્ર પીળું થઈ ગયું છે એવા હાસ્યયુક્ત છે મુખ જેમનું એવા ભક્તજનોને જોતા મંદહાસ્ય યુક્ત મુખકમળવાળા સ્વયં શ્રીહરિ અત્યન્ત શોભતા હતા. (૨૦) શ્રીહરિ વૃંતાક શાકને સંસ્કારપૂર્વક પકવીને અનુક્રમે કરેલી મહાપંક્તિઓથી મુનિ વગેરે પોતાના ભક્તજનોને બેસાડીને પોતાના ભક્તજનોનાં ભોજન-પાત્રોમાં અતિ પ્રસન્નતાથી સુંદર મોટા ચમચાથી અતિ ઉતાવળથી શાક પીરસતા, અતિ સ્વાદિષ્ટપણાથી ઘણું શાક જમતા બ્રહ્માનંદાદિ પોતાનાં એકાંતિક ભક્તજનોને શાકની મિષ્ટતા પૂછતા તેમણે કરેલી શાકની પ્રશંસા 'હે ભગવન્ ! રસમૂર્તિ તમોએ રસથી પકવેલા, રસથી પીરસતા તમોએ અનુગ્રહ કરી આપેલા રસરૂપ મહાપ્રસાદીભૂત શાકનો ઉત્કર્ષ શું કહીએ ?' આવી પ્રશંસા સાંભળતા

स्म तस्मै शाकानि चान्वहम् ॥१८॥ तेषां संस्कारचातुर्यं पाचकेभ्यः प्रदर्शयन् । संस्कृत्य भूरिणाज्येन पपाचापि स्वयं प्रभुः ॥१९॥ सन्धुक्ष्योद्धानकेऽग्निं तदुपरि पृथुलं सत्कटाहं निधाय क्षिप्तवाज्यं भूरि तस्मिन्नतिकडकडिते चारुवृन्ताकशाकम् । क्षिप्त्वा छुंकारकारी करकमललसद्धस्तको वीक्षमाणः पीतपीतांशुकः स्वान्प्रहसितवदनान्सोऽद्युतत्स्मेरवक्त्रः ॥२०॥ शाकं संस्कृत्य भक्तान् क्रमरचितमहापङ्क्तिभिश्चोपवेश्य प्रीत्या पात्रेषु तेषां चपलतरमसौ सन्ददच्चारुदर्व्या । पृच्छंस्तत्स्वादमार्यानतिसुरसतया चाश्नतो भूरि भक्तान् शृण्वंस्तस्य प्रशंसां प्रभुरतिमुमुदे सञ्चरन्पङ्क्तिमध्ये ॥२१॥ इत्थं नृनाट्यचरितैर्भक्तानानन्दयन्प्रभुः । नागटङ्कं ततः प्रायात्पुरं परिवृतो निजैः ॥२२॥ स्वावासं तत्र सूरस्य गृहे चक्रे स चापरान्। पुर्यामावासयामास भक्तान्सर्वान् यथोचितम् ॥२३॥ सभार्यः ससुतः सूरस्तस्य तेषां यथोचितम् । आतिथ्यमकरोद्भक्त्या श्रद्धया चाप्युदारधीः ॥२४॥ पूजां चकार महतीं भक्त्या राजा निजप्रभोः । वस्त्रैराभरणैः शक्त्या रूप्यमुद्रार्पणेन च ॥२५॥ चन्दनैः पुष्पहारैश्च सद्वस्त्रैः श्रद्धयान्वितः । स पुपूज सतः सर्वान्भोज्यैर्नानाविधैरपि ॥२६॥ तेनातिमानितो भक्त्या भगवान् दिनपञ्चकम् । उवासानन्दयन्भक्तान्स्थापयन्धर्ममेव सः ॥२७॥ चतुर्थे दिवसे तत्र सभायामास्थितः प्रभुः । उवाच भक्तान् सकलान् गृहिणस्त्यागिनस्तथा ॥२८॥ श्रीनारायणुनिरुवाच– **भक्ताः! शृण्वन्तु सर्वेऽपि श्वो भवत्युत्तरायणम् । स्नानं दानं यथाशक्ति कर्तव्यं तत्र सर्वथा ॥२९॥ चत्वारिंशत्तु घटिका मकरेऽर्कस्य सङ्क्रमात् । उत्तरः पुण्यकालोऽत्र ~~ज्ञेयः स्नानादिकर्मसु ॥३०॥ माघस्नानस्य चारम्भः पौष्यामत्राखिलैर्जनैः । कर्तव्यस्तत्र मुख्यं तु तिलदानं प्रकीर्तितम्~~ ॥३१॥ चान्द्रायणव्रतं चात्र माघमासे विशेषतः । कर्तव्यमुदितं भक्ताः! सर्वपातकशोधनम् ॥३२॥ कृच्छ्रव्रतेषु सकलेष्वपि पुम्भिरेतत् स्त्रीभिस्तथा सुकरमस्ति बृहत्फलं च । प्रोक्तं ततो निजशरीरविशुद्धिहेतोः कार्यं तपःप्रियरमापतितुष्टये वा ॥३३॥** इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे भगवतो लौहग्रामनागटङ्कपुरागमननिरूपणनामा सप्तदशोऽध्यायः ॥१७॥

સાધુની પંક્તિઓમાં ફરતાં, અત્યંત આનંદ પામતા હતા. (૨૧) શ્રી હરિ આ પ્રમાણે માનુષ્ય-લીલાઓથી લોયા ગામનાં ભક્તજનોને આનંદ આપતા સતા પોતાનાં મુનિમંડળોથી વીંટાયેલા સતા નાગડકાપુરમાં આવ્યા. (૨૨) શ્રીહરિએ નાગડકામાં સુરસિંહના ગૃહમાં પોતાનો નિવાસ કર્યો. બીજા સર્વે ભક્તજનોને પુરમાં યથાયોગ્ય નિવાસ કરાવ્યો. (૨૩) સાતિ (શાંતિબાઈ) નામનાં પત્નીએ અને નાથા નામના પુત્રે સહિત ઉદાર બુદ્ધિવાળા સુરસિંહે ભક્તિપૂર્વક અને શ્રદ્ધાથી શ્રીહરિ અને શ્રીહરિની સાથે આવેલા મુનિ વગેરે હરિભક્તોનો યથાયોગ્ય આતિથ્યસત્કાર કર્યો. (૨૪) સુરસિંહ રાજાએ શક્તિ પ્રમાણે વસ્ત્રો, આભૂષણો અને રૂપાની મુદ્રાઓના આપવાથી પોતાના સ્વામી શ્રીહરિની પૂજા ભક્તિપૂર્વક કરી. (૨૫) શ્રદ્ધાયુક્ત સુરસિંહ રાજાએ ચન્દન-પુષ્પના હારો અને સુંદર વસ્ત્રો વડે પૂજા કરી અને તેમને નાનાવિધ ભોજ્યાન્ન વડે તૃપ્ત કર્યા. (૨૬) સૂરસિંહ રાજાએ ભક્તિપૂર્વક ઘણી સંભાવના કરાયેલા ભગવાન શ્રીહરિએ ભક્તોને આનંદ આપતા સતા, ધર્મનું સ્થાપન કરતા સતા પાંચ દિવસ નાગડકામાં નિવાસ કર્યો. (૨૭) તે પાંચ દિવસોમાં ચોથે દિવસે સભામાં રહેલા શ્રીહરિએ ગૃહસ્થોના તથા ત્યાગીઓના સમગ્ર ધર્મો પણ કહ્યા. (૨૮) શ્રીનારાયણ મુનિ કહે છે : હે ભક્તો ! તમો સર્વે સાંભળો, આવતી કાલે ઉત્તરાયણ નામનું પર્વ છે. તેમાં શક્તિ પ્રમાણે સ્નાન-દાનાદિ સર્વ પ્રકારે કરવું. (૨૯) મકર રાશિમાં સૂર્યના સંક્રમણથી આરંભીને ચાલીશ ઘડી સ્નાનાદિ કર્મમાં પુણ્યકાળ જાણવો. (૩૦) આ પોષ માસની પૂર્ણિમામાં સમગ્ર જનોએ માઘસ્નાનનો આરંભ કરવો. માઘ સ્નાનમાં તલનું દાન મુખ્ય કહેલું છે. (૩૧) હે ભક્તો ! પોષ સુદી પૂર્ણિમાથી આરંભીને માઘ માસની પૂર્ણિમાના અન્તે માઘ માસમાં સર્વ પાતક નાશ કરનાર ચાન્દ્રાયણ વ્રત વિશેષપણે કરવું એમ કહ્યું છે. માસ બે પ્રકારના છે - પૂર્ણિમાના અન્તવાળા અને અમાસના અંતવાળા-માઘસ્નાનમાં પૂર્ણિમાના અંતવાળો પક્ષ ગ્રહણ કરવો એમ સર્વે ગ્રન્થકારો કહે છે. (૩૨)

આ ચાંદ્રાયણ વ્રત સમગ્ર કૃચ્છ્ર વ્રતોમાં પુરુષો અને સ્ત્રીઓએ સુખેથી કરવા યોગ્ય અને મહાફળને આપનારું કહેલું છે, માટે પોતાના શરીરની શુદ્ધિ માટે અથવા તપઃપ્રિય એવા ભગવાનની પ્રસન્નતા માટે ચાંદ્રાયણ વ્રતનું અનુષ્ઠાન કરવું. (૩૩)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતો લૌહગ્રામનાગટંકપુરાગમન નિરૂપણનામા સપ્તદશોऽધ્યાયઃ (૧૭)

सुव्रत उवाच - **इति नारायणमुनेः स्वामिनो वचनं नृप! । श्रुत्वा शुकानन्दमुनिस्तं नत्वा प्रश्रितोऽब्रवीत् ॥१॥** शुकानन्द उवाच-**माघस्नानविधिं स्वामिन्! श्रोतुमिच्छाम्यहं प्रभो! । चान्द्रायणव्रतस्यापि विधिं मे वक्तुमर्हसि ॥२॥** सुव्रत उवाच - **इत्थं तपस्विना तेन मुनिना पृष्ट आदरात् । जगादानन्दयन्भक्तान्सर्वांस्तं च स सर्ववित् ॥३॥** श्रीनारायणुनिरुवाच - **माघस्नानविधिं तुभ्यं कथयामि मुने! शृणु । तीर्थ एव विशेषेण माघस्नानं विधीयते ॥४॥ यस्य हस्तौ च पादौ च वाङ्मनश्च सुसंयतम् । विद्या तपश्च कीर्तिश्च स तीर्थफलमश्नुते ॥५॥ अश्रद्दधानः पापात्मा नास्तिकोऽच्छिन्नसंशयः । हेतुनिन्दारतश्चैते न तीर्थफलभागिनः ॥६॥ प्रयागं पुष्करं प्राप्य कुरूक्षेत्रमथापि वा । यत्र तत्र च वा स्नायान्माघे नित्यमिति स्थितिः ॥७॥ त्रिरात्रफलदा नद्यो याः काश्चिदसमुद्रगाः । समुद्रगास्तु पक्षस्य मासस्य सरितां पतिः ॥८॥ अरुणोदयमारभ्य प्रातःकालावधि ध्रुवम् । माघस्नानस्य कालो हि पुण्यदो मुनिभिः स्मृतः ॥९॥ उत्तमं तु सनक्षत्रं लुप्ततारं तु मध्यमम् । सवितर्युदिते स्नानं ततो हीनं प्रकीर्तितम् ॥१०॥ वृथैवोष्णोदकस्नानं वृथा जप्यमवैदिकम् । अश्रोत्रिये वृथा दानं वृथा भुक्तमसाक्षिकम् ॥११॥ ब्रह्मक्षत्रविशां चैव मन्त्रवत्स्नानमिष्यते । तूष्णीमेव तु शूद्राणां स्त्रीणां च मुनिसत्तम!॥१२॥ पौर्णमासीं तु पौषस्य प्रारभ्य**

અધ્યાય : ૧૮

શુકાનંદમુનિએ પૂછેલા મહાબુદ્ધિશાળી શ્રીહરિએ માઘસ્નાનનો વિધિ સારી રીતે કહ્યો છે.

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા, હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે પરમેશ્વર નારાયણમુનિનું વચન સાંભળીને શુકાનંદ મુનિએ શ્રીહરિને નમસ્કાર કરીને પૂછ્યું : (૧) હે સ્વામિન્ ! હે પ્રભો ! હું માઘસ્નાનનો અને ચાન્દ્રાયણ વ્રતનો વિધિ સાંભળવા ઈચ્છું છું. માટે મને તે કહેવા માટે તમો યોગ્ય છો. (૨) હે રાજન્ ! આવી રીતે તપમાં સ્થિતિવાળા શુકાનંદમુનિએ આદરથી પુછાયેલા સમગ્ર શાસ્ત્રના અર્થને જાણનારા **શ્રીહરિ શુકાનંદમુનિ અને સમગ્ર ભક્તોને આનંદ આપતા સતા બોલ્યાઃ** (૩) હે મુને ! તમોને **માઘ-સ્નાનનો વિધિ** કહું છું. તે તમો સાંભળો, માઘસ્નાન વિશેષપણે તીર્થમાં જ કરાય છે. (૪) જે માણસના બન્ને હાથ-પગ-વાણી-મન નિયમમાં છે અને વિદ્યા-તપ અને કીર્તિ નિયમમાં છે, તે માણસ તીર્થનું ફળ પામે છે. દુષ્પરિગ્રહ અને પારકાને પીડા કરવાથી નિવૃત્તિ તે હાથનો સંયમ છે. દૃષ્ટિથી પવિત્ર દેશમાં પગ મૂકવો તે પગનો સંયમ છે, પારકા અથવા પોતાના દ્રોહને વર્જીને વાણી ઉચ્ચારણ કરવી તે વાણીનો સંયમ છે, પારકાના અનિષ્ટ ચિન્તનનો અભાવ તે મનનો સંયમ છે. વ્યભિચારાદિથી રહિતપણું તે વિદ્યાનો સંયમ છે. દંભથી રહિત થવું તે તપનો સંયમ છે. પાપકીર્તિથી રહિતપણું તે કીર્તિસંયમ છે. (૫) શ્રદ્ધા વિનાનાં, પાપકર્મોમાં મનવાળા, નાસ્તિક, તીર્થફળ વિષે જેના સંશયો નાશ પામ્યા નથી તેવા, શાસ્ત્રોક્ત સત્કર્મોમાં કુતર્કથી સંદેહ કરનારા અને નિંદામાં પ્રીતિવાળા : આ છ પ્રકારના મનુષ્યો તીર્થના ફળને ક્યારેય પણ પામતા નથી. (૬) તીર્થરાજ પ્રયાગ, પુષ્કર અથવા કુરુક્ષેત્રને પામીને તેમાં માઘમાસમાં નિત્ય સ્નાન કરે અથવા જે કોઈ તીર્થમાં નિત્ય સ્નાન કરે : આવી શાસ્ત્ર મર્યાદા છે. (૭) સમુદ્રને નહિ પામનારી નદીઓ માઘમાસમાં એક દિવસના સ્નાનથી ત્રણ દિવસના સ્નાનનું ફળ આપે છે. સમુદ્રમાં જનારી નદીઓમાં એક દિવસ સ્નાન કરે તો તે પંદર દિવસના સ્નાનનું ફળ આપે છે અને સમુદ્ર તો એક દિવસના સ્નાનથી એક માસના સ્નાનનું ફળ આપે છે. (૮) અરુણોદયથી આરંભીને પ્રાતઃકાળ સુધી માઘસ્નાનનો સમય મુનિઓએ પુણ્ય આપનારો કહેલો છે જ. (૯) તારાના દર્શને સહિત સ્નાન **ઉત્તમ** કહેલું છે. તારા ન દેખાય તે સ્નાન **મધ્યમ** કહેલું છે. સૂર્યનારાયણના ઉદય વખતનું સ્નાન તે મધ્યમ સ્નાનથી **કનિષ્ઠ** કહેલું છે. (૧૦) માઘ માસમાં ઊના જળથી સ્નાન તે વૃથા જ કહેલું છે. (જેવી રીતે) વેદ-પુરાણાદિ મંત્રોએ રહિત જપ વૃથા છે. વેદાધ્યયનથી રહિત બ્રાહ્મણમાં દાન વૃથા છે. બ્રાહ્મણાદિને ભોજને વર્જીત ભોજન કરેલું અન્ન વૃથા છે. (૧૧) હે મુનિસત્તમ ! બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય અને વૈશ્યોને 'અબ્દૈવત' મંત્રોના ઉચ્ચારણ સહિત સ્નાન ઈચ્છાયેલું છે. શૂદ્રો અને સ્ત્રીઓને તો મૌનથી જ સ્નાન ઈચ્છાયેલું છે. (સર્વ સાધારણ **મંત્ર** પદ્મપુરાણમાં કહેલો છે તે નિર્ણયસિન્ધુમાં કહ્યો છે 'દુખદારિદ્રયનાશાય શ્રીવિષ્ણોસ્તોષણાય ચ । પ્રાતઃ સ્નાનં કરોમ્યદ્ય માઘે પાપવિનાશનમ્ । મકરસ્થે રવૌ માઘે ગોવિન્દાચ્યુત ! માધવ ! । સ્નાનેનાનેન મે દેવ ! યથોક્તફલદો ભવ । ઈમં મંત્રં સમુચ્ચાર્ય સ્નાયાન્મૌનસમન્વિતઃ ॥' આ મંત્રનું ઉચ્ચારણ કરી મૌનવ્રત રાખીને સ્નાન કરે. (૧૨) મકરમાં રહેલા સૂર્યનારાયણ હોય ત્યારે પોષ માસની

स्नानमाचरेत् । त्रिंशत्त्वहानि पुण्यानि मकरस्थे दिवाकरे ॥१३॥ अपावृतशरीरस्तु यः साक्षात्स्नानमाचरेत् । पदेपदेऽश्वमेधस्य फलमाप्नोति मानवः ॥१४॥ ततः स्नात्वा शुभे तीर्थे दत्त्वा शिरसि वै मृदम् । वेदोक्तविधिना ब्रह्मन् ! सूर्यायार्घ्यं निवेदयेत् ॥१५॥ पितृन्सन्तर्पयेत्तत्स्थः समुत्तीर्य ततो जलात् । इष्टदेवं नमस्कृत्य पूजयेत्पुरुषोत्तमम् ॥१६॥ भूशायी ब्रह्मचारी च शक्तः स्नानं समाचरेत् । अशक्तो नियमाचारे स्नानमात्रं समाचरेत् ॥१७॥ यथाकथञ्चित्कर्तव्यं माघस्नानमिति स्मृतिः । अतिरुग्णाश्चातिवृद्धाः स्नायुरुष्णेन वारिणा ॥१८॥ तिलस्नायी तिलोद्वर्ती तिलहोमी तिलोदकी । तिलभुक् तिलदाता च षट्तिलाः पापनाशनाः ॥१९॥ सरित्तोयाद्यभावे तु नवकुम्भस्थितं जलम् । वायुना ताडितं रात्रौ गङ्गातोयसमं विदुः ॥२०॥ तन्नास्ति पातकं लोके यन्न स्नानाद्विनश्यति । मासोपवासादधिकं माघस्नानं मुने! ध्रुवम् ॥२१॥ जीवता भुज्यते दुःखं मृतो दुःखं न पश्यति । एतस्मात्कारणाद्भूमौ माघस्नानं विशिष्यते ॥२२॥ अहन्यहनि दातव्यास्तिलाः शर्करयान्विताः । त्रयो भागास्तिलानां हि चतुर्थः शार्करो मतः ॥२३॥ माघावसाने रुचिरान् षड्रसान्सम्प्रदापयेत् । दम्पत्योर्वाससी सूक्ष्मे सप्तधान्यसमन्विते ॥२४॥ त्रिंशत्तु मोदका देयाः शर्करातिलसंयुताः । ताम्रपात्राणि दद्याच्च तिलोपेतानि शक्तितः ॥२५॥ कम्बलाजिनवस्त्राणि नानारत्नानि शक्तितः । चोलकानि तु दिव्यानि प्रच्छादनपटांस्तथा ॥२६॥ उपानहौ पादगुप्ते मोचकौ पापमोचकौ । तथान्यदपि यत्किञ्चिन्माघे स्वस्य प्रियं भवेत् ॥२७॥ तन्माघस्नायिनां देयं विप्राणां भूतिमिच्छता । स्वल्पेऽपि दाने वक्तव्यं माधवः प्रीयतामिति ॥२८॥ नदीतडागप्रहिवापिकादौ गृहेऽपि वा शीतजलेन

પૂર્ણિમાથી આરંભીને પવિત્ર ત્રીશ દિવસ સુધી માઘસ્નાન કરે. (અહીંયાં કેટલાકે પોષ માસની સુદી એકાદશી અથવા દ્વાદશીથી આરંભીને પણ માઘસ્નાન કહ્યું છે.) (૧૩) વસ્ત્રાદિથી શરીરને ઢાંકીને પ્રત્યક્ષ સ્નાન કરે, ઘેરથી શરીર ઢાંક્યા વિના નદીમાં સ્નાન કરવા જાય. નદીમાં સ્નાન કરી; ભીનું વસ્ત્ર ઓઢીને જ ફરી ગૃહમાં આવે, તે મનુષ્ય **પગલે પગલે અશ્વમેધ યજ્ઞનું ફળ** પામે છે. (૧૪) હે બ્રહ્મન્ ! સ્નાનના સમયમાં મસ્તકમાં તીર્થની મૃત્તિકાને લેપ કરીને શુભ તીર્થમાં સ્નાન કરી, વેદોક્ત વિધિથી સૂર્યને અર્ઘ્ય આપે. (૧૫) જળમાં રહીને જ પિતૃઓનું તર્પણ કરે પછી જળથી બહાર આવી ઈષ્ટદેવ પુરુષોત્તમને નમસ્કાર કરીને પૂજન કરે. (૧૬) શરીરની શક્તિવાળો પુરુષ ભૂમિમાં શયન કરે અને બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરતો થકો સ્નાન કરે. પૃથ્વી પર શયનાદિમાં અશક્ત પુરુષ સ્નાન માત્રનું આચરણ કરે. (૧૭) કોઈ પણ પ્રકારે માઘસ્નાન કરવું આવી સ્મૃતિ છે. બહુ રોગી, અત્યન્ત વૃદ્ધ હોય તે ઊના પાણીથી સ્નાન કરે. (૧૮) તિલોને લઈ ચોપડીને સ્નાન કરનાર-તિલના ચૂર્ણથી અંગમર્દન કરનાર-તિલનો હોમ કરનાર-તિલના જળથી પિતૃઓનું તર્પણ કરનાર-તિલ ખાનાર-તિલદાતા આ છ કાર્યોમાં ઉપયોગ કરેલા તિલ સમગ્ર પાપને નાશ કરનાર છે. (૧૯)નદીના જળના અભાવે નવા ઘડામાં રહેલું જળ રાત્રિમાં વાયુથી ઠંડુ થયેલું, ગંગાના જળ સમાન જાણવું. (૨૦) હે મુને ! જગતમાં જે પાતક કહેલાં માઘસ્નાનથી ના નાશ પામે તેવું કોઈ પાતક નથી. **માઘસ્નાનથી સર્વે પાપો નાશ પામે છે,** માટે માઘસ્નાન માસના ઉપવાસથી પણ અધિક છે. (૨૧) પ્રાણોને ધારણ કરતા મનુષ્યે શીતને સહન કરવાનું કષ્ટ અનુભવાય છે. દેહનો ત્યાગ કરીને પરલોકમાં ગયેલો માઘસ્નાનથી દુઃખ પામતો નથી. માટે પૃથ્વીમાં માઘસ્નાન વિશેષ છે. (૨૨) તે કરનારે દરરોજ સાકરથી યુક્ત તલ આપવા, તલોના ત્રણ ભાગ અને ચોથો ભાગ સાકરનો માનેલો છે. (૨૩) માઘસ્નાનની સમાપ્તિમાં અતિ સુંદર છ રસોથી યુક્ત પદાર્થો શક્તિ પ્રમાણે આપે. સાત ધાન્ય (જવ, ઘઉં, ડાંગર, તલ, ડાંગ, શ્યામો, ચીણો) અને દંપતિ -(સ્ત્રીપુરુષો)ને ઉચિત સૂક્ષ્મ વસ્ત્રો આપે. (૨૪) સાકરથી યુક્ત તલના ત્રીશ લાડુઓ આપવાં. તલથી યુક્ત તાંબાનાં પાત્રો શક્તિ પ્રમાણે આપે. (૨૫) કામળીઓ, મૃગચર્મો અને વસ્ત્રો, નાના રત્નો, સુંદર ડગલાઓ તથા ઓઢવાનાં વસ્ત્રો આપે. (૨૬) પગના રક્ષણ કરનાર જોડાં, દાતાના પાપને નિવૃત્ત કરનાર મોજાં તથા બીજું પોતાનું જેકંઈ પણ પ્રિય હોય; પોતાની ઉન્નતિ ઈચ્છતા માઘસ્નાન કરતાએ તે બધું માઘસ્નાન કરતા વિપ્રોને માઘ માસમાં આપવું. થોડા દાનમાં પણ **'શ્રીહરિ પ્રસન્ન થાઓ'** આ પ્રમાણે બોલવું. (૨૭-૨૮)

હે બ્રહ્મર્ષે ! મારાં આશ્રિત જનોએ માઘ માસમાં દરરોજ નદી, તળાવ, કૂવો અને વાપિકા વગેરેમાં અથવા ગૃહમાં પણ ઠંડા જળથી સૂર્યનારાયણ ઉદય થયા પહેલાં સ્નાન કરવું. (૨૯)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

माघे । स्नानं विधेयं रविदर्शनात्प्राङ्मदाश्रितैर्ब्रह्मऋषेऽनुघस्रम् ॥२९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे नागटङ्कपुरे माघस्नानविधिनिरूपणनामाष्टादशोऽध्यायः ॥१८॥

श्रीनारायणुनिरुवाच – **चान्द्रायणव्रतस्याथ विधिं शुक ! वदामि ते । वैष्णवादिपुराणेषु यत्प्रोक्तं पापशुद्धये ॥१॥ शुक्लपक्षे चतुर्दश्यां पौषमासे समाहितः । चान्द्रायणव्रतं मासं गृह्णीयात् सर्वपापजित् ॥२॥ भूशय्या ब्रह्मचर्यं च त्रिकालं स्नानमन्वहम् । लक्ष्मीनारायणस्यार्चा कार्याऽखण्डश्च दीपकः ॥३॥ आज्येन तर्पयेद्वह्निं सर्वपापोपशान्तये । चरुं भैक्षं तथा सक्तून कणान् यावकमेव च ॥४॥ शाकं क्षीरं दधि घृतं फलमूलोदकानि च । हुतशिष्टं तु वा पश्चात्प्राशयेदन्नमादरात् ॥५॥ धात्रीफलोपमान् ग्रासान् पौर्णमास्यां तु भक्षयेत् । हृद्यान् पञ्चदशैवाथ ह्रासयेच्च दिने दिने ॥६॥ विंशत्या सहितं येन कृष्णपक्षे भवेच्छतम् । अमावास्यादिने चैव द्विजश्चोपवसेत्ततः ॥७॥ शुक्लां पक्षतिमारभ्य चन्द्रवृद्धिक्रमेण च । विंशत्या सहितं भूयो ग्रासानां स्याच्छतं तथा ॥८॥ एकस्य प्रणवो मन्त्रो भूर्द्वयोश्च भवेदिह । भुवस्त्रयाणां स्वश्चापि चतुर्णां मह एव च ॥९॥ भवेदथ च पञ्चानां षण्णां जन उदाहृतः । सप्तानां तु तपः सत्यमष्टानां परिकीर्तितम् ॥१०॥ ऊर्ग्नवानां भवेदिट् च दशानां मन्त्र एव च । एकादशानामोजश्च तेजश्चातः परं भवेत् ॥११॥ त्रयोदशानां पुरुषस्ततो धर्मः प्रकीर्तितः**

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે નાગટંકપુરે માઘસ્નાનવિધિ નિયમનિરૂપણનામાષ્ટાદશોઽધ્યાયઃ (૧૮)

અધ્યાય : ૧૯

પોતાના ભક્તોનું હિત કરનારા શ્રીહરિએ શુકાનંદ મુનિને સ્નેહથી ચાન્દ્રાયણ વ્રતનો વિધિ કહ્યો છે.

શ્રી નારાયણ મુનિ બોલ્યા : હે શુકાનંદ મુને ! હવે ચાન્દ્રાયણ વ્રતનો વિધિ તમોને કહું છું, જે ચાન્દ્રાયણ વ્રત વિષ્ણુપુરાણાદિમાં પાપની શુદ્ધિ માટે કહેલું છે. (૧) સ્થિર ચિત્તવાળો પુરુષ પોષ માસના શુકલપક્ષમાં ચૌદશને દિવસે સર્વ પાપને નાશ કરનાર, ચન્દ્રની ગતિનું ચરણ (કલા)ની માફક જે કર્મમાં જેમ હોય તેમ ગ્રાસનો હ્રાસ અને વૃદ્ધિ થાય તે ચાન્દ્રાયણ કહેવાય છે. એવું વ્રત એક માસ સુધી ગ્રહણ કરવું. (૨) દરરોજ પૃથ્વી ઉપર શયન કરવું. બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવું. ત્રણ સમય સ્નાન કરવું. શ્રી કૃષ્ણની પૂજા કરવી, અખંડ ઘીનો દીવો રાખવો. (૩) સર્વે પાપની શાંતિ માટે ઘૃતથી અગ્નિને તૃપ્ત કરવો, આ વ્રતમાં ચરુ = ઓસાવ્યા વિનાનો ભાત, ભૈક્ષ = ભિક્ષા પ્રાપ્ત જે કાંઈપણ અદૂષિત અન્ન, સાથવો, ચોખા આદિના કણ (કણકી), જવ સંબંધી યાવક તથા શાક, દૂધ, દહીં, ઘૃત, ફળ, મૂળ અને જળ ભક્ષણ કરે. આમાં ઉત્તરોત્તર શ્રેષ્ઠ જાણવું. અથવા હોમમાં અવશેષ રહેલું અન્ન હોય તે અંતે આદરથી જમે. (૪-૫) આ વ્રત ચન્દ્રની કલાની માફક ઘટાડે અને વૃદ્ધિ પમાડે માટે તેની **ચાન્દ્રાયણ** એવી સંજ્ઞા સાર્થક છે. તેમાં **યવમધ્ય અને પિપીલિકા મધ્યનો પ્રકાર** કહું છું. તેમાં પૂર્ણિમાએ લીલા મોટા આંબળા જેવડા કોળિયા પંદર જ જમે. પછી દિવસે દિવસે એક એક ઓછો કરે. અર્થાત્ પડવાને દિવસે ચૌદ, બીજને દિવસે તેર, એ રીતે એક એક ઓછો કરીને અમાવસ્યાને દિવસે તો ઉપવાસ કરે. એમ કરતા કૃષ્ણ પક્ષમાં બધા મળીને એકસો વીશ કોળિયા જમવામાં આવે. તે પછી માઘ માસના શુકલપક્ષમાં પડવાને દિવસે એક કોળિયો, બીજે બે એમ દરરોજ એકએક કોળિયાની વૃદ્ધિ ક્રમથી ચન્દ્રકળાની વૃદ્ધિને અનુસારે ફરીથી પણ એકસો વીશ કોળિયા જમે, એવો નિયમ જાણવો. (૬ થી ૮) તેમાં ગ્રાસના અભિમંત્રણ મંત્રો કહું છું. ચાન્દ્રાયણ વ્રતમાં પ્રથમ ગ્રાસનો પ્રણવ (ઓમકાર) મંત્ર છે. તે નમઃ સ્વાહા શબ્દની સાથે જોડવાથી ૐ નમઃ સ્વાહાઃ એમ અભિમંત્રણ કરવા પૂર્વક પ્રથમ કોળિયાને જમે બે ગ્રાસનો 'ભૂઃ' એવો મંત્ર છે, એટલે 'ભૂર્નમઃ સ્વાહા' એમ અભિમંત્રણ કરવા પૂર્વક; આ પ્રમાણે આગળ જાણવું. ચાર ગ્રાસનો મંત્ર 'સ્વઃ' એવો છે. પાંચ ગ્રાસનો મંત્ર 'મહઃ' છે. છ ગ્રાસનો મંત્ર 'જનઃ' એવો મંત્ર કહ્યો છે. સાત ગ્રાસનો મંત્ર 'તપઃ' છે. આઠ ગ્રાસનો મંત્ર 'સત્ય' છે. નવ ગ્રાસનો મંત્ર 'ઊર્જે નમઃ સ્વાહા' એવો માનેલો છે. દશ ગ્રાસનો મંત્ર 'ઈટ્' છે. અગિયાર ગ્રાસનો મંત્ર 'ઓજઃ' એવો છે. બાર ગ્રાસનો મંત્ર 'તેજઃ' એવો છે. તેર ગ્રાસનો મંત્ર 'પુરુષઃ' એવો

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

। शिवः पञ्चदशानां च ग्रासानां मन्त्र उच्यते ॥१२॥ स्वाहाकारनमस्कारयुक्तैर्मन्त्रैः पृथक् पृथक् । अभिमन्त्र्य ग्रसेद्ग्रासान् दिनसङ्ख्याक्रमेण च ॥१३॥ समाप्ते तु व्रते दद्याद्गां वृषं च द्विजातये । चान्द्रायणेन चैकेन सर्वपापक्षयो भवेत् ॥१४॥ उद्यापनेन सहितं कृत्वेदं व्रतमाप्नुयात् । इह लोके धनारोग्यं सुखं सौभाग्यसम्पदम् ॥१५॥ प्राप्नुयात्परलोके च शक्रस्य सदने स्थितिम् । विष्णुप्रीत्यै कृते त्वस्मिन् प्राप्नुयाद्धाम वैष्णवम् ॥१६॥ चान्द्रायणं व्रतमिति प्रोक्तं तुभ्यं मया मुने!। प्रायश्चित्तव्रतेष्वेतत्प्रायो मुख्यतया मतम् ॥१७॥ सुव्रत उवाच – इत्याश्रुत्य प्रभोर्वाक्यं शुकानन्दस्तथेतरे । हृष्टा बभूवुर्नृपते ! प्रणेमुश्च तमीश्वरम् ॥१८॥ ततः प्रभाते भगवान् पर्वस्नानं तिलोदकैः । कृत्वा ददौ ब्राह्मणेभ्यस्तिलपात्राणि काञ्चनम् ॥१९॥ सहस्रशः कम्बलांश्च नीशारांश्च सहस्रशः । सतूलान् कञ्चुकांश्चादात् ब्राह्मणेभ्यः सहस्रशः ॥२०॥ ब्राह्मणान् भोजयामास तदिष्टैर्भोजनैर्बहून् । प्रादाच्च दक्षिणास्तेभ्यो भगवान् धर्मरक्षकः ॥२१॥ सन्तर्प्य धार्मिश्च मुनीन् सदन्नैर्भ्रातुर्निवासे स्वयमप्यभुक्त । रात्रौ सदःस्थ स उपादिशत्स्वान् स्वसम्मतां श्रीऋषभोक्तशिक्षाम् ॥२२॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे नागटङ्कपुरे चान्द्रायणव्रतविधिनिरूपणनामैकोनविंशोध्यायः ॥१९॥

सुव्रत उवाच– दिनानि पञ्चैव स नागटङ्क एवं पुरेऽसौ भगवानुषित्वा । सूरेण भक्तैश्च वृतोऽखिलैः स्वैर्हेमन्तसिंहस्य पुरं प्रतस्थे ॥१॥ तं सोऽध्वनि प्राह नृपं सदीशस्त्वद्ग्राममादौ नय नस्ततस्ते । पुरं व्रजिष्याम इति प्रभूक्तं तथेति शीर्ष्णा स

છે. ચૌદ ગ્રાસનો મંત્ર 'ધર્મઃ' એવો મંત્ર માન્યો છે. પંદર ગ્રાસનો 'શિવઃ' એવો મંત્ર છે. એ રીતે સ્વાહાકાર અને નમસ્કારે યુક્ત એવા તે તે ૐકારાદિ મંત્રો વડે તે સંખ્યા ગ્રાસોને જુદા જુદા અભિમંત્રણ કરવા પૂર્વક દિવસની સંખ્યાના અનુક્રમથી જમે. (૯ થી ૧૩) ચાન્દ્રાયણ વ્રત સમાપ્ત થાય ત્યારે બ્રાહ્મણને ગાય અને બળદ આપે. એક ચાન્દ્રાયણ વ્રતથી સર્વ પાપનો નાશ થાય. (૧૪) આ વ્રત ઉદ્યાપને સહિત કરીને આ લોકમાં ધન, આરોગ્ય, સુખ-સૌભાગ્યની સંપત્તિ પામે છે. (૧૫) અને પરલોક જે ઈન્દ્રલોકમાં સ્થિતિ પામે છે. આ લોકમાં ચાન્દ્રાયણ વ્રત શ્રીકૃષ્ણની પ્રસન્નતા માટે કર્યું હોય તો શ્રીકૃષ્ણનું **ગોલોકધામ વગેરેને પામે છે.** (૧૬) હે મુને ! આ પ્રકારે ચાન્દ્રાયણ વ્રત તમોને મેં કહ્યું. આ ચાન્દ્રાયણ પ્રાયશ્ચિત્તોના વ્રતોમાં ઘણું કરી પ્રધાનપણે માનેલું છે. (૧૭) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિનું વાક્ય સાંભળીને શુકાનંદ મુનિ તથા બીજા સભામાં બેઠેલા પ્રસન્ન થયા અને પરમેશ્વર શ્રીહરિને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરતા હતા. (૧૮) પછી પોષ સુદી નોમે પ્રાતઃકાળમાં શ્રીહરિએ તિલમિશ્રિત ઠંડા જળથી ઉત્તરાયણ નિમિત્તે સ્નાન કરી તિલનાં પાત્રો અને સુવર્ણ બ્રાહ્મણોને આપ્યાં. (૧૯) હજારો હજાર કામળીઓ અને હજારો હજાર રજાઈઓ તથા રૂના ભરેલા ડગલાઓ હજારો બ્રાહ્મણોને આપ્યા. (૨૦) ધર્મરક્ષક શ્રીહરિ ઘણા બ્રાહ્મણોને ઈષ્ટ-મિષ્ટાન્ન ભોજનોથી જમાડતા હતા. તે બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપતા હતા. (૨૧)

ધર્મપુત્ર શ્રીહરિ મુનિઓને સુંદર ભોજનોથી તૃપ્ત કરી પોતાના નાના ભાઈ ઈચ્છારામના નિવાસમાં પોતે પણ જમ્યા. રાત્રિએ સભામાં બેસીને પોતે અત્યંત માનેલા ભાગવતમાં શ્રીઋષભદેવે કહેલાં શિક્ષાનાં વચનો પોતાના ભક્તજનોને ઉપદેશ આપતા હતા. (૨૨)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે નાગટંકપુરે ચાન્દ્રાયણ-વ્રતવિધિ નિરૂપણનામૈકોનવિંશોઽધ્યાયઃ (૧૯)

અધ્યાય : ૨૦

ભગવાન શ્રીહરિકૃષ્ણે હેમન્તસિંહ આદિક હરિભક્તોની પ્રસન્નતા માટે પંચાળાગામમાં પુષ્પદોલોત્સવ કર્યો તેનું વર્ણન છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! આ પ્રકારે નાગડકાપુરમાં પાંચ દિવસજ રહીને સુરસિંહ રાજા અને સમગ્ર પોતાનાં ભક્તજનોએ વીંટાયેલા સતા હેમન્તસિંહ રાજાના જૂનાગઢ તરફ પોષ સુદી ૧૦ ના દિવસે પ્રયાણ કર્યું. (૧) સાધુજનોના

उरीचकार ।।२।। षष्ठेऽह्नि स ग्राममवाप तस्य पञ्चालसंज्ञं द्रुमराजिरम्यम् । श्रुत्वा तमायातमनूपसिंहो ग्राम्यैः समं सन्मुखमाजगाम ।।३।। ते तं प्रणम्याच्युतमादरेण हेमन्तसिंहं च समेत्य सर्वे । वादित्रनादैः सममेव निन्युर्ग्रामं सभक्तं तमुदारकीर्तिम् ।।४।। हेमन्तसिंहोऽथ निजे गृहे तं निवासयामास सपार्षदं च । यथोचितं वासयति स्म सर्वानन्यांश्च भक्तानपि भूपवर्य! ।।५।। हरेर्भागवतानां च स्त्रीपुंसानां स भूपतिः । यथोचितं यथावित्तं चकारातिथ्यमादरात् ।।६।। सर्वसम्पत्समृद्धं स्वं गृहं च सपरिच्छदम् । प्रभोरधीनं कृत्वैव तस्थावतिथिवन्नृपः ।।७।। निवृत्तिधर्मवासार्हं ग्रामं तं वीक्ष्य स प्रभुः । पूर्दोषानशुचित्वादीन् विदन्नाह नराधिपम् ।।८।। श्रीनारायणमुनिरुवाच - अयं ग्रामः समीचीनः सतां वासाय सम्मतः । जीर्णदुर्गपुरावासो न सद्भ्यो रोचते किल ।।९।। ग्रामस्तवायं प्राचीनस्तत्पुरं च तवैव हि । विशेषं नैव पश्यामि जीर्णदुर्गे ततस्त्वतः ।।१०।। नयेथा यदि तत्रास्मांस्तर्हि द्वित्रांस्तु वासरान् । वत्स्यामोऽत्र तु राजर्षे! द्वित्रान्मासानपि ध्रुवम् ।।११।। इत्युक्तः स नृपो भूम्ना प्रीतः प्रोवाच तं प्रभो! । यत्रेच्छा ते भवेत्तत्र सद्भिः सह सुखं वस ।।१२।। ममापि न विशेषोऽस्ति पुरे ग्रामात्तु कश्चन । पौरास्त्वद्दर्शनं कर्तुमत्रायास्यन्ति सर्वशः ।।१३।। तत्रोवास ततः स्वामी भक्तैः सह मुदान्वितः । भक्तानानन्दयन् सर्वान्सकुटुम्बं नृपं च तम् ।।१४।। यथोत्तमस्य नृपतेर्गृहं दुर्गपुरे प्रभोः । स्वकीयमेवास्ति तथा गृहं तस्याप्यभूत्किल ।।१५।। सकुटुम्बस्य नृपतेस्तस्य भक्त्या वशीकृतः । सार्धमासं सुखेनैव न्यवसत्तत्र स प्रभुः ।।१६।। तद्दर्शनार्थमाजग्मुर्जीर्णदुर्गनिवासिनः । पुरुषाश्च स्त्रियः सर्वास्तद्भक्ताः स्निग्धचेतसः ।।१७।। ग्रामान्तरेभ्योऽपि

એક સ્વામી શ્રીહરિએ હેમન્તસિંહ રાજાને કહ્યું, હે રાજન્ ! પ્રથમ અમોને તમારા પંચાળા ગામમાં લઈ જાઓ. પછી તમારા જીર્ણદુર્ગપુરમાં આપણે સર્વે જઈશું. આ પ્રમાણે શ્રીહરિનું વચન હેમન્તસિંહે એમ થાઓ એમ કહીને મસ્તકે અંગીકાર કર્યું. (૨) શ્રીહરિ તે દિવસે અર્થાત્ પોષ સુદી પૂર્ણિમાને દિવસે પલાશાદિ મહાવૃક્ષોની પંક્તિઓથી રમણીય પંચાળા ગામમાં પહોંચ્યા. પોતાના ગામમાં આવતા શ્રીહરિને સાંભળીને હેમંતસિંહના નાના ભાઈ અનુપસિંહ પોતાના ગામના ભક્તોની સાથે સન્મુખ ચાલ્યા.(૩) તે સર્વે, અનુપસિંહાદિ ભક્તો આદરપૂર્વક પરમેશ્વર શ્રીહરિને પ્રણામ કરી શ્રીહરિની સાથે પોતાના ગામના અધિપતિ હેમંતસિંહને મળીને વાજિંત્રોના નાદોની સાથે જ ભક્તમંડળ સહિત મહાયશસ્વી શ્રીહરિને ગામમાં લઈ ગયા. (૪) હે રાજન્ ! પછી **હેમંતસિંહે પોતાના ભવનમાં** પાર્ષદોએ સહિત **શ્રીહરિને** નિવાસ કરાવ્યો. ઉત્તમાદિને પોતાના ભવનમાં, બીજા ગૃહસ્થોને ગામમાં ગૃહસ્થજનોનાં ગૃહોમાં અને મુનિઓને ગામ બહાર બગીચામાં કેસૂડાના વનમાં પર્ણશાળાઓમાં **યથાયોગ્ય નિવાસ** કરાવ્યો. (૫) હેમંતસિંહ રાજા શ્રીહરિના ભક્તો સ્ત્રી અને પુરુષોનું આતિથ્ય યથાયોગ્ય અને વિત્ત પ્રમાણે આદરપૂર્વક કરતા હતા. (૬) હેમંતસિંહ રાજા સર્વ સંપત્તિ યુક્ત ઉપકરણોએ સહિત પોતાનું ભવન શ્રીહરિને આધીન કરીને અતિથિની માફક જ રહ્યા. (૭) શ્રીહરિએ નિવૃત્તિધર્મમાં રહેલાં ત્યાગી જનોને નિવાસ યોગ્ય પંચાળા ગામ જોઈ અપવિત્રતાદિ નગરના દોષોને જાણતા સતા હેમન્તસિંહ રાજાને કહ્યું. (૮) **શ્રીનારાયણ મુનિ બોલ્યા,** હે રાજન્ ! આ તમારું ગામ સાધુઓના નિવાસ માટે સારું છે. જીર્ણદુર્ગપત્તનમાં સાધુઓને નિવાસ રુચિકર નથી જ. (૯) આ ગામ તમારું પુરાતન છે. અને જૂનાગઢ પણ પ્રાચીન છે. માટે આ ગામથી જૂનાગઢમાં અધિક કાંઈ જોતો નથી. (૧૦) હે રાજર્ષે ! જો અમોને જૂનાગઢમાં લઈ જશો તો બે-ત્રણ દિવસો નિવાસ કરીશું, આ ગામમાં તો બે-ત્રણ મહિના સુધી પણ રહીશું જ. (૧૧) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પરમેશ્વરે કહેવાયેલા હેમન્તસિંહ રાજાએ પ્રસન્ન થઈને કહ્યું, હે પ્રભો ! તમારી ઇચ્છા જે પુરમાં રહેવાની હોય તે પુરમાં સંતો સાથે નિવાસ કરો. (૧૨) હે હરે ! મારે પણ ગામથી નગરમાં કાંઈ વિશેષ નથી. સર્વે નગરજનો તમારા દર્શન કરવા અહીં આવશે. (૧૩) હે રાજન્ ! પછી હર્ષયુક્ત શ્રીહરિ પરિવારે સહિત રાજાને અને સર્વ ભક્તોને આનંદ આપતા સતા મુનિ અને ભક્તોની સાથે **પંચાળા** ગામમાં રહ્યા. (૧૪) ગઢપુરમાં ઉત્તમરાજાનું ગૃહ જેમ શ્રીહરિને પોતાનું જ છે, તેમ હેમંત રાજાનું ઘર પણ શ્રીહરિને પોતાનું જ થયું. (૧૫) શ્રીહરિએ પરિવારે સહિત હેમન્તસિંહ રાજાની ભક્તિથી વશ થઈને પંચાળા ગામમાં **દોઢ માસ સુધી** સુખપૂર્વક નિવાસ કર્યો. (૧૬) જૂનાગઢના નિવાસી અત્યંત પ્રીતિયુક્ત મનવાળા શ્રીહરિના ભક્તો, સર્વ પુરુષો અને સ્ત્રીઓ શ્રીહરિનાં દર્શન કરવા માટે પંચાળા ગામમાં આવ્યા. (૧૭) હજારો હરિભક્તો નાના પ્રકારનાં બીજા ગામોથી પણ પંચાળા ગામમાં આવતા

जनास्तत्राजग्मुः सहस्रशः । मानितास्ते भगवता न्यवसन् दर्शनोत्सुकाः ॥१८॥ उत्सवः शिवरात्र्यां च तत्रादावभवन्महान् । उपवासं हरिश्चक्रे तदा भक्तजनैः सह ॥१९॥ महारुद्राभिषेकं च ब्राह्मणैः शङ्करोपरि । कारयित्वा ददौ तेभ्यो दक्षिणां प्रचुरां ततः ॥२०॥ द्वितीये दिवसे विप्रान् भोजयित्वा सहस्रशः । चकार पारणां स्वामी धर्माध्वपरिरक्षकः ॥२१॥ प्रत्यहं च सभासंस्थो निजभक्तान् स ईशिता । ब्रह्मविद्याप्रकारांश्च वेदोक्तानप्यबूबुधत् ॥२२॥ जन्मोत्सवं भगवतो नरनारायणस्य च । फाल्गुने फल्गुनीऋक्षे महान्तमकरोत्प्रभुः ॥२३॥ वृत्तालये यथा पूर्वं स चकार महोत्सवम् । तथैवात्रापि भगवांश्चकारानन्दयन्निजान् ॥२४॥ नानादेशागता लोका भक्त्याऽऽनर्चुस्तमीश्वरम् । उपचारैर्बहुविधैरनैकैश्चाप्युपायनैः ॥२५॥ हेमन्तसिंहस्तु नृपः प्रत्यहं तस्य पूजनम् । चकार च विशेषेण दिने तस्मिन्निजैः सह ॥२६॥ नानाविधानि वस्त्राणि श्वेतपीतारुणानि सः । अलङ्कारान् बहून् हैमान् ददौ तस्मै च भक्तितः ॥२७॥ काश्मीरकेसरोपेतचन्दनेन सुगन्धिना । अखण्डैरक्षतैः श्वेतैः पौष्पैर्हारैश्च शेखरैः ॥२८॥ अबीरेण गुलालेन महानीराजनेन च। सम्पूज्य पुष्पाञ्जलिना साष्टाङ्गं प्रणनाम सः ॥२९॥ ततो रामप्रतापं च सानुजं समपूजयत् । अमूल्यवस्त्राभरणैर्गन्धमाल्याक्षतादिभिः ॥३०॥ गङ्गादित्यादयो योषास्तं पुपूजुः सतां पतिम् । अन्येऽपि पौरा भक्त्यैव ग्राम्याश्चार्चंस्तमादरात् ॥३१॥ सभ्रातृकः स राजाथ मुनीन्सर्वांश्च भक्तितः । चन्दनाक्षतपुष्पाद्यैर्वसनैः सद्भिरार्चयत् ॥३२॥ सिताज्यमिश्रैः पक्वान्नैर्भक्ष्यैर्भोज्यैश्च भूरिशः । सन्तर्पयामास स तान्नराधिप उदारधीः ॥३३॥ तस्मिन्महोत्सवे रात्रौ महत्यां भक्तसंसदि । स सत्सिंहासनारूढः शशी ऋक्षेष्विवाऽऽबभौ ॥३४॥ तत्रर्षयो गृहस्थाश्च सधवा विधवाः स्त्रियः । वीक्षमाणास्तमेवैकं निषेदुर्निखिला अपि ॥३५॥ तानुवाच हरिर्भक्तान्संशयः कस्यचिद्यदि । कश्चिद्धृदि भवेत्तर्हि पृच्छतेति नराधिप! ॥३६॥ सम्प्रेरणेनाथ सतामखण्डानन्दस्तदा

હતા. શ્રીહરિએ સત્કાર કર્યા થકા દર્શનમાં ઉત્સાહવાળા થઈ પંચાળા ગામમાં નિવાસ કરતા હતા. (૧૮) પ્રથમ પંચાળા ગામમાં શિવરાત્રીનો માઘ વદી ચૌદશને દિવસે મોટો ઉત્સવ થયો. તે સમયે શ્રીહરિએ ભક્તજનોની સાથે ઉપવાસ કર્યો. (૧૯) વળી શ્રીહરિએ બ્રાહ્મણોની પાસે શંકરની ઉપર રુદ્રાભિષેક કરાવીને પછી તે બ્રાહ્મણોને ઘણી દક્ષિણા આપી. (૨૦) ધર્મમાર્ગનું રક્ષણ કરનારા શ્રીહરિએ અમાવસ્યાને દિવસે હજારો બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવીને પારણાં કર્યાં. (૨૧) નિયામક શ્રીહરિએ દરરોજ સભામાં વેદોમાં કહેલી ઉદ્‌ગીથ-શાંડિલ્ય-અક્ષિવિદ્યા વગેરે બ્રહ્મવિદ્યાઓ અને એકાંતિક ભગવાનના ભક્તોના ધર્મોનો પોતાના ભક્તોને બોધ આપ્યો. (૨૨) **શ્રીહરિએ** ફાગણ માસમાં ફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં **ભગવાન નરનારાયણનો મોટો જન્મોત્સવ** કર્યો. (૨૩) સમગ્ર ઐશ્વર્ય સંપન્ન શ્રીહરિએ પોતાના ભક્તોને આનંદ આપતાં સતાં પહેલાં વૃત્તાલયપુરમાં જેમ શ્રીનરનારાયણના જન્મનો મહોત્સવ કર્યો હતો, તેજ પ્રકારે આ **પંચાળા ગામ**માં પણ કર્યો. (૨૪) નાના દેશથી આવેલાં હરિભક્તો નાના પ્રકારના ચન્દનપુષ્પાદિ અને ઘણા પ્રકારની રૂપિયાના થાળો ભરેલી ભેટોથી પણ ભક્તિપૂર્વક શ્રીહરિને પૂજતા હતા. (૨૫) હેમન્તસિંહ રાજા તો દરરોજ શ્રીહરિની પૂજા કરતા હતા. તે પુષ્પદોલોત્સવના દિવસે તો પોતાનાં કુટુંબીજનોની સાથે શ્રીહરિનું પૂજન કરતા હતા. (૨૬) હેમતસિંહ રાજા ધોળાં, પીળાં,લાલ નાના પ્રકારનાં વસ્ત્રો અને સુવર્ણનાં ઘણાં અલંકારો ભક્તિથી શ્રીહરિને અર્પણ કરતા હતા. (૨૭) સુગન્ધિમાન કેશર -કુંકુમ યુક્ત ચન્દન અને ધોળા અક્ષત, નાના પ્રકારના પુષ્પોના હારો અને તોરાઓ અને ગુલાલ, મહા આરતી અને પુષ્પાંજલિથી હેમન્તસિંહ રાજા શ્રીહરિનું પૂજન કરીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરતા હતા. (૨૮-૨૯) પછી હેમન્તસિંહ અમૂલ્ય વસ્ત્રાભૂષણો અને ચંદનપુષ્પના હારો, અક્ષત વગેરેથી નાનાભાઈ ઈચ્છારામે સહિત રામપ્રતાપને પૂજતા હતા. (૩૦) હેમન્ત રાજાનાં માતુશ્રી-ગંગાબા તથા બહેન અદિતિ વગેરે સ્ત્રીઓ સત્પુરુષોના પતિ શ્રીહરિને પૂજતી હતી. (૩૧) બીજા જૂનાગઢનાં નિવાસીજનો અને પંચાળાનાં જનો શ્રીહરિને ભક્તિભાવથી અને આદરપૂર્વક જ પૂજન કરતા હતા. (૩૨) ઉદાર બુદ્ધિવાળા હેમન્તસિંહ રાજા સાકર અને ઘી યુક્ત ઘણાં પકવાનો ભક્ષ્ય અને ભોજ્ય પદાર્થોથી શ્રીહરિ સહિત મુનિઓને તૃપ્તિ પમાડતા હતા. (૩૩) તે પુષ્પદોલના મહોત્સવમાં રાત્રિએ થયેલી મુનિ આદિક ભક્તજનોની મહાસભામાં શ્રીહરિ અશ્વિની આદિ નક્ષત્રોમાં ચંદ્રની માફક શોભતા હતા. (૩૪) સભામાં સર્વે ઋષિઓ, ગૃહસ્થો અને સધવા-વિધવા સ્ત્રીઓ પણ એક શ્રીહરિને જ જોતાં સતાં બેઠાં હતાં. (૩૫) હે રાજન્ ! તે સમયે શ્રીનારાયણ મુનિ તે સર્વે ભક્તોના પ્રત્યે કહેતા હતા : હે ભક્તો ! જો કોઈના મનમાં કોઈ સંશય હોય તો પ્રશ્ન કરો; આ પ્રમાણે ભક્તોને કહ્યું. (૩૬)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

वर्णिवरः प्रणम्य । बद्धाञ्जलिस्तत्पुरतो निषण्णः पप्रच्छ तं सर्वविदं विनीतः ॥३७॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पञ्चालग्रामे दोलोत्सवनिरूपणनामा विंशोऽध्यायः ॥२०॥

अखण्डानन्द उवाच – **भगवन्! ब्रह्मविद्यायाः सम्यग्वेत्ता प्रवर्तकः । एक एव त्वमेवासि यत्र मुह्यन्ति सूरयः ॥१॥ पृच्छाम्यतो महर्षीणामेषां प्रष्टुमभीष्टकम् । प्रश्नमेकं हि तं श्रुत्वा ब्रूहि तस्योत्तरं प्रभो! ॥२॥ एकमेवाद्वितीयं वै ब्रह्मेति वदति श्रुतिः । ब्रह्मैव खल्विदं सर्वमित्यपि श्रुतिशासनम् ॥३॥ एतन्मतमुपाश्रित्य जीवेश्वरजगन्त्यपि। मायामयानि मिथ्येति प्राहुः केचन पण्डिताः ॥४॥ नित्यानां नित्य इत्याद्याः श्रुतीरालम्ब्य केचन । जीवेश्वराणां नित्यत्वं विद्वांसोऽत्र वदन्ति हि ॥५॥ एतयोर्मतयोः स्वामिन्! निर्णयं वक्तुमर्हसि । उभे सत्ये किमथवा तयोरेकमृतं मतम् ॥६॥** सुव्रत उवाच –**इति श्रुत्वा वचस्तस्य प्रोवाच स जगद्गुरुः । हर्षयन्मधुरैर्वाक्यैः सदःसंस्थानृषींश्च तम् ॥७॥** श्रीनारायणमुनिरुवाच–**मुनयः ! शृणुत त्वं चाखण्डानन्द! महामते! । द्वैताद्वैते वदन्तीनां श्रुतीनामाशयं ब्रुवे ॥८॥ ब्रह्मशब्दो मुख्यतया कृष्ण एव प्रवर्तते । भगवच्छब्दवद्विद्वन्निति जानीहि निश्चितम् ॥९॥ स्वरूपेण गुणैश्चापि निरवध्यतिशायिता । तस्यैवास्तीति ब्रह्माख्यामन्वर्थां**

પછી શ્રીહરિના સન્મુખ પ્રદેશમાં બેઠેલા વર્ણીશ્રેષ્ઠ **અખંડાનંદવર્ણી** તે સમયમાં મુક્તાનંદાદિ સાધુઓની પ્રેરણાથી બંને હાથ જોડી વિનમ્ર થઈને સર્વજ્ઞ શ્રીહરિને પ્રણામ કરી પૂછતા હતા. (૩૭)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે પંચાલ ગ્રામે દોલોત્સવનિરૂપણનામા વિંશોऽધ્યાયઃ (૨૦)

અધ્યાય : ૨૧

શ્રીહરિએ જીવ અને બ્રહ્મ એક છે કે બે તે (દ્વૈત અને અદ્વૈત)નું યથાર્થ પ્રતિપાદન કરનાર શ્રુતિઓના અર્થનો નિર્ણય કર્યો છે.

અખંડાનંદ બોલ્યા, હે ભગવન્ ! બ્રહ્મવિદ્યા જે આત્મા અને પરમાત્મા સંબંધી વિદ્યા તેને યથાર્થપણે જાણનારા અને પ્રવર્તાવનારા તમો એક જ છો. જે બ્રહ્મવિદ્યામાં મોટા મુનિવરો પણ મોહ પામે છે. (૧) હે પ્રભો ! માટે તમારી આગળ સભામાં બેઠેલા મુક્તાનંદાદિ મહામુનિઓને પૂછવા માટે પ્રિય એક પ્રશ્ન પૂછું છું. તે પ્રશ્ન સાંભળીને ઉત્તર કરો. (૨) 'એકમેવાદ્વિતીયં' બ્રહ્મ એક જ છે. આ પ્રમાણે શ્રુતિ કહે છે. 'સર્વં ખલ્વિદં બ્રહ્મ' આ બધું બ્રહ્મ જ નિશ્ચે છે. આ પ્રમાણે પણ શ્રુતિનું શાસન છે. (૩) આ મત-અર્થાત્ આ બન્ને શ્રુતિઓના પોતાના મનથી કલ્પિત સિદ્ધાંતને આશરીને કેટલાક પંડિતો (શુદ્ધ અદ્વૈત મતને આશરેલા-માયાવાદી) જીવ ઈશ્વર અને જગતને પણ માયાથી કલ્પાયેલા માટે જ મિથ્યાભૂત કહે છે. (૪) 'નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનશ્ચેતનાનાં એકો બહુનાં યો વિદધાતિ કામાન્ । ' નિત્યોની મધ્યે નિત્ય, વગેરે શ્રુતિઓનો આધાર લઈને આ લોકમાં કેટલાંક 'વિશિષ્ટાદ્વૈતમત' આ મતનો આશ્રય કરીને જીવ-ઈશ્વરોનું નિત્યપણું કહે છે. (૫) હે સ્વામિન્ ! એ બે મતોનો નિશ્ચય કહેવા માટે તમો યોગ્ય છો. બે મતમાં સત્ય શું છે ? અથવા બે મતોમાં એક મત સત્ય છે ? (૬) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે અખંડાનંદ વર્ણીનું વચન સાંભળીને **જગદ્ગુરુ શ્રીહરિ** મનોજ્ઞ પોતાનાં વચનરૂપી અમૃતોથી સભામાં બેઠેલા મુક્તાનંદાદિ મુનિઓને અને અખંડાનંદ વર્ણીને આનંદ પમાડતા સતા બોલ્યા. (૭) હે મુનિઓ ! સાંભળો. હે મહામતિમાન્ અખંડાનંદ ! તમો પણ સાંભળો. બેપણાનો ભાવ એટલે દ્વિતા, દ્વિતા એ જ દ્વૈત = જીવ ઈશ્વરાદિને પૃથક્પણે જોવું તે દ્વૈત; અને અદ્વૈત = ભગવાનની ઉપાસનાથી પ્રાપ્ત થયેલી નિર્વિકલ્પ સમાધિ સ્થિતિથી કેવળ પરમાત્માકાર વૃત્તિથી તેનાથી બીજાને નહીં જોવારૂપ દ્વૈતનું રહિતપણું તે છે. એમ બોલતી શ્રુતિઓનો અભિપ્રાય તમોને કહું છું. (૮) હે વિદ્વાન ! બ્રહ્મ શબ્દ મુખ્યપણે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મામાં જ પ્રવર્તે છે, આ પ્રમાણે નિશ્ચિત જ જાણો. ભગવાન-શબ્દાદિની માફક પરમાત્મામાં જ પ્રવર્તે છે. (૯) સ્વરૂપ, સ્વભાવ કે વિભૂતિ અને જ્ઞાનાદિ ગુણો વગેરેથી નિરવધિક અતિશયપણું બ્રહ્મશબ્દ વાચ્ય શ્રીકૃષ્ણનું જ છે. માટે શ્રુતિઓ **અર્થસહિત બ્રહ્મ સંજ્ઞા** શ્રીકૃષ્ણની કહે છે. (૧૦) શ્રીકૃષ્ણથી

श्रुतयो विदु: ॥१०॥ ततोऽन्यत्र तु विज्ञेया तद्ध्यानोपासनेन वै । तत्साधर्म्यात्तदात्मत्वाद्ब्रह्मसंज्ञानुरागत: ॥११॥ स्वरूपं च स्वभावश्च विभूतिश्च तथा गुणा: । नित्या: सन्ति हरौ ह्येतेऽन्यत्र त्वागन्तुका मता: ॥१२॥ सत्यं ज्ञानमनन्तं च य: सर्वज्ञश्च सर्ववित् । इत्याद्या: श्रुतयोऽतस्तं तादृशं वर्णयन्ति हि ॥१३॥ ईदृग्ब्रह्माभिध: कृष्णो लये ह्यात्यन्तिकेऽक्षरे। विलाप्य पुम्प्रकृत्यादि शिष्यते एक एव स: ॥१४॥ तमेकं चाद्वितीयं च वदन्ति श्रुतयो द्विज! । स्थितं दिव्ये ब्रह्मपुरे निर्गुणं चेश्वरेश्वरम् ॥१५॥ उपासनेन यस्तस्य प्राप्त आत्यन्तिकं लयम् । निर्विकल्पस्थितौ तं स योगी पश्यति केवलम् ॥१६॥ ब्रह्मैव ब्रह्मविदिति श्रुतिवर्ण्य: स योगिराट्। महामुक्त इति प्रोक्तस्तत्त्वविद्धिर्द्विजोत्तम! ॥१७॥ स सर्वं खल्विदं ब्रह्म तज्जलानिति पश्यति । शान्त आनन्दरूपं च संशुद्धं ब्रह्मवित्तदा ॥१८॥ विना ब्रह्मस्वरूपं स नोर्ध्वं नाधो न चान्तरे । न विश्वं नेश्वरं नैव जीवान् किञ्चिदपीक्षते ॥१९॥ ईदृक्स्थितिं प्रापयितुं तीव्रवैराग्यवेगिनम् । गुरुश्चैकमिति श्रुत्या शिष्यं बोधयते विदम् ॥२०॥ एकं ब्रह्मास्तीति वर्णिन्नेवं श्रुतिभिरुच्यते । नित्यानां नित्य इत्येवं यथोक्तं तच्च वच्मि व: ॥२१॥ सेश्वराणां हि जीवानां लये प्राकृतिके तथा । आत्यन्तिकेऽपि नैवास्ति स्वरूपस्य विनाशनम् ॥२२॥ लये प्राकृतिके देहौ विराट्सूत्रात्मसंज्ञितौ । ईश्वरस्य विलीयेते द्वावेव वर्णिसत्तम! ॥२३॥ अव्याकृतेन देहेन स आस्ते प्रकृतौ तदा । स्थूलसूक्ष्मौ तथा देहौ जीवानामपि नश्यत: ॥२४॥ तिरोभवन्ति प्रकृतौ ते कारणशरीरिण: । प्रधानसंज्ञा वर्णीन्द्र! सा तु प्रकृतिरुच्यते

બીજા અક્ષરપુરુષાદિમાં **બ્રહ્મ સંજ્ઞા** તો શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન અને ઉપાસનાના બળથી અનવધિકાતિશય સ્નેહથી શ્રીકૃષ્ણના આકારે નિરંતર પોતાના મનનું અનુસંધાન હોવાથી શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપગત ગુણોનો આવિર્ભાવ હોવાથી જાણવી. (૧૧) અનાદિ સિદ્ધ દિવ્ય સ્વરૂપ, સ્વભાવ અને વિભૂતિ તથા ગુણો શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મામાં નિત્ય છે. બીજે બ્રહ્મરૂપ એકાંતિક ભક્તજનોમાં તો ભગવાનની ઉપાસનાના બળથી ભગવાનની ઈચ્છાથી આવેલા માનેલા છે, પરંતુ નિત્ય નથી. (૧૨) માટે બ્રહ્મ સત્યસ્વરૂપ, જ્ઞાનસ્વરૂપ અને આનંદ સ્વરૂપ, જે સર્વજ્ઞ-સર્વવિત્ વગેરે શ્રુતિઓ તેવી રીતે સ્વરૂપગુણાદિ વિશિષ્ટ શ્રીકૃષ્ણનું વર્ણન કરે છે. (૧૩) આ પ્રકારે બ્રહ્મનામવાળા કૃષ્ણ આત્યંતિક પ્રલયમાં અક્ષરબ્રહ્મ નામના પોતાના ધામના પ્રકાશમાં મહાપુરુષ મહાપ્રકૃત્યાદિને વિલીન કરી એક જ બાકી રહે છે. વસ્તુતાએ એક જ નથી. (૧૪) હે દ્વિજ ! શ્રુતિઓ, પુરુષ પ્રકૃતિના લયની અપેક્ષાએ કેવળ અદ્વિતીય, (પોતાના સમાન તેમજ અધિક અન્ય નહીં હોવાથી એકમાત્ર) દિવ્ય અક્ષરધામમાં રહેલા, સ્વભાવથી હંમેશા માયિક ગુણે રહિત, ઈશ્વરોના ઈશ્વર શ્રીકૃષ્ણને કહે છે. (૧૫) જે યોગી, કહેલા મહિમાવાળા શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસનાથી **આત્યંતિક લયને પામેલો યોગી નિર્વિકલ્પ સ્થિતિમાં કેવળ શ્રીકૃષ્ણને જ જુએ છે.** (૧૬) હે દ્વિજોત્તમ ! શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપને જાણનારો બ્રહ્મ જ થાય છે. આ પ્રકારે શ્રુતિ વર્ણન કરે છે. આ યોગીને તત્ત્વથી જાણનારા પુરુષો **મહાન મુક્ત** કહે છે. (૧૭) તે સમયે તે મહામુક્ત આ દૃશ્યમાન જગત બધું બ્રહ્મ છે અને તે બ્રહ્મ = મહાપુરુષ દ્વારા અનંત જગતની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ અને લય થાય છે. તેવું આનંદરૂપ સર્વ શુદ્ધથી પણ અતિશુદ્ધ એવા શ્રીકૃષ્ણ નામના બ્રહ્મને નિર્વિકલ્પ સમાધિની સ્થિતિમાં એકને જ જુએ છે. (૧૮) તે યોગી બ્રહ્મસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણના આકાર વિના ઉપર-નીચે મધ્યમાં કાંઈ પણ જોતો નથી. વિશ્વ તથા ઈશ્વર-જીવોને કોઈને પણ જોતો નથી, પરંતુ કેવળ શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપને જ જુએ છે. (૧૯)

એકાંતિક ભાવથી શ્રીકૃષ્ણના એકાંતિક ધર્મના ઉપદેષ્ટા આચાર્ય તીવ્ર વૈરાગ્યને પામેલા આત્મા-પરમાત્માના યથાર્થ જ્ઞાનવાળા શિષ્યને **નિર્વિકલ્પ સ્થિતિ પમાડવા માટે** એક જ **અદ્વિતીય** (બીજો નહીં) આ શ્રુતિથી બોધ આપે છે. (૨૦) હે વર્ણિન્ ! આવા પ્રકારની શ્રુતિઓથી એક અદ્વિતીય બ્રહ્મ છે. આ પ્રકારે કહેવાય છે. નિત્યોમાં નિત્ય આ પ્રકારે શ્રુતિઓથી જેવું **જીવ-ઈશ્વરાદિનું નિત્યપણું કહેલું છે,** તે તમોને હું કહું છું. (૨૧) પ્રાકૃત લયમાં તથા આત્યંતિક લયમાં પણ વૈરાજ પુરુષાદિ ઈશ્વર સહિત જીવોના સ્વરૂપનો વિનાશ છે જ નહીં. (૨૨) હે વર્ણિસત્તમ ! પ્રાકૃત લયમાં વિરાટ અને સૂત્રાત્મા આ બે જે વૈરાજ પુરુષના દેહો કાળશક્તિથી લય પામે છે. (૨૩) તે સમયે ઈશ્વર સંજ્ઞાવાળા વૈરાજ પુરુષ અવ્યાકૃત સંજ્ઞાવાળા દેહથી પ્રકૃતિમાં લીન થાય છે. તે પ્રકારે જ જીવોના સ્થૂળ અને સૂક્ષ્મ આ બન્ને દેહો પણ કાળશક્તિથી નાશ પામે છે. (૨૪) કારણ શરીરવાળા જે જીવો છે તે પ્રકૃતિમાં લીન થાય છે. ઉનાળામાં બીજો જેમ લીન થાય છે, તેમ હે વર્ણીન્દ્ર ! જીવ અને ઈશ્વરોના લીન અવસ્થાના આધારભૂત પ્રકૃતિ તો **પ્રધાન** સંજ્ઞાવાળી કહેવાય છે. (૨૫)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

॥२५॥ तिरोभवति सा मूलप्रकृतौ च सपूरुषा । नतु स्वरूपतो नाशो ह्येतेषां भवति क्वचित् ॥२६॥ आत्यन्तिके च प्रलये प्रकृतिः सापि पूरुषे । तिरोभवति सूर्यस्य प्रकाशे रजनी यथा ॥२७॥ स महान्पुरुषः साकं महत्या मायया तया । शेतेऽक्षरस्य प्रकाशे तदैकः कृष्ण एव हि ॥२८॥ नष्टकारणदेहा ये मुक्ता ध्यानबलेन तु । कृष्णस्य दिव्यदेहैस्ते ब्रह्मण्येवासतेऽक्षरे ॥२९॥ लयद्वयेऽपि नैतेषां स्वरूपेण विनाशनम् । भवतीति श्रुतिः सर्वान्नित्यानाह महामते! ॥३०॥ उत्पत्तिकाले सर्वेऽपि पुंप्रकृत्यादयः पुनः । आविर्भवन्त्यमी विप्र ! यथापूर्वं तदिच्छया ॥३१॥ अप्राकृतशरीरा ये मुक्तास्ते तु निजेच्छया । आविर्भवन्ति ह्यथवा तेनावतरता सह ॥३२॥ नित्यानेताञ्छ्रुतिप्रोक्ताञ्ज्ञानिमुक्ता विदन्ति हि । कृष्णोपास्तिबलेनापि वीक्षन्ते च यथातथम् ॥३३॥ योगिनस्ते तु सम्पन्ना भक्तिज्ञानविरक्तिभिः समाधिं सविकल्पं हि प्राप्ता इत्यवगम्यताम् ॥३४॥ मेरौ स्थिता यथा तस्मादवरान्पर्वतान्नराः । वीक्षन्ते च द्रुमान्सर्वांस्तदाधारं च भूतलम् ॥३५॥ सविकल्पसमाधिस्था ज्ञानिमुक्तास्तथेश्वरम् । मायां जीवांश्च वीक्षन्ते ब्रह्म चेति पृथक् पृथक् ॥३६॥ लोकालोकाचलस्थाश्च यथा वा पुरुषा द्विज! । पश्यन्त्येकं भूतलं नो सर्वानपि नगान् द्रुमान् ॥३७॥ तथैव ते महामुक्ता निर्विकल्पसमाधयः । ब्रह्मैकमेव वीक्षन्ते जीवेशादीन्न तु पृथक् ॥३८॥ कृष्णोपास्तिबलस्याथ तारतम्यवशादमी । त्रिविधा भुवि कथ्यन्ते निर्विकल्पसमाधयः

પોતાના પતિ પુરુષે સહિત પ્રધાનપ્રકૃતિ મૂળ માયામાં લીન થાય છે. જીવ-ઈશ્વર, પ્રધાન-પુરુષોનો સ્વરૂપથી નાશ ક્યારેય પણ નથી. (૨૬) આત્યંતિક પ્રલયમાં જેમાં જીવ-ઈશ્વર પ્રધાનપુરુષો લીન થયેલા છે એવી મહામાયા (મૂળમાયા) પણ સૂર્યના પ્રકાશમાં રાત્રિ જેમ તેમ **મહાપુરુષમાં લીન થાય છે.** (૨૭) તે મહાપુરુષ તે મહામાયાની સાથે અક્ષર બ્રહ્માખ્ય શ્રીકૃષ્ણના ધામના પ્રકાશના એક દેશમાં સૂએ છે. **તે સમયે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા એક જ રહે છે.** પરંતુ વસ્તુતાએ એક નથી. (૨૮) પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણના ધ્યાનના બળથી જેમના કારણદેહ નાશ પામ્યા છે, એવા જે **મુક્તો તે બ્રહ્મમય શરીરોથી અક્ષરબ્રહ્મમાં શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં રહે છે.** (૨૯)

હે મહામતે ! પ્રાકૃતિક અને આત્યંતિક લયમાં પણ મહા પુરુષ વગેરેનો સ્વરૂપથી વિનાશ થતો નથી, માટે 'નિત્યોમાં નિત્ય' એ શ્રુતિ સર્વે નિત્ય છે એમ કહે છે. (૩૦) હે વિપ્ર ! ફરીથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના સંકલ્પથી બ્રહ્માંડોની **ઉત્પત્તિ સમયે** મહાપુરુષ મહાપ્રકૃતિ વગેરે તથા જીવ-ઈશ્વર વગેરે સર્વે પણ પૂર્વે હતા તેમ **આવિર્ભાવ** પામે છે. (૩૧) બ્રહ્મમય શરીરવાળા જે મુક્તો, આત્યંતિક પ્રલયમાં પણ અક્ષરધામમાં **શ્રીકૃષ્ણની સેવામાં રહેલા મુક્ત પુરુષો;** તે તો **મુમુક્ષુ જનોના કલ્યાણ માટે** શ્રીકૃષ્ણના સંકલ્પરૂપ પ્રેરણારૂપ પોતાની ઈચ્છાથી બ્રહ્માંડમાં આવિર્ભાવ પામે છે અથવા પોતાના ભક્તની રક્ષા કરવા માટે અને સ્વધર્મનું સ્થાપન કરવા માટે બ્રહ્માંડમાં આવિર્ભાવ પામતા શ્રીકૃષ્ણની સાથે **આવિર્ભાવ** પામે છે. (૩૨) પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણની ઉપાસનાના બળથી જ્ઞાની મુક્તો નિત્યોમાં પણ નિત્ય એમ શ્રુતિમાં કહેલા નિત્ય પૂર્વે કહેલા જીવ-ઈશ્વરાદિ સમગ્રને યથાર્થપણે જાણે છે અને જુએ છે. (૩૩) ધર્મ-ભક્તિ-જ્ઞાન અને વૈરાગ્ય યુક્ત તે જ્ઞાની મુક્તો **સવિકલ્પ સમાધિ**ને પામેલા હોય છે, આ પ્રમાણે જાણો. (૩૪)

જેમ મેરુ પર્વતમાં રહેલા મનુષ્યો મેરુથી સમીપના સર્વ પર્વતો અને સર્વ વૃક્ષો તથા તેના આધારભૂત પૃથ્વીના તળને ભિન્ન ભિન્ન જુએ છે અને ઊંચે સૂર્યાદિને પણ ભિન્ન ભિન્ન જુએ છે (૩૫) તેમ **સવિકલ્પ સમાધિ**માં રહેલા **જ્ઞાની મુક્તો** સમગ્ર પ્રાણીઓ, ઈશ્વર અને બન્ને પ્રકારની પ્રકૃતિને અને સમગ્રના આધારભૂત અક્ષરધામ અને પોતાના ઈષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણઃ આ સર્વેને ભિન્ન ભિન્ન જુએ છે. (૩૬)

હે દ્વિજ ! લોકાલોક પર્વતમાં રહેલા પુરુષો કેવળ ભૂતળને દેખે છે. સર્વે લોકાલોકથી ઓરા પર્વતો અને સર્વે વૃક્ષોને પણ ભિન્ન ભિન્ન જોતા નથી. (૩૭) તે જ પ્રકારે **નિર્વિકલ્પ સ્થિતિવાળા** પૂર્વે કહેલા **મહામુક્તો** એક કેવળ શ્રીકૃષ્ણ નામના બ્રહ્મને જ જુએ છે, પરંતુ વસ્તુતાએ તેનાથી જુદા જુદા રહેલા જીવ-ઈશ્વરો વગેરેને જોતા નથી. (૩૮) નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા, આ મહામુક્તો કૃષ્ણની ઉપાસનાના બળના અલ્પ અને અધિક ભાવથી ત્રણ પ્રકારે પૃથ્વીમાં કહેવાય છે. (૩૯) હે વર્ણિશ્રેષ્ઠ ! આ લોકમાં સુષુપ્તિ અવસ્થામાં બુદ્ધિ-ઈંદ્રિયો અને મનનો લીનભાવ હોવાથી જીવને જે પ્રકારે સુખ

॥३९॥ सुषुप्ताविह जीवस्य बुद्धीन्द्रियमनोलयात् । सुखं चोपशमो यादृग्वर्तते वर्णिसत्तम! ॥४०॥ साक्षात्कृष्णे यस्य पुंसो बुद्धीन्द्रियमनोलयात् । तादृक् सुखं चोपशमो जाग्रति स्यात्स आदिमः ॥४१॥ सुषुप्तौ प्रलयाख्यायां ब्रह्माण्डस्याभिमानिनः । लयात्त्रिलोक्या ईशस्य सुखं यादृक्च शान्तता ॥४२॥ साक्षात्कृष्णे यस्य पुंसो बुद्धीन्द्रियमनोलयात् । तादृक् सुखं चोपशमो जाग्रति स्यात्स मध्यमः ॥४३॥ विराट् तत्कारणैः साकं प्रधानस्य लयाद्यथा । प्रकृतौ प्राकृतलये सुखं पुंसश्च शान्तता ॥४४॥ साक्षात्कृष्णे यस्य पुंसो बुद्धीन्द्रियमनोलयात् । तथा सुखं चोपशमो जाग्रति स्यात्स चान्तिमः ॥४५॥ कृष्णसम्बन्धि सौख्यं यत्सर्वसौख्याधिकं हि तत् । दृष्टान्तमात्रमेतत्तु सुषुप्त्यादि समीरितम् ॥४६॥ इत्थं हि ते महामुक्ता भवन्ति त्रिविधा द्विज! । उत्तरोत्तरतः श्रेष्ठाः कथ्यन्ते स्थितिवेदिभिः ॥४७॥ निर्विकल्पस्थितिबलादुन्मत्ता ब्रह्मदृष्टयः । जीवेशान्कल्पितान्प्राहुरिति जानीहि निश्चितम् ॥४८॥ एकत्वमेवं वर्णीन्द्र! पृथक्त्वं चावगम्यताम् । श्रुतिप्रामाण्यतो विद्धि सत्यमेव मतद्वयम् ॥४९॥ ये तु नैवं स्थितिं प्राप्ता ब्रह्मैक्यं शास्त्रमात्रतः । बुद्ध्वा यथेष्टाचरणं कुर्वते ते पतन्त्यधः ॥५०॥ तादृशाः स्वकृतं पापं स्वशिष्याणां च पातकम् । आर्तनादं प्रकुर्वन्तो बोभुज्यन्ते यमालये ॥५१॥ ब्रह्मशब्दद्वयं यत्र प्रोक्तं स्यात्तत्र तु द्विज! । आद्यं तु भगवद्धाम ज्ञातव्यं बृहदक्षरम् ॥५२॥ द्वितीयं तु स्वयं कृष्णः सर्वकारणकारणम् । अक्षरात्पर इत्युक्तो दिव्याङ्गश्चेति बुध्यताम् ॥५३॥ भेदो हि वास्तवो नूनं जीवेशब्रह्मणां हरेः ।

અને ઉપશમભાવ વર્તે છે. (૪૦) સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિય અને મનનો લય થવાથી જે પુરુષ નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા, મહામુક્ત યોગીપુરુષને તેવું સુખ અને ઉપશમભાવ જાગ્રત અવસ્થામાં થાય તે મહામુક્ત **પ્રથમ** કહેલો છે. (૪૧) રાત્રિ પ્રલય નામની સુષુપ્તિમાં ભૂરાદિ ત્રણ લોકના લયથી બ્રહ્માંડ રૂપ વિરાટ નામના દેહના અભિમાનવાળા વૈરાજ પુરુષ નામના ઈશ્વરને જેવું સુખ અને ઉપશમ ભાવ વર્તે છે; (૪૨) તેમ સાક્ષાત્ કૃષ્ણમાં બુદ્ધિ-ઈન્દ્રિય અને મનના લયથી જે મહામુક્ત યોગીપુરુષને તેવું સુખ અને તેવો ઉપશમ જાગ્રતમાં થાય તે મહામુક્ત **મધ્યમ** કહેલો છે. (૪૩) પ્રાકૃત પ્રલયમાં પ્રકૃતિરૂપ મહામાયામાં વિરાટ અને તેના કારણભૂત મહત્તત્ત્વાદિની સાથે પ્રધાનપ્રકૃતિના લયથી પ્રધાનના અધિષ્ઠાતા પુરુષને જેવું સુખ અને શાંતિ વર્તે છે; (૪૪) તેમ સાક્ષાત્ કૃષ્ણમાં બુદ્ધિ -ઈન્દ્રિય અને મનના લયથી જે મહામુક્ત યોગી પુરુષને તેવું સુખ અને ઉપશમ જાગ્રતમાં થાય તે મહામુક્ત **ઉત્તમ** કહેલો છે. (૪૫)

કૃષ્ણના સંબંધવાળું જે સુખ તે સર્વ સુખના કરતાં (સુષુપ્ત્યાદિ સુખથી અક્ષરબ્રહ્મના સુખથી પણ) અનવધિકાતિશય અસાધારણ આનંદરૂપ થાય છે તે શ્રુતિ વગેરેમાં પ્રસિદ્ધ છે. (૪૬) હે દ્વિજ ! આ પ્રકારે મહામુક્તો **ત્રણ પ્રકારના** છે. નિર્વિકલ્પ સમાધિના પ્રકારોને જાણનારાઓએ એકબીજા પછી શ્રેષ્ઠ કહેલા છે. (૪૭) બ્રહ્મદષ્ટિવાળા મહામુક્તો નિર્વિકલ્પ સ્થિતિના બળથી ઉન્મત્તની સમાનતાને પામ્યા સતા સ્વરૂપથી જીવ-ઈશ્વર-માયા-પુરુષો સત્ય હોવા છતાં પણ કલ્પિત સ્વરૂપથી અવાસ્તવિક (મિથ્યા) કહે છે. એમ જાણો (૪૮) હે વર્ણીન્દ્ર ! આ પ્રમાણે એકત્વ 'એકમેવાઽદ્વિતીયમ્' આ શ્રુતિમાં કહેલા મહામુક્તની દષ્ટિથી એક શ્રીકૃષ્ણને જ જોવારૂપ અદ્વૈતપણું અને 'નિત્યો નિત્યાનામ્' આ શ્રુતિમાં કહ્યા પ્રમાણે જ્ઞાની મુક્તની દંષ્ટિથી જીવ ઈશ્વરાદિ ઘણાને ભિન્ન જોવારૂપી દ્વૈતપણું જાણો, શ્રુતિ પ્રામાણ્યના બળથી દ્વૈત અને અદ્વૈત બન્ને મત સત્ય જ જાણો. (૪૯) જે પુરુષો આ પ્રમાણે નિર્વિકલ્પ સમાધિ પામ્યા નથી; શાસ્ત્ર માત્રથી બ્રહ્મ એક જ પરમાર્થ સત્ય છે, એમ જાણીને **યથેષ્ટ આચરણ કરે છે તે પુરુષો નરકમાં પડે છે.** (૫૦) તેવા પુરુષો પોતે કરેલા પાપને અને પોતાના શિષ્યોના પાપને દુઃખનો ધ્વનિ ('મરી ગયો, રક્ષણ કરો' એમ) કરતા થકા જમપુરીને વિષે વારંવાર અતિશય ભોગવે છે. (૫૧) હે દ્વિજ ! 'બ્રહ્મૈવ સન્ બ્રહ્માપ્યેતિ' ઈત્યાદિ જે શ્રુતિમાં બ્રહ્મ શબ્દ બે કહ્યા હોય, તેમાં આદિ બ્રહ્મ શબ્દથી અક્ષરબ્રહ્મ સંજ્ઞાવાળું ભગવાનનું ધામ જાણવું. અક્ષરબ્રહ્મના સાધર્મ્યને પામીને બ્રહ્મ= શ્રીકૃષ્ણ નામના પરબ્રહ્મને પામે છે. એવો શ્રુતિનો અર્થ જાણવો. (૫૨) બીજો બ્રહ્મ શબ્દ તો સર્વ કારણના 'અક્ષરાત્પરતઃ પરઃ' આ શ્રુતિથી કહેલા પર એવા અક્ષરથી પર સ્વતઃસિદ્ધ દિવ્યાકારવાળા પોતે અક્ષરધામ-વાસી પુરુષોત્તમ શ્રી વાસુદેવ આ પ્રમાણે જાણો. (૫૩) જીવો, ઈશ્વરો જે વૈરાજાદિ અને અક્ષરબ્રહ્મ અને તેમાં રહેલા બ્રહ્મરૂપ અક્ષરમુક્તોનો અને શ્રીકૃષ્ણનો પરમાર્થભેદ સ્વરૂપથી જ પરસ્પર છે. 'નિત્યાનાં નિત્યઃ' વગેરે શ્રુતિઓએ પ્રતિપાદન કરેલો છે જ. (૫૪) હે સન્મતે ! 'ભગવાનની

नित्यानां नित्य इत्यादिश्रुतिभिः प्रतिपादितः ।।५४।। ब्रह्मवित्परमाप्नोतीत्येषा श्रुतिरपि स्फुटम् । प्राह ब्रह्मविदां सेव्यं परंब्रह्मेति सन्मते! ।।५५।। आत्मा शरीरं यस्यास्ति नैवात्मा वेत्ति यं तथा । य आन्तरो यमयति ह्यात्मानममृतः प्रभुः ।।५६।। शरीरमक्षरं यस्य नैव यं वेत्ति चाक्षरम् । आन्तरो यो यमयति ह्यक्षरं सोऽमृतः प्रभुः ।।५७।। इत्याद्यर्थाः श्रुतिगणास्त्वक्षरब्रह्मणोऽपि च । प्राहुः कृष्णशरीरत्वं तद्भिन्नत्वं तथा स्फुटम् ।।५८।। अक्षरस्यापि चेन्नास्ति ब्रह्मणः कृष्णरूपता । कुतस्तरां तदेशस्य जीवस्य तु कुतस्तमाम् ।।५९।। ततो निःसंशयो भूत्वा मुमुक्षुः सर्वथा हरिम् । यो भजेत स मुक्तः स्यादितरः संसृतिं व्रजेत् ।।६०।। श्रीमद्रामानुजाचार्यैरयमर्थः सविस्तरम् । निर्णीतोऽस्ति महाभाष्ये सङ्क्षेपात्स मयोदितः ।।६१।। सुव्रत उवाच - इत्युक्तं श्रुतिसिद्धान्तं हरिणा स नराधिप!। वर्णी च साधवः श्रुत्वा तं नेमुर्नष्टसंशयाः ।।६२।। स्वस्वस्थानं ततो गन्तुं तानाज्ञाप्याखिलान्निजान् । प्रभुः स्वयं निजावासमाजगाम दयानिधिः ।।६३।। इत्थं हरिस्तत्र च वाग्विलासैरानन्दयन्नन्वहमेव भक्तान् । हेमन्तसिंहस्य मनोरथं च सम्पूरयन्भक्तगणैरुवास ।।६४।। इति श्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पञ्चालग्रामे द्वैताद्वैतप्रतिपादकश्रुत्यर्थनिर्णयनिरूपणनामैकविंशोऽध्यायः ।।२१।।

सुव्रत उवाच - तस्माद्ग्रामात्पश्चिमायां दिशि किंशुककानने । उटजाः कारिता राज्ञा मुनीनामभवञ्छुभाः ।।१।। एकदा पापमोचन्यामेकादश्यां निशि प्रभुः । जगाम कतिभिश्चित्स्वैः पार्षदैः सह तत्र सः ।।२।। उत्तमेन च सोमेन हेमन्तेन सबन्धुना । अन्वितश्च मुकुन्देन तथा रत्नजिदादिभिः ।।३।। ददर्श तत्र स मुनीन्कुर्वतो व्रतजागरम् । हल्लीषकेण गीतेन

ઉપાસનાથી બ્રહ્મભાવને પામેલા...' 'બ્રહ્મવિત્ પરમાપ્નોતિ' આ શ્રુતિ પણ બ્રહ્મવિદોને સેવા કરવા યોગ્ય પરબ્રહ્મ છે. આ પ્રમાણે સ્ફુટ જેમ હોય તેમ કહે છે. (૫૫) જે પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું જીવ શરીર છે. જીવ = આત્મા પરમાત્માને જાણતો નથી તથા જે પ્રભુ આત્માને તેના કર્મનું ફળ પમાડતા સતા નિયમન કરે છે, તે પ્રભુ સ્વયં નિત્ય મુક્ત છે. (૫૬) જે પરમાત્માનું અક્ષર શરીર છે, અક્ષર જેને જાણતું નથી (જેના મહિમાના પારને પામતા નથી) જે અંતરમાં રહીને અક્ષરને નિયમન કરે છે, તે પ્રભુ અમૃત છે, અર્થાત્ નિત્ય આનંદઘન મૂર્તિ છે. (૫૭) એ આદિ મુખ્યાર્થને બોધ કરનારી શ્રુતિના સમૂહો અક્ષરબ્રહ્મને પણ કૃષ્ણનું શરીર તથા તેનાથી ભિન્ન સ્પષ્ટ કહે છે. (૫૮) જો અક્ષરબ્રહ્મનું પણ કૃષ્ણની સાથે સમાનપણું નથી તો વૈરાજ પુરુષ વગેરે ઈશ્વરોનું સાદૃશ્ય તો ક્યાંથી હોય અને જીવોની તો કોઈ પણ પ્રકારે કૃષ્ણરૂપતા હોય જ નહિ. (૫૯) માટે જે મુમુક્ષુ સંશયેરહિત થઈને હરિને ભજે તે મુક્ત થાય. બીજો સંશયયુક્ત હોય તે સંસારને પામે. (૬૦) આ મેં કહેલો શ્રુતિનો સિદ્ધાંત શ્રીમદ્રામાનુજાચાર્યે મહાભાષ્યમાં વિસ્તારે સહિત નિર્ણય કરેલો છે, તે અર્થ મેં સંક્ષેપથી કહ્યો છે. (૬૧) **સુવ્રતમુનિ કહે છે** : હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલો શ્રુતિસિદ્ધાંત સાંભળીને અખંડાનંદ બ્રહ્મચારી અને મુક્તાનંદાદિ સાધુઓ સંશયે રહિત થઈને શ્રીહરિને નમસ્કાર કરતા હતા. (૬૨) પછી દયાનિધિ શ્રીહરિ પોતાના ભક્તો તથા સમગ્ર મુનિઓ અને બીજા સભામાં બેઠેલાં જનોને પોતપોતાના સ્થાનમાં જવા માટે આજ્ઞા આપી શ્રીહરિ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં આવ્યા. (૬૩)

શ્રી હરિ **પંચાળા ગામ**માં આ પ્રકારે વાણીની લીલાઓથી દરરોજ આનંદ આપતા અને હેમંતસિહ રાજાના મનોરથને પરિપૂર્ણ કરતા સતા જ ભક્તગણોની સાથે **નિવાસ** કરતા હતા. (૬૪)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ચતુર્થપ્રકરણે પંચાલગ્રામે દ્વૈતાદ્વૈતપ્રતિપાદકશ્રુત્યર્થ નિર્ણયનિરૂપણ નામૈકવિંશોऽધ્યાયઃ (૨૧)

અધ્યાય : ૨૨

શ્રીહરિએ અત્યંત આશ્ચર્યકારી ધર્માદિએ સહિત પોતાનું દિવ્ય સ્વરૂપ બતાવ્યું તે નિરૂપણ છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા, હે રાજન્ ! પંચાળા ગામથી પશ્ચિમ દિશામાં પલાશતરુના વનમાં હેમંતસિંહ ભૂપતિએ મુનિમંડળો માટે કરાવેલી સુંદર પર્ણશાળાઓ હતી. (૧) એક સમયે પાપમોચની ફાગણ વદી એકાદશીને દિવસે રાત્રિમાં શ્રીહરિ પોતાના કેટલાક પાર્ષદો સાથે ત્યાં ગયા. (૨) દુર્ગપુરના ઉત્તમ નૃપતિ, બોટાદના અધિપતિ સોમવર્મા તથા ભાઈ

तालीवाद्येन यूथशः ॥४॥ तेऽपि तं वीक्ष्य संहृष्टा नत्वा सत्वरमुत्तमम् । वटान्तिके ददुः पीठं न्यषीदत्तत्र सोऽच्युतः ॥५॥ तदाज्ञया पुनश्चक्रुस्ते च हल्लीषकं ततः । सिंहासनं तदभितो भ्रमन्तस्तन्मुखेक्षणाः ॥६॥ विचित्रपद्यगीतैस्तं हासयन्तः स्मिताननम्। अचिकीर्तन् गुणांस्तस्य निशीथोऽथाभ्यपद्यत ॥७॥ श्रान्तास्तदानीं मुनयो निषेदुस्ते हरेः पुरः । प्रसन्नं तन्मुखं प्रीत्या वीक्षमाणाः स्थिरासनाः ॥८॥ अथ तत्रेच्छया तस्य ददृशुः सहसैव ते । सहोत्थकोटिसूर्येन्दुतुल्यं श्वेतं महन्महः ॥९॥ श्वैत्यं तेन च ते सर्वे प्रापुर्भूः खं दिशोऽष्ट च । तत्रापश्यन्महःपुञ्जे स्वेशं ते दिव्यदर्शनम् ॥१०॥ दिव्यसिंहासनारूढं नवीनजलदासितम् । सुधांशुकोटिसंकाशं दिव्याभरणभूषितम् ॥११॥ दिव्यपीताम्बरधरं दिव्यगन्धानुलेपनम्। दिव्यैः सुरभिभिः पौष्पैः शोभितं हारशेखरैः ॥१२॥ सुभ्रूलतं सुनासं च पद्मपत्रायतेक्षणम् । स्निग्धबिम्बफलाभोष्ठं सस्मिताननपङ्कजम् ॥१३॥ अनर्घ्यमौक्तिकसमदन्तावलिविराजितम् । धृत्वा कराभ्यां मुरलीं वादयन्तं मनोहरम् ॥१४॥ दधतं कौस्तुभं कण्ठे वनमालां च शोभनाम् । विशालहृदयद्योतच्छ्रीवत्सं सुकिरीटिनम् ॥१५॥ कर्णयुग्मोल्लसद्दिव्यमकराकृतिकुण्डलम् । अकलङ्कितचन्द्राभनखपङ्क्तिविराजितम् ॥१६॥ श्रीदामविष्वक्सेनाद्यैः पार्षदप्रवरैर्निजैः । सेवितं राजचिह्नैश्च छत्रव्यजनचामरैः ॥१७॥ तस्यापश्यन् वामभागे लक्ष्मीं पद्मकरां च ते । कौसुम्भवाससं गौरीं सर्वाभरणभूषिताम् ॥१८॥

સહિત હેમંતસિંહ નૃપ અને મુકુંદાનંદવર્ણી તથા રતનજી વગેરે પાર્ષદોએ સહિત શ્રીહરિ પર્ણશાળાઓના આંગણ પ્રદેશમાં ઘણા માણસોની સાથે મંડળાકારે ફરતા ફરતા શ્રીહરિનાં ગુણકીર્તનોના ગાનથી એકાદશીનું જાગરણ કરતા ભેગા થયેલા મુનિઓને જોતા હતા. (૩-૪) તે મુનિઓ પણ પોતાના આંગણામાં આવેલા શ્રીહરિને જોઈને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરીને પ્રસન્ન થઈને તત્કાળ પર્ણશાળાની નજીક વડના સમીપમાં શ્રેષ્ઠ સિંહાસન આપતા હતા. અખંડિત ઐશ્વર્યવાળા શ્રીહરિ મુનિઓએ આપેલા સિંહાસનમાં બેઠા. (૫) પછી મુનિઓ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી, શ્રીહરિ બેઠેલા હતા તે સિંહાસનની ચોતરફ પરિભ્રમણ કરતા સતા શ્રીહરિના મુખારવિંદને જોતા સતા ફરીથી મંડળાકારે કીર્તનો ગાવા લાગ્યા. (૬) મન્દ હાસ્યયુક્ત મુખારવિંદવાળા શ્રીહરિને નાના પ્રકારનાં પદ્યો વડે હસાવતા મુનિઓ શ્રીહરિના ગુણોના કીર્તનોનું ગાન કરતા હતા. પછી રાત્રિના મધ્યભાગનો સમય પ્રાપ્ત થયો. (૭) તે સમયે થાકેલા મુનિઓ પ્રસન્નતાયુક્ત શ્રીહરિના મુખકમળને પ્રેમથી જોતા સતા સ્થિર આસનવાળા, શ્રીહરિની આગળ બેઠા. (૮)

પછી મુનિઓ ત્યાં શ્રીહરિની ઈચ્છાથી એકી સાથે કરોડો સૂર્ય અને ચંદ્ર સમાન ઉજ્જ્વળ મહાતેજ એકદમ જ જોતા હતા. (૯) સર્વે મુનિઓ, પૃથ્વી-આકાશ- આઠ દિશાઓ જે તેજથી શ્વેતપણાને પામી તે તેજના સમુદાયમાં અલૌકિક આકૃતિવાળા-પોતાના એક પતિ **શ્રી નારાયણમુનિને જોતા હતા.** (૧૦) દિવ્ય સિંહાસનમાં બેઠેલા, નવીન મેઘના સમાન શ્યામ સુંદર, કરોડ ચંદ્રમાના સમાન આનંદકારી, સુંદર આભૂષણોથી અલંકૃત, અલૌકિક પીતાંબરને ધારણ કરતા, અલૌકિક સુગન્ધિમાન ચંદનથી ચર્ચિત અંગવાળા, સુગંધિમાન નાના પ્રકારના પુષ્પના હારો-તોરાઓથી શોભાયમાન, સુંદર ભ્રકુટીરૂપી લતાઓ જેમને છે એવા, અતિ સુંદર દીપની શિખાની માફક અથવા પોપટની ચાંચની માફક નાસિકાવાળા, કમળના બન્ને પત્રો સમાન લાંબા કર્ણ પર્યન્ત નેત્રોવાળા, પાકેલા ઘીલોડાંની કાન્તિસમાન કાન્તિવાળા ઓષ્ઠો જેમના છે એવા, મન્દહાસ્ય યુક્ત મુખારવિંદવાળા, અમૂલ્ય મોતીઓની સમાન જે દંતપક્તિથી વિરાજમાન, બન્ને હાથોથી મનોહર વાંસળી ધારણ કરી મનોહર જેમ હોય તેમ વગાડતા, કંઠમાં કૌસ્તુભમણિ અને શોભાયમાન વૈજયંતીમાળાને ધારણ કરતા, વિશાળ હૃદયમાં પ્રકાશમાન શ્રી વત્સના ચિહ્નવાળા, શોભાયમાન રત્નજડિત મુગટને મસ્તકમાં ધારણ કરતા, બન્ને કર્ણોમાં વિલસિત દિવ્ય મીનના આકાર સમાન કુંડળોવાળા, મૃગના ચિહ્નથી રહિત ચંદ્રમાની સમાન કાન્તિ જેની છે એવી નખમણિની પંક્તિથી શોભાયમાન, શ્રીદામા અને વિષ્વક્સેન વગેરે જેમને છે એવા નન્દાદિ પોતાના પાર્ષદ પ્રવરોએ રાજચિહ્નો-છત્ર, ચામર, વિંજણાથી સેવન કરાયેલા **શ્રીહરિને** જોયા. (૧૧ થી ૧૭) મુનિઓ શ્રીનારાયણ મુનિના ડાબા પડખામાં કરકમળમાં ધારણ કર્યું છે પદ્મ જેમણે એવા **લક્ષ્મી**ને જોતા હતા. કૌસુંભી રંગથી રંગેલા વસ્ત્રોને ધારણ કરનારા, ગૌર અંગવાળા, સર્વ આભૂષણોથી સમલંકૃતા, પારિજાતનાં પુષ્પો સહિત કેશસમૂહમાં અતિસુંદર સેંથાનું ભૂષણ જેમને છે એવા, શરદઋતુના પૂર્ણ ચન્દ્રમાના સમાન મુખકમળવાળા, સ્થૂળ ઉન્નત સ્તનોવાળા; સુંદર નાસિકાવાળા,

मन्दारपुष्पकबरीं दिव्यसीमन्तभूषणाम् । शरत्पूर्णेन्दुवदनां पीनोन्नतपयोधराम् ॥१९॥ सुनासां सुदतीं सुभ्रूलतां चारुविलोचनाम् । पादोल्लसद्धंसकयुग्रत्ननूपुरशिञ्जिताम् ॥२०॥ विशालभालविलसद्दिव्यकाश्मीरपत्रिकाम् । सुकपोलां निष्ककण्ठीं स्वेशवक्त्रैकवीक्षणाम् ॥२१॥ रत्नदण्डेन लघुना चामरेणातिभावतः । वीजयन्तीं निजपतिं तादृशीं राधिकां तथा ॥२२॥ दक्षिणेऽथ हरेर्धर्मं ददृशुस्तेऽतिभासुरम् । श्वेताङ्गं श्वेतवसनं दिव्यालङ्कारशोभितम् ॥२३॥ धर्मस्य वामभागेऽथ भक्तिं मूर्तिमतीं च ते । ददृशुः स्वर्णगौराङ्गीं दिव्यवस्त्रविभूषणाम् ॥२४॥ अन्याश्च दिव्यवपुषो दिव्यालङ्कारवाससः । श्रद्धाद्या योषितस्तस्य दिव्याङ्गांस्तत्सुतांस्तथा ॥२५॥ ततः प्रणम्य तान् सर्वान् मुनयस्ते निजेश्वरम् । प्रत्यूचुर्हृष्टमनसः पुलकाञ्चितविग्रहाः ॥२६॥ नमो नमोऽस्तु कृष्णाय वासुदेवाय ते प्रभो! । नारायणाय मुनये स्वामिने धर्मसूनवे ॥२७॥ भगवन्! दृष्टपूर्वोऽसि त्वमतस्त्वां तु विद्महे । योऽस्मत्स्वामी स एवासि कृष्णो राधारमायुतः ॥२८॥ ये त्वेते तव पार्श्वस्था देवा देव्यश्च सन्ति तान् । न जानीमो वयं स्वामिन्! मनोनयननन्दनान् ॥२९॥ श्रुत्वेति तेषां वचनं प्रोवाच भगवान् स तान् । धर्मदेवो ह्ययं साक्षाद्भक्तिरेषाऽस्य च प्रिया ॥३०॥ एताश्च धर्मपत्न्योऽन्याः श्रद्धामैत्रीदयादयः । शुभप्रसादप्रमुखा आसां पुत्रा इमेऽनघाः ! ॥३१॥ दिव्यदेहा इमे नित्यं वर्तन्ते हि मदन्तिके । इदृङ्मद्दर्शनमिव दुर्लभं ह्येतदीक्षणम् ॥३२॥ एकान्तिकास्तु ये भक्तास्ते क्वचित्तु मदिच्छया । पश्यन्त्येतान् हि मुनयो न तु सर्वे निजेच्छया ॥३३॥ युष्माभिरेकादशिकाव्रतं जागरणान्वितम् । क्रियतेऽथ च पाल्यन्ते धर्मा एकान्तिनामपि ॥३४॥ अतोऽहमेभिः सह वै प्रसन्नोऽस्मीति दर्शनम् । दत्तमीदृग्विधमथो

દાડમના બીજ સમાન દાંતની પંકિતવાળા, શોભાયમાન ભ્રકુટિરૂપી વેલીવાળા, સુંદર વિશાળ નેત્રોવાળા, બન્ને ચરણમાં શોભાયમાન કડાથી યુક્ત રત્નજડિત ઝાંઝરના શબ્દો જેમને છે એવા, વિશાળ ભાલમાં શોભાયમાન દિવ્ય કુંકુમથી શૃંગાર કરેલો છે જેમણે એવા, સુંદર કંઠમાં રહેલી સુવર્ણની કંઠી જેમને છે એવા, પોતાના પતિ શ્રીહરિના મુખકમળમાં એક નેત્રની વૃત્તિ જેમને છે, એવાં લક્ષ્મીજીને જોયા તથા રત્નના દંડ યુક્ત નાના ચામરથી અતિશય પ્રીતિથી પોતાના પતિ શ્રીહરિને વિંજણો નાખતા અને લક્ષ્મી સમાન વિશેષણોથી યુક્ત **રાધિકા**ને લક્ષ્મીજીની માફક શ્રીહરિના ડાબા ભાગમાં મુનિઓ જોતા હતા. (૧૮ થી ૨૨) પછી મુનિઓ આવા નારાયણમુનિના જમણા ભાગમાં અતિ પ્રકાશયુક્ત શ્વેત અંગવાળા, ધારણ કર્યાં છે શ્વેત વસ્ત્રો જેમણે એવાં, દિવ્ય અલંકારોથી શોભાયમાન **ધર્મ**ને જોતા હતા. (૨૩) પછી મુનિઓ ધર્મના ડાબા ભાગમાં દિવ્ય આકૃતિવાળા, સુવર્ણની માફક ગૌર અંગવાળા, દિવ્ય આભૂષણોથી સમલંકૃત **ભક્તિદેવી**ને જોતા હતા. (૨૪) તથા દિવ્ય શરીરવાળાં, દિવ્ય અલંકારો અને વસ્ત્રોવાળાં ભક્તિથી બીજી **શ્રદ્ધા વગેરે** ધર્મની સ્ત્રીઓ તથા દિવ્ય દેહવાળા તેમના **શુભાદિ** પુત્રોને મુનિઓ જોતા હતા. (૨૫) પછી મુનિઓ તે શ્રીહરિ સહિત ધર્મ વગેરે સર્વને પ્રણામ કરી હર્ષિત મનવાળા, રોમાંચિત શરીરવાળા સતા પોતાના સ્વામી શ્રીહરિને કહેતા હતા : (૨૬) હે પ્રભો ! કૃષ્ણ એવા તમોને નમસ્કાર થાઓ. વાસુદેવ એવા તમોને નમસ્કાર થાઓ. નારાયણ મુને ! તમોને નમસ્કાર થાઓ, ધર્મપુત્ર તમોને નમસ્કાર થાઓ. (૨૭) હે ભગવન્ ! તમોને પૂર્વે જોયેલા છે, માટે તમોને તો જાણીએ છીએ. જે તમો અમારા સ્વામી ઉપાસ્ય ઈષ્ટદેવ શ્રીહરિ તે જ રાધા-રમાયુક્ત કૃષ્ણ છો. (૨૮) હે સ્વામિન્ ! તમારા પડખામાં જે આ દેવો અને દેવીઓ મનને આનંદ આપનારા છે, તેને અમો જાણતા નથી. (૨૯)

હે રાજન્ ! આવું મુનિઓનું વચન સાંભળીને સમગ્ર ઐશ્વર્યસંપન્ન **દિવ્યાકૃતિ શ્રીહરિએ મુનિઓને કહ્યું,** હે મુનિઓ ! આ પ્રત્યક્ષ અમારા પિતા સ્વયં ધર્મદેવ છે. આ ધર્મનાં પત્ની સાક્ષાત્ અમારાં માતા ભક્તિ છે. (૩૦) હે નિર્દોષ મુનિઓ ! આ શ્રદ્ધા, મૈત્રી, દયા વગેરે બીજા, ધર્મની પત્નીઓ છે. આ શુભ પ્રસાદ આદિ શ્રદ્ધાદિના પુત્રો છે. (૩૧) આ ધર્માદિ દિવ્ય દેહવાળા અમારા સમીપમાં હંમેશાં વર્તે છે, આ પ્રકારનું અમારું દર્શન જેમ-તેમ **એમનું દર્શન પણ દુર્લભ છે જ.** (૩૨) હે મુનિઓ ! જે એકાંતિક ભક્તો છે તે તો ક્યારેક મારી ઈચ્છાથી અને પોતાની ઈચ્છાથી ધર્માદિને જુએ છે. એકાંતિક ભાવથી રહિત સમગ્ર ભક્તો પણ પોતાની ઈચ્છાથી ધર્માદિને જોતા નથી જ, મારી ઈચ્છાથી જુએ છે. (૩૩) તમોએ જાગરણે સહિત એકાદશીનું વ્રત કર્યું છે અને એકાંતિક ભક્તોના ધર્મો પણ તમો પાલન કરો છો, (૩૪) **માટે હું ધર્માદિએ સહિત પ્રસન્ન છું માટે આવા પ્રકારનાં દર્શન આપ્યાં.** આવા દર્શન પછી મારાથી અને ધર્માદિથી **તમો વર માગો.** (૩૫) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીહરિએ વર માટે પ્રેરણા કરેલા મુનિઓ શ્રીહરિને પ્રણામ કરી પોતાને ઈચ્છિત વરો માટે **પ્રાર્થના**

मदेभ्यो व्रियतां वरः ॥३५॥ इत्थं स्वामिना तेन वरार्थं प्रेरितास्तु ते । प्रणम्य तं वरान् वव्रुरात्माभीष्टान् महर्षयः ॥३६॥ यदि प्रसन्नो भगवंस्तर्हि ते मानुषाकृतेः। नानाविधचरित्रेषु मा मोहोऽस्तु कदापि नः ॥३७॥ साम्प्रतं यादृशो भावस्त्वय्यस्त्यस्माकमीश्वर! । तादृगेवास्तु सततं नराकृतिधरे त्वयि ॥३८॥ लक्ष्म्या इव च नो भक्तिस्त्वयि स्यादिति देहि नः । इत्यर्थितः स तैर्भक्तैस्तथास्त्विति वरान्ददौ ॥३९॥ धर्मादींस्ते ततः प्रोचुर्मुनयो विनयानताः। यदि प्रसन्ना यूयं स्थ वसतास्मासु तत्सदा ॥४०॥ कामात्क्रोधाच्च लोभादेः सर्गादस्मानधर्मजात् । यूयं सदा रक्षतेति दत्त नो विबुधोत्तमाः! ॥४१॥ सुव्रत उवाच – इति तैः प्रार्थितास्तेऽपि प्रीतास्तेभ्यस्तथास्त्विति । वरान् ददुस्ततः स्वामी साकं तैरास पूर्ववत् ॥४२॥ ततोऽतिविस्मिताः सर्वे तं प्रणेमुर्नराकृतिम् । सुखयित्वा प्रभुस्तांश्च स्वावासमगमन्नृप! ॥४३॥ एकादशीजागरणं कुर्वंस्तत्र स ईश्वरः । वृतस्तैः पार्षदाग्र्यैश्च चतुष्पद्यामुपाविशत् ॥४४॥ हेमन्तोत्तमसोमाद्याः साश्चर्यास्तस्य च प्रभोः । दिव्यरूपेक्षणात् नत्वा तमूचुः सस्मिताननम्॥४५॥ कोट्यर्केन्दुप्रकाशस्य राधालक्ष्मीयुतस्य ते । ईक्षणं भक्तिधर्मादेश्चात्यन्तं दुर्लभं नृणाम् ॥४६॥ अहो तदपि नो जातं धन्याः स्मो भाग्यशालिनः । इत्युक्त्वा गद्गदगिरः प्रेम्णाऽऽसन् साश्रवश्च ते ॥४७॥ तदा तानाह भगवान्प्रसन्नः पार्षदान्निजान् । सर्वे शृणुत यूयं मे भो भक्तप्रवरा! वचः ॥४८॥ अनन्यभक्तिर्येषां स्याद्वासुदेवे नराकृतौ । ईदृशं दर्शनं तेषां दुर्लभं नैव निश्चितम्॥४९॥ भारते भगवद्गीतास्वेतदेव निरूपितम् । विश्वरूपं दर्शयित्वा श्रीकृष्णेनार्जुनं प्रति ॥५०॥ सुदुर्दर्शमिदं रूपं दृष्टवानसि यन्मम । देवा अप्यस्य रूपस्य नित्यं दर्शनकाङ्क्षिणः

કરતા હતા. (૩૬) હે ભગવન્ ! જો આપ પ્રસન્ન થયા હો તો મનુષ્યભાવને પામેલા તમારાં નાના પ્રકારનાં ચરિત્રોમાં અમોને ક્યારેય પણ મોહ ના થાઓ. (૩૭) હે પરમેશ્વર ! હાલમાં અમારે તમારા ઉપર જેવો ભાવ (દિવ્ય બુદ્ધિ) છે નરાકૃતિ ધારણ કરનારા તમારે વિષે તેવો ભાવ નિરંતર રહો. (૩૮) અમારે તમારે વિષે એકાંતિકી ભક્તિ લક્ષ્મીની માફક થાઓ. આ વરો અમોને આપો. હે રાજન્ ! આવી રીતે એકાંતિક ભાવથી ભજનારા મુનિઓએ પ્રાર્થના કરેલા વરોને યાચના કરાયેલા શ્રીહરિએ 'તમો કહો છો તે પ્રમાણે થાઓ.' આ પ્રમાણે વરો આપ્યા. (૩૯) પછી મુનિઓ વિનયનમ્ર થઈને ધર્માદિને કહેતા હતા : હે ધર્માદિ ! તમો જો પ્રસન્ન થયા હો તો અમારામાં નિરંતર નિવાસ કરો. (૪૦) હે ઉત્તમ દેવો ! કામ-ક્રોધ-લોભ-મોહ વગેરે મુખ્ય જેમાં છે એવા **અધર્મસર્ગથી** અમારું સદા તમો **રક્ષણ** કરો. આ પ્રકારના વરો અમોને આપો. (૪૧) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે મુનિઓએ પ્રાર્થના કરાયેલા ધર્માદિ પણ પ્રસન્ન થઈને **'તથાऽસ્તુ'** તમો કહો છો તે પ્રમાણે થાઓ, આ પ્રમાણે મુનિઓને વરો આપતા હતા. પછી શ્રીહરિ ધર્માદિની સાથે પૂર્વની માફક થયા. (૪૨) હે રાજન્ ! પછી અતિ વિસ્મય પામેલા સર્વે મુનિઓ નરાકૃતિ શ્રીહરિને પ્રણામ કરતા હતા. પ્રભુ તે મુનિઓને સુખી કરી પોતાના નિવાસસ્થાનમાં ગયા. (૪૩)

ત્યાં એકાદશીનું જાગરણ કરતા શ્રીહરિ પોતાના ઉત્તમ પાર્ષદો એવા જે સાથે આવેલા ઉત્તમ, હેમન્તસિંહ વગેરેથી વીંટાયેલા સતા ઊંચી પાટયુક્ત સિંહાસનમાં બેઠા. (૪૪) **હેમન્તસિંહ** અને દુર્ગપુરના અધિપતિ ઉત્તમરાજા તથા સોમ, રતનજી આદિ પાર્ષદો શ્રીહરિનાં દિવ્યરૂપનાં દર્શનથી આશ્ચર્ય પામ્યા સતા હાસ્યયુક્ત મુખકમળવાળા શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી બોલ્યા. (૪૫) હે સ્વામિન્ ! કરોડ સૂર્ય અને ચંદ્રના સમાન પ્રકાશયુક્ત રાધા અને લક્ષ્મીએ સહિત, દિવ્ય ભાવયુક્ત તમારાં દર્શન અને ભક્તિ અને ધર્માદિનાં દર્શન મનુષ્યોને અતિ દુર્લભ છે. (૪૬) હે ભગવન્ ! સર્વને દુર્લભ એવા તમારાં દર્શન અમોને થયાં. અહો આશ્ચર્ય છે ! માટે અમો કૃતાર્થ અને ભાગ્યશાળી થયા છીએ. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિને કહીને પાર્ષદો પ્રેમથી ગદ્‌ગદ વાણીવાળા અને આનંદનાં અશ્રુઓ નેત્રોમાં જેમને છે એવા થયા. (૪૭)

તે સમયે **શ્રીહરિએ** પ્રસન્ન થઈને પોતાના પાર્ષદોને કહ્યું : હે શ્રેષ્ઠ ભક્તો ! તમો સર્વે મારું વચન સાંભળો. (૪૮) નરાકૃતિ ભગવાનમાં જે જનોની અનન્ય ભક્તિ હોય તેમને આવા દર્શન દુષ્પ્રાપ્ય નથી જ. (૪૯) શ્રીકૃષ્ણે વિશ્વરૂપ બતાવીને ભારતમાં રહેલી **ભગવદ્ ગીતામાં** અર્જુનના પ્રત્યે આ પ્રમાણે જ- **ભક્તિથી જ દિવ્ય રૂપનું દર્શન થાય એમ નિરૂપણ કરેલું છે.** (૫૦) હે અર્જુન ! મારું જે સમગ્ર ચરાચરના આશ્રયભૂત વિશ્વરૂપ જોનારા છો. તે રૂપ કોઈનાથી પણ જોઈ શકાય તેવું નથી. ઈન્દ્રાદિ દેવો પણ હંમેશાં જોવાની ઈચ્છા રાખનારા છે. પણ તે રૂપ જોઈ શક્યા નથી. (૫૧) વિશ્વરૂપવાળા મને તમોએ જોયા છે. તેવીરીતે હું વેદોથી જોવા માટે શક્ય નથી. ભક્તિ રહિત તપ-દાન અને યજ્ઞથી પણ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

॥५१॥ नाहं वेदैर्न तपसा न दानेन न चेज्यया । शक्य एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥५२॥ भक्त्या त्वनन्यया शक्य अहमेवंविधोऽर्जुन! । ज्ञातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप! ॥५३॥ तथा सनत्सुजातीयेऽप्यन्त्येऽध्याये पुनः पुनः । भक्तियोगवतामेव दर्शनं स्यादितीरितम् ॥५४॥ भयाच्च कालयमयोर्बन्धनात्कर्ममाययोः । भक्त्या च मुच्यते जीवः सतां निश्छद्मसेवया ॥५५॥ वर्णाश्रमेतरेषां च धर्मो यस्त्यागिनामपि। स्वनुष्ठितस्य तस्यैषा भक्तिरेवाक्षयं फलम् ॥५६॥ यज्ञदानव्रतजपस्वाध्यायतपसामपि । तीर्थदेवोपासनानां पूर्तानां साङ्ख्ययोगयोः ॥५७॥ फलं च नियमादीनां भक्तिरेवाक्षयं मतम् । अन्यथा तु क्षयिष्ण्वेव ज्ञेयं तत्तत्क्रियाफलम् ॥५८॥ सेतिहासपुराणानामस्ति तात्पर्यमत्र वै । श्रीमद्भागवतस्यापि तेषां सारस्य सर्वथा ॥५९॥ सास्त्येव भवतां तस्माद्धर्मादिसहितस्य मे । सञ्जातं दर्शनं दिव्यमिति जानीत पार्षदाः ! ॥६०॥ सुव्रत उवाच-इत्युक्तास्ते भगवता तं प्रणम्य मुदान्विताः । आत्मानं मेनिरे धन्यं तत्पदैकदृढाश्रयाः ॥६१॥ द्वादश्यां नैत्यकं कृत्वा भोजयित्वा द्विजान्बहून् । चकार पारणां स्वामी सह स्वैः पार्षदादिभिः ॥६२॥ अथोत्तमेन जयया साकं ललितया भृशम् । प्रार्थितो भगवानैच्छत्प्रयातुं दुर्गपत्तनम् ॥६३॥ ज्ञात्वा हरेर्जिगमिषां नृपते! तदानीं हेमन्तसिंहनृपतिस्तमुपेत्य नत्वा । प्रेमाश्रुनेत्रयुगलः पुलकाङ्कितागस्तुष्टाव बद्धकरसम्पुट ईश्वरं तम् ॥६४॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पञ्चालग्रामे धर्मादिसहितनिजदिव्यस्वरूपदर्शनादिनिरूपणनामा द्वाविंशोऽध्यायः ॥२२॥

જોવા માટે શક્ય નથી. (૫૨) હે અર્જુન ! હે પરંતપ ! આ પ્રકારે તમોએ જોયેલો તેવો હું અનન્ય-એકાંતિક ભક્તિથી તો તત્ત્વથી સાક્ષાત્કાર કરવા માટે અને તત્ત્વથી જાણવા માટે અને પ્રવેશ કરવા માટે શક્ય છું. (૫૩) હે પાર્ષદો ! તે પ્રકારે **સનત્સુજાતીયે** મહાભારતના ઉદ્યોગ પર્વમાં છેલ્લા અધ્યાયમાં **ભક્તિ-યોગવાળા**ને દર્શન થાય છે એમ વારંવાર કહ્યું છે. (૫૪) ભગવાનના એકાંતિક સાધુઓની નિષ્કપટ સેવાથી થયેલી એકાંતિક ભક્તિથી જીવ કાળમાયાના બંધનથી મુક્ત થાય છે. (૫૫) બ્રાહ્મણાદિ વર્ણો અને બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમો અને બીજા અનુલોમ-પ્રતિલોમાદિના ધર્મ અને ત્યાગી સાધુઓનો જે ધર્મ યથાવિધિ આચરણ કરેલો હોય તેને આ **ભક્તિ જ અક્ષય ફળ આપનારી** થાય છે. (૫૬) યજ્ઞ-દાન-વ્રત-જપ-સ્વાધ્યાય અને તપ તથા તીર્થો અને દેવોની ઉપાસનાઓનું તેમજ વાવ્ય -કૂવા-બગીચા વગેરે પૂર્તકર્મોનું અને પ્રકૃતિ પુરુષના વિવેકરૂપ સાંખ્ય અને અષ્ટાંગયોગનું તથા યમનિયમો જે સ્નાનાદિ - અહિંસાદિઓનું પણ અક્ષય ભક્તિ જ ફળને આપનારી થાય છે. ભક્તિ રહિત હોય તો ધર્માદિ ક્રિયાઓનું ફળ નાશવંત થાય છે. (૫૭-૫૮) મહાભારતે સહિત બ્રાહ્માદિ પુરાણોનું તાત્પર્ય શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિમાં જ છે. **ઇતિહાસપુરાણોનો સાર શ્રીમદ્‌ભાગવતનું પણ તાત્પર્ય આમાં જ છે.** (૫૯) હે પાર્ષદો ! આ પ્રકારે માહાત્મ્યે યુક્ત એકાંતિક ભક્તિ તમારે છે જ, માટે ધર્માદિ સહિત મારું દિવ્ય દર્શન થયું. આ પ્રમાણે તમો જાણો. (૬૦) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલા શ્રીહરિના ચરણકમળના દ્રઢ આશ્રયવાળા પાર્ષદો હર્ષયુક્ત થઈને શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને પોતાને ધન્ય માનતા હતા. (૬૧) શ્રીહરિએ **ફાગણ સુદી બારસ**ને દિવસે સ્નાનાદિ નિત્યકર્મ કરી ઘણા બ્રાહ્મણોને જમાડીને પોતાના પાર્ષદોની સાથે પારણાં કર્યાં. (૬૨) પછી જયા અને લલિતાની સાથે ઉત્તમ રાજાએ પોતાના પુરમાં લઈ જવા માટે અત્યંત પ્રાર્થના કરાયેલા શ્રીહરિ દુર્ગપત્તન જવા માટે ઈચ્છતા હતા. (૬૩)

હે નૃપત્તે ! તે સમયે હેમંતસિંહ રાજા શ્રીહરિની જવાની ઈચ્છા જાણી શ્રીહરિને મળીને નમસ્કાર કરી અત્યંત સ્નેહથી બંને નેત્રોમાં આંસુઓવાળા, રોમાંચિત શરીરવાળા, બન્ને હાથ જોડીને શ્રીહરિની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (૬૪)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે પંચાલગ્રામે ધર્માદિ સહિત નિજદિવ્યદર્શનાદિ નિરૂપણનામા દ્વાવિંશોઽધ્યાય: (૨૨)

हेमन्तसिंह उवाच – **देवाधिदेवाय दयालयाय तमःपरायाखिलकारणाय । भक्तप्रियायाद्भुतलक्षणाय नारायणायेश! नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥१॥ प्रसन्नवक्त्राय सिताम्बराय सत्पुष्पहाराय मनोहराय । लम्बत्सुपुष्पोत्तमशेखराय नारा० ॥२॥ ब्रह्माख्यसद्धामनिकेतनाय मुक्तैः स्वभक्तैः परिषेविताय । सुश्वेततेजोनिधिमध्यगाय नारा० ॥३॥ शान्ताय दान्ताय तपःप्रियाय शुद्धाय सिद्धाय गुणातिगाय । एकान्तधर्मप्रतिपादकाय नारा० ॥४॥ निष्कामनामव्रतपालकाय निष्कामनामव्रतचारकाय। निष्कामनामव्रतलम्भनाय नारा० ॥५॥ अशेषदुःखौघविनाशकाय प्रकाशकायातिसुखप्रदाय । निःशेषपापप्रशमाभिधाय नारा० ॥६॥ नरोत्तमायाखिलधारणाय प्रपन्नजीवार्तिनिवारणाय । ब्रह्मण्यदेवाय महेश्वराय नारा० ॥७॥ महामुनिव्रातनिषेविताय श्रद्धादयाक्षान्तिपरायणाय । नित्याय जीवोद्धरणोद्यताय नारा० ॥८॥ भगवंश्चिरकालीनो हृत्स्थो मम मनोरथः । त्वयेहागत्य कृपया कृतः पूर्णोऽद्य सर्वथा ॥९॥ इतोऽस्ति नातिदूरे वै जीर्णदुर्गपुरं मम । तत् पावय त्वमिति मे प्रार्थितं भवति प्रभो! ॥१०॥ सहस्रशः पौरजनास्तव सन्दर्शनादिना । प्राप्स्यन्ति जन्मसाफल्यमित्युक्तो हरिरब्रवीत् ॥११॥ एवं चेत्तर्हि भूपाल! यायामाद्यैव तत्पुरम् । त्वदिच्छा तेन पूर्णा स्यात्तीर्थयात्रापि नो भवेत् ॥१२॥ इत्युक्तः सोऽतिमुदितस्तदैव सह बन्धुभिः । योजयित्वा स्वयानानि सज्जोऽभूत्सत्वरक्रियः ॥१३॥ ततो हरिस्तेन नृपेण भक्तैरन्यैस्तथा**

અધ્યાય : ૨૩

જુનાગઢપુરમાં શ્રીહરિનું પધારવું અને ફરી ગઢપુરમાં પાછું આગમન કહેલું છે.

હેમન્તસિંહ બોલ્યા : હે દેવાધિદેવ ! દયાસાગર ! તમ- (માયિક અંધકાર)થી પર, સર્વ કારણના કારણ, એકાંતિક પોતાના જનોને પ્રિય, આશ્ચર્ય કરનારાં ચિહ્નો જેમને છે એવા, નારાયણ મુનિ તમોને નમસ્કાર છે. (૧) પ્રસન્ન મુખારવિંદવાળા, શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરનારા, સુંદર સુગંધિમાન પુષ્પોના હારો ધારણ કરનારા, પોતાના શરીરના લાવણ્યથી પોતાની મૂર્તિમાં આકર્ષણ કરનારા, મસ્તકના મોળિયામાં લંબાયમાન સુંદર સુગંધિમાન પુષ્પોના તોરાઓવાળા એવા **નારાયણમુનિ તમોને નમસ્કાર થાઓ.** (૨) બ્રહ્મપુર નામનું સુન્દર અક્ષરધામ છે નિવાસ સ્થાન જેનું એવા બ્રહ્મભાવને પામેલા પોતાના ભક્તોએ સેવા કરાયેલા અત્યન્ત-શ્વેત અક્ષરબ્રહ્મના તેજના સમૂહના મધ્યમાં રહેલા એવા, (૩) નિયમિત અંતઃકરણવાળા, નિયમિત બાહ્યેન્દ્રિયવાળા, તપ છે પ્રિય જેમને એવા, સદા શુદ્ધ અને સિદ્ધ-માયાના ગુણોથી પર, એકાન્ત ધર્મને નિરૂપણ કરનારા એવા, (૪) નિષ્કામ નામના વ્રતનું પાલન કરનારા, નિષ્કામ નામના વ્રતને પ્રવર્તાવનારા, નિષ્કામ નામનાં વ્રતથી પ્રાપ્તિ છે જેમની એવા, (૫) સમગ્ર સ્વાશ્રિતોના દુઃખસમૂહોને નાશ કરનારા જગતને પ્રકાશ કરનારા, સૂર્યચન્દ્રાદિને પણ પ્રકાશ કરનારા, અત્યંત સુખ આપનારા, સમગ્ર પાપોને પ્રશમન કરનાર છે નામો જેમનાં એવા. (૬) પુરુષોમાં ઉત્તમ, સમગ્ર બ્રહ્માંડોને અક્ષરબ્રહ્મરૂપે ધારણ કરનારા, શરણે આવેલા જીવોની પીડાને નિવારણ કરનારા, બ્રાહ્મણ સમુદાયોને દેવની માફક પૂજનારા, ઈશ્વરોના પણ નિયન્તા એવા નારાયણ મુનિ તમોને નમસ્કાર થાઓ. (૭) મહામુનિઓ જે મુક્તાનંદાદિના સમૂહોએ શરીર વાણી અને મનથી સેવાયેલા, શ્રદ્ધા, દયા શાન્તિના એક આશ્રયસ્વરૂપ નિત્ય સિદ્ધ-દિવ્યાકૃતિવાળા, સ્થાવર જંગમ પ્રાણીઓના ઉદ્ધાર કરવામાં ઉદ્યમવાળા એવા **નારાયણમુનિ તમોને નમસ્કાર થાઓ.** (૮) હે ભગવન્ ! ઘણા સમયથી થયેલો અન્તઃકરણમાં રહેલો મારો મનોરથ તમોએ કૃપાથી હાલમાં આ મારા ગામમાં આવીને સર્વ પ્રકારે સમ્પૂર્ણ કર્યો. (૯) હે પ્રભો ! મારું **જીર્ણ દુર્ગપુર** આ ગ્રામથી અત્યન્ત દૂર નથી તમો **જુનાગઢપુરને** ત્યાં આવીને આપની ચરણરજથી પવિત્ર કરો, આ મારી પ્રાર્થના છે. (૧૦) હે ભગવન્ ! હજારો પુરના માણસો તમારા દર્શનથી મનુષ્યદેહની સફળતા પામશે. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહેવાયેલા **શ્રીનારાયણમુનિ તેમના પ્રત્યે બોલ્યા** : (૧૧) હે હેમન્તસિંહ રાજન્ ! જો એમ હોય તો જુનાગઢ આજે જ આપણે જઈએ, તેથી તમારી ઈચ્છા પૂર્ણ થશે, અમારે પણ તીર્થયાત્રા થાય. (૧૨) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે કહેવાયેલા, માટે અતિ પ્રસન્ન હેમન્તસિંહ નૃપતિ, તત્કાળ ક્રિયા કરનારા તે સમયમાં જ રથાદિ પોતાનાં વાહનોને જોડાવીને પોતાનાં સ્વજનોની સાથે તૈયાર થયા. (૧૩) હે નરાધીશ ! તે પછી શ્રીહરિ હેમન્તસિંહ નૃપ, બીજા ઉત્તમ, જયા, લલિતાદિ ભક્તજનો, જુનાગઢથી આવેલા ભક્તો તથા

तत्पुरसङ्गतैश्च । वृतोऽश्ववारैस्तुरगाधिरूढो ययौ नराधीश! सहर्षिरीशः ॥१४॥ प्रतिग्रामं भक्तजनै रक्ष्यमाणोऽपि वर्त्मनि । आवासं नाकरोत्क्वापि दृष्ट्या तान् सुखयन् ययौ ॥१५॥ तस्मिन्नेव दिने राजन्! जीर्णदुर्गं निशामुखे । स प्राप्यावासमकरोद्धेमन्तस्यालये शुभे ॥१६॥ सभ्राता धाविताश्वोऽसौ शीघ्रमेत्य पुरं स्वकम् । हरेःशुश्रूषणपरो हेमन्तोऽभूत्सबान्धवः ॥१७॥ ब्राह्मणा रामजिच्चाम्बाशङ्करो रूपशङ्करः । परिचेरुस्तमन्येऽपि गोकुलश्चोद्धवादयः ॥१८॥ तैः पौरभक्तैः सहितस्तदातिथ्यं यथोचितम्। चकार नृपतिर्भक्त्या मन्यमानः कृतार्थताम् ॥१९॥ तीर्थयात्रां चकारासावमावास्यादिने ततः । प्रशंसन् रैवतगिरिं देवभूमिरियं त्विति ॥२०॥ स्नात्वा गोमुखगङ्गायां कुण्डे दामोदराह्वये । महादानानि स ददौ यथाविधि हरिर्नृप! ॥२१॥ ततो दामोदरस्येक्षां पूजनं च चकार सः । भवेश्वरस्य च ततो महादेवस्य भक्तितः ॥२२॥ ब्राह्मणान् भोजयामास शतशश्च सहस्रशः । तेभ्यश्च दक्षिणां प्रादात् तुतुषुस्तेन तेऽखिलाः ॥२३॥ नागरा ब्राह्मणास्तस्य बहवश्चक्रुराश्रयम् । तैरर्थ्यमानो न्यवसत् तत्र चैत्र्यवधि प्रभुः॥२४॥ संवत्सरप्रतिपदि पौरास्तस्य समर्चनम् । चक्रुश्चन्दनपुष्पैश्च नूत्नवासोधनादिभिः ॥२५॥ भक्तवर्यः स भूपस्तु तज्जन्मतिथिविन्नृप! । नवम्यां पूजनं तस्य चकार परया मुदा ॥२६॥ सितैरनर्घ्यैर्वसनैर्हैमै रम्यैर्विभूषणैः । सच्चन्दनाङ्गरागेण कुङ्कुमाक्तैस्तथाक्षतैः ॥२७॥ मल्लिकादामभी रम्यैर्नानाशेखरराजिभिः । धूपैर्दीपैश्च विविधैः खाद्यैः स्वादुफलैश्च सः ॥२८॥ रूप्यमुद्राभृतस्थालं निधाय पुरतोऽस्य च । नीराजयामास मुदा षट्पदीं स पठन्निमाम् ॥२९॥

સોમ સૂરાદિ અસવારો, રામપ્રતાપ ઈચ્છારામ વગેરેથી વિંટાયેલા ઘોડા ઉપર બેઠેલા મુક્તાનંદાદિ મુનિઓ સહિત જુનાગઢ પ્રતિ ચાલ્યા. (૧૪) માર્ગમાં દરેક ગામનાં ભક્તજનો પોતાના ગામમાં રાખવા ઈચ્છતા હતા તોપણ નિવાસ શ્રીહરિએ કર્યો નહિ, પોતાનાં દર્શન આપવાથી તે તે ગામના ભક્તજનોને સુખ આપતા સતા ચાલ્યા. (૧૫) હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ ફાગણ વદી ચૌદશને દિવસે પ્રાતઃકાળે પંચાળા ગામથી ચાલીને તે દિવસે સાયંકાળે જુનાગઢ પુરને પામીને શુભ મનોહર હેમન્તસિંહ રાજાના ભવનમાં પોતાનો નિવાસ કર્યો. (૧૬) અનૂપસિંહ નામના પોતાના ભાઈની સાથે હેમંતસિંહ રાજા ઘોડો દોડાવીને તત્કાળ આગળ જઈને શ્રીહરિની સેવામાં ઉપયોગી વસ્તુઓ ભેગી કરવામાં તત્પર થયા. (૧૭) રામજીત અંબાશંકર રૂપશંકર વગેરે બ્રાહ્મણો, ગોકુળ, ઉદ્ધવ વગેરે બીજા ભક્તો પણ શ્રીહરિની સેવા કરતા હતા. (૧૮) પુરના ભક્તજનો સહિત હેમંતસિંહ ભૂપતિ પોતાને શ્રીહરિની સેવાથી કૃતાર્થ માનતા સતા યથાયોગ્ય સાધુઓના મંડળે સહિત આતિથ્યસત્કાર ભક્તિથી કરતા હતા. (૧૯) પછી શ્રીહરિએ આ દેવભૂમિ છે આ પ્રકારે રૈવતક પર્વતની પ્રશંસા કરતા થકા અમાવાસ્યાને દિવસે તીર્થયાત્રા કરી. (૨૦) હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ **દામોદર** નામના કુંડમાં અને **ગૌમુખી ગંગા**માં સ્નાન કરીને વિધિ પ્રમાણે મહાદાનો આપ્યાં, (૨૧) પછી શ્રીહરિએ દામોદર નામના શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિનાં દર્શન કર્યાં અને વિધિપુરઃસર પૂજા કરી. પછી **ભવેશ્વર** નામના **મહાદેવ**નાં દર્શન અને પૂજન ભક્તિપુરઃસર કર્યું. (૨૨) શ્રીહરિ સોએ સો અને હજારો-હજાર બ્રાહ્મણોને જમાડતા હતા. તે બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપતા હતા. ભોજન અને દક્ષિણાના લાભથી સમગ્ર બ્રાહ્મણો સંતોષ પામ્યા. (૨૩) અનેક નગરવાસી બ્રાહ્મણો શ્રીહરિનો આશ્રય કરતા હતા. નાગર બ્રાહ્મણોએ પોતાના નગરમાં રહેવા માટે પ્રાર્થના કરાયેલા શ્રીહરિએ ચૈત્ર સુદી **પૂર્ણિમા સુધી** જુનાગઢપુરમાં નિવાસ કર્યો. (૨૪) પુરના ભક્તો ચૈત્ર સુદી પડવાને દિવસે ચંદન-પુષ્પો-નવીન વસ્ત્રો અને ધન વગેરેથી શ્રીહરિનું પૂજન કરતા હતા. (૨૫)

હે રાજન્ ! **શ્રીહરિના પ્રાદુર્ભાવની તિથિને જાણનારા શ્રેષ્ઠ ભક્ત હેમંતસિંહ રાજા** પરમ સ્નેહથી **ચૈત્ર સુદી નવમી તિથિમાં શ્રીહરિનું પૂજન** કરતા હતા. (૨૬) હંસની પાંખ જેવાં અમૂલ્ય ઉત્તમ વસ્ત્રો-સુવર્ણ નિર્મિત રમણીય અલંકારો, સુગંધીમાન ચંદનને અંગમાં લેપન કરવાથી તથા કુમકુમથી મિશ્રિત કરેલા અક્ષતો-રમણીય મોગરાના પુષ્પોના હારો-તોરા વગેરેથી ધૂપ-દીપ અને નાના પ્રકારના બરફી - પેંડા વગેરે ખાદ્યપદાર્થો અને કેળાં વગેરે સ્વાદિષ્ટ ફળોથી હેમંતસિંહ રાજા **શ્રીહરિની પૂજા** કરતા હતા. (૨૭-૨૮) હેમંતરાજા શ્રીહરિની આગળ રૂપિયાનો ભરેલો થાળ મૂકીને આ છ પદવાળી આરતી બોલતા સતા હર્ષ પૂર્વક આરતી ઉતારતા હતા. (૨૯)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

जय देव! जय देव! जय मङ्गलकर्ता २ नारायण ऋषिभर्ता २ कलिमलभयहर्ता ॥ ध्रुवपदम् ॥ तेजःसञ्चयराजत्सिततरतनुकान्ते! २ नानामुक्तसमर्चित! २ सुखकर! बहुशान्ते! । सुरगणवन्दितचरणः करुणानिधिरात्मा २ परमं ब्रह्म परात्पर! २ निर्गुण! परमात्मा ॥ जय० ॥३०॥ भूमौ देवसपत्नैः शातिततनुगेहं २ पातुं सात्त्वतधर्मं २ प्रकटितनरदेहम् । धर्मात्मज! निजनन्दन! नन्दितवृषसर्गं २ वन्दे नैष्ठिकवर्यं २ त्वामितमुनिवर्गम् ॥ जय० ॥३१॥ मद्यामिषपरवनितानिरतासुरवारं २ महसा स्वेन निरस्यं २ स्तम इव सविताऽरम् । पाषण्डाध्वसुरक्षितनिजजनभयहारी २ मनसिजदर्पविमोचन! २ कुपथक्षयकारी ॥ जय० ॥३२॥ वरमभयं च कराभ्यां ददतं सितवसनं २ श्यामं सितमुपवीतं २ दधतं मितहसनम् । शारदपूर्णसुधाकर-बिम्बद्युतिवदनं २ हृदि कुर्वे च भवन्तं २ शुभगुणगणसदनम् ॥जय० ॥३३॥ तिलकं कैसरमलिके दधतं दृशिलोभं साक्षतकुङ्कुमचन्द्रक २ रुचिरं बहुशोभम् । चन्दनकौसुमशेखरबहुविधशुभहारै २ स्त्वामहमर्चितमीडे २ निजजनपरिवारैः ॥ जय० ॥३४॥ प्रेमवतीतनुजे त्वयि जलरुहदलनयने २ रमतां मम धीरनिशं २ निजनिजपदनयने । पाहि सदा पुरुषोत्तम! धार्मिकवर! विष्णो! २ त्वच्छरणागतजीवं २ कृष्ण! हरे ! जिष्णो! ॥ जय० ॥३५॥ एवं नीराजयित्वाऽसौ हरेः कृत्वा प्रदक्षिणाम् । प्रणम्य दण्डवद्राजा तस्थौ प्राञ्जलिरग्रतः ॥३६॥ स्वकण्ठाद्धरिरुत्तार्य तुष्टस्तस्मै ददौ स्रजः । महाप्रसाद इत्युक्त्वा स गृहीत्वा मुमोद ह ॥३७॥ वासांसि च धनं भूषा ब्राह्मणेभ्यो ददौ तदा । उदारबुद्धिर्भगवान् पौरान् विस्मापयन् जनान् ॥३८॥ प्रायशो धर्मशास्त्रस्य वार्ताः सदसि सोऽन्वहम् । चकारानन्दयन् विप्रान् कृष्णभक्त्युपबृंहिताः ॥३९॥

હે દેવ ! તમો એકાંતિક ધર્મની પ્રવૃત્તિ માટે ઐશ્વર્ય પ્રગટ કરો. (જય-જય) હે નારાયણ !, મંગલકર્તા, મુક્તાનંદાદિ સાધુઓના પતિ, કળીયુગના મળના ભયને નાશ કરનારા તમો જય પામો. હે અક્ષરધામના અનેક પ્રકારના મુક્તોએ હંમેશાં પૂજાયેલા ! હે સુખ કરનારા ! હે અતિશય શાંતિવાળા ! હે પર એવા અક્ષરથી પણ પર ! હે માયિક ગુણોથી રહિત,! બ્રહ્માદિ દેવોએ વંદના કરાયેલા છે ચરણો જેમનાં એવા કરુણાસાગર અક્ષરાદિના અંતર્યામી પરબ્રહ્મ, પરમાત્મા તમો જય પામો. (૩૦) હે ધર્માત્મજ ! હે પોતાના ભક્તોને આનંદ આપનારા, પૃથ્વીમાં દેવોના શત્રુઓએ નાશ કરેલ છે જેની મૂર્તિ (સ્વરૂપ) અને ગેહ અર્થાત્ ગૃહની માફક નિવાસ યોગ્ય; પોતાના ધારક સાધુજનો જેને છે એવા, એકાંતિક ભાગવત ધર્મને રક્ષણ કરવા માટે પોતાની ઈચ્છાથી પ્રાદુર્ભાવ કરી છે મનુષ્યાકૃતિ જેણે એવા, નૈષ્ઠિક વર્ણીન્દ્ર, જેને અગણિત મુનિસમૂહો છે એવા **તમોને નમસ્કાર કરું છું.** (૩૧) હે કામદેવના ગર્વનો નાશ કરનાર ! મદ્ય-માંસ અને પરસ્ત્રીઓમાં પ્રીતિવાળા જે અસુરોના સમૂહને સૂર્ય પોતાના તેજથી અંધકારને જ જેમ તેમ પોતાના પ્રતાપથી તત્કાળ વિનાશ કરતા, વેદ વિરુદ્ધ માર્ગથી અત્યંત રક્ષણ કરાયેલા જે પોતાના આશ્રિતો-તેમના સંસૃતિભયને નાશ કરનારા, કૌલ-કુંડાદિ માર્ગોને વિનાશ કરનારા તમો છો. (૩૨) હે હરે ! વર અને અભય જમણા અને ડાબા હાથથી આપતા, ઘણું કરીને શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરતા, નવીન મેઘની સમાન શ્યામ સુંદર, અતિ શ્વેત ઉપવીતને ધારણ કરતા, મંદહાસ્ય યુક્ત-શરદઋતુના પૂર્ણ ચંદ્રમાના બિંબ સમાન કાંતિયુક્ત મુખવાળા, શુભ ગુણગણોના ભંડારરૂપ, તમારું **હૃદયમાં ધ્યાન કરું છું.** (૩૩) દર્શન કરનારાં જનોને લોભાવનારા અક્ષતે સહિત કુંકુમના ચાંલ્લાથી અતિ મનોહર ઘણી શોભાયુક્ત, કેસરના, ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલકને ભાલમાં ધારણ કરતા, પોતાના ભક્તજનો રૂપી પરિજનોએ ચંદન અને પુષ્પના હારો અને તોરાઓથી વિધિપૂર્વક પૂજાયેલા **તમારી હું સ્તુતિ કરું છું.** (૩૪) હે પુરુષોત્તમ ! હે ધર્મધુરંધરોમાં શ્રેષ્ઠ ! હે વિષ્ણો ! હે કૃષ્ણ ! હે હરે ! હે જય પામવાના સ્વભાવવાળા, પ્રેમવતી પુત્ર ! કમળના પત્ર સમાન નેત્રવાળા-સ્વાશ્રિતોને પોતાના અક્ષરધામમાં લઈ જનાર તમારે વિષે મારી બુદ્ધિ નિરંતર રમો. **તમારે શરણે આવેલા મારી સર્વદા રક્ષા કરો.** (૩૫) આ પ્રમાણે છ પદો બોલવા પૂર્વક આરતી ઉતારીને હેમંતસિંહ નૃપ શ્રીહરિની પ્રદક્ષિણા કરી દંડવત્ પ્રણામ કરી બંને હાથ જોડીને શ્રીહરિની આગળ ઊભા રહ્યા. (૩૬) પ્રસન્ન થયેલા શ્રીહરિએ પોતાના કંઠથી **પુષ્પના હારો** ઉતારી હેમંતસિંહ રાજાને આપ્યા. હેમંતસિંહ રાજા શ્રીહરિએ આપેલા તે **'મહાપ્રસાદ'**ને એમ ગ્રહણ કરી અત્યંત આનંદ પામ્યા. (૩૭) તે સમયે ઉદાર બુદ્ધિ ભગવાન શ્રીહરિએ જૂનાગઢનાં નિવાસીજનોને વિસ્મય પમાડતા સતા વસ્ત્રો-ધન અને અલંકારો બ્રાહ્મણોને અર્પણ કર્યાં. (૩૮) શ્રીહરિ દરરોજ સભામાં બ્રાહ્મણોને આનંદ આપતા સતા કૃષ્ણની ભક્તિને વૃદ્ધિ પમાડનારી ધર્મશાસ્ત્રની વાર્તાઓ ઘણું કરીને કરતા હતા. (૩૯)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

द्वादश्यां पौर्णमास्यां च ब्राह्मणान् स सहस्रशः । तदिष्टभक्ष्यभोज्यैश्च तर्पयामास सत्पतिः ॥४०॥ द्वादश्यामेव च स्वामी सोऽपराह्णे सदःस्थितः । माहात्म्यं द्वारिकायास्तु सर्वानचकथन्निजान् ॥४१॥ रामप्रतापेच्छारामौ तच्छ्रुत्वा हरिमूचतुः । कुर्याव द्वारिकायात्रामाज्ञा चेत्तव साम्प्रतम् ॥४२॥ इत्याश्रुत्य स तद्वाक्यं तयोः सद्धर्मनिष्ठताम् । ज्ञात्वान्वमोदत तथा पाथेयं चाश्वकारयत् ॥४३॥ ततस्तौ प्रेषयामास त्रयोदश्यां कुशस्थलीम् । दत्वा धनं च विपुलमश्वौ च शकटद्वयम् ॥४४॥ प्रैषयत्सह ताभ्यां च मयराममद्विजोत्तमम् । तद्देशमार्गादिविदं पत्तीन् शस्त्रभृतश्च सः ॥४५॥ तदाऽऽतपस्य बाहुल्यात्कौसल्यानितरांस्तु सः । ताभ्यां साकं गन्तुमुत्कान्न्यषेधद्देशकालवित् ॥४६॥ प्रतिपदि ततः साकं स्वीयानुगैः कृतभोजनः सपदि निरगाद्धेमन्तादीननुव्रजतो निजान् । निजविरहतः खेदं यातो निवर्त्य बलाद्धरिः पथि स सुखयन्स्वीयानायान्नृपोत्तमपत्तनम् ॥४७॥ एतां कथां भगवतो भजनीयमूर्तेर्भक्त्या शृणोति पठति प्रयतः पुमान् यः। प्राप्नोति भक्तिममलां स तु वासुदेवे मुक्तो भवत्यखिलसंसृतिबन्धनेभ्यः ॥४८॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थ प्रकरणे जीर्णदुर्गगमनदुर्गपुरप्रत्यागमननिरूपणनामा त्रयोविंशोऽध्यायः ॥२३॥

सुव्रत उवाच – **निवसंस्तत्र भगवानेकदा विजने स्थितः । व्यचिन्तयत्स मनसा स्वावतारप्रयोजनम् ॥१॥ कलेः प्राप्य बलं भूमावधर्मः सान्वयोऽसुरैः । वर्धितो नितरां तेन धर्मोऽतिक्षीणतां गतः ॥२॥ सन्तः कष्टं भृशं प्रापुर्देवता ऋषयस्तथा**

મુનિપતિ શ્રીહરિએ ચૈત્ર સુદી બારસને દિવસે જ અને ચૈત્ર સુદી પૂનમે હજારો બ્રાહ્મણોને તેમને ઈષ્ટ ભક્ષ્યભોજ્ય ભોજનોથી તૃપ્ત કર્યા. (૪૦) શ્રીહરિ **ચૈત્ર સુદી બારસ**ને દિવસે જ સાંજના પહોરે સભામાં બેસીને **દ્વારિકાનું માહાત્મ્ય** સર્વે પોતાના ભક્તોને કહેતા હતા. (૪૧) રામપ્રતાપ અને ઈચ્છારામે શ્રીહરિએ કહેલું દ્વારિકાનું માહાત્મ્ય સાંભળીને શ્રીહરિને કહ્યું, હે હરે ! જો તમારી આજ્ઞા હોય તો હાલમાં જ દ્વારિકાની યાત્રા અમો બંને કરીએ. (૪૨) હે રાજન્ ! આવું તેમનું વચન સાંભળી શ્રીહરિએ પોતાના બંને ભાઈઓની ધર્મનિષ્ઠા જાણીને 'એમ કરો' એમ તેમના વચનને અનુમોદન આપ્યું. તત્કાળ માર્ગમાં જમવા ભાથું કરાવ્યું. (૪૩) પછી શ્રીહરિએ ઘણું દ્રવ્ય, બે ઘોડા અને બે ગાડાં આપીને બન્ને ભાઈઓને **તેરસ**ને દિવસે દ્વારિકા પ્રત્યે મોકલ્યા. (૪૪) શ્રીહરિએ દ્વારકાના માર્ગને જાણનાર બ્રાહ્મણશ્રેષ્ઠ મયારામ અને આયુધ ધારણ કરનારા પોતાના પાર્ષદોને તેમની સાથે મોકલ્યા. (૪૫) દેશકાળને જાણનાર શ્રીહરિએ તે સમયે પોતાના ભાઈઓની સાથે જવા માટે ઉત્સાહવાળા બીજા કોસલ દેશથી આવેલા પોતાના ભત્રીજા વગેરેને ઘણો તાપ હોવાથી નિષેધ કર્યો. (૪૬) હે રાજન્ ! પછી શ્રીહરિ **ચૈત્ર વદી પ્રતિપદા**ને દિવસે પોતાના અનુયાયીઓની સાથે ભોજન કરીને તત્કાળ જ જૂનાગઢથી નીકળ્યા. પોતાની પાછળ આવતા પોતાના વિયોગથી દુઃખી થતા હેમંતાદિ પોતાના ભક્તોને બળાત્કારે પાછા વાળીને માર્ગમાં પોતાના ભક્તજનોને સુખી કરતા સતા **ઉત્તમરાજાના પુરમાં** આવ્યા. (૪૭)

હે રાજન્ ! ભજનીય મૂર્તિ શ્રીહરિની આ-ગઢપુરથી નીકળ્યા ત્યારથી આરંભીને ફરી ગઢપુરમાં આવ્યા ત્યાં સુધીની કથા જે પુરુષ નિયમતત્પર થઈને ભક્તિપૂર્વક શ્રવણ કરે અને શ્રોતાજનોને સંભળાવે તે શ્રોતા અને વક્તા બંને પુરુષો **પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિમાં એકાંતિક ભક્તિ પામે છે** અને સમગ્ર સંસારનાં બંધનોથી મુક્ત થાય છે. (૪૮)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે જીર્ણદુર્ગગમન-દુર્ગપુરપ્રત્યાગમનનિરૂપણનામા ત્રયોવિંશોઽધ્યાયઃ (૨૩)

અધ્યાય : ૨૪

શ્રીહરિનો, પોતાના તિરોધાનના હેતુથી પોતાની મૂર્તિ વગેરે સ્થાપવાના અર્થવાળો ગુપ્ત સંકલ્પ નિરૂપણ કરેલો છે.

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! દુર્ગપત્તનમાં નિવાસ કરતા શ્રીહરિએ એક સમયે જન વિનાના એકાંત સ્થળમાં બેસીને મનથી પોતાના અવતારના પ્રયોજનનો વિચાર કર્યો. (૧) 'પૃથ્વીમાં કળિયુગનું બળ પામીને ગુરુ અને રાજારૂપે

। भूमिश्च पापिनां भारं सहितुं न शशाक च ॥३॥ शापव्याजेन विप्रर्षेः प्रादुर्भूय ततो भुवि । उन्मूलिता मया सर्वे स्वप्रतापेन तेऽसुराः ॥४॥ धर्मो भक्त्या सह परां पुष्टिं च गमितोऽधुना । सन्तो देवाश्च मुनयः प्रापिताः परमं सुखम् ॥५॥ अधर्मः सान्वयः क्वापि नेक्ष्यते भूतलेऽधुना । चातुर्वर्ण्यजनाः सर्वे स्वधर्मस्था भजन्ति माम् ॥६॥ धृत्वावतारं यत्कार्यं तत्कृतं सकलं किल । तथापि भाविनां नृणां कार्यं किञ्चिद्धितं मया ॥७॥ अन्तर्हिते मयि भुवो भक्ता एते च मच्छ्रिताः । निरालम्बा भविष्यन्ति कार्यं किञ्चिच्च तत्कृते ॥८॥ एवं विचार्य भगवान् सर्वेषां स नृणां भुवि । व्यचिन्तयद्धितं त्रेधा दयावात्सल्यवारिधिः ॥९॥ कारयित्वा मन्दिराणि तत्र स्वप्रतिमा अहम् । स्थापयेय ततस्ताश्च सेविष्यन्ते हि मानवाः ॥१०॥ स्वधर्मे वर्तमानानां पुंसां तत्सेवनादिह । सिद्धिमेष्यति सर्वेषां पुरुषार्थचतुष्टयम् ॥११॥ भक्तिमार्गस्य पुष्ट्यर्थं मन्त्रदीक्षाप्यपेक्ष्यते। अतो धर्मान्वये शुद्धे गुरूतां स्थापयेय च ॥१२॥ धर्मज्ञानविरक्तीनां भक्तेश्चावगमाय तु । ग्रन्थं कर्ता शतानन्दो मच्चरित्रोपबृहितम् ॥१३॥ सिद्धान्तं सर्वशास्त्राणां तेन ज्ञास्यन्ति मच्छ्रिताः । एवमेव ततः कृत्वा यायां धाम स्वकं भुवः ॥१४॥ सुव्रत उवाच – **स एवं गूढसङ्कल्पो निवसंस्तत्र पत्तने । लेखयामास सर्वाणि सच्छास्त्राणि सुलेखकैः ॥१५॥ अचीकरद्भूमिपते! महान्तं चैत्रासितैकादशिकोत्सवं सः । सन्तर्पयामास मुनींश्च विप्रान्सहस्त्रशो द्वादशिकादिने च ॥१६॥** इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे भगवद्गूढसङ्कल्पनिरूपणनामा चतुर्विंशोऽध्यायः ॥२४॥

અવતરેલા દૈત્યોએ પોતાના પરિવારે સહિત અધર્મ અતિશય વૃદ્ધિ પમાડ્યો. તેનાથી વંશે સહિત ધર્મ અતિશય ક્ષીણપણાને પામ્યો. સાધુપુરુષો-ઇન્દ્રાદિ દેવતાઓ તથા ઋષિઓ અત્યંત દુઃખ પામ્યા અને પૃથ્વી પાપીજનોનો ભાર સહન કરવા માટે સમર્થ થઈ નહિ. (૨/૩) પછી દુર્વાસા મુનિના નરનારાયણાદિમાં શાપના નિમિત્તથી ભારતભૂમિમાં પ્રાદુર્ભાવ પામીને મેં પોતાના પ્રતાપથી સર્વે અસુરોને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખ્યા છે. (૪) હાલમાં ભક્તિએ સહિત ધર્મ મેં સર્વોત્તમ પુષ્ટિને પમાડ્યો છે. સાધુઓ-દેવો અને મુનિઓને સર્વોપરિ સુખ આપ્યું છે. (૫) પરિવારે સહિત અધર્મ હાલ પૃથ્વીમાં કોઈપણ સ્થાનમાં જણાતો નથી. ચાર વર્ણનાં જનો પોતપોતાના ધર્મમાં રહીને મને ભજે છે. (૬) મેં અવતાર ધારણ કરી જે કાર્ય કરવા યોગ્ય તે સર્વે સંપાદન કરેલું છે, હતું તો પણ **ભવિષ્યમાં થનાર મનુષ્યોનું કાંઈક હિત** મારે કરવું. (૭) હું પૃથ્વીમાંથી અંતર્હિત થાઉં, ત્યારે આ મારા આશ્રિતો આધાર વિનાના થશે. તેમને માટે, મારા ભક્તોના આલંબન માટે કંઈ પણ કરવું. (૮)

હે રાજન્, દયા અને વાત્સલ્યના નિધિ ભગવાન શ્રીહરિએ આ પ્રકારે વિચારીને પૃથ્વીમાં સર્વ મનુષ્યોનું **ત્રણ પ્રકારે હિત** કરવાનો વિચાર કર્યો. (૯) હું મંદિરોમાં **મારા અર્ચાવતારોની પ્રતિષ્ઠા કરાવું** પછી મારી પ્રતિમાઓને મનુષ્યો હાલમાંના ભક્તજનો અને ભાવિ ભક્તજનો સેવા કરશે જ. (૧૦) આ લોકમાં પોતપોતાના વર્ણાશ્રમને યોગ્ય આચારમાં વર્તતા સર્વે પુરુષો તે પ્રતિમાઓનું સેવન કરવાથી ચાર પુરુષાર્થની સિદ્ધિ પામશે. (૧૧) ભક્તિમાર્ગની પુષ્ટિને માટે મંત્રદીક્ષાની પણ અપેક્ષા છે. માટે સર્વ પ્રકારે દોષ રહિત **ધર્મના વંશમાં ગુરુપણું સ્થાપન કરું.** (૧૨) ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય અને ભક્તિના બોધ માટે **શતાનંદમુનિ મારાં ચરિત્રોનો મહાન ગ્રંથ કરશે.** (૧૩) મારાં આશ્રિતજનો તે ગ્રંથથી સર્વ શાસ્ત્રોનો સિદ્ધાંત જાણશે. માટે આ પ્રકારે કરીને જ પૃથ્વીથી પોતાના અક્ષરધામને વિષે જઈશ. (૧૪)

સુવ્રતમુનિ કહે છે : હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ગૂઢ સંકલ્પવાળા શ્રીહરિ દુર્ગનગરમાં નિવાસ કરતા સતા સારા શુદ્ધ અક્ષરોથી લેખક સવિત્રાનંદ, નિર્ગુણાનંદ, અદ્ભુતાનંદ, વૃદ્ધપ્રજ્ઞાનંદ, વિજ્ઞાનાનંદ, ઋષભાનંદ, નીલકંઠાનંદ, નિઃસ્વાદાનંદ, વૈકુંઠાનંદ, વૈષ્ણવાનંદ, શ્રીધરાનંદાદિ દ્વારાએ સર્વ સત્શાસ્ત્રો શ્રીમદ્ ભાગવતાદિ લખાવતા હતા. (૧૫)

હે ભૂમિપતે ! શ્રીહરિ **ચૈત્ર વદી એકાદશી**ને દિવસે **મહોત્સવ** કરાવતા હતા. બારશને દિવસે હજારો મુનિઓ તથા બ્રાહ્મણોને તૃપ્તિ પમાડતા હતા. (૧૬)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે ભગવદ્ગૂઢસંકલ્પનિરૂપણનામા ચતુર્વિંશોऽધ્યાયઃ (૨૪)

सुव्रत उवाच - देशान्तरात् समायातो हरिर्दुर्गपुरे नृप! । नवमे मास इत्येवं श्रुत्वा देशान्तरस्थिताः ॥१॥ तद्दर्शनार्थमाजग्मुर्भक्तास्तत्र सहस्रशः । कृत्वा ते दर्शनं तस्य द्वादश्यां लेभिरे मुदम् ॥२॥ सन्मानितास्ते हरिणा तत्रोषुर्वासराष्टकम्। हरिश्चन्दनयात्रायाश्चकार च महोत्सवम् ॥३॥ उत्सवान्ते तमासीनं भक्ताः श्रीनगरौकसः । बद्धाञ्जलिपुटा राजन्! प्रार्थयामासुरादरात् ॥४॥ भगवन्! पुरमस्माकं कृपयाऽऽयातुमर्हसि । विधातुं मन्दिरं तत्र सर्वेषामस्ति मानसम् ॥५॥ गवेन्द्रदत्ताधिकृतिस्तत्रत्यो धरणीपतिः । अनुमोदत एतद्धि प्रीतिमांस्त्वयि सोऽस्ति च ॥६॥ एतं मनोरथं तस्मादस्माकं प्रतिपूरय । करिष्यामो हि शुश्रूषां मुनिभिः सहितस्य ते ॥७॥ इति तैः प्रार्थितो भक्तैर्भक्तिधर्मप्रपोषकः । नारायणस्तथेत्याह ते च हर्षं प्रपेदिरे ॥८॥ आनन्दानन्दनामानं मुनिं प्राह ततो हरिः । एभिः सह श्रीनगरं गच्छ त्वं साम्प्रतं मुने! ॥९॥ तत्रत्यो नृपतिर्भूमिं दास्यते मन्दिराय नः । कारयेर्मन्दिरं तस्यां शिल्पशास्त्रानुसारतः ॥१०॥ जाते हि मन्दिरे तत्र प्रेषयेर्दूतमत्र च । तत्रैत्य स्थापयिष्यामि नरनारायणं ह्यहम् ॥११॥ इत्युक्तः स तथेत्याह ते च भक्ताः प्रणम्य तम् । त्वयाऽऽगम्यमवश्यं हीत्युक्त्वा समुनयो ययुः ॥१२॥ प्राप्य श्रीनगरं तत्र स्वावासोचितवेश्मनि । स्वमण्डलेन सहित उत्ततार मुनिः स च ॥१३॥ पौरा यथोचितं तस्य परिचर्यामकुर्वत । तत्रत्यो नृपतिस्तस्य दर्शनार्थमुपागमत् ॥१४॥ स चाह तं मुने! भूमिर्यावती या तवेप्सिता । तावतीं तां गृहाणाद्य प्रतिरोद्धा न कोऽपि ते ॥१५॥ ततो मुनिः स्वेप्सितायां दत्तायां तेन भूभुजा । मन्दिरं कारयामास भुवि रम्यं दृढं महत् ॥१६॥ चतुरैः शिल्पिभिस्तच्च कारयामास शोभनम् । तदपेक्षितवस्तूनि पौरा आजह्रुरादरात्

અધ્યાય : ૨૫

શ્રીહરિએ અમદાવાદ નગરમાં જઈને નર-નારાયણ નામની પોતાની મૂર્તિનું ત્યાં સ્થાપન કર્યું તેનું વર્ણન છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! શ્રીહરિ નવમા મહિને દેશાંતરથી ગઢપુરમાં આવેલા છે. આ પ્રકારે સાંભળીને દેશાંતરમાં રહેલા હજારો હરિભક્તો શ્રીહરિનાં દર્શન કરવા માટે ગઢપુરમાં આવતા હતા. તે ભક્તો બારસને દિવસે શ્રીહરિનાં દર્શન કરીને આનંદ પામ્યાં. (૧-૨) શ્રીહરિએ સત્કાર કરાયેલા ભક્તો આઠ દિવસ સુધી ગઢપુરમાં નિવાસ કરતા હતા. શ્રીહરિએ **અક્ષય તૃતીયા**ને દિવસે **ચંદનયાત્રાનો મહોત્સવ** કર્યો. (૩) હે રાજન્ ! **શ્રીનગરના નિવાસી ભક્તો** બંને હાથ જોડીને ઉત્સવના અંતમાં બેઠેલા શ્રીહરિને આદરપૂર્વક **પ્રાર્થના** કરતા હતા. (૪) હે ભગવન્ ! કૃપા કરીને અમારા પુરમાં આવવા માટે યોગ્ય છો. ત્યાં મંદિર કરવા માટે સર્વ ભક્તજનોનો મનોરથ છે. (૫) સમ્રાટ અંગ્રેજ રાજાએ આપેલા અધિકારવાળા અમારા નગરના અધિપતિ આ મંદિર માટે અનુમોદન આપે છે. જે માટે તે રાજા તમારા ઉપર પ્રીતિવાળા છે. (૬) માટે અમારો આ **મંદિર** કરવા માટે તમારા આગમન રૂપ મનોરથ સંપૂર્ણ કરો. હે ભગવન્, મુનિઓએ સહિત તમારી સેવા કરીશું, જ.(૭) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભક્તોએ પ્રાર્થના કરાયેલા ભક્તિએ સહિત ધર્મનું પોષણ કરનારા શ્રી નારાયણ મુનિએ 'તમોએ કહ્યું, તેમ થાઓ' એમ કહ્યું. તેથી તે ભક્તો મહાઆનંદ પામ્યા. (૮)

શ્રીહરિએ આનંદાનંદ નામના મુનિને કહ્યું, હે મુને ! તમો હાલમાં આ શ્રીનગરવાસી ભક્તજનોની સાથે શ્રીનગરમાં જાઓ. (૯) શ્રીનગરના નિવાસી રાજા મંદિર કરવા માટે આપણને ભૂમિ આપશે. ભૂમિમાં શિલ્પ શાસ્ત્રને અનુસરીને મંદિર કરાવો. (૧૦) ત્યાં મંદિર તૈયાર થાય ત્યારે મારી સમીપમાં દૂત મોકલો. **હું શ્રીનગરમાં આવીને નરનારાયણની સ્થાપના કરીશ.** (૧૧) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે કહેલા આનંદાનંદ મુનિએ કહ્યું કે 'બહું સારું' તથા તે નગરનાં ભક્તો શ્રીહરિને પ્રણામ કરી તમો અવશ્ય આવજો આ પ્રમાણે શ્રીહરિને કહીને આનંદાનંદ મુનિએ સહિત ગઢપુરથી નીકળ્યા. (૧૨) આનંદાનંદ મુનિ શ્રીનગરમાં જઈને ત્યાં પોતાના નિવાસ યોગ્ય ગૃહમાં પોતાના મંડળે સહિત નિવાસ કરતા હતા. (૧૩) પુરનાં જનો મંડલે સહિત આનંદાનંદ મુનિની સેવા યથાયોગ્ય કરતાં હતાં. ત્યાંના રાજા આનંદાનંદ મુનિનાં દર્શન કરવા આવ્યા. (૧૪) **રાજાએ** આનંદાનંદ મુનિને કહ્યું કે મંદિર માટે જેટલી જગ્યા અને જેવી ભૂમિ- તમારી ઈચ્છામાં આવે તેટલી તેવી પૃથ્વી ગ્રહણ કરો. હાલમાં તમોને કોઈ રોકનારો નથી. (૧૫) હે રાજન્ ! પછી **આનંદાનંદ મુનિ** તે રાજાએ આપેલી પૃથ્વીમાં રમણીય **અતિદ્રઢ મોટું મંદિર** કરાવતા હતા. (૧૬) તે મંદિર સ્થાપત્ય

।।१७।। देवप्रतिष्ठायोग्ये च जाते तस्मिन्मुनिः स तु । आपृच्छ्य गणकांश्चक्रे प्रतिष्ठाक्षणनिश्चयम् ।।१८।। प्रेषयामास स ततः साधू द्वौ दुर्गपत्तनम् । हरिमानेतुमृषिराट् वृत्तं तच्च निवेदितुम् ।।१९।। हरिस्तु तत्र निवसन्नार्षं रामायणं नृप! । भ्रातृभ्यां सह शुश्रूषुः प्रत्यैक्षत तदागमम् ।।२०।। तिथौ दशहराख्यायां गङ्गार्चनमहोत्सवम् । भानौ गगनमध्यस्थे कृत्वा विप्रानभोजयत् ।।२१।। भ्रातृजायान्तिके यावद्भोक्तुं याति स्ववासतः । हरिस्तावत्तु तौ तत्राऽऽजग्मतुर्द्वारिकापुरात् ।।२२।। तीर्थं गत्वा य आगच्छेत्तत्प्रत्युद्गमने विदन् । पुण्यं महत्तावभ्येत्य परिरेभे स सादरम् ।।२३।। ज्येष्ठं स्वयं नमस्कृत्य कनिष्ठेन नमस्कृतः । पृष्ट्वा तत्स्वागतादीनि क्षणं व्यश्रमयच्च तौ ।।२४।। स्नात्वा ततः सहैवाभ्यां बुभुजे प्रीणयन् स तौ । श्रीरामचरितं श्रोतुं प्रारम्भत् परेऽहनि ।।२५।। एकादश्या निर्जलाया आरभ्य प्रतिवासरम् । ताभ्यां सह स शुश्राव वाल्मीकीयं यथाविधि ।।२६।। पौषस्य शुक्लैकादश्यां तत्समाप्तिमचीकरत् । वाचकं तोषयामास वासोभूषाधनादिभिः ।।२७।। माघस्नानं चकाराथ नद्यां भक्तजनैः प्रगे । पौष्या आरभ्य माघ्यन्तं कुर्वंश्चान्द्रायणव्रतम् ।।२८।। व्रतान्ते ब्राह्मणान्साधूंस्तर्पयित्वा सहस्त्रशः । स्वयं च पारणां कृत्वा निषसादासने सुखम् ।।२९।। तावच्छ्रीनगरात्साधू तावुपेत्य प्रणम्य तम् । पुरतस्तस्थतू राजन् ! मानया-मास तौ स च ।।३०।। आदौ तौ भोजयित्वा तद्वृत्तं पप्रच्छ स प्रभुः । यथावत्तौ जगदतुस्तच्छ्रुत्वा सोऽन्वमोदत ।।३१।। तपस्याद्यतृतीयायां देवसंस्थापनक्षणम् । स ज्ञात्वा तत्पुरं गन्तुमादिदेशात्मनोऽनुगान् ।।३२।। निषिषेध स योषास्तु

વેદમાં નિપુણ શિલ્પીઓ દ્વારા શોભાયમાન કરાવતા હતા. પુરના હરિભક્તો મંદિર કરવામાં ઉપયોગી જે જે વસ્તુઓ તે (ઈંટો, પથ્થરો, ચૂનો વગેરે) આદરપૂર્વક લાવતા હતા. (૧૭) તે મંદિર શ્રી નરનારાયણદેવની સ્થાપનાને યોગ્ય થયું ત્યારે આનંદાનંદ મુનિએ જ્યોતિષીઓને પૂછીને પ્રતિષ્ઠાનો સમય નિશ્ચિત કર્યો (૧૮) પછી મુનિશ્રેષ્ઠ આનંદાનંદ મુનિએ શ્રીહરિને લાવવા માટે અને મંદિરની રચના વગેરેનું **વૃત્તાંત** નિવેદન કરવા માટે બે સાધુ ગઢપુર મોકલ્યા. (૧૯)

હે રાજન્ ! શ્રી નારાયણ મુનિ તો ગઢપુરમાં નિવાસ કરતા સતા રામપ્રતાપ અને ઈચ્છારામની સાથે વાલ્મીકિ રામાયણ સાંભળતા ઈચ્છતા થકા તે બંનેની દ્વારિકાની યાત્રા કરીને આવવાની રાહ જોતા હતા. (૨૦) શ્રીહરિ દશહરા જે જેઠ સુદી દશમને દિવસે ગગનના મધ્ય ભાગમાં સૂર્ય થયા ત્યારે **ગંગાપૂજન**નો મહોત્સવ કરીને બ્રાહ્મણોને જમાડતા હતા. (૨૧) શ્રીહરિ જેટલામાં પોતાના નિવાસથી રામપ્રતાપનાં પત્ની સુવાસિની સમીપે ભોજન કરવા જાય છે તેટલામાં રામ પ્રતાપ અને ઈચ્છારામ પોતાના બંને ભાઈઓ દ્વારિકાપુરથી ગઢપુરમાં આવ્યા. (૨૨) જે તીર્થ કરીને આવે તેમના સન્મુખ જવામાં અતિશય પુણ્યને જાણતા શ્રીહરિએ બંને ભાઈઓની સન્મુખ જઈને આદરે સહિત આલિંગન કર્યું. (૨૩) શ્રીહરિ મોટાભાઈને નમસ્કાર કરી, ઈચ્છારામે નમસ્કાર કરાયેલા સતા તે બંનેને સુખેથી આવ્યા વગેરે પૂછીને બન્ને ભાઈઓને થોડીવાર વિશ્રાંતિ આપી. (૨૪) પછી શ્રીહરિ સ્નાન કરીને તે બંનેને વિનોદવચનોથી આનંદ પમાડતા સતા બંનેની સાથે ભોજન કરતા હતા. બીજે દિવસે શ્રી રામચરિત સાંભળવાનો આરંભ કરતા હતા. (૨૫) શ્રીહરિ સંવત્ ૧૮૭૭ના જેઠ સુદી એકાદશી જે નિર્જલા-૧૧ને દિવસે આરંભ કરીને દરરોજ બંને ભાઈઓની સાથે **વાલ્મીકિ રામાયણ** વિધિ પ્રમાણે સાંભળતા હતા. (૨૬) શ્રીહરિ સંવત્ ૧૮૭૮ **પોષ સુદી એકાદશી**ને દિવસે રામાયણ કથાની સમાપ્તિ કરાવતા હતા. વસ્ત્રો, આભૂષણો, ધન વગેરેથી વાંચનાર પુરાણીને સંતોષ પમાડતા હતા. (૨૭) પછી શ્રીહરિએ ચાંદ્રાયણ વ્રત કરતા સતા પોષ માસની પૂર્ણિમાથી આરંભીને માઘમાસની પૂર્ણિમા સુધી ભક્તજનોની સાથે પ્રાતઃકાળમાં ઉન્મત્ત ગંગામાં **માઘસ્નાન** કર્યું. (૨૮) વ્રતના અંતે હજારો બ્રાહ્મણો અને સાધુઓને તૃપ્ત કરીને સ્વયં શ્રીહરિ પારણાં કરીને આસનમાં સુખપૂર્વક બેઠા. (૨૯)

હે રાજન્ ! તે સમયે શ્રીનગરથી આનંદાનંદ મુનિએ મોકલેલા બે સાધુ શ્રીહરિની સમીપમાં આવી સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી શ્રીહરિની આગળ બેઠા. શ્રીહરિ બન્ને સાધુઓને સુખેથી આવ્યા વગેરે પ્રશ્નથી સત્કાર કરતા હતા. (૩૦) શ્રીહરિ પ્રથમ સાધુઓને ભોજન કરાવીને શ્રીનગરનું વૃત્તાંત પૂછતા હતા. બન્ને સાધુ યથાર્થ વૃત્તાંત કહેતા હતા. તે વૃત્તાંત સાંભળીને શ્રીહરિએ અનુમોદન આપ્યું. (૩૧) શ્રીહરિ ફાગણ સુદી તૃતીયાને દિવસે શ્રી નરનારાયણદેવની **પ્રતિષ્ઠાનું મુહૂર્ત** જાણીને શ્રીનગર જવા માટે પોતાના અનુયાયી, સોમાદિ પાર્ષદોને તૈયાર થવા આજ્ઞા આપતા હતા. (૩૨) શ્રીહરિએ શ્રીનગરમાં

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

जयाद्या आगमोद्यताः । जनसम्मर्दबाहुल्यात् पुरे तत्र व्रतस्थिताः ॥३३॥ आयास्यामो वयं शीघ्रमिहेत्याश्वास्य ता हरिः । क्षणे मौहूर्तिकैर्दत्ते सप्तम्यां निर्ययौ ततः ॥ ३४॥ उत्तमेन क्षितिभुजा सह स्वीयैश्च पार्षदैः । सहस्त्रशोऽश्ववारैश्च वृतः क्षत्रियपुङ्गवैः ॥३५॥ आरूढो जविनं चाश्वं सोदराभ्यां सहैव सः । मुनिभिश्च ययौ स्वामी ततः श्रीनगरं नृप! ॥३६॥ तत्र तत्रार्च्यमानोऽसौ पथि भक्तव्रजैः प्रभुः । पञ्चमेऽहनि तत्प्रापत्स्वानुगैः सह पत्तनम् ॥३७॥ पुरोपकण्ठे स्वावासं तडागमभितोऽकरोत् । कार्कराख्यं तत्र पौरा एत्य सेवामकुर्वत ॥३८॥ नथ्थुर्हेमन्तरामश्च गणपत्यादयो द्विजाः । भक्ता भगवतः सेवामकुर्वत मुदान्विताः ॥३९॥ हीरचन्द्रो बर्हिचरो लालगुप्तश्च माणिकः । दामोदरादयो वैश्या भक्ताः पर्यचरंश्च तम् ॥४०॥ गङ्गा रेवा च दीपालिर्लक्ष्मीः श्यामा शिवादयः । योषितो भक्तिमत्यस्तमसेवन्त यथोचितम् ॥४१॥ अन्ये सहस्त्रशः पौरास्तद्दर्शनसमुत्सुकाः। बहिरभ्येत्य तं दृष्ट्वा प्रापुः परमनिर्वृतिम् ॥४२॥ आतिथ्यं विदधुस्तस्य यथार्हं सानुगस्य ते । तमुपेत्यानन्दमुनिर्नत्वा स्वं वृत्तमाह च ॥४३॥ द्वादश्यां पारणां कृत्वा प्रविवेश पुरं हरिः । प्रार्थ्यमानः पौरभक्तैरश्वमारुह्य भूषितम् ॥४४॥ पुरतः पार्श्वतस्तस्य पृष्ठतश्च सहस्त्रशः । शतशो यूथशश्चेरुस्तदा भक्तजना नृप! ॥४५॥ नेदुर्दुन्दुभयस्तत्र वाद्यानि विविधानि च । गायकाश्च जगुर्हृष्टा गुणांस्तस्यैव सुस्वरम् ॥४६॥ सहस्त्रशो यान्त्रिकाश्च बन्धुकीधूष्कृतीर्मुहुः । कुर्वन्तः पुरतश्चेरुर्बद्धनानाविधायुधाः ॥४७॥ निशम्य पौरास्तमुदारकीर्तिं पुरं प्रविष्टं सह भक्तसङ्घैः । ससम्भ्रमं त्यक्तसमस्तकार्या

આવવા માટે ઉદ્યમવાળી આઠ પ્રકારે પુરુષોનો ત્યાગ કરનારી જયા વગેરે સ્ત્રીઓને તો જનોના સમૂહનું બહુપણું હોવાથી નિષેધ કર્યો. (૩૩) 'અમો દુર્ગપુરમાં તત્કાળ આવીશું' આ પ્રકારના વચનથી શાંતિ પમાડીને શ્રીહરિએ મયારામ ભટ્ટ વગેરે જ્યોતિષીઓએ બતાવેલા મુહૂર્તમાં માઘ વદી સાતમને દિવસે દુર્ગપત્તનથી પ્રયાણ કર્યું. (૩૪) ઉત્તમરાજાની સાથે પોતાના પાર્ષદો રતનજી, ભગુજી વગેરે તથા હજારો હજાર સોમ-સૂરાદિ ક્ષત્રિય-શ્રેષ્ઠ ઘોડેશ્વારોથી વીંટાયેલા, વેગવાળા ઘોડા ઉપર બેઠેલા શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન બન્ને ભાઈઓ અને મુનિઓની સાથે જ ગઢપુરથી શ્રીનગર પ્રતિ ચાલ્યા. (૩૫-૩૬) માર્ગમાં તેતે ગામોમાં પોતાના ભક્તોના સમૂહોએ પૂજેલા શ્રીહરિ પોતાના અનુયાયીઓએ સહિત પાંચમા દિવસે એકાદશીએ **શ્રીનગર**ને પામ્યા. (૩૭)

શ્રીહરિએ નગરના સમીપ પ્રદેશમાં **કાંકરીયા તળાવ**ની ચોતરફ પોતાનો **નિવાસ** કર્યો. પુરના ભક્તો શ્રીહરિની સમીપમાં આવીને શ્રીહરિની સેવા કરતા હતા. (૩૮) નથ્થુરામ, હેમંતરામ, ગણપત વગેરે બ્રાહ્મણ ભક્તો હર્ષપૂર્વક શ્રીહરિની સેવા કરતા હતા. (૩૯) હીરાચંદ, બેચરદાસ, લાલદાસ, માણેકલાલ, દામોદરદાસ વગેરે વૈશ્યવર્ણના હરિભક્તો શ્રીહરિની યથાયોગ્ય સેવા કરતા હતા. (૪૦) ગંગા, રેવા, દિવાળી, શ્યામા, શિવા, વગેરે પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિમાં ભક્તિવાળી સ્ત્રીઓ યથાયોગ્ય સેવા કરતી હતી. (૪૧) બીજાં હજારો હજાર પુરવાસીજનો ભગવાનનાં દર્શન કરવામાં ઉત્સાહવાળા સતા પુરથી બહાર શ્રીહરિના નિવાસ-સ્થાનમાં આવીને શ્રીહરિને જોઈને પરમાનંદ પામ્યાં. (૪૨) નથુરામ, હેમંતરામ વગેરે હરિ ભક્તોએ પોતાના અનુયાયીજનોએ સહિત શ્રીહરિનો યથાયોગ્ય આતિથ્યસત્કાર કર્યો. આનંદાનંદમુનિ શ્રીહરિની સમીપમાં આવીને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી પોતાનું વૃત્તાંત શ્રીહરિને કહેતા હતા. (૪૩)

પોતાની મૂર્તિમાં આકર્ષણ કરનાર શ્રીહરિએ **બારસને દિવસે** પારણાં કરી પુરના ભક્તજનોએ પ્રાર્થના કરાયેલા સતા નૂપુરાદિ નાના પ્રકારના આભૂષણોથી અલંકૃત ઘોડા ઉપર બેસીને ગુજરાતની રાજધાની શ્રીનગરીમાં પ્રવેશ કર્યો. (૪૪) હે નૃપ ! તે સમયે સો એ સો અને હજારોહજાર ભક્તજનો શ્રીહરિની આગળ અને બન્ને પડખે અને પાછળ ભેગા થઈને ચાલતા હતા. (૪૫) તે સમયે નગારાં તથા તાસાદિ નાના પ્રકારનાં વાજિંત્રો વાગતાં હતાં. ગાયકો પ્રસન્ન થઈને સારા સ્વરોથી શ્રીહરિના ગુણોને જ ગાતા હતા. (૪૬) હજારો હજાર જનો પોતાના શરીરે અનેક પ્રકારના શક્તિ વગેરે આયુધો બાંધી રહેલા અને યંત્રમય બંદૂક આદિકને ધારણ કરી રહેલા રાજભટો બંદૂકોના અવાજો વારંવાર કરતા થકા ભગવાનની આગળ ચાલતા હતા. (૪૭) પુરનાં જનો ભક્તસમુદાયોની સાથે પુરમાં પ્રવેશ પામેલા મહાયશસ્વી શ્રીહરિને સાંભળીને ઉતાવળથી ત્યાગ કર્યાં છે સમગ્ર કાર્યો જેમણે એવા સતા તત્કાળ પોતાનાં ભવનોમાંથી બહાર નીકળતા હતા. (૪૮) હે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

द्राग्निःसरन्ति स्म बहिर्गृहेभ्यः ॥४८॥ तद्दर्शनात्युत्सुकमानसास्ते विहाय मार्गं कृतपङ्क्तिबन्धाः । परस्परांसार्पितबाहवस्तं प्रतीक्षमाणा अभवन्नरेश! ॥४९॥ निशम्य वादित्रनिनादमुच्चैस्तदागमाशैकनिबद्धनेत्राः । प्रदर्शयन्तः करसंज्ञयेशं दूरादपि प्राञ्जलयः प्रणेमुः ॥५०॥ सितातपत्रेण च चामराभ्यां स राजचिह्नेन विराजमानः । पुरं ददर्शाद्भुतभूरिशोभं हरिर्हरन् नागरमानसानि ॥५१॥ सुगन्धितोयैश्च मदैर्गजानां संसिक्तघण्टापथचत्वरं च । समङ्गलद्रव्यसुवर्णकुम्भरम्भादिभिः प्राङ्गणदर्शनीयम् ॥५२॥ अर्कांशुचञ्चत्पृथुसौधपङ्क्तिश्रियैव नाकभ्रमकृत्सुराणाम् । विराजितं चागुरुधूपदीपैर्ध्वजैः पताकाभिरिवाह्वयत्स्वम् ॥५३॥ तं सम्प्रविष्टं सुमनोहराङ्गं पूर्णेन्दुकान्तं मितहासवक्त्रम् । स्वर्णातपत्रेण च चामराभ्यां राजश्रियं सन्ददृशुर्जनास्ते ॥५४॥ आरुह्य हर्म्याणि पुराङ्गनाश्च त्यक्तान्यकार्याः सहसातिहर्षात् । व्यत्यस्तवस्त्राभरणा गवाक्षस्थिरेक्षणैस्तं पपुरानमन्त्यः ॥५५॥ नानोपहारैर्वणिजोऽतिहर्षात्सम्माननं तस्य च तत्र तत्र । समाचरन्नुज्झितपण्यकार्या भावेन भक्ता इव भक्तिनम्राः ॥५६॥ विप्राश्च तं साक्षतचन्दनेन पुष्पैः सहारैरभिवादनैश्च । समर्चयामासुरुदारभावा उच्चैश्च सामानि जगुः सुकण्ठाः ॥५७॥ सम्मानयन् पौरजनान् यथार्हं बद्धाञ्जलीन् स्वाननदत्तनेत्रान् । स्वामी नवावासमुपेत्य राजंस्ततः शनैरुत्तरति स्म वाहात् ॥५८॥ गृहीत्वाथानन्दमुनेः पाणिं पाणौ स सर्वतः । अपश्यन्मन्दिरं नूत्नं शिल्पिनः प्रशशंस च ॥५९॥ ततो मुहूर्तं तत्रासौ न्यषीदद्भक्तमण्डले । प्राहेहेदृग्मन्दिरं तु जातं नारायणेच्छया ॥६०॥ प्रतिष्ठाविधिनिष्णातान् विप्रान् पृष्ट्वाथ सर्वशः ।

નરેશ ! શ્રી હરિકૃષ્ણના દર્શનમાં અતિ ઉત્સાહવાળાં છે મન જેમનાં એવાં પુરનાં જનો માત્ર શ્રીહરિને જવાના માર્ગને જ નહિ રોકીને માર્ગની બંને બાજુએ પરસ્પર ખભામાં અર્પણ કર્યા છે બાહુઓ જેમણે એવા સતા પુરમાં આવતા શ્રીહરિની પ્રતીક્ષા કરતા હતા. (૪૯) અતિ મહાન વાજિંત્રોના શબ્દ સાંભળી શ્રીહરિના આગમનની દિશામાં જ કેવળ બાંધી છે દૃષ્ટિ જેમણે એવા દૂરથી પણ શ્રીહરિને હાથની સંજ્ઞાથી બતાવતા પુરનાં જનો બંને હાથ જોડીને પ્રણામ કરતાં હતાં. (૫૦) રાજચિહ્ન, શ્વેત છત્ર અને સફેદ બે ચામરોથી શોભાયમાન નાગરિક જનોનાં મનોને હરતા શ્રીહરિ આશ્ચર્યજનક ઘણી શોભાવાળા નગરને જોતા હતા. (૫૧) સુગંધીમાન જળો અને મદોન્મત્ત હાથીઓના મદનાં જળોથી છંટાયેલા રાજમાર્ગો અને આંગણાઓ જેમાં છે એવા ચંદન-અક્ષત-પલ્લવ-દૂર્વાંકુરો આદિક માંગલિક દ્રવ્યોની સાથે માંગલિક સુવર્ણકળશો-કેળના સ્તંભો વગેરેથી આંગણા દર્શનીય જેમાં છે, (૫૨) સૂર્યનાં કિરણોથી ચળકતી વિશાળ અને ઊંચી હવેલીઓની પંક્તિઓની શોભાથી દેવતાઓને સ્વર્ગનો ભ્રમ કરનારું, અગરુચંદનના ધૂપ અને દીવાઓથી શોભાયમાન, મહાધ્વજો અને પતાકાઓથી પોતાને બોલાવતું હોય ને શું ? (૫૩) એવા પ્રકારના પુરમાં પ્રવેશ કર્યો છે જેમણે એવા રમણીય આકૃતિવાળા, પૂર્ણચંદ્રમાની માફક સુંદર મંદહાસ્ય યુક્ત મુખારવિંદવાળા, રાજાએ મોકલેલ સુવર્ણ છત્ર અને બંને ચામરોથી **મહારાજાની શોભાવાળા શ્રીહરિને પુરના જનો સુંદર રીતે જોતા હતા.** (૫૪) શ્રીહરિના દર્શનની ઈચ્છાથી તત્કાળ જ ત્યાગ કર્યા છે કાર્યો જેમણે અને ઉતાવળને લીધે વસ્ત્ર અને અલંકારો વિપરીત ધારણ કર્યા છે એવી પુરની સ્ત્રીઓ હવેલીની મેડીઓ તથા અગાશીઓ ઉપર બેસીને નમસ્કાર કરતી સતીઓ જાળિયામાં સ્થિર દૃષ્ટિથી શ્રીહરિને આદરપૂર્વક જોતી હતી. (૫૫) તે તે બજારોમાં વણિક વ્યાપારીઓ ત્યાગ કર્યા છે વેચાતું લેવું દેવું વગેરે કાર્યો જેમણે એવા ભક્તિથી નમ્ર થઈને, ભક્તોની માફક નાના પ્રકારના ઉપહારોથી ભાવપૂર્વક અતિ હર્ષથી શ્રીહરિનું સન્માન કરતા હતા. (૫૬) અને બ્રાહ્મણો મહાપ્રીતિવાળા અક્ષતે સહિત ચંદન-હારે સહિત પુષ્પો અને પ્રણામોથી શ્રીહરિની પૂજા કરતા હતા. સારા કંઠવાળા બ્રાહ્મણો ઊંચા સ્વરથી બૃહદ્રથંતરાદિ સામોનું ગાયન કરતા હતા. (૫૭) હે રાજન્ ! અનંત ઐશ્વર્યશાળી શ્રીહરિ જોડ્યા છે બંને હાથ જેમણે એવા અને પોતાના મુખારવિંદમાં અર્પણ કર્યા છે નેત્રો જેમણે એવાં પુરનાં જનોને યથાયોગ્ય સન્માન કરતા સતા **નવાવાસ સંજ્ઞાવાળી** હવેલીને પામીને પછી ઘોડા થકી ધીરેથી ઊતરતા હતા. (૫૮) પછી શ્રીહરિ આનંદાનંદ મુનિના હાથને પોતાના હાથમાં ગ્રહણ કરી નવીન મંદિર ચોતરફથી જોતા હતા. શિલ્પીઓ અને કોતરણીકામ કરનારાઓની પ્રશંસા કરતા હતા. (૫૯) પછી શ્રીહરિએ મંદિરની સમીપમાં ભક્તોના મંડળની સભામાં બે ઘડી વાર બીછાવેલી પાટ ઉપર બેસીને **'આ નગરમાં આવું મંદિર તો શ્રીનરનારાયણના સંકલ્પથી થયું'** એમ કહ્યું. (૬૦) પછી શ્રીહરિ દેવની પ્રતિષ્ઠાના વિધાનમાં અતિકુશળ પ્રાણગોવિંદ વગેરે બ્રાહ્મણોને પૂછીને શુભ એવા પ્રતિષ્ઠા યોગ્ય સર્વ ઉપચારો નગરવાસીઓ દ્વારા મંગાવતા

आहारयामास शुभानुपहारांश्च नागरैः ॥६१॥ ततः स्वस्थानमभ्येत्य निषसादोच्च आसने । तद्दर्शनार्थमाजग्मुः सायाह्ने च पुरौकसः ॥६२॥ दर्शनं तस्य कर्तुं च प्रत्यहं तत्पुराधिपः । आयाच्च प्राञ्जलिस्तस्थौ पुरतस्तस्य दासवत् ॥६३॥ नृपं स मानयामास यथार्हं सोऽपि तं तथा । भूमिदानगुणं तस्य प्रशशंस हरिस्तदा ॥६४॥ यत्ते कार्यं भवेत्तन्मे वाच्यं दासोऽस्मि ते प्रभो! । इत्युक्त्वा च तमानम्य नृपतिः स्वालयं ययौ ॥६५॥ नामसङ्कीर्तनं कृत्वा ततः कृष्णस्य सत्पतिः । पौरान् विसृज्य स्वावासे विधिं सान्ध्यं समाचरत् ॥६६॥ सभायां प्रत्यहं तस्य माहात्म्यं पूर्तकर्मणः । वदतस्तत्र षट् घस्रा व्यतीयुर्नृपसत्तम!॥६७॥ वादित्रघोषैर्विविधैश्च गीतैः सकौतुकं स्वस्वगृहांश्च नीत्वा । पौराः प्रभुं तं विविधोपचारैः सम्पूजयामासुरवाप्तकामाः ॥६८॥ सन्तोषयन्सर्वजनान् हरिश्च तदर्पितं पत्रमपि स्वदोष्णा । गृह्णन् स वै स्वाश्रितजीववृन्दं संस्थापयामास च धर्ममार्गे ॥६९॥ नानाग्रामपुरेभ्यश्च पुंसां स्त्रीणां च सर्वतः । आजग्मुस्तत्र यूथानि द्रष्टुं तमनुवासरम् ॥७०॥ द्वितीयायां तु भगवान् प्रतिष्ठाविधिसिद्धये । पूर्वावासे नवावासे स्वावासमकरोत्पुरे ॥७१॥ विधिज्ञा ब्राह्मणास्तत्र स्वस्तिवाचनपूर्वकम् । कृत्वा ग्रहमखं चक्रुः पूर्वेऽह्न्येवाधिवासनम् ॥७२॥ तृतीयायां मण्डलेषु दर्शनीयेषु वैदिकाः । अङ्गप्रधानदेवानामर्चनं तमकारयन् ॥७३॥ नरनारायणस्याथ प्रतिष्ठां ते यथाविधि । कारयित्वा महापूजां वेदमन्त्रैरकारयन् ॥७४॥ गीतवादित्रनिर्घोषो द्विजानां ब्रह्मघोषयुक् । सकला व्यानशे काष्ठास्तालिकाध्वनिना तदा ॥७५॥ नीराजनं हरिः कृत्वा नरनारायणस्य च । मुहूर्तमीक्षमाणस्तं तस्थौ तत्पुरतः स्थिरः ॥७६॥ तन्मूर्तियुगलं तर्हि भूरितेजोमयं जनाः ।

હતા. (૬૧) પછી શ્રીહરિ નગરથી નિવાસસ્થાનમાં જઈને અતિ ઉચ્ચાસનમાં બેઠા. બારસને દિવસે સાયંકાળે પુરવાસીજનો તેમનાં દર્શન કરવા આવ્યા. (૬૨) શ્રીનગરના અધિપતિ પણ શ્રીહરિનાં દર્શન કરવા માટે દરરોજ આવતા તે શ્રીહરિની આગળ દાસની માફક બંને હાથ જોડીને ઊભા રહ્યા. (૬૩) શ્રીહરિએ રાજાનો યથાયોગ્ય સત્કાર કર્યો. તેમજ રાજા પણ શ્રીહરિને યથાયોગ્ય માન આપતા હતા. આ સમયે શ્રીહરિ રાજાની મંદિર માટે ભૂમિ અર્પણ કરવા રૂપ **ઉપકારની પ્રશંસા** કરતા હતા. અને તે રાજા પણ હે પ્રભો ! તમારુ જે કાર્ય હોય તે મને કહેવું . હું તમારો દાસ છું. આ પ્રમાણે કહીને શ્રીહરિને નમસ્કાર કરીને પોતાના નિવાસસ્થાનમાં ગયા. (૬૪-૬૫) ત્યારબાદ સંતપતિ શ્રીહરિ કૃષ્ણનું નામસંકીર્તન કરીને પુરનાં જનોને નગરમાં જવા આજ્ઞા આપીને પોતાના તંબુમાં આવીને **સંધ્યાવિધિ** કરતા હતા. (૬૬) હે નૃપસત્તમ, દરરોજ સભામાં હરિમંદિરાદિક પૂર્તકર્મના આચરણનું માહાત્મ્ય કહેતા શ્રીહરિને પુરથી બહાર નિવાસમાં છ દિવસો ચાલ્યા ગયા. (૬૭) પુરનાં ભક્તજનો શ્રીહરિને વાજિંત્રોના વિવિધ પ્રકારના શબ્દો-ગીતોની સાથે સહર્ષપૂર્વક પોતપોતાના ગૃહોમાં લઈ જઈ, પોતાના ગૃહમાં શ્રીહરિના આગમનથી સંપૂર્ણ મનોરથવાળા નાના પ્રકારના ઉપચારોથી શ્રીહરિની પૂજા કરતા હતા. (૬૮) શ્રીહરિ સર્વજનોને સંતોષ પમાડતા સતા તેમણે અર્પણ કરેલું પત્ર પણ પોતાના હાથથી ગ્રહણ કરતા સતા **પોતાનાં આશ્રિતજનોને ધર્મમાર્ગમાં સ્થાપન** કરતા હતાં. (૬૯) પુરુષો અને સ્ત્રીઓના સમુદાયો શ્રીહરિનાં દર્શન માટે સર્વ સ્થાનોમાંથી (નાના ગામોમાંથી) દરરોજ શ્રીનગરમાં આવતા હતા. (૭૦) શ્રીહરિએ બીજને દિવસે, પ્રતિષ્ઠાવિધિની સિદ્ધિ માટે નગરમાં પોતે પહેલાં કરેલા નિવાસમાં (નવાવાસમાં) પોતાનો નિવાસ કર્યો. (૭૧) પ્રતિષ્ઠાવિધિમાં વિધિ જાણનારા બ્રાહ્મણો સ્વસ્તિ વાચનપૂર્વક ગ્રહયજ્ઞ કરી પ્રથમ દિવસે જ પ્રતિષ્ઠાના અંગભૂત **અધિવાસન** કરતા હતા. (૭૨) **સંવત્ ૧૮૭૮ના ફાગણ સુદી તૃતીયા**ને દિવસે વૈદિક પ્રાણગોવિન્દાદિ બ્રાહ્મણોએ રમણીય મંડળોમાં યથાવિધિ અંગદેવતાઓ અને પ્રધાન દેવતાઓનું પૂજન શ્રીહરિ પાસે કરાવ્યું. (૭૩) પછી વિપ્રોએ નરનારાયણની પ્રતિષ્ઠા યથાવિધિ કરાવીને પછી તેમની મહાપૂજા વૈદિક મંત્રો વડે શ્રીહરિ પાસે કરાવી. (૭૪) શ્રીનરનારાયણના મહાપૂજન સમયમાં હાથની તાળીઓના ધ્વનિઓ સાથે વૈદિક બ્રાહ્મણોના વેદમંત્રોના ઉચ્ચારણના ધ્વનિઓ સહિત ગીત-વાજિંત્રોનો ધ્વનિ સમગ્ર દિશાઓમાં વ્યાપી ગયો. (૭૫) શ્રીહરિ **નરનારાયણની મહાઆરતી** કરીને શ્રીનરનારાયણને નિર્નિમેષ દૃષ્ટિથી જોતા સતા સ્થિર અંગવાળા બે ઘડી સુધી તેમની આગળ ઊભા રહ્યા. (૭૬) હે રાજન્ ! તે સમયે જનો પણ શ્રીનરનારાયણની બે મૂર્તિઓને અત્યંત મહાતેજોમય જોઈને પરમ વિસ્મય પામ્યા. (૭૭) પછી શ્રીહરિ શ્રીનરનારાયણને સાષ્ટાંગ અભિવાદન કરી મંદિરથી બહાર

सर्वेऽपि दृष्ट्वा परमं विस्मयं लेभिरे नृप! ॥७७॥ तं नत्वा बहिरेत्याथ हविर्भिः सकलान् सुरान् । तर्पयित्वा द्विजवरैः पूर्णाहुतिमजूहवत् ॥७८॥ कर्माचार्याय च ततो दक्षिणां तदभीप्सिताम् । ऋत्विग्भ्यश्च हरिः प्रादाद्विप्रेभ्यो भूयसीमपि ॥७९॥ तत आरूह्योच्चपीठं जनसङ्घाननेकशः । किञ्चिद्विवक्षुरकरोत् तूष्णीं तान् करसंज्ञया ॥८०॥ तदैव मौनमालम्ब्य स्वाननार्पितदृष्टिषु । स्थितेषु तेषु सर्वेषु स ऊर्ध्वैककरोऽब्रवीत् ॥८१॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच – सर्वे शृण्वन्तु मद्वाक्यं जना! वच्मि हितं हि वः । अस्माकमिष्टदेवोऽस्ति श्रीकृष्णः पुरुषोत्तमः ॥८२॥ तेजोमण्डलमध्यस्थो गोलोके यः स एव हि । श्रेयसे सर्वभूतानां प्रादुर्भूतोऽस्ति भूतले ॥८३॥ धर्मदेवेन मूर्त्या च ध्यातोऽतिदृढभक्तितः । प्रादुर्भूतस्तयोरङ्गाद्द्विरूपो वर्णिवेषधृत् ॥८४॥ वरदानेन सन्तोष्य तौ ततः श्रेयसे नृणाम् । नरनारायणाख्योऽसौ बदरीवनमागमत् ॥८५॥ कर्मभूमौ भारतेऽत्र मनुष्याणां स्वसंश्रयम् । प्राप्तानां भुक्तिमुक्त्यर्थं तपः कुर्वन्विराजते ॥८६॥ भूमेर्भारापनुत्यर्थं ब्रह्माद्यैः प्रार्थितः स तु । श्रीकृष्णो यादवकुले कृपयाऽऽविर्बभूव ह ॥८७॥ नरोऽर्जुनाख्यया जातः कुरुवंशे सखा हरेः । तेनार्जुनेन युक्तोऽसौ नरनारायणः स्मृतः ॥८८॥ नरनारायणः सोऽयमत्र सुस्थापितो मया । भक्त्यैतस्य नृणां श्रेयो भविष्यति न संशयः ॥८९॥ नियमेन करिष्यन्ति प्रत्यहं येऽस्य दर्शनम् । ते प्राप्स्यन्ति जना नूनं भुक्तिं मुक्तिं च वाञ्छिताम् ॥९०॥ सेवनादस्य पुत्रार्थी पुत्रं प्राप्स्यति निश्चितम् । धनं धनार्थी विद्यार्थी विद्यां कामं च कामुकः ॥९१॥ एतस्याराधनादिच्छा सर्वा पूर्णा भविष्यति । निष्कामाः सेवनादस्य तरिष्यन्ति भवाम्बुधिम् ॥९२॥ श्रीमद्भागवतादीनां सच्छास्त्राणां तु ये बुधाः। करिष्यन्ति पुरश्चर्यां

મંડપમાં આવીને વરેલા બ્રાહ્મણો પાસે ઘી વગેરે હુતદ્રવ્યોથી સમગ્ર દેવતાઓને અગ્નિમાં તે તે દેવતાઓના નામથી આહુતિ આપવાથી અતિ તૃપ્ત કરીને પૂર્ણાહુતિ કરાવતા હતા. (૭૮) પછી શ્રીહરિએ પ્રતિષ્ઠા કર્મમાં આચાર્યપણે વરેલા પ્રાણગોવિન્દ વિપ્રને અને યાજક બ્રાહ્મણોને ઈચ્છિત દક્ષિણા આપી. (૭૯) પછી અમૂલ્ય સિંહાસનમાં બેસીને પોતાના દર્શન માટે આવેલા જનસમુદાયોને કંઈ કહેવા ઈચ્છતા શ્રીહરિએ ઘણા જનસમુદાયોને હાથની સંજ્ઞારૂપી મૌનમુદ્રાથી મૌન કર્યા. (૮૦) તે સમયે મૌન ભાવને આશરીને પોતાના મુખારવિન્દ સામે જેમણે નેત્રો અર્પણ કર્યાં છે એવાં સર્વે જનો સ્થિર થયાં ત્યારે શ્રીહરિ એક હાથ ઊંચો કરીને બોલ્યા : (૮૧)

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે : હે જનો ! સર્વે તમો મારું વાક્ય સાંભળો. તમારું હિત કહું છું. પુરુષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણ આપણા ઈષ્ટદેવ છે. અક્ષરબ્રહ્મ નામના મહાતેજના સમુદાયના મધ્યમાં રહેલા જે શ્રીકૃષ્ણ તેજ પૃથ્વીમાં સર્વભૂતોના કલ્યાણ માટે પ્રાદુર્ભાવ પામેલા છે. (૮૨-૮૩) ધર્મપ્રજાપતિ અને મૂર્તિ નામની તેમની પત્નીએ અતિ દૃઢ ભક્તિથી ધ્યાન કરાયેલા શ્રીકૃષ્ણ, નારાયણ અને નર આ પ્રમાણે બે રૂપને ધારણ કરનારા વર્ણિવેષને ધારણ કરતા સતા ધર્મ અને મૂર્તિના અંગથી પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. (૮૪) નરનારાયણ નામવાળા શ્રીકૃષ્ણ, મૂર્તિ અને ધર્મને તેમને ઈચ્છિત વરદાનથી સંતોષ પમાડીને પછી મનુષ્યોના કલ્યાણ માટે બદરીવનમાં ગયા. (૮૫) **કર્મભૂમિ રૂપ આ ભારતવર્ષમાં** પોતાને શરણે આવેલા મનુષ્યોની ભુક્તિ અને મુક્તિ માટે તપ કરતા **શ્રીનરનારાયણ** વિરાજે છે. (૮૬) હે જનો ! પૃથ્વીનો ભાર હરવા માટે બ્રહ્માદિ દેવોએ પ્રાર્થના કરાયેલા શ્રીકૃષ્ણ કૃપા કરીને યાદવકુળમાં પ્રગટ થયા. (૮૭) હરિમાં સખાભાવથી વર્તતા નર, મૂર્તિ અને ધર્મના પુત્ર, કુરુવંશમાં અર્જુન નામથી ઉત્પન્ન થયા. અર્જુન સંજ્ઞાવાળા નરે સહિત યદુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ નરનારાયણ કહેલા છે. (૮૮) તે આ **નરનારાયણ** મેં હાલમાં આ મંદિરમાં પધરાવ્યા છે. ને આ નરનારાયણની **મન-વાણી અને શરીરથી સેવા કરવાથી મનુષ્યોનું કલ્યાણ થશે** એમાં સંશય નથી. (૮૯) જે જનો દરરોજ નિયમથી દર્શન કરશે, તે જનો ઈચ્છિત ભુક્તિ અને મુક્તિ પામશે જ. (૯૦) નરનારાયણની શ્રદ્ધાપુરઃસર સેવા કરવાથી પુત્રાર્થી પુત્ર, ધનાર્થી ધન, વિદ્યાર્થી વિદ્યા, કામનાવાળો તેના કામને પામે છે જ. (૯૧) નરનારાયણની આરાધનાથી સર્વે ઈચ્છાઓ પૂર્ણ થશે. નિષ્કામી ભક્તો શ્રીનરનારાયણની સેવાથી સંસારરૂપી સમુદ્ર તરી જશે. (૯૨) જે ડાહ્યા પુરુષો શ્રીમદ્ ભાગવતાદિનું પુરશ્ચરણ અથવા ગાયત્રીનું પુરશ્ચરણ નરનારાયણના મંદિરમાં કરશે તે પુરશ્ચરણકર્તાઓના સર્વે મનોરથો સફળ થશે. તે સર્વેનું આ લોકમાં અને પરલોકમાં કંઈ પણ ઈચ્છિત અધૂરું નહીં રહે, અર્થાત્ સર્વે ઈચ્છિત પૂર્ણ થશે જ.

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

गायत्र्या वास्य मन्दिरे ।।९३।। सर्वे मनोरथास्तेषां सफला भाविनः किल । इह लोके परस्मिन्वा तेषां न्यूनं न किञ्चन ।।९४।। उत्तराफल्गुनीऋक्षे फाल्गुने मासि दर्शनम् । देशान्तरस्थैरप्येत्य कार्यमस्याखिलार्थदम् ।।९५।। सुव्रत उवाच – इत्याकर्ण्य हरेर्वाक्यं जनाः प्राञ्जलयो नृप! । तथेति जगृहुः सर्वे चक्रुः कृष्णेक्षणं ततः ।।९६।। विप्रांश्च भोज्यैः स सहस्रशोऽथ तदीप्सितैस्तोषयति स्म तत्र । दानैरनेकैरपि दक्षिणाभिर्ब्रह्मण्यदेवो भगवानुदारः ।।९७।। अनेकदेशेभ्य उपागतानां वृन्दैर्नराणामपि योषितां च । वादित्रगीतध्वनिनादिताशैः सुसङ्कुलं तन्नगरं तदासीत् ।।९८।। स्वावासमेत्य स ततो नगरोपकण्ठे स्नात्वा स्वसोदरनिवेशन आश रात्रौ । चक्रे ततश्चतुरशीतिमपि द्विजानां ज्ञातींश्च भोजयितुमेव मनो महात्मा ।।९९।। ततोऽपरेद्युः सकलान् स पौरानागन्तुकांश्चाखिलविप्रसङ्घान् । सुभोजयामास पुराद्बहिस्तत्सरोवरं चाभित आशुकारी ।।१००।। यथेष्टसर्पिर्ग्रहनोदितानां घृतप्रियाणां नृप! गौर्जराणाम् । तत्रोत्सवोऽभूत्सुमहान् द्विजानां सयोषितां भूरि मुदाश्नतां वै ।।१०१।। तान्भोजयित्वाथ च दक्षिणाभिः स तोषयित्वा च गृहान्विसृज्य । सत्तिन्तिडीराजिपरिश्रिते स्वे सुखं न्यषीदद्भरिरूच्चपीठे ।।१०२।। एकस्मिन्नेव दिवसे पौराश्चान्ये सहस्रशः । ब्राह्मणा भोजितास्तेनेत्याश्चर्यमभवन्नृणाम् ।।१०३।। सर्वेषामपि लोकानां तदानन्दो महानभूत् । आबालवृद्धं हि जना जगुस्तस्यैव तद्यशः ।।१०४।। पूजोत्सवव्यवस्थां च सम्प्रदायानुसारतः । पञ्चम्यां कारयामास नरनारायणस्य सः ।।१०५।। तस्मिन्नेव दिने भुक्त्वापराह्णे सानुगस्ततः । नरनारायणं नत्वा निर्ययौ स सतां पतिः ।।१०६।। आनन्दितान् स्वेन मुदानुयातो निवर्तयित्वा पुरवासिनोऽसौ । साकं

(૯૩-૯૪) ફાગણ માસમાં ઉત્તરાફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં કરવા યોગ્ય પુષ્પદોલોત્સવમાં અન્ય દેશનાં જનોએ પણ આવીને સમગ્ર અર્થને આપનારા શ્રીનરનારાયણનાં દર્શન કરવાં. (૯૫)

સુવ્રતમુનિ કહે છે : હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીહરિનું વાક્ય સાંભળીને સર્વેજનોએ બંને હાથ જોડીને 'જેમ તમો કહો છો તે પ્રમાણે કરીશું' એમ શ્રીહરિનું વચન સ્વીકાર્યું. પછી શ્રીનરનારાયણનાં દર્શન કર્યાં. (૯૬) પછી બ્રાહ્મણોને દેવ તરીકે માનનારા મહા ઉદાર સકલ ઐશ્વર્યસંપન્ન શ્રીહરિ નરનારાયણની પ્રતિષ્ઠાને દિવસે હજારો હજાર બ્રાહ્મણોને તેમને ઈચ્છિત ભોજનોથી તૃપ્ત કરતા હતા. અનેક પ્રકારનાં ગાયોના દાનો વગેરે અને દક્ષિણાઓથી પણ તેઓને સંતોષ પમાડતા હતા. (૯૭) તે સમયે અનેક દેશથી આવેલા જે પુરુષો તથા સ્ત્રીઓના પણ વાજિંત્રો તથા ગીતોના ધ્વનિઓથી ગજાવેલી છે દશ દિશાઓ જેમણે એવા **જનસમૂહોથી વ્યાપ્ત શ્રીનગર અત્યંત સંકુચિત થયું.** (૯૮)

પછી શ્રીહરિ નગરની સમીપે પોતાના નિવાસમાં આવીને રાત્રિમાં પોતાના ભાઈના નિવાસમાં જમ્યા. પછી મહાત્મા શ્રીહરિ **બ્રાહ્મણોની ચોરાશી** સમગ્ર જ્ઞાતિઓને જમાડવા માટે પણ સંકલ્પ કરતા હતા. (૯૯) પછી તત્કાળ કાર્ય કરનારા શ્રીહરિ બીજે દિવસે શ્રીનગરથી બહાર કાંકરીયા તળાવની ચોતરફ સમગ્ર પુરના બ્રાહ્મણો અને ગ્રામાન્તરથી આવેલા સમગ્ર બ્રાહ્મણના સમુદાયોને ભોજન કરાવતા હતા. (૧૦૦) હે રાજન્ ! યથેષ્ટ-જેમ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ઘી જમો, ઘી જમો એમ શ્રીહરિએ પ્રેરણા કરેલા ઘી પ્રિય જેમને છે એવા સ્ત્રીઓએ સહિત બ્રાહ્મણોને, અતિ આનંદથી કંઠપર્યંત જમનારા ગુજરાત દેશના બ્રાહ્મણોને તે સમયે અતિશય ભોજનાનંદ થયો જ. (૧૦૧) શ્રીહરિ તે બ્રાહ્મણોને જમાડીને તથા દક્ષિણાઓથી સંતોષ પમાડીને પોતપોતાને ઘેર જવાની આજ્ઞા આપી, શોભાયમાન આંબલીઓની પંક્તિઓથી ચોતરફથી વ્યાપેલા પોતાના અતિ ઊંચા સિંહાસનમાં સુખપૂર્વક બેઠા. (૧૦૨) શ્રીહરિએ પુરનાં નિવાસીઓ અને ગ્રામાંતરથી આવેલા હજારો હજાર બ્રાહ્મણો એક દિવસે જ જમાડ્યા. આ જોઈ પુરવાસીજનોને આશ્ચર્ય થયું. (૧૦૩) તે સમયે સર્વે લોકોને પણ મહા આનંદ થયો. બાળકો અને વૃદ્ધો સહિત સર્વ જનો શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાનની સત્કીર્તિ; **શ્રીનરનારાયણદેવની પ્રતિષ્ઠા** અને એક જ દિવસે **અનંત બ્રાહ્મણોને ભોજન** કરાવવા રૂપ યશ, સર્વદા ગાતા હતા. (૧૦૪) શ્રીહરિ ફાગણ સુદી પાંચમને દિવસે સંપ્રદાયને અનુસરીને નરનારાયણની પૂજા અને ઉત્સવની વ્યવસ્થા કરાવતા હતાં. (૧૦૫) સત્પતિ શ્રીહરિ **પાંચમને દિવસે** જ જમીને સાંજના સમયે નરનારાયણને નમસ્કાર કરીને પોતાના અનુયાયી વર્ગે સહિત શ્રીનગરથી ચાલ્યા. (૧૦૬) હે નરેશ ! નારાયણ શ્રીહરિ, પોતે આનંદ પમાડેલા-હર્ષપૂર્વક પાછળ આવતા પુરના ભક્તોને પાછા વાળીને પોતાના સેવકોની સાથે ગઢપુર આવ્યા. (૧૦૭) પુષ્પદોલોત્સવનાં દર્શન કરવા માટે દુર્ગપત્તનમાં દેશાંતરથી

स्वकीयानुचरैरुपायान्नारायणो दुर्गपुरं नरेश! ॥१०७॥ सङ्गतान्बहुश आत्मसंश्रितान् पुष्पदोलमहदर्शनाय च । वीक्षणेन पुरि तत्र नन्दयन्नेत्य स स्ववसतिं ह्युपाविशत् ॥१०८॥ योषितस्तमवलोक्य सादरं वीततद्विरहवेदनास्तदा । एत्य तं च निकषा ववन्दिरे लेभिरे बहुमुदं जयादयः ॥१०९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे श्रीनरनारायणप्रतिष्ठानिरूपणनामा पञ्चविंशोऽध्यायः ॥२५॥

सुव्रत उवाच – प्रागेवागमनात्तस्य तत्राभूवन् नृपाऽऽगताः । भुजङ्गपुर्या गाङ्गेयमुखा भक्तास्तदीक्षकाः ॥१॥ तं दृष्ट्वा परमानन्दं प्राप्तास्ते तत्र चावसन् । सन्मानिता उत्तमेन हरिणा च कृतादराः ॥२॥ दोलोत्सवोऽथ हरिणा महांस्तत्र स्म कार्यते । तदन्ते स्वस्थमासीनं नत्वा गाङ्गेय आह तम् ॥३॥ भगवन्! नगरेऽस्माकं नरनारायणालयम् । कारय त्वं वयं सेवां करिष्यामो धनादिना ॥४॥ मनोरथोऽयं सर्वेषां पौराणां भवति प्रभो! । तं पूरय समर्थोऽसि त्वदीयाः स्मो वयं यतः ॥५॥ इत्थं तेनेतरैश्चापि प्रार्थ्यमानो निजाश्रितैः । स्वचिकीर्षितमेवेति तत्तथेत्यन्वमोदत ॥६॥ ततश्च वैष्णवानन्दं मुनिं नारायणोऽब्रवीत्। भुजङ्गनगरं गच्छ त्वं सहैतैः समण्डलः ॥७॥ तत्र देवालयं रम्यं कारयोत्तमशिल्पिभिः । जाते देवप्रतिष्ठार्थमहमेष्यामि तत्र वै ॥८॥ एवमुक्तस्तथेत्याह स मुनिः प्राञ्जलिः प्रभुम् । हर्षमापुश्च ते सर्वे भुजङ्गनगरौकसः ॥९॥

આવેલા અનેકાનેક પોતાના ભક્તોને પોતાના દર્શનથી આનંદ આપતા શ્રીહરિ પોતાના ભવનમાં આવીને બેઠા. (૧૦૮)

તે સમયે જયાદિ સ્ત્રીઓ શ્રીહરિનાં આદરે સહિત દર્શન કરીને નિવૃત્તિ પામી છે વિરહ વેદના જેમની એવી સતીઓ શ્રીહરિની સમીપમાં આવીને પંચાગ પ્રણામ કરતી હતી અને અતિશય આનંદ પામતી હતી. (૧૦૯)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણ ચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે શ્રીનરનારાયણપ્રતિષ્ઠા નિરૂપણનામા પંચવિંશોઽધ્યાયઃ (૨૫)

અધ્યાય : ૨૬

શ્રીહરિએ ભુજનગરમાં નરનારાયણ નામની પોતાની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરી તેનું વર્ણન છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! ગંગારામ આદિક ભક્તો શ્રીહરિના દર્શનની ઈચ્છાવાળા શ્રીહરિના આગમનથી પ્રથમ જ ભુજનગરમાંથી દુર્ગપત્તનમાં આવેલા હતા. (ત્યાં આવીને રહ્યા હતા.) (૧) શ્રીહરિને જોઈને પરમાનંદ પામેલા ગંગારામ વગેરે ભક્તો શ્રીનારાયણમુનિએ સત્કાર કરાયેલા અને ઉત્તમ રાજાએ સન્માનિત કરાયેલા, દુર્ગપુરમાં નિવાસ કરતા હતા. (૨) પછી **દુર્ગપત્તનમાં શ્રીહરિએ મહાન પુષ્પ-દોલોત્સવ કરાવ્યો,** તે દોલોત્સવની ક્રીડાને અંતે સ્વસ્થ ચિત્તવાળા પોતાને આસને બેઠેલા શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી **ગંગારામ બોલ્યા** : (૩) હે ભગવન્ ! તમો અમારા નગરમાં શ્રીનરનારાયણનું **મંદિર** દયા કરીને કરાવો. અમો ધન વગેરેથી સેવા કરીશું. (૪) હે પ્રભો, પુરના નિવાસી સર્વે ભક્તોનો આ મનોરથ છે. તે મનોરથ સંપૂર્ણ કરો. અમારો મનોરથ પૂર્ણ કરવામાં તમો અત્યંત સમર્થ છો. કારણ કે અમો તમારા છીએ. માટે મનોરથ સંપૂર્ણ કરો. (૫) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે ગંગારામે અને બીજા પોતાના આશ્રિત ભક્તોએ પણ પ્રાર્થના કરાયેલા શ્રીહરિએ પોતે ઈચ્છેલું માટે જ 'જેમ તમે કહો છો તેમ કરીશું' એમ અનુમોદન આપ્યું. (૬) પછી **શ્રીહરિએ વૈષ્ણવાનંદ મુનિને કહ્યું** : હે મુને ! તમો મંડળે સહિત ગંગારામ આદિ ભકતોની સાથે ભુજનગર જાવ. (૭) ભુજનગરમાં ઉત્તમ શિલ્પીઓ દ્વારા રમણીય દેવાલય કરાવો. જ્યારે મંદિર તૈયાર થાય ત્યારે હું દેવની પ્રતિષ્ઠા માટે ભુજનગરમાં આવીશ. (૮) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેવાયેલા શ્રીવૈષ્ણવાનંદમુનિએ બંને હાથ જોડીને તમો કહો છો તે પ્રમાણે હું કરીશ. આ પ્રમાણે શ્રીહરિને કહ્યું. વળી ભુજનગરનાં નિવાસીઓ સર્વે ગંગારામ વગેરે ભક્તો મહાઆનંદ પામ્યાં. (૯) પછી મંડળે સહિત વૈષ્ણવાનંદ મુનિએ સહિત ભુજપુરના નિવાસી ભક્તો શ્રીહરિને પ્રણામ કરી શ્રીહરિને જ ચિન્તન કરતા સતા પોતાના પુરમાં ગયા. (૧૦) હે ભૂપતે, વૈષ્ણવાનંદ મુનિ ભુજનગરમાં શિલ્પશાસ્ત્રને અનુસરીને એક વર્ષમાં શોભાયમાન મંદિર કરાવતા હતા. (૧૧) પછી વૈષ્ણવાનંદમુનિને ભુજનગરમાં મોકલ્યા પછી નારાયણમુનિ તો દુર્ગપત્તનમાં

समण्डलेन मुनिना सह तेनाथ ते हरिम् । प्रणम्य जग्मुः स्वपुरं चिन्तयन्तस्तमेव हि ।।१०।। स मुनिः कारयामास मन्दिरं तत्र शोभनम् । शिल्पशास्त्रानुसारेण वर्षेणैकेन भूपते! ।।११।। दुर्गपत्तनसंस्थोऽथ नारायणमुनिस्तु सः । श्रोतुमारम्भयामास महाभारतमादितः ।।१२।। चैत्रस्य शुक्लपञ्चम्या आरभ्यापरचैत्रिके । हरी रामनवम्यां तन्निर्विघ्नेन समापयत् ।।१३।। श्रुत्वा यथाविधानं तद्वाचकाय तु दक्षिणाम् । यथेष्टं प्रददौ स्वामी वासोभूषाश्च भूरिशः ।।१४।। ब्राह्मणान्भोजयामास दशम्यां स सहस्रशः । ततोऽन्यस्मिंस्तु दिवसे विमलोत्सवमाचरत् ।।१५।। तन्मासपौर्णमास्यां च भुजङ्गनगराद्धरिम् । दूत एत्याऽऽहाहिपुरे निष्पन्नं मन्दिरं प्रभो! ।।१६।। प्रतिष्ठापय तत्रैत्य नरनारायणं हरे ! । इत्यस्ति प्रार्थितं नृणां भुजङ्गपुरवासिनाम् ।।१७।। इति दूतगिरं श्रुत्वा हरिर्दैवज्ञसत्तमम् । आहूय निश्चिकायादौ प्रतिष्ठाक्षणमुत्तमम् ।।१८।। वैशाखशुक्लपञ्चम्यां तन्निश्चित्य स्वयं ततः । द्वितीयायां निरगमत्तत्रानुज्ञाप्य चोत्तमम् ।।१९।। मार्गे स्वभक्तग्रामेषु वसंस्तत्पुरमाययौ । चैत्रकृष्णात्रयोदश्यां हयारूढः सहानुगः ।।२०।। प्रत्युद्गतः पौरजनैः प्रेमसास्रविलोचनैः । प्रविश्य तत्पुरं तत्र मन्दिरान्तिक आवसत् ।।२१।। पौराः शुश्रूषणं तस्य चक्रुः सर्वेऽपि सादरम् । आहारयामास देवप्रतिष्ठोपस्करान् हरिः ।।२२।। यथाकालं ततश्चक्रे नरनारायणस्य सः । मन्दिरे स्थापनं तस्मिन् यथा श्रीनगरे तथा ।।२३।। महद्भिरेव सम्भारैः शास्त्रोक्तविधिना नृप! । चकार दुष्करं भूपैः स प्रतिष्ठामहोत्सवम् ।।२४।। ब्राह्मणान् सकलान् पौरानन्यांश्चागन्तुकानपि । यथेष्टं भोजयामास ददौ तेभ्यश्च दक्षिणाम् ।।२५।। कृष्णार्चनोत्सवादीनां व्यवस्थां च यथोचितम् । सम्प्रदायानुसारेण सप्तम्यां विदधौ हरिः

રહ્યા સતા **મહાભારત** આદિપર્વથી આરંભીને સંપૂર્ણ સાંભળવા માટે આરંભ કરાવતા હતા. (૧૨) સંવત્ ૧૮૭૮ ચૈત્ર સુદી પંચમીથી આરંભીને સંવત્ ૧૮૭૯ના ચૈત્ર સુદી નવમી તિથિમાં મહાભારત વિઘ્ને રહિત સંપૂર્ણ શ્રીહરિએ સાંભળ્યું. (૧૩) સ્વામી શ્રીહરિએ મહાભારત વિધિપૂર્વક સાંભળીને, વાંચનાર પુરાણી બ્રાહ્મણને ઘણી દક્ષિણા અને વસ્ત્રો અને અલંકારો આપ્યાં. (૧૪) શ્રીહરિએ દશમીને દિવસે હજારોહજાર બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવ્યું. દશમીના બીજે દિવસે વિમલા એકાદશીનો મહોત્સવ કર્યો. (૧૫) ચૈત્ર માસની પૂર્ણિમા તિથિમાં ભુજનગરથી દૂત આવીને શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યો : હે પ્રભો ! **ભુજનગરમાં મંદિર તૈયાર થયું છે.** (૧૬) હે હરે ! ત્યાં આવીને **નરનારાયણની પ્રતિષ્ઠા કરો.** આવી ભુજનગરના નિવાસીજનોની પ્રાર્થના છે. (૧૭) હે રાજન્ ! આવી દૂતની વાણી સાંભળીને શ્રીહરિએ જ્યોતિઃશાસ્ત્રમાં નિપુણ મયારામ ભટ્ટને બોલાવીને પ્રથમ શ્રીનરનારાયણની પ્રતિષ્ઠાના **મુહૂર્તનો નિશ્ચય** કર્યો. (૧૮) સ્વયં શ્રીહરિ વૈશાખ સુદી પાંચમને દિવસે તેના મુહૂર્તનો નિશ્ચય કરીને ગઢપુરમાં ઉત્તમરાજાને તમોએ અહીંયાં જ રહેવું એમ આજ્ઞા કરીને ચૈત્ર વદી બીજને દિવસે ગઢપુરથી ભુજનગર જવા માટે નીકળ્યા. (૧૯) પોતાના ઘોડા ઉપર બેઠેલા અનુગામીઓએ સહિત શ્રીહરિ માર્ગમાં ભક્તોનાં ગામોમાં નિવાસ કરતા ચૈત્ર વદી તેરશને દિવસે **ભુજનગરમાં** આવ્યા. (૨૦) પ્રેમના આંસુયુક્ત નેત્રોવાળા ભુજનગરના નિવાસી ભક્તજનોએ સામા જવાએલા શ્રીહરિએ તે પુરમાં પ્રવેશ કરીને ત્યાં મંદિરની સમીપમાં પોતાનો નિવાસ કર્યો. (૨૧) સર્વે પુરવાસી ભક્તો શ્રીહરિની અતિ આદરે સહિત યથાયોગ્ય પરિચર્યા કરતા હતા. શ્રીહરિ દેવની પ્રતિષ્ઠામાં ઉપયોગી સામગ્રીઓ ભેગી કરાવતા હતા. (૨૨) પછી શ્રીહરિએ શ્રીનગરમાં જેમ તેમ ભુજનગરમાં વૈષ્ણવાનંદમુનિએ કરાવેલા મંદિરમાં મુહૂર્તને અનુસરીને **સંવત્ ૧૮૭૯ વૈશાખ સુદી પંચમી તિથિમાં** નરનારાયણની સ્થાપના કરી. (૨૩) હે રાજન્ ! નારાયણમુનિએ રાજાઓથી કરવા માટે પણ અશક્ય શ્રીનરનારાયણ દેવનો પ્રતિષ્ઠાનો મહોત્સવ મહાસામગ્રીઓથી શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે કર્યો. (૨૪) શ્રીહરિએ પુરના નિવાસી સમગ્ર બ્રાહ્મણો અને ગ્રામાંતરથી આવેલા સમગ્ર બ્રાહ્મણોને તેમને ઈચ્છિત ભોજનો જમાડ્યા અને તે બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપી. (૨૫) શ્રીહરિએ વૈશાખ સુદી સાતમને દિવસે શ્રીનરનારાયણનું નિત્ય પૂજન-મહાભોગનું અર્પણાદિની વ્યવસ્થા પોતાના સંપ્રદાયને અનુસરીને કરી. (૨૬) શ્રીહરિ અષ્ટમીને દિવસે ભોજન કરીને પોતાના વિરહથી ઉત્પન્ન થયેલા અશ્રુવાળા પોતાની પાછળ આવતાં પુરનાં નિવાસી ભક્તજનોને પાછા વાળીને ભુજનગરથી ગઢપુર જવા માટે નીકળ્યા. (૨૭) અનુયાયીઓએ સહિત શ્રીહરિ માર્ગમાં પોતાના ભક્તોએ પોતપોતાના ગામમાં લઈ જવાયેલા તે તે ગામોમાં ભક્તિપૂર્વક પૂજાયેલા ધર્મ-ભક્તિનું પોષણ

।।२६।। **अष्टम्यां भोजनं कृत्वा निर्ययौ नगरात्ततः । परावर्त्याश्रुनयनाननुयातः पुरौकसः ।।२७।। स्वस्वग्रामं नीत आत्मीयभक्तैर्मार्गे भक्त्या पूजितस्तत्र तत्र । धर्मं भक्तिं पोषयन्सानुगोऽसौ मासेनाऽऽयात् पत्तनं दुर्गसंज्ञम् ।।२८।। प्रत्युद्यातः पौरभक्तैश्च राज्ञा वाद्यध्वानोद्घोषिताशैः सहर्षम् । साकं विष्ट्वा तैः पुरं तत्र च स्म स्थाने स्वामी चारुपीठे न्यषीदत् ।।२९।।** इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे भुजङ्गपुरे श्रीनरनारायणप्रतिष्ठानिरूपणनामा षड्विंशोऽध्यायः ।।२६।।

सुव्रत उवाच – **एकादश्यां निर्जलायां वृत्तालयपुरौकसः । कुबेरप्रमुखा भक्तास्तत्राऽऽयंस्तद्दिदृक्षवः ।।१।। विधाय दर्शनं तस्य लेभिरे ते परं सुखम् । सम्भावयामास च तानुत्तमश्च यथोचितम् ।।२।। एकादश्युत्सवे वृत्ते द्वादश्यां कृतपारणम् । सुखासीनं हरिं नत्वा ते प्राञ्जलय ऊचिरे ।।३।। अस्मद्विज्ञापनां स्वामिन्! शृणु त्वं भक्तवत्सलः । यन्निवेदयितुं सर्वे वयमत्र समागताः ।।४।। मन्दिरं कारयास्माकं पुरे कृष्णस्य सुन्दरम् । सर्वेषामपि पौराणां भवत्येष मनोरथः ।।५।। यावत्यपेक्षिता भूमिस्तदर्थं तव तावती । प्रदत्ताऽस्माभिरद्यैवेत्यवगच्छ न संशयः ।।६।। धनादिना च शुश्रूषां करिष्यामो वयं हरे! । अस्मन्मनोरथं ह्येतं पूर्णं कर्तुं त्वमर्हसि ।।७।। इति तैः प्रार्थितो भक्तैः प्रसन्नो हरिराह तान् । एवमेव करिष्यामि भक्ता! यूयं मम**

કરતા સતા એક માસે **ગઢપુરમાં** આવ્યા. (૨૮)

વાજિંત્રોના ધ્વનિઓથી અતિ શબ્દાયમાન કરી છે દિશાઓ જેમણે એવાં ગઢપુરનાં ભક્તજનોએ અને ઉત્તમ રાજાએ આનંદપૂર્વક સન્મુખ જવાયેલા શ્રીહરિ ઉત્તમરાજા આદિક ભક્તજનોએ સહિત દુર્ગપત્તનમાં પ્રવેશ કરીને પુરના પોતાના સ્થાનમાં સુન્દર સિંહાસનમાં બેઠા. (૨૯)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવનને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ભુજંગપુરે શ્રીનરનારાયણ પ્રતિષ્ઠા નિરૂપણનામા ષડ્વિંશોઽધ્યાયઃ (૨૬)

અધ્યાય : ૨૭

શ્રીહરિએ વૃત્તાલયપુરમાં લક્ષ્મીનારાયણાદિ પોતાની મૂર્તિઓની પ્રતિષ્ઠા કરી, અને પોતાની મૂર્તિઓનું માહાત્મ્ય પોતાને મુખે ભક્તોને કહેલું છે.

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! વૃત્તાલયપુરનાં નિવાસી કુબેર વગેરે ભક્તો શ્રીહરિનાં દર્શનની ઈચ્છાવાળા ગઢપુરમાં જેઠ સુદી એકાદશીને દિવસે આવ્યા. (૧) કુબેરાદિ ભક્તો શ્રીહરિનાં દર્શન કરીને પરમ સુખ પામ્યાં. ઉત્તમરાજાએ કુબેરાદિ ભક્તોની યથાયોગ્ય સંભાવના કરી. (૨) એકાદશીનો ઉત્સવ સમાપ્ત થયો ત્યારે બારસને દિવસે પારણાં કરીને સુખેથી બેઠેલા શ્રીહરિને નમસ્કાર કરીને **કુબેરાદિ ભક્તો** બંને હાથ જોડીને કહેવા લાગ્યા : (૩) હે સ્વામિન્ ! ભક્તવત્સલ તમો અમારી વિનંતી સાંભળો, અમો વિનંતી કરવા માટે અહીં તમારી સમીપે આવ્યા છીએ તે સાંભળો. (૪) અમારા **વૃત્તાલયપુરમાં** કૃષ્ણનું સુંદર **મંદિર** કરાવો. સર્વે પુરજનોનો પણ આ મનોરથ છે. (૫) શ્રીકૃષ્ણનું મંદિર કરાવવા માટે જેટલી જમીન જોઈએ તેટલી જમીન અમોએ સૂર્ય ચંદ્ર છે ત્યાં સુધી તમોને આપી આ પ્રમાણે જાણો. તેમાં સંશય નથી. (૬) હે હરે ! અમો ધન વગેરેથી મંદિર માટે સેવા કરીશું માટે તમો આ મંદિર કરવા રૂપ અમારા મનોરથ પૂર્ણ કરવા યોગ્ય છો જ. (૭) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે કુબેરાદિ ભક્તોએ પ્રાર્થના કરાયેલા શ્રીહરિએ પ્રસન્ન થઈ કુબેરાદિ ભક્તોને કહ્યું, હે ભક્તો ! જે માટે તમો મારા અનન્ય સેવકો છો માટે તમારા કહેવા પ્રમાણે તેમજ કરીશ. (૮) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કુબેરાદિ ભક્તોને કહીને પછી **શ્રીહરિએ અક્ષરાનંદમુનિને કહ્યું** : હે મુને ! પોતાના મંડળે સહિત તમો કુબેરાદિ ભક્તજનોની સાથે વૃત્તાલયપુરમાં જાઓ. (૯) હે નિષ્પાપ ! તે દેશ (ચરોતર દેશ) વૃંદાવનની માફક મને અતિ પ્રિય છે માટે તમો વૃત્તાલયપુરમાં ભગવાનનું ઉત્તમ મંદિર કરાવો. (૧૦) મંદિર તૈયાર થયે હું ત્યાં આવીને અતિ શુભ ક્ષણમાં લક્ષ્મીજીએ સહિત શ્રીકૃષ્ણનું સ્થાપન કરીશ જ. (૧૧) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે કહેવાયેલા મંદિરના કાર્યમાં નિપુણ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

स्थ यत् ॥८॥ इत्युक्त्वा तांस्ततः प्राहाक्षरानन्दमुनिं हरिः । वृत्तालयपुरं गच्छ सहैतैः सस्वमण्डलः ॥९॥ स देशोऽस्ति मम प्रेष्ठो वृन्दावनमिवानघ! । अतस्त्वं कारयेस्तत्र कृष्णमन्दिरमुत्तमम् ॥१०॥ जाते हि मन्दिरे तस्मिन्नहमेत्य शुभे क्षणे । रुक्मिण्या सहितं कृष्णं स्थापयिष्यामि निश्चितम् ॥११॥ इत्युक्तः स तथेत्याह मुनिस्तत्कार्यनैपुणः । प्रसन्नाश्च बभूवुस्ते भक्ताः पौरास्तदा नृप! ॥१२॥ स्नानयात्रावधि स्थित्वा तत्र ते मुनिना सह । ततो जग्मुः स्वनगरमाज्ञप्ता हरिणाखिलाः ॥१३॥ पञ्चमेऽहनि ते प्रापुः पुरं तदथ तं मुनिम् । सुस्थाने वासयामासुः पौराः पर्यचरंश्च तम् ॥१४॥ मन्दिरापेक्षितां भूमिं विशालां ते ततो मुदा । कृष्णार्पणं ददुः सर्वे हरिसम्प्रीणनोत्सुकाः ॥१५॥ आह्वाय्य शिल्पिनो दक्षान् स मुनिर्वटपत्तनात् । मन्दिरं कारयामास विशालं च मनोहरम् ॥१६॥ तत्कार्ये निरता आसन् पौरास्तदनुवर्तिनः । वत्सरेण सपादेन निष्पन्नं मन्दिरं त्वभूत् ॥१७॥ ततो देवप्रतिष्ठार्थमानेतुं दुर्गपत्तनात् । हरिं पौरास्तु जूषाख्यं प्रैषयन्भक्तमुत्तमम् ॥१८॥ हरिश्चाथाक्षरानन्दं प्रेष्य वृत्तालयं नृप! । सर्वोपनिषदः श्रोतुं सभाष्या उद्यतोऽभवत् ॥१९॥ आनयित्वा सभाष्यास्ता रथयात्रादिने स्वयम् । समाप्त उत्सवे श्रोतुं प्रारम्भन्निजाश्रमे ॥२०॥ आश्विने शुक्लपक्षेऽसौ कोजागरदिने च ताः । समाप्य तोषयामास भूरिद्रव्येण वाचकम् ॥२१॥ ब्राह्मणान्भोजयामास तद्दिने च सहस्त्रशः । दक्षिणां च ददौ तेभ्यो नारायणमुनिर्मुदा ॥२२॥ कार्तिकस्नानमारेभे तस्मिन्नेवाह्नि सानुगः । अन्नकूटोत्सवं चक्रे महान्तं तत्र च प्रभुः ॥२३॥ परेऽह्नि जूष आगत्य तं प्रणम्य

અક્ષરાનંદ મુનિએ જેમ તમે કહો છો તે પ્રમાણે કરીશ એમ કહ્યું. તે સમયે વૃત્તાલયનાં નિવાસી ભક્તજનો કુબેરાદિ અત્યન્ત પ્રસન્ન થયા. (૧૨) કુબેરાદિ ભક્તો જેઠ માસમાં સ્નાનયાત્રાના ઉત્સવ પર્યંત ગઢપુરમાં રહીને પછી શ્રીહરિએ આજ્ઞા આપેલા સર્વે ભક્તો અક્ષરાનંદ મુનિની સાથે વૃત્તાલય પ્રત્યે ચાલ્યા. (૧૩) ભક્તો પાંચમે દિવસે વૃત્તાલયમાં આવ્યા. પછી પુરનાં ભક્તજનોએ અક્ષરાનંદ મુનિને સારા નિવાસસ્થાનમાં નિવાસ કરાવ્યો અને મુનિની સેવા કરવા લાગ્યા. (૧૪) પછી શ્રીહરિને પ્રસન્ન કરવામાં ઉત્સાહવાળા સર્વે કુબેરાદિ ભક્તોએ મંદિર કરવામાં જેટલી જોઈએ તેટલી વિશાળ પૃથ્વી અતિ આનંદથી કૃષ્ણાર્પણ કરી. (૧૫) અક્ષરાનંદ મુનિ વડોદરાથી મંદિર કરવામાં નિપુણ, પુરુષોત્તમ-મોતી-હીરજી વગેરે શિલ્પીઓને બોલાવડાવીને વિશાળ મનોહર મંદિર કરાવતા હતા. (૧૬) પુરજનો અક્ષરાનંદ મુનિની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તતાં સતા મંદિરના કાર્યમાં હમેશાં તત્પર હતા. મંદિર તો **એક વર્ષ અને ત્રણ માસમાં** તૈયાર થયું. (૧૭) પછી કુબેરાદિ ભક્તજનોએ દેવની પ્રતિષ્ઠા માટે શ્રીહરિને ગઢપુરથી વૃત્તાલયમાં તેડી લાવવા માટે **જૂષા** નામના ઉત્તમ ભક્તને મોકલ્યો. (૧૮)

શ્રીહરિ અક્ષરાનંદ મુનિને વૃત્તાલય પ્રત્યે મોકલીને પછી રામાનુજભાષ્યે સહિત સર્વે ઉપનિષદો સાંભળવા માટે તત્પર થયા. (૧૯) સ્વયં શ્રીહરિએ ભાષ્યે સહિત **સર્વ ઉપનિષદો** પદ્મનાભાનંદ સંન્યાસી દ્વારા મંગાવીને સંવત્ ૧૮૮૦ ને અષાઢ સુદી પડવાને દિવસે સૂર્યોદય સમયે પુષ્ય નક્ષત્રનો યોગ હોવાથી પડવાને દિવસે રથયાત્રા હતી તે ઉત્સવના અંતમાં પોતાના નિવાસ સ્થાનમાં સાંભળવાનો આરંભ કરાવ્યો. (૨૦) શ્રીહરિએ સંવત્ ૧૮૮૧ના આસો સુદી પૂર્ણિમાને દિવસે (કોજાગરી વ્રતને દિવસે) ભાષ્યે સહિત ઉપનિષદોને સંપૂર્ણ સાંભળીને ઘણા દ્રવ્યથી વાંચનાર પ્રયાગજી પુરાણીને સંતોષિત કર્યા. (૨૧) નારાયણ મુનિએ આસો સુદી પૂર્ણિમાને દિવસે હજારો બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવીને તેમને હર્ષપૂર્વક દક્ષિણાઓ આપી. (૨૨) સકલ ઐશ્વર્ય સંપન્ન શ્રીહરિએ અનુયાયીઓએ સહિત તે દિવસે જ કાર્તિક સ્નાનનો આરંભ કર્યો. અને આસો માસની અમાસે અન્નકૂટનો ઉત્સવ કર્યો. (કારતક સુદ ૧ને દિવસે ચંદ્ર દર્શન હોવાથી અન્નકોટનો નિષેધ હોવાથી અમાસે અન્નકૂટ કર્યો.) (૨૩) બીજે દિવસે કારતક સુદી પડવાને દિવસે વૃત્તાલય નિવાસી **જૂષા ભક્તે** વડતાલથી આવીને શ્રીહરિને પ્રણામ કરી બન્ને હાથ જોડી શ્રીહરિને કહ્યું, 'હે સ્વામિન્ ! વૃત્તાલયમાં ઉત્તમ મંદિર તૈયાર થયું છે. (૨૪) હે પ્રભો ! તમો વડતાલ આવીને શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠા કરો. પુરનાં નિવાસીઓ સર્વે તમારા ભક્તો તમારા આગમનની પ્રતીક્ષા કરે છે. (૨૫) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે જુષાજીનું વચન સાંભળીને શ્રીહરિએ વૃત્તાલયપુરમાં જવા માટે ઈચ્છા કરી. પછી શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠાનું **મુહૂર્ત** જ્યોતિષી મયારામ ભટ્ટને પૂછયું. (૨૬) જ્યોતિષીએ કારતક સુદી બારસને દિવસે શ્રીકૃષ્ણની

कृताञ्जलिः । प्राह वृत्तालये स्वामिन्मन्दिरं जातमुत्तमम् ॥२४॥ तत्रागत्य प्रतिष्ठां त्वं श्रीकृष्णस्य कुरु प्रभो! । त्वदागमं प्रतीक्षन्ते पौराः सर्वेऽपि मानवाः ॥२५॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा चक्रे जिगमिषां हरिः ॥ ततः कृष्णप्रतिष्ठायाः पप्रच्छ गणकं क्षणम् ॥२६॥ ऊर्जस्य शुक्लद्वादश्यां दत्तस्तेन च तत्क्षणः । ततः स्वान् श्वोऽस्ति गन्तव्यं सज्जाः स्यातेत्यजिज्ञपत् ॥२७॥ आहूयाथोत्तमं प्राह सकुटुम्बो भवानपि । वृत्तालयं समायातु निर्गन्तव्यं श्व एव च ॥२८॥ श्वोऽस्ति भ्रातृद्वितीयात्र गृहिभिर्भगिनीगृहे । भोक्तव्यं च धनं वासः स्वस्रे देयमिति स्थितिः ॥२९॥ यमो यमुनयात्र प्राग्भोजितस्तेन सापि च । मानिता धनवस्त्राद्यैः प्रवृत्तैषा ततो भुवि ॥३०॥ त्वं च सङ्गव एव श्वो भुक्त्वा पाञ्चालिकागृहे । चतसृभ्योऽपि स्वसृभ्यो दद्या वासोधनं पृथक् ॥३१॥ ततस्ताभिः सहैव त्वं सज्जः स्याश्च सभार्यकः । इत्युक्तः स तथेत्युक्त्वा तत्तथैवाकरोन्नृप! ॥३२॥ पूर्वाह्ण एवाथ हरिरामध्याह्नात्क्रिया निजाः । कृत्वा भुक्त्वा द्वितीयायां मध्याह्ने निर्ययौ ततः ॥३३॥ भक्तग्रामेषु निवसन् पञ्चम्यां प्रातरेव सः । प्राप वृत्तालयं स्वामी हयारूढः ससोदरः ॥३४॥ वादित्रनादैरभ्येत्य नीत उत्कैर्निजैः पुरम् । स्वावासं तु हरिश्चक्रे रथकारस्य वेश्मनि ॥३५॥ सोदरौ सान्वयौ स्वस्य सकुटुम्बं तथोत्तमम् । मुनीन् पद्गान् पार्षदांश्च यथार्हमुदतारयत् ॥३६॥ पौराः शुश्रूषणं चक्रुः सानुगस्य हरेर्मुदा । तन्मन्दिरमुपागत्य सर्वतोऽसौ व्यलोकयत् ॥३७॥ संलग्नं शोभनं तत्र पूर्वास्यं मन्दिरत्रयम् । मण्डपं धर्मशालां च दृष्ट्वा तुष्टोऽभवद्धरिः ॥३८॥ शिल्पिमुख्याय तर्ह्येव वसोऽनर्घ्ये वाससी ददौ । प्रशशंसाक्षरानन्दं भक्तान्नागरिकांस्तथा ॥३९॥ उदुम्बरपुराद्विप्रान् वैदिकान्वैष्णवांश्च सः ।

प્રતિષ્ઠાનું મુહૂર્ત આપ્યું. પછી શ્રીહરિએ આવતા દિવસે વૃત્તાલયમાં જવું છે માટે તૈયાર થાઓ. આ પ્રમાણે સોમ-સૂરાદિ પાર્ષદોને આજ્ઞા આપી. (૨૭) પછી શ્રીહરિએ ઉત્તમરાજાને બોલાવીને કહ્યું, હે ઉત્તમનૃપતે ! તમો પણ પરિવારે સહિત વૃત્તાલયપુરમાં મારી સાથે આગમન કરો. આવતે દિવસે અહીંથી નીકળવું છે. (૨૮) કાલે **ભાઈબીજ** છે. ગૃહસ્થોએ પોતપોતાની બહેનને ઘેર જમવું અને ધન અને વસ્ત્રો આપવાં આવી શાસ્ત્ર મર્યાદા છે. (૨૯) આ યમદ્વિતીયાને દિવસે પહેલાં યમુનાએ પોતાના ભાઈ યમને મિષ્ટાન્નોથી જમાડ્યા હતા. યમે પણ પોતાની બહેનને ધનવસ્ત્રાદિથી સત્કાર કર્યો. તે દિવસથી આરંભીને પૃથ્વીમાં યમદ્વિતીયાની પ્રવૃત્તિ થઈ. (૩૦) તમો કાલે સંગવ સમયે જ પાંચાલીના ઘરમાં જમીને ચારેય બહેનોને જુદાં જુદાં વસ્ત્રો અને ધન આપો. (૩૧) પછી ભાર્યા અને ચાર બહેનોએ સહિત જ તૈયાર થાઓ. **હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ !** આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલા ઉત્તમરાજાએ બહુ સારું એમ કહીને શ્રીહરિના વચન પ્રમાણે જ કર્યું. (૩૨) પછી શ્રીહરિ કારતક સુદી દ્વિતીયાને દિવસે મધ્યાહ્ન સમય સુધીના પોતાના પ્રાતઃસ્નાન સંધ્યા-વંદનાદિ કાર્યવિધિ પૂર્વાહ્નમાં જ કરીને પોતાના નાના ભાઈ ઈચ્છારામને ઘેર જમીને ગઢપુરથી મધ્યાહ્ને નીકળ્યા. (૩૩) ઘોડા ઉપર બેઠેલા પોતાના ભાઈઓએ સહિત સકલ ઐશ્વર્યસંપન્ન શ્રીનારાયણમુનિ માર્ગમાં આવેલા ભક્તોનાં ગામોમાં નિવાસ કરતા સતા **કારતક સુદી પાંચમને દિવસે** પ્રાતઃકાળમાં જ **વૃત્તાલય પધાર્યા.** (૩૪)

ઉત્સાહવાળા વડતાલના નિવાસી પોતાના ભક્તો નગારાં તથા નાના પ્રકારનાં વાજિંત્રોના ધ્વનિઓની સાથે સન્મુખ જઈ વૃત્તાલયપુરમાં લાવ્યા. શ્રીહરિએ પોતાના ભક્ત વાસણ સુથારના ઘરમાં પોતાનો **નિવાસ** કર્યો. (૩૫) પરિવાર સહિત બંને ભાઈઓ તથા કુટુંબે સહિત ઉત્તમરાજાને અને મુનિઓને તથા પાર્ષદોને શ્રીહરિ યથાયોગ્ય નિવાસ કરાવતા હતા. (૩૬) પુરનાં નિવાસી ભક્તજનો હર્ષપૂર્વક અનુયાયીજનો સહિત સેવા કરતા હતા. શ્રીહરિ અક્ષરાનંદમુનિએ કરાવેલા મંદિરમાં જઈને ચારે બાજુએ જોતા હતા. (૩૭) તે સમયે પરસ્પર મળેલા શોભાવાળાં પૂર્વ દિશાના મુખના દ્વારવાળાં ત્રણ મંદિર,મંડપ અને ધર્મશાળા જોઈને શ્રીહરિ પ્રસન્ન થયા. (૩૮) શ્રીહરિ તે જ સમયે મુખ્ય શિલ્પી પુરુષોત્તમ નામના સલાટને અમૂલ્ય બે વસ્ત્રો આપતાં હતાં. અક્ષરાનંદ મુનિ તથા પુરના ભક્તોની **પ્રશંસા** કરતા હતા. (૩૯) હે નૃપ ! શ્રીહરિ ઉમરેઠપુરથી વૈદિક, ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના વિષ્ણુભક્તો હરિશર્મા - પુરુષોત્તમ-કૃપાશંકર વગેરે વિપ્રોને તત્કાળ જ દૂતો દ્વારા બોલાવતા હતા. (૪૦) તે ઉત્સવ જોવાની ઈચ્છાવાળા પુરુષો અને સ્ત્રીઓના સમુદાયો દેશાંતરથી વૃત્તાલયપુરમાં આવ્યા. અને મુનિઓનાં મંડળો દેશાંતરથી આવ્યાં. (૪૧) શ્રીહરિ **પ્રતિષ્ઠાવિધિ** જાણનારા વિપ્રોએ કહ્યા પ્રમાણે વિષ્ણુની પ્રતિષ્ઠા યોગ્ય સર્વ ઉપહારો તથા ઘી-સાકર-ઘઉંનો લોટ વગેરે બ્રાહ્મણો અને સાધુઓને ભોજનમાં ઉપયોગી સર્વ વસ્તુઓ ભેગી કરાવતા હતા. (૪૨) પ્રતિષ્ઠાવિધિને જાણનારા બ્રાહ્મણો કુંડ, મંડપ અને દેવતાઓનાં સિંહાસનો શાસ્ત્ર પ્રમાણે કરાવતા

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

हरिशर्ममुखान् सद्यो दूतैराजूहवन्नृप! ॥४०॥ देशान्तरेभ्यस्तत्राऽऽ यन्नरा नार्यश्च यूथशः । मण्डलानि मुनीनां च तदुत्सवदिदृक्षवः ॥४१॥ हरिर्विधिज्ञविप्रोक्तानुपहारानसाधयत्। सर्वान्विष्णुप्रतिष्ठार्हांस्तथा सर्पिःसितादिकान् ॥४२॥ प्रतिष्ठाविधिवेत्तारो विप्राः कुण्डं च मण्डपम् । पीठानि देवतानां च यथाशास्त्रमकारयन् ॥४३॥ विधिं कृष्णप्रतिष्ठायाः स्वस्तिवाचनपूर्वकम् । अकारयन् हरिं विप्रा वासरद्वितयेन ते ॥४४॥ द्वादश्यां स्थापयामास मध्यमे मन्दिरे हरिः । रुक्मिण्या सहितं कृष्णं चक्रे तस्यार्चनं महत् ॥४५॥ तत उत्तरतस्तस्मान्मन्दिरे मूर्तिमात्मनः । उपेतां भक्तिधर्माभ्यां भक्तप्रीत्या अतिष्ठिपत् ॥४६॥ समर्चनं विधायास्यास्ततो दक्षिणमन्दिरे । राधया सहितं कृष्णं स्थापयित्वा समार्चयत् ॥४७॥ तदन्तिकेऽपि स स्वस्य मूर्तिमस्थापयच्छुभाम् । निजप्रीत्यै ततस्तां च पूजयामास सत्पतिः ॥४८॥ गीतिकानां च वाद्यानां घोषस्तत्र महानभूत् । वेदघोषेण विप्राणां मिश्रोऽसौ व्यानशे दिशः ॥४९॥ महानीराजनं कृत्वा मूर्तीस्ताः स पृथक् पृथक् । निर्निमेषस्थिराक्षिभ्यां पश्यंस्तस्थौ घटीद्वयम् ॥५०॥ तदानीं ता बभुर्भूप! मूर्तयो भूरितेजसः। ता दृष्ट्वा विस्मयं प्रापुर्जनाः सर्वे तदीक्षकाः ॥५१॥ पूर्णाहुतिं ततो हुत्वा ऋत्विग्भ्यो दक्षिणां ददौ । अन्येभ्यश्चापि विप्रेभ्यो भूयसीं धर्मविद्धरिः ॥५२॥

હતા. (૪૩) બ્રાહ્મણોએ સ્વસ્તિવાચનપૂર્વક કૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠાનો વિધિ બે દિવસે કરીને શ્રીહરિ પાસે કરાવ્યો. (૪૪) સંવત્ ૧૮૮૧ના કારતક માસના શુકલપક્ષની **બારસને દિવસે** મધ્ય મંદિરમાં રૂકમણીરૂપ **લક્ષ્મીએ સહિત** કૃષ્ણનું બીજું નામ **નારાયણની** સ્થાપના કરી અને તેમનું મહાપૂજન શ્રીહરિએ કર્યું. (૪૫) પછી શ્રીહરિએ મધ્ય મંદિરથી ઉત્તર દિશાના મંદિરમાં **ભક્તિ-ધર્મે સહિત પોતાની મૂર્તિ** પોતાના ભક્તજનોની પ્રસન્નતા માટે સ્થાપી. (શ્રીહરિનો આ અભિપ્રાય હતો કે જ્યાં ધર્મે સહિત ભક્તિ હશે ત્યાં હું અવશ્ય રહીશ. એ સૂચન કરવા માટે પોતાની મૂર્તિનું સ્થાપન કર્યું. (૪૬) શ્રીહરિએ ભક્તિ-ધર્મે સહિત પોતાની મૂર્તિનું મહાપૂજન કરીને પછી મધ્યમંદિરથી દક્ષિણ દિશાના મંદિરમાં રાધાએ સહિત કૃષ્ણનું સ્થાપન કરી મહાપૂજાવિધિથી પૂજન કર્યું. (૪૭) સત્પુરુષોના સ્વામી શ્રીહરિએ **રાધાકૃષ્ણની સમીપમાં** શુભ અતિ શોભાયમાન **પોતાની મૂર્તિ** પોતાના ભક્તોની પ્રસન્નતા માટે સ્થાપના કરી પછી પોતાની મૂર્તિનું મહાપૂજા વિધિથી અર્ચન કર્યું. (શ્રી વૃન્દાવનવિહારી નામના રાધાકૃષ્ણની સમીપે પોતાની મૂર્તિ સ્થાપન કરવામાં **શ્રીહરિનો આ અભિપ્રાય જણાય છે કે** - અક્ષરધામાધિપતિ અનંત અક્ષરમુક્તોએ ઉપાસના કર્યાં છે ચરણકમળ જેમનાં એવા, રાધા-લક્ષ્મી આદિ અનંત શક્તિઓએ સમર્ચિત કર્યાં છે. ચરણકમળ જેમનાં એવા, શ્રીદામાદિ પાર્ષદોએ સમય સમય પ્રમાણે છત્ર-ચામરાદિ મહારાજોપકરણોથી કરી છે સેવા જેમની એવા, સમગ્ર અવતારોના એક કારણરૂપ સદા દિવ્ય કિશોર અવસ્થાવાળા રૂપને અનુરૂપ અવયવોવાળા, કાળ, મહાપુરુષાદિ અનંત શક્તિઓના પ્રેરક, સર્વના અંતરાત્મા પુરુષોત્તમ જે હું તે મારા વરાહાદિ અનેક અવતારોથી વૃન્દાનવિહારી શ્રીકૃષ્ણમાં મને અતિશય પ્રીતિ છે અને તેમની મારે વિષે પ્રીતિ છે. એમ પોતાના ભક્તોને જણાવવા માટે તેમની સમીપમાં **પોતાની મૂર્તિનું સ્થાપન** કર્યું છે. આ અર્થ 'સુધાસિંધુ'ના એકસો બાવીસમા તરંગમાં છે.) (૪૮) મહાપૂજાના સમયે ભગવાનના ગુણગાન અને ઢોલ-નગારાં - ત્રાસા આદિ વાજિંત્રોનો ઘોષ અત્યંત થયો. વૈદિક બ્રાહ્મણોના વેદઘોષથી મળેલો ઘોષ દશે દિશાઓમાં વ્યાપી ગયો. (૪૯) શ્રીહરિ મહાઆરતી કરીને-લક્ષ્મીજી અને નારાયણ વગેરેની મૂર્તિઓને અલગ આરતી કરીને લક્ષ્મીજી અને નારાયણ વગેરેની મૂર્તિઓને અલગ નિર્નિમેષ દષ્ટિથી જોતા સતા બે ઘડી સુધી ઉભા રહ્યા. (૫૦) હે રાજન્ ! તે સમયે તે મૂર્તિઓ અત્યંત તેજયુક્ત થઈને અત્યંત શોભતી હતી. તેવી મૂર્તિઓને જોઈને મૂર્તિઓને જોનારા સર્વે જનો વિસ્મય પામ્યા. (૫૧) પછી ધર્મજ્ઞ શ્રીનારાયણમુનિએ પૂર્ણાહુતિનો હોમ કરીને ઋત્વિક્ બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપી. બીજા બ્રાહ્મણોને પણ ઘણી દક્ષિણા આપી. (૫૨)

પછી ઊંચા આસને બેઠેલા શ્રીહરિએ ઊંચો કર્યો છે એક હાથ જેમણે એવા સતા ત્યાં રહેલા ભક્તજનોને કહેવા લાગ્યા - હે જનો ! સર્વે તમો મારું વચન આદરપૂર્વક સાંભળો. (૫૩) મધ્યમંદિરમાં મેં આ રૂક્મણી-કૃષ્ણ બીજા નામથી દ્વારિકાધીશ્વર લક્ષ્મીનારાયણ સ્થાપ્યા છે આ પ્રકારે જાણો. (૫૪) આ દક્ષિણમંદિરમાં તો મેં રાધાએ સહિત વૃંદાવનવિહારી આ શ્રીકૃષ્ણ સુસ્થાપિત કર્યા છે. (૫૫) તેમની સમીપે મારી મૂર્તિ મારા એકાંતિક ભક્તોની પ્રસન્નતા માટે છે. અને ઉત્તર મંદિરમાં ધર્મ ભક્તિએ સહિત મારી મૂર્તિ પોતાના ભક્તોની પ્રસન્નતા માટે છે. (૫૬) જે મનુષ્યો લક્ષ્મીનારાયણાદિ સ્વરૂપોનાં દર્શન દરરોજ કરશે તે જનો સંસારબંધનથી મુક્ત થશે જ. (૫૭) જે મનુષ્યો દરેક પૂનમને દિવસે બીજાં ગામોથી પણ વૃત્તપુરીમાં આવીને

उच्चासनस्थितोऽथाऽऽह जनानूर्ध्वैकदोः स च । शृण्वन्तु सर्वेऽपि जनाः ! सादरं वचनं मम ॥५३॥ मध्यमे मन्दिरे ह्येष लक्ष्मीनारायणो मया । स्थापितोऽस्तीति जानीत द्वारिकाधीश्वरः स्वयम् ॥५४॥ दक्षिणे मन्दिरे त्वत्र श्रीकृष्णो राधया सह । वृन्दावनविहार्येष मया सुस्थापितोऽस्ति हि ॥५५॥ तदन्तिके तु मे मूर्तिरस्ति स्वीयप्रसत्तये । धर्मभक्तियुता चास्ति मन्दिरे तूत्तरे मम ॥५६॥ लक्ष्मीनारायणादीनां स्वरूपाणां तु दर्शनम् । प्रत्यहं ये करिष्यन्ति ते मोक्ष्यन्त्येव संसृतेः ॥५७॥ पौर्णमास्यां पौर्णमास्यां ये च ग्रामान्तरादपि । एत्यैषां दर्शनं भक्त्या करिष्यन्त्यत्र मानवाः ॥५८॥ सर्वे मनोरथास्तेषां सिद्धिमेष्यन्ति निश्चितम् । भुक्तिं तथेप्सितां मुक्तिं प्राप्स्यन्त्येषां प्रसादतः ॥५९॥ श्रीकृष्णस्यास्य पुरतो जपं होमं च ये जनाः । पुरश्चर्यां करिष्यन्ति ते प्राप्स्यन्तीप्सितं फलम् ॥६०॥ यस्तु श्रीद्वारिकाधीशो लक्ष्मीनारायणः स हि । भेदोऽत्र नैव विज्ञेयः सत्यं हि वचनं मम ॥६१॥ संशयोऽत्रापि यच्चित्ते सम्भवेत्तमपि स्वयम् । कालेनाल्पेन भगवानेष एवापनेष्यति ॥६२॥ सुव्रत उवाच – इत्युक्त्वा स जनान् धार्मिस्तूष्णीमासीन्नराधिप! । तेऽपि सर्वे वचस्तस्य जगृहुः शिरसा मुदा ॥६३॥ अभोजयद्धरिर्विप्रांस्तद्दिनात्पूर्णिमावधि । तेभ्यश्च दक्षिणां प्रादाद्विद्वद्भ्यस्तु विशेषतः ॥६४॥ साधूंश्च तर्पयामास भोज्यैर्नानाविधैरपि । प्रत्यहं स्वयमेवासौ मुहुः संपरिवेषयन् ॥६५॥ कृष्णसेवोत्सवादीनां व्यवस्थां स यथोचितम् । विधाय प्रतिपद्येव चक्रे जिगमिषां ततः ॥६६॥ नाथजित्प्रमुखा भक्तास्तावद्वटपुरौकसः । तमेत्य प्रार्थयामासुर्नत्वा प्राञ्जलयः प्रभुम् ॥६७॥ भगवन्नगरेऽस्माकं बहवो मतवादिनः । विवदन्ते शास्त्रवादैरस्माभिर्नृपसंसदि ॥६८॥ प्रत्यक्षभगवत्प्राप्त्या

આ લક્ષ્મીનારાયણાદિ સ્વરૂપોનાં દર્શન ભક્તિથી કરશે. (૫૮) તે મનુષ્યોના સર્વે મનોરથો સિદ્ધ થશે. તે મનુષ્યો પોતાને ઈચ્છિત **ભુક્તિ** તથા ઈચ્છિત **મુક્તિ** આ લક્ષ્મીનારાયણાદિ સ્વરૂપોના અનુગ્રહથી પામશે. એમાં સંશય નથી. (૫૯) જે જનો લક્ષ્મીનારાયણની આગળ શ્રીમદ્ભાગવતાદિ સદ્ગ્રંથોની પારાયણ-અષ્ટાક્ષરમંત્રના જપરૂપી યજ્ઞ-હોમ-પુરશ્ચરણાદિ કરશે તે જનો ઈચ્છિત ફળ પામશે. (૬૦) જે દ્વારિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણ તે જ આ લક્ષ્મીનારાયણ છે આ બેમાં ભેદ જાણવો નહિ. આ મારું વચન સત્ય જ છે. (૬૧) આ પરમ સત્ય મારા વચનમાં જેમના ચિત્તમાં સંશય થાય તે સંશય પણ થોડા સમયમાં સકલ ઐશ્વર્યસંપન્ન આ સ્વયં લક્ષ્મીનારાયણ જ નાશ કરશે. (૬૨)

સુવ્રતમુનિ કહે છે - હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ધર્મના પુત્ર શ્રીહરિ જનોને કહીને મૌન રહ્યા. તે સર્વે જનોએ પણ શ્રીહરિનું વચન મહાઆનંદથી પોતપોતાના મસ્તકથી ગ્રહણ કર્યું. (૬૩) શ્રીહરિ દ્વાદશીના દિવસથી આરંભીને કારતકની પૂર્ણિમા સુધી ત્યાં આવેલા સમગ્ર બ્રાહ્મણોને જમાડતા હતા. અને શ્રીહરિએ બ્રાહ્મણોને દક્ષિણા આપી. વિદ્વાન બ્રાહ્મણોને વિશેષપણે દક્ષિણા આપી. (૬૪) શ્રીહરિ દરરોજ પોતે જ વારંવાર પીરસતા સતા નાના પ્રકારનાં ભોજનોથી સાધુઓને પણ તૃપ્ત કરતા હતા. (૬૫) શ્રીહરિએ શ્રીલક્ષ્મીનારાયણાદિની નિત્ય પૂજા અને ઉત્સવને દિવસે મહાપૂજા વગેરેની **વ્યવસ્થા** યથાયોગ્ય પોતાના સંપ્રદાયને અનુસરીને કરીને કારતક વદી પડવાને દિવસે જ વૃત્તપુરથી ગઢપુર જવા ઈચ્છા કરી. (૬૬)

તે સમયમાં વડોદરાના નિવાસી નાથજી ભક્ત વગેરે શ્રીહરિને મળીને સાષ્ટાંગ પ્રણામ કરી બન્ને હાથ જોડી પ્રાર્થના કરતા હતા. (૬૭) હે ભગવન્ ! અમારા નગરમાં ઘણા મતવાદીઓ સયાજીરાવ રાજાની સભામાં અમારી સાથે શાસ્ત્રના વાદોથી વિવાદો કરે છે. (૬૮) પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રાપ્તિથી આત્યંતિક કલ્યાણ થાય. આ પ્રકારનો જે અમારો સિદ્ધાંત તેને મતવાદીઓ ઋષિ પ્રણીત વચનોથી-જેનો પોતાની બુદ્ધિથી અર્થ જણાયો હોય નહિ એવાં ઈતિહાસ-પુરાણાદિ વાક્યોથી દૂષણ આપે છે. (૬૯) માટે ઋષિપ્રણીત વચનોથી જેના અર્થો તમારા અનુગ્રહથી સમ્યક્ જાણ્યા હોય એવા વચનોથી મતવાદીઓના સિદ્ધાંતના ખંડનમાં કુશળતાવાળા કોઈ પણ પ્રતિષ્ઠિત મુનિને અમારા પુરમાં તમો મોકલવા માટે યોગ્ય છો. (૭૦) અમારા હૃદયમાં તો તેમનાં વાક્યોથી કોઈ પણ સંશય થતો નથી. મતવાદીના ગર્વનો નાશ મુનિનાં વચનોથી થાય માટે એવા મુનિને લઈ જવારૂપ અમારો ઈચ્છિત મનોરથ છે. માટે તેવા મુનિને કૃપા કરીને મોકલો. (૭૧) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે વડોદરાના નિવાસી ભક્તોએ પ્રાર્થના કરાયેલા સદા મતવાદીખંડનમાં ઉદ્યમપરાયણ શ્રીહરિએ પોતાની આગળ બેઠેલા મહાપંડિત **મુક્તાનંદ મુનિને કહ્યું.** (૭૨) હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! તમો આ નાથજી આદિ ભક્તોની સાથે પોતાના મંડળે સહિત **વડોદરા જાઓ.** ત્યાં નીતિશસ્ત્રને જાણનારા ધાર્મિક સયાજીરાવ રાજા છે. (૭૩) તે રાજા ન્યાયયુક્ત પક્ષને જ ગ્રહણ

श्रेय आत्यन्तिकं भवेत् । इत्यस्माकं मतं त्वार्षैर्वचनैर्दूषयन्ति ते ॥६९॥ अत आर्षैर्वचोभिस्तत्पक्षखण्डनपाटवम् । कञ्चिन्मुनिं पुरेऽस्माकं त्वं प्रेषयितुमर्हसि ॥७०॥ नास्माकं संशयः कोऽपि तद्वाक्यैर्हृदि जायते । किन्तु तद्दर्पशमनं स्यादितीप्सितमस्ति नः ॥७१॥ इति तैः प्रार्थितः स्वामी तत्कार्यैकोद्यमः सदा । मुक्तानन्दमुनिं प्रोचे विद्वांसं स्वाग्रतः स्थितम् ॥७२॥ एतैर्वटपुरं गच्छ सह त्वं मुनिसत्तम! । तत्रास्ति धार्मिको राजा सिंहजिन्नीतिशास्त्रवित् ॥७३॥ न्याय्यमेव स पक्षं हि ग्रहीष्यति न चेतरम् । तस्मान्न्याय्यैः शास्त्रवाक्यैर्दद्या वादिभ्य उत्तरम् ॥७४॥ धर्मो जयति नाधर्म इत्यस्ति निश्चयः सताम् । अतस्त्वं धर्मविद्गच्छ धर्मं स्थापय तत्र च ॥७५॥ इत्युक्तः सोऽतिहृष्टस्तं प्रणम्याऽऽह प्रभोऽद्य हि । तत्र गत्वा स्थापयामि सद्धर्मं त्वत्प्रसादतः ॥७६॥ इत्युक्त्वा तं प्रणम्यासौ जगाम वटपत्तनम् । पौरैः सह द्वितीयेऽह्नि प्राप्य तत्रावसत्सुखम् ॥७७॥ हरिरथ निजदर्शनागतान्स्वान्निजनिजदेशगमाय नृन्विसृज्य । प्रतिपदि सहितो निजानुयातैर्नृपवर! दुर्गपुरं ततो जगाम ॥७८॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये श्रीलक्ष्मीनारायणादिप्रतिष्ठानिरूपणनामा सप्तविंशोध्यायः ॥२७॥

सुव्रत उवाच – **अथ तत्र वसन् पुर्यां नारायणमुनिर्नृप! । सर्वत्र कृष्णसेवायाः प्रवृत्तिं कर्तुमैहत ॥१॥ लेख्यार्चाश्चेत्तदा तु स्यात्कृष्णस्य प्रतिमानवम् । ईक्षार्चादिप्रवृत्तिर्वै कारयेय ततोऽत्र ताः ॥२॥ इत्थं विचार्य भक्तं स्वं नारायणजिदाह्वयम् ।**

કરશે. અન્યાયને ગ્રહણ નહિ કરે માટે ન્યાયયુક્ત શાસ્ત્રવાક્યોથી સમગ્ર મતવાદી જનોને ઉત્તર આપો. (૭૪) ધર્મ જય પામે છે, અધર્મ જય પામતો નથી આવો સત્પુરુષોનો નિશ્ચય છે. માટે ધર્મજ્ઞ તમો વડોદરામાં જાઓ અને ધર્મનું સ્થાપન કરો. (૭૫) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલા મુક્તાનંદમુનિ અતિ પ્રસન્ન થઈને શ્રીહરિને પ્રણામ કરી બોલ્યા, હે પ્રભો ! હાલમાં જ વડોદરા જઈને તમારા અનુગ્રહથી સદ્ધર્મને સ્થાપીશ. (૭૬) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને મુક્તાનંદ મુનિ શ્રીહરિને પ્રણામ કરી નાથજી વગેરે ભક્તજનોની સાથે વટપત્તન પ્રત્યે ચાલ્યા. બીજે દિવસે વડોદરા જઈને ત્યાં સુખપૂર્વક નિવાસ કર્યો. (૭૭)

હે નૃપતિશ્રેષ્ઠ ! પછી **શ્રીહરિ** તે ઉત્સવમાં આવેલા પોતાના ભક્તજનોને પોતપોતાના દેશમાં જવા માટે આજ્ઞા આપીને પ્રતિપદાને દિવસે પોતાના અનુયાયીજનોએ સહિત વૃત્તાલયપુરથી **ગઢપુર પધાર્યા.** (૭૮)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે શ્રીલક્ષ્મીનારાયણાદિપ્રતિષ્ઠા નિરૂપણનામા સપ્તવિંશોઽધ્યાયઃ (૨૭)

અધ્યાય : ૨૮

ચિત્રપ્રતિમાઓનું વિધાન અને નંદરામાદિને દ્વારિકાપુર મોકલ્યા તેનું વર્ણન કરેલું છે.

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! પછી નારાયણમુનિ ગઢપુરમાં નિવાસ કરતા સતા સર્વ આશ્રિતજનોમાં શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાના પૂજનની પ્રવૃત્તિ કરવા માટે ઈચ્છતા હતા. (૧) જો કૃષ્ણની ચિત્રપ્રતિમાઓ હોય તો આ લોકમાં દરેક મનુષ્યને કૃષ્ણના દર્શન-પૂજનાદિની પ્રવૃત્તિ થાય, માટે હું **ચિત્રપ્રતિમા** કરાવું. (૨) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પોતાના મનમાં વિચાર કરીને શ્રીહરિએ નારાયણજી નામના પોતાના ભક્તને જીર્ણદુર્ગપત્તનથી દૂતો દ્વારાએ બોલાવીને તે સુથાર નારાયણજીને આ પ્રમાણે કહ્યું. (૩) હે અનઘ ! તમો મૂર્તિના ચિત્રમાં અતિવિચક્ષણ છો. માટે મેં અહીં દુર્ગપુરમાં બોલાવ્યા છે. શ્રી રાધિકા-વૃંદાવનવિહારી અને મારી પ્રતિમાની મુદ્રા કરો. (૪) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલા ચિત્રમૂર્તિની મુદ્રાના નિર્માણમાં નિપુણ નારાયણજી સુથારે તમો કહો છો તે પ્રમાણે કરીશ. એમ કહીને દર્શનીય મનોહર બે મૂર્તિઓ કરી. (૫) નારાયણજીએ રાધાએ સેવાયેલા અને નારાયણમુનિએ યુક્ત વૃંદાવનવિહારીની ઉત્તમ એક છાપ કરી. (૬) નારાયણજીએ ભક્તિધર્મે સહિત નારાયણમુનિની બીજી મુદ્રા કરી, તે બે મુદ્રાઓ બતાવી. તે જોઈને શ્રીહરિ અત્યંત પ્રસન્ન થયા. (૭) હે રાજન્ ! પછી શ્રીહરિએ નરનારાયણની છાપ (મુદ્રા) નારાયણજી પાસે કરાવી. નારાયણજીએ આ ત્રણ મુદ્રાઓ બે માસે કરી. (૮) હે રાજન્ ! પછી સ્વામી શ્રીહરિએ નારાયણજીને પુષ્કળ ધન તથા બહુમૂલ્ય વસ્ત્રો, સુવર્ણમય કડાં આપ્યાં. (૯)

जीर्णदुर्गात्समानाय्य त्वष्टारं तमुवाच सः ॥३॥ मूर्तिचित्रेऽतिदक्षोऽसि मयात्राऽऽकारितोऽस्यतः । कृष्णस्य प्रतिमामुद्रां कुरुत्वं मम चानघ! ॥४॥ इत्युक्तः स तथेत्याह निपुणो मूर्तिकर्मणि । चकार मुद्राद्वितयं दर्शनीयं मनोहरम् ॥५॥ एका मुद्रा कृता तेन वृन्दावनविहारिणः । कृष्णस्य राधया जुष्टा तेन चोपाश्रितोत्तमा ॥६॥ नारायणमुनेस्तस्य भक्तिधर्मान्विताऽपरा । मुद्रा तेन कृता ते द्वे दृष्ट्वा तुष्टोऽभवद्धरिः ॥७॥ नरनारायणस्याथ मुद्रां हरिरचीकरत् । मासद्वयेन तेनैतत्कृतं मुद्रात्रयं नृप! ॥८॥ तस्मै ददौ ततः स्वामी विपुलं द्रविणं तथा । वासांसि बहुमूल्यानि हैमे च वलये नृप! ॥९॥ आधारानन्दमुनिना ततस्ताभिरचित्रयत् । मुद्राभिः काकुदेष्वेव प्रतिमाः स सहस्रशः ॥१०॥ रामप्रतापेच्छारामौ हरेरथ सहोदरौ । यावज्जीवं स्थातुकामावास्तां तस्यैव सन्निधौ ॥११॥ नन्दरामं च गोपालं ज्येष्ठावेतौ सुतौ ततः । हर्याज्ञया पुरं गन्तुं स्वीयमादिशतः स्म तौ ॥१२॥ तदा तावूचतुः स्वीयौ पितरौ प्रति भूपते! । गमिष्यामो वयं कृत्वा वसन्तोत्सवदर्शनम् ॥१३॥ प्राप्ताथ माघमासस्य धवला पञ्चमी तदा । हरिश्चकार कृष्णस्य वसन्तर्त्वर्हमर्चनम् ॥१४॥ तत्र देशान्तरेभ्योऽस्य शिष्या वासन्तिकोत्सवे । त्यागिनो गृहिणश्चापि समाजग्मुश्च योषितः ॥१५॥ उपचारैर्बहुविधैः कैसरैरंशुकैर्हरिः । श्रीराधासहितं कृष्णं समानर्च यथाविधि ॥१६॥ महानिवेदनं कृत्वा महानीराजनं ततः । नानारङ्गैर्गुलालैश्च चिक्रीड स्वाश्रितैः सह ॥१७॥ तर्पयित्वा ततः सर्वान्मुनीन्विप्रांश्च भूरिशः । प्रचुराज्यसितैर्भोज्यैर्बुभुजेऽथ स्वयं हरिः ॥१८॥ अथापराह्णे तत्राभूत्सभा विततमण्डपे । उपाविशन्मुनीन्द्रोऽसौ तत्र स्वामी महासने ॥१९॥ निषेदुस्तस्य पुरतस्त्यागिनो निर्मलान्तराः । वैदिकाः शास्त्रिणो विप्राः

પછી શ્રીહરિએ આધારાનંદમુનિ દ્વારા ત્રણ મૂર્તિની મુદ્રાઓ (છાપો) કરીને કાગળના કટકા ઉપર હજારો **પ્રતિમાઓ છપાવી અને દરેક ભક્તોને આપી.** (૧૦)

પછી રામપ્રતાપ અને ઈચ્છારામ **જીવનપર્યંત** શ્રીહરિની સમીપમાં જ રહેવા માટે ઈચ્છાવાળા થયા. (૧૧) પછી રામપ્રતાપ અને ઈચ્છારામે, નંદરામ-ગોપાલ આ બે મોટા પુત્રોને શ્રીહરિની આજ્ઞાથી પોતાના પુર અયોધ્યા પ્રત્યે જવાની આજ્ઞા આપી. (૧૨) હે ભૂપતે ! તે સમયે બંને પુત્રોએ સમીપમાં આવતા વસંતોત્સવનાં દર્શન કરીને અમે જઈશું એમ પોતપોતાના પિતા પ્રતિ કહ્યું. (૧૩) હે રાજન્ ! ત્યાર બાદ માઘ માસની શુક્લ પંચમી આવી. તે સમયે શ્રીહરિએ વસંતઋતુના આરંભમાં કરવા યોગ્ય પોતે પૂજવા યોગ્ય શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાનું વિધિ પ્રમાણે પૂજન કર્યું. (૧૪) તે **વસંતોત્સવ**માં શ્રીહરિના શિષ્યો, ત્યાગી મુનિઓ, ગૃહસ્થો અને સ્ત્રીઓ પણ દેશાંતરથી આવ્યાં. (૧૫) શ્રીહરિએ અનેક પ્રકારવાળા ચંદન-પુષ્પ-આંબાનાં પુષ્પો, અબીર-ગુલાલ વગેરે અને કેસરી રંગનાં નવીન સૂક્ષ્મ વસ્ત્રોથી રાધાલક્ષ્મી સહિત શ્રીકૃષ્ણની વિધિ પ્રમાણે પૂજા કરી. (૧૬) શ્રીહરિ, ભગવાનને મહાનૈવેદ્ય અર્પણ અને મહાનીરાજન કરીને પછી પોતાના આશ્રિતોની સાથે લાલ-પીતાદિ રંગોના જળો અને ગુલાલોથી રમતા હતા. (૧૭) પછી સર્વે મુનિઓ અને બ્રાહ્મણો અને પોતાના પાર્ષદોને ઘણું ઘી-સાકરથી યુક્ત ઘણા પ્રકારનાં ભોજનોથી તૃપ્ત કરીને પોતે શ્રીહરિએ પોતાના ભાઈના ભવનમાં ભોજન કર્યું. (૧૮) પછી સાંજના પહોરે શ્રીવાસુદેવના મંદિરની સમીપે વસંતોત્સવમાં ખેલવા માટે કરાવેલા વિસ્તારવાળા મંડપમાં સભા થઈ. ત્યાં મહા સિંહાસનમાં મુનિપતિ શ્રીહરિ બેઠા. (૧૯) નિર્મળ અંતઃકરણવાળા ત્યાગીઓ શ્રીહરિની આગળ બેઠા. વેદ જાણનારા, શાસ્ત્ર જાણનારા અને પુરાણને જાણનારા ઘણા બ્રાહ્મણો તેમની આગળ બેઠા. (૨૦) નૈષ્ઠિક વ્રતધારી બ્રહ્મચારીઓ અને હજારોહજાર ગૃહસ્થજનો બેઠા. તે સર્વે પણ શ્રીહરિના મુખકમળને જોતા સતા યથાયોગ્ય બેઠાં. (૨૧) અયોધ્યાવાસી શ્રીહરિના સંબંધીઓ શ્રીહરિના સિંહાસનની સમીપે બેઠા. (૨૨) શ્રીહરિ તે સત્પુરુષોની સભામાં પોતાના શિષ્યોથી વીંટાયેલા સતા તારાના સમુદાયોથી વીંટાયેલા ચંદ્રમાની માફક શોભતા હતા. (૨૩) પછી સર્વ શાસ્ત્રના રહસ્યને જાણનારા શ્રીહરિ કરુણારૂપી અમૃત દૃષ્ટિથી ભક્તોને જોતા સતા આનંદ આપતા બોલ્યા. (૨૪)

શ્રીનારાયણ મુનિ કહે છે : હે ભક્તો, ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં જે વૈષ્ણવ પુરુષો હોય તેમણે તો પૃથ્વીમાં **તીર્થયાત્રા** કરવી. (૨૫) કારણકે ભગવાનના **એકાંતિક ભક્તો ઘણું કરીને તીર્થોમાં જ મળે છે** અને એ તીર્થોમાં રામકૃષ્ણાદિની મૂર્તિઓનાં **દર્શન થાય છે.** (૨૬) માર્કણ્ડેય-ધૌમ્ય તથા લોમશ વગેરે બ્રહ્મઋષિઓએ પરમ આદરથી તીર્થોનું સેવન કરાય

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

पुराणज्ञाश्च भूरिशः ॥२०॥ बृहद्व्रता वर्णिनश्च गृहिणश्च सहस्रशः । यथोचितं निषेदुस्ते वीक्षमाणास्तदाननम् ॥२१॥ अयोध्यावासिनस्तस्य भ्रातृभ्रातृसुतादयः । सम्बन्धिनो निषेदुश्च तदासनसमीपतः ॥२२॥ तारागणैः परिवृतश्चन्द्रमा इव स स्वकैः । बभौ शिष्यैरभिवृतस्तत्र सत्सदसीश्वरः ॥२३॥ अथावलोकयन् दृष्ट्या स कारुण्यसुधार्द्रया । भक्तानानन्दयन्नूचे सर्वशास्त्ररहस्यवित् ॥२४॥ श्रीनारायणमुनिरुवाच – औद्धवे सम्प्रदाये ये वैष्णवाः पुरुषा भुवि । भवेयुस्तैस्तु भो भक्ताः! कार्यं तीर्थनिषेवणम् ॥२५॥ प्रायशो भगवद्भक्तास्तीर्थेष्वेव मिलन्ति हि । रामकृष्णादिमूर्तीनां दर्शनं चैषु जायते ॥२६॥ मार्कण्डेयेन धौम्येन लोमशप्रमुखैस्तथा । सेव्यन्ते ब्रह्मऋषिभिस्तीर्थानि परमादरात् ॥२७॥ राजर्षिभिर्धर्मनिष्ठैर्युधिष्ठिरमुखैरपि। सेवितान्यत्र भूयांसि तीर्थानि प्रीतये हरेः ॥२८॥ अतोऽत्र भगवद्भक्तैर्मच्छिष्यैः पुरुषैः सदा । भक्त्या तीर्थानि सेव्यानि गङ्गादीनि स्वशक्तितः ॥२९॥ स्नानं दानं हरेः पूजां विप्रवैष्णवतर्पणम् । तीर्थेषु शक्त्या कुर्युर्ये मुच्येरंस्तेऽखिलैनसः ॥३०॥ तीर्थानामपि सर्वेषां देशेऽस्मिंस्तीर्थमुत्तमम् । श्रीद्वारिकापुरीसंज्ञं वर्तते वाञ्छितार्थदम् ॥३१॥ अत्र श्रीरुक्मिणीकान्तो नित्यमेव हि वर्तते । त्वष्ट्रा विरचिते रम्ये कनकोत्तममन्दिरे ॥३२॥ हत्वा यदुकुलं यर्हि प्रभासेऽन्तर्दधेऽच्युतः । तदा कृष्णालयं त्यक्त्वा समुद्रोऽप्लावयत्पुरीम् ॥३३॥ संहृत्य स्वकुलं तत्र जनादृश्यः स ईश्वरः । तन्निजं मन्दिरं सद्यः प्राप्त आस्ते हिताय नः॥३४॥ अतो मुक्तिपुरीमेतां पुरीं द्वारावतीं विदुः । नैतादृशं परं तीर्थं श्रेयस्कृद्धि कलौ युगे ॥३५॥ तद्यात्रातः प्रकर्तव्या गृहिभिस्त्यागिभिस्तथा । तत्रत्यश्च विधिः कार्यः स्वाधिकारानुसारतः ॥३६॥ गृहस्थानां विशेषेण पुण्यक्षेत्रेषु सद्व्ययः । कर्तव्यो विहितो भक्ताः! सतां शुश्रूषणं तथा ॥३७॥ इत्युक्त्वा सकलान्भक्तान्सद्गुरुः स ततो निजान् ।

છે. (૨૭) ધર્મનિષ્ઠ યુધિષ્ઠિર વગેરે રાજર્ષિઓએ પણ શ્રીહરિની પ્રીતિ માટે પૃથ્વીમાં ઘણાં તીર્થો સેવેલાં છે. (૨૮) માટે ભગવાનના ભક્તો મારા શિષ્યો પુરુષોએ આ પૃથ્વીમાં ગંગાદિ તીર્થોને પોતાની શક્તિથી-ભક્તિથી સદા સેવવા યોગ્ય છે. (૨૯) જે પુરુષો પોતાની શક્તિને અનુસારે તીર્થોમાં સ્નાન, દાન, શ્રીહરિની પૂજા, બ્રાહ્મણો અને સાધુપુરુષોને નાના પ્રકારનાં ભોજનોથી તૃપ્ત કરે તે પુરુષો સમગ્ર પાપોથી **મુક્ત થાય.** (૩૦) આ દેશમાં સર્વ તીર્થમાં ઉત્તમ ઈચ્છિત ફળને આપનારું શ્રી દ્વારિકાપુરી તીર્થ છે. (૩૧) આ દ્વારિકામાં સ્વયં વિશ્વકર્માએ રચેલું અતિસુંદર સુવર્ણમય સુંદર ભવનમાં શ્રી રૂકમણીના પતિ શ્રીકૃષ્ણ હંમેશા રહે છે. (૩૨) ત્રણેય કાળમાં અખંડિત ઐશ્વર્યવાળા શ્રીકૃષ્ણ જ્યારે યદુકુળનો સંહાર કરી પ્રભાસમાં અંતર્ધાન થયા ત્યારે સમુદ્રે શ્રીકૃષ્ણના ભવનનો ત્યાગ કરીને શ્રી દ્વારિકાપુરી બુડાડી દીધી. (૩૩) મહાસમર્થ શ્રીકૃષ્ણ પ્રભાસમાં યદુકુળનો સંહાર કરીને સમગ્ર જનો જોઈ ન શકે એવા સતા આપણા હિતને માટે તત્કાળ જ સમુદ્રે નહિ બુડાડેલું પોતાનું મંદિરને પામેલા છે. (૩૪) માટે આ દ્વારિકાપુરીને **મુક્તિપુરી** કહે છે. કળિયુગમાં કલ્યાણકારક આના સમાન બીજું તીર્થ છે નહિ. (૩૫) માટે ગૃહસ્થો તથા ત્યાગીઓએ દ્વારિકાની યાત્રા કરવી અને પોતાના અધિકાર પ્રમાણે ત્યાં તીર્થનો વિધિ કરવો. (૩૬) હે ભક્તો, પુણ્યક્ષેત્રોમાં ગૃહસ્થોને વિશેષપણે ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યનો વ્યય કરવો તથા સાધુપુરુષોની સેવા કરવી. (૩૭) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સમગ્ર ભક્તોને કહીને પછી સત્પુરુષોના ગુરુ શ્રીહરિએ કૌશલ દેશમાં જવા માટે તૈયાર થયેલા પોતાના સંબંધીઓને જોયાં. (૩૮) શ્રીહરિએ મોટા બે ભાઈના પુત્રો નંદરામ અને ગોપાલ અને મામાનો પુત્ર મંછારામને કહ્યું કે તમો દ્વારિકાની યાત્રા કરીને જ પોતાના પુરમાં જાઓ. (૩૯) ઉદ્ધવના આશ્રિત જનોએ આ દ્વારિકાની યાત્રા તો અવશ્ય કરવી. દ્વારિકામાં રૂકમણી સહિત શ્રીકૃષ્ણનાં દર્શન કરવાં. (૪૦) ગોમતીના જળમાં સ્નાન કરવું. પોતાની શક્તિ પ્રમાણે દાન કરવું. કૃષ્ણનાં આયુધો તપાયમાન, સુદર્શન, શંખ, ગદા અને પદ્મ વડે પોતાના બંને હાથ ચિહ્નિત કરાવવા. (૪૧) દ્વારિકાના નિવાસી બ્રાહ્મણો અને સાધુઓને શક્તિ પ્રમાણે જમાડવા. હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીહરિનું આજ્ઞાવચન સાંભળીને પછી **નંદરામ વગેરે** શ્રીહરિને કહેવા લાગ્યા : (૪૨) હે સ્વામિન્ ! અમો દ્વારિકાપુરી જઈશું. નિશ્ચે ત્યાં તીર્થનો વિધિ શક્તિ પ્રમાણે કરીશું. (૪૩) પરંતુ હે હરે, દૂર દેશથી આવેલા અમો દ્વારિકાનો માર્ગ અને માર્ગમાં નિવાસ યોગ્ય ગામો અથવા પુરોને જાણતા નથી જ. (૪૪) જો માર્ગને જાણનાર કોઈ પુરુષ હોય તો તેની સાથે અમો તમારી આજ્ઞાથી દ્વારિકાની યાત્રા કરવા માટે આજે જ જઈએ. (૪૫) હે રાજન્ ! આવું નંદરામનું વચન સાંભળીને

सम्बन्धिनश्चालुलोके कोसलान् गन्तुमुद्यतान् ॥३८॥ ज्येष्ठो द्वौ भ्रातृपुत्रौ च मातुलेयमुवाच सः । कृत्वैव द्वारिकायात्रां यूयं यात स्वकं पुरम् ॥३९॥ अवश्यमेव कर्तव्या यात्रैषा तूद्धवाश्रितैः । कर्तव्यं दर्शनं तत्र श्रीमतो द्वारिकापतेः ॥४०॥ स्नातव्यं गोमतीतोये दानं देयं स्वशक्तितः । कृष्णायुधैः कारणीयं निजबाहुद्वयाङ्कनम् ॥४१॥ तत्रत्या ब्राह्मणाः सन्तो भोजनीयाश्च शक्तितः । आज्ञावाक्यमिति श्रुत्वा हरेस्तेऽथ तमब्रुवन् ॥४२॥ गमिष्यामो वयं सत्यं स्वामिन्! द्वारावतीं पुरीम् । तैर्थिकं च विधिं तत्र करिष्यामः स्वशक्तितः ॥४३॥ किन्तु विद्मो वयं नैव दूरदेशागता हरे! । तद्वर्त्म च निवासार्हान् पथि ग्रामान् पुराणि वा ॥४४॥ यदि तद्विद्धवेत्तर्हि साकं तेन तवाज्ञया । यात्रां वयं कुशस्थल्याः कर्तुमद्य व्रजेम वै ॥४५॥ इति तद्वाक्यमाकर्ण्य स स्वामी सर्ववित्तदा । सदःस्थितेषु भक्तेषु तादृशं मुनिमौहत ॥४६॥ सच्चिदानन्दनामानमथ तं वीक्ष्य सोऽब्रवीत् । समाधिनिष्ठं निर्भीकमार्षभं भरतं यथा ॥४७॥ साधो! त्वं कृष्णभक्तोऽसि पूज्योऽसीह सतामपि । एतन्मार्गाद्यभिज्ञोऽसि तदेतान् द्वारिकां नय ॥४८॥ अन्येऽपि सन्ति सन्तोऽत्र नैके यात्रां चिकीर्षवः । शीतकाले व्यतीते ते तत्रायास्यन्ति निश्चितम् ॥४९॥ अयोध्यावासिभिः साकं गन्तुमद्य त्वमर्हसि । वत्सरेऽस्मिन् यत इमे प्रेष्याः सन्ति निजान् गृहान् ॥५०॥ कृत्वा श्रीद्वारिकायात्रां कारयित्वा च सत्वरम्। इहायाहि महाबुद्धे! त्वमेतान् सुखयन् पथि ॥५१॥ यदेच्छा वासुदेवस्य भविष्यति तदा मुने ! । अहमप्यागमिष्यामि साकमेतैर्हि साधुभिः ॥५२॥ इत्युक्तः स महायोगी हरिणा तन्निदेशकृत् । बद्धाञ्जलिपुटो नत्वा विनयेन तमूचिवान् ॥५३॥ आज्ञां ते पालयिष्यामि यथोक्तां प्रीतये तव । पाथेयादि गृहीत्वैव यान्तु सज्जा भवन्त्विमे ॥५४॥ इत्युक्तस्तेन स स्वामी मयरामाभिधं द्विजम् । यात्रामुहूर्तमेतेषां पश्येत्याहाग्रतः स्थितम् ॥५५॥ ततः स ब्राह्मणो वृद्धो दीर्घं पञ्चाङ्गपत्रकम् । सद्यो निष्कासयामास शिरःस्थस्थूलवेष्टनात् ॥५६॥ यात्रार्हं

તે સમયે **સર્વજ્ઞ અનંત ઐશ્વર્યવાળા શ્રીહરિએ** સભામાં બેઠેલા ભક્તોમાં દ્વારિકાના માર્ગને જાણનારા **સચ્ચિદાનંદ મુનિને** પોતાના વિચારમાં ધાર્યા. (૪૬) પછી શ્રીહરિ સમાધિનિષ્ઠ, ભયરહિત ઋષભદેવના પુત્ર જડભરતની જેમ રહેલા સચ્ચિદાનંદ નામના મુનિને જોઈને બોલ્યા. (૪૭) હે સાધો ! તમો શ્રીકૃષ્ણના એકાંતિક ભક્ત છો માટે આ લોકમાં મારા આશ્રિત સાધુઓને પણ પૂજ્ય છો. દ્વારિકાના માર્ગને જાણનારા છો માટે નંદરામાદિને દ્વારિકા લઈ જાઓ. (૪૮) મારી સમીપમાં યાત્રા કરવા ઈચ્છતા બીજા અનેક સાધુઓ છે તે સાધુઓ ઠંડીનો સમય ચાલ્યો જશે ત્યારે દ્વારિકાની યાત્રામાં નિશ્ચે જ આવશે. (૪૯) આ અયોધ્યાવાસી નંદરામાદિને આ વર્ષે પોતાનાં ગૃહો પ્રત્યે મોકલવા છે. માટે તમો અયોધ્યાવાસીઓની સાથે હાલમાં જ જવા માટે યોગ્ય છો. (૫૦) હે મહાબુદ્ધે ! તમો નંદરામાદિને માર્ગમાં સુખી કરતા સતા શ્રી દ્વારિકાની યાત્રા કરી, અને એમને કરાવીને તત્કાળ અમારી સમીપે આવો. (૫૧) હે મુને ! જ્યારે શ્રીરૂકમણીપતિની ઈચ્છા થશે ત્યારે હું પણ સાધુઓની સાથે આવીશ. (૫૨)

હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીહરિએ કહેલા મહાસમાધિનિષ્ઠ, સર્વદા શ્રીહરિની આજ્ઞાપરાયણ સચ્ચિદાનંદ મુનિ બંને હાથ જોડીને શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી બોલ્યા. (૫૩) હે પ્રભો ! જે પ્રમાણે તમોએ કહ્યું તે તમારી આજ્ઞા તમારી પ્રસન્નતા માટે પાલન કરીશ. આ નંદરામાદિ ભાતું વગેરે લઈને જ જવા માટે તૈયાર થાઓ. (૫૪) હે રાજન્ ! સચ્ચિદાનંદમુનિએ આ પ્રમાણે કહેવાયેલા શ્રીહરિએ પોતાની આગળ રહેલા મયારામ બ્રાહ્મણને એ નંદરામાદિનું **યાત્રાનું મુહૂર્ત** જુઓ આ પ્રમાણે કહ્યું. (૫૫) પછી વૃદ્ધ વિપ્ર મયારામે માથા ઉપર રહેલી મોટી પાઘમાંથી મોટું પંચાંગપત્ર તત્કાળ કાઢ્યું. (૫૬) મયારામ વિપ્રે પંચાંગમાં યાત્રા યોગ્ય લગ્નશુદ્ધિ તથા ચંદ્રબળ જોઈને હે સ્વામિન્ ! **માઘ સુદી નવમી તિથિમાં** શુભ મુહૂર્ત છે. આવું શ્રીહરિને કહ્યું. (૫૭) પછી શ્રીહરિએ પોતપોતાના સ્થાનમાં જવાની આજ્ઞા આપેલા સભામાં બેઠેલા ભક્તજનો શ્રીહરિનું વાક્ય તીર્થયાત્રાના વિધાનરૂપ પોતાના મસ્તકથી અંગીકાર કરીને પોતપોતાના નિવાસ સ્થાનમાં ગયા. (૫૮) પછી ભગવાને આજ્ઞા આપેલા નંદરામાદિ શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી **દ્વારિકાપતિ શ્રીકૃષ્ણ**ને સ્મરણ કરતા સતા સુદી નવમીને દિવસે તૈયાર થયા. (૫૯)

तत्र लग्नं स दृष्ट्वा चंद्रबलं तथा । मुहूर्तोऽस्ति शुभः स्वामिन्नवम्या-मित्युवाच तम् ।।५७।। ततः श्रीहरिणादिष्टाः स्वस्वस्थानं ययुर्जनाः । शिरसादाय तद्वाक्यं स्वयं स्वावासमागमत् ।।५८।। ततो भगवताज्ञप्तास्ते शुक्लनवमीदिने । सज्जा बभूवुस्तं नत्वा स्मरन्तो द्वारिकापतिम् ।।५९।। दत्त्वा स तेभ्योऽपि धनं च वाहनन्नांसि पद्मांश्च सहेतिपाणीन् । प्रस्थापयामास शुभे मुहूर्ते तान् द्वारिकां भूमिपते! मुनीशः ।।६०।। इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये चित्रप्रतिमाविधापननन्दरामादिद्वारिकाप्रेषणनिरूपणनामा अष्टाविंशोऽध्यायः ।।२८।।

सुव्रत उवाच – **मार्गे व्रजन्तस्त्वरितं ते कृष्णेक्षासमुत्सुकाः । माघकृष्णप्रतिपदि गोमतीं प्रतिपेदिरे ।।१।। गुग्गुल्याख्यास्तु तत्रत्या धनमात्रप्रिया द्विजाः । स्नानं तत्र ददुर्नैतान् वित्तग्रहणमन्तरा ।।२।। तदा तु गृहिणो दत्त्वा द्रव्यं तेभ्यस्तदीप्सितम् । नन्दरामादयश्चक्रुर्गोमत्यां स्नानमादरात् ।।३।। निष्किञ्चनस्य तीर्थे स्यात्प्रतिबन्धो न कुत्रचित् । इति ते सच्चिदानन्दमपृष्ट्वा स्नानमाचरन् ।।४।। स गोमतीं प्राप्य मुनिर्व्रजति स्म शनैःशनैः । कृष्णाक्रीडास्थानवीक्षास्मृततन्मूर्तिलीनहृत् ।।५।। तं त्यागिराजमपरिग्रहमात्मनिष्ठं यान्तं गजेन्द्रमिव विस्मृतदेहभावम् । निष्किञ्चनं मुनिमपि क्षितिदत्तपिण्डं ध्वाङ्क्षा इव क्षितिपतेऽर्थिजनाः प्रवव्रुः ।।६।। सङ्कृष्यमाणवसनोऽपि यदा स किञ्चिन्न क्षोभमाप शिशुकैस्तरुणैश्च वृद्धैः । तं तर्हि केचिदविदन् कपटोपधर्ममुन्मत्तमेव कतिचित्कतिचिच्च मत्तम् ।।७।। हित्वा तं ते ततस्तूर्णं स्नातोऽयोध्यानिवासिनः ।**

હે ભૂમિપતે ! સત્પતિ શ્રીહરિએ તેઓને ધન, અશ્વો, ગાડાં તથા શસ્ત્રવાળા પાર્ષદો આપીને નંદરામાદિને શુભ મુહૂર્તમાં **દ્વારિકા પ્રત્યે** મોકલ્યા. (૬૦)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે ચિત્રપ્રતિમાવિધાપન - નંદરામાદિદ્વારિકાપ્રેષણ નિરૂપણનામા અષ્ટાવિંશોઽધ્યાયઃ (૨૮)

અધ્યાય : ૨૯

આરાવણ નામના ગામમાં તપ્ત મુદ્રાઓ આપનારાઓનું નિર્દયપણું નિરૂપણ કરેલું છે.

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા - હે રાજન્ ! કૃષ્ણના દર્શનમાં ઉત્સાહવાળા માટે જ માર્ગમાં ઉતાવળા ચાલતાં નંદરામાદિ માઘ વદી પ્રતિપદાને દિવસે જુની દ્વારિકામાં રહેલી ગોમતી તીર્થમાં ગયા. (૧) કેવળ ધન જેમને પ્રિય છે એવા ત્યાંના ગોમતી તીર્થમાં રહેનારા ગુગલી નામના બ્રાહ્મણોએ ધનગ્રહણ વિના નંદરામાદિને ગોમતીમાં સ્નાન કરવા દીધું નહિ. (૨) તે સમયે ગૃહસ્થાશ્રમી નંદરામાદિએ ગુગલીઓને તેમને ઈચ્છિત દ્રવ્ય આપીને આદરથી ગોમતીમાં **સ્નાન** કર્યું. (૩) નિષ્કિંચન સાધુને કોઈ પણ તીર્થમાં સ્નાનાદિનો પ્રતિરોધ નથી આવો વિચાર કરીને નંદરામાદિએ સચ્ચિદાનંદમુનિને પૂછ્યા વિના સ્નાન કર્યું. (૪) મુનિ ગોમતીમાં જઈને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું **ક્રીડાસ્થાન ગોમતી**ના દર્શનથી સ્મૃતિમાં આવેલી શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિમાં લીન થયું છે મન જેમનું એવા સતા ધીમે ધીમે ચાલતા હતા. (૫) હે ભૂમિપતે ! સાધુશિરોમણિ, અપરિગ્રહી, આત્મનિષ્ઠ ગજેન્દ્રની માફક ચાલતા પોતાના દેહનું જેમને અનુસંધાન નથી તેવા નિષ્કિંચન સચ્ચિદાનંદમુનિને પણ તીર્થભૂમિમાં પિત્રાદિ માટે દર્ભની સાદડી ઉપર આરોપિત કરેલા પિંડવાળા પુરુષને તીર્થના કાગડાઓ જ જેમ તેમ દક્ષિણાના અભિલાષી ભિક્ષુકો ચોતરફ વીંટાઈ ગયા. (૬) બાળકો-યુવાન અને વૃદ્ધોએ ખેંચાયાં છે વસ્ત્રો જેમનાં એવા મુનિ જ્યારે લગારેય ક્ષોભ પામ્યા નહિ ત્યારે અર્થીજનો મુનિને કપટથી પાખંડીવેશને ધારણ કરનારા જાણતા હતા. કેટલાક ઉન્મત્ત જાણતા હતા. અને કેટલાક ગાંજો વગેરેનું પાન કરવાથી મદોન્મત્ત થયેલા માનતા હતા. (૭) પછી મુનિનો ત્યાગ કરી દક્ષિણાર્થીઓ-તીર્થનાં નિવાસીઓ સ્નાન કરતા અયોધ્યાવાસી નંદરામાદિને દૂરથી જોઈને તત્કાળ તેમની સમીપમાં જઈને વીંટાઈ ગયા. (૮) પછી સચ્ચિદાનંદમુનિ ચાલવા માટે અસમર્થ થયા ત્યારે ગોમતી જવાના માર્ગમાં બેસી ગયા. જાગ્રતાદિ ત્રણ અવસ્થાઓને ઉલ્લંઘન કરી પરબ્રહ્મસ્વરૂપમાં સમાધિને પામ્યા. (૯) કોસલ દેશના નિવાસી નંદરામાદિ ગોમતીમાં સ્નાન કરી બ્રાહ્મણોને દક્ષિણાદિ આપીને સમાધિ પામેલા સચ્ચિદાનંદમુનિની સમીપમાં તત્કાળ આવીને તેમને જોતા હતા. (૧૦) મુનિને સમાધિવાળા જોઈને તેમના સ્વરૂપને જાણનારા અયોધ્યાવાસી બ્રાહ્મણોએ ક્ષણ વાર વિચાર કરીને મુનિને ઊંચકીને ગોમતીના માર્ગથી બીજા સ્થાનમાં મૂક્યા. (૧૧) પછી **ગોપાલજી** નંદરામભાઈને કહે, હે ભાઈ ! તીર્થ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

तान् दृष्ट्वाऽभ्यापतन् दूरात्तैर्थिका दक्षिणार्थिनः ॥८॥ अशक्तः सोऽथ चलितुं निषसाद तदाध्वनि । अवस्थात्रयमुल्लङ्घ्य समाधिं ब्रह्मणि ह्यगात् ॥९॥ स्नात्वा ते कोसला दत्त्वा विप्रेभ्यो दक्षिणादि च । साधोस्तस्यान्तिकं तूर्णमागत्य ददृशुश्च तम् ॥१०॥ समाधिस्थं तमालक्ष्य तत्स्वरूपविदो हि ते । क्षणं विचिन्त्य तं मार्गादुत्तोल्यान्यत्र सन्न्यधुः ॥११॥ गोपालो नन्दरामाख्यं भ्रातरं तमथाब्रवीत् । अतः परं किं विधेयमस्माभिस्तीर्थचारिभिः ॥१२॥ तदा तु मानसारामः प्राहैनं साधुमध्वनि । वयं कथं नु नेष्यामो हित्वा गच्छेम वा कथम् ॥१३॥ तस्मादिहैव स्थातव्यमस्माभिरिति भाति मे । गोपालस्तं तदा प्राह साधुमेनमवैम्यहम् ॥१४॥ महान्समाधिनिष्ठोऽयं स्थितिरस्यास्ति भूयसी । क्वचिद्दिनानां त्रितयं पञ्चकं दशकं च वा ॥१५॥ समाधौ तिष्ठति क्वापि दिनानि दश पञ्च च । इत्थं समाधेर्नियमो नास्त्यस्येत्येव वेद्म्यहम् ॥१६॥ नन्दरामस्तदोवाच यात्रां कृत्वा वयं द्रुतम् । अष्टभिर्नवभिर्वाऽत्र ह्यायास्यामः पुनर्दिनैः ॥१७॥ तीर्थेषु नास्ति साधूनां चिन्ता कुत्रापि भूतले । तीर्थमेव गृहं यस्मात्तेषां प्राहुः पुरातनाः ॥१८॥ इति तद्वाक्यमाकर्ण्य तथेत्युक्त्वा च तावुभौ । उषित्वा तद्दिने तत्र परेद्युः प्रययुस्ततः ॥१९॥ धनमारावणग्रामे दत्त्वा ते तप्तमुद्रिकाः । गृहीत्वा प्रययुः शीघ्रं शङ्खोद्धारं हरेः प्रियम् ॥२०॥ तैर्थिकेभ्यो धनं दत्त्वा तत्र श्रीद्वारिकापतेः । चक्रुस्ते दर्शनं भक्त्या तत्पूजां च स्वशक्तितः ॥२१॥ स्ववित्तस्यानुसारेण तैर्थिकं सकलं विधिम् । कुर्वन्तो न्यवसंस्तत्र ते दिनानां तु पञ्चकम् ॥२२॥ ततस्तमेव हृदये चिन्तयन्तो दिवानिशम् । सन्तं तूर्णमुपाजग्मुर्गोमतीं कोसलद्विजाः ॥२३॥ अथासौ सच्चिदानन्दो मुनिः कोसलवासिषु । शङ्खोद्धारं गतेष्वेव तद्दिने व्युत्थितोऽभवत् ॥२४॥

કરનારા આપણે હવે શું કરવું ? (૧૨) તે સમયે **મંછારામ** પણ બોલ્યા. મહાસમાધિવાળા સાધુને આપણે કેવી રીતે સાથે લઈ જઈશું ? અથવા એમનો ત્યાગ કરીને કેવી રીતે જઈશું ? (૧૩) માટે આપણે આ સ્થળમાં જ રહેવું આ પ્રકારે મને ભાસે છે. હે રાજન્ ! તે સમયે ગોપાલજીએ મંછારામને કહ્યું, એ સાધુને હું જાણું છું. (૧૪) આ સાધુ મહાન સમાધિનિષ્ઠ છે. આ સાધુની સમાધિસ્થિતિ ઘણી છે. વળી આ સાધુ કોઈ સમયે ત્રણ દિવસ પર્યંત, ક્યારેક પાંચ દિવસ, ક્યારેક દસ દિવસ સમાધિમાં રહે છે. (૧૫) ક્યારેક પંદર દિવસ સમાધિમાં રહે છે. આ પ્રકારે આ સાધુની સમાધિનો નિયમ નથી. આ પ્રકારે હું જાણું છું. (૧૬) હે રાજન્ ! તે સમયે **નંદરામ બોલ્યા,** આપણે યાત્રા કરીને આઠ અથવા નવ દિવસે ફરીથી તત્કાળ આ સ્થળમાં આવીશું. (૧૭) ભૂતલમાં કોઈ પણ તીર્થોમાં સાધુઓને ચિંતા નથી કારણકે પહેલાંના વિદ્વાનોએ 'સાધુઓનું તીર્થ જ ઘર છે' એમ કહેલું છે. (૧૮) હે રાજન્ ! આવું નંદરામનું વચન સાંભળીને ગોપાલ અને મંછારામ એમ જ કરીશું એમ કહીને તે દિવસે ગોમતીના કિનારે નિવાસ કરીને બીજે દિવસે ત્યાંથી ત્રણે જણ ચાલી નીકળ્યાં. (૧૯) અયોધ્યાવાસીઓ **આરાવણ ગામમાં** ધન આપીને **તપ્તમુદ્રાઓ** ગ્રહણ કરી શ્રીહરિને પ્રિય **શંખોદ્ધાર** તત્કાળ સમુદ્રની ખાડી ઊતરીને ગયા. (૨૦) અયોધ્યાવાસીઓએ શંખોદ્ધારમાં તીર્થવાસી બ્રાહ્મણોને ધન આપીને શ્રીદ્વારિકાપતિનાં દર્શન કર્યાં અને તેમની પૂજા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ભક્તિપૂર્વક કરી. (૨૧) નંદરામ વગેરે પોતાના દ્રવ્યના અનુસારે સમગ્ર તીર્થમાં યોગ્ય વિધિ કરતા સતા શંખોદ્ધારમાં પાંચ દિવસ રહ્યા. (૨૨) પછી કોસલ દેશના બ્રાહ્મણો નંદરામ વગેરે રાત્રિ દિવસ સચ્ચિદાનંદ સાધુને જ પોતાના મનમાં સ્મરણ કરતા સતા તત્કાળ ગોમતી પ્રત્યે આવ્યા. (૨૩) હવે આ **સચ્ચિદાનંદ મુનિ** અયોધ્યાવાસી બ્રાહ્મણો શંખોદ્ધાર ગયા તે દિવસે જ સમાધિથી જાગ્રત થયા. (૨૪) મુનિ તે અયોધ્યાવાસી બ્રાહ્મણોને શંખોદ્ધાર ગયેલા જાણીને ગોમતીમાં સ્નાન કરવા ગયા. મુનિની પાસે દ્રવ્ય નહિ હોવાથી ગોમતીના નિવાસી બ્રાહ્મણો વગેરેએ ગોમતીના જળમાં સ્નાન કરવા દીધું નહિ. (૨૫) ધને રહિત અને સ્ત્રીઓનો સ્પર્શ નહિ કરતા હોવાથી સચ્ચિદાનંદ મુનિને શ્રી સ્વામિનારાયણના આશ્રિત સાધુ જાણીને તીર્થ નિવાસી કોઈ પુરુષ ઈર્ષ્યાથી અન્ન પણ આપતા નહોતા. (૨૬) નથી ગણ્યાં ભૂખ-તરસ વગેરે શરીરધર્મ જેણે એવા પાછી વૃત્તિથી શ્રીહરિની મૂર્તિનું ધ્યાન કરતા સચ્ચિદાનંદ મુનિએ પણ ભોજન માટે ગોમતી તીર્થમાં કોઈ પણ માણસની પાસે યાચના કરી નહિ. (૨૭) તેથી સચ્ચિદાનંદમુનિ ગોમતી તીરે ત્રણ દિવસ સુધી ઉપવાસ કરીને રહ્યા તોપણ દયારહિત મનવાળા તીર્થવાસીઓએ સ્નાન કરવા દીધું નહિં. (૨૮) હે રાજન્ ! પછી જેણે ક્રોધ જીત્યો છે અને આહાર પણ જીત્યો છે એવા મુનિ શ્રીહરિની ઈચ્છા જાણતા સતા ત્યાંથી ચાલ્યા અને

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

विदित्वा तान् गतान्सर्वान् गोमतीं स्नातुमभ्यगात् । स्नातुं न दत्तं तत्रत्यैर्द्रव्याभावाद्द्विजादिभिः ॥२५॥ अधनं चास्पृशन्तं स्त्रीः स्वामिशिष्यमवेत्य तम् । कोऽप्यन्नमपि न प्रादादीर्ष्यया तैर्थिकः पुमान् ॥२६॥ अनादृतशरीरश्च प्रत्यग्वृत्तिरसावपि । आहारार्थं मुनिर्नान्नं तत्रायाचत कञ्चन ॥२७॥ ततः स गोमतीतीरे दिनत्रयमुपोषितः । तस्थौ तथापि न स्नातुं दत्तं तैर्निर्दयात्मभिः ॥२८॥ ततः स प्रययौ जानन् हरेरिच्छां हि तादृशीम् । जितक्रोधो जिताहारः प्रापदारावणं नृप!॥२९॥ तप्तमुद्राप्तये तत्र समन्तान्निर्धनाञ्जनान् । क्षुधार्तान् रुवतो वीक्ष्य तन्नामान्वर्थमप्यवैत् ॥३०॥ द्व्यहोपवासान्कतिचित्स तत्र त्र्यहोपवासान्कतिचिच्च पुंसः । कांश्चिच्च पञ्चाहनिरन्नदेहानपश्यदेकान्षडहोपवासान् ॥३१॥ वृद्धांश्च बालान् रुदतश्च दीनान् क्षुत्क्षामतुन्दांश्च विवर्णवक्त्रान् । स्त्रीश्च क्षुधा पृष्ठविलग्नतुन्दाः श्वासावशेषाः पतिता विचेष्टाः ॥३२॥ मार्गे वने तस्करलुण्टितस्वान् क्षुत्क्षीणदेहान्कतिचिच्च विप्रान् । साधूंश्च वित्ताप्तय आर्द्यमानान् स तप्तमुद्राधिकृतैर्लुलोके ॥३३॥ उपोषणास्पष्टविलम्बिवाचः प्रकुर्वतोऽलं शपथांश्च भूयः । स निर्धनानप्यतिगालिदानैर्व्यचष्ट चान्यैरपि भर्त्स्यमानान् ॥३४॥ कांश्चिच्च साधून्म्रियमाणदेहान्क्षुदग्निदग्धानवगत्य निःस्वान् । रूषाऽऽत्तमुद्रैरतिदाह्यमानान् दृष्ट्वा स योगी दयया चकम्पे ॥३५॥ ततः स तत्र विचरंस्तप्तमुद्राप्रदान्तिकम् । गत्वाऽब्रवीत्कृष्णभक्ताः कुरुताद्याङ्कनं मम ॥३६॥ हसंस्तदाब्रवीत्कश्चिदङ्क्यतामृषभो ह्ययम् । अन्यः प्राह तदा धूर्ता आयान्त्येतादृशाः कुतः ॥३७॥ केचित्तं साधुमवदन्

આરાવણ ગામ પહોંચ્યા. (૨૯) આરાવણ ગામમાં તપ્ત મુદ્રાની પ્રાપ્તિ માટે ભૂખ સહન નહિ થવાથી રડતા, સ્વભાવથી દ્રવ્ય રહિત-ચોરોએ જેમનું દ્રવ્ય લઈ લીધું છે એવા જનોને ચોતરફ જોઈને આરાવણ નામની સંજ્ઞા પણ (ચોતરફ રાવણ - જનોને બૂમરાણ જેમાં છે તે **આરાવણ** કહેવાય.) સાર્થક નામ મુનિએ જાણ્યું. (૩૦) મુનિએ આરાવણ ગામમાં કોઈ પુરુષને બે ઉપવાસ કેટલાકને ત્રણ ઉપવાસ-કેટલાકને પાંચ દિવસના ઉપવાસ-કેટલાકને છ દિવસના ઉપવાસ કરતા જોયા. (૩૧) ભૂખથી કૃશ થઈ ગયેલાં પેટ (ઉદર) જેમનાં છે એવા ભૂખની ગ્લાનિથી શ્યામ મુખવાળા માટે જ રંક અને ઊંચેથી રડતા વૃદ્ધો અને બાળકોને જોતા હતાં. ભૂખથી પૃષ્ઠ ભાગમાં ચોંટી ગયા છે ઉદરો જેમનાં એવી, મુખમાં વાયુનો પ્રચાર જ બાકી રહેલો છે જેણીનો એવી પૃથ્વીમાં પડેલી ચેષ્ટાઓ રહિત સ્ત્રીઓને જોતા હતા. (૩૨) માર્ગમાં અને વનમાં ચોરોએ બળપૂર્વક લૂંટી લીધાં છે ધન જેમનાં એવા ક્ષીણ દેહવાળા કેટલાક બ્રાહ્મણોને અને કેટલાક વૈરાગી સાધુઓને તપ્તમુદ્રાના અધિકારીઓએ ધનપ્રાપ્તિ માટે પીડા કરાયેલાઓને મુનિ જોતા હતા. (૩૩) ઉપવાસ કરવાથી અસ્પષ્ટ અને લાંબા સમયે ઉચ્ચારણ કરેલી વાણીવાળા વારંવાર અત્યંત 'મારી પાસે દ્રવ્ય હોય તો મારો એકનો એક પુત્ર મરે' **આવા સમ ખાવા છતાં પણ નિર્ધન જનોને** બીજા તે ગામનાં જનોએ અતિ ગાળો આપવાથી તિરસ્કાર કરાયેલાને મુનિ જોતા હતા. (૩૪) મરવા પડેલા શરીરોવાળા, ભૂખરૂપી અગ્નિથી બળેલાં અંગોવાળા, કેટલાક વૈરાગી સાધુઓને દ્રવ્યે રહિત જાણીને સારી રીતે પરીક્ષા કરીને દ્રવ્યની ઈચ્છાના ભંગથી થયેલા ક્રોધથી તપ્તમુદ્રાના અધિકારીઓએ તીવ્ર તપાવેલી તપ્તમુદ્રા વડે નિર્દયપણે બહુ ભાર દેવાપૂર્વક દઝાડેલા એવાને જોઈને આ મુનિ દયાના વશથી થરથર કંપવા લાગ્યા. (૩૫) ત્યારપછી આરાવણ ગામમાં ફરતા **મુનિ** તપ્તમુદ્રા આપનારા જનની સમીપમાં જઈને હે કૃષ્ણ ભક્તો ! આજે મને **તપ્તમુદ્રાથી ચિહ્નિત કરો** : આવી રીતે બોલ્યા. (૩૬) તે સમયે બીજો તપ્તમુદ્રા આપનારો અધિકારી હસતો સતો આ કોઈ વૃષભરૂપ અર્થાત્ શ્રેષ્ઠ સાધુ છે તેને તપ્તમુદ્રાથી ચિહ્નિત કરો એમ બોલ્યો. તે સમયે બીજો અધિકારી 'આવા ધૂર્તો ક્યાંથી આવે છે' એમ બોલ્યો. (૩૭) કેટલાકે ધન આપીને તપ્તમુદ્રાથી ચિહ્નિત થાઓ આ પ્રમાણે કહ્યું તે સમયે અમો ધન અને નારીને સ્પર્શ કરતા નથી. આ પ્રમાણે સચ્ચિદાનંદ સ્વામી બોલ્યા. (૩૮) તમારી ગોદડીમાં રૂપિયા છે જ આ પ્રમાણે તપ્તમુદ્રા આપનારા બોલ્યા. તે સમયે મુનિએ તો ગોદડી આપી. પછી તપ્તમુદ્રા આપનારાઓ ગોદડીમાં દ્રવ્ય ખોળવા લાગ્યા. (૩૯) તપ્તમુદ્રા આપનારા પુરુષોએ કન્થામાં દ્રવ્ય નહીં જોઈને કન્થા દૂર ફેંકી દીધી. તે સમયે ચારણ જ્ઞાતિનો **અધિકારી બોલ્યો**-મુનિની કોપીનમાં ધન હોય. (૪૦) વીતરાગીઓ કૌપીનમાં અને જટાઓમાં પણ ઘણું કરીને ધન રાખે છે. મેં ગઈ કાલે કોઈ વેરાગીની કૌપીનમાં સીવીને સંતાડેલું ધન કાઢ્યું હતું. (૪૧) તેનું વચન સાંભળનારા તપ્તમુદ્રા આપનારાઓએ સચ્ચિદાનંદ મુનિની કૌપીન ખેંચી ત્યારે સચ્ચિદાનંદમુનિએ તેઓને કહ્યું, હે ભક્તો, શ્રી સ્વામિનારાયણના સાધુઓની કૌપીનમાં ધનનો સંભવ નથી. (૪૨) હે

धनं दत्त्वाङ्कितो भव । धनं नारीं च न वयं स्पृशाम इति सोऽब्रवीत् ॥३८॥ त ऊचुस्तव कन्थायां रूप्यमुद्रा भवन्ति वै । तदा स तु ददौ कन्थां ते व्यचिन्वंश्च तां ततः ॥३९॥ अदृष्ट्वा तत्र ते वित्तं दूरे तां चिक्षिपुर्नराः । तदाह चारणः कश्चित्कौपीनेऽस्य भवेद्धनम् ॥४०॥ रक्षन्ति प्रायशस्तत्र सन्तो वित्तं जटास्वपि । कौपीनात्सीवितं ह्यस्तन्मया निष्कासितं सतः ॥४१॥ निष्कास्यमाने कौपीने तैः स साधुरुवाच तान् । स्वामिनारायणीयानां कौपीने तन्न सम्भवेत् ॥४२॥ क्रोधात्तदोचुः श्रुत्वा तां स्वामिनारायणाभिधाम् । लक्षशो रूपकाः सन्ति त्वद्गुरोरन्तिके किल ॥४३॥ गत्वाऽऽनय भृशं वित्तं यदि ते धार्यमङ्कनम् । त्वां तु नैवाङ्कयिष्यामो ह्यगृहीत्वेप्सितं धनम् ॥४४॥ गच्छ गच्छाऽऽश्रितो दूरमित्युक्तः स तु योगिराट् । उपाविशत्तदोपेत्य दीर्घां लङ्घनवेदिकाम् ॥४५॥ अद्य श्वो वा परश्वो वा तप्तमुद्राङ्कनं मम । एते कर्तार इत्येव तत्र निश्चित्य सोऽवसत् ॥४६॥ लङ्घमानान् जनान्दीनानार्तनादांश्च कुर्वतः । पश्यंस्तद्ग्रामनैर्घृण्यं क्रूरेभ्योऽप्यधिकं ह्यवैत् ॥४७॥ ददाति तत्र यो वित्तं तप्तमुद्रां स एव हि । प्राप्नोतीतीक्षमाणोऽसावेतदद्भुतमैक्षत ॥४८॥ एकः कश्चन दीर्घधूसरजटागुम्फोल्लसन्मस्तकः शोणव्यात्तकराललोचनयुगव्यालक्ष्यभङ्गामदः । भस्मोद्धूलनमञ्जनाचलनिभे गात्रे दधत्तुङ्गहृत् खंखाख्यश्चिपिटं करेण च दधत्कार्ष्णायसं सन्नगात् ॥४९॥ आक्रोशन्नतिदीर्घघर्घररवैः श्रीद्वारिकाधीश्वरं मौञ्जीं

રાજન્ ! તે સમયે મુનિના વાક્યના શ્રવણ સમયમાં મુનિએ કહેલું સ્વામિનારાયણનું નામ સાંભળીને અતિ ક્રોધથી તે બોલ્યા. હે મુને, તમારા ગુરુ સ્વામિનારાયણની પાસે લાખો રૂપિયા છે જ. (૪૩) જો તમારે તપ્તમુદ્રા લેવી હોય તો તમારા ગુરુ સમીપે જઈને ઘણું ધન લાવો કારણકે **ઈચ્છાપર્યંત ધન ગ્રહણ કર્યા વિના** તમોને **તપ્તમુદ્રા** આપીશું નહીં. (૪૪) આ સ્થાનથી તત્કાળ દૂર જાઓ. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે તેમણે કહેવાયેલા યોગીન્દ્ર મુનિ તો તે સમયે અતિ વિસ્તારવાળી **લંઘન વેદિકા** (લાંઘણચોરો)ને પામીને ત્યાં બેઠા. (૪૫) આજે અથવા આવતે દિવસે અથવા પરમ દિવસે એ મને તપ્તમુદ્રાઓ આપશે આવો નિશ્ચય કરીને તે મુનિ ત્યાં જ બેસી રહ્યા. (૪૬) લાંઘણથી ઉપવાસ કરતા દીન-અતિ રંકજનોને આર્તનાદ કરતા જોઈને મુનિએ આરાવણ ગામના નિવાસીઓનું **નિર્દયપણું** ભયંકર **હિંસક પ્રાણીઓથી પણ અધિક** જાણ્યું. (૪૭) આરાવણ ગામમાં જે પુરુષ ધન આપે છે તે જ તપ્તમુદ્રા પામે છે. આ પ્રમાણે જોતા સતા મુનિએ આગળ કહે છે તેવું જોયું : (૪૮) લાંબા અને લગારેક પીળા રંગનાં ચોંટેલા કેશોથી ગૂંથેલી જટાવાળો અને અતિ લાલચોળ મોટા જે બંને નેત્રોથી જણાતો છે ભાંગનો મદ જેને એવો, મેશના પર્વતની માફક અતિ કાળા પ્રૌઢ શરીરમાં ધોળી ભસ્મને ધારણ કરતો, અતિ ઊંચી છાતીવાળો, ભયંકર આકારવાળો, કાળા લોખંડના કડાંવાળો અતિ લાંબો ચીપિયો હાથમાં ધારી રહેલો, એવો એક ખાખી નામનો વેરાગી સાધુ તપ્તમુદ્રા લેવા આવ્યો. (૪૯) ભક્તિના અતિશયને જણાવતો હોય તેમ અતિદીર્ઘ ઘોષ વડે વારંવાર 'જય દ્વારિકાધીશ્વર' એવા નામને આક્રોશપૂર્વક ઉચ્ચારતો, કટિમાં ત્રણ શેરોની જાડી મુંજની મેખળા અને લોખંડની સાંકળને ધારી રહેલો, લિંગનું આચ્છાદન થાય એટલા જ કૌપીનના કટકા માત્રને ધારી રહેલો (નગ્નપ્રાય), વાંકા પ્રસારેલા નિર્દય નિરીક્ષણથી બાળકવર્ગને બહુ બિવરાવતો, સત્વર ગતિવાળો, ભયંકર લાંબા મુખના કેશવાળો આવો તે **ખાખી** તપ્તમુદ્રા આપનાર અધિકારી પુરુષ પાસે આવીને નિર્ભયપણે **હમણાં જ મને તપ્તમુદ્રા આપો** એમ તેમના પ્રત્યે બોલ્યો. (૫૦) તે સમયે નિર્ભય બોલતા તે ખાખીને રાજભૃત્યોએ **દૂર જા દૂર જા** એમ બોલતા સતા બહુ તિરસ્કાર કર્યો તો પણ ખાખી ત્યાંથી ખસ્યો જ નહિ. (૫૧) તે સમયે પોતાને નહિ ગણીને તપ્તમુદ્રા આપવા બેસાડેલા જનોના મધ્યમાં પેસીને બેસી ગયેલા તે ખાખીને પોતાની અવગણના કરવાથી થયેલા કોપાવેશથી લાલચોળ લોચનવાળા તે બહુબલિષ્ઠ **રાજપુરુષોએ** ભેગા થઈ તેને પકડ્યો. (૫૨) બહુબળવાન હોવાથી બીજાઓએ ન પકડી શકાય એવા ખાખીને રાજપુરુષોએ બળપૂર્વક પકડીને મુષ્ટિપ્રહાર અને કોણીઓ મારીને તરત જ દૂર દેશમાં કાઢી મૂક્યો. (૫૩) પોતે બળવાન હતો તો પણ ખાખી ઘણા રાજપુરુષોને પરાભવ કરવા સમર્થ સતો રાજપુરુષોને કહેવા લાગ્યો, હું ત્યાગી, માટે જ દ્રવ્યાદિના પરિગ્રહથી રહિત સાધુ છું. (૫૪) તપ્તમુદ્રા ગ્રહણ કરવા તમારી પાસે આવ્યો છું. મને શા માટે બહાર કાઢો છો ? તે સમયે **રાજપુરુષો બોલ્યા** - અરે ખાખી, દ્રવ્ય આપીને તપ્તમુદ્રાઓ ગ્રહણ કરો. (૫૫) તે સમયે **ખાખી બોલ્યો** - હે રાજપુરુષો, મારી પાસે કંઈ પણ

लिङ्गपटीं च लोहरचितं कट्यां दधच्छृङ्खलम् । तिर्यक्प्रेक्षणभीषितार्भकगणस्तूर्णक्रमः श्मश्रुलस्तत्रैत्याह स निर्भयोऽङ्क्यत मामद्येति मुद्राप्रदान् ॥५०॥ निर्भयं भाषमाणं तं दूरं गच्छेति वादिनः । अभर्त्सयन्राजभृत्या न चचाल तथापि सः ॥५१॥ स्वाननादृत्य तिष्ठन्तमङ्क्यमानजनान्तरे । क्रोधरक्तेक्षणा दध्नुर्बलिष्ठा राजपूरुषाः ॥५२॥ बलित्वाद्दुर्धरोऽप्यन्यैर्धृत्वा स प्रसभं च तैः । तूर्णं निष्कासितो दूरे मुष्टिकूर्परताडनैः ॥५३॥ बहून् पराभावयितुं बलिष्ठोऽपि न शक्नुवन् । स तान्प्राहास्म्यहं साधुस्त्यागी चाप्यपरिग्रहः ॥५४॥ तप्तमुद्रार्थमायातं निष्कासयथ मां कुतः । त ऊचुर्द्रविणं दत्त्वा गृह्यतां तप्तमुद्रिकाः ॥५५॥ स प्राह मत्समीपे तु द्रव्यं नास्त्येव किञ्चन । लोहशृङ्खलमेकं हि कटिलम्बि तु वर्तते ॥५६॥ जटाभारं तस्य कश्चिदकृक्षच्चारणः शनैः । तावदेका हेममुद्रा निपपात ततो भुवि ॥५७॥ तावत्ते चारणाद्यास्तं वल्गमाना इतस्ततः । पातयामासुरुन्मत्तास्तज्जटां व्यकिरन्भुवि ॥५८॥ चतस्रोऽन्या हेममुद्रा जटाया निःसृताः पुनः । ता राजकीया जगृहुर्मुमुचुस्तं ततश्च ते ॥५९॥ मृतप्रायः सोऽपि खङ्गो न गृहीत्वैव मुद्रिकाः । स्वस्थानं शनकैः प्रागात् शपंस्तांस्तैर्थिकान्मुहुः ॥६०॥ एतत्सर्वं स तु मुनिरदृष्टचरमद्भुतम् । दृष्ट्वा वित्तैकसाध्यं तन्मेने कृष्णायुधाङ्कनम् ॥६१॥ हसन्तश्चारणाः केचिन्मुनिमूचुर्धनेप्सवः। साधो! साधुसमीपे स्याद्द्रव्यं नैवात्र संशयः ॥६२॥ प्रत्यक्षमेव भवता दृष्टमेभिर्भटैः सतः । धनं निष्कासितमिति कर्तारस्त्वां वयं तथा ॥६३॥ स उवाच तदा साधुर्नास्ति शीर्ष्णि जटा मम । कन्थां तु कश्चिच्चौरोऽपि नाग्रहीज्जीर्णचीवराम् ॥६४॥ नवीनमेकं कौपीनं ममास्ति द्वादशाङ्गुलम् । तस्मिन् गृहीते मुद्राश्चेद्दास्यथाद्यैव नीयताम् ॥६५॥ इत्युक्ताः प्रहसन्तस्ते ययुरन्यत्र चारणाः । सोऽपि तस्थौ निराहारो निर्भयः स स्मरन् हरिम् ॥६६॥ स्वां व्यथां

દ્રવ્ય નથી જ. કેડ્યમાં લાંબી એક લોખંડની સાંકળ છે. (૫૬) તે સમયે ચારણ જ્ઞાતિના રાજસેવકે ખાખીની જટાના સમુદાયને ધીરેથી ખેંચ્યો તેટલામાં **એક સુવર્ણમુદ્રા** જટાથી પૃથ્વીમાં પડી. (૫૭) તેટલામાં અધિક ઉન્મત્ત ચારણ વગેરે રાજસેવકો ખાખીને ચોંટી પડ્યા. તેને નીચે પાડ્યો. ખાખીની જટાને પૃથ્વીમાં જુદી પાડીને જોતા હતા. (૫૮) ફરીથી બીજી **ચાર સુવર્ણમુદ્રાઓ** જટાથી કાઢી તે મુદ્રા રાજપુરુષોએ ગ્રહણ કરી. પછી તે રાજપુરુષોએ ખાખીને મૂકી દીધો. (૫૯) મરેલાના સમાન ખાખી પણ તપ્તમુદ્રાઓ ગ્રહણ કર્યા વિના જ તીરથવાસી રાજપુરુષોને વારંવાર ગાળો દેતો સતો ધીમે ધીમે પોતાના ભવનમાં ગયો. (૬૦) **મુનિ** સચ્ચિદાનંદ સાધુ તો કોઈ પણ ઠેકાણે નહિ જોયેલું એ સર્વ આશ્ચર્ય જોઈને કૃષ્ણના આયુધોનું ચિહ્ન દ્રવ્યથી જ સાધ્ય માનતા હતા. (૬૧) પછી ધન પ્રાપ્તિના અભિલાષીઓ **કેટલાક ચારણો** ઉપહાસ કરતા સતા **સચ્ચિદાનંદ સાધુને** કહેતા હતા. હે સાધો ! સાધુ સમીપે દ્રવ્ય હોય આમાં સંશય નથી જ. (૬૨) આ રાજના સેવકોએ ખાખી સાધુથી ધન કાઢ્યું આ તમોએ પ્રત્યક્ષ જોયું. અમો તમોને પણ ખાખીની માફક જ કરીશું. (૬૩) હે રાજન્ ! તે સમે **તે સાધુ બોલ્યા**-મારા માથામાં જટા નથી. જૂનાં વસ્ત્રોની ગોદડીને તો કોઈ ચોરે પણ માર્ગમાં ગ્રહણ કરી નથી. (૬૪) બાર આંગળની પહોળી એક મારી કૌપીન નવી છે. જો કૌપીન ગ્રહણ કર્યે સતે મુદ્રાઓ આપતા હો તો હાલમાં ગ્રહણ કરો. (૬૫) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહેલા તે ચારણો હસતા સતા બીજે ગયા. આહારે રહિત મુનિ પણ નિર્ભયપણે શ્રીહરિનું સ્મરણ કરતા થકા ત્યાં રહ્યા. (૬૬) પોતાની ભૂખની પીડાને નહીં ગણતા બીજાની પીડા જોવા માટે અસમર્થ મુનિ તો **ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરી આરાવણ ગામથી શંખોદ્ધાર ગયા.** (૬૭)

હે નરેશ, આ લોકમાં સાધુ-પુરુષો અન્ય જનની પીડા જોવા માટે ક્યારેય પણ સમર્થ થતા નથી જ. કારણકે પુરાણમાં કરુણાપૂર્ણ સાધુસંબંધી હૃદય **નવનીત**ની માફક કોમળ કહેલું છે. (૬૮)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે આરાવણગ્રામે તપ્તમુદ્રાપ્રદ નિર્દયત્વ નિરૂપણનામા એકોનત્રિંશોઽધ્યાયઃ (૨૯)

અધ્યાય : ૩૦

સચ્ચિદાનંદ મુનિને શ્રી દ્વારિકાનાથનાં દર્શનનો અતિ સહન ન થઈ શકે તેવો પ્રતિબંધ નિરૂપણ કર્યો છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! સચ્ચિદાનંદ મુનિ જ્યારે દ્વારિકાધીશના મંદિરને પામ્યા તે સમયે જ અયોધ્યાવાસીઓ નંદરામાદિ વિપ્રો શંખોદ્ધારથી ગોમતીને પામ્યા. (૧) હે નૃપ ! શ્રીકૃષ્ણના દર્શનમાં ઉત્સાહવાળા મુનિ, મંદિરના દ્વારને પામીને જેટલામાં મંદિરની અંદર પ્રવેશ કરે તેટલામાં દ્વારમાં રહેલા દ્વારપાળોએ કોણ છો ? કોણ છો ?

गणयन्नैव स तूपोष्य दिनत्रयम् । परार्तिमक्षमो द्रष्टुं शङ्खोद्धारं ततो ययौ ॥६७॥ न साधवोऽन्यस्य रुजं विलोकितुं क्वचिन्नरेशात्र तु शक्नुवन्ति हि । तदीयमुक्तं नवनीतकोमलं यतः पुराणे हृदयं दयाभृतम् ॥६८॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये आरावणग्रामे तप्तमुद्राप्रदनिर्दयत्वनिरूपणनामा एकोनत्रिंशोऽध्यायः ॥२९॥

सुव्रत उवाच - **यदा तु मन्दिरं प्राप द्वारिकाधीश्वरस्य सः । तस्मिन्नेव क्षणे याताः कौसला गोमतीं ततः ॥१॥ श्रीकृष्णदर्शनोत्कण्ठो मन्दिरद्वारमेत्य सः । यावदन्तर्विशेत्तावद्द्वाःस्थैर्निष्कासितो नृप ! ॥२॥ कोऽसि कोऽसि कुतो यासि नैव दत्त्वा धनं द्रवन् । अनाज्ञप्तोऽनङ्कितश्च व्रज दूरमितो द्रुतम् ॥३॥ विद्रावितो द्वारपालैर्व्यात्तशोणेक्षणैः स तु । विपण्यां निषसादैको मन्दिरद्वारसन्मुखम् ॥४॥ ततः स गुग्गुलीन् विप्रांश्चरतः प्राह भो द्विजाः! । दिनेऽत्र मां कारयत द्वारिकानाथदर्शनम् ॥५॥ ब्राह्मणानां हि हृदयं प्रोक्तं शास्त्रेषु कोमलम् । ततो मयि कृपां कर्तुं यूयमर्हथ सत्तमाः! ॥६॥ त ऊचुर्ब्रूहि नः सत्यं कियदस्ति तवान्तिके । धनं हैमं च वा रौप्यं कन्थाकौपीनगोपितम् ॥७॥ स प्राह नास्ति मत्पार्श्वे धनं किमपि निश्चितम् । अस्मि साधुरहं त्यागी त्यागिनां स्यात्कुतो धनम् ॥८॥ तत्रापि सहजानन्दस्वामिशिष्योऽस्म्यहं द्विजाः!। अतः कुतो मे द्रव्यं स्याद्दूराद्धि स्त्रीधनत्यजः ॥९॥ त ऊचुस्तर्हि तु भवान् यद्यप्यत्र मरिष्यति । तथापि द्वारिकाधीशदर्शनं न भविष्यति ॥१०॥ वयं तु सहजानन्दशिष्याणामन्तकाः किल । पुरप्रवेशं नो दद्मो दूरेऽस्तु कृष्णदर्शनम् ॥११॥ गुरुस्तवैव कृष्णोऽस्ति किमर्थं भ्राम्यसि क्षितौ । वयं न यावन्मिलितास्तं तावद्गर्जतां स च ॥१२॥ एवमुक्त्वा गतास्ते तु तावदन्ये**

અમારી આજ્ઞા વિના તપ્તમુદ્રાના ચિહ્ન રહિત તમે આપવા યોગ્ય ધન આપ્યા વિના દોડતા સતા મંદિરમાં કેમ જાઓ છો ? આ દરવાજાથી તત્કાળ દૂર જાઓ. એમ કહીને કાઢી મૂક્યા. (૨-૩) પહોળાં લાલ નેત્રોવાળા દ્વારપાળોએ આ પ્રકારે ત્યાંથી કાઢી મૂકેલા સચ્ચિદાનંદ સાધુ એકલા જ મંદિરના દ્વાર સામે એક દુકાનમાં બેઠા. (૪) પછી મુનિ મંદિરથી બહાર જતા ગુગલી બ્રાહ્મણોને કહેતા કે, બ્રાહ્મણો આ દિવસે મને દ્વારિકાનાથનાં દર્શન કરાવો. (૫) કારણ કે હે શ્રેષ્ઠ વિપ્રો ! શાસ્ત્રોમાં બ્રાહ્મણોનું હૃદય કોમળ કહેલું છે. માટે તમો મારા ઉપર કૃપા કરવા યોગ્ય છો. (૬) **તે સમયે તે બ્રાહ્મણો બોલ્યા** : હે સાધો, અમોને સત્ય કહો. કન્થા અને કૌપીનમાં સંતાડેલી સુવર્ણમુદ્રા અથવા ચાંદીની મુદ્રા તમારી પાસે કેટલી છે ? (૭) તે સમયે **સચ્ચિદાનંદ સાધુ બોલ્યા** : હે વિપ્રો ! મારી સમીપે કંઈ પણ ધન નિશ્ચે નથી કારણકે હું ત્યાગી સાધુ છું માટે ત્યાગીઓને ધન ક્યાંથી હોય ? (૮) હે બ્રાહ્મણો, સાધુઓમાં પણ હું સહજાનંદ સ્વામીનો શિષ્ય છું. માટે દૂરથી સ્ત્રી-ધનનો ત્યાગ કરનાર મારે દ્રવ્ય ક્યાંથી હોય ? (૯) તે સમયે **બ્રાહ્મણો બોલ્યા** : તો દ્રવ્યના અભાવમાં તો તમો આ સ્થાનમાં મરી જશો તો પણ દ્વારિકાધીશનાં દર્શન થશે નહીં. (૧૦) અમો તો સહજાનંદના શિષ્યોના દર્શન માત્રથી જ નાશ કરનારા છીએ. પુરમાં પ્રવેશ પણ કરવા દઈએ નહીં, તો કૃષ્ણનાં દર્શનની તો વાત જ શી કરવી. (૧૧) તમારા ગુરુ સહજાનંદ સ્વામી જ કૃષ્ણ છે તો તું પૃથ્વીમાં શા માટે ફરે છે ? અમો દ્વારિકાના ગુગલીઓ જ્યાં સુધી સહજાનંદ સ્વામીને મળ્યા નથી ત્યાં સુધી સહજાનંદ સ્વામી 'હું શ્રીકૃષ્ણ છું' એવી ગર્જના ભલે કરે. (૧૨) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને આસુરી સંપત્તિવાળા ગુગલી બ્રાહ્મણો ગયા. તેટલામાં **બીજા જનો મુનિને કહેવા લાગ્યા** : દ્રવ્ય આપીને દ્વારિકાનાથનાં દર્શન કરો. શા માટે ઉપવાસ કરો છો ? (૧૩) કેટલાક માણસો મુનિને તીક્ષ્ણ વાણીરૂપ બાણોથી તિરસ્કાર કરતા હતા. કેટલાક આ શઠ છે આમ બોલતા હતા. બીજા મૂર્ખ છે એમ બોલતા હતા. (૧૪) મુનિનું આતિથ્ય તો દૂર રહ્યું પરંતુ પુરમાં કોઈ પુરુષ સ્વામિનારાયણનો સાધુ છે એવું જાણીને ઈર્ષ્યાથી સારી વાણીથી પણ બોલાવતા નહોતા. (૧૫) આહારથી રહિત મુનિ તો દ્વારિકાધીશનું દ્વાર જોતા સતા દૃઢ આસનવાળા બજારમાં બેઠા. (૧૬) વળી દ્રવ્ય આપીને જ મંદિરમાં પ્રવેશ કરતાં યાત્રિક સ્ત્રી-પુરુષોનો અત્યંત સંઘર્ષ જોઈને મુનિ ત્રાસ પામ્યા. (૧૭) મુનિએ શંખોદ્ધારવાસી જનોનું નિર્દયપણું જોઈને **આ નિર્દયપણું આરાવણ ગ્રામથી પણ અતિશય છે** એમ નિશ્ચય કર્યો. અને લક્ષ્મીના મદથી અંધ થયેલાઓને જોઈને ત્રાસ પામ્યા. (૧૮) આવા વિચારમાં રહેલા મુનિને ત્યાં જ રહેતા સૂર્ય પણ અસ્તાચળને પામ્યો. પછી રાત્રિ થતાં **મુનિ** મનમાં વિચાર કરવા લાગ્યા : (૧૯) અહો ! આ અતિનિર્દય સ્થાનમાં હું આવી ચઢ્યો છું. અથવા આવી ઈશ્વરની ઈચ્છા છે. હવે મારે શું કરવું ? કૃષ્ણનાં દર્શન મને શી રીતે થાય? (૨૦) મારા ગુરુભાઈ મુક્તાનંદાદિ **મહાસાધુઓ** મહાપ્રભુ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી આ તીર્થમાં આવશે **તો તે મહાત્મા ત્યાગીઓની શી ગતિ થશે ?** (૨૧) દ્વારિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણના દર્શન કરીને

तमब्रुवन् । दत्त्वा द्रव्यं कुरु हरेर्दर्शनं किन्नु लज्जसे ॥१३॥ केचित्तं भर्त्सयामासुर्वाक्शल्यैः परुषैरपि । केचिच्छठोऽयमित्यूचुर्धूर्तोऽयमिति चापरे ॥१४॥ आतिथ्यं तस्य दूरेऽस्तु किं तु तं कोऽपि पूरुषः । वाचापि शुभया तत्र भाषयामास नेर्ष्यया ॥१५॥ निराहारः स तु मुनिर्द्वारमेव विलोकयन् । द्वारिकाधीशितुस्तत्र दृढासन उपाविशत् ॥१६॥ विशतां यात्रिकाणां च द्रव्यं दत्त्वैव मन्दिरे । स्त्रीपुंसानां सुसङ्घर्षं स दृष्ट्वा मुनिरत्रसत् ॥१७॥ तत्रत्यानां निर्दयत्वं दृष्ट्वा चाऽऽरावणादपि । अधिकं निश्चिकायैतच्छ्रीमदाधिक्यमप्यसौ ॥१८॥ एवं स्थितवतस्तस्य ययावस्ताचलं रविः । निशायामथ जातायां चिन्तयामास सोऽन्तरे ॥१९॥ अहोऽतिनिर्दयं स्थानमायातोऽस्मीश्वरेच्छया । अतःपरं किं कर्तव्यं कथं स्यात्कृष्णदर्शनम् ॥२०॥ आयास्यन्ति सतीर्थ्याश्चेत्त्यागिनोऽत्राज्ञया प्रभोः । तर्हि तेषां गतिः का वा भविष्यति महात्मनाम् ॥२१॥ दर्शनं द्वारिकेशस्य कृत्वाऽऽयाहीति मे हरेः । आज्ञाऽस्ति तामसम्पाद्य कथं यायां तदन्तिकम् ॥२२॥ यः साक्षाद्भगवान् कृष्णः स तु दुर्गपुरे स्वयम् । विराजते हरिः सोऽत्र वर्तते हि चतुर्भुजः ॥२३॥ भक्तप्रियः स कृष्णोऽसौ सर्वाभिप्रायवित्प्रभुः । द्वारिकाधीश्वरो मह्यं दास्यत्येव स्वदर्शनम् ॥२४॥ इति निश्चित्य मनसा स योगी तं स्वकं गुरुम् । प्रणम्य हृदये कृष्णं ध्यायन् प्राय उपाविशत् ॥२५॥ उपविष्टस्य तस्येत्थं चत्वारो दिवसा ययुः । त्यक्तोदकस्यापि मुनेर्दृढनिश्चयशालिनः ॥२६॥ कृष्णं समाधावपि वीक्षमाणः प्रत्यक्षतद्दर्शनमेष इच्छन् । धीरो मुनिः पञ्चमवासरे तं स्तोत्रेण चानेन नुनाव राजन्! ॥२७॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये द्वारिकानाथदर्शनप्रतिबन्धनिरूपणनामा त्रिंशोऽध्यायः ॥३०॥

આવવું તેવી ભગવાન શ્રીહરિની આજ્ઞા મને થયેલી છે તે આજ્ઞા મુજબ કૃષ્ણદર્શન નહિ પામીને તેમની સમીપે મારાથી કેમ જવાય ? (૨૨) સકળ ઐશ્વર્યસંપન્ન જે પ્રત્યક્ષ કૃષ્ણ શ્રીહરિ પોતે તો ગઢપુરમાં વિરાજે છે. તે સાક્ષાત્ કૃષ્ણ આ પુરીમાં ચતુર્ભુજ વર્તે છે જ. (૨૩) ભક્તપ્રિય સર્વના અભિપ્રાયને જાણનારા પ્રભુ દ્વારિકાધીશ તે આ શ્રીહરિકૃષ્ણ મને પોતાના દર્શન આપશે જ. (૨૪) આ પ્રકારે મનમાં નિશ્ચય કરીને સમાધિનિષ્ઠ સચ્ચિદાનંદ મુનિ પોતાના આચાર્ય શ્રીહરિને પ્રણામ કરી હૃદયમાં ધ્યાન કરતા સતા અન્ન અને જળનો ત્યાગ કરીને બેઠા. (૨૫) આ રીતે અનશન વ્રત લઈને બેઠેલા, અને જળનો પણ જેણે ત્યાગ કર્યો છે એવા દૃઢ નિશ્ચયવાળા મુનિને ચાર દિવસો વીતિ ગયા. (૨૬)

હે રાજન ! સમાધિમાં શ્રીકૃષ્ણને જોતા હતા તો પણ સાક્ષાત્ દર્શનને ઈચ્છતા આ મુનિ મહાધૈર્યવાળા પાંચમે દિવસે આ સ્તોત્રથી શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. (૨૭)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે દ્વારિકાનાથદર્શન પ્રતિબંધનિરૂપણનામા ત્રિંશોઽધ્યાયઃ (૩૦)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

सच्चिदानन्दमुनिरुवाच - **श्रीरुक्मिणीरमण! रम्यमुखारविन्द ! श्रीकृष्ण ! शङ्करविधीन्द्रसुरादिवन्द्य!। सद्धर्मभक्तिपरमाश्रय ! पुण्यकीर्ते! श्रीद्वारिकेश! वरदो भव मे प्रसन्नः ॥१॥ त्वं भक्तसङ्घमवितुं स्वकमासुरेभ्यो दोर्भिर्दधद्दरगदारिसरोरुहाणि । नित्यं विराजस इहाखिलशक्तिनाथ ! श्री० ॥२॥ वस्त्राहृतौ द्रुपदपुत्रिकया स्मृतस्त्वं श्रीमञ्चमाशु परिहाय च तामुपेत्य । दत्त्वांशुकानि बहुधा ह्रियमाविथास्याः श्री० ॥३॥ तस्या अनन्यनिजभक्तिजुषः सभायां केशग्रहं कुरुकृतं च न मृष्यमाणः । तत्स्त्रीर्हतेशपरिमुक्तकचाश्चकर्थ श्री० ॥४॥ दुर्वाससो विपदि पाण्डुसुतान्निमग्नानुद्धर्तुमाशु निरुपानदगा अरण्यम् । भक्तप्रियस्य तव तस्य भवामि दासः श्री० ॥५॥ भामामनोरथमपि पतिपूरयंस्त्वं जित्वा सुरेन्द्रममरैः सह नाकलोकात् । पुर्यामिहानयिथ नाथितपारिजातं श्री० ॥६॥ वैरावबद्धकुटिलभ्रुकुटीक्षमाणान् शस्त्रैर्घ्नतोऽपि शपतो बहुधातिदुष्टान् । दैत्यानपि त्वमनयः स्वपदं दयालो! श्री० ॥७॥ सम्प्राप्यते धनिभिरेव न रङ्कपुंभिस्त्वन्मूर्तिदर्शनसुधेति न वक्तुमर्हम् । निष्किञ्चनप्रिय इति प्रथिते त्वयीश! श्री० ॥८॥ सद्धर्मवर्त्मपरिपातुमिह त्वमीश! दैत्यांशभूपगुरुविक्षतमद्य भूमौ । दिव्यां दधन्नरतनुं हि विराजमानः श्री० ॥९॥ अन्तःस्फुरत्कलिमलामरमर्त्यदैत्यदूरस्थितेरनुगतत्रियुगाभिधान! । संसारतप्तशरणागतजीवनाथ! श्री० ॥१०॥** सुव्रत उवाच -

---

અધ્યાય : ૩૧

સચ્ચિદાનંદ મુનિએ કરેલી દ્વારિકેશની સ્તુતિ અને પ્રસન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણે આપેલા વરદાનની પ્રાપ્તિ બીજા દેહધારીઓને દુર્લભ છે તે કહ્યું છે.

સચ્ચિદાનંદ મુનિ સ્તુતિ કરે છે - હે લક્ષ્મીજીની સાથે ક્રીડા કરનારા, હે રમણીય મુખારવિંદવાળા, હે શંકર-બ્રહ્મા-ઈન્દ્રાદિ દેવતાઓએ સ્તુતિ કરાયેલા, હે ધર્મે સહિત ભક્તિના પરમ આશ્રયરૂપ, હે પવિત્ર કરનારી કીર્તિવાળા, હે શ્રી દ્વારિકાપુરીના ઈશ્વર, હે શ્રીકૃષ્ણ ! તમો પ્રસન્ન થઈ મને વરદાન આપનારા થાઓ (૧) હે સમગ્ર શક્તિઓના સ્વામી, તમો પોતાના ભક્તના સમુદાયોને અસુરોથી રક્ષણ કરવા માટે ચાર હાથોથી શંખ-ગદા-ચક્ર અને પદ્મને ધારણ કરતા સતા દ્વારિકામાં નિત્ય બિરાજો છો. (૨) કૌરવની સભામાં દુઃશાસને દ્રૌપદીનાં વસ્ત્ર ખેંચ્યાં હતાં ત્યારે દ્રૌપદીએ મહાઆપત્કાળમાં સ્મરણ કરાયેલા તમો તત્કાળ રૂકમણી સહિત પલંગનો ત્યાગ કરીને દ્રૌપદીને પામીને ઘણાં પ્રકારે ઘણાં વસ્ત્રો આપીને દ્રૌપદીની લાજ રાખી. (૩) એકાંતિક ભાવથી પોતાને ભજતી દ્રૌપદીનું સભામાં કૌરવોની અનુમતિથી દુઃશાસને કરેલા કેશપાશના આકર્ષણને નહિ સહન કરતા તમો કૌરવોની સ્ત્રીઓને મરેલા છે પતિઓ જેના માટે જ મુંડાવ્યા છે મસ્તકના કેશો જેણીએ એવી કરી. (૪) દુર્યોધને મોકલેલા દુર્વાસામુનિના કારણથી મહાઆપત્કાળમાં બૂડેલા પાંડુપુત્રો-યુધિષ્ઠિરાદિનો ઉદ્ધાર કરવા માટે પગરખાં પહેર્યા વિના દ્રૌપદીએ સંભારેલા તમે તત્કાળ વનમાં ગયા. શાકમાત્રના પ્રાશનથી તેમની આપત્તિનો નાશ કર્યો, એ રીતે ભક્તપ્રિય એવા જે તમે તે **તમારો હું દાસ છું.** (૫) સત્યભામાની અભિલાષા પરિપૂર્ણ કરવા માટે તમો દેવોએ સહિત સુરેન્દ્રને જીતીને સ્વર્ગ લોકથી સત્યભામાએ યાચના કરેલો કલ્પવૃક્ષ આ દ્વારિકાપુરીમાં લાવ્યા. (૬) હે દયાળો ! વૈરથી ઉત્પન્ન થયેલી જે વાંકી ભ્રુકુટિના ભંગથી જોતા નાના પ્રકારનાં શસ્ત્રોથી પોતાને પ્રહાર કરતા અને ઘણા પ્રકારે ગાળો આપતા માટે જ અતિ દુષ્ટ દૈત્યોને પણ વૈકુંઠલોકમાં તમો લઈ ગયા. (૭) હે નિયંતા ! 'તમારા સ્વરૂપના **દર્શનરૂપી અમૃત** ધનવાનોથી જ પ્રાપ્ત થાય છે, ધને રહિત દીન જનોને પ્રાપ્ત થતું નથી' આ રીતે, **નિષ્કિંચન જનો પ્રિય જેને છે** આ પ્રકારે પ્રસિદ્ધિ પામેલા તમારે વિશે કહેવા માટે યોગ્ય નથી. (માટે તમારે અહીં રહેવું યોગ્ય નથી. (૮) હે ઈશ ! તમો આ ભૂમિમાં દૈત્યરૂપ જે રાજાઓ અને ગુરુઓએ નાશ પમાડેલા એકાંતિક ધર્મમાર્ગનું રક્ષણ કરવા માટે હાલમાં દિવ્ય નરતનુ ધર્મભક્તિથી ધારણ કરતા સતા વિરાજમાન છો જ. (૯) અંતઃકરણમાં સ્ફુરાયમાન થતા કલિના મળરૂપ કામ-ક્રોધાદિ કળીયુગના દોષોવાળા દેવ-મનુષ્ય અને અસુરોથી દૂર રહેલા છો. આ કારણથી તમો **'ત્રિયુગ'** એવા નામથી પ્રસિદ્ધ થયા છો. સંસારના ત્રિવિધ તાપથી તપાયમાન થયેલા તેથી જ શરણે આવેલા જે જીવોના **સ્વામી** છો. **એવા હે શ્રીકૃષ્ણ તમે મારી ઉપર પ્રસન્ન થઈને વર આપનારા થાઓ.** (૧૦)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

इति स्तुवन्नतिप्रेम्णा कृष्णलीनमना मुनिः । तिस्रोऽवस्था व्यतीत्यैव तुरीयं पदमभ्यगात् ॥११॥ भगवान् द्वारिकानाथो भक्तवत्सल ईश्वरः । तद्भावविवित्सुप्रसन्नो ददौ तस्मै स्वदर्शनम् ॥१२॥ निशायां विजयाख्याया एकादश्या यदूद्वहः । तदन्तिकमुपेयाय तुरीयप्रहरे हसन् ॥१३॥ आविर्बभूव हृत्पद्मे प्रथमं तस्य योगिनः । लक्ष्मीभामार्जुनोपेतः सात्यक्युद्धवसंयुतः ॥१४॥ सहसा स्फुरितं तं च कोटिसूर्याधिकप्रभम् । आश्चर्यदर्शनं वीक्ष्य प्रेम्णा स विवशोऽभवत् ॥१५॥ सहसान्तर्दधे तत्र भगवान् व्युत्थितोऽथ सः । ससम्भ्रमो बहिः साक्षात्तमेवैक्षत संस्थितम् ॥१६॥ उद्यन्नीरदनीलरम्यवपुषं विद्युत्प्रभं बिभ्रतं वासोऽनेकविभूषणं सुमुकुटं सत्पद्मपत्रेक्षणम् । नानामौक्तिकपुष्पहारविलसत्कण्ठं प्रसन्नाननं दोर्भिः शङ्खगदासुदर्शनसरोजानि स्फुटं बिभ्रतम् ॥१७॥ लक्ष्म्या दिव्यविभूषणाम्बरधृता पद्मं च सद्वीजनं बिभ्रत्या च भुजद्वयेन सुरुचा प्रेम्णेक्ष्यमाणं प्रभुम् । लावण्यातिशयातिरूपवपुषा हैमं च भृङ्गारकं बिभ्रत्यैव कटाक्षवीक्षितमुखं पार्श्वस्थया भामया ॥१८॥ धृत्वा चामरमुद्धवेन विनयात्संवीजितं दक्षिणे वामे सात्यकिना च चामरधृता राजाधिराजश्रियम्। पृष्ठे स्वातपवारणं च दधता संमानितं जिष्णुना वीक्ष्य श्रीरमणं मुनिः स सहसा चक्रे नतिं दण्डवत् ॥१९॥ तं प्रेमाश्रुकलावरुद्धनयनं रोमाञ्चिताङ्गं मुनिं सन्त्यज्यादशवासरं जलमपि स्वं संस्मरन्तं हृदा । विप्राद्यैरतिनिर्दयैः प्रतिहतस्वक्षेत्रयात्राविधिं त्यक्त्वा शङ्खमरिं हरिस्त्वतिमुदोत्थाप्याऽऽश्लिषत्सत्वरम् ॥२०॥ तन्मूर्धांसउरःस्थले च भगवान् पाणिं निजं भ्रामयन् प्राह प्रेमपरिप्लुतं मुनिवरं धन्योऽसि भक्तोत्तम! । तुष्टोऽस्म्यद्य ततो मनोभिलषितं याचस्व मत्तो वरं

સુવ્રતમુનિ કહે છે - હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સ્તુતિ કરતા અતિ પ્રેમથી શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપમાં નિમગ્ન ચિત્તવાળા સચ્ચિદાનંદ મુનિ જાગ્રતાદિ ત્રણ અવસ્થાઓને ઉલ્લંઘન કરી બ્રહ્મભાવને પામીને પરમાત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિવાળા થયા. અર્થાત્ સમાધિ પામ્યા. (૧૧) ભગવાન ભક્તવત્સલ પરમેશ્વર, સચ્ચિદાનંદ મુનિના ભાવને જાણનારા **દ્વારિકાનાથ શ્રીકૃષ્ણે અત્યંત પ્રસન્ન થઈને તે મુનિને પોતાનાં દર્શન આપ્યાં.** (૧૨) યદુકુળમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણ હસતા સતા માઘ વદી એકાદશીની રાત્રિમાં ચોથા પહોરમાં સચ્ચિદાનંદ મુનિની સમીપમાં આવ્યા. (૧૩) પ્રથમ મુનિના હૃદયકમળમાં લક્ષ્મી અને સત્યભામા અને અર્જુને સહિત તથા સાત્યકિ અને ઉદ્ધવે સહિત શ્રીકૃષ્ણ પ્રગટ થયા. (૧૪) એકદમ પોતાના હૃદયમાં આવિર્ભાવ પામેલા કોટાનકોટિ સૂર્યોથી અધિક કાંતિવાળા, માટે આશ્ચર્યકારી દર્શનવાળા શ્રીકૃષ્ણને જોઈને મુનિ પ્રેમથી પરવશ થઈ ગયા. (૧૫) ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ એકદમ જ **મુનિના હૃદયમાં અંતર્ધાન થઈ ગયા** પછી મુનિએ તેમના દર્શન નહિ થવાથી સમાધિથી ઊઠીને વેગે યુક્ત થકા **બહાર દૃષ્ટિ પ્રદેશમાં રહેલા પ્રત્યક્ષ જ શ્રીકૃષ્ણને** જોયા. (૧૬) જળ આપનારા નવીન મેઘ સમાન શ્યામસુંદર રમણીય દિવ્ય શરીરવાળા, વીજળીની કાંતિ સમાન પીળા પીતાંબરને ધારણ કરનારા, અનેક અલંકારોથી સમલંકૃત અને શોભાયમાન મુગટને ધારણ કરનારા, શોભાયમાન જે લાલકમળનાં પત્રો સમાન નેત્રોવાળા, નાના પ્રકારના મોતીઓ અને પુષ્પોના હારોથી શોભાયમાન કંઠવાળા-સર્વદા પ્રસન્ન મુખવાળા-ચાર ભુજાઓથી શંખ-ગદા-સુદર્શન અને કમળને ધારણ કરતા. (૧૭) દિવ્ય એવાં વિભૂષણો અને વસ્ત્રોને ધારણ કરનારાં - પદ્મ અને વીંજણો બે હાથથી ધારણ કરતાં સુંદર કાંતિવાળાં લક્ષ્મીજીએ અતિશય પ્રેમથી જોવાયેલા સર્વશક્તિમાન, અતિશય લાવણ્ય અને અતિશય રૂપ છે જેના શરીરમાં એવા લક્ષ્મી અને સોનાની ઝારીને ધારણ કરતાં ભગવાનની સમીપમાં રહેલાં સત્યભામાએ કટાક્ષથી જોવાયેલું છે મુખ જેમનું એવા, (૧૮) જમણા ભાગમાં ચામરને ધારણ કરીને ઉદ્ધવજીએ વિનયથી વિંજાએલા અને વામ ભાગમાં ચામરધારી સાત્યકિએ વિનયથી વિંજાએલા, સાર્વભૌમ લક્ષ્મીથી સંપન્ન પાછલા ભાગમાં રહીને અર્જુને જેના મસ્તક ઉપર સુવર્ણ છત્રને ધારણ કરેલું છે. એવા શ્રીકૃષ્ણને જોઈને સચ્ચિદાનંદ મુનિએ તત્કાળ જ દંડવત્ કર્યા. (૧૯) પ્રેમનાં આંસુઓથી ભરાયેલા રોમાંચિત શરીરવાળા, દસ દિવસ સુધી જે તિથિમાં ગોમતીને પામ્યા **તે પડવાથી આરંભીને એકાદશીના દિવસ સુધી જળ પણ ત્યાગ કરીને** હૃદયથી પોતાના આત્માને ધ્યાન કરતા, દયાના લેશથી રહિત ગુગલી બ્રાહ્મણો વગેરેએ નિવારણ કરેલો છે પોતાના ક્ષેત્રની યાત્રાનો વિધિ જેનો એવા **સચ્ચિદાનંદ મુનિને શ્રીકૃષ્ણે** શંખ-ચક્રનો ત્યાગ કરીને અત્યંત હર્ષથી ઉઠાડીને **તત્કાળ જ આલિંગન કર્યું.** (૨૦) ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ મુનિના મસ્તક અને ખભા અને વક્ષઃસ્થળમાં પોતાના હાથને ફેરવતા સતા પોતાને વિષે અતિસ્નેહ

नादेयं मम किञ्चिदत्रभवते तुभ्यं त्रिलोक्यामपि ॥२१॥ इत्थं श्रीरमणेन तेन परया प्रीत्या वरार्थं मुनिर्भक्तः प्रेरित आह तत्करतलस्पर्शाद्गतक्षुद्व्यथः । तत्कारुण्यशरण्यतादिगुणसंवीक्षान्तरप्रस्फुरत्प्रेमोद्रेकदृगश्रुगद्गदगलो बद्धाञ्जलिश्चानतः ॥२२॥ सच्चिदानन्दमुनिरुवाच- नमो नमो मङ्गलमूर्तये ते नमो नमो यादवभूषणाय । अपारकारुण्यसुधासमुद्र! श्रीद्वारिकाधीश ! नमोऽस्तु तुभ्यम् ॥२३॥ निःशेषपापौघविनाशनाय भक्तप्रियायाखिलकारणाय। श्रीसत्यभामारमणाय नित्यं नमोऽस्तु नारायण! देव! तुभ्यम् ॥२४॥ कृष्णाय जिष्णुप्रियकारणाय वृष्णिप्रवीराय च विष्णवे ते । नमोऽस्तु नानाविधराजकन्यामनोभिलाषप्रतिपूरकाय ॥२५॥ भूमारराजन्यदवानलाय सद्धर्मसाधुप्रतिपालकाय । श्रीदामदारिद्रियविनाशनाय नमोऽस्तु ते चोद्धववल्लभाय ॥२६॥ श्रीमन्महाराज! विकुण्ठनाथ! श्रीदेवकीनन्दन! चक्रपाणे! । द्वारावतीनायक! वासुदेव! नित्यं प्रसन्नो भव रुक्मिणीश! ॥२७॥ दयानिधे! महाराज! भक्तेषु करुणेदृशी । त्वय्येव राजते नित्यं नह्यन्यत्र तु कुत्रचित् ॥२८॥ मनोरथो मे सफलः कृतोऽद्य भवता प्रभो! । पूर्णकामोऽस्म्यहं नूनं दर्शनादेव तेऽधुना ॥२९॥ साक्षात्त्वच्चरणाम्भोजमशेषानन्दसंश्रयम् । सम्प्राप्यातः परं किंनु वृणोमि त्वत्त ईश्वर! ॥३०॥ अस्त्येकं याचितव्यं तच्छ्रुत्वा वितर मे प्रभो! । भक्तप्रियस्य सततं तवाशक्यं न किञ्चन ॥३१॥ आज्ञा तवैवास्ति हरेस्त्यागिनां गृहिणां तथा । यात्रा कार्या द्वारिकाया इति साम्प्रतमच्युत! ॥३२॥ तत्र ये धनिनस्तेषां दुष्करा नैव सा किल । सर्वथा दुष्करैवास्ति निर्धनानां नृणां प्रभो! ॥३३॥ औद्धवीयाः साधुजना ये सन्ति भुवि सत्पते ! । तेषां तु दुष्करतरा यात्रैषास्ति

પામેલા સચ્ચિદાનંદમુનિને કહેતા હતા : હે ભક્તોત્તમ ! તમે ધન્ય છો. આજે હું પ્રસન્ન થયો છું. માટે **તમારા મનને ઈચ્છિત વર મારાથી માગો.** સર્વ લોકના પૂજ્ય તમોને ત્રિલોકીમાં પણ ન આપવા યોગ્ય કંઈ નથી. (૨૧) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણે પરમ પ્રીતિથી વર માટે પ્રેરણા કરેલા શ્રીકૃષ્ણના હાથના તલસ્પર્શથી નિવૃત્ત થયું છે ભૂખનું દુઃખ જેને એવા શ્રીકૃષ્ણની દયાળુતા અને શરણાગતની પાલકતા વગેરે ગુણોના સંદર્શનથી અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થયેલા પ્રેમના અધિકપણાથી બન્ને નેત્રોમાં આંસુઓ જેને છે તેમજ અસ્ફુટ અક્ષરોના ઉચ્ચારણવાળો કંઠ જેનો છે એવા બંને હાથ જેમણે જોડ્યા છે એવા નમસ્કાર કરતા એકાંતિક ભક્ત સચ્ચિદાનંદમુનિ બોલ્યા. (૨૨)

સચ્ચિદાનંદ મુનિ સ્તુતિ કરતા કહે છે : હે અપાર કરુણારૂપી અમૃતના સમુદ્ર ! હે દ્વારિકાધીશ ! તમોને નમસ્કાર હો. મંગલમૂર્તિ તમોને નમસ્કાર. યદુવંશના ભૂષણ **તમોને નમસ્કાર.** (૨૩) હે નારાયણ ! હે દિવ્યમૂર્તે ! સમગ્ર સ્વાશ્રિત જનોના પાપના સમુદાયોને નાશ કરનારા, ભક્તપ્રિય, સમગ્ર કારણ, લક્ષ્મી અને સત્યભામાના પતિ, તમોને સર્વદા નમસ્કાર થાઓ. (૨૪) અર્જુનનું પ્રિય કરવામાં કારણરૂપ, વૃષ્ણિ કુળમાં શ્રેષ્ઠ-સર્વાન્તર્યામી, નાના પ્રકારની રાજકન્યાઓ-જે પોતાના હાથને ગ્રહણ કરનારીઓ તેમના મનોરથોને પૂરનારા, શ્રીકૃષ્ણ એવા તમોને નમસ્કાર. (૨૫) પૃથ્વીના ભારરૂપ કંસ, જરાસંધ વગેરે રાજાઓનો વનના અગ્નિની માફક નાશ કરનારા અને ભાગવત ધર્મ અને સાધુઓનું રક્ષણ કનારા, શ્રીદામા નામના કોઈ પોતાના ભક્તનું દારિદ્રય નાશ કરનારા, ઉદ્ધવના અત્યંત પ્રેમાસ્પદ એવા શ્રીકૃષ્ણ તમોને નમસ્કાર. (૨૬) હે સમગ્ર સંપત્તિના સ્થાનભૂત, હે મહારાજાધિરાજ ! હે વૈકુંઠનાથ ! હે શ્રી દેવકીનંદન ! હે ચક્રપાણે ! હે દ્વારાવતીનાયક ! હે વાસુદેવ ! હે રૂક્મિણીશ ! **તમો નિત્ય પ્રસન્ન થાઓ.** (૨૭) હે દયાનિધે ! હે મહારાજ ! ભક્તોમાં આ પ્રકારની કરુણા તમારામાં જ નિત્ય શોભે છે. બીજા કોઈ જનમાં પણ નથી જ. (૨૮) હે પ્રભો ! તમોએ મારો મનોરથ આજે સફળ કર્યો. હું તમારા દર્શનથી હાલમાં પૂર્ણકામ થયો છું જ. (૨૯) હે ઈશ્વર ! સમગ્ર આનંદના આશ્રયસ્વરૂપ પ્રત્યક્ષ તમારા ચરણકમળને પામીને **આથી અધિક તમારાથી શું માગું ?** (૩૦) હે પ્રભો ! આવું છે **તો પણ એક માગવા યોગ્ય છે તે** સાંભળીને મને આપો. નિરંતર ભક્તપ્રિય તમારે કંઈ પણ **અશક્ય** નથી. (૩૧) હે અચ્યુત ! શ્રીનારાયણ મુનિ સ્વરૂપ આપની તમારા જ ત્યાગી સાધુઓ તથા ગૃહસ્થોને દ્વારિકાની યાત્રા કરવી આવી આજ્ઞા હાલમાં થયેલી છે. (૩૨) હે પ્રભો ! તમારી આજ્ઞા પાળનારા ભક્તોમાં જે ધનવાન હોય તે ભક્તોને **દ્વારિકાની યાત્રા** કઠિન થશે નહિ, **નિર્ધન મનુષ્યોને તો તે સર્વ પ્રકારે દુઃસાધ્ય છે જ.** (૩૩) હે સત્પતે ! પૃથ્વીમાં ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના આશ્રિત સાધુજનો સર્વ પ્રકારે સ્ત્રીધનના ત્યાગી પુરુષો છે. તેઓને તો તમોએ કહેલી આ યાત્રા અતિ દુષ્કર છે. (૩૪) મારે ગોમતી સ્નાન ન થયું. અને તપ્તમુદ્રાનું ધારણ થયું નહીં. અતિ દુઃખ આપનારા દસ ઉપવાસોથી

विशेषतः ॥३४॥ न जातं गोमतीस्नानं तप्तमुद्राङ्कनं न च । कष्टैर्दशाहोपवासैर्जातं मेऽद्य त्वदीक्षणम् ॥३५॥ एवंविधेऽत्र देशे तु यात्रा तेषां सतां कथम्। भवेत्कथं च भगवंस्त्वदाज्ञापरिपालनम् ॥३६॥ यथा त्वद्दर्शनं तेषां भवेत्त्वत्पादचेतसाम् । तथा कुरुत्वं कृपया ममेत्येतद्धि याचितम् ॥३७॥ सुव्रत उवाच – इति स्तुतः प्रार्थितश्च मुनिना तेन स प्रभुः । प्रीणयंस्तमुवाचेदं नृपते! भक्तवत्सलः ॥३८॥ श्रीभगवानुवाच – त्वया यत्प्रार्थितं भद्र! तत्करिष्याम्यसंशयम् । मद्दर्शनं सतां तेषामिह न स्यादिति ध्रुवम् ॥३९॥ अत्रातिनिर्दयाः सन्ति तैर्थिका धनलोलुपाः । द्रुह्यन्ति मम भक्तेभ्यस्तेभ्यो जानामि निश्चितम् ॥४०॥ अतो वृत्तालयपुरे लक्ष्मीनारायणस्य मे । मूर्तिर्भवति या तस्यामेत्य दास्ये स्वदर्शनम् ॥४१॥ ददामि दर्शनं यद्वदिह तत्र तथैव हि । दास्ये स्वदर्शनं तेभ्यो लक्ष्मीनारायणाख्यया ॥४२॥ ततश्च द्वारिकायात्रा तेषां तत्रैव सेत्स्यति । अत्र ते मास्तु सन्देहो यत्राहं तत्र सा यतः ॥४३॥ अद्य गच्छ त्वमायामीत्युक्त्वा सोऽन्तर्दधे प्रभुः । सोऽप्यद्भुतं तदालक्ष्य विस्मितोऽस्थात्क्षणं नृप! ॥४४॥ लीलैव स्वप्रभोरेषा भवतीत्यवधार्य सः । कस्मैचिदपि तद्वार्तां न ब्रुवन्निरगात्ततः ॥४५॥ पुरुधृतिरतिभक्तिमान्स साक्षाद्यदुपतिवीक्षणलब्धभूरिमोदः । गजवरगमनो मुनिः स्मरंस्तं झटिति जगाम पुनश्च गोमतीं ताम् ॥४६॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये द्वारिकानाथदर्शनतद्वरप्राप्ति–निरूपणनामैकत्रिंशोऽध्यायः ॥३१॥

હાલમાં તમારાં દર્શન થયાં. (૩૫) હે ભગવન્ ! આવા દયાએ રહિત દેશમાં ઉદ્ધવ સંપ્રદાયનાં ત્યાગી સાધુઓને યાત્રા તો કેવી રીતે થાય ? અને તમારી આજ્ઞાનું પરિપાલન કેમ થાય ? સર્વ પ્રકારે નહિ જ થાય. (૩૬) માટે તમારા ચરણકમળમાં ચિત્તવાળા **સાધુઓને જે પ્રકારે તમારાં દર્શન થાય** તેવી રીતે તમો કૃપા કરો. આ જ મારી યાચના છે (૩૭) હે રાજન્ ! સચ્ચિદાનંદ મુનિએ સ્તુતિ કરાયેલા ભક્તવત્સલ શ્રીકૃષ્ણ, મુનિને પ્રસન્ન કરતા સતા વચન બોલ્યા. (૩૮)

શ્રી ભગવાન કહે છે - હે ભદ્ર ! તમોએ જે યાચના કરી તે પૂર્ણ કરીશ. એમાં સંશય કરવો નહીં. આ પુરીમાં તમારા ગુરુભાઈઓ જે ઉદ્ધવસંપ્રદાયના ત્યાગી સાધુઓ તેમને મારાં દર્શન સોએ સો ઉપાયોથી ન જ થાય એ નિશ્ચિત છે. (૩૯) આ ક્ષેત્રમાં અતિનિર્દય, ધનના લોભિયાઓ તીર્થમાં રહેનારા ગુગલીઓ છે. અને તે મારા ભક્ત-ઉદ્ધવસંપ્રદાયના સાધુઓનો દ્રોહ કરે છે. તે નિશ્ચય હું જાણું છું. (૪૦) માટે **વૃત્તાલયમાં લક્ષ્મીનારાયણની જે મૂર્તિ છે તેમાં આવીને હું મારાં દર્શન આપીશ.** (૪૧) જેવી રીતે આ પુરીમાં દર્શન આપું છું તેવી રીતે **વૃત્તપુરીમાં શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના નામથી** તેમને મારાં દર્શન આપીશ. (આ દ્વારિકાપુરીનો તો અવશ્ય ત્યાગ કરીશ એવો અર્થ છે.) (૪૨) માટે સાધુઓને દ્વારિકાની યાત્રા વૃત્તપુરીમાં જ સિદ્ધ થશે. આ મારા વચનમાં સંશય કરવો નહિ, કારણકે જે સ્થાનમાં હું દ્વારિકાધીશ રહું છું તે સ્થાનમાં દ્વારિકાપુરી રહે છે. (મારા સંબંધથી જ દ્વારિકાનું દ્વારિકાપણું છે.) (૪૩) હે મુને ! તમો આજે જ જાઓ. હું તમારી સાથે આવું છું. હે રાજન્ ! આમ કહીને પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણ અંતર્ધાન થયાં. મુનિ પણ આ અદ્‌ભુત જોઈને ક્ષણમાત્ર આશ્ચર્ય પામેલા સ્થિર રહ્યા. (૪૪) સચ્ચિદાનન્દ મુનિ 'મારા સ્વામી જે શ્રીહરિ તેમની જ આ લીલા છે.' આવી રીતે પોતાના મનમાં નિશ્ચય કરીને તે વૃત્તાંત કોઈ પણ માણસને નહીં કહેતા સતા શંખોદ્ધારથી ચાલ્યા. (૪૫)

બહુ ધીરજવાળા, એકાંતિક ભક્તિવાળા, પ્રત્યક્ષ યદુપતિ શ્રીકૃષ્ણના દર્શનથી પ્રાપ્ત થયેલો છે ઘણો આનંદ જેને એવા, શ્રેષ્ઠ હાથીના જેવી ગતિવાળા સચ્ચિદાનંદ મુનિ શ્રીકૃષ્ણને મનથી ધ્યાન કરતા સતા ફરીથી તત્કાળ ગોમતીના પ્રત્યે ગયા. (૪૬)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલય માહાત્મ્યે દ્વારિકાનાથદર્શનતદ્વરપ્રાપ્તિ નિરૂપણનામૈકત્રિંશોऽધ્યાયઃ (૩૧)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

सुव्रत उवाच - **अथ ये कौसला याताः शङ्खोद्धारात्तु गोमतीम् । आगत्य ते तु तं साधुं तत्तीरेऽभ्यगवेषयन् ॥१॥ तमदृष्ट्वा तु ते तत्र सचिन्ता गोमतीतटे । साश्रुनेत्रा म्लानवक्त्रा निःश्वसन्तो व्यतर्कयन् ॥२॥ अहो किमेतत्सञ्जातं दैवयोगेन दुष्कृतम् । दयालुः स महान् साधुः क्व गतोऽतिप्रियो हरेः ॥३॥ कथं वयं गमिष्यामो विना तं दुर्गपत्तनम् । स्वमुखं दर्शयिष्यामः स्वामिनः पुरतः कथम् ॥४॥ तत्र वा किं वदिष्यामो वयं दैवहता ननु । नृपोपालम्भवाचश्च श्रोष्यामोऽरुन्तुदाः कथम् ॥५॥ तदाह मानसारामो मया तु कथितं पुरा । त्यक्त्वा तं नैव गन्तव्यमिति तत्कोऽपि नाशृणोत् ॥६॥ गोपालस्तमथोवाच ज्येष्ठभ्रातुर्वचो मया । कथमुल्लङ्घनीयं स्यादेष पित्रा समो यतः ॥७॥ नन्दरामस्तदोवाच समाधेर्दैर्घ्यमस्य तु । आदावेव त्वया प्रोक्तं वृथा मां शपसे किमु ॥८॥ अथाह मानसारामो भावि यत्तद्भवेद्ध्रुवम् । वृथा चिन्ता न कर्तव्या स्मर्तव्यो दुःखहा हरिः ॥९॥ यद्दर्शनार्थमायाता वयं श्रीस्वाम्यनुज्ञया । स एव द्वारिकाधीशः शं विधास्यति नः किल ॥१०॥ दयानिधिर्मुनिरसौ भक्तो भगवतो महान् । हित्वास्मान् सर्वथा नैव गच्छेद्दुर्गपुरं किल ॥११॥ शङ्खोद्धारं गतो नूनमेष इत्येव भाति मे । आगमिष्यत्यथात्रैव स्थेयमस्माभिरत्र तत् ॥१२॥ इति तद्वचनं श्रुत्वा तौ तथेत्यूचतुस्ततः । स्मरन्तो द्वारिकाधीशं तत्रोषुस्ते हरिं नृप! ॥१३॥ गोमत्यां प्रातराप्लुत्य कृत्वा नित्यविधिं च ते । तत्रत्यद्वारिकेशस्य चक्रुः प्रत्यहमीक्षणम् ॥१४॥ सचिन्तास्ते चतुर्थेऽह्नि कृत्वैकादश्युपोषणम् । पाकं विधाय द्वादश्यां चक्रुस्तत्साधुचिन्तनम् ॥१५॥ अहो ईदृक्कुतो**

અધ્યાયઃ૩૨

દ્વારિકાપુરીથી સમગ્ર સાધુઓ અને ભક્તોને અતિઆનંદ આપનારો શ્રીકૃષ્ણના આગમનનો ઉત્સવ નિરૂપણ કરેલો છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! કોસલ દેશના નિવાસી બ્રાહ્મણો શંખોદ્ધારથી ગોમતી પ્રત્યે આવેલા તે તો ગોમતી પ્રત્યે આવીને સચ્ચિદાનંદ મુનિને ખોળવા લાગ્યા. (૧) તે ગોપાળજી તથા નંદરામ વગેરે ગોમતી તટમાં સાધુને નહીં જોઈને ચિંતા સહિત રુદને સહિત નેત્રમાં આંસુવાળા મ્લાન મુખવાળા નિઃશ્વાસ નાખતા સતા ઘણા તર્ક કરતા હતા. (૨) દૈવયોગથી આ શું દુષ્કૃત થયું ? અહો આશ્ચર્ય છે. કરુણાયુક્ત શ્રી નારાયણમુનિને અતિપ્રિય મહાન સાધુ સચ્ચિદાનંદ ક્યાં ગયા હશે ? (૩) અમો તે સાધુ વિના ગઢપુર કેવી રીતે જઈશું ? જો મહાદુઃખથી ત્યાં જઈશું તોપણ શ્રીહરિની આગળ પોતાનું મુખ કેવી રીતે દેખાડીશું ? (૪) અથવા મુખ બતાવીશું તોપણ હતભાગ્યવાળા અમો શ્રીહરિની આગળ શ્રીહરિએ પૂછેલા સતા શું કહીશું ? મર્મસ્થળને ભેદનારા ઉત્તમાદિ રાજાએ કહેલા ઠપકાનાં વચનો શી રીતે સહન કરીશું ? (૫) હે રાજન્ ! તે સમયે **મંછારામ બોલ્યા :** મેં તો સાધુને ત્યાગ કરીને જવું નહિ એવું પ્રથમ જ કહેલું. મારું વચન કોઈએ સાંભળ્યું નહિ. (૬) હે રાજન્ ! પછી **ગોપાલ**-મંછારામને કહેવા લાગ્યા : મોટાભાઈ નંદરામનું વચન 'યાત્રા કરીને તત્કાળ આઠ નવ દિવસે આવીશું.' મુનિને અહીંયા ત્યાગ કરીને શંખોદ્ધારમાં જવા રૂપી વાક્ય મારે ઉલ્લંઘન કેવી રીતે થાય ? જે માટે મોટા ભાઈ પિતાતુલ્ય કહેલા છે. (૭) હે રાજન્ ! તે સમયે **નંદરામે** ગોપાલને કહ્યું : હે ભાઈ ! આ મુનિની સમાધિનું દીર્ઘપણું તો ત્રણ, પાંચ, દસ, પંદર દિવસ રહે છે એમ તમોએ જ પ્રથમ કહ્યું હતું. મને મિથ્યા શા માટે ઠપકો આપો છો ? (૮) હે રાજન્ ! પછી **મંછારામ બોલ્યા :** જે ભાવિ થવાનું હોય તે નિશ્ચે થાય. વૃથા ચિંતા ના કરવી. સર્વ સંકટને હરનારા હરિનું સ્મરણ કરવું. હરિસ્મૃતિઃ સર્વવિપદ્વિમોક્ષણમ્ (૯) આપણે શ્રીહરિની આજ્ઞાથી જેના દર્શન માટે આવેલા છીએ તે જ દ્વારિકાધીશ આપણને સુખી કરશે જ. (૧૦) દયાસાગર શ્રીહરિના મહાન ભક્ત સચ્ચિદાનંદ મુનિ આપણો ત્યાગ કરીને કોઈ પ્રકારે ગઢપુર જાય જ નહિ. (૧૧) આ મુનિ શંખોદ્ધાર જ ગયેલા હશે. આ પ્રમાણે મને ભાસે છે. તેથી અહીંયા જ આવશે માટે આપણે અહીંયા રહેવું. (૧૨) હે રાજન્ ! આવું મંછારામનું વચન સાંભળીને ગોપાલ તથા નંદરામ બંને બોલ્યા : એમ કરો. પછી તે ત્રણેય બ્રાહ્મણો પણ દ્વારિકાધીશ હરિને સંભારતા સતા ગોમતીના કિનારે નિવાસ કરતા હતા. (૧૩) કોશલ દેશના વિપ્રો દરરોજ સવારમાં ગોમતીમાં સ્નાન કરીને તથા નિત્યવિધિ કરીને દ્વારિકાધીશનાં દર્શન કરતા હતા. (૧૪) મુનિની ચિંતાવાળા કોશલના વિપ્રો ચોથા દિવસે એકાદશીનો ઉપવાસ કરીને દ્વાદશીને દિવસે રસોઈ કરીને સચ્ચિદાનંદ મુનિની પ્રતીક્ષા કરતા હતા. (૧૫) અહો ભાઈઓ ! કુમતિવાળા આપણાં એવાં ભાગ્ય ક્યાંથી હોય ? કે જે

भाग्यस्माकं कुधियां भवेत् । यदत्र स महायोगी कुर्यादागत्य पारणाम् ॥१६॥ नन्दरामस्तावदाह दक्षः स्फुरति मत्करः । मानसाराम आहाथ दक्षं मेऽक्षि स्फुरत्यपि ॥१७॥ गोपाल आह स्वप्नेऽद्य मया प्रातः स ईक्षितः । आयाति द्वारिकाधीशं हृदि धृत्वेति निश्चितम्॥१८॥ शुभानीत्थं निमित्तानि वदन्तस्ते परस्परम् । आयान्तं ददृशुर्दूराद्गजेन्द्रमिव तं मुनिम् ॥१९॥ एह्येह्यहो अहो स्वामिन्निति प्लुतगिरस्त्रयः । अभ्यद्रवंस्ते विप्रास्तं प्राणाः प्राणमिवादरात् ॥२०॥ अथालिङ्ग्य चिरं दोर्भ्यां हसन्तस्ते परस्परम् । स्वावासमेत्य चान्योन्यं पप्रच्छुः कुशलं ततः ॥२१॥ स्नापयित्वा भोजयित्वा विप्रास्ते तं महामुनिम् । स्वयं भुक्त्वा स्ववृत्तान्तं कथयन्तोऽनयन् दिनम् ॥२२॥ उषित्वा तां निशां तत्र प्रातस्ते निर्ययुस्ततः । शुक्लषष्ठ्यां तपस्यस्य लेभिरे दुर्गपत्तनम् ॥२३॥ यत्र यत्रोषिता मार्गे तत्र तत्र च ते निशि । स्वप्नेऽपश्यन्सहायान्तं सश्रियं द्वारिकेश्वरम् ॥२४॥ सम्प्राप्य ते दुर्गपुरं सभायामास्थितं हरिम् । प्रणेमुर्दण्डवद्भक्त्या मानयामास सोऽपि तान् ॥२५॥ वृत्तान्तमखिलं स्वस्य विना श्रीकृष्णदर्शनम् । स मुनिः प्राह तत्रत्यं स्नानाङ्केक्षावरोधनम् ॥२६॥ तच्छ्रुत्वा साधवः सर्वे खेदमापुर्भृशं हृदि । स्वेषां हि द्वारिकायात्रा न स्यादित्याप्तनिश्चयाः ॥२७॥ इति तान् खिन्नमनसो वीक्ष्योवाच पुनः स च । स्वस्य कृष्णेक्षणं तस्माद्वरप्राप्तिं च तत्त्वतः ॥२८॥ तदाकर्ण्यातिसंहृष्टाः साधवस्तं ववन्दिरे । प्रशशंसुश्च बहुधा लेभिरे निर्वृतिं पराम् ॥२९॥ स्वयं च मुनिराट्स्वामी तं प्रशंसन् पुनः पुनः । अवीवदत्तदेवासौ भक्तानानन्दयन्निजान् ॥३०॥ तत्रत्यं सोऽपि वृत्तान्तं कथयित्वाखिलं मुनिः । प्राह सर्वः प्रसादोऽयं त्वत्कृपाया इति ध्रुवम् ॥३१॥ उत्सवं द्वारिकेशस्य दोलाख्यं मासि फाल्गुने । सद्यः प्राप्तं

ભાગ્યના કારણે મહાયોગી મુનિ આપણી સમીપમાં આવીને પારણાં કરે. (૧૬) તેટલામાં નંદરામ બોલ્યા, મારો જમણો હાથ ફરકે છે. પછી મંછારામ બોલ્યા : મારી જમણી આંખ પણ ફરકે છે. (૧૭) તે સમયે ગોપાલજી બોલ્યા, આજે મેં પ્રાતઃકાળે સ્વપ્નમાં 'મુનિ દ્વારિકાધીશને પોતાના હૃદયમાં ધારીને શંખોદ્ધારથી આવે છે' આવી રીતે નક્કી પ્રત્યક્ષની માફક જોયા. (૧૮) હે રાજન્ ! આવી રીતે શુભ શુકનોને પરસ્પર બોલતા કોસલ દેશના બ્રાહ્મણોએ ગજેન્દ્રની માફક આવતા મુનિને દૂરથી જોયા. (૧૯) અહો ! અહો ! હે સ્વામિન્ ! 'આવો આવો' આ પ્રમાણે ઊંચા સ્વરથી બોલતા કોસલ દેશના ત્રણે જણ, ઈન્દ્રિયો જેમ મુખ્ય પ્રાણ આવેલા હોય ને શું ? તેમ આવેલા મુનિની સન્મુખ આદર પૂર્વક દોડ્યા. (૨૦) પછી હસતા સતા સર્વે પરસ્પર બન્ને હાથથી લાંબા સમય સુધી આલિંગન કરીને પોતાના નિવાસમાં આવીને પછી પરસ્પર કુશળ પૂછવા લાગ્યા. (૨૧) તે બ્રાહ્મણો મહામુનિ સચ્ચિદાનંદને સ્નાન કરાવીને પછી ભોજન કરાવીને પોતે ભોજન કરી પોતાનું વૃત્તાંત કહેતા સતા **બારસનો દિવસ** નિર્ગમન કર્યો. (૨૨) તે સર્વે ગોમતીના કિનારે દ્વાદશીની રાત્રિ રહીને પ્રાતઃકાળમાં ગોમતીથી ચાલ્યા. **ફાગણ સુદી છઠ્ઠને દિવસે ગઢપુર આવ્યા.** (૨૩) સર્વે માર્ગમાં જ્યાં જ્યાં રહ્યાં ત્યાં ત્યાં રાત્રિએ સ્વપ્નમાં પોતાની સાથે આવતા લક્ષ્મીએ સહિત દ્વારિકાધીશ શ્રીકૃષ્ણને જોતા હતા. (૨૪) તે સર્વે ગઢપુરને પામીને સભામાં દિવ્ય સિંહાસનમાં બેઠેલા શ્રીહરિને ભક્તિપૂર્વક દંડવત્ પ્રણામ કરતા હતા. શ્રીહરિ પણ તેઓની સુખેથી આવ્યા વગેરે પ્રશ્નથી સંભાવના કરતા હતા. (૨૫) સચ્ચિદાનંદ સાધુ શ્રીકૃષ્ણના દર્શન વિના ગોમતીમાં સ્નાન અને તપ્તમુદ્રા અને દ્વારિકાધીશનાં દર્શનમાં તીર્થના બ્રાહ્મણોએ કરેલા પ્રતિબંધરૂપ ગોમતી વગેરેનું **સમગ્ર વૃત્તાંત સભામાં કહેતા હતા.** (૨૬) તે વૃત્તાંત સાંભળીને સર્વે સાધુઓ પોતાને દ્વારિકાની યાત્રા નહિ જ થાય એવા નિશ્ચયને પામેલા, પોતાના હૃદયમાં અત્યંત ખેદ પામ્યા. (૨૭) આ પ્રકારે વ્યગ્ર ચિત્તવાળા સાધુઓને જોઈને ફરીથી પણ સચ્ચિદાનંદ મુનિએ પોતાને પ્રત્યક્ષ શ્રી દ્વારિકાનાથનાં દર્શન અને શ્રીકૃષ્ણથી વરપ્રાપ્તિ જે શ્રીકૃષ્ણનું વૃત્તાલયમાં આવવા રૂપ વરદાનનો લાભ યથાર્થપણે કહ્યો. (૨૮) સચ્ચિદાનંદમુનિનું વાક્ય સાંભળીને અતિ પ્રસન્ન થયેલા સાધુઓ સચ્ચિદાનંદમુનિને નમસ્કાર કરતા હતા અને અતિશય પ્રશંસા કરતા હતા. અને અતિશય સુખી થયા. (૨૯) મુનીન્દ્ર સ્વામી પોતે શ્રીહરિ સચ્ચિદાનંદમુનિની પ્રશંસા કરતા સતા પોતાના ભક્તોને આનંદ આપતા સતા તે વૃત્તાંત વારંવાર સચ્ચિદાનંદમુનિ પાસે કહેવડાવતા હતા. (૩૦) સચ્ચિદાનંદ સાધુએ પણ દ્વારિકામાં થયેલું સમગ્ર વૃત્તાંત કહીને હે હરે ! સર્વ અનુગ્રહ તમારી કૃપાથી જ છે આ પ્રમાણે કહ્યું. (૩૧)

પછી શ્રીહરિએ ફાગણ માસમાં તત્કાળ જ હોલાષ્ટકને અંતે આવતો **પુષ્પદોલા** નામનો દ્વારિકાનાથનો **ઉત્સવ** વડતાલમાં કરવા માટે ઈચ્છા કરી. (૩૨) પછી સત્પુરુષોના ગુરુ શ્રીહરિએ, સર્વ સાધુઓ અને ગૃહસ્થો અને સ્ત્રીઓની

कर्तुमैच्छत्ततो वृत्तालये हरिः ॥३२॥ त्यागिभिर्गृहिभिः साकं योषाभिश्च स सद्गुरुः । वृत्तालयं गन्तुमिच्छन् सर्वानाज्ञापयत्ततः ॥३३॥ लिखित्वा पत्रिका दूतान्प्रेषयित्वा च सर्वतः । देशान्तरेभ्य स्वान्भक्तानाह्वयामास सत्वरम् ॥३४॥ तस्यां निशायां सुप्तास्ते सन्तः सर्वेऽप्यचक्षत । स्वप्ने वृत्तालयं यान्तं सश्रियं द्वारिकेश्वरम् ॥३५॥ प्रातरुत्थाय ते प्रोचुः स्वप्नवृत्तं हरेः पुरः । स उवाच तदा स्वामी सत्यमेतन्न संशयः ॥३६॥ सप्तम्यां स ततः सर्वैः साकं भक्तैः सहस्त्रशः । स्वामी श्रीसहजानन्दो निर्ययौ दुर्गपत्तनात् ॥३७॥ समारूढो वाहं जविनमरुणं मञ्जुलगतिं दधद्वल्गां वामे करकमलकोशेऽतिमृदुले । परे वेत्रं चासौ सितसकलवासाः परिवृतो हयारूढैः सोमप्रमुखनिजभक्तैः पथि ययौ ॥३८॥ एकादशीदिने सायं प्राप वृत्तालयं स च । नानाग्रामपुरेभ्यश्च तत्रेयुर्यूथशो जनाः ॥३९॥ मुक्तानन्दोऽपि तत्राऽऽगान्मुनिराड्वटपत्तनात् । विजित्य वादिनः सर्वान् साकं पौरजनैर्नृप! ॥४०॥ द्वारिकाधीश्वरं कृष्णं लक्ष्मीनारायणाख्यया । तं स्थितं वीक्ष्य ते सर्वे भक्ताः प्रापुः परां मुदम् ॥४१॥ तत्रागता ये गृहिणस्तेऽपि त्यागिजना इव । प्रायशो ददृशुः स्वप्ने द्वारिकाधीशमागतम् ॥४२॥ ततोऽतिविस्मिता लोकाः सर्वे तं दृढनिश्चयाः । पुपूजुः परया भक्त्या स्वाधिकारानुसारतः ॥४३॥ एवं स्वयं स भगवान् स्वस्यैवागमनादिकम् । लीलया दर्शयामास नातो ज्ञेया तयोर्भिदा ॥४४॥ स्वामी च सकलैः शिष्यैस्ततो दोलामहोत्सवम् । कारयामास सम्भारैर्महद्भिर्द्वारिकेशितुः ॥४५॥ स भक्ष्यभोज्यैर्बहुभिश्च लेह्यैश्चोष्यैश्च साधून् सकलान्नरेश! । अतर्पयत्सम्परिवेषयन् स्वान् परिभ्रमन् पङ्क्तिषु भूरिकृत्वः ॥४६॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये द्वारिकापुराच्छ्रीकृष्णागमनोत्सवनिरूपणनामा द्वात्रिंशोऽध्यायः ॥३२॥

સાથે વૃત્તાલયમાં જવા માટે ઈચ્છતા સતા સર્વ ત્યાગી ભક્તોને વૃત્તાલય જવા માટે આજ્ઞા આપી. (૩૩) વળી નિર્ગુણાનંદ મુનિ પાસે મંગલપત્રિકા લખાવીને દૂતોને મોકલીને દેશાંતરથી સર્વે ભક્તોને તત્કાળ બોલાવ્યા. (૩૪) તે દિવસે ફાગણ સુદી છઠ્ઠની રાત્રિમાં સૂઈ ગયેલા તે સર્વે શ્રીકૃષ્ણના આગમનરૂપ સચ્ચિદાનંદ મુનિએ કહેલા વૃત્તાંતને સાંભળનાર સાધુઓ પણ સ્વપ્નમાં વૃત્તાલય પધારતા લક્ષ્મીએ સહિત દ્વારિકેશને જોતા હતા. (૩૫) સાધુઓ પ્રાતઃકાળે ઊઠીને શ્રીહરિની આગળ પોતપોતાના સ્વપ્નનું વૃત્તાંત કહેવા લાગ્યા. તે સમયે સ્વામી શ્રીહરિ બોલ્યા, એ તમારું **સ્વપ્નનું વૃત્તાંત** સત્ય જ છે. એમાં સંશય કરવો નહિ. (૩૬) પછી આ પ્રમાણે સંતોના પ્રત્યે કહેતા અનંત ઐશ્વર્યપતિ શ્રીસહજાનંદ ભગવાન હજારો-હજાર સર્વે ભક્તોની સાથે **દુર્ગપત્તનથી નીકળ્યા.** (૩૭) શ્રીહરિ માર્ગમાં ચાલ્યા, દુર્ગપત્તનથી સારંગપુરમાં શ્રીહરિના ગમન સમયે અતિ વેગવાળા-લાલવર્ણ વાળા, સુંદર ગતિવાળા, એવા ઘોડા ઉપર બેઠેલા અત્યંત કોમળ ડાબા કરકમળમાં લગામ ધારણ કરતા જમણા હાથમાં ચાબુક ધારણ કરતા સમગ્ર શ્વેત વસ્ત્રોવાળા અને પોતપોતાના અશ્વ ઉપર બેઠેલા સોમ વગેરે પોતાના ભક્તજનોએ વીંટાએલા સર્વેના નિયંતા શ્રીહરિ માર્ગમાં જતા હતા. (૩૮) શ્રીહરિ **ફાગણ સુદી એકાદશીને દિવસે** સાયંકાળે વૃત્તાલય પહોંચ્યા. વૃત્તાલયમાં નાના ગ્રામપુરોથી જનસમૂહો આવ્યા. (૩૯) હે નૃપ ! મુનીન્દ્ર મુક્તાનંદ જે પહેલાં વડોદરા મોકલેલા તે સર્વ વાદીઓને જીતીને વડોદરાના નિવાસી જનો સાથે વટપત્તનથી વડતાલપુરમાં મંડળે સહિત આવ્યા. (૪૦) લક્ષ્મીનારાયણ નામથી રહેલા દ્વારિકાધીશ્વર સચ્ચિદાનન્દમુનિના વરના વશપણાથી આવેલા કૃષ્ણને જોઈને તે સર્વે ભક્તો અત્યંત મહાઆનન્દ પામ્યા. (૪૧) વૃત્તાલયપુરમાં આવેલા ગૃહસ્થોએ પણ સાધુઓની માફક વૃત્તાલયમાં આવેલા દ્વારિકાધીશને ઘણું કરીને સ્વપ્નમાં જોયા. (૪૨) પછી અતિવિસ્મય પામેલા દૃઢ નિશ્ચયવાળા સર્વે હરિભક્ત જનો પરમ ભક્તિથી પોતાના અધિકારને અનુસારે લક્ષ્મીનારાયણ નામના દ્વારિકાધીશ્વર શ્રીકૃષ્ણને પૂજતા હતા. (૪૩) આ પ્રમાણે ભગવાન સ્વયં શ્રીહરિ પોતાની જ આગમનાદિ લીલા બતાવતા હતા. માટે શ્રીહરિકૃષ્ણ, દ્વારિકાધીશ્વર બંને શ્રીકૃષ્ણનો ભેદ ન જાણવો. (૪૪) પછી સ્વામી શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાન **દ્વારિકેશનો પુષ્પદોલામહોત્સવ** સમગ્ર શિષ્યો દ્વારા **મહાસંભારોથી** કરાવતા હતા. (૪૫)

હે નરેશ ! શ્રીહરિ પંક્તિઓમાં ભોજન માટે બેઠેલાં મુનિમંડળોની પંક્તિઓમાં પીરસવા માટે ઘણીવાર ફરતા સતા ઘણા પ્રકારે ભક્ષ્ય-ભોજ્ય-લેહ્ય અને ચોષ્ય ભોજનોથી પોતાના સમગ્ર સાધુઓને **તૃપ્ત** કરતા હતા. (૪૬)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે દ્વારિકાપુરાત્ શ્રીકૃષ્ણાગમનોત્સવનિરૂપણનામા દ્વાત્રિંશોઽધ્યાયઃ (૩૨)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

सुव्रत उवाच – **यदा स भगवांस्तत्र समायातो दयानिधिः । तदानीं तस्य सकलः परिवारोऽप्युपाययौ ॥१॥ द्वारिका पुररूपेण सरोरूपेण गोमती । तस्थौ तत्र समागत्य तीर्थवृन्दमितस्ततः ॥२॥ ततो लीलानरवपुः श्रीहरिर्द्वारिकेश्वरः । सतीर्थपरिवारोऽत्र समायात इति ब्रुवन् ॥३॥ द्वारिकायामिवात्रापि तप्तमुद्राभिरङ्कनम् । सर्वानचीकरद्भक्तांस्तत्फलं भूरि वर्णयन् ॥४॥ त्यागिनस्तेऽथ तं सर्वे दृष्ट्वा श्रीद्वारिकेश्वरम् । सम्पूज्य च यथायोग्यमासंल्लब्धमनोरथाः ॥५॥ स्नात्वा सरसि गोमत्यां जगृहुस्तप्तमुद्रिकाः । सम्पूर्णां द्वारिकायात्रां मेनिरे कृपया हरेः ॥६॥ निशि तत्र सभा चासीन्महती कृष्णमन्दिरे । उपाविशंस्तत्र भक्ताः पुमांसश्च स्त्रियोऽखिलाः ॥७॥ स्थित उच्चासने तत्र हरिस्तानब्रवीद्वचः । यूयं शृणुत सर्वेऽपि जना! मद्वचनं हितम् ॥८॥ अत्र श्रीद्वारिकाधीशः कृष्णः स्वयमुपागतः । इति तु ज्ञातमेवाद्य सर्वैः प्रत्यक्षदर्शनात् ॥९॥ वसेद्यत्रैष तत्रैव परिवारोऽस्य सर्वशः । वसेदित्येव जानीत नृपस्यानुचरा इव ॥१०॥ तस्मादेतां पुरीं वित्त द्वारिकामेव तत्पुरीम् । तडागं गोमतीं वित्त तत्र तीर्थानि सर्वशः ॥११॥ स्नानं येऽत्र करिष्यन्ति ते मोक्ष्यन्त्यघसङ्घतः । तर्पयिष्यन्ति ये पितॄंस्तृप्तिस्तेषां च भूयसी ॥१२॥ मुण्डनं चोपवासश्च श्राद्धं ब्राह्मणभोजनम् । ब्रह्मचर्यमहिंसा च सर्वतीर्थेष्वयं विधिः ॥१३॥ पिण्डदानयुतं श्राद्धं कर्तव्यमिह पूरुषैः । भविष्यत्यक्षया तृप्तिस्तत्पितॄणां तु तेन वै ॥१४॥ चातुर्मास्ये कार्तिके वा मार्गे वा माघमासि ये । स्नास्यन्ति नियमात् प्रातस्ते प्राप्स्यन्तीप्सितं फलम् ॥१५॥ कृष्णस्य मन्दिरे चात्र करिष्यन्ति जपं तु ये । शीघ्रमेव हि तेषां**

અધ્યાય : 33

સ્વયં શ્રી હરિએ વૃત્તાલયનું માહાત્મ્ય અને તીર્થમાં કરવા યોગ્ય વિધિનું નિરૂપણ કર્યું છે.

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! કરુણાસાગર ભગવાન દ્વારિકાધીશ **શ્રીકૃષ્ણ** જ્યારે વૃત્તપુરમાં આવ્યા તે સમયે જ શ્રીકૃષ્ણનો સમગ્ર પરિવાર દ્વારિકાનામના પુરની ગોમતી વગેરે પણ શ્રીકૃષ્ણની સાથે જ આવ્યો. (૧) પોતે દ્વારિકાપુરની અધિષ્ઠાત્રી દેવી વૃત્તાલય નગરસ્વરૂપે રહી ગોમતીની અધિદેવતા શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરથી વાયુ ખૂણામાં રહેલા સરોવરરૂપે રહી છે. ગયા, પ્રયાગ, પુષ્કર, સિદ્ધપદ, હરિદ્વાર, યમુના, રેવા, તાપી, ગંગાદિ **તીર્થમંડળ** ચોતરફથી આવીને તળાવરૂપવાળી ગોમતીમાં રહ્યું. (૨) પછી લીલામનુષ્યરૂપધારી શ્રીહરિ ‘દ્વારિકેશ્વર સમગ્ર તીર્થ અને પરિવારે સહિત વૃત્તાલયપુરમાં આવેલા છે.’ આ પ્રમાણે પોતાના ભક્તોને કહેતા સતા તપ્તમુદ્રાથી અંકિત થયાનું ફળ અતિશય વર્ણન કરતા સતા દ્વારિકામાં જેમ તેમ વૃત્તાલયપુરમાં પણ સર્વભક્તોને **તપ્તમુદ્રા** તપાવેલા સુદર્શનાદિ કૃષ્ણના આયુધોને ધારણ કરાવતા હતા. (૩-૪) પછી સર્વે ત્યાગીઓ **શ્રીદ્વારિકેશ્વરને પ્રત્યક્ષપણે જોઈને** યથાયોગ્ય સંપૂજીને પ્રાપ્ત મનોરથવાળા થયા. (૫) સર્વે ત્યાગીઓ સરોવરરૂપ ગોમતીમાં સ્નાન કરી તપ્તમુદ્રાઓ ધારણ કરતા હતા. શ્રીહરિની કૃપાથી દ્વારિકાની યાત્રા સંપૂર્ણ માનતા હતા. (૬) વૃત્તાલયપુરમાં દ્વારિકાધીશ શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરની આગળ ફાગણ વદી પ્રતિપદાની રાત્રિમાં અતિ વિશાળ સભા થઈ. સભામાં સમગ્ર ભક્તો પુરુષો અને સ્ત્રીઓ પોતપોતાની મર્યાદા પ્રમાણે બેઠા. (૭)

સભામાં ઊંચા આસને બેઠેલા શ્રીહરિ પોતાના ભક્તો પ્રત્યે વચન બોલ્યા : હે જનો ! તમો સર્વે પણ તમારું હિત કરનારું મારું વચન સાંભળો. (૮) આ વૃત્તાલયપુરમાં શ્રીદ્વારિકાધીશ પોતે **કૃષ્ણ** આવેલા છે. આ તો પ્રત્યક્ષ દર્શનથી સર્વે તમોએ હાલમાં જાણેલું છે જ. (૯) આ કૃષ્ણ જે દેશમાં નિવાસ કરે ત્યાં જ શ્રીકૃષ્ણનો સર્વે પરિવાર રાજાના મંત્રી વગેરે અનુચરો જેમ તેમ વસે જ આ પ્રમાણે જાણો. (૧૦) માટે આ વૃત્તાલય નગરી શ્રીકૃષ્ણની નગરી **દ્વારિકા** જ જાણો. સરોવરને **ગોમતી** જાણો. સમગ્ર **તીર્થો** ગોમતી સરોવરમાં છે એમ જાણો. (૧૧) જે જનો ગોમતી સરોવરમાં સ્નાન કરશે તે જનો સમગ્ર પાપસમૂહથી મુક્ત થશે. જે જનો પોતાના પૂર્વજોને શ્રાદ્ધક્રિયાથી તૃપ્ત કરશે તેમના પિત્રીઓની અતિશય તૃપ્તિ થશે. (૧૨) શિખાએ રહિત દાઢીમૂછના વાળેસહિત મસ્તકના કેશને મુંડાવશે. ઉપવાસ, શ્રાદ્ધ, બ્રાહ્મણભોજન અને સાધુભોજન, યથાયોગ્ય બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા આ મુંડન વગેરે વિધિ સર્વ તીર્થોમાં સામાન્ય છે. તે અહીંયા કરવો. (૧૩) આ ગોમતીમાં પુરુષોએ પિંડપ્રદાન સહિત શ્રાદ્ધ કરવું. તે શ્રાદ્ધથી પિતૃઓને અક્ષય તૃપ્તિ થશે જ. (૧૪) જે માણસો ચાતુર્માસમાં અથવા કારતક માસમાં અથવા માર્ગશીર્ષ માસમાં અથવા માઘ અથવા વૈશાખમાં પણ નિયમપૂર્વક પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરશે તે જનો ઈચ્છિત ફળ પામશે. (૧૫) શ્રી લક્ષ્મીનારાયણના આ મંદિરમાં જે પુરુષો જપ, સ્તોત્રપાઠ, અષ્ટાક્ષર આદિ મંત્રાવર્તન કરશે તે પુરુષો ફળની સિદ્ધિ તત્કાળ પામશે. (૧૬) જે દ્વિજો શ્રી લક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં પુરશ્ચરણ કરશે તે બ્રાહ્મણો ઈચ્છિત ભુક્તિ અને મુક્તિ પામશે. (૧૭) જે દ્વિજ ઉપવાસ કરીને આ મંદિરમાં શ્રીમદ્ ભાગવતનો પાઠ કરશે

च फलसिद्धिर्भविष्यति ॥१६॥ श्रीमद्भागवतादीनां पुरश्चर्यां च ये द्विजाः । करिष्यन्त्यत्र ते भुक्तिं मुक्तिं चाप्स्यन्ति वाञ्छिताम् ॥१७॥ यः पठिष्यत्युपोष्यात्र श्रीमद्भागवतं द्विजः । पाठेनैकेन सोऽपीष्टं फलं प्राप्स्यति निश्चितम् ॥१८॥ लक्ष्मीनारायणादीनां महापूजां नरोऽत्र ये । करिष्यन्ति त आप्स्यन्ति गोलोके परमं सुखम् ॥१९॥ लघुपूजां करिष्यन्ति ये च कृष्णस्य दुर्बलाः । अक्षयं सुकृतं तेषां धाम चाप्स्यन्ति ते हरेः ॥२०॥ साधूंश्च ब्राह्मणान् येऽत्र भोजयिष्यन्ति शक्तितः । ते प्राप्स्यन्ति परं सौख्यमिहामुत्र च मानवाः ॥२१॥ ये गोमतीतडागे च स्नात्वाऽस्यां पुरि मानवाः । तप्तमुद्रा ग्रहीष्यन्ति तेषां नास्ति यमाद्भयम् ॥२२॥ येऽत्रागत्य करिष्यन्ति शक्त्या तीर्थविधिं जनाः । तेषां श्रीद्वारिकायात्रा सम्पूर्णैव भविष्यति ॥२३॥ सुव्रत उवाच – एवमुक्ता भगवता जनास्ते सकला अपि । जाताः प्रसन्नमनसस्तं प्रणेमुश्च भूपते! ॥२४॥ प्रातः स्नात्वाथ गोमत्यां गृहीत्वा तप्तमुद्रिकाः । तद्दर्शनार्थमाजग्मुः प्रतिजग्मुश्च यूथशः ॥२५॥ तेषां तु भक्तिं दृष्ट्वा तां भृशं तुष्टोऽभवद्धरिः । उवास मासमेकं च तत्र भक्तजनैः सह ॥२६॥ कृत्वा रामनवम्यां स कृष्णार्चनमहोत्सवम् । भक्तानाज्ञापयत्सर्वान् गन्तुं देशं निजं निजम् ॥२७॥ देशान्तरागता भक्ता नन्दरामादयश्च ते । स्वं स्वं देशं ततो जग्मुर्गायन्तस्तद्यशोऽमलम् ॥२८॥ स्वयं तु पारणां कृत्वा द्वादश्यां द्वारिकेश्वरम् । प्रणम्योपाययौ स्वामी पाश्चात्यैर्दुर्गपत्तनम् ॥२९॥ इत्थं श्रीद्वारिकाधीशो निजसद्भक्ततुष्टये । वृत्तालयमुपेयाय धात्र्येकादशिकादिने ॥३०॥ द्वारिकाया इव भुवि तद्दिनात्प्रथितं महत् । वृत्तालयस्य माहात्म्यं नृपते! मङ्गलप्रदम् ॥३१॥ चरित्रमेतत्परमस्य पुंसः पठिष्यति श्रोष्यति वापि यस्तु । सौख्यं स लब्ध्वाऽत्र यशस्ततोऽन्ते तद्धाम सम्प्राप्स्यति देववन्द्यम् ॥३२॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वृत्तालयमाहात्म्ये तत्तीर्थकर्तव्यविधिनिरूपणनामा त्रयस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३३॥

તે દ્વિજ એક પાઠથી પણ ઈચ્છિત ફળને નિશ્ચે પામશે. (૧૮) જે પુરુષો આ મંદિરમાં લક્ષ્મીનારાયણાદિક મૂર્તિઓની મહાપૂજા (નૂતન વસ્ત્ર, મહાનૈવેદ્યો સહિત પંચકાલની પૂજા = તે તે સામગ્રીનું દાન) શ્રદ્ધાથી કરશે તે મનુષ્યો ભગવાનના ધામમાં પરમ સુખ પામશે. (૧૯) ધનદુર્બલ જે પુરુષો શ્રી લક્ષ્મીનારાયણાદિ મૂર્તિઓની એકકાલપૂજાની સામગ્રી દાન કરશે તે મનુષ્યોને અવિનાશી પુણ્ય થશે. અને તે શ્રીહરિના અક્ષરધામને પામશે. (૨૦) જે મનુષ્યો આ વૃત્તાલયપુરીમાં સાધુ અને બ્રાહ્મણોને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ભોજન કરાવશે તે મનુષ્યો આ લોકમાં અને પરલોકમાં સુખને પામશે. (૨૧) **જે મનુષ્યો** આ પુરીમાં ગોમતી તળાવમાં સ્નાન કરી **તપ્તમુદ્રાઓ ગ્રહણ કરશે તે મનુષ્યોને યમનો ભય નથી.** (૨૨) જે જનો આ વૃત્તપુરીમાં આવીને પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આ મેં કહેલો તીર્થવિધિ કરશે તે મનુષ્યોને શ્રીદ્વારિકાની **યાત્રા** સંપૂર્ણ જ સિધ્ધ થશે. (૨૩)

સુવ્રતમુનિ કહે છે : હે ભૂપતે ! ભગવાન શ્રીહરિએ કહેલા સર્વ જનો પ્રસન્ન મનવાળા થયા સતા શ્રીહરિને પ્રણામ કરતા હતા. (૨૪) પછી ફાગણ વદી બીજના પ્રાતઃકાળમાં તે જનો ગોમતીમાં સ્નાન કરી તપ્તમુદ્રાઓ ગ્રહણ કરીને ભેગા થઈને શ્રીહરિનાં દર્શન કરવા માટે આવતા હતા ને જતા હતા. (૨૫) તે જનોની એવી ભક્તિ જોઈને શ્રીહરિ અત્યંત પ્રસન્ન થયા. વૃત્તપુરીમાં ભક્તોની સાથે **એક માસ** રહ્યા. (૨૬) શ્રીહરિ રામનવમીનો શ્રીકૃષ્ણના પૂજનનો મહોત્સવ કરીને સર્વ ભક્તોને પોતપોતાના દેશમાં જવા માટે આજ્ઞા આપતા હતા. (૨૭) પછી દેશાંતરથી આવેલા ભક્તો અને પહેલા પોતાના દેશમાં જવા માટે શ્રીહરિએ આજ્ઞા આપેલા નન્દરામાદિ અતિ નિર્મળ શ્રીહરિની કીર્તિ ગાતા સતા પોતાના દેશમાં જતા હતા. (૨૮) સ્વયં શ્રીહરિ તો ચૈત્ર સુદી બારસને દિવસે પારણાં કરી શ્રીલક્ષ્મીનારાયણને પ્રણામ કરી પશ્ચિમ દેશથી આવેલા ઉત્તમ-સોમ-સૂરાદિ પોતાના ભક્તો સાથે દુર્ગપત્તન આવ્યા. (૨૯) આ પ્રકારે **દ્વારિકાધીશ** પોતાના સાધુભક્તોની પ્રસન્નતા માટે **સંવત્ ૧૮૮૧ના ફાગણ સુદી એકાદશીને દિવસે વૃત્તાલયમાં આવ્યા.** (૩૦) હે રાજન્ ! તે દિવસથી આરંભીને વૃત્તાલયનું મંગલ આપનારું અતિશય માહાત્મ્ય દ્વારિકાની માફક પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ થયું. (૩૧)

સર્વોત્તમ આ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિ ભગવાનનું આ ચરિત્ર જે મનુષ્ય પાઠ કરશે અથવા સાંભળશે તો પણ તે માણસ આ લોકમાં સુખ અને યશ પામીને પછી પોતાના દેહના અવસાન પછી દેવતાઓને વંદન કરવા યોગ્ય શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનના અક્ષરધામને પામશે. (૩૨)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વૃત્તાલયમાહાત્મ્યે તત્તીર્થકર્તવ્યવિધિનિરૂપણનામા ત્રયસ્ત્રિંશોऽધ્યાયઃ (૩૩)

राजोवाच – **मुक्तानन्दो भगवता प्रेषितो वटपत्तनम् । स मुने! वादिनो जित्वा वृत्तालयमुपागतः ।।१।। इति श्रुतं मया त्वत्तः कथं तेन जितास्तु ते । गुरो! एतन्निगदितुं सर्वज्ञो हि त्वमर्हसि ।।२।।** सुव्रत उवाच – **आसीद्वटपुरे राजन्! रामचन्द्राभिधो द्विजः । तद्भ्राता च हरिश्चन्द्र उभावेतौ महामती ।।३।। बहुश्रुतौ विशेषेण वैद्यशास्त्रविशारदौ । राजमान्यौ धर्मनिष्ठावास्तिकौ च विवेकिनौ ।।४।। शोभारामाभिधश्चान्यो द्विजस्तत्राभवच्छुचिः । वेदशास्त्रार्थनिपुण आस्तिको राजमानितः ।।५।। नारुपन्ताभिधश्चान्यो राजामात्यो बहुश्रुतः । तथा चिन्मयरावाख्यः क्षत्रवीरश्च तादृशः ।।६।। मुमुक्षवो हि पञ्चैते स्निग्धाश्चाऽऽसन् परस्परम् । बहुशास्त्रश्रुतेर्नापुः स्वोपास्यैकेशनिश्चयम् ।।७।। तत्रस्थं दाक्षिणात्यं ते बहुशास्त्रविदं द्विजम् । नाम्ना हरिहराचार्यमपृच्छन्नेकदा नृप! ।।८।। आचार्यवर्य! पृच्छामो वयं त्वां बहुवित्तमम् । तच्छ्रुत्वैव यथावत्त्वमुत्तरं दातुमर्हसि ।।९।। गोलोकेऽथ च वैकुण्ठे भगवान् ब्रह्मपत्तने । अस्तीति श्रूयते लोके तथैव क्षीरसागरे ।।१०।। चतुर्भुजश्चाष्टभुजो द्विभुजश्चापि सोऽच्युतः । श्रूयतेऽतस्त्वमाख्याहि को वा ध्येयो मुमुक्षुभिः ।।११।। रामं कृष्णं नृसिंहं च भक्ताः केचिदुपासते । अतस्त्वं भगवद्भक्तो ब्रूहि नः स्वविनिश्चितम् ।।१२।।** सुव्रत उवाच – **इति पृष्टः स तैर्विप्रो भूरिदम्भविचक्षणः । राजकीयैः सेव्यमानस्तर्कबुद्धिरुवाच तान् ।।१३।। द्विजाः! शृणुत मद्वाक्यं यूयं हि स्थ मुमुक्षवः । अतो हितं हि युष्माकं कथयामि सुनिश्चितम् ।।१४।। य ईश्वरोऽस्ति भगवान् गोलोकादिषु धामसु । शास्त्रेषूक्तः स तु कलौ साक्षात् प्राप्यो न कस्यचित् ।।१५।। तस्मात्तस्यैव सततं नामसङ्कीर्तनं द्विजाः! । यूयं कुरूत तेनैव भुक्तिं मुक्तिं च यास्यथ ।।१६।। कृते यद्ध्यायतो**

અધ્યાય : ૩૪

વડોદરામાં મુક્તાનંદ મુનિનો વાદીઓની સાથે સુંદર શાસ્ત્રાર્થરૂપી સમાગમ થયો તે નિરૂપણ કરેલો છે.

પ્રતાપસિંહ રાજા બોલ્યા : હે સુવ્રત મુને ! ભગવાન શ્રીહરિએ મુક્તાનંદ મુનિને વટપત્તન મોકલ્યા તે મુનિ ત્યાંના નાના પ્રકારના મતવાદીઓને જીતીને વૃત્તાલય આવ્યા. (૧) હે ગુરો ! આ મેં તમારાથી સાંભળ્યું, મુક્તાનંદ મુનિએ વાદીજનોને કયા પ્રકારે પરાભવ પમાડ્યા ? શ્રીહરિના પ્રતાપથી સર્વજ્ઞપણાને પામેલા તમો આ મુક્તાનંદમુનિનું વૃત્તાંત મને કહેવા માટે યોગ્ય છો. (૨) **સુવ્રત મુનિ કહે છે :** હે રાજન્ ! વટપત્તનમાં રામચંદ્ર નામના બ્રાહ્મણ હતા. અને રામચંદ્રના સગા ભાઈ હરિશ્ચંદ્ર હતા તે બંને મહાબુદ્ધિશાળી હતા. (૩) ઘણાં શાસ્ત્રોના અધ્યયન કરનારા, વિશેષપણે આયુર્વેદના પારને પામેલા, રાજાના માનીતા, ધર્મનિષ્ઠ, આસ્તિક અને સત્-અસત્ના વિવેકી પુરુષો હતા. (૪) પોતાના આચારથી શુદ્ધ, વેદ અને શાસ્ત્રના અર્થોમાં નિપુણ, આસ્તિક, રાજાના માનીતા શોભારામ નામના બીજા બ્રાહ્મણ વડોદરામાં હતા. (૫) સિંહજીત રાજાના મંત્રી બહુ શાસ્ત્રના શ્રવણવાળા નારૂપંત નામના દક્ષિણી બ્રાહ્મણ હતા. તથા નારૂપંતના સમાન ચિમનરાય નામના એક ક્ષત્રિયવીર હતા. (૬) આ રામચંદ્રાદિ **પાંચ મુમુક્ષુઓ** પરસ્પર સ્નેહવાળા હતા. ઘણાં શાસ્ત્રોના શ્રવણથી પોતાને આરાધનીય એક ઈશ્વરનો નિશ્ચય પામ્યા નહિ. (૭) હે રાજન્ ! રામચંદ્રાદિ પાંચ જણા એક સમયે વટપત્તનમાં રહેલા દક્ષિણ દેશના બહુ શાસ્ત્ર જાણનારા **હરિહરાચાર્ય** નામના બ્રાહ્મણને પૂછતા હતા. (૮) હે આચાર્યવર્ય ! ઘણા શાસ્ત્રોના અધ્યયન કરનારા તમોને અમો પૂછીએ છીએ. અમારું વચન સાંભળીને તમો યથાર્થપણે અમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા યોગ્ય છો. (૯) ભગવાન ગોલોક, વૈકુંઠ અને બ્રહ્મપુરમાં અને તે પ્રકારે ક્ષીરસાગરમાં વર્તે છે. આ પ્રમાણે લોકમાં અને શાસ્ત્રમાં સાંભળવામાં આવે છે. (૧૦) તે અચ્યુત ભગવાન ચાર ભુજાવાળા, આઠ ભુજાવાળા, બે ભુજાવાળા પણ સાંભળવામાં આવે છે. માટે મુમુક્ષુઓએ કેવા પ્રકારના ભગવાનનું ધ્યાન કરવું તે તમો કહો. (૧૧) કેટલાંક ભક્તો રામને, કેટલાંક કૃષ્ણને, કેટલાંક નૃસિંહને ઉપાસે છે. માટે ભગવાનના ભક્ત તમોએ પોતાના મનમાં કરેલો નિશ્ચય અમોને કહો. (૧૨) આ પ્રકારે રામચંદ્રાદિએ પૂછાયેલા અત્યંત દંભાચરણમાં પ્રવીણ, રાજાના સભાસદોએ સેવાયેલા, તર્કબુદ્ધિમાં નિપુણ હરિહરાચાર્ય બ્રાહ્મણે રામચંદ્રાદિને કહ્યું. (૧૩) હે દ્વિજો ! મારું વાક્ય સાંભળો કારણકે તમો મુમુક્ષુઓ છો માટે તમારું મેં સારી રીતે નિર્ણય કરેલું હિત કહું છું. (૧૪) ગોલોકાદિ ધામોમાં જે સર્વેશ્વર ભગવાન છે તે તો શાસ્ત્રોમાં કહેલા છે પરંતુ કળિયુગમાં કોઈને પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ય નથી. (૧૫) હે બ્રાહ્મણો ! માટે કળિયુગમાં પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રાપ્તિના અભાવથી ભગવાનનું નામ સંકીર્તન જ તમો નિરંતર કરો તેનાથી જ ભુક્તિ અને મુક્તિ પામશો. (૧૬) સત્યયુગમાં વિષ્ણુને

विष्णुं त्रेतायां यजतो मखैः । द्वापरे परिचर्यायां कलौ तद्धरिकीर्तनात् ॥१७॥ इति भागवतोक्तेश्च भक्तिर्नान्या कलौ ततः । तपो योगश्च नियमाः कलौ साध्या न वै नृभिः ॥१८॥ त्रियुगत्वात्तथा विष्णोर्नावतारोऽत्र तस्य च । अतोऽ परोक्षानुभवः कथामात्रं न वस्तुतः ॥१९॥ सुव्रत उवाच – **एवमुक्ता द्विजास्तेन ते तद्वाक्यप्रतीतयः । कलौ केवलनाम्नैव निश्चिक्युः श्रेय आत्मनः ॥२०॥ ततो विवादं चक्रुस्ते तत्र तत्र च शास्त्रिभिः । स्वमतं स्थापयन्ति स्म सभासु बहुयुक्तिभिः ॥२१॥ विदुषो युक्तिनिपुणान् राजमान्यांश्च तान्नृप! । जेतुं शशाक न क्वापि सभायां कोऽपि पूरुषः ॥२२॥ भक्तानां तु हरेः प्राय उपहासं त आचरन् । प्रत्यक्षभगवत्प्राप्त्या श्रेयः स्यादिति वादिनाम् ॥२३॥ अथ ते नाथजिद्भक्तगृहे शुश्रुवुरागतम् । मुक्तानन्दं हरेर्भक्तमुख्यं प्राक्श्रुतसद्गुणम् ॥२४॥ ततः संहत्य पञ्चापि तद्दर्शनमिषेण ते । आजग्मुस्तस्य निकटं स्थितस्य जनसंसदि ॥२५॥ मानितास्तेन मुनिना तं प्रणम्य च तत्पुरः । निषेदुः प्रहसद्वक्त्रा विनीता इव साधवः ॥२६॥ पौराणिकाः शास्त्रिणश्च बहवो वैष्णवास्तथा । तत्राजग्मुः शाम्भवाश्च प्रेक्षकाश्चेतरे जनाः ॥२७॥ ततः सभायां जनसङ्कुलायां तान्प्रष्टुमुत्कान् स्फुरदोष्ठयुग्मान् । स्मरन्स्वचित्ते हरिमेव मुक्तानन्दो जगाद क्षितिपाल! पूर्वम् ॥२८॥** इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्रियुगशब्दार्थनिर्णये वादिप्रतिवादिसमागमनिरूपणनामा चतुस्त्रिंशोऽध्यायः ॥३४॥

ધ્યાનયોગથી ઉપાસના કરનાર પુરુષને જે ફળ થાય છે અને ત્રેતાયુગમાં **યજ્ઞોથી** વિષ્ણુને આરાધન કરનાર પુરુષને જે ફળ થાય છે. અને દ્વાપરયુગમાં તંત્રોક્ત **પરિચર્યા-વિધિથી** જે ફળ થાય છે તે સર્વ ફળ **કળિયુગમાં હરિકીર્તનથી** અર્થાત્ ભગવાનના **નામોચ્ચારણ માત્રથી** જ થાય છે. (૧૭) આ પ્રકારના ભાગવતના વચનથી નામસંકીર્તનથી બીજી કોઈ ભક્તિ કળિયુગમાં નથી. તથા તપ, યોગ, શૌચાદિ નિયમો અને અહિંસાદિ યમો પણ કળિયુગમાં મનુષ્યોએ સિદ્ધ કરવા યોગ્ય નથી જ. (૧૮) તે પ્રકારે વિષ્ણુનો સત્યયુગ, દ્વાપર અને ત્રેતાયુગમાં જન્મ હોવાથી **ત્રિયુગ** સંજ્ઞા છે તેથી વિષ્ણુનો અવતાર કળિયુગમાં ન જ હોય માટે **ભગવાનનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન** કથાશ્રવણમાત્ર અનુભવ કરવા યોગ્ય છે. પરમાર્થથી તો થતું નથી. (૧૯) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે હરિહરાચાર્યે કહેલા રામચંદ્રાદિ બ્રાહ્મણો હરિહરાચાર્યના વચનમાં વિશ્વાસવાળા સતા (પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રાપ્તિથી થતું) કલ્યાણ કેવળ નામથી જ નિશ્ચય કરતા હતા. (૨૦) રામચંદ્રાદિ તે સ્થાનોમાં શાસ્ત્રજ્ઞ વિપ્રોની સાથે વિવાદ કરતા હતા. સભાઓમાં ઘણી યુક્તિઓથી **પોતાનો મત સ્થાપન** કરતા હતા. (૨૧) હે રાજન્ ! પંડિતો-યુક્તિ યુક્ત વચન બોલવામાં નિપુણ-રાજાના માનીતા રામચંદ્રાદિને સભામાં જીતવા માટે કોઈ પણ પંડિત ક્યારેય પણ શક્તિમાન થયો નહિ. (૨૨) તે બ્રાહ્મણો **'પ્રત્યક્ષ ભગવાનની પ્રાપ્તિથી કલ્યાણ થાય'** આવી રીતે કહેનારા પ્રત્યક્ષ ભગવાન નારાયણમુનિના ભક્તોનો તો ઉપહાસ અતિશય કરતા હતા. (૨૩) પછી તે બ્રાહ્મણો પ્રત્યક્ષ ભગવાનના મુખ્ય ભક્ત નાથજીત આદિક ભક્તોના મુખથી પહેલાં સાંભળ્યા છે ગુણો જેના એવા મુક્તાનંદમુનિને નાથજી ભક્તના ગૃહમાં આવેલા સાંભળતા હતા. (૨૪) પછી તે **રામચંદ્રાદિ** પાંચ જણ પણ મળીને મુક્તાનન્દ મુનિના દર્શનને ઉદ્દેશીને જનોની સભામાં રહેલા મુક્તાનન્દ મુનિની **સમીપ**માં આવ્યા. (૨૫) મુક્તાનન્દ મુનીન્દ્રે સન્માન કરાયેલા-હાસ્ય યુક્ત મુખવાળા-સાધુઓ હોય ને શું ? એમ ઉપરથી વિનયવાળા રામચંદ્રાદિ મુક્તાનન્દમુનિને પ્રણામ કરી તેમની આગળ બેઠા. (૨૬) લક્ષ્મીરામાદિ ઘણા પુરાણ જાણનારા બ્રાહ્મણો અને રઘુનાથ વગેરે શાસ્ત્રના પારને પામેલા બ્રાહ્મણો અને દેવશંકર વગેરે વૈષ્ણવ ભક્ત બ્રાહ્મણો તથા જયશંકર વગેરે શંકર ભક્તો અને બીજા પ્રેક્ષકજનો તે **સભા**માં આવ્યા. (૨૭)

હે ક્ષિતિપાલ ! પછી પોતાના ચિત્તમાં પોતાના ઈષ્ટદેવ પ્રત્યક્ષ ભગવાનને જ સ્મરણ કરતા મુક્તાનન્દ મુનિ, ઘણા જનોની ભીડવાળી સભામાં પ્રશ્નો કરવા માટે ઉત્સાહિત મનવાળા અને તેથી જ ચલાયમાન છે બંને હોઠ જેમના એવા તે રામચંદ્રાદિ પાંચ પ્રત્યે પ્રથમ બોલ્યા. (૨૮)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે વાદિપ્રતિવાદિ સમાગમ નિરૂપણનામા ચતુસ્ત્રિંશોઽધ્યાયઃ (૩૪)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

मुक्तानन्द उवाच - **प्रष्टव्यं यदि किञ्चित्स्याद्युष्माकं हृदये द्विजाः! । तर्हि पृच्छत मामद्य यूयं शास्त्रानुसारतः ॥१॥** सुव्रत उवाच - **इत्युक्ता मुनिना ते तु जिज्ञासुजनवन्नृप! । गूढाशयास्तं पप्रच्छुः सर्वेषां शृण्वतां नृणाम् ॥२॥** वादिन ऊचुः- **श्रेय आत्यन्तिकं नृणामिह केन भवेन्मुने! । तत्साधनं यथाशास्त्रं निश्चितं ब्रूहि नोऽधुना ॥३॥ इति पृष्टः स तैः प्रश्नं सर्वसंशयनाशनः। तदाशयबुभुत्सुस्तान्प्रोवाच मुनिसत्तमः ॥४॥** मुक्तानन्द उवाच - **एतावत्कालपर्यन्तं भवद्भिः किंनु निश्चितम् । स्वश्रेयः-साधनं तन्मे यूयं वदत सुव्रताः! ॥५॥** वादिन ऊचुः- **नामसङ्कीर्तनं विष्णोः कलिकल्मषनाशनम् । निःश्रेयसकरं नूनमित्यस्माभिर्विनिश्चितम् ॥६॥** मुक्तानन्द उवाच - **हृदये भगवन्मूर्तिं यथादृष्टां विभावयन् । यः कीर्तयति नामानि स नाम-फलमाप्नुयात् ॥७॥ मनो यस्य तु विभ्रान्तं धावत्येव समन्ततः । सांसारिकपदार्थेषु तस्य किं हरिनामभिः ॥८॥ नारायणस्य ध्येयस्य विना प्रत्यक्षदर्शनम् । नामकीर्तनवेलायां कुतः स्यात्तस्य दर्शनम् ॥९॥ दृष्टान् ग्राम्यान् पदार्थांश्च हृदये ध्यायतोऽनिशम्। नामकीर्तनमात्रेण मोक्षो भवति दुर्लभः ॥१०॥ नाममात्रेण मोक्षश्चेत्त्रिकाण्डविषयास्तदा । व्यर्था भवेयुर्निगमाः साधनानि च सर्वशः ॥११॥ तथासति तु युष्माकं वेदबाह्यं मतं भवेत् । मोक्षेऽपरोक्षानुभवो हेतुर्नो नैगमो मतः ॥१२॥ कीर्तनेन हरेर्नाम्नां स्यात्पुण्यं चाघसङ्क्षयः । सद्यः संसृतिमोक्षस्तु स्यात्तत्प्रत्यक्षदर्शनात् ॥१३॥**

અધ્યાય : ૩૫

શ્રીહરિના અવતારો કળિયુગમાં પણ હોય છે તેનું નિરૂપણ તે તે પ્રમાણોના બતાવવાપૂર્વક કરેલું છે.

મુક્તાનંદ મુનિ બોલ્યા : હે બ્રાહ્મણો ! જો તમારા હૃદયમાં કંઈ પૂછવાનું હોય તો તમો શાસ્ત્રાનુસારે હાલમાં જ મને પૂછો. (૧) હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે મુક્તાનંદમુનિએ કહેલા **તે બ્રાહ્મણો** ગુપ્ત અભિપ્રાય વાળા મુમુક્ષુજનોની માફક સર્વ મનુષ્યોને સાંભળતા સતા મુક્તાનંદમુનિને પૂછતા હતા : (૨) હે મુને ! કળિયુગમાં મનુષ્યોનું આંત્યંતિક કલ્યાણ કયા સાધનથી થાય ? તે સાધન નિશ્ચિત જેમ હોય તેમ શાસ્ત્રાનુસાર અમોને હાલમાં જ કહો. (૩) હે રાજન્ ! રામચંદ્રાદિએ પ્રશ્ન પૂછેલા સર્વ સંશય નાશ કરનારા સાધુશ્રેષ્ઠ **મુક્તાનંદમુનિએ** તેમનો આશય જાણવા માટે ઈચ્છતા સતા રામચંદ્રાદિને કહ્યું. (૪) હે સુવ્રતાઃ ! તમોએ આટલા સમય સુધી પોતાના કલ્યાણનું સાધન શું માનેલું છે ? મને સત્ય જ કહો. (૫) **વાદીઓ બોલ્યા,** હે મુને ! કળિયુગના પાપને નાશ કરનાર વિષ્ણુનું નામ સંકીર્તન નિશ્ચે કલ્યાણકારી છે. આવો અમોએ નિશ્ચય કર્યો છે. (૬)

મુક્તાનન્દમુનિ બોલ્યા : (કેવળ ભગવાનના નામોચ્ચારણથી કલ્યાણ થાય નહિ પરંતુ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના શરણને પામીને તેમની મૂર્તિના ધ્યાનપૂર્વક નામોચ્ચારણથી જ કલ્યાણ થાય એમ પોતાના હૃદયમાં રાખીને બોલ્યા :) હે બ્રાહ્મણો ! જે પુરુષ, જેવું જોયું હોય તેવું ભગવાન શ્રીકૃષ્ણનું પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ પોતાના મનમાં ધ્યાન કરતા સતા ભગવાનના નામો ઉચ્ચારણ કરે છે તે પુરુષ નામસંકીર્તનનું ફળ પામે. (૭) જે પુરુષનું મન વેગપૂર્વક સાંસારિક પદાર્થોમાં જ સર્વ ઠેકાણે દોડે છે તે પુરુષને ભગવાનના નામોચ્ચારથી કંઈ પણ ફળ થાય નહિ. (૮) ધ્યાન કરવા યોગ્ય નારાયણના પ્રત્યક્ષ દર્શન વિના નામના સંકીર્તનવેળામાં નારાયણનું દર્શન ક્યાંથી થાય ? (૯) જાગ્રત અવસ્થામાં જોયેલા માયિક પંચવિષય સંબધી વસ્તુઓને હૃદયમાં નિરંતર ચિંતવન કરનાર માણસને નામ સંકીર્તનમાત્રથી મોક્ષ દુર્લભ છે. (૧૦) જો નામ માત્રથી મોક્ષ થાય તો કર્મ - જ્ઞાન અને ઉપાસનાના વિષયભૂત વેદો વ્યર્થ થાય. સર્વ સાધનો અને વેદમાં કહેલા શમ-દમાદિ મોક્ષના કારણો વ્યર્થ થાય. (૧૧) વેદ અને વેદોક્ત સાધનોના વ્યર્થપણાનો સ્વીકાર કરતા હોય તો તમારો મત વેદ બાહ્ય થાય. અમારો સિદ્ધાંત વેદ પ્રતિપાદિત છે. ભગવત્સ્વરૂપનું પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન મોક્ષમાં કારણ છે. એ સિદ્ધાંત 'तमेव विदित्वाऽतिमृत्युमेति' પરમાત્માને જાણીને જ મૃત્યુને તરી જાય છે. 'तमेवं विद्वानमृत इह भवति' તે પરમાત્માને જાણનારો આ લોકમાં મરણધર્મ રહિત થાય છે. અર્થાત્ મુક્તિને પામે છે ઈત્યાદિ શ્રુતિ છે. (૧૨) હરિના નામના કીર્તનોથી પુણ્ય થાય અને પાપનો નાશ થાય. તત્કાલ જ સંસારથી મોક્ષ તો ભગવાનના પ્રત્યક્ષ જ્ઞાનથી થાય. (૧૩) માટે તમોએ પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વરને જોયેલા છે (સાક્ષાત્કાર કરેલો છે ?) અથવા નથી જોયા, જો જોયા હોય તો મોક્ષને પામેલા છો. જો ના જોયા હોય તો તેમના દર્શન માટે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

तस्माद्भवद्भिर्दृष्टोऽस्ति साक्षान्नारायणो न वा । दृष्टश्चेत्सिद्धिमाप्ताः स्थ न चेत्तत्कुरुतोद्यमम् ॥१४॥ वादिन ऊचुः- धर्मभक्त्यवबोधाख्यं वैदिकं साधनं तु यत् । क्षणभङ्गुरदेहैस्तद्दुष्करं हि कलौ नृभिः ॥१५॥ नाममात्रेण कल्याणमस्माभिस्तन्मतं हरेः । घोरे कलियुगे तस्य कुतः प्रत्यक्षदर्शनम् ॥१६॥ अजामिलो महापापी नामोच्चारणमात्रतः । नारायणस्य सम्प्राप मुक्तिं त्वमपि वेत्सि तत् ॥१७॥ मुक्तानन्द उवाच – नाममात्रेण या मुक्तिः सा तु ज्ञेयाऽघसञ्चयात् । यमपाशाच्च वेत्युक्तं श्रीमद्भागवते द्विजाः! ॥१८॥ नामोच्चारणमाहात्म्यं हरेः पश्यत पुत्रकाः! । अजामिलोऽपि येनैव मृत्युपाशादमुच्यत ॥१९॥ तस्मात्सङ्कीर्तनं विष्णोर्जगन्मङ्गलमंहसाम् । महतामपि कौरव्य विद्ध्येकान्तिकनिष्कृतम् ॥२०॥ अजामिलो नाममात्रान्मुक्तिं प्रापेति चेन्मतम्। गङ्गाद्वारे कुतस्तर्हि स योगाभ्यासमाचरत् ॥२१॥ अतः स तु हरेर्नाम्ना मुक्तोऽघेभ्यस्तथा यमात् । मुक्तिं तु विष्णुभृत्यानां दृष्ट्या प्रापेति वच्म्यहम् ॥२२॥ कलौ युगे न प्रत्यक्षो हरिः स्यादिति यद्वचः । सत्पुंसा तन्न केनापि कथ्यते वेदवेदिना ॥२३॥ नारायणावतारोऽत्र हरिरस्ति गुरुर्हि नः । सहस्त्रशो जनैस्तस्य मया चैश्वर्यमीक्षितम् ॥२४॥ सहजानन्दनाम्ना स प्रसिद्धो वर्ततेऽधुना । असदेव मतं तस्माद्भवद्भिर्यदुदीरितम् ॥२५॥ प्रमाणेभ्यो हि सर्वेभ्यः प्रत्यक्षं बलवत्तरम् । अनुमानादिभिस्तस्य बाधः कर्तुं न शक्यते ॥२६॥ शृणुतान्यच्च वक्ष्यामि रहस्यं शास्त्रसम्मतम् । हेतुर्हर्यवतारस्य ज्ञेयः सच्छास्त्रतो बुधैः ॥२७॥ धर्मग्लानिर्यदा भूमौ जायते दुर्जनैः कृता । तदाऽवतारं गृह्णाति हरिः शास्त्रेष्वितीर्यते ॥२८॥ दैत्या हिंसानुरक्ताश्च अवध्याः सुरसत्तमैः । राक्षसाश्चापि लोकेऽस्मिन् यदोत्पद्यन्ति

ઉદ્યમ કરો. (૧૪) **વાદીઓ કહે છે** : હે મુને ! ધર્મ-ભક્તિ અને જ્ઞાન છે નામ જેનું એવું જે વેદોક્ત સાધન તે તો કળિયુગમાં ક્ષણમાં નાશ પામનારા શરીરોવાળા મનુષ્યોથી દુષ્કર છે, જ. (૧૫) માટે અમોએ હરિના નામમાત્રથી કલ્યાણ માનેલું છે. ઘોર કળિયુગમાં શ્રીહરિનાં પ્રત્યક્ષ દર્શન ક્યાંથી થાય ? અર્થાત્ થાય નહિ. (૧૬) મહાપાપી અજામિલ નારાયણના નામોચ્ચારણ માત્રથી મુક્તિ પામ્યા હતા તે કથા તમો પણ જાણો છો. (૧૭)

આ પ્રમાણે વાદીઓએ કહેલા મુક્તાનંદ મુનિ બોલ્યા : હે બ્રાહ્મણો ! નામમાત્રથી જે મુક્તિ તે તો પાપના સમુદાયથી મુક્તિ જાણવી અથવા યમના પાશથી જાણવી. આ પ્રકારે **શ્રીમદ્ ભાગવતમાં** કહ્યું છે. (૧૮) હે દૂતો ! ભગવાનના નામોચ્ચારણનું માહાત્મ્ય જુઓ. જે નારાયણ નામના ઉચ્ચારણ માત્રથી **અજામિલ** પણ મૃત્યુના પાશથી **મુક્ત** થયો. (આ પોતાના દૂતો પ્રત્યે ધર્મરાજાનું વચન છે.) (૧૯) હે પરીક્ષિત રાજન્ ! માટે જગતમાં મંગલરૂપ વિષ્ણુનું સંકીર્તન મોટાં પાપોનું એક જ **પ્રાયશ્ચિત્ત** છે એમ જાણો. (આ પરીક્ષિતના પ્રત્યે શુકદેવનું વચન છે.) (૨૦) હે બ્રાહ્મણો ! જો અજામિલ કેવળ નામમાત્રના ઉચ્ચારણથી જ મુક્તિને પામ્યો આવો તમારો સિદ્ધાંત છે તો અજામિલે ગંગાદ્વારમાં યોગાભ્યાસ શા માટે કર્યો ? (૨૧) માટે અજામિલ હરિના નામોચ્ચારથી તો પાપ તથા યમના પાશથી મુક્ત થયો. મુક્તિ તો ભગવાનની ઉપાસનાથી, ભગવાનના સાધર્મ્યને પામેલા પાર્ષદોની દૃષ્ટિથી પામ્યા. આ પ્રમાણે હું કહું છું. (૨૨) કળિયુગમાં હરિ પ્રત્યક્ષ પ્રાદુર્ભાવ પામેલા ના હોય આવું જે વચન તે વેદ જાણનારા કોઈ પણ સત્પુરુષે કહ્યું નથી. (૨૩) આ કલિયુગમાં **અમારા ગુરુ હરિ,** નારાયણના અવતાર **પ્રત્યક્ષ નારાયણ**નો પ્રાદુર્ભાવ છે. તેમનું ઐશ્વર્ય-પરમેશ્વરપણાને અસાધારણ જણાવનાર પ્રભાવ હજારોહજાર માણસો અને મેં પ્રત્યક્ષ જોયું છે. (૨૪) શ્રીહરિ **હાલમાં સહજાનંદ નામથી** પ્રસિદ્ધ વિરાજે છે. માટે તમોએ જે કળિયુગમાં ભગવાનનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ ન થાય એ સિદ્ધાંત કહ્યો તે મત નિર્મૂળ છે. (૨૫) સર્વ પ્રમાણો-**અનુમાનાદિ** પ્રમાણોથી **પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ** અતિશય બળવાન છે માટે જ અનુમાનાદિ પ્રમાણો પ્રત્યક્ષ પ્રમાણને યુક્તિથી ખંડન કરવા માટે શક્તિમાન નથી. (૨૬)

વળી હે બ્રાહ્મણો ! શાસ્ત્રસંમત બીજું રહસ્ય કહું છું તે તમો સાંભળો. પંડિતોએ શ્રીહરિના પ્રાદુર્ભાવનું કારણ સત્શાસ્ત્રથી જાણવું. (૨૭) જ્યારે પૃથ્વીમાં આસુરજનોએ કરેલી ધર્મગ્લાનિથી **ધર્મનો ક્ષય થાય છે** ત્યારે શ્રીહરિ અવતાર ગ્રહણ કરે છે. આ પ્રકારે શાસ્ત્રમાં કહેવાય છે. (૨૮) પ્રાણીહિંસામાં પ્રીતિવાળા, અતિ ઘાતકી, દેવેન્દ્રાદિથી વિનાશ ના થઈ શકે તેવા દૈત્યો અને રાક્ષસો પણ આ લોકમાં જે સમયે ઉત્પન્ન થાય છે. તે સમયે હું મારા એકાંતિક ભક્તોનાં ગૃહોમાં પ્રાદુર્ભાવ પામું છું. હું માનુષ્યદેહમાં પ્રવેશ પામીને સર્વ અધર્મની પ્રવૃત્તિભૂત દૈત્યો અને રાક્ષસો વગેરેના સમૂહનો નાશ કરીને ધર્મની પ્રવૃત્તિ કરું છું. (૨૯-૩૦) હે શુભવ્રતવાળા ! આ પ્રમાણે **ભારતમાં** જનાર્દન ભગવાન માર્કંડેય મુનિને કહે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

दारुणाः ॥२९॥ तदाहं सम्प्रसूयामि गृहेषु शुभकर्मणाम् । प्रविष्टो मानुषं देहं सर्वं प्रशमयाम्यहम् ॥३०॥ इत्थं हि भारते प्राह मार्कण्डेयं जनार्दनः । वदामि भगवद्गीतावाक्यं वोऽथ शुचिव्रताः! ॥३१॥ यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत! । अभ्युत्थानमधर्मस्य तदात्मानं सृजाम्यहम् ॥३२॥ परित्राणाय साधूनां विनाशाय च दुष्कृताम् । धर्मसंस्थापनार्थाय सम्भवामि युगे युगे ॥३३॥ इति श्रीभगवद्गीतावाक्यं जानीत सुव्रताः! । प्रमाणानां प्रमाणं हि गीता भागवती मता ॥३४॥ श्रीमद्भागवतं चापि प्रमाणं बलवत्तरम् । वेदशास्त्रपुराणानां सारभूतं यतोऽस्ति तत् ॥३५॥ यदा ह्यधर्मेण तमोधियो नृपा जीवन्ति तत्रैष हि सत्त्वतः किल । धत्ते भगं सत्यमृतं दयां यशो भवाय रूपाणि दधद्युगे युगे ॥३६॥ यो नः सपत्नैर्भृशमर्द्यमानान् देवर्षितिर्यङ्नृषु नित्य एव । कृतावतारस्तनुभिः स्वमायया कृत्वात्मसात्पाति युगे युगे च ॥३७॥ इत्यादीनि च वाक्यानि श्रीमद्भागवताभिधे । पुराणे शतशः सन्ति चिन्तनीयानि तान्यपि ॥३८। अधर्मवृद्धिर्नास्त्येव कलौ युष्मन्मतेऽत्र किम् । धर्म एवास्ति किं पुष्टो नावतारो यतो हरेः ॥३९॥ अन्यच्च भक्ताः! शृणुत मद्वाक्यं वो हितावहम् । येऽवतारः कलौ विष्णोर्नेत्यूचुस्तान् हि पृच्छत ॥४०॥ भारतं पञ्चमो वेदस्तत्र भागवते तथा । नरनारायणस्यास्ति कथा कृष्णार्जुनाकृतेः ॥४१॥ कलावेव तयोर्जन्म तथा बुद्धस्य कल्किनः । यदुच्यते पुराणादौ तत्किं सत्यमुतानृतम् ॥४२॥ धर्मप्रवर्तकाश्चान्ये आचार्याः कलिसम्भवाः । अवतारा हरेः शिष्टैः कथ्यन्ते तच्च किं मृषा ? ॥४३॥ अतः कलौ न मन्यन्ते

છે. હવે **ભગવદ્‌ગીતાનું વાક્ય** તમોને કહું છું : (૩૧) હે ભારત ! જ્યારે જ્યારે ધર્મની પડતી થાય છે અને અધર્મની ઉન્નતિ થાય છે ત્યારે હું આવિર્ભાવ પામું છું. એકાંતિક સાધુઓના રક્ષણ માટે અને દુષ્કર્મ કરનારાઓના વિનાશ માટે અને એકાંતિક ધર્મની સ્થાપના માટે યુગે યુગે આવિર્ભાવ પામું છું. (૩૨-૩૩) હે શુદ્ધ ધર્મના વ્રતવાળા ! આ પ્રમાણે ભગવદ્‌ગીતાનું વાક્ય જાણો. શ્રીકૃષ્ણે કહેલી **ગીતા** ભારતના ઉદ્યોગપર્વમાં જે સર્વે પ્રામાણિક ગ્રંથોમાં **અતિ પ્રમાણરૂપ** માનેલી છે જ. (૩૪) **શ્રીમદ્‌ભાગવતપુરાણ** પણ અતિ બળવાન પ્રમાણરૂપ છે કારણકે તે **વેદશાસ્ત્ર પુરાણોના સારભૂત છે.** (૩૫) જે સમયે તમોગુણથી આવૃત્ત બુદ્ધિવાળા રાજાઓ અધર્મ પ્રવૃત્તિપૂર્વક આચરણોથી જીવે છે તે સમયે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન દુષ્કૃત કરનારા રાજાઓના વિનાશપૂર્વક અને ધર્મપ્રવૃત્તિપૂર્વક સાધુપુરુષોના અભ્યુદય માટે પ્રત્યેક યુગમાં પારમૈશ્વર્યાદિ પોતાના સ્વભાવે સહિત અવતારોને ધારણ કરતા સતા ઐશ્વર્ય, સત્યવચન, પુણ્યકર્મ, દયા અને યશ ધારણ કરે છે. (૩૬) જે ભગવાન નિત્યસિદ્ધ દિવ્યાકૃતિ સતા જ પોતાના સંકલ્પથી યુગે યુગે દેવ, ઋષિ, પશુ અને મનુષ્યોમાં વામન, પરશુરામ, મત્સ્ય, રામચંદ્રાદિ મૂર્તિઓથી પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા સતા જ અમારા શત્રુ જે દૈત્યોથી અતિશય પીડા પમાડેલા અમોને પોતાના કરીને રક્ષણ કરે છે. (૩૭) **આ વગેરે સોએ સો વાક્યો શ્રીમદ્‌ભાગવત નામના પુરાણમાં છે** તે વચનો પણ ચિંતન કરવા યોગ્ય છે. (૩૮) આ કળિયુગમાં તમારા મતમાં અધર્મની વૃદ્ધિ નથી શું ? ધર્મ પુષ્ટ જ છે શું ? જેથી હરિનો અવતાર ન હોય, **અમોએ તો** અધર્મ વૃદ્ધિ અને ધર્મની અતિ ક્ષીણતા જોઈને અધર્મના વિનાશ માટે ને **ધર્મની પુષ્ટિ માટે ભગવાનનો અવતાર હોય.** એમ **નિર્ણય** કર્યો છે. (૩૯) હે ભક્તો ! તમારા હિતનું વહન કરનાર બીજું મારું વાક્ય સાંભળો. કળિયુગમાં વિષ્ણુનો અવતાર ના જ થાય આ પ્રમાણે જે બોલે છે તે પુરુષોને જ પૂછો : ભારત પાંચમો વેદ છે તે ભારતમાં તથા ભાગવતમાં કૃષ્ણ અને અર્જુનની આકૃતિવાળા નરનારાયણની કથા છે. કૃષ્ણ અને અર્જુનનો જે જન્મ તથા બુદ્ધ નામના ભગવાનનો અને કલ્કિ ભગવાનનો જન્મ તે પુરાણાદિમાં કળિયુગમાં જ કહ્યો છે. તે તેઓના જન્મની કથા શું સત્ય છે ? અથવા શું તે અસત્ય છે ? (૪૦-૪૧-૪૨) વળી કળિયુગમાં ઉત્પન્ન થનારા ધર્મપ્રવર્તક બીજા રામાનુજાચાર્ય વગેરે ભાગવત શ્રેષ્ઠ ઉપાસકોએ હરિના અવતારો કહેલા છે તે શું મિથ્યા છે ? (૪૩) માટે કહેલાં વાક્યોથી ભગવાનના અવતાર હોવાથી, જે જનો કળિયુગમાં હરિના અવતારને માનતા નથી તે જનોને શાસ્ત્રના રહસ્યનું જ્ઞાન નથી. આવો **નિશ્ચયાત્મક નિર્ણય** છે. (૪૪) વળી અલ્પ બુદ્ધિવાળા ધનપ્રાપ્તિને માટે લોકોને ઠગનારા તે જનો (કળિયુગમાં ભગવાનના અવતારોનો નિષેધ કરનારા પંડિતજનો) પોતાનાં વાક્યોમાં પુરાણ વાંચવા સમયમાં પોતે કહેલા કળિયુગમાં કૃષ્ણ-બુદ્ધાદિ ભગવાનના અવતારો છે એવાં વચનોમાં પણ પૂર્વાપરનો વિરોધ જાણતા નથી. (૪૫) અને તે જનો જે શ્રીકૃષ્ણનો

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

येऽवतारं हरेर्जनाः । तेषां शास्त्ररहस्यस्य ज्ञानं नास्तीति निश्चयः ॥४४॥ पूर्वापरविरोधं च स्ववाक्येष्वपि ते जनाः । न विदुर्मन्दमतयो धनार्थं जनवञ्चकाः ॥४५॥ यं निषेधन्ति च कलौ तत्कथामेव कुर्वते । तथापि तं न जानन्ति कृष्णो जातः कदेति ते ॥४६॥ मार्गः संसारिणामन्यो ह्यन्य एव मुमुक्षताम् । मुमुक्षुभिर्मुमुक्षूणामध्वा सेव्यो न चापरः ॥४७॥ ये ये मुमुक्षवो जातास्ते ते सत्सङ्गतो भुवि । सम्प्राप्ताः परां सिद्धिं भ्रष्टाश्चासन् कुसङ्गतः ॥४८॥ हरिर्न स्याद्यदि कलौ प्रत्यक्षो भूतले क्वचित् । सन्तः कुतस्तदात्र स्युः श्रयणीया मुमुक्षुभिः ॥४९॥ अपरोक्षपरब्रह्मसाक्षात्कारो हि लक्षणम्। सतां मुख्यतया प्रोक्तं कुतः स्यात्तद्धरिं विना ॥५०॥ यस्य यस्य पुरा मुक्तिर्जाता संसृतिबन्धनात् । हरेर्हरिजनानां वा सङ्गेनैवोदितास्ति सा ॥५१॥ कलौ तु नास्ति भगवांस्तं विना च न तज्जनाः । किमर्थं तर्हि मोक्षाशा कर्तव्यात्र मुमुक्षुभिः ॥५२॥ शास्त्रेषु नरदेहो हि मोक्षसाधनमुच्यते । तं प्राप्यापि न यो मुक्तः स चात्मघ्नोऽपि कथ्यते ॥५३॥ नृदेहमाद्यं सुलभं सुदुर्लभं प्लवं सुकल्पं गुरुकर्णधारम् । मयानुकूलेन नभस्वतेरितं पुमान्भवाब्धिं न तरेत्स आत्महा ॥५४॥ इत्यादिभिर्हि शतशो हरिवाक्यैर्नृदेहभाक् । अमुक्तः संसृतेर्योऽसावात्महेत्युच्यते बुधैः ॥५५॥ नरदेहं विना नैव देहेनान्येन कर्हिचित् । ज्ञानं स्यात्स्वात्मपरयोर्मुक्तिर्ज्ञानादृते न च ॥५६॥ दुर्लभो मानुषो देह इति सर्वैरुदीर्यते । अनेकसम्भावन्ते च

કળિયુગમાં નિષેધ કરે છે, કળિયુગમાં ઉત્પન્ન થયેલા શ્રીકૃષ્ણની કથા દર વર્ષે કરે છે તો પણ કૃષ્ણ ક્યારે ઉત્પન્ન થયા આ પ્રકારે શ્રીકૃષ્ણને જાણતા નથી. (૪૬) સંસારમાં આસક્ત મતિવાળા જનોનો માર્ગ બીજો છે અને મુમુક્ષુજનોનો માર્ગ જુદો છે. મુમુક્ષુજનોએ મુમુક્ષુઓનો માર્ગ સેવવો. સંસારીઓનો માર્ગ સેવવો નહિ. (૪૭) પૃથ્વીમાં જે જે મુમુક્ષુઓ થયા તે તે સાધુઓના સમાગમથી જ પરમ મોક્ષને પામ્યા છે. અસત્પુરૂષોના સમાગમથી ભ્રષ્ટતા પામેલા છે. (૪૮)

પૃથ્વીમાં કલિયુગમાં જ્યારે હરિ કોઈ સ્થાનમાં પણ પ્રત્યક્ષ આવિર્ભાવ ન પામ્યા હોય ત્યારે મુમુક્ષુજનોએ આશ્રય કરવા યોગ્ય સંતો આ લોકમાં ક્યાંથી હોય ? અર્થાત્ ન જ હોય. (૪૯) **પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો સાક્ષાત્ અનુભવ એ મુખ્યપણે સાધુપુરુષોનું લક્ષણ છે.** 'પ્રત્યક્ષ શ્રીકૃષ્ણદેવ ભગવાનને જે સમાશ્રિત અને તેમણે કહેલા ધર્મમાં રહેલાં તેમના ભક્તો તે સાધુઓ કહેલા છે.' આ **પંચરાત્રમાં** ત્રીજા રાત્રમાં કહ્યું છે. આવું **સાધુઓનું લક્ષણ** પ્રગટ ભગવાનના અવતાર વિના ક્યાંથી હોય ? (૫૦) પૂર્વે પણ જેને જેને સંસારના બંધનથી મુક્તિ થઈ છે તે મુક્તિ ભગવાન અથવા હરિજનોના સમાગમથી જ કહેલી છે. (૫૧) જો કળિયુગમાં જેના મતમાં પ્રત્યક્ષ ભગવાન નથી અને પ્રત્યક્ષ ભગવાનના અનુભવવાળા સાધુઓ નથી ત્યારે તો આ કળિયુગમાં મુમુક્ષુઓએ મોક્ષની આશા શા માટે કરવી ? અર્થાત્ ના જ કરવી રહે. (૫૨) વળી શાસ્ત્રોમાં મનુષ્યદેહ મોક્ષનું સાધન કહેવાય છે. જે મનુષ્ય, નરદેહને પામીને પણ મુક્તિને પામ્યો નથી તે મનુષ્ય આત્મહત્યારો કહેવાય છે. (૫૩) આ મનુષ્યદેહ સર્વ ફળનું મૂળ, અર્થાત્ જેનાથી ઉપાર્જીત કરેલાં સાધનોથી સર્વફળની પ્રાપ્તિ છે એવું-અતિ દુર્લભ, કરોડો ઉદ્યમથી પણ પામવા માટે અશક્ય-સુલભની માફક જણાતું, છતાં પૂર્વનાં સુકૃતોથી અથવા ભગવાનની પ્રસન્નતાથી પ્રાપ્ત થયેલું, સર્વસાધનમાં સમર્થ-નૌકારૂપ, સત્શાસ્ત્રમાં કહેલા લક્ષણથી યુક્ત ગુરુ આશ્રયમાત્રથી જ કર્ણધાર જેને છે, તેમણે કરાએલા સ્મરણથી અનુકૂળતાને પામેલા અનુકૂળ વાયુ સમાન મેં પ્રેરણા કરેલો મનુષ્યદેહ પામીને જે પુરુષ સંસાર સાગર તરે નહિ તે આત્મહત્યારો કહેવાય છે. (૫૪) ઈત્યાદિક અનેક ભગવદ્વાક્યોથી બુધ જનોએ 'મનુષ્યદેહને પામીને પણ જે સંસૃતિ થકી મુક્ત ન થાય તે **આત્મઘાતી** કહેલો છે. (૫૫) વળી નરદેહ વિના બીજા દેહથી ક્યારેય પણ જીવાત્મા-પરમાત્માનું જ્ઞાન ન થાય. જ્ઞાન વિના મુક્તિ થાય નહિ. 'ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः' આવી શ્રુતિ છે. (૫૬) વળી **'મનુષ્યદેહ દુર્લભ છે.'** આ પ્રકારે જનક રાજા વગેરે સર્વેએ કહેલું છે. મનુષ્યદેહ અનેક જન્મના અંતે અતિશય પુણ્યોથી અને હરિની પ્રસન્નતાથી પમાય છે. (૫૭) આવો મનુષ્યદેહ હાલમાં આપણને પ્રાપ્ત થયેલો છે તે સમયે મહાબળવાળો કળિયુગ છે. જે કળિયુગમાં સાંસારિક જનોએ હરિના પ્રાદુર્ભાવનો અભાવ જ કહેવાય છે. (૫૮) જ્યારે આ લોકમાં સત્યાદિ યુગ ભગવાનના પ્રાદુર્ભાવયુક્ત હોય ત્યારે તો જો પશુ વગેરેનો દેહ હોય તો ભગવાનના અવતારે સહિત સત્યયુગાદિ આપણને કયો અર્થ સિદ્ધ કરે ? (૫૯) આપણને સત્યાદિ ઘણા યુગો ગયા, સત્યાદિયુગોમાં

सोऽतिपुण्यैरवाप्यते ॥५७॥ सोऽस्माकमद्य सम्प्राप्तस्तदा त्वस्ति कलिर्महान् । अदर्शनं हरेरेव यत्र लोकैरुदीर्यते ॥५८॥ यदा युगं हि सत्यादि भवेदत्र तदा तु नः । पश्चादिरूपता स्याच्चेत्तर्हि कुर्यात्कृतादि किम् ॥५९॥ बहून्यतीतान्यस्माकं सत्यादीनि युगानि वै । तत्रापि न हरिः क्वापि श्रित इत्येव वेद्म्यहम् ॥६०॥ हर्याश्रयो यदि कृतो भवेदस्माभिरेकदा । मलमांसमये पिण्डे तर्हि स्यात्पतनं कुतः ॥६१॥ तस्माद्यदा मनुष्यत्वमस्माकं स्यात्तदा भुवि । हरेरप्यवतारोऽत्र भवेदित्यवधार्यताम् ॥६२॥ अन्यथा नात्महन्तृत्वं जीवस्योच्येत सज्जनैः । ततः कलावपि हरिर्भुवि स्यादित्यवैत वै ॥६३॥ हरेः समागमो न स्यात्कलौ चेन्मुक्तिसाधनम् । युगान्तरे जनास्तर्हि जन्मेच्छन्ति कुतः कलौ ॥६४॥ कृतादिषु प्रजा राजन्! कलाविच्छन्ति सम्भवम् । कलौ खलु भविष्यन्ति नारायणपरायणाः ॥६५॥ इति योगेश्वराः प्राहुर्जनकं नृपतिं पुरा । यदि नारायणो न स्यात्कुतः स्युस्तत्परा जनाः ॥६६॥ तस्मान्नारायणो नूनं सर्वदैव भवेद्भुवि । तं प्राप्य भक्तिः कर्तव्या भक्तैर्नवविधा ततः ॥६७॥ इति प्रोक्तं मया भक्ताः ! शास्त्रानुभवसम्मतम् । अत्र चेत्संशयः कश्चित्पुनः प्रश्नो विधीयताम् ॥६८॥ सुव्रत उवाच – सच्छास्त्रार्थैर्गुम्फितां तस्य वाचं श्रुत्वा ते वै वादिनस्तज्जयाशाम् । नष्टप्रायां मेनिरेऽथेक्षकास्तां नष्टामेव क्षोणिपालेतरे तु ॥६९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्रियुगशब्दार्थनिर्णये कलियुगेऽपि भगवदवतारसत्त्वनिरूपणनामा पञ्चत्रिंशोऽध्यायः ॥३५॥

सुव्रत उवाच – तेषां मध्ये हरिश्चन्द्रो वादिनां कोमलान्तरः । अवतारं हरेर्भूमौ निश्चिकाय कलावपि ॥१॥ नारुपन्तोऽपि

પણ ક્યારેય હરિ આપણને પ્રાપ્ત થયા નહિ. આ પ્રકારે જ હું જાણું છું. (૬૦) જો આપણે ક્યારેય પણ હરિનો આશ્રય કરેલો હોય તો મળ-માંસવાળા આ દેહમાં ક્યાંથી આવવાનું થાય ? અર્થાત્ ના જ થાય. (૬૧) માટે કહેલા પ્રકારથી સર્વદા ભગવાનના અવતાર હોવાથી પૃથ્વીમાં જ્યારે આપણને મનુષ્યદેહ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે આ પૃથ્વીમાં શ્રીહરિનો અવતાર પણ હોય આ પ્રમાણે જાણો. (૬૨) એમ જો ના હોય તો સજ્જનોએ જીવને આત્મહત્યારો નથી કહેવાયો ? અર્થાત્ કહેલો જ છે. માટે પૃથ્વીમાં કળિયુગમાં પણ હરિનો અવતાર હોય આ પ્રમાણે જાણો જ. (૬૩) જો કળિયુગમાં મુક્તિનું સાધન હરિનો સમાગમ ન હોય ત્યારે કૃતાદિયુગોમાં વર્તનારાજનો કળિયુગમાં જન્મ શા માટે ઈચ્છે છે ? અર્થાત્ ના ઈચ્છે. (૬૪) હે રાજન્ ! કૃતાદિ યુગોમાં જનો કળિયુગમાં જન્મ ઈચ્છે છે કારણકે **કળિયુગમાં (જનો) નારાયણપરાયણ થશે** જ. (૬૫) આ પ્રકારે પૂર્વે યોગેશ્વરો જનકરાજાને કહેતા હતા. જ્યારે નારાયણ કળિયુગમાં પ્રાદુર્ભાવ ના પામ્યા હોય તો નારાયણપરાયણ જનો ક્યાંથી થાય ? (૬૬) માટે પૃથ્વીમાં નારાયણ સર્વદા નિશ્ચે હોય જ, તે પ્રત્યક્ષ નારાયણને પામીને પછી ભક્તોએ નવ પ્રકારની ભક્તિ કરવી. (૬૭) હે ભક્તો ! આ પ્રકારે મેં શાસ્ત્રપ્રમાણ અને અનુભવથી સંમત કહ્યું. આ મારા વચનમાં જો કોઈ સંશય થાય તો ફરીથી પણ પ્રશ્ન કરો. (૬૮)

હે પૃથ્વીપતે ! સત્શાસ્ત્રના અર્થોથી ગૂંથાયેલી મુક્તાનન્દ મુનિની વાણી સાંભળીને તે વાદીઓ મુક્તાનંદમુનિનો પરાજય કરવાની ઈચ્છા ઘણું કરીને નાશ પામેલી માનવા લાગ્યા અને બીજા શાસ્ત્રીઓ વગેરે સભાસદો અને પ્રેક્ષકજનો તો મુક્તાનંદમુનિને જીતવાની આશા નાશ પામેલી જ માનતા હતા. (૬૯)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે કલિયુગેऽપિ ભગવદવતારસત્ત્વનિરૂપણનામા પંચત્રિંશોऽધ્યાયઃ (૩૫)

અધ્યાય : ૩૬

ત્રિયુગ-શબ્દાર્થના વિશેષ નિર્ણયમાં આસુરી જીવોએ તો હરિના અવતારોનું નહિ જાણવાપણું નિરૂપણ કરેલું છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! રામચંદ્રાદિ પાંચ વાદીઓમાં કોમળ અંતઃકરણવાળા હરિશ્ચંદ્રે પૃથ્વીમાં કળિયુગમાં પણ હરિના અવતારનો નિશ્ચય કર્યો. (૧) નારૂપંત પણ મુક્તાનંદ મુનિનું વચન શ્રદ્ધાથી ઘણું સત્ય માનતા હતા. પ્રશ્ન કરવામાં અને ઉત્તર આપવામાં (યુક્તિથી અપ્રામાણ્યનું પ્રતિપાદન કરવામાં) નિપુણ **રામચંદ્રે** મુક્તાનંદમુનિને કહ્યું. (૨) હે મહર્ષે ! તમોએ જે વચન કહ્યું તે વચન અમો સત્ય માનીએ છીએ જ. સત્ય વચનવાળા, અમારું હિત કરનારા તમો પોતાના ગુરુને ઈશ્વરભાવથી ભજનારા છો. (૩) સત્શાસ્ત્રોમાં કહેલાં લક્ષણવાળા પોતાના ગુરુ જ બ્રહ્મા = બ્રહ્માના ભાવથી

तद्वाक्यं श्रद्धया बह्वमन्यत । उक्तिप्रत्युक्तिनिपुणो रामचन्द्रस्तमब्रवीत् ॥२॥ रामचन्द्र उवाच - **महर्षे! यत्त्वया प्रोक्तं तच्छ्रद्दध्मो वयं किल । यतस्त्वं गुरुभक्तोऽसि सत्यवाग्घितकृच्च नः ॥३॥ गुरुर्ब्रह्मा गुरुर्विष्णुर्गुरुर्देवो महेश्वरः । गुरुरेव परंब्रह्मेत्यस्ति स्कान्दोदितापि वाक् ॥४॥ साक्षाद्विष्णोस्तु जननं चतुर्ष्वपि युगेषु चेत् । कथं त्रियुगनामासौ पुराणादिषु कथ्यते ॥५॥ एतं मे संशयं विद्वंस्त्वमेव छेत्तुमर्हसि । न त्वादृशमहं लोके वीक्षे संशयभेदनम् ॥६॥ इति पृष्टो युक्तिविदा मुनिस्तेन महामतिः । सर्वशास्त्ररहस्यज्ञस्तं प्रोवाच नराधिप! ॥७॥** मुक्तानन्द उवाच- **गुरावीश्वरधीर्या सा शिष्यैरारोपिता द्विज! । पत्यौ साध्व्या स्त्रियेवास्ति न तु सा वास्तवी खलु ॥८॥ अहं तु साक्षाच्छ्रीविष्णोरवतारं कलावपि । श्रेयसे श्रितजीवानां जातं भुवि वदामि वः ॥९॥ यत्तु त्रियुगनाम्नाऽस्य प्रादुर्भावः कलौ युगे । नास्तीत्यस्ति मतं तत्र वदामि श्रव्यमादरात् ॥१०॥ युगशब्दो युग्मवाची भगशब्दाभिधानि तु । त्रीणि तान्यस्य सन्तीति त्रियुगो भगवान्मतः ॥११॥ उत्पत्तिं प्रलयं चैव भूतानामागतिं गतिम् । वेत्ति विद्यामविद्यां यः स वाच्यो भगवानिति ॥१२॥ अथवा ध्याननिष्ठत्वात्सर्वेषां हि कृते युगे । नारायणो यज्ञरूपी नास्तीति त्रियुगो हरिः ॥१३॥ यद्वार्थो युगशब्दस्य ग्रहीतव्यो यथाश्रुतः । ग्रहीतव्यानि तत्रापि स्वान्तराणि युगानि तु ॥१४॥**

પૂજ્ય છે, ગુરુ જ વિષ્ણુ છે અર્થાત્ વિષ્ણુભાવથી પૂજ્ય છે, ગુરુ જ મહેશ્વર = મહેશ્વર ભાવથી પૂજ્ય છે, ગુરુ જ પરબ્રહ્મ છે = પરબ્રહ્મ ભાવથી પણ પોતપોતાના ગુરુ જ પૂજ્ય છે. આવા પ્રકારની સ્કંદપુરાણમાં કહેલી ગુરુગીતામાં પણ કહેલી વાણી છે. (૪) જો ચાર યુગોમાં પણ વિષ્ણુનો પ્રત્યક્ષપણે પ્રાદુર્ભાવ હોય તો આ વિષ્ણુ પુરાણાદિમાં **ત્રિયુગ** નામવાળા કયા કારણથી કહેવાય છે ? (શ્રીમદ્ ભાગવતના પંચમ સ્કંધમાં ભૂમિએ કરેલી વરાહસ્તુતિમાં **'ત્રિયુગાય નમસ્તે'** ઈત્યાદિ કહેલું છે. (૫) હે વિદ્વન્ ! મારો આ સંશય તમે જ નિવારણ કરવા યોગ્ય છો. હું લોકમાં તમારા સમાન સંશયની નિવૃત્તિ કરનારા જોતો નથી. (૬) હે નરાધિપ ! આ પ્રકારે યુક્તિ જાણનારા રામચંદ્રે પૂછેલા મહાબુદ્ધિશાળી, સર્વ શાસ્ત્રના રહસ્યને જાણનારા **મુક્તાનંદમુનિએ** રામચંદ્રને કહ્યું. (૭) હે દ્વિજ ! જે ગુરુમાં પરમેશ્વર બુદ્ધિ તે પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પોતાના પતિમાં જેમ તેમ શિષ્યોએ આરોપણ કરાયેલી છે તે ઈશ્વરબુદ્ધિ સત્ય નથી જ. (૮) (અમોએ ગુરુમાં ઈશ્વરબુદ્ધિ આરોપણ કરાયેલી નથી પરંતુ સાક્ષાત પરમેશ્વર જ પ્રગટ થયેલાં છે.) હું તો પૃથ્વીમાં કલિયુગમાં પણ શરણાગતજનોને આત્યંતિક કલ્યાણ પમાડવા માટે થયેલો શ્રીવિષ્ણુનો પ્રત્યક્ષ પ્રાદુર્ભાવ તમોને કહું છું. (૯) આ વિષ્ણુનો ત્રિયુગ નામથી કળિયુગમાં પ્રાદુર્ભાવ નથી આ પ્રકારનો જે મત છે તેમાં હું કહું છું આદર પૂર્વક તેનો ઉત્તર સાંભળો. (૧૦) યુગ શબ્દ જોડલા વાચક છે. **(યુગ યુગ્મે કૃતાદિષુ** એમ અમરમાં કહ્યું છે.) યુગ્મ તો ભગવાચ્ય ઐશ્વર્યનું જાણવું. તે ત્રણ યુગ્મ જેનાં છે તે આ ત્રિયુગ કહેવાય. તેથી ભગશબ્દવાચ્ય ઉત્પત્ત્યાદિ છ ઐશ્વર્યના સંબંધથી ભગવાનનું ત્રિયુગપણું છે. પણ ત્રણ યુગમાં ઉત્પન્ન થવાપણાથી નહિ એટલું તાત્પર્ય થયું. (૧૧) જે ભગવાન અનાદિ માયાના ગર્ભમાં રહેલાં જીવોની ઉત્પત્તિ=દેહ-ઈન્દ્રિયાદિના આપવાથી સૃષ્ટિ પ્રકાર, પ્રલય=તે જીવોનું પ્રલયકાળમાં ફરી માયામાં લય પ્રકાર, આગતિ=તે જીવોને વારંવાર સંસારમાં આવવાનો પ્રકાર અને ગતિ=તેનાથી મુક્તિનો પ્રકાર, વિદ્યા=મોક્ષમાં કારણભૂત જ્ઞાનના ઉપદેશનો પ્રકાર અને અવિદ્યા=તે જીવોના અનાદિ બંધના કારણભૂત દેહ-ઈન્દ્રિયાદિ માયાનું આવરણ તેને જાણે છે તે ભગવાન કહેવાય છે. (૧૨) અથવા સત્યયુગમાં સર્વે જનોને ભગવત્સ્વરૂપના ચિંતનમાં રહેવાથી ત્રયી પ્રતિપાદ્ય યજ્ઞરૂપ નારાયણ નથી. માટે હરિ ત્રિયુગ-ત્રેતાદિ ત્રણ યુગમાં વેદત્રયી પ્રતિપાદિત યજ્ઞની પ્રવૃત્તિથી યજ્ઞમૂર્તિ ભગવાન છે. કૃતયુગમાં તે નથી માટે ભગવાનનું ત્રિયુગપણું છે. (શ્રીમદ્ભાગવતના નવમા સ્કંધમાં ચૌદમા અધ્યાયમાં **શ્રીધરસ્વામીએ** કહ્યું છે.) (૧૩) યુગ શબ્દથી ત્રિયુગ આ શબ્દનો અર્થ **યથાશ્રુત** સત્યાદિ ત્રણ યુગમાં ભગવાનના વિદ્યમાનપણા રૂપ અર્થ ગ્રહણ કરવો. તે પક્ષમાં પણ પોતાના અંતઃકરણમાં અનુક્રમે હંમેશાં વર્તતા સત્યયુગાદિ ગ્રહણ કરવા. (૧૪) બાહ્ય અને આભ્યંતર આ બે પ્રકારના યુગો છે. તેમાં બાહ્ય તો પ્રસિદ્ધ છે. બાહ્ય યુગોથી ધર્મની ચતુષ્પાદાદિ રૂપે પ્રવૃત્તિ વગેરે લોકવ્યવહાર છે. (૧૫) અંતરના ચાર યુગો પણ તમોને કહું છું. જે અંતરના યુગો પૂર્વે શ્રી શુકદેવે પરીક્ષિત રાજાને કહેલા છે. (૧૬) સત્ત્વ, રજ, તમ આ ત્રણ ગુણો સમગ્ર જનસમૂહમાં પણ દેખાય છે, તે સત્ત્વાદિ ગુણો કાળ નામની ઈશ્વરની શક્તિથી જનોના કર્માનુસારે પ્રેરણા કરાએલા સતા આત્મામાં પરિવર્તન પામે છે. (૧૭) જ્યારે સત્ત્વગુણ વર્તે છે ત્યારે મન, બુદ્ધિ, ઈન્દ્રિયો

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

युगानि द्विविधान्याहुर्बाह्यान्याभ्यन्तराणि च । बाह्यानि तु प्रसिद्धानि व्यवहारोऽस्ति यैर्भुवि ॥१५॥ आन्तराणि प्रवक्ष्यामि चत्वार्यपि युगानि ते । परीक्षितं नृपं प्राह यानि प्राग्बादरायणिः ॥१६॥ सत्त्वं रजस्तम इति दृश्यन्ते पुरुषे गुणाः । कालसंनोदितास्ते वै परिवर्तन्त आत्मनि ॥१७॥ प्रभवन्ति यदा सत्त्वे मनोबुद्धीन्द्रियाणि च । तदा कृतयुगं विद्याज्ज्ञाने तपसि यद्रुचिः ॥१८॥ यदा कर्मसु काम्येषु भक्तिर्भवति देहिनाम् । तदा त्रेता रजोवृत्तिरिति जानीहि बुद्धिमन्! ॥१९॥ यदा लोभस्त्वसन्तोषो मानो दम्भोऽथ मत्सरः । कर्मणां चापि काम्यानां द्वापरं तद्रजस्तमः ॥२०॥ यदा मायाऽनृतं तन्द्रा निद्रा हिंसा विषादनम् । शोको मोहो भयं दैन्यं स कलिस्तामसः स्मृतः ॥२१॥ एतैः शुकेन कथितैर्विस्पष्टैर्युगलक्षणैः । वर्तमानं भवेद्धृदि परीक्षेत युगं बुधः ॥२२॥ यदा कलियुगं स्वस्य वर्तमानं भवेद्धृदि । तदा तत्र हरिर्न स्याद्बाह्ये सत्ययुगेऽपि वै ॥२३॥ यदा स्वस्मिन्सत्ययुगं तदा बाह्ये कलावपि । दर्शनं स्याद्भगवतो नात्र कार्या विचारणा ॥२४॥ नैव बाह्यः कलिः किञ्चिद्धरिं पीडयितुं क्षमः । यतः स एव सर्वेषां युगानां कारणं मतः ॥२५॥ अपि बाह्ये कलियुगे धर्मान्सत्यस्य स प्रभुः । प्रवर्तयितुमीशोऽस्ति यतः स परमेश्वरः ॥२६॥ कालस्यापि हि तं कालं वेदो वदति सन्मते! । अतः कलिभयात्काचिच्छङ्का कार्या न वै हरौ ॥२७॥ भीष्मोऽपि भारते प्राह राजानं हि युधिष्ठिरम् । कालस्य कारणं राजा न तु कालोऽस्य कारणम् ॥२८॥ कालचालनशक्तिश्चेन्नृपतावपि मानुषे । कुतस्तर्हि जनाः शङ्कां कुर्वते जगदीश्वरे ॥२९॥

અને પંચજ્ઞાનેન્દ્રિયો વશ વર્તે છે ત્યારે **સત્યયુગ** જાણવો. સત્યયુગની પ્રવૃત્તિથી જ્ઞાન, તપમાં રુચિ થાય. (૧૮) હે બુદ્ધિમન્ ! જ્યારે જનોને ફળાનુસંધાનપૂર્વક યજ્ઞાદિ કર્મોમાં અભિરુચિ થાય છે ત્યારે રજોગુણ પ્રધાન **ત્રેતાયુગ** જાણો. (૧૯) જ્યારે લોભ, અસંતોષ, માન, દંભ અને મત્સર અને કામ્ય કર્મોમાં રુચિ થાય ત્યારે રજોગુણ-તમોગુણ વૃત્તિ પ્રધાન **દ્વાપર યુગ** જાણો. (દંભાદિ રુચિ-તમનો ધર્મ, કામ્યકર્મમાં રુચિ-રજનો ધર્મ, ઉભયાત્મક દ્વાપરયુગ છે.) (૨૦) જ્યારે માયા, અનૃત, આલસ્ય, નિદ્રા (અવિહિત કાળમાં પણ સૂવાની રુચિ) શરીર, વાણી અને મનથી પ્રાણીના દ્રોહની અભિરુચિ, વિષાદ = અંતરનું દુઃખ, શોક=બાહ્ય આંસુ પાડવા રૂપ દુઃખ, મોહ-વિપરીત જ્ઞાન, ભય-ભયની શંકા, દીનતાપણું આ થાય છે ત્યારે કેવળ તમોગુણ વૃત્તિ પ્રધાન પ્રસિદ્ધ **કળિયુગ** કહેલો છે. (૨૧) હે દ્વિજ ! શુકદેવે કહેલાં સ્પષ્ટ યુગલક્ષણોથી પોતાના મનમાં વર્તમાન યુગની વિવેકી પરીક્ષા કરે. (૨૨) જ્યારે પોતાના હૃદયમાં વર્તમાન કળિયુગ થાય ત્યારે બહાર સત્યયુગ હોય પણ પોતાના હૃદયમાં હરિ ન હોય. પ્રત્યક્ષ હરિનો પ્રાદુર્ભાવ હોવા છતાં પણ તેમના સાધુની વાર્તાથી પણ તેવા માણસને આશ્રય કરવા યોગ્ય ન થાય. (૨૩) જ્યારે પોતાના માનસમાં સત્યયુગ હોય ત્યારે બહાર વર્તતો કળિયુગ હોય તો પણ પ્રત્યક્ષ પ્રાદુર્ભાવ પામેલા હરિનાં દર્શન થાય. આ મારા કહેલા અર્થમાં સંશય કરવો નહીં. (તેવી રીતે વીર રાઘવાચાર્યે બારમા સ્કંધમાં ત્રીજા અધ્યાયના શ્લોકના વ્યાખ્યાનમાં બીજા ગ્રંથનું વચન પ્રમાણ કરેલું છે. કલૌ કૃતયુગં તસ્ય કલિસ્તસ્ય કૃતે યુગે । યસ્ય ચેતસિ ગોવિન્દો હૃદિ યસ્ય ન કેશવઃ ॥ ઈતિ.) (૨૪) બહારનો કળિયુગ હરિને પીડવા માટે લગારેય સમર્થ થતો નથી. જે માટે હરિ જ સર્વે યુગોના કારણ માનેલા છે. માટે સર્વના કારણરૂપ પરમેશ્વરને કળિયુગના ભયથી તે યુગમાં પ્રાદુર્ભાવના અભાવનો તર્ક કરવો નહિ. (૨૫) બાહ્ય કળિયુગ હોય તો પણ પ્રાદુર્ભાવ પામેલા ભગવાન સત્યયુગના ધર્મોને જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, તપ વગેરેને પ્રવર્તાવવા માટે સમર્થ છે. તેથી શ્રીહરિ પરમેશ્વર છે. 'તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરમ્' એવી શ્રુતિ છે. (૨૬) હે સન્મતે ! વેદ હરિને કાળના પણ કાળ કહે છે. **'જ્ઞઃ કાલકાલઃ'** એવી શ્રુતિ છે માટે હરિમાં કળિના ભયથી કોઈ શંકા કરવી નહીં જ. (૨૭) કાળનું કારણ રાજા જ છે. રાજાનું કારણ કાળ નથી જ. આ પ્રકારે ભારતમાં ભીષ્મ પણ યુધિષ્ઠિર રાજાને કહે છે. (૨૮) જો મનુષ્યરૂપ રાજામાં પણ સત્યયુગાદિ કાળની પ્રવૃત્તિનું સામર્થ્ય હોય છે તો જગતના ઈશ્વરમાં જનો શાથી કાળને ચલાવવાની શક્તિમાં શંકા કરે છે ? અર્થાત્ શંકા યોગ્ય નથી. (૨૯) જેથી શ્રીહરિ એક જ સર્વના સ્વામી છે. તેથી તમે ત્રિયુગ શબ્દથી કળિયુગમાં તેના અવતારમાં શંકા કરવાને યોગ્ય નથી. (૩૦) આ પ્રકારે મારા કહ્યા પ્રમાણે આ લોકમાં મુમુક્ષુએ ત્રિયુગ શબ્દનો અર્થ જાણવો. હરિ કળિયુગમાં નથી. આ પ્રમાણે નાસ્તિકની માફક જાણવું નહીં. (૩૧)

જે હેતુથી ભગવાનનું કળિયુગમાં અસ્તિત્વ છે. તેથીજ પ્રહલાદ હરિનું ત્રિયુગપણું બોલતા સતા **'કળિયુગમાં છન્ન = ઢંકાયેલા છે'** એમ કહે છે. તે ભગવાન કળિયુગમાં નથી આવું બોલ્યા નથી. (૩૨) હે નૃસિંહ ભગવન્ ! આવી રીતે

सर्वस्वामी स एकोऽस्ति तस्मात्त्रियुगशब्दतः । कलौ तदवतारे त्वं शङ्कां मा कर्तुमर्हसि ॥३०॥ एवं त्रियुगशब्दार्थो बोद्धव्योऽत्र मुमुक्षुणा । न तु नास्तिकवज्ज्ञेयं हरिर्नास्ति कलाविति ॥३१॥ अत एव हि प्रह्लादस्त्रियुगत्वं हरेर्वदन् । कलौ छन्न इति प्राह न तु नास्तीति सोऽवदत् ॥३२॥ इत्थं नृतिर्यगृषिदेवझषावतारैर्लोकान्विभावयसि हंसि जगत्प्रतीपान् । धर्मं महापुरुष! पासि युगानुवृत्तं छन्नः कलौ यदभवस्त्रियुगोऽथ स त्वम् ॥३३॥ अस्मिन् प्रह्लादवचने छन्नत्वं यद्धरेः कलौ । उक्तं तस्यार्थमपि ते कथयामि स्फुटं द्विज! ॥३४॥ आविष्कृत्यापि परमं निजैश्वर्यं क्षणान्तरे । नृनाट्येन छादयति तदिति छन्नता हरेः ॥३५॥ यथा कृष्णावतारेऽसौ देवकीवसुदेवयोः । आदौ स्वस्मिन्नीशभावं नृनाट्येन ह्यजूगुपत् ॥३६॥ यशोदायै विश्वरूपं दर्शयित्वा क्षणान्तरे । पुत्रभावं नृनाट्येन पुनर्दृढमकारयत् ॥३७॥ नन्दादिभ्योऽथ गोपेभ्यो वैकुण्ठं धाम चात्मनः । दर्शयित्वा नृनाट्येन छादयामास तत्पुनः ॥३८॥ देवैरवध्यान् हत्वापि दैत्यान्ब्रह्मादिदेवताः । कुर्वाणाः स्वस्तुतिमपि नृनाट्येन ह्यमूमुहत् ॥३९॥ अक्रूरायाद्भुतं स्वीयमैश्वर्यं यमुनाह्रदे । दर्शयित्वा पुनस्तच्च चच्छाद नरलीलया ॥४०॥ इत्थं सहस्रशो वारान् भगवान्नरलीलया । प्रदर्शितस्वैश्वर्योऽपि छन्न एवाभवद्भुवि ॥४१॥ अत एव कुरूक्षेत्रयात्रायां च महर्षिभिः । उक्तं हि तत्स्वरूपज्ञैरेतच्छ्लोकद्वयं शृणु ॥४२॥ नमस्तस्मै भगवते कृष्णायाकुण्ठमेधसे । स्वयोगमायया छन्नमहिम्ने परमात्मने ॥४३॥ न यं विदन्त्यमी भूपा एकारामाश्च वृष्णयः । मायायवनिकाच्छन्नमात्मानं कालमीश्वरम् ॥४४॥ छन्नत्वमपि

અજન્મા ત્રિયુગ - છ ઐશ્વર્યયુક્ત જે તમો મનુષ્ય-વરાહાદિ પશુ, ઋષિઓ, દેવો, મીન આદિકમાં વામન, રામચંદ્ર, પરશુરામ, યજ્ઞવરાહ, અદ્ભુત મત્સ્ય આદિક તે તે અવતારોથી પોતાના ભક્તજનોને પાલન કરો છો. વિશ્વના શત્રુ એવા અસુરોને નાશ કરો છો. સત્યાદિ યુગોને અનુસરેલા ધર્મનું રક્ષણ કરો છો. તો પણ તમો કળિયુગમાં મનુષ્યનાટ્યના અનુકરણથી ઐશ્વર્ય ઢાંકીને ધર્મને રક્ષો છો. (૩૩) હે દ્વિજ ! આ પ્રહ્લાદના વચનમાં કળિયુગમાં હરિનું જે ઢંકાયેલાપણું કહ્યું છે તે **છન્ન શબ્દનો અર્થ પણ** સ્ફુટ જેમ છે તેમ તમોને કહું છું. (૩૪) પરમ ઉત્કૃષ્ટ પોતાનું ઐશ્વર્ય પ્રગટ કરીને પણ મનુષ્યભાવથી પોતાનું ઐશ્વર્ય બીજા ક્ષણમાં આચ્છાદિત કરે છે. આ પ્રકારે હરિનું છન્નત્વ ઢંકાયેલા પણું જાણવું. (૩૫) જેમ આ શ્રીહરિએ કૃષ્ણાવતારમાં પ્રથમ દેવકી અને વસુદેવમાં ઉત્પન્ન થયાં સતા ચતુર્ભુજરૂપે દર્શન આપ્યાં તેથી ઉત્પન્ન થયેલી પરમાત્માબુદ્ધિ બાલભાવનાં અનુકરણથી આચ્છાદિત કરી. (૩૬) શ્રીકૃષ્ણ યશોદાને મૃત્તિકાની ભક્ષણલીલામાં પોતાના અલ્પમુખમાં વિશ્વરૂપ બતાવીને ક્ષણાન્તરમાં ફરી મનુષ્યનાટ્યથી પુત્રભાવ દૃઢ કરાવતા હતા. તે ઐશ્વર્ય આચ્છાદિત કર્યું. (૩૭) શ્રીકૃષ્ણે નંદાદિ ગોપોને પોતાનું વૈકુંઠધામ બતાવીને ફરી મનુષ્યનાટ્યથી તે ઐશ્વર્ય આચ્છાદિત કર્યું. (૩૮) ઈંદ્રાદિ દેવોથી પણ અવધ્ય દૈત્યોને મારીને રહેલા શ્રીકૃષ્ણે પોતાની સ્તુતિ કરતા બ્રહ્માદિ દેવતાઓને પણ મનુષ્યાનુકરણથી મોહ પમાડ્યા. (આ કથા હરિવંશાદિમાં પ્રસિદ્ધ છે.) (૩૯) શ્રીકૃષ્ણે યમુનાના ધરામાં અક્રૂરને પોતાનું ઐશ્વર્ય બતાવીને ફરીથી તે ઐશ્વર્ય મનુષ્યલીલાથી ઢાંકી દીધું. (૪૦) આ પ્રકારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ હજારો વાર ઐશ્વર્ય બતાવતા સતા પણ નરલીલાથી પૃથ્વીમાં ઢંકાયેલા જ હતા. (૪૧) માટે જ કુરુક્ષેત્રની યાત્રામાં શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપને જાણનારા મહર્ષિઓએ કહ્યું છે તે આ બે શ્લોકો સાંભળો. (૪૨) ક્યારેય પણ જેમની બુદ્ધિ હણાઈ નથી. પોતાની યોગમાયાથી અત્યંત ગુપ્ત રાખ્યું છે ઐશ્વર્ય જેમણે એવા પરમાત્મા તમો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને નમસ્કાર થાઓ. (૪૩) આ રાજાઓ અને એક જ સ્થાનમાં આરામ જેઓને છે એવા યાદવો, માયારૂપી પડદાથી ઢંકાયેલા- પોતાનાં માનુષ્યનાટ્યાનુકરણરૂપી પડદાથી ગુપ્ત રહેલા- સૃષ્ટિ વગેરેના કારણ સર્વનિયંતા પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને જાણતા નથી. (૪૪) હે બ્રહ્મન્ ! **જગતના નિયંતા હરિનું ગુપ્તપણું તે પણ પોતાના સંકલ્પથી જ છે.** કળિયુગના ભયથી નથી આવી રીતે નિશ્ચે જાણો. (૪૫)

ગુપ્ત રહેવામાં પણ કપટથી ઢંકાયેલા આસુર ભાવવાળા, ધર્મનો દ્રોહ કરનારા, કળિયુગમાં બળને પામેલા દૈત્યોને વિશેષપણે મોહ ઉત્પન્ન કરવો તે કારણ છે. (૪૬) કળિયુગમાં મનુષ્યાદિ નાના પ્રકારના આકારોથી ઢંકાયેલી છે આસુરી આકૃતિઓ જેમની એવા અસુરો; લોકોને મોહ પમાડવા માટે પૃથ્વીમાં ઘણું કરીને ફરે છે. (૪૭) સમગ્ર જનોને મોહ પમાડનાર જે અસુર સમુદાયને મહામોહ ઉત્પન્ન કરનારા સ્વયં હરિ ઢાંકેલી આકૃતિવાળા અસુરોને વિશેષ મોહ પમાડવા માટે મનુષ્યાકૃતિ ધારણ કરીને કળિયુગમાં ઢંકાયેલા રહે છે. (૪૮) વળી **વાયુપુરાણમાં** કૃષ્ણની **છન્નતા** કહેલી છે. 'મનુષ્યયોનિમાં પ્રવેશ પામેલા, આચ્છાદિત ઐશ્વર્યવાળા સતા પૃથ્વીમાં વિચરણ કરે છે. (૪૯) મનુષ્યમાં વિહાર માટે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

यत्तच्च स्वेच्छयैव जगत्प्रभोः । भयान्नतु कलेर्ब्रह्मन्निति जानीहि निश्चितम् ॥४५॥ तत्रापि कारणं चास्ति व्यामोहः कपटात्मनाम् । धर्मद्रुहां हि दैत्यानां कलौ बलमुपेयुषाम् ॥४६॥ असुराः प्रायशो भूमौ नराद्याकृतिभिः कलौ । छन्नस्वाकृतयो लोकव्यामोहाय चरन्ति हि ॥४७॥ तादृशानामपि हरिर्व्यामोहाय नराकृतिः । छन्नो भवत्यत्र कलौ स्वयं मोहकमोहनः ॥४८॥ प्रोक्ता वायुपुराणे च कलौ कृष्णस्य छन्नता । प्रविष्टो मानुषीं योनिं प्रच्छन्नश्चरते महीम् ॥४९॥ विहारार्थं मनुष्येषु सान्दीपनिपुरःसरः । दैत्यान्मानुषदेहस्थान् हन्तीति द्विजसत्तम! ॥५०॥ तत्रापि छादितस्वाङ्गा दैत्यास्त्वासुरसम्पदाम् । सङ्गोपने ह्यशक्यत्वात्प्रकटाः सन्ति सर्वदा ॥५१॥ भगवांस्तु स्वतन्त्रोऽस्ति ततस्तैरसुरैर्भुवि । ज्ञातुं न शक्यते क्वापि चरित्रैरप्यमानुषैः ॥५२॥ अखिलानि चरित्राणि सन्ति दिव्यानि वै प्रभोः । असुरा एव मुह्यन्ति तत्र भक्ता न तु क्वचित् ॥५३॥ अतो ब्रह्मपुराणेऽस्य दैत्यमोहकतोच्यते । निर्दोषत्वं स्वतश्चेति तद्वाक्यं कथयामि ते ॥५४॥ अज्ञत्वं पारवश्यत्वं विधिभेदादिकं तथा । तथा प्राकृतदेहत्वं देहत्यागादिकं तथा ॥५५॥ असुराणां विमोहाय दोषा विष्णौ न हि क्वचित् । ब्रह्माण्डाख्यपुराणेऽपि दैत्यमोहकतोच्यते ॥५६॥ अमोहनत्वं भक्तानां निर्दोषत्वेन चेक्षणम् । नारायणस्य चरिते त्विति विद्धि द्विजोत्तम! ॥५७॥ अत एव हि कंसाद्या जरासन्धादयोऽसुराः । भुविदृप्तनृपाकारा न विदुश्चावजानते ॥५८॥ अवजानन्ति मां मूढा मानुषीं तनुमाश्रितम् । परं भावमजानन्तो मम भूतमहेश्वरम् ॥५९॥ मोघाशा मोघकर्माणो मोघज्ञाना विचेतसः । राक्षसीमासुरीं

પૃથ્વીમાં ફરે છે. સાંદીપનિ નામના ગુરુથી સંપ્રાપ્ત છે સમગ્ર શસ્ત્ર અને અસ્ત્રના પ્રયોગની કળા વગેરેના પારંગત થયેલા શ્રીકૃષ્ણ મનુષ્યદેહમાં રહેલા દૈત્યોને નાશ કરે છે.' એમ હે દ્વિજ શ્રેષ્ઠ ! વાયુપુરાણમાં કહેલું છે. (૫૦) મનુષ્યભાવમાં દેહમાત્રથી ગુપ્ત છે આસુરભાવ જેમનો એવા દૈત્યો તો આસુરી સંપત્તિને ગુપ્ત રાખવામાં અસમર્થ હોવાથી સર્વદા પ્રત્યક્ષ જણાયેલા છે. (૫૧) પરમેશ્વર તો મનુષ્યભાવનો સ્વીકાર કરે છે તો પણ હંમેશાં પોતાને આધીન ઐશ્વર્યવાળા છે. માટે પૃથ્વી પર મનુષ્યોમાં ન સંભવી શકે તેવાં ભગવાનના ચરિત્રોથી પણ અસુરો તેમને 'આ ભગવાન છે' એમ ક્યારેય જાણી શકતા નથી. (૫૨) ભગવાનના ચરિત્રો દિવ્ય જ છે તે ભગવાનનાં ચરિત્રોમાં અસુરો જ મોહ પામે છે. ભગવાનના એકાંતિક ભક્તો તો ક્યારેય મોહ પામતા નથી. (૫૩) માટે **બ્રહ્મપુરાણમાં** આ ભગવાનનું **દૈત્યોને મોહ પમાડવાપણું અને સ્વતઃ (પોતાનું) નિર્દોષપણું** કહેવાય છે. આવું **બ્રહ્મપુરાણનું વચન** તમોને કહું છું. (૫૪) અજ્ઞાનીપણું, પરવશપણું તથા વિધિભેદાદિ તથા પ્રાકૃત દેહપણું તથા દેહનો ત્યાગ કરવાપણું આ પરમાત્મામાં જે વસ્તુતાએ ન હોવા છતાં દેખાય છે તે અસુરોના મોહને માટે છે. પરંતુ આ દોષો પરમાત્મામાં ક્યારેય પણ નથી. **બ્રહ્માંડ નામના પુરાણમાં પણ** દૈત્યોની મોહકતા કહેલી છે. (૫૫-૫૬) તેમ છતાં હે દ્વિજોત્તમ ! નારાયણના ચરિત્રોમાં તો ભક્તોને મોહ નહિ પામવાપણું અને નિર્દોષપણે જોવાપણું છે એમ જાણો. (૫૭) માટે જ પૃથ્વીમાં ગર્વથી પરિપૂર્ણ મનુષ્યોમાં મદોદ્ધત નૃપાદિક ઈશ્વર આકારવાળા કંસાદિ અને જરાસંધાદિ અસુરો શ્રીકૃષ્ણને આ જ પ્રત્યક્ષ ઈશ્વર છે એમ માનતા નથી. એટલું જ નહિ ઊલટા તેમની અવજ્ઞા કરે છે. (૫૮) મારો પરંભાવ જે ભૂતપ્રાણિમાત્રના મહાન ઈશ્વરપણાને નહિ જાણતા સતા મનુષ્યશરીરને આશરેલા મને મૂઢ માણસો અપમાન કરે છે. (૫૯) તે એ રાક્ષસી અને આસુરી પ્રકૃતિને આશરેલા નિષ્ફળ જ્ઞાનવાળા, નિષ્ફળ કર્મવાળા, વિનષ્ટ ચિત્તવાળા મારી અવજ્ઞા કરે છે. (૬૦) વિપરીત જ્ઞાનવાળા, અસત્ શાસ્ત્રાદિના પ્રસંગથી મનુષ્યોમાં અધમ, પોતાની કલ્પનાની કૂટ યુક્તિઓથી જેનું જ્ઞાન નાશ પામ્યું છે એવા આસુરભાવને આશરેલા મારા સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને મારા ઐશ્વર્યને જાણીને પણ હિરણ્યકશિપુની માફક વૈર કરનારા; આવા મૂઢાદિ ભેદથી દુષ્કૃતના તારતમ્યથી ચાર પ્રકારનાં પાપકર્મો કરનારા ઉત્તરોત્તર અત્યંત પાપી છે. મારા શરણને પામતા નથી. (૬૧) હે અર્જુન ! આસુરી યોનિને પામેલા તે આ જનો, જન્મોજન્મ મોહના અધિકપણાને પામતાં; મને નહિ જ પામીને અધમ ગતિને પામે છે. (૬૨) હે દ્વિજ ! ઈત્યાદિ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને ઘણું કહ્યું છે. તો આ ગીતાના વચનના તાત્પર્યને અવધારણ કરનારા સંતોને મતે ભગવાન ભૂમિમાં પ્રગટ બિરાજમાન છે જ. અસંત અસુરોના મતે તો નથી. (૬૩) આ પ્રકારે હાલમાં મેં **ત્રિયુગ** શબ્દનું નિરૂપણ રૂડી રીતે તમારી આગળ કર્યું. જો બીજો કોઈ સંશય હોય તો મને પૂછો. તમે સન્મતિ-મેં કહેલા સારના ગ્રહણમાં યોગ્ય શુભ બુદ્ધિવાળા છો. (૬૪)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

चैव प्रकृतिं मोहिनीं श्रिताः ॥६०॥ न मां दुष्कृतिनो मूढाः प्रपद्यन्ते नराधमाः । माययापहृतज्ञाना आसुरं भावमाश्रिताः ॥६१॥ आसुरीं योनिमापन्ना मूढा जन्मनि जन्मनि । मामप्राप्यैव कौन्तेय! ततो यान्त्यधमां गतिम् ॥६२॥ इत्यादि बहुधा प्राह गीतायामर्जुनं हरिः । अतोऽसुरमते नास्ति हरिर्भुव्यस्ति सन्मते ॥६३॥ इति त्रियुगशब्दार्थो मया ते समुदीरितः । अन्यश्च संशयः कश्चित्तर्हि मां पृच्छ सन्मते! ॥६४॥ सुव्रत उवाच – **मुक्तानन्देनोक्तमेतत्तु वाक्यं श्रुत्वा जज्ञे रामचन्द्रस्तु शान्तः । शोभारामः शास्त्रवेत्ता ततस्तं पप्रच्छेत्थं संशयं भूमिपाल! ॥६५॥** इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्रियुगशब्दार्थनिर्णये आसुरजीवानां भगवदवतारानभिज्ञत्व–निरूपणनामा षट्त्रिंशोऽध्यायः ॥३६॥

शोभाराम उवाच – **मुनिराज! त्वया सम्यक्कथितं तेन नो महान् । संशयो बहुकालीनो नष्टस्त्रियुगशब्दजः ॥१॥ अतः परं त्वामपरं पृच्छाम्यनघ! संशयम् । प्रष्टव्यः संशयो यस्मात्संशयात्मा विनश्यति ॥२॥ अवतारा भगवतो दशैवेत्यखिला जनाः । वदन्त्यत्रापि विद्वांसो न मूर्खा एव केवलम् ॥३॥ गुरुस्ते सहजानन्दस्वामी यः साम्प्रतं भुवि । अवतारस्त्वया विष्णोः प्रोक्तः किंनामको ह्यसौ ॥४॥ एतावदेव मे पृच्छा भवति प्रभुवल्लभ! । तदुत्तरं यथावत्त्वं वक्तुमर्हसि साम्प्रतम् ॥५॥ इति पृष्टः शास्त्रविदा हरिभक्तः स उत्स्मयन् । शान्तवादरयं प्रोचे तं पुनः शास्त्रसम्मतम् ॥६॥** मुक्तानन्द उवाच –

હે ભૂમિપાળ ! મુક્તાનંદ મહામુનિએ કહેલું આવું વચન સાંભળીને રામચંદ્ર તો પ્રશાંત સંશયવાળા થઈ ગયા. પછી શાસ્ત્રવિજ્ઞાનસંપન્ન-શોભારામ શાસ્ત્રીએ પોતાનો સંશય ટાળવા મુનિને પૂછ્યું. (૬૫)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણયે આસુરજીવાનાં ભગવદવતારાનભિજ્ઞત્વનિરૂપણનામા ષટ્ત્રિંશોઽધ્યાયઃ (૩૬)

અધ્યાય : ૩૭

શ્રીહરિના અવતારોનું અસંખ્યપણું અને અસાધારણ લક્ષણ સત્શાસ્ત્રોનાં વાક્યોથી નિરૂપણ કર્યું છે.

શોભારામ શાસ્ત્રી બોલ્યાઃ હે મુનિરાજ ! તમોએ સારું કહ્યું તે તમારા વચનથી અમારો ઘણા કાળનો ત્રિયુગ શબ્દથી ઉત્પન્ન થયેલો સંશય સમગ્રપણે નાશ પામ્યો. (૧) હે નિષ્પાપ ! હવે બીજો તમોને સંશય પૂછું છું. કારણકે સંશય યુક્ત મનવાળો પુરુષ બંને લોકથી ભ્રષ્ટ થાય છે. માટે સંશય પૂછવા યોગ્ય છે. (૨) ભગવાનના અવતારો દસ સંખ્યાવાળા જ છે. આ પ્રકારે લોકમાં સમગ્ર પંડિતો પણ કહે છે. કેવળ મૂર્ખો જ નથી કહેતા. (૩) પૃથ્વીમાં હાલમાં તમારા ગુરુ જે **સહજાનંદ સ્વામી** (જેને તમે ભગવાન કહો છો) તે તમોએ કહેલા આ વિષ્ણુના અવતાર **દશ અવતારો**માં કયા જાણવા ? (૪) હે પ્રભુવલ્લભ ! મારો આટલો જ પ્રશ્ન છે. તમો પ્રત્યુત્તર હાલમાં યથાર્થ કહેવા માટે યોગ્ય છો. (૫) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શાસ્ત્રી શોભારામ વિપ્રે પુછાયેલા પ્રત્યક્ષ ભગવાનના ઉપાસક મુક્તાનંદ મુનિ મંદહાસ્ય યુક્ત શાસ્ત્ર પ્રમાણે પહેલાં પ્રશ્નોત્તરના શ્રવણથી મંદ થયો છે વાદનો વેગ જેને એવા શોભારામ પ્રત્યે શાસ્ત્રપ્રમાણ સહિત વચન ફરીથી પણ બોલ્યા. (૬)

મુક્તાનંદમુનિ કહે છે :- હે માનદ ! શ્રીહરિના અવતારો દસ સંખ્યાવાળા જ છે આવો કોઈ નિયમ નથી. કારણકે સર્વ નિયંતા આ જગતના એક સ્વામી હરિ સ્વતંત્ર છે. તેમાં પરતંત્ર જે ક્રિયાદિની નિયમકલ્પના તે યોગ્ય નથી. (૭) ભગવાનના દસ જ અવતારો છે આમ કહેનારના મતમાં ઘણા વાક્યોનો પરસ્પર વિરોધ આવે છે. કોઈ પણ સદ્ગ્રંથમાં અજન્મા ભગવાનના અવતારોની સંખ્યા નથી. (૮) હે દ્વિજ ! **હરિવંશમાં** જન્મેજય રાજા હરિના અવતારો કેટલા છે એમ વૈશંપાયન પ્રતિ પૂછતા હતા. જન્મેજય રાજાને વૈશંપાયને કહ્યું : (૯) (હે જન્મેજય !) વેદને જાણનારા વિપ્રો યજ્ઞની સભામાં વિષ્ણુને અનાદિ સિદ્ધ, સમગ્ર જીવો અને ઈશ્વરોમાં અંતર્યામીપણે વ્યાપક કહે છે. દેવાધિદેવ શ્રીવત્સચિહ્નવાળા પ્રતિભાવાળા શ્રી વાસુદેવ ભગવાનના હજારો અવતારો થઈ ગયા અને ફરીથી પણ થશે એમાં સંશય ન કરવો. આ પ્રકારે

अवतारा दशैवेति नियमो नास्ति मानद! । यतः सर्वनियन्तासौ स्वतन्त्रोऽस्ति जगत्प्रभुः ॥७॥ बहुवाक्यविरोधोऽस्ति दशेति वदतां मते । कस्मिंश्चिदपि सद्ग्रन्थे सङ्ख्या नास्त्यजजन्मनाम् ॥८॥ अवताराः कति हरेरिति जन्मेजयो नृपः । पप्रच्छ हरिवंशे तं वैशंपायन ऊचिवान् ॥९॥ आहुर्वेदविदो विप्रा यं यज्ञे शाश्वतं विभुम् । तस्य विष्णोः सुरेशस्य श्रीवत्साङ्कस्य धीमतः ॥१०॥ प्रादुर्भावसहस्राणि अतीतानि न संशयः । भूयश्चैव भविष्यन्तीत्येवमाह प्रजापतिः ॥११॥ हितार्थं सुरमर्त्यानां लोकानां प्रभवाय च । बहुशः सर्वभूतात्मा प्रादुर्भवति कार्यतः ॥१२॥ यदा यदा हि धर्मस्य ग्लानिर्भवति भारत! । धर्मसंस्थापनार्थाय तदा सम्भवति प्रभुः ॥१३॥ श्रीमद्भागवते पूर्वं कतिचित्तु समीरिताः । ततः प्रोक्ता असङ्ख्याता आविर्भावा हरेः किल ॥१४॥ अवतारा ह्यसङ्ख्याता हरेः सत्त्वनिधेर्द्विजाः । यथाऽविदासिनः कुल्याः सरसः स्युः सहस्रशः ॥१५॥ इत्युक्तं प्रथमे स्कन्धे द्वितीये ब्रह्मणापि च । उक्त्वाऽवतारान् बहुशस्ततः प्रोक्तमिदं वचः ॥१६॥ नान्तं विदाम्यहममी मुनयोऽग्रजास्ते मायाबलस्य पुरुषस्य कुतोऽपरे ये । गायन् गुणान् दशशतानन आदिदेवः शेषोऽधुनापि समवस्यति नास्य पारम् ॥१७॥ दशमे स्तुवता कृष्णमुक्तं वै ब्रह्मणा पुनः । हेतुमुक्त्वाऽवताराणां तस्यासन्निग्रहादिकम् ॥१८॥ को वेत्ति भूमन्! भगवन्! परात्मन्! योगेश्वरोतीर्भवतस्त्रिलोक्याम् । क्वाहो कथं वा कति वा कदेति विस्तारयन् क्रीडसि

પ્રજાપતિ (બ્રહ્મા)એ કહેલું છે. (૧૦-૧૧) જીવ-ઈશ્વરાદિ સમગ્ર ભૂતોના આત્મા શ્રી વાસુદેવ પોતાના ભક્ત દેવ-મનુષ્યાદિના હિત માટે અને જનોના ઉદયને માટે અને અનેક પ્રકારના પ્રયોજન માટે ઘણી વાર પ્રાદુર્ભાવ પામે છે. (૧૨) હે ભારત (જન્મેજય) ! જ્યારે જ્યારે વેદમાં કહેલા ધર્મની ક્ષીણતા થાય છે ત્યારે ત્યારે ધર્મના સંસ્થાપન માટે શ્રી વાસુદેવ પ્રાદુર્ભાવ પામે છે. (૧૩) અને **શ્રીમદ્ભાગવતમાં પ્રથમ** કેટલાક અવતારો પ્રથમ-બીજો વગેરે ઉક્તિપૂર્વક કહેલા છે. પછી હરિના અવતારો અસંખ્ય કહેલા છે જ. (૧૪) હે દ્વિજો ! જેમ ક્યારેય પણ ન ખૂટે એવા મહાસરોવરથી નાની નહેરો હજારોહજાર નીકળે છે તેમ હરિના અવતાર અસંખ્યાત થાય છે. આ ભગવાન સત્ત્વનિધિ=સત્ત્વગુણ પ્રધાન ધર્મ સર્ગવાળા ભગવાનના અવતારોના નિધિ-અક્ષય ઉત્પત્તિ સ્થાન હોવાથી અથવા સતઃ = સાધુઓને પ્રાદુર્ભાવ પામીને પરિત્રાણ માટે પ્રાપ્ત થાય છે. માટે સત્ત્વાઃ = અવતારો તેના નિધિ છે. અર્થાત્ સર્વાવતાર ધારણ કરનાર હરિના અસંખ્ય અવતારો થાય છે. (૧૫) આ પ્રકારે શ્રીમદ્ ભાગવતના પ્રથમ સ્કંધમાં ઉગ્રશ્રવાએ શૌનકાદિકોને કહ્યું છે. **દ્વિતીય સ્કંધમાં પણ બ્રહ્મા**એ વરાહાદિ અનેક અવતારો પોતાના પુત્ર નારદને કહીને પછી આ વાક્ય બોલ્યા. (૧૬) નિષ્કારણ અત્યંત કરુણાથી અનેક અવતાર ધારણ કરનારા સદા પુરુષાકૃતિવાળા શ્રીવાસુદેવના અવતારના ચરિત્રોના **અવધિ**ને હું ચતુર્મુખ જાણતો નથી. તમારાથી પ્રથમ ઉત્પન્ન થયેલા સનકાદિ મુનિઓ જાણતા નથી. બીજા મુનિઓ ક્યાંથી જાણી શકે ? બહુ શું કહીએ ? હજાર મુખવાળા આદિદેવ શ્રેષ્ઠ બે હજાર જિહ્વાઓવાળા શેષજી પણ પરમપુરુષના અનેક અવતારોએ કરેલાં ચરિત્રોને વર્ણન કરતા સતા આટલા સમય સુધી પણ પાર પામ્યા નથી. (૧૭) હે દ્વિજ ! ફરીથી પણ શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમ સ્કંધમાં શ્રીવૃન્દાવનવિહારીની સ્તુતિ કરતા બ્રહ્માએ શ્રીકૃષ્ણના અવતારોનું-અસત્પુરુષોનો નિગ્રહ અને સાધુઓને અનુગ્રહ કરવારૂપ કારણ કહીને પછી આ પ્રમાણે કહ્યું છે : (૧૮) હે ભૂમન્ ! હે અપાર ઐશ્વર્યાદિ સમ્પન્ન ! હે પરમાત્મન્ ! હે યોગેશ્વર ! જે તમો અવતાર ધારણ કરવામાં ઉપાયભૂત જે માયા તેને વિસ્તારતા સતા દેવાદિમાં અવતાર ધારણ કરીને તેમની સાથે વિહાર કરો છો. આવી તમારી આશ્ચર્યકારી લીલાઓ ત્રિલોકીમાં કયો પુરુષ જાણે છે ? કોઈ જાણતો નથી. લીલાઓ કયા સ્થાનમાં, કયા પ્રકારે, કેટલી અથવા કયા સમયમાં થશે આ પ્રકારે કોણ જાણે છે ? (૧૯) હે દ્વિજ ! પોતે **શ્રીકૃષ્ણે પણ પોતાના અવતારોનું અનંતપણું** મુચુકુન્દ રાજાને શ્રીમદ્ ભાગવતના **દશમ સ્કંધ**માં કહ્યું છે. તે ત્રણ શ્લોકો કહીએ છીએ. (૨૦) હે રાજન્ ! મારા અવતારો અને ચરિત્રો અને નામો અપરિમિત છે. અને તે અનંત હોવાથી હું પણ સંખ્યા કરવા માટે શક્તિમાન નથી જ. (૨૧) ક્યારેય પણ કોઈ માણસ ઘણા જન્મોથી પૃથ્વીની રજકણોને ગણે તોપણ મારા જન્મો અને સત્યાદિ ગુણો અને નામોને ક્યારેય પણ ના જ ગણી શકે. (૨૨) હે અનઘ ! નારદાદિ મહામુનિઓ ભૂત-ભવિષ્ય અને વર્તમાનકાળમાં ઉત્પન્ન થયેલા મારાં જન્મ અને કર્મો અનુક્રમથી ગણતા સતા સંખ્યાના અંતને પામતા નથી જ. (૨૩) હે દ્વિજ ! ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગીતામાં પણ અર્જુનને કહ્યું છે, હે અર્જુન ! મારા અવતારો અનેક થઈ ગયા અને

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

योगमायाम् ॥१९॥ स्वयं कृष्णेन चाप्युक्तं मुचुकुन्दं नृपं प्रति । आनन्त्यं स्वावताराणां तच्छ्लोकत्रयमुच्यते ॥२०॥ जन्मकर्माभिधानानि सन्ति मेऽङ्ग ! सहस्रशः । न शक्यन्तेऽनुसङ्ख्यातुमनन्तत्वान्मयापि हि ॥२१॥ क्वचिद्रजांसि विममे पार्थिवान्युरुजन्मभिः । गुणकर्माभिधानानि न मे जन्मानि कर्हिचित् ॥२२॥ कालत्रयोपपन्नानि जन्मकर्माणि मेऽनघ! । अनुक्रमन्तो नैवान्तं गच्छन्ति परमर्षयः ॥२३॥ गीतायामपि स प्राह भगवानर्जुनं प्रति । बहूनि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन! ॥२४॥ न त्वेवाहं जातु नासं न त्वं नेमे जनाधिपाः । न चैव न भविष्यामः सर्वे वयमतः परम् ॥२५॥ इत्यादिभिर्हि वचनैः प्रबलैः शतशोऽनघ! । सङ्ख्या हर्यवताराणां साक्रोशं हि निषिध्यते ॥२६॥ दशसङ्ख्याभ्रमं त्यक्त्वा ततः स्वस्थेन चेतसा । कृतावतारो भगवान् श्रयणीयो मुमुक्षुणा ॥२७॥ हरिं विना च प्रत्यक्षमनेकभवसम्भवः । नैव नश्येन्महामोहः सेवनीयस्ततो हि सः ॥२८॥ ब्रह्मज्ञानं न मुक्त्यर्थं प्रत्यक्षं स्याद्विना हरिम् । अत एव सुबोधिन्यां प्रोक्तं श्रीवल्लभेन च ॥२९॥ भक्तानामेव निस्तारः कृतः कृष्णेन संसृतेः । अतो निरोधो भक्तानां प्रपञ्चस्येति निश्चयः ॥३०॥ यावद्बहिः स्थितो वह्निः प्रकटोऽन्तर्विशेन्नहि । तावदन्तःस्थितोऽप्येष न दारुदहनक्षमः ॥३१॥ एवं सर्वगतो विष्णुः प्रकटश्चेन्न तद्विशेत् ।

તારા જન્મો પણ અનેક થઈ ગયા છે. હું હાલમાં યદુકુળમાં પ્રાદુર્ભાવને પામીને સર્વના લક્ષમાં આવતો ક્યારેય પણ પૂર્વે **'ન નાસમ્ '** પ્રાદુર્ભવેલો હતો નહિ એમ નથી પરંતુ પ્રાદુર્ભવ્યો હતો જ. કર્મવશવર્તી તું પૂર્વે જન્મ્યો નહોતો એમ નહીં, જન્મ્યો જ હતો. આ કર્મપરતંત્ર રાજાઓ પૂર્વે જન્મ્યા નહોતા એમ નથી જન્મ્યા હતા જ. આપણે સર્વે ભવિષ્યમાં નહિ હોઈએ એમ નહિ હોઈશું જ. આ પ્રમાણે પોતે અને અર્જુનાદિના દૃષ્ટાંતથી પોતાના અવતારોની અનંતતા અને સત્યતા કહેલી છે. (૨૪-૨૫) હે નિષ્પાપ ! આ પ્રબળ સોએ સો વચનોથી હરિના અવતારોની દશાદિ ગણનાનો આક્ષેપે સહિત નિષેધ કરાય છે. (૨૬) માટે ભગવાનના દસ સંખ્યાવાળા જ અવતારો છે એવી ભ્રાંતિનો ત્યાગ કરીને મુમુક્ષુએ સ્વસ્થ ચિત્તથી સ્વતંત્રપણે હાલમાં ધરેલા અવતારવાળા ભગવાન આશ્રય કરવા યોગ્ય છે. (૨૭) (શંકા:- **'ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः'** આ શ્રુતિથી બ્રહ્મજ્ઞાનથી જ મોક્ષની સિદ્ધિ કહી છે તો મુક્તિ માટે ભગવાનનો આશ્રય શા માટે કરવો ? એમ જો કહેતા હોય તો શ્રુતિમાં જ્ઞાન છે તે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના સ્વરૂપનું જ કહેલું છે અને તે જ્ઞાન પ્રત્યક્ષ ભગવાનના અવતાર વિના સંભવતું નથી તેથી મોક્ષ માટે મુમુક્ષુએ પ્રત્યક્ષ ભગવાનનો આશ્રય કરીને સેવવા યોગ્ય છે તે વાત કહે છે :) પ્રત્યક્ષ = અત્યંત કરુણાથી સર્વજનોને પ્રત્યક્ષ પ્રાપ્ત થયેલા હરિ વિના અનેક જન્મથી ઉત્પન્ન મહામોહ-વારંવાર સંસારમાં કારણરૂપ અજ્ઞાન નાશ પામે નહિ માટે પ્રત્યક્ષ હરિ સેવા કરવા યોગ્ય જ છે. (૨૮) પ્રત્યક્ષ હરિ વિના પરોક્ષપણે ભગવત્સ્વરૂપનું જ્ઞાન આત્યંતિક મુક્તિ માટે થાય નહિ. **માટે જ શ્રીમદ્ભાગવતની સુબોધિની ટીકામાં શ્રીવલ્લભાચાર્યે કહ્યું છે** : (૨૯) પૃથ્વીમાં પ્રત્યક્ષપણે રહેલાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને જન્મમરણરૂપ સંસારનો વિનાશ સ્વસ્વરૂપના જ્ઞાનવાળા પોતાનાં આશ્રિતજનોનો જ કરેલો છે. માટે સંસારનો વિનાશ ભક્તોને જ થાય. પરંતુ પરોક્ષ જ્ઞાનવાળાઓને થાય નહિ એવો નિર્ણય છે. (૩૦) કાષ્ઠથી બહાર રહેલો = છાણાં વગેરેને આલંબન કરીને રહેલો પ્રત્યક્ષ અગ્નિ જ્યાં સુધી કાષ્ઠની અંદર પ્રવેશ કરે નહિ ત્યાં સુધી બહારના અગ્નિના પ્રવેશની પહેલાં તેની અંદર રહેલો અગ્નિ પણ કાષ્ઠને બાળવા માટે શક્તિમાન થતો નથી. (૩૧) આવી રીતે સર્વાન્તર્યામી શ્રીકૃષ્ણ જો પ્રત્યક્ષ પ્રાદુર્ભાવ પામીને પોતાના ભક્તોના અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરે નહિ (આ પ્રત્યક્ષપણે રહેલા જ ભગવાન છે એવું જ્ઞાન થાય નહિ) ત્યાં સુધી વારંવાર સંસારમાં કારણભૂત સમગ્ર-પોતાના ભક્તોનું અજ્ઞાન લય પામે નહિ. માટે શ્રીકૃષ્ણનો પ્રત્યક્ષપણે પ્રાદુર્ભાવનો ઉદ્યોગ છે. (૩૨) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે મુક્તાનંદ મુનિએ કહેલા તર્કાદિ સમગ્ર શાસ્ત્રના જ્ઞાતા-શોભારામ શાસ્ત્રી દસ અવતાર જ હોય એવી સંખ્યાનો સંશય નાશ પામેલા થયા. બીજા ત્રણ હરિશ્ચંદ્ર-નારૂપંત અને રામચંદ્રે પણ આ લોકમાં પ્રત્યક્ષપણે ભગવાન હોય આ પ્રમાણે નિશ્ચય કર્યો. (૩૩)

તે સમયે **ચિમનરાવ** આ નામવાળા ક્ષત્રિય વીરે પૃથ્વીમાં કળિયુગમાં પણ હરિ પ્રત્યક્ષ હોય તેમ આવાં પ્રબળ પ્રમાણોના શ્રવણથી જાણ્યું. (૩૪) પરંતુ મુક્તાનંદ મુનિના ગુરુ શ્રીહરિના પ્રત્યક્ષ ભગવાનના અવતારભાવમાં સંશય પામેલા બુદ્ધિમાન ચિમનરાવે બુદ્ધિમાન મુક્તાનંદમુનિને પ્રશ્ન પૂછ્યો. (૩૫) હે મુને ! પૃથ્વીમાં કળિયુગમાં પણ નારાયણના અવતારો ઘણા હોય. આ પ્રમાણે તમોએ કહ્યું તે પરં સત્ય છે એમ અમો માનીએ છીએ. (૩૬) હે મહામતે ! મનુષ્યાકૃતિ

तावन्न लीयते सर्वमिति कृष्णसमुद्यमः ॥३२॥ इत्युक्तस्तेन शास्त्री स सद्योऽभून्नष्टसंशयः । त्रयोऽन्येऽपि च निश्चिक्युर्हरिरत्र भवेदिति ॥३३॥ तदा चिन्मयरावस्तु कलावपि हरिर्भुवि । भवेदिति तु वेत्ति स्म प्रमाणप्रबलत्वतः ॥३४॥ किन्तु विष्णवतारत्वे तद्गुरोः प्राप्तसंशयः। प्रपच्छ तं मुनिवरं बुद्धिमन्तं स बुद्धिमान् ॥३५॥ नारायणस्यावतारा: स्युः कलावपि भूतले । इति त्वया यदुक्तं तत्सत्यं मन्यामहे मुने! ॥३६॥ नराकृतिः स भगवानसाधारणलक्षणैः । कैर्विज्ञेयो भुवि चरंस्तन्नो ब्रूहि महामते! ॥३७॥ न धृतः पर्वतो येन न हताश्चासुरा अपि । तादृशोऽपीश्वरो यः स्यात्स ज्ञेयश्च कथं वद ॥३८॥ मुक्तानन्द उवाच – नराकृतिरपि स्वामी चरित्रैः सोऽतिमानुषैः । तद्भक्तलक्षणैश्चापि ज्ञातुं शक्यो मुमुक्षुभिः ॥३९॥ लक्षणानि हरेस्तस्य धर्मं प्राह पुरावनिः । तानि वोऽहं प्रवक्ष्यामि यान्यसाधारणानि हि ॥४०॥ सत्यं शौचं दया क्षान्तिस्त्यागः सन्तोष आर्जवम् । शमो दमस्तपः साम्यं तितिक्षोपरतिः श्रुतम् ॥४१॥ ज्ञानं विरक्तिरैश्वर्यं शौर्यं तेजो बलं स्मृतिः । स्वातन्त्र्यं

પૃથ્વીમાં ફરતા તમારા ગુરુ શ્રીહરિ કયા **અસાધારણ લક્ષણો**થી આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન છે એમ જાણવા. તેનાં અસાધારણ લક્ષણો અમને કહો. (૩૭) જે તમારા ગુરુ ભગવાને પર્વત, શ્રીકૃષ્ણે ગોવર્ધન પર્વત ધારણ કર્યો હતો તેમ ધારણ કર્યો નથી અને દૈત્યો પણ માર્યા નથી. શ્રીકૃષ્ણે બક-અઘ-કંસ વગેરે અસુરો જેમ નાશ કર્યા તેની માફક નાશ કર્યા નથી. તેવા તમારા ગુરુ 'આ પરમેશ્વર છે' એમ કયા પ્રકારે જાણવા તે તમો કહો. (૩૮)

મુક્તાનંદ મુનિ બોલ્યા - હે ક્ષત્રિયમાં વીર પુરુષ ચિમનરાવ ! અમારા ગુરુ મનુષ્યાકૃતિથી દેખાય છે તો પણ મનુષ્યોમાં ન સંભવી શકે એવા મહાદુઃખથી સાધ્ય અષ્ટાંગ યોગની સિદ્ધિથી પ્રાપ્ય સમાધિનું બીજાં જનોને સહજમાં સમાધિ કરાવવી વગેરે દિવ્ય ચરિત્રો વડે અને તેમના ભક્તોના કલિયુગમાં અનન્યસાધ્ય નિષ્કામાદિ લક્ષણોએ કરીને તે આ પ્રત્યક્ષ નારાયણ છે એમ મુમુક્ષુઓએ જાણી શકાય છે. (૩૯) પૂર્વે ગાય રૂપે રહેલી પૃથ્વીએ વૃષરૂપે રહેલા ધર્મ પ્રજાપતિ પ્રત્યે ભૂમિ ઉપર મનુષ્યાકૃતિથી પ્રગટ થયેલા હરિનાં જે અસાધારણ લક્ષણો કહ્યાં છે તે હું તમોને કહું છું. (૪૦) **સત્ય**-સર્વ ભૂતોનું હિતકારી યથાર્થ વચન, **શૌચ**- માનસિક, વાચિક, કાયિક-શુદ્ધિ, **દયા**-પરપીડા અસહનપૂર્વક તેના નિવારણની ત્વરા, **ક્ષાંતિ** - પરાપરાધને સહન કરવારૂપ અથવા ક્રોધનિમિત્ત હોવા છતાં પણ ચિત્તને નિયમમાં રાખવું, **ત્યાગ** - પૂર્ણકામ હોવાથી માયિક વસ્તુઓનો અનાદર અથવા અર્થીઓ માટે ઉદારતા રાખવી **સંતોષ** - પોતાના આનંદથી પરિપૂર્ણતા, **આર્જવ** - મન, વાણી અને શરીરની એકરૂપતા જેને સરલતા કહે છે. **શમ** - વિષયોથી મનનું નિયમન, **દમ** - વિષયોથી બાહ્યેન્દ્રિયોનું નિયમન, **તપ** - પ્રકૃતિથી જ કૃચ્છ્રાદિ વ્રતાચરણપરતા, **સામ્ય** - રમણીય અને અરમણીય વિષયોમાં અનાદર હોવાથી તુલ્યતા. **તિતિક્ષા**- સુખદુઃખાદિ દ્વન્દ્વથી પરાભવ નહિ પામવાપણું, **ઉપરતિ** - વૃથા વ્યાપારનો વિરામ, **શ્રુત** - સમસ્ત શાસ્ત્રાર્થનું યથાર્થ જાણવાપણું. **જ્ઞાન** - જીવાત્મા અને ક્ષરાક્ષરાતીત સ્વસ્વરૂપનું યથાર્થ જાણવાપણું, **વિરક્તિ** - વિષયોમાં નિઃસ્પૃહપણું, **ઐશ્વર્ય** - સર્વનું નિયંતાપણું, **શૌર્ય** - સ્વભાવનો વિજય. **તેજ**- કોઈથી પરાભવ ન પામવાપણું, **બળ** - સર્વની પ્રાણવૃત્તિઓને નિયમમાં કરવાનું સામર્થ્ય. **સ્મૃતિ** - કર્તવ્યાર્થનું અનુસંધાન, **સ્વાતંત્ર્ય** - અન્યની નિરપેક્ષતા અથવા અપરાધીનતા. **કૌશલ** - સર્વક્રિયામાં નિપુણતા. **કાન્તિ** - સર્વજનોનાં મન અને નેત્રને હરનારું સ્વાભાવિક નિરવધિ સૌંદર્ય, **ધૈર્ય** - વિષમ દેશકાળાદિકમાં વ્યાકુળતાએ રહિતપણું. **માર્દવ** - સર્વથી પર હોય તો પણ સર્વજનોએ સુખેથી ઉપસેવ્યપણું, **પ્રાગલ્ભ્ય**- નવા નવા તર્ક કરવામાં કુશળ બુદ્ધિ **પ્રશ્રય**- મોટાઓ સમક્ષ વિનય. **શીલ**- સારો સ્વભાવ. **સહ**- મનની પ્રવીણતા. **ઓજ**- જ્ઞાનેન્દ્રિયની ચતુરતા **બળ** - કર્મેન્દ્રિયની પ્રવીણતા, **ભગ**- જ્ઞાનાદિનો ઉત્કર્ષ. **ગાંભીર્ય** - અભિપ્રાય ન જાણી શકાય તે. **સ્થૈર્ય** - ચંચળતાએ રહિતપણું. **આસ્તિક્ય**- સત્શાસ્ત્રોના અર્થોમાં વિશ્વાસ, **કીર્તિ**- યશની ખ્યાતિ **માન**- સમુન્નત ચિત્તપણું, **અનહંકૃતિ**- ગર્વરહિતપણું. **બ્રહ્મણ્યત્વ** - બ્રાહ્મણના હિતપરાયણપણું, **શરણ્યત્વ** - શરણાગતના સંરક્ષણ પરાયણપણું વગેરે અને બીજા પણ અગણિત ગુણો સર્વ બ્રહ્માદિકોએ પ્રાર્થના કરવા યોગ્ય **નિત્ય**-સ્વાભાવિક અમારા ગુરુ **શ્રી સ્વામિનારાયણ વિશે વર્તે છે.** માટે એમને પુરુષોત્તમ જાણો. (૪૧-૪૪) વળી જેમની કૃપાથી પામર પણ શાસ્ત્રના અર્થને નહિ જાણનારો અને અષ્ટાંગ યોગના અભ્યાસે રહિત એવો પણ જન એકદમ જાગ્રત-સ્વપ્ન-સુષુપ્તિ આ ત્રણ અવસ્થા થકી પર, આત્માના અપરોક્ષરૂપ સ્થિતિને પામી જાય છે. (૪૫) આળસે રહિત બ્રહ્માદિ દેવતાઓએ જે મન વશ કરવા માટે અશક્ય છે તે મન જે પોતાના આશ્રિતજનોને વશ વર્તનારું કરે, તે પ્રભુ-પરમેશ્વર જાણવા. (૪૬) અષ્ટાંગ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

कौशलं कान्तिर्धैर्यं मार्दवमेव च ॥४२॥ प्रागल्भ्यं प्रश्रयः शीलं सह ओजो बलं भगः । गाम्भीर्यं स्थैर्यमास्तिक्यं कीर्तिर्मानोऽनहङ्कृतिः ॥४३॥ ब्रह्मण्यत्वशरण्यत्वादयोऽन्येऽपि गुणाः प्रभौ । नित्याः सन्तीति जानीत प्रार्थ्या अन्यैरनेकशः ॥४४॥ कृपया यस्य सहसा प्राकृतोऽपि जनो भुवि । जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिभ्यः स्थानं परमवाप्नुयात् ॥४५॥ वशीकर्तुमशक्यं यद्ब्रह्मादिभिरतन्द्रितैः। तन्मनो यो वशे कुर्यात्स्वाश्रितानां च स प्रभुः ॥४६॥ अष्टाङ्गयोगाभ्यसनं विनापि कृपयैव च । यस्य नृणां भवेत्सद्यः स्वस्वरूपेऽचला स्थितिः ॥४७॥ दर्शनं यस्य मूर्तीनां गोलोकादिषु धामसु । भवेच्च सोऽत्र विज्ञेयो भगवान्मानुषाकृतिः ॥४८॥ यस्य भक्ता जितक्रोधा जितकामाश्च निःस्पृहाः । जितस्वादाश्च निर्लोभा निर्मानाः स्युः स वै हरिः ॥४९॥ एतत्सङ्क्षेपतः प्रोक्तमसाधारणलक्षणम् । समं सर्वावतारेषु मया नारायणस्य हि ॥५०॥ अन्यद्यत्तस्य चरितं तत्तु कार्यवशान्ननु । भक्तानां गायनार्थं वा नत्वीशत्वस्य सूचकम् ॥५१॥ गोवर्धनोद्धारणादि चरितं तस्य यत्प्रभोः । इन्द्रादिदर्पनुत्यै तन्नत्वीशत्वस्य सूचकम् ॥५२॥ हिरण्याक्षादयो दैत्याः सकलैरपि पर्वतैः । दध्रुः समग्रां पृथिवीं तावता ते किमीश्वराः ॥५३॥ तस्माल्लक्षणमीशस्य त्वज्ञानाज्जीवमोक्षणम् । सद्धर्मद्रोहिदैत्यानां वधश्चेत्येव निश्चितम् ॥५४॥ असुरा द्विविधा ज्ञेयास्तत्रैके शस्त्रपाणयः । भीषणाकृतयोऽन्ये तु साधुवेषाश्च दुष्क्रियाः ॥५५॥ वधोऽपि द्विविधस्तेषां

યોગના અભ્યાસ વિના પણ જેમની કૃપાથી જ મનુષ્યોને તત્કાળ જ પોતાની મૂર્તિમાં અચલ સમાધિસ્થિતિ થાય. (૪૭) ગોલોકાદિ ધામોમાં રહેલી ભગવાનની મૂર્તિઓનાં દર્શન થાય. તથા (ચકારના ગ્રહણથી) જેમના ભક્તોને પોતાના ધામમાં લઈ જવા માટે ભગવાનના પાર્ષદો આવે છે. તેને ભક્તો અને અભક્તો જુએ છે એમ પણ જાણવું. તે માનુષાકૃતિ ભગવાન જાણવા. (૪૮) જે શ્રીહરિના ભક્તો ક્રોધ જીતનારા, કામ જીતનારા, નિઃસ્પૃહી, સ્વાદે રહિત, નિર્લોભી અને નિર્માની હોય તે હરિ પરમેશ્વર જ જાણવા. (૪૯) આ પ્રકારે મેં નારાયણના સર્વાવતારોમાં સમાન **અસાધારણ લક્ષણ** સંક્ષેપથી કહ્યું. (૫૦) ભગવાનના આ કહેલાથી બીજાં કાલીયદમનાદિ ચરિત્ર તે તો કાર્યના-યમુનાનું જળ નિર્વિષ કરવા રૂપ પ્રયોજનના વશપણાથી છે અથવા પોતાના ભક્તજનોને ગાન કરવા માટે છે. તે ચરિત્ર પરમેશ્વરભાવનું સૂચક નથી જ. (૫૧) શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું ગોવર્ધનનો ઉદ્ધાર વગેરે જે ચરિત્ર તે ઈન્દ્રાદિના ગર્વપરિહાર માટે છે. તે પણ પરમાત્માપણાનું સૂચક નથી. (૫૨) ગોવર્ધનનો ઉદ્ધાર વગેરે ઈશ્વરપણાના સૂચક કહેતા હોય તો હિરણ્યાક્ષાદિ દૈત્યો સમગ્ર પર્વતોએ સહિત સમગ્ર પૃથ્વીને પોતાના હાથોથી ઉખાડીને મસ્તકે ધારણ કરતા હતા. તેટલા માત્રથી હિરણ્યાક્ષ વગેરે દૈત્યો શું પરમેશ્વરના અવતારો છે ? નથી જ. **(પાદ્મપુરાણમાં** :- નિઃપ્રમાણશરીરઃ સન્હિરણ્યાક્ષો મદોદ્ધતઃ। ઉત્પાટય બાહુસાહસ્ત્રૈઃ પૃથિવીં સમહીધરાં સસાગરામ્ । દ્વીપયુતાં સર્વ પ્રાણિભિરાવૃતામ્ । સહસા શિરસા ધાર્ય પ્રવિવેશ રસાતલમ્ । એમ કહ્યું છે.) (૫૩) માટે **પરમેશ્વરનું લક્ષણ** તો જીવમાં રહેલા અનાદિ અજ્ઞાનના પાશથી જીવોને અજ્ઞાનથી રહિત કરવા અને સત્પુરુષો અને ધર્મના દ્રોહીઓ જે દૈત્યો-તેમનો વધ આ જ નિશ્ચે છે. આથી બીજું ઈશ્વરપણાને સૂચન કરનારું લક્ષણ નથી. (૫૪) અસુરો બે પ્રકારના જાણવા. તે અસુરોમાં કેટલાક ધનુષ્ય વગેરે આયુધોવાળા અને ભયંકર આકૃતિવાળા અને બીજા તો સાધુઓનો વેષ ધારણ કરનારા અને પોતાના શિષ્યની સ્ત્રીઓમાં ગમનરૂપ દુષ્ટ ક્રિયાવાળા છે. (૫૫) તે બે પ્રકારના અસુરોનો શસ્ત્રાદિથી તથા શસ્ત્ર વિના પણ અનુક્રમે બે પ્રકારનો વધ છે. તેમાં શસ્ત્રથી વધ છે તે અસુરોનાં મસ્તક છેદવારૂપ છે. શસ્ત્ર વિનાનો વધ છે તે દંભ-દર્પાદિરૂપ જીવિકાનું અપહરણ કરવું; તે અશસ્ત્રવધ કહ્યો છે. (૫૬) વિદ્વાનોએ દૈવી સંપત્તિ યુક્ત જનોની જીવિકા અભયાદિરૂપ દૈવી સંપત્તિ જ કહેલી છે. અસુરોની દંભાદિરૂપ આસુરિ સંપત્તિ જ જીવિકા કહેલી છે. બંને સંપત્તિઓ ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહી છે. (૫૭) **'અભયં સત્ત્વસંશુદ્ધિઃ'** વગેરે દૈવી સંપત્ છે. **અભય** = પ્રતિકૂળ શંકાને લીધે બીજા થકી જે દુઃખની સંભાવના તે ભય કહેવાય છે. ભયે રહિતપણું તે અભય કહેવાય છે. અથવા શાસ્ત્રથી નિવૃત્તિ તે ભય કહેવાય. તેની અનુવૃત્તિ તે અભય કહેવાય. **અંતઃકરણની સંશુદ્ધિ** = રજોગુણ અને તમોભાવથી રહિત, આત્મા અને પરમાત્માના સ્વરૂપનું યથાર્થ જ્ઞાન અને ચિત્તની એકાગ્રતાપણે ધ્યાન એ બેનું નિરંતર નિષ્ઠાપણું. **દાન** = ન્યાયથી ઉપાર્જિત ધન વગેરેનું સત્પાત્રમાં આપવું. **દમ** = બાહ્યેન્દ્રિયોનું નિયમન. **યજ્ઞ** = નિષ્કામ દેવપૂજન. **સ્વાધ્યાય** = વેદાભ્યાસપરતા. **તપ** = શાસ્ત્રવિહિત ભોગનો પણ સંકોચ કરવો. **આર્જવ** = બીજામાં

शस्त्रेणाशस्त्रतस्तथा । शिरच्छेदः शस्त्रवधोऽपरस्तज्जीविकाहृतिः ॥५६॥ देवानां जीविका दैवी सम्पत्प्रोक्ता मनीषिभिः ।आसुरी त्वसुराणां ते गीतायां हरिणोदिते ॥५७॥ अभयं सत्त्वसंशुद्धिर्ज्ञानयोगव्यवस्थितिः ।दानं दमश्च यज्ञश्च स्वाध्यायस्तप आर्जवम् ॥५८॥ अहिंसा सत्यमक्रोधस्त्यागः शान्तिरपैशुनम् । दया भूतेष्वलोलुप्त्वं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥५९॥ तेजः क्षमा धृतिः शौचमद्रोहो नातिमानिता। भवन्ति सम्पदं दैवीमभिजातस्य भारत! ॥६०॥ दम्भो दर्पोऽतिमानश्च क्रोधः पारुष्यमेव च । अज्ञानं चाभिजातस्य पार्थ! सम्पदमासुरीम् ॥६१॥ दैवी सम्पद्विमोक्षाय निबन्धायासुरी मता । मा शुचः सम्पदं दैवीमभिजातोऽसि पाण्डव! ॥६२॥ द्वौ भूतसर्गौ लोकेऽस्मिन्दैव आसुर एव च । दैवो विस्तरशः प्रोक्त आसुरं पार्थ मे शृणु ॥६३॥ प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च जना न विदुरासुराः । न शौचं नापि चाचारो न सत्यं तेषु विद्यते ॥६४॥ असत्यमप्रतिष्ठं ते जगदाहुरनीश्वरम् । अपरस्परसम्भूतं किमन्यत्कामहैतुकम् ॥६५॥ एतां दृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धयः

માનસિક, વાચિક, કાયિક પ્રવૃત્તિઓનું એકરૂપપણું (સરલપણું) **અહિંસા** = પ્રાણીપીડન માત્રથી નિવૃત્તિ. **સત્ય** = પારકા અને પોતાના દ્રોહે રહિત યથાર્થ વચન બોલવું. **અક્રોધ** = ક્રોધનું નિમિત્ત હોવા છતાં પણ ક્રોધે રહિતપણું તે. **ત્યાગ** = ગૃહક્ષેત્રાદિમાં મમત્વનો પરિત્યાગ. **શાંતિ** = વિષયોથી મનનો ઉપશમ. **અપૈશુન** = પરને અનર્થ થાય તેવું વચન ઉચ્ચારણ ન કરવું તે. **દયા** = પારકું દુઃખ ન દેખી શકાય તે. **અલોલુપત્વ** = વિષયોમાં લોલુપતાએ રહિતપણું. **માર્દવ** = ચિત્તની અકઠિનતા. **હ્રી** = અકાર્ય કરવામાં લજ્જા. **અચાપલ** = ઉત્તમ વિષયોની સમીપમાં પણ ચિત્તની અચપળતા. **તેજ** = બીજાથી પરાભવ નહિ પામવાપણું. **ક્ષમા** = બીજાએ પીડા પમાડવા છતાં પણ તેના પ્રત્યે ચિત્તની અવિકારિતા. **ધૃતિ** = મહાપત્કાળમાં પણ ધૈર્યનો ત્યાગ ન કરવો. **શૌચ** = બાહ્યાભ્યન્તર બે પ્રકારની શુદ્ધિ. **અદ્રોહ** = પરનું અનિષ્ટ ન ઈચ્છવું. **નાતિમાનિતા** = પૂજ્યમાં ગર્વ એ અતિમાનિતા કહેવાય. તેણે રહિતપણું. હે ભારત ! આ સર્વ ગુણો દૈવી સંપદાને અભિમુખ કરીને જન્મેલાને ઊપજે છે. આ ગુણો તેને અનુગુણ થાય છે. (૫૮-૬૦)

આસુરી સંપત્તિને અભિમુખ કરીને જન્મેલાને તો દંભ-દર્પાદિ દોષો ઊપજે છે. તેમાં **દંભ** = ધાર્મિકપણાને પ્રસિદ્ધ કરવા માટે ધર્મકર્મમાં પ્રવૃત્તિ **દર્પ** = પારકાના અપમાનને કરનારો ગર્વ **અતિમાન** = હું સર્વેની અપેક્ષાએ ઉત્તમ છું એવો નિશ્ચય, **પારૂષ્ય** = સજ્જનોને ઉદ્વેગ કરે એવું વાણીનું કઠિનપણું **અજ્ઞાન** = કરવા યોગ્ય અને ન કરવા યોગ્યના વિવેકનો અભાવ. હે પાર્થ ! આ સ્વભાવો આસુરી સંપત્તિને અભિમુખ કરીને ઉત્પન્ન થયેલાને ઉત્પન્ન થાય છે. (૬૧) તે બે સંપત્તિમાં દૈવી સંપદા મોક્ષ માટે અને આસુરી તો બંધન માટે માનેલી છે. હે પાંડવ ! તું શોક કરીશ નહિ. તું દૈવી સંપદાને અભિમુખ કરીને ઉત્પન્ન થયેલો છું. (૬૨)

આ લોકમાં બે ભૂત સર્ગ છે. દૈવ અને આસુર એવા ભેદથી વર્તે છે. હે પાર્થ ! દૈવ સર્ગ આટલા વિસ્તારથી કહ્યો. કર્મયોગ, જ્ઞાનયોગ અને ભક્તિયોગના ભેદથી પૂર્વાધ્યાયમાં વિસ્તારથી કહ્યો. અસુર સંબંધી સર્ગને મારાથી સાંભળ. (૬૩) અસુર સર્ગમાં ઉત્પન્ન થયેલા જનો, પ્રવૃત્તિ=અભ્યુદયના સાધનભૂત વૈદિક ધર્મ અને નિવૃત્તિ=મોક્ષના સાધનરૂપ વૈદિક ધર્મ જાણતા નથી. અસુરોમાં શાસ્ત્રસિદ્ધ વૈદિક કર્મની યોગ્યતાને સંપાદન કરનારી બાહ્યાભ્યન્તર શુદ્ધિ જણાતી નથી. મનુ વગેરેએ કહેલો સદાચાર જણાતો નથી. સત્ય પણ છે નહિ. (૬૪) તે અસુરો જગતને અસત્ય કહે છે. સત્ય છે એક મૂળ જેનું એમ કહેતા નથી. પ્રતિષ્ઠાએ રહિત કહે છે. અને અનીશ્વર-ઈશ્વરાધિષ્ઠિત પણ નથી કહેતા. આ સર્વ ભૂતમાત્ર કામથી કરાયેલા જે મિથુન સંયોગ તે મૂળ જેમાં છે એવું છે. જગતમાં સ્ત્રીપુરુષના પરસ્પર સંબંધ વિના ઉત્પન્ન થયેલું શું બીજું છે ? બધું તેમ જ છે એમ કહે છે. (૬૫) આવી દુર્દષ્ટિને અવલંબીને પ્રવર્તતા તે અસુરો નાશ પામેલા ચિત્તવાળા, મંદ મતિવાળા, પોતાનું અને પારકું અહિત કરવાની જ એક પ્રવૃત્તિવાળા, ઘાતકી કર્મ કરનારા થઈ જગતના નાશ માટે જ (સર્પ-સિંહ-ભૂતપ્રેતાદિ રૂપે) ઉત્પન્ન થાય છે. (૬૬) કલ્પપર્યંત વિષયભોગોથી ન પૂરી શકાય એવી પ્રાકૃત વિષયની ઈચ્છાનો આશ્રય કરીને અજ્ઞાનથી અસત્, ગ્રાહરૂપી વિષયોને ગ્રહણ કરીને દંભ, માન, મદથી યુક્ત અપવિત્ર વ્રતોવાળા સતા રાજસ્, તામસ્ દેવતાના આરાધનાદિમાં પ્રવર્તે છે. (૬૭) પ્રલય = મરણ છે અંત જેનો એવી અપરિમેય ચિંતાને આશરેલા, કામનો ઉપભોગ એ જ પરમ પુરુષાર્થ જેમને છે આટલા નિશ્ચયવાળા. (૬૮) આશા રૂપી અનેક પાશોથી બંધાયેલા, કામ અને ક્રોધ એ જ આશ્રય જેમને છે. કામ ભોગને માટે અન્યાયથી ધનનો સંચય કરવા ઈચ્છે છે. (૬૯) મેં આ ક્ષેત્રપુત્રાદિ સર્વ હાલમાં મેળવ્યું છે આ મનોરથને હું જ મારા સામર્થ્યથી પામીશ. આ ધન મારું છે. આ ધન મને ફરીથી પણ મારા સામર્થ્યથી જ પ્રાપ્ત થશે. (૭૦) મેં આ શત્રુને પોતાના સામર્થ્યથી નાશ કર્યો. શૂરવીર અને ધીર હું બીજા

। प्रभवन्त्युग्रकर्माणः क्षयाय जगतोऽहिताः ॥६६॥ काममाश्रित्य दुष्पूरं दम्भमानमदान्विताः । मोहाद्गृहीत्वाऽसद्ग्राहान्प्रवर्तन्तेऽशुचिव्रताः ॥६७॥ चिन्तामपरिमेयां च प्रलयान्तामुपाश्रिताः । कामोपभोगपरमा एतावदितिनिश्चयाः ॥६८॥ आशापाशशतैर्बद्धाः कामक्रोधपरायणाः । ईहन्ते कामभोगार्थमन्यायेनार्थसञ्चयान् ॥६९॥ इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्स्ये मनोरथम् । इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥७०॥ असौ मया हतः शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि । ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान् सुखी ॥७१॥ आढ्योऽभिजनवानस्मि कोऽन्योऽस्ति सदृशो मया । यक्ष्ये दास्यामि मोदिष्य इत्यज्ञानविमोहिताः ॥७२॥ अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः। प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥७३॥ आत्मसम्भाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः । यजन्ते नामयज्ञैस्ते दम्भेनाविधिपूर्वकम् ॥७४॥ अहङ्कारं बलं दर्पं कामं क्रोधं च संश्रिताः । मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषन्तोऽभ्यसूयकाः ॥७५॥ इति दैवीमासुरीं च सम्पदं च तयोः फलम् । कृष्णः सविस्तरं प्राह विविच्यैवार्जुनं प्रति ॥७६॥ यदा दैत्याः शस्त्रभृतो जायन्ते भुवि दुष्क्रियाः । तदाविर्भूय भगवान् शस्त्रपाणिर्निहन्ति तान् ॥७७॥ यदा ते साधुवेषाः स्युर्दुराचारास्तदा प्रभुः । अशस्त्रो हन्ति तान् हत्वा कामक्रोधादिजीविकाम् ॥७८॥ तेषां सम्पदि नष्टायामासुर्यां हरिशक्तितः। नश्यत्वेवाऽऽसुरत्वं हि देवत्वं समुदेति च

શત્રુઓને પણ નાશ કરીશ માટે હું ઈશ્વર સ્વાધીન સતો જ બીજાઓનો નિયંતા છું, હું સ્વતંત્ર જ ભોગવનારો છું. હું પોતે જ સિદ્ધ સંકલ્પવાળો છું. હું બળવાન છું, હું સુખી = સ્વતંત્ર સુખ સંપન્ન છું. (૭૧) હું મારા સામર્થ્યથી ધનવાન છું. ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલો છું આ લોકમાં મારા સમાન બીજો કોઈ નથી. હું યજ્ઞ કરીશ, હું આપીશ, હું આનંદ પામીશ, ઈશ્વરના અનુગ્રહ વિના પોતે યાગ, દાનાદિ કરવા, શક્તિમાન છું. **આવી રીતે અવિવેકથી વિમોહને પામેલા પ્રવર્તે છે.** (૭૨) અદૃષ્ટ ઈશ્વરાદિ સહકાર વિના પોતે જ કરવા માટે શક્ય છે એમ કરીને આવી રીતે કરું. આ કરું, બીજું કરું. આ પ્રકારે અનેક ચિત્તથી વિક્ષેપ પામેલા મોહરૂપી જાળથી સારી રીતે આવરણ પામેલા કામના ઉપભોગોમાં અત્યંત આસક્તિવાળા આસુરો મરીને પાચ, વિષ્ટા, મૂત્રાદિથી પરિપૂર્ણ **અત્યંત અપવિત્ર નરકમાં પડે છે.** (૭૩) પોતે જ પૂજ્યપણાને પામેલા પરંતુ કોઈ સજ્જનોએ નહિ પૂજાયેલા માટે જ અનમ્ર, ધનથી જે માન અને મદથી યુક્ત આસુરો નામમાત્ર યજ્ઞોથી, દંભથી-ધર્મધ્વજીપણાથી પણ શ્રદ્ધાથી નહિ; **અવિધિપૂર્વક** પોતાના અનુગુણથી દેવોને આરાધે છે. (૭૪) બીજાની અપેક્ષા રહિત હું કરું છું એવો અહંકાર, બળ, દર્પ, કામ અને ક્રોધને આશરેલા પોતાના અને પારકા દેહોમાં રહેલા ક્ષેત્રજ્ઞ-આત્માઓમાં અંતર્યામીપણે રહેલા મને, ભગવાન ક્યાં છે વગેરેથી પ્રદ્વેષ કરતાં **ગુણોમાં દોષોનો આવિષ્કાર કરનારા હોય છે.** (૭૫) હે ચિમનરાવ ! આ પ્રકારે કૃષ્ણ અર્જુનના પ્રત્યે દૈવી અને આસુરી બંને સંપત્તિઓનું ફળ વિવેચના કરીને જ વિસ્તારે સહિત કહે છે. (૭૬) પૃથ્વીમાં જ્યારે આયુધધારી દૈત્યો હિંસાદિ દુષ્કૃત કરનારા ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે ભગવાન મનુષ્યાદિમાં ઉત્પન્ન થઈને હાથમાં **આયુધો ધારણ કરીને** શસ્ત્રધારી દૈત્યોના મસ્તકનો છેદનપૂર્વક **નાશ** કરે છે. (૭૭) જ્યારે તે દૈત્યો સાધુના વેષવાળા શિષ્યની સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ગમનાદિ દુરાચરણવાળા હોય ત્યારે શ્રીહરિ શસ્ત્રો ધારણ નહિ કરીને કામ-ક્રોધાદિ જીવિકા, **તેમની આસુરી વૃત્તિ**નો નાશ કરી (દોષ પ્રદર્શનપૂર્વક યુક્તિયુક્ત ઉપદેશથી નાશ કરી) તે દૈત્યોનો નાશ કરે છે. (૭૮) શ્રીહરિના સામર્થ્યથી દૈત્યોની આસુરી સંપત્તિ નાશ પામ્યે સતે આસુરપણું નાશ પામે છે જ, દૈવી સંપત્તિ પણ ઉત્પન્ન થાય છે. (૭૯) તે આ દેવદત્તો (અહીંયા દેવદત્ત શબ્દ ગમે તે જનનો વાચક છે.) હરિના પ્રતાપથી હાલમાં દૈવી સંપત્તિને પામેલા હોવાથી-નવીન છે. પૂર્વની માફક આસુરી સ્વભાવવાળા નથી. આ પ્રકારે સમગ્ર બીજા લોકો પણ આશ્ચર્યપૂર્વક કહે છે. (૮૦) ભગવાન, કૃપાથી આવિર્ભાવ પામેલા સમગ્ર ઐશ્વર્યસંપન્ન શ્રીહરિ જે કોઈ ઉપાયથી પૃથ્વીમાં ભાગવત ધર્મ સ્થાપન કરતા સતા પોતાના આશ્રિતજનોને અનાદિ અજ્ઞાનપાશના બંધનથી તત્કાળ જ મુકાવે છે. (૮૧) મહાપાતકી જીવોનું પણ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના આશ્રયમાત્રથી કલ્યાણ થાય, માટે મનુષ્યોએ ભક્તિથી પ્રત્યક્ષ ભગવાન જ આશ્રય કરવા યોગ્ય છે. (૮૨) સમગ્ર પરમેશ્વરપણાના સૂચક લક્ષણોવાળા અમારા ગુરુ સમગ્ર જગતપ્રસિદ્ધ **શ્રીસ્વામિનારાયણ** નામના **આચાર્યેન્દ્ર** આ લોકમાં વર્તે છે. માટે અમારા ગુરુને પ્રત્યક્ષ પરમેશ્વર કહું છું. કેવળ ગુરુમાત્રથી કહેતો નથી. (૮૩) હિંસાદિ દુષ્ટ ક્રિયાનું આચરણ કરનારા પણ હજારોહજાર પુરુષો અમારા ગુરુના આશ્રયમાત્રથી ત્યાગ કરી છે આસુરી ક્રિયા જેમણે એવા છે. તેવા પુરુષો પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ છે. (૮૪) આ લોકમાં સોએ સો અને હજારોહજાર પુરુષો શ્રીહરિના આશ્રિત

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

॥७९॥ लोका अन्ये च साश्चर्यं तान्वदन्त्यखिला अपि । देवदत्ता इमे नूत्ना न तु ते प्राक्तना इति ॥८०॥ येन केनाप्युपायेन सद्धर्मं भगवान्भुवि । स्थापयन्स्वाश्रितान्सद्यो मोचयत्येव बन्धनात् ॥८१॥ तदाश्रयेण जीवानां महापातकिनामपि । कल्याणं स्यादतो भक्त्याऽऽश्रयणीयः स वै नृभिः ॥८२॥ अस्मद्गुरुश्च सकलैरैश्वर्यैर्लक्षणैरिह। सम्पन्नोऽस्तीति तं वच्मि भगवन्तं न गौरवात् ॥८३॥ सहस्रशो दुराचाराः पुमांसोऽपि तदाश्रयात् । मुक्तासुरक्रियाः सन्ति प्रसिद्धास्ते च भूतले ॥८४॥ योगाभ्यासं विनैवात्र शतशश्च सहस्रशः । जनाः समाधिं यान्तीति प्रत्यक्षं दृश्यतेऽखिलैः ॥८५॥ अन्तकाले च तद्भक्तान् नेतुं तत्पार्षदा अपि । आयान्तीतीक्ष्यते भक्तैरभक्तैश्च क्वचित्क्वचित् ॥८६॥ ईश्वरोऽतः स एवेति सुज्ञैर्निश्चीयते जनैः । अत्र चेत्संशयः कश्चित्पृच्छतोत्तरदोऽस्म्यहम् ॥८७॥ सुव्रत उवाच - इति तस्य मुनेर्निशम्य वाचं गलिताभ्यन्तरसर्वसंशयास्ते । स्वमतं परिहाय तं प्रणेमुः श्रुतपूर्वं विविदुर्हरिं च विष्णुम् ॥८८॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्रियुगशब्दार्थनिर्णये भगवदवतारासाधारणलक्षणनिरूपणनामा सप्तत्रिंशोऽध्यायः ॥३७॥

सुव्रत उवाच - ततो बद्धाञ्जलिपुटास्त ऊचुर्नृप! तं मुनिम् । अस्माकं संशयाः सर्वे विनष्टा मुनिपुङ्गव! ॥१॥ त्वादृशाः साधवोऽस्माभिर्यथाशास्त्रार्थबोधकाः । निजानुभवसिद्धाश्च नैव दृष्टा हि भूतले ॥२॥ सन्तः सन्त्यत्र ये ते तु

લોકો યમાદિ અષ્ટાંગયોગના અભ્યાસ વિના જ સમાધિને પામે છે. આ ઐશ્વર્ય સમગ્રજનોને પ્રત્યક્ષ જેમ હોય તેમ દેખાય છે. (૮૫) અંતકાળે શ્રીહરિના ભક્તોને ગોલોક ધામમાં લઈ જવા માટે ભગવાનના દિવ્ય પાર્ષદો આવે છે, પોતે પણ આવે છે. આ આશ્ચર્ય ક્યારેક ક્યારેક **ભક્તોએ અને અભક્તોએ** પ્રત્યક્ષ જોવાય છે. (૮૬) અમારા ગુરુ પરમેશ્વરનાં લક્ષણોવાળા હોવાથી અમારા ગુરુ જ પરમેશ્વર છે. આ પ્રમાણે શાસ્ત્રોક્ત ભગવાનના લક્ષણોને જાણનારા જનોએ નિશ્ચય કરાય છે. આ મારા કહેલા અર્થમાં જો સંશય હોય તો તમો પ્રશ્ન કરો. હું તમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર આપનાર છું. (૮૭)

સુવ્રત મુનિ કહે છે : હે રાજન્ ! આ પ્રકારે મુક્તાનંદમુનિની વાણી સાંભળીને નષ્ટ થયા છે પોતપોતાના અંતઃકરણના સર્વ સંશયો જેમના એવા તે રામચંદ્રાદિ વાદીઓ પોતાના મતનો ત્યાગ કરીને મુક્તાનંદ મુનિને પ્રણામ કરતા હતા. પહેલાં જનોથી સાંભળ્યો છે મહિમા જેમનો એવા **શ્રીનારાયણમુનિને** સર્વાન્તર્યામી **શ્રીપુરુષોત્તમ** જાણતા હતા. (૮૮)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થનિર્ણય ભગવદવતારાસાધારણલક્ષણનિરૂપણનામા સપ્તત્રિંશોઽધ્યાયઃ (૩૭)

અધ્યાય : ૩૮

નિઃસંશય થયેલા વાદીઓનો પરાજય અને શ્રીહરિને પરમાત્મા જાણીને તેમણે કરેલો શ્રીહરિનો સમાશ્રય વર્ણન કરેલો છે.

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! પછી બંને હાથ જોડીને તે વાદીઓ મુક્તાનંદ મુનિને કહેવા લાગ્યા : હે મુનિશ્રેષ્ઠ ! અમારા સર્વે સંશયો નાશ પામ્યા. (૧) યથાર્થ શાસ્ત્રના સિદ્ધાંતને જણાવનારા, પોતાના અનુભવસિદ્ધ તમારા જેવા સાધુઓ પૃથ્વીમાં જોયા નહિ. (૨) અમારા પુરમાં જે સંતો-લૌકિક સાધુઓ છે તે તો દંભથી ઠગ્યા છે મનુષ્યો જેમણે એવા સ્ત્રી-દ્રવ્ય અને રસમાં આસક્તિવાળા, શાસ્ત્રને જાણનારા છતાં પણ શાસ્ત્રને ન જાણતા હોય ને શું એવા છે. (૩) અમોએ સ્વામિનારાયણ અને તેમના સાધુઓને તે તે જનો થકી જરૂર સાંભળ્યા છે. પરંતુ તમોએ કહ્યા પ્રમાણે **શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનનું માહાત્મ્ય** જેમ હોય તેમ કોઈએ પણ કહ્યું નહિ. (૪) આ પુરના નિવાસી સંતો તો પ્રત્યક્ષ શ્રીસ્વામિનારાયણના ગુણોમાં દોષો આરોપણ કરી **તેમને અનાદિ માયાના પાશથી બંધાયેલા બીજા પુરુષના સમાન** કહેતા હતા. કોઈ પણ અહીંના સાધુ તેમને માયાના પાશથી મુકાવનારા પોતાના આશ્રયમાત્રથી જીવોને અનાદિ અજ્ઞાનના બંધનના નિવારણ કરનારા છે એમ કહેતા નહોતા. (૫) આ પુરમાં અમો મહા ધૂર્તો છીએ. સભામાં મહા પંડિતને પણ ક્ષણમાત્રથી પરાજીત કરીએ છીએ. કોઈને પણ તમારાથી ભિન્ન સાધુ વગેરેને નમસ્કાર કરતા નથી. (૬) તમોએ **શ્રીસ્વામિનારાયણ** નામના **ગુરુના અનુગ્રહથી આજે જ અમોને રોકાયેલી વાણીવાળા કર્યા.** માટે તમારા ગુરુ **પરમેશ્વર** અમોએ સારી રીતે જાણ્યા.

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

दम्भवञ्चितमानवाः। स्त्रीद्रव्यरससंसक्ता विद्वांसोऽप्यबुधा इव ॥३॥ स्वामिनारायणोऽस्माभिस्तत्सन्तश्च श्रुताः खलु । माहात्म्यं त्वीदृशं तस्य स्फुटं केनापि नोदितम् ॥४॥ गुणेषु दोषानारोप्य सन्तोऽत्रत्यास्तु मायिकम् । तमाहुर्न तु कोऽप्याह मायापाशविमोचकम् ॥५॥ वयं महान्तो धूर्ताः स्मो विद्वांसमपि संसदि । क्षणात्परास्तं कुर्मोऽत्र प्रणमामो न कञ्चन ॥६॥ गुरोः प्रसादादद्यैव त्वया मूकाः कृता वयम् । अतः स ईशो विज्ञातोऽन्यथास्मान् कः पराजयेत् ॥७॥ अद्यप्रभृति तस्य स्म इति जानीहि निश्चितम् । अतो मुमुक्षूनस्मांस्त्वं तत्पार्श्वे नेतुमर्हसि ॥८॥ सुव्रत उवाच – तेषामिति वचः श्रुत्वा प्रसन्नः स मुनिर्नृप! । निश्चिकाय मुमुक्षूंस्तांस्त्यक्तदम्भानुवाच च ॥९॥ समीचीना मतिर्वोऽस्ति यूयं खलु मुमुक्षवः । स्वामिवार्ता मनसि वः प्रविशेत्कथमन्यथा॥१०॥ अत्रागत्य प्रतिदिनं श्रव्यास्तस्य गुणा द्विजाः! । तेन दुःसङ्गजास्तर्का नङ्क्ष्यन्ति सकला अपि॥११॥ सत्सङ्गेनैव माहात्म्यमादौ बुद्ध्वा तु तस्य ये । कुर्वन्ति दर्शनं तेषां जायतेऽतिसुखाय तत् ॥१२॥ युष्माकं हृदये सम्यग्जाते तन्निश्चये वयम् । तदन्तिकं गमिष्यामः सहिता नात्र संशयः ॥१३॥ इत्याश्रुत्य मुनेर्वाक्यं प्रसन्नमनसो हि ते । तं प्रणम्य निजं स्थानं जग्मुः साश्चर्यचेतसः ॥१४॥ ये त्वन्य आगतास्तत्र ते दृष्ट्वा तत्पराजयम् । त्रस्ताश्च विस्मिताः किञ्चिन्नोक्त्वा तूर्ष्णीं ययुर्गृहान् ॥१५॥ सैव वार्ता प्रतिगृहं बभूव नगरे ततः । ये ये मुमुक्षवस्ते ते तं मुनिं शरणं ययुः ॥१६॥ स मुनिर्वादिनो जित्वा नाप किञ्चन विस्मयम् । हरेः प्रतापं तं जानन् निजहृत्पद्मसंस्थितेः ॥१७॥

જો એમ ના હોય તો અમોને તમારા વિના બીજો કોણ પરાભવ કરે. અર્થાત્ કોઈ પણ **પરાભવ** ના કરી શકે. (૭) આજથી આરંભીને અમો શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનના છીએ. આ પ્રકારે નિશ્ચે જાણો. માટે તમો મુમુક્ષુ એવા અમોને શ્રીહરિની પાસે લઈ જવા માટે યોગ્ય છો. (૮)

સુવ્રત મુનિ કહે છે : હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે રામચંદ્રાદિનું વચન સાંભળીને હર્ષિત મનવાળા મુક્તાનંદ મુનિ રામચંદ્રાદિને જેમણે દંભનો ત્યાગ કર્યો છે એવા માટે જ મુમુક્ષુઓનો નિશ્ચય કરી અને તેમના પ્રત્યે બોલ્યા. (૯) હે વિપ્રો ! તમારી બુદ્ધિ અતિ શુદ્ધ છે. તમો મુમુક્ષુઓ નિશ્ચે છો. એમ ના હોય તો તમારા મનમાં શ્રીસ્વામિનારાયણનું પરમેશ્વરપણાનું વૃત્તાંત કેમ પ્રવેશ કરે ? અર્થાત્ ના જ કરે. (૧૦) હે બ્રાહ્મણો ! દરરોજ મારી સમીપમાં આવીને શ્રીહરિના ગુણો સાંભળવા. તેના શ્રવણથી કુસંગથી થયેલા સમગ્ર તર્કો નાશ પામશે. (૧૧) જે પુરુષો પ્રથમ સત્સંગથી જ શ્રીહરિનું માહાત્મ્ય જાણીને શ્રીહરિનું દર્શન કરે છે તે પુરુષોને શ્રીહરિનાં દર્શન પરમ આનંદ માટે થાય છે. (૧૨) તમારા હૃદયમાં શ્રીહરિનો પરમેશ્વરપણાનો સારી રીતે નિશ્ચય થયે સતે આપણે સાથે મળીને શ્રીહરિની સમીપમાં જઈશું એમાં સંશય કરવો નહિ. (૧૩) હે રાજન્ ! આ મુક્તાનંદ મુનિનું વચન સાંભળીને પ્રસન્ન મનવાળા રામચંદ્રાદિ વિસ્મિત મનવાળા થઈને મુક્તાનંદ મુનિને પ્રણામ કરી પોતપોતાના સ્થાનમાં ગયા. (૧૪) તે સભામાં જે બીજા આવેલા હતા તે તો રામચંદ્રાદિનો પરાભવ જોઈને ત્રાસ પામેલા અને આશ્ચર્ય પામ્યા સતા કંઈ પણ નહિ બોલીને પોતપોતાનાં ભવનોમાં ગયા. (૧૫) પછી **વટપત્તનમાં** દરેક ગૃહોમાં, **દરેક ભવનોમાં શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાન છે.** આ પ્રકારની જ વાર્તા થઈ. પછી જે જે મુમુક્ષુઓ હતા તે તે મુક્તાનંદ મુનિને શરણે આવ્યા. (૧૬) મુક્તાનંદ મુનિ પોતાના હૃદયકમળમાં સદા સ્થિતિ જેમની છે એવા શ્રીહરિનો **વાદી પરાજય લક્ષણ પ્રતાપ**ને જાણતા સતા વાદીને જીતીને પણ કંઈ પણ આશ્ચર્ય પામ્યા નહિ. (૧૭) હે ભૂમિપ ! મુક્તાનંદ મુનિ, જે જનો પુરના હતા તે લોકો પોતાની સમીપમાં આવ્યા તે પુરવાસી લોકોને પણ બોધ આપીને શ્રીહરિનો આશ્રય જ સારી રીતે કરાવતા હતા. (૧૮) વળી તે રામચંદ્રાદિ બ્રાહ્મણો પણ દરરોજ મુક્તાનંદમુનિની સમીપમાં આવીને ભગવાનની વાર્તાઓને આદરથી જ સાંભળતા હતા. (૧૯) પછી શ્રીહરિનું માહાત્મ્ય અક્ષરપરત્વાદિ મહામહિમાના શ્રવણથી પ્રતિદિન રામચંદ્રાદિને પ્રત્યક્ષ ભગવાન શ્રીનારાયણ મુનિમાં અતિશય વૃદ્ધિ પામી. અને તેમના દર્શનની ઈચ્છા અતિશય થઈ. (૨૦) પછી મુક્તાનંદ મુનીન્દ્ર રામચંદ્રાદિને પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિમાં દર્શનની ત્વરા જોઈને રામચંદ્રાદિને કહેવા લાગ્યા, હે વિપ્રો ! તમો શ્રીહરિનું ધ્યાન કરો. તે શ્રીહરિ આ પુરમાં જ તમોને દર્શન આપશે, જ. (૨૧) શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરનારા, નવીન મેઘ સમાન અંગના વર્ણવાળા, વર્ણિવેશવાળા મનોહર શ્રીહરિને ધ્યાન કરો. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે મુક્તાનંદ મુનિએ કહેલા રામચંદ્રાદિ પણ મુક્તાનંદ મુનિની સમીપે તેમના કહ્યા પ્રમાણે આચરણ કરતા હતા. (૨૨)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

ये जनाः स्वान्तिकं प्रापुर्बोधयित्वा स तानपि । हरेरेवाश्रयं सम्यक्कारयामास भूमिप! ॥१८॥ रामचन्द्रादयस्तेऽपि तदन्तिकमुपेत्य च । प्रत्यहं भगवद्वार्ता आदरेणैव शुश्रुवुः॥१९॥ दिने दिने रतिस्तेषामवर्धत हरौ ततः । माहात्म्यश्रवणात्तस्य तद्दिदृक्षा महत्यभूत् ॥२०॥ तेषां भगवति श्रद्धां दृष्ट्वाथाह मुनिः स तान् । ध्यानं कुरुत तस्यात्र दास्यते दर्शनं हि सः ॥२१॥ सिताम्बरं घनश्यामं वर्णिवेषं मनोहरम् । तं ध्यायथेति तेनोक्तास्तेऽपि तत्र तथाऽऽचरन् ॥२२॥ स्वस्तिकासनमासीनास्तद्वाक्याप्तप्रतीतयः । ध्यायन्तस्ते हरिं साक्षाद्ददृशुः सद्य आत्मनि ॥२३॥ सितप्रकाशमध्यस्थं तं दृष्ट्वातिमनोहरम् । आनन्दं परमं प्रापुः समाधेरुत्थितास्ततः ॥२४॥ विनष्टसंशयव्रातास्तद्दर्शनमहामुदः । भक्तिं तस्य ततो नित्यं विदधुर्मुन्यनुज्ञया ॥२५॥ स्वाश्रितांश्च स्वविश्वासांस्ततः प्रोचुर्जनांश्च ते । श्रेयइच्छा भवेद्येषां ते यान्तु शरणं मुनिम् ॥२६॥ तेषां तं निश्चयं दृष्ट्वा पौरा लोकाः सहस्रशः । हरेः समाश्रयं चक्रुस्तदीयाश्चाखिला जनाः ॥२७॥ नारुपन्तः सिंहजितं भूमिपालमशेषतः । वृत्तं तत्कथयामास स तच्छ्रुत्वाप विस्मयम् ॥२८॥ ततो वसन्तपञ्चम्यां सैन्येन महता वृतः । स तत्समीपमागत्य प्रणनाम महामतिः ॥२९॥ आदृतो मुनिना तेन पृष्टश्चानामयं नृपः । उपविष्टस्तत्समीपे प्रार्थयामास तं ततः ॥३०॥ साधूनां भवतामेव प्रसादादस्ति मे सुखम् । अधुना तु विशेषेण सुखितोऽस्मि त्वदीक्षणात् ॥३१॥ अत्र त्वया कृपां कृत्वा यथा दत्तं स्वदर्शनम् । तथा त्वद्गुरुणा देयमिति तं प्रार्थयेद्भवान् ॥३२॥ दिदृक्षा महती चित्ते वर्तते तस्य

સ્વસ્તિક આસનથી બેઠેલા તેમના વાક્યમાં પ્રતીતિવાળા તમોને શ્રીહરિનાં દર્શન નિશ્ચે થશે. મુક્તાનંદ સ્વામીના વચનમાં વિશ્વાસવાળા રામચંદ્રાદિ શ્રીહરિનું ધ્યાન કરતા સતા તત્કાળ જ પોતપોતાના અંતઃકરણમાં પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિને જોતા હતા. (૨૩) અક્ષરબ્રહ્મનામના શ્વેત તેજઃપુંજના મધ્યમાં અતિ મનોહર શ્રીહરિને જોઈને પરમાનંદ પામ્યા. પછી સમાધિથી ઊભા થયા. (૨૪) પછી નાશ પામ્યા છે સંશયના સમુદાયો જેમને એવા, પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિના દર્શનથી અત્યાનંદયુક્ત રામચંદ્રાદિ મુક્તાનંદ મુનિની આજ્ઞાથી દરરોજ શ્રીહરિની ભક્તિ કરતા હતા. (૨૫) પછી રામચંદ્રાદિ, પોતાનો આશ્રય કરનારા જનોને અને પોતાના ઉપર વિશ્વાસવાળા જનોને 'જેમને કલ્યાણની ઈચ્છા હોય તે **મુક્તાનંદ મુનિને શરણે જાઓ'** એમ કહેતા હતા. (૨૬) તે રામચંદ્રાદિનો પૂર્વે કહેલો નિશ્ચય જોઈને હજારોહજાર પુરના લોકો સમગ્ર અને રામચંદ્રાદિને આશરેલા લોકો મુક્તાનંદ મુનિની સમીપમાં જઈને શ્રીહરિનો સમાશ્રય કરતા હતા. (૨૭)

નારૂપંત નામના રાજાના કારભારીએ **સયાજીરાવ રાજાને** પૂર્વે થયેલું વૃત્તાંત સમગ્ર કહ્યું. સયાજીરાવ મહારાજ તે વૃત્તાંત સાંભળીને આશ્ચર્ય પામ્યા. (૨૮) પછી મહાબુદ્ધિશાળી રાજાએ માઘ સુદી પંચમીને દિવસે મહાસેનાથી વીંટાયેલા સતા મુક્તાનંદમુનિની સમીપમાં આવીને પ્રણામ કર્યો. (૨૯) પછી તે મુનિએ સન્માન કરાયેલા અને સુખી છો આ પ્રમાણે પુછાયેલા રાજા મુક્તાનંદ મુનિની સમીપમાં મુનિએ આપેલા આસન ઉપર વિનયૂપર્વક બેઠા. અને તે મુનિને પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા : (૩૦) હે મુનીન્દ્ર ! આ લોકમાં જે કાંઈ પણ સુખ વર્તે છે તે આપના જેવા સાધુઓના અનુગ્રહથી જ છે. હાલમાં તો તમારા દર્શનથી વિશેષ સુખી થયો છું. (૩૧) જેમ તમોએ કૃપા કરીને આ પુરમાં આવીને પોતાનાં દર્શન આપ્યાં તેવી રીતે તમારા ગુરુ શ્રીહરિએ અમોને પોતાનાં દર્શન આપવાં. આ પ્રમાણે તમો શ્રીહરિને પ્રાર્થના કરો. (૩૨) હે અનઘ ! મારા ચિત્તમાં શ્રીહરિને જોવા માટે અતિશય ઈચ્છા છે. માટે તમો દયાળુએ મારું પ્રાર્થના કરાયેલું કાર્ય શ્રીહરિની આગળ નિવેદન કરવું. આ પ્રમાણે હું તમોને પ્રાર્થના કરું છું. (૩૩)

આ પ્રકારે શ્રીહરિના દર્શનમાં ઉત્સાહવાળા સયાજીરાવ રાજાએ પ્રાર્થના કરાયેલા; **પરમકરુણાવાળા મુક્તાનંદ મુનિ બોલ્યા,** હે રાજન્ ! તમોએ પોતાના મનમાં આ ઘણો સુંદર નિશ્ચય કર્યો. પરમેશ્વર શ્રીહરિ તો સ્વતંત્ર છે તો પણ હું પ્રાર્થના કરીશ. (૩૪) હે રાજન્ ! તમો સુજ્ઞ છો, માટે જ સત્ય અને અસત્યના વિવેકને જાણનારા-બુદ્ધિમાન અને ધર્મનિષ્ઠ છો જ. તમારે વ્યાવહારિક રાજકાર્યો ઘણાં હોય છે. (૩૫) વ્યવહારકાર્યોમાં પણ અવકાશ લાવીને શ્રીહરિના સ્વરૂપનું ધ્યાન સહિત તેમના નામનું સ્મરણ કરવું તે પરલોકમાં મહાસુખ આપનારું છે. બીજું સુખ આપનારું નથી જ. (૩૬) હે નરેન્દ્ર ! શાસ્ત્રમાં નિષ્ણાત બુદ્ધિવાળા પુરુષોને જો શમ, દમ, શીલ, દયા વગેરે ગુણો હોય તે ગુણોનું ફળ ભગવાનના ચરણકમળમાં પ્રીતિ એ જ શાસ્ત્રમાં કહેલું છે. (૩૭) જો પોતાનું મન શ્રીહરિના ચરણકમળમાં ભક્તિથી અતિ દૃઢ સ્થિતિ ના પામ્યું હોય તો સંસારસાગરમાં ભમવાના કારણથી ભગવાનની ભક્તિ વિના બીજા ગુણોના સમુદાયોથી શું ફળ થાય?

मेऽनघ! । अत एतत्त्वया कार्यमिति त्वां प्रार्थयाम्यहम् ॥३३॥ मुकतानन्द उवाच - समीचीनं त्वया राजन्नेतद्व्यवसितं हृदि । स्वतन्त्रोऽस्ति स तु स्वामी प्रार्थयिष्ये तथाप्यहम् ॥३४॥ त्वं हि सुज्ञोऽसि भूपाल! सदसद्व्यक्तिवित्सुधीः । व्यावहारिककार्याणि तव सन्ति बहूनि च ॥३५॥ तत्राप्यानीयावकाशं कर्तव्यं हरिचिन्तनम् । तदेव परलोकेऽस्ति सुखदं नेतरत् खलु ॥३६॥ निपुणमतिमतां गुणाश्च ये स्युः शमदमशीलदयादयो हि तेषाम् । फलमिदमुदितं नरेन्द्र! शास्त्रे भगवत एव पदाम्बुजे रतिर्या ॥३७॥ यदि हरिचरणाम्बुजे स्वचित्तं दृढतरसंस्थितिमाप्नुयान्न भक्त्या । इतरगुणगणेन किं तदानीं भवजलधिभ्रमहेतुना फलं स्यात् ॥३८॥ भवदवशिखिदग्धमानसानां निरवधि शैत्यसुखं विचिन्वतां वै । हरिचरणसरोजमेकमेव श्रुतिगदिताखिलसौख्यमूलमस्ति ॥३९॥ पदकमलसमीक्षणेन साक्षात्प्रभवति सौख्यमिति ध्रुवं न चित्रम् । अपि भवपरितापितोऽन्तरात्मा हरिगुणसंश्रवणेन शान्तिमेति ॥४०॥ अघभरहरणेऽत्र भक्तिभाजां प्रभवति नाम हरेर्हि तन्न चित्रम् । अपि विवशजनैरुदीरितं यद्दुरितचयं विनिहन्ति सद्य एव ॥४१॥ समवति परितोऽन्यदुर्निवार्यान्निजजनमान्तरबाह्यवैरिसङ्घात् । क्षणमपि च न विस्मरत्यमुं यज्जगति ततः प्रभुनाम तस्य सार्थम् ॥४२॥ स्थिरचरतनुधारिणां स आत्मा वपुरसुधीन्द्रियपाशसंवृतानाम् । हृदयसरसिजेऽस्ति दिव्यमूर्तिर्भुवि सदनुग्रहतः स लभ्यते च ॥४३॥ चरणकमलमेतदीयमेव प्लवमिह ये विबुधाः श्रयन्ति तूर्णम् । पृथुभवजलधिं त एव नूनं सपदि तरन्त्यपरांस्त्वदन्ति

કંઈ પણ થતું નથી. (૩૮) સંસાર રૂપી દાવાનળથી બળેલા અંતઃકરણવાળા ને અનંત શીતલ સુખને ખોળનારા પુરુષોને એક શ્રીહરિનાં ચરણકમળ જ સમગ્ર સુખનું મૂળ **'રસો વૈ સઃ રસં હ્યેવાડયં લબ્ધ્વાનન્દી ભવતિ'** આ શ્રુતિએ કહેલું છે. (૩૯) સમગ્ર જનોને પ્રત્યક્ષ વર્તમાન ભગવાનના ચરણકમળના જોવાથી અખંડ સુખ ઉત્પન્ન થાય છે. એમાં આશ્ચર્ય નથી, જેથી સાંસારિક અધ્યાત્માદિ ત્રિવિધ તાપથી તપેલું અંતઃકરણ પ્રત્યક્ષ ભગવાનના ગુણના શ્રવણમાત્રથી શાંતિ પામે છે. (૪૦) પ્રત્યક્ષ હરિમાં બુદ્ધિપૂર્વક નવ પ્રકારે ભજન કરનારા જનોના પાપના પુંજના નિવારણમાં પ્રત્યક્ષ ભગવાનના નામોચ્ચારણ માત્ર જ સમર્થ થાય છે એ આશ્ચર્ય નથી. જ્વરાદિ રોગોથી અવ્યવસ્થિત ચિત્તવાળા જનોએ પણ જે હરિનામ ઉચ્ચારણ કરાયેલું સતું તત્કાળ જ પાપના સમુદાયને નાશ કરે છે. (૪૧) જેથી, જે હરિ પ્રત્યક્ષ ભગવાન વિના અન્ય કોઈ પણ ઉપાયથી નિવારણ ના થઈ શકે એવા અંતઃકરણના અને બહારના (કામક્રોધાદિ અને જીવિકાદિને નાશ કરનારા) શત્રુઓના સમુદાયથી પોતાના આશ્રિતજનોનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરે છે અને તે પોતાના જનને ક્ષણ કાળ પણ વિસારતા નથી. માટે વિશ્વમાં ભગવાનનું પ્રભુ નામ સાર્થક છે. (૪૨) શરીર, પ્રાણ, અંતઃકરણ અને શ્રોત્રાદિ બાહ્ય ઈંદ્રિયો રૂપી પાશોથી વીંટાયેલા સ્થાવર - જંગમ દેહને ભજનારા શરીરધારીઓના હૃદયકમળમાં શ્રીહરિ તેના તેના કર્મફળને આપનારા અંતર્યામી થઈને વર્તે છે. પૃથ્વીમાં દિવ્યમૂર્તિ શ્રીહરિ તેમના આશ્રિત સાધુ જનોની કૃપાથી આ પ્રત્યક્ષ ભગવાન છે એમ યથાર્થ નિશ્ચયપૂર્વક આશ્રય કરાય છે. (૪૩) આ લોકમાં જે બુદ્ધિશાળી પુરુષો પ્રત્યક્ષ ભગવાનના ચરણકમળરૂપી નૌકાનો જ આશ્રય કરે છે તે જ તત્કાળ મહા સંસારરૂપી સમુદ્રને નિશ્ચે તરે છે. જે પુરુષો ભગવાનના ચરણકમળરૂપી નૌકાનો આશ્રય નથી કરતા તેમને મગર-મચ્છાદિગ્રાહની માફક કામક્રોધાદિ તત્કાળ જ ખાઈ જાય છે. માટે તમો પણ મહાસુખની પ્રાપ્તિ માટે પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિનો આશ્રય કરો. (૪૪)

સુવ્રતમુનિ કહે છે - હે રાજન્ ! આ પ્રકારે મુક્તાનંદ મુનીન્દ્રે કહેલા અત્યંત પ્રસન્ન થયેલા સિંહજીત રાજા મુનિ સમીપે બે ઘડી વાર બેસીને મુનિને પ્રણામ કરી પછી પોતાના મહેલમાં ગયા. (૪૫) હે રાજન્ ! મુક્તાનંદ મુનિએ પ્રતિદિન ઘણાં પુરવાસી લોકોને શ્રીહરિનો સમાશ્રય કરાવતા સતા વડોદરામાં સાડાત્રણ માસ નિવાસ કર્યો. (૪૬) પછી મુનિએ શ્રીહરિનાં દર્શન માટે વડોદરાથી જવા માટે ઈચ્છા કરી. તે સમયમાં શ્રી દુર્ગપત્તનથી શ્રીહરિએ મોકલેલો સંદેશો લાવનાર દૂતે મુનિની સમીપમાં આવીને શ્રીહરિ આમલકી એકાદશીને દિવસે ગઢપુરથી વૃત્તાલયમાં આવશે એમ કહ્યું. (૪૭) પછી મુનિ નાથજી વગેરે અને રામચંદ્રાદિ ભક્તજનોની સાથે ફાગણ સુદી એકાદશીની તિથિમાં વૃત્તાલયમાં આવ્યા. (૪૮) તે સમયે રામચંદ્ર વગેરેએ શ્રીનારાયણમુનિનાં દર્શન કર્યાં. વડોદરામાં સમાધિમાં જોયેલા જ શ્રીહરિને જોઈને અતિશય આનંદ પામ્યા. (૪૯) મુક્તાનંદમુનિએ વડોદરામાં થયેલું સમગ્ર વૃત્તાંત શ્રીહરિને કહ્યું. તે વૃત્તાંત સાંભળીને પ્રસન્ન થઈને શ્રીહરિએ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

नक्राः ॥४४॥ सुव्रत उवाच- **एवमुक्तः स मुनिना हृष्टो राजा घटीद्वयम् । तत्र स्थित्वा प्रणम्याथ तं ययौ निजकेतनम् ॥४५॥ हरेः समाश्रयं नित्यं कारयन् बहुशो जनान् । सार्धमासत्रयं तत्र मुनिः स न्यवसन्नृप! ॥४६॥ ततो जिगमिषां चक्रे दर्शनार्थं हरेस्ततः । तावद्दूत उपेत्याह तस्य वृत्तालयागमम् ॥४७॥ ततो नाथजिदाद्यैश्च रामचन्द्रादिभिः सह । वृत्तालयमुपेयायाऽऽमलक्येकादशीदिने ॥४८॥ ते हरेर्दर्शनं चक्रू रामचन्द्रादयस्तदा । समाधिदृष्टमेवैनं दृष्ट्वापुः परमां मुदम् ॥४९॥ तत्रत्यमखिलं वृत्तं मुक्तानन्द उवाच तम् । तच्छ्रुत्वा स प्रसन्नस्तं प्रशशंस च सादरम् ॥५०॥ इत्येतत्ते निगदितं यत्पृष्टं भवतानघ! । मुक्तानन्दः कथं जिग्ये वटपत्तनवादिनः ॥५१॥ इत्थं हरेर्भगवतो भवति प्रतापो देशान्तरेऽपि ननु येन समाधिसिद्धिः । सद्यो भवत्यकृतयौगिकसाधनानां नृणामपि प्रचुरयोगजुषां दुरापा ॥५२॥** इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्रियुगशब्दार्थनिर्णये वादिपराजयतत्कृतहरिसमाश्रयनिरूपण-नामाष्टत्रिंशोऽध्यायः ॥३८॥

राजोवाच - **हरेः कथामृतं पीत्वा तृप्तिर्नास्ति मुने! मम । पाययातस्तदेव त्वं करुणानिभृतो ह्यसि ॥१॥ एत्य दुर्गपुरं स्वामी वृत्तालयपुरात्स्वयम् । किं किं चकार तन्मे त्वं वद शुश्रूषवेऽखिलम् ॥२॥** सुव्रत उवाच - **शृणु त्वं राजशार्दूल! रसज्ञोऽसि विशुद्धधीः । कथयाम्यन्यदपि ते चरितं धर्मजन्मनः ॥३॥ भक्तग्रामेषु निवसन् हरिर्वृत्तालयात् पथि ।**

મુક્તાનંદમુનિની સત્કારપૂર્વક પ્રશંસા કરી. (૫૦) હે અનઘ ! મુક્તાનંદ મુનિ વડોદરાપુરના વાદીઓને કેવી રીતે જીત્યા આ પ્રમાણે તમોએ પૂછેલું એ તમોને મેં સંક્ષેપથી કહ્યું. (૫૧)

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભગવાન શ્રીહરિનો પ્રતાપ છે, જે પ્રતાપથી દેશાંતરમાં પણ જેણે યોગનાં સાધનો કર્યા નથી એવા જનોને પણ તત્કાળ જ સમાધિસિદ્ધિ થાય છે. જે સમાધિસિદ્ધિ ઘણાં અષ્ટાંગયોગની સિદ્ધિના સાધનના અભ્યાસ કરનારાઓને પણ દુર્લભ છે. (૫૨)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્રિયુગશબ્દાર્થ નિર્ણયે વાદિપરાજયતત્કૃતહરિસમાશ્રયનિરૂપણનામાષ્ટત્રિંશોઽધ્યાયઃ (૩૮)

અધ્યાય : ૩૯

વડતાલમાં શ્રીહરિનું ફરીથી પધારવું તથા હેમંતસિંહરાજા તથા પુંજજીતરાજાનું અભીષ્ટ પૂર્ણ કર્યું તે તથા ધર્મજન્મના મહોત્સવનું વર્ણન કર્યું છે.

રાજા બોલ્યા : હે મુને ! હરિના કથામૃતનું પાન કરીને મને તૃપ્તિ થતી નથી. માટે શ્રીહરિનું કથામૃત જ મને પાન કરાવો. કારણકે તમો કરુણાપૂર્ણ અંતઃકરણવાળા છો. (૧) પોતે શ્રીહરિએ વૃત્તાલયપુરથી ગઢપુર જઈને શું શું ચરિત્ર કર્યું તે સર્વ ચરિત્ર શ્રવણ કરવા ઈચ્છતા મને તમો કહો. (૨) **સુવ્રતમુનિ બોલ્યા** - હે રાજશાર્દૂલ ! તમો સાંભળો, કારણ કે શ્રીહરિનાં ચરિત્ર સાંભળવામાં નિર્મળ અંતઃકરણવાળા છો. તેથી હું ધર્મદેવથી જન્મવાળા શ્રીહરિનું બીજું પણ ચરિત્ર તમોને કહું છું. (૩) શ્રી હરિ વૃત્તાલયથી નીકળીને માર્ગમાં ભક્તોનાં ગામોમાં નિવાસ કરતા સતા વૈશાખ સુદી પ્રતિપદાને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ગઢપુર આવ્યા. (૪) પછી શ્રીહરિએ સ્નાન કરીને આહ્નિક વિધિ કરીને કૂર્મજન્મનો મહોત્સવ કર્યો. સાધુ-બ્રાહ્મણો અને વર્ણિઓને સન્માનપૂર્વક મિષ્ટાન્નોથી જમાડ્યા. (૫) તે દિવસે જ વૈશાખ સુદી પડવાને દિવસે ગઢપુરમાં હેમંતસિંહ નૃપતિ જુનાગઢથી આવ્યા અને ધોલેરાથી પુંજજીત રાજા આવ્યા. (૬) તે બંને હેમંતસિંહ અને પુંજજીત રાજા એક જ સમયમાં ઉત્તમરાજાના દરબારમાં ભેગા થયા. પરસ્પર અનામય-કુશળતાનાં સમાચાર પૂછીને શ્રીહરિની સમીપમાં આવ્યા. (૭) બંને રાજાઓ પોતાના સિંહાસનમાં સુખેથી બેઠેલા શ્રીહરિને પ્રણામ કરી શ્રીહરિની આજ્ઞાથી તેમની આગળ બેઠા. શ્રીહરિએ બંને રાજાઓનો સત્કાર કર્યો. (૮) પછી શ્રીહરિના દર્શનથી અતિશય આનંદવાળા બંને રાજાઓ ઉત્તમરાજાના ગૃહમાં ઉત્તમરાજાએ આદરપૂર્વક માન આપેલા સતા પોતાનો નિવાસ કરતા હતા. (૯) પછી બંને રાજાઓ ચંદનયાત્રાના ઉત્સવના અંતમાં પોતાના સિંહાસનમાં બેઠેલા શ્રીહરિને નમસ્કાર કરીને શ્રીહરિની આગળ બેઠા. (૧૦) **હેમંતરાજા શ્રીહરિને** એકાંતમાં પોતાના અભિપ્રાયને નિવેદન કરવાનો અવસર જોઈને બંને હાથ જોડીને શ્રીહરિને કહેવા

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

राधशुक्लप्रतिपदि प्रापद्दुर्गपुरं प्रगे ॥४॥ स्नात्वा कृत्वाह्निकं चक्रे कूर्मजन्मोत्सवं ततः । साधून्विप्रान्वर्णिनश्च भोजयामास सादरम् ॥५॥ तस्मिन्नेव दिने जीर्णदुर्गात्तत्रायया नृप! । हेमन्तसिंहो धौरेयात् पुञ्जजिच्च नृपः पुरात् ॥६॥ एककालमुपायातौ गोपुरं तौ परस्परम् । मिलित्वानामयं पृष्ट्वा हरेरन्तिकमीयतुः ॥७॥ सुखासीनं हरिं तौ च प्रणम्य तदनुज्ञया । निषेदतुस्तत्पुरतो मानयामास तौ स च ॥८॥ वेश्मन्युत्तमभूपस्य स्वावासं चक्रतुस्ततः । सादरं मानितौ तेन हरीक्षाप्तमहामुदौ ॥९॥ ततश्चन्दनयात्राया उत्सवान्ते च तौ हरिम् । पीठे निषण्णं स्वावासे नत्वाग्रेऽस्य निषेदतुः ॥१०॥ विज्ञापनावकाशं तं दृष्ट्वा प्राञ्जलिराह तम् । हेमन्तसिंहो नृपतिर्भगवन्! शृणु मे वचः ॥११॥ मन्दिरं जीर्णदुर्गे त्वं राधाकृष्णस्य कारय । ममान्येषां च भक्तानां पौराणां प्रियमस्त्यदः ॥१२॥ अस्मद्देशस्याधिपतिर्वर्तते यवनेश्वरः । नाम्ना बह्वादरः सोऽपि ह्येतदेवानुमोदते ॥१३॥ एतं मनोरथं स्वामिन्नस्माकं प्रतिपूरय । पूर्यन्त ईदृशा ह्यद्य त्वया भक्तमनोरथाः ॥१४॥ इत्युक्त्वा विरराामासौ पुञ्जजिन्नृपतिस्ततः । प्राञ्जलिर्भगवन्तं तं तद्वदेवावदन्नृप! ॥१५॥ मनोरथो ममाप्येष मदीयानां च सर्वशः । अस्ति धौरेयपुर्यां यद्विधाप्यं मन्दिरं त्वया ॥१६॥ एवं ह्युभाभ्यां भक्ताभ्यामर्थ्यमानो हरिर्हसन् । उवाच मानयंस्तौ च भक्तेच्छापरिपूरकः ॥१७॥ युवाभ्यां शुद्धबुद्धिभ्यामिदं सम्यग्विचारितम् । चिकीर्षितं ममाप्येतद्वर्तते खलु सुव्रतौ! ॥१८॥ मन्दिरे कारयिष्यामि पुर्योर्वामुभयोरपि। तत्र च स्थापयिष्यामि श्रीकृष्णमहमेत्य वै ॥१९॥ एवमुक्त्वा स तौ भक्तौ ब्रह्मानन्दमुवाच च । सह हेमन्तसिंहेन जीर्णदुर्गं व्रजानघ! ॥२०॥ मन्दिरं शोभनं तत्र कारयेराश्मनं दृढम् । कृष्णप्रतिष्ठासमये तत्रायास्याम्यहं मुने!

લાગ્યા-હે ભગવન્ ! મારું વચન સાંભળો. (૧૧) હે પ્રભો ! તમો જુનાગઢ જે મારા નગરમાં **રાધાકૃષ્ણનું મંદિર** કરાવો અને મંદિર કરાવવાનું મારા બીજા પુરવાસીઓને પણ પ્રિય છે. (૧૨) અમારા દેશના અધિપતિ નામથી બહાદર યવનેશ્વર છે. તે પણ આ મંદિર કરવામાં અનુમોદન આપે છે. (૧૩) હે સ્વામિન્ ! અમારો આ મનોરથ પૂર્ણ કરો. હાલમાં તમોએ આવાં મંદિરો કરવારૂપ ભક્તોના મનોરથો પૂરા કર્યા છે. (૧૪) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને હેમંતસિંહ રાજા મૌન રહ્યા. પછી **પુંજજીત રાજાએ** બંને હાથ જોડીને ભગવાનને હેમંતસિંહ રાજાની માફક કહ્યું. (૧૫) હે સ્વામિન્ ! તમોએ ધોલેરા નગરમાં મંદિર કરાવવું, મારો અને મારા સર્વે જનોનો પણ આ મનોરથ છે. (૧૬)

હે રાજન્ ! આ પ્રકારે હેમંતસિંહ અને પુંજજીત રાજાએ પ્રાર્થના કરાયેલા ભક્તોની ઈચ્છા પૂર્ણ કરનાર શ્રીહરિ હસતા સતા પોતાના બંને ભક્ત રાજાઓને માન આપતા સતા બોલ્યા. (૧૭) હે સુવ્રતો ! શુદ્ધ બુદ્ધિવાળા તમો બંનેએ આ સારો વિચાર કર્યો. મારે પણ તે કરવાની ઈચ્છા છે જ. (૧૮) તમો બંનેનાં પણ પુરોમાં મંદિર કરાવીશ, હું તમારા બંનેનાં નગરોમાં આવીને મેં કરાવેલાં મંદિરોમાં શ્રીકૃષ્ણનું સ્થાપન કરીશ જ. (૧૯) આ પ્રકારે **શ્રીહરિએ** બંને રાજાઓને કહીને પોતાની આગળ રહેલા **બ્રહ્માનંદમુનિને** કહ્યું - હે અનઘ ! તમે હેમંતસિંહની સાથે જુનાગઢ, મંડળે સહિત જાઓ. (૨૦) હે મુને ! જુનાગઢમાં અતિરમણીય પથ્થરનું દૃઢ મંદિર કરાવો. હું શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠા સમયે આવીશ. (૨૧) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલા બ્રહ્માનંદમુનિએ બંને હાથ જોડીને ઓમ્ (બહુ સારું) આ પ્રમાણે શ્રીહરિને કહ્યું. પછી શ્રીહરિએ પોતાની આગળ બેઠેલા **અદ્‌ભુતાનંદમુનિને** કહ્યું : (૨૨) હે મુને ! તમો પુંજજીત રાજાની સાથે ધોલેરાપુરમાં મંડળે સહિત જઈને ત્યાં અતિ સુશોભિત કૃષ્ણનું મંદિર કરાવો. (૨૩) હે રાજન્ ! અદ્‌ભુતાનંદ મુનિએ 'તમો કહો છો એમ કરીશ' એમ કહ્યું. પછી તે સર્વે વૈશાખ સુદી ચૌદશને દિવસે નૃસિંહજીના પ્રાદુર્ભાવના ઉત્સવ સુધી દુર્ગપત્તનમાં નિવાસ કરતા હતા. (૨૪) તે ઉત્સવની સમાપ્તિ થયે સતે શ્રીહરિએ આજ્ઞા કરાયેલા બંને મુનિઓ મંડળે સહિત તથા મહાઆનંદથી પૂર્ણ અંતઃકરણવાળા બંને રાજાઓ પોતપોતાના નગરમાં જતા હતા. (૨૫) બ્રહ્માનંદમુનિ અતિ ચતુર રતનો-જેઠો વગેરે શિલ્પીઓ દ્વારા મહાન મંદિર કરાવતા હતા. જુનાગઢના નિવાસી હેમંતસિંહાદિ ભક્તો બ્રહ્માનંદ મુનિએ કહેલા મંદિર કરવામાં ઉપયોગી તે તે પદાર્થો તત્કાળ લાવતા હતા. (૨૬) તે પ્રમાણે શ્રીહરિએ આજ્ઞા કરેલા અદ્‌ભુતાનંદ મુનિએ ધોલેરાપુરમાં વિચક્ષણ દયારામ-ભૂષણ વગેરે શિલ્પીઓ દ્વારા શુભ મંદિર કરાવ્યું. ધોલેરાપુરના નિવાસી પુંજજીત રાજા વગેરે ભક્તો અદ્‌ભુતાનંદ મુનિએ કહ્યા પ્રમાણે મંદિરના ઉપયોગી જે કંઈ કાર્ય સમુદાય કરતા હતા. (૨૭) શ્રીહરિએ હેમંતસિંહ અને પુંજજીત રાજા વગેરે ગયા પછી રામપ્રતાપ અને ઈચ્છારામે સહિત વૈશાખ વદી પાંચમને દિવસે **બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણ સાંભળવાનો** આરંભ કર્યો. (૨૮) પુરાણના શ્રોતા શ્રીહરિ સંવત્ ૧૮૮૨ના ભાદરવા સુદી ચોથને દિવસે

॥२१॥ इत्युक्त ओमिति प्राह स मुनिः प्राञ्जलिर्हरिम् । ततोऽसावद्भुतानन्दमुनिमाहाग्रतः स्थितम् ॥२२॥ मुने! पुञ्जजिता साकं धौरेयं त्वं पुरं व्रज । मन्दिरं तत्र कृष्णस्य कारयेरतिशोभनम् ॥२३॥ एवमुक्तो मुनिः सोऽपि तथेत्याह ततश्च ते । सर्वेऽपि तत्र न्यवसन्नरसिंहोत्सवावधि ॥२४॥ तदुत्सवसमाप्तौ तौ हर्याज्ञप्तौ स्वकं स्वकम् । नगरं जग्मतुर्भूपौ समुनी हर्षनिर्भृतौ ॥२५॥ ब्रह्मानन्दोऽतिचतुरैः शिल्पिभिर्मन्दिरं महत् । कारयामास पौराश्च तदुक्तार्थानुपाहरन् ॥२६॥ तथा स चाद्भुतानन्दो धौरेये मन्दिरं शुभम् । शिल्पिभिः कारयामास पौराश्चक्रुस्तदीरितम् ॥२७॥ हरिस्तद्गमनादूर्ध्वं ब्रह्मवैवर्तसंज्ञकम् । पुराणं श्रोतुमारेभे पञ्चम्यां सह सोदरः ॥२८॥ समाप्तिं कारयामास तस्यासौ भाद्रनामनि । मासे शुक्लचतुर्थ्यां स विनायकजनुस्तिथौ ॥२९॥ तस्यां तिथौ मृन्मयरम्यमूर्तिं गणेशमानर्च महोत्सवेन । प्राज्याज्यमिश्रान् गुडलड्डुकांश्च तत्प्रीतयेऽभोजयदग्रजातान् ॥३०॥ स्कन्धं ततः पञ्चममेव नित्यं प्रीत्यैव शुश्राव समापयत्तत् । कामस्य तिथ्यां धनपूर्विकायां सन्तोषयामास च वाचकं सः ॥३१॥ ततोऽपरेद्युर्महतोत्सवेन हरिर्हनूमन्तमपूजयच्च । शास्त्रोक्तरीत्याथ स तस्य तुष्ट्यै समर्चयामास च नैष्ठिकान्स्वान् ॥३२॥ कृत्वा च दीपोत्सवमन्नकूटं जन्मोत्सवं कर्तुमथ स्वपित्रोः । वृत्तालयं दुर्गपुरादुपागात् स कार्तिकस्याद्यचतुर्थिकायाम् ॥३३॥ रामप्रतापप्रमुखास्तदानीं तद्बन्धुवर्गा अपि सस्त्रियस्तम् । पौराः सयोषा द्रुतमन्वयुः

બ્રહ્મવૈવર્તપુરાણના શ્રવણની સમાપ્તિ કરાવતા હતા. (૨૯) શ્રીહરિએ ભાદરવા સુદી ચતુર્થીને દિવસે મૃત્તિકાની રમ્ય મૂર્તિવાળા ગણપતિનું મોદકાદિ મહાનૈવેદ્ય અને મહાનીરાજને સહિત પૂજન કર્યું. ગણપતિની પ્રસન્નતા માટે ઘણા ઘૃત મિશ્રિત ગોળના લાડુઓ બ્રાહ્મણોને જમાડ્યા. (૩૦) પછી શ્રીહરિ પંચમ સ્કંધ પ્રતિદિન પ્રીતિપૂર્વક સાંભળતા હતા. **પંચમસ્કંધનું શ્રવણ** કામદેવની તિથિ ધનત્રયોદશી (આસો વદી તેરસ)ને દિવસે પૂર્ણ કરીને સંભળાવનાર વક્તા પ્રયાગજી પુરાણીને મહાવસ્ત્રો તથા કડાં વગરે અલંકારોથી સંતુષ્ટ કર્યા. (૩૧) પછી ધનત્રયોદશીને બીજે દિવસે આસો વદી ચતુર્દશીને દિવસે શ્રીહરિએ શાસ્ત્રમાં કહેલી રીતે મહોત્સવથી પોતાના ઈષ્ટ કુળદેવતા હનુમાનજીનું સંગવકાળે (પ્રાતઃકાળે) પૂજન કર્યું. પછી શ્રીહરિએ હનુમાનની પ્રસન્નતા માટે પોતાના એકાંતિક ભક્ત નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓનું પૂજન કર્યું. (૩૨) પછી શ્રીહરિ દીપોત્સવ અને અન્નકૂટનો મહોત્સવ કરીને પોતાનાં માતાપિતા ધર્મ અને ભક્તિનો જન્મોત્સવ કરવા માટે કારતક માસની શુક્લ પક્ષની ચતુર્થી તિથિમાં **ગઢપુરથી વડતાલ** ગયા. (૩૩) તે સમયે પત્નીએ સહિત રામપ્રતાપ વગેરે શ્રીહરિનો પરિવાર અને સ્ત્રીઓ સહિત ગઢપુરના નિવાસી ભક્તો તથા પોતાના સંબંધીજનો સહિત ઉત્તમ નામના દુર્ગપુરના રાજા પણ તત્કાળ શ્રીહરિની પાછળ ચાલ્યા. (૩૪) માર્ગમાં પોતાના ભક્તોના સમૂહોએ પૂજાયેલા ઉત્તમ અશ્વ ઉપર બેઠેલા અપરિમિત ઘોડેસ્વારોએ અનુગમન કરાયેલા શ્રીહરિ કારતક સુદી અષ્ટમીને દિવસે મઘામુહૂર્તમાં **વૃત્તાલય** નગરમાં આવ્યા. (૩૫) પછી વૃત્તપુરીના ભક્તજનોએ અને યાત્રિક ભક્તોના સમુદાયો જે પોતાના આગમન પહેલાં વૃત્તાલયમાં આવીને રહેલા-તે પોતાના ભક્તજનોએ માંગલિક વાદ્યોના નાદોની સાથે સન્મુખ જવાયેલા શ્રીહરિ વૃત્તાલયપુરમાં પ્રવેશ કરી અતિશય સ્નેહથી તત્કાળ લક્ષ્મીનારાયણનાં દર્શન કરતા હતા. (૩૬) શ્રીહરિ, મંદિરથી નૈર્ઋત્ય દિશામાં હંમેશાં **હરિમંડપ** નામના પોતાના નિવાસસ્થાનમાં નિવાસ કરીને જુદાં જુદાં ગૃહોમાં પોતાની સાથે આવેલા રામપ્રતાપાદિ પોતાનો બંધુપરિવાર; મંદિરની અગ્નિ દિશામાં, અને મંદિરથી પશ્ચિમ દિશામાં રહેલા ગૃહમાં ઈચ્છારામ; આ પ્રકારે યથાયોગ્ય ઉતારો કરાવીને દૂતોને પ્રેરણા કરી બીજા પુરોથી ભક્તિ-ધર્મના જન્મોત્સવ કરવા માટે સામગ્રીઓ મંગાવતા હતા. (૩૭) પછી શ્રીહરિએ બીજા દિવસે કૃતયુગની આદિતિથિ-કારતક સુદી નવમીને દિવસે બ્રાહ્મણોને ગાયો વગેરેનાં મહાદાનો આપ્યાં. પછી દશમીને દિવસે પોતાની માતા ભક્તિના વાર્ષિક શ્રાદ્ધમાં હજારોહજાર બ્રાહ્મણોને ઈચ્છિત ભોજન કરાવ્યાં. (૩૮)

હે રાજન્ ! ઉદાર મનવાળા શ્રીહરિએ ચક્રવર્તી રાજાની જેમ સંવત્ ૧૮૮૨ના **કાર્તિક સુદી એકાદશી**ને દિવસે નાનાવિધ વાંજિત્રોના નાદોની સાથે મહાપૂજાની વિધિથી ધર્મદેવનો જન્મોત્સવ કર્યો. અને સુંદર વસ્ત્રો અને દાનદક્ષિણાથી બ્રાહ્મણોને પૂજતા હતા. (૩૯)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

स्वैः सहोत्तमश्चापि वसुन्धरेशः ।३४।। समर्च्यमानः पथि भक्तवृन्दैर्वाहाधिरूढः स च वाजिवारैः । सहस्त्रशोऽनुद्रुत आप गोपाष्टम्यां पुरं तच्च मघामुहूर्ते ।।३५।। पौरैरथो यात्रिकभक्तसङ्घैरभ्यागतो मङ्गलवाद्यघोषैः । प्रविश्य तत्प्रेमभरेण लक्ष्मीनारायणस्याशु चकार वीक्षाम् ।।३६।। स्वावास उत्तीर्य पृथग्गृहेषु निवेशयित्वा च यथोचितं स्वान् । सम्भारमाहारयदुत्सवार्थं पुरान्तरेभ्योऽपि नियोज्य दूतान् ।।३७।। अह्नि द्वितीयेऽथ कृतादितिथ्यां गवादिदानानि ददौ द्विजेभ्यः । विप्रान् परेऽह्न्याब्दिक आत्ममातुः सहस्त्रशोऽभोजयदिष्टभोज्यम् ।।३८।। एकादशीदिने उदारमनाः स धर्मजन्मोत्सवं नृपतिराडिव वाद्यघोषैः।साकं महार्चनविधानत एव चक्रे विप्रान् पुपूज स सदंशुकदक्षिणाभिः ।।३९।। इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे पुनर्वृत्तालयागमन श्रीधर्मदेवजन्मोत्सवनिरूपण-नामैकोनचत्वारिंशोऽध्यायः ।।३९।।

सुव्रत उवाच - लक्ष्मीनारायणस्याथ मन्दिरप्राङ्गणे सभा । अपराह्णे महत्यासीत्सुधर्मेव सुरालये ।।१।। तत्र भक्तजनाः सर्वे योषितश्च यथोचितम् । आगत्योपाविशन् राजन्भगवांश्च महासने ।।२।। रामप्रतापः ससुत इच्छारामश्च सात्मजः । तत्रागत्याग्रतस्तस्य निषेदतुरुभावपि ।।३।। मुकुन्दानन्दनामाद्यो जयानन्दश्च वर्णिराट् । वासुदेवानन्दमुख्याः सर्वेऽन्ये ब्रह्मचारिणः ।।४।। मुक्तानन्दस्तथा ब्रह्मानन्दः साधुषु सत्तमः । गोपालानन्दनामा च नित्यानन्दादयोऽखिलाः ।।५।। निषेदुः साधवस्तत्र ब्राह्मणाश्च नराधिप! । शिवरामो मयारामो दीनानाथादयो विदः ।।६।। वास्तुसूरोत्तमाः पुञ्जजिच्च

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ચતુર્થપ્રકરણે પુનર્વૃત્તાલયાગમન શ્રીધર્મદેવજન્મોત્સવનિરૂપણ નામૈકોનચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ (૩૯)

અધ્યાય : ૪૦

આચાર્યોનું સ્થાપન તથા તેમનું હિતનું શિક્ષણ અને શ્રીભક્તિદેવીના પ્રાદુર્ભાવનો મહોત્સવ કહ્યો છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! પછી શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના મંદિરના આંગણમાં સ્વર્ગમાં સુધર્મા નામની દેવસભા જેમ તેમ સાંજના વખતે મોટી સભા થઈ. (૧) હે રાજન્ ! સભામાં સર્વે ભક્તો, પુરુષો અને સ્ત્રીઓ આવીને યથાયોગ્ય બેઠાં. શ્રીહરિ સભાના મધ્ય ભાગમાં મણિમય સિંહાસનમાં બેઠા. (૨) અયોધ્યાપ્રસાદાદિ પોતાના પુત્રો સહિત શ્રીહરિના મોટાભાઈ રામપ્રતાપ તથા રઘુવીરાદિ પોતાના પુત્રો સહિત ઈચ્છારામ જે શ્રીહરિના નાનાભાઈ, બંનેય આવીને સભામાં શ્રીહરિની આગળ બેઠા. (૩) વર્ણીઓમાં અગ્રેસર મુકુંદાનંદ નામના વર્ણિરાટ અને જયાનન્દ નામના વર્ણિ તથા વાસુદેવાનંદ વગેરે બીજા વર્ણિઓ બેઠા. (૪) સાધુઓમાં શ્રેષ્ઠ મુક્તાનંદ, બ્રહ્માનંદ, ગોપાળાનંદ મુનિ તથા નિત્યાનંદ વગેરે સમગ્ર સાધુઓ સભામાં બેઠા. (૫) તથા હે નરાધિપ ! શિવરામ, મયારામ, દીનાનાથ વગેરે વિદ્વાન બ્રાહ્મણો પણ સભામાં બેઠા. (૬) વાસ્તુ, સુરા અને ઉત્તમ, પુંજજીત, કાકુભાઈ, સોમ, હેમંતસિંહ વગેરે રાજાઓ સભામાં બેઠા. (૭) ભગુજી, રતનજી, વીરોજી, અલૈયાદિ ક્ષત્રિય શ્રેષ્ઠો બેઠા. ગોવિંદ-સુરતના નિવાસી, રણછોડ-વૃત્તાલયના નિવાસી, નાથજી-વડોદરાના નિવાસી, તથા કાશીદાસ વગેરે વૈશ્યો ત્યાં બેઠા. (૮) તથા જયા, રમા, લલિતા, પુંજી, અમરી, ગંગા, રેવા, બીજી-રેવા, મોઘા, અમલા, અમૃતા વગેરે સ્ત્રીઓ સભામાં બેઠી. (૯)

સભામાં સર્વે બેઠા ત્યારે પોતાની **ધર્મધુરા** = સદુપદેશથી સ્વાશ્રિતોને પોતપોતાના ધર્મમાં સ્થાપન કરવા રૂપ આચાર્યનું કાર્યરૂપ ધર્મભારને **ધર્મવંશમાં આરોપણ કરવાના મનવાળા શ્રીનારાયણમુનિ** રામપ્રતાપ તથા ઈચ્છારામના પ્રત્યે બોલ્યાઃ (૧૦) હે ભાઈઓ ! સર્વજનોનું હિત કરનારી મારી વાણી સાંભળો. હું મારા મનમાં અતિનિશ્ચય કરેલું પ્રયોજન સત્ય જ કહું છું. (૧૧) આ લોકમાં જનોના **ગુરુપણામાં જે મારો અધિકાર છે તે અધિકાર** શ્રીરામાનંદ સ્વામી ચરણોએ મારે વિષે બળપૂર્વક મૂકેલો છે. (૧૨) ધર્મે સહિત ભક્તિનું પોષણ કરવા માટે ઈચ્છતા મેં ગુરુ રામાનંદ સ્વામીની આજ્ઞા અવશ્ય પાલન કરવી. આ બુદ્ધિથી આટલા સમય સુધી ધર્મનો ભાર પોતાના મસ્તકથી ધારણ કર્યો. (૧૩) **હાલમાં** હું શ્રીમદ્ભાગવતના પંચમ સ્કંધનું વારંવાર શ્રવણ કરવાથી પૂર્વે જડભરત, ઋષભદેવના પુત્ર ભરત રાજા પછી આંગિરસ ગોત્રમાં ઉત્પન્ન થયેલા જડ સંજ્ઞાને પામેલા; તેમની માફક નિવૃત્તિધર્મમાં રહેવા માટે ઉત્સાહવાળો છું. (૧૪) હું ત્યાગ કરી

काकुभयो नृपाः । सोमो हेमन्तसिंहाद्या निषेदुस्तत्र संसदि ॥७॥ भृगुजिद्रत्नजिद्धीरोऽलयाद्याः क्षत्रसत्तमाः । गोविन्दो रणछोडश्च नाथजित्प्रमुखा विशः ॥८॥ जया रमा च ललिता पुञ्जिका चामरी तथा । गङ्गा रेवा द्वितीया सा मोघामुख्याश्च योषितः ॥९॥ उपविष्टेषु सर्वेषु तत्र स्वभ्रातरौ हरिः । उवाच स्वां धर्मधुरां धातुकामो वृषान्वये ॥१०॥ शृणुतं भ्रातरौ! वाचं मम लोकहितावहाम् । अर्थं सुनिश्चितं चित्ते सत्यमेव वदाम्यहम् ॥११॥ योऽयं जनगुरुत्वेऽत्राधिकारो वर्तते मम । न्यस्तोऽस्ति स बलादेव श्रीस्वामिचरणैर्मयि ॥१२॥ गुर्वाज्ञा पालनीयेति बुद्ध्वोढा धर्मधूर्मया । एतावत्कालपर्यन्तं भक्तिधर्मौ पुपुक्षता ॥१३॥ साम्प्रतं पञ्चमस्कन्धभूयोभूयःश्रुतेरहम् । निवृत्तौ स्थातुमुत्कोऽस्मि यथा प्राग्भरतो जडः ॥१४॥ त्यक्तप्रवृत्तिकार्योऽहं दशम-स्कन्धमन्वहम् । पठन् शृण्वन्करिष्यामि भक्तिं कृष्णस्य नेतरत् ॥१५॥ तस्माद्धर्मान्ववाये तां निदध्यामधुनेति मे । इच्छास्त्यतोऽहं वां याचे पुत्रौ द्वावीप्सितौ मम ॥१६॥ सुव्रत उवाच – इत्याकर्ण्य हरेर्वाचं जगादादौ तदग्रजः । त्रयः सन्ति हि पुत्रा मे तत्रेष्टो यः स गृह्यताम् ॥१७॥ ततः कनीयांस्तं प्राह तनयाः सन्ति पञ्च मे । तत्र यस्य जिघृक्षा ते भवेत्सोऽद्यैव गृह्यताम् ॥१८॥ तयोरिति वचः श्रुत्वा प्रसन्नो हरिराह तौ । देह्ययोध्याप्रसादाख्यं सुतमेतं त्वमग्रज! ॥१९॥ त्वमिच्छाराम! मे देहि रघुवीराभिधं सुतम् । इत्युक्ते तेन तौ दातुं सद्य एवोत्थितौ सुतौ ॥२०॥ ततो हरिर्वैदिकविप्रवर्यैः शास्त्रोदितं दत्तविधिं विधाय । वादित्रगीतध्वनिमङ्गलाढ्यं जग्राह तौ सर्वजनानुरागौ ॥२१॥ आस्थाप्य तावात्मन एव पीठे वस्त्रैरनर्घ्यैः

છે પ્રવૃત્તિકાર્ય જેણે એવો સતો પ્રતિદિન દશમ સ્કંધ સાંભળતો સતો કૃષ્ણની ભક્તિ કરીશ. બીજું કાર્ય કરીશ નહીં. (૧૫) માટે હાલમાં ધર્મધુરાને મારા પિતા જે ધર્મના વંશમાં ધારણ કરાવું આવી મારી ઈચ્છા છે માટે હું મેં પુત્રપણે પામવા ઈચ્છેલા તમારા બંનેના એક એક પુત્રની યાચના કરું છું. (૧૬) હે રાજન્ ! આવી શ્રીહરિની વાણી સાંભળીને પ્રથમ શ્રીહરિના મોટાભાઈ રામપ્રતાપ બોલ્યા : હે હરે ! મારા ત્રણ પુત્રો છે તે પુત્રોમાં જે પુત્ર તમારે ઈચ્છિત હોય તે ગ્રહણ કરો જ. (૧૭) હે રાજન્ ! પછી શ્રીહરિના નાનાભાઈ ઈચ્છારામે શ્રીહરિને કહ્યું, હે હરે ! મારા પાંચ પુત્રો છે તે પુત્રોમાં તમારે જેને ગ્રહણ કરવાની ઈચ્છા હોય તે હાલમાં જ ગ્રહણ કરો. (૧૮) તે બંનેનું આવું વચન સાંભળીને પ્રસન્ન થયેલા શ્રીહરિ બોલ્યા, હે મોટાભાઈ રામપ્રતાપ ! તમો **અયોધ્યાપ્રસાદ** નામના તમારા પુત્રને આપો. (૧૯) હે ઈચ્છારામ ! તમો **રઘુવીર** નામના આ તમારા પુત્ર મને આપો. હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ આ પ્રમાણે કહ્યું ત્યારે બન્ને ભાઈઓ શ્રીહરિએ કહેલાં નામવાળા પોતપોતાના પુત્ર શ્રીહરિને અર્પણ કરવા માટે તત્કાળ જ ઊભા થયા. (૨૦) પછી શ્રીહરિએ વાજીંત્રો અને ગીતોના માંગલિક ધ્વનિઓ અને સ્વસ્તિ વાચનાદિથી યુક્ત ધર્મશાસ્ત્રોમાં કહેલો **દત્તવિધિ** શ્રેષ્ઠ વૈદિક બ્રાહ્મણો પાસે કરાવીને સર્વજનોની પ્રીતિ જેમને વિષે છે એવા અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીરને પોતાના પુત્રપણે સ્વીકાર કર્યા. (૨૧) **શ્રીહરિએ પોતાના બંને પુત્રોને પોતાના આસન ઉપર બેસાડીને** અમૂલ્ય વસ્ત્રો અને શ્રેષ્ઠ વિભૂષણો સત્કારપૂર્વક આપીને સર્વે પોતાના ભક્તો પાસે મહાઆનંદથી પોતાના બંને પુત્રોનું ચંદનપુષ્પાદિથી **પૂજન** કરાવ્યું. (૨૨) પછી **ભગવાન શ્રીહરિએ બન્ને પુત્રોને કહ્યું,** હે પુત્રો ! મારું વચન સાંભળો. ભગવાન સ્વયં શ્રીકૃષ્ણ આપણા ઈષ્ટદેવ છે. (૨૩) હે પુત્રો ! મેં પૃથ્વીમાં શ્રીકૃષ્ણનાં અનેક મોટાં મંદિરો કરાવેલાં છે. તથા સર્વે મંદિરોમાં તે તે મંદિરમાં રહેલા અર્ચાવતારોની પૂજાનો પ્રવાહ નિરંતર ચાલે તેને માટે ક્ષેત્રબગીચા વગેરે આજીવિકાઓ કરાવેલી છે. (૨૪) તે મંદિરોમાં બે મંદિરો મુખ્ય છે. તેમાં એક શ્રીનગરમાં (અમદાવાદમાં) નરનારાયણનું જે મંદિર છે અને બીજું આ વૃત્તાલયમાં લક્ષ્મીનારાયણનું જે મંદિર છે. (૨૫) બન્ને મંદિરોના મધ્યવિભાગથી પૂર્વમાં કલકત્તા સુધી અને પશ્ચિમમાં દ્વારિકાપુર સુધી સમસૂત્ર રેખાના અંતર્ગત પુરગ્રામના લખવાપૂર્વક કરેલા વિભાગથી **ભારત** નામનો ખંડ (દેશ) મેં બે પ્રકારે કલ્પેલો છે. તે તે નામથી 'આ નરનારાયણના દેશનો વિભાગ, આ લક્ષ્મીનારાયણના દેશનો વિભાગ' એમ બે સંજ્ઞાથી કહેવાય છે. (૨૬) આ **દક્ષિણ** ખંડમાં જનોએ પુણ્ય-પ્રાપ્તિને માટે આપેલું જે જે ધનધાન્ય, વસ્ત્રાદિ વસ્તુ તે તે લક્ષ્મીનારાયણનું જ છે. (૨૭) આ પ્રકારે **ઉત્તર**ખંડમાં પણ જનોએ ધર્મ માટે આપેલું જે ધનધાન્યાદિ વસ્તુ હોય તે તો નરનારાયણનું જ છે. આ પ્રમાણે મેં મર્યાદા બાંધી છે. (૨૮) એક એક ખંડમાં મારા આશ્રિત જનોના ગુરુપદને મેં ધર્મના રક્ષણ માટે તમોને બન્નેને જુદું જુદું આપ્યું

सुविभूषणैश्च । सम्मान्य सर्वैर्निजभक्तपुम्भिस्तयोर्मुदाचीकरदर्चनं सः ॥२२॥ अथ तावाह भगवान् पुत्रौ मे शृणुतं वचः । अस्माकमिष्टदेवोऽस्ति श्रीकृष्णो भगवान् स्वयम् ॥२३॥ तन्मन्दिराण्यनेकानि कारितानि मया भुवि । तद्वृत्तयश्च सर्वत्र कारिताः सन्ति पुत्रकौ! ॥२४॥ तत्राप्याद्ये मन्दिरे द्वे एकं श्रीनगरेऽस्ति यत् । नरनारायणस्यात्र लक्ष्मीनारायणस्य च ॥२५॥ तयोर्मध्यविभागेन खण्डोऽयं भारताह्वयः । कल्पितोऽस्ति मया द्वेधा तत्तन्नाम्ना स उच्यते ॥२६॥ धर्मदत्तं जनैर्यद्यद्धनधान्यांशुकादिकम् । खण्डेऽत्र दक्षिणे तत्तल्लक्ष्मीनारायणस्य हि ॥२७॥ एवमुत्तरखण्डेऽपि धर्मदत्तं जनैस्तु यत् । नरनारायणस्यैव तदित्थं कल्पितं मया ॥२८॥ एकैकखण्डे गुरुता स्वाश्रितानां नृणां मया । पृथक्पृथग्युवाभ्यां तु दीयते धर्मगुप्तये ॥२९॥ इत्युक्त्वासौ पत्रिके द्वे शुकानन्दाख्यसाधुना । अलेखयत्सभामध्ये कृतस्वोक्तार्थविस्तरे ॥३०॥ ते गृहीत्वा स्वकरयोस्तावुवाच महामनाः । एकैकामेतयोः पत्रीं गृह्णीतमिति भूपते! ॥३१॥ तदैकैकां जगृहतुः पत्रिकां तौ पृथक् पृथक् । गृहीत्वा तत्र कृष्णस्य नामैक्षेतामनाकुलौ ॥३२॥ प्राप्तासीद्रघुवीरेण लक्ष्मीनारायणस्य तु । पत्र्ययोध्याप्रसादेन नरनारायणस्य च ॥३३॥ तद्दृष्ट्वा हरिरूचे स्वानाश्रितान् सकलान् जनान् । युष्माकमेतौ हि गुरू कृतावद्यदिनान्मया ॥३४॥ नरनारायणस्य स्युः खण्डे ये मदुपाश्रिताः । ते त्वयोध्याप्रसादस्य शिष्या इत्यवधार्यताम् ॥३५॥ लक्ष्मीनारायणस्याथ

છે. (૨૯) હે રાજન્ ! આવી રીતે શ્રીહરિ પોતાના પુત્રોને કહીને સભામાં શુકાનંદ નામના સાધુ પાસે તૈયાર કરાવેલો પોતાના કહેલા અર્થનો વિસ્તાર જેમાં છે એવી બે પત્રિકાઓ-(દેશ વિભાગનો લેખ) પ્રાકૃત ગુજરાતી ભાષામાં સારા અક્ષરોથી લખાવતા હતા. **(અહીં આટલો વિશેષ જાણવો** : સંવત ૧૮૮૨ના કારતક સુદી ૧૧ના દિવસે વડતાલમા સભામધ્યે થોડા વિસ્તારથી બે પત્રિકાઓ લખાવીને પરસ્પર હસ્તાક્ષરોથી તેમણે પોતાનું અત્રે મતુ-અત્રે શાખ એમ લેખમાં મત લખાવીને કહેલી રીત પ્રમાણે આચરતા હતા. સંવત ૧૮૮૩ના માગશર સુદી પૂર્ણિમાને દિવસે ગઢપુરમાં વિસ્તારે સહિત બે મોટી પત્રિકાઓ મારી (શુકમુનિ) પાસે લખાવીને બંને પત્રિકાઓમાં પરસ્પર હસ્તાક્ષરોથી તેમની મતની સહીઓ કરાવીને એક એક પત્રિકા એક એકને પોતે આપી.) (૩૦) હે ભૂપતે ! અતિ ઉદાર મનવાળા શ્રીહરિએ બે પત્રિકાઓ પોતાના કરકમળોમાં ગ્રહણ કરીને બંને પત્રિકાઓ મધ્યે એક એક પત્રી ગ્રહણ કરો એમ બંને પુત્રોને કહ્યું. (૩૧) તે સમયે બંને ભાઈઓ જુદા જુદા એક એક પત્રિકા ગ્રહણ કરતા હતા. પત્રિકા ગ્રહણ કરીને પોતપોતાની પત્રિકામાં આકુળતાએ રહિત, શ્રીનરનારાયણ નામના અને શ્રીલક્ષ્મીનારાયણ નામના ભગવાનનું નામ જોતા હતા. (૩૨) રઘુવીરે તો લક્ષ્મીનારાયણની પત્રી પ્રાપ્ત કરી અને અયોધ્યાપ્રસાદે તો નરનારાયણની પત્રી પ્રાપ્ત કરી. (૩૩)

તે તે પત્રિકા પામેલી જોઈને શ્રીહરિએ પોતાના સમગ્ર આશ્રિતોને કહ્યું, હે જનો ! મેં આ દિવસથી આરંભીને અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીર બંને જણ તમારા ગુરુ કર્યા છે જ. (૩૪) નરનારાયણના ખંડમાં જે મારા ઉપાશ્રિતો હોય તે તો અયોધ્યાપ્રસાદના શિષ્યો છે આ પ્રમાણે તમો જાણો. (૩૫) અને લક્ષ્મીનારાયણના ખંડમાં જે મારા આશ્રિતો છે તે સર્વે રઘુવીરના શિષ્યો છે. આ પ્રમાણે જાણો. (૩૬) અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીરની સ્ત્રીઓ સુનંદા અને વિરજા નામે પત્નીઓ બે ખંડમાં રહેલી સ્ત્રીઓની ગુરુ કરેલી છે. નરનારાયણના ખંડમાં રહેલા હરિભક્તોની સ્ત્રીઓની અયોધ્યાપ્રસાદનાં પત્ની સુનંદા નામની ગુરુ છે અને શ્રીલક્ષ્મીનારાયણના ખંડમાં રહેલા હરિભક્તોની સ્ત્રીઓની રઘુવીરનાં પત્ની વિરજા ગુરુ છે. આ પ્રમાણે મેં મર્યાદા સ્થાપન કરેલી છે તે સર્વથા યોગ્ય જ છે. એમાં સંશય કરવો નહિ. (૩૭) તમોએ **ધર્મવંશમાં થયેલા બંને મારા પુત્રો ધર્મદેવની માફક માનવા.** પોતાની શક્તિ પ્રમાણે અન્ન, વસ્ત્ર, ભૂષણ, ધનાદિથી સેવા કરવા યોગ્ય છે. (૩૮) આ મારા બંને પુત્રો તથા આ વંશમાં થનારા ગુરુપદમાં રહેલાઓનો આશ્રય જે કરશે તે ભક્તોને ભગવાન કૃષ્ણ દેહાંતે પોતાના ધામમાં લઈ જશે. (૩૯)

હે રાજન્ ! આવી રીતે શ્રીહરિ પોતાનાં આશ્રિત જનોને કહીને ફરીથી પુત્રોને કહેવા લાગ્યા, હે પુત્રો ! તમારે પોતપોતાના ખંડ (દેશ)ના જનોને શિષ્યો કરવા પણ એકબીજાના દેશના ન જ કરવા. (૪૦) અને પોતપોતાના ખંડમાં રહેલા જનોએ આપેલા અન્ન, વસ્ત્રાદિ તમોએ ગ્રહણ કરવા; પરસ્પરની અપેક્ષાએ બીજાનું ક્યારેય પણ ગ્રહણ કરવું નહિ. શ્રીલક્ષ્મીનારાયણ દેશના આચાર્યે નરનારાયણ દેશના ભક્તોએ અર્પણ કરેલાં અન્ન, વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ કરવાં નહિ અને નરનારાયણદેશના આચાર્યે લક્ષ્મીનારાયણ દેશના હરિભક્તોએ અર્પણ કરેલાં અન્ન-વસ્ત્રાદિ ગ્રહણ કરવાં નહિ. (સાધુ-પાળા આદિ અનુયાયી જનોએ

खण्डे स्युर्ये मदाश्रिताः । रघुवीरस्य ते शिष्याः सर्व इत्यवधार्यताम् ॥३६॥ स्त्रीणां खण्डद्वयस्थानामेतयोर्योषितौ गुरू । एवमेव हि युक्तत्वान्मर्यादा स्थापिता मया ॥३७॥
उभावेतौ धर्मवंश्यौ युष्माभिर्धर्मदेववत् । मान्यौ सेव्यौ स्वशक्त्यान्नवस्त्रभूषाधनादिभिः ॥३८॥ एतयोश्चैतद्वंश्यानां करिष्यन्ति य आश्रयम् । तान् कृष्णो भगवान् धाम देहान्ते नेष्यति स्वकम् ॥३९॥ इत्युक्त्वा तान् पुनः पुत्रावुवाच स हरिर्नृप! । युवाभ्यां स्वस्वखण्डस्थाः शिष्याः कार्या न चेतरे ॥४०॥ तद्दत्तं चान्नवस्त्रादि ग्राह्यं नान्यस्य तु क्वचित् । साधवो वर्णिनः पद्मा ये स्युस्ते तूभयो समाः ॥४१॥ अपक्षपाताः कर्तारस्ते सेवां युवयोर्द्वयोः ये पक्षपातिनः स्युस्ते भ्रष्टा यास्यन्त्यधोगतिम् ॥४२॥ युवयोः शिष्यवित्तार्थविवादस्य तु निर्णये । द्वौ द्वौ गृहस्थौ धर्मस्थौ कार्यौ नैते तु कर्हिचित् ॥४३॥ स्त्रीभ्यां वां स्वाश्रितस्त्र्यर्थविवादस्य च निर्णये । कार्ये सभर्तृके द्वे द्वे योषे रण्डास्तु न क्वचित् ॥४४॥ गृहीतरा यत्र नरा गृहिकार्यस्य निर्णये । रण्डाश्च स्युर्न तत्सिद्ध्येत्कार्यध्वंसो भवेत् खलु ॥४५॥ युवाभ्यां मन्मतान् ग्रन्थानष्टावाश्रित्य नित्यदा । वृत्यं शिष्या वर्तनीयाः सम्प्रदायानुसारतः ॥४६॥ यच्चैतद्वां मया दत्तं तदस्ति स्वभुजार्जितम् । स्वत्वं कस्याप्यतो नात्र पितुर्भ्रात्रोश्च

સહિત પોતાના ભોજન પર્યાપ્ત અન્નના ગ્રહણમાં તો પરસ્પર બાધ નથી એમ જાણવું. આથી વધારે અજાણથી લીધું હોય તો એકબીજાએ પાછું મોકલી દેવું. લક્ષ્મીનારાયણ ખંડના જને નરનારાયણાદિની પ્રતિમા આગળ અર્પેલું તેમ જ નરનારાયણ ખંડના જને લક્ષ્મીનારાયણાદિની પ્રતિમા આગળ અર્પેલું ધનાદિ બંને આચાર્યોએ પરસ્પર પાછું ન મોકલવું. તે તો ગ્રહણ કરવું. આટલો વિશેષ અર્થ અહીં જાણવો.) જે સાધુઓ-બ્રહ્મચારીઓ અને પાળાઓ છે તે તો તમારે બંનેને શિષ્યભાવમાં સમાન છે. (એમને પૂજ્યપણે તમે તુલ્ય છો.) (૪૧) તે આ સાધુ વગેરે **ત્યાગીઓ પક્ષપાત વિના તમારી બંનેની સેવા કરવાને યોગ્ય છે.** અને જે સાધુ વગેરે પક્ષપાત કરશે તે પોતાના ધર્મથી ભ્રષ્ટ થશે અને અધોગતિને પામશે. (૪૨) વળી તમારા બંનેના શિષ્યો અને દ્રવ્ય છે પ્રયોજન જેને એવા વિવાદના નિર્ણયમાં ધર્મનિષ્ઠ બે ગૃહસ્થો શ્રી લક્ષ્મીનારાયણદેશમાં રહેલા અને બે ગૃહસ્થો નરનારાયણના દેશમાં રહેલા; કર્તવ્યઅર્થનો નિર્ણય તેમને સોંપવો. **સાધુ વગેરેને ક્યારેય પણ વિવાદના અર્થનિર્ણયમાં જોડવા નહિ.** (૪૩) વળી પોતાના આશ્રિત સ્ત્રીઓના નિમિત્ત અર્થવિવાદના નિર્ણયમાં તમારા બંનેની સ્ત્રીઓએ સધવા સ્ત્રીઓ પતિ-પુત્રોવાળી બે બે સ્ત્રીઓ કરવી. વિધવા સ્ત્રીઓને ક્યારેય પણ તેના નિર્ણયમાં યોજના કરવી નહિ. (૪૪) જે ગૃહસ્થજનના કાર્યના નિર્ણયમાં ગૃહસ્થભિન્ન-ત્યાગી સાધુઓ અને વિધવા હોય તે ગૃહસ્થનું કાર્ય સિદ્ધ થાય નહિ પરંતુ કર્તવ્યાર્થનો વિનાશ જ થાય. (૪૫) તમો બંનેએ મેં માનેલા આઠ ગ્રંથો વેદાદિને આશરીને હંમેશાં સંપ્રદાયને અનુસરીને વર્તવું, પોતપોતાના શિષ્યજનોને વર્તાવવા. (૪૬) **મેં તમો બંનેને આ મંદિરાદિ અર્પણ કર્યા છે તે પોતાના પ્રતાપથી સંપાદન કરેલાં છે.** માટે આ મેં અર્પણ કરેલા અર્થમાં પિતા ધર્મદેવનું કે આ ભાઈ રામપ્રતાપ અને ઈચ્છારામ બંનેમાંથી કોઈનું પણ **માલિકીપણું** નથી જ. (૪૭) મને બદરીપતિ ઋષિ નારાયણની માફક તપઃપ્રિય નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી જાણો. પોતાના ધામથી આ લોકમાં પોતાની ઈચ્છાથી આવેલો છું અને ફરીથી પણ સ્વધામમાં જઈશ એમ જાણો, જ. (૪૮) **મારે જેને આપવાની ઈચ્છા હતી તેને મેં સ્વતંત્રપણે મારું આ પૂર્વે કહેલું આપ્યું. માટે મારા આપેલામાં કોઈનો પણ** તમારા ભાઈઓ વગેરેનો **ભાગ નથી જ.** (૪૯) તમારા બંનેના ઘણા પુત્રો થાય તો પણ ગુરુપણાના સ્થાનમાં ગુણી એક પુત્ર સ્થાપવો. આ ગુરુતાના પદમાં પુત્રની સ્થાપનામાં મોટો પુત્ર જ સ્થાપવો આવો નિયમ નથી પરંતુ પુત્રોમાં જે ગુણવાન હોય તેની જ સ્થાપના કરવી. (૫૦) જે પુત્રમાં ધર્મનિષ્ઠ જનોની પ્રીતિ હોય જે પુત્ર પોતાના આશ્રિત જનોના ધર્મનું રક્ષણ કરવામાં સમર્થ હોય પોતાના ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં કહેલા ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળો હોય તે પુત્ર ગુરુતાના પદમાં સ્થાપન કરવા યોગ્ય થાય. (૫૧) જો પોતાનો પુત્ર તેવા લક્ષણે યુક્ત ના હોય ત્યારે તો મારી માફક દત્તવિધિથી પોતાના પુત્રથી બીજો ધર્મવંશનો પુત્રપણે સ્વીકાર કરીને ગુરુતા પદમાં સ્થાપન કરવો. ગુણે રહિત પોતાના પુત્રને સ્થાપન કરવો નહિ. (૫૨) આ મારી આજ્ઞા મારા આશ્રિત સર્વે સત્સંગીઓએ યથાયોગ્ય પાલન કરવી. જે મારા કહેવાથી વિરુદ્ધ વર્તશે તે મારા શિષ્યોની પંક્તિથી બહાર કાઢેલો જાણવો. (૫૩)

સુવ્રતમુનિ કહે છે : હે રાજન્ ! આવું શ્રીહરિનું વચન સાંભળીને પૂર્વે કહેલા સર્વે પ્રણામ કરતા સતા હર્ષપૂર્વક તે શ્રીહરિનું વચન મસ્તકોથી ગ્રહણ કરતા હતા. સમગ્ર શ્રીહરિનાં આશ્રિતજનોના આચાર્યપદને પ્રાપ્ત થયેલા **અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીર** બંને જણ ઉદાર મનવાળા પ્રભુ શ્રીહરિને પ્રણામ કરી આગળ કહેશે તે પ્રમાણે બોલ્યા : (૫૪) હે ભગવન્

वै तयोः ॥४७॥ तपस्विनमिवर्षिं मां जानीतं बदरीपतिम् । स्वेच्छागतं स्वधाम्नोऽत्र गन्तारं तत्र वै पुनः ॥४८॥ यस्मै दित्सा ममैवासीत्तस्मै स्वातन्त्र्यतो मया । दत्तमेतत्स्वकं सर्वं नातो भागोऽत्र कस्यचित् ॥४९॥ युवयोः पुत्रबाहुल्ये जातेऽपि गुरुतासने । एकः स्थाप्यो गुणी पुत्रो न ज्येष्ठनियमोऽत्र तु ॥५०॥ जनानुरागो यस्मिन् स्याच्छिष्यधर्मावनक्षमः । स्वसम्प्रदायधर्मस्थो यश्च स्यात्स गुरुर्भवेत् ॥५१॥ तादृक् पुत्रो न चेत्स्वस्य तदान्यं धर्मवंशजम् । गृहीत्वा दत्तविधिना स्थाप्यो मद्वन्न सोऽङ्गजः ॥५२॥ इत्याज्ञा पालनीया मे सर्वैरपि यथायथम् । वर्तिष्यतेऽन्यथा यस्तु स मच्छिष्यबहिष्कृतः ॥५३॥ सुव्रत उवाच - **इति तस्य वचो निशम्य सर्वे प्रणतास्तज्जगृहुर्मुदा शिरोभिः । गुरुभावमितौ च तौ प्रणम्य प्रभुमित्थं तमुदारमूचतुर्द्वौ ॥५४॥ त्वं साक्षादीश्वरोऽसि प्रकटितमहिमा स्वेच्छया मानवाभः सेव्यो नृणां च नारायणऋषिरिति नौ निश्चयोऽस्त्येव चित्ते । आज्ञायां तिष्ठतोर्नौ तव भुवि भगवन्धर्महानिः कदाचिद्देहेऽहन्ता तदीयेषु च पुरुममता माऽस्तु साऽस्तु त्वदङ्घ्रौ ॥५५॥ इति तयोर्वचनं स निशम्य ताववनतावभिनन्द्य सदाशिषा । अकृत जागरणं गुणकीर्तनैर्भगवतः सह भक्तजनैर्निजैः ॥५६॥ द्वादश्यां बहुविधभक्ष्यभोज्यलेह्यैः सन्तर्प्य द्विजगणसाधुमण्डलानि । अन्नार्थीनितरजनांश्च मानपूर्वं भ्रात्राद्यैः सह विदधेऽथ पारणां सः ॥५७॥ सम्भारान् दिनयुगलेन साधयित्वा राकायामकृत महोत्सवं स भक्तेः । यं श्रुत्वा नृपतिवरा अपि क्षमायां साश्चर्यं स्वसदसि सादरं शशंसुः ॥५८॥** इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे आचार्यस्थापनतच्छिक्षाश्रीभक्तिदेवीजन्मोत्सव-निरुपणनामाचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४०॥

सुव्रत उवाच - **अथ तत्र सुखासीनमुत्सवान्ते हरिं नृप! । नारुपन्त उपेयाय ससादी वटपत्तनात् ॥१॥ प्रणमन्तं**

! પ્રગટ કર્યો છે મહિમા જેમણે - પોતાના સંકલ્પથી મનુષ્યના સમાન જણાતા, મનુષ્યોને પરમ પ્રીતિથી આરાધના કરવા યોગ્ય-નારાયણ ઋષિની માફક નૈષ્ઠિક ધર્મમાં રહેલા તમો પ્રત્યક્ષ ઈશ્વર-અક્ષરધામના અધિપતિ પરમેશ્વર છો. આ પ્રકારે અમારા બંનેના ચિત્તમાં નિશ્ચય છે જ. **પૃથ્વીમાં તમારી આજ્ઞામાં રહેનારા અમારા બંનેમાં સ્વધર્મ ત્યાગ ક્યારેય પણ ના થાઓ.** અને દેહમાં અહંબુદ્ધિ ના થાઓ અને દેહના સંબધીઓમાં ઘણી મમતા ના થાઓ. તમારા ચરમકમળમાં જ થાઓ. (હું ભગવાનનો છું, તમો મારા છો આવી બુદ્ધિ થાઓ. અમારા બંનેમાં સદા અનુવર્તો.) (૫૫) હે રાજન્ ! આ રીતે બંને આચાર્યોનું વચન સાંભળીને શ્રીહરિએ પોતાના ચરણોમાં નમસ્કાર કરતા પોતાના બંને પુત્રોને સુંદર આશીર્વાદ આપવાથી પ્રસન્ન કરી પોતાના ભક્તજનોની સાથે શ્રીકૃષ્ણના ગુણકીર્તનોથી જાગરણ કર્યું. (૫૬) શ્રીહરિએ **બારસને દિવસે** ઘણા પ્રકારના ભક્ષ્ય-ભોજ્ય-લેહ્યાદિથી બ્રાહ્મણસમૂહો અને સાધુમંડળોને સંતૃપ્ત કરીને અન્નાર્થીઓ અને બીજા જનોને માનપૂર્વક સંતૃપ્ત કરી પછી રામપ્રતાપાદિની સાથે પારણાં કર્યાં. (૫૭)

શ્રીહરિએ ત્રયોદશી અને ચતુર્દશી આ દિવસોથી ઉત્સવને યોગ્ય સામગ્રીઓ તૈયાર કરીને સંપૂર્ણ ચંદ્રમા યુક્ત પૂર્ણિમાને દિવસે પોતાનાં માતા **ભક્તિદેવીનો જન્મમહોત્સવ** ચંદ્રોદય સમયે કર્યો. પૃથ્વીમાં શ્રેષ્ઠ રાજાઓ પણ જે મહોત્સવ સાંભળીને સવિસ્મય આદરપૂર્વક પોતાની સભામાં પ્રશંસા કરતા હતા. (૫૮)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે આચાર્યસ્થાપન-તચ્છિક્ષા શ્રી ભક્તિદેવી-જન્મોત્સવનિરૂપણનામા ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ (૪૦)

અધ્યાય : ૪૧

શ્રીહરિનું વટપત્તનમાં પધારવું અને પુરનાં ભક્તજનોને થયેલો મહાઆનંદ નિરૂપણ કર્યો છે.

સુવ્રતમુનિ કહે છે : હે નૃપ ! પછી ઉત્સવના અંતમાં લક્ષ્મીનારાયણના મંદિરમાં સભામાં સુખેથી બેઠેલા હરિને ઘોડેસવાર સહિત વૃત્તાલયમાં આવેલા નારુપન્ત નામના વટપત્તનના સિંહજીત્ રાજાના મંત્રી મળ્યા. (૧) નમસ્કાર કરતા

नृपामात्यं स्वभक्तं च तमागतम् । मानयामास भगवान् यथार्हं स्वागतादिभिः ॥२॥ तदन्तिके निषण्णोऽसौ बद्धाञ्जलिरुवाच तम् । स्वामिन्! सिंहजितो राज्ञः स्वीकार्या प्रणतिर्भृशम् ॥३॥ तेनाहं प्रेषितोऽस्म्यत्र नेतुं त्वां वटपत्तनम् । त्वद्दर्शनेच्छा महती वर्तते हृदि तस्य वै ॥४॥ यस्मिन् दिने कृतं तेन मुक्तानन्दस्य दर्शनम् । तत आरभ्य नित्यं त्वां हृदि चिन्तयति प्रभो! ॥५॥ अतो मनोरथस्तस्य पूर्णः कार्यस्त्वयाधुना । मुक्तानन्दस्तदा प्राह कार्यमेतत्तु सर्वथा ॥६॥ ततो हरिर्नारुपन्तमुवाचानन्दयन्वचः । वेद्म्यहं नृपतेस्तस्य भावं निष्कपटं मयि ॥७॥ एतत्प्रागेव कथितं मुक्तानन्देन मेऽनघ! । अतस्तत्राहमेष्यामि मान्यत्वाद्वचसोऽपि ते ॥८॥ एवमुक्तः स हरिणा प्रसन्नः प्रणनाम तम् । ततस्तस्मै ददौ राज्ञा प्रेषितामुपदां नृप!॥९॥ वासांसि बहुमूल्यानि फलानि विविधानि च । समर्प्य हरिणाज्ञप्तः स निजावासमाययौ ॥१०॥ महावस्त्रे प्रावरणे मुक्तानन्दाय तर्हि सः । दत्त्वा फलानि चर्षिभ्यः स्वावासं हरिराययौ ॥११॥ आहूय नारुपन्तं च प्रातः प्राह हरिस्ततः । अद्य भुक्त्वाग्रतो गच्छ वद भूपं मदागमम् ॥१२॥ एष्यामि तत्र पञ्चम्यां सानुगोऽहं न संशयः । इत्युक्तः स तमानम्य भुक्त्वागाद्वटपत्तनम् ॥१३॥ उपेत्य तत्र राजानं सर्वं तद्वृत्तमूचिवान् । हृष्टः सोऽथ तदावासं मस्तुवाट्यामकारयत् ॥१४॥ हरिश्चतुर्थ्यां कृतभुक्तिरश्वमारुह्य साकं नृप! सादिवर्यैः । अनुद्रुतः पत्तिगणैः स्वकीयैर्ययौ सहर्षिर्वटपत्तनं च ॥१५॥ समर्च्यमानः पथि भक्तवृन्दैरन्यैश्च साश्चर्यमवेक्ष्यमाणः। महीं समुत्तीर्य स साकरादे ग्रामे निवासं विदधे सह स्वैः ॥१६॥ भक्तैर्गणेशादिभिरादरेण कृतोचितातिथ्य उवास रात्रिम् । कृताह्निकः प्रातरथाश्ववर्यमारुह्य सस्वो निरगात्ततः सः ॥१७॥

રાજાના મંત્રી, પોતાના ભક્ત, આવેલા નારુપન્તને શ્રીહરિએ સુખેથી આવ્યા વગેરે સ્વાગતવચનાદિથી યથાયોગ્ય માન આપ્યું. (૨) શ્રીહરિની સમીપમાં બેઠેલા નારુપન્તે બન્ને હાથ જોડીને શ્રીહરિને કહ્યું, હે સ્વામિન્ ! સયાજીરાવ રાજાના પ્રણામ અત્યંત સ્વીકારવા. (૩) સિંહજીત્ રાજાએ મને તમોને વડોદરામાં લાવવા માટે તમારા સમીપમાં મોકલેલો છું. સિંહજીત્ રાજાના મનમાં તમારા દર્શનની અતિશય ઈચ્છા વર્તે છે જ. (૪) હે પ્રભો ! રાજાએ જે દિવસે મુક્તાનંદ સ્વામીનાં દર્શન કર્યાં તે દિવસથી આરંભીને હંમેશા હૃદયમાં તમારું ચિન્તવન કરે છે. (૫) માટે તમો હાલમાં તે રાજાનો મનોરથ પૂર્ણ કરો. અવશ્ય તમો કૃપા કરીને તેમને પોતાનાં દર્શન આપો. હે રાજન્ ! તે સમયે મુક્તાનંદ મુનિએ કહ્યું કે, હે હરે ! આ સર્વથા તમારે અવશ્ય કરવા યોગ્ય છે. (૬) હે રાજન્ ! પછી શ્રીહરિએ આનંદ આપતા સતા નારુપન્તને કહ્યું, હે નારુપન્ત ! સિંહજીત રાજાનો મારે વિશે કપટે રહિત ભાવ હું જાણું છું. (૭) હે અનઘ ! મુક્તાનંદ મુનિએ તમારા કહેવાથી પૂર્વે જ મને કહ્યું છે. માટે હું વડોદરામાં આવીશ. તમારું વચન પણ માન્ય હોવાથી વિશેષપણે આવીશ. (૮) હે નૃપ ! આવી રીતે શ્રીહરિએ કહેલા માટે જ પ્રસન્ન થયેલા નારુપન્તે શ્રીહરિને પ્રણામ કર્યા. પછી સયાજીરાવ મહારાજાએ મોકલેલી ભેટો શ્રીહરિને અર્પણ કરી. (૯) બહુ મૂલ્યવાળાં વસ્ત્રો અને વિવિધ ફળો દાડમ વગેરે શ્રીહરિની આગળ મૂકીને હરિએ આજ્ઞા આપેલા નારુપન્ત શ્રીહરિએ બતાવેલા પોતાના નિવાસ સ્થાનમાં આવ્યા. (૧૦) શ્રીનારાયણ મુનિ તે સમયે ઓઢવા યોગ્ય મહાવસ્ત્રો મુક્તાનન્દ મુનિને તથા ફળો બીજા મુનિઓને આપીને પોતાના નિવાસસ્થાનમાં આવ્યા. (૧૧) પછી શ્રીહરિએ કારતક વદી પડવાને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં નારુપન્તને બોલાવીને કહ્યું, હે નારુપન્ત ! આ દિવસે ભોજન કરીને આગળ જાઓ. સયાજીરાવ રાજાને મારું આગમન કહો. (૧૨) હું અનુયાયીજનો સહિત વડોદરામાં કારતક વદી પંચમીને દિવસે આવીશ, તેમાં સંશય નથી. હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે શ્રીહરિએ કહેલા નારુપન્ત શ્રીહરિને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરી ભોજન કરીને વટપત્તન ગયા. (૧૩) નારુપન્તે વડોદરામાં રાજાને મળીને સર્વ શ્રીહરિનું વૃત્તાંત કહ્યું, પછી પ્રસન્ન મનવાળા રાજાએ શ્રીહરિને નિવાસ યોગ્ય સ્થાન મસ્તુબાગમાં કરાવ્યું. (૧૪) હે રાજન્ ! કારતક વદી ચતુર્થીને દિવસે કર્યું છે મિષ્ટાન્ન ભોજન જેણે એવા મુનિમંડળે સહિત શ્રીહરિ પોતાના ઘોડા ઉપર બેસીને પોતાના પાર્ષદોથી અનુગમન કરાયેલા ઘોડેસ્વારો સોમવર્મા વગેરે સાથે અને રથ ઉપર બેઠેલાઓની સાથે વડોદરામાં ગયા. (૧૫) માર્ગમાં ભક્તસમૂહોએ પૂજાયેલા અને બીજા જનોએ આશ્ચર્યપૂર્વક જોવાયેલા શ્રીહરિએ મહી નદીને ઊતરીને **સાંકરદા ગામમાં** પોતાના અનુયાયી જનોની સાથે **નિવાસ** કર્યો. (૧૬) ભક્ત ગણેશજી પટેલ, મોરારજી વણિક અને કરાર વગેરે તે ગામના નિવાસી ભક્તોએ આદરપૂર્વક કરેલું છે પોતાને યોગ્ય આતિથ્ય જેનું એવા શ્રીહરિએ રાત્રિ નિવાસ કર્યો. પછી પંચમીના પ્રાતઃકાલમાં આહ્નિક વિધિ કરીને પોતાના અનુયાયીઓએ સહિત શ્રેષ્ઠ ઘોડા ઉપર બેસીને સાંકરદા ગામથી નીકળ્યા. (૧૭) પછી વડોદરા શહેરમાં દરેક

उद्घोष आसीद्वटपत्तनेऽथो तदागमस्य प्रतिगेहमेव । तद्द्वेषिणस्तत्र तु ये जनास्ते प्रापुर्न निद्रां निशि लब्धतापाः ॥१८॥ केचित्तु वादं सह तेन कर्तुं वादार्थपट्टान् गुणितानकार्षुः । केचिच्च योद्धुं सह तेन सज्जा आसन् कृतास्त्राः सममात्मवर्ग्यैः ॥१९॥ ये सद्धियस्तत्र च ते तु तस्य समीक्षणोत्काः श्रुतसद्गुणस्य । आसन् परे कौतुकवीक्षणार्थाः केचिच्च मायाभयतो विलीनाः ॥२०॥ राजाथ तद्दर्शनभूरितृष्णः प्रातः स्वकीयां चतुरङ्गसेनाम् । सर्वां समर्प्यैव स नारुपन्तं तत्सन्मुखं प्रैषयदानयार्थम् ॥२१॥ स योजने तन्नगरात्तमीशमायान्तमारादवलोक्य सद्यः । उत्तीर्य वाहात्प्रणनाम सोऽपि सम्प्राप्य तं मानमदाद्यथार्हम् ॥२२॥ ततो गजेन्द्रं सुकुथं तदर्थमम्बालिकाढ्यं प्रहितं नृपेण । आरोहयामास हरिं ततोऽन्यान्मुनींश्च नानाविधवाहनानि ॥२३॥ कांश्चिद्गजान्कांश्चन वाजिवर्यानारोहयामास रथांश्च कांश्चित् । कांश्चिच्च मैनाञ्छिबिकाश्च कांश्चिन्महारथान् पुष्परथांश्च कांश्चित् ॥२४॥ हरेः स पृष्ठेऽथ निषद्य राजंस्तं वीजयामास सुचामरेण । सर्वाणि वाद्यानि तदा निनेदुर्जयध्वनिश्चातिमहान्बभूव ॥२५॥ ततः समेता नगरं ययुस्ते तावद्धरिं पौरजना अभीयुः । वर्त्मापुरात्तज्जनसङ्घसान्द्रं गजाधिरूढो हरिरालुलोके ॥२६॥ द्योतद्दिव्याङ्गकान्तिः स्मितमधुरमुखः सूक्ष्मशुक्लांशुकश्रीः कूर्दद्वाहानुयातप्रचलगजघटान्तराश्चरन्नागराजः । नानावाद्यौघ-

---

ભવનમાં શ્રીસ્વામિનારાયણ ભગવાનના આગમનનો ઉદ્‌ઘોષ થયો. વડોદરામાં જે જનો આસુરી સંપત્તિવાળા હતા તે તો મત્સરવાળા હોવાથી બળતા સતા રાત્રિમાં નિદ્રા પામ્યા નહિ. (૧૮) કેટલાક દ્વેષીઓ તો શ્રીહરિની સાથે વાદ કરવા માટે વાદના અર્થોને (પાનાઓ તેમજ કાપલીઓમાં લખવાપૂર્વક) વારંવાર સંભારી સંભારી પૂર્વપક્ષો તૈયાર કરતા હતા. કેટલાક દ્વેષીઓ શ્રીહરિની સાથે યુદ્ધ કરવા માટે પોતાનાં સમૂહોની સાથે પોતાના શસ્ત્રોને સ્વયં સજાવીને તૈયાર થતા હતા. (૧૯) વટપત્તનમાં જે જનો દૈવી સંપત્તિ યુક્ત હતા તે તો પહેલાં સાંભળ્યા છે દયા-ક્ષમાદિ સારા ગુણો જેના એવા શ્રીહરિને જોવા માટે ઉત્સાહવાળા થયા. બીજા તો કૌતુક જોવાના પ્રયોજનવાળા થયા. કેટલાક માયાના ભયથી સંતાઈ ગયા અર્થાત્ (સ્વામિનારાયણ તો ઈન્દ્રજાળવિદ્યાથી અમારાં ચિત્ત ભમાવી નાખશે એવા ભયથી સંતાઈ ગયા. (૨૦) પછી શ્રીહરિના દર્શનની ઘણી તૃષ્ણાવાળા સિંહજીત રાજાએ સવારમાં પોતાની સમગ્ર ચતુરંગી સેના (પગપાળા ચાલનારી-ઘોડેસ્વારો-રથ ઉપર બેસનારી અને હાથીના સમૂહોએ યુક્ત સેના) આપીને નારુપંત પોતાના મંત્રીને શ્રીહરિને પોતાને ત્યાં લાવવા માટે શ્રીહરિની સન્મુખ મોકલ્યા. (૨૧) ચતુરંગી સેના યુક્ત નારુપંતે વટપત્તનથી **ચાર ગાઉ દૂર છાણી ગામ આવેલા શ્રી પરમેશ્વર શ્રીહરિને જોઈને તત્કાળ જ ઘોડા ઉપરથી ઊતરીને નમસ્કાર કર્યા.** શ્રીહરિ પણ નારૂપંતને પામીને યથાયોગ્ય સત્કાર કરતા હતા. (૨૨) પછી નારુપંત મંત્રીએ અત્યંત સુશોભિત ઝુલે સહિત સુવર્ણમય મણિજડિત અંબાડીએ સહિત ગજેન્દ્ર ઉપર ભગવાનને પોતાના હાથનું અવલંબન આપીને બેસાડ્યા. તે પછી બીજા મુક્તાનંદાદિ મુનિઓને નાના પ્રકારનાં વાહનોમાં બેસાડ્યા. (૨૩) કેટલાક મુનિઓને હાથી ઉપર, કેટલાકને ઉત્તમ અશ્વો ઉપર, કોઈને રથ ઉપર, કોઈને મેનાઓમાં, કોઈને પાલખીઓમાં,કેટલાક માફામાં, કોઈ મુનિઓને પુષ્પરથો ઉપર એમ વિવિધ પ્રકારના વાહનોમાં બેસાડ્યા. (૨૪) હે રાજન્ ! પછી રાજાના મંત્રી નારુપંત પોતે ગજેન્દ્ર ઉપર વિરાજમાન ભગવાનની પાછળ બેસીને તેમની ઉપર રમણીય ચામર ઢોળવા લાગ્યા. તે સમયે દુંદુભિ વગેરે વિવિધ વાજિંત્રોનો નાદ અને અતિ મહાન જયધ્વનિ ચોમેર ગાજી રહ્યો. (૨૫) પછી તે સર્વે રાજાના અનુયાયી અને ભગવાનના અનુયાયીજનો યથાયોગ્ય ભેગા મળીને ગજરાજ ઉપર વિરાજમાન ભગવાનને મધ્યે કરીને આગળપાછળ ચાલતાં જેટલામાં પુર પ્રત્યે ચાલે છે તેટલામાં પુરવાસીઓ ભગવાનનાં દર્શન કરવાના ઉત્સાહથી તેમના સન્મુખ આવ્યા. ઉત્તમ ગજરાજ ઉપર વિરાજેલા ભગવાન શ્રીહરિએ પોતાને શહેરમાં પ્રવેશ કરવાના માર્ગથી આરંભીને શહેરના મધ્ય પ્રદેશ સુધી અપરિમિત જનોના સમુદાયોથી ભારે ભીડવાળો-ઘાટો, તે રાજમાર્ગ જોયો. (૨૬) **પુરમાં પ્રવેશ કરતા શ્રીહરિની દિવ્ય શોભાનું વર્ણન કરે છે :** સ્વાભાવિક દેદીપ્યમાન છે દિવ્ય શરીરની કાન્તિ જેમની એવા, મંદ હાસ્યથી અતિસુશોભિત છે મુખકમળ જેમનું એવા, સૂક્ષ્મ શ્વેત મહામૂલ્ય સર્વ વસ્ત્રોથી વિશેષ પ્રકાશિત છે અંગની કાન્તિ જેમની એવા, પ્લુત નામની ગતિવિશેષથી અસ્વારોએ ચલાવેલા અશ્વો જેમની પાછળ ચાલે છે એવા, પોતાની ચાલથી ચાલતા ગજસમૂહોના મધ્યમાં ચાલતા મહાગજેન્દ્ર ઉપર વિરાજમાન થયેલા રાજેન્દ્રના જેવી

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

भूरिध्वनिमिलितजयध्वानसन्नादिताशं राजेन्द्रश्रीरनेकेक्षकजननिबिडं तत्पुरं प्राविशत्सः ।।२७।। साश्चर्यं वीक्ष्यमाणं प्रतिविशिखमथो यूथशः पौरलोकैः श्रुत्वाऽऽयान्तं हरिं तं नृपतिरपि तदाऽभ्याययौ भूरिहर्षः । दृष्ट्वा नत्वा च तेनादृत उरु सदनं तेन साकं स्वमागान्नागादुत्तार्य हर्षाद्बहुतरविनयः सस्वजे तं च राजन्! ।।२८।। इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वटपत्तनागमननिरूपण-नामैकचत्वारिंशोऽध्यायः ।।४१।।

सुव्रत उवाच - **प्रणम्य तं करं तस्य गृहीत्वा पाणिना ततः । प्राविशत्स निजं सौधं दर्शनीयं महीभुजाम् ।।१।। सिंहासने मनोज्ञे तमुपावेश्य तदग्रतः । तिष्ठन्स दासवत्प्राह प्राञ्जलिर्धरणीपतिः ।।२।। स्वामिन्मनोरथो मेऽद्य फलितोऽत्र तवागमात् । कृपया पावितोऽद्याहं त्वया लोकहितैषिणा ।।३।। त्वदङ्घ्रिपद्मसंस्पर्शात्पूतेयं च धरा मम । अद्यप्रभृति ते स्वामिन्नाज्ञावर्ती भवाम्यहम् ।।४।। इत्युक्त्वा सह तेनाथ सानुगेन महीपतिः । ससैन्यो वाहनारूढ उपायान्मस्तुवाटिकाम् ।।५।। तदागमात्पूर्वमेव कारितेषु च तत्र सः । पटमण्डपवर्येषु सानुगं तमवासयत् ।।६।। स स्वानुरूपतश्चक्रे तस्यातिथ्यं नराधिपः । नाथजिद्रामचन्द्राद्या भक्ताः पर्यचरंश्च तम् ।।७।। द्वितीयेऽह्नि ततः पौरा भक्ताः सर्वे तमार्चयन् । नानाविधैः सुवसनैर्गन्धपुष्पधनादिभिः ।।८।। तृतीयेऽहनि राजापि कृतभुक्तिं हरिं निजम् । आनिनाय पुनः सौधं गजारूढं यथा पुरा**

શોભાને પામેલા એવા ભગવાન શ્રીહરિએ વિવિધ અનેક વાજિંત્રોના બહુનાદની સાથે મળેલી જયધ્વનિઓથી નાદવાળી થયેલી દશેય દિશાઓનું મુખ પૂર્ણ થયેલું છે જેનું એવા અપરિમિત પ્રેક્ષકજનોથી ભારે ભીડવાળા તે વટપત્તનમાં પ્રવેશ કર્યો. (૨૭)

હે રાજન્ ! પછી મોટા રાજમાર્ગમાં સંઘથી પુરના જનોએ આશ્ચર્યપૂર્વક દર્શન કરાતા ભગવાનને સાંભળીને પોતે સિંહજીત રાજા પણ તત્કાળ હર્ષપૂર્વક શ્રીહરિની સન્મુખ આવીને તેમનાં દર્શન કરી આદરથી પ્રણામ કરી તે ભગવાને અધિક સત્કાર કર્યા થકા પોતાના રાજભવનને (દેવગઢને) ભગવાન સાથે પામીને ગજેન્દ્ર થકી પોતાનો હાથ આપવાપૂર્વક ઉતારી બહુ વિનયપૂર્વક ભગવાનને અતિ સ્નેહથી આલિંગન કર્યું. (૨૮)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વટપત્તનાગમનનિરૂપણ-નામૈકચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ (૪૧)

અધ્યાય : ૪૨

સયાજીરાવ મહારાજાએ કરેલું ભગવાનનું ભારે સન્માન અને ભગવાને તે રાજાને કરેલો સદુપદેશ વર્ણવ્યો છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! પછી સિંહજીત્ રાજાએ શ્રીહરિને નમસ્કાર કરીને શ્રીહરિના હાથને પોતાના હાથથી ગ્રહણ કરીને રાજાઓને દર્શન કરવા યોગ્ય પોતાના મહેલમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. (૧) **સિંહજીત્ રાજા** વિચિત્ર મણિ વગેરેથી શણગારેલા સિંહાસનમાં શ્રીહરિને બેસાડીને તેમની આગળ દાસની માફક રહેલા, **બંને હાથ જોડીને બોલ્યા** : (૨) હે સ્વામિન્ ! આજે તમારા અહીંયા આવવાથી મારો તમારા દર્શન રૂપી મનોરથ ફળ્યો. સમગ્ર જનોના હિતકારી તમોએ આજે કૃપા કરી મને પાવન કર્યો. (૩) અને હે સ્વામિન્, તમારા ચરણકમળના સ્પર્શથી મારી આ પૃથ્વી પવિત્ર થઈ. હું આજથી આરંભીને તમારી આજ્ઞામાં રહેલો છું. (૪) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે કહીને પછી મહીપતિ સેનાએ સહિત, વાહન ઉપર બેસીને અનુયાયીજનોએ સહિત શ્રીહરિની સાથે મસ્તુબાગમાં ઉતારો આપવા આવ્યા. (૫) સિંહજીત્ રાજાએ શ્રીહરિના આગમન પહેલાં જ મસ્તુબાગમાં કરાવેલા શ્રેષ્ઠ પટમંડપો (દેરા-તંબુઓ)માં શ્રીહરિને ઉતારો કરાવ્યો. (૬) નરાધિપે પોતાને અનુરૂપ શ્રીહરિનો આતિથ્યસત્કાર કર્યો અને નાથજીત્ - રામચંદ્ર વગેરે, નારૂપંત, શોભારામ, હરિશ્ચન્દ્ર, સદાશિવ, લક્ષ્મીરામ, રઘુનાથ, ચિમનરાવ, રણછોડ, પ્રેમાનંદ, પ્રભુદાસ દયારામ આદિક ભક્તો શ્રીહરિને સેવતા હતા. (૭) પછી બીજે દિવસે પુરના નિવાસી સર્વે નાથજી વગેરે ભક્તજનોએ નાના પ્રકારનાં સુંદર વસ્ત્રો અને ચંદન, પુષ્પના હારો તથા ધનથી શ્રીહરિનું પૂજન કર્યું. (૮) અને ત્રીજે દિવસે રાજા સિંહજીત્ પણ ભોજન કરાયેલા શ્રીહરિને પહેલે દિવસે જ જેમ તેમ હાથી ઉપર બેસાર્યા થકા ફરીથી પોતાના મહેલમાં લઈ ગયા. (૯) સિંહજીત્ રાજા શ્રીહરિને મહાસિંહાસનમાં બેસાડીને

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

।।९।। महासन उपावेश्य तं तदग्र उपाविशत् । उपावीविशदन्यांश्च तदीयान्स यथोचितम् ।।१०।। ततस्तं विनयानम्रं बद्धाञ्जलिपुटं नृपम् । उवाच प्रीणयन्वाचं सर्वदुःखहरो हरिः ।।११।। श्रीनारायणमुनिरुवाच - शृणु राजन्मनो दत्त्वा हितं तव वदाम्यहम् । धारणीयं स्वहृदये वचनं मम सर्वथा ।।१२।। नृदेहो दुर्लभो नूनं देवानामपि भूपते! । तत्प्राप्तेस्तु फलं ज्ञेयमपुनर्भवसाधनम् ।।१३।। सांसारिकं सुखं यत्तत्सर्वयोनिषु वर्तते । यदर्थं यतते लोको दुर्लभं तन्न देहिनाम् ।।१४।। सुखं च दुःखसम्मिश्रं निर्दुःखं तन्न दृश्यते । यस्य यावत्सुखं तस्य तावद्दुःखं हि देहिनः ।।१५।। राजानं सुखिनं सर्वे जानन्ति नृपते! जनाः । अतिदुःखिनमेवात्राहं तु जानामि सर्वथा ।।१६।। चौरशत्रुस्वदायादप्रतिक्षणविशङ्किनः । भूरिलोभाभिभूतस्य सुखं तस्य कुतो भवेत् ।।१७।। निर्दुःखं तु सुखं राजन्भगवत्येव वर्तते । सच्चिदानन्दरूपोऽसौ स्वतन्त्रोऽस्ति यतः सदा ।।१८।। तदुपासनया भक्ताः सुखिनस्तस्य सन्ति च । न तत्सुखस्यास्ति लेशस्त्रैलोक्याधिपतेरपि ।।१९।। ज्वलत्सु भुवि लोकेषु कामलोभादिवह्निना । तप्यन्ते वैष्णवा नैव गङ्गाम्बुस्था गजा इव ।।२०।। बुद्धिमानसि भूपाल! त्वमतः स्वहिताय हि । कुरु कृष्णाश्रयं तेन भुक्तिं मुक्तिं च लप्स्यसे ।।२१।। स्थित्वैव निजधर्मेषु यावद्देहस्मृतिर्नृप! । भजनीयः सदा कृष्णः प्रीत्यैवेत्यस्ति मे मतम् ।।२२।। सुव्रत उवाच-इत्युक्तो हरिणा राजा तं प्रणम्य जगाद सः । भगवंस्त्वामहं जाने कृष्णमेव न संशयः ।।२३।। त्वामहं शरणं यातस्त्वदीयोऽस्मि कृपां मयि । कुर्यास्त्वं सर्वदा स्वामिन्कञ्चित्कालं वसात्र च ।।२४।। श्रीहरिरुवाच - पुराणश्रवणे चित्तं साम्प्रतं लुब्धमस्ति मे । स्थातुमत्र न शक्नोमि दिनमेकमपि ध्रुवम् ।।२५।। भावं मयि

શ્રીહરિની આગળ શ્રી હરિની આજ્ઞાથી બેઠા અને બીજા શ્રીહરિના અનુયાયી મુક્તાનંદમુનિ વગેરે જનોને યથાયોગ્ય બેસાડતા હતા. (૧૦) પછી સર્વે જનોના દુઃખને હરનારા શ્રીહરિ વિનયથી નમ્ર બંને હાથ જોડ્યા છે જેમણે એવા રાજાને પ્રસન્ન કરતા સતા વાણી બોલ્યા : (૧૧)

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે - હે રાજન્ ! એકાગ્રચિત્તથી સાંભળો. હું તમારા હિતની વાત કહું છું. મારું વચન પોતાના હૃદયમાં સર્વપ્રકારે ધારણ કરવું. (૧૨) હે ભૂપતે ! મનુષ્યદેહના લાભનું ફળ તો પોતાના મોક્ષાર્થનું સંપાદક સાધનરૂપ અનુષ્ઠાન જાણવું. (૧૩) સાંસારિક જે માયિક સુખ તે તો સર્વ યોનિઓમાં છે. જેને માટે લોક મહાન યત્ન કરે છે તે સુખ દેહીઓને દુર્લભ નથી. (૧૪) સાંસારિક સુખ સ્વભાવથી જ દુઃખ મિશ્રિત દેખાય છે. દુઃખ વિનાનું સુખ જણાતું નથી. કારણકે જે દેહધારીને જેટલું સુખ છે તેને તેટલું દુઃખ દેખાય છે. (૧૫) હે રાજન્ ! સર્વેજનો રાજાને સુખી જાણે છે. હું તો **આ લોકમાં રાજાને અતિ દુઃખ જ છે** એમ સર્વપ્રકારે જાણું છું. (૧૬) ચોરો-પરોક્ષ અથવા પ્રત્યક્ષ જનોનું દ્રવ્ય અપહરણ કરનારા, સર્વદા અનિષ્ટચિંતક શત્રુઓ અને પોતાના પિતાના ધનના ભાગીદારોથી ક્ષણેક્ષણે ભયની શંકાવાળા અને તેના નિવારણના ઉપાયપરાયણ જે વર્તે છે તે ઘણી રાજલક્ષ્મીના લોભથી પરાભવ પામેલા રાજાને સુખ ક્યાંથી હોય ? અર્થાત્ ના જ હોય. (૧૭) હે રાજન્ ! **દુઃખનો લેશ પણ ના હોય એવું સુખ તો પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણમાં જ વર્તે છે** જે માટે આ ભગવાન સચ્ચિદાનંદ રૂપ હંમેશાં સ્વતંત્ર જ છે. (૧૮) આવા અલૌકિક મહિમાવાળા ભગવાનની આરાધનાથી **ભગવાનના ભક્તો સુખી છે.** ત્રિલોકીના અધિપતિ ઈન્દ્રને પણ તે સુખનો અલ્પભાગ પણ નથી જ. (૧૯) પૃથ્વીમાં કામ-ક્રોધાદિ રૂપ દાવાનળથી સર્વજનો બળતા સતા ગંગાજળમાં બેઠેલા હાથીઓ જેમ તેમ ભગવાનના એકાંતિક ભક્તો ભગવાનના સ્વરૂપમાં લીન થયેલા સતા કામાદિ રૂપ અગ્નિથી તપાયમાન થતા નથી. (૨૦) હે રાજન્, તમો બુદ્ધિમાન છો. માટે પોતાના હિત માટે શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરો. તેનાથી ભુક્તિ અને મુક્તિ પામશો. (૨૧) હે રાજન્ ! જ્યાં સુધી પોતાના દેહનું અનુસંધાન છે ત્યાં સુધી પોતાના વર્ણાશ્રમને યોગ્ય ધર્મોમાં રહીને જ સદા શ્રીકૃષ્ણ જ ભજવા યોગ્ય છે આવો મારો સિદ્ધાંત છે. (૨૨)

સુવ્રતમુનિ કહે છે : હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ કહેલા સિંહજીત્ રાજા શ્રીહરિને પ્રણામ કરી બોલ્યા - હે ભગવન્ ! હું તમોને જ કૃષ્ણ જ જાણું છું એમાં સંશય નથી. (૨૩) હે સ્વામિન્, હું તમારે શરણે આવેલો છું, તમારો દાસ છું માટે તમો મારે વિશે સર્વદા કૃપા કરો અને થોડો સમય મારા પુરમાં નિવાસ કરો. (૨૪) આવી રીતે સર્વ પ્રકારે શુદ્ધ અંતઃકરણવાળા

विशुद्धं ते ज्ञात्वात्राहमुपागतः । नो चेन्न साम्प्रतं यायां सम्राड्गेहं हि निःस्पृहः ॥२६॥ इत्युक्त्वा भगवद्भक्ते रीतिं तस्मा उपादिशत् । तदुक्तिं सकलां सोऽपि हृदयेऽधारयन्नृपः ॥२७॥ ततस्तस्याकरोत्पूजां महतीं परया मुदा । अनर्घ्यैर्नूतनैर्वस्त्रैः सरत्नैर्हेमभूषणैः ॥२८॥ चन्दनाक्षतपुष्पाद्यैरुपहारैर्यथाविधि । पूजयित्वा तमीशानं प्रणनाम स दण्डवत् ॥२९॥ ततस्तदीयान् पुत्रादीन् मुनींश्चापि यथोचितम् । वासोधनसुगन्धाद्यैरानर्च बहुभावतः ॥३०॥ धर्मे स्थातुं तमाज्ञाप्य सद्य उत्तस्थिवान् हरिः । गन्तुकामं तमाज्ञाय राजा सैन्यमसज्जयत् ॥३१॥ ततो व्रजन्तं हरिमन्वगच्छत् पद्भ्यां नृपस्तं स निवर्तयित्वा । गजेन्द्रमध्यारुह्रदाप्तहर्षैः पौरैर्जनैर्भूमिप! नम्यमानः ॥३२॥ ये वैरिणस्तस्य पुरेऽभवंस्ते दृष्ट्वा प्रतापातिशयं तदीयम् । कर्तुं न शेकुः किमपि प्रभुं तं तथैव तस्थुर्ज्वलदन्तरङ्गाः ॥३३॥ यथा प्रविष्टः स पुरं तथैव राजश्रिया तन्निरगाद्बहिश्च । निवर्तयामास ततोऽनुयातः पौरांश्च भक्तान्नृपतेश्च सैन्यम् ॥३४॥ आरुह्य वाहं जविनं स्वकीयं निजानुयातैरखिलैः स भक्तैः । सहाययौ भूरियशोवदातो वृत्तालयं पोषितधर्मवर्त्मा ॥३५॥ इति श्रीस० ना० ध० च० सिंहजिन्नृपकृतश्रीहरिसन्मानानिरूपणनामा द्विचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४२॥

सुव्रत उवाच – **वसंस्तत्र निजावासे हरिर्दुःखहराभिधः । प्रशंसां भूपतेस्तस्य चकार स्वीयसंसदि ॥१॥ वटपत्तनसम्प्राप्तं**

રાજાએ જે કહ્યું તેને અનુમતિ આપતા સતા **શ્રીહરિ બોલ્યા** - હે રાજન્ ! હાલમાં મારા ચિત્તમાં પુરાણ-શ્રવણની અતિશય ઈચ્છા વર્તે છે. માટે આ પુરમાં એક દિવસ પણ રહેવા માટે હું શક્તિમાન નથી જ. (૨૫) હું તમારી મારે વિશે નિષ્કપટ પ્રીતિ જાણીને અહીં આવેલો છું. એમ ના હોત તો સાંસારિક પદાર્થોમાં પ્રીતિ રહિત હું હાલમાં ચક્રવર્તી રાજાના ભવનમાં પણ પુરાણ-શ્રવણનો ત્યાગ કરીને આવું નહીં જ. (૨૬) હે રાજન્ ! આવી રીતે કહીને સિંહજીત્ રાજાને ભગવાનની ભક્તિનો ઉપદેશ આપ્યો. તે રાજાએ પણ સમગ્ર પોતાના કલ્યાણમાં કારણરૂપ શ્રીહરિનાં વચનોને પોતાના હૃદયમાં ગ્રહણ કર્યાં. (૨૭) પછી રાજાએ અમૂલ્ય નવીન વસ્ત્રો અને રત્નજડિત સુવર્ણનાં અલંકારોથી શ્રીહરિની મહાપૂજા પરમસ્નેહથી કરી. (૨૮) ચંદન-અક્ષત, પુષ્પહારાદિ ઉપહારોથી શ્રીહરિનું વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરીને દંડવત્ પ્રણામ કર્યા. (૨૯) પછી રાજાએ વસ્ત્ર, ધન, સુગંધી પુષ્પહારો વગેરે ઉપચારોથી શ્રીહરિના સંબંધી પુત્રાદિ અયોધ્યાપ્રસાદ - રઘુવીર વગેરે તથા મુક્તાનંદાદિ સાધુઓની પણ યથાયોગ્ય ઘણા ભાવથી પૂજા કરી. (૩૦) શ્રીહરિ રાજાને ધર્મમાં રહેવા માટે આજ્ઞા આપીને તત્કાળ જ ઊભા થયા. રાજા શ્રીહરિને જવાના મનવાળા જાણીને પોતાની પાયદળ વગેરે ચતુરંગી સેનાને તૈયાર કરાવતા હતા. (૩૧)

હે રાજન્ ! પછી સિંહજીત્ રાજા પોતાના મહેલમાંથી જતા શ્રીહરિને વળાવવા માટે પગે ચાલીને જ પાછળ ગયા, ભગવાન શ્રીહરિ તે રાજાને પાછા વાળી પ્રાપ્ત થયો છે આનંદ જેમને એવા પુરના જનોએ અતિ આદર પૂર્વક નમસ્કાર કરાયેલા સતા ગજેન્દ્ર ઉપર બેઠા. (૩૨) **વડોદરા પુરમાં** શ્રીહરિનો અતિશય પ્રતાપ જોઈને દ્વેષીજનો શ્રીહરિને કંઈ પણ કરવા શક્તિમાન થયા નહીં, બળતાં અંતઃકરણવાળા સતા એમજ રહી ગયા. (૩૩) શ્રીહરિ રાજલક્ષ્મીની શોભાથી જેમ પુરમાં પધાર્યા હતા તે જ પ્રકારે પુરથી બહાર નીકળ્યા. પછી પોતાની પાછળ આવતા વટપત્તનપુરના નિવાસી ભક્તોને અને રાજાના સૈન્યને પાછા વાળતા હતા. (૩૪) ઘણી કીર્તિથી ઉજ્જવળ એકાંતિક ધર્મમાર્ગનું પોષણ કરનારા શ્રીહરિ પોતાના વેગવાળા ઘોડા ઉપર બેસીને પોતાની સાથે આવેલા ભક્તોની સાથે વડતાલ આવ્યા. (૩૫)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે સિંહજીન્નૃપકૃતશ્રીહરિસન્માનનિરૂપણનામા દ્વિચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ (૪૨)

અધ્યાય : ૪૩

વૃત્તાલયમાં સ્થિતિ કરી રહેલા ભગવાને કરેલું દશમ-પંચમસ્કંધનું શ્રવણ અને શ્રીહરિનો શિક્ષાપત્રી લખવાનો હેતુ કહેલો છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા : હે રાજન્ ! સર્વ દુઃખને હરનારું છે નામ જેમનું એવા શ્રીહરિ વૃત્તાલયમાં નિવાસ કરતા સતા પોતાની સભામાં સિંહજીત રાજાની પ્રશંસા કરતા હતા. (૧) હે ભૂપતે ! શ્રીહરિએ વટપત્તનમાં રાજા વગેરેએ પોતાની

वासोभूषाधनादि यत् । रघुवीराय तत्सर्वं ददाति स्म स भूपते! ॥२॥ ततः स दशमस्कन्धं शुश्रूषुः सुस्थचेतसा । उत्तमादीन् दुर्गपुरं प्रेषयिष्यन्नुवाच तान् ॥३॥ राजन्! दुर्गपुरं याहि स्वकीयैः सह साम्प्रतम् । यूयं च सुहृदः सर्वे यातानेन सहैव च ॥४॥ श्रुत्वात्र दशमस्कन्धं तत्रायास्याम्यहं ध्रुवम् । इति मे रोचते तस्माद्यूयं सर्वेऽपि गच्छत ॥५॥ इत्युक्तास्ते तु हरिणा विजने स्थातुमिच्छता । अनिच्छन्तोऽपि तद्वाक्यमान्यत्वात्स्वपुरं ययुः ॥६॥ परिवारेण सहितः स्वकीयेनोत्तमो नृपः । रामप्रतापमुख्याश्च हरेः सम्बन्धिनोऽखिलाः ॥७॥ पाश्चात्या भाल्लदेशीया ये चान्ये तत्र सङ्गताः । सर्वे ते हरिणाज्ञप्ताः स्वं स्वं ग्रामं पुरं ययुः ॥८॥ नानादेशस्थलोकानां बोधनाय मुनीनपि । सर्वानाज्ञापयामास ते च जग्मुस्तदाज्ञया ॥९॥ एकादश्याः स आरभ्य दशमस्कन्धमादितः । सार्धमासेन शुश्राव सादरं विजने ततः ॥१०॥ स्कन्धः स एव भूपाल! भृशं तस्मा अरोचत । प्रशंसां तस्य बहुधा चकार च स आदरात् ॥११॥ ततः स पञ्चमस्कन्धं वसन्ताद्यदिनावधि । शुश्राव सादरं तं च प्रशशंस च संसदि ॥१२॥ श्रीमद्भागवताख्यस्य पुराणस्यातिवल्लभौ । स्कन्धावभूतां द्वावेतो तस्य नारायणस्य हि ॥१३॥ पौराणिकं ततः सम्यग्वस्त्रभूषाधनादिभिः । तोषयित्वा मध्याह्ने वसन्तोत्सवमाचरत् ॥१४॥ लक्ष्मीनारायणस्यासौ महापूजामकारयत् । गीतवादित्रनिनदैरुपेतां वर्णिसत्तमैः ॥१५॥ ब्राह्मणामान् भोजयामास सहस्रं तद्दिने हरिः । तेभ्यश्च दक्षिणां प्रादात्सुस्पर्शान्कम्बलानपि ॥१६॥ भक्तास्तदानीं बहुशः समीपग्रामवासिनः । तद्दर्शनार्थमाजग्मुः प्रतिजग्मुश्च ते पुनः ॥१७॥ अपराह्णे ततः स्वामी विजनस्थो हितं नृणाम् । चिन्तयन् पत्रिकां तेभ्यो लिखितुं निश्चिकाय सः ॥१८॥ सकलेष्वपि देशेषु धर्मशिक्षार्थपत्रिकाम् । लिखामि तेन मद्भक्ता वर्तिष्यन्ते तथैव हि ॥१९॥ ममाशयो यादृशोऽस्ति तादृशं चापि

કરેલી પૂજામાં જે વસ્ત્ર-ભૂષણાદિ પ્રાપ્ત થયેલું તે સર્વ રઘુવીર નામના પોતાના પુત્રને આપ્યું, કારણકે લક્ષ્મીનારાયણદેવના દેશમાં આવેલું ધનાદિ તે રઘુવીરના ભાગનું કહેવાયેલું હતું. (૨) પછી શ્રીહરિ સ્વસ્થ ચિત્તથી દશમસ્કંધ સાંભળવાને ઈચ્છતા સતા ઉત્તમાદિને દુર્ગપત્તન મોકલશે એવા સતા ઉત્તમાદિના પ્રત્યે બોલ્યા. (૩) હે ઉત્તમરાજન્ ! હાલમાં પોતાના સંબંધીઓની સાથે ગઢપુર જાઓ. અને હે રામપ્રતાદિ ભાઈઓ, તમો પણ સર્વે આ ઉત્તમરાજાની સાથે જ ગઢપુર જાઓ. (૪) હું આ વૃત્તાલયમાં દશમસ્કંધ સાંભળીને દુર્ગપુરમાં નિશ્ચે આવીશ : આ પ્રમાણે મને રુચે છે. માટે તમો સર્વે પણ જાઓ. (૫) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે એકાંત સ્થાનમાં રહેવા માટે ઈચ્છતા શ્રીહરિએ કહેલા ઉત્તમ વગેરે અને રામપ્રતાપ વગેરે જવા માટે ઈચ્છતા ન હતા તો પણ શ્રીહરિનું વાક્ય માન્ય હોવાથી પોતાના પુરમાં ગયા. (૬) પોતાના પરિવારે સહિત ઉત્તમરાજા અને રામપ્રતાપાદિ સમગ્ર શ્રીહરિના સંબંધીઓ પોતાના પુરમાં ગયા. (૭) વૃત્તાલયપુરમાં પ્રબોધિનીના ઉત્સવમાં આવેલા જે પશ્ચિમ દેશના નિવાસીઓ અને ભાલ દેશના નિવાસીઓ તે સર્વે શ્રીહરિની આજ્ઞાથી પોતપોતાના દેશમાં ગયા. (૮) શ્રીહરિએ નાના પ્રકારના દેશમાં રહેલા જનોને બોધ કરવા માટે સર્વે મુક્તાનંદાદિ સાધુઓને પણ આજ્ઞા કરી અને મુક્તાનંદાદિ મુનિઓ શ્રીહરિની આજ્ઞાથી ગયા. (૯)

પછી શ્રીહરિએ કારતક વદી એકાદશીથી આરંભીને દશમ સ્કંધ પ્રથમ અધ્યાયથી આદરપૂર્વક એકાંત સ્થાનમાં રહીને દોઢ માસે કરીને સાંભળ્યો. (૧૦) હે ભૂપાલ ! દશમ સ્કંધ શ્રીહરિને અતિ રુચિકર થયો. શ્રીહરિએ દશમ સ્કંધની ઘણી પ્રશંસા આદરપૂર્વક કરી. (૧૧) પછી શ્રીહરિ પંચમ સ્કંધ માઘ સુદી પંચમી સુધી આદરપૂર્વક સાંભળતા હતા, તે સ્કંધ પણ શ્રીહરિને અતિ રુચિકર થયો તેથી સભામાં તેની પણ બહુ પ્રશંસા કરી. (૧૨) શ્રીમદ્ ભાગવતના આ બે પંચમ અને દશમ સ્કંધો શ્રી નારાયણમુનિને અતિપ્રિય થયા. (૧૩) પછી વસ્ત્રો-ભૂષણો અને ધન વગેરેથી પ્રયાગજીત પુરાણીને સારી રીતે સંતોષ પમાડીને પછી મધ્યાહ્ને **વસંતોત્સવ** શ્રીહરિ કરતા હતા. (૧૪) શ્રીહરિ ગીત-વાંજિત્રોના મહાધ્વનિઓથી યુક્ત લક્ષ્મીનારાયણની મહાપૂજા નારાયણાનંદાદિ ઉત્તમ વર્ણિઓ દ્વારા કરાવતા હતા. (૧૫) શ્રીહરિ વસંતોત્સવને દિવસે એક હજાર બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવતા હતા. અને તેમને દક્ષિણા અને સુંવાળી કામળીઓ પણ આપતા હતા. (૧૬) તે સમયે સમીપ ગામના નિવાસીઓ ઘણા ભક્તો શ્રીહરિના પ્રત્યક્ષ દર્શન કરવા માટે આવ્યા. તે ભક્તો ફરી પાછા ગયા. (૧૭) પછી સાંજ સમયે શ્રીહરિએ એકાંત સ્થાનમાં બેસીને સમગ્ર સ્વાશ્રિત ભક્તોનું હિત ચિંતવન કરતા સતા તેમને માટે પત્રિકા લખવાનો નિશ્ચય કર્યો. (૧૮) ‘સમગ્ર દેશોમાં પણ ધર્મની શિક્ષા માટે પોતાના આશ્રિત જનોને ધર્મોપદેશ કરવાના પ્રયોજનવાળી પત્રિકા લખીને મોકલાવું. જે મારી લખેલી પત્રિકાને વાંચવાથી મારા ભક્તો તે પ્રમાણે જ વર્તશે. (૧૯) સમગ્ર

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

तेऽखिलाः। तयैवावगमिष्यन्ति भविष्यन्त्यप्यसंशयाः ॥२०॥ अन्तर्हिते मयि भुवो मदीयानां च सर्वशः। स्फुटमद्वाक्यरूपा सा भवित्र्यालम्बनं भुवि ॥२१॥ एवं विचार्य धर्मात्मा काकुदं खटिकां च सः । आनयामास भृत्येन लेखिनीं च सुशोभनाम् ॥२२॥ सच्छास्त्राणां स सर्वेषां सारमाकृष्य सद्धिया । लिलेख पत्रिकां स्वामी सद्धर्मं स्थापयन्भुवि ॥२३॥ ऊरौ दक्षे पट्टकं काकुदस्य कृत्वा धृत्वा वामदोष्णा नतास्यः। दक्षे पाणौ लेखिनीं कुञ्चिताग्रे बिभ्रत् पत्रीं सोऽलिखद्भूमिपेत्थम् ॥२४॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे भगवतो वृत्तालयावासनिरूपणनामा त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४३॥

वामे यस्य स्थिता राधा श्रीश्च यस्यास्ति वक्षसि । वृन्दावनविहारं तं श्रीकृष्णं हृदि चिन्तये ॥१॥ लिखामि सहजानन्दस्वामी सर्वान्निजाश्रितान् । नानादेशस्थितान् शिक्षापत्रीं वृत्तालयस्थितः ॥२॥ भ्रात्रो

મારા ભક્તો મારો જેવો અભિપ્રાય છે તેવો અભિપ્રાય શિક્ષાપત્રીથી જ જાણશે અને સંશયે રહિત પણ થશે. (૨૦) હું પૃથ્વીથી અંતર્હિત થાઉં ત્યારે પૃથ્વીમાં સર્વે મારા જનોને સ્પષ્ટ મારા વાક્યરૂપી પત્રી આધારરૂપ થશે.' (૨૧) હે રાજન્, આ પ્રકારે વિચારીને ધર્મની પોતાના શરીરની માફક રક્ષા કરનારા શ્રીહરિએ પોતાના સેવક શુકાનંદ મુનિ પાસે કાગળ, ખડિયો અને કલમ મંગાવી. (૨૨) સ્વામી શ્રી સહજાનંદ ભગવાન પૃથ્વીમાં ભાગવત ધર્મ સ્થાપન કરવા માટે સર્વે શાસ્ત્રોનો સારાંશ અતિ શ્રેષ્ઠ બુદ્ધિથી ખેંચીને દહીંથી માખણ જ જેમ તેમ શિક્ષાપત્રી લખતા હતા. (૨૩)

હે રાજન્ ! શ્રીસહજાનંદ સ્વામીએ જમણા સાથળ ઉપર કાગળ મૂકવાની પાટીએ સહિત કાગળ મૂકીને તેને ડાબા હાથથી પકડીને, કલમ લીધેલી હોવાથી સંકુચિત અગ્રભાગવાળી આંગળીઓવાળા જમણા હાથમાં કલમ લઈને, લગારેક નીચે મુખ રાખીને આગળ કહેશે એ પ્રકારે શિક્ષાપત્રી લખી. (૨૪)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ભગવતો વૃત્તાલયાવાસનિરૂપણનામા ત્રિચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ (૪૩)

અધ્યાય : ૪૪

આ અધ્યાયમાં સર્વે ભક્તોને સુખ આપનારું શિક્ષાપત્રી લેખનનું નિરૂપણ કરેલું છે.

[ક્ષમા-દયાદિ અનંત ગુણોના મહાસાગર ભક્તિધર્મના પુત્ર અક્ષરધામાધિપતિ પુરુષોત્તમ શ્રીહરિને હું નમસ્કાર કરું છું. (૧) જે શ્રીહરિએ ભાગવતધર્મથી યુક્ત પોતાના ભક્તોના સદ્ધર્મનું રક્ષણ કરવા માટે શિક્ષાપત્રી ઉપદેશેલી છે તે શ્રીહરિ મારા શ્રેય માટે થાઓ. (૨) સર્વતંત્ર સ્વતંત્ર પરમેશ્વર મંગલાચરણ કરે છે તે વિઘ્નની શાંત માટે નથી કારણ કે ભગવાનના સંકલ્પમાં કોઈ વિઘ્ન હોય જ નહિ, જેના વિનાશ માટે મંગલાચરણ કરવું પડે. આ તો સ્વયં ભગવાન છે જેની વાણી મંગલરૂપ છે. જેનું હસવું મંગલમય છે. જેમનાં નેત્રો મંગલ આપનારાં છે, હાથના વિલાસો મનુષ્યોને પરમ મંગલરૂપ છે, મુખારવિંદ મંગળ કરનારું છે. પગનું ચાલવું વગેરે સર્વે જેનું મંગલમય છે તે ભગવાન મનુષ્યલીલાથી મંગલાચરણ કરે છે. માટે આ મંગલાચરણ લોકોના જ્ઞાન માટે છે.]

(શ્રી સહજાનંદ સ્વામી પોતાના સત્સંગીઓને ઉદ્દેશીને શિક્ષાપત્રી લખતી વખતે પ્રથમ પોતાના ઈષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું ધ્યાનરૂપ મંગલાચરણ કરે છે.)

वामे यस्य स्थिता राधा श्रीश्च यस्यास्ति वक्षसि । वृन्दावनविहारं तं श्रीकृष्णं हृदि चिन्तये ॥१॥

હું જે તે મારા હૃદયને વિષે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું ધ્યાન કરૂં છું તે શ્રીકૃષ્ણ કેવા છે, તો - જેના ડાબા પડખાને વિષે રાધિકાજી રહ્યા છે, અને જેના વક્ષઃસ્થળને વિષે લક્ષ્મીજી રહ્યા છે અને વૃન્દાવનને વિષે વિહારના કરનારા છે. ॥૧॥ અને વૃત્તાલય ગામને વિષે રહ્યા એવા સહજાનંદ સ્વામી જે અમે, તે અમે જે તે નાના પ્રકારના જે સર્વે દેશ તેમને વિશે રહ્યા

रामप्रतापेच्छारामयोर्धर्मजन्मनोः। यावयोध्याप्रसादाख्यरघुवीराभिधौ सुतौ ॥३॥ मुकुन्दानन्दमुख्याश्च नैष्ठिका ब्रह्मचारिणः । गृहस्थाश्च मयारामभट्टाद्या ये मदाश्रयाः ॥४॥ सधवा विधवा योषा याश्च मच्छिष्यतां गताः । मुक्तानन्दादयो ये स्युः साधवश्चाखिला अपि ॥५॥ स्वधर्मरक्षिका मे तैः सर्वैर्वाच्याः सदाशिषः । श्रीमन्नारायणस्मृत्या सहिताः शास्त्रसम्मताः ॥६॥ एकाग्रेणैव मनसा पत्रीलेखः सहेतुकः । अवधार्योऽयमखिलैः सर्वजीवहितावहः ॥७॥ ये पालयन्ति मनुजाः सच्छास्त्रप्रतिपादितान् । सदाचारान् सदा तेऽत्र परत्र च महासुखाः ॥८॥ तानुल्लङ्घ्यात्र वर्तन्ते ये तु स्वैरं कुबुद्धयः । त इहामुत्र च महल्लभन्ते कष्टमेव हि ॥९॥ अतो भवद्भिर्मच्छिष्यैः सावधानतयाऽखिलैः । प्रीत्यैतामनुसृत्यैव वर्तितव्यं निरन्तरम् ॥१०॥ कस्यापि प्राणिनो हिंसा नैव कार्यात्र मामकैः। सूक्ष्मयूकामत्कुणादेरपि बुद्ध्या कदाचन ॥११॥ देवतापितृयागार्थमप्यजादेश्च हिंसनम् । न कर्तव्यमहिंसैव धर्मः प्रोक्तोऽस्ति यन्महान् ॥१२॥ स्त्रिया धनस्य वा प्राप्त्यै साम्राज्यस्यापि वा क्वचित् । मनुष्यस्य तु कस्यापि हिंसा कार्या न सर्वथा ॥१३॥ आत्मघातस्तु तीर्थेऽपि न कर्तव्यश्च न क्रुधा । अयोग्याचरणात्क्वापि न विषोद्बन्धनादिना ॥१४॥ न भक्ष्यं सर्वथा मांसं यज्ञशिष्टमपि क्वचित् । न पेयं च सुरामद्यमपि देवनिवेदितम् ॥१५॥ अकार्याचरणे क्वापि जाते स्वस्य परस्य वा। अङ्गच्छेदो न कर्तव्यः शस्त्राद्यैश्च क्रुधापि वा ॥१६॥ स्तेनकर्म न कर्तव्यं धर्मार्थमपि केनचित् । सस्वामि काष्ठपुष्पादि न ग्राह्यं तदनाज्ञया ॥१७॥ व्यभिचारो न

એવા જે અમારા આશ્રિત સર્વે સત્સંગી તે પ્રત્યે શિક્ષાપત્રીને લખીએ છીએ. ॥૨॥ શ્રી ધર્મદેવ થકી છે જન્મ જેમનો એવા જે અમારા ભાઈ રામપ્રતાપજી તથા ઈચ્છારામજી તેમના પુત્ર જે અયોધ્યાપ્રસાદ નામે અને રઘુવીર નામે (જેને અમે અમારા દત્તપુત્ર કરીને સર્વે સત્સંગીના આચાર્યપણાને વિષે સ્થાપન કર્યા છે.) ॥૩॥ તથા અમારા આશ્રિત એવા જે મુકુંદાનંદ આદિક નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી તથા અમારા આશ્રિત જે મયારામ ભટ્ટ આદિક ગૃહસ્થ સત્સંગી. ॥૪॥ તથા અમારે આશ્રિત જે સુવાસિની અને વિધવા એવી સર્વે બાઈઓ તથા મુક્તાનંદ આદિક જે સર્વે સાધુ. ॥૫॥ એ સર્વે-તેમણે પોતાના ધર્મની રક્ષાના કરનારા અને શાસ્ત્રને વિષે પ્રમાણરૂપ અને શ્રીમન્નારાયણની સ્મૃતિએ સહિત એવા જે અમારા રૂડા આશીર્વાદ તે વાંચવા. ॥૬॥ અને આ શિક્ષાપત્રી લખ્યાનું જે કારણ છે તે સર્વે તેમણે એકાગ્ર મને કરીને ધારવું અને આ શિક્ષાપત્રી જે અમે લખી છે, તે સર્વેના જીવને હિતની કરનારી છે. ॥૭॥ અને શ્રીમદ્ ભાગવત પુરાણ આદિક જે સત્શાસ્ત્ર તેમણે જીવના કલ્યાણને અર્થે પ્રતિપાદન કર્યા એવા જે અહિંસા આદિક સદાચાર તેમને જે મનુષ્ય પાળે છે તે મનુષ્ય જે તે આ લોકને વિષે તથા પરલોકને વિષે મહાસુખિયા થાય છે. ॥૮॥ અને તે સદાચારનું ઉલ્લંઘન કરીને જે મનુષ્ય પોતાના મનમાં આવે તેમ વર્તે છે, તે તો કુબુધ્ધિવાળા છે અને આ લોક ને પરલોકને વિષે નિશ્ચે મોટા કષ્ટને જ પામે છે. ॥૯॥ તે માટે અમારા શિષ્ય એવા જે તમે સર્વે તેમણે તો પ્રીતિએ કરીને આ શિક્ષાપત્રીને અનુસરીને જ નિરંતર સાવધાનપણે વર્તવું, પણ આ શિક્ષાપત્રીનું ઉલ્લંઘન કરીને વર્તવું નહિ. ॥૧૦॥

❖ સર્વે સત્સંગીઓના સામાન્ય ધર્મ ❖

હવે તે વર્ત્યાની રીત કહીએ છીએ જે - અમારા જે સત્સંગી તેમણે કોઈ જીવ-પ્રાણી-માત્રની પણ હિંસા ન કરવી અને જાણીને તો ઝીણા એવા જુ, માંકડ, ચાંચડ આદિક જીવ તેમની પણ હિંસા ક્યારેય ન કરવી. ॥૧૧॥ અને દેવતા અને પિતૃ તેના યજ્ઞને અર્થે પણ બકરાં, મૃગલાં, સસલાં, માછલાં આદિક કોઈ જીવની હિંસા ન કરવી, કેમ જે અહિંસા છે તે જ મોટો ધર્મ છે એમ સર્વ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે. ॥૧૨॥ અને સ્ત્રી, ધન અને રાજ્ય તેની પ્રાપ્તિને અર્થે પણ કોઈ મનુષ્યની હિંસા તો કોઈ પ્રકારે ક્યારેય પણ ન જ કરવી. ॥૧૩॥ અને આત્મઘાત તો તીર્થને વિષે પણ ન કરવો, ને ક્રોધે કરીને ન કરવો, અને ક્યારેક કોઈ અયોગ્ય આચરણ થઈ જાય તે થકી મુંઝાઈને પણ આત્મઘાત ન કરવો અને ઝેર ખાઈને તથા ગળે ટુંપો ખાઈને તથા કૂવે પડીને તથા પર્વત ઉપરથી પડીને ઈત્યાદિક કોઈ રીતે આત્મઘાત ન કરવો. ॥૧૪॥ અને જે માંસ છે તે તો યજ્ઞનું શેષ હોય તો પણ આપત્કાળમાં પણ ક્યારેય ન ખાવું અને ત્રણ પ્રકારની સુરા અને અગિયાર પ્રકારનું મદ્ય તે દેવતાનું નૈવેદ્ય હોય તો પણ ન પીવું ॥૧૫॥ અને ક્યારેક પોતાવતે કાંઈક અયોગ્ય આચરણ થઈ ગયું હોય અથવા કોઈ બીજાવતે અયોગ્ય આચરણ થઈ ગયું હોય તો શસ્ત્રાદિકે કરીને પોતાના અંગનું તથા બીજાના અંગનું છેદન ન કરવું અથવા ક્રોધે કરીને પણ

कर्तव्यः पुम्भिः स्त्रीभिश्च मां श्रितैः । द्यूतादि व्यसनं त्याज्यं नाद्यं भङ्गादि मादकम् ॥१८॥ अग्राह्यान्नेन पक्वं यदन्नं तदुदकं च न । जगन्नाथपुरं हित्वा ग्राह्यं कृष्णप्रसाद्यपि ॥१९॥ मिथ्यापवादः कस्मिंश्चिदपि स्वार्थस्य सिद्धये । नारोप्यो नापशब्दाश्च भाषणीयाः कदाचन ॥२०॥ देवतातीर्थविप्राणां साध्वीनां च सतामपि । वेदानां च न कर्तव्या निन्दा श्रव्या न च क्वचित् ॥२१॥ देवतायै भवेद्यस्यै सुरामांसनिवेदनम् । यत्पुरोऽजादिहिंसा च न भक्ष्यं तन्निवेदतम् ॥२२॥ दृष्ट्वा शिवालयादीनि देवागाराणि वर्त्मनि । प्रणम्यं तानि तद्देवदर्शनं कार्यमादरात् ॥२३॥ स्ववर्णाश्रमधर्मो यः स हातव्यो न केनचित् । परधर्मो न चाचर्यो न च पाषण्डकल्पितः ॥२४॥ कृष्णभक्तेः स्वधर्माद्वा पतनं यस्य वाक्यतः । स्यात्तन्मुखान्न वै श्रव्याः कथा वार्ताश्च वा प्रभोः ॥२५॥ स्वपरद्रोहजननं सत्यं भाष्यं न कर्हिचित् । कृतघ्नसङ्गस्त्यक्तव्यो लुञ्चा ग्राह्या न कस्यचित् ॥२६॥ चौरपापिव्यसनिनां सङ्गः पाषण्डिनां तथा । कामिनां च न कर्तव्यो जनवञ्चनकर्मणाम् ॥२७॥ भक्तिं वा ज्ञानमालम्ब्य स्त्रीद्रव्यरसलोलुभाः । पापे प्रवर्तमानाः स्युः कार्यस्तेषां न सङ्गमः ॥२८॥ कृष्णकृष्णावताराणां खण्डनं यत्र युक्तिभिः । कृतं स्यात्तानि शास्त्राणि न मान्यानि कदाचन ॥२९॥ अगालितं न पातव्यं पानीयं च पयस्तथा । स्नानादि नैव कर्तव्यं सूक्ष्मजन्तुमयाम्भसा ॥३०॥ यदौषधं च सुरया सम्पृक्तं पललेन वा । अज्ञातवृत्तवैद्येन दत्तं चाद्यं न तत्क्वचित् ॥३१॥ स्थानेषु लोकशास्त्राभ्यां निषिद्धेषु कदाचन । मलमूत्रोत्सर्जनं च न कार्यं ष्ठीवनं तथा ॥३२॥ अद्वारेण न

પોતાના અંગનું તથા બીજાના અંગનું છેદન ન કરવું ॥૧૬॥ અને ધર્મ કરવાને અર્થે પણ અમારા સત્સંગી કોઈએ ચોરનું કર્મ ન કરવું. અને ધણિયાતું જે કાષ્ટ, પુષ્પ, આદિક વસ્તુ તે તેના ધણીની આજ્ઞા વિના ન લેવું. ॥૧૭॥ અને અમારા આશ્રિત જે પુરૂષ તથા સ્ત્રીઓ તેમણે વ્યભિચાર ન કરવો અને જુગટું આદિક જે વ્યસન તેનો ત્યાગ કરવો અને ભાંગ્ય, મફર, માજમ, ગાંજો એ આદિક જે કેફ કરનારાં વસ્તુ તે ખાવાં નહી અને પીવાં પણ નહી. ॥૧૮॥ અને જેના હાથનું રાંધેલ અન્ન તથા જેના પાત્રનું જળ તે ખપતું ન હોય તેણે રાંધેલ અન્ન તથા તેના પાત્રનું જળ, તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પ્રસાદી ચરણામૃતના માહાત્મ્યે કરીને પણ જગન્નાથપુરી વિના અન્ય સ્થાનકને વિષે ગ્રહણ ન કરવું અને જગન્નાથપુરીને વિષે જગન્નાથજીનો પ્રસાદ લેવાય તેનો દોષ નહિ. ॥૧૯॥ અને પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિને અર્થે પણ કોઈને વિષે મિથ્યા અપવાદ આરોપણ ન કરવો અને કોઈને ગાળ તો ક્યારેય ન દેવી. ॥૨૦॥ અને દેવતા, તીર્થ, બ્રાહ્મણ, પતિવ્રતા, સાધુ અને વેદ એમની નિંદા ક્યારેય ન કરવી અને ન સાંભળવી. ॥૨૧॥ અને જે દેવતાને સુરા અને માંસનું નૈવેદ્ય થતું હોય અને વળી જે દેવતાની આગળ બકરા આદિક જીવની હિંસા થતી હોય તે દેવતાનું નૈવેદ્ય ન ખાવું ॥૨૨॥ અને માર્ગને વિષે ચાલતે શિવાલયાદિક જે દેવમંદિર આવે તેને જોઈને તેને નમસ્કાર કરવો અને આદર થકી તે દેવનું દર્શન કરવું. ॥૨૩॥ અને પોતપોતાના વર્ણાશ્રમનો જે ધર્મ તે કોઈ સત્સંગીએ ત્યાગ ન કરવો ને પરધર્મનું આચરણ ન કરવું. તથા પાખંડ ધર્મનું આચરણ ન કરવું તથા કલ્પિત ધર્મનું આચરણ ન કરવું. ॥૨૪॥ અને જેના વચનને સાંભળવે કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિ ને પોતાનો ધર્મ એ બે થકી પડી જવાય તેનાં મુખ થકી ભગવાનની કથાવાર્તા ન સાંભળવી. ॥૨૫॥ અને જે સત્ય વચન બોલવે કરીને પોતાનો દ્રોહ થાય તથા પારકો દ્રોહ થાય એવું જે સત્ય વચન તે ક્યારેય ન બોલવું, અને જે કૃતઘ્ની હોય તેના સંગનો ત્યાગ કરવો અને વ્યવહાર કાર્યને વિષે કોઈની લાંચ ન લેવી. ॥૨૬॥ અને ચોર, પાપી, વ્યસની, પાખંડી, કામી તથા કિમિયા આદિક ક્રિયાએ કરીને જનનો ઠગનારો એ છ પ્રકારના જે મનુષ્ય તેમનો સંગ ન કરવો. ॥૨૭॥ અને જે મનુષ્ય ભક્તિનું અથવા જ્ઞાનનું આલંબન કરીને સ્ત્રી, દ્રવ્ય અને રસાસ્વાદ તેને વિષે અતિશય લોલુપ થકા પાપને વિષે પ્રવર્તતા હોય તે મનુષ્યનો સમાગમ ન કરવો. ॥૨૮॥ અને જે શાસ્ત્રને વિષે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના જે વરાહાદિક અવતાર તેમનું યુક્તિએ કરીને ખંડન કર્યું હોય એવા જે શાસ્ત્ર તે ક્યારેય ન માનવા અને ન સાંભળવા. ॥૨૯॥ અને ગાળ્યા વિનાનું જે જળ તથા દૂધ તે ન પીવું અને જે જળને વિષે ઝીણા જીવ ઘણાંક હોય તે જળે કરીને સ્નાનાદિક ક્રિયા ન કરવી. ॥૩૦॥ અને જે ઔષધ દારૂ તથા માંસ તેણે યુક્ત હોય તે ઔષધ ક્યારેય ન ખાવું અને વળી જે વૈદ્યના આચરણને જાણતા ન હોઈએ તે વૈદ્યે આપ્યું જે ઔષધ તે પણ ક્યારેય ન ખાવું. ॥૩૧॥ અને લોક ને શાસ્ત્ર તેમણે મળમૂત્ર કરવાને અર્થે વરજ્યાં એવા સ્થાનક, જે જીર્ણ દેવાલય તથા નદી-તળાવના આરા તથા માર્ગ તથા વાવેલું ખેતર

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

निर्गम्यं प्रवेष्टव्यं न तेन च । स्थाने सस्वामिके वासः कार्योऽपृष्ट्वा न तत्पतिम् ॥३३॥ ज्ञानवार्ताश्रुतिर्नार्या मुखात्कार्या न पूरुषैः । न विवादः स्त्रिया कार्यो न राज्ञा न च तज्जनैः ॥३४॥ अपमानो न कर्तव्यो गुरूणां च वरीयसाम् । लोके प्रतिष्ठितानां च विदुषां शस्त्रधारिणाम् ॥३५॥ कार्यं न सहसा किञ्चित्कार्यो धर्मस्तु सत्वरम् । पाठनीयाऽधीतविद्या कार्यः सङ्गोऽन्वहं सताम् ॥३६॥ गुरुदेवनृपेक्षार्थं न गम्यं रिक्तपाणिभिः । विश्वासघातो नो कार्यः स्वश्लाघा स्वमुखेन च ॥३७॥ यस्मिन् परिहितेऽपि स्युर्दृश्यान्यङ्गानि चात्मनः । तद्दूष्यं वसनं नैव परिधार्यं मदाश्रितैः ॥३८॥ धर्मेण रहिता कृष्णभक्तिः कार्या न सर्वथा । अज्ञनिन्दाभयान्नैव त्याज्यं श्रीकृष्णसेवनम् ॥३९॥ उत्सवाहेषु नित्यं च कृष्णमन्दिरमागतैः । पुम्भिः स्पृश्या न वनितास्तत्र ताभिश्च पूरुषाः ॥४०॥ कृष्णदीक्षां गुरोः प्राप्तैस्तुलसीमालिके गले । धार्ये नित्यं चोर्ध्वपुण्ड्रं ललाटादौ द्विजातिभिः ॥४१॥ तत्तु गोपीचन्दनेन चन्दनेनाथवा हरेः । कार्यं पूजावशिष्टेन केसरादियुतेन च ॥४२॥ तन्मध्य एव कर्तव्यः पुण्ड्रद्रव्येण चन्द्रकः । कुङ्कुमेनाथवा वृत्तो राधालक्ष्मीप्रसादिना ॥४३॥ सच्छूद्राः कृष्णभक्ता ये तैस्तु मालोर्ध्वपुण्ड्रके । द्विजातिवद्धारणीये निजधर्मेषु संस्थितैः ॥४४॥ भक्तैस्तदितरैर्माले चन्दनादीन्धनोद्भवे । धार्ये कण्ठे ललाटेऽथ कार्यः केवलचन्द्रकः ॥४५॥ त्रिपुण्ड्ररूद्राक्षधृतिर्येषां स्यात्स्वकुलागता । तैस्तु विप्रादिभिः क्वापि न त्याज्या

તથા વૃક્ષની છાયા તથા ફુલવાડી બગીચા એ આદિક જે સ્થાનક તેમને વિષે ક્યારેય પણ મળ-મૂત્ર ન કરવું તથા થૂંકવું પણ નહિ. ॥૩૨॥ અને ચોરમાર્ગે કરીને પેસવું નહિ અને નિસરવું નહિ અને જે સ્થાનક ધણિયાતું હોય તે સ્થાનકને વિષે તેના ધણીને પૂછ્યા વિના ઉતારો ન કરવો. ॥૩૩॥ અને અમારા સત્સંગી જે પુરુષ માત્ર તેમણે બાઈ માણસના મુખથકી જ્ઞાનવાર્તા ન સાંભળવી અને સ્ત્રીઓ સાથે વિવાદ ન કરવો તથા રાજા સંગાથે તથા રાજાના માણસ સંગાથે વિવાદ ન કરવો. ॥૩૪॥ અને ગુરૂનું અપમાન ન કરવું તથા જે અતિશય શ્રેષ્ઠ મનુષ્ય હોય તથા જે લોકને વિષે પ્રતિષ્ઠિત મનુષ્ય હોય તથા જે વિદ્વાન મનુષ્ય હોય તથા જે શસ્ત્રધારી મનુષ્ય હોય તે સર્વેનું અપમાન ન કરવું. ॥૩૫॥ અને વિચાર્યા વિના તત્કાળ કાંઈ કાર્ય ન કરવું અને ધર્મ સંબંધી જે કાર્ય તે તો તત્કાળ કરવું અને પોતે જે વિદ્યા ભણ્યા હોઈએ તે બીજાને ભણાવવી અને નિત્ય પ્રત્યે સાધુનો સમાગમ કરવો. ॥૩૬॥ અને ગુરૂ, દેવ અને રાજા એ ત્રણના દર્શનને અર્થે જ્યારે જવું ત્યારે ઠાલે હાથે ન જવું અને કોઈનો વિશ્વાસઘાત ન કરવો અને પોતાને મુખે કરીને પોતાના વખાણ ન કરવા. ॥૩૭॥ અને જે વસ્ત્ર પહેર્યે થકે પણ પોતાના અંગ દેખાય તેવું જે ભુંડુ વસ્ત્ર તે અમારા સત્સંગી તેમણે ન પહેરવું. ॥૩૮॥ અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની જે ભક્તિ તે ધર્મેરહિત એવી કોઈ પ્રકારે ન કરવી અને અજ્ઞાની એવા જે મનુષ્ય તેમની નિંદાના ભય થકી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સેવાનો ત્યાગ કરવો જ નહિ. ॥૩૯॥ અને ઉત્સવના દિવસને વિષે તથા નિત્ય પ્રત્યે શ્રીકૃષ્ણના મંદિરમાં આવ્યા એવા જે સત્સંગી પુરૂષ તેમણે તે મંદિરને વિષે સ્ત્રીઓનો સ્પર્શ ન કરવો તથા સ્ત્રીઓ તેમણે પુરુષનો સ્પર્શ ન કરવો અને મંદિરમાંથી નિસર્યા પછી પોતપોતાની રીતે વર્તવું. ॥૪૦॥ અને ધર્મવંશી ગુરુથકી શ્રીકૃષ્ણની દીક્ષાને પામ્યા એવા જે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્ય એ ત્રણ વર્ણના અમારા સત્સંગી, તેમણે કંઠને વિષે તુલસીની બેવડી માળા નિત્યે ધારવી અને લલાટ, હૃદય અને બે હાથ એ ચારે ઠેકાણે ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરવું. ॥૪૧॥ અને તે તિલક જે તે ગોપીચંદને કરીને કરવું, અથવા ભગવાનની પૂજા કરતાં બાકી રહ્યું અને કેશર કુંકુમાદિકે યુક્ત એવું જે પ્રસાદી ચંદન તેણે કરીને તિલક કરવું. ॥૪૨॥ અને તે તિલકના મધ્યને વિષે જ ગોળ એવો જે ચાંદલો તે જે તે ગોપીચંદને કરીને કરવો અથવા રાધિકાજી અને લક્ષ્મીજી તેનું પ્રસાદી એવું જે કુંકુમ તેણે કરીને તે ચાંદલો કરવો. ॥૪૩॥ અને પોતાના ધર્મને વિષે રહ્યા અને શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત એવા સત્શૂદ્ર તેમણે તો તુલસીની માળા અને ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક તે બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય, વૈશ્યની પેઠે ધારવા. ॥૪૪॥ અને તે સત્શૂદ્ર થકી બીજા જે જાતિએ કરીને ઉતરતા એવા ભક્તજન તેમણે તો ચંદનાદિક કાષ્ટની જે બેવડી માળા તે ભગવાનની પ્રસાદી કરાવીને કંઠને વિષે ધારવી અને લલાટને વિષે કેવળ ચાંદલો કરવો પણ તિલક ન કરવું. ॥૪૫॥ અને જે બ્રાહ્મણાદિકને ત્રિપુંડ્ર જે આડું તિલક કરવું તથા રુદ્રાક્ષની માળા ધારવી- એ બે વાના પોતાની કુળ પરંપરાએ કરીને ચાલ્યાં આવ્યાં હોય અને તે બ્રાહ્મણાદિક અમારા આશ્રિત થયા હોય તો પણ તેમણે તે ત્રિપુંડ્ર અને રુદ્રાક્ષનો ક્યારેય ત્યાગ ન કરવો.

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

सा मदाश्रितैः ॥४६॥ एकात्म्यमेव विज्ञेयं नारायणमहेशयोः । उभयोर्ब्रह्मरूपेण वेदेषु प्रतिपादनात् ॥४७॥ शास्त्रोक्त आपद्धर्मो यः स त्वल्पापदि कर्हिचित् । मदाश्रितैर्मुख्यतया ग्रहीतव्यो न मानवैः ॥४८॥ प्रत्यहं तु प्रबोद्धव्यं पूर्वमेवोदयाद्रवेः । विधाय कृष्णस्मरणं कार्यः शौचविधिस्ततः ॥४९॥ उपविश्यैव चैकत्र कर्तव्यं दन्तधावनम् । स्नात्वा शुच्यम्बुना धौते परिधार्ये च वाससी ॥५०॥ उपविश्य ततः शुद्ध आसने शुचिभूतले । असङ्कीर्ण उपस्पृश्यं प्राङ्मुखं वोत्तरामुखम् ॥५१॥ कर्तव्यमूर्ध्वपुण्ड्रं च पुम्भिरेव सचन्द्रकम् । कार्यः सधवनारीभिर्भाले कुङ्कुमचन्द्रकः ॥५२॥ पुण्ड्रं वा चन्द्रको भाले न कार्यो मृतनाथया । मनसा पूजनं कार्यं ततः कृष्णस्य चाखिलैः ॥५३॥ प्रणम्य राधाकृष्णस्य लेख्यार्चां तत आदरात् । शक्त्या जपित्वा तन्मन्त्रं कर्तव्यं व्यावहारिकम् ॥५४॥ ये त्वम्बरीषवद्भक्ताः स्युरिहात्मनिवेदिनः । तैश्च मानसपूजान्तं कार्यमुक्तक्रमेण वै ॥५५॥ शैली वा धातुजा मूर्तिः शालग्रामोऽर्च्य एव तैः । द्रव्यैर्यथाप्तैः कृष्णस्य जप्योऽथाष्टक्षरो मनुः ॥५६॥ स्तोत्रादेरथ कृष्णस्य पाठः कार्यः स्वशक्तितः । तथानधीतगीर्वाणैः कार्यं तन्नामकीर्तनम् ॥५७॥ हरेर्विधाय नैवेद्यं भोज्यं प्रासादिकं ततः । कृष्णसेवापरैः प्रीत्या भवितव्यं च तैः सदा ॥५८॥ प्रोक्तास्ते निर्गुणा भक्ता निर्गुणस्य हरेर्यतः । सम्बन्धात्तत्क्रियाः सर्वा भवन्त्येव हि निर्गुणाः ॥५९॥ भक्तैरेतैस्तु कृष्णायानर्पितं वार्यपि क्वचित् । न पेयं नैव भक्ष्यं च पत्रकन्दफलाद्यपि ॥६०॥ सर्वैरशक्तौ वार्धक्याद्गरीयस्यापदाथवा । भक्ताय कृष्णमन्यस्मै दत्त्वा वृत्यं यथाबलम्

॥૪૬॥ અને નારાયણ અને શિવજી એ બેનું એકાત્મપણું જ જાણવું, કેમ જે વેદને વિષે એ બેયનું બ્રહ્મરૂપે કરીને પ્રતિપાદન કર્યું છે. ॥૪૭॥ અને અમારા આશ્રિત જે મનુષ્ય તેમણે શાસ્ત્રે કહ્યો જે આપદ્‌ધર્મ તે અલ્પ આપત્કાળને વિષે મુખ્યપણે કરીને ક્યારેય ગ્રહણ ન કરવો. ॥૪૮॥ અને અમારા સત્સંગી તેમણે નિત્યે સૂર્ય ઊગ્યાથી પ્રથમ જ જાગવું અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સ્મરણ કરીને પછી શૌચવિધિ કરવા જવું. ॥૪૯॥અને પછી એક સ્થાનકને વિષે બેસીને દાતણ કરવું અને પછી પવિત્ર જળે કરીને સ્નાન કરીને પછી ધોયેલું વસ્ત્ર એક પહેરવું અને એક ઓઢવું. ॥૫૦॥ અને તે વાર પછી પવિત્ર પૃથ્વીને વિષે પાથર્યું અને શુદ્ધ ને કોઈ બીજા આસનને અડ્યું ન હોય અને જે ઉપર સારી પેઠે બેસાય એવું જે આસન તેને વિષે પૂર્વમુખે અથવા ઉત્તરમુખે બેસીને આચમન કરવું. ॥૫૧॥ અને પછી સત્સંગી પુરુષમાત્રને ચાંદલે સહિત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરવું અને સુવાસિની જે સ્ત્રીઓ, તેમણે તો પોતાના ભાલને વિષે કુંકુમનો ચાંદલો કરવો. ॥૫૨॥ અને તે વિધવા સ્ત્રીઓ માત્રને પોતાના ભાલને વિષે તિલક ન કરવું ને ચાંદલો પણ ન કરવો, અને તે પછી તે સર્વે જે અમારા સત્સંગી, તેમણે મને કરીને કલ્પ્યાં જે ચંદન પુષ્પાદિક ઉપચાર તેમણે કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની માનસી પૂજા કરવી. ॥૫૩॥ અને તે પછી શ્રીરાધાકૃષ્ણની જે ચિત્ર પ્રતિમા તેનું આદર થકી દર્શન કરીને નમસ્કાર કરીને પછી પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણનો જે અષ્ટાક્ષર મંત્ર તેનો જપ કરીને તે પછી પોતાનું વ્યવહારિક કામકાજ કરવું. ॥૫૪॥ અને જે અમારા સત્સંગીમાં અંબરીષ રાજાની પેઠે આત્મ-નિવેદી એવા ઉત્તમ ભક્ત હોય તેમણે પણ પ્રથમ કહ્યું તેવી રીતે અનુક્રમે કરીને માનસી પૂજા પર્યન્ત સર્વે ક્રિયા કરવી. ॥૫૫॥ અને તે જે આત્મનિવેદી ભક્ત તેમણે પાષાણની અથવા ધાતુની જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની પ્રતિમા અથવા શાલગ્રામ, તેની જે પૂજા તે દેશકાળને અનુસરીને પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયાં જે ચંદન, પુષ્પ, ફળાદિક વસ્તુ તેણે કરીને કરવી અને પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો જે અષ્ટાક્ષર મંત્ર તેનો જપ કરવો. ॥૫૬॥ અને તે પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના જે સ્તોત્ર અથવા ગ્રંથ તેનો જે પાઠ તે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે કરવો, અને જે સંસ્કૃત ન ભણ્યા હોય તેમણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું નામ કીર્તન કરવું. ॥૫૭॥ અને પછી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને નૈવેદ્ય કરીને પછી તે પ્રસાદી એવું જે અન્ન તે જમવું અને તે જે આત્મનિવેદી વૈષ્ણવ તેમણે સર્વકાળને વિષે પ્રીતિએ કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની સેવાપરાયણ થવું. ॥૫૮॥ અને નિર્ગુણ કહેતાં માયાના જે સત્ત્વાદિક ત્રણ ગુણ તેણે રહિત એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન, તેના સંબંધ થકી તે આત્મનિવેદી ભક્તની જે સર્વે ક્રિયા તે નિર્ગુણ થાય છે તે હેતુ માટે તે આત્મનિવેદી ભક્ત જે તે નિર્ગુણ કહ્યા છે. ॥૫૯॥ અને એ જે આત્મનિવેદી ભક્ત, તેમણે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને અર્પણ કર્યા વિનાનું જળ પણ ક્યારેય ન પીવું અને પત્ર, કંદ ફળાદિક જે વસ્તુ તે પણ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને અર્પણ કર્યા વિનાનું ન ખાવું. ॥૬૦॥ અને વળી સર્વે જે અમારા સત્સંગી તેમણે વૃધ્ધપણા થકી અથવા કોઈ મોટા આપત્કાળે કરીને અસમર્થપણું થઈ ગયે સતે પોતે સેવવાનું જે શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ, તે બીજા ભક્તને આપીને પોતે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે વર્તવું. ॥૬૧॥ અને જે શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ પોતાને સેવવાને અર્થે ધર્મવંશના જે આચાર્ય,

॥६१॥ आचार्येणैव दत्तं यद्यच्च तेन प्रतिष्ठितम् । कृष्णस्वरूपं तत्सेव्यं वन्द्यमेवेतरत्तु यत् ॥६२॥ भगवन्मन्दिरं सर्वैः सायं गन्तव्यमन्वहम् । नामसङ्कीर्तनं कार्यं तत्रोच्चै राधिकापतेः ॥६३॥ कार्यास्तस्य कथा वार्ताः श्रव्याश्च परमादरात् । वादित्रसहितं कार्यं कृष्णकीर्तनमुत्सवे ॥६४॥ प्रत्यहं कार्यमित्थं हि सर्वैरपि मदाश्रितैः । संस्कृतप्राकृतगन्थाभ्यासश्चापि यथामति ॥६५॥ यादृशैर्यो गुणैर्युक्तस्तादृशे स तु कर्मणि । योजनीयो विचार्यैव नान्यथा तु कदाचन ॥६६॥ अन्नवस्त्रादिभिः सर्वे स्वकीयाः परिचारकाः । सम्भावनीयाः सततं यथायोग्यं यथाधनम् ॥६७॥ यादृग्गुणो यः पुरुषस्तादृशा वचनेन सः । देशकालानुसारेण भाषणीयो न चान्यथा ॥६८॥ गुरुभूपालवर्षिष्ठत्यागिविद्वत्तपस्विनाम् । अभ्युत्थानादिना कार्यः सन्मानो विनयान्वितैः ॥६९॥ नोरौ कृत्वा पादमेकं गुरुदेवनृपान्तिके । उपवेश्यं सभायां च जानू बद्ध्वा न वाससा ॥७०॥ विवादो नैव कर्तव्यः स्वाचार्येण सह क्वचित् । पूज्योऽन्नधनवस्त्राद्यैर्यथाशक्ति स चाखिलैः ॥७१॥ तमायान्तं निशम्याशु प्रत्युद्गन्तव्यमादरात् । तस्मिन् यात्यनुगम्यं च ग्रामान्तावधि मच्छ्रितैः ॥७२॥ अपि भूरिफलं कर्म धर्मापेतं भवेद्यदि । आचर्यं तर्हि तन्नैव धर्मः सर्वार्थदोऽस्ति हि ॥७३॥ पूर्वैर्महद्भिरपि यदधर्माचरणं क्वचित् । कृतं स्यात्तत्तु न ग्राह्यं ग्राह्यो धर्मस्तु तत्कृतः ॥७४॥ गुह्यवार्ता तु कस्यापि प्रकाश्या नैव कुत्रचित् । समदृष्ट्या न कार्यश्च यथार्हार्चाव्यतिक्रमः ॥७५॥ विशेषनियमो धार्यश्चातुर्मास्येऽखिलैरपि । एकस्मिन् श्रावणे मासि स त्वशक्तैस्तु मानवैः ॥७६॥ विष्णोः कथायाः

તેમણે જ આપ્યું હોય અથવા તે આચાર્યે જે સ્વરૂપની પ્રતિષ્ઠા કરી હોય તે જ સ્વરૂપને સેવવું અને તે વિના બીજું જે શ્રીકૃષ્ણનું સ્વરૂપ, તે તો નમસ્કાર કરવા યોગ્ય છે પણ સેવવા યોગ્ય નથી. ॥૬૨॥ અને અમારા જે સર્વે સત્સંગી તેમણે નિત્ય પ્રત્યે સાયંકાળે ભગવાનના મંદિર પ્રત્યે જવું અને તે મંદિરને વિષે શ્રીરાધિકાજીના પતિ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેના નામનું ઉંચે સ્વરે કરીને કીર્તન કરવું. ॥૬૩॥ અને તે શ્રીકૃષ્ણની જે કથા વાર્તા, તે પરમ આદર થકી કરવી ને સાંભળવી અને ઉત્સવને દિવસે વાજીંત્રે સહિત શ્રીકૃષ્ણનાં કીર્તન કરવા.॥૬૪॥ અને અમારા આશ્રિત જે સર્વે સત્સંગી, તેમણે જે પ્રકારે પૂર્વ કહ્યું એ પ્રકારે કરીને જ નિત્ય પ્રત્યે કરવું અને સંસ્કૃત અને પ્રાકૃત એવા જે સદ્‌ગ્રંથ તેમનો અભ્યાસ પણ પોતાની બુધ્ધિને અનુસારે કરવો. ॥૬૫॥ અને જે મનુષ્ય જેવા ગુણે કરીને યુક્ત હોય, તે મનુષ્યને તેવા કાર્યને વિષે વિચારીને જ પ્રેરવો, પણ જે કાર્યને વિષે જે યોગ્ય ન હોય તે કાર્યને વિષે તેને ક્યારેય ન પ્રેરવો. ॥૬૬॥ અને પોતાના જે સેવક હોય, તે સર્વની પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે અન્નવસ્ત્રાદિકે કરીને યથાયોગ્ય સંભાવના નિરંતર રાખવી. ॥૬૭॥ અને જે પુરુષ જેવા ગુણવાળો હોય તે પુરુષને તેવા વચને કરીને દેશ કાળાનુસારે યથાયોગ્ય બોલાવવો પણ એથી બીજી રીતે ન બોલાવવો.॥૬૮॥ અને વિનયે કરીને યુક્ત એવા જે અમારા આશ્રિત સત્સંગી-તેમણે ગુરુ, રાજા, અતિવૃધ્ધ, ત્યાગી, વિદ્વાન અને તપસ્વી એ છ જણા આવે ત્યારે સન્મુખ ઉઠવું તથા આસન આપવું તથા મધુરે વચને બોલાવવું ઈત્યાદિક ક્રિયાએ કરીને એમનું સન્માન કરવું. ॥૬૯॥ અને ગુરુ, દેવ ને રાજા એમને સમીપે તથા સભાને વિષે પગ ઉપર પગ ચઢાવીને ન બેસવું તથા વસ્ત્રે કરીને ઢીંચણને બાંધીને ન બેસવું. ॥૭૦॥ અને અમારા આશ્રિત જે સર્વ સત્સંગી તેમણે પોતાના આચાર્ય સંગાથે ક્યારેય પણ વિવાદ ન કરવો અને પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે અન્ન, ધન, વસ્ત્રાદિકે કરીને તે પોતાના આચાર્યને પૂજવા. ॥૭૧॥ અમારા જે આશ્રિત જન તેમણે પોતાના આચાર્યને આવતા સાંભળીને આદર થકી તત્કાળ સન્મુખ જવું અને તે આચાર્ય પોતાના ગામથી પાછા પધારે ત્યારે ગામની ભાગોળ સુધી વળાવવા જવું. ॥૭૨॥ અને ઘણુંક છે ફળ જેને વિષે એવું પણ જે કર્મ, તે જો ધર્મે રહિત હોય તો તેનું આચરણ ન જ કરવું, કેમ જે ધર્મ છે તે જ સર્વ પુરૂષાર્થનો આપનારો છે માટે કોઈક ફળના લોભે કરીને ધર્મનો ત્યાગ ન કરવો.॥૭૩॥ અને પૂર્વે થયા જે મોટા પુરુષ તેમણે પણ જો ક્યારેય અધર્માચરણ કર્યું હોય તો તેનું ગ્રહણ ન કરવું અને તેમણે જે ધર્માચરણ કર્યું હોય તો તેનું ગ્રહણ કરવું. ॥૭૪॥ અને કોઈની પણ જે ગુહ્ય વાર્તા તે તો કોઈ ઠેકાણે પણ પ્રકાશ કરવી જ નહિ અને જે જીવનું જેવી રીતે સન્માન કરવું ઘટતું હોય, તેનું તેવી રીતે જ સન્માન કરવું પણ સમદૃષ્ટિએ કરીને એ મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરવું નહિ. ॥૭૫॥ અને અમારા જે સર્વે સત્સંગી તેમણે ચાતુર્માસને વિષે વિશેષ નિયમ ધારવો, અને જે મનુષ્ય અસમર્થ હોય તેમણે તો એક શ્રાવણ માસને વિષે વિશેષ નિયમ ધારવો. ॥૭૬॥ અને તે વિશેષ નિયમ તે કિયા તો ભગવાનની કથાનું શ્રવણ કરવું તથા કથા વાંચવી તથા ભગવાનના ગુણનું કીર્તન કરવું તથા પંચામૃત સ્નાને કરીને ભગવાનની મહાપૂજા કરવી તથા ભગવાનના મંત્રનો જપ કરવો તથા સ્તોત્રનો પાઠ કરવો તથા

श्रवणं वाचनं गुणकीर्तनम् । महापूजा मन्त्रजपः स्तोत्रपाठः प्रदक्षिणाः ॥७७॥ साष्टाङ्गप्रणतिश्चेति नियमा उत्तमा मताः । एतेष्वेकतमो भक्त्या धारणीयो विशेषतः ॥७८॥ एकादशीनां सर्वासां कर्तव्यं व्रतमादरात् । कृष्णजन्मदिनानां च शिवरात्रेश्च सोत्सवम् ॥७९॥ उपवासदिने त्याज्या दिवानिद्रा प्रयत्नतः । उपवासस्तया नश्येन्मैथुनेनेव यन्नृणाम् ॥८०॥ सर्ववैष्णवराजश्रीवल्लभाचार्यनन्दनः । श्रीविठ्ठलेशः कृतवान् यं व्रतोत्सवनिर्णयम् ॥८१॥ कार्यास्तमनुसृत्यैव सर्व एव व्रतोत्सवाः । सेवारीतिश्च कृष्णस्य ग्राह्या तदुदितैव हि ॥८२॥ कर्तव्या द्वारिकामुख्यतीर्थयात्रा यथाविधि । सर्वैरपि यथाशक्ति भाव्यं दीनेषु वत्सलैः ॥८३॥ विष्णुः शिवो गणपतिः पार्वती च दिवाकरः । एताः पूज्यतया मान्या देवताः पञ्च मामकैः ॥८४॥ भूताद्युपद्रवे क्वापि वर्म नारायणात्मकम् । जप्यं च हनुमन्मन्त्रो जप्यो न क्षुद्रदैवतः ॥८५॥ रवेरिन्दोश्चोपरागे जायमानेऽपराः क्रियाः । हित्वाऽऽशु शुचिभिः सर्वैः कार्यः कृष्णमनोर्जपः ॥८६॥ जातायामथ तन्मुक्तौ कृत्वा स्नानं सचेलकम् । देयं दानं गृहिजनैः शक्त्याऽन्यैस्त्वर्च्य ईश्वरः ॥८७॥ जन्माशौचं मृताशौचं स्वसम्बन्धानुसारतः । पालनीयं यथाशास्त्रं चातुर्वर्ण्यजनैर्मम ॥८८॥ भाव्यं शमदमक्षान्ति-सन्तोषादिगुणान्वितैः । ब्राह्मणैः शौर्यधैर्यादिगुणोपेतैश्च बाहुजैः ॥८९॥ वैश्यैश्च कृषिवाणिज्यकुसीदमुखवृत्तिभिः । भवितव्यं तथा शूद्रैर्द्विजसेवादिवृत्तिभिः ॥९०॥ संस्काराश्चाह्निकं श्राद्धं यथाकालं यथाधनम् । स्वस्वगृह्यानुसारेण कर्तव्यं च द्विजन्मभिः॥९१॥ अज्ञानाज्ज्ञानतो वापि गुरुवा लघु

ભગવાનને પ્રદક્ષિણાઓ કરવી. ॥૭૭॥ તથા ભગવાનને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરવા-એ જે આઠ પ્રકારના નિયમ તે અમે ઉત્તમ માન્યા છે. તે માટે એ નિયમમાંથી કોઈ એક નિયમ જે તે ચોમાસાને વિષે વિશેષપણે ભક્તિએ કરીને ધારવો. ॥૭૮॥ અને સર્વ જે એકાદશીઓ, તેમનું વ્રત જે તે આદરથકી કરવું તથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના જે જન્માષ્ટમી આદિક જન્મદિવસ તેમનું વ્રત જે તે આદરથકી કરવું તથા શિવરાત્રીનું વ્રત જે તે આદરથકી કરવું અને તે વ્રતના દિવસને વિષે મોટા ઉત્સવ કરવા. ॥૭૯॥ અને જે દિવસે વ્રતનો ઉપવાસ કર્યો હોય તે દિવસે અતિશય યત્ને કરીને દિવસની નિદ્રાનો ત્યાગ કરવો, કેમ જે જેમ મૈથુને કરીને મનુષ્યના ઉપવાસનો નાશ થાય છે તેમ જ દિવસની નિદ્રાએ કરીને મનુષ્યના ઉપવાસનો નાશ થઈ જાય છે. ॥૮૦॥ અને સર્વ વૈષ્ણવના રાજા એવા જે શ્રી વલ્લભાચાર્ય તેના પુત્ર જે શ્રી વિઠ્ઠલનાથજી તે જેતે જે વ્રત અને ઉત્સવના નિર્ણયને કરતા હવા. ॥૮૧॥ અને તે વિઠ્ઠલનાથજીએ કર્યો જે નિર્ણય તેને જ અનુસરીને સર્વે વ્રત ને ઉત્સવ કરવા, અને તે વિઠ્ઠલનાથજીએ કહી જે શ્રીકૃષ્ણની સેવા રીતિ તેનું જ ગ્રહણ કરવું. ॥૮૨॥ અને સર્વે જે અમારા આશ્રિત, તેમણે દ્વારિકા આદિક જે તીર્થ તેમની યાત્રા જે તે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે યથાવિધિએ કરીને કરવી અને વળી પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે દીનજનને વિષે દયાવાન થવું. ॥૮૩॥ અને અમારા જે આશ્રિત તેમણે વિષ્ણુ, શિવ, ગણપતિ, પાર્વતી અને સૂર્ય એ પાંચ દેવ પૂજ્ય પણે કરીને માનવા. ॥૮૪॥ અને જો ક્યારેક ભૂતપ્રેતાદિકનો ઉપદ્રવ થાય ત્યારે તો નારાયણ કવચનો જપ કરવો અથવા હનુમાનજીના મંત્રનો જપ કરવો, પણ એ વિના બીજા કોઈ ક્ષુદ્ર દેવના સ્તોત્ર અને મંત્રનો જપ ન કરવો. ॥૮૫॥ અને સૂર્યનું ને ચંદ્રમાનું ગ્રહણ થયે સતે અમારા જે સર્વે સત્સંગી તેમણે બીજી સર્વે ક્રિયાનો તત્કાળ ત્યાગ કરીને પવિત્ર થઈને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના મંત્રનો જપ કરવો. ॥૮૬॥ અને તે ગ્રહણ મુકાઈ રહ્યા પછી વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કરીને જે અમારા ગૃહસ્થ સત્સંગી હોય, તેમણે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે દાન કરવું અને જે ત્યાગી હોય તેમણે ભગવાનની પૂજા કરવી. ॥૮૭॥ અને અમારા સત્સંગી એવા જે ચારે વર્ણના મનુષ્ય, તેમણે જન્મનું સૂતક તથા મરણનું સૂતક તે પોતપોતાના સંબંધને અનુસારે કરીને યથાશાસ્ત્ર પાળવું. ॥૮૮॥ અને જે બ્રાહ્મણ વર્ણ હોય, તેમણે શમ, દમ, ક્ષમા અને સંતોષ એ આદિક જે ગુણ તેમણે યુક્ત થવું અને જે ક્ષત્રિય વર્ણ હોય તેમણે શૂરવીરપણું અને ધીરજ એ આદિક જે ગુણ તેમણે યુક્ત થવું. ॥૮૯॥ અને વૈશ્ય વર્ણ હોય તેમણે કૃષિકર્મ તથા વણજ વ્યાપાર તથા વ્યાજવટો એ આદિક જે વૃત્તિઓ તેમણે કરીને વર્તવું અને જે શૂદ્ર વર્ણ હોય, તેમણે બ્રાહ્મણાદિક ત્રણ વર્ણની સેવા કરવી એ આદિક જે વૃત્તિઓ તેમણે કરીને વર્તવું. ॥૯૦॥ અને જે દ્વિજ હોય, તેમણે ગર્ભાધાનાદિક સંસ્કાર તથા આહ્નિક તથા શ્રાધ્ધ એ ત્રણ જે તે પોતાના ગૃહ્યસૂત્રને અનુસારે કરીને, જેવો જેનો અવસર હોય અને જેવી ધનસંપત્તિ હોય તે પ્રમાણે કરવા. ॥૯૧॥ અને ક્યારેક જાણે અથવા અજાણે જો નાનું મોટું પાપ થઈ જાય તો પોતાની શક્તિ પ્રમાણે તે પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત કરવું ॥૯૨॥ અને ચાર વેદ તથા વ્યાસસૂત્ર તથા શ્રીમદ્ભાગવત નામે પુરાણ તથા મહાભારતને વિષે તો શ્રી વિષ્ણુસહસ્ર નામ ॥૯૩॥ તથા શ્રી ભગવદ્ગીતા તથા

पातकम् । क्वापि स्यात्तर्हि तत्प्रायश्चित्तं कार्यं स्वशक्तितः ॥९२॥ वेदाश्च व्याससूत्राणि श्रीमद्भागवताभिधम् । पुराणं भारते तु श्रीविष्णोर्नामसहस्रकम् ॥९३॥ तथा श्रीभगवद्गीता नीतिश्च विदुरोदिता । श्रीवासुदेवमाहात्म्यं स्कान्दवैष्णवखण्डगम् ॥९४॥ धर्मशास्त्रान्तर्गता च याज्ञवल्क्यऋषेः स्मृतिः । एतान्यष्ट ममेष्टानि सच्छास्त्राणि भवन्ति हि ॥९५॥ स्वहितेच्छुभिरेतानि मच्छिष्यैः सकलैरपि । श्रोतव्यान्यथ पाठ्यानि कथनीयानि च द्विजैः ॥९६॥ तत्राचारव्यवहृतिनिष्कृतानां च निर्णये । ग्राह्या मिताक्षरोपेता याज्ञवल्क्यस्य तु स्मृतिः ॥९७॥ श्रीमद्भागवतस्यैषु स्कन्धौ दशमपञ्चमौ । सर्वाधिकतया ज्ञेयौ कृष्णमाहात्म्यबुद्धये ॥९८॥ दशमः पञ्चमः स्कन्धौ याज्ञवल्क्यस्य च स्मृतिः । भक्तिशास्त्रं योगशास्त्रं धर्मशास्त्रं क्रमेण मे ॥९९॥ शारीकाणां भगवद्गीतायाश्चावगम्यताम् । रामानुजाचार्यकृतं भाष्यमाध्यात्मिकं मम ॥१००॥ एतेषु यानि वाक्यानि श्रीकृष्णस्य वृषस्य च । अत्युत्कर्षपराणि स्युस्तथाभक्तिविरागयोः ॥१०१॥ मन्तव्यानि प्रधानानि तान्येवेतरवाक्यतः । धर्मेण सहिता कृष्णभक्तिः कार्येति तद्रहः ॥१०२॥ धर्मो ज्ञेयः सदाचारः श्रुतिस्मृत्युपपादितः । माहात्म्यज्ञानयुग्भूरिस्नेहो भक्तिश्च माधवे ॥१०३॥ वैराग्यं ज्ञेयमप्रीतिः श्रीकृष्णेतरवस्तुषु । ज्ञानं च जीवमायेशरूपाणां सुष्ठु वेदनम् ॥१०४॥ हृत्स्थोऽणुसूक्ष्मश्चिद्रूपो ज्ञाता व्याप्याखिलां तनुम् । ज्ञानशक्त्या स्थितो जीवो ज्ञेयोऽच्छेद्यादिलक्षणः ॥१०५॥ त्रिगुणात्मा तमः कृष्णशक्तिर्देहतदीययोः । जीवस्य

વિદુરજીએ કહેલી જે નીતિ તથા સ્કંદ પુરાણનો જે વિષ્ણુખંડ તેને વિષે રહ્યું એવું જે શ્રીવાસુદેવમાહાત્મ્ય ॥૯૪॥ અને ધર્મશાસ્ત્રના મધ્યમાં રહી એવી જે યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિની સ્મૃતિ એ જે આઠ સત્શાસ્ત્ર તે અમને ઈષ્ટ છે. ॥૯૫॥ અને પોતાના હિતને ઈચ્છતા એવા જે અમારા સર્વે શિષ્ય તેમણે એ આઠ સત્શાસ્ત્ર જે તે સાંભળવા, અને અમારા આશ્રિત જે દ્વિજ તેમણે એ સત્શાસ્ત્ર જે તે ભણવા તથા ભણાવવા તથા એમની કથા કરવી. ॥૯૬॥ અને તે આઠ સત્શાસ્ત્રમાંથી આચાર, વ્યવહાર અને પ્રાયશ્ચિત્ત એ ત્રણનો જે નિર્ણય કરવો તેને વિષે તો મિતાક્ષરા ટીકાએ યુક્ત એવી જે યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિની સ્મૃતિ, તેનું ગ્રહણ કરવું. ॥૯૭॥ અને વળી એ આઠ સત્શાસ્ત્રને વિષે જે શ્રીમદ્‌ભાગવત પુરાણ તેના દશમ ને પંચમ નામે જે બે સ્કંધ, તે જે તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું માહાત્મ્ય જાણવાને અર્થે સર્વથી અધિકપણે જાણવા. ॥૯૮॥ અને દશમસ્કંધ તથા પંચમસ્કંધ તથા યાજ્ઞવલ્ક્યની સ્મૃતિ એ જે ત્રણ તે અનુક્રમે કરીને અમારું ભક્તિશાસ્ત્ર, યોગશાસ્ત્ર અને ધર્મશાસ્ત્ર છે. કહેતા દશમસ્કંધ તે ભક્તિશાસ્ત્ર છે અને પંચમસ્કંધ તે યોગશાસ્ત્ર છે ; અને યાજ્ઞવલ્ક્યની સ્મૃતિ તે ધર્મશાસ્ત્ર છે એમ જાણવું. ॥૯૯॥ અને શ્રી રામાનુજાચાર્યે કર્યું એવું જે વ્યાસસૂત્રનું શ્રીભાષ્ય તથા શ્રીભગવદ્‌ગીતાનું ભાષ્ય એ જે બે તે અમારું અધ્યાત્મશાસ્ત્ર છે એમ જાણવું. ॥૧૦૦॥ અને એ સર્વે સત્શાસ્ત્રને વિષે જે વચન તે જે તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું સ્વરૂપ તથા ધર્મ તથા ભક્તિ તથા વૈરાગ્ય એ ચારના અતિ ઉત્કર્ષપણાને કહેતા હોય. ॥૧૦૧॥ તે વચન જે તે બીજા વચન કરતાં પ્રધાનપણે માનવાં અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિ તે જે તે ધર્મે સહિત જ કરવી; એવી રીતે તે સર્વે સત્શાસ્ત્રનું રહસ્ય છે. ॥૧૦૨॥ અને શ્રુતિ સ્મૃતિ તેમણે પ્રતિપાદન કર્યો એવો જે સદાચાર, તે ધર્મ જાણવો; અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિષે માહાત્મ્યજ્ઞાને સહિત જે ઘણો સ્નેહ તે ભક્તિ જાણવી. ॥૧૦૩॥ અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન વિના અન્ય પદાર્થમાં પ્રીતિ નહિ તે વૈરાગ્ય જાણવો. અને જીવ, માયા અને ઈશ્વર તેમના સ્વરૂપને જે રૂડી રીતે જાણવું તેને જ્ઞાન કહીએ. ॥૧૦૪॥ અને જે જીવ છે તે હૃદયને વિષે રહ્યો છે ને અણુ સરખો સૂક્ષ્મ છે ને ચૈતન્યરૂપ છે ને જાણનારો છે, અને પોતાની જ્ઞાનશક્તિએ કરીને નખથી શિખાપર્યંત સમગ્ર પોતાના દેહ પ્રત્યે વ્યાપીને રહ્યો છે, અને અછેદ્ય, અભેદ્ય, અજર, અમર, ઈત્યાદિક છે લક્ષણ જેનાં એવો જીવ છે એમ જાણવો. ॥૧૦૫॥ અને જે માયા છે, તે ત્રિગુણાત્મિકા છે ને અંધકાર રૂપ છે ને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની શક્તિ છે, અને આ જીવને દેહ તથા દેહના જે સંબંધી તેમને વિષે અહંમમત્વની કરાવનારી છે, એમ માયાને જાણવી. ॥૧૦૬॥ અને જે ઈશ્વર છે, તે જે તે જેમ હૃદયને વિષે જીવ રહ્યો છે, તેમ તે જીવને વિષે અંતર્યામીપણે કરીને રહ્યા છે. ને સ્વતંત્ર છે ને સર્વ જીવને કર્મફળના આપનારા છે, એમ ઈશ્વરને જાણવા. ॥૧૦૭॥ અને તે ઈશ્વર તે ક્યા તો પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે ઈશ્વર છે, અને તે શ્રીકૃષ્ણ જે તે આપણા ઈષ્ટદેવ છે ને ઉપાસના કરવા યોગ્ય છે અને સર્વ અવતારના કારણ છે. ॥૧૦૮॥ અને સમર્થ એવા જે શ્રીકૃષ્ણ તે જે તે રાધિકાજીએ યુક્ત હોય ત્યારે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

चाहंममताहेतुर्मायाऽवगम्यताम् ॥१०६॥ हृदये जीववज्जीवे योऽन्तर्यामितया स्थितः । ज्ञेयः स्वतन्त्र ईशोऽसौ सर्वकर्मफलप्रदः ॥१०७॥ स श्रीकृष्णः परंब्रह्म भगवान् पुरुषोत्तमः । उपास्य इष्टदेवो नः सर्वाविर्भावकारणम् ॥१०८॥ स राधया युतो ज्ञेयो राधाकृष्ण इति प्रभुः । रुक्मिण्या रमयोपेतो लक्ष्मीनारायणः स हि ॥१०९॥ ज्ञेयोऽर्जुनेन युक्तोऽसौ नरनारायणाभिधः । बलभद्रादियोगेन तत्तन्नामोच्यते स च ॥११०॥ एते राधादयो भक्तास्तस्य स्युः पार्श्वतः क्वचित् । क्वचित्तदङ्गेऽतिस्नेहात्स तु ज्ञेयस्तदैकलः ॥१११॥ अतश्चास्य स्वरूपेषु भेदो ज्ञेयो न सर्वथा । चतुरादिभुजत्वं तु द्विबाहोस्तस्य चैच्छिकम् ॥११२॥ तस्यैव सर्वथा भक्तिः कर्तव्या मनुजैर्भुवि । निःश्रेयसकरं किञ्चित्ततोऽन्यन्नेति दृश्यताम् ॥११३॥ गुणिनां गुणवत्ताया ज्ञेयं ह्येतत्परं फलम् । कृष्णे भक्तिश्च सत्सङ्गोऽन्यथा यान्ति विदोऽप्यधः ॥११४॥ कृष्णस्तदवताराश्च ध्येयास्तत्प्रतिमापि च । न तु जीवा नृदेवाद्या भक्ता ब्रह्मविदोऽपि च ॥११५॥ निजात्मानं ब्रह्मरूपं देहत्रयविलक्षणम् । विभाव्य तेन कर्तव्या भक्तिः कृष्णस्य सर्वदा ॥११६॥ श्रव्यः श्रीमद्भागवतदशमस्कन्ध आदरात् । प्रत्यहं वा सकृद्वर्षे वर्षे वाच्योऽथ पण्डितैः ॥११७॥ कारणीया पुरश्चर्या पुण्यस्थानेऽस्य शक्तितः । विष्णुनामसहस्रादेश्चापि कार्येप्सितप्रदा ॥११८॥ दैव्यामापदि कष्टायां मानुष्यां वा गदादिषु । यथा स्वपररक्षा स्यात्तथा वृत्यं न चान्यथा ॥११९॥ देशकालवयोवित्तजातिशक्त्यनुसारतः । आचारो व्यवहारश्च निष्कृतं चावधार्यताम् ॥१२०॥ मतं विशिष्टाद्वैतं मे गोलोको

'રાધાકૃષ્ણ' એવે નામે જાણવા, અને રૂક્મિણીરૂપ જે લક્ષ્મી, તેમણે યુક્ત હોય ત્યારે 'લક્ષ્મીનારાયણ' એવે નામે જાણવા. ॥૧૦૯॥ અને એ શ્રીકૃષ્ણ જે તે અર્જુને યુક્ત હોય ત્યારે નરનારાયણ એવે નામે જાણવા અને વળી તે શ્રીકૃષ્ણ જે તે બળભદ્રાદિકને યોગે કરીને તે તે નામે કહેવાય છે એમ જાણવું. ॥૧૧૦॥ અને એ જે રાધાદિક ભક્ત તે જે તે ક્યારેક તો તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને પડખે હોય છે અને ક્યારેક તો અતિ સ્નેહે કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના અંગને વિષે રહે છે. ત્યારે તો તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન એકલા જ હોય એમ જાણવા. ॥૧૧૧॥ એ હેતુ માટે એ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનાં જે સ્વરૂપ તેમને વિષે સર્વે પ્રકારે કરીને ભેદ ન જાણવો અને ચતુર્ભુજપણું, અષ્ટભુજપણું, સહસ્ત્રભુજપણું, ઈત્યાદિક જે ભેદ જણાય છે તે તો દ્વિભુજ એવા જે તે શ્રીકૃષ્ણ તેમની ઈચ્છાએ કરીને છે એમ જાણવું. ॥૧૧૨॥ અને એવા જે તે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તેની જે ભક્તિ, તે જે તે - પૃથ્વીને વિષે સર્વ મનુષ્ય, તેમણે કરવી અને તે ભક્તિ થકી બીજું કલ્યાણકારી સાધન કાંઈ નથી એમ જાણવું. ॥૧૧૩॥ અને વિદ્યાદિક ગુણવાળા જે પુરુષ, તેમના ગુણવાનપણાનું એ જ પરમ ફળ જાણવું, કયું તો જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને વિષે ભક્તિ કરવી ને સત્સંગ કરવો; અને એમ ભક્તિ ને સત્સંગ એ બે વિના તો વિદ્વાન હોય તે પણ અધોગતિને પામે છે. ॥૧૧૪॥ અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના જે અવતાર તે જે તે ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે; તથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની જે પ્રતિમા, તે પણ ધ્યાન કરવા યોગ્ય છે. માટે એમનું ધ્યાન કરવું. અને મનુષ્ય તથા દેવાદિક જે જીવ તે તો શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ભક્ત હોય અને બ્રહ્મવેત્તા હોય તો પણ ધ્યાન કરવા યોગ્ય નથી, માટે એમનું ધ્યાન ન કરવું. ॥૧૧૫॥ અને સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણ - એ જે ત્રણ દેહ તે થકી વિલક્ષણ એવો જે પોતાનો જીવાત્મા, તેને બ્રહ્મરૂપની ભાવના કરીને પછી તે બ્રહ્મરૂપે કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની ભક્તિ જે તે સર્વ કાળને વિષે કરવી. ॥૧૧૬॥ અને શ્રીમદ્‌ભાગવત પુરાણનો જે દશમસ્કંધ તે જે તે નિત્ય પ્રત્યે આદર થકી સાંભળવો અથવા વર્ષો -વર્ષ એકવાર સાંભળવો અને જે પંડિત હોય તેમણે નિત્ય પ્રત્યે વાંચવો અથવા વર્ષો-વર્ષ એકવાર વાંચવો. ॥૧૧૭॥ અને એ જે દશમસ્કંધ તેનું પુરશ્ચરણ જે તે પુણ્ય સ્થાનકને વિષે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે કરવું-કરાવવું અને વળી વિષ્ણુસહસ્ત્ર નામ આદિક જે સત્શાસ્ત્ર, તેનું પુરશ્ચરણ પણ પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે કરવું-કરાવવું. તે પુરશ્ચરણ કેવું છે તો પોતાના મનવાંછિત ફળને આપે એવું છે. ॥૧૧૮॥ અને કષ્ટની દેનારી એવી કોઈ દેવ સંબંધી આપદા આવી પડે તથા મનુષ્ય સંબંધી આપદા આવી પડે તથા રોગાદિક આપદા આવી પડે તેને વિષે જેમ પોતાની ને બીજાની રક્ષા થાય તેમ વર્તવું પણ બીજી રીતે ન વર્તવું. ॥૧૧૯॥ અને આચાર, વ્યવહાર અને પ્રાયશ્ચિત્ત એ જે ત્રણ વાના તે જે તે દેશ, કાળ, અવસ્થા, દ્રવ્ય, જાતિ અને સામર્થ્ય એટલાને અનુસારે કરીને જાણવા. ॥૧૨૦॥ અને અમારો જે મત તે વિશિષ્ટાદ્વૈત છે એમ જાણવું ; અને અમને પ્રિય એવું

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

धाम चेप्सितम् । तत्र ब्रह्मात्मना कृष्णसेवा मुक्तिश्च गम्यताम् ॥१२१॥ एते साधारणा धर्माः पुंसां स्त्रीणां च सर्वतः । मदाश्रितानां कथिता विशेषानथ कीर्तये ॥१२२॥ मज्ज्येष्ठावरजभ्रातृसुताभ्यां तु कदाचन । स्वासन्नसम्बन्धहीना नोपदेश्या हि योषितः ॥१२३॥ न स्प्रष्टव्याश्च ताः क्वापि भाषणीयाश्च ता न हि । क्रौर्यं कार्यं न कस्मिंश्चिन्न्यासो रक्ष्यो न कस्यचित् ॥१२४॥ प्रतिभूत्वं न कस्यापि कार्यं च व्यावहारिके । भिक्षयाऽऽपदतिक्रम्या न तु कार्यमृणं क्वचित् ॥१२५॥ स्वशिष्यार्पितधान्यस्य कर्तव्यो विक्रयो न च । जीर्णं दत्वा नवीनं तु ग्राह्यं तन्नैष विक्रयः ॥१२६॥ भाद्रशुक्लचतुर्थ्यां च कार्यं विघ्नेशपूजनम् । इषकृष्णचतुर्दश्यां कार्याऽर्चा च हनूमतः ॥१२७॥ मदाश्रितानां सर्वेषां धर्मरक्षणहेतवे । गुरुत्वे स्थापिताभ्यां च ताभ्यां दीक्ष्या मुमुक्षवः ॥१२८॥ यथाधिकारं संस्थाप्याः स्वे स्वे धर्मे निजाश्रिताः । मान्याः सन्तश्च कर्तव्यः सच्छास्त्राभ्यास आदरात् ॥१२९॥ मया प्रतिष्ठापितानां मन्दिरेषु महत्सु च । लक्ष्मीनारायणादीनां सेवा कार्या यथाविधि ॥१३०॥ भगवन्मन्दिरं प्राप्तो योऽन्नार्थी कोऽपि मानवः । आदरात्स तु सम्भाव्यो दानेनान्नस्य शक्तितः ॥१३१॥ संस्थाप्य विप्रं विद्वांसं पाठशालां विधाप्य च । प्रवर्तनीया सद्विद्या भुवि यत्सुकृतं महत् ॥१३२॥ अथैतयोस्तु भार्याभ्यामाज्ञया पत्युरात्मनः । कृष्णमन्त्रोपदेशश्च कर्तव्यः स्त्रीभ्य एव हि ॥१३३॥ स्वासन्नसम्बन्धहीना नरास्ताभ्यां तु कर्हिचित् । न

જે ધામ તે ગોલોક છે એમ જાણવું અને તે ધામને વિષે બ્રહ્મરૂપે કરીને જે શ્રીકૃષ્ણભગવાનની સેવા કરવી તે અમે મુક્તિ માની છે એમ જાણવું. ॥૧૨૧॥ અને આ જે પૂર્વે સર્વે ધર્મ કહ્યા તે જે તે અમારા આશ્રિત જે ત્યાગી, ગૃહસ્થ, બાઈ-ભાઈ, સર્વે સત્સંગી તેમના સામાન્ય ધર્મ કહ્યા છે કહેતાં સર્વ સત્સંગી માત્રને સરખા પાળવાના છે અને હવે એ સર્વેના જે વિશેષ ધર્મ છે, તેમને પૃથક્ પૃથક્ પણે કરીને કહીએ છીએ. ॥૧૨૨॥

❖ આચાર્યના વિશેષ ધર્મ ❖

હવે પ્રથમ ધર્મવંશી જે આચાર્ય અને તેમની પત્નીઓ તેમના જે વિશેષ ધર્મ તે કહીએ છીએ :- અમારા મોટાભાઈ અને નાનાભાઈ - તેના પુત્ર જે અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીર, તેમણે પોતાના સમીપ સંબંધ વિનાની જે બીજી સ્ત્રીઓ તેમને મંત્ર ઉપદેશ ક્યારેય ન કરવો. ॥૧૨૩॥ અને તે સ્ત્રીઓને ક્યારેય પણ અડવું નહિ અને તે સાથે બોલવું નહિ અને કોઈ જીવને વિષે ક્રૂરપણું ન કરવું અને કોઈની થાપણ ન રાખવી. ॥૧૨૪॥ અને વ્યવહાર કાર્યને વિષે કેનું પણ જમાનગરૂં ન કરવું અને કોઈ આપત્કાળ આવી પડે તો ભિક્ષા માગીને પોતાનો નિર્વાહ કરીને તે આપત્કાળને ઉલ્લંઘવો. પણ કોઈનું કરજ તો ક્યારેય ન કરવું. ॥૧૨૫॥ અને પોતાના જે શિષ્ય, તેમણે ધર્મ નિમિત્તે પોતાને આપ્યું જે અન્ન તે વેચવું નહિ; અને તે અન્ન જૂનું થાય તો તે જૂનું કોઈકને દઈને નવું લેવું અને એવી રીતે જે જૂનાનું નવું કરવું તે વેચ્યું ન કહેવાય. ॥૧૨૬॥ અને ભાદરવા સુદિ ચતુર્થીને દિવસે ગણપતિની પૂજા કરવી તથા આસો વદી ચતુર્દશીને દિવસે હનુમાનજીની પૂજા કરવી. ॥૧૨૭॥ અને અમારે આશ્રિત જે સર્વે સત્સંગી, તેમના ધર્મની રક્ષા કરવાને અર્થે એ સર્વેના ગુરુપણાને વિષે અમે સ્થાપન કર્યા એવા જે તે અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીર, તેમણે મુમુક્ષુજનને દીક્ષા આપવી. ॥૧૨૮॥ અને પોતાના આશ્રિત જે સર્વે સત્સંગી તેમને અધિકાર પ્રમાણે પોતપોતાના ધર્મને વિષે રાખવા; અને સાધુને આદર થકી માનવા તથા સત્શાસ્ત્રનો અભ્યાસ આદર થકી કરવો. ॥૧૨૯॥ અને મોટા જે મંદિર તેમને વિષે અમે સ્થાપન કર્યા એવા જે શ્રી લક્ષ્મીનારાયણ આદિક શ્રીકૃષ્ણના સ્વરૂપ, તેમની જે સેવા તે યથાવિધિએ કરીને કરવી. ॥૧૩૦॥ અને ભગવાનનાં મંદિર પ્રત્યે આવ્યો જે હરકોઈ અન્નાર્થી મનુષ્ય, તેની પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે અન્નના દાને કરીને આદરથકી સંભાવના કરવી. ॥૧૩૧॥ અને વિદ્યાર્થી ભણાવ્યાની શાળા કરાવીને પછી તેમાં એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણને રાખીને પૃથ્વીને વિષે સદ્વિદ્યાની પ્રવૃત્તિ કરાવવી; કેમ જે વિદ્યાદાને કરીને મોટું પુણ્ય થાય છે. ॥૧૩૨॥

❖ આચાર્ય પત્નીના વિશેષ ધર્મ ❖

અને હવે એ અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીર એ બેની જે પત્નીઓ, તેમણે પોતપોતાના પતિની આજ્ઞાએ કરીને સ્ત્રીઓને જ શ્રીકૃષ્ણના મંત્રનો ઉપદેશ કરવો; પણ પુરુષને ન કરવો. ॥૧૩૩॥ અને વળી તે બે જણની જે પત્નીઓ, તેમણે પોતાના

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

स्प्रष्टव्या न भाष्याश्च तेभ्यो दर्श्यं मुखं न च ॥१३४॥ गृहाख्याश्रमिणो ये स्युः पुरुषा मदुपाश्रिताः । स्वासन्नसम्बन्धहीना न स्पृश्या विधवाश्च तैः ॥१३५॥ मात्रा स्वस्त्रा दुहित्रा वा विजने तु वयःस्थया । अनापदि न तैः स्थेयं कार्यं दानं न योषितः ॥१३६॥ प्रसङ्गो व्यवहारेण यस्याः केनापि भूपतेः । भवेत्तस्याः स्त्रियाः कार्यः प्रसङ्गो नैव सर्वथा ॥१३७॥ अन्नाद्यैः शक्तितोऽभ्यर्च्यो ह्यतिथिस्तैर्गृहागतः । दैवं पित्र्यं यथाशक्ति कर्तव्यं च यथोचितम् ॥१३८॥ यावज्जीवं च शुश्रूषा कार्या मातुः पितुर्गुरोः । रोगार्तस्य मनुष्यस्य यथाशक्ति च मामकैः ॥१३९॥ यथाशक्त्युद्यमः कार्यो निजवर्णाश्रमोचितः । मुष्कच्छेदो न कर्तव्यो वृषस्य कृषिवृत्तिभिः ॥१४०॥ यथाशक्ति यथाकालं सङ्ग्रहोऽन्नधनस्य तैः । यावद्व्ययं च कर्तव्यः पशुमद्भिस्तृणस्य च ॥१४१॥ गवादीनां पशूनां च तृणतोयादिभिर्यदि । सम्भावनं भवेत्स्वेन रक्ष्यास्ते तर्हि नान्यथा ॥१४२॥ ससाक्ष्यमन्तरा लेखं पुत्रमित्रादिनापि च । भूवित्तदानादानाभ्यां व्यवहार्यं न कर्हिचित् ॥१४३॥ कार्ये वैवाहिके स्वस्यान्यस्य वार्प्यधनस्य तु । भाषाबन्धो न कर्तव्यः संसाक्ष्यं लेखमन्तरा ॥१४४॥ आयद्रव्यानुसारेण व्ययः कार्यो हि सर्वदा । अन्यथा तु महद्दुःखं भवेदित्यवधार्यताम् ॥१४५॥ द्रव्यस्याऽऽयो भवेद्यावान् व्ययो वा व्यावहारिके । तौ संस्मृत्य स्वयं लेख्यौ स्वक्षरैः प्रतिवासरम् ॥१४६॥ निजवृत्त्युद्यमप्राप्तधनधान्यादितश्च तैः ।

સમીપ સબંધ વિનાના જે પુરુષ, તેમનો સ્પર્શ ક્યારેય ન કરવો, અને તેમની સાથે બોલવું નહિ ને તેમને પોતાનું મુખ પણ ન દેખાડવું (એવી રીતે ધર્મવંશી આચાર્ય અને તેમની પત્નીઓ તેમના જે વિશેષ ધર્મ તે કહ્યા) ॥૧૩૪॥

❖ ગૃહસ્થના વિશેષ ધર્મ ❖

હવે ગૃહસ્થાશ્રમીના જે વિશેષ ધર્મ છે, તે કહીએ છીએ; અમારે આશ્રિત જે ગૃહસ્થાશ્રમી પુરુષ તેમણે પોતાના સમીપ સંબંધ વિનાની જે વિધવા સ્ત્રીઓ તેમનો સ્પર્શ ન કરવો. ॥૧૩૫॥ અને તે ગૃહસ્થાશ્રમી પુરુષ તેમણે યુવા અવસ્થાએ યુક્ત એવી જે પોતાની મા, બેન અને દીકરી તે સંગાથે પણ આપત્કાળ વિના એકાંતસ્થળને વિષે ન રહેવું અને પોતાની સ્ત્રીનું દાન કોઈને ન કરવું. ॥૧૩૬॥ અને જે સ્ત્રીને કોઈ પ્રકારના વ્યવહારે કરીને રાજાનો પ્રસંગ હોય, તેવી સ્ત્રીનો જે પ્રસંગ તે કોઈ પ્રકારે પણ ન કરવો. ॥૧૩૭॥ અને તે ગૃહસ્થાશ્રમી, તેમણે પોતાને ઘેર આવ્યો એવો જે અતિથિ તેને પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે અન્નાદિકે કરીને પૂજવો; અને વળી હોમાદિક જે દેવકર્મ અને શ્રાધ્ધાદિક જે પિતૃકર્મ તે જેતે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે યથાવિધિ જેમ ઘટે તેમ કરવું ॥૧૩૮॥ અને અમારા આશ્રિત જે ગૃહસ્થ, તેમણે માતા-પિતા અને ગુરૂ તથા રોગાતુર એવા જે કોઈ મનુષ્ય; તેમની જે સેવા તે જીવનપર્યંત પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે કરવી. ॥૧૩૯॥ અને વળી પોતાના વર્ણાશ્રમને ઘટિત એવો જે ઉદ્યમ તે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે કરવો ; અને કૃષિવૃત્તિવાળા જે ગૃહસ્થ સત્સંગી તેમણે બળદિયાના વૃષણનો ઉચ્છેદ ન કરવો. ॥૧૪૦॥ અને તે ગૃહસ્થ સત્સંગી તેમણે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે સમયને અનુસરીને જેટલો પોતાના ઘરમાં વરો હોય, તેટલા અન્ન દ્રવ્યનો સંગ્રહ જેતે કરવો ; અને જેના ઘરમાં પશુ હોય એવા જે ગૃહસ્થ તેમણે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે ચાર્ય પૂળાનો સંગ્રહ કરવો. ॥૧૪૧॥ અને ગાય, બળદ, ભેંસ, ઘોડા આદિક જે પશુ તેમની તૃણ જળાદિકે કરીને પોતાવતે જો સંભાવના થાય તો તે પશુને રાખવા અને જો સંભાવના ન થાય તો ન રાખવા. ॥૧૪૨॥ અને સાક્ષીએ સહિત લખત કર્યા વિના તો પોતાના પુત્ર અને મિત્રાદિક સાથે પણ પૃથ્વી ને ધનના લેણદેણે કરીને વ્યવહાર જે તે ક્યારેય ન કરવો. ॥૧૪૩॥ અને પોતાનું અથવા બીજાનું જે વિવાહ સંબંધી કાર્ય તેને વિષે, આપવા યોગ્ય જે ધન, તેનું સાક્ષીએ સહિત લખત કર્યા વિના કેવળ બોલી જ ન કરવી. ॥૧૪૪॥ અને પોતાની ઉપજનું જે દ્રવ્ય તેને અનુસારે નિરંતર ખર્ચ કરવો, પણ તે ઉપરાંત ન કરવો અને જે ઉપજ કરતાં વધારે ખર્ચ કરે છે તેને મોટું દુઃખ થાય છે એમ સર્વ ગૃહસ્થોએ મનમાં જાણવું ॥૧૪૫॥ અને પોતાના વ્યવહારકાર્યને વિષે જેટલા ધનની ઊપજ હોય તથા જેટલો ખર્ચ હોય, તે બેયને સંભારીને નિત્ય પ્રત્યે રૂડા અક્ષરે કરીને પોતે તેનું નામું લખવું. ॥૧૪૬॥ અને તે ગૃહસ્થાશ્રમી સત્સંગી તેમણે પોતાની જે વૃત્તિ અને ઉદ્યમ, તે થકી પામ્યું જે ધનધાન્યાદિક, તે થકી દશમો ભાગ કાઢીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને અર્પણ કરવો. અને જે વ્યવહારે દુર્બળ હોય તેમણે વિશમો ભાગ અર્પણ કરવો. ॥૧૪૭॥ અને એકાદશી આદિક જે વ્રત તેમનું

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

अर्घ्यो दशांशः कृष्णाय विंशोंऽशस्त्विह दुर्बलैः ॥१४७॥ एकादशीमुखानां च व्रतानां निजशक्तितः । उद्यापनं यथाशास्त्रं कर्तव्यं चिन्तितार्थदम् ॥१४८॥ कर्तव्यं कारणीयं वा श्रावणे मासि सर्वथा । बिल्वपत्रादिभिः प्रीत्या श्रीमहादेवपूजनम् ॥१४९॥ स्वाचार्यान्न ऋणं ग्राह्यं श्रीकृष्णस्य च मन्दिरात् । ताभ्यां स्वव्यवहारार्थं पात्रभूषांशुकादि च ॥१५०॥ श्रीकृष्णगुरुसाधूनां दर्शनार्थं गतौ पथि । तत्स्थानेषु च न ग्राह्यं परान्नं निजपुण्यहृत् ॥१५१॥ प्रतिज्ञातं धनं देयं यत्स्यात्तत्कर्मकारिणे । न गोप्यमृणशुद्ध्यादि व्यवहार्यं न दुर्जनैः ॥१५२॥ दुष्कालस्य रिपूणां वा नृपस्योपद्रवेण वा । लज्जाधनप्राणनाशः प्राप्तः स्याद्यत्र सर्वथा ॥१५३॥ मूलदेशोऽपि स स्वेषां सद्य एव विचक्षणैः । त्याज्यो मदाश्रितैः स्थैर्यं गत्वा देशान्तरं सुखम् ॥१५४॥ आढ्यैस्तु गृहिभिः कार्या अहिंसा वैष्णवा मखाः । तीर्थेषु पर्वसु तथा भोज्या विप्राश्च साधवः ॥१५५॥ महोत्सवा भगवतः कर्तव्या मन्दिरेषु तैः । देयानि पात्रविप्रेभ्यो दानानि विविधानि च ॥१५६॥ मदाश्रितैर्नृपैर्धर्मशास्त्रमाश्रित्य चाखिलाः । प्रजाः स्वाः पुत्रवत् पाल्या धर्मः स्थाप्यो धरातले ॥१५७॥ राज्याङ्गोपायषड्वर्गा ज्ञेयास्तीर्थानि चाञ्जसा । व्यवहारविदः सभ्या दण्ड्यादण्ड्याश्च लक्षणैः ॥१५८॥ सभर्तृकाभिर्नारीभिः सेव्यः

જે ઉદ્યાપન તે જે તે પોતાના સામર્થ્ય પ્રમાણે યથાશાસ્ત્ર કરવું. તે ઉદ્યાપન કેવું છે, તો મનવાંછિત ફળનું આપનારૂં છે. ॥૧૪૮॥ અને શ્રાવણ માસને વિષે શ્રીમહાદેવનું પૂજન, જે તે બિલ્વપત્રાદિકે કરીને પ્રીતિપૂર્વક સર્વ પ્રકારે પોતે કરવું અથવા બીજા પાસે કરાવવું ॥૧૪૯॥ અને પોતાના જે આચાર્ય તે થકી તથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના જે મંદિર, તેથકી કરજ ન કાઢવું; અને વળી તે પોતાના આચાર્ય થકી અને શ્રીકૃષ્ણનાં મંદિર થકી પોતાના વ્યવહારને અર્થે પાત્ર, ઘરેણાં અને વસ્ત્રાદિક જે વસ્તુ તે માગી લાવવા નહિ. ॥૧૫૦॥ અને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તથા પોતાના ગુરૂ તથા સાધુ એમના દર્શન કરવાને અર્થે ગયે સતે માર્ગને વિષે પારકું અન્ન ખાવું નહિ; તથા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તથા પોતાના ગુરૂ તથા સાધુ તેમનાં જે સ્થાનક, તેમને વિષે પણ પારકું અન્ન ખાવું નહિ, કેમ જે; તે પારકું અન્ન તો પોતાના પુણ્યને હરી લે એવું છે, માટે પોતાની ગાંઠનું ખરચ ખાવું ॥૧૫૧॥ અને પોતાનાં કામકાજ કરવા તેડ્યા જે મજૂર તેમને જેટલું ધન અથવા ધાન્ય દીધાનું કહ્યું હોય તે પ્રમાણે જ આપવું પણ તેમાંથી ઓછું ન આપવું , અને પોતા પાસે કોઈ કરજ માગતો હોય અને તે કરજ દઈ ચૂક્યા હોઈએ, તે વાતને છાની ન રાખવી; તથા પોતાનો વંશ તથા કન્યાદાન, તે પણ છાનું ન રાખવું; અને દુષ્ટ એવા જે જન, તેમની સાથે વ્યવહાર ન કરવો. ॥૧૫૨॥ અને જે ઠેકાણે પોતે રહેતા હોઈએ, તે ઠેકાણે કોઈક કઠણ-ભૂંડો કાળ અથવા શત્રુ અથવા રાજા, તેમના ઉપદ્રવે કરીને સર્વ પ્રકારે પોતાની લાજ જતી હોય કે ધનનો નાશ થતો હોય કે પોતાના પ્રાણનો નાશ થતો હોય. ॥૧૫૩॥ અને તે જો પોતાના મૂળ ગરાસનું તથા વતનનું ગામ હોય તો પણ તેનો વિવેકી એવા જે અમારા સત્સંગી ગૃહસ્થ તેમણે તત્કાળ ત્યાગ કરી દેવો, અને જ્યાં ઉપદ્રવ ન હોય તેવો જે બીજો દેશ તે પ્રત્યે જઈ ને સુખેથી રહેવું. ॥૧૫૪॥ અને ધનાઢ્ય એવા જે ગૃહસ્થ સત્સંગી તેમણે હિંસાએ રહિત એવા જે વિષ્ણુ સંબંધી યજ્ઞ તે કરવા ; તથા તીર્થને વિષે તથા દ્વાદશી આદિક પર્વને વિષે બ્રાહ્મણ તથા સાધુ તેમને જમાડવા. ॥૧૫૫॥ અને તે ધનાઢ્ય એવા જે ગૃહસ્થ સત્સંગી તેમણે ભગવાનના મંદિરને વિષે મોટા ઉત્સવ કરાવવા તથા સુપાત્ર એવા જે બ્રાહ્મણ તેમને નાના પ્રકારના દાન દેવા. ॥૧૫૬॥

❖ રાજાના વિશેષ ધર્મ ❖

અને અમારે આશ્રિત એવા જે સત્સંગી રાજા તેમણે ધર્મશાસ્ત્રને આશરીને પોતાના પુત્રની પેઠે પોતાની પ્રજાનું પાલન કરવું. અને પૃથ્વીને વિષે ધર્મનું સ્થાપન કરવું. ॥૧૫૭॥ અને તે રાજા તેમણે રાજ્યનાં જે સાત અંગ તથા ચાર ઉપાય તથા છ ગુણ તે જેતે લક્ષણે કરીને યથાર્થપણે જાણવા અને તીર્થ જે ચાર મોકલ્યાનાં સ્થાનક તથા વ્યવહારના જાણનારા જે સભાસદ, તથા દંડવા યોગ્ય જે માણસ તથા દંડવા યોગ્ય નહિ એવા જે માણસ એ સર્વને લક્ષણે કરીને યથાર્થપણે જાણવા. ॥૧૫૮॥

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

स्वपतिरीशवत्। अन्धो रोगी दरिद्रो वा षण्ढो वाच्यं न दुर्वचः ॥१५९॥ रूपयौवनयुक्तस्य गुणिनोऽन्यनरस्य तु । प्रसङ्गो नैव कर्तव्यस्ताभिः साहजिकोऽपि च ॥१६०॥ नरेक्ष्यनाभ्यूरुकुचानुत्तरीया च नो भवेत् । साध्वी स्त्री नच भण्डेक्षा न निर्लज्जादिसङ्गिनी ॥१६१॥ भूषासदंशुकधृतिः परगेहोपवेशनम् । त्याज्यं हास्यादि च स्त्रीभिः पत्यौ देशान्तरं गते ॥१६२॥ विधवाभिस्तु योषाभिः सेव्यः पतिधिया हरिः । आज्ञायां पितृपुत्रादेर्वृत्यं स्वातन्त्र्यतो न तु ॥१६३॥ स्वासन्नसम्बन्धहीना नराः स्पृश्या न कर्हिचित् । तरुणैस्तैश्च तारुण्ये भाष्यं नावश्यकं विना ॥१६४॥ स्तनन्धयस्य नुः स्पर्शे न दोषोऽस्ति पशोरिव । आवश्यके च वृद्धस्य स्पर्शे तेन च भाषणे ॥१६५॥ विद्याऽ नासन्नसम्बन्धात्ताभिः पाठ्या न कापि नुः । व्रतोपवासैः कर्तव्यो मुहुर्देहदमस्तथा ॥१६६॥ धनं च धर्मकार्येऽपि स्वनिर्वाहोपयोगि यत् । देयं ताभिर्न तत्क्वापि देयं चेदधिकं तदा ॥१६७॥ कार्यश्च सकृदाहारस्ताभिः स्वापस्तु भूतले । मैथुनासक्तयोर्वीक्षा क्वापि कार्या न देहिनोः ॥१६८॥ वेषो न धार्यस्ताभिश्च सुवासिन्याः स्त्रियास्तथा । न्यासिन्या वीतरागाया विकृतश्च न कर्हिचित् ॥१६९॥ सङ्गो न गर्भपातिन्याः स्पर्शः कार्यश्च योषितः । शृङ्गारवार्ता न नृणां कार्याः श्रव्या न वै क्वचित् ॥१७०॥ निजसम्बन्धिभिरपि

❖ સધવા સ્ત્રીના વિશેષ ધર્મ ❖

હવે સુવાસિની બાઈઓના વિશેષ ધર્મ કહીએ છીએ; અમારે આશ્રિત જે સુવાસિની બાઈઓ, તેમણે પોતાનો પતિ અંધ હોય, રોગી હોય, દરિદ્રી હોય, નપુંસક હોય તો પણ તેને ઈશ્વરની પેઠે સેવવો અને તે પતિ પ્રત્યે કટુ વચન ન બોલવું. ॥૧૫૯॥ અને તે સુવાસિની સ્ત્રીઓ તેમણે રૂપ ને યૌવન તેણે યુક્ત અને ગુણવાન એવો જે અન્ય પુરુષ તેનો પ્રસંગ સહજ સ્વભાવે પણ ન કરવો. ॥૧૬૦॥ અને પતિવ્રતા એવી જે સુવાસિની સ્ત્રીઓ તેમણે પોતાની નાભિ, સાથળ અને છાતી તેને બીજો પુરુષ દેખે એમ ન વર્તવું અને ઓઢ્યાના વસ્ત્ર વિના ઉઘાડે શરીરે ન રહેવું અને ભાંડભવાઈ જોવા ન જવું અને નિર્લજ્જ એવી જે સ્ત્રીઓ તથા સ્વૈરિણી, કામિની અને પુંશ્ચલી એવી જે સ્ત્રીઓ, તેમનો સંગ ન કરવો. ॥૧૬૧॥ અને તે સુવાસિની સ્ત્રીઓ, તેમણે પોતાનો પતિ પરદેશ ગયે સતે આભૂષણ ન ધારવાં, રૂડાં વસ્ત્ર ન પહેરવાં; પારકે ઘેર બેસવા ન જવું અને હાસ્ય વિનોદાદિકનો ત્યાગ કરવો. ॥૧૬૨॥

❖ વિધવા સ્ત્રીઓના વિશેષ ધર્મ ❖

હવે વિધવા સ્ત્રીઓના વિશેષ ધર્મ કહીએ છીએ; અમારે આશ્રિત જે વિધવા સ્ત્રીઓ તેમણે તો પતિ બુદ્ધિએ કરીને શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને સેવવા અને પોતાના પિતા પુત્રાદિક જે સંબંધી, તેમની આજ્ઞાને વિષે વર્તવું પણ સ્વતંત્રપણે ન વર્તવું. ॥૧૬૩॥ અને તે વિધવા સ્ત્રીઓ તેમણે પોતાના સમીપ સંબંધ વિનાના જે પુરુષ તેમનો સ્પર્શ ક્યારેય ન કરવો; અને પોતાની યુવાવસ્થાને વિષે અવશ્ય કાર્ય વિના સમીપ સંબંધ વિનાના જે યુવાન પુરુષ, તેમની સાથે ક્યારેય પણ બોલવું નહિ ॥૧૬૪॥ અને ધાવણો જે બાળક, તેના સ્પર્શને વિષે તો જેમ પશુને અડી જવાય અને દોષ નથી તેમ દોષ નથી; અને કોઈ અવશ્યનું કામકાજ પડે તેને વિષે કોઈક વૃધ્ધ પુરુષને અડી જવાય તથા તે વૃધ્ધ સાથે બોલાય તેને વિષે દોષ નથી. ॥૧૬૫॥ અને તે વિધવા સ્ત્રીઓ તેમણે પોતાના સમીપ સંબંધ વિનાના જે પુરુષ, તે થકી કોઈપણ વિદ્યા ન ભણવી; અને વ્રત ઉપવાસે કરીને વારંવાર પોતાના દેહનું દમન કરવું ॥૧૬૬॥ અને તે વિધવા સ્ત્રીઓ, તેમણે પોતાના ઘરમાં પોતાના જીવનપર્યંત દેહ નિર્વાહ થાય એટલું જ જો ધન હોય તો તે ધન જે તે ધર્મ કાર્યને વિષે પણ ન આપવું અને જો તેથી અધિક હોય તો આપવું ॥૧૬૭॥ અને વિધવા સ્ત્રીઓ તેમણે એકવાર આહાર કરવો અને પૃથ્વીને વિષે સૂવું અને મૈથુનાસક્ત એવાં જે પશુપક્ષી આદિક જીવપ્રાણી માત્ર તેમને ક્યારેય જાણીને જોવા નહીં. ॥૧૬૮॥ અને તે વિધવા સ્ત્રીઓ, તેમણે સુવાસિની સ્ત્રીના જેવો વેષ ન ધારવો, તથા સંન્યાસણી તથા વૈરાગણી તેના જેવો વેષ ન ધારવો, અને પોતાના દેશ, કુળ અને આચાર તેને વિરુધ્ધ એવો જે વેષ તે પણ ક્યારેય ન ધારવો. ॥૧૬૯॥ અને ગર્ભની પાડનારી જે સ્ત્રી તેનો સંગ ન કરવો અને તેનો સ્પર્શ પણ ન કરવો ; અને પુરુષના શૃંગારરસ સંબંધી જે વાર્તા, તે ક્યારેય ન કરવી અને ન સાંભળવી. ॥૧૭૦॥ અને યુવા અવસ્થાને વિષે રહી એવી જે વિધવા સ્ત્રીઓ, તેમણે યુવા અવસ્થાવાળા જે પોતાના સંબંધી પુરુષ તેમની સંગાથે પણ એકાંતસ્થળને

तारुण्ये तरुणैर्नरैः । साकं रहसि न स्थेयं ताभिरापदमन्तरा ॥१७१॥ न होलाखेलनं कार्यं न भूषादेश्च धारणम् । न धातुसूत्रयुक्सूक्ष्मवस्त्रादेरपि कर्हिचित् ॥१७२॥ सधवाविधवाभिश्च न स्नातव्यं निरम्बरम् । स्वरजोदर्शनं स्त्रीभिर्गोपनीयं न सर्वथा ॥१७३॥ मनुष्यं चांशुकादीनि नारी क्वापि रजस्वला । दिनत्रयं स्पृशेन्नैव स्नात्वा तुर्येऽह्नि सा स्पृशेत् ॥१७४॥ नैष्ठिकव्रतवन्तो ये वर्णिनो मदुपाश्रयाः । तैः स्पृश्या न स्त्रियो भाष्या न न वीक्ष्याश्च ता धिया ॥१७५॥ तासां वार्ता न कर्तव्या न श्रव्याश्च कदाचन । तत्पादचारस्थानेषु न च स्नानादिकाः क्रियाः ॥१७६॥ देवताप्रतिमां हित्वा लेख्या काष्ठादिजाऽपि वा । न योषित्प्रतिमा स्पृश्या न वीक्ष्या बुद्धिपूर्वकम् ॥१७७॥ न स्त्रीप्रतिकृतिः कार्या न स्पृश्यं योषितोंऽशुकम् । न वीक्ष्यं मैथुनपरं प्राणिमात्रं च तैर्धिया ॥१७८॥ न स्पृश्यो नेक्षणीयश्च नारीवेषधरः पुमान् । न कार्यं स्त्रीः समुद्दिश्य भगवद्गुणकीर्तनम् ॥१७९॥ ब्रह्मचर्यव्रतत्यागपरं वाक्यं गुरोरपि । तैर्न मान्यं सदा स्थेयं धीरैस्तुष्टैरमानिभिः ॥१८०॥ स्वातिनैकट्यमायान्ती प्रसभं वनिता तु या । निवारणीया साऽऽभाष्य तिरस्कृत्यापि वा द्रुतम् ॥१८१॥ प्राणापद्युपपन्नायां स्त्रीणां स्वेषां च वा क्वचित् । तदा स्पृष्ट्वापि तद्रक्षा कार्या सम्भाष्य ताश्च वा ॥१८२॥ तैलाभ्यङ्गो न कर्तव्यो न धार्यं चायुधं तथा । वेषो न विकृतो धार्यो जेतव्या रसना च तैः ॥१८३॥ परिवेषणकर्त्री स्याद्यत्र स्त्री

વિષે આપત્કાળ પડ્યા વિના ન રહેવું. ॥૧૭૧॥ અને હોળીની રમત ન કરવી ને આભૂષણાદિકનું ધારણ ન કરવું અને સુવર્ણાદિક ધાતુના તારે યુક્ત એવા જે ઝીણાં વસ્ત્ર તેનું ધારણ પણ ક્યારેય ન કરવું. ॥૧૭૨॥ અને સુવાસિની ને વિધવા એવી જે સ્ત્રીઓ તેમણે વસ્ત્રો પહેર્યા વિના નહાવું નહિ અને પોતાનું જે રજસ્વલાપણું તે કોઈ પ્રકારે ગુપ્ત ન રાખવું. ॥૧૭૩॥ અને વળી રજસ્વલા એવી જે સુવાસિની અને વિધવા સ્ત્રીઓ, તે ત્રણ દિવસ સુધી કોઈ મનુષ્યને તથા વસ્ત્રાદિકને અડે નહિ અને ચોથે દિવસે નાહીને અડવું. (એવી રીતે ગૃહસ્થાશ્રમી એવા જે પુરુષ અને સ્ત્રીઓ તેમના જે આ વિશેષ ધર્મ કહ્યા તે સર્વે ધર્મવંશી આચાર્ય અને તેમની પત્નીઓ તેમણે પણ પાળવા, કેમ કે એ ગૃહસ્થ છે.) ॥૧૭૪॥

❖ બ્રહ્મચારીના વિશેષ ધર્મ ❖

હવે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીના જે વિશેષ ધર્મ તે કહીએ છીએ :- અમારે આશ્રિત એવા જે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી તેમણે સ્ત્રી માત્રનો સ્પર્શ ન કરવો; અને સ્ત્રીઓ સંગાથે બોલવું નહિ, અને જાણીને તે સ્ત્રીઓ સન્મુખ જોવું નહિ. ॥૧૭૫॥ અને તે સ્ત્રીઓની વાર્તા ક્યારેય ન કરવી અને ન સાંભળવી; અને જે સ્થાનકને વિષે સ્ત્રીઓનો પગફેર હોય, તે સ્થાનકને વિષે સ્નાનાદિક ક્રિયા કરવા ન જવું. ॥૧૭૬॥ અને દેવતાની પ્રતિમા વિના બીજી જે સ્ત્રીની પ્રતિમા, ચિત્રની અથવા કાષ્ઠાદિકની હોય તેનો સ્પર્શ ન કરવો; અને જાણીને તો તે પ્રતિમાને જોવી પણ નહિ. ॥૧૭૭॥ અને તે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી તેમણે સ્ત્રીની પ્રતિમા ન કરવી, અને સ્ત્રીએ પોતાના શરીર ઉપર ધારેલું જે વસ્ત્ર તેને અડવું નહિ; અને મૈથુનાસક્ત એવાં જે પશુ-પક્ષી આદિક પ્રાણી માત્ર, તેમને જાણીને જોવા નહિ. ॥૧૭૮॥ અને સ્ત્રીના વેષને ધરી રહ્યો એવો જે પુરુષ તેને અડવું નહિ અને તેની સામું જોવું નહિ; અને તે સાથે બોલવું નહિ અને સ્ત્રીનો ઉદ્દેશ કરીને ભગવાનની કથા, વાર્તા, કીર્તન પણ ન કરવા. ॥૧૭૯॥ અને તે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી, તેમણે પોતાના બ્રહ્મચર્ય વ્રતનો ત્યાગ થાય એવું જે વચન તે તો પોતાના ગુરુનું પણ ન માનવું; ને સદાકાળ ધીરજવાન રહેવું અને સંતોષે યુક્ત રહેવું ને માને રહિત રહેવું ॥૧૮૦॥ અને બળાત્કારે કરીને પોતાને અતિશય સમીપે આવતી એવી જે સ્ત્રી તેને બોલીને અથવા તિરસ્કાર કરીને પણ તુરત વારવી, પણ સમીપે આવવા દેવી નહિ ॥૧૮૧॥ અને જો ક્યારેક સ્ત્રીઓનો અથવા પોતાનો પ્રાણ નાશ થાય, એવો આપત્કાળ આવી પડે, ત્યારે તો તે સ્ત્રીઓને અડીને અથવા તે સાથે બોલીને પણ તે સ્ત્રીઓની રક્ષા કરવી અને પોતાની પણ રક્ષા કરવી. ॥૧૮૨॥ અને તે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી તેમણે પોતાને શરીરે તૈલમર્દન ન કરવું ને આયુધ ન ધારવું, ને ભયંકર એવો જે વેષ તે ન ધારવો અને રસના ઈન્દ્રિયને જીતવી ॥૧૮૩॥ અને જે બ્રાહ્મણના ઘરને વિષે સ્ત્રી પીરસનારી હોય, તેને ઘેર ભિક્ષા કરવા જવું નહિ ને જ્યાં પુરુષ પીરસનારો હોય ત્યાં જવું ॥૧૮૪॥ અને તે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી, તેમણે વેદશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો ને ગુરુની સેવા કરવી; ને સ્ત્રીઓની પેઠે જ સ્ત્રૈણ પુરુષનો સંગ, જે તે સર્વકાળે વર્જવો ॥૧૮૫॥ અને જાતિએ કરીને જે બ્રાહ્મણ હોય,

विप्रवेश्मनि । न गम्यं तत्र भिक्षार्थं गन्तव्यमितरत्र तु ॥१८४॥ अभ्यासो वेदशास्त्राणां कार्यश्च गुरुसेवनम् । वर्ज्यः स्त्रीणामिव स्त्रैणपुंसां सङ्गश्च तैः सदा ॥१८५॥ चर्मवारि न वै पेयं जात्या विप्रेण केनचित् । पलाण्डुलशुनाद्यं च तेन भक्ष्यं न सर्वथा ॥१८६॥ स्नानं सन्ध्यां च गायत्रीजपं श्रीविष्णुपूजनम् । अकृत्वा वैश्वदेवं च कर्तव्यं नैव भोजनम् ॥१८७॥ साधवो येऽथ तैः सर्वैर्नैष्ठिकब्रह्मचारिवत्। स्त्रीस्त्रैणसङ्गादि वर्ज्यं जेतव्याश्चान्तरारयः ॥१८८॥ सर्वेन्द्रियाणि जेयानि रसना तु विशेषतः । न द्रव्यसङ्ग्रहः कार्यः कारणीयो न केनचित् ॥१८९॥ न्यासो रक्ष्यो न कस्यापि धैर्यं त्याज्यं न कर्हिचित् । न प्रवेशयितव्या च स्वावासे स्त्री कदाचन ॥१९०॥ न च सङ्गं विना रात्रौ चलितव्यमनापदि । एकाकिभिर्न गन्तव्यं तथा क्वापि विनापदम् ॥१९१॥ अनर्घ्यं चित्रितं वासः कुसुम्भाद्यैश्च रञ्जितम् । न धार्यं च महावस्त्रं प्राप्तमन्येच्छयापि तत् ॥१९२॥ भिक्षां सभां विना नैव गन्तव्यं गृहिणो गृहम् । व्यर्थः कालो न नेतव्यो भक्तिं भगवतो विना ॥१९३॥ पुमानेव भवेद्यत्र पक्वान्नपरिवेषणः । ईक्षणादि भवेन्नैव यत्र स्त्रीणां च सर्वथा ॥१९४॥ तत्र गृहिगृहे भोक्तुं गन्तव्यं साधुभिर्मम । अन्यथाऽऽमान्नमर्थित्वा पाकः कार्यः स्वयं च तैः ॥१९५॥ आर्षभो भरतः पूर्वं जडविप्रो यथा भुवि । अवर्ततात्र परमहंसैर्वृत्यं तथैव तैः ॥१९६॥ वर्णिभिः साधुभिश्चैतैर्वर्जनीयं प्रयत्नतः । ताम्बूलस्याहिफेनस्य तमालादेश्च भक्षणम् ॥१९७॥ संस्कारेषु न भोक्तव्यं गर्भाधानमुखेषु तैः । प्रेतश्राद्धेषु सर्वेषु श्राद्धे च द्वादशाहिके ॥१९८॥ दिवास्वापो

તે કોઈએ પણ ચર્મવારિ ન પીવું ને ડુંગળી ને લસણ આદિક જે અભક્ષ્ય વસ્તુ તે બ્રાહ્મણ જાતિ હોય તેણે કોઈ પ્રકારે ન ખાવી. ॥૧૮૬॥ અને જે બ્રાહ્મણ હોય તેણે સ્નાન, સંધ્યા ગાયત્રીનો જપ, શ્રીવિષ્ણુની પૂજા અને વૈશ્વદેવ એટલા વાના કર્યા વિના ભોજન કરવું જ નહિ. (એવી રીતે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીના વિશેષ ધર્મ કહ્યા.) ॥૧૮૭॥

✤ સાધુના વિશેષ ધર્મ ✤

હવે સાધુના જે વિશેષ ધર્મ તે કહીએ છીએ; અમારે આશ્રિત જે સર્વે સાધુ તેમણે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીની પેઠે સ્ત્રીઓનાં દર્શન-ભાષણાદિક પ્રસંગનો ત્યાગ કરવો તથા સ્ત્રૈણ પુરુષના પ્રસંગાદિકનો ત્યાગ કરવો; અને અંતઃ શત્રુ જે કામ, ક્રોધ, લોભ અને માન આદિક તેમને જીતવા ॥૧૮૮॥ અને સર્વે જે ઈન્દ્રયો તે જીતવી ને રસના ઈન્દ્રિયને તો વિશેષે કરીને જીતવી; અને દ્રવ્યનો સંગ્રહ પોતે કરવો નહિ ને કોઈ બીજા પાસે પણ કરાવવો નહિ. ॥૧૮૯॥ અને કોઈની થાપણ ન રાખવી અને ક્યારેય પણ ધીરજતાનો ત્યાગ ન કરવો અને પોતાના ઉતારાની જાયગા બંધિની હોય તો તેને વિષે ક્યારેય પણ સ્ત્રીનો પ્રવેશ થવા દેવો નહિ.॥૧૯૦॥ અને તે સાધુ તેમણે, આપત્કાળ પડ્યા વિના રાત્રીને વિષે સંઘસોબત વિનાનું ચાલવું નહિ તથા આપત્કાળ પડ્યા વિના ક્યારેય પણ એકલા ચાલવું નહિ. ॥૧૯૧॥ અને જે વસ્ત્ર બહુ મૂલ્યવાળું હોય તથા ચિત્ર વિચિત્ર ભાતનું હોય, તથા કસુંબાદિક જે રંગ તેણે કરીને રંગેલું હોય તથા શાલ-દુશાલા હોય ને તે જો બીજાની ઈચ્છાએ કરીને પોતાને પ્રાપ્ત થયું હોય, તો પણ તે વસ્ત્ર પોતાને પહેરવું-ઓઢવું નહિ. ॥૧૯૨॥ અને ભિક્ષા તથા સભા પ્રસંગ એ બે કાર્ય વિના ગૃહસ્થના ઘર પ્રત્યે જવું નહિ; અને ભગવાનની જે નવ પ્રકારની ભક્તિ તે વિના વ્યર્થ કાળ નિર્ગમવો નહિ, નિરંતર ભક્તિ કરીને જ કાળ નિર્ગમવો. ॥૧૯૩॥ અને જે ગૃહસ્થના ઘરને વિષે રાંધેલ અન્નનો પીરસનારો પુરુષ જ હોય તથા સ્ત્રીઓનો દર્શનાદિક પ્રસંગ કોઈ રીતે થાય એમ ન હોય. ॥૧૯૪॥ તેવી રીતનું જે ગૃહસ્થનું ઘર તે પ્રત્યે અમારા સાધુ તેમણે જમવા જવું અને એ કહ્યું તેવું ન હોય તો કાચું અન્ન માગીને પોતાના હાથે રસોઈ કરવી ને ભગવાનને નૈવેદ્ય ધરીને જમવું ॥૧૯૫॥ અને પૂર્વે ઋષભદેવ ભગવાનના પુત્ર જે ભરતજી તે જે તે પૃથ્વીને વિષે જડ બ્રાહ્મણ થકા જેમ વર્તતા હવા તેમજ પરમહંસ એવા જે અમારા સાધુ તેમણે વર્તવું. ॥૧૯૬॥ અને નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી ને એ સાધુ તેમણે તાંબુળ તથા અફીણ તથા તમાકુ ઈત્યાદિકનું જે ભક્ષણ તે જતને કરીને વર્જવું. ॥૧૯૭॥ અને તે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી ને સાધુ તેમણે ગર્ભાધાન આદિક જે સંસ્કાર તેમને વિષે જમવું નહિ તથા એકાદશાહ પર્યંત જે પ્રેતશ્રાદ્ધ તેમને વિષે જમવું નહિ તથા દ્વાદશાહ શ્રાદ્ધને વિષે જમવું નહિ. ॥૧૯૮॥ અને રોગાદિક આપત્કાળ પડ્યા વિના દિવસે સુવું નહિ અને ગ્રામ્યવાર્તા કરવી નહિ ને જાણીને સાંભળવી નહિ ॥૧૯૯॥ અને તે નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી ને સાધુ તેમણે રોગાદિક આપત્કાળ પડ્યા વિના ખાટલા ઉપર સૂવું નહિ, અને સાધુની આગળ તો નિરંતર નિષ્કપટપણે વર્તવું ॥૨૦૦॥ અને તે સાધુ અને બ્રહ્મચારી તેમણે કોઈક કુમતિવાળા દુષ્ટ જન હોય, ને તે પોતાને ગાળ દે અથવા મારે તો તે સહન જ કરવું,

न कर्तव्यो रोगाद्यापदमन्तरा । ग्राम्यवार्ता न कार्या च न श्रव्या बुद्धिपूर्वकम् ॥१९९॥ स्वप्यं न तैश्च खट्वायां विना रोगादिमापदम् । निश्छद्म वर्तितव्यं च साधूनामग्रतः सदा ॥२००॥ गालिदानं ताडनं च कृतं कुमतिभिर्जनैः । क्षन्तव्यमेव सर्वेषां चिन्तनीयं हितं च तैः ॥२०१॥ दूतकर्म न कर्तव्यं पैशुनं चारकर्म च । देहेऽहन्ता च ममता न कार्या स्वजनादिषु ॥२०२॥ इति सङ्क्षेपतो धर्माः सर्वेषां लिखिता मया । साम्प्रदायिकग्रन्थेभ्यो ज्ञेय एषां तु विस्तरः ॥२०३॥ सच्छास्त्राणां समुद्धृत्य सर्वेषां सारमात्मना । पत्रीयं लिखिता नृणामभीष्टफलदायिनी ॥२०४॥ इमामेव ततो नित्यमनुसृत्य ममाश्रितैः । यतात्मभिर्वर्तितव्यं न तु स्वैरं कदाचन ॥२०५॥ वर्तिष्यन्ते य इत्थं हि पुरुषा योषितस्तथा । ते धर्मादिचतुर्वर्गसिद्धिं प्राप्स्यन्ति निश्चितम् ॥२०६॥ नेत्थं य आचरिष्यन्ति ते त्वस्मत्सम्प्रदायतः । बहिर्भूता इति ज्ञेयं स्त्रीपुंसैः साम्प्रदायिकैः ॥२०७॥ शिक्षापत्र्याः प्रतिदिनं पाठोऽस्या मदुपाश्रितैः । कर्तव्योऽनक्षरज्ञैस्तु श्रवणं कार्यमादरात् ॥२०८॥ वक्त्रभावे तु पूजैव कार्याऽस्याः प्रतिवासरम् । मद्रूपमिति मद्वाणी मान्येयं परमादरात् ॥२०९॥ युक्ताय सम्पदा दैव्या दातव्येयं तु पत्रिका । आसुर्या सम्पदाऽऽढ्याय पुंसे देया न कर्हिचित् ॥२१०॥ विक्रमार्कशकस्याब्दे नेत्राष्टवसुभूमिते । वसन्ताद्यदिने शिक्षापत्रीयं लिखिता शुभा ॥२११॥ निजाश्रितानां सकलार्तिहन्ता सधर्मभक्तेरवनं विधाता । दाता सुखानां मनसेप्सितानां तनोतु कृष्णोऽखिलमङ्गलं नः ॥२१२॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे शिक्षापत्रीलेखननिरूपणनामा चतुश्चत्वारिंशोऽध्यायः ॥४४॥

પણ તેને સામી ગાળ ન દેવી ને મારવો નહિ, અને તેનું જેમ હિત થાય તેમજ મનમાં ચિંતવન કરવું, પણ તેનું ભુંડુ થાય એવો તો સંકલ્પ પણ ન કરવો. ॥૨૦૧॥ અને કોઈનું દૂતપણું ન કરવું તથા ચાડિયાપણું ન કરવું ને કોઈના ચારચક્ષુ ન થવું અને દેહને વિષે અહંબુદ્ધિ ન કરવી ને સ્વજનાદિકને વિષે મમતા ન કરવી. (એવી રીતે સાધુના વિશેષ ધર્મ કહ્યાં) ॥૨૦૨॥ અને અમારે આશ્રિત એવા જે સત્સંગી બાઈભાઈ સર્વે તેમના જે સામાન્ય ધર્મ અને વિશેષ ધર્મ તે જે તે સંક્ષેપે કરીને આવી રીતે અમે લખ્યા છે અને આ ધર્મનો જે વિસ્તાર તે તો અમારા સંપ્રદાયના જે ગ્રંથ તે થકી જાણવો. ॥૨૦૩॥ અને સર્વે જે સત્શાસ્ત્ર તેનો જે સાર તેને અમે અમારી બુદ્ધિએ કરીને ઉદ્ધારીને આ શિક્ષાપત્રી જે તે લખી છે તે કેવી છે - તો સર્વે મનુષ્યમાત્રને મનવાંછિત ફળની દેનારી છે ॥૨૦૪॥ એ હેતુ માટે અમારા આશ્રિત જે સર્વે સત્સંગી તેમણે સાવધાનપણે કરીને નિત્યપ્રત્યે આ શિક્ષાપત્રીને અનુસરીને જ વર્તવું. પણ પોતાના મનને જાણે તો ક્યારેય ન વર્તવું ॥૨૦૫॥ અને જે અમારા આશ્રિત પુરુષ ને સ્ત્રીઓ તે જે તે આ શિક્ષાપત્રી પ્રમાણે વર્તશે, તો તે ધર્મ, અર્થ, કામ ને મોક્ષ એ ચાર પુરુષાર્થની સિદ્ધિને નિશ્ચય પામશે. ॥૨૦૬॥ અને જે બાઈ-ભાઈ, આ શિક્ષાપત્રી પ્રમાણે નહિ વર્તે તે તો અમારા સંપ્રદાય થકી બાહેર છે એમ અમારા સંપ્રદાયવાળા સ્ત્રી-પુરુષ તેમણે જાણવું. ॥૨૦૭॥ અને અમારા જે આશ્રિત સત્સંગી તેમણે આ શિક્ષાપત્રીનો નિત્યપ્રત્યે પાઠ કરવો અને જેને ભણતા આવડતું ન હોય તેમણે તો આદર થકી આ શિક્ષાપત્રીનું શ્રવણ કરવું ॥૨૦૮॥ અને આ શિક્ષાપત્રીને વાંચી સંભળાવે એવો કોઈ ન હોય ત્યારે તો નિત્યપ્રત્યે આ શિક્ષાપત્રીની પૂજા કરવી; અને આ જે અમારી વાણી તે અમારું સ્વરૂપ છે. એ રીતે પરમ આદર થકી માનવી. ॥૨૦૯॥ અને આ જે અમારી શિક્ષાપત્રી તે જે તે દૈવીસંપદાએ કરીને યુક્ત એવો જે જન હોય, તેને આપવી અને જે જન આસુરી સંપદાએ કરીને યુક્ત હોય, તેને તો ક્યારેય ન આપવી. ॥૨૧૦॥ સંવત ૧૮૮૨ અઢારસો બ્યાસીનાં મહાસુદી પંચમીને દિવસે આ શિક્ષાપત્રી અમે લખી છે, તે પરમ કલ્યાણકારી છે. ॥૨૧૧॥

निजाश्रितानां सकलार्तिहन्ता सधर्मभक्तेरवनं विधाता । दाता सुखानां मनसेप्सितानां तनोतु कृष्णोऽखिलमंङ्गलं नः ॥ २१२॥

અને પોતાના આશ્રિત જે ભક્તજન તેમની જે સમગ્ર પીડા તેના નાશ કરનારા એવા, ને ધર્મે સહિત જે ભક્તિ તેની રક્ષાના કરનારા એવા, ને પોતાના ભક્તજનને મનવાંછિત સુખના આપનારા એવા, જે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન તે જે તે અમારા સમગ્ર મંગળને વિસ્તારો. ॥૨૧૨॥

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે શિક્ષાપત્રી લેખનનિરૂપણનામા ચતુશ્ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ (૪૪)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

सुव्रत उवाच – **लिखित्वा पत्रिकामित्थं तस्याश्च प्रतिमाष्टकम् । साधुभिः कारयित्वाऽसौ प्रैषयत्ककुभोऽष्ट सः ॥१॥ तत्र तत्र च तां प्राप्य भक्ताः प्रापुर्मुदं पराम् । कृत्वा तत्प्रतिमां सर्वे पृथक्पृथगधारयन् ॥२॥ तदुक्तरीत्या सर्वे च स्वाधिकारानुसारतः। अवर्तन्त च तं भेजुर्जानन्तः कृष्णमेव ते ॥३॥ पत्रिकां प्रेषयित्वाथ भक्तैः कतिपयैर्वृतः । हरिः श्रीनगरं भूयो जगामाऽऽनन्दयन्निजान् ॥४॥ अतर्कितागमात्तस्य नागरा हर्षविह्वलाः । प्रत्युद्गम्य नमस्कृत्य तमानिन्युः पुरं मुदा ॥५॥ नरनारायणं दृष्ट्वा मन्दिरेऽस्यात्मनो हरिः । आवासमकरोद्राजन्! पौराः पर्यचरंश्च तम् ॥६॥ पौरान्भक्तान् स सुखयन्सद्वार्ताभिरनुक्षपम् । श्रीवासुदेवमाहात्म्यं मासं तत्राशृणोत्पुनः ॥७॥ प्रशंसां तस्य बहुधा चकार जनसंसदि । सर्वथाऽस्मन्मतस्येदं मूलमित्येवमीरयन् ॥८॥ सम्भारेणातिमहता पुष्पदोलोत्सवं हरिः । महान्तं तत्र विदधे यथा वृत्तालये पुरा ॥९॥ तत्र देशान्तरेभ्यश्च भक्ता आयन्सहस्रशः । उत्तमाद्या दुर्गपुराद्धरेः सम्बन्धिनस्तथा ॥१०॥ सुखयंस्तान्निजान्भक्तान् पक्षमेकं पुनर्हरिः । तत्रोवास ततस्ते च भक्त्या चक्रुस्तदर्चनम् ॥११॥ वसनैर्विविधैर्नूत्नैरलङ्कारैश्च शोभनैः । चन्दनेन च पुष्पस्रक्शेखराद्यैर्धनेन च ॥१२॥ पूजाप्राप्तं च वस्त्रादि यत्तत्सर्वमपि प्रभुः । ततोऽयोध्याप्रसादाय ददाति स्म जनाधिप! ॥१३॥ चैत्रशुक्लद्वितीयायां तान्स्वदेशगमाय सः । आज्ञाप्य सह पाश्चात्यैः पश्चिमं देशमभ्यगात् ॥१४॥ अष्टम्यामाययौ स्वामी भाल्लदेशे वृतः स्वकैः । काम्यालयाभिधं ग्रामं सुखयन् पथि च स्वकान् ॥१५॥ तत्रत्यैः प्रार्थितो भक्तैः**

અધ્યાય : ૪૫

શ્રીહરિએ ધોલેરા નગરમાં રાધા-મદનમોહનદેવની સ્થાપના કરી તેનું વર્ણન છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા - હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શિક્ષાપત્રી લખીને શિક્ષાપત્રીના લેખક શ્રીહરિએ શિક્ષાપત્રીની આઠ પ્રતો, સાધુઓ સવિત્રાનંદાદિ લેખકો પાસે લખાવીને આઠ દિશાઓમાં રહેલા હરિભક્તો ઉપર મોકલી. (૧) તે તે દેશોમાં રહેલા ભક્તો શિક્ષાપત્રી પામીને અત્યંત આનંદ પામ્યા. સર્વે ભક્તો જુદી જુદી તેની પુસ્તિકાઓ લખાવીને પોતપોતાની સમીપે રાખતા હતા. (૨) સર્વે તે ભક્તો શિક્ષાપત્રીમાં કહ્યા પ્રમાણે પોતાના અધિકારને અનુસારે વર્તતા હતા અને શ્રીહરિને જ કૃષ્ણ જાણતા સતા ભજતા હતા. (૩) શ્રી હરિ પત્રિકાની આઠ પ્રતો મોકલાવીને પછી કેટલાક ભક્તોથી વીંટાયેલા, પોતાના ભક્તજનોને આનંદ ઉપજાવવા માટે ફરીથી **શ્રીનગરમાં** ગયા. (૪) શ્રીહરિને એકદમ આવેલા જાણીને આનંદથી ઉતાવળા શ્રીનગરના નિવાસી ભક્તો શ્રીહરિની સન્મુખ જઈને શ્રીહરિને નમસ્કાર કરી હર્ષપૂર્વક નગરમાં લાવ્યા. (૫) હે રાજન્ ! શ્રીહરિએ નરનારાયણનાં દર્શન કરીને નરનારાયણના મંદિરમાં પોતાનો નિવાસ કર્યો. અને પુરના ભક્તજનો શ્રીહરિની સેવા કરતા હતા. (૬) શ્રીહરિ પુરના ભક્તોને સુંદર ધર્મનો બોધ આપનારી વાર્તાઓથી સુખી કરતા સતા શ્રીનગરમાં દરેક રાત્રિમાં ફરીથી પણ **એક માસ સુધી શ્રીવાસુદેવ માહાત્મ્ય સાંભળતા હતા.** (૭) 'આ વાસુદેવ માહાત્મ્ય અમારા મતનું સર્વ પ્રકારે મૂળ છે.' આ પ્રમાણે બોલતા શ્રીહરિ પોતાના સમગ્ર ભક્તજનોની સભામાં શ્રીવાસુદેવ માહાત્મ્યની ઘણા પ્રકારે પ્રશંસા કરતા હતા. (૮) શ્રીહરિએ શ્રીનગરમાં પહેલાં વૃત્તાલયમાં જેમ તેમ અતિ મહાસામગ્રીથી મોટો **પુષ્પદોલોત્સવ** કર્યો. (૯) આ ઉત્સવમાં દેશાન્તરોથી હજારોહજાર ભક્તો આવ્યા. ઉત્તમ નામના ગઢપુરના રાજા વગેરે તથા શ્રીહરિના સંબંધી રામપ્રતાપાદિ દુર્ગપુરથી ત્યાં આવ્યા. ભગવાનની આજ્ઞાથી દેશાન્તરથી મુક્તાનંદાદિ મુનિઓ પણ આવ્યા. એમ જાણવું. (૧૦) શ્રીહરિ દેશાન્તરથી આવેલ પોતાના ભક્તોને સુખ આપતાં શ્રીનગરમાં ફરી પંદર દિવસ રહ્યા અને ભક્તોએ ભક્તિપૂર્વક શ્રીહરિનું **મહાપૂજન** કર્યું. (૧૧) નવીન નાના પ્રકારનાં અમૂલ્ય વસ્ત્રો, સુંદર અલંકારો, ચંદન, પુષ્પોની માળાઓ, તોરાઓ અને ધન વગેરેથી પૂજન કર્યું. (૧૨) હે નરાધિપ ! પછી શ્રીહરિએ પોતાના ભક્તોએ કરેલી પૂજામાં જે પ્રાપ્ત થયેલાં વસ્ત્રો તથા આભૂષણો તે સર્વે પણ અયોધ્યાપ્રસાદ નામના પોતાના પુત્રને આપ્યાં. (૧૩) શ્રીહરિએ ચૈત્ર સુદી બીજને દિવસે દેશાંતરથી આવેલા ભક્તજનોને પોતપોતાના દેશમાં જવાની આજ્ઞા આપીને પશ્ચિમ દેશના નિવાસી ભક્તો સાથે **પશ્ચિમ દેશ પ્રત્યે** ગમન કર્યું. (૧૪) પોતાના ભક્તોથી વીંટાયેલા શ્રીહરિ માર્ગમાં પોતાના ભક્તોને દર્શન આપતા ચૈત્ર સુદી અષ્ટમી તિથિમાં ભાલ દેશમાં **કમીયાળા ગામમાં** આવ્યા.(૧૫) હે નૃપતે ! સાધુજનોની

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

सत्सेवोत्सुकमानसैः । तेभ्यस्तुष्टो हरिस्तत्र न्यवसन्नृपते! सुखम् ॥१६॥ ग्राम्या भक्ता यथार्हं च सर्वांस्तान्संन्यवासयन् । आतिथ्यं च हरेश्चक्रुः सानुगस्य यथोचितम् ॥१७॥ शशिवर्णो हठी वाहः क्षेमराजावरादयः । नराश्च जिजिवाद्यास्तं योषाः पर्यचरन्मुदा ॥१८॥ हरिस्तत्र द्वितीयेऽह्नि रामजन्ममहोत्सवम् । चकार तत्र तद्देशभक्ता आयुः सहस्रशः ॥१९॥ उपचारैर्बहुविधैः पुपूजुस्ते हरिं मुदा । स तत्र पौर्णमास्यन्तमुवासाभ्यर्थितो निजैः ॥२०॥ तं प्रार्थयत्प्रतिपदि व्रजन्तं पुञ्जजिन्नृपः । स्वामिन्! धौरेयनगरे जातप्रायं हि मन्दिरम् ॥२१॥ तत्र कृष्णप्रतिष्ठां त्वमागत्य कुरु साम्प्रतम् । शेषं मन्दिरकार्यं तु करिष्यामो वयं ततः॥२२॥ इत्युक्तो भगवांस्तेन तथेत्युक्त्वा च तत्पुरम् । ययौ सङ्गव एवासौ प्राप तच्च सहानुगैः ॥२३॥ पुञ्जजिद्वासयामास संस्कृते स्वगृहे तु तम् । यथार्हमन्यांश्चान्यत्र तदातिथ्यं ततोऽकरोत् ॥२४॥ विलोक्य मन्दिरं स्वामी जातकल्पं ततो द्विजान्। ज्योतिर्विदः समाहूय मुहूर्तं पृच्छति स्म च ॥२५॥ वैशाखे शुक्लपक्षे च जयायां भृगुवासरे । मुहूर्तोऽस्ति शुभो विष्णोः स्थापनस्येति तेऽब्रुवन् ॥२६॥ दूरे मुहूर्त इत्येव गन्तुकामं ततो हरिम् । प्रणम्य सम्प्रार्थ्य नृपो वासयामास तत्र तम् ॥२७॥ भक्तवश्यः स च सुखं तत्रोवास महीपते! । स्वकीयान्सुखयन्भक्तान्सद्वार्ता-भिर्दिनेदिने ॥२८॥ भाल्लदेशस्थभक्तानामुत्सवोऽभून्महांस्ततः । आजग्मुः प्रतिजग्मुश्च तत्र ते यूथशोऽन्वहम् ॥२९॥ त्रयोदश्यां यथाशास्त्रं कृष्णं मदनमोहनम् । राधया सहितं तत्र हरिस्स्थापयत्ततः ॥३०॥ पूजोत्सवो महानासीद्वाद्यघोषोपलक्षितः । विप्रांश्च भोजयामास हरिस्तत्र सहस्रशः ॥३१॥ तेभ्यश्च दक्षिणां प्रादाद्वासांसि च महामनाः । नरसिंहोत्सवं चक्रे द्वितीयेऽह्नि च

સેવામાં ઉત્સાહિત મનવાળા કમીયાળા ગામના ભક્તોએ પ્રાર્થના કરેલા શ્રીહરિએ તે ભક્તો ઉપર પ્રસન્ન થઈને ત્યાં સુખપૂર્વક નિવાસ કર્યો. (૧૬) ગામના ભક્તો શ્રીહરિના અનુયાયી સર્વેને યથાયોગ્ય નિવાસ કરાવતા હતા. મુનિ વગેરે અનુયાયી સહિત શ્રીહરિનું આતિથ્ય યથાયોગ્ય કરતા હતા. (૧૭) તે ભક્તોનાં નામ : શશીવર્ણ નામના ભક્ત, હઠી, વાહાભાઈ તથા ક્ષેમરાજ અને અવર આદિક પુરુષો અને જીજીબા આદિક સ્ત્રીઓ અધિકાર પ્રમાણે પરાભક્તિથી સેવા કરતા હતા. (૧૮) તે થકી બીજે દિવસે કમીયાળા ગામમાં શ્રીહરિએ **રામનો જન્મોત્સવ** કર્યો. તે ઉત્સવમાં હજારોહજાર ભાલદેશના જનો આવ્યા. (૧૯) તે ભક્તોએ ઘણા પ્રકારના ઉપચારોથી શ્રીહરિની પૂજા કરી. શ્રીહરિએ પોતાના ભક્તોએ પ્રાર્થના કરાયેલા સતા ત્યાં ચૈત્ર સુદી પૂર્ણિમા સુધી નિવાસ કર્યો. (૨૦) ચૈત્ર વદી પડવાને દિવસે દુર્ગપત્તન પ્રત્યે ચાલતા શ્રીહરિને ધોલેરાના અધિપતિએ પ્રાર્થના કરી, હે સ્વામિન્ ! ધોલેરા નગરમાં મંદિર ઘણું કરીને સંપૂર્ણ વર્તે છે જ. (૨૧) હે ભગવન્ ! તમો આવીને મંદિરમાં હાલમાં જ શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિષ્ઠા કરો. પછી પ્રતિષ્ઠા બાદ મંદિરનું કાર્ય જેટલું બાકી રહે છે તેને થોડા સમયમાં જ પૂર્ણ કરાવીશું. (૨૨) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે પુંજાજી રાજાએ કહેલા ભગવાન શ્રીહરિ 'એ પ્રમાણે કરીશું' એમ કહીને તેમના પુર (ધોલેરા) તરફ ચાલ્યા. પોતાના અનુયાયીઓની સાથે શ્રીહરિ પ્રાતઃકાળમાં જ **ધોલેરા નગરમાં** આવ્યા. (૨૩) પુંજાજી રાજાએ નવીન ઉલ્લોચ વગેરે બાંધીને શ્રીહરિના નિવાસ યોગ્ય કરેલા પોતાના ગૃહમાં જ શ્રીહરિને નિવાસ કરાવ્યો. ને બીજા અનુયાયીઓને મુનિજનો વગેરેને યથાયોગ્ય બીજા ભવનોમાં ઉતારો કરાવ્યો. પછી અનુયાયીઓ સહિત શ્રીહરિનો આતિથ્યસત્કાર કર્યો. (૨૪) પછી શ્રીહરિએ લગારેક અધૂરું મંદિર જોઈને જ્યોતિષી બ્રાહ્મણોને બોલાવડાવીને શ્રીકૃષ્ણની **પ્રતિષ્ઠાનું મુહૂર્ત** પૂછ્યું. (૨૫) શ્રીહરિએ પ્રતિષ્ઠામુહૂર્ત પૂછેલા બ્રાહ્મણો વૈશાખ સુદી ત્રયોદશી ભૃગુવાસરે (શુક્રવારે) વિષ્ણુના સ્થાપનનું શુભ મુહૂર્ત છે આ પ્રમાણે શ્રીહરિને કહેતા હતા. (૨૬) પછી મુહૂર્ત દૂર છે માટે જ જવાની ઈચ્છાવાળા શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને પુંજાજી રાજાએ શ્રીહરિને ધોલેરા પુરમાં નિવાસ કરાવ્યો. (૨૭) હે મહીપતે ! પોતાના ભક્તોને વશવર્તી શ્રીહરિ દરરોજ સારી વાર્તાઓથી પોતાના ભક્તોને (પુંજાજી, નારાયણ, ભોજ, મૌન, વૃદ્ધ, રત્ન, જીવન, ક્ષેમ, વનમાળી વગેરે હરિજનો અને અદ્ભુતાનંદ, આત્માનંદ, નિષ્કુળાનંદ આદિક સાધુઓને) આનંદ આપતા થકા ત્યાં સુખેથી રહ્યા. (૨૮) પછી ભાલદેશના ભક્તો દરરોજ ધોલેરામાં આવતા હતા અને જતા હતા. તે ભક્તોને મહાન ઉત્સવ થયો. (૨૯) પછી શ્રીહરિએ **સંવત્ ૧૮૮૨ના વૈશાખ સુદી તેરશને દિવસે** મંદિરમાં **રાધાએ સહિત મદનમોહન** નામવાળા કૃષ્ણની શાસ્ત્ર પ્રમાણે સ્થાપના કરી. (૩૦) તે સમયે નાના પ્રકારનાં વાજિંત્રોના ધ્વનિપૂર્વક અતિશય પૂજાનો ઉત્સવ થયો અને શ્રીહરિએ હજારોહજાર બ્રાહ્મણોને જમાડ્યા. (૩૧) અતિ ઉદાર મનવાળા શ્રીહરિએ તેઓને દક્ષિણા અને વસ્ત્રો આપ્યાં અને બીજે દિવસે (વૈશાખ સુદી ચૌદશને દિવસે) નૃસિંહજીનો પણ **ઉત્સવ** ધોલેરાપુરમાં

तत्र सः ॥३२॥ कृत्वा भुक्तिं पौर्णमास्यां सानुगो निरगात्ततः । अपराह्ने प्रतिपदि दुर्गपत्तनमाप सः ॥३३॥ आनन्द आसीच्च महांस्तदानीं तं पश्यतः पौरजनस्य भूप! । हरिर्निजावासमुपेत्य तत्र सुखं न्यवात्सीत्सुखरूपमूर्तिः ॥३४॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे धौरेयपुरे श्रीराधाकृष्णस्थापनादिनिरूपणनामा पञ्चचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४५॥

सुव्रत उवाच - **अथ तं सुखमासीनं पञ्चम्यां भोजनोत्तरम् । पुत्रावुपेत्य नत्वा च तत्समीपे निषेदतुः ॥१॥ आशीर्भिरभिनन्द्याथ तावुवाच हरिर्नृप! । प्रष्टव्यं यदि किञ्चिद्वां भवेत्तर्ह्यद्य पृच्छतम् ॥२॥ इत्युक्तौ तेन तौ हृष्टौ तं पप्रच्छतुरीश्वर! । शिष्या मुमुक्षवः कार्या इत्याज्ञा तेऽस्ति नौ प्रभो! ॥३॥ इच्छावः श्रोतुमखिलं त्वत्तो दीक्षाविधिं ततः । तं नौ ब्रूहि यथावत्त्वं शिष्यान् कुर्याव नूंस्ततः ॥४॥** सुव्रत उवाच - **इति पृष्टो विनीताभ्यां पुत्राभ्यां भगवान् हरिः । कृष्णं गुरुं च संस्मृत्य भूपते! प्रत्युवाच तौ ॥५॥** श्रीनारायणमुनिरुवाच-**धाम्नि स्वीयेऽक्षराख्ये विलसति भगवांस्तत्पुमांसं च मायां सत्यज्ञानादिभिर्यः प्रकृतिपुरुषजं शक्तिभिर्व्याप्य विश्वम् । तेजोभिः शक्तिभिः स्वैरनल इव जगद्व्याप्य लोके पृथक् स्वे वार्भिः पाशीव चास्ते भुवि धृतनृतनुः श्रेयसे सोऽस्तु कृष्णः ॥६॥ श्रीमच्छारदपूर्णचन्द्रवदनः पद्मच्छदाभेक्षणो**

કર્યો. (૩૨) તે થકી બીજે દિવસે પૂર્ણિમાએ શ્રીહરિ ભોજન કરીને અનુયાયીજનો સાથે ધોલેરાથી નીકળીને પ્રતિપદાએ દિવસના ચોથા પ્રહરમાં **દુર્ગપુરમાં** પહોંચ્યા. (૩૩)

હે રાજન્ ! તે સમયે પધારેલા ભગવાનનાં દર્શન થવાથી પુરનાં જનોને મહા આનંદ થયો. આનંદમય દિવ્યમૂર્તિ ભગવાન શ્રીહરિએ ભક્તોને આનંદ આપતા થકા પોતાના ઉતારામાં જઈને ત્યાં સુખેથી નિવાસ કર્યો. (૩૪)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ધૌરેયપુરે શ્રીરાધાકૃષ્ણસ્થાપનાદિનિરૂપણનામા પંચચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ (૪૫)

અધ્યાય : ૪૬

પોતાના ભક્તોનું હિત ઈચ્છતા શ્રીહરિએ પોતાના પુત્રોને આઠ અધ્યાયોથી દીક્ષાવિધિ કહેલો છે. આ અધ્યાયમાં સામાન્યદીક્ષાનો વિધિ યથાવિધિ નિરૂપણ કરેલો છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા, હે રાજન્ ! પછી વૈશાખ વદી પાંચમને દિવસે ભોજન કર્યા પછી સુખેથી બેઠેલા શ્રીહરિની પાસે જઈને અયોધ્યાપ્રસાદજી અને રઘુવીરજી નમસ્કાર કરીને શ્રીહરિની સમીપમાં બેઠા. (૧) હે નૃપ ! પછી શ્રીહરિ બંને પુત્રોને આશીર્વાદના વચનોથી સંભાવના કરીને બોલ્યા, હે પુત્રો ! જો તમારા બંનેને કંઈ પૂછવું હોય તો આજે પૂછો. (૨)

બંને આચાર્યશ્રીઓનો દીક્ષા સંબંધી પ્રશ્ન :- હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલા બન્ને પુત્રો પ્રસન્ન થઈને શ્રીહરિને પૂછતા હતા. હે ઈશ્વર ! હે પ્રભો ! મુમુક્ષુજનોને શિષ્ય કરવા આ તમારી આજ્ઞા અમને બંનેને છે. (૩) માટે તમારાથી દીક્ષાવિધિ સાંભળવા ઈચ્છીએ છીએ. તે **દીક્ષાવિધિ** સમગ્ર જેમ હોય તેમ યથાર્થપણે તમો કહો. પછી અમો તમે બતાવેલા તે માર્ગને અનુસરીને શિષ્યોને દીક્ષિત કરીશું. (૪) હે ભૂપતે ! આ પ્રકારે પુત્રોએ સવિનય પૂછેલા ભગવાન **શ્રીહરિ** ઈષ્ટદેવપણે માનેલા શ્રીકૃષ્ણનું અને ગુરુપણે માનેલા શ્રી રામાનંદ મુનિનું સ્મરણ કરીને **તેમના પ્રતિ બોલ્યાઃ** (પોતે શ્રીપુરુષોત્તમ છે તો પણ જે પોતાના ઈષ્ટદેવ અને ગુરુના ધ્યાનનું આચરણ કરે છે તે તો મનુષ્યનાટ્યને અનુસરી પોતાના ભક્તોના શિક્ષણ માટે અને શિષ્ટાચારનું પાલન કરવા માટે છે એમ જાણવું.) (૫)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જે પોતે પોતાના અક્ષરધામમાં વિરાજે છે. અગ્નિ જેમ પોતાના પ્રકાશરૂપ શક્તિઓથી જગતમાં વ્યાપીને પોતાના રૂપથી અગ્નિલોકમાં જુદા રહે છે. અને વરુણ જેમ પોતાની જળરૂપ શક્તિથી જગતમાં વ્યાપીને પોતાના રૂપથી વરુણ લોકમાં રહે છે એમ જ ભગવાન પૃથ્વીમાં મનુષ્યોના શ્રેયને માટે મનુષ્યદેહ ધારીને રહે છે તે શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ સર્વેના શ્રેય માટે થાઓ. (૬) અતિશય શોભાયુક્ત શરદઋતુના પૂર્ણચંદ્રમાના સમાન મુખારવિંદવાળા, કમળના પત્રોની

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

द्योतद्गौरवपुर्विशाल-हृदयश्चाजानुबाहुद्वयः । कारुण्यार्द्रतनुः सिताम्बरधरो दोष्णा च पद्मं दधद्रामानन्दमुनिः करोतु भविकं भुव्युद्धवः सद्गुरुः ॥७॥ सभक्तिधर्मावनतत्परेण सुतौ! स्वसौख्यावहचेष्टितेन । तेनैव मह्यं गदितं युवाभ्यां दीक्षाविधिं भागवतं वदामि ॥८॥ आचार्यैरौद्धवाध्वस्थैर्दीक्षा भागवती यथा । सामान्या सविशेषा च पुम्भ्यो देयोच्यते तथा ॥९॥ दीप्तं ज्ञानं प्रदद्याच्च क्षयं कुर्यात्तथैनसाम् । तस्माद्दीक्षेति सम्प्रोक्ता देशिकैस्तन्त्रवेदिभिः ॥१०॥ श्रीकृष्णो वासुदेवो वै गोलोकाधिपतिः स्वयम् । उपास्या देवता ह्यस्यां दीक्षायां भवति प्रभुः ॥११॥ स्वोपास्यदेवसम्बन्धाद्दीक्षानामोच्यते यतः । औद्धवे सम्प्रदाये तद्वासुदेवीति सोच्यते ॥१२॥ द्विविधा सा तु विज्ञेया मुमुक्षूणां हितावहा । सामान्या महती चेति दीक्षा भवविमोचनी ॥१३॥ तत्राद्यां प्राप्नुयुर्ये ते प्रोक्ताः सत्सङ्गिसंज्ञकाः । अन्ये त्वात्मनिवेद्याख्यास्तत्राद्यादौ निरूप्यते ॥१४॥ क्षणिकत्वात्स्वदेहस्य वैषम्याद्देशकालयोः । तथाधिकारभेदाच्च दीक्षा साधारणोदिता ॥१५॥ नास्ति कालस्य नियमो न देशनियमस्तथा । सामान्यायां हि दीक्षायां न जातिनियमोऽपि च ॥१६॥ उत्पन्नः स्यान्मुमुक्षाया अङ्कुरो यस्य चेतसि । सच्छास्त्राद्वा सतां सङ्गात्सोऽधिकार्यत्र मानवः ॥१७॥ न तिथिर्न व्रतं नार्चा नोपवासादिका क्रिया । दुर्लभे सद्गुरूणां हि सकृत्सङ्ग उपस्थिते ॥१८॥ सदसद्व्यक्तिविच्छ्राद्धः स्वश्रेयःसाधनोद्यतः । सच्छास्त्रेषु सुशीलेषु सत्सु च प्रीतिमान्सुधीः

કાંતિ સમાન કાંતિવાળાં નેત્રો જેમના છે એવા, પ્રકાશમાન ગૌર શરીરવાળા, જેમનું હૃદય વિશાળ છે, જાનુપર્યંત લાંબા બંને હાથવાળા, કરુણાથી વ્યાપ્ત શરીરવાળા, શ્વેત વસ્ત્રોને હંમેશાં ધારણ કરનારા, જમણા હાથથી કમળને ધારણ કરનારા, પૃથ્વીમાં પોતે ઉદ્ધવના અવતાર સદ્‌ગુરુ રામાનંદ મુનિ મંગળ કરો. (૭) હે પુત્રો ! ભક્તિએ સહિત ધર્મનું રક્ષણ-પરાયણ, સ્વાશ્રિત જનોને સુખ કરનારાં ચરિત્રોવાળા શ્રીરામાનંદ મુનિએ જ મને પોતાના પદ ઉપર સ્થાપના કર્યા પછી કહેલો ભગવાન સંબંધી દીક્ષાવિધિ તે તમોને કહું છું. (૮) ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં રહેલા આચાર્યોએ સામાન્ય અને વિશેષે સહિત ભાગવતી મહાદીક્ષા પુરુષોને જે પ્રકારે આપવી તે પ્રમાણે કહું છું. (૯)

દીક્ષા શબ્દનો અર્થ :- અતિશય પ્રકાશમાન જ્ઞાન-આત્માપરમાત્માદિનું યથાર્થ જ્ઞાન સારી રીતે ઉત્પન્ન કરે તથા પાપોનો મૂળે સહિત નાશ કરે માટે પંચરાત્ર તંત્રને જાણનારા આચાર્યોએ દીક્ષા કહેલી છે. (૧૦)

દીક્ષામાં ઉપાસ્ય ઈષ્ટદેવ :- અક્ષરધામાધિપતિ પ્રભુ પોતે શ્રીકૃષ્ણ વાસુદેવ આ દીક્ષામાં ઉપાસ્ય છે. (૧૧) જે માટે પોતાના ઉપાસ્ય દેવના સંબંધથી દીક્ષા-નામ કહેવાય છે. માટે ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં તે દીક્ષા 'વાસુદેવી' આ પ્રકારની સંજ્ઞાથી (અને 'ભાગવતી' આ સંજ્ઞાથી પણ) કહેવાય છે. (૧૨)

મુમુક્ષુઓને સંસારથી મુકાવનારી માટે જ હિતકારી દીક્ષા સામાન્ય અને મહાદીક્ષા આ બે પ્રકારની છે. (૧૩) બે પ્રકારની દીક્ષામાં પ્રથમ સામાન્ય દીક્ષા જે પુરુષો પામે છે તે **સત્સંગી** સંજ્ઞાવાળા કહેવાય છે અને બીજા બીજી મહાદીક્ષાવાળા **આત્મનિવેદી** નામથી કહેલા છે. તે બે પ્રકારની દીક્ષામાં પ્રથમ **સામાન્ય દીક્ષા** નિરૂપણ કરીએ છીએ. (૧૪) પોતાના દેહની ક્ષણભંગુરતા હોવાથી દેશકાળનું વિષમપણું તથા અધિકારભેદથી સામાન્ય દીક્ષા કહી છે. (૧૫)

સામાન્ય દીક્ષામાં અધિકારી :- સામાન્ય દીક્ષામાં એકાદશી વગેરે કાલનિયમ નથી તથા શુભ દેશાદિનો નિયમ પણ નથી. (૧૬) જે મનુષ્યના મનમાં સત્શાસ્ત્રના શ્રવણ-પઠનથી અથવા સત્પુરુષના પ્રસંગથી **મુક્તિની ઈચ્છા**નો ઉદય થાય તે મનુષ્ય સામાન્ય દીક્ષાનો અધિકારી છે. (૧૭) સદ્‌ગુરુનો સોએ સો સાધનોથી પણ દુષ્પ્રાપ્ય સમાગમ એક વાર ઉપસ્થિત થાય ત્યારે દીક્ષાગ્રહણમાં તિથિનો શુભાશુભ વિચાર કરવો નહિ. દીક્ષાની યોગ્યતા માટે કૃચ્છ્રાદિવ્રતાચરણનો વિચાર કરવો નહિ. દીક્ષા ગ્રહણ કરવા નિમિત્તે પોતાના ઈષ્ટદેવની પૂજાની આવશ્યક્તા પણ નથી. પૂર્ણ દિવસે ઉપવાસ વગેરે ક્રિયાની અપેક્ષાનો સામાન્ય દીક્ષા ગ્રહણમાં નિયમ નથી. જ્યારે **સદ્‌ગુરુની પ્રાપ્તિ** થાય તે જ સામાન્ય દીક્ષાનો ગ્રહણ સમય છે. (૧૮)

મુમુક્ષુ શિષ્યના લક્ષણો :- સત્ અને અસત્ વ્યક્તિને જાણનારો, નિયમાદિ આચરણમાં શ્રદ્ધાવાળો, પોતાના શ્રેયના સાધનમાં ઉદ્યમવાળો, સત્શાસ્ત્રો તથા સદ્‌વ્રતોમાં નિષ્ઠાવાળો, સંતોમાં પ્રીતિવાળો, સુબુદ્ધિમાન, (૧૯) આસ્તિક,

।।१९।। आस्तिको धर्मनिष्ठश्च यमाद्भीतश्च संसृतेः । समाश्रयेद्गुरुं भक्त्या धर्मवंशसमुद्भवम् ।।२०।। स्वासन्नसम्बन्धभिन्नस्त्रीभाषास्पर्शवर्जितम् । स्वीयेतरासु च स्त्रीषु मातृस्वसृसुताधियम् ।।२१।। स्वधर्मनियमैर्जुष्टं स्थितमुद्धववर्त्मनि । हरेर्भक्तं च तस्याग्र उपविष्टं कृताह्निकम् ।।२२।। संपन्नोऽपि गुणैः सर्वैर्धर्मवंश्यो न चेत्तु यः । स गुरुर्नैव कर्तव्यः संसृतेर्मुक्तिमिच्छता ।।२३।। स्नातो धौताम्बरधरः कृतपौर्वाह्निकक्रियः । फलं करे गृहीत्वैव मुमुक्षुस्तमुपाव्रजेत् ।।२४।। निधायाग्रे फलं तस्य प्रणम्य प्राञ्जलिर्वदेत् । भगवन्पाहि मां भीतं संसृतेस्त्वामुपागतम् ।।२५।। इत्थं प्रपन्नाय गुरुस्तस्मा अभयमादितः । दत्त्वा ततश्च सामान्यां सद्यो दीक्षां ददीत सः ।।२६।। कालमायापापकर्मयमदूतभयादहम् । श्रीकृष्णदेवं शरणं प्रपन्नोऽस्मि स पातु माम् ।।२७।। सङ्कल्पं कारयित्वेत्थं श्रीकृष्णस्य प्रसादिना । सकेसरादिगन्धेन स गोपीचन्दनेन वा ।।२८।। कारयित्वोर्ध्वपुण्ड्रं च सम्प्रदायानुसारतः । हर्यङ्घ्रिस्पर्शिते दद्यात्तस्मै तुलसिकास्रजौ ।।२९।। बध्नीयात्कण्ठदेशे ते माले शिष्यस्ततो गुरुः । अष्टाक्षरं कृष्णमन्त्रं श्रवणे त्रिरुपादिशेत् ।।३०।। गुणाक्षरं ततो मन्त्रं जप्तुं सर्वत्र सर्वदा । उपादिशेद्गुरुस्तस्मै पापजालनिकृन्तनम् ।।३१।। दक्षकर्णे द्विजातीनामुपदेश्यो मनुर्मतः । तथा तुरीयवर्णानां वामकर्णे च दूरतः ।।३२।। ततो वदेच्च माहात्म्यं शिष्यं कृष्णस्य देशिकः । शिष्य! त्वं वासुदेवस्य भक्तो जातोऽसि साम्प्रतम् ।।३३।। स हि नारायणः स्वामी धाम्नः स्वादक्षरात्परात् । आविर्बभूव भूलोके न्राकृतिः श्रेयसे नृणाम् ।।३४।।

સ્વધર્મમાં નિષ્ઠાવાળો, પોતાના કર્મને અનુસારે યમે જમપુરીમાં અપાતા નરકના ભોગથી અને જન્મમરણરૂપ સંસારથી ભય પામેલો શિષ્ય ધર્મવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા ગુરુનો ભક્તિપૂર્વક આશ્રય કરે. (૨૦) **ધર્મવંશી ગુરુનું લક્ષણ કહે છે :** પોતાના સમીપ સંબંધ વિનાની સ્ત્રીઓની સાથે સંભાષણ તથા સ્પર્શથી રહિત એવા, પોતાની પત્નીથી ભિન્ન સર્વ સ્ત્રીઓમાં માતા-બહેન-પુત્રીની બુદ્ધિ જેને છે એવા; (૨૧) પોતાના વર્ણાશ્રમને યોગ્ય ધર્મના નિયમોથી યુક્ત, ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં રહેલા, શ્રીહરિના ભક્ત, આહ્નિક વિધિ જેમણે કરેલો છે અને શ્રીહરિની આગળ બેઠેલા એવા ગુરુ = આચાર્યને શરણે જાય. (૨૨) જે ગુરુ એ રીતે કહેલા સર્વ સદ્‌ગુણ-સંપન્ન હોય પણ જો ધર્મવંશના ન હોય તો તે મુમુક્ષુએ આશ્રયણીય ગુરુપદને લાયક નથી. (૨૩) **સામાન્ય દીક્ષાગ્રહણ અને આપવાનો પ્રકાર કહે છે.** શુદ્ધ જળમાં સ્નાન કરેલો, ધોયેલા વસ્ત્રને ધારણ કરનારો, કરી છે પૂર્વ આહ્નિક ક્રિયા જેણે એવો મુમુક્ષુ શિષ્ય, હાથમાં ફળ ગ્રહણ કરીને જ ધર્મવંશના ગુરુને શરણે જાય. (૨૪) ગુરુની આગળ ફળને મૂકીને પ્રણામ કરી બંને હાથ જોડીને શિષ્ય ગુરુ પ્રત્યે બોલે, હે ભગવન્ ! હું સંસારથી બીક પામેલો માટે તમારે શરણે આવેલો છું. મારું રક્ષણ કરો. (૨૫) આ પ્રકારે પોતાને શરણે આવેલા શિષ્યને ગુરુ પ્રથમથી અભય આપીને તમો બીક રાખશો નહિ. શ્રીકૃષ્ણ તમારું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરશે એવું અભયદાન આપીને પછી સામાન્ય દીક્ષા તત્કાળ જ આપે. (૨૬)

પ્રથમ શિષ્યના જમણા હાથમાં જળ ધારણ કરાવીને શિષ્યને શ્રીકૃષ્ણશરણની પ્રાપ્તિનો સંકલ્પ-મંત્રના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી શિષ્ય નિમિત્તે ગુરુને બોલવા યોગ્ય **મંત્ર કહે છે** : કાળ, માયા, પાપકર્મ વગેરે સંકલ્પમંત્ર શિષ્ય પાસે બોલાવીને શ્રીકૃષ્ણની શરણપ્રાપ્તિનો સંકલ્પ કરાવે. આ **શરણ-મંત્ર**નો અર્થ, 'કાળ-માયા અને પાપકર્મ તથા યમદૂતના ભયથી હું પરાત્પર શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને શરણે આવેલો છું. તે પરમાત્મા મારું રક્ષણ કરો'. (૨૭) આ પ્રકારે સંકલ્પ કરાવીને ગુરુએ શ્રીકૃષ્ણની પૂજાથી બાકી રહેલા કેસરે સહિત ઘસેલા ચંદનથી અથવા ગોપીચંદનથી સંપ્રદાયને અનુસરીને ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરાવીને (કુંકુમના ચાંલ્લા સહિત લલાટ, બંને હાથ અને હૃદય આ ચારે ઠેકાણે ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરાવીને) હરિના ચરણકમળને સ્પર્શ કરાવેલી તુલસીની બેવડી કંઠી શિષ્યને આપવી. (૨૮-૨૯) પછી શિષ્ય ગુરુએ આપેલી તુલસીની બેવડી કંઠી પોતાના કંઠમાં બાંધે, પછી ગુરુ **અષ્ટાક્ષર** શ્રીકૃષ્ણનો **મંત્ર** શિષ્યના જમણા કાનમાં ત્રણ વાર ઉપદેશ કરે. (૩૦) પછી જે કોઈ સ્થાનમાં અને સર્વ કાળમાં જપવા માટે પાપસમુદાય જેનાથી નાશ પામે છે તે છ અક્ષરોનો **સ્વામિનારાયણ** આ પ્રસિદ્ધ **નામમંત્ર** ગુરુ શિષ્યને આપે. (૩૧) બ્રાહ્મણાદિ ત્રણ વર્ણોને જમણા કાનમાં મંત્ર દૂરથી (સ્પર્શ કર્યા વગર) ઉપદેશ કરવા યોગ્ય માનેલો છે તથા ચોથો વર્ણ જે શૂદ્રોને ડાબા કાનમાં મંત્ર દૂરથી આપવા યોગ્ય માનેલો છે. (૩૨) પછી ગુરુ કૃષ્ણનું **માહાત્મ્ય** શિષ્યને કહે : હે શિષ્ય ! હાલમાં તમો વાસુદેવ-શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ભક્ત થયા છો. (૩૩) સ્વામી પુરુષોત્તમ શ્રી વાસુદેવ પૃથ્વીલોકમાં મનુષ્યોનાં કલ્યાણ માટે અક્ષરબ્રહ્મ નામના સર્વોત્કૃષ્ટ પોતાના ધામથી મનુષ્યાકાર નારાયણ મુનિની સંજ્ઞાવાળા પ્રગટ થયા. (૩૪)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

रक्षार्थं च स्वाश्रययोर्दुष्टेभ्यो भक्तिधर्मयोः । जातस्य तस्य कारुण्यं को वा वक्तुं क्षमो भवेत् ॥३५॥ द्वेषाच्चिन्तयतोऽपि स्वं सुरामांसाशिनोऽसुरान् । निन्ये स्वकीयं धामैव कारुण्येनाततायिनः ॥३६॥ स्मरतां वैरभावेन स्वमित्थं द्विषतामपि । गुणग्राही स भगवान् नागृह्णादगुणान् हृदि ॥३७॥ यद्येवं तर्हि भक्त्या ये भजेयुः स्वमनन्यया । तेभ्यः प्रसन्नः करुणः स स्यात्किं वाच्यमत्र तु ॥३८॥ सर्वेषां हितकर्तारं तमद्य स्वामिनं भवान् । प्राप्तोऽस्ति शरणं तेन मुक्तः संसृतिबन्धनात् ॥३९॥ श्रीकृष्णमेव शरणं यः प्रपद्येत स ध्रुवम् । मायाया मुच्यते नान्यस्तस्यैवात्र वचः शृणु ॥४०॥ दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया । मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते ॥४१॥ तस्मात्त्वं सर्वभावेन धर्मान्स्वविहिताञ्छ्रयन् । भजेथाः श्रीवासुदेवं भक्तिधर्मावनोद्भवम् ॥४२॥ इत्थं श्रीकृष्णदेवस्य माहात्म्यं शास्त्रसम्मतम् । कथयन्तं वदेच्छिष्यः प्रहृष्टस्तं प्रणम्य सः ॥४३॥ कालमायाभयाद्घोरान्मुक्तः संसृतिबन्धनात् । श्रीकृष्णस्याद्य भक्तोऽहं गुरो ! जातोऽस्मि निर्भयः ॥४४॥ इत्थं च ब्रुवते तस्मै श्रीकृष्णप्रतिमां गुरुः । ददीत तदभीष्टां वै पूजनायानुवासरम् ॥४५॥ ततश्चोपदिशेद्धर्मांच्छिष्य ! धर्मं सदाऽऽचरेः । धर्मेण धार्यते विश्वं ब्रह्माण्डं सेश्वरं यतः ॥४६॥ प्रातःस्नानं चोर्ध्वपुण्ड्रं स्वकीयं नित्यकर्म च । कृष्णस्य पूजनं कुर्या बहिरन्तस्त्वमन्वहम् ॥४७॥ कृष्णमन्त्रस्य च जपो नियमाच्छुचिना त्वया । निजशक्त्यनुसारेण कार्योऽह्नि निशि चान्वहम् ॥४८॥ एकादश्यस्त्वयोपोष्या हरेर्जन्मदिनानि च । तत्र तत्रोत्सवाः कार्याः स्वस्य शक्त्यनुसारतः॥४९॥

પોતાના આશ્રયવાળા ભક્તિ અને ધર્મની દુષ્ટોથી સર્વ પ્રકારે રક્ષા કરવા માટે પૃથ્વીમાં ધર્મભક્તિથી જ આવિર્ભાવ પામેલા શ્રી નારાયણ મુનિનું નિરતિશય દયાળુપણું યથાર્થ કહેવા માટે કોણ સમર્થ થાય ? અર્થાત્ કોઈ થાય નહિ. (૩૫) જે વૈરભાવથી પોતાના સ્વરૂપને ચિંતવન કરતા સુરામાંસને ખાનારા આતયાયીઓ-પોતાને જે કોઈ પણ ઉપાયથી હણવા માટે ઉદ્યમવાળા અસુરોને પણ કરુણાથી પોતાના ધામ પ્રત્યે જ લઈ ગયા. (૩૬) અસુરોએ કરેલા વૈરભાવથી પોતાનાં ચિંતનરૂપ ગુણને ગ્રહણ કરનારા ભગવાન શ્રીહરિએ આવી રીતે વૈરભાવથી પણ પોતાને સંભારતા હંમેશા જ દ્વેષ કરનારા અસુરોના દોષોને પોતાના ચિત્તમાં ગ્રહણ ના કર્યા. (૩૭) જ્યારે અસુરોની ઉપર પણ અનુગ્રહ કર્યો તો જે મનુષ્યો એકાંતિક ભક્તિથી પોતાને ભજે છે તે જનો ઉપર દયાસાગર શ્રીહરિ પ્રસન્ન થાય એમાં કહેવું જ શું ? (૩૮) દ્વેષી અને અદ્વેષી સમગ્રજનોના **હિતકર્તા સ્વામી શ્રીહરિને તમો** હાલમાં શરણ પામેલા છો. માટે **સંસારના બંધનથી મુક્ત** થયેલા છો. (૩૯) જે પુરુષ શ્રીકૃષ્ણના જ શરણને પામે તે પુરુષ નિશ્ચે જ માયાથી મુક્ત થાય છે. બીજો મુકાતો નથી. આ અર્થમાં શ્રીકૃષ્ણનું જ વચન સાંભળો. (૪૦) આ જનોને સંસારના પ્રવાહરૂપે પ્રત્યક્ષ દેખાતી સત્ત્વાદિગુણમયી, દેવ એવા મેં જગતના સર્ગાદિમાં જોડેલી મારી શક્તિરૂપી માયા મારી શરણાગતિ વિના બીજાં સાધનોથી દુઃખથી પણ ન તરી શકાય તેવી છે. માટે જે પુરુષો મને જ પામે છે તે જનો આ માયાને તરે છે. (૪૧) માટે તમો પોતાને પાળવા યોગ્ય ધર્મોને આચરણ કરતા સતા ધર્મે સહિત ભક્તિનું રક્ષણ કરવા માટે આવિર્ભાવ પામેલા શ્રી વાસુદેવને સર્વ ભાવથી ભજો. (૪૨) હે પુત્રો ! આ પ્રકારે શાસ્ત્ર - સંમત શ્રીકૃષ્ણદેવનું માહાત્મ્ય કહેનારા ગુરુને પ્રણામ કરીને શિષ્ય પ્રસન્ન થઈને ગુરુને કહે. (૪૩) હે ગુરો ! અતિશય કઠોર કાળમાયાના ભયથી અને સંસારના બંધનથી હાલમાં હું મુક્ત થઈને શ્રીકૃષ્ણનો નિર્ભય ભક્ત થયો છું. (૪૪) હે પુત્રો ! આ પ્રકારે કહેનારા શિષ્યને ગુરુ શિષ્યે ઈચ્છેલી શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા દરરોજ પૂજા કરવા માટે આપે. (૪૫) પછી ગુરુ શિષ્યને **ધર્મનો ઉપદેશ** આપે. હે શિષ્ય ! તમે ધર્મનું હંમેશાં પાલન કરો. કારણકે ધર્મથી બ્રહ્માદિ ઈશ્વરો સહિત વિશ્વને ધારણ કરાય છે. (૪૬)

હે શિષ્ય, દરરોજ પ્રાતઃસ્નાન-ઊર્ધ્વપુંડ્ર અને પોતાનું નિત્યકર્મ, સંધ્યાદિક કરો અને હૃદયમાં માનસીપૂજા અને બહાર પ્રદેશમાં કૃષ્ણનું પૂજન કરો. (૪૭) શુદ્ધપણે તમોએ શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર મંત્રનો જપ નિયમપૂર્વક સંખ્યાથી અને પોતાની શક્તિને અનુસારે દિવસે અને રાત્રિમાં દરરોજ કરવો. (૪૮) સર્વ એકાદશીઓનો ઉપવાસ કરવો અને શ્રીહરિના જન્મદિવસોનાં પોતાની શક્તિને અનુસરીને ઉત્સવો કરવા. (૪૯) મદ્યપાન, માંસભક્ષણ, પરદારાનો સંગ, પારકા દ્રવ્યનું

मद्यं मांसं पारदार्यं स्तेयं स्वपरहिंसनम् । सर्वथैव त्वया त्याज्यं वर्णसङ्करकर्म च ।।५०।। भङ्गागञ्जाहिफेनानि तमालं मादकं च यत् । भक्षणीयं न तत्क्वापि यच्च लोके विगर्हितम् ।।५१।। अगालितं जलं क्षीरं न पेयं च कदाचन । अपशब्दा न वक्तव्याः सत्यं च स्वपरार्तिदम् ।।५२।। स्वासन्नसम्बन्धवतीः स्त्रीर्विनाऽन्यास्तु योषितः । न स्पृशेर्विधवाः क्वापि बुद्धिपूर्वमनापदि ।।५३।। तत्स्पर्शेऽज्ञानतो जाते स्नातव्यं बुद्धिपूर्वकम्। तत्स्पर्शने कृते कार्यं दिनमेकमुपोषणम् ।।५४।। कामाद्बुद्ध्या तु तत्स्पर्शे दिनद्वयमुपोषणम् । तादृक्स्पर्शे जनैर्बुद्धे कुर्याच्चान्द्रायणं व्रतम् ।।५५।। कार्य आवश्यके प्राप्ते प्राप्तायां क्वापि चापदि । बुद्धिपूर्वेऽपि तत्स्पर्शे जाते दोषो न विद्यते ।।५६।। स्त्रैणानामतिलुब्धानां कौलनास्तिकपापिनाम् । शुष्कज्ञानवतां चापि सङ्गः कार्यो न कुत्रचित् ।।५७।। सच्छास्त्रस्य सतां सङ्गं भक्तिं च नवधा हरौ । कुर्यास्त्वं प्रत्यहं शिष्य! कञ्चनापवदेर्न च ।।५८।। कुसङ्गिभ्यो न शृणुयाः कथावार्ता हरेरपि । न च कस्यापि देवस्य वाचाप्युच्छेदमाचरेः ।।५९।। अद्य भागवतान्धर्मान्सतस्त्वं सङ्गतो ह्यसि । सत्सङ्गीति च विख्यातो भविष्यसि धरातले ।।६०।। एवमेव करिष्येऽहमित्याज्ञां शिरसा गुरोः । गृहीत्वा पूजनं तस्य शिष्यः कुर्याद्गुरोर्मुदा ।।६१।। नवीनैर्वसनैर्गन्धपुष्पस्त्रक्शेखरादिभिः । स्वर्णरूप्यादिमुद्राभिः सदन्नैश्च स्वशक्तितः ।। ६२।। अभ्यर्च्य तं यथाशक्ति सतो विप्रांश्च पूजयेत् । ततः साष्टाङ्गमानम्य गृहं गच्छेत्तदाज्ञया ।।६३।। ततः स दीक्षितो नित्यमुत्साहेन भजेत्प्रभुम् । वर्णाश्रमोचितं धर्मं गुरूक्तं पालयन् पुमान् ।।६४।। केसराद्यैरूर्ध्वपुण्ड्रं कुर्याद्विष्णुप्रसादिभिः । श्रीखण्डेनाथवा गोपीचन्दनेन सचन्द्रकम् ।।६५।। राधारमाप्रसादेन चन्द्रकं कुङ्कुमेन वा । कुर्याद्गृहस्थो वर्णी च तथा साधुजनश्च यः ।।६६।। सन्न्यासिनो वनस्थाश्च साग्निकाश्चोर्ध्वपुण्ड्रकम् ।

અપહરણ, પારકી અને પોતાની હિંસા, અપેયનું પાન, અભક્ષ્યનું ભક્ષણ અને જાતિભ્રંશકર્મનું આચરણ તમોએ સર્વ પ્રકારે ત્યાગ કરવું. (૫૦) ને ભાંગ, અફીણ, તમાકુ જે મદને પેદા કરનારાં, મહાજમ વગેરે જે લોકમાં નિંદિત ઉમરડાનાં ફળ અને વિષ્ટામાં થયેલાં શાક વગેરે તે સર્વે પણ ક્યારેય ન ખાવાં. (૫૧) વસ્ત્રથી ગાળ્યા વગરનું જળ અને દૂધ ક્યારેય ન પીવું. ગાળો વગેરે નઠારા શબ્દો બોલવા નહિ અને પારકો અથવા પોતાનો દ્રોહ થાય તેવું સત્ય વચન બોલવું નહિ. (૫૨) પોતાના સમીપ સંબંધ વિનાની સ્ત્રીઓ વિના વિધવા સ્ત્રીઓનો ક્યારેય પણ બુદ્ધિપૂર્વક આપત્કાળ વિના સ્પર્શ ન કરવો. (૫૩) અજ્ઞાનથી વિધવાનો સ્પર્શ થયો હોય તો સ્નાન કરવું. અને બુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ થયો હોય તો એક દિવસ ઉપવાસ કરવો. (૫૪) કામબુદ્ધિથી વિધવાનો સ્પર્શ થયો હોય તો બે દિવસ સુધી ઉપવાસ કરવો તેવા પ્રકારનો વિધવાનો સ્પર્શ જનોએ જાણ્યો હોય તો ચાંદ્રાયણ વ્રત કરવું (૫૫) આવશ્યક કાર્ય, વેચાતું આપવામાં અથવા લેવામાં સ્પર્શ થયો હોય, ક્યારેક જળમાં બૂડવાનો પ્રસંગ તથા અગ્નિદાહાદિક આપત્કાળમાં બુદ્ધિપૂર્વક સ્પર્શ થાય તેનો દોષ નથી. (૫૬) સ્ત્રીલંપટો, અતિ લોભિયાઓ, વામમાર્ગીઓ, નાસ્તિકો, બ્રહ્મહત્યાદિ મહાપાપ યુક્તનો અને નિર્વિશેષ બ્રહ્મને કહેનારાઓનો સંગ ક્યારેય પણ ન કરવો. (૫૭) હે શિષ્ય ! તમે દરરોજ સત્શાસ્ત્રનો અને ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના સાધુઓનો સંગ અને શ્રીહરિમાં નવધા ભક્તિ કરો. કોઈના ઉપર અપવાદ મૂકવો નહિ. (૫૮) શ્રીહરિની કથાવાર્તા કુસંગીથી સાંભળવી નહિ કોઈ દેવની વચનથી પણ નિંદા કરવી નહિ. (૫૯) કારણકે તમે આ દિવસે સત્‌શબ્દથી કહેવાતા **ભાગવત ધર્મો**ને પામેલા છો. માટે પૃથ્વીમાં **સત્સંગી** નામથી પ્રસિદ્ધ થશો. (૬૦)

હે પુત્રો ! આવા પ્રકારની ગુરુની આજ્ઞા **'હું આ પ્રકારેજ કરીશ'** આ પ્રમાણે મસ્તકથી ગ્રહણ કરી **શિષ્ય** ગુરુનું પૂજન અતિ આનંદથી કરે. (૬૧) નવીન વસ્ત્રો, ચંદન, પુષ્પોના હારો, તોરાઓ વગેરે અલંકારો, સુવર્ણ અને ચાંદીની મુદ્રાઓ, સારાં અન્ન, ઘી, સાકર એ યુક્ત કાચું અન્ન વગેરેથી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ગુરુને વિધિ પ્રમાણે પૂજીને શક્તિ પ્રમાણે સાધુઓ અને બ્રાહ્મણોને પૂજે પછી ગુરુને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરીને ગુરુની આજ્ઞાથી ઘેર જાય. (૬૨-૬૩) પછી દીક્ષાવાળો પુરુષ ગુરુએ કહેલા વર્ણાશ્રમને યોગ્ય ધર્મનું પાલન કરતો થકો ઉત્સાહપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણને ભજે. (૬૪) વિષ્ણુની પ્રસાદી કેસર-કંકુથી યુક્ત ચંદનથી અથવા કેવળ ચંદનથી અથવા ગોપીચંદનથી ચાંલ્લા સહિત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરે. (૬૫) ગૃહસ્થ અને વર્ણી તથા સાધુજન રાધા અને લક્ષ્મીના પ્રસાદીભૂત કુંકુમથી ચાંલ્લો ઊર્ધ્વપુંડ્રના મધ્યમાં કરે. (૬૬) સંન્યાસીઓ-વાનપ્રસ્થો અને અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણો ગોપીચંદન નામની મૃત્તિકાથી અથવા ઘસેલા ચંદનથી મધ્યમાં ચાંલ્લા

विचन्द्रकं मृदा कुर्युश्चन्दनेनापि वा शुभम् ।।६७।। तत्र ये गृहिणो भक्तास्तथा साधुजनाश्च ये । तैर्दृष्ट्वा मुकुरं कार्यमूर्ध्वपुण्ड्रचतुष्टयम् ।।६८।। सन्न्यासिनश्चतुर्धा स्युराद्यस्तत्र कुटीचकः । बहूदकस्तथा हंसस्तुर्यः परमहंसकः ।।६९।। कुटीचकादयस्तत्र कुर्युः पुण्ड्रत्रयं त्रयः । शीर्ष्णि भाले हृदि तथा भाल एकं तुरीयकः ।।७०।। वानप्रस्था वर्णिनश्च भाले कण्ठे तथा हृदि । बाह्वोश्चेति च पञ्चैव दध्युः पुण्ड्राणि नित्यदा ।।७१।। सच्छूद्राणां दीक्षितानां प्रोक्तं पुण्ड्रचतुष्टयम् । असच्छूद्रादिकानां तु भाले चन्दनचन्द्रकः ।।७२।। चतुष्टये तु पुण्ड्राणां वासुदेवादयोऽभिधाः । पठनीया भगवतश्चतस्रो भक्तपूरुषैः ।।७३।। कृष्णकेशवमुख्यानि पञ्च नामानि पञ्चके । पुण्ड्राणां पठनीयानि गायत्री वैष्णवी च वा ।।७४।। पुण्ड्रत्रये तु प्रणवः पठनीयस्त्रिमात्रकः । एकस्मिन्निह पुण्ड्रे तु पाठ्यो नारायणो मतः ।।७५।। पुण्ड्रमूर्ध्वं समं सौम्यं कनिष्ठाङ्गुलिवत्स्मृतम् । ऋजु दण्डाकृति शुभं तर्जन्या कार्यमेव तत् ।।७६।। अङ्गुल्या तिलकं कर्तुं न भवेद्यस्य दक्षता । स शलाकादिना कुर्याद्यथा तत्स्यात्सुशोभनम् ।।७७।। वर्तुलं तिर्यगच्छिद्रं ह्रस्वं दीर्घं ततं तनु । वक्रं विरूपं वक्राग्रं छिन्नमूलं पदच्युतम् ।।७८।। शुभ्रं रूक्षमारक्तं जले दृष्ट्वा च यत्कृतम् । विगन्धमवसव्यं च पुण्ड्रमाहुरनर्थकम् ।।७९।। प्रासादिक्यौ भगवतस्तुलसीमालिके गले । धारयेत्प्रयतो भक्तस्तादृशीं जपमालिकाम् ।।८०।। तुलसीकाष्ठमालाया अलाभे तु स

રહિત ઊર્ધ્વપુંડ્ર કરે. (૬૭) તેમાં જે ગૃહસ્થ ભક્તો છે તથા જે સાધુજનો છે તેમણે દર્પણમાં પોતાનું મુખ જોઈને ચાર ઊર્ધ્વપુંડ્ર કરવાં. (૬૮) સંન્યાસીઓ ચાર પ્રકારના છે. તેમાં પ્રથમ કુટીચક તથા બીજા બહૂદક ત્રીજા હંસ-ચોથા પરમહંસ છે. (૬૯) તેમાં કુટીચકાદિ ત્રણ મસ્તક, લલાટ અને હૃદયમાં અનુક્રમે ત્રણ પુંડ્ર કરે તથા ચોથો પરમહંસ ભાલમાં એક ઊધ્વપુંડ્ર કરે. (૭૦) વાનપ્રસ્થો અને વર્ણીઓ ભાલ-કંઠ-હૃદય તથા બંને બાહુના મૂળમાં આ પાંચ સ્થાનોમાં પાંચ ઊર્ધ્વપુંડ્રો હંમેશા ધારણ કરે. (૭૧) ઉદ્ધવ સંપ્રદાયની દીક્ષાવાળા સત્શૂદ્રોને **ચાર ઊર્ધ્વપુંડ્ર** કહેલા છે. દીક્ષિત અસત્શૂદ્રો વગેરેને તો ભાલમાં ચંદનનો કેવળ ચાંલ્લો જ કહેલો છે. (આદિ શબ્દથી સંકર જાતિ સૂત વગેરેનું ગ્રહણ કરવું.) (૭૨) ચાર ઊર્ધ્વપુંડ્રમાં ભક્ત પુરુષોએ શ્રીકૃષ્ણના વાસુદેવાદિ ચાર નામો બોલવાં. વાસુદેવાય નમઃ લલાટે, સંકર્ષણાય નમઃ હૃદયે, પ્રદ્યુમ્નાય નમઃ દક્ષિણ બાહૌ, અનિરુદ્ધાય નમઃ વામ બાહૌ આ ચારનો અનુક્રમ જાણવો. (૭૩) **પાંચ પુંડ્રોમાં** કૃષ્ણ-કેશવ વગેરે પાંચ નામો બોલવાં કૃષ્ણાય નમઃ ભાલે, કેશવાય નમઃ કંઠે, નારાયણ નમઃ હદયે, માધવાય નમઃ દક્ષિણબાહૌ, ગોવિન્દાય નમઃ વામ બાહૌ આ પ્રમાણે ક્રમ જાણવો. અથવા વૈષ્ણવી ગાયત્રી બોલવી, પાંચેય સ્થાનોમાં બોલીને ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરવા. (૭૪) ત્રણ પુંડ્રમાં તો અકારાદિ ત્રણ માત્રાવાળા ૐકારના ઉચ્ચારણપૂર્વક નારાયણનું ધ્યાન ધરીને ત્રણ પુંડ્ર કરવા. અહીંયા આ એક પુંડ્રમાં તો ૐ નારાયણાય નમઃ આવી રીતે ઉચ્ચારણ કરીને પુંડ્ર કરવું. (૭૫) ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક સરખું સૌમ્ય કનિષ્ઠ આંગળીની માફક સમાન મધ્ય ભાગમાં પહોળાઈવાળું નાસિકાના મૂળથી આરંભીને કેશપર્યંત દેખાતી નાની રેખાવાળું સરલ માટે જ દંડના સમાન આકૃતિવાળું શોભાયુક્ત કહેલું છે. તે ઊર્ધ્વપુંડ્ર તર્જનીથી જ કરવું. (૭૬) જે ભક્તને તર્જની આંગળીથી તિલક કરવાની ચાતુર્યતા ના હોય તે ભક્ત તે તિલક જેમ સારી શોભાયુક્ત થાય તે પ્રમાણે સળી વગેરેથી કરે. (૭૭)

ન કરવા યોગ્ય તિલકનો પ્રકાર :- તિલક ગોળ-ઊર્ધ્વ આકૃતિએ રહિત ન જ કરે તથા ઊર્ધ્વ કરેલું પણ વાંકા ભાવને પામેલું, અંદર છિદ્રે રહિત, બહુ નાનું, દીર્ઘ, નાસિકાના અગ્રભાગને આરંભીને કેશાંત સુધી બહુ લાંબુ કરેલું, બહુ પહોળુ, અતિ થોડું પહોળું, સમ રેખાએ રહિત હોવાથી લગાર વાંકું, વિરૂપ (ભયંકર), મૂળમાં થોડું પહોળું અને ઉપરથી બહુ પહોળું, છેદાઈ ગયેલા મૂળવાળું, ભાલના મધ્ય પ્રદેશ રૂપ પોતાના સ્થાનથી જ્યાં ત્યાં કરેલું મલિન અથવા શ્યામ, જળ વિના કરેલું (લૂખું), ચારે બાજુએ લાલવર્ણવાળું, જળમાં જોઈને કરેલું, સુગંધ રહિત, ડાબે હાથે કરેલું. આવાં લક્ષણોવાળું તિલક **વૃથાભૂત હોવાથી** ન જ કરે. (૭૮-૭૯) ભક્તજન નિયમ તત્પર થઈ ભગવાનના ચરણસ્પર્શથી તેમના **પ્રસાદભૂત,** બેવડી તુલસીમાળાને ગળામાં યજ્ઞોપવીતની પેઠે નિરંતર ધારે તથા ભગવાનના પ્રસાદભૂત **જપમાળા**ને તુલસી કાષ્ઠથી બનાવીને રાખે. (૮૦) દીક્ષિત પુરુષ તુલસીના કાષ્ઠની માળા ના મળે તો ચંદન-ધાત્રીના કાષ્ઠની કરેલી શ્રીહરિની પ્રસાદીની માળા ધારણ કરે. (૮૧) દીક્ષિત ભક્ત હંમેશા પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરીને નિત્ય કર્મ કરી શ્રીહરિની પ્રતિમાને પૂજે. પવિત્ર

दीक्षितः । प्रासादिकीं हरेर्दध्याच्चन्दनादितरूद्भवाम् ॥८१॥ प्रातः स्नात्वा नित्यकर्म कृत्वार्चेत्प्रतिमां हरेः । अष्टाक्षरं यथाशक्ति जपेन्नित्यं शुचिः स च ॥८२॥ दृढासनो जपेत्तं च मौनी स्वस्थोऽत्वरन्नृजुः । वस्त्राच्छादितमालश्च वासुदेवं हृदि स्मरन् ॥८३॥ कुर्वीत द्वारिकायात्रामवश्यं दीक्षितो ह्यसौ । अङ्कयेत्तत्र बाहू च श्रीपतेस्तप्तहेतिभिः ॥८४॥ जन्माष्टम्याद्युत्सवेषु स स्वाचार्यस्य दर्शनम् । कर्तुं तदन्तिकं गच्छेत्तं दृष्ट्वा दण्डवन्नमेत् ॥८५॥ प्रणमेद्दक्षिणे भागे किञ्चिद्दूरे तमादरात् । आज्ञां विना तदङ्गं तु सच्छिष्यो न स्पृशेत्क्वचित् ॥८६॥ गुरुसेवापरो नित्यं तथ्यवादी गुरोः पुरः । काले काले यथायोग्यं तस्य कुर्याच्च दर्शनम् ॥८७॥ गुरोः शय्यामासनं च नाधिरोहेच्च पादुकाम् । तत्पानपात्रेण जलं न पिबेच्च कदाचन ॥८८॥ सद्गुरोराज्ञया तस्य वसतोऽपि गृहाश्रमे । भक्तस्य संसृतेर्भीतिः पुनर्नास्त्यन्यजीववत् ॥८९॥ दानेऽस्या अपि दीक्षाया द्वेधा विधिरुदीरितः । अधिकारविभेदेन मन्त्रभेदाद्रमापतेः ॥९०॥ तत्रोक्तोऽयं विधिः सर्वश्चातुर्वर्ण्यस्य दीक्षणे । ज्ञेयस्तथैवाश्रमिणां चतुर्णामपि सम्मतः ॥९१॥ वर्णाश्रमेतरे ये तु तेषां वच्म्यधुना विधिम् । तिष्ठेयुस्ते गुरोर्गेहाद्बहिः प्राञ्जलयो जनाः ॥९२॥ तेभ्यो गुरुः स चान्येन त्र्यक्षरं तूपदेशयेत् । मद्यमांसत्यागमुख्यान्नियमांश्च यथोचितम् ॥९३॥ ततस्तैः पालनीयास्ते धर्मा नित्यमतन्द्रितैः । साधूनां दर्शनं कार्यं न तु स्पर्शोऽननुज्ञया ॥९४॥ स्वग्रामे राधिकाकृष्णप्रतिमा त्वौद्धवालये । यत्र स्याद्दर्शनं तस्यास्तैः कार्यं प्रतिवासरम् ॥९५॥ बाह्या पूजा न तैः कार्या नित्यं कार्यैव मानसी । बहिस्तु दर्शनेनैव पूजाफलमवाप्नुयुः ॥९६॥ नाममन्त्रस्य तु जपो नियमेनैव नित्यदा । कर्तव्यश्चन्द्रको भाले चन्दनेन मृदापि वा

થઈને પોતાના આચાર્યે ઉપદેશ કરેલા શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર મંત્રને શક્તિ પ્રમાણે જપે. (૮૨) સ્થિર આસનવાળો, મૌની, ઉદ્વેગ રહિત, માળા ફેરવતી વખતે અને મંત્રોચ્ચારણ વખતે ઉતાવળ રહિત, સરલ શરીરવાળો, જપમાળાને ગૌમુખીથી અથવા વસ્ત્રાદિથી આચ્છાદન કરીને માળા ફેરવે. પોતાના મનમાં વાસુદેવને સ્મરણ કરતો ભક્ત અષ્ટાક્ષર મંત્રનો જપ કરે. (૮૩) દીક્ષાવાળો આ શિષ્ય **દ્વારિકાની યાત્રા** અવશ્ય કરે જ. દ્વારિકામાં શ્રીલક્ષ્મીના પતિના અગ્નિથી ઉષ્ણ કરેલાં સુદર્શનાદિ આયુધોથી બંને બાહુને અંકિત કરે. (અહીંયાં દ્વારિકા શબ્દથી વૃત્તાલય જાણવું.) (૮૪) **દીક્ષિત પુરુષ જન્માષ્ટમ્યાદિ ઉત્સવોમાં દર્શન કરવા માટે પોતાના આચાર્ય સમીપે જાય.** પોતાના આચાર્યને જોઈને દંડની માફક નમસ્કાર કરે. (૮૫) સારો શિષ્ય ગુરુના જમણે પડખે લગારેક દૂર રહીને ગુરુને આદરપૂર્વક પ્રમાણ કરે. ગુરુની આજ્ઞા વિના ગુરુના ચરણાદિ અવયવને ક્યારેય પણ સ્પર્શ કરે નહિ. (૮૬) દરરોજ ગુરુની સેવાપરાયણ, ગુરુની આગળ સત્ય બોલનારો શિષ્ય સમયે સમયે સભામાં બેસવા વગેરે અનેક અવસરમાં યથાયોગ્ય પોતાના ગુરુના દર્શન કરે. (૮૭) ગુરુની શય્યા, આસન અને પાદુકાને પોતે વાપરે નહિ. તેમને પીવાનાં પાત્રથી ક્યારેય પણ જળ પીએ નહિ. (૮૮) સદ્ગુરુની આજ્ઞાથી ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલો છે તો પણ તે ભક્તને અન્ય જીવની માફક ફરીથી જન્મમરણરૂપી સંસારનો ભય નથી. (૮૯) અધિકારભેદથી (વર્ણાશ્રમી અને બીજા જનો એમ બે વિભાગથી) શ્રીકૃષ્ણના મંત્રભેદથી આ સામાન્ય દીક્ષાના દાનમાં પણ બે પ્રકારનો વિધિ કહેલો છે. (૯૦) બે પ્રકારની દીક્ષાવિધિમાં કહેલો આ (પૂર્વોક્ત) સર્વ વિધિ ચાર વર્ણની દીક્ષામાં જાણવો. તે જ પ્રકારે ચાર આશ્રમીઓની દીક્ષામાં પણ સંમત છે. (૯૧)

જે વર્ણાશ્રમથી ઈતર-બીજા જનો તેમનો સામાન્ય દીક્ષાનો વિધિ તો હાલમાં કહું છું : વર્ણાશ્રમથી બીજા લોકો બંને હાથ જોડીને ગુરુના ઘરથી બહાર ઊભા રહે. (૯૨) તે ગુરુ તે જનોને બીજા પોતાના આશ્રિત ત્રણ વર્ણના માણસ પાસે **'શ્રીકૃષ્ણ'** આ ત્રણ અક્ષરનો મંત્ર-ઉપદેશ અપાવે. (षडर्णं-૭ અક્ષરનો-આવો પાઠ હોય તો **'સ્વામિનારાયણ'** આ ૭ અક્ષરનો મંત્ર જાણવો.) અને મદ્ય-માંસાદિનો ત્યાગ વગેરે નિયમોનો યથાયોગ્ય ઉપદેશ કરાવે. (૯૩) પછી ચાર વર્ણથી અન્ય જનોએ આળસે રહિત થઈને નિયમો હંમેશાં પાળવા, સાધુઓનાં દર્શન કરવાં, સાધુની આજ્ઞા વિના ચરણાદિનો સ્પર્શ કરવો નહિ. (૯૪) જે ગામમાં ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના મંદિરમાં રાધાકૃષ્ણની પ્રતિમા હોય તો તે **પ્રતિમાનાં દર્શન** ચાર વર્ણથી બીજા જનોએ દરરોજ કરવાં. (૯૫) તે જનોએ બાહ્ય પૂજા ન કરવી. હંમેશા માનસી પૂજા કરવી. ચિત્રપ્રતિમાદિ બાહ્યપૂજાનું ફળ તો ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના મંદિરમાં રહેલી પ્રતિમાના દર્શન માત્રથી જ તેમને મળે છે. (૯૬) નામ મંત્રનો જપ સર્વદા નિયમથી કરવો. ભાલમાં ચંદન અથવા ગોપીચંદનથી ચાંલ્લો જ કરવો. (૯૭) પોતાના ગામમાં જો શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા ન

।।९७।। स्वग्रामे प्रतिमा न स्यात्प्रभोर्यदि तदान्तिके । पुष्पस्त्रग्वस्त्रखण्डादि रक्ष्यं प्रासादिकं हरेः ।।९८।। दर्शनं स्पर्शनं तस्य कर्तव्यं प्रतिवासरम् । भगवत्प्रतिमायास्तु स्पर्शः कार्यो न कर्हिचत् ।।९९।। इति द्वितीयो दीक्षायाः सामान्याया विधिर्मया । निरूपितस्तथा कार्यो गुरुशिष्यैरिहोद्धवैः ।।१००।। सामान्यदीक्षाविधिरित्थमुक्तो द्वेधा मया शास्त्रदृशा युवाभ्याम् । विशेषदीक्षाविधिमप्यशेषं हिताय लोकस्य वदामि पुत्रौ ! ।।१०१।। इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ सामान्यदीक्षाविधिनिरूपणनामा षट्चत्वारिंशोऽध्यायः ।।४६।।

श्रीनारायणमुनिरुवाच - अस्ते च वार्धके बाल्ये देवदैत्यपुरोधसोः । नीचस्थे सिंहगे चेज्ये दीक्षा देया न वक्रगे ।।१।। एकादश्यां प्रबोधन्यां जन्माष्टम्यां च दीक्षणे । दोषो रामनवम्यां च नास्तादेर्गुरुशुक्रयोः ।।२।। मलमासे च वर्षासु श्रीकृष्णस्य मनुः क्वचित् । नोपदेश्यो न च ग्राह्यः सूर्यचन्द्रग्रहं विना ।।३।। न मासतिथिवारादि विचार्यं ग्रहपर्वणि । सूर्यचन्द्रग्रहसमो नान्यः कालो यतः शुभः ।।४।। अस्तादिदोषहीनासु सर्वास्वेकादशीषु च । द्वादशीष्वपि सर्वासु दीक्षा देया तु सङ्गवे ।।५।। पुराणप्रथिते देशे शुचौ दीक्षाविधिर्मतः । धर्मवंश्यो गुरुर्दद्याद्दीक्षां शिष्यं परीक्ष्य सः ।।६।। वर्षेणापि परीक्ष्यैव धर्मपालनशीलताम्। शिष्यस्य स ततो दद्याद्दीक्षां तस्मै नचान्यथा ।।७।। धर्मपालनसामर्थ्यमपरीक्ष्य तु यो गुरुः । ददाति

હોય તો શ્રીહરિની પ્રસાદી પુષ્પની માળા, વસ્ત્રનો કટકો વગેરે પોતાની પાસે રાખવું. (૯૮) શ્રીહરિના પ્રસાદીભૂત પુષ્પની માળા તથા વસ્ત્રના ટુકડાનાં દર્શન અને સ્પર્શ દરરોજ કરવાં. ભગવાનની પ્રતિમાનો સ્પર્શ તો ક્યારેય પણ ન કરવો. (૯૯) આ રીતે મેં સામાન્ય દીક્ષાનો (પ્રકારરૂપ) બીજો વિધિ નિરૂપણ કરેલો છે. આ લોકમાં ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં વર્તતા ગુરુ અને શિષ્યોએ આ પ્રકારે-કહ્યા પ્રમાણે બીજો વિધિ કરવો. (૧૦૦)

હે પુત્રો ! આ પ્રકારે મેં સામાન્ય દીક્ષાવિધિ શાસ્ત્રદૃષ્ટિથી તમોને બંનેને બે પ્રકારે કહ્યો. સમગ્ર વિશેષ દીક્ષાવિધિ પણ મારા આશ્રિતજનના હિત માટે કહું છું. (૧૦૧)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ સામાન્યદીક્ષાવિધિનિરૂપણનામા ષટ્ચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ (૪૬)

અધ્યાય : ૪૭

શ્રીહરિએ મહાદીક્ષાના ગ્રહણમાં શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે કાળ અને અધિકારીનું નિરૂપણ કર્યું છે.

શ્રીનારાયણ મુનિ બોલ્યા : હે પુત્રો ! દેવદૈત્યના પુરોહિત ગુરુ-શુક્રના અસ્તપણામાં, વૃદ્ધપણામાં અને બાળપણામાં તથા ગુરુ નીચ રાશિમાં, સિંહ રાશિમાં અને વક્રગતિમાં વર્તતા હોય ત્યારે દીક્ષા દેવી નહિ. ગુરુ શુક્રનાં અસ્તાદિ લક્ષણો નિર્ણયસિંધુથી જાણવાં. (૧) મહાદીક્ષા ધારણમાં કહેલો આ ગુરુશુક્રનો અસ્તાદિ દોષ પ્રબોધિની એકાદશી, જન્માષ્ટમી, અને રામનવમી થકી બીજા દિવસોમાં જાણવો. એટલે આ તિથિઓમાં મહાદીક્ષા લેવામાં અસ્તાદિ દોષ છે જ નહિ. (૨) મળમાસ (અધિકમાસ) અને વર્ષાઋતુમાં શ્રીકૃષ્ણનો મહાદીક્ષાનાં અંગભૂત મંત્ર ક્યારેય પણ ગુરૂએ ઉપદેશ કરવો નહિ તેમજ શિષ્યે લેવો નહિ. (આ નિષેધ સૂર્યચંદ્રના ગ્રહણ થકી અન્યત્ર જાણવો.) (૩) સૂર્યચંદ્રના ગ્રહણ યુક્ત અમાવાસ્યા અને પૂર્ણિમામાં માસ, તિથિ વાર આદિનો વિચાર કરવો નહિ. કારણ કે સૂર્ય-ચંદ્રના ઉપરાગના અવસર સમાન બીજો કાળ દીક્ષા ગ્રહણ કરવામાં તથા દીક્ષા આપવામાં શુભ સમય નથી. સ્મૃતિમાં કહ્યું છે : **'સત્તીર્થેઽર્કવિધુગ્રાસે તનુવામનપર્વણિ મંત્રદીક્ષાં પ્રકુર્વીત માસર્ક્ષાદિ ન શોધયેત્ ।।'** (૪) કહેલા અસ્તાદિ દોષે રહિત સર્વે એકાદશીઓ અને દ્વાદશીઓ પણ પ્રશસ્ત માની છે. તો આ તિથિઓમાં સંગવ સમયે દીક્ષા દેવી. (૫) પુરાણમાં પ્રસિદ્ધ પવિત્ર દેશમાં દીક્ષાવિધિ માનેલો છે. વળી ધર્મવંશના ગુરુ શિષ્યની પરીક્ષા કરીને દીક્ષા આપે. (૬) શિષ્યના ધર્મપાલનના સ્વભાવની ઘણા માસ અથવા એક વર્ષ સુધી પણ પરીક્ષા કરીને પછી જ ગુરુ શિષ્યને દીક્ષા આપે. ધર્મપાલનના સ્વભાવની પરીક્ષા કર્યા વિના દીક્ષા આપવી નહીં. (૭) જે ગુરુ ધર્મપાલનની શક્તિની પરીક્ષા કર્યા વગર શિષ્યને દીક્ષા આપે છે તે ગુરુ શિષ્યે કરેલા પાપથી દોષ યુક્ત થાય છે. (૮) જેમ મંત્રીએ કરેલું પાપ રાજાને પ્રાપ્ત થાય છે, પત્નીએ કરેલું પાપ તેના સ્વામીને પ્રાપ્ત થાય છે તેમ શિષ્યે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

दीक्षां शिष्यस्य स तत्पापेन युज्यते ॥८॥ अमात्यपापं राजानं पत्नीपापं च तत्पतिम् । यथा तथा शिष्यपापं गुरुं प्राप्नोति निश्चितम् ॥९॥ तस्मादादौ परीक्षेत शिष्यं गुरुरतन्द्रितः । तल्लक्षणानि सङ्क्षेपात्सच्छास्त्रोक्तानि वच्म्यहम् ॥१०॥ शान्तः सुशीलः शुद्धात्मा श्रद्धालुर्धर्मसंस्थितः । असत्वरश्चानसूयो मुमुक्षुः सत्यभाषणः ॥११॥ अधीतसच्छास्त्रविद्यो निजशक्त्यनुसारतः । स्वीयनिर्वाहोपयुक्तद्रव्यवान् गतमत्सरः ॥१२॥ दोषं महान्तं च विदन् स्पर्शने विधवस्त्रियाः । पापकर्मसु भीरुश्च तपस्युत्साहशक्तिमान् ॥१३॥ महापापेष्वन्यतमं गोघातो येन वा क्वचित् । कृतपूर्वो भवेन्नैव न कृतघ्नश्च यो भवेत् ॥१४॥ भोजने पङ्क्तिभेदं च यो न कुर्यादनापदि । स्वधर्मपालने यस्य शैथिल्यं स्यान्न च क्वचित् ॥१५॥ स्वबन्धोरप्यल्पमपि पदार्थं यश्च कर्हिचित् । अनापृच्छ्य न गृह्णीयाद्यो न विश्वासघातकः ॥१६॥ प्रतिश्रुतं तथा स्वेन कर्मकर्त्रे तथैव तत् । यश्च दद्यान्न तु क्वापि भञ्ज्यादेकं कपर्दकम् ॥१७॥ नातिलोभी नातिकामी मानेर्ष्याक्रोधवर्जितः । ऋजुर्दयालुप्रकृतिस्तितिक्षुर्धैर्यवाञ्छुचिः ॥१८॥ क्षुधया व्याकुलो न स्याद्व्रताद्याचरणे च यः । साधुशूश्रूषणरुचिर्निश्छद्मा विजितेन्द्रियः ॥१९॥ स्त्रीशिष्यतां च न प्राप्तः कौलमार्गं च नाश्रितः । न दिवास्वापशीलश्च न प्रमादी च यः पुमान् ॥२०॥ प्रवृत्तिधर्मोदासीनो निवृत्तं धर्ममादरात् । सिसेविषुः पुमान् योऽसावधिकार्यत्र कीर्तितः ॥२१॥ एतैस्तु लक्षणैर्हीनो यः पुमांस्तं न दीक्षयेत् । तथाभूतोऽपि यो व्यङ्गस्तं चापि न गुरुः क्वचित् ॥२२॥ अन्धः काणः केकरश्च पङ्गुः कुब्जश्च वामनः । छिन्नोष्ठनासाकर्णश्च मूकश्च बधिरः कुणिः ॥२३॥ खञ्जो भूतादिविकलः श्वित्री रुग्णः क्षयी जडः । नीचकर्मा चातिवृद्धो

કરેલું પાપ નિશ્ચે ગુરુને પ્રાપ્ત થાય છે. (૯) માટે ગુરુ સાવધાન થઈને પ્રથમ દીક્ષા આપવા પહેલાં જ શિષ્યની પરીક્ષા કરે. તે માટે સત્શાસ્ત્રમાં કહેલાં શિષ્યની પરીક્ષાનાં લક્ષણો સંક્ષેપથી કહું છું. (૧૦)

દીક્ષાર્થી શિષ્યનાં લક્ષણો :- જે શાંત, સુશીલ, શુદ્ધાત્મા, ધર્માચરણમાં શ્રદ્ધાવાળો, પોતાનાં વર્ણાશ્રમના ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળો, ચંચળતાએ રહિત, અસૂયાએ રહિત, સંસારથી મુક્તિની ઈચ્છાવાળો, સત્યવક્તા; (૧૧) પોતાની શક્તિને અનુસારે જેણે સત્શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરેલો છે એવો, પોતાના નિર્વાહના ઉપયોગી દ્રવ્યવાળો, મત્સરે રહિત; (૧૨) વિધવા સ્ત્રીના સ્પર્શમાત્રમાં પણ મહાદોષ જાણનારો, પાપકર્મોમાં ભયવાળો, તપ કરવામાં ઉત્સાહવાળો; (૧૩) પાંચ મહાપાપો- (બ્રહ્મહત્યા, સુવર્ણની ચોરી, મદ્યપાન, અને ગુરુસ્ત્રીનો સંગ કરનાર તથા એ ચારમાંથી કોઈપણનો સંગી : આ પાંચ મહાપાપો છે.) તેમાંથી કોઈ પણ જેણે ક્યારેય કર્યું નથી અથવા ગૌહત્યા જેણે પૂર્વે કરી નથી, જે કૃતઘ્ની ન હોય. (૧૪) આપત્કાળ વિના પંક્તિભેદ નહિ કરનારો, જેને પોતાના ધર્મપાલનમાં શિથિલપણું ક્યારેય પણ ના હોય. (૧૫) જે પોતાના ભાઈની પણ લગારેય વસ્તુ પૂછ્યા વગર ક્યારેય પણ ગ્રહણ કરે નહિ. જે વિશ્વાસઘાતક ન હોય. (૧૬) જે પ્રમાણે પોતે કામ કરનારને 'તું આ કામ કર, હું તને આટલું આપીશ' એમ પ્રતિજ્ઞા કરી હોય તે પ્રમાણે જ આપે. પણ એક કોડી જેટલું પણ ઓછું આપે નહીં. (૧૭) જે અતિ લોભી ન હોય, અતિ કામી ના હોય, માન, ઈર્ષ્યા, અને ક્રોધથી રહિત, સરલ પ્રકૃતિવાળો અને દયાળુ પ્રકૃતિવાળો, ટાઢ, તડકો, સુખદુઃખાદિ દ્વન્દ્વોને સહન કરનારો, ધૈર્યતાવાળો, પવિત્ર (૧૮) જે વ્રતાચરણમાં ભૂખથી વ્યાકુળ ના થાય, સાધુસેવામાં પ્રીતિવાળો, કપટે રહિત, જેણે ઈન્દ્રિયોને જીતી છે એવો. (૧૯) જે પુરુષે પહેલાં સ્ત્રી થકી દીક્ષા ના લીધી હોય અને જે કૌલમાર્ગનો આશ્રિત ના હોય અને જે દિવસે નિદ્રાના આચરણની પ્રકૃતિવાળો ના હોય અને જે પ્રમાદી ના હોય. (૨૦) જે પુરુષ પ્રવૃત્તિધર્મમાં ઉદાસીન હોય. નિવૃત્તિધર્મમાં મોક્ષમાં નિષ્ઠાવાળો, ત્યાગીજનોના આચારને આદરપૂર્વક સેવવા માટે ઈચ્છતો પુરુષ મહાદીક્ષાના ગ્રહણમાં અધિકારી કહેલો છે. (૨૧)

પૂર્વોક્ત લક્ષણોથી રહિત પુરુષને ગુરુ દીક્ષા આપે નહિ. ઉક્ત લક્ષણવાળા હોય તો પણ જે શિષ્ય **વ્યંગ** અર્થાત્ કોઈક અંગે રહિત હોય તેને પણ દીક્ષા આપે નહિ. (૨૨) **અંગહીન પણ કહે છે -** આંધળો, કાણો, ત્રાંસું જોનારો, લંગડો, ખૂંધો, વામન, જેનો ઓષ્ઠ છેદાયેલો હોય એવો, નાસિકા તથા કાન છેદાયેલાં હોય, મૂંગો, બહેરો, ઠૂંઠો; (૨૩) ખોડો, ભૂતાદિના પ્રવેશથી વિકળ ચિત્તવાળો, જે કોઢના રોગવાળો હોય, જે નિત્ય જ્વરાદિ રોગવાળો હોય, જે ક્ષય રોગવાળો હોય, જે જડ = મૂર્ખ હોય, જે પોતે ઉચ્ચ હોઈને પણ નીચ કર્મ કરનારો હોય, જે અતિવૃદ્ધ હોય, તેઓ સર્વે ક્યારેય પણ મહાદીક્ષાને યોગ્ય નથી. એમને ગુરુએ દીક્ષા ના આપવી.(૨૪)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

नैते दीक्षार्हणाः क्वचित् ॥२४॥ दीक्षां गुरुर्यो महतीं तु दत्ते विनाधिकारं पुरुषाय कोऽपि । बलात् स दुःखं दृषदं यथाङ्घ्र्योरादत्त एवापयशश्च पुत्रौ! ॥२५॥ इतिश्री सत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ महादीक्षाग्रहणकालाधिकारिनिरूपणनामा सप्तचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४७॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **त्रैवर्णिकोऽथाधिकारी यस्तु स्थित्वा गृहाश्रमे । प्राप्तुमिच्छेन्महादीक्षां तस्यादौ विधिरुच्यते ॥१॥ सामान्यदीक्षाधर्मेषु पुमान् यस्तु दृढस्थितिः । स प्रपद्येत शरणं निजाचार्यं कृताञ्जलिः ॥२॥ प्रपन्नाय विनीताय तस्मै स गुरुरादितः । दृष्ट्वाधिकारमुचितं प्रायश्चित्तमुपादिशेत् ॥३॥ एकमाश्रमसंस्थेन निराहारमुपोषणम् । द्वे त्वनाश्रमिणा तेन कारयेत्स उपोषणे ॥४॥ क्षौरपूर्वं ततः शिष्यः कुर्यात्तस्याज्ञया व्रतम् । महादीक्षाधिकारार्थं जपेच्चाष्टाक्षरं मनुम् ॥५॥ सार्धं सहस्रद्वितयं मन्त्रः प्रागेव रौहिणात् । प्रतिमासन्निधौ जप्यो वासुदेवस्य भक्तितः ॥६॥ गुरुस्तु पूर्वदिवसे देयमन्त्रविशुद्धये । सहस्रकृत्वः प्रजपेच्छुचिः सम्पूज्य केशवम् ॥७॥ ततो ब्राह्मणमाहूय विधिज्ञं चौद्धवाश्रितम् । आचार्यः कारयेद्विष्णोः पूजां शिष्येण चौद्धवः ॥८॥ स च विप्रो यथाशास्त्रं कारयेत्सकलं विधिम् । दिनद्वयेन वैकेन देशकालानुसारतः ॥९॥ नान्दीमुखस्वस्त्ययनप्रमुखं पूर्ववासरे । कारयेच्छास्त्रदृष्टेन विधिना तद्दिनेऽथवा ॥१०॥ मण्डलं सर्वतोभद्रं कुर्यादादौ मनोहरम् । तन्मध्ये स्थापयेत्कुम्भं हैमं वा ताम्रमुत्तमम् ॥११॥ दिक्ष्वष्टस्वष्ट कुम्भांश्च स्थापयेच्च ततः शुभान् । निजशक्त्यनुसारेण**

હે પુત્રો ! જે કોઈ પણ ગુરુ શિષ્યના યોગ્ય-લક્ષણયુક્ત અધિકારને વિચાર્યા વિના તેને મહાદીક્ષા આપે તે પોતાના પગમાં મોટી શિલાને જ જેમ તેમ મહાઅનર્થનું અને અપયશનું પાત્ર થાય. (૨૫)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ મહાદીક્ષા ગ્રહણકાલાધિકારિનિરૂપણનામા સપ્તચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ (૪૭)

અધ્યાય : ૪૮

ગૃહસ્થોનો મહાદીક્ષાગ્રહણવિધિ શાસ્ત્ર પ્રમાણે વિસ્તાર સહિત કહ્યો છે.

શ્રીનારાયણમુનિ બોલ્યા - હે પુત્રો ! પછી પૂર્વોક્ત અધિકારીનાં લક્ષણો યુક્ત ત્રણ વર્ણમાં ઉત્પન્ન થયેલો પુરુષ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને મહાદીક્ષા પામવા ઈચ્છે તે પુરુષને **મહાદીક્ષા** આપવાનો પ્રકાર પ્રથમ કહું છું. (૧) સામાન્ય દીક્ષાના આચારોમાં દૃઢ સ્થિતિવાળો પુરુષ બંને હાથ જોડીને પોતાના આચાર્યને શરણે જાય. (૨) ગુરુ પોતાને શરણે આવેલા વિનયયુક્ત શિષ્યને અધિકારી જોઈને યોગ્ય પ્રાયશ્ચિત્તનો પ્રથમ ઉપદેશ કરે. (૩) તે ગુરુ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેલા શિષ્ય પાસે નિરાહાર એક ઉપવાસ કરાવે અને વિધુર પાસે બે ઉપવાસ નિરાહાર કરાવે. (૪) પછી શિષ્ય ગુરુની આજ્ઞાથી મહાદીક્ષાના અધિકાર માટે ક્ષૌર કરાવવાપૂર્વક ઉપવાસાત્મક વ્રત કરે અને અષ્ટાક્ષર મંત્રનો જપ કરે. તથા વાસુદેવની પ્રતિમાની સમીપમાં દિવસના નવમા મુહૂર્તથી પ્રથમ જ અઢી હજાર અષ્ટાક્ષર મંત્રનો ભક્તિપૂર્વક શિષ્યે જપ કરવો. (૫-૬) ગુરુ તો દીક્ષાના દિવસથી પહેલે દિવસે બાહ્ય અને આભ્યંતર પવિત્ર થઈને શ્રી વાસુદેવની પૂજા કરીને આપવા યોગ્ય મંત્રની વિશુદ્ધિ માટે તે મંત્રનો એક હજાર વાર જપ કરે. (૭) પછી તે ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના આચાર્ય ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના આશ્રિત બ્રાહ્મણને બોલાવીને શિષ્યની પાસે શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરાવે. (૮) વળી તે **બ્રાહ્મણ** દેશકાળને અનુસારે બે દિવસથી અથવા એક દિવસથી શાસ્ત્ર પ્રમાણે **સમગ્ર વિધિ** કરાવે. (૯) ગૃહ્યસૂત્રમાં કહેલા વિધિથી નાન્દીમુખ શ્રાદ્ધ અને સ્વસ્તિવાચન કર્મ મુખ્ય જેમાં છે એવું કર્મ દીક્ષાદાનના દિવસથી પહેલા દિવસે કરાવે. અથવા દીક્ષા આપવાના દિવસે કરાવે. (૧૦) પ્રથમ અતિમનોહર સર્વતોભદ્રમંડળ કરે. તેની મધ્યે સુવર્ણનો ઉત્તમ ઘડો અથવા તાંબાનો ઘડો સ્થાપન કરે. (૧૧) પછી આઠ દિશાઓમાં પોતાની શક્તિને અનુસારે તાંબાના અથવા મૃત્તિકાના શોભાયમાન આઠ ઘડાઓ સ્થાપન કરે. (મધ્યમાં રહેલો સુવર્ણનો ઘડો હોય ત્યારે બીજા તાંબાના, અને મધ્યમાં તાંબાનો ઘડો હોય ત્યારે બીજા મૃત્તિકાના જાણવા.) (૧૨) શુદ્ધ જળથી ભરેલા, રત્ન સહિત અને આંબા આદિ પાંચ પલ્લવો અને ફળો સહિત વસ્ત્રો અને પૂર્ણ પાત્રો સહિત નવ ઘડાઓમાં દેવતાની મૂર્તિઓ સ્થાપન કરે. (૧૩) બ્રાહ્મણ મધ્યના ઘડામાં લક્ષ્મી અને રાધિકા સહિત કૃષ્ણને સ્થાપન કરે. પૂર્વ દિશામાં

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

ताम्रान्वा मृन्मयानपि ॥१२॥ सतोयेषु सरत्नेषु सपल्लवफलेषु च । सवासःपूर्णपात्रेषु स्थापयेत्तेषु देवताः ॥१३॥ श्रीराधासहितं कृष्णं स्थापयेन्मध्यमे घटे । प्राच्यां कुम्भे स दुर्गां च दक्षिणे भास्करं तथा ॥१४॥ प्रतीच्यां विघ्नराजं च शिवं सौम्यां घटे न्यसेत् । विष्वक्सेनं तथाऽऽग्नेय्यां नैर्ऋत्यां गरुडं च सः ॥१५॥ वायव्यां च हनूमन्तं कलशे स्थापयेत्ततः । श्रीदामानं तथैशान्यां क्रमेण स यथाविधि ॥१६॥ सुस्नातेनाथ शिष्येण स्वस्तिवाचनपूर्वकम् । वृद्धिश्राद्धं कारयित्वा हरेः पूजां विधापयेत् ॥१७॥ भूतशुद्धिं तथा प्राणप्रतिष्ठां तान्त्रिकीं स च । कारयित्वा मातृकाणां न्यासांश्चावाहयेत्प्रभुम् ॥१८॥ श्रीकृष्णाय नमस्तुभ्यं श्रीराधापतये नमः । नमस्ते धर्मधुर्याय नरनारायणाय च ॥१९॥ एतेन मन्त्रेण च तमावाहनपुरस्कृतम् । भगवन्तं साङ्गदेवं पूजयेद्ब्राह्मणः सुधीः ॥२०॥ उपचारैः षोडशभिर्मन्त्रैर्विष्णोश्च वैदिकैः । कारयित्वार्चनं वह्निं दक्षिणे स्थापयेद्धरेः ॥२१॥ स्थापिते संस्कृते वह्नौ वैष्णवं श्रपयेच्चरुम् । प्रदीप्ते तत्र च ततो ध्यात्वा सम्पूजयेद्धरिम् ॥२२॥ समिदाज्यचरूणां च प्रत्येकं जुहुयात्ततः । आहुतीरष्टवर्णेन स चाष्टाधिकविंशतिम् ॥२३॥ ततोऽङ्गदेवतादिभ्य एकैकां च घृताहुतिम् । हुत्वा पूर्णाहुतिं चासौ होमकर्म समापयेत् ॥२४॥ महानीराजनं कृत्वा दत्त्वा पुष्पाञ्जलिं च सः । दण्डवत्प्रणमेच्छिष्यः प्रार्थयेच्च तमादरात् ॥२५॥ वाणी गुणानुकथने श्रवणौ कथायां हस्तौ च कर्मसु मनस्तव पादयोर्नः । स्मृत्यां शिरस्तव निवासजगत्प्रणामे दृष्टिः सतां दर्शनेऽस्तु भवत्तनूनाम् ॥२६॥ ततो बद्धाञ्जलिपुट एकाग्रमनसा हरिम् । स्तुवीत शिष्यः सानन्दं स्तोत्रमेतत् पठन् स्थितः ॥२७॥ नवीनजीमूतसमानवर्णं रत्नोल्लसत्कुण्डलशोभिकर्णम् ।

રહેલા કુંભમાં પાર્વતીનું સ્થાપન કરે તથા દક્ષિણ દિશામાં રહેલા ઘડામાં સૂર્યની સ્થાપના કરે. (૧૪) બ્રાહ્મણ પશ્ચિમ દિશામાં રહેલા ઘડામાં ગણપતિનું સ્થાપન કરે. ઉત્તર દિશામાં સ્થાપન કરેલા ઘડામાં શિવની સ્થાપના કરે. અગ્નિ ખૂણામાં રહેલા ઘડામાં વિષ્વક્સેનની સ્થાપના કરે તથા નૈર્ઋત્ય ખૂણામાં સ્થાપેલા ઘડામાં ગરુડની સ્થાપના કરે. (૧૫) પછી બ્રાહ્મણ વાયુ ખૂણામાં સ્થાપેલા કળશમાં હનુમાનની સ્થાપના કરે. તથા ઈશાન ખૂણામાં સ્થાપેલા કળશમાં શ્રીદામાનું સ્થાપન કરે. આ ક્રમથી વિધિ પ્રમાણે **સ્થાપના** કરે. (૧૬) પછી તે બ્રાહ્મણ વિધિ પ્રમાણે સ્નાન કરેલા શિષ્ય પાસે સ્વસ્તિવાચનપૂર્વક વૃદ્ધિ શ્રાદ્ધ કરાવીને શ્રીહરિની પૂજા કરાવે. તેમજ પંચરાત્રતંત્રમાં કહેલા ભૂતશુદ્ધિ તથા પ્રાણપ્રતિષ્ઠા તથા માતૃકાઓના ન્યાસો કરાવીને શ્રીકૃષ્ણનું **આવાહન** કરાવે. (૧૭-૧૮) 'શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ શ્રીરાધાપતયે નમઃ ધર્મધુરંધરાય નમઃ, નરનરાયણાય નમઃ' આ મંત્રો વડે (અને વૈદિક મંત્રો વડે) આવાહનાદિપૂર્વક અંગદેવતા સહિત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનું શિષ્યને **પૂજન** કરાવે. (૧૯-૨૦) વેદોક્ત મંત્રોથી ષોડશોપચારથી શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરાવીને હરિના જમણા પડખામાં અગ્નિની સ્થાપના કરે. (૨૧) સ્થાપનમંત્રોથી વેદીમાં મૂકેલા, સંસ્કાર-મંત્રોથી શુદ્ધ કરેલા વહ્નિમાં વિષ્ણુદેવતાક ચરુ પકાવે પછી પ્રજ્વલિત અગ્નિમાં હરિનું ધ્યાન કરીને પૂજે. (૨૨) પછી બ્રાહ્મણ સમિધ-આજ્ય=ઘૃત અને ચરુની પ્રત્યેક અઠ્ઠાવીશ આહુતિઓને શ્રીનારાયણના અષ્ટાક્ષર મંત્રથી હોમે. એટલે અઠ્ઠાવીશ અઠ્ઠાવીશ સમિધાહુતિ-આજ્યાહુતિ અને ચરુ આહુતિને હોમે. (આ તો કનિષ્ઠ પક્ષ કહ્યો છે, તેથી એકસો આઠ આહુતિ આપવારૂપ ઉત્તમ પક્ષ જાણવો.) (૨૩) પછી બ્રાહ્મણ અંગદેવતા અને ઉપાંગ દેવતાઓને એક એક ઘીની આહુતિ હોમીને તથા પૂર્ણાહુતિ હોમીને **હોમકર્મ** સમાપ્ત કરે. (૨૪) શિષ્ય મહાનીરાજન કરીને તથા પુષ્પાંજલિ આપીને દંડની માફક પ્રણામ કરે. શ્રીકૃષ્ણને આદરપૂર્વક **પ્રાર્થના** કરે. (૨૫) હે શ્રીકૃષ્ણ ! અમારી વાણી તમારા ગુણ ગાવામાં રહો. બંને કાન તમારી કથામાં રહો. બંને હસ્તો તમારી સેવામાં રહો. અમારું મન તમારા ચરણારવિંદની સ્મૃતિમાં રહો. મસ્તક તમારા નિવાસભૂત જગતના પ્રણામમાં રહો. અમારા નેત્રની વૃત્તિ તમારી મૂર્તિરૂપ સાધુઓનાં દર્શનમાં રહો. (૨૬) પછી બંને હાથ જોડીને શિષ્ય ઊભો રહ્યો સતો જ આ (કહીએ છીએ તે) સ્તોત્રનો પાઠ કરતો સતો એકાગ્રમનથી શ્રીહરિની **સ્તુતિ** કરે. (૨૭)

નવીન મેઘની સમાન વર્ણવાળા, અંદર જડેલાં રત્નોથી અત્યંત શોભાયમાન જે કુંડળો તેનાથી શોભાયમાન કર્ણ જેમના છે એવા, મોટા મુગટના અગ્ર ભાગમાં મયૂરનાં પીછાં જેને છે એવા, લક્ષ્મી અને રાધિકા યુક્ત શ્રીકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું. (૨૮) મુગટમાં મૂકેલ પુષ્પના તોરાઓથી પ્રાપ્ત કર્યા છે પુષ્પોના પરાગો જેણે એવી વાંસળીને બંને હાથે પોતાના અધરોષ્ઠમાં ધારણ કરીને વગાડતા, ગમનમાં ગજની સમાન ચાલવાની ચાતુર્યવાળા એવા, લક્ષ્મી અને રાધિકા સહિત

महाकिरीटाग्रमयूरपर्णं श्रीराधिकाकृष्णमहं नमामि ॥२८॥ निधाय पाणिद्वितयेन वेणुं निजाधरे शेखरयातरेणुम् । निनादयन्तं च गतौ करेणुं श्री० ॥२९॥ विशुद्धहेमोज्ज्वलपीतवस्त्रं हतारियूथं च विनापि शस्त्रम् । व्यर्थीकृतानेकसुरद्विडस्त्रं श्री० ॥३०॥ अधर्मतिष्यार्दितसाधुपालं सद्धर्मवैरासुरसङ्घकालम् । पुष्पादिमालं व्रजराजबालं श्री० ॥३१॥ गोपीप्रियारम्भितरासखेलं रासेश्वरीरञ्जनकृत्प्रहेलम् । स्कन्धोल्लसत्कुङ्कुमचिह्नचेलं श्री० ॥३२॥ वृन्दावने प्रीततया वसन्तं निजाश्रितानापद उद्धरन्तम् । गोगोपगोपीरभिनन्दयन्तं श्री० ॥३३॥ विश्वद्विषन्मन्मथदर्पहारं संसारिजीवाश्रयणीयसारम् । सदैव सत्पूरुषसौख्यकारं श्री० ॥३४॥ आनन्दितात्मव्रजवासितोकं नन्दादिसन्दर्शितदिव्यलोकम् । विनाशितस्वाश्रितजीवशोकं श्रीराधिकाकृष्णमहं नमामि ॥३५॥ ततश्चोपविशेतां तौ गुरुशिष्यौ सुशोभिते । देवपीठाग्निवेद्योस्तु मध्यस्थाने समाहितौ ॥३६॥ सुस्नातोऽथ गुरुस्तत्र कृतनित्यविधिः शुचिः । कुशाजिनोर्णान्यतमे निषीदेदासने शुभे ॥३७॥ तथाविधासने शिष्यः श्वेतवासा अलङ्कृतः । चन्दनाद्यैरुपविशेत्प्रणमेत्तं च सद्गुरुम् ॥३८॥ श्वेते धौते नूत्नवस्त्रे गुरुस्तं परिधापयेत् । बध्नीयात्तुलसीमाले कण्ठे चास्य ततः शुभे ॥३९॥ कृष्णपूजावशिष्टेन कैसरेण सुगन्धिना । कारयेच्चन्दनेनासावूर्ध्वपुण्ड्रचतुष्टयम् ॥४०॥ ततो गोपीचन्दनेन तद्बाह्वोर्दक्षवामयोः । कृष्णस्य चक्रशङ्खाभ्यां हेतिभ्यामङ्कयेद्गुरुः ॥४१॥ प्राङ्मुखस्याथ शिष्यस्य बद्धाञ्जलिपुटस्य सः । उदङ्मुखो गुरुर्दक्षे कर्णे मन्त्रमुपादिशेत् ॥४२॥ अष्टाक्षरं महामन्त्रं सह ऋष्यादिभिर्गुरुः । शिष्याय दद्याच्छ्रीकृष्णं हृदि ध्यायन्समाहितः ॥४३॥ अस्य श्रीकृष्णमन्त्रस्य

શ્રીકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું. (૨૯) વિશુદ્ધ સુવર્ણની માફક ચળકતું પીતાંબર જેને છે એવા, નકામાં કર્યા છે અનેક અસુરોનાં અસ્ત્રો જેણે એવા લક્ષ્મી અને રાધિકાએ સહિત શ્રીકૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું. (૩૦) સ્વયં-વંશે સહિત ધર્મનો વેરી અધર્મ અને તેના મિત્ર કળિયુગથી પીડા પામેલા સાધુઓનું પાલન કરનારા એવા, શાસ્ત્રોક્ત ભાગવત ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા સાધુઓ અને સમગ્ર જગતને એક આધાર રૂપ ધર્મ પ્રજાપતિમાં વૈરભાવ જેમને છે એવા અસુરોના સમુદાયોના વિનાશ કરનારા, પુષ્પાદિની માળાવાળા, વ્રજરાજ જે નંદજીના બાળક એવા લક્ષ્મી અને રાધિકા સહિત કૃષ્ણને હું નમસ્કાર કરું છું. (૩૧) ગોપીઓની પ્રીતિ માટે આરંભેલી છે એક નાયકરૂપથી રાસલીલા જેણે એવા રાસક્રીડામાં અગ્રેસર શ્રીરાધિકાને પ્રસન્ન કરવાની રત્યાદિ ભાવને આવિષ્કાર કરનારી ક્રિયા જેની છે એવા-ખભા ઉપર શોભાયમાન કુંકુમના ચિહ્નવાળું વસ્ત્ર જેને છે એવા; (૩૨) યમુનાતીરમાં વૃંદારણ્યમાં અતિ પ્રસન્નતાથી નિવાસ કરતા પોતાના આશ્રિત ગોપગોપી વગેરેને આપત્તિઓના સમૂહથી મુકાવનારા, ગાયો-ગોપો અને ગોપીઓને ચોતરફથી આનંદ ઉપજાવનારા; (૩૩) સમગ્ર જગતનો શત્રુ જે કામદેવ તેના ગર્વને નાશ કરનારા, સંસારી જીવોનો આશ્રય કરવા યોગ્ય છે બળ જેનું એવા હંમેશા સત્પુરુષોને પરમાનંદ કરનારા એવા; (૩૪) પોતાના ખેલથી અને દિવ્ય ઐશ્વર્યોના બતાવવાથી આનંદિત કર્યા છે પોતાના વ્રજવાસીઓના બાળકો જેમણે એવા-નંદાદિને બતાવ્યો છે દિવ્યલોક = અક્ષરધામ જેમણે એવા, વિનાશ કર્યો છે પોતાના આશ્રિત જીવોનો શોક જેમણે એવા લક્ષ્મી અને રાધિકા સહિત શ્રીકૃષ્ણને હું **નમસ્કાર** કરું છું (૩૫)

હે પુત્રો ! પછી ગુરુ-શિષ્ય એકાગ્ર ચિત્તવાળા સતા સુશોભિત દેવપીઠ અને અગ્નિની વેદીના મધ્યભાગમાં બેસે. (૩૬) સારી રીતે સ્નાન કરાયેલા, અંતઃકરણની શુદ્ધિ યુક્ત અને કર્યો છે નિત્યવિધિ જેણે એવા **ગુરુ** પૂર્વે કહેલા સ્થાનમાં કુશાસન-મૃગચર્મ-કમ્બલાસન તેમાંથી કોઈપણ આસનમાં બેસે. (૩૭) તે પછી શ્વેત વસ્ત્ર જેણે પહેર્યાં છે - ચંદનાદિ - ભગવાનની પ્રસાદીભૂત ચંદન-પુષ્પોના હારાદિથી શોભાયમાન **શિષ્ય** પહેલા કહેલા કોઈપણ આસનમાં બેસે અને **સદ્ગુરુને નમસ્કાર** કરે. (૩૮) પછી ગુરુ ધોઈને સુકવીને રાખેલા **બે નવીન વસ્ત્રો** શિષ્યને પહેરવા અને ઓઢવા આપે, તુલસીની બેવડી **સૂક્ષ્મ મણકાવાળી માળા** શિષ્યના ગળે બાંધે. (૩૯) આ ગુરુ કૃષ્ણની પૂજાથી બાકી રહેલું કેસરે યુક્ત સુગંધીમાન ચંદનથી **ચાર ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરાવે.** (૪૦) પછી ગુરુ ગોપીચંદન ચોપડેલા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનના ચક્ર અને શંખ **બે આયુધોથી** શિષ્યના જમણા અને ડાબા હાથ ઉપર **અંકિત કરે.** (૪૧) પછી ગુરુ ઉત્તર મુખવાળા થઈને પૂર્વમુખે બેઠેલા, બંને હાથ જોડીને રહેલા શિષ્યના જમણા કર્ણમાં મંત્રનો ઉપદેશ કરે. (૪૨) ગુરુ નિશ્ચલ ચિત્તવાળા- હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણનું ધ્યાન કરતાં સતા ઋષ્યાદિ સાથે **અષ્ટાક્ષર મહામંત્ર શિષ્યને આપે.** (૪૩) આ અષ્ટાક્ષર શ્રીકૃષ્ણ મંત્રના

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

छन्दोऽनुष्टुप् च नारदः । ऋषिश्च देवता कृष्णस्तत्प्रीत्यै विनियोजनम् ॥४४॥ त्रिवारमुपदिश्यासौ यथापूर्वमुपाविशेत् । ततस्तस्मै पालनीयान्सर्वान् धर्मानुपादिशेत् ॥४५॥ ऊर्ध्वपुण्ड्राणि तुलसीमाले त्वं तात! धारयेः । नित्यं कुर्या विष्णुपूजां त्रिकालं सकृदेव वा ॥४६॥ तत्रोर्ध्वपुण्ड्रं कर्तव्यं सन्ध्यापूजादिकर्मसु । मृदैव सितया वत्स! गोपीचन्दसंज्ञया ॥४७॥ अङ्गुल्यैव च तत्कार्यं दण्डाकारं सुशोभनम् । सच्छिद्रं नासिकामूलाल्ललाटे त्वाकचोदयात् ॥४८॥ एवं हृदि च कर्तव्यं पुण्ड्रं बाहुद्वये तथा । द्विजातीनां त्विह प्रोक्तमूर्ध्वपुण्ड्रचतुष्टयम् ॥४९॥ हरिमभ्यर्च्य तिलकं कर्तव्यं चन्दनेन च । प्रासादिकेन रुचिरं दृष्ट्वाऽऽदर्शे सचन्द्रकम् ॥५०॥ अथवा चन्द्रकं कुर्याः कुङ्कुमेन सुशोभनम् । हृदये बाहुयुग्मे च तथा पुण्ड्रं सचन्द्रकम् ॥५१॥ ललाटे वासुदेवं च ध्यायन्सङ्कर्षणं हृदि । प्रद्युम्नं चानिरुद्धं च तत्कुर्यास्त्वं भुजद्वये ॥५२॥ माले च कण्ठलग्ने द्वे तुलसीकाष्ठजे त्वया । यज्ञोपवीतवद्धार्ये सूक्ष्मे नित्यं च पुत्रक ! ॥५३॥ हरेः प्रासादिकीं मालां तुलसीकाष्ठजां भवान् । नवीनां धारयेद्यर्हि तदा मन्त्रमिमं पठेत् ॥५४॥ तुलसीकाष्ठसम्भूते ! माले ! कृष्णजनप्रिये! । बिभर्मि त्वामहं कण्ठे कुरु मां कृष्णवल्लभम् ॥५५॥ यथालब्धोपचारैश्च कर्तव्यं विष्णुपूजनम् । द्रव्याभावे तु मन्त्रेण तत्कार्यं दम्भवर्जितम् ॥५६॥ शालग्रामशिलापूजा कर्तव्या ब्राह्मणेन तु । श्रीकृष्णप्रतिमैवार्च्या दीक्षितेनेतरेण तु ॥५७॥ पूजनान्ते भगवतो योऽद्य लब्धो महामनुः । जपनीयो यथाशक्ति स त्वया वाञ्छितार्थदः ॥५८॥ यथाशक्ति यथाबुद्धि जपान्तेऽनुदिनं त्वया । कर्तव्यो दशमस्कन्धाध्यायपाठो ह्यनापदि ॥५९॥ कालीभैरवभूतादिभये क्वचिदुपस्थिते । श्रीनारायणवर्मैव जपेस्त्वं

નારદઋષિ છે. પંચરાત્રાગમથી ઉદ્ધાર કરી આ મંત્રનો શ્રીકૃષ્ણે ઉદ્ધવને ઉપદેશ આપેલો હોવાથી-પંચરાત્રાગમ નારદે રચેલું છે માટે નારદઋષિ છે. અનુષ્ટુપ છંદ છે. કૃષ્ણ દેવતા છે. શ્રીકૃષ્ણની પ્રીતિ માટે વિનિયોગ છે. આ ઋષ્યાદિ સામાન્ય દીક્ષામાં કહેલા અષ્ટાક્ષરનું પણ ઉપલક્ષણ છે. (૪૪) આ ગુરુ શિષ્યના કાનમાં ત્રણ વાર **મંત્રોપદેશ** કરીને પૂર્વની માફક બેસે. પછી પાલન કરવા યોગ્ય સર્વ ધર્મનો શિષ્યને ઉપદેશ કરે : (૪૫)

હે તાત ! તમો પ્રતિદિન ઊર્ધ્વપુંડ્રો અને તુલસીના કાષ્ઠની બેવડી કંઠી નિત્ય ધારણ કરો તેમજ ત્રણ કાળ વિષ્ણુની પૂજા કરો અથવા એક વાર કરો. (૪૬) હે વત્સ ! તેમાં સંધ્યાપૂજાદિ કર્મ કરવાના સમયમાં ઊર્ધ્વપુંડ્રે રહિત ના રહેવું. તે તિલક ગોપીચંદન નામની શ્વેત મૃત્તિકાથી જ કરવું, બીજાથી નહિ. (૪૭) દંડાકાર સારું શોભાવાળું, વચમાં જગ્યાવાળું તે ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક લલાટમાં નાસિકાના મૂળથી આરંભીને કેશ સુધી તર્જની આંગળીથી કરવું. (૪૮) આવી રીતે હૃદયમાં તથા બંને બાહુમાં ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરવું. આ ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં ત્રણ વર્ણનાને જ ચાર ઊર્ધ્વપુંડ્ર કહેલાં છે. (૪૯) હરિને પૂજીને પ્રસાદી ચંદનથી મધ્યબિંદુ સહિત સુંદર તિલક આરસીમાં જોઈને કરવું. (૫૦) અથવા રાધા અને લક્ષ્મીના પ્રસાદીના કુંકુમથી ચાંલ્લો કરવો તથા હૃદયમાં અને બંને હાથોમાં પણ ચાંલ્લાએ સહિત ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરવું. (૫૧) તમોએ વાસુદેવ ભગવાનનું ધ્યાન કરતા સતા લલાટમાં ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરવું. સંકર્ષણનું ધ્યાન કરતા સતા હૃદયમાં ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરવું. અને બંને બાહુમાં પ્રદ્યુમ્ન અને અનિરુદ્ધનું ધ્યાન કરતા સતા તે કરવું. (૫૨) હે પુત્રક ! તમોએ તુલસીના કાષ્ઠની બેવડી સૂક્ષ્મ માળા કંઠમાં નિત્ય યજ્ઞોપવીતની માફક ધારણ કરવી. (૫૩) તમો જ્યારે હરિની પ્રસાદીની તુલસીથી ઉત્પન્ન થયેલી નવી માળા ધારણ કરો ત્યારે આ મંત્ર બોલવો : (૫૪) **'તુલસી કાષ્ઠસમ્ભૂતે માલે ! કૃષ્ણજન પ્રિયે । બિભર્મિ ત્વામહં કણ્ઠે કુરુ માં કૃષ્ણવલ્લભમ્ ॥** તુલસીના કાષ્ઠથી થયેલી હે માળા ! કૃષ્ણના ભક્તોને પ્રિય એવી તમોને હું મારા કંઠમાં ધારણ કરું છું મને કૃષ્ણને પ્રિય કરો. (૫૫) અને જે જે સમયે પ્રાપ્ત થયેલા પુષ્પાદિ ઉપચારોથી વિષ્ણુનું પૂજન વિધિ પ્રમાણે કરવું. પૂજાના ઉપચારો પ્રાપ્ત ના થાય ત્યારે તે પૂજન દંભથી રહિત, મંત્રથી કરવું. (૫૬) શાલગ્રામની શિલાની પૂજા બ્રાહ્મણે કરવી. દીક્ષા પામેલા બીજાએ તો શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા જ પૂજવી. (મહાદીક્ષા પામેલા ત્રણ વર્ણના અને સત્શૂદ્રોએ પણ શાલગ્રામની પૂજા કરવી. શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાની પૂજા તો સર્વજનોએ કરવી. ઉદ્ધવ સંપ્રદાયનો આ નિર્ણય છે.) (૫૭) આજે જે મહામંત્ર મારાથી પામ્યા તે ઈચ્છિત ફળને આપનારો મહામંત્ર તમોએ ભગવાનની પૂજાના અંતમાં શક્તિ પ્રમાણે જપવો. (૫૮) હે શિષ્ય ! તમોએ દરરોજ શક્તિ પ્રમાણે બુદ્ધિ પ્રમાણે મહામંત્રના જપના અંતમાં દશમ સ્કંધના અધ્યાયનો પાઠ કરવો, આપત્કાળમાં એનો નિયમ નથી. (૫૯) ક્યારેક કાલી-ભૈરવ-ભૂત-પ્રેત-પિશાચ આદિક ક્ષુદ્ર દેવતાદિકથી ઉપદ્રવ

प्रयतः शुचिः ॥६०॥ सायं मन्त्रजपश्चापि कर्तव्यः शक्तितस्त्वया । वृथाकालो न नेतव्यो हरिसम्बन्धमन्तरा ॥६१॥ विष्णोः कथायाः श्रवणं कीर्तनं ध्यानमर्चनम् । कुर्या नित्यमुदासीनः प्रवृत्ताखिलकर्मसु ॥६२॥ अनापदि स्पृशेर्नैव सधवामपि योषितम् । प्रासादिकं विना विष्णोर्न पत्रमपि भक्षयेः ॥६३॥ निवेदितं यदन्नादि वासुदेवाय तेन च । देवानन्यान् पितृंश्चापि यथाकालं यजेद्बवान् ॥६४॥ चातुर्मास्योर्जमाघेषु विशेषनियमांश्चरेः । प्रत्यक्षं लवणं त्वं च न गृह्णीयाश्च भोजने ॥६५॥ मलोत्सर्गे कटिस्नानमनापदि समाचरेः । विनोदकं न कुर्याश्च मूत्रकर्माप्यनापदि ॥६६॥ ब्राह्मे मुहूर्ते निद्रां त्वं सर्वथैव त्यजेः सदा । आदिमं याममुल्लङ्घ्य शयनं निशि चाचरेः ॥६७॥ दशमीष्वथ सर्वासु पारणादिवसेषु च। दिवानिद्रां त्यजेर्विष्णोर्व्रतोत्सवदिनेषु च ॥६८॥ दिवा निशि च भुञ्जीथा न दिवा द्विस्तथा निशि । पारतन्त्र्येऽथ रोगादौ द्विर्भुक्तिर्नात्र दुष्यति ॥६९॥ प्रेतान्नं नैव भोक्तव्यं संस्कारान्नं तथैव च । आसन्नसम्बन्धिगृहे दोषो नास्ति च तद्भुजौ ॥७०॥ धर्मशास्त्रेण विहितान्स्वधर्मानितरानपि । पालयन्सर्वकालं त्वं कृष्णभक्तिं समाचरेः ॥७१॥ चिद्रूप आत्मा विज्ञेयः साक्ष्यवस्थात्रयस्य च । देहेन्द्रियमनःप्राणबुद्ध्यादीनां प्रकाशकः ॥७२॥ न जायते म्रियते वा कदाचिन्नायं भूत्वा भविता वा न भूयः । अजो नित्यः शाश्वतोऽयं पुराणो न हन्यते हन्यमाने शरीरे ॥७३॥ नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः । न चैनं क्लेदयन्त्यापो न शोषयति मारुतः ॥७४॥ अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमक्लेद्योऽशोष्य एव च । नित्यः सर्वगतः

પ્રાપ્ત થાય ત્યારે તેના નિવારણ માટે નારાયણકવચનો જપ કરવો. (૬૦) અને સાયંકાળે તમોએ મહામંત્રનો પણ જપ કરવો. ભગવાનના કથા-શ્રવણાદિ વિના નકામો સમય નિર્ગમન કરવો નહિ. (૬૧) વિષ્ણુની કથાનું શ્રવણ કીર્તન-ધ્યાન-પૂજન-નિત્ય કરો. પ્રવૃત્તિની સમગ્ર ક્રિયાઓમાં (ધર્મ-અર્થ-અને કામાદિ ત્રિવર્ગોમાં) ઉદાસીન થાઓ. (૬૨) આપત્કાળ પડ્યા વિના સધવા પર-સ્ત્રીને પણ અડવું નહિ. વિષ્ણુની પ્રસાદી વિના પત્ર-જળ વગેરે ખાવું નહિ. (૬૩) તમોએ અન્ય દેવતાઓને તથા પિત્રિઓને ભગવન્નિવેદિત જ અન્નાદિક વડે યથાકાળ યથાવિધિ યજન કરવું પણ તેમને નહિ નિવેદન કરેલા અન્નાદિકે કરીને ન કરવું. (૬૪) અષાઢ સુદી એકાદશીથી આરંભીને કારતક સુદી એકાદશી સુધી અને કારતક માસ અને માઘમાસમાં **વિશેષ નિયમો**-વિષ્ણુની કથાનું શ્રવણ વગેરે પાલન કરવા. વળી ભોજનમાં પ્રત્યક્ષ લવણ તમારે ગ્રહણ કરવું નહિ. (૬૫) શૌચવિધિ કર્યા પછી આપત્કાળ પડ્યા વિના કટિ સ્નાન આચરણ કરવું. આપત્કાળ વિના જળ વિના મૂત્રોત્સર્ગ-મૂત્રનો ત્યાગ પણ ન કરવો. (૬૬) તમો સર્વદા **બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં નિદ્રાનો ત્યાગ** કરો. રાત્રિમાં પ્રથમ પહોર ત્યાગ કરીને શયન કરો. (૬૭) સર્વે દશમી તિથિઓ તથા દ્વાદશી આદિ પારણાના દિવસોમાં અને વિષ્ણુના ઉત્સવોમાં દિવસની નિદ્રાનો ત્યાગ કરો. (૬૮) દિવસે (એકવાર) જમવું અને રાત્રિએ જમવું. દિવસે બે વાર ખાવું નહિ તથા રાત્રિએ બે વાર ખાવું નહિ. પરાધીન હોય ત્યારે અને રોગાદિ આપત્કાળમાં દિવસે બે વાર તથા રાત્રિમાં બે વાર ખાવામાં દોષ નથી. (૬૯) શ્રાદ્ધાદિ પ્રેતાન્ન ખાવું નહિ તથા ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કાર નિમિત્ત અન્ન ખાવું નહિ. સમીપ સંબંધીના ગૃહમાં પ્રેતાન્ન તથા સંસ્કારનું અન્ન જમ્યાનો દોષ નથી. (૭૦) તમો ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલા બીજા જે દાન, તીર્થસેવન વગેરે પોતાના ધર્મોને પાલન કરતા સતા **સર્વ કાળે શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિનું આચરણ** કરો. (૭૧) પોતાનો જીવ ચૈતન્ય સ્વરૂપ છે. જાગ્રત-સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ આ ત્રણ અવસ્થાનો સાક્ષી છે. દેહો=સ્થૂળ, સૂક્ષ્મ અને કારણરૂપ શરીરો અને ચક્ષુરાદિ ઈન્દ્રિયો, મન, પ્રાણો, બુદ્ધિ તથા તેના દેવતા વગેરેને પ્રકાશ કરનારો જાણવો. (૭૨) આ જીવાત્મા, દેહની સાથે ઉત્પન્ન થતો નથી અને દેહની સાથે મરતો પણ નથી. સર્વ દેહોમાં સર્વ જનોએ અનુભવાતું જન્મ અને મરણ ક્યારેય પણ આત્માને સ્પર્શ કરતું નથી. માટે આત્મા જન્મરહિત છે. માટે જ નિત્ય છે. પરિણામ શૂન્ય છે. માટે શરીરને હણે તો પણ આ આત્મા હણાતો નથી. (૭૩) આ આત્માને શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી. અગ્નિ આત્માને બાળી શકતો નથી. જળ આત્માને સડવી શકતું નથી. વાયુ આત્માને સૂકવી શકતો નથી. (૭૪) કારણકે આત્મા અચ્છેદ્ય છે. તેથી શસ્ત્રો છેદી શકતાં નથી. આત્મા અદાહ્ય છે તેથી અગ્નિ બાળી શકતો નથી, આત્મા અકલેદ્ય છે માટે જળ ભીંજવી શકતું નથી. આત્મા અશોષ્ય છે માટે વાયુ સૂકવી શકતો નથી. આ

स्थाणुरचलोऽयं सनातनः ॥७५॥ अव्यक्तोऽयमचिन्त्यो-ऽयमविकार्योऽयमुच्यते । ज्ञातव्यो ब्रह्मरूपोऽयं सच्चिदानन्दलक्षणः ॥७६॥ आत्मना ब्रह्मरूपेण विशुद्धेनाक्षरेण च । कृष्णमेव परं ब्रह्म हृत्पद्मे चिन्तयेः सदा ॥७७॥ सन्त एव सदा सेव्यास्तदुक्ता नियमास्तथा । पालनीयाः प्रयत्नेन ब्रह्मचर्यादयस्त्वया ॥७८॥ सर्वात्मना श्रितः कृष्णं त्वमसि ह्यम्बरीषवत् । अत आत्मनिवेदीति ख्यातो भुवि भविष्यसि ॥७९॥ इत्याज्ञां शिरसादाय शिष्यः सम्पूजयेद्गुरुम् । वस्त्रैश्चन्दनपुष्पैश्च यथाशक्ति धनेन च ॥८०॥

गोभूहिरण्यविपिनमश्ववाटी गृहं च वा । अक्लेशादन्नवस्त्रादि स्वशक्त्या गुरवेऽर्पयेत् ॥८१॥ ततश्चन्दनपुष्पाद्यैरन्नैर्दक्षिणया च सः । साधूनन्यांश्च विप्रांश्च पूजयित्वाभिवादयेत् ॥८२॥ दीक्षितं तं ततो ब्रूयाद्विधिज्ञः स द्विजोत्तमः । भद्रं तेऽस्तु महाभाग! धन्योऽसि कुलपावनः ॥८३॥ प्रसादात्सद्गुरोरेव त्वन्मनोरथपादपः । भविष्यत्येव सफलः परं सुखमवाप्स्यसि ॥८४॥ सुखमूलं हि विज्ञानं तत्तु लभ्येत सद्गुरोः । ततस्तमेव सेवेत मुमुक्षुः संयतेन्द्रियः ॥८५॥ असङ्कल्पाज्जयेत्कामं क्रोधं कामविवर्जनात् । अर्थानर्थेक्षया लोभं भयं तत्त्वावमर्शनात् ॥८६॥ आन्वीक्षिक्या शोकमोहौ दम्भं महदुपासया । योगान्तरायान्मौनेन हिंसां कायाद्यनीहया ॥८७॥ कृपया भूतजं दुःखं दैवं जह्यात्समाधिना । आत्मजं योगवीर्येण निद्रां सत्त्वनिषेवया ॥८८॥ रजस्तमश्च सत्त्वेन सत्त्वं चोपशमेन च । एतत्सर्वं गुरौ भक्त्या पुरुषो ह्यञ्जसा जयेत् ॥८९॥ यस्य देवे

આત્મા નિત્ય છે. સર્વે ઠેકાણે પોતાના કર્માનુસારે ગમન કરવાના સ્વભાવવાળો છે. સ્થાણુ=સ્થિર સ્વભાવવાળો, અચલ છે અને અનાદિ સિદ્ધ છે. (૭૫) આ આત્મા ચક્ષુરાદિ ઈન્દ્રિયોથી જાણી શકાય તેમ નથી. અંતઃકરણાદિથી છેદન યોગ્ય પદાર્થોની માફક ચિંતન કરવા યોગ્ય નથી. માટે અચિન્ત્ય છે. આત્મા અવિકાર્ય-વિકારને યોગ્ય નથી એમ કહેવાય છે. આવા લક્ષણવાળો આત્મા પ્રત્યક્ષ ભગવાનની ઉપાસનાથી પ્રાપ્ત થયો છે બ્રહ્મભાવ જેને, માટે જ સચ્ચિદાનંદ ધર્મયુક્ત જાણવો. (૭૬) તેવા વિશુદ્ધ-બ્રહ્મરૂપ અક્ષર-આત્મા થઈને પરબ્રહ્મ કૃષ્ણને પોતાના હૃદયકમળમાં સદા ચિંતનપરાયણ થઈ રહે. એટલે 'હું કર્તા છું, ભોકતા છું.' એવા ભાવનો ત્યાગ કરીને **હું બ્રહ્મરૂપ છું.** એમ માનીને ભગવત્સ્મરણ કરવું. (૭૭) તમોએ સર્વદા સંતોનું સેવન કરવું તથા તેમણે પોતાને કહેલા બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમો પ્રયત્નપૂર્વક પાલન કરવા. (૭૮) કારણકે તમો અંબરીષ રાજાની માફક સર્વ ભાવથી (શરીર, મન અને વાણીથી) **કૃષ્ણને આશ્રિત** છો. માટે પૃથ્વીમાં **આત્મનિવેદી** નામથી પ્રસિદ્ધ થશો. (૭૯)

હે પુત્રો ! આ પ્રમાણે પોતાના ગુરુની આજ્ઞાને મસ્તકથી ગ્રહણ કરી શિષ્ય વસ્ત્રો, ચંદન-પુષ્પો અને ધનથી શક્તિ પ્રમાણે **ગુરુની** પૂજા કરે. (૮૦) ગાયો, પૃથ્વી, અને સુવર્ણ, આંબાનું વન, અશ્વ, પુષ્પાદિનો બગીચો, ગૃહ અથવા અન્નવસ્ત્રાદિ ક્લેશ પામ્યા વગર પોતાની શક્તિથી ગુરુને અર્પણ કરે. (૮૧) પછી શિષ્ય ચંદન, પુષ્પાદિ, અન્ન અને દક્ષિણાથી સાધુઓ તથા બીજા બ્રાહ્મણોની યથાયોગ્ય પૂજા કરીને તેઓને નમસ્કાર કરે. (૮૨) પછી દીક્ષાવિધિ જાણનાર (દીક્ષાવિધિમાં વરેલો) **ઉત્તમ બ્રાહ્મણ, આચાર્યથી મહાદીક્ષા પામેલા શિષ્યને કહે** : હે મહાભાગ ! તારું કલ્યાણ થાઓ. તમો કૃતાર્થ થયા છો. પોતાનું કુળ પવિત્ર કરનારા છો. (૮૩) એકાંતિકપણાની પ્રાપ્તિરૂપ, ઈચ્છારૂપ વૃક્ષ સદ્‌ગુરુના અનુગ્રહથી સફળ થશે જ. તમો સર્વોત્તમ સુખ પામશો. (૮૪) સર્વ સુખનું મૂળ પોતાના ઈષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણાદિ સ્વરૂપનું જ્ઞાન જ છે; તે વિજ્ઞાન તો સદ્‌ગુરુથી પમાય, માટે નિયમિત સર્વેન્દ્રિયવાળા મુમુક્ષુ શિષ્ય, સદ્‌ગુરુને જ સેવે. (૮૫) મુમુક્ષુ અસંકલ્પથી = ભગવાનના માહાત્મ્યજ્ઞાનથી-સ્ત્રી આદિક માયિક વિષયોનો મનથી ત્યાગ કરવાથી કામને જીતે, વિવેક અને વૈરાગ્યથી નાના પ્રકારની ઈચ્છાઓ રૂપી કામનાનો ત્યાગ કરવાથી ક્રોધ જીતે, દ્રવ્યમાં પંદર પ્રકારના અનર્થના દર્શનથી લોભને જીતે, બ્રહ્મની સાથે આત્માનું ઐક્યરૂપ તત્ત્વના વિચારથી ભયને જીતે. (૮૬) આત્મા અનાત્માના વિચારથી શોક અને મોહને જીતે. સત્શાસ્ત્રમાં કહેલા લક્ષણવાળા સાધુઓની સેવાથી ધર્મધ્વજીપણું (દંભ) જીતે, મૌન = પ્રયોજન જેટલું બોલવાથી યોગનાં અંતરાયભૂત ગ્રામ્યવાર્તાદિને, તથા શરીરાદિની અચંચલતાથી હિંસારૂપ દોષને જીતે. (૮૭) મનુષ્યાદિ ભૂત પ્રાણિમાત્રથી ઉત્પન્ન દુઃખ=ભયને કૃપાથી, અર્થાત્ જે પ્રાણીઓથી દુઃખ થાય તે પ્રાણીઓમાં હિતના આચરણથી જીતે. દૈવ = નકામી મનની પીડા વગેરે દુઃખ તેને સમાધિ = મનની ભિન્ન-વિલક્ષણ આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિથી ત્યાગ કરે. પોતાના દેહથી ઉત્પન્ન થયેલા દુઃખને પ્રાણાયામના બળથી ત્યાગ કરે. નિદ્રાને સાત્ત્વિક આહારાદિના સેવનથી જીતે. (૮૮) રજોગુણવૃત્તિને અને તમોગુણવૃત્તિને સત્ત્વગુણ વૃત્તિઓથી જીતે. સત્વગુણની વૃત્તિઓને આત્મસ્વરૂપમાં સ્થિતિપૂર્વક તેના સંકલ્પના ત્યાગથી જીતે. મુમુક્ષુ શિષ્ય **ગુરુમાં ઈશ્વરબુદ્ધિપૂર્વક** શરીર, વાણી અને મનથી પોતાના ગુરુની સેવાથી આ સર્વ

परा भक्तिर्यथा देवे तथा गुरौ । तस्यैते कथिता ह्यर्थाः प्रकाशन्ते महात्मनः ॥९०॥ भजस्व परया भक्त्या ततस्त्वं गुरूमीश्वरम् । एवमुक्त्वा देवतानां द्विजः कुर्याद्विसर्जनम् ॥९१॥ हैर्मी सोपस्करां मूर्तिमन्नं वस्त्रादि दक्षिणाम् । तस्मै दद्याच्च विप्राय शिष्योऽसौ कर्मकारिणे ॥९२॥ दीक्षादानदिने शिष्यो न गुरुश्चाप्युपावसेत् । एकादशीव्रतादौ तु फलाद्याहारमाहरेत् ॥९३॥ सामान्यां महतीं वापि गृह्णीयादौद्धवीं तु यः । दीक्षामेतां स्वशक्त्याऽसौ साधून्विप्रांश्च भोजयेत् ॥९४॥ दीक्षामेवं हि सम्प्राप्य धर्मानैकान्तिनां गृही । स्वाश्रमस्थोऽभ्यसेन्नित्यं तीर्थसेवापरायणः ॥९५॥ तीर्थान्यपि द्विधा सन्ति स्थावराणि जगन्ति च । आद्यानि गङ्गामुख्यानि तत्रान्यानि च साधवः ॥९६॥ स्थावराणि तु सेवेत स्नानदर्शनवन्दनैः । जगन्ति तत्कथाश्रुत्या दर्शनार्चनभोजनैः ॥९७॥ त्रैवर्णिकस्य गृहिणः प्रोक्त इत्थं विधिर्मया । दीक्षाया अथ शूद्रस्य विशेषः कश्चिदुच्यते ॥९८॥ दीक्षां जिघृक्षुं सच्छूद्रमाचार्यः पूर्ववासरे । उपोषणं कारयित्वा कारयेत् कृष्णपूजनम् ॥९९॥ मन्त्राः पौराणिकाः पाठ्यास्तत्र क्वापि न वैदिकाः । श्रीकृष्णाय नम इति होमे पाठ्यः षडक्षरः ॥१००॥ स्वाहाकारो न वक्तव्यः शूद्रस्यानधिकारतः । तमङ्कयित्वोपदिशेदष्टवर्णं मनुं गुरुः ॥१०१॥ गृहस्थविहितान् धर्मांस्ततस्तस्मा उपादिशेत् । शूद्राणां विधिरित्युक्तो वच्म्यनाश्रमिणोऽथ तम् ॥१०२॥ दीक्षामिमां ये गृहिणो गृहीत्वा भजन्ति कृष्णं निजधर्मसंस्थाः । ते पूरूषास्त्यागिजनैः समाना ज्ञेया इहामुत्र च भूरिसौख्याः ॥१०३॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ गृहस्थानां महादीक्षाग्रहणविधिनिरूपणनामाष्टचत्वारिंशोऽध्यायः ॥४८॥

પૂર્વોક્ત કામાદિ દોષસમુદાય તત્કાળ જીતે. (૮૯) જે શિષ્યને પરમેશ્વરમાં જેમ સર્વોત્તમ ભક્તિ છે તેવી ગુરુદેવમાં-ગુરુરૂપ પરમેશ્વરમાં સર્વોત્તમ ભક્તિ છે તે ઉદાર મનના શિષ્યને પૂર્વે કહેલા અર્થો કામાદિ જયરૂપી ગુણો પ્રકાશે છે. (૯૦) માટે તમો ગુરુરૂપ પરમેશ્વરની સર્વોત્તમ અનુકૂળ ભાવનાથી સેવા કરો. હે પુત્રો ! આ પ્રકારે કહીને બ્રાહ્મણ, સ્થાપિત-શ્રીકૃષ્ણાદિ મૂર્તિઓનું વિસર્જન કરે. (૯૧) આ શિષ્ય સમગ્ર ઉપસ્કરે સહિત સુવર્ણની શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા, અન્ન, વસ્ત્ર, તથા દક્ષિણાદિ દીક્ષાવિધિ કર્મ કરનારા બ્રાહ્મણને આચાર્યની આજ્ઞાથી આપે. (૯૨) ગુરુ અને શિષ્ય પણ દીક્ષાદાનને દિવસે નિરાહાર ઉપવાસ ના કરે. એકાદશી આદિક વ્રતના દિવસે દીક્ષા આપી હોય ત્યારે તો ફળાહાર કરે. (૯૩) જે શિષ્ય સામાન્ય દીક્ષા અથવા ઉદ્ધવસંપ્રદાયની મહાદીક્ષા ગુરુ થકી ગ્રહણ કરે તે શિષ્ય પોતાની શક્તિ પ્રમાણે સાધુઓ અને બ્રાહ્મણોને ભોજન કરાવે. (૯૪) આ પ્રમાણે મહાદીક્ષા પામીને **ગૃહસ્થ** પોતાના આશ્રમમાં વર્તતો સતો તીર્થની સેવાપરાયણ સતો હંમેશા **એકાંતિકોના ધર્મોનો અભ્યાસ કરે.** (એકાંતિક ધર્મો સ્વધર્મ, વૈરાગ્ય, જ્ઞાન અને ભક્તિ વગેરે જાણવાં.) (૯૫) તીર્થો પણ **સ્થાવર** અને **જંગમ** આ બે પ્રકારનાં છે. તે બેમાં પ્રથમ સ્થાવર-ગંગા છે મુખ્ય જેમાં એવાં દ્વારિકાદિ ક્ષેત્રો અને સ્થાપિત ભગવાનની પ્રતિમા વગેરેનું ગ્રહણ કરવું. બીજાં જંગમ તીર્થો-ભગવાનના એકાંતિક ભક્તો સાધુઓ છે. (૯૬) **સ્થાવર તીર્થો** તો સ્નાન - દર્શન - વંદનાદિથી સેવવાં. અને સાધુરૂપ **જંગમ તીર્થો** તો સાધુએ કરેલી ભગવાનની કથાવાર્તાના શ્રવણથી અને દર્શન, પૂજન, ભોજનથી સેવવાં. (દર્શનાદિ તો ઉપલક્ષણ છે; વસ્ત્ર અર્પણ કરવાં, પગચંપી કરવી, વાયરો નાખવો વગેરે પણ યથાયોગ્ય સેવા જાણવી.) (૯૭) આ પ્રકારે મેં ત્રણ વર્ણના ગૃહસ્થની મહાદીક્ષાનો વિધિ કહ્યો. **હવે સત્શૂદ્રને કંઈક વિશેષ કહીએ છીએ.** (૯૮) આચાર્ય મહાદીક્ષા ગ્રહણ કરવા ઈચ્છતા સત્શૂદ્રને (અસત્શૂદ્રનો મહાદીક્ષામાં અધિકાર નથી માટે સત્ વિશેષણ આપ્યું છે.) દીક્ષાદાનના પૂર્વ દિવસે ઉપવાસ કરાવીને દીક્ષાના દિવસે કૃષ્ણનું પૂજન કરાવે. (૯૯) શ્રીકૃષ્ણના પૂજનના મંત્રો પુરાણમાં કહેલા બોલવા. ક્યારેય વૈદિકમંત્રો ના બોલવા. હોમમાં 'શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ' આ છ અક્ષરનો મંત્ર બોલવો. (૧૦૦) શૂદ્રને અધિકાર નહિ હોવાથી સ્વાહાકાર ન બોલવો. સત્શૂદ્રને ગોપીચંદનથી લીંપાયેલી સુદર્શન, અને શંખની મુદ્રાઓથી અંકિત કરીને આચાર્ય આઠ અક્ષરનો **મહામંત્ર** ડાબા કાનમાં ઉપદેશ આપે. (૧૦૧) પછી ગુરુ સત્શૂદ્રને શાસ્ત્રોમાં ગૃહસ્થોને પાળવાપણે કહેલા **સદાચારોનો ઉપદેશ કરે.** આ પ્રકારે સત્શૂદ્રોનો મહાદીક્ષાનો વિધિ કહ્યો. હવે (પછીના અધ્યાયમાં) અનાશ્રમી પુરુષને મહાદીક્ષા આપવાનો વિધિ કહું છું. (૧૦૨)

હે પુત્રો ! જે ગૃહસ્થો આ મહાદીક્ષા ગ્રહણ કરીને પોતાના ધર્મમાં રહીને કૃષ્ણને ભજે છે તે ગૃહસ્થ જનો ત્યાગીજનોની **સમાન** જાણવા. આ લોકમાં અને પરલોકમાં મહાસુખથી સંપન્ન થયેલા જાણવા. (૧૦૩)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ ગૃહસ્થાનાં મહાદીક્ષાગ્રહણવિધિ નિરૂપણનામાષ્ટચત્વારિંશોઽધ્યાયઃ (૪૮)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **अनाश्रमी पुमान् यस्तु मृतयोषिद्भवेच्च सः । आददीत महादीक्षां स्वोक्तां कृत्वैव निष्कृतिम् ॥१॥ विधिस्तस्याप्येष एव दीक्षाया ग्रहणे मतः । दैहिकोऽन्यो विशेषोऽस्ति तं चापि कथयाम्यहम् ॥२॥ श्मश्रूणि धारयेन्नैव न चोलं न च कञ्चुकम् । न च श्वेतेतरद्वासो वसीत विकृतं न तत् ॥३॥ ब्रह्मचारीव योषां च त्यजेद्द्रव्यं तु रक्षयेत् । अग्रेसरो गृहस्थानां साधुशुश्रूषणे भवेत् ॥४॥ महादीक्षावतानेन वर्णिना त्यागिना तथा । एकभुक्तव्रतं कार्यं यावज्जीवमनापदि ॥५॥**
निशि वा दिवसे कुर्याद्दीक्षितो भोजनं सकृत् । रात्रौ चेदाद्ययामे तन्मध्याह्नोत्तरमह्नि तु ॥६॥ आनुकूल्ये सति प्रायो नक्तभोजी भवेत्सदा । दैनंदिनानि पापानि तेन नश्यन्ति सर्वशः ॥७॥ सकृद्भोजी तु यो नक्तं स तु प्रासादिकं हरेः । अन्नादि दिवसे प्राप्तं रक्षेत्सम्यक् शुचिस्थले ॥८॥ दिवा न भक्षयेत्किञ्चित्प्रासादिकमपि प्रभोः । अन्यथा भङ्ग एव स्यादेकभुक्तव्रतस्य वै ॥९॥ प्रासादिकान्नशाकादेरेकभुक्तव्रतत्वतः । अवज्ञां नैव कुर्वीत नमस्कृत्य विसर्जयेत् ॥१०॥ एकभुक्तव्रती यश्च दिवा सोऽपि पुमान्हरेः । प्राप्तं प्रासादिकं रक्षेत्कालादन्यत्र चेद्भुजेः ॥११॥ प्रासादिकस्य सम्मानं फलादेरपि वैष्णवः । प्रणामेनैव कुर्वीत नावमानं तु कर्हिचित् ॥१२॥ उपवासदिने प्राप्तं हरेः प्रासादिकं पुमान् । विसर्जयेन्नमस्कृत्य नान्नं भक्षेत्तु सर्वथा ॥१३॥ अपि भोजनवेलायां प्राप्ते प्रासादिके यदि । भक्ष्यार्हं स्वस्य न स्याद्यत्सर्वथा तन्न भक्षयेत् ॥१४॥ त्यक्तं यत्स्वेन

અધ્યાય : ૪૯

શ્રીહરિએ પોતાના પુત્રોને અનાશ્રમીઓનો મહાદીક્ષાવિધાનનો પ્રકાર કહ્યો છે.

શ્રી નારાયણમુનિ બોલ્યા : હે પુત્રો ! જે ત્રણ વર્ણનો પુરુષ સમાવર્તનસંસ્કાર કર્યા પછી પત્નીએ રહિત હોય અને જેની સ્ત્રી મરી ગઈ હોય એવો અનાશ્રમી-કોઈ આશ્રમને નહિ પામેલો તે પુરુષ જો મહાદીક્ષા પામવા ઈચ્છતો હોય તો પૂર્વોક્ત પ્રકારે બે ઉપાવસ રૂપ પ્રાયશ્ચિત્ત કરીને પૂર્વોક્ત વિધાનથી કૃષ્ણનું પૂજન વગેરે કરીને જ મહાદીક્ષાને ગ્રહણ કરે. (૧) તેનો પણ દીક્ષાગ્રહણમાં વિધિ પૂર્વોક્ત જ જાણવો. પરંતુ **દેહ અને દેહના સંબંધવાળો વિશેષ ભેદ છે** તે કહું છું. (૨) મહાદીક્ષા પામેલો તે અનાશ્રમી દાઢીમૂછને રાખે નહિ. ચોરણો, પાયજામો, સુરવાળ, અંગરખું તેને ધારણ ના કરે, શ્વેત વસ્ત્રો પહેરે, બીજા કસુંબલ વસ્ત્રને ધારણ કરે નહિ તથા લોકશાસ્ત્રમાં નિંદિત ભયાનક વેષને ધારણ કરે નહિ. (૩) નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીની પેઠે સ્ત્રીઓના સંગનો ત્યાગ કરે. અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યપરાયણ થાય. એને **ધનના ત્યાગનું વિધાન** નથી, ન્યાયોપાર્જિત ધન રાખે. સાધુજનોની સેવામાં ગૃહસ્થોમાં અગ્રેસર થાય. (૪) મહાદીક્ષાવાળા આ અનાશ્રમી (વિધુર) તથા વર્ણીઓ અને ત્યાગી સાધુઓ રાત્રિમાં અથવા દિવસે **એક વાર ભોજન વ્રત** કરે. જો રાત્રિમાં ભોજન કરે તો રાત્રિના પ્રથમ પહોરમાં કરે અને જો દિવસે ભોજન કરે તો મધ્યાહ્ન સમય પછી કરે. (૫-૬) અનુકૂળતા હોય તો ઘણું કરીને **નક્તભોજી** અર્થાત્ બે-ત્રણ ચાર ઘડી બાકી રહે ત્યારે સાયંકાળે ભોજન કરનારો હંમેશાં થાય. તે નક્તભોજનથી દિવસે દિવસે થયેલાં સર્વે પાપો નાશ પામે છે. (૭) જે પુરુષ, નક્તભોજન સમયે એક વાર ભોજન કરનારો તે તો દિવસે પ્રાપ્ત થયેલું હરિની પ્રસાદીભૂત અન્નાદિ પવિત્ર સ્થાનમાં સારી રીતે રક્ષણ કરે અને નક્તભોજન સમયે જ જમે. (૮) શ્રીકૃષ્ણની પ્રસાદીભૂત કંઈ પણ વસ્તુ દિવસે કંઈપણ ન ખાય ને નક્ત ભોજન સમયે જ તેનું ભક્ષણ કરે. અન્યથા એકભુક્ત વ્રતનો ભંગ જ થાય. (૯) એકભુક્ત-વ્રતપણાથી વ્રતધારી પ્રસાદી અન્નશાકાદિ સમય વિનાનું કોઈએ આપવા માંડેલું તેનું અપમાન ના જ કરે. પરંતુ આદરપૂર્વક નમસ્કાર કરીને ત્યાગ કરે અથવા ગ્રહણ કરીને બીજાને આપે. (૧૦) જે દિવસે એક વાર ભોજન કરનારો, વ્રતી પુરુષ તે પણ ભોજનના સમય વિના જો ભગવત્પ્રસાદ પ્રાપ્ત થાય તો પવિત્ર સ્થાનમાં તેનું રક્ષણ કરે. (૧૧) વૈષ્ણવ પ્રસાદી ફળાદિ પણ નમસ્કારથી સન્માન કરીને રાખે, ક્યારેય પણ અપમાન ન કરે. (૧૨) વૈષ્ણવજન વ્રતના ઉપવાસને દિવસે પ્રાપ્ત થયેલી હરિની પ્રસાદી નમસ્કાર કરીને ત્યાગ કરે. અન્ન તો સર્વ પ્રકારે ન જમે. (આથી ફળાદિ જો હોય તો તે સમયે આપનારના સત્કાર માટે લગારેક ગ્રહણ કરે, એમ જણાય છે.) (૧૩) ભોજનવેળામાં પણ પ્રાપ્ત થયેલા પ્રસાદીભૂત ભોજ્ય પદાર્થોમાં જો જે પોતાને જમવા યોગ્ય ના હોય તો તે પ્રસાદીના માહાત્મ્યથી પણ ના જમવું. (૧૪) જે વસ્તુ નિયમથી પોતે ત્યાગ કરી હોય અને જે વસ્તુ પોતાના દેહને દુઃખ આપનારી હોય તે વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણની પ્રસાદી હોય

नियमाद्देहपीडाकरं च यत् । भक्षणीयं न तद्भक्तैः प्रासादिकमपि प्रभोः ॥१५॥ ग्राम्यवार्तानिवृत्त्यर्थं हरेर्नामान्यहर्निशम् । कीर्तयेच्च गुणान् गायेत्तस्य भक्तमनोहरान् ॥१६॥ सामान्यां सविशेषां वा दीक्षां प्राप्तो न यस्त्विमाम् । तेन भ्रात्रापि पक्वं चेन्नान्नं भुञ्जीत स क्वचित् ॥१७॥ भोजनव्यवहारश्च येन साकं भवेन्न वै । दीक्षितेनापि पक्वं चेत्तेन नाद्याच्च सर्वथा ॥१८॥ पक्वं चेद्ब्राह्मणेनान्नं क्षत्रादिस्तत्तु भक्षयेत् । ब्राह्मणस्तन्न भुञ्जीत यदि पक्ता न वैष्णवः ॥१९॥ निर्वाहः स्वशरीरस्य यावतान्नादिना भवेत् । तावन्तमुद्यमं कुर्यान्नाधिकं तु स पूरुषः ॥२०॥ तिष्ठेन्निवृत्तधर्मेषु प्रवृत्ताखिलकर्मसु । उदासीनो भवेन्नित्यमात्मनोऽनर्थहेतुषु ॥२१॥ धोत्रस्याभ्यन्तरे रक्षेत्कौपीनं ब्रह्मचारिवत् । भक्ताख्यः स हरेर्भक्तिं कुर्वीत गृहिणोऽधिकम् ॥२२॥ शालग्रामार्चनं कुर्याद्विप्रस्तु प्रतिवासरम् । शिक्षेच्च विष्णुसूक्तार्थं सद्गुरोस्तं च चिन्तयेत् ॥२३॥ बिभृयात्पादुके चासौ पात्रमम्बुभृतं तथा। स्ववर्णधर्ममखिलं पालयेच्च जितेन्द्रियः ॥२४॥ अनाश्रमिण एतावान्विशेषो मृतयोषितः । प्राप्तस्य महतीं दीक्षां भक्तस्य कथितो मया ॥२५॥ गृहाश्रमे वर्तमानः सत्सच्छास्त्रानुशीलनात् । सम्प्राप्तस्तीव्रवैराग्यं य इच्छेदाश्रमान्तरम् ॥२६॥ सोप्यनाश्रमिणः प्रोक्तां दीक्षामेतामुपाश्रयेत् । वनस्थयतिधर्मो यन्निषिद्धोऽस्ति कलौ युगे ॥२७॥ वासुदेवीमतो दीक्षामाश्रित्य महतीमसौ । निर्भयोऽनन्यभक्त्यैव भजेच्छ्रीकृष्णमादरात् ॥२८॥ यदि प्राप्तो महादीक्षां

તો પણ ભક્તોએ ખાવી નહિ. (૧૫) ગ્રામ્યવાર્તાની નિવૃત્તિ માટે શ્રીહરિનાં નામો અહર્નિશ ઉચ્ચારવાં અને ભક્તજનોને, શ્રવણમાત્રથી ભગવાનની મૂર્તિમાં ચિત્તને આકર્ષણ કરનારા ભગવાનના ગુણોનું ગાન કરવું. (૧૬) સામાન્ય અથવા ઉદ્ધવ સંપ્રદાયની મહાદીક્ષા જે પામ્યો નથી એવા પોતાના ભાઈએ પણ રાંધેલું અન્ન જો હોય તો તે અનાશ્રમી ક્યારેય પણ ન જમે પરંતુ **દીક્ષિતે જ પકવેલું અન્ન જમે.** (૧૭) જે માણસની સાથે ભોજનવ્યવહાર ના હોય, બંને પ્રકારની દીક્ષા યુક્ત હોય તો પણ તેણે રાંધેલું અન્ન સર્વ પ્રકારે ન જમવું. (૧૮) જો વિષ્ણુદીક્ષારહિત બ્રાહ્મણે રાંધેલું અન્ન હોય તો ક્ષત્રિયાદિ મહાદીક્ષાવાળા જનો તે અન્નભક્ષણ કરે. જો અન્ન રાંધનાર વૈષ્ણવ સામાન્ય દીક્ષા અથવા મહાદીક્ષાવાળો ના હોય તો અવૈષ્ણવે રાંધેલું અન્ન મહાદીક્ષાવાળો બ્રાહ્મણ ના જમે. (૧૯) અનાશ્રમી પુરુષે જેટલા અન્નાદિથી પોતાનો નિર્વાહ થાય તેટલો ઉદ્યમ કરવો, વિશેષ કરવો નહિ. (૨૦) તે નિવૃત્તિધર્મમાં રહે, **(નિવૃત્તિધર્મ બતાવે છે.** દ્રવ્યનો ત્યાગ તથા કામ-ક્રોધ અને લોભનો ત્યાગ, વનમાં વાસ, વૈરાગ્ય, તપ, શાંતિ, શમ, દમ, બ્રહ્મયજ્ઞો, યોગયજ્ઞો, જ્ઞાનયજ્ઞો અને સર્વે જપયજ્ઞો હે મુને ! નિવૃત્તકર્મ કહ્યા છે.) અને પોતાના અનર્થમાં કારણભૂત પ્રવૃત્તિ સંજ્ઞાવાળા સમગ્ર ધર્મોમાં ઉદાસીન થાય. **(પ્રવૃત્તિકર્મો પણ ત્યાં કહેલાં છે.** વેદોક્ત વિધિથી પોતાને યોગ્ય સ્ત્રીનો પરિગ્રહ અને ન્યાયથી દ્રવ્યનું ઉપાર્જન કરવું. અને કામનાવાળા દ્રવ્યયજ્ઞો કરવા. નગર અને ગામમાં નિવાસ કરવો. પૂર્ત અને ઈષ્ટ કર્મ કરવાં. આ પ્રવૃત્તિકર્મ સમગ્ર અશાંતિ કરનારું છે.) (૨૧) પહેરેલા ધોતિયાની અંદર બ્રહ્મચારીની માફક કૌપીન રાખવી. અને તે **ભક્ત** સંજ્ઞાથી વ્યવહાર કરવા યોગ્ય **અનાશ્રમી વૈષ્ણવ** જે મહાદીક્ષા ગ્રહણ કરીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં વર્તે તે **ગૃહસ્થથી અધિક ભક્તિ કરે.** (૨૨) વિપ્ર અનાશ્રમી વૈષ્ણવ તો દરરોજ શાલિગ્રામની પૂજા કરે. આ મહાદીક્ષાવાળા ક્ષત્રિય-વૈશ્ય અનાશ્રમીઓનું પણ ઉપલક્ષણ (જાણવાનું) છે. સદ્ગુરુ થકી વિષ્ણુસૂક્તના અર્થ શીખે અને વિષ્ણુસૂક્તના અર્થનું ચિંતવન કરે. (૨૩) અનાશ્રમી બ્રાહ્મણ પાદુકા તથા જળથી ભરેલું પાત્ર ધારણ કરે અને જિતેન્દ્રિય થઈને સમગ્ર પોતાના વર્ણના ધર્મનું પાલન કરે. (૨૪) જેની સ્ત્રી મરેલી હોય અથવા જેને સ્ત્રી મળી ના હોય એવા **મહાદીક્ષાને પામેલા અનાશ્રમી ભક્તને આટલો વિશેષ છે** તે મેં કહ્યો. (૨૫) ગૃહસ્થાશ્રમમાં વર્તમાન જે પૂર્વોક્ત સામાન્ય દીક્ષાવાળો વૈષ્ણવ, સાધુ અને સત્શાસ્ત્રોના સેવનથી તીવ્ર વૈરાગ્યને પામેલો; બીજા આશ્રમ જે વાનપ્રસ્થ અથવા સંન્યાસાશ્રમમાં જવા ઈચ્છે. (૨૬) તે ગૃહસ્થ પણ અનાશ્રમીને કહેલી આ દીક્ષાનો આશ્રય કરે કારણકે કળિયુગમાં વાનપ્રસ્થ અને સંન્યાસધર્મ નિષેધ કરેલો છે. (નિર્ણયસિન્ધુ વગેરે ગ્રંથોથી જાણી લેવું.) (૨૭) માટે ગૃહસ્થ વાસુદેવી મહાદીક્ષાનો આશ્રય કરીને નિર્ભય થઈને એકાંતિકી ભક્તિથી જ આદરથી શ્રીકૃષ્ણને ભજે. (૨૮) આ ગૃહસ્થ જો તીવ્ર વૈરાગ્યના ઉદયથી પહેલાં જ મહાદીક્ષા પામ્યો હોય તો તે આ મહાદીક્ષાને પામેલા ગૃહસ્થને બીજું કર્તવ્ય કશું નથી. પરંતુ અનાશ્રમીનો જે **શ્વેત વસ્ત્રો ધારણાદિ** ક્રમ કહ્યો છે તે પ્રકારથી

प्रागेवासौ गृही भवेत् । तदा त्वेतं विशेषं स प्रोक्तं दैहिकमाश्रयेत् ॥२९॥ गृहाश्रमेच्छोज्झितवर्णिधर्मोऽप्यप्राप्तभार्योऽथ च यो मृतस्त्रिः । यश्चोज्झितस्त्रीसुख इत्यमीषामित्थं हि दीक्षाविधिरस्ति पुत्रौ ! ॥३०॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ अनाश्रमिणां महादीक्षाविशेषनिरूपण-नामैकोनपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥४९॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच - **उपनीतो यस्तु विप्रो वेदाध्ययनतत्परः । सञ्जाततीव्रवैराग्यो बुभूषेन्नैष्ठिकव्रती ॥१॥ स औद्धवीयमाचार्यं प्राप्नुयाच्छरणं द्रुतम् । ततस्तस्मै प्रपन्नाय दद्यात्सोऽभयमादितः ॥२॥ ततो ब्राह्मणमाहूय विधिज्ञं दापयेद्गुरुः । वर्णिना स्वाश्रितेनैव स तस्मै नैष्ठिकव्रतम् ॥३॥ मण्डले सर्वतोभद्रे श्रीराधाकृष्णपूजनम् । कारयित्वा ततो दद्यात्तस्मै मौञ्जीं तु मेखलाम् ॥४॥ कौपीनयुग्मं च बहिर्वाससी च मृगाजिनम् । पालाशं वैणवं वापि दण्डं ताम्रकमण्डलुम् ॥५॥**
अथ तस्मै स आचार्यो गायत्रीं वैष्णवीं दिशेत् । नारदोऽस्या ऋषिश्छन्दो गायत्री देवता हरिः ॥६॥ त्रिरिमं दक्षिणे कर्णे मन्त्रं समुपदिश्य सः । आनन्दान्तं गुरुर्नाम शिष्यस्य विदधीत च ॥७॥ ततस्तस्मै धर्मशास्त्रप्रोक्तान् धर्मानुपादिशेत् । हितावहान्नैष्ठिकानां ब्रह्मचर्यं तथाष्टधा ॥८॥ शिष्यस्तं पूजयित्वाऽथ गन्धाद्यैर्दण्डवन्नमेत् । वर्तेत स्वीयधर्मेषु गुरूक्तेष्वेव

દૈહિક વિધાનનો આશ્રય કરે. (૨૯)

હે પુત્રો ! ગૃહસ્થાશ્રમપ્રાપ્તિની ઈચ્છાથી વર્ણિધર્મનો ત્યાગ કર્યો છે પણ જેને ભાર્યા મળી નથી એવો અગૃહીત ભાર્ય છે તથા જેની ભાર્યા મરી ગઈ છે એવો તથા જે વૈરાગ્યથી સ્ત્રીસુખના પરિત્યાગવાળો છે. આવા ત્રણ પુરુષોનો આ પ્રકારે મહાદીક્ષાવિધિ મેં કહ્યો, તે આ સર્વ અર્થ તમોએ હૃદયમાં ધારવો. (૩૦)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ અનાશ્રમિણાં મહાદીક્ષાવિશેષ-નિરૂપણનામૈકોનપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૪૯)

અધ્યાય : ૫૦

શ્રીહરિએ પોતાના બંને પુત્રોને બ્રહ્મચારીઓની મહાદીક્ષાનો સમ્યક્ વિધિ સ્પષ્ટપણે કહેલો છે.

શ્રી નારાયણમુનિ બોલ્યા : હે પુત્રો ! ઉપનયન સંસ્કાર પામેલો, વેદાધ્યયનપરાયણ જે ઉપકુર્વાણ બ્રહ્મવ્રતમાં રહેલો બ્રાહ્મણ, ઉત્પન્ન થયેલા તીવ્ર વૈરાગ્યવાળો થઈને **નૈષ્ઠિક વ્રતવાળો** થવા ઈચ્છે. (૧) તે બ્રાહ્મણ ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના ધુરંધર આચાર્યને તત્કાળ શરણે જાય. પછી તે આચાર્ય પોતાના શરણે આવેલા વિપ્રને પ્રથમથી અભય આપે. (૨) પછી ઉદ્ધવ સંપ્રદાયના ગુરુ, વિધિને જાણનાર બ્રાહ્મણને બોલાવીને પોતાના આશ્રિત નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી દ્વારા જ વિપ્રને નૈષ્ઠિકવ્રત અપાવે. (૩) સર્વતોભદ્ર મંડળમાં શ્રીરાધાકૃષ્ણનું પૂજન કરાવીને પછી શિષ્ય બ્રાહ્મણને મુંજમયી મેખલા અપાવે. (૪) બે કૌપીન-કૌપીન ઉપર પહેરવાનાં બે વસ્ત્રો-મૃગચર્મ-પલાશનો દંડ અથવા વાંસનો દંડ અને તાંબાનું કમંડળું આપે. (૫) પછી આચાર્ય શિષ્યને વૈષ્ણવી ગાયત્રીનો ઉપદેશ કરે. આ વિષ્ણુગાયત્રીના નારદ ઋષિ છે. ગાયત્રી છંદ - શ્રીકૃષ્ણ દેવતા જાણવા. ઋષ્યાદિના જ્ઞાન વિના મંત્રજપનું ફળ થાય નહીં માટે સાથે જ ઉપદેશ કરવાનો કહેલો છે. (૬) ગુરુ આ મંત્ર જમણા કાનમાં ત્રણ વાર સારી રીતે ઉપદેશ આપીને શિષ્યને ભગવાનનાં સહસ્ર નામોમાં કોઈ પણ નામની અંતે **આનંદ પદ** ધારણ કરીને કૃષ્ણાનંદ-હર્યાનંદ વગેરે નામ કરે. (૭) ગુરુ ધર્મશાસ્ત્રોમાં કહેલા નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીઓને હિત કરનારા **ધર્મો તથા આઠ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યનો** શિષ્યને ઉપદેશ આપે. (૮) પછી શિષ્ય ચંદન-પુષ્પની માળાઓ વગેરેથી ગુરુને પૂજીને દંડની માફક પ્રણામ કરે. ગુરુએ કહેલા પોતાના ધર્મોમાં હંમેશાં જ વર્તે. (૯)

આ બ્રહ્મચારી જ્યારે ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલા **નૈષ્ઠિક ધર્મોમાં પરિપક્વ થાય ત્યારે** આચાર્ય તે શિષ્યને **મહાદીક્ષા** આપે. (૧૦) ગુરુ પ્રથમથી વર્ણીની પરીક્ષા કરે. પ્રથમ નૈષ્ઠિક વર્ણીના ધર્મોમાં નિશ્ચલતા, પછી સદ્‌ગ્રંથોનું અધ્યયન જોઈને સેવકની અનુકૂળતા, તેની જ્ઞાતિના ઉપદ્રવે રહિતપણું, કાણો-કૂબડો-લૂલો વગેરે અંગની ખોડ્યોથી રહિતપણું જોઈને પછી

सर्वदा ॥९॥ यदा नैष्ठिकधर्मेषु धर्मशास्त्रोदितेष्वसौ । पक्वो भवेत्तदाचार्यो महादीक्षां ददीत च ॥१०॥ परीक्षामादितः कुर्याद्गुरुस्तस्य तु वर्णिनः । धर्मेषु स्थिरतामादौ सद्ग्रन्थाध्ययनं ततः ॥११॥ सेवकस्यानुकूल्यं च तज्ज्ञातेरनुपद्रवम् । अव्यङ्गत्वादिकं चापि दृष्ट्वा तं दीक्षयेत्ततः ॥१२॥ उपोषणं कारयित्वा पूर्वेद्युर्देहशुद्धये । एकादश्यां द्वादश्यां वा दद्याद्दीक्षां विधानतः ॥१३॥ मण्डलं कारयित्वादौ पूर्ववद्ब्राह्मणेन सः । वासुदेवार्चनं होमं कारयेच्च यथाविधि ॥१४॥ ततस्तस्मै गुरुर्दद्याद्वाससी द्वे सिते शुभे । तुलसीमालिके द्वे च कुर्याद्बाह्वङ्कनं ततः ॥१५॥ नमस्कृत्य निषण्णाय प्राङ्मुखायाथ वर्णिने। अष्टाक्षरं महामन्त्रमुदङ्मुख उपादिशेत् ॥१६॥ त्रिर्दक्षकर्ण आदिश्य मनुं धर्मानुपादिशेत् । मात्रा वा गुरुपत्न्यापि शिष्य! त्वं न वदेः क्वचित् ॥१७॥ स्त्रिया मनुष्यजातेस्त्वमाकारं नावलोकयेः । अज्ञानात्स्त्रीमुखे दृष्टे व्यक्त्या कुर्या उपोषणम् ॥१८॥ यथा बृहद्व्रतं न स्वं च्यवेद्वृत्यं तथा त्वया । योषामिव धनं चापि न स्पृशेत्कर्हिचिद्भवान् ॥१९॥ नियमेन प्रतिदिनं सच्छास्त्रस्य बृहद्व्रती । निजशक्त्यनुसारेण पाठं कुर्यास्त्वमादरात् ॥२०॥ एवमुक्तः स गुरुणा तथेत्युक्त्वा तमानमेत् । नमस्कृत्य सतो भक्तान्भवेत्तद्वचनस्थितिः ॥२१॥ एतावान्हि विशेषोऽत्र विधिरन्यस्तु पूर्ववत् । तस्यापि सकलो ज्ञेयो महादीक्षाग्रहे सुतौ ! ॥२२॥ दीक्षया द्विजवरस्य महत्या ब्रह्मचर्यमतिपुष्टिमुपैति । तामतः स गुरुतोऽत्र गृहीत्वा पालयेत्तदुदितान्नियमान्वै ॥२३॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ ब्रह्मचारिणां महादीक्षाविधिनिरूपणनामा पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५०॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **त्यागिनामथ वक्ष्यामि महादीक्षाविधिक्रमम् । तेनैव सा च गुरुणा दातव्या नान्यथा सुतौ! ॥१॥ यस्तु गृहाश्रमं हातुं तीव्रवैराग्यवेगतः । इच्छेद्विवेकवान्धीरो मुमुक्षुः श्रद्धयान्वितः ॥२॥ स्वस्यौर्ध्वदैहिकं कर्म स**

બ્રહ્મચારીને મહાદીક્ષા આપે. (૧૧-૧૨) પ્રથમ દિવસે દેહની શુદ્ધિ માટે ઉપવાસ કરાવીને એકાદશી અથવા દ્વાદશીમાં વિધિપૂર્વક દીક્ષા આપે. (૧૩) ગુરુ પૂર્વની માફક પ્રથમ બ્રાહ્મણની પાસે મંડળ કરાવીને શ્રી રાધાકૃષ્ણનું પૂજન અને હોમ, વિધિ પ્રમાણે કરાવે. (૧૪) પછી ગુરુ બે ધોળા વસ્ત્રો અને બેવડી તુલસીની કંઠી વર્ણીને આપે. પછી બંને બાહુઓ ગોપીચંદનથી લીંપાયેલા સુદર્શનચક્ર અને શંખથી ચિહ્નિત કરે. (૧૫) પછી ગુરુને નમસ્કાર કરીને પૂર્વમુખે બેઠેલા વર્ણીને, ઉત્તરમુખવાળા ગુરુ અષ્ટાક્ષર મહામંત્રનો ઉપદેશ આપે. (૧૬) ગુરુ જમણા કાનમાં **અષ્ટાક્ષર મહામંત્ર** ત્રણ વાર ઉપદેશ આપીને **ધર્મોનો ઉપદેશ** આપે. હે શિષ્ય ! તમે પોતાની માતા અથવા ગુરુપત્ની સાથે ક્યારેય પણ બોલશો નહિ. (૧૭) તમો મનુષ્ય જાતિની સ્ત્રીનો આકાર જોશો નહિ. અજ્ઞાનથી સ્ત્રી મુખમાં રૂપવ્યક્તિ અને ઉંમરની વિક્તિ જોયે સતે એક ઉપવાસ કરો. (૧૮) જે પ્રકારે પોતાનું નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચર્યવ્રત ભ્રષ્ટતાને પામે નહિ તે પ્રકારે તમોએ વર્તવું. તમોએ સ્ત્રીની જેમ ધનને પણ ક્યારેય સ્પર્શ ન કરવો. (૧૯) નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારી તમો દરરોજ નિયમથી સત્શાસ્ત્ર શ્રીમદ્ ભાગવતાદિ સદ્ગ્રંથોનો પાઠ પોતાની શક્તિ પ્રમાણે આદરથી કરો. (૨૦) હે પુત્રો ! આ પ્રકારે ગુરુએ કહેલા નૈષ્ઠિકવર્ણી જેમ તમો કહો છો તેમ કરીશ એમ કહીને ગુરુને નમસ્કાર કરે. ભગવાનના એકાંતિક સંતોને નમસ્કાર કરીને ગુરુના વચનમાં દઢ સ્થિતિવાળો થાય. (૨૧) હે પુત્રો ! બ્રહ્મચારીને મહાદીક્ષા આપવામાં **આટલો વિશેષ** છે. બ્રહ્મચારીને પણ મહાદીક્ષાગ્રહણમાં બીજો સમગ્ર વિધિ પૂર્વની માફક જાણવો. (૨૨)

શ્રેષ્ઠ બ્રાહ્મણ-વર્ણીને મહાદીક્ષાથી બ્રહ્મચર્ય અતિ વૃદ્ધિને પામે છે માટે આ લોકમાં વર્ણી, ઉદ્ધવસંપ્રદાયના ગુરુ થકી મહાદીક્ષા ગ્રહણ કરીને ગુરુએ કહેલા નિયમોને પાલન કરે, જ. (૨૩)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ બ્રહ્મચારિણાં મહાદીક્ષાવિધિનિરૂપણનામા પંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૦)

અધ્યાય : ૫૧

સર્વે ત્યાગી સાધુઓનો, અધિકારીના ભેદથી મહાદીક્ષાનો વિધિ કહેલો છે.

શ્રી નારાયણમુનિ બોલ્યા : હે પુત્રો ! હવે સાધુઓની મહાદીક્ષાવિધિનો ક્રમ કહું છું તે મહાદીક્ષા તે અનુક્રમથી જ ગુરુએ આપવી, બીજી રીતે ન આપવી. (૧) વિવેકમાં કુશળ, ધૈર્યવાળો, મુમુક્ષુ, શ્રદ્ધાવાળો જે ત્રણ વર્ણનો પુરુષ તીવ્ર

विधाय यथाविधि । अनुज्ञाप्य निजाञ्ज्ञातीनाचार्यं शरणं व्रजेत् ॥३॥ ततो गुरुः स तं शिष्यं कञ्चित्कालं निजान्तिके । स्थापयित्वा परीक्षेत त्यागिदीक्षाधिकारिताम् ॥४॥ पूर्वोक्तैर्लक्षणैः सद्भिः सम्पन्नत्वं च तस्य सः । तथैवान्धत्वकाणत्व-जाड्यरोगादिहीनताम् ॥५॥ दृष्ट्वा तस्य परीक्षेत वैराग्यस्य च तीव्रताम् । सन्मण्डले मिलन्तं च स्वभावमपि तत्त्वतः ॥६॥ ततस्तत्स्वजनानां च पुनर्विक्षेपकर्तृता । अस्ति वा नास्ति वेत्येतत्स्वयं संशोधयेद्गुरुः ॥७॥ यदि स्यात्सा तदानीं तु प्रेषणीयः स वै गृहम् । तदभावेऽपि वैराग्यमान्द्ये प्रेष्यः पुनर्गृहम् ॥८॥ सति वैराग्यतीव्रत्वे तद्रुचिं धर्मपालने । निश्चित्य दापयेद्दीक्षां त्यागिना स्वाश्रितेन सः ॥९॥ एकादशीदिने वापि द्वादश्यां विहिता तु सा । उपवासो निराहारः पूर्वेद्युः पूर्ववन्मतः ॥१०॥ कक्षोपस्थशिखावर्जं मुण्डनं चास्य सम्मतम् । आचार्यः कारयेत्सर्वं पूर्ववन्मण्डलादि च ॥११॥ ततः स्नातेन शिष्येण सिताम्बरधरेण च । श्रीराधाकृष्णपूजां च कारयेद्ब्राह्मणोत्तमः ॥१२॥ दद्यात्तस्मै प्रपन्नाय कौपीनं साधुरादितः । बहिर्वासश्च कन्थां च रञ्जितां रक्तया मृदा ॥१३॥ भिक्षापात्रं चाम्बुपात्रं दत्त्वा पुण्ड्रचतुष्टयम् । कारयित्वा च तुलसीमाले तस्मै ददीत सः ॥१४॥ प्राङ्मुखायाथ शिष्याय गायत्रीं वैष्णवीं सुतौ! । उपादिशेत्स आचार्यः सहर्षिछन्दआदिभिः ॥१५॥ यज्ञोपवीतं कार्पासं दद्यात्तस्मै ततश्च सः । स्वाचार्यप्रवरग्रन्थि ह्येकमेव च नूतनम् ॥१६॥ ततश्च दासशब्दान्तं कुर्यात्तन्नाम देशिकः । त्यागिधर्मांस्ततस्तस्मै धर्मशास्त्रोदितान्वदेत् ॥१७॥ नित्यं च भगवद्गीतापठनं निजशक्तितः । उपादिशेद्विधिस्त्वन्यः पूर्वोक्तोऽत्रावगम्यताम् ॥१८॥ एवं प्राप्तत्यागिदीक्षः स च तं दण्डवन्नमेत् । अन्यांश्च वैष्णवान्साधून्नमस्कुर्याच्च वर्णिनः ॥१९॥ वसन् गुरुकुले नित्यं धर्मानैकान्तिनां भजेत् । अभ्यसेद्ब्रह्मविद्यां च सेवमानो

વૈરાગ્યના વેગથી બીજા આશ્રમનો ત્યાગ કરવા ઈચ્છે. (૨) તે વૈરાગ્યવાળો ગૃહસ્થ પોતાની ઔર્ધ્વદૈહિક ક્રિયા યથાવિધિ કરી પોતાના જ્ઞાતિજનોની આજ્ઞા ગ્રહણ કરી આચાર્યને શરણે જાય. (૩) પછી ગુરુ **શિષ્યને પોતાની પાસે કેટલાક દિવસ રાખીને ત્યાગી દીક્ષાના અધિકારની** પરીક્ષા કરે. (૪) ગુરુ શિષ્યની પૂર્વે કહેલા શાંત સુશીલત્વાદિ લક્ષણોયુક્તપણું તથા આંધળો, કાણો, જડત્વ અને રોગાદિથી રહિતપણાને જોઈને તે શિષ્યના વૈરાગ્યની તીવ્રતાની પરીક્ષા કરે અને સાધુના મંડળમાં સમાગમ પામેલાની પણ **તત્ત્વથી પરીક્ષા** કરે. (૫-૬) પછી તેના સંબંધીજનોને ફરીથી સાધુધર્મમાં વિક્ષેપ કરનારા છે અથવા નથી તે સ્વયં ગુરુ બીજાઓને પૂછીને જાણે. (૭) જ્યારે તેના સંબંધી વિક્ષેપ કરનારા હોય તો તે સમયે તો શિષ્યેને ઘેર મોકલે; તેમ ના હોય તો પણ વૈરાગ્યની મંદતા હોય તો પણ ઘેર મોકલે. (૮) વૈરાગ્યની તીવ્રતા હોય અને ધર્મપાલનમાં તેની રુચિ હોય તેનો નિશ્ચય કરીને ગુરુ પોતાના આશ્રિત ત્યાગી દ્વારા **દીક્ષા** ગ્રહણ કરાવે. (૯) તે દીક્ષા **એકાદશીને દિવસે અથવા બારસને દિવસે** પણ કહેલી છે. દીક્ષાગ્રહણને પ્રથમ દિવસે નિરાહાર ઉપવાસ પૂર્વની માફક કરવાનો માનેલો છે. (૧૦) શિષ્યને બગલ, ઉપસ્થ અને શિખાએ રહિત મુંડન માનેલું છે. આચાર્ય સર્વતોભદ્રમંડળની રચના વગેરે બધું પૂર્વની માફક કરાવે અને મુંડન પૂર્વ દિવસે કરાવે. (૧૧) પછી ઉત્તમ બ્રાહ્મણ યથાવિધિ સ્નાન કરેલા શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરેલા શિષ્ય પાસે શ્રી રાધાકૃષ્ણની પૂજા કરાવે. (૧૨) આચાર્યને આશ્રિત સાધુ પોતાના આચાર્યને શરણે આવેલા શિષ્યને પ્રથમથી લાલ (ભગવી) મૃત્તિકાથી રંગેલાં પહેરવાનાં કપડાં તથા લાલ મૃત્તિકાથી રંગેલી ગોદડી આપે. (૧૩) સાધુ શિષ્યને ભિક્ષાપાત્ર અને જળપાત્ર અપાવીને ચાર ઊર્ધ્વપુંડ્ર તિલક કરાવીને તુલસીની માળા ધારણ કરાવે. (૧૪) હે પુત્રો ! પછી આચાર્ય પૂર્વમુખે બેઠેલા શિષ્યને ઋષિ, છંદ વગેરે સહિત વૈષ્ણવી ગાયત્રીનો ઉપદેશ આપે. (૧૫) પછી આચાર્ય કપાસના સૂત્રથી બનાવેલું પોતાના આચાર્યના જેટલાં પ્રવરો તેટલી ગ્રંથીઓવાળું એક જ નવીન યજ્ઞોપવીત તે દીક્ષિત શિષ્ય સાધુને આપે. (૧૬) પછી આચાર્ય (ગુરુ) **દાસ શબ્દાંત** કૃષ્ણદાસ, હરિદાસ વગેરે નામ કરે તે પછી ત્યાગધર્મને અનુસરનારા **ધર્મશાસ્ત્રમાં કહેલા ધર્મોનો શિષ્યને ઉપદેશ આપે.** (૧૭) દરરોજ યથાશક્તિ ભગવદ્ ગીતાના અર્થજ્ઞાનપૂર્વક પાઠ કરવાની કર્તવ્યતાનો આદેશ કરે. બીજો બધો વિધિ તો પહેલાં કહેલો જાણવો. (૧૮) આવી રીતે ત્યાગી દીક્ષા પામેલો સાધુ **આચાર્યને દંડવત્ પ્રણામ કરે. અને** બીજા વૈષ્ણવ સાધુને તથા બ્રહ્મચારીઓને ભક્તિથી પ્રણામ કરે. (૧૯) પછી તે શિષ્ય ગુરુના મંડળ, પોતાના આચાર્યે દીક્ષા આપવા સમયે જેને કાષાયાદિ અપાવવા રૂપ સાધુદીક્ષાના એક અંશરૂપમાં દ્વારપણે ગુરુ કર્યા છે તેના મંડળમાં રહીને તે ગુરુની સેવા કરતો થકો એકાંતિકના ધર્મો નિર્લોભાદિને આચરે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

गुरुंस च ॥२०॥ नित्यकर्मविधिं तस्माद्गुरोः शिक्षेदतन्द्रितः । तथैव चानुदिवसं विदधीत स दीक्षितः ॥२१॥ सोऽथ कायेन वचसा मनसा च गुरोर्हितम् । आचरन् स्याद्वशस्तस्य गोपतेरिव गौर्मुनिः ॥२२॥ स्वयं ब्रह्मस्वरूपोऽपि दास्यं भगवतो दृढम् । न जह्यात्कर्हिचिद्धीमांस्तदीयानां च सेवनम् ॥२३॥ यथोचितं सतां कुर्वन् कैङ्कर्यं शुद्धमानसः । तर्जनं भर्त्सनादीनि तेषां च विषहेत सः ॥२४॥ प्रीणयेत सतो भक्त्या नारायणधियैव तान् । परिचर्यारतस्तेषां भवेन्नित्यमतन्द्रितः ॥२५॥ सद्भिरुक्तां हितां वाचं सहेत परुषामपि । यथा कलत्रपुत्रादेर्दुरुक्तानि गृहाश्रमी ॥२६॥ स्वातन्त्र्यं यो विहायैव सदधीनो भवेत्पुमान् । एकान्तिको हरेर्भक्तः प्राप्नुयात्स परां गतिम् ॥२७॥ ईदृशास्त्यागिनो ये स्युः सात्वता इह तेष्वपि । महादीक्षामभीप्सेयुर्ये तेषां विधिरुच्यते ॥२८॥ तत्र ये ज्ञानवैराग्यभक्तिसद्धर्मपक्वताम् । कालेनाल्पेन सम्प्राप्ता भवेयुर्बहुनापि वा ॥२९॥ तत्रापि ब्रह्मचर्याल्पाहारस्वादविवर्जनम्। अहिंसागुरुभक्त्यादिर्धर्मो येष्वधिको भवेत् ॥३०॥ अनुकूला भवेयुश्च येषां शुश्रूषकास्तथा । शक्त्या येऽधीतसच्छास्त्राः प्रोक्तास्तेऽत्राधिकारिणः ॥३१॥ तथानधीतसच्छास्त्रा अपि ये योगमञ्जसा । कुर्युरष्टाङ्गमखिलं प्रोक्तास्तेऽप्यधिकारिणः ॥३२॥ महादीक्षां जिघृक्षुर्यः स आचार्यमुपाव्रजेत् । तस्याधिकारितां सोऽपि सम्परीक्ष्यैव दीक्षयेत् ॥३३॥ कालपूजनहोमादि नैष्ठिकब्रह्मचारिणः । यथा प्रोक्तं तथैवात्र ज्ञातव्यं सर्वमादितः ॥३४॥ दद्यात्तस्मै गुरुर्वासः कौपीनाच्छादनं सितम् । वस्त्रखण्डं च तावन्तमुत्तरीयार्थकं सितम् ॥३५॥ कण्ठधार्यं ततो

અને બ્રહ્મવિદ્યાનો અભ્યાસ કરે. (૨૦) દીક્ષિત સાધુ આળસે રહિત થઈને ગુરુ થકી નિત્યકર્મ વિધિ શીખે અને દરરોજ ગુરુએ કહેલા વિધિ પ્રમાણે કરે. (૨૧) પછી ત્યાગી સાધુ શરીર, વચન અને મનથી ગુરુના હિતનું આચરણ કરતો સતો ખેડૂતને આધીન બળદ જેમ રહે છે તેમ ગુરૂને વશ વર્તનારો થાય. (૨૨) મહાબુદ્ધિશાળી સાધુ પોતે બ્રહ્મરૂપ થાય તો પણ પરબ્રહ્મ શ્રી કૃષ્ણનું દ્રઢ દાસ્યપણું ક્યારેય પણ ત્યાગ કરે નહિ. અને ભગવાનના એકાંતિક સાધુઓની સેવાનો ત્યાગ ન કરે. પરંતુ નિત્ય કરે. (૨૩) માનાદિ દોષ રહિત શુદ્ધ મનવાળો સાધુ યથાયોગ્ય સાધુનું દાસપણું કરતો સતો સાધુઓના ભયજનક તિરસ્કાર, અપમાન વગેરેનું આચરણાદિ સહન કરે. (૨૪) તિરસ્કાર કરનારા સાધુ-પુરૂષોને નારાયણબુદ્ધિથી પ્રેમપૂર્વક પ્રસન્ન કરે. આળસે રહિત હંમેશાં **સાધુઓની પરિચર્યાપરાયણ** થાય. (૨૫) જેમ ગૃહસ્થાશ્રમી સ્ત્રી-પુત્રાદિનાં કઠોર વચનો સહન કરે છે તેવી રીતે સાધુઓએ કહેલાં વચનો પોતાના દુષ્ટ સ્વભાવાદિ ત્યાગ કરાવવા માટે કહેલાં માટે જ પરિણામે પોતાના હિતને વહન કરનારાં છે એમ જાણી કઠોર જણાતા વચનો પણ સહન કરવાં. (૨૬) સાધુપુરૂષ પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તવાનો ત્યાગ કરીને સાધુને આધીન આત્માવાળો થાય તે સાધુ હરિનો એકાંતિક ભક્ત થઈને અક્ષરધામરૂપ ઉત્તમગતિને પામે. (૨૭)

આ ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં આવા ત્યાગી સાધુઓ હોય તેવા ભક્તોમાં પણ **મહાદીક્ષાને પામવા ઈચ્છતા હોય તે** મહાદીક્ષા-પ્રાપ્તિની અભિલાષાવાળા **સાધુઓની** વિધિ કહીએ છીએ. (૨૮) તે સાધુઓમાં જે સાધુઓ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ, સદ્ધર્મોની પક્વતાને થોડા સમયથી પામેલા અથવા ઘણા સમયથી પામેલા હોય. (૨૯) તેમાં પણ જ્ઞાનાદિ પરિપક્વતાવાળા સાધુઓમાં પણ જે સાધુઓમાં બ્રહ્મચર્ય અને અલ્પાહાર હોય અને સ્વાદે રહિત, શરીર-વાણી અને મનથી કોઈ પ્રાણી માત્રના દ્રોહથી રહિત નિષ્કપટપણે પોતાના ગુરૂની સેવા વગેરે અનુવર્તન જેને હોય તેવા, બ્રહ્મચર્યાદિ આચાર-જ્ઞાન-વૈરાગ્ય-ભક્તિથી અધિકપણે યુક્ત હોય. (૩૦) આવા લક્ષણવાળા સાધુઓની સેવા કરનારા સાધુઓ અનુકૂળ હોય તથા જે સાધુઓ પોતાની બુદ્ધિને અનુસારે શાસ્ત્રો ભણેલા હોય તે **કહેલા લક્ષણવાળા સાધુઓ આ મહાદીક્ષામાં અધિકારી કહેલા છે.** (૩૧) તે પ્રકારે બ્રહ્મચર્યાદિ ધર્મયુક્ત સાધુઓ શાસ્ત્ર ભણેલા ના હોય તોપણ યમાદિ અષ્ટાંગયુક્ત માટે જ સંપૂર્ણ યોગ તત્ત્વથી સિદ્ધ કરે તે સાધુઓ પણ આ મહાદીક્ષામાં અધિકારી કહ્યા છે. (૩૨) મહાદીક્ષા ગ્રહણ કરવા ઈચ્છનાર સાધુ હોય તે સાધુ આચાર્યને શરણે જાય. આચાર્ય પણ તે સાધુની અધિકારપણાની પરીક્ષા કરીને જ તેમને **મહાદીક્ષા** આપે. (૩૩) દીક્ષાગ્રહણમાં યોગ્ય સમય-એકાદશી વગેરે સમય, શ્રીરાધાકૃષ્ણનું પૂજન, હોમ, ઉપવાસ વગેરે પૂર્વ દિવસે જ નૈષ્ઠિક બ્રહ્મચારીને જેમ કહ્યું છે તે પ્રકારે જ આ ત્યાગીને મહાદીક્ષા આપવામાં આદિથી સર્વ વિધિ જાણવો. (૩૪) ગુરૂ શિષ્યને કૌપીન-આચ્છાદન (બહિર્વાસ) માટે એક શ્વેત વસ્ત્ર આપે તથા ઓઢવા માટે એક શ્વેત વસ્ત્ર આપે. (૩૫) પછી ગુરૂ કંઠમાં ધારવાની બેવડી તુલસીની માળા આપે. ગોપીચંદનથી ચર્ચેલાં શંખ અને ચક્રથી બંને બાહુને અંકિત

दद्यात्तुलसीमालिकाद्वयम् । अङ्कयेच्छङ्खचक्राभ्यां पूर्ववत्तद्भुजद्वयम् ॥३६॥ श्रीकृष्णं हृदये ध्यात्वा गुरुस्तस्मै ततः स्वयम्। बद्धाञ्जलिपुटायैव महामन्त्रमुपादिशेत् ॥३७॥ तत आनन्दमुन्यन्तं तस्य नाम गुरुः स्वयम् । कुर्वीत भगवन्नामपूर्वकं स गुरुं नमेत् ॥३८॥ धर्मानुपदिशेत्तस्मै प्रणतायाथ देशिकः । अष्टाङ्गं ब्रह्मचर्यं स्वं शिष्य! त्वं पालयेः सदा ॥३९॥ स्त्रिया मनुष्यजातेस्त्वमाकारं नावलोकयेः । अज्ञानात्स्त्रीमुखे दृष्टे व्यक्त्या कुर्या उपोषणम् ॥४०॥ शालग्रामशिलामेकां भक्त्यैव त्वं सुलक्षणाम् । पूजयेः प्रतिघस्त्रं च यथालब्धोपचारकैः ॥४१॥

शक्त्या त्वं पञ्चमस्कन्धं श्रीमद्भागवतस्थितम् । पठेरनुदिनं पूर्वं भोजनात्प्रयतोऽत्वरन् ॥४२॥ मिताहाराल्पनिद्रत्व-भक्तिनिष्ठास्त्वमाश्रयेः । विरक्त आत्मनिष्ठश्च दृढं तिष्ठेर्बृहद्व्रते ॥४३॥ धर्मा एते तथाऽन्ये च त्यागिनां विहितास्तु ये । यावद्देहस्मृतिस्तावत्पालनीया ममाज्ञया ॥४४॥ आचार्यः शिक्षयेदित्थं साधुमात्मनिवेदिनम् । एतावान् हि विशेषोऽत्र विधिरन्यस्तु पूर्ववत् ॥४५॥ इत्युक्तो वां त्यागिदीक्षाविधिर्यः स्वामिप्रोक्तः शास्त्रदृष्टश्च पुत्रौ! । कर्तव्या श्रीद्वारिकानाथयात्रा दीक्षां प्राप्तैस्त्यागिभिर्वर्णिभिश्च ॥४६॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ त्यागिनां महादीक्षाविधिनिरूपणनामैकपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५१॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच - **सामान्यां सविशेषां वा दीक्षामुद्धववर्त्मनि । प्राप्ता ये तैः प्रतिदिनं कार्यं श्रीकृष्णपूजनम्**

કરે. (૩૬) પછી ગુરૂ પોતાના હૃદયમાં શ્રીકૃષ્ણને ધારીને બંને હાથ જોડેલા સાધુ શિષ્યને મહામંત્ર જે અષ્ટાક્ષર મંત્રનો ઉપદેશ કરે. (૩૭) પછી સ્વયં ગુરૂ **આનંદમુનિ પદ** છે અંતમાં જેને એવા **ભગવન્નામ** કરે. જેમ કે ઘનશ્યામાનંદ મુનિ-હરિકૃષ્ણાનંદમુનિ વગેરે નામનો નિર્દેશ કરે. પછી તે સાધુ ગુરૂને નમસ્કાર કરે. (૩૮) પછી આચાર્યને પ્રણામ કરતા તે સાધુને **આ ધર્મનો ઉપદેશ** આપે કે હે શિષ્ય ! તારે સદા પોતાનું અષ્ટાંગ બ્રહ્મચર્યવ્રત પાળવું. તેના રક્ષણ માટે મનુષ્યજાતીય સ્ત્રીમાત્રની આકૃતિ જોઈશ નહિ. (ચિત્રમાં રહેલીને પણ જોવી નહિ.) અજ્ઞાનથી અબળાનું મુખ વ્યક્તિ=રૂપની અભિવ્યક્તિ અને ઉંમરની વિક્તિ પૂર્વક દૃષ્ટિમાત્ર જોવાય જાય તો પણ એક ઉપવાસ કરવો. (૩૯-૪૦) સારા લક્ષણવાળા એક શાલગ્રામની દરરોજ જેવા પ્રાપ્ત થયા હોય તેવા ઉપચારોથી ભક્તિથી તારે પૂજા કરવી. (૪૧) શ્રીમદ્ ભાગવતના પંચમસ્કંધનો યથાશક્તિ દરરોજ ભોજન પહેલાં જ તારે નિયમ તત્પર થઈ ધીમેથી પાઠ કરવો. (૪૨) તું અલ્પાહાર કરનારો અને અલ્પનિદ્રા કરનારો થા. દૃઢ વૈરાગ્ય વડે આત્મનિષ્ઠા અને તેથી ભક્તિનિષ્ઠાને દરરોજ વધારતો રહે. આઠ પ્રકારના બ્રહ્મચર્યવ્રતથી કદાપિ તું ચલાયમાન થઈશ નહિ. (૪૩) આ મેં કહેલા ધર્મો અને બીજા પણ જે ત્યાગીઓને કહેલા ધર્મો તે સર્વે મારી આજ્ઞાથી જેટલા સમય સુધી દેહની સ્મૃતિ રહે ત્યાં સુધી પાલન કરવા. (૪૪) હે પુત્રો ! આ પ્રકારે આચાર્ય મહાદીક્ષાની પ્રાપ્તિથી પ્રાપ્ત થયેલા **આત્મનિવેદી** નામવાળા સાધુને શિક્ષા આપે. **આ ત્યાગી મહાદીક્ષામાં આટલો વિશેષ છે.** બીજો વિધિ તો પૂર્વની માફક જાણવો. (૪૫)

હે પુત્રો ! આ પ્રકારે શ્રી રામાનંદમુનિએ કહેલો, શાસ્ત્રમાં જોયેલો જે ત્યાગીદીક્ષાનો વિધિ તમોને બંનેને કહ્યો. આ પ્રમાણે સામાન્ય અને વિશેષ દીક્ષાને પામેલા વર્ણીઓ અને ત્યાગી સાધુઓએ શ્રી દ્વારિકાનાથની યાત્રા કરવી. અહીંયા દ્વારિકા શબ્દથી વૃત્તાલયપુરને જાણવું. (૪૬)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ ત્યાગીનાં મહાદીક્ષાવિધિનિરૂપણ નામૈકપંચાશત્તમોઽધ્યાય: (૫૧)

અધ્યાય : ૫૨

દીક્ષિત પુરુષોને અવશ્ય પાલન કરવાના સાધારણ ધર્મો કહ્યા છે.

શ્રી નારાયણમુનિ બોલ્યા : હે પુત્રો ! ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં સામાન્ય અથવા વિશેષ દીક્ષાને પામેલાઓએ દરરોજ શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરવું. (૧) ઉદ્ધવસંપ્રદાયના ગુરુથી દીક્ષા પામેલા સમગ્રજનોએ પણ નિત્ય પૂજા માટે શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા આચાર્યથી રુચિ પ્રમાણે ગ્રહણ કરવી. (૨) સામાન્ય અને વિશેષ દીક્ષા પામેલા ત્રણ વર્ણના અને સત્‌શૂદ્રોએ તથા બ્રહ્મચારી

॥१॥ दीक्षितैरौद्धवाचार्याच्छ्रीकृष्णस्याखिलैरपि । प्रतिमा नित्यपूजायै ग्रहीतव्या यथारुचि ॥२॥ त्रैवर्णिकैश्च सच्छूद्रैः प्राप्तदीक्षैस्तथाऽऽश्रमैः । चतुर्भिस्त्यागिभिश्चार्च्या कृष्णमूर्तिर्न चेतरैः ॥३॥ आचार्येण प्रतिष्ठाप्य या दत्ता प्रतिमा भवेत् । लेख्या धात्वादिजा वापि सैव पूज्या न चेतरा ॥४॥ पूजनान्ते भगवतः पातव्यं चरणामृतम् । करमध्ये गृहीत्वैव मन्त्रेणानेन चान्वहम् ॥५॥ अकालमृत्युहरणं सर्वव्याधिविनाशनम् । विष्णोः पादोदकं तीर्थं जठरे धारयाम्यहम् ॥६॥ विष्णुपादाम्बुपानात्स्यात्कोटिजन्माघनाशनम् । तदेवाष्टगुणं पापं भूमौ बिन्दुनिपातनात् ॥७॥ प्रमादं सर्वथा हित्वा दीक्षितैरखिलैर्दृढम् । भक्तिर्नवविधा कार्या पुम्भिर्नित्यं रमापतेः ॥८॥ कुर्वद्भिर्भगवद्भक्तिं पुरुषैरिह सर्वशः । अपराधो यथा न स्याद्धरेर्वृत्यं तथा सदा ॥९॥ यानेन वा पादुकाभ्यां गमनं भगवद्गृहे । जन्मोत्सवाद्यसेवा च ह्यप्रणामस्तदग्रतः ॥१०॥ उच्चासनारोहणं च भगवन्मन्दिरे तथा । एकाकिन्या स्त्रिया साकं स्वस्यैकस्य क्षणस्थितिः ॥११॥ उच्छिष्टे चैव वाशौचे भगवत्स्पर्शनादिकम् । एकहस्तेन नमनमपशब्देन भाषणम् ॥१२॥ पादप्रसारणं चाग्रे हरेः पर्यङ्कबन्धनम् । शयनं भक्षणं वापि मिथ्याभाषणमेव च ॥१३॥ उच्चैर्भाषा रोदनं च निग्रहः कलहस्तथा । स्त्रीणां निरीक्षणं स्पर्शस्ताभिश्च क्रूरभाषणम् ॥१४॥ शक्तौ गौणोपवासश्चाप्यनिवेदितभक्षणम् । अधोवायुसमुत्सर्गः प्रौढपादासनं तथा ॥१५॥ ग्राम्यवार्ताप्रसक्तिश्च स्वश्लाघाऽपाङ्मुखासनम् । श्रीहरेर्नवधा भक्तावपराधा इमे मताः ॥१६॥ तस्मादेतान्प्रयत्नेन नैव

વગેરે આશ્રમીઓ તથા ત્યાગી સાધુઓએ કૃષ્ણની મૂર્તિ પૂજવી. બીજા અસત્‌શૂદ્રોએ પૂજવી નહિ. (૩) ચિત્રમયી અથવા ધાતુની જે પ્રતિમા આચાર્યે પ્રતિષ્ઠા કરીને આપેલી હોય તે પ્રતિમા જ પૂજવી. બીજી પ્રતિષ્ઠા વિનાની પૂજવી નહિ. વંદના કરવામાં દોષ નથી. (૪) ભગવાનની પૂજાના અંતમાં ભગવાનનું ચરણામૃત પોતાના જમણા હાથમાં ગ્રહણ કરીને દરરોજ મંત્રથી પાન કરવું. (૫) (મંત્ર કહે છે :) અકાળ મૃત્યુને નાશ કરનાર, સમગ્ર વ્યાધિને નાશ કરનાર, સકળ તીર્થમય-વિષ્ણુનું પાદોદક હું મારા ઉદરમાં ધારણ કરું છું. (૬) વિષ્ણુના ચરણામૃતના પાનથી કરોડો જન્મના પાપોનો નાશ થાય. તે ચરણોદકનું બિંદુ પૃથ્વી ઉપર નીચે પડે તો પાદોદકના પાનથી જે સુકૃત થવાનું હોય તેના કરતા આઠ ગણું પાપ થાય છે. (માટે એક બિંદુ પણ ભૂમિમાં ન પડે તેમ પાન કરવું) (૭)

સમગ્ર દીક્ષિત પુરુષોએ સર્વથા પ્રમાદનો ત્યાગ કરીને શ્રીકૃષ્ણની નવધા-દૃઢ ભક્તિ દરરોજ કરવી. (૮) આ ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં ભગવાનની ભક્તિ કરતા સર્વ પુરુષોએ પણ જે પ્રકારે શ્રીહરિનો અપરાધ ન થાય તે પ્રકારે હંમેશા વર્તવું.(૯)

ભગવાનની ભક્તિમાં અસાવધાનીથી થતા અપરાધો :- વાહન ઉપર બેસીને અથવા પાદુકા પહેરીને ભગવાનના મંદિરમાં જવું તે અપરાધ છે. વળી શ્રીહરિના જન્મોત્સવાદિ ના થાય, ભગવાનની આગળ પ્રણામ ના કરે (૧૦) ભગવાનના મંદિરમાં ઊંચા આસન ઉપર બેસવું તથા ભગવાનના મંદિરમાં એકલી સ્ત્રી સાથે એકલા પોતાની ક્ષણવાર સ્થિતિ તે અપરાધ છે. (૧૧) પોતે ઉચ્છિષ્ટ હોય ત્યારે અથવા પોતે શુદ્ધ ના હોય ત્યારે ભગવાનની મૂર્તિનો સ્પર્શ વગેરે, એક હાથથી ભગવાનને નમસ્કાર કરવો, અપશબ્દથી ભાષણ કરવું. (૧૨) શ્રીહરિની આગળ પગ લાંબા કરીને બેસવું, શ્રીહરિની આગળ ઢીંચણ બાંધીને બેસવું, હરિની આગળ શયન કરવું, હરિની આગળ નાગરવેલીનાં પાન વગેરેનું ભક્ષણ કરવું, હરિની આગળ અસત્ય બોલવું. (૧૩) ઊંચા સ્વરથી બોલવું, મરેલા પુત્ર વગેરેને સંભારીને રુદન કરવું, કોઈના ઉપર હુકમ કરવો કે મારવું, કોઈની સાથે વાણીનો ક્લેશ કરવો તથા સ્ત્રીઓને બુદ્ધિપૂર્વક જોવી, તેના અંગનો સ્પર્શ કરવો, તેણીઓની સાથે કઠોર વચનોનું ઉચ્ચારવું. (૧૪) નિરાહાર ઉપવાસ કરવામાં શક્તિમાન હોવા છતાં ફળાહારાદિથી ભગવાનના વ્રતનો ઉપવાસ કરે, ભગવાનને નિવેદન કર્યા વગર ફળાદિ પણ ખાય તે અપરાધ છે. હરિની આગળ અપાનવાયુનું મૂકવું તે અપરાધ છે. તથા ભગવાનની આગળ પ્રૌઢપાદ એક ઢીંચણ ઉપર કે સાથળ ઉપર બીજો પગ મૂકીને બેસવું. (૧૫) હરિની આગળ લૌકિક વાર્તા કરવી. શ્રીહરિની આગળ પોતાને મુખે જ પોતાના ગુણની પ્રશંસા કરવી, હરિની સામે પોતે પૂંઠ કરીને બેસે, તે તે સમયે થનારાં ફળો ભગવાનને અર્પણ ના કરે, હરિની આગળ જે કોઈની ઉપર અનુગ્રહ કરવો. હરિની આગળ પરને અભિવાદન-(નમસ્કાર) તથા પરમાત્માની આગળ બીજાની સ્તુતિ અથવા નિંદા કરવી આ **શ્રીહરિની નવધા ભક્તિમાં અપરાધો માનેલા છે.** (૧૬) માટે ભગવાનની અતિશય પ્રસન્નતાને ઈચ્છનારો શ્રીકૃષ્ણનો પૂજારી ભક્ત આપત્કાળ પડ્યા વિના **આ અપરાધો પ્રયત્નપૂર્વક કરે જ નહિ.** (૧૭) એ અપરાધોમાં કોઈ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

कुर्यादनापदि । भगवत्प्रीतिकामस्तु विशेषेण तदर्चकः ॥१७॥ एतेष्वन्यतमे जाते त्वपराधे प्रमादतः । भक्तेनोपोषणं कार्यं दिनमेकं रमापतेः ॥१८॥ दण्डवत्प्रणिपातेन स्तुत्या च विनयेन च । क्षमापनीयो भगवान्मन्त्रेणानेन चादरात् ॥१९॥ अपराधसहस्राणि क्रियन्तेऽहर्निशं मया । दासोऽयमिति मां मत्वा क्षमस्व पुरुषोत्तम ! ॥२०॥ दीक्षितैः सकलैरेव निजाचार्यस्य केवलम् । पादाम्बु च प्रसाद्यन्नं ग्राह्यं नान्यस्य कर्हिचत् ॥२१॥ वर्णाश्रमादिधर्मस्य न स्यात्सङ्करता यथा । लोकज्ञात्यपवादश्च न स्याद्ग्राह्यं तथैव तत् ॥२२॥ दन्तैर्विदश्य यद्दत्तमाचार्येण फलादिकम् । भवेत्तदपि न प्राश्यं मर्यादैषौद्धवी मता ॥२३॥ इत्थं ये दीक्षिता भक्ताः स्वस्वधर्मेषु संस्थिताः । ज्ञानवैराग्यसम्पन्नाः प्रोक्ता एकान्तिका हि ते ॥२४॥ देहान्ते परमं धाम विष्णोर्गोलोकसंज्ञितम् । प्रयान्ति दिव्यदेहास्ते विमानैरर्कभास्वरैः ॥२५॥ तत्र श्रीदामनन्दाद्यैः पार्षदैः सेवितं च ते । प्राप्य श्रीराधिकाकृष्णं लभन्ते स्वेप्सितं सुखम् ॥२६॥ द्विविधां पुम्भ्य एवैतां दीक्षां दद्याद्गुरुः पुमान् । स्त्रीभ्यो नैव क्वचिद्दद्यात्स्त्रिया ताभ्यस्तु दापयेत् ॥२७॥ गुरुर्दीक्षां ददत्ताभ्यस्तासां सोऽतिप्रसङ्गतः । धर्मभ्रष्टश्च पापीयान्विनष्टाचार्यतो भवेत् ॥२८॥ अध्वप्रवर्तकं स्वस्य पूर्वाचार्यं स चोद्धवम् । दूषयन् स्याद्गुरुद्रोही तस्मान्नैतत्समाचरेत् ॥२९॥ इति दीक्षाविधिः प्रोक्तः सङ्क्षेपेण मया सुतौ ! । सेवनादस्य सिद्ध्यन्ति सर्व एव मनोरथाः ॥३०॥ रामानन्दगुरुः साक्षादुद्धवो मामिमं विधिम् । उपादिदेश कृपया युवाभ्यां स मयोदितः ॥३१॥ मयाऽवबोधाय सुतौ! अयं वां दीक्षाविधिर्यः कथितः स सम्यक् । चित्तेऽवधार्योऽथ यथाधिकारं दीक्षा प्रदेया स्वसमाश्रितेभ्यः ॥३२॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ दीक्षितपुरुषसाधारणधर्मनिरूपणनामा द्विपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५२॥

પણ એક અપરાધ અનવધાનતાથી પણ થઈ જાય તો શ્રીકૃષ્ણના ભક્તે એક એક દિવસ ઉપવાસ કરવો. (૧૮) દંડવત્ પ્રણામ કરીને સ્તુતિ-વિનય અને આ મંત્રથી આદરપૂર્વક ભગવાનની ક્ષમા માંગવી. (૧૯) **હે પુરુષોત્તમ ! મારાથી રાત્રિ-દિવસ હજારો અપરાધ કરાય છે,** આ મારા આશ્રયવાળો દાસ છે આ પ્રકારે મને માનીને અપરાધોને માફ કરો. (૨૦) સમગ્ર દીક્ષિતોએ ચરણોદક અને પ્રસાદી અન્ન કેવળ એક પોતાના આચાર્યનું જ ગ્રહણ કરવું. તેમના વિના બીજાનું ક્યારેય પણ ગ્રહણ ન કરવું. (૨૧) વર્ણાશ્રમાદિ ધર્મની સંકરતા જે પ્રકારે ન થાય, જનો અને જ્ઞાતિઓનો જૂઠો અપવાદ જે પ્રકારે ન થાય - તે પ્રકારે જ પોતાના આચાર્યનું ચરણોદક અને પ્રસાદી અન્ન ગ્રહણ કરવું. (૨૨) **આચાર્ય જે ફળાદિક દાંતોથી ચાવીને આપેલું હોય તે ન ખાવું** આ મર્યાદા **ઉદ્ધવસંપ્રદાયની બાંધેલી મર્યાદા છે.** અપિ શબ્દથી આચાર્યે પણ તેવું આપવું નહિ એમ જાણવું. (૨૩) આ પ્રમાણે પોતપોતાના ધર્મોમાં રહેલા જે દીક્ષિત ભક્તો છે તે જ્ઞાન-વૈરાગ્યથી સંપન્ન સતા એકાંતિક ભક્તો કહેલા છે, જ. (૨૪) તે એકાંતિક ભક્તો દેહના અંતમાં દિવ્ય દેહવાળા થઈને સૂર્યની માફક અતિ પ્રકાશમાન વિમાનો દ્વારા શ્રીકૃષ્ણના ગોલોક સંજ્ઞાવાળા પરમધામને પામે છે. (૨૫) તે ભક્તો ગોલોકધામમાં શ્રીદામ-નંદાદિ પાર્ષદોએ સેવાયેલા શ્રીરાધિકા કૃષ્ણને પામીને પોતાના ઈચ્છિત સુખને પામે છે. (૨૬) બે પ્રકારની આ દીક્ષાને **ગુરુ પુરુષ પુરુષોને જ આપે ક્યારેય પણ સ્ત્રીઓને આપે નહિ.** સ્ત્રીઓને તો પોતાની પત્ની પાસે અપાવે. (૨૭) ગુરુ સ્ત્રીઓને દીક્ષા આપતા સતા સ્ત્રીઓના અતિ પ્રસંગથી ધર્મભ્રષ્ટ થાય અને અતિ પાપયુક્ત વિનાશ પામ્યું છે આચાર્યપણું જેનું એવા થાય. (૨૮) ધર્મભ્રષ્ટ ગુરુ પોતાના નામથી સંપ્રદાય પ્રવર્તક પોતાના આચાર્ય ઉદ્ધવને દોષયુક્ત કરતો સતો ગુરુદ્રોહી થાય માટે સ્ત્રીઓને દીક્ષા પ્રદાન કરે નહિ. (૨૯) હે પુત્રો ! આ પ્રકારે મેં દીક્ષાવિધિ સંક્ષેપથી કહ્યો. આ દીક્ષા વિધિના સેવનથી સર્વે મનોરથો સિદ્ધ થશે જ. (૩૦) પ્રત્યક્ષ ઉદ્ધવાવતાર રામાનંદ ગુરુએ કૃપા કરીને આ વિધિ=દીક્ષા આપવાનો પ્રકાર મને ઉપદેશ કરેલો છે. તે દીક્ષાવિધિ મેં તમોને બંનેને કહ્યો. (૩૧) હે પુત્રો ! મેં દીક્ષાવિધિના જ્ઞાન માટે જે આ દીક્ષા વિધિ તમો બંનેને કહ્યો. તે દીક્ષાવિધિ પોતપોતાના મનમાં ધારણ કરીને પછી પોતાના સમાશ્રિતોને અધિકાર પ્રમાણે દીક્ષા આપવી. (૩૨)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ દીક્ષિતપુરુષસાધારણધર્મ-નિરૂપણનામા દ્વિપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૨)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **अथ वक्ष्यामि वां पुत्रौ ! नारीणां दीक्षणे विधिम् । तं श्रुत्वैवोपदिशतं स्वस्वां भार्यां पृथक् पृथक् ॥१॥ स्त्रीणां बम्भ्रम्यमाणानां कर्मभिः श्वादियोनिषु । श्रीकृष्ण एव शरणं क्लिष्टानां नैकभर्तृभिः ॥२॥ राधालक्ष्म्यादिवद्गोप्यः कृष्णं वृत्वा ह्यनन्यया । भक्त्या विमुक्ताः संसारात्प्रापुः सौख्यं स्ववाञ्छितम् ॥३॥ बुद्धिमत्यस्ततो योषा धर्मवंश्यगुरुस्त्रियम् । श्रित्वा तस्याः प्राप्य दीक्षां भजेयुः कृष्णमादरात् ॥४॥ पतिव्रताधर्मभङ्गाद्भीता स्याद्या तु सा क्वचित् । पुंसो दीक्षां न गृह्णीयाद्धर्मवंश्यादपि ध्रुवम् ॥५॥ दीक्षां गृहीत्वा पुरूषात्कलाविह सहस्त्रशः । योषितो धर्मतो भ्रष्टा दृश्यन्ते पशुभिः समाः ॥६॥ स्त्र्याकृतेर्वीक्षणं पुंसः स्त्रियाश्च न्राकृतीक्षणम् । अवश्यमेव भवति मनसः क्षोभकारणम् ॥७॥ अतः पुंसो न गृह्णीयाद्योषा दीक्षां कलाविह । तस्या दीक्षाविधानं तु ब्रुवे गुरुमुखाच्छ्रुतम् ॥८॥ या योषा संसृतेर्भीता यमाच्च श्रेय इच्छती । साध्वीधर्मावनेच्छुश्च श्रद्धालुः साध्वसाधुवित् ॥९॥ मुमुक्षुः सा तु शरणं गुरूपत्नीं व्रजेद्द्रुतम् । वर्तमानामौद्धवीये पथि धर्मदृढस्थितिम् ॥१०॥ वासुदेवानन्यभक्ता गुरूस्त्री तु भवेत्सती । स्वासन्नसम्बन्धिभिन्ननृभाषास्पर्शवर्जिता ॥११॥ एकादश्यादिव्रतकृत्कुर्वती चोत्सवान्हरेः । गुर्वी सा तु प्रपन्नायै दद्याद्दीक्षां तु योषिते ॥१२॥ स्नाता धौताम्बरधरा कृतकृष्णार्चना गुरुः । प्रागेव भोजनाद्दद्याद्दीक्षां चाभुक्तयोषिते ॥१३॥ भर्तुराज्ञां गृहीत्वैव योषिते गुरुयोषिता । मन्त्रोपदेशः कर्तव्यो न तु स्वातन्त्र्यतः क्वचित् ॥१४॥ अस्यां तिथ्यादिनियमो दीक्षायां नैव विद्यते । यदा यस्या मुमुक्षा स्याद्दीक्षणीया तु सा तदा ॥१५॥ स्नाता धौताम्बरा शिष्या गृहीत्वैव फलं करे । गुर्वीमुपेत्य**

અધ્યાય : ૫૩

શ્રીહરિએ સર્વ સ્ત્રીઓનો બે પ્રકારનો દીક્ષાનો વિધિ સ્પષ્ટ નિરૂપણ કર્યો છે.

શ્રીનારાયણમુનિ બોલ્યા : હે પુત્રો ! હવે સ્ત્રીઓને સામાન્ય અને વિશેષ દીક્ષા આપવાનો વિધિ તમો બંનેને કહું છું. તે સાંભળીને ભિન્ન ભિન્ન જ પોતાની પત્નીને ઉપદેશ કરો. (૧) પોતે કરેલા નાના પ્રકારનાં પુણ્ય-પાપોની ક્રિયાઓથી શ્વાન શૂકરાદિની યોનિઓમાં વારંવાર ભ્રમણ કરનારી એવી, અનેક પતિઓએ કલેશ પમાડેલી સ્ત્રીઓને શ્રીકૃષ્ણ જ સંસારચક્રથી રક્ષણ માટે વરવા યોગ્ય છે. (૨) ગોપીઓ રાધા અને લક્ષ્મીની માફક એકાંતિકી ભક્તિથી કૃષ્ણને વરીને સંસારથી મુકાયેલી સતી પોતાને ઈચ્છિત સુખને પામી છે. (૩) માટે અતિબુદ્ધિશાળી સ્ત્રીઓ ધર્મવંશના ગુરુની પત્નીનો સમાશ્રય કરીને તેમની પાસે દીક્ષા પામીને આદરપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણને ભજે. (૪) જે સ્ત્રી પતિવ્રતાધર્મના ભંગથી બીક પામેલી થાય તે સ્ત્રી તો ક્યારેય પણ ધર્મવંશના પુરુષથી પણ દીક્ષા ગ્રહણ ના જ કરે. (૫) આ કળિયુગમાં પુરુષથી દીક્ષા ગ્રહણ કરીને હજારો સ્ત્રીઓ પોતાના પતિવ્રતાના ધર્મથી ભ્રષ્ટપણાને પામીને પશુઓની તુલ્ય દેખાય છે. (૬) પુરુષને સ્ત્રીની આકૃતિનું દર્શન અને સ્ત્રીને પુરુષની આકૃતિનું દર્શન અવશ્ય જ પરસ્પર ચિત્તના ક્ષોભમાં કારણ છે. (૭) માટે આ કળિયુગમાં પુરુષોથી દીક્ષા ગ્રહણ ના કરે. હવે હું ગુરૂ શ્રી રામાનંદમુનિના મુખથી સાંભળેલો **સ્ત્રીઓનો દીક્ષાવિધિ** કહું છું. (૮) **પ્રથમ સામાન્યદીક્ષામાં અધિકારી સ્ત્રીનાં લક્ષણો કહું છું :** જે સ્ત્રી જન્મમરણરૂપ સંસારથી અને અપરાધ પ્રમાણે દંડ આપનાર યમથી ભય પામેલી પોતાનું કલ્યાણ ઈચ્છતી પોતાના પતિવ્રતાના ધર્માચરણમાં શ્રદ્ધાવાળી, સત્ અને અસત્‌ના વિવેકમાં કુશળ હોય; (૯) મુક્તિની ઈચ્છાવાળી સ્ત્રી તત્કાળ જ ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં વર્તમાન-પોતાના ધર્મમાં દઢસ્થિતિવાળી-આચાર્યની પત્નીને શરણે જાય. (૧૦) ગુરુ પત્ની તો વાસુદેવની અનન્યા ભક્તા, સતી-પતિવ્રતા પોતાના સમીપ સંબંધી પુરુષો વિના બીજા પુરુષો સાથે ભાષણ કરે નહિ. અને તેમના અંગનો સ્પર્શ કરે નહિ. (૧૧) એકાદશી આદિ સર્વવ્રતોને કરનારી, તથા શ્રીકૃષ્ણના અન્નકૂટાદિ-ઉત્સવોને કરનારી એવી ગુરુપત્ની પોતાને શરણે આવેલી નારીને દીક્ષા આપે. (૧૨) શુદ્ધ જળથી સ્નાન કરેલી, ધોઈને સુકાયેલાં વસ્ત્રોને ધારણ કરનારી, કરેલું છે શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન જેણે એવી ગુરુપત્ની ભોજનથી પહેલાં જ, તથા એજ પ્રમાણે જેણીએ અન્નાદિ આહાર કર્યો નથી એવી-પોતાને શરણે આવેલી નારીને દીક્ષા આપે. (૧૩) આચાર્યપત્નીએ પોતાના પતિની આજ્ઞા ગ્રહણ કરીને જ પોતાને શરણે આવેલી નારીને મંત્રોપદેશ આપવો. ક્યારેય સ્વતંત્રપણે મંત્રોપદેશ ન કરવો. (૧૪) આ સામાન્ય દીક્ષામાં તિથિ-વાર વગેરેનો નિયમ નથી. જ્યારે જે સ્ત્રીને મુમુક્ષા થાય ત્યારે તે નારીને દીક્ષા આપવી. (૧૫) સ્નાન કરાયેલી પહેર્યાં છે ધોળાં વસ્ત્રો જેણીએ એવી શિષ્યા હાથમાં ફળ ગ્રહણ કરીને જ આચાર્યપત્નીને પામીને તેની સમીપમાં ફળ મૂકે. (૧૬) પછી પ્રણામ કરે, પછી બંને હાથ જોડીને શિષ્યા 'હે સ્વામિની

पुरतः फलं तस्या निधारयेत् ॥१६॥ ततः प्रणामं कुर्वीत बद्धाञ्जलिपुटाथ ताम् । ब्रूयात्स्वामिनि ! मां पाहि पाषण्डिगुरुपापतः ॥१७॥ तामाश्वास्याभयं दातुं गुरुपत्नी वदेत्ततः । मा भैषीर्वासुदेवस्त्वां रक्षिष्यत्येव सर्वतः ॥१८॥ इत्युक्त्वा तामुपावेश्य दत्त्वाम्भो दक्षिणे करे । सङ्कल्पं कारयेद्गुर्वी मन्त्रमेतं पठन्त्यसौ ॥१९॥ कालमायापापकर्मयमदूतभयादहम् । श्रीकृष्णदेवं शरणं प्रपन्नाऽस्मि स पातु माम् ॥२०॥ ततस्तस्यै कण्ठधार्ये सूक्ष्मे तुलसिकास्त्रजौ । दत्त्वा तस्या भालदेशे कुर्यात्कुङ्कुमचन्द्रकम् ॥२१॥ यदि सा विधवा तर्हि कण्ठे चन्दनचन्द्रकम् । कृत्वाऽष्टवर्णं मन्त्रं त्रिर्वामकर्णं उपादिशेत् ॥२२॥ ततस्तस्यै सर्वकालं जप्तुं सा त्र्यक्षरं मनुम् । उपादिशेत्तु यौषायै तं जपेत्सापि सर्वदा ॥२३॥ त्रैवर्णिकानां नारीणां सच्छूद्राणां च सर्वशः । विधिरेष इह प्रोक्तस्ताभ्योऽन्यासां ब्रुवे विधिम् ॥२४॥ स्नाताभ्यस्त्वन्ययोषाभ्यो गुरुपत्नी गुणाक्षरम् । प्रदापयेन्नाममन्त्रमन्ययेति विधिः स्मृतः ॥२५॥ ततो गृहीतमन्त्रायै शिष्यायै नियमान्वदेत् । एकाग्रमनसा सापि श्रुत्वैतान् हृदि धारयेत् ॥२६॥ मांसं न भक्षयेस्त्वं च सुरां मद्यं च मा पिबः । परस्य हिंसनं नैव कुर्या घातं च नात्मनः ॥२७॥ न जातिभ्रंशकृत्कर्म न कुर्याः स्तेयकर्म च । न सङ्गं परपुंसश्च कुर्यास्त्वं कर्हिचिच्छुभे ! ॥२८॥ कुसङ्गिभ्यो न शृणुयाः कथावार्ता हरेरपि । न च कस्यापि देवस्य वाचाप्युच्छेदमाचरेः ॥२९॥ न किञ्चिन्मादकं खादेर्न तमालं न चाशुचि । अगालितं पयोऽम्भश्च न पिबेस्त्वं कदाचन ॥३०॥ नापशब्दं वदेः क्वापि कञ्चनापवदेर्न च । मानसं पूजनं विष्णोः कुर्या नित्यमतन्द्रिता ॥३१॥ प्रीत्यैव राधाकृष्णार्चां पूजयेश्च त्वमन्वहम् । शक्त्या तन्मन्त्रजपनं विदध्या नियमेन च ॥३२॥

! પાખંડી ગુરુઓ અને પાપોથી મારું રક્ષણ કરો.' આ પ્રકારે ગુરુપત્નીને કહે. (૧૭) પછી ગુરુપત્ની શિષ્યાને આશ્વાસન આપી અભય આપવા માટે બોલે, હે શિષ્યે ! તું ભય પામીશ નહિ. વાસુદેવ ભગવાન તારું સમગ્ર ભયોથી રક્ષણ કરશે જ. (૧૮) આ પ્રકારે કહીને શિષ્યાને બેસાડીને તેના જમણા હાથમાં જળ આપીને આ ગુરુપત્ની આ મંત્રનો ઉચ્ચાર કરતી સતી સંકલ્પ કરાવે. (૧૯) કાળ, માયા, પાપકર્મ અને યમના દૂતોના ભયથી હું શ્રીકૃષ્ણદેવને શરણે આવેલી છું. તે ભગવાન મારું રક્ષણ કરો. (૨૦) પછી ગુરુપત્ની ધારવા યોગ્ય સૂક્ષ્મ તુલસીની બેવડી કંઠી કંઠમાં પહેરાવે. શિષ્યાના ભાલમાં કુંકુમનો ચાંલ્લો કરે. (૨૧) જો શિષ્યા વિધવા હોય તો કંઠપ્રદેશમાં ચંદનનો ચાંલ્લો કરીને ડાબા કાનમાં અષ્ટાક્ષર મંત્રનો ત્રણ વાર ઉપદેશ આપે. (૨૨) પછી ગુરુપત્ની સર્વ સમયે જપવા માટે શ્રીકૃષ્ણ આ ત્રણ અક્ષરનો મંત્ર તે નારીને ઉપદેશ આપે. તે શિષ્યા પણ સર્વદા ત્રણ અક્ષરનો મંત્ર જપે, (ત્રણ અક્ષરનો મંત્ર, સ્વામિનારાયણ આ છ અક્ષરના મંત્રનું ઉપલક્ષણ છે.) (૨૩) ત્રણ વર્ણની અને સત્શૂદ્રોની સર્વે સ્ત્રીઓનો આ વિધિ દીક્ષા આપવામાં કહ્યો. તેના વિના બીજા અસત્શૂદ્રોની સ્ત્રીઓનો વિધિ કહું છું. (૨૪) ગુરુપત્ની સ્નાન કરાયેલી અસત્શૂદ્રાદિ સ્ત્રીઓને ત્રણ અક્ષર અથવા છ અક્ષરનો નામ મંત્ર પોતાને આશ્રિત બીજી નારી પાસે અપાવે. આવો વિધિ કહ્યો છે. (૨૫)

પછી ગુરુપત્ની ગૃહિત મંત્રવાળી ચાર વર્ણની શિષ્યાને નિયમો કહે : તે શિષ્યા પણ આચાર્યપત્નીએ કહેલા નિયમોને એકાગ્ર મનથી સાંભળીને પોતાના મનમાં ધારણ કરે. (૨૬) હે શિષ્યે ! તમે માંસ-ભક્ષણ ન કરો. ત્રણ પ્રકારની સુરા અને અગિયાર પ્રકારનું મદ્યપાન ના કરો. બીજા પ્રાણીની હિંસા ના જ કરો. પોતાના દેહનો ઘાત ના કરો (૨૭) હે શુભે ! તમે જાતિભ્રંશકર્મ ના કરો. ચોરીની ક્રિયા પણ ના કરો. ક્યારેય પણ પોતાના પતિ વિના બીજા પુરુષનો સંગ ના કરો. (૨૮) હરિની કથાવાર્તા પણ કુસંગીઓથી ના સાંભળો. કોઈ પણ દેવનું અપમાન વાણીથી પણ કરો નહિ.(૨૯) તમે મદ કરનારી કોઈ પણ વસ્તુ ખાઓ નહિ. તમાકુ ન ખાવી. તેમ જ સૂંઘવી તથા પાન કરવી નહિ. અપવિત્ર કોઈ પણ અન્નાદિ ન ખાવું. (આ જાતિ દુષ્ટ લસણ-ડુંગળી વગેરેનું ઉપલક્ષણ છે.) ગાળ્યા વિનાનું દૂધ અને જળ ક્યારેય ન પીવું. (૩૦) ક્યારેય પણ નઠારી ગાળ વગેરે શબ્દ ન બોલો. કોઈ પણ મનુષ્યને અપવાદ આપો નહિ. નિત્ય આળસે રહિત થઈને તમો શ્રીકૃષ્ણની માનસી પૂજા કરો. (૩૧) દરરોજ તમે શ્રી રાધાકૃષ્ણની પ્રતિમાની સ્નેહથી પૂજા કરો અને શ્રીકૃષ્ણના અષ્ટાક્ષર મંત્રનો જપ પોતાની શક્તિને અનુસારે નિયમપૂર્વક કરો. (૩૨) માળા વસ્ત્રથી ઢાંકીને પવિત્ર થઈને સ્થિર આસન વાળી,

मालामाच्छाद्य वस्त्रेण शुचिर्भूत्वा स्थिरासना । कुर्या मन्त्रजपं नित्यं यतवाग्दृष्टिरत्वरा ॥३३॥ कुर्या एकादशीजन्माष्टम्यादीनि व्रतानि च । अधार्मिकाणां नारीणां पुंसां सङ्गं च मा कृथाः ॥३४॥ हरेर्नवविधां भक्तिं कुर्यास्त्वं मा त्यजेः क्वचित् । सङ्गं त्यक्त्वाष्टधा पुंसां विधवापि हरिं भजेत् ॥३५॥ सद्धर्मानद्य भवती प्राप्ता भागवताननिति । सत्सङ्गिनीति लोकेऽस्मिन्विश्रुता च भविष्यति ॥३६॥ जाताद्य निर्भया त्वं हि कृष्णं धर्मस्थिता भज । गोलोकं परं धाम प्राप्स्यस्यन्ते तथा सती ॥३७॥ वासुदेवस्तव पतिर्भूत्वा ते वाञ्छितं सुखम् । दास्यत्येव कृपासिन्धुः संशयो नात्र विद्यते ॥३८॥ इत्युक्त्वा प्रतिमां तस्यै राधाकृष्णस्य सा गुरुः । चातुर्वर्ण्यस्त्रियै दद्यादितरां त्वित्थमादिशेत् ॥३९॥ प्रतिमा वासुदेवस्य स्प्रष्टव्या न त्वया क्वचित् । स्वग्रामे ह्यौद्धवगृहे कुर्या नित्यं तदीक्षणम् ॥४०॥ सा न चेत्तर्हि पुष्पादि कृष्णप्रासादिकं त्वया । स्थापयित्वान्तिके तस्य कर्तव्यं नित्यमीक्षणम् ॥४१॥ मानसं पूजनं भक्त्या नित्यं कुर्यास्त्वमादरात् । तेनैव बाह्यपूजायाः फलं सर्वमवाप्स्यसि ॥४२॥ ततश्चातुर्वर्ण्ययोषा गुरुपत्नीं समर्चयेत् । कुङ्कुमाक्षतपुष्पाद्यैः शक्त्या वस्त्रैर्धनैश्च सा ॥४३॥ गुरूपत्नीं नमस्कृत्य ततस्तस्या निदेशतः । गच्छेन्निजगृहं तत्र भवेत्तद्वचसि स्थिता ॥४४॥ इति सामान्यदीक्षाया विधिः प्रोक्तो मयाधुना । विधिं विशेषदीक्षायाः कथयाम्यप्यशेषतः ॥४५॥ योषा त्रैवर्णिकी तत्र ज्ञातव्या ह्यधिकारिणी । सच्छूद्रा चाप्तसामान्यदीक्षा तद्धर्मसुस्थिरा ॥४६॥ न स्यान्न्यूनातिरिक्ताङ्गा न भाषेतानृतं च या । न हासिनी न बहुभुक् न क्रियासु प्रमादिनी ॥४७॥ विकृताङ्गी च या न स्यान्महारोगार्दिता न च । न चातिघर्घररवा श्मश्रुला च न या भवेत् ॥४८॥ न तुच्छभाषिणी या च

વાણી અને નેત્રને નિયમમાં રાખીને અને ઉતાવળ નહિ કરનારી થઈને દરરોજ મંત્રજપ કરો. (૩૩) એકાદશી જન્માષ્ટમી વગેરે વ્રતો કરો. પોતાના ધર્મથી ભ્રષ્ટ થયેલી નારીઓ અને પુરુષોનો સંગ ના કરો. (૩૪) તમે હરિની નવ પ્રકારની ભક્તિ કરો. ક્યારેય પણ તેનો ત્યાગ ના કરો. વિધવા પણ આઠ પ્રકારે પુરુષનો ત્યાગ કરીને હરિને ભજે. (૩૫) તમો હાલમાં ભાગવત સદ્ધર્મોને પામેલા છો માટે આ લોકમાં **સત્સંગિની** આ નામથી પ્રસિદ્ધ થશો. (૩૬) તમો હાલમાં નિર્ભય થયેલાં છો જ માટે પોતાના ધર્મમાં રહ્યાં સતા કૃષ્ણને ભજો. આ કહ્યા પ્રમાણે વર્તતી સતી પોતાના દેહના અવસાનમાં સર્વોત્તમ ગોલોક નામના ધામને પામશો. (૩૭) દયાસાગર વાસુદેવ તમારા પતિ થઈને ઈચ્છિત સુખ આપશે જ, આમાં સંશય નથી. (૩૮) હે પુત્રો ! આ પ્રકારે કહીને આચાર્યપત્ની ચાર વર્ણની નારીઓને રાધાકૃષ્ણની પ્રતિમા આપે. અસત્ શૂદ્રાદિ પોતાની શિષ્યાને તો આવો ઉપદેશ આપે : (૩૯) તમોએ ક્યારેય પણ વાસુદેવની પ્રતિમાનો સ્પર્શ ના કરવો. પોતાના ગામમાં ઉદ્ધવ સંપ્રદાયનું મંદિર હોય તો ત્યાં વાસુદેવની પ્રતિમાનાં દર્શન હંમેશાં કરવા. (૪૦) જો પ્રતિમા કોઈ પણ સત્સંગીને ત્યાં ના હોય તો તમોએ કૃષ્ણની પ્રસાદીભૂત પુષ્પ-વસ્ત્રનો ખંડ વગેરે પોતાની પાસે રાખીને તેનાં નિત્ય દર્શન કરવાં. (૪૧) તમો માનસીપૂજા સ્નેહથી આદરપૂર્વક નિત્ય કરો. તેનાથી બાહ્યપૂજાનું સર્વ ફળ પામશો. (૪૨) હે પુત્રો ! પછી શિષ્ય ભાવને પામેલી ચાર વર્ણની સ્ત્રી કુંકુમ, અક્ષત, પુષ્પ વગેરેથી તથા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલાં વસ્ત્રો અને ધનથી ગુરુપત્નીની પૂજા કરે. (૪૩) પછી શિષ્યા ગુરુપત્નીને નમસ્કાર કરીને તેમની આજ્ઞાથી પોતાના ગૃહ પ્રત્યે જાય. પોતાના ગૃહમાં ગુરુપત્નીના વચનમાં અચલપણે વર્તનારી થાય. (૪૪) આ પ્રકારે મેં **સામાન્ય દીક્ષાનો વિધિ** કહ્યો. **વિશેષ દીક્ષાનો વિધિ** પણ સમગ્રપણે કહું છું. (૪૫)

વિશેષ દીક્ષામાં બ્રાહ્મણાદિ ત્રણ વર્ણથી ઉત્પન્ન થયેલી, **સામાન્ય દીક્ષાને પામેલી** અને તેમાં **દૃઢ સ્થિતિવાળી** સ્ત્રી અધિકારીણી જાણવી; તેવા પ્રકારની સત્શૂદ્રની સ્ત્રી પણ વિશેષ દીક્ષામાં **અધિકારિણી** જાણવી. (૪૬) જે સ્ત્રી ઓછા અથવા અધિક અંગવાળી ન હોય, જે સ્ત્રી અસત્ય ભાષણ ના બોલે, બહુ હાસ્યના સ્વભાવવાળી ના હોય, બહુ ભોજન કરનારી ના હોય, જે વ્યાવહારિક કાર્યોમાં પ્રમાદવાળી ના હોય. (૪૭) જે નારી ખોડા અંગવાળી અર્થાત્ કાણી-કૂબડી ન હોય, પુરુષના લક્ષણ દાઢી અને મૂછવાળી ન હોય, જે સ્વભાવથી અત્યંત ઘોઘરા શબ્દવાળી ન હોય, જે ક્ષય, ગળતો કોઢ, પિત્ત આદિક મહારોગથી પીડાવાળી ન હોય. (૪૮) સ્વાભાવિક તુચ્છ બોલનારી ન હોય; ઘણા ઘરોમાં ભટકવાના સ્વભાવવ ળી ન હોય, રાજાદિની વાર્તાને ગુપ્તપણે કહેવા-પૂછવાની પ્રકૃતિવાળી ન હોય. (૪૯) જે દરરોજ પોષ્ય વર્ગ માતા વગેરેને

भ्रामणी न च या भवेत् । राजादिवार्ताकथनप्रच्छनप्रकृतिर्न च ॥४९॥ भोजयित्वा पोष्यवर्गं या भुञ्जीत दिने दिने । लज्जालुर्नातिचपला दयालुश्च पतिव्रता ॥५०॥ क्रयविक्रयहेतोर्या न स्याद्विपणिगामिनी । अधार्मिकाणां नारीणां सङ्गे यस्य रुचिर्न च ॥५१॥ सद्धर्मपालनोत्साहा भर्त्राज्ञप्ता सुवासिनी । पितृपुत्राद्यनुज्ञाता विधवाप्यधिकारिणी ॥५२॥ गुरुः शिष्यां परीक्ष्यैवं महादीक्षां ददीत सा । एकादश्यां वा द्वादश्यां पूर्वेद्युस्त्यक्तभोजनाम् ॥५३॥ पूर्वेद्युः कारयेदेव कदलीस्तम्भमण्डितम् । शोभितं चित्रवस्त्राद्यैर्मण्डपं चारुतोरणम् ॥५४॥ तन्मध्ये सर्वतोभद्रं रङ्गैर्वा चित्रतुण्डलैः । कारयेद्गापयेत्स्त्रीभिः कृष्णगीतानि भूरिशः ॥५५॥ प्रातर्दीक्षादिने स्नाता गुर्वी धौताम्बरा शुचिः । पूजोपहारानानाय्य निषीदेन्मण्डलाग्रतः ॥५६॥ मण्डलस्यान्तरे पीठं संस्थाप्य सितवाससा । आच्छाद्याष्टदलं कुर्यात्तस्मिन्पद्मं सुशोभनम् ॥५७॥ विचित्ररङ्गैस्तत्कृत्वा तण्डुलैर्वा सकर्णिकम् । राधालक्ष्मीयुतां मूर्तिं वासुदेवस्य तत्र च ॥५८॥ स्थापयेद्गापयेच्चासौ योषाभिः कृष्णगीतिकाः । वादित्राणि विचित्राणि वादयेत्पूजनोत्सवे ॥५९॥ स्नात्वाथ शिष्या कौशेये वाससी परिधाय सा । धौते वा सूत्रवसने निषीदेदन्तिके गुरोः ॥६०॥ पूजामनुस्तु श्रीराधाकृष्णाय नम इत्यसौ । तेनैव कारयेत्पूजां प्राङ्मुखां तां हरेर्गुरुः ॥६१॥ प्राङ्मुखा गुरुपत्नी तामुपवेश्योत्तराननाम् । दद्यात्सूक्ष्मं कण्ठधार्यं तुलसीमालिकाद्वयम् ॥६२॥ काश्मीरचन्द्रकं भाले सधवां कारयेत्स्त्रियम् । प्रासादिकेन गन्धेन विधवायास्तु सा गले ॥६३॥ यद्वा गोपीचन्दनेन कारयेत्कण्ठचन्द्रकम् । उत्तिष्ठन्ती ततः शिष्या स्तुयात् कृष्णं कृताञ्जलिः ॥६४॥ श्रीकृष्ण ! नारायण ! वेणुपाणे ! श्रीराधिकानेत्रचकोरचन्द्र ! । वृन्दावनानन्दितगोपगोपे ! श्रीगोकुलाधीश ! हरे ! प्रसीद ॥६५॥ श्रीदेवकीनन्दन ! देवदेव

સારી રીતે જમાડીને જમે, જે સ્વભાવથી લજ્જાવાળી હોય, જે અતિ ચંચળ પ્રકૃતિવાળી ન હોય, જે દયાળુ હોય ને જે પતિવ્રતા હોય. (૫૦) જે વેચાતું લેવા અને આપવા માટે બજારમાં જનારી ના હોય, અધાર્મિક સ્ત્રીઓના સંગમાં રુચિવાળી ના હોય. (૫૧) જે સદ્ધર્મના પાલનમાં ઉત્સાહવાળી હોય, આ પ્રકારના ગુણવાળી સધવા સ્ત્રી પોતાના ગુણોને અનુકૂળ પોતાના પતિએ આજ્ઞા આપેલી સતી મહાદીક્ષામાં અધિકારિણી થાય. કહેલા ગુણવિશિષ્ટ વિધવા પણ પિતાપુત્રાદિએ આજ્ઞા કરાયેલી સતી અધિકારિણી થાય. (૫૨)

આ પ્રકારે **ગુરુપત્ની શિષ્યાની પરીક્ષા કરીને** પ્રથમ દિવસે નિરાહાર ઉપવાસ કરેલી શિષ્યાને એકાદશી અથવા દ્વાદશીને દિવસે મહાદીક્ષા આપે. (૫૩) કેળના થાંભલાઓથી શોભાયમાન, ચિત્રવિચિત્ર વસ્ત્રો વગેરેથી સુશોભિત, સુંદર રેશમી વસ્ત્રો પલ્લવો વગેરેથી સમલંકૃત મંડપ પ્રથમ દિવસે આચાર્યપત્ની કરાવે. (૫૪) તેવા મંડપમાં ગુલાલાદિ રંગોથી અથવા નાના પ્રકારના રંગોથી રંગેલા તંદુલોથી સર્વતોભદ્રમંડળ કરાવે. સ્ત્રીઓ પાસે ઘણાં કૃષ્ણનાં ગીતો ગવડાવે. (૫૫) દીક્ષાપ્રદાનને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરીને ધોયેલા વસ્ત્રને ધારણ કરી (ભગવાનની માનસીપૂજા તથા પ્રત્યક્ષ પૂજા કર્યા પછી) બાહ્ય અને આભ્યંતર પવિત્રતા યુક્તા ગુરુપત્ની પૂજાને યોગ્ય ચંદનપુષ્પાદિ ઉપહારો મંગાવીને મંડળના અગ્રપ્રદેશમાં બેસે. (૫૬) મંડળના મધ્યમાં પીઠ-આસનને સંસ્થાપીને તેને શ્વેત વસ્ત્ર વડે આચ્છાદાન કરી, તેમાં વિચિત્ર રંગોથી અથવા તંદુલોથી કર્ણિકા (ડોડી) સહિત આઠ પાંદડાંનું કમળ કરીને તે પદ્મમાં રાધાલક્ષ્મી યુક્ત વાસુદેવની મૂર્તિની સ્થાપના કરે. (૫૭-૫૮) આ ગુરુપત્ની, પૂજનના ઉત્સવમાં અનેક પ્રકારના વાજીંત્રોના નાદ સહિત શ્રીકૃષ્ણના ભક્ત-સ્ત્રીઓ પાસે કૃષ્ણનાં ગીતો ગવડાવે. (૫૯) પછી શિષ્યા સ્નાન કરીને રેશમી વસ્ત્રો અથવા ધોયેલા સૂતરનાં વસ્ત્રો પહેરીને ગુરુપત્નીની સમીપમાં બેસે. (૬૦) પૂજાનો મંત્ર તો ‘શ્રીરાધાકૃષ્ણાય નમઃ’ આવો જાણવો. આચાર્ય પત્ની જે ગુરુ છે તે આ મંત્રથી જ પૂર્વ મુખવાળી શિષ્યાને શ્રી રાધાકૃષ્ણની પૂજા કરાવે. (૬૧) પૂર્વમુખવાળી ગુરુપત્ની શિષ્યાને ઉત્તર મુખે બેસાડીને સૂક્ષ્મ, કંઠમાં ધારવા યોગ્ય તુલસીની બેવડી કંઠી પહેરાવે. (૬૨) ગુરુપત્ની સધવા સ્ત્રીને લલાટમાં કંકુમનો ચાંલ્લો કરાવે. વિધવાને તો કંઠમાં શ્રીકૃષ્ણની પ્રસાદીના ચંદનથી અથવા ગોપીચંદનથી ચાંલ્લો કરાવે. પછી શિષ્યા ઉભી રહીને બંને હાથ જોડીને શ્રીકૃષ્ણની સ્તુતિ કરે. (૬૩-૬૪) હે શ્રીકૃષ્ણ ! હે નારાયણ ! હે વેણુપાણે ! લક્ષ્મી અને રાધિકાના નેત્રોરૂપી ચકોરોના ચંદ્ર, વૃંદાવનમાં આનંદિત કર્યા છે ગોપો અને ગોપીઓ જેમણે એવા હે શ્રી ગોકુળના અધીશ્વર ! હે હરે ! તમો પ્રસન્ન થાઓ. (૬૫) હે શ્રી દેવકીનંદન ! હે દેવ દેવ ! હે દ્વારિકાધીશ્વર ! હે અર્જુન સારથે ! લક્ષ્મીજીના મનને રાગ ઉત્પન્ન કરનારું છે સુંદર હાસ્ય જેમનું એવા, હે પ્રભો ! પરમેશ્વર એવા તમોને નમસ્કાર. (૬૬) હે વિભો ! તમારી મહાદીક્ષાને હું ધારણ કરું

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

! श्रीद्वारिकाधीश्वर ! पार्थसूत! । लक्ष्मीमनोरञ्जनचारुहास ! प्रभो ! नमस्ते परमेश्वराय ।।६६।। दीक्षां त्वदीयां महतीं दधामि रक्षा तदीया भवतैव कार्या । क्रोधाच्च लोभाच्च रसाच्च कामादधार्मिकेभ्यश्च विभो ! नरेभ्यः ।।६७।। यथा त्वदीये तु पदारविन्दे रतिर्मदीया गिरिनिश्चला स्यात् । हरे ! तथानुग्रहमर्हसि त्वं कर्तुं त्वदीयाऽस्मि यतोऽहमीश ! ।।६८।। धर्मो यथैवात्र पतिव्रताया भग्नो भवेन्नाणुरपि प्रभो! मे । तथैव कार्या भवता दयालो! दास्यां कृपा मय्यपि वासुदेव!।।६९।। गुर्व्याज्ञया प्रणम्याथ वासुदेवं च तां गुरुम् । निषीदेत्प्राङ्मुखा गुर्वी शिष्या तूदङ्मुखा भवेत् ।।७०।। वासुदेवं स्वामिनं स्वं ततो ध्यात्वा निजे हृदि । कृष्णमन्त्रं वामकर्णे तस्याः सोपदिशेच्छनैः ।।७१।। त्रिर्मन्त्रमुपदिश्याथ धर्मांस्तस्या उपादिशेत् । शृणु भद्रे ! मदीया त्वं पुत्री जातासि साम्प्रतम् ।।७२।। पत्या सत्येन कृष्णेन योजितासि मया किल । तस्मात्त्वं प्रयता नित्य- मनन्यमनसा भज ।।७३।। अनेकपतिसम्बन्धात्संसृतिभ्रमणादपि । रक्षित्वा त्वां स भगवान् पातिव्रत्यमविष्यति ।।७४।। सेवा भगवतो नित्यं कर्तव्यानुसवं त्वया । प्रासादिकं हरेरन्नं भोज्यमह्नि तथा निशि ।।७५।। दिवसे द्विर्न भुञ्जीथा न रात्रौ द्विर्विनापदम् । सकृदेव हि भुञ्जीत विधवा त्वह्नि वा निशि ।।७६।। रोगे सूतौ प्रवासादौ ज्ञात्यावश्यकभोजने । सधवाया न ते दोषस्त्रिर्भुक्तेरपि विद्यते ।।७७।। नैवेद्यं तु तदा कार्यं मनसैव त्वया हरेः । अन्नाद्यैर्मानसैरेव भोज्यः कृष्णो हृदि स्थितः ।।७८।। ब्राह्मे मुहूर्ते सन्त्यज्य निद्रां कृष्णं स्मरेः सदा । आद्यं यामं निशोऽतीत्य कुर्याः शयनमन्वहम् ।।७९।। दशमीषु च सर्वासु तथा त्वं द्वादशीष्वपि । व्रतोपवासदिवसे दिवास्वापं च नाचरेः ।।८०।। विधवा तु दिवा क्वापि न शयीत यथा यतिः । आपत्काले दिवास्वापः पुनर्भुक्तिर्न दोषकृत् ।।८१।। सर्वाभिर्नवधा भक्तिः स्त्रीभिः कार्या रमापतेः ।

છું. માટે ક્રોધ-લોભ-રસાસ્વાદ-કામ અને અધર્મી મનુષ્યોથી તમારી મહાદીક્ષા સંબંધીની રક્ષા તમો જ કરો. (૬૭) હે હરે ! હે ઈશ ! જે પ્રકારે તમારા ચરણારવિંદમાં મારી પ્રીતિ પર્વતની માફક અચલ થાય તેવો અનુગ્રહ તમો કરવા યોગ્ય છો. જે માટે હું તમારા જ એક આશરાવાળી છું. (૬૮) હે પ્રભો ! હે દયાળો ! હે વાસુદેવ ! આ લોકમાં પતિવ્રતાનો મારો ધર્મ જે પ્રકારે અણુમાત્ર ભગ્ન ના જ થાય તે પ્રકારે તમોએ દાસી એવી હું તે મારા ઉપર પણ કૃપા કરવી. (૬૯) હે પુત્રો ! પછી શિષ્યા પોતાના ગુરુની આજ્ઞાથી વાસુદેવને પ્રણામ કરી અને ગુરુરૂપ આચાર્યપત્નીને પ્રણામ કરી ઉત્તરમુખે બેસે. ગુરુપત્ની તો પૂર્વમુખે બેસે. (૭૦) પછી ગુરુરૂપ આચાર્યપત્ની શ્રીકૃષ્ણને અને પોતાના પતિને પોતાના હૃદયમાં ધ્યાન કરીને શિષ્યાના ડાબા કર્ણમાં અષ્ટાક્ષર શ્રીકૃષ્ણમંત્રનો ધીમે રહીને ઉપદેશ કરે. (૭૧) આચાર્યાણી મંત્રનો ત્રણ વાર ઉપદેશ કરીને પછી શિષ્યાને ધર્મનો ઉપદેશ આપે હે કલ્યાણી ! તું સાંભળ. હાલમાં તું જ્ઞાનથી મારી પુત્રી થઈ છું. (૭૨) મેં તને સત્યસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણ પતિની સાથે જોડી છે. માટે નિયમ તત્પર થઈને તું અનન્યભાવથી હંમેશા શ્રીકૃષ્ણને ભજ. (**સ વૈ પતિઃ સ્યાદકુતોભયઃ સ્વયમ્'** આવું ભાગવતમાં લક્ષ્મીનું વાક્ય છે.) જેને કોઈનાથી ભય નથી **એવા પતિ તો સ્વયં ભગવાન જ છે** માટે સત્યપતિને ભજ. (૭૩) ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ઘણા પતિઓનો સંબંધ જેમાં છે એવા સંસારના ભ્રમણથી તને રક્ષણ કરીને તારા પતિવ્રતા ધર્મનું પણ રક્ષણ કરશે. (૭૪) તમોએ હંમેશાં સમય સમય પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. હરિની પ્રસાદીનું અન્ન દિવસે એક વાર તથા રાત્રિમાં બીજી વાર ભોજન કરવું. (૭૫) આપત્કાળ પડ્યા વિના દિવસે બે વાર જમવું નહિ. રાત્રિમાં બે વાર જમવું નહિ. વિધવા સ્ત્રી તો દિવસે અથવા રાત્રિમાં એક જ વાર જમે. (૭૬) જ્વરાદિ રોગ હોય - પ્રસવ સમય હોય- જ્ઞાતિના અવશ્ય ભોજનની પ્રાપ્તિ હોય અને પ્રવાસાદિમાં હે શિષ્યે ! સધવા એવી તારે ત્રણ વાર ભોજનનો પણ દોષ નથી. (૭૭) તથા રોગાદિ આપત્કાળમાં શ્રીહરિનું નૈવેદ્ય તો મનથી કરવું. હૃદયમાં રહેલા શ્રીકૃષ્ણને મનથી સંકલ્પિત અન્નાદિ ભોજનોથી જમાડવા. (આનાથી બાહ્યપૂજાનો નિષેધ કહ્યો છે. (૭૮) સદા બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં નિદ્રાનો ત્યાગ કરીને કૃષ્ણનું સ્મરણ કરવું. દરરોજ રાત્રિના પ્રથમ પહોરને ઉલ્લઘંન કરીને જ શયન કરવું. (૭૯) તમોએ સર્વે દશમી તિથિઓમાં તથા સર્વે દ્વાદશીઓમાં અને વ્રતના ઉપવાસને દિવસે, દિવસે સૂવું નહિ. (૮૦) વિધવા તો સંન્યાસીની માફક ક્યારેય પણ દિવસે શયન કરે નહિ. આપત્કાળમાં દિવસે સૂવાનો અને ફરીથી ભોજન કરવામાં વિધવાને પણ દોષ થતો નથી. (૮૧) સધવા અને વિધવા મહાદીક્ષા પામેલી સ્ત્રીઓએ શ્રીકૃષ્ણની નવધા ભક્તિ કરવી. ભગવાનની ભક્તા સ્ત્રી સાથે માન-ઈર્ષ્યા-ક્રોધ અને વિવાદ કરવો નહિ. (૮૨) મહાદીક્ષાવાળી સ્ત્રીઓ દરરોજ કૃષ્ણનાં સ્તોત્રોનો પાઠ કરે. જ્યાં સુધી દેહની સ્મૃતિ રહે ત્યાં સુધી મેં કહેલા સદાચારો પાલન કરવા એવી ઉદ્ધવ સંપ્રદાયની

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

मानेर्ष्यारुट्विवादाश्च न कार्या भक्तया सह ॥८२॥ कृष्णस्तोत्रं प्रतिदिनं पठेयुर्दीक्षिताः स्त्रियः । यावद्देहस्मृतिस्तावत्पाल्या धर्मा इति स्थितिः ॥८३॥ कृष्णमेवाश्रिताऽस्यद्य त्वं हि सर्वात्मना प्रभुम् । अतो भविष्यसि ख्याता भूमावात्मनिवेदिनी ॥८४॥ स्वधर्मसंस्थिता नित्यं देहान्ते त्वं तु सन्मते! । राधिकेव सुखं स्वेष्टं गोलोके प्राप्स्यसि ध्रुवम् ॥८५॥ भर्तापि तव पुण्येन पार्षदो भविता हरेः । मातृपितृकुले तेऽपि प्राप्स्येते सद्गतिं पराम् ॥८६॥ इत्युक्त्वा गुरुपत्न्या सा शिरसादाय तद्वचः । प्रणमेत्तां ततः सापि तस्यै दद्याच्छुभाशिषः ॥८७॥ पतिव्रताधर्मनिष्ठा भव त्वं सर्वदा शुभे! । वासुदेवस्य दास्यं च कमलाया इवास्तु ते ॥८८॥ ततः शिष्या गुरोः पूजां शक्त्या कृत्वैव पूर्ववत् । तां चान्याश्च नमस्कृत्य भक्ताः स्यात् तद्वचःस्थितिः ॥८९॥ सामान्यां महतीं वापि गृह्णीयादौद्धवीं तु या । दीक्षामेतां स्वशक्त्या सा हरेर्भक्तान्सुभोजयेत् ॥९०॥ दीक्षाविधिरिति प्रोक्तः स्त्रीणां द्वेधा मया सुतौ! । कृष्णभक्तिं चिकीर्षूणां स्थित्वैवोद्धववर्त्मनि ॥९१॥ एतं युवां च भार्यायै स्वस्य स्वस्य पृथक् पृथक् । ब्रूयातं ते ततस्तद्वद्दुभे अपि करिष्यतः ॥९२॥ तावेवमुक्तौ हरिणा प्रसन्नौ सुतावभूतां नृपते! प्रणम्य । तमीश्वरं जग्मतुरात्मवासं तमेव चार्थं हृदि चिन्तयन्तौ ॥९३॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे दीक्षाविधौ स्त्रीणां द्विविधदीक्षाविधिनिरूपणनामा त्रिपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५३॥

सुव्रत उवाच – **एकादश्यां निर्जलायां नारायणमुनिर्नृप! । पुत्राभ्यां प्रददौ दीक्षां द्विविधां स्वयमेव हि ॥१॥ दीक्षिताभ्यां**

મર્યાદા છે. (૮૩) કારણકે હાલમાં તમો શરીર-વાણી અને મનથી કૃષ્ણને આશ્રિતા છો. માટે પૃથ્વીમાં **આત્મનિવેદિની** આ પ્રમાણે પ્રસિદ્ધ થશો. (૮૪) હે સન્મતે ! નિત્ય પોતાના ધર્મમાં રહેલી તું તો પોતાના દેહના અંતમાં ગોલોકમાં રાધિકાની માફક જ ઈષ્ટ સુખને નિશ્ચે પામીશ. (૮૫) તારા પુણ્યથી તારો પતિ પણ હરિનો પાર્ષદ થશે. તારાં માતાપિતાનાં બંને કુળો પણ સર્વોત્તમ ગતિને પામશે. (૮૬) હે પુત્રો ! આ પ્રકારે ગુરૂપત્નીએ ઉપદેશ અપાયેલી શિષ્યા તેમનું વચન મસ્તકે ચઢાવવા પૂર્વક તે ગુરુપત્નીને પ્રણામ કરે. પછી ગુરુપત્ની પણ શિષ્યાને શુભ આશીર્વાદો આપે. (૮૭) હે કલ્યાણી ! તું સદા પતિવ્રતા ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળી થા અને લક્ષ્મીની માફક તને વાસુદેવનું દાસ્યપણું થાઓ. (૮૮) હે પુત્રો ! પછી શિષ્યા પૂર્વની માફક સામાન્ય દીક્ષામાં જેમ તેમ પોતાના સામર્થ્યને અનુસરીને ગુરુરૂપ ગુરુપત્નીની પૂજા કરીને તેમને નમસ્કાર કરીને બીજી ભગવાનની ભક્તા સ્ત્રીઓને નમસ્કાર કરી ગુરુપત્નીના વચનમાં દૃઢ સ્થિતિવાળી થાય. (૮૯) જે સ્ત્રી સામાન્ય અથવા મહાદીક્ષા ગ્રહણ કરે તે સ્ત્રી પોતાની શક્તિને અનુસારે હરિના ભક્તોને, સાધુ અને બ્રાહ્મણોને સારી રીતે જમાડે. (૯૦) હે પુત્રો ! આ પ્રકારે મેં ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં રહીને કૃષ્ણની ભક્તિ કરવા ઈચ્છતી સ્ત્રીઓનો બે પ્રકારે દીક્ષાવિધિ કહ્યો. (૯૧) તમો બંને આ મેં કહ્યા પ્રમાણે દીક્ષાવિધિ પોતપોતાની ભાર્યાને જુદા જુદા કહો. પછી તે તમારી બંને પત્નીઓ પણ તમારા વચનને અનુસારે જ કરશે. (૯૨)

સુવ્રતમુનિ પ્રતાપસિંહ રાજાને કહે છે કે, હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રી નારાયણમુનિએ ઉપદેશ અપાયેલા અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીરજી બંને પ્રસન્ન થયા. પરમેશ્વર શ્રીહરિને પ્રણામ કરીને પોતાના પિતા નારાયણમુનિએ કહેલા અર્થને જ પોતાના હૃદયમાં ચિંતવન કરતા સતા પોતાના નિવાસસ્થાનમાં ગયા. (૯૩)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે દીક્ષાવિધૌ સ્ત્રીણાં દ્વિવિધદીક્ષા વિધિનિરૂપણનામા ત્રિપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૩)

અધ્યાય : ૫૪

ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં સર્વથી અધિક દીક્ષા-વિધિની સારી પ્રવૃત્તિ નિરૂપણ કરી છે.

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા : હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! નારાયણમુનિએ પોતે જ **સંવત્ ૧૮૮૨ના જેઠ સુદી નિર્જલા એકાદશીના** દિવસે અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીર આ બંને પુત્રોને સામાન્ય અને વિશેષ દીક્ષા આપી. (૧) પછી શ્રીહરિએ દીક્ષા આપેલા અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીર બંને પુત્રો પાસે તે બંનેની પત્નીઓને પણ પોતાની સામાન્ય અને વિશેષ દીક્ષા

ततस्ताभ्यां तत्स्त्रीभ्यामपि स स्विकाम् । दीक्षां प्रदापयामास सामान्यां महतीमपि ॥२॥ तदा महान्तमकरोत्कृष्णार्चनमहोत्सवम् । साधूंश्च सकलान्विप्रान् यथेष्टं समभोजयत् ॥३॥ देशान्तरेभ्योऽपि भक्तास्तत्राऽऽयाताः सहस्त्रशः । पुरुषा योषितश्चाऽऽसन् वर्णिनः साधवस्तथा ॥४॥ स्नानयात्रोत्सवस्यान्ते सभा तत्र महत्यभूत् । मर्यादया भक्तजना निषेदुस्तत्र सर्वशः ॥५॥ नारायणश्च तन्मध्य उच्चासन उपाविशत् । मुखारविन्दं तस्यैव ते च पश्यन्त आसत ॥६॥ तानुवाच हरिर्भक्ताः! सर्वे शृणुत मद्वचः । दीक्षितानां फलं भक्तेः शीघ्रं भवति वै नृणाम् ॥७॥ यथाधिकारं दीक्षाऽतो सामान्या महती तथा । ग्राह्या पुम्भिश्च नारीभिः स्थितैरुद्धववर्त्मनि ॥८॥ लक्ष्मीनारायणस्यात्र खण्डे स्युः पुरुषास्तु ये । गृह्णन्तु रघुवीरात्ते दीक्षां तु द्विविधामपि ॥९॥ तेषां स्त्रियश्च गृह्णन्तु रघुवीरस्य योषितः । सकाशाद्द्विविधां दीक्षां न तु पुंसः कदाचन ॥१०॥ नरनारायणस्यात्र खण्डे स्युः पुरुषाश्च ये । दीक्षाऽयोध्याप्रसादात्तु गृह्यतां द्विविधापि तैः ॥११॥ तेषां स्त्रियस्तु यास्ताभिर्दीक्षा तस्यैव योषितः । सकाशाद्गृह्यतां द्वेधा नान्यथा तु कदाचन ॥१२॥ वासुदेवीमिमां दीक्षां गृहीत्वाऽथानुवासरम् । पूजनार्थं च कृष्णार्चा ग्राह्या स्वस्वगुरोर्जनाः! ॥१३॥ यथाधिकारं कर्तव्यं यथार्हं च तदर्चनम् । स्थित्वा सर्वैः स्वधर्मेषु नान्यथा तु मदाश्रितैः ॥१४॥ धर्मेषु संशयः कश्चिच्चित्ते स्याद्यदि कस्यचित् । तदा यथावकाशं तं स पृच्छतु सुखेन माम् ॥१५॥ सुव्रत उवाच – एवमुक्ते भगवता ते तथेत्यवदन् जनाः । हरिर्निजावासमायात्स्वस्वावासान् ययुश्च ते ॥१६॥ यथाधिकारं च ततो यथाकालं हरिर्निजान् । पुत्राभ्यां दीक्षयामास सर्वानपि विभागशः ॥१७॥ ततश्च

અપાવી. 'પતિ રેવ હિ નારીણાં દૈવતં ચ ગુરુર્મતઃ' નારદ પંચરાત્રમાં **નારીઓને પતિ જ ગુરુ અને દેવ માનેલો છે.** (૨) શ્રીહરિએ પોતાના પુત્રાદિને દીક્ષા આપવાના સમયમાં શ્રીકૃષ્ણના પૂજનનો મહોત્સવ કર્યો. સમગ્ર સાધુઓ અને વિપ્રોને દ્વાદશીને દિવસે યથેષ્ટ ભોજન કરાવ્યાં. (૩) હજારો ભક્ત પુરુષો અને સ્ત્રીઓ, વર્ણિઓ તથા સાધુઓ દેશાંતરથી પણ ગઢપુરમાં આવ્યા હતા. (૪) **સ્નાનયાત્રાનો ઉત્સવ-**જેઠ માસમાં જ્યેષ્ઠા નક્ષત્રના યોગમાં કરવા યોગ્ય ઉત્સવના અંતમાં **ગઢપુરમાં મહાસભા** થઈ. તે સભામાં સર્વે ભક્તજનો મર્યાદાથી બેઠા. (૫) શ્રી સ્વામિનારાયણ ભગવાન સભાના મધ્યપ્રદેશમાં વિરાજમાન ઉચ્ચાસનમાં બેઠા. સભામાં બેઠેલા ભક્તજનો શ્રીહરિના મુખારવિંદને જ જોતા સતા બેઠા હતા. (૬) શ્રીહરિએ સભામાં બેઠેલા પોતાના ભક્તજનોને કહ્યું, હે ભક્તો ! તમો સર્વે મારું વચન સાંભળો. **દીક્ષિત મનુષ્યોને ભક્તિનું ફળ તત્કાળ થાય છે.** (૭) માટે ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં રહેલા પુરુષો અને સ્ત્રીઓએ અધિકાર પ્રમાણે સામાન્ય દીક્ષા તથા મહાદીક્ષા ગ્રહણ કરવી. (૮) ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં જે પુરુષો શ્રી લક્ષ્મીનારાયણના દેશમાં હોય તે તો બે પ્રકારની દીક્ષા રઘુવીરથી ગ્રહણ કરે. (૯) શ્રી લક્ષ્મીનારાયણના દેશમાં રહેતા પુરુષોની સ્ત્રીઓ તે રઘુવીરની પત્ની વિરજાથી બે પ્રકારની દીક્ષા ગ્રહણ કરે. રઘુવીરગુરુથી (સાક્ષાત્) ક્યારેય પણ ગ્રહણ કરો નહિ. (૧૦) આ ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં જે પુરુષો નરનારાયણના દેશમાં હોય તેમણે તો બે પ્રકારની દીક્ષા અયોધ્યાપ્રસાદથી ગ્રહણ કરવી. (૧૧) તેમની સ્ત્રીઓ તેમણે તો અયોધ્યાપ્રસાદની પત્ની સુનંદાથી જ બે પ્રકારની દીક્ષા ગ્રહણ કરવી. બીજે પ્રકારે એટલે, અયોધ્યાપ્રસાદથી ક્યારેય ગ્રહણ ના કરો. (૧૨) હે જનો ! વાસુદેવના સંબંધવાળી આ દીક્ષા ગ્રહણ કરીને, મેં કહેલા પ્રકારથી ગ્રહણ કરીને પછી દરરોજ પૂજા માટે **શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા પોતાના ગુરુથી ગ્રહણ કરવી.** (૧૩) ગ્રહણ કરેલી તે પ્રતિમાનું પૂજન યથાધિકાર સ્વધર્મનું પાલન કરવા પૂર્વક જ મારા સર્વ આશ્રિતોએ કરવું. પણ સ્વધર્મનું ઉલ્લંઘન કરીને તે પૂજન નજ કરવું. (૧૪) વળી, જે કોઈના મનમાં ધર્મોમાં કોઈ સંશય હોય તે પુરુષ સંશયને અવકાશને અનુસારે મને સુખેથી પૂછો. (૧૫)

સુવ્રતમુનિ કહે છે : હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ભગવાન શ્રીહરિએ કહ્યું ત્યારે તે જનો 'એ પ્રકારે અમો વર્તીશું' એમ બોલ્યા. પછી શ્રીહરિ પોતાના નિવાસસ્થાનમાં આવ્યા. અને જનો પોતપોતાના સ્થાનમાં ગયા. (૧૬) પછી શ્રીહરિ જેવો જેનો અધિકાર અને જેવો સમય તે પ્રમાણે પોતાના સર્વ જનોને તે તે ખંડના વિભાગથી પુત્રો પાસે બે પ્રકારની દીક્ષા અપાવતા હતા. (૧૭) હે રાજન્ ! પછી શ્રી હરિએ રઘુવીર પાસે રાધાકૃષ્ણની ચિત્રપ્રતિમા અને પોતાની (સહજાનંદ

रघुवीरेण तच्छिष्येभ्यो हरिर्नृप ! । राधाकृषणस्य च स्वस्य लेख्यार्चामप्यदापयत् ॥१८॥ तथाऽयोध्याप्रसादेन तच्छिष्येभ्यश्च सर्वशः । नरनारायणस्यार्चां तथा स्वस्याप्यदापयत् ॥१९॥ ततस्तयोस्तु भार्याभ्यां नारीभ्योऽपि यथोचितम् । द्विविधां दापयामास दीक्षां सर्वाभ्य ईश्वरः ॥२०॥ यथाविभागं च ततो नित्यार्च्यं प्रतिमाद्वयम् । ताभ्योऽपि दापयामास ताभ्यामेव पृथक् पृथक् ॥२१॥ इत्थं नारायणः स्वामी सम्प्रदायमिहौद्धवम् । राजन् ! प्रवर्तयामास कलौ नृणां हिताय वै ॥२२॥ रघुवीरस्तथाऽयोध्याप्रसादौ भ्रातरावथ । तमुपेत्य नमस्कृत्य तदग्रे च निषेदतुः ॥२३॥ हरिस्तावाह पुत्रौ ! यत्प्रष्टव्यं भवतोर्भवेत् । तत्पृच्छतमिति प्रोक्तौ तौ तं पप्रच्छतुर्नृप! ॥२४॥ भ्रातरावूचतुः- सम्प्रदायेऽत्र नः स्वामिन्कर्तव्या ये व्रतोत्सवाः । वार्षिकाणां च तेषां नौ विधानं वक्तुमर्हसि ॥२५॥ आवां त्वदुक्तरीत्यैव भगवन्मन्दिरेषु तान् । यथाकालं करिष्यावो देशयोरुभयोः प्रभो! ॥२६॥ सुव्रत उवाच - पृष्टः सुताभ्यामिति स प्रसन्नो नारायणस्तौ नृपते ! जगाद । स्वसम्प्रदायं ह्यनुसृत्य सर्वं व्रतोत्सवानां विधिमाब्दिकानाम् ॥२७॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे उद्धवसम्प्रदायदीक्षाविधिप्रवर्तननिरूपणनामा चतुःपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५४॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच - व्रतोत्सवानां सर्वेषां विधिस्तु ग्राह्य उत्तमः । श्रीविठ्ठलेशगदितः सविशेषं वदामि तम् ॥१॥ अस्माकमिष्टदेवो हि श्रीकृष्णोऽस्तीति तस्य या । आविर्भावतिथिस्तस्या विधिरादौ निरूप्यते ॥२॥ यदा पूर्वदिने ह्येव

સ્વામીની) પણ ચિત્રપ્રતિમા લક્ષ્મીનારાયણના દેશમાં રહેલા રઘુવીરના શિષ્યોને અપાવી. (૧૮) તે પ્રકારે જ શ્રીહરિએ અયોધ્યાપ્રસાદ પાસે નરનારાયણની ચિત્ર પ્રતિમા તથા પોતાની પણ (સહજાનંદ સ્વામીની) ચિત્ર પ્રતિમા અપાવી. (૧૯) પછી શ્રીહરિએ અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીરની ભાર્યાઓ પાસે સર્વે સ્ત્રીઓને પણ યથાયોગ્ય બે પ્રકારની દીક્ષા અપાવી. (૨૦) પછી શ્રીહરિએ બંનેની પત્નીઓ પાસે વિભાગ પ્રમાણે સ્ત્રીઓને પણ નિત્ય પૂજવા યોગ્ય બે પ્રતિમાઓ જુદી જુદી અપાવી. (૨૧) હે રાજન્ ! આ પ્રકારે સમગ્ર જગતના એક સ્વામી **શ્રી નારાયણમુનિ આ કળિયુગમાં મનુષ્યોના હિત માટે ઉદ્ધવ સંપ્રદાય પ્રવર્તાવતા હતા,** જ. (૨૨) પછી બંને ભાઈઓ રઘુવીર તથા અયોધ્યાપ્રસાદ શ્રીહરિની સમીપમાં આવીને અને નમસ્કાર કરીને શ્રીહરિની આગળ બેઠા. (૨૩) **શ્રીહરિએ તે બંનેને કહ્યું,** હે પુત્રો ! તમારા બંનેને જે પૂછવું હોય તે પૂછો. હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલા બંને ભાઈઓ શ્રીહરિને પૂછતા હતા. (૨૪) હે સ્વામિન્ ! આપણા આ સંપ્રદાયમાં કરવા યોગ્ય વ્રતના ઉત્સવો હોય તે વર્ષોવર્ષ કરવાનાં **વ્રતો તથા ઉત્સવોનું વિધાન** આપ અમો બંનેને કહેવા યોગ્ય છો. (૨૫) હે પ્રભો ! અમારા બંનેના દેશનાં ભગવાનનાં મંદિરોમાં તે વ્રતોત્સવો તમોએ કહેલ રીત પ્રમાણે જ સમય સમય પ્રમાણે કરીશું. માટે કહેવા માટે યોગ્ય છો. (૨૬)

હે નૃપ ! આ પ્રકારે બંને પુત્રોએ પુછાયેલા શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાન પ્રસન્ન થઈને પોતાના ઉદ્ધવ સંપ્રદાયની રીતિને અનુસરીને વાર્ષિક વ્રતોત્સવોનો સર્વ વિધિ પોતાના પુત્રોને કહેતા હતા. (૨૭)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ઉદ્ધવસંપ્રદાયદીક્ષાવિધિપ્રવર્તનનિરૂપણનામા ચતુ:પંચાશત્તમોઽધ્યાય: (૫૪)

અધ્યાય : ૫૫

અહીંથી સાત અધ્યાયો વડે વાર્ષિક વ્રતોત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો છે. આ અધ્યાયમાં જન્માષ્ટમીના ઉત્સવનો નિર્ણય સહિત વિધિ તથા કૃષ્ણની મૂર્તિઓનો અભેદ નિરૂપણ કર્યો છે.

શ્રીનારાયણમુનિ બોલ્યા : હે પુત્રો ! સર્વે વ્રતોત્સવોનો વિધિ તો શ્રી વિઠ્ઠલેશ ગોસ્વામીએ કહેલો બીજાની અપેક્ષાએ ઉત્તમ હોવાથી આપણે સામાન્યતઃ ગ્રાહ્ય છે. તેમાં કોઈ સ્થાને વિશેષ ઉદ્ધવ સંપ્રદાયને અસાધારણ છે માટે તે વિધિ વિશેષ સાથે કહું છું. (૧) તેમાં શ્રીકૃષ્ણની પ્રાદુર્ભાવતિથિ **શ્રાવણ વદી આઠમ**ની તિથિનો વિધિ પ્રથમ નિરૂપણ કરીએ છીએ, કારણ કે અમારા ઈષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણ છે. (૨) અર્ધરાત્રિએ પહોંચતી અષ્ટમી વ્રતમાં લેવાની કહી છે તથાપિ જો સપ્તમીના વેધવાળી હોય તો મધ્યરાત્રિએ નહિ પહોંચતી એવી પણ શુદ્ધા-વેધ વિનાની બીજી જ અષ્ટમી વ્રતોત્સવમાં લેવી. ભલે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

रोहिणी बुधसंयुता । निशीथगाऽष्टमी सम्यग्नोत्तरा तु निशीथगा ॥३॥ तदा विद्धापि सप्तम्या ग्रहीतव्याष्टमी व्रते । परेद्युः पारणा कार्या तिथ्यन्ते व्रतचारिभिः ॥४॥ प्रोक्ता योगविशेषेण सप्तमीसहिताऽष्टमी । ग्राह्येत्यग्निपुराणादौ नान्यथा केवलाष्टमी ॥५॥ पूर्वेद्युरेव योगश्च प्रागुक्तः सकलो यदि । भवेदथ परेद्युस्तु निशीथे केवलाष्टमी ॥६॥ उपवासद्वयं कुर्यात्तदा शक्तस्तु पूरुषः । उपवासमशक्तस्तु कुर्यादेकं परेऽहनि ॥७॥ बुधाष्टमीरोहिणीनां निशीथे योगमन्तरा । पूर्वविद्धा न कर्तव्या बुधैर्जन्माष्टमी क्वचित् ॥८॥ बुधवारो न चेत्तर्हि रोहिणी सहितामपि । पूर्वविद्धां विहायैव शुद्धा ग्राह्याऽष्टमी मता ॥९॥ विना ऋक्षेणापि कार्या नवमीसंयुताऽष्टमी । सत्रक्षापि न कर्तव्या सप्तमीसंयुताष्टमी ॥१०॥ पलं घटीं मुहूर्तं वा यदा कृष्णाष्टमी ततः । नवमी सैव ग्राह्या स्यात्सप्तमीसंयुता न तु ॥११॥ विद्धायाश्च क्षयः स्याच्चेत्तदा तु व्रतचारिभिः । ग्राह्या विद्धापि सप्तम्येत्यूचुः केचन वैष्णवाः ॥१२॥ श्रीविठ्ठलेशस्य मते विद्धायास्तु क्षये सति । उपोष्या नवमीत्येवं निर्णयोऽस्ति स गृह्यताम् ॥१३॥ सप्तमीवेधरहिता याऽष्टमी भास्करोदये । सैव जन्माष्टमी ग्राह्या व्रतोत्सवविधौ शुभा ॥१४॥ शुद्धाधिका भवेद्यर्हि तिथिः कृष्णाष्टमी तदा । बहुकालव्यापकत्वात्पूर्वा ग्राह्येति निर्णयः ॥१५॥ उपवासस्तत्र कार्यः पूजा कृष्णस्य च श्रियः । अचलायाश्चलाया वा मूर्तेः शक्त्या यथाविधि ॥१६॥ राधिकाया भवेन्मूर्तिर्मन्दिरे यत्र तत्र तु । वेषार्चनविधिर्ज्ञेयस्तस्या लक्ष्म्या इवाखिलः ॥१७॥ उभयोरपि न स्याच्चेत्प्रतिमा यत्र तत्र तु । उभे अपि हि विज्ञेये कृष्णस्याङ्गस्थिते इति ॥१८॥ विधिरेष तु विज्ञेय उत्सेवष्वखिलेष्वपि । मन्दिरेषु च सर्वेषु विशेषस्त्विह वक्ष्यते ॥१९॥ नित्यार्च्यां भगवन्मूर्तिं प्रातः स्नात्वा

સાતમના વેધવાળી હોય પણ જો રોહિણી નક્ષત્ર અને બુધવાર આ બેના યોગવાળી હોય ને મધ્યરાત્રિએ વ્યાપતી હોય તો તે ગ્રહણ કરવી. પારણાં તો બીજે દિવસે અષ્ટમી તિથિ ઊતરી ગયા પછી જ વ્રતકર્તાએ કરવાં. (૩-૪) આવા રોહિણી બુધવારરૂપ યોગવિશેષને લીધે જ સપ્તમીના સંબંધવાળી અષ્ટમી વ્રતમાં ગ્રહણ કરવાની અગ્નિ પુરાણાદિકમાં કહી છે. એમ ના હોય તો કેવળ અષ્ટમી વ્રતમાં લેવી નહિ. (૫) જો પૂર્વોક્ત સમગ્ર યોગ સપ્તમીને દિવસે જ હોય અને અષ્ટમીના દિવસે તો અર્ધરાત્રિએ કેવળ રોહિણી અને બુધના યોગથી વર્જિત શુદ્ધ અષ્ટમી હોય ત્યારે શક્તિમાન પુરુષે તો બે ઉપવાસ કરવા. અશક્ત તો બીજે દિવસે અષ્ટમીએ એક ઉપવાસ કરે. (૬-૭) મધ્યરાત્રિએ બુધ-અષ્ટમી અને રોહિણીના યોગ વિના તો બુધ જનોએ સપ્તમીના વેધવાળી જન્માષ્ટમી ક્યારેય પણ ના કરવી. (૮) જો બુધવાર ના હોય તો અર્ધ રાત્રિએ રોહિણી નક્ષત્રે યુક્ત એવી પણ સાતમના વેધવાળી અષ્ટમીનો ત્યાગ કરીને જ વેધ વિનાની અષ્ટમી ગ્રાહ્ય માની છે. (૯) રોહિણી નક્ષત્ર વિના પણ નવમીના સંબંધવાળી અષ્ટમી કરવી. રોહિણી સહિત એવી પણ સપ્તમીવિદ્ધા અષ્ટમી ન કરવી. (૧૦) શુદ્ધા અષ્ટમી યદ્યપિ મધ્યરાત્રિના સંબંધે રહિત મુહૂર્ત કે ઘટિકામાત્ર કે પળમાત્ર વર્તતી હોય અને તેને ભલે નવમીનો યોગ હોય તો પણ તે જ વ્રતમાં લેવી. પણ અર્ધરાત્રિએ યોગમાત્રથી પળમાત્ર પણ સપ્તમીના વેધવાળી વ્રતમાં લેવી નહિ. (૧૧) જો સપ્તમીના વેધવાળી અષ્ટમીનો ક્ષય હોય ત્યારે તો વ્રત કરનારાઓએ સપ્તમીના વેધવાળી પણ અષ્ટમી ઉપવાસમાં ગ્રહણ કરવી એમ કેટલાક વૈષ્ણવો કહે છે. (પરંતુ આ મત આદરણીય નથી. માટે પોતાને ગ્રહણ કરવા યોગ્ય વૈષ્ણવમત કહે છે :) **શ્રી વિઠ્ઠલેશના મતે તો** વિદ્ધાનો ક્ષય હોય તો નવમી તિથિએ ઉપવાસ કરવો આવો નિર્ણય છે. **તે નિર્ણય અમારા મતમાં ગ્રહણ કરવો.** (૧૨-૧૩) જે અષ્ટમી સૂર્યોદય સમયે પળમાત્ર પણ સપ્તમી વેધવર્જિત હોય તે શુભ જન્માષ્ટમી વ્રતોત્સવમાં સ્વીકારવી. (૧૪) જો શુદ્ધા કૃષ્ણાષ્ટમી તિથિ વૃદ્ધિને પામી હોય ત્યારે તો પૂર્વની જ શુદ્ધા અષ્ટમી બહુકાળ વ્યાપનારી હોવાથી વ્રતોત્સવમાં સ્વીકારવી પણ પર-બીજી સ્વીકારવી નહિ. આ બે અષ્ટમી હોય ત્યારે ગ્રહણ કરવા યોગ્ય નિર્ણય સમજવો. **આવો જન્માષ્ટમી વ્રતમાં ગ્રાહ્ય તિથિનો નિર્ણય છે.** (૧૫) આવી શુદ્ધા જન્માષ્ટમીએ **ઉપવાસ** કરવો તથા જે મંદિરમાં શ્રીકૃષ્ણની અને લક્ષ્મીજીની અચળા કે ચળા મૂર્તિ હોય ત્યાં તે બંને મૂર્તિઓની યથાશક્તિ યથાવિધિ ભક્તિથી **પૂજા** કરવી. (૧૬)

જે મંદિરમાં રાધિકાજીની મૂર્તિ હોય તે મંદિરમાં રાધિકાજીનો સમગ્ર વસ્ત્રાલંકારાદિથી વેષધારણ અને ગંધ-પુષ્પાદિથી પૂજન લક્ષ્મીજીની મૂર્તિની માફક જાણવું. (૧૭) જે મંદિરમાં લક્ષ્મી અને રાધિકા બંને મૂર્તિઓ ના હોય ત્યારે તો તે મંદિરમાં બંને લક્ષ્મી અને રાધા પણ શ્રીકૃષ્ણના અંગમાં અતિસ્નેહથી રહેલાં છે આવી રીતે જાણવું. (૧૮) આ વિધિ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

समर्च्य च । मन्दिरं शोधयेत्सम्यग्मृजाक्षालनलेपनैः ॥२०॥ रङ्गैर्नानाविधैश्चित्रैः शोभयेत्तच्च सेवकः । नवीनांश्च वितानादीन्बध्नीयात्तोरणानि च ॥२१॥ सिंहासनं भगवतः पूजोपकरणानि च । सम्मार्जयेद्दीपिकाश्च कुर्यादास्तरणं नवम् ॥२२॥ महानैवेद्यसामग्रीं महापूजोपयोगि च । नवीनवस्त्रपुष्पादि भक्तः सम्पादयेत्ततः ॥२३॥ स्वयं सीव्येदंशुकानि तुन्नवायेन वार्चकः । देवानां धारणार्हाणि शोभमानानि भङ्गिभिः ॥२४॥ सभामण्डपमध्ये वा मन्दिरस्याङ्गणे ततः । मण्डपं कारयेद्रम्यं कदलीस्तम्भशोभितम् ॥२५॥ विचित्रवस्त्रैः पुष्पैश्च मण्डितं ताम्रपल्लवैः । शुभैर्नानाविधै रङ्गैस्तत्र तत्र सुचित्रितम् ॥२६॥ सितैः पीतैस्तथा रक्तैः कर्बुरैर्हरितैरपि । वासोभिः शोभितं कुर्यात्समन्तात्कलशैर्नवैः ॥२७॥ पत्रैः फलैरनेकैश्च दीपालिभिरितस्ततः । पुष्पमालाविचित्रं च चन्दनागुरुधूपितम् ॥२८॥ तन्मध्ये सूतिकागारं देवक्या विदधीत च । धात्रीं कुर्यात्तत्र चैकां नालच्छेदनकर्तरीम् ॥२९॥ तन्मध्ये मञ्चके रम्ये स्थापयेद्देवकीं ततः । तदुत्सङ्गे बालकृष्णं स्थापयेच्च स्तनन्धयम् ॥३०॥ यशोदां तत्र चैकस्मिन्प्रदेशे सूतिकागृहे । स्थापयेद्गोकुले तद्वत्प्रसूतवरकन्यकाम् ॥३१॥ नन्दश्च वसुदेवश्च गोपा गोप्यश्च धेनवः । वृषा वत्सा वत्सतर्यस्तत्र कल्प्या यथोचितम् ॥३२॥ यथाशक्ति प्रकर्तव्याः कृष्णादीनां तु मूर्तयः । सौवर्ण्याद्याश्च तत्पूजा कर्तव्या निशि भक्तितः ॥३३॥ कारयेद्दुन्दुभिध्वानं यथाकालं दिनद्वयम् । तूर्यवाद्यानि चान्यानि वादयेन्मङ्गलानि तु ॥३४॥ घृतपक्वपदार्थांस्तु नैवेद्यार्थं दिवैव हि । कारयेच्छाकसूपादि निशायां च शुचिस्थले ॥३५॥ आद्ययामे निशोऽतीते प्रारभेतार्चनं हरेः । स्थिरायाः प्रतिमायास्तु कुर्यात्पूजनमादितः ॥३६॥ यदि स्नापयितुं शक्या मूर्तिः कृष्णस्य च श्रियः । पञ्चामृतेन स्नपयेत्तर्हि तां चोष्णवारिणा ॥३७॥ अन्यथा तु प्रमार्ज्यैव

તો સર્વે મંદિરમાં સમગ્ર ઉત્સવોમાં પણ જાણવો. વિશેષ તો અહીંયા વ્રતોત્સવના વિધિ કહેવાના સમયે હું કહીશ. (૧૯)

જન્માષ્ટમીના તિથિના પ્રાતઃસમયે પૂજારી દરરોજ પૂજવાની ભગવન્મૂર્તિનું પૂજન કરીને વાળવા,ધોવા, લીંપવા વડે મંદિરને સારી રીતે શુદ્ધ કરે. (૨૦) તે પછી સેવક પીળા, લાલ, નીલા આદિક અનેક પ્રકારનાં રંગદ્રવ્યોથી કરેલાં ચિત્રો અને નવીન તોરણ ઉલ્લોચ આદિક વડે તે મંદિરને સમલંકૃત કરે. (૨૧) ભગવાનના સિંહાસનને અને દીપિકા, કળશ, ઉપપાત્રાદિ પૂજાનાં ઉપકરણોને માંજીને શુદ્ધ કરે. અને સિંહાસન ઉપર આસ્તરણાદિ નવીન કરે. (૨૨) તે પછી પૂજારી મહાપૂજાનાં ઉપકરણ દ્રવ્યો નવીન વસ્ત્ર, પુષ્પાદિક અને મહાનૈવેદ્ય સામગ્રીને એક સ્થળે તૈયાર કરે. (૨૩) પૂજક શ્રીકૃષ્ણાદિ દેવોને ધરાવવા લાયક વસ્ત્રો, નવીન દર્શનીય રચનાવિશેષવાળા સ્વયં સીવે અથવા દરજી પાસે સીવડાવે. (૨૪) પછી મંદિરના સભામંડપમાં અથવા મંદિરના આંગણામાં કેળના થાંભલા વડે સમલંકૃત, શુભ પુષ્પો અને આંબાદિકનાં પલ્લવો વડે વિરાજીત, નાનાવિધ રંગો વડે તે તે સ્થળમાં વિચિત્ર-શ્વેત, રક્ત, પીત, નીલાદિ વિવિધ સૂક્ષ્મ વસ્ત્રો વડે સુશોભિત, ચોગરદમ નવીન કળશોથી સમલંકૃત, અને પત્રફળોથી સંપન્ન, પુષ્પની માળાઓ વડે જ્યાં ત્યાં અલંકૃત કરાયેલો રમણીય એવો મંડપ કરાવે અને તે મંડપને ચંદન અગરૂના ધૂપવાળો તથા દીપમાળાઓ વડે શોભાયમાન કરે. (૨૫-૨૮) તે મંડપના મધ્યભાગમાં **દેવકીજીનું સૂતિકાગૃહ** કલ્પે. તેમાં એક ધાત્રી, ઉપમાતા અને એક નાળ-છેદન કરનારીને કલ્પે, ત્યાર પછી તે સૂતિકાગારને મધ્યે રમણીય મંચમાં દેવકીજીની સ્થાપના કરે અને તેમના ખોળામાં સ્તનપાન કરતા બાલકૃષ્ણની સ્થાપના કરે. (૨૯-૩૦) એ જ મંડપના એક પ્રદેશમાં ગોકુલની કલ્પના કરીને તેમાં બીજું સૂતિકાગૃહ કલ્પીને તેમાં દેવકીજીની પેઠે યશોદાજીની અને તેણીએ પ્રસવેલી કન્યાની સ્થાપના કરે. (૩૧) તેમાં નંદજી, વસુદેવ, ગોપો, ગોપીઓ, ગાયો, વૃષભો, વત્સો, વાછરડીઓ આ સર્વે યથાયોગ્ય શક્તિ પ્રમાણે પ્રતિમારૂપે કરવાં. (૩૨) કૃષ્ણાદિની મૂર્તિઓ સુવર્ણ વડે કે ચાંદીની શક્તિ પ્રમાણે કરવી. **પરિવારે સહિત શ્રીકૃષ્ણની પૂજા રાત્રિએ ભક્તિથી કરવી.** (૩૩) અષ્ટમી અને નવમીએ સમય પ્રમાણે દુંદુભિ, તૂર્ય વગેરે વિવિધ માંગલિક વાંજિત્રોને વગાડાવે. (૩૪) ભગવાનના નૈવેદ્ય માટે ઘૃતપક્વ-જલેબી, મોતિયાલાડુ આદિક ભોજનના પદાર્થોને તો દિવસે જ; અને શાક, દાળ, આદિકને તો રાત્રિએ પવિત્ર સ્થળમાં કરાવે. (૩૫) રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વ્યતીત થતાં ભગવાનની પૂજાનો આરંભ પડદાની અંદર કરે. તેમાં સ્થિર ભગવત્પ્રતિમાનું પૂજન તો પ્રથમ કરે. (૩૬) જો કૃષ્ણની મૂર્તિને સ્નાન કરાવી શકાય તેમ હોય તો પંચામૃતથી સ્નાન કરાવે.

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

वाससाऽऽर्द्रेण मन्त्रतः । वासांसि शोभनान्येव नूत्नानि परिधापयेत् ॥३८॥ पञ्चामृतेन स्नानं तु कार्यं मूर्तेर्लघोर्हरेः । इयमेव च विज्ञेया रीतिः सर्वोत्सवेष्वपि ॥३९॥ यदि श्यामा हरेर्मूर्तिर्भवेत्तर्ह्यंशुकानि तु । पीतरक्तसितान्येव यथार्हं परिधापयेत् ॥४०॥ मूर्तिः श्वेता यदि तदा हरिच्छोणासितानि तु। धारयेदंशुकानीत्थं यथाशोभं श्रियोऽपि च ॥४१॥ अलङ्काराञ्छुभान् हैमान्मुक्तास्त्रक्शेखरांस्तथा । धारयेन्मुकुटं रम्यं नानारत्नविभूषितम् ॥४२॥ स्ववैभवानुसारीणि भूषणानि तु धारयेत् । धनहीनस्त्वलङ्कारैः पौष्पैरेवार्चयेत्प्रभुम् ॥४३॥ निशोऽष्टमे मुहूर्तेऽथ देवक्याः सूतिकागृहम् । गत्वा सूतं तया कृष्णं नयेत् पात्रेण गोकुलम् ॥४४॥ स्थापयित्वा क्षणं तत्र यशोदाशयने च तम् । संस्नाप्याथाऽऽनयेत्तं च नित्यार्च्यप्रतिमान्तिके ॥४५॥ नानाविधानां वाद्यानां तदानीं कारयेद्ध्वनिम्। श्रीकृष्णजन्मपद्यानि गापयेन्मङ्गलानि च ॥४६॥ ततः शास्त्रोक्तविधिना वसुदेवादिभिः सह । पूजनं बालकृष्णस्य कुर्यात्पञ्चामृतादिभिः ॥४७॥ पालने तमुपावेश्य वासोभूषाः समर्पयेत् । ततो लघुमहत्योश्च मूर्त्योः कुर्यात्सहार्चनम् ॥४८॥ धारयेद्बालकृष्णं तु लम्बमानाङ्गरक्षिकाम् । कच्छर्नी च शिरष्टोपीमूर्ध्वाग्रां रुक्मभूषिताम् ॥४९॥ यत्र यत्रोचितं यद्यद्वस्त्रं वा भूषणं भवेत् । शोभेत च यथा तत्तत्तत्र तत्र तथार्पयेत् ॥५०॥ सकुङ्कुमं कैसरं च मलयागुरुचन्दनम् । सुगन्धीनि च पुष्पाणि मालत्यादीनि चार्पयेत् ॥५१॥ पुष्पवासिततैलेन प्रसर्पच्चारुगन्धिना । स्थलपद्माम्बुना चास्य वासयेद्वस्त्रमन्दिरम् ॥५२॥ हारापीडांश्चावतंसान् पौष्पांश्च तुलसीस्त्रजः । दशाङ्गं चार्पयेद्धूपं घृतदीपान्दशावरान् ॥५३॥ ततो धौतचतुष्पद्यां महानैवेद्यमाहरेत्। पूरीपायससंयावघृतपक्वादि सर्वशः ॥५४॥ कुबेरशुण्ठीधान्याकगुडाज्यादिविमिश्रिताम् । पिञ्जरीं स्थापयेद्धृत्वा पात्रे सूतिकयोः पुरः ॥५५॥ वादयित्वा ततो

પછી તે મૂર્તિને અત્યંત ઊનું નહિ એવા શુદ્ધ જળ વડે સ્નાન કરાવે. જો સ્નાન કરાવી શકાય તેમ ના હોય તો સ્નાનમંત્રો બોલવાપૂર્વક ભીના વસ્ત્ર વડે સંમાર્જન કરીને તે મૂર્તિને શોભાયમાન નવીન જ વસ્ત્રો પહેરાવે. (૩૭-૩૮) જે નિત્ય અર્ચામૂર્તિ નાની છે તેને તો (બાલકૃષ્ણને) પંચામૃતથી સ્નાન કરાવવું. સર્વ કોઈ ઉત્સવમાં સ્નાનવિધિ આ જ રીતે જાણવો. (૩૯) જો ભગવાનની મૂર્તિ શ્યામ હોય તો પીળાં-રાતાં-ધોળાં વસ્ત્રો જેમ શોભે તેમ પહેરાવવાં. જો મૂર્તિ શ્વેત હોય તો નીલા-લાલ-કાળા વર્ણોનાં વસ્ત્રો ધરાવવાં. આવી રીતે જ લક્ષ્મીજીની મૂર્તિને પણ જેમ શોભે તેમ વસ્ત્રો પહેરાવવાં. (૪૦-૪૧) વિવિધ રત્નજડિત દિવ્ય મુકુટ, કાંચનમય રમણીય કડાં-બાજુબંધ આદિક અલંકારો, મોતીમય હાર-તોરાઓ અને બીજાં પણ દિવ્ય ભૂષણો વૈભવ પ્રમાણે ભગવાનને ધરાવે. ધને રહિત માણસ તો પુષ્પનિર્મિત અલંકારો વડે પ્રભુનું પૂજન કરે. (૪૨-૪૩) પછી રાત્રિના આઠમા મુહૂર્તમાં પ્રથમથી જ કલ્પેલા મહોત્સવના મંડપમાં સૂતિકાગૃહપણે પરિકલ્પેલા સ્થાનમાં પ્રવેશ કરી તેમાં દેવકીજીએ પ્રસવેલા બાલકૃષ્ણને સુંદર પાત્રમાં સ્થાપન કરી ગોકુળપણે કલ્પેલા સ્થાનમાં વસુદેવની પેઠે લઈ જઈને તેમાં કલ્પેલા યશોદાના શયનમાં ક્ષણમાત્ર તેમને સંસ્થાપીને પછી તેમને સ્નાન કરાવી પ્રતિદિન પૂજનીય મહાપ્રતિમાની સમીપમાં લાવે. (૪૪-૪૫) તે સમયે નાના પ્રકારનાં વાજિંત્રો વગાડવાપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણના પ્રાદુર્ભાવપરાયણ માંગલિક પદ્યો ગવરાવે. (૪૬) પછી શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે તે બાલકૃષ્ણનું વસુદેવાદિકની સાથે પંચામૃતાદિક વડે **પૂજન** કરે. (૪૭) તે બાલકૃષ્ણને પારણામાં પધરાવીને વસ્ત્ર વિભૂષણ વગેરે વડે સમલંકૃત કરીને પછી નિત્યપૂજાની લઘુમૂર્તિ અને મોટી સ્થિર મૂર્તિનું સાથે પૂજન કરે. (૪૮) પછી બાલકૃષ્ણને તો લાંબી અંગરખી (ઝુલ્લરી) કચ્છની (સૂંથણી) અને ઊંચા અગ્ર ભાગવાળી, સુવર્ણસૂત્રોથી ગુંથેલી (ભરત ભરેલી) માથાની ટોપી ધરાવે. (૪૯) ભગવાનના જે જે અંગમાં જે જે વસ્ત્ર કે જે જે ભૂષણ યોગ્ય હોય અને જે પ્રકારે ભગવાનના તે તે અંગ સારી રીતે શોભે તે પ્રકારે તે તે અંગમાં તે તે વસ્ત્ર-વિભૂષણો ધરાવે. (૫૦) કુંકુમ કેસરથી મિશ્રિત મલયાગુરુ ચંદન તથા માલતી આદિક સુગંધી પુષ્પોને અર્પણ કરે. (૫૧) પછી ભગવાનનાં વસ્ત્રો અને મંદિરને ચારે તરફ પ્રસરતો સુંદર સુગંધી જેની છે એવા પુષ્પવાસિત અત્તરથી તથા ગુલાબજળથી વાસિત કરે. તેના સંસ્કારથી સંપન્ન કરે. (૫૨) પછી સુગંધી અને સુખ સ્પર્શવાળા વિવિધ પુષ્પોના હારો, તોરાઓ, ગુચ્છો અને તુલસીની માળાઓ ભક્તિથી ભગવાનને અર્પણ કરે. તથા દશાંગ ધૂપ અને દશથી ઓછા નહિ એવા ઘીના દીવાઓને અર્પણ કરે. (૫૩) ત્યાર પછી પ્રક્ષાલન કરેલા ચાર પાયાવાળા આસન (બાજોઠ આદિક)માં પુરીઓ-દૂધપાક-શીરો આદિક તથા જલેબી આદિક જે બીજું ઘૃતપક્વ તે સર્વ મહાનૈવેદ્ય લાવે. (૫૪) પછી

घण्टां भोज्यपद्यानि गापयन् । निवेदयेत्तत्कृष्णाय मध्ये पानीयमर्पयन् ॥५६॥ निधाय पाकशालायां ततः सर्वं निवेदितम् । कुर्वीत वारिणा तूर्णं भोजनस्थानशोधनम् ॥५७॥ ताम्बूलवीटिकां दत्त्वा ऋतुकालोद्भवानि च । फलानि नालिकेरं च शक्त्या दद्याच्च दक्षिणाम् ॥५८॥ उद्घाट्याथो जवनिकां महानीराजनं प्रभोः । वाद्यतालिगीतघोषैस्तिष्ठन्मन्त्रान्पठंश्चरेत् ॥५९॥ स्तुत्वा सम्प्रार्थ्य नत्वा च जनैः कृतसमीक्षणम् । श्रीकृष्णं स्वापयित्वाऽसौ शृणुयात्तत्कथाः शुभाः ॥६०॥ महान्ति भूषावासांसि स्वापकाले श्रियःपतेः । उत्तारयेच्च सूक्ष्माणि लघूनि परिधापयेत् ॥६१॥ चरणामृतमात्रं तु पिबेन्निशि न चेतरत् । कुर्याज्जागरणं भक्तस्तद्गुणश्रुतिकीर्तनैः ॥६२॥ प्रातः स्नात्वा पुनः पूजां कृत्वा साङ्गस्य सत्पतेः । क्षीरं भक्तं शर्करां च विशेषेण निवेदयेत् ॥६३॥ ततो नीराजनं कृत्वा स्वापयेत्प्रभुमात्मनः । भक्तः साकं भक्तजनैस्ततः क्रीडनमाचरेत् ॥६४॥ परस्परं पुमांसश्च दधिक्षीरघृताम्बुभिः । कुर्वीरन् क्रीडनं तत्र लेपक्षेपणासिञ्चनैः ॥६५॥ योषाश्च रजनीचूर्णतैलगोरसकुङ्कुमैः । अन्योन्यं नवनीतेन क्रीडेयुर्लेपसिञ्चनैः ॥६६॥ अमङ्गलत्वाद्विधवाः क्रीडेयुर्नैव योषितः । साधवोऽपि तथा नैव व्रतिनो ब्रह्मचारिणः ॥६७॥ यद्येतेषु पतेत्क्वापि दध्यादि क्रीडतः करात् । स्नात्वा जपेयुस्तर्ह्येते मन्त्रमष्टाक्षरं शतम् ॥६८॥ यद्येते च स्वयं कुर्युः क्रीडनं तर्ह्युपोषणम् । विदधीरन्नहोरात्रं भजन्तो रुक्मिणीपतिम् ॥६९॥ स्नानं विधाय क्रीडान्ते भक्तः कुर्वीत पारणाम् । जन्माष्टम्युत्सवविधिरित्युक्तो वार्षिको मया ॥७०॥ प्रातःसायं पूजनान्ते बालकृष्णस्तु पालने । आन्दोलनीयोऽनुदिनं यावत्स्यादर्जुनोत्सवः ॥७१॥ औद्धवीये सम्प्रदाये श्रीकृष्णस्योदितानि वै । मन्दिराणीष्टदेवस्य पञ्चधाचार्यपुङ्गवैः ॥७२॥ एकस्यैव हि कृष्णस्य प्रोक्तं स्थानादिभेदतः । पञ्चकं खलु मूर्तीनां न तु

સૂતિકા દેવકી અને યશોદાની આગળ અજમો, સૂંઠ, ધાણા, સુવા, જીરું, નાળીયેર, ખસખસ, ગોળ, ઘી વગેરેથી મિશ્રિત કરેલી પંચાજીરી પાત્રમાં ભરીને સ્થાપન કરે. (૫૫) ત્યાર પછી ઘંટાવાદન અને ભોજ્યપદ્ય (થાળ) ગાવાપૂર્વક મહાનૈવેદ્ય મધ્યે પાણી અર્પણ કરતો થકો પૂજારી ભગવાનને **નૈવેદ્ય** નિવેદન કરે. (૫૬) નૈવેદ્યને નિવેદન કર્યા પછી તે સર્વ નૈવેદ્ય પાકશાળામાં મૂકીને તે ભોજન-સ્થાનને જળ વડે જલદી સારી રીતે શુદ્ધ કરે. (૫૭) પછી તાંબૂળ સમર્પણ કરીને તે ઋતુએ થતાં ફળો અને નાળીયેર સમર્પીને શક્તિ પ્રમાણે દક્ષિણા સમર્પણ કરે. (૫૮) પછી પડદો કાઢી નાખવાપૂર્વક દ્વાર ઉઘાડીને **મહાનીરાજન** (આરતી)ને વાદ્ય-તાલી-ગીતના ધ્વનિપૂર્વક ઊભો રહીને તેના અંગભૂત મંત્રોને બોલતો સતો કરે. (૫૯) પછી ભગવાનની સ્તુતિ પ્રાર્થના નમસ્કારાદિ કરીને ભક્તજનોને ભગવાનનું રૂડી રીતે દર્શન કરાવીને પછી શ્રીકૃષ્ણને પોઢાડીને તે ભગવાનની સમગ્ર જનોને શુભ કરનારી કથાઓને પૂજક જન સાંભળે. (૬૦) ભગવાનને શયન કરાવવાના સમયે તેમના અંગ ઉપરથી મોટાં વસ્ત્રો તથા આભૂષણો ઉતારવાં અને સૂક્ષ્મ વસ્ત્રો પહેરાવવાં. (૬૧) ભક્ત રાત્રિના સમયમાં કેવળ ચરણામૃત માત્રનું પાન કરે. બીજું પંચાજીરી વગેરે કંઈ પણ વસ્તુમાત્ર ખાય નહિ. ભગવદ્ ગુણોના શ્રવણ-કીર્તનાદિથી જાગરણ કરે. (૬૨) પ્રાતઃકાળમાં સ્નાન કરીને ફરીથી અંગદેવતા સહિત સાધુજનોના એક સ્વામી શ્રીકૃષ્ણની પૂજા કરીને વિશેષપણે ઊનું કરેલું દૂધ, ભાત, સાકર નૈવેદ્ય કરે (૬૩) પછી પૂજક ભક્ત આરતી કરીને પોતાના પ્રભુને પોઢાડી દે. પછી **ભક્તજનોની સાથે ક્રીડાનું આચરણ** કરે. (અહીંયા ભક્તોની સાથે ક્રીડાનું આચરણ આચાર્યનું જ જાણવું. આચાર્યની આજ્ઞાથી પૂજન કરતા વર્ણીને ક્રીડાનો નિષેધ છે.) (૬૪) પુરુષો દહીં, દૂધ, ઘી, જળ વડે ઉપલેપન-નાખવું, છાંટવું વગેરેથી ભગવાનના મંદિરમાં પરસ્પર ક્રીડા કરે. (૬૫) અને ભગવાનની ભક્તા સ્ત્રીઓ હળદર અને તેલ, દહીં અને કુંકુમ અને માખણથી લેપન-છાંટવું-નાખવું વગેરેથી પરસ્પર ક્રીડા કરે. (૬૬) **વિધવા સ્ત્રીઓ** અમંગળ હોવાથી ક્રીડા કરે નહિ તથા તે પ્રકારે **સાધુઓ** અને નૈષ્ઠિકવ્રતને ધારણ કરનારા **બ્રહ્મચારીઓ પણ ક્રીડા ના કરે.** (૬૭) જ્યારે ક્રીડા કરતા જનના હાથથી દહીં વગેરે કોઈ પણ વસ્તુ ક્યારેક વિધવા, સાધુ અને બ્રહ્મચારી ઉપર પડે તો વિધવાદિ સ્નાન કરીને અષ્ટાક્ષર મંત્ર સો વાર(અર્થાત્ એક માળા) જપ કરે. (૬૮) જ્યારે વિધવા વગેરે પોતે ક્રીડા કરે તો લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણને ભજતા સતા અહોરાત્રિ **ઉપવાસ કરે.** (૬૯) પૂજક ક્રીડાની સમાપ્તિમાં સ્નાન કરીને પારણાં કરે. આ પ્રકારે મેં દર વર્ષે કરવા યોગ્ય જન્માષ્ટમીના ઉત્સવનો વિધિ તમોને કહ્યો. (૭૦) દરરોજ પૂજાના અન્તમાં પ્રાતઃકાળે અને સાયંકાળે જ્યાં સુધી અર્જુનનો ઉત્સવ દિન આવે ત્યાં સુધી એટલે કે **ભાદરવા સુદી ૨ બીજ સુધી** બાલકૃષ્ણને પારણામાં હીંચકાવવા. (૭૧)

वास्तवभेदतः ॥७३॥ आदावेत्य स गोलोकाद्भगवान्निजधामतः । मथुरापुरि देवक्यां वसुदेवादजायत ॥७४॥ सोऽद्भुतार्भाकृतिः कृष्णो वासुदेव इतीर्यते । तथा बालमुकुन्दश्च नवनीतधरश्च सः ॥७५॥ स एव गोकुलं प्राप्य ववृधे नन्दवेश्मनि । यशोदालालितश्चक्रे बाललीलामलौकिकीम् ॥७६॥ राधाकृष्णस्तथा गोपीनाथो राधापतिः स च । वृन्दावनविहारी च प्रोक्तो मदनमोहनः ॥७७॥ राधया सहिता एव वर्तन्ते तस्य मूर्तयः । वंशीविभूषितकरा मन्दिरेषु धरातले ॥७८॥ व्रजादुपेत्य मथुरां यादवानां प्रियं स च । चकार सह रामेण रामकृष्णः स उच्यते ॥७९॥ मथुरानाथ इत्युक्त एष यादवभूषणः । रामेण सहिताः सन्ति मन्दिरेष्वस्य मूर्तयः ॥८०॥ उपयेमे स एवैत्य द्वारिकायां च रुक्मिणीम् । राजाधिराजलीलोऽसौ लक्ष्मीनारायणो मतः ॥८१॥ द्वारिकानाथ एषोऽथ प्रोक्तो यदुपतिस्तथा । सह लक्ष्म्या भवन्त्यस्य मन्दिरेष्वत्र मूर्तयः ॥८२॥ पाण्डवानां प्रियं कुर्वन् प्रायस्तेषां पुरेऽपि सः । उवास चार्जुनसखो द्रौपदीमानवर्धनः ॥८३॥ नरनारायण इति प्रोक्तोऽसौ पाण्डवप्रियः । सहार्जुनेन सन्त्यस्य मूर्तयो मन्दिरेष्विह ॥८४॥ अपि पञ्चविधा एता मूर्तयः सन्ति केषुचित् । चतुर्भुजा मन्दिरेषु द्विभुजा अपि केषुचित् ॥८५॥ सपार्षदाः क्वचित्सन्ति क्वचिच्चापि विपार्षदाः । सायुधाश्च क्वचित्सन्ति कुत्रचिच्च निरायुधाः ॥८६॥ एक एव विधिर्ज्ञेयो मन्दिरेष्वपि पञ्चसु । उत्सवानां हि सर्वेषां पूजाद्रव्यनिवेदने ॥८७॥ यत्र यत्र विशेषोऽस्ति तत्र तत्रोत्सवे च तम् । कथयिष्यामि स ज्ञेयस्तत्तन्मूर्त्यर्चने बुधैः ॥८८॥ इत्थं सुतौ ! वां गदितो हि जन्माष्टम्युत्सवस्योद्धवसम्प्रदाये । मुख्यस्य सर्वोऽपि विधिर्मयेत्थं कार्यो भवद्भ्यां प्रतिमन्दिरं सः ॥८९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकव्रतोत्सवविधौ जन्माष्टम्युत्सवविधिनिरूपणनामा

ઉદ્ધવ સમ્પ્રદાયમાં આચાર્યવર્યશ્રી રામાનંદ સ્વામી ચરણોએ ઈષ્ટદેવ શ્રીકૃષ્ણનાં મંદિરો પાંચ પ્રકારે કહેલાં છે. (૭૨) એક જ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિઓના સ્થાનાદિ ભેદથી પાંચ પ્રકાર કહેલાં છે. પરમાર્થભેદથી પાંચ પ્રકાર નથી. વસ્તુતાએ એક જ શ્રીકૃષ્ણ છે. (૭૩) (આ અર્થને બતાવે છે :) સર્વના કારણ, સર્વ થકી પર એવા તે શ્રીકૃષ્ણ ગોલોક નામના પોતાના ધામથી પ્રથમ મથુરાપુરીમાં આવીને વસુદેવ થકી દેવકીજીમાં પ્રકટ થયા. (૭૪) તે આ અદ્‌ભુત આકૃતિવાળા કૃષ્ણ **વાસુદેવ** નામથી કહેવાય છે. તથા તે કૃષ્ણ **બાલમુકુંદ** નામથી કહેવાય છે, તે જ કૃષ્ણ **નવનીતધર** એ નામથી કહેવાય છે. (૭૫) તે જ શ્રીકૃષ્ણ ગોકુલને પામીને નંદના રાજભવનમાં વૃદ્ધિ પામ્યા. યશોદાએ લાલન કરાયેલા અલૌકિક બાળલીલાઓ કરતા હતા. (૭૬) તે શ્રીકૃષ્ણ **રાધાકૃષ્ણ** તથા **ગોપીનાથ, રાધાપતિ અને વૃંદાવનવિહારી** કહેલા છે તથા **મદનમોહન** કહેલા છે. આ પાંચ નામોથી કહેલા છે. (૭૭) તે શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિઓ પૃથ્વીમાં મંદિરોમાં રાધાએ સહિત હોય છે. ત્યારે વાંસળીથી વિભૂષિત હસ્તવાળા જ હોય છે. (૭૮) તે શ્રીકૃષ્ણે બલરામની સાથે વ્રજથી મથુરામાં જઈને યાદવોનું પ્રિય કર્યું. ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ રામકૃષ્ણ નામથી કહેવાયા. (૭૯) એ શ્રીકૃષ્ણ મથુરાનાથ નામથી કહેવાયા અને યાદવભૂષણ નામથી કહેવાયા. તે આ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિઓ મંદિરોમાં બલરામે સહિત છે. (૮૦) તે જ શ્રીકૃષ્ણ દ્વારિકામાં આવીને લક્ષ્મીજીને પરણ્યા. રાજાધિરાજની માફક લીલા જેની છે એવા શ્રીકૃષ્ણ લક્ષ્મીનારાયણ નામથી માન્યા છે. (૮૧) અને એ શ્રીકૃષ્ણ દ્વારિકાનાથ એ નામથી કહેલા છે તથા યદુપતિ નામથી કહેલા છે. તે આ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિઓ આ લોકમાં મંદિરોમાં લક્ષ્મીજી સાથે હોય છે. (૮૨) તે શ્રીકૃષ્ણ પાંડવો જે યુધિષ્ઠિરાદિનું પ્રિય કરવા માટે અર્જુનના મિત્ર દ્રૌપદીનું માન વધારતા સતા પાંડવોનું જે હસ્તિનાપુર તેમાં ઘણું કરીને રહેતા હતા. (૮૩) તે શ્રીકૃષ્ણ નરનારાયણ આ નામથી કહેલા છે અને પાંડવપ્રિય આ નામથી કહેલા છે. તે આ શ્રીકૃષ્ણની મૂર્તિઓ આ લોકમાં મંદિરોમાં અર્જુનની સાથે છે. (૮૪) પાંચ પ્રકારની પણ આ મૂર્તિઓ કોઈ મંદિરોમાં ચતુર્ભુજ હોય છે. કેટલાંક મંદિરોમાં બે ભુજાવાળી પણ હોય છે. (૮૫) કેટલાંક મંદિરોમાં પાર્ષદોએ સહિત હોય છે. કોઈ ઠેકાણે પાર્ષદે રહિત પણ હોય છે. ક્યારેક આયુધે સહિત હોય છે. કોઈ મંદિરોમાં આયુધે રહિત હોય છે. (૮૬) પાંચ પ્રકારનાં મંદિરોમાં પણ સર્વે ઉત્સવોનાં પૂજાદ્રવ્યો સંબંધી વસ્તુઓના અર્પણમાં એક જ સામાન્ય વિધિ છે એમ જાણવું. (૮૭) જે જે ઉત્સવમાં વિશેષ છે તે કહીશ. મારો કહેલો વિશેષ પૂજાવિધિમાં પ્રવીણ પૂજકોએ તે તે મૂર્તિના પૂજનમાં જાણવો. (૮૮)

હે પુત્રો ! આ પ્રકારે ઉદ્ધવ સંપ્રદાયમાં મુખ્ય જન્માષ્ટમીના ઉત્સવનો સર્વે વિધિ પણ મેં તમોને બન્નેને કહ્યો. તમો બન્નેએ તે વિધિ દરેક મંદિરમાં આ પ્રમાણે જ કરવો. (૮૯)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિકવ્રતોત્સવવિધૌ જન્માષ્ટમ્યુત્સવવિધિ નિરૂપણનામા પંચપંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૫)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

पञ्चपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५५॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **अथोत्सवा भगवतो मासि भाद्रपदे च ये । भवन्ति तेषां सकलं कथयामि विधिं सुतौ! ॥१॥ भाद्रशुक्लद्वितीयायां मध्याह्ने गुरुवासरे । नक्षत्रेऽर्यमदैवत्ये मुहूर्तेऽभिजिदाह्वये ॥२॥ जज्ञे हिमवतः पृष्ठे साक्षान्नरऋषिः प्रभुः । कुन्त्यामिन्द्रादर्जुनाख्यश्चक्रुर्देवास्तदोत्सवम् ॥३॥ पूर्वविद्धैव सा ग्राह्या मध्याह्नव्यापिनी तिथिः । नक्षत्रयोगसत्त्वे तु ग्रहीतव्या परैव सा ॥४॥ मुकुटं धारयेत्तत्र भगवन्तं महोज्ज्वलम् । धनुर्बाणं तथा खड्गं हैमं च शतचन्द्रकम् ॥५॥ राजरीत्यैव वासांसि भूषणानि च धारयेत् । पूरिकाः पायसं चास्मै साज्यखण्डं निवेदयेत् ॥६॥ एतावान् हि विशेषोऽत्र विधिरन्यस्तु पूर्ववत् । महतीं पूजयेदित्थं मूर्तिं भगवतः पुमान् ॥७॥ ततो नरस्य प्रतिमामर्चयेदर्जुनाख्यया । सा न चेत्तर्हि कृष्णस्य मूर्तावर्जुनमर्चयेत् ॥८॥ न स्यात्सा चेत्तदा मूर्तिमर्जुनस्य किरीटिनीम् । धनुर्बाणधरां हैमीं कृत्वार्चेदभिजित्क्षणे ॥९॥ मण्डपं कारयित्वैव मन्दिरस्याग्रतः शुभम् । पूजयेत्सर्वतोभद्रे महत्या पूजयैव ताम् ॥१०॥ तदङ्गदेवताः पाण्डुः कुन्ती माद्री युधिष्ठिरः । भीमश्च मुनयः पूज्याः शतशृङ्गनिवासिनः ॥११॥ नैवेद्यमर्पयेत्तस्मै संयावक्षैरपूरिकाः । नीराजनं प्रकुर्वीत कर्पूरघृतवर्तिभिः ॥१२॥ गापयेद्धिमवत्पृष्ठे पार्थजन्मकथां च तम् । आन्दोलयेदुपावेश्य बालकृष्णस्य पालने ॥१३॥ मुहूर्तान्त उभौ कृष्णौ नीराज्योत्तारयेत्ततः । तद्दिने स्याद्धविष्याशी पूजनान्ते सकृत्पुमान् ॥१४॥ मासि भाद्रपदे**

અધ્યાય : ૫૬

ધર્મપુત્ર શ્રીહરિએ પોતાના પુત્રોને ભાદ્રમાસના ઉત્સવોના વિધિનું નિરૂપણ કર્યું છે.

શ્રીનારાયણમુનિ બોલ્યા : હે પુત્રો ! હવે ભાદરવા માસમાં ભગવાનના જે ઉત્સવો કરવાના છે તેનો સમગ્ર વિધિ તમને કહું છું. (૧) તેમાં **અર્જુનના પ્રાદુર્ભાવના ઉત્સવનો વિધિ** પ્રથમ કહું છું. ભાદરવા માસની સુદી દ્વિતીયાએ ગુરુવારે બપોરને સમયે અર્યમાદૈવત્ય ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્રમાં અભિજીત નામના મુહૂર્તમાં પ્રત્યક્ષ પ્રભુ પ્રગટ થયા હતા. તે સમયે દેવતાઓએ તેમના પ્રાદુર્ભાવનો મહોત્સવ કર્યો હતો. (૨-૩) તેમના મહોત્સવવિધિમાં સામાન્યપણે મધ્યાહ્ન વ્યાપિની દ્વિતીયા જ તિથિ લેવી. જો તે પ્રતિપદાએ વિદ્ધા હોય, બીજા દિવસે મધ્યાહ્ને ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્રનો યોગ હોય તો શુદ્ધા જ દ્વિતીયા પરદિન પહોંચતી મધ્યાહ્ન નહિ વ્યાપિની પણ ગ્રહણ કરવી, (આ સ્થળે આટલું જાણવું-બંને પણ દિવસે જો તિથિ મધ્યાહ્ન વ્યાપિની હોય કે ના હોય તો નક્ષત્રયોગને અનુસારે તેનો નિર્ણય જાણવો. જો નક્ષત્રયોગ પણ ના હોય ત્યારે તો પૂર્વ દિવસ જ લેવો. (૪) તે ઉત્સવમાં ભગવાનને મોટો ઉજ્જવળ રત્નમુકુટ, ધનુષ્ય, બાણ, તલવાર અને સુવર્ણનિર્મિત ઢાલને ધારણ કરાવે. બીજાં આભૂષણો તથા વસ્ત્રો રાજોપચારથી જ ધરાવે અને પૂરીઓ તથા ઘૃતસાકર સહિત દૂધપાક ભગવાનને નિવેદન કરે. (૫-૬) આ ઉત્સવમાં આટલો વિશેષ છે. બીજો વિધિ તો પૂર્વની માફક જાણવો. આ પ્રકારે પૂજારી પુરુષ ભગવાનની મોટી સ્થિર મૂર્તિની પૂજા કરીને પછી નરની પ્રતિમાની અર્જુન નામથી ભાવના કરી પૂજન કરે. જો નર પ્રતિમા ન હોય તો શ્રીકૃષ્ણની સ્થિર મૂર્તિમાં જ તે અર્જુનની ભાવના કરી પૂજન કરે. (૭-૮) જો કૃષ્ણની પ્રતિમા પણ ના હોય તો ધનુષ્યબાણને ધારી રહેલી સુવર્ણમયી અર્જુનની મૂર્તિ કરીને અભિજીત મુહૂર્તમાં (મધ્યાહ્ને) પૂજન કરે. શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમા હોય તો પણ સ્વતંત્રપણે અર્જુનની મૂર્તિના પૂજનમાં અભિરુચિ પૂજકને હોય તો મંદિરની આગળ જ રમણીય મંડપ કરાવીને તેની મધ્યમાં કરેલા સર્વતોભદ્રમંડળમાં તે અર્જુનની સ્થાપના કરીને તેની મહાપૂજા ક્રમથી જ કરે. (૯-૧૦) તે પૂજામાં પૂજ્ય પ્રધાનદેવ અને અંગદેવતાઓ પાંડુ, કુંતી, માદ્રી, યુધિષ્ઠિર, ભીમ આદિક તથા શતશૃંગાચળ નિવાસી મુનિઓની પૂજા કરવી. (૧૧) તે અર્જુનની મૂર્તિને શીરો, દૂધપાક, પૂરીઓ આદિક નૈવેદ્ય કરીને ઘીમાં પલાળેલી વાટ્યો વડે તથા કપૂર વડે આરતી કરે. (૧૨) પછી હિમાચળના પૃષ્ઠભાગમાં ઉત્પન્ન થયેલા અર્જુનની જન્મકથાને ગવરાવે અને બાલકૃષ્ણની સાથે પારણામાં અર્જુનની પ્રતિમાને પધરાવીને હિંડોળે. (૧૩) મુહૂર્તને અંતે તે બન્ને બાલકૃષ્ણ-અર્જુનની આરતી કરીને તેમને પારણાથી ઉતારે. પૂજક જન તે દિવસે પૂજનને અંતે એક જ વાર હવિષ્યાન્ન જ જમે. બીજું ન જમે. (૧૪)

ભાદરવા માસની સુદી ચતુર્થીએ હસ્ત નક્ષત્રમાં સૂર્ય-ચંદ્ર કન્યા રાશિને પામતાં, રવિવારે સિદ્ધિ યોગમાં અભિજીત મુહૂર્તમાં શંકરના મંદિરમાં સાક્ષાત્ ગોલોકાધિપતિ કૃષ્ણ; શંકરના પુત્રરૂપે ગણપતિ નામથી પ્રગટ થયા હતા. તે સમયે સર્વ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

शुक्लचतुर्थ्यामभिजित्क्षणे । कन्यादित्ये करे चन्द्रे सिद्धियोगेऽर्कवासरे ॥१५॥ गोलोकाधिपतिः कृष्णो जज्ञे शङ्करमन्दिरे। तदा देवगणैः सर्वैः कृतस्तत्रोत्सवो महान् ॥१६॥ अतस्तत्र विधातव्यस्तदर्चनमहोत्सवः । चतुर्थी गणनाथस्य मातृविद्धा प्रशस्यते ॥१७॥ पूर्वा दिनद्वये व्याप्तावव्याप्तौ वाभिजित्क्षणे । परेऽह्न्येव तु मध्याह्नव्याप्तौ ग्राह्या परैव सा ॥१८॥ अत्रारुणानि वासांसि श्रीकृष्णं परिधापयेत् । नैवेद्ये लड्डुकाः कार्या विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥१९॥ मूर्तिं गणपतेरत्र मृन्मयीं च चतुर्भुजाम्। गजाननामेकदन्तां मध्याह्नेऽर्चेद्यथागमम् ॥२०॥ सिन्दूरेण च दूर्वाभिः शमीपत्रादिभिश्च तम् । अर्चेन्निवेदयेत्तस्मा एकविंशतिलड्डुकान् ॥२१॥ अस्मिन्नेव दिने तस्य पूजायां तुलसी मता । वर्षमध्ये न चान्यत्र ज्ञेयमेतत्पुराणतः ॥२२॥ अत्र रात्रौ न कर्तव्यं केनापीन्दोस्तु दर्शनम् । कृते मिथ्यापवादस्य प्राप्तिः स्यान्नात्र संशयः ॥२३॥ अज्ञानतो यदि भवेद्दर्शनं तस्य तर्हि तु । स्यमन्तकाहृतिकथा श्रव्या भागवतोदिता ॥२४॥ तस्याः पाठोऽथवा कार्यस्तद्द्वयस्याप्यसम्भवे । मन्त्रो विष्णुपुराणोक्तः पठनीयोऽयमादरात् ॥२५॥ सिंहः प्रसेनमवधीत्सिंहो जाम्बवता हतः । सुकुमारक! मा रोदीस्तव ह्येष स्यमन्तकः ॥२६॥ दशकृत्व इमं मन्त्रं यः पठेत्पुरुषः शुचिः । चन्द्रदर्शनजाद्दोषान्मुच्यते सद्य एव सः ॥२७॥ मासि भाद्रपदेऽष्टम्यां मैत्रे च रविवासरे । वृषभानुगृहे साक्षाद्राधिकाविर्बभूव हि ॥२८॥ मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या व्रतिभी राधिकाष्टमी। व्याप्त्यव्याप्त्योः परयुता ग्रहीतव्या दिनद्वये ॥२९॥ न ग्राह्या सप्तमीविद्धा राधाजन्मतिथिः क्वचित् । ग्राह्या विद्धापि सप्तम्या यदि स्यादष्टमीक्षयः ॥३०॥ भगवन्तं दिने तस्मिंश्चोलं रक्तं तु धारयेत् । शोणं च

દેવગણોએ તે તિથિએ તે નિમિત્તનો મહોત્સવ કર્યો હતો; (૧૫-૧૬) માટે તે તિથિએ **ગણપતિ પૂજનનો મહોત્સવ** કરવો. તેમાં માતૃવિદ્ધા, તૃતીયાના વેધવાળી ચતુર્થી જ વ્રતમાં શ્રેષ્ઠ માની છે. તે ચતુર્થી તિથિ મધ્યાહ્ને પહોંચતી લેવી. પૂર્વદિને અને પરદિને મધ્યાહ્ને પહોંચતી હોય તો પૂર્વની ગ્રહણ કરવી. પણ પરની ન ગ્રહણ કરવી. (કેમ કે વિદ્ધાનું પ્રશસ્તપણું માનેલું છે.) અને જો બંને દિવસ પણ ચતુર્થી મધ્યાહ્નવ્યાપિની ના હોય તો પણ પૂર્વની જ ઉત્સવમાં ગ્રહણ કરવી અને જો પર દિવસે જ તે મધ્યાહ્નવ્યાપિની હોય તો પછીની ગ્રહણ કરવી. (૧૭-૧૮) આ ઉત્સવમાં રક્તવસ્ત્રો ભગવાનને ધરાવે. નૈવેદ્યમાં તો ચૂરમાના લાડવા નિવેદન કરવા. બીજો વિધિ તો નિત્યોત્સવ પ્રકારે જાણવો.(૧૯) આ ગજાનન જન્મતિથિ ચતુર્થીએ એક દાંતવાળી ગજના જેવા મુખવાળી ચાર ભુજવાળી મૃત્તિકામયી ગણપતિની મૂર્તિ બનાવીને મધ્યાહ્ને યથાવિધિ પૂજવી. (૨૦) સિંદૂર, દુર્વા, શમડીનાં પાન વગેરે ઉપચારો વડે તે મૂર્તિની પૂજા કરીને તેમને એકવીશ લાડુઓ નિવેદન કરે. (૨૧) વર્ષમાં આ પ્રાદુર્ભાવમહોત્સવ સમયે જ તે ગણેશની તુલસી વડે પૂજા કરવાની કહી છે. અન્ય દિવસે નહિ, આ અર્થ પુરાણથી જાણવો. (૨૨) આ ચતુર્થી તિથિએ રાત્રિએ કોઈ પણ મનુષ્યે ચંદ્રનું દર્શન ન જ કરવું. જો કરે તો મિથ્યાપવાદને પામે એમાં સંશય નથી. (૨૩) જો અજાણથી તે રાત્રિએ ચંદ્રદર્શન થાય તો તે દોષના નિવારણ માટે શ્રીમદ્ ભાગવતના દશમ સ્કંધમાં કહેલી સ્યમંતકમણિના આહરણની કથા સાંભળવી અથવા પાઠ કરવો. શ્રવણ-પઠનની પણ અનુકૂળતા ન હોય તો **વિષ્ણુપુરાણમાં કહેલો મંત્ર**-સિંહઃ પ્રસેનમવધીત્સિંહો જામ્બવતા હતઃ । સુકુમારક ! મા રોદીસ્તવ હ્યેષ સ્યમન્તકઃ ॥ આ મંત્રનો આદરપૂર્વક પાઠ કરવો. **મંત્રનો અર્થ**-સિંહે પ્રસેનરાજાને માર્યો, જાંબવાને સિંહને માર્યો. હે સુકુમારક ! તું રોદન કરીશ નહિ. આ સ્યમન્તક મણિ તારો જ છે. (૨૪-૨૬) આ મંત્રનો જે પુરુષ બાહ્ય અને આભ્યંતર શુદ્ધિપૂર્વક દશ વાર પાઠ કરે તે ચંદ્રદર્શનજન્ય દોષથી તત્કાળ જ મુક્ત થાય છે. (૨૭)

ભાદરવા માસની શુક્લ પક્ષની અષ્ટમી તિથિએ અનુરાધા નક્ષત્રમાં રવિવારે વૃષભાનુ નામના ગોપના ગૃહમાં સાક્ષાત્ **રાધિકાજી** પ્રાદુર્ભાવ પામ્યાં હતાં. (૨૮) તેમના વ્રતમાં મધ્યાહ્ને પહોંચતી **અષ્ટમી** લેવી. તે અષ્ટમી જો પૂર્વ દિવસે અને પર દિવસે મધ્યાહ્ન વ્યાપિની હોય તો પર જ લેવી. બંને દિવસે પણ જો મધ્યાહ્ન વ્યાપિની ન હોય તો પણ પર જ (એટલે નવમીના સંબંધવાળી) ગ્રહણ કરવી. જો પૂર્વ દિવસે જ મધ્યાહ્ન વ્યાપિની હોય અને બીજે દિવસે ન હોય તો તે મધ્યાહ્ન વ્યાપિની પણ સપ્તમીનો વેધ આવતો હોય તો ગ્રહણ ન જ કરવી. કેમ કે સપ્તમીના વેધવાળી અષ્ટમી રાધાના જન્મોત્સવમાં ક્યારેય શ્રેષ્ઠ માની નથી. અને જો પરદિને અષ્ટમીનો ક્ષય થઈ જતો હોય ત્યારે તો સપ્તમીના વેધવાળી પણ તે અષ્ટમી વ્રતમાં ગ્રહણ કરવી. (૨૯-૩૦) તે આ ઉત્સવમાં ભગવાનને રક્તવર્ણનો સુરવાળ તોરાની પંક્તિઓ વડે સમલંકૃત લાલ ફેંટો

शीर्षपटकं शेखरालिविभूषितम् ॥३१॥ कैसरं भङ्गिलं सूक्ष्मं धारयेच्चाङ्गरक्षकम् । अन्यत्तु पूर्ववत्सर्वं धारयेद्वस्त्रभूषणम् ॥३२॥ मध्याह्ने पूजयेद्राधां कृष्णपार्श्वस्थितां ततः । प्रतिमा राधिकायास्तु न भवेद्यदि मन्दिरे ॥३३॥ तदा तु पूजयेल्लक्ष्मीं राधारूपेण सोऽर्चकः । शार्टीं च कैसरीं सूक्ष्मां दीर्घां तां परिधापयेत् ॥३४॥ अन्तरीयाभ्यन्तरीये वाससी अरुणे तथा । विभूषणानि सर्वाणि यथापूर्वं तु धारयेत् ॥३५॥
लड्डुका मौक्तिकाख्याश्च नैवेद्ये तु विशेषतः । दातव्या विधिरन्यस्तु ज्ञेयः पूर्ववदत्र च ॥३६॥ यदि लक्ष्म्या न मूर्तिः स्याद्राधिकाप्रतिमां तदा । हैमीं विधाय द्विभुजां सह गोपीभिरर्चयेत् ॥३७॥ राधिकाजन्मपद्यानि गापयेच्च तदर्चने । भुञ्जीत पूजनस्यान्ते हरेः प्रासादिकं पुमान् ॥३८॥ एकादशी प्रौष्ठपदे शुक्ला पद्माभिधा मता । दानिलीलां तत्र चक्रे भगवान् गोकुले पुरा ॥३९॥ गोपवेषः स कालिन्द्यां नौस्थो गोपीरयाचत । दधि गृहीत्वा मथुरां यान्तीर्दानमिवाध्वदृक् ॥४०॥ दिनेऽस्मिन् धारयेत् कृष्णं गोपवेषं ततो नयेत् । गीतवादित्रनिर्घोषैर्यानमारोप्य तं नदीम् ॥४१॥ तत्र सम्पूज्य नौकायां तं निधायाम्बुखेलनम् । कृत्वा मुहूर्तं स्वस्थानमानयेन्नन्दनन्दनम् ॥४२॥ दानिलीलां भगवता कृतां राधिकया सह । गायेच्च गापयेद्भक्तश्चोपवासमिहाचरेत् ॥४३॥ अस्मिन्दिने च नैवेद्ये दधि भक्तं विशेषतः । दद्याद्विशेषोऽत्रैतावानेकादश्या विधिः परः ॥४४॥ भाद्रे मासि शुक्लपक्षे द्वादश्यां श्रवणाख्यभे । बुधे मध्याह्नसमये वामनस्त्वदितेरभूत् ॥४५॥

અને કેસરિયું વિચિત્ર રચનાવાળું સૂક્ષ્મ અંગરખું ધરાવે બીજું બધું વસ્ત્ર વિભૂષણ વગેરે તો યથાયોગ્ય પૂર્વની પેઠે ધરાવે. (૩૧-૩૨) પછી મધ્યાહ્ને કૃષ્ણના પડખામાં રહેલી રાધાની મૂર્તિની વિશેષપણે પૂજા કરે. જો તે રાધામૂર્તિ મંદિરમાં ન હોય ત્યારે તો પૂજક જન લક્ષ્મીની મૂર્તિને જ રાધારૂપે ધ્યાન કરીને પૂજે. તે રાધા કે લક્ષ્મીને કાંચળી અને ચયણીયો આ બે વસ્ત્રો લાલ વર્ણનાં ધરાવે તથા સાડી કેસરિયા રંગથી રંગેલી સૂક્ષ્મ લાંબી ધરાવે અને સર્વ આભૂષણો તો પૂર્વની માફક પહેરાવે. (૩૩-૩૫) શ્રીકૃષ્ણ અને રાધિકાજીના નૈવેદ્યવિધિમાં તો મોતીયા લાડુ વિશેષપણે અર્પણ કરવા. આ ઉત્સવમાં બીજો બધો વિધિ તો પૂર્વની પેઠે સમજવો. (૩૬) જો લક્ષ્મીજીની મૂર્તિ ના હોય ત્યારે તો સુવર્ણની બે ભુજાવાળી રાધિકાની પ્રતિમા કરાવીને એની અંગદેવતા-ગોપીઓ સાથે પૂજે. પૂજાના મહોત્સવ સમયે રાધિકા-સ્તુતિપર પદ્યો (કીર્તનો) ગવરાવે પછી પૂજાને અંતે પૂજક પુરુષ ભગવાનના પ્રસાદભૂત અન્નને જમે. (૩૭-૩૮)

ભાદરવા સુદી એકાદશીને દિવસે શ્રીકૃષ્ણની દાનિલીલાનો ઉત્સવ કહે છે. ભાદરવા સુદી એકાદશી પદ્મા નામની માનેલી છે. તે એકાદશી દિવસે પૂર્વે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને ગોકુળમાં દાણલીલા (કર લેવાની લીલા) કરી હતી. (૩૯) શ્રીકૃષ્ણ ગોપ વેષ વડે સમલંકૃત થઈને યમુનાજીમાં ચાલતી નૌકામાં સ્વયં બેસીને વેચવા માટે દહીં લઈને મથુરા જતી ગોપીઓ પાસે રાજાની આજ્ઞાથી ઘાટ આદિકમાં લેવાતું દાણ માંગ્યું હતું આ રીતની દાણલીલા ભગવાને કરી હતી. (૪૦) આ દિવસે કૃષ્ણને ગોપવેષ ધારણ કરાવે પછી શ્રીકૃષ્ણને શિબિકામાં બેસાડીને ગીતવાજિંત્રોના ધ્વનિઓ સાથે નદીમાં અને નદી ના હોય તો તળાવમાં લઈ જાય એમ જાણવું. (૪૧) નદીમાં રહેલી નૌકામાં નંદનંદન શ્રીકૃષ્ણને બેસાડી તેમનું પૂજન કરી બે ઘડીવાર જળક્રીડા કરાવીને પોતાના સ્થાનમાં લાવે. (૪૨) ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે રાધિકા સાથે કરેલી દાણલીલા પૂજક જન વગેરે પણ ગાય અને ગવડાવે. આ એકાદશીમાં નિરાહાર ઉપવાસ કરે. (૪૩) આ દિવસે નૈવેદ્યમાં વિશેષપણે દહીં-ભાત અર્પણ કરે. આ ઉત્સવમાં આટલો વિશેષ છે. બીજો વિધિ એકાદશી સંબંધી જાણવો. (૪૪)

હવે વામનજીનો ઉત્સવ કહે છે, ભાદરવા માસમાં સુદી દ્વાદશીને દિવસે શ્રવણ નક્ષત્રમાં બુધવારે મધ્યાહ્ન સમયે કશ્યપમુનિની પત્ની અદિતિથી વામન ભગવાન પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. (૪૫) દ્વાદશી વામનોત્સવમાં મધ્યાહ્ન વ્યાપિની ગ્રહણ કરવી. જો મધ્યાહ્ન સમયે પણ દ્વાદશી શ્રવણ નક્ષત્રથી યુક્ત હોય તો તે દ્વાદશી વામનના જન્મોત્સવમાં અતિ પ્રશંસાને યોગ્ય છે. (૪૬) એકાદશીને દિવસે જો મધ્યાહ્ન સમયે દ્વાદશી તિથિ હોય, તે સમયે જ વિષ્ણુદેવતાક શ્રવણ નક્ષત્ર પણ હોય તો વિષ્ણુ શૃંખલ નામનું પર્વ થાય. અને તે વિષ્ણુની મૂર્તિમાં અતિ પ્રેમથી સંલગ્નતા લક્ષણ મુક્તિ આપનારું થાય. (૪૭) ક્યારેક પણ દ્વાદશીમાં જ્યારે વિષ્ણુદેવતાક શ્રવણ નક્ષત્ર ન હોય, તે નક્ષત્ર જો એકાદશીને દિવસે હોય ત્યારે તો શ્રવણ નક્ષત્ર યુક્ત એકાદશીમાં આ વામનોત્સવ કરવો. અને પારણાં તો બારસને દિવસે મધ્યાહ્નોત્તર કરવાં. (૪૮) જ્યારે દ્વાદશી શ્રવણ નક્ષત્ર યુક્ત હોય ત્યારે તો શક્તિમાન પુરુષ બે ઉપવાસ કરે. (એકાદશી અને દ્વાદશીના) (૪૯) બે ઉપવાસ કરવાની

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

मध्याह्नव्यापिनी ग्राह्या द्वादशी वामनोत्सवे । तत्रापि चेच्छ्रवणयुक् तर्हि साऽतिप्रशस्यते ॥४६॥ एकादश्यां द्वादशी च वैष्णाव्यमपि तत्र चेत् । तद्विष्णुशृङ्खलं नाम विष्णुसायुज्यकृद्भवेत् ॥४७॥ यदा न प्राप्यते ऋक्षं द्वादश्यां वैष्णवं क्वचित् । एकादश्यां भवेत्तच्चेत्तत्र कार्योऽयमुत्सवः ॥४८॥ यदा तु द्वादशी युक्ता श्रवणेन भवेत्तदा । शक्तस्तु पुरुषः कुर्यादुपवासं दिनद्वये ॥४९॥ अशक्तस्तु फलाहारमेकादश्यां विधाय च । उपोषणं प्रकुर्वीत द्वादश्यां नक्तमेव वा ॥५०॥ त्रयोदश्यां यदि भवेच्छ्रवणं तर्हि पूजकः । द्वादश्यामेव कुर्वीत सर्वथा वामनोत्सवम् ॥५१॥ पीताम्बरं शोभनं यत्तत्कृष्णं परिधापयेत् । अन्यद्वस्त्रविभूषादि यथापूर्वं तु धारयेत् ॥५२॥ चला भगवतो मूर्तिर्वासुदेवस्य यर्हि तु । भवेन्निजान्तिके तर्हि तस्यां वामनमर्चयेत् ॥५३॥ सा चेन्न स्यात्तदा कार्या वामनार्चा हिरण्मयी । बाला द्विबाहुर्दधती छत्रदण्डकमण्डलून् ॥५४॥ मण्डपे सर्वतोभद्रे मध्याह्ने पूजयेच्च ताम् । उपचारैर्यथालब्धैर्भक्त्या पञ्चामृतादिभिः ॥५५॥ तदङ्गदेवताश्चार्चेददितिं कश्यपं तथा । देवान्महेन्द्रप्रमुखान्सस्त्रीकान्सगणानपि ॥५६॥ प्रचुराज्यसितैः कुर्यान्नैवेद्यं चूर्णलड्डुकैः। अवतारचरित्राणि गापयेद्वामनस्य च ॥५७॥ एतावानत्र विज्ञेयो विशेषः पूजने हरेः । सामान्यस्तु विधिस्तुल्यः सर्वेष्वेवोत्सवेष्वपि ॥५८॥ इति भाद्रपदोत्सवा मया कथिता वामिषमासि ये त्वथ । तनयौ ! विहिता महाश्च तान्कथयाम्युद्धवसम्मतानहम् ॥५९॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकव्रतोत्सवविधौ भाद्रपदोत्सवविधिनिरूपणनामा षट्पञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५६॥

શક્તિ ના હોય તો એકાદશીને દિવસે ફળાહાર કરીને બારસને દિવસે નિરાહાર ઉપવાસ કરે, અથવા એકાદશીને દિવસે નિરાહાર ઉપવાસ કરીને દ્વાદશીને દિવસે નક્ત ભોજન કરે. અતિ અશક્ત હોય તે તો એકાદશીને દિવસે ફળાહાર કરીને દ્વાદશીને દિવસે નક્ત ભોજન કરે. **'शयने च मदुत्थाने मत्पार्श्वपरिवर्तने ॥ नरो मूलफलाहारी हृदि शल्यं ममार्पयेत् ॥** આવું વિશેષ વચન હોવાથી એકાદશીએ નિરાહાર ઉપવાસ કરીને દ્વાદશીએ ફળાહાર કરે. જ્યારે દ્વાદશીએ પરિવર્તન હોય ત્યારે એમાં યોગવિશેષના વિદ્યમાનપણાને લીધે એકાદશીએ ફળાહાર કરીને દ્વાદશીએ નિરાહાર ઉપવાસ કરવો. (૫૦) જો શ્રવણ નક્ષત્રનો યોગ એકાદશીએ ના હોય તેમ દ્વાદશીએ પણ ના હોય, પરંતુ ત્રયોદશીએ હોય ત્યારે તો દ્વાદશીએ જ **વામનોત્સવ** કરે પણ નક્ષત્રની યોગદૃષ્ટિથી ત્રયોદશીએ ના કરે. આમાં એકાદશીનો નિરાહાર ઉપવાસ કરીને દ્વાદશીએ ઉત્સવને અંતે પારણાં કરવાં. (૫૧) આ ઉત્સવમાં મનોહર પીતાંબર ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને પહેરાવે. બીજું વસ્ત્ર-વિભૂષણ વગેરે તો પૂર્વની માફક ધરાવે. (૫૨) જો ભગવાન વાસુદેવની ચલાયમાન મૂર્તિ પોતા પાસે હોય ત્યારે તો તેમાં વામનનું આવાહન કરીને પૂજન કરે. જો ચળામૂર્તિ ના હોય તો સુવર્ણમયી છત્ર-દંડ-કમંડળને બાહુ વડે ધારી રહેલી બાળસ્વરૂપા દ્વિભુજા વામન મૂર્તિને કરાવીને મંડપમાં સર્વતોભદ્ર મંડળમાં સ્થાપન કરીને તેની વિધિ પ્રમાણે પંચામૃતાદિ યથાપ્રાપ્ત ઉપચારો વડે ભક્તિથી મધ્યાહ્ને પૂજા કરે. (૫૩-૫૫) તેના અંગદેવતાઓ અદિતિ, કશ્યપ અને સપત્નીક, ગણે સહિત મહેન્દ્ર આદિક દેવોની પણ પૂજા કરે. (૫૬) ઘણા ઘી-સાકરે સહિત ચૂરમાના લાડુઓનું નૈવેદ્ય કરી નિવેદન કરવું. અને તેમનાં **અવતારચરિત્રો**ને પૂજક પોતે ગાય અને બીજા પાસે ગવડાવે. (૫૭) આ ઉત્સવમાં આટલો ભગવત્પૂજનમાં વિશેષ જાણવો. બીજો તો સર્વ ઉત્સવ પ્રકાર સમાન જ સમજવો. (૫૮)

હે પુત્રો ! આ પ્રકારે મેં ભાદરવા માસના ઉત્સવો તમો બંનેને કહ્યા. હવે આશ્વિન માસમાં જે અમારા મતમાં કર્તવ્યપણે કહેલા અને ઉદ્ધવ જે રામાનંદ સ્વામીએ માનેલા તે મહોત્સવો હું કહું છું. (૫૯)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવનને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિકવ્રતોત્સવવિધૌ ભાદ્રપદોત્સવવિધિનિરૂપણનામા ષટ્પંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૬)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **ईषत्सन्ध्यामतिक्रान्तः किञ्चिदुद्भिन्नतारकः । विजयो नाम कालोऽयं सर्वकार्यार्थसाधकः ॥१॥ तस्मिन्काले दशम्यास्तु व्याप्त्यव्याप्त्योर्दिनद्वये । उत्सवः पूर्वविद्धायां कार्यः श्रीकृष्णसेवकैः ॥२॥ श्रवणर्क्षेऽश्विपूर्णायां काकुत्स्थः प्रस्थितो यतः । उल्लङ्घयेयुः सीमानं तद्दिनर्क्षे ततो नराः ॥३॥ वासांसि भगवन्तं तु नृपवद्धारयेत्तदा । सुगन्धिपुष्पहारांश्च शेखरांश्चारुचन्दनम् ॥४॥ पायसं स्थिरकादीनि विशेषेण निवेदयेत् । सायं यवाङ्कुराञ्छुद्धान्धारयेच्छेखरानिव ॥५॥ महान्तमुत्सवं भक्त्या गीतवादित्रनिःस्वनैः । कारयेद्गापयेदत्र जयपद्यानि च प्रभोः ॥६॥ पूर्णचन्द्रोदययुता याऽश्विनस्य तु पूर्णिमा । तत आरभ्य भगवान् रासलीलां चकार ह ॥७॥ अतस्तस्या विधातव्यः कृष्णभक्तेन सर्वथा । निशाकरप्रकाशायां रजन्यामुत्सवः सुतौ ! ॥८॥ रासोत्सवो हि राकायां नानुमत्यामिति स्थितिः । पूर्णेऽब्जे पूर्णिमा राकाऽनुमतिस्तद्विपर्यये ॥९॥ गोपीभिः सह राधाया मूर्तिमत्रातिशोभयेत् । तन्मूर्त्यसन्निधाने तु विधिमेतं प्रकल्पयेत् ॥१०॥ राधाया गोपिकानां च लक्ष्म्यामावाहनं तदा । विधाय धारयेद्भक्तो महाशृङ्गारमेव ताम् ॥११॥ कौसुम्भं धारयेद्वास उत्तरीयं च चल्लकम् । कञ्चुकीं पीतवर्णां च भाले कुङ्कुमपत्रिकाम् ॥१२॥ पीताम्बरं च श्रीकृष्णमनर्घ्यं धारयेत्पुमान् । नानारत्नविचित्रं च मुकुटं कुण्डले तथा ॥१३॥ करे च मुरलीं हैमीं धारयेद्रत्नभूषिताम् । नैवेद्ये पर्पिका धार्या पिण्डकाश्च विशेषतः ॥१४॥ सुगन्धिपुष्पतैलेन**

અધ્યાય : ૫૭

સ્વયં શ્રીહરિએ આસો માસના સર્વે ઉત્સવોની વિધિનું નિરૂપણ કરેલું છે.

શ્રીનારાયણમુનિ બોલ્યા : હે પુત્રો ! આસો માસના ઉત્સવોમાં પ્રથમ **વિજયાદશમીના ઉત્સવનો વિધિ** કહું છું. સંધ્યાકાળને લગારેક ઉલ્લંઘન કરીને વર્તતો લગારેક ઉદય પામ્યા છે તારાઓ જેમાં એવો જે કાળ છે તે આ સર્વ કાર્યના અર્થને સિદ્ધ કરનારો કહ્યો છે. તે સમયે બે દિવસે (નવમી-દશમીએ) દશમીનો સંબંધ હોય તો નવમીના વેધવાળી પૂર્વા જ દશમીને ઉત્સવમાં શ્રીકૃષ્ણના સેવકોએ લેવી. જો બંને દિવસે પણ તે વિજય સમયે દશમીની વ્યાપ્તિ ના હોય પરંતુ પૂર્વ દિવસે જ હોય તો પણ પૂર્વવિદ્ધા જ (નવમીના વેધવાળી) ઉત્સવમાં ગ્રહણ કરવી. (૧-૨) જે હેતુ માટે આસો સુદી દશમી તિથિએ શ્રવણ નક્ષત્રમાં પૂર્વે ભગવાન રામચંદ્રજીએ (સમસ્ત તપસ્વીજનોના હિંસક રાવણાદિ રાક્ષસગણના નાશ માટે) કિષ્કિન્ધાપુરી થકી જૈત્રયાત્રા પર થઈને પ્રયાણ કર્યું હતું તે હેતુ માટે સર્વ નરોએ તે દિવસે શ્રવણ નક્ષત્ર યુક્ત તે **વિજય** નામના સમયે પોતપોતાની ગામની સીમાનું ઉલ્લંઘન કરવું. અર્થાત્ બંને તિથિએ શ્રવણ નક્ષત્રનો યોગ ના હોય તો નવમી તિથિએ ઉત્સવ કરવો. (૩) ઉત્સવ સમયે ભગવાનને વસ્ત્રો તો રાજાની માફક ધરાવવાં. સુગંધીમાન પુષ્પોના હારો-પુષ્પોના તોરાઓ અને સુંદર અગુરુ ચંદનના અંગરખા ભગવાનને ધારણ કરાવે. (૪) દૂધપાક-ઠોર વગેરે પકવાનો વિશેષપણે નિવેદન કરે. સાયંકાળે શુદ્ધ યવાંકુરોને તોરાઓની માફક ધારણ કરાવે. (૫) ગીતવાજિંત્રોના ધ્વનિઓએ સહિત ભક્તિપૂર્વક મહોત્સવ કરાવવો. આ ઉત્સવમાં પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણનાં કંસ-જરાસંધાદિ વિજયનાં પદ્યો ગવડાવે. (૬)

હવે રાસોત્સવ કહે છે : આસો માસની પૂર્ણ-ચંદ્રોદયયુક્ત પૂર્ણિમાથી આરંભીને શ્રીકૃષ્ણે રાધિકાદિ ગોપીઓ સાથે રાસક્રીડા કરી હતી. (૭) હે પુત્રો ! માટે પૂર્ણચંદ્રના પ્રકાશ યુક્ત પૂર્ણિમાની રાત્રિમાં કૃષ્ણના ભક્તે સર્વ પ્રકારે ઉત્સવ કરવો. (૮) આ રાસોત્સવ રાકામાં જ કરવો પણ અનુમતિમાં નહિ. એવી ઉદ્ધવસ્વામિએ મર્યાદા કરેલી છે જે પૂર્ણિમા રાત્રિએ કળાનાથ સોળકળાએ પરિપૂર્ણ હોય તે રાકા નામથી કહી છે. જે પૂર્ણિમાએ તો પ્રતિપદાના યોગને લીધે ઉદય પામતાં જ કળાનાથ ચંદ્ર એકકળાએ હીન થાય છે તે અનુમતિ નામથી કહી છે. (૯) આ ઉત્સવમાં રાધાની મૂર્તિને ગોપીઓ સાથે વસ્ત્ર અને વિભૂષણ વગેરે વડે અતિશય અલંકૃત કરે. શ્રીકૃષ્ણની પ્રતિમાની પાસે રાધિકાની પ્રતિમા ન હોય તો લક્ષ્મીની મૂર્તિમાં જ રાધિકા તથા ગોપીઓનું આવાહન કરીને પછી ભક્તજન તે લક્ષ્મીજીને જ મહાશૃંગાર ધરાવે. (૧૦-૧૧) અંદરનું વસ્ત્ર ચણિયો અને બાહ્ય ઉત્તરીય વસ્ત્ર-ઓઢવાનું વસ્ત્ર કસુંબલ ધરાવે અને કંચુકી(કાંચળી) પીળા વર્ણવાળી ધરાવે. ભાલમાં કુંકુમપત્રિકા ધરાવે. (૧૨) તે પછી પૂજક પુરુષ શ્રીકૃષ્ણને બહુમૂલ્ય પીતાંબર પહેરાવે અને નાના રત્નોથી વિચિત્ર મહામૂલ્ય મુકુટ તથા કુંડળ ધરાવે વળી નાના પ્રકારના રત્નોથી વિચિત્ર સુવર્ણમયી મુરલી કરકમળમાં ધરાવે. બરફી, પેંડા, આદિક નૈવેદ્ય વિશેષપણે નિવેદન કરે. (૧૩-૧૪) પછી સુગંધવાળું જૂઈ, ચંપો, મોગરો વગેરે પુષ્પથી વાસિત તૈલ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

स्थलपद्मोदकेन च । वासांसि मन्दिरं चापि वासयेद्रुक्मिणीपतेः ॥१५॥ स्थापयित्वा बालकृष्णं चन्द्रशालासदासने । पूजयेत्सेवको रात्रौ गीतवाद्यपुरःसरम् ॥१६॥ नवीनशालिपृथुकान् क्षीरं चैव सशर्करम् । तस्मै निवेदयेद्भक्तो विधिरन्यस्तु पूर्ववत् ॥१७॥ रासलीला भगवता गोपीभिः सह या कृता । वृन्दावने त्रियामासु तत्प्रबन्धांश्च गापयेत् ॥१८॥ इषकृष्णत्रयोदश्यामलङ्कारान् श्रियः पतेः । उन्मार्जयेद्यथायोग्यं पूजोपकरणानि च ॥१९॥ मन्दिरं शोधयेत्सर्वं लेपक्षालनसिञ्चनैः । तिलकं धारयेत्कृष्णं कुङ्कुमेन सुशोभनम् ॥२०॥ स्वर्णसूत्रमयं चीरपटकं शीर्ष्णि धारयेत् । लक्ष्मीं च हरितां शाटीं कौसुम्भीं चारुकञ्चुकीम् ॥२१॥ निवेदयेच्छष्कुलीश्च खाजकानि मृदूनि च । एतावान्हि विशेषोऽत्र विधिरन्यस्तु पूर्ववत् ॥२२॥ इत आरभ्य गेयानि पद्यानि भगवत्प्रियैः । दीपोत्सवाश्रयाण्येव कार्या दीपा दिनत्रयम् ॥२३॥ चतुर्दश्याश्विने कृष्णा भवेद्या तु विधूदये । अभ्यङ्गस्नपने ग्राह्या सैव कृष्णस्य सश्रियः ॥२४॥ सुगन्धिपुष्पतैलेन तत्राभ्यङ्गं विधाय च । उष्णोदकेन स्नपयेत्कृष्णं लक्ष्मीं च पूजकः ॥२५॥ सर्वाण्यपि च वासांसि रक्तानि परिधापयेत् । वटिकाभज्यवटकानपूपांश्च निवेदयेत् ॥२६॥ नीराजनविधिं कुर्याद्विशेषेणात्र पूजकः । विशेष उक्त एतावानिहान्यस्त्वस्ति पूर्ववत् ॥२७॥ अस्मिन्दिने हनुमतः कार्यं च महदर्चनम् । तैलसिन्दूरार्कपुष्पस्त्रग्माषवटकादिभिः ॥२८॥ सङ्गवव्यापिनी ग्राह्या भूता हनुमदर्चने । व्याप्त्यव्याप्त्योस्तूभयत्र पूर्वा ग्राह्या न तूत्तरा ॥२९॥ अमावास्याश्विने दीपदाने चाप्यर्चने श्रियः । प्रदोषव्यापिनी ग्राह्या

(અત્તર) અને ગુલાબ જળ વડે ભગવાનના મંદિરને અને વસ્ત્રોને સુવાસિત કરે. (૧૫) પછી રાત્રિએ બાલકૃષ્ણને અગાશીમાં કરેલા અતિસુશોભિત આસનમાં (આથી મંદિરના આંગણામાં સુંદર આસન સ્થાપીને) પૂજક જન ગીતવાદ્યપૂર્વક પૂજન કરે. (૧૬) પૂજા કરનારો ભક્ત નવી ડાંગરના પુંવા અને સાકરે સહિત દૂધ તે બાલકૃષ્ણને નિવેદન કરે. વળી વૃંદાવનમાં રાત્રિએ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ગોપીઓ સાથે કરેલી જે રાસલીલા તેને પ્રતિપાદન કરનારાં કીર્તનો ગવડાવે. બીજો બધો વિધિ તો પૂર્વની માફક જાણવો. (૧૭-૧૮)

હવે ભગવાનનાં અલંકારોને ધોવાનો ઉત્સવ કહે છે : આસો માસના કૃષ્ણપક્ષની ત્રયોદશીએ (ધનતેરશે) લક્ષ્મીપતિ ભગવાનનાં અલંકારો અને પૂજાનાં ઉપકરણ પાત્રોને યથાયોગ્ય સ્વચ્છ કરે. જેવો અલંકાર અને જેવું પાત્ર તેને યોગ્ય જ શુદ્ધિ કરે. (આ ઉત્સવ તો શિષ્ટાચારથી ઉદય વ્યાપિની ત્રયોદશીએ જ કરવો. ક્ષય હોય ત્યારે તો દ્વાદશીએ કરવો કેમ કે તેમાં બીજી ગતિ નથી. (૧૯) ભગવાનના સર્વ મંદિરને યથાયોગ્ય ધોવા વડે, લીંપવા વડે, જળ છાંટવા વડે શુદ્ધ કરે. તે પછી કૃષ્ણને સુશોભિત કુંકુમથી લલાટમાં તિલક કરે. (૨૦) સુવર્ણસૂત્રમય (જરીયાની) ચીરાપટકા નામથી પ્રસિદ્ધ અને ફેંટા નામથી પ્રસિદ્ધ વસ્ત્ર ભગવાનના મસ્તકમાં ધારણ કરે. પીળા અને નીલા વર્ણની સાડી કૌસુંભી રંગની અને લાલ સુંદર કંચુકી (કાપડી) લક્ષ્મીને ધરાવવી. (૨૧) જલેબી અને ખાજાં ભગવાનને નૈવેદ્ય માટે સમર્પણ કરવાં. આ ઉત્સવમાં આટલો વિશેષ છે; બીજો વિધિ તો પૂર્વની માફક છે. (૨૨)

આસો વદી તેરસથી આરંભીને ભગવાનના ભક્તોએ દીપોત્સવના આશ્રયવાળાં પદો ગાવાં ધનતેરસથી દિવાળી સુધી દીવાઓની પંક્તિઓ કરવી. અર્થાત્ દીવાઓ કરવા. (૨૩) આસો માસમાં વદી **ચૌદશ**ને દિવસે ચંદ્રમાના ઉદય સમયે અવશ્ય કર્તવ્ય લક્ષ્મીએ સહિત ભગવાનનો **અભ્યંગોત્સવ** (સ્નાનોત્સવ) કરવો. તેમાં જે ચતુર્દશી ચંદ્રોદય વ્યાપિની (ત્રયોદશીના અંતિમ પ્રહરમાં ચંદ્રોદય સમયે વ્યાપતી) હોય એ જ લેવી પણ કેવળ આશ્વિન વદી ચૌદશ ના લેવી. (૨૪) આ ચતુર્દશીએ પૂજક જન સુગંધી પુષ્પવાસિત તેલ, અત્તર વડે લક્ષ્મીજી અને શ્રીકૃષ્ણને તૈલમર્દનપૂર્વક સુગંધી સુખ સ્પર્શ ઊના જળ વડે સ્નાન કરાવે. (૨૫) બધાં વસ્ત્રો લાલ પહેરાવે. ફૂલવડી, ભજિયાં, વડાં અને માલપુવા વિશેષપણે નિવેદન કરે. (૨૬) આ ઉત્સવમાં પૂજન કરનારો માણસ આરતી કરવાના પાત્રમાં બહુ વાટો મૂકીને વિશેષપણે આરતી કરે. આ ઉત્સવમાં આટલો વિશેષ કહ્યો છે. બીજો બધો વિધિ તો પૂર્વની માફક જાણવો. (૨૭) વળી આ દિવસે હનુમાનજીનું તૈલ, સિંદુર આકડાનાં પુષ્પોના હારો અને અડદનાં વડાં વગેરેથી મહાપૂજન કરે. કારણકે આ તિથિએ એમનો જન્મ કહ્યો છે. (૨૮) આ હનુમાનજીના પૂજનમાં ચતુર્દશી સંગવ સમય વ્યાપિની લેવી. બંને દિવસે સંગવવ્યાપિની તે જો હોય તો ત્રયોદશીના વેધવાળી પૂર્વની જ લેવી. પણ ઉત્તરની નહિ. કેમ કે અલ્પ સમય વ્યાપનારી છે. (૨૯)

पूर्वविद्धा च सा शुभा ॥३०॥ भगवन्तं दिने तस्मिन्भूषणानि महान्ति च । वासांसि धारयेद्भक्तः सूक्ष्माणि रुचिराणि च ॥३१॥ प्रदोषे पूजनं कुर्याद्रुक्मिण्याख्यश्रियः पुमान् । यदि श्रीप्रतिमा न स्याद्राधायां तां तदार्चकः ॥३२॥ ध्यात्वार्चयेद्यथाशास्त्रमुपचारैः सुशोभनैः । राधार्चापि न चेत्तर्हि श्रियं हैमीं प्रकल्पयेत् ॥३३॥ लक्ष्मीश्चतुर्भुजा कार्या पद्मसिंहासनस्थिता । दक्षिणोर्ध्वकरे कार्यं बृहन्नालं तु पङ्कजम् ॥३४॥ वाम ऊर्ध्वे भुजे तस्याः कार्योऽमृतभृतो घटः । अन्ययोर्भुजयोः कार्यौ बिल्वशङ्खौ सुशोभनौ ॥३५॥ तत्पार्श्वयोर्गजौ कार्यौ धृतकुम्भकरावुभौ । तस्याश्च मस्तके पद्मं कर्तव्यं सुमनोहरम् ॥३६॥ मण्डपे निर्मिते रम्ये कदलीस्तम्भमण्डिते । पूजयेत्सर्वतोभद्रे लक्ष्मीसूक्तेन तां ततः ॥३७॥ परितः कारयेच्छक्त्या दीपानामावलीस्तथा । अलङ्कारांश्च वासांसि महान्त्येवार्पयेच्छ्रियै ॥३८॥ समीपे चेद्धरेर्लक्ष्मीस्तदा रक्ताम्बराणि ताम् । पृथक् चेच्छ्वेतवासांसि नूत्नानि परिधापयेत् ॥३९॥ भालेऽस्याश्चन्द्रकं कुर्यात्कुङ्कुमेनातिशोभनम् । तत्र दध्यादक्षतांश्च शुभ्रान्सूक्ष्मानखण्डितान् ॥४०॥ सुगन्धिभिः पुष्पहारैः पौष्पैश्च करभूषणैः। कमलैः पूजयेत्तां च धूपेन घृतदीपकैः ॥४१॥ नैवेद्ये शष्कुली देया शतच्छिद्राणि फेणिकाः । घृतपूरांश्च रेवालीः पीतसाराणि पर्पिकाः ॥४२॥ पिण्डकाञ्छर्करैलाश्च शार्करांश्चणकांस्तथा । ओदनादीनि भोज्यानि भक्त्या तस्यै निवेदयेत् ॥४३॥ ताम्बूलवीटिका दत्त्वा कुर्यान्नीराजनं महत् । लक्ष्मीपूजनपद्यानि पूजाकाले च गापयेत् ॥४४॥ इत्युत्सवा आश्विनमासि विष्णोरुक्ता मया वामथ कार्तिकेऽपि । य उत्सवा मासि भवन्ति तांश्च ब्रवीमि पुत्रौ ! शृणुतं विधेयान् ॥४५॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकव्रतोत्सवविधौ आश्विनोत्सवविधौ आश्विनोत्सवनिरूपणनामा सप्तपञ्चाशत्तमोऽध्यायः

હવે દીપોત્સવનો વિધિ અને લક્ષ્મીપૂજનોત્સવનો વિધિ કહે છે. આસો વદી અમાવાસ્યાને દિવસે દીપોત્સવ અને લક્ષ્મીપૂજનનો મહોત્સવ કરવો. તેમાં આસો માસની અમાવાસ્યા દીવાના દાનમાં અને લક્ષ્મીના પૂજનમાં પણ પ્રદોષ વ્યાપિની ગ્રહણ કરવી. અમાવાસ્યા ચતુર્દશી યુક્ત પૂર્વવિદ્ધા શુભા છે. (૩૦) અમાવાસ્યાને દિવસે ભક્ત ભગવાનને મહામૂલ્યવાળાં ભૂષણો અને સૂક્ષ્મ સુંદર વસ્ત્રો ધારણ કરાવે. (૩૧) પૂજન કરનારો ભક્ત પ્રદોષ સમયે રૂકમણીરૂપ લક્ષ્મીનું પૂજન કરે. જ્યારે લક્ષ્મીની મૂર્તિ ના હોય ત્યારે લક્ષ્મીજીને રાધામાં ધ્યાન કરી તેમાં આવાહન કરી સુંદર ઉપચારોથી શાસ્ત્ર પ્રમાણે પૂજન કરે. જો રાધિકાની પ્રતિમા ના હોય તો સુવર્ણની કરાવેલી લક્ષ્મીને કલ્પે. (૩૨-૩૩) લક્ષ્મી ચાર ભુજાવાળા-પદ્મના સિંહાસનમાં રહેલાં કરવાં. (ચાર ભુજાનું ગ્રહણ છે તે તો અલગ લક્ષ્મીજીના પૂજન-વિષયક છે. ભગવાનની સમીપે તો બે ભુજાવાળાં કરવાં એમ જાણવું.) જમણાં ઊંચા હાથમાં મોટા નાળવાળું લીલાપદ્મ કરવું. (૩૪) લક્ષ્મીના ઊંચા ડાબા હાથમાં અમૃત ભરેલો કળશ કરવો. નીચેના જમણા હાથમાં શ્રીફળ અને નીચેના ડાબા હાથમાં શંખ કરવો. (૩૫) લક્ષ્મીના બંને પડખાના ભાગોમાં ધારણ કર્યા છે કળશો જેમણે એવા હાથવાળા બે હાથીઓ કરવા. લક્ષ્મીના મસ્તકમાં અતિ મનોહર કમળ કરવું. (૩૬) પછી કેળના સ્તંભોથી શોભાયમાન અતિ ચતુરાઈથી કરેલા મંડપમાં સર્વતોભદ્રમંડળમાં લક્ષ્મીજીને લક્ષ્મીસૂક્તથી **'હિરણ્યવર્ણાં હરિણીં'** ઈત્યાદિ પંદર ઋચાત્મક લક્ષ્મીસૂકત વડે પૂજા કરે. (૩૭) અમૂલ્ય વસ્ત્રો તથા મહામૂલ્ય અલંકારો લક્ષ્મીજીને અર્પણ કરે મંડપની અંદર અને બહાર ચોતરફ દીવાઓની પંક્તિઓ યથાશક્તિ કરાવે. (૩૮) જો લક્ષ્મીની મૂર્તિ હરિ સમીપે હોય તો લક્ષ્મીજીને લાલ વર્ણના વસ્ત્રો પહેરાવે. જો ભગવાન થકી પૃથક્ કરાવી હોય તો નવીન શ્વેત વસ્ત્રો પહેરાવે. (૩૯) પછી લક્ષ્મીજીના લલાટમાં સુશોભિત કુંકુમનો ચાંલ્લો કરીને તેની મધ્યમાં શુભ સૂક્ષ્મ અખંડિત અક્ષતોને આરોપીને સુગંધી પુષ્પહારો, સુગંધી પુષ્પનિર્મિત કેયૂરકંકણ, વગેરે હાથનાં આભૂષણો, કમળો, ધૂપ અને ઘીના દીવાઓ વડે તે લક્ષ્મીજીની પૂજા કરે. (૪૦-૪૧) નૈવેદ્યમાં જલેબી, ખાજા, સુતરફેણી, ઘેબર, રેવડી, પતાસાં, બરફી, પેંડા, સાકરનો રસ પાએલા એલચીદાણા, સાકરિયા ચણા અને ભાત આદિક ભોજનો ભક્તિથી લક્ષ્મીજીને નિવેદન કરે. (૪૨-૪૩) પછી તાંબૂળબીડી આપીને મહાનીરાજન કરે અને પૂજા સમયે લક્ષ્મીજીની સ્તુતિવાળા પદ્યોને ગવડાવે. (૪૪)

હે પુત્રૌ ! આસો માસમાં કરવાના ભગવાનના ઉત્સવોનો વિધિ આ પ્રકારે મેં તમને કહ્યો. હવે કારતક માસમાં કરવાના મહોત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કરું છું. તેને એકાગ્રમન રાખીને સાંભળો. (૪૫)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિકવ્રતોત્સવવિધૌ આશ્વિનોત્સવનિરૂપણનામા સપ્તપંચાશત્તમોऽધ્યાયઃ (૫૭)

॥५७॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **सायाह्नव्यापिनी ग्राह्या प्रतिपत्कार्तिके सिता । पूर्वविद्धैव सुखदा प्रोक्ता गोवर्धनोत्सवे ॥१॥ गवां क्रीडादिने यत्र रात्रौ दृश्येत चन्द्रमाः । सोमो राजा पशून् हन्ति सुरभिपूजकांस्तथा ॥२॥ संलग्नमेव कर्तव्यं दीपावल्या दिनत्रयम् । चतुर्दशी ह्यमावास्या प्रतिपच्चेति नान्यथा ॥३॥ पीताम्बरं तदा कृष्णं धारयेद्रक्तपल्लवम् । मयूरपिच्छमुकुटं कर्णिकारावतंसकौ ॥४॥ पञ्चवर्णैश्च कुसुमैर्मालां विरचितां शुभाम् । वैजयन्तीं शेखरांश्च धारयेन्मुरलीं तथा ॥५॥ भूषणानि विचित्राणि तुलसीमालिकां तथा । प्रावारं द्विपटं तिर्यग्धारयेत् स्कन्धलम्बितम् ॥६॥ अन्नकूटं विरचयेत्स्वस्य वित्तानुसारतः। नानाविधानि शाकानि भज्यानि विविधानि च ॥७॥ घृतपक्वविशेषांश्च कृतान्नानाविधानपि । ओदनादीनि भोज्यानि श्रीकृष्णाय निवेदयेत् ॥८॥ ताम्बूलवीटिका दत्त्वा महानीराजनं हरेः । कृत्वा विप्रान्वैष्णवांश्च साधून्प्रीत्यैव भोजयेत् ॥९॥ अस्मिन्नेव दिने प्रातः पूजयेद्गाश्च वत्सकान् । वृषान्वत्सतरीश्चापि हरिद्राकुङ्कुमादिभिः ॥१०॥ पौष्पैर्हारैः शृङ्गरङ्गैर्नूतनैश्च तृणादिभिः । सम्पूज्य खेलयेत्तांश्च मन्दिरस्याग्रतो हरेः ॥११॥ गोवर्धनं गोमयेन कृत्वाऽर्चेच्च ततः परम् । अन्नकूटं तु मध्याह्ने विदधीत हरेः पुरः ॥१२॥ गोवर्धनोत्सवकथापद्यानि रुचिराणि च । गापयेत्कीर्तयेदत्र वाद्यघोषं च कारयेत् ॥१३॥ भोजनान्ते वैष्णवानां भुञ्जीत स च सेवकः । एतावान् हि विशेषोऽत्र विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥१४॥ शुक्लाष्टम्यामूर्जमासे**

અધ્યાય : ૫૮

શ્રીહરિએ કારતક માસના ઉત્સવોનો વિધિ નિરૂપણ કર્યો છે.

શ્રી નારાયણમુનિ બોલ્યા - હે પુત્રૌ ! કારતક માસમાં સુદી પ્રતિપદા સાયંકાળમાં વ્યાપિની ગ્રહણ કરવી. **ગોવર્ધનોત્સવમાં** અમાવાસ્યા સહિત જ **પ્રતિપદા** સુખદા માનેલી છે પરંતુ દ્વિતીયાયુક્ત માનવી નહિ. (૧) જે ગાયોની ક્રીડાના દિવસે રાત્રિમાં ચંદ્રમા દેખાય તે સોમરાજા ગવાદિ પશુઓને તથા ગાયોની પૂજા કરનારનો નાશ કરે છે. (૨) દીપાવલીના ત્રણ દિવસો સાથે જ કરવા બીજે પ્રકારે એટલે વ્યવધાનવાળા કરવા નહિ. ચતુર્દશી-અમાવાસ્યા અને પ્રતિપદા આ ત્રણ દિવસ સાથે કહેલા છે. (૩) તે સમયે લાલ પાલવવાળું પીતાંબર કૃષ્ણને ધરાવે. મયૂરના પીંછાંનાં મુકુટ, ગરમાળાના પુષ્પોના કર્ણગુચ્છો, ધોળા-લાલ વગેરે પાંચ વર્ણોના પુષ્પોથી બનાવેલી શુભ વૈજયન્તી માળા અને પુષ્પના તોરાઓને ધારણ કરાવે તથા મુરલી, વિચિત્ર વિભૂષણો, તુલસીની માળા અને વાંકું બે ખભામાં લાંબું બેવડું ઓઢવાનાં વસ્ત્રને ધરાવે. (૪-૬) તે પછી રૂડી રીતે કરેલા નાના પ્રકારનાં શાકો અને વિવિધ ભજિયાં વગેરે વડે ભરપૂર **અન્નકૂટ** યથાશક્તિ અને દ્રવ્યને અનુસરીને રચના કરે. રુડી રીતે કરેલા નાના પ્રકારના-ઘીમાં પકવેલા જલેબી, ખાજા વગેરે ભાત વગેરે અને ભોજ્ય પદાર્થો શ્રીકૃષ્ણને નિવેદન કરે. (૭-૮) પાનબીડી આપીને હરિની આરતી કરી વૈષ્ણવ વિપ્રો અને સાધુઓને પ્રીતિથી જ ભોજન કરાવે. (૯) આ પ્રતિપદાને દિવસે પ્રાતઃકાળમાં ધેનુઓ, વાછરડા, વાછડીઓ, વૃષભો અને ગાયોની હળદર કુંકુમ આદિક વડે પૂજા કરે તથા સુગંધી પુષ્પમય હારોથી અને તેમના શીંગડાંને ગૈરિકાદિ વડે રંગવાથી તેમને અલંકૃત કરે. નવીન ઘાસ વગેરેથી તે સર્વેને તૃપ્ત કરીને ભગવાનના મંદિરના અગ્રભાગમાં તેમને ખેલાવે. (૧૦-૧૧) પછી ગાયના છાણ વડે ગોવર્ધનગિરિ કરીને તેની પૂજા કરે. પછી મધ્યાહ્ને ભગવાનની આગળ અન્નકૂટોત્સવ કરે. તે સમયે ગોવર્ધનોત્સવની કથાના મધુર પદ્યોને ગવરાવે અને તેના અર્થોનું કીર્તન કરે, તે મહોત્સવને અનુરૂપ વાદ્યોના ધ્વનિઓ કરાવે. (૧૨-૧૩) મુખ્ય પૂજક ઉત્સવને અંતે ભગવાનના ભક્તો જે સાધુ-બ્રાહ્મણોને જમાડીને પોતે જમે આ ઉત્સવમાં આટલો જ વિશેષ છે. બીજો બધો વિધિ તો નિત્ય પ્રાપ્ત ઉત્સવ પ્રમાણે જાણવો. (૧૪)

હવે ગોપાષ્ટમીનો મહોત્સવ કહે છે. કારતક સુદિ અષ્ટમીને દિવસે પ્રાતઃકાલમાં પૂર્વે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને વૃંદાવનમાં પ્રથમવાર સખા બાળગોપો સાથે ગાયો ચારી હતી. (૧૫) જે ગોપાષ્ટમીની તિથિ સૂર્યોદયમાં હોય તે ગ્રહણ કરવી. અષ્ટમી તિથિ વૃદ્ધિ પામેલી હોય તો બહુકાળ વ્યાપિની હોવાથી પૂર્વનીજ ગ્રહણ કરવી. જો અષ્ટમી તિથિનો ક્ષય હોય, તો સપ્તમીના

कृष्णो वृन्दावने पुरा । प्रथमं चारयामास प्रातर्गाः सह गोपकैः ॥१५॥ सूर्योदये भवेद्या सा ग्राह्या गोपाष्टमी तिथिः । तिथेर्वृद्धौ क्षये पूर्वा विद्धा ग्राह्या न चान्यथा ॥१६॥ तस्मिन्दिने गोपवेषं धारयेत्कृष्णमुत्तमम् । कच्छनीं बर्हमुकुटं धारयेत्पीतमम्बरम् ॥१७॥ चर्चयेच्चन्दनेनाङ्गं पौष्पीर्भूषास्तु भूरिशः । धारयेच्च करे यष्टिं मुरलीं च मनोहराम् ॥१८॥ नैवेद्ये दधि भक्तं च दद्यात्पेषितशर्कराम्। कृष्णगोचारणकथापद्यानीह च गापयेत् ॥१९॥ एकादश्यामूर्जशुक्ले शेषशायी जगत्प्रभुः । योगेश्वरो जजागार तेनोक्तैषा प्रबोधनी ॥२०॥ दशमीवेधरहिता तिथिरेकादशी व्रते । उत्सवे च ग्रहीतव्या न तु विद्धा कदाचन ॥२१॥ दशमी पञ्चपञ्चाशद्घटिका यावदस्ति च । न तावद्दशमीवेधस्तत ऊर्ध्वं स वै मतः ॥२२॥ एकादशी द्वादशी वाधिका चेत्त्यज्यतां दिनम् । पूर्वं ग्राह्यं तूत्तरं स्यादिति वैष्णवनिर्णयः ॥२३॥ नवमी पलमेकं स्याद्दशमी परतो यदि । द्वादश्येव तदा ग्राह्या व्रतेष्वप्युत्सवेषु च ॥२४॥ निशः क्षण उपान्त्येऽत्र समुत्थायाशु वैष्णवः । स्नात्वा सन्ध्याविधिं कृत्वा पूजाद्रव्याण्युपाहरेत् ॥२५॥ योगेश्वराख्ययाभ्यर्चेच्छ्रीकृष्णं पुरुषोऽर्चकः । योगेश्वरार्चां हैमीं वा कारयेन्निजशक्तितः ॥२६॥ पद्मासनसमासीनः किञ्चिन्मीलितलोचनः । घ्राणाग्रे दत्तदृष्टिश्च श्वेतपद्मोपरि स्थितः ॥२७॥ वामदक्षिणगौ हस्तावुत्तानावङ्कभागगौ । तत्करद्वयपार्श्वस्थे पङ्केरुहमहागदे ॥२८॥ ऊर्ध्वे करद्वये तस्य पाञ्चजन्यसुदर्शने । कारयेद्वामभागे च तस्य लक्ष्मीमवस्थिताम् ॥२९॥ इत्थं योगेश्वरं कृत्वा महत्या पूजयार्चयेत् । उपचारैः षोडशभिर्गीतवादित्रपूर्वकम् ॥३०॥ नैवेद्ये तस्य दद्याच्च शर्करासहितं पयः । ओदनं चातिमृदुलं द्राक्षादीनि फलानि च

વેધવાળી ગ્રહણ કરવી. વિપરીતપણે ગ્રહણ ના કરવી. (૧૬) તે દિવસે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને ઉત્તમ ગોપવેષ ધારણ કરાવે. સુંથણી, મયૂરનાં પીછાં જેના અગ્રભાગમાં છે એવો મુકુટ અને પહેરવાનું વસ્ત્ર-પીતાંબર ધારણ કરાવે. (૧૭) ચંદનથી અંગમાં ચર્ચે, સુગંધી પુષ્પોથી રચેલા ઘણા અલંકારો ધારણ કરાવે. હસ્તકમળમાં મનોહર નેતરની સોટી અને મોરલી ધારણ કરાવે. (૧૮) નૈવેદ્યમાં દહીંભાત અને દળેલી સાકર અર્પણ કરે. આ ઉત્સવમાં કૃષ્ણે જે ગાયો ચારી હતી તેની કથાનાં પદ્યો ગવરાવે અને પૂજનને અન્તે ભોજન કરે. એમ જાણવું. (૧૯)

કારતક સુદી એકાદશીને દિવસે પ્રબોધિનીનો ઉત્સવ કહે છે. કારતક સુદી એકાદશીને દિવસે કર્યું છે શેષરૂપી શય્યા ઉપર શયન જેમણે એવા જગત્પ્રભુ યોગેશ્વર નામના ભગવાને યોગનિદ્રાનો ત્યાગ કર્યો તેથી આ એકાદશી પ્રબોધિની કહેવાય છે. (૨૦) દશમીના વેધ રહિત એકાદશી તિથિ વ્રતમાં અને ઉત્સવમાં ગ્રહણ કરવી. ક્યારેય પણ વિદ્ધા ગ્રહણ કરવી નહિ. (૨૧) જ્યાં સુધી દશમી તિથિ પંચાવન ઘડી સુધી હોય ત્યાં સુધી દશમી વેધ માનેલો નથી. પંચાવન ઘડી ઉપર પળમાત્ર દશમી અધિક હોય તો દશમી વેધ માનેલો છે, જ. (૨૨) જો એકાદશી વૃદ્ધિને પામી હોય તો પૂર્વદિને સાઠ ઘડી વ્યાપિની પણ તેનો ત્યાગ કરવો. પરન્તુ બીજે દિવસે પળમાત્ર સંબંધવાળી પણ એ જ એકાદશી વ્રતોત્સવમાં લેવી. જો દ્વાદશી વૃદ્ધિને પામી હોય અને એકાદશી વૃદ્ધિ ના પામી હોય ત્યારે પણ પ્રથમ દ્વાદશી ઉપવાસમાં લેવી. બીજી દ્વાદશીએ પારણું કરવું એવો વૈષ્ણવોનો નિર્ણય છે. (૨૩) જો નવમી પળમાત્ર હોય, પછી દશમી બેસતી હોય, તે દશમી (બન્નેય દિવસે સૂર્યોદય સમયે સંબંધના અભાવથી) ક્ષય પામી જતી હોય ત્યારે તો એકાદશીને દશમીનો વેધ લાગતો હોવાથી દ્વાદશીનો જ ઉપવાસ કરવો. પારણાં તો ત્રયોદશીએ કરવાં. (૨૪) પ્રબોધિની ઉત્સવમાં વૈષ્ણવ પૂજક-રાત્રિનાં બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં તત્કાલ જ ઊઠીને સ્નાન કરી સન્ધ્યાવિધિ કરીને પૂજાનાં દ્રવ્યો ભેગાં કરે. (૨૫) પૂજારી પુરુષ શ્રીકૃષ્ણને **યોગેશ્વર** નામથી પૂજન કરે અથવા પોતાની સંપત્તિને અનુસાર સુવર્ણમયી યોગેશ્વર ભગવાનની પ્રતિમા કરાવે. (૨૬) પદ્માસનથી બેઠેલા અર્ધ મીલિત નેત્રો જેના એવા નાસિકાના અગ્રભાગ ઉપર દૃષ્ટિવાળા કમળ ઉપર બેઠેલા; (૨૭) ખોળામાં રાખેલા છતાં પરસ્પર મળેલા હસ્તતળવાળા નીચેના ડાબા અને જમણા બંને હાથોની બંને બાજુએ કમળ અને મહાગદાએ સેવન કરાએલા; (૨૮) યોગેશ્વરના પૂર્વે કહેલા હાથો-ઉપર વર્તતા ડાબા અને જમણા બન્ને હાથોમાં પાંચજન્ય શંખ અને સુદર્શન ચક્ર કરાવે અને યોગેશ્વરના વામભાગમાં રહેલાં લક્ષ્મીદેવીને કરાવે. (૨૯) આ પ્રકારે યોગેશ્વરને ગીત, વાજિંત્રપૂર્વક **ષોડશોપચારથી મહાપૂજા**-પૂજન કરે. (૩૦) યોગેશ્વર ભગવાનને નૈવેદ્યમાં સાકરે સહિત દૂધ અને અતિકોમળ ભાત આપે. અને દ્રાક્ષ વગેરે ફળો આપે. (૩૧) આ એકાદશીમાં **મધ્યાહ્ન સમયે શ્રીધર્મદેવના પ્રાદુર્ભાવનાં પૂજનનો મહોત્સવ** કરવો.

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

॥३१॥ अत्र मध्याह्नसमये कार्यो धर्मार्चनोत्सवः । धर्मस्यार्चा न चेत्तर्हि हैमं धर्मं तु कारयेत् ॥३२॥ भगवन्मन्दिरस्याग्रे मण्डपं पूर्ववच्छुभम् । कृत्वा च सर्वतोभद्रे यथाशास्त्रं तमर्चयेत् ॥३३॥ चतुर्वक्त्रश्चतुर्बाहुश्चतुष्पाच्च सिताम्बरः । सर्वाभरणवाञ्छ्वेतो धर्मः कार्यः सुलक्षणः ॥३४॥ दक्षिणे चाक्षमालाऽस्य करे वामे तु पुस्तकम् । मूर्तिमान्व्यवसायश्च कार्यो दक्षिणभागगः ॥३५॥ वामभागगतः कार्यः सुखः परमरूपवान् । कार्यौ पद्मकरौ मूर्ध्नि विन्यस्तौ च तथा तयोः ॥३६॥ अथवा धर्म एषोऽपि कर्तव्यो मनुजाकृतिः । एकवक्त्रो द्विबाहुश्च द्विपात्सुवसनादिमान् ॥३७॥ वामे धर्मस्य कर्तव्या भक्तिः परमरूपिणी । द्विभुजा भूरिभूषाढ्या कौसुम्भविमलाम्बरा ॥३८॥ हैमं भृङ्गारकं वामे दक्षिणे बिभ्रती करे । पूजापात्रं भृतं मुक्तास्त्रग्गन्धकुसुमादिभिः ॥३९॥ मूर्तिमित्थं तयोः कृत्वा स्वशक्त्या कनकादिभिः । सप्तर्षिभिररुन्धत्या सह कार्यं तदर्चनम् ॥४०॥ दर्भपिञ्जूलकैः कार्या ऋषयः कश्यपादयः । सप्त चारुन्धती वा ते कर्तव्याश्चन्दनादिना ॥४१॥ श्रद्धामैत्रीदयाशान्तिप्रमुखा इतरा अपि । पूजनीयास्तदानीं च धर्मस्य द्वादश स्त्रियः ॥४२॥ तस्मिन्दिने तु सकले कारयेद्दुन्दुभिध्वनिम् । नामसङ्कीर्तनं विष्णोस्तद्गुणानां च गायनम् ॥४३॥ नित्यार्च्यां भगवन्मूर्तिं शृङ्गारं धारयेत्तदा । महान्तमेव मुकुटं पीतं चाम्बरमुत्तमम् ॥४४॥ अनर्घ्याणि च वासांसि रक्तान्याभूषणानि च । नानारत्नमयान्येव धारयेदर्चकः श्रियम् ॥४५॥ विशेषतोऽस्य नैवेद्ये दातव्या घृतपूरकाः । नीराजने च कर्पूरं विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥४६॥ सायं तदग्रे कुर्वीत वैपणीं रचनामपि । नवीनं स्थापयेदन्नं तत्र पात्रे पृथक् पृथक् ॥४७॥ नानाविधानि शाकानि फलानि विविधानि च । इक्षुदण्डान्निदध्याच्च पिण्डकादीन्विभागशः ॥४८॥ अस्मिन् दिने औद्धवीयैरेकादश्यधिकारिभिः । जलं विनाऽन्यत्किमपि

જો ધર્મની પ્રતિમા ન હોય ત્યારે તો સુવર્ણમયી શ્રીધર્મની પ્રતિમા કરાવે. (૩૨) ભગવાનના મંદિરના આગલા ભાગમાં પૂર્વની માફક શુભમંડપ કરીને સર્વતોભદ્રમંડળમાં તે ધર્મને શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે પૂજન કરે. (૩૩) ચાર મુખવાળા, ચાર હાથવાળા, ચાર પગવાળા, શ્વેત વસ્ત્રને ધારણ કરનારા, સર્વ અલંકારો સહિત શ્વેત વર્ણવાળા, શુભ ઊંચા હાથમાં સ્ફટિકના મણિકાની જપમાળા કરવી. ડાબા ઊંચા હાથમાં ધર્મશાસ્ત્રનું પુસ્તક કરવું. ધર્મના જમણા સમીપ ભાગમાં રહેલો મૂર્તિમાન વ્યવસાય કરવો. (૩૪-૩૫) બહુરૂપવાળા મૂર્તિમાન સુખના અધિદેવ (સુખ) ધર્મના ડાબા ભાગમાં રહેલા કરવા. તથા ધર્મદેવના બંને કરકમળો ઉદ્યોગ અને સુખના મસ્તક ઉપર મૂક્યા છે એવા કરવા; ધર્મનો પદ્માકૃતિવાળો જમણો હાથ ઉદ્યોગના મસ્તક ઉપર કરવો અને તેવો ડાબો હાથ સુખના મસ્તક ઉપર કરવો. (૩૬) અથવા (બીજા પક્ષમાં) ધર્મ પણ એક મુખવાળા, બે હાથ, બે પગ, સુશોભિત વસ્ત્રોવાળા આ પ્રકારે મનુષ્યાકૃતિ કરવા. (૩૭) ધર્મના ડાબા ભાગમાં ભક્તિ સર્વોત્તમ આકૃતિવાળા બે ભુજાયુક્ત ઘણા પ્રકારના આભરણો યુક્ત, કસુંબી સ્વચ્છ અંબરો જેણીએ પહેર્યાં છે એવા કરવાં. (૩૮) ડાબા હાથમાં સુવર્ણની ઝારી ધારણ કરનારાં અને જમણા હાથમાં મોતીઓની માળાઓ તથા ચન્દન-પુષ્પોના હારો અને નૈવેદ્યો વગેરેથી પરિપૂર્ણ પૂજાનું પાત્ર ધારણ કરતાં ભક્તિ કરવાં. (૩૯) આ પ્રકારે પોતાની શક્તિથી સુવર્ણાદિકથી ભક્તિ અને ધર્મની મૂર્તિ કરીને સપ્તર્ષિઓ અને અરુન્ધતીની સાથે **ભક્તિ અને ધર્મનું પૂજન** કરવું. (૪૦) કશ્યપાદિ સાત ઋષિઓ અને અરુંધતી દર્ભની પૂળીઓથી અથવા ચન્દનાદિથી કરવા. (૪૧) શ્રદ્ધા, મૈત્રી, દયા, શાન્તિ વગેરે બીજી પણ ધર્મની બાર પત્નીઓ ધર્મભક્તિના પૂજન સમયે પૂજવી. (૪૨) તે આખો દિવસ દુંદુભિનો ધ્વનિ કરાવવા પૂર્વક શ્રીકૃષ્ણના નામસંકીર્તન અને ગુણોનું ગાયન કરાવવું. (૪૩) તે ઉત્સવમાં પ્રતિદિન પૂજવાની ભગવાનની મૂર્તિને મહાશણગાર ધારણ કરાવે. ઉત્તમ મુકુટ અને પીતાંબર ધારણ કરાવે. (૪૪) મહામૂલ્યવાળાં લાલ વસ્ત્રો અને આભૂષણો પૂજક ધારણ કરાવે. લક્ષ્મીજીને પણ મહાશૃંગાર ધારણ કરાવે. (૪૫) ભગવાનના નૈવેદ્યમાં વિશેષપણે ઘેબર આપવાં અને કર્પૂરના દીવાથી આરતી કરવી. બીજો વિધિ તો નિત્ય પ્રાપ્ત જાણવો. (૪૬) સાયંકાલે નિત્ય પૂજાની મૂર્તિ આગળ વેચાતી વસ્તુઓની હાટડી સમ્બન્ધી રચના કરવી. નવીન અન્ન પાત્રમાં જુદું જુદું સ્થાપે. (૪૭) વિવિધ પ્રકારના શાકો અને વિવિધ પ્રકારનાં ફળો, શેરડીના સાંઠા અને પેંડા આદિક વિભાગપૂર્વક **હાટડી**માં ગોઠવણથી મૂકે. (૪૮) આ પ્રબોધિની એકાદશીના દિવસે તો ઉદ્ધવ સમ્પ્રદાયના ભક્તોએ તો જળ વિના બીજું કાંઈ પણ ભક્ષણ ના કરવું. આપત્કાળ વિના ગ્રહણ ના કરવું. આપત્કાળમાં દોષ નથી. (૪૯) આ એકાદશીને દિવસે રાધાદામોદર નામના પ્રબોધિની એકાદશીનાં અધિપતિ

भक्ष्यं नैवापदं विना ॥४९॥ एकादश्यधिपश्चात्र राधादामोदराभिधः । पूजनीयो हि भगवान् कुम्भीपुष्पैश्च वाम्बुजैः ॥५०॥ नैवेद्ये तस्य दातव्या मुद्गचूर्णाख्यलड्डुकाः । सङ्क्षेपतो विधिरिति प्रबोधन्या मयोदितः ॥५१॥ प्रत्येकादशि कर्तव्यं श्रीकृष्णस्य महार्चनम् । व्रतग्रन्थोक्तरीत्यैव ज्ञेय एकादशीविधिः ॥५२॥ एकादशीषु सर्वासु कथा याः स्युस्तदाश्रिताः । ता एव गापयेत्प्रीत्या शृणुयात्कीर्तयेत्पुमान् ॥५३॥ ऊर्जे मासि शुक्लपक्षे सायाह्नव्यापिनी तु या । द्वादशी सा ग्रहीतव्या तुलस्युद्वाहकर्मणि ॥५४॥ उष्णीषं धारयेत्कृष्णं कौसुम्भं द्वादशीदिने । अनेकमुक्तापुष्पादिशेखरांश्च मनोहरान् ॥५५॥ हेमसूत्रमयं रक्तं कञ्चुकं चापि धारयेत् । हेमवर्णां तथा शाटीं लक्ष्मीं तु परिधापयेत् ॥५६॥ गुडौदनं च नैवेद्ये विशेषेण समर्पयेत् । सायं विष्णुं च तुलसीं पूजयेच्चारुमण्डपे ॥५७॥ शालग्रामं च वा कृष्णप्रतिमां तुलसीं तथा । उपचारैः षोडशभिर्गोधूलिसमयेऽर्चयेत् ॥५८॥ पीताम्बरं कण्ठसूत्रं नासाभूषां च कङ्कणान् । हरिद्रां कुङ्कुमादीनि वृन्दादेव्यै समर्पयेत् ॥५९॥ फलानि तत्कालजानि सेक्षुदण्डानि चार्पयेत् । नैवेद्ये पीतसाराणि खाजकानि विशेषतः ॥६०॥ कृत्वा नीराजनं वृन्दाकृष्णयोश्चान्तरे पटम् । पठित्वा मङ्गलं दद्यात्तां सङ्कल्प्य च विष्णवे ॥६१॥ ब्राह्मणान्भोजयेत्तत्र दद्याद्दानानि शक्तितः । वृन्दाविवाहपद्यानि गापयेदत्र तूत्सवे ॥६२॥ कार्तिके मासि शुक्लायां प्राप्तायामुदयं रवेः । पौर्णमास्यां रमाकान्तं धारयेन्मुकुटं शुभम् ॥६३॥ संयावपूरिकाभक्तक्वथिकासूपसूरणान् । वृन्ताकशाकं नैवेद्ये विशेषेण समर्पयेत् ॥६४॥ दीपानां राजयः कार्या मन्दिरं सर्वतो निशि । घृतदीपाः प्रभोरग्रे कर्तव्या निशि शक्तित ॥६५॥ चन्द्रोदयेऽत्र कर्तव्यं भक्तिदेव्याः समर्चनम् । धर्मेण सहितायास्तु गीतवादित्रनादयुक् ॥६६॥ प्रतिमा यत्र भक्तेस्तु न भवेत्तत्र सेवकः । हैमीं विधाप्य तन्मूर्तिं शक्त्या कुर्वीत पूजनम् ॥६७॥ सरामस्यात्र कृष्णस्य निशि गोपीजनैः सह । क्रीडाश्रितानि पद्यानि भक्तो

ભગવાનની કુંભીપુષ્પો અથવા કમળોથી પૂજા કરવી. (૫૦) તેમના નૈવેદ્યમાં મગના ચૂર્ણથી બનાવેલા લાડુ (મગદળ) આપવા. આ રીતે મેં પ્રબોધિની એકાદશીનો વિધિ સંક્ષેપથી કહ્યો. (૫૧) સર્વ એકાદશીઓમાં શ્રીકૃષ્ણનું મહાપૂજન કરવું. એકાદશીનો વિધિ વ્રતગ્રન્થોમાં કહેલી રીતથી જ જાણવો. એકાદશીઓને આશ્રિત જે કથાઓ હોય તે કથાઓ જ સર્વ એકાદશીઓમાં ભક્ત પુરુષ પ્રીતિથી ગવડાવે-સાંભળે અને ગાયન કરે. (૫૨-૫૩) કારતક સુદી બારસ સાયં વ્યાપિની હોય તે બારસ **તુલસીવિવાહ**ની ક્રિયામાં ગ્રહણ કરવી. (૫૪) બારસને દિવસે કૌસુંભી રંગથી રંગેલો સુંદર ફેંટો કૃષ્ણને ધારણ કરાવવો. મનોહર અનેક મોતીઓના અને પુષ્પોના તોરાઓ કૃષ્ણને ધારણ કરાવવા. (૫૫) સોનેરી સૂત્રમય અંગરખો પણ કૃષ્ણને ધારણ કરાવવો. તથા લક્ષ્મીને તો સોનેરી સાડી પહેરાવવી. (૫૬) નૈવેદ્યમાં વિશેષપણે ગોળભાત (બીરંજ) સમર્પણ કરવો. સાયંકાળે સુંદર મંડપમાં વિષ્ણુ અને તુલસીને પૂજે. (૫૭) શાલગ્રામ અથવા કૃષ્ણની પ્રતિમાને તથા તુલસીને સાયંકાળે ગોધૂલિ સમયે ષોડશોપચારથી પૂજન કરે. (૫૮) પીતામ્બર કંઠસૂત્ર કંકણ નાસિકાભૂષણ હળદળ કુંકુમાદિ વૃંદાદેવીને નિવેદન કરે. (૫૯) પતાસાંખાજાં આદિક, તે સમયે થતાં ફળો અને શેલડીના સાંઠાઓ નૈવેદ્યમાં વિશેષણે નિવેદન કરે. (૬૦) પછી આરતી ઊતારીને વૃન્દા અને કૃષ્ણના મધ્યપ્રદેશમાં વસ્ત્ર રાખીને મંગલ શ્લોકો બોલીને સંકલ્પ કરીને તે વૃન્દા વિષ્ણુને આપે. (૬૧) દ્વાદશીમાં બ્રાહ્મણોને જમાડે, શક્તિ પ્રમાણે દાન આપે. આ ઉત્સવમાં વૃન્દા-વિવાહનાં પદો ગવડાવે. (૬૨)

હવે કારતક સુદી પૂર્ણિમાનો ઉત્સવ કહે છે. કારતક માસમાં સૂર્યના ઉદય કાળને પામેલી સુદી પૂર્ણિમાને દિવસે લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણને અતિસુશોભિત મુકુટ ધારણ કરાવે.(૬૩) શીરો, પુરી, ભાત, કઢી, દાળ અને સૂરણ અને વૃંતાકનું શાક નિવેદનમાં વિશેષપણે અર્પણ કરવું. (૬૪) રાત્રિએ મંદિરમાં ચોમેર દીવાઓની પંક્તિઓ કરવી. રાત્રિમાં શક્તિ પ્રમાણે **ઘીના દીવાઓ** શ્રીકૃષ્ણની આગળ કરવા. (૬૫) આ પૂર્ણમાસીમાં ચન્દ્રોદય સમયે **ધર્મેસહિત ભક્તિદેવીનું** ગીતવાજીંત્રના ધ્વનિ સહિત **સમર્ચન** કરવું. (૬૬) જે મંદિરમાં ભક્તિની પ્રતિમા ના હોય તે મંદિરમાં સેવક શક્તિથી સુવર્ણમયી ભક્તિની પ્રતિમા કરાવીને પૂજન કરે. (૬૭) વળી આ પૌર્ણમાસીએ રાત્રિએ બળરામે સહિત કૃષ્ણ ભગવાને ગોપીજનો સાથે કરેલી જે ક્રીડા તેના અવલંબનવાળા પદ્યો ભક્તજન આ ઉત્સવમાં સ્વયં ગાય અને ગવરાવે. (૬૮) આજથી આરંભીને ભગવાનને દરરોજ પિંજેલા રૂથી ભરેલી ડગલી ભક્તિથી ધરાવે અને લક્ષ્મીને સૂક્ષ્મ રજાઈ ધરાવે. વળી આ દિવસથી આરંભીને દરરોજ રાત્રિએ શયન સમયે ફાગણ સુદી પૂર્ણિમા સુધી ટાઢની નિવૃત્તિ માટે રજાઈ

गायेच्च गापयेत् ॥६८॥ इत आरभ्य नित्यं च सतूलं कञ्चुकं हरिम् । धारयेच्च श्रियं भक्त्या सूक्ष्मां तूलपटीमपि ॥६९॥ शयने निशि कृष्णस्य निदध्याद्गुप्तदोरकम् । प्रत्यहं फाल्गुनी यावत्पौर्णमासी भवेत्तिथिः ॥७०॥ इत आरभ्य रात्रौ च वैष्णवैरपि मानवैः । स्वापे शीतनिवृत्त्यर्थं प्रावार्यं गुप्तदोरकम् ॥७१॥ उक्ता मया कार्तिकमासि विष्णोर्य उत्सवास्ते तनयौ ! युवाभ्याम् । मार्गादिमासेष्वथ ये भवन्ति तानप्यहं वां सविधीन्वदामि ॥७२॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकव्रतोत्सवविधौ कार्तिकोत्सवविधि-निरूपणनामाऽष्टपञ्चाशत्तमोऽध्यायः ॥५८॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच - धनूराशिं गते सूर्ये धनुर्लग्ने रमापतिम् । विधायाभ्यङ्गमुष्णेन स्नपयेद्वारिणा पुमान् ॥१॥ परिधाप्य च वासांसि तदग्रेऽग्निष्टिकामपि । निधाय नैत्यकं कुर्याच्छृङ्गारं सश्रियः प्रभोः ॥२॥ नैवेद्ये मोदकान् दद्यान्नवनीतं तथा दधि । आज्यं भर्जितवृन्ताकं तरलां च समर्पयेत् ॥३॥ उपर्यधः श्वेततिलं बर्जरीरोटकं तथा । निवेदयेच्च पद्यानि तद्गुणान्येव गापयेत् ॥४॥ चत्वारिंशत्तु घटिका मकरे सङ्क्रमाद्रवेः । स्नानार्चापुण्यकर्मादौ ग्राह्याः प्रोक्ता महर्षिभिः ॥५॥ अस्तं गते यदा सूर्ये झषं यायाद्दिवाकरः । प्रदोषे वार्धरात्रे वा तदा ग्राह्यं परं दिनम् ॥६॥ मृगराशिं गते भानौ नैवेद्ये तिललड्डुकान् । श्राणां दद्याद्विशेषेण विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥७॥ माघमासे शुक्लपक्षे पञ्चम्यां द्वारिकेश्वरः । रैवताद्रिमुपेयाय प्रत्यूषे रथमास्थितः ॥८॥ लक्ष्मीभामादिभिः स्त्रीभिः सहितः पार्षदैस्तथा । युयुधानोद्धवमुखैः सह सङ्कर्षणेन च ॥९॥

ઓઢાડવી. (ભગવાનને ટાઢ ટાળવાનો આ ઉપચાર છે.) (૬૯-૭૦) આ દિવસને આરંભીને સર્વ વૈષ્ણવ જનોએ શયન સમયે શીતને નિવારણ કરવા માટે ગોદડી ઓઢવી. (ભગવાનને ગોદડી ઓઢાડ્યા વિના પોતે ગોદડી વગેરેનો ઉપયોગ કરે નહિ. (૭૧)

હે પુત્રૌ ! કારતક માસમાં કરવાનાં કૃષ્ણનાં મહોત્સવો આ રીતે મેં તમને કહ્યાં. હવે માગશર આદિક ત્રણ માસમાં કરવાના મહોત્સવોનો વિધિ પણ નિરૂપણ કરું છું. તેને એકાગ્ર મન રાખી તમો સાંભળો. (૭૨)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિકવ્રતોત્સવવિધૌ કાર્તિકોત્સવિધિનિરૂપણનામાષ્ટ પંચાશત્તમોઽધ્યાયઃ (૫૮)

અધ્યાય : ૫૯

માગશર-પોષ અને મહા માસના ઉત્સવોનો વિધિ શ્રીહરિએ પોતાના બન્ને પુત્રોને સ્પષ્ટપણે કહ્યો છે.

શ્રી નારાયણમુનિ બોલ્યા : હે પુત્રો ! સૂર્ય ધનુષ રાશિમાં પ્રાપ્ત થયે સતે **ધનુષ્ લગ્નમાં** લક્ષ્મીપતિને અભ્યંગ સ્નાન કરાવીને ઊના જળથી પૂજન કરનાર સ્નાન કરાવે. (એમ એક માસ સુધી પ્રતિદિન જાણવું.) (૧) ભગવાનને વસ્ત્રો ધારણ કરાવીને ભગવાનની પ્રતિમાની આગળ શગડી મૂકીને લક્ષ્મીએ સહિત શ્રીકૃષ્ણને નિત્ય પ્રાપ્ત શણગાર કરવો. (૨) નૈવેદ્યમાં તલે સહિત ચૂરમાના લાડુ, માખણ, દહીં, ઘી, વૃન્તાકનું ભરથું તથા ખીચડી, કઢી અને મૂળા સમર્પણ કરવા. (૩) બાજરીના રોટલાને ઘીમાં બુડાડીને પછી નીચે અને ઉપર ધોળા તલ વેરવા એવો રોટલો નિવેદન કરવો. શ્રીકૃષ્ણના ગુણો યુક્ત કીર્તનો ગવડાવવાં. (૪)

પોષ માસમાં મકર સંક્રાંતિનો ઉત્સવ કહે છે : મકર રાશિમાં સૂર્યના સંક્રમણથી આરંભીને ચાળીશ ઘડી પુણ્ય કાળ મહર્ષિઓએ કહ્યો છે તે સ્નાન, દાન, પૂજનાદિકમાં પ્રશસ્ત માન્યો છે. (૫) જ્યારે સૂર્ય અસ્તને પામે, ત્યારે અર્થાત્ સૂર્યાસ્ત સમયે સૂર્ય મકર રાશિને પામે અથવા પ્રદોષ સમયે કે મધ્યરાત્રે સૂર્ય મકર રાશિને પામે ત્યારે તો બીજો દિવસ પુણ્ય કાર્યમાં લેવો. (૬) સૂર્ય મકર રાશિને પામતાં ભગવાનને નૈવેદ્યમાં વિશેષ તલના લાડુઓ અને ખીચડી નિવેદન કરવી. બીજો વિધિ નિત્ય ચાલુ જાણવો. (૭) સૂર્ય મૃગ રાશિમાં પ્રાપ્ત થયે સતે **મહાસુદ પાંચમ**ને દિવસે દ્વારિકેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ પ્રભાત સમયે રથ ઉપર બેસીને રૈવતાચલને પામ્યા. (૮) રુકમણી સત્યભામા વગેરે પોતાની સ્ત્રીઓ સહિત તથા સાત્યકિ અને ઉદ્ધવ વગેરે પાર્ષદો અને સંકર્ષણે સહિત નારદાદિ મુનિઓ અને પોતાના મિત્ર અર્જુન અને બીજા યાદવોની સાથે શ્રીકૃષ્ણ રૈવતાદ્રિને પામ્યા. તેમાં ઘણા પ્રકારે પૂર્વે કહેલા લક્ષ્મી વગેરેની સાથે ક્રીડા કરી. (૯-૧૦) અબીલ ગુલાલ તથા પીળા-લાલ

मुनिभिर्नारदाद्यैश्च सख्या बीभत्सुना सह । अन्यैश्च यादवैस्तत्र चिक्रीड बहुधा प्रभुः ॥१०॥ अबीरेण गुलालेन रङ्गैः पीतैस्तथाऽरुणैः । रेमे स जलयन्त्रैश्च जलकेलिं चकार च ॥११॥ तेषां विक्रीडतां दोर्भ्यो गुलालं तु तथोद्गतम् । सवृक्षोऽपि यथा सोऽद्रिः सर्वोऽप्यरुणतां ययौ ॥१२॥ ग्राह्या सूर्योदयव्याप्ता पञ्चमी तु मधूत्सवे । आधिक्ये प्रथमा ह्रासे पूर्वविद्धा प्रशस्यते ॥१३॥ तस्मिन् दिने तु वासांसि प्रभुं श्वेतानि धारयेत् । उल्लोचास्तरणादीनि श्वेतान्येव च कारयेत् ॥१४॥ रङ्गं च रुक्मिणीकृष्णवासस्सु प्रक्षिपेत्ततः । गुलालं स्थलपद्माम्बु निक्षिपेच्च पुनः पुनः ॥१५॥ शेखरं चाम्रपुष्पस्य धारयेच्च निवेदयेत् । शष्कुलीप्रमुखान्येव पक्वान्नानि विशेषतः ॥१६॥ क्षेपो रङ्गगुलालादेस्तत आरभ्य चान्वहम् । होलिकावधि कर्तव्यः कैसराण्यंशुकानि च ॥१७॥ वासन्ती भगवत्क्रीडा गातव्या पूर्णिमावधि । मासमेकं ततो नित्यं गेया लीला च फाल्गुनी ॥१८॥ तस्मिन्दिने तु कर्तव्यो गोधूमैः शालिभिश्च वा । रैवताद्रिर्यथाशक्ति छाद्यः पीतेन वाससा ॥१९॥ द्रुमांश्च परितस्तस्य कुर्यादाम्रादिपल्लवैः । नदीं गोमुखगङ्गां च पयसाऽऽज्येन तत्र वा ॥२०॥ रुक्मिणीकृष्णमूर्तिं च तन्मध्यशिखरे ततः । सौवर्णीं स्थापयेत्तस्य परितश्चाङ्गदेवताः ॥२१॥ तत्र कृष्णो द्विबाहुश्च कर्तव्यश्चक्रशङ्खधृत् । लक्ष्मीश्च द्विभुजा कार्या पद्मभृङ्गारधारिणी ॥२२॥ सत्यभामादयो योषा रामश्चार्जुनसात्यकी । उद्धवाद्याः पार्षदाश्च नारदाद्या महर्षयः ॥२३॥ सस्त्रीका यादवाश्चान्ये स्थाप्याः पूगीफलादिषु । आवाह्य पूजयेत्कृष्णं ततः साङ्गं यथाविधि ॥२४॥ नैवेद्येऽत्र तु दातव्यं खर्जूरं खारिकास्तथा । नालिकेरं शर्करां च लाजाश्च चणकैः सह ॥२५॥ द्राक्षाश्च पीतसाराणि पिण्डकांश्च निवेदयेत् । तस्मिन् रङ्गं गुलालं च क्षिपेन्नीराजनोत्तरम् ॥२६॥ भक्ताः परस्परं रङ्गगुलालैः क्रीडनं नराः । ततः कुर्युर्योषितश्च

રંગો જલયંત્રો પિચકારીથી શ્રીકૃષ્ણ જળક્રીડા કરતા હતા. (૧૧) ક્રીડા કરતા શ્રીકૃષ્ણાદિ સર્વેના બન્ને હાથોથી નીસરીને ચોમેર પ્રસરેલા ગુલાલથી તો વૃક્ષોએ સહિત રૈવતાચલ રક્તપણાને પામી ગયો હતો. (૧૨) **વસન્તોત્સવમાં** મહા સુદી પાંચમ સૂર્યોદયવ્યાપિની લેવી. જો તે પાંચમી વૃદ્ધિ પામી હોય તો પૂર્વની જ ઉત્સવ ક્રિયામાં યોગ્ય કહેવાય છે, બહુકાલ વ્યાપ્ત હોવાથી. પાંચમનો ક્ષય હોય તો પૂર્વ વિદ્ધા ચતુર્થી યુક્ત શ્રેષ્ઠ છે. બીજી કોઈ ગતિ નહિ હોવાથી ચતુર્થીના વેધવાળી પણ ગ્રહણ કરવી. (૧૩) તે દિવસે તો શ્રીકૃષ્ણને શ્વેત જ વસ્ત્રો ધારણ કરાવે. ઉલ્લોચ તથા આસ્તરણ વસ્ત્ર વગેરે પણ ધોળા જ કરાવે. (૧૪) પછી રુકમણિ અને કૃષ્ણનાં વસ્ત્રો ઉપર રંગ ફેંકવો. ગુલાલ અને ગુલાબનું જળ વારંવાર ફેંકે. (૧૫) આંબાના પુષ્પો તથા તોરાઓ ધારણ કરાવે. જલેબી વગેરે પકવાનો વિશેષપણે જ નિવેદન કરે. (૧૬) વસંત પંચમીના દિવસથી આરંભીને હોલિકા ફાગણ સુદી પૂર્ણિમા સુધી દરરોજ ગુલાલાદિનો પ્રક્ષેપ કરવો. વળી વસ્ત્રો કેસર રંગથી રંગેલા ભગવાનને ધરાવવા. (૧૭) વસંત ઋતુ સંબંધી ભગવાનની ક્રીડા માઘ સુદી પૂર્ણિમા સુધી ગાન કરવી. પછી એક માસ-પુષ્પદોલોત્સવ સુધી ફાગણ માસમાં ભગવાને કરેલી ક્રીડાનું ગાન કરવું. (૧૮) વસંત પંચમીને દિવસે તો શક્તિ પ્રમાણે ઘઉંના સમુદાય અથવા ડાંગરના સમુદાયથી **રૈવતાદ્રિ** કરવો. પીળા વસ્ત્રથી પર્વતને ઢાંકવો. (૧૯) તે પર્વતની ચોતરફ આમ્રાદિ પલ્લવોથી વૃક્ષોને કરે તે રૈવતપર્વતમાં દૂધથી અથવા ઘીથી ગૌમુખી ગંગાનદી કરે. (૨૦) પછી રૈવતાદ્રિના મધ્ય શિખરના પ્રદેશમાં સુવર્ણમયી લક્ષ્મી અને કૃષ્ણની મૂર્તિને સ્થાપે. શ્રીકૃષ્ણની ચોતરફ સત્યભામાદિ અંગ દેવતાઓ સ્થાપે. (૨૧) રુકમણિ અને કૃષ્ણની મૂર્તિઓમાં કૃષ્ણ તો બે બાહુવાળા સુદર્શન અને શંખ ધારણ કરનારા કરવા. તેમના જમણા હાથમાં ચક્ર, ડાબા હાથમાં શંખ ધારણ કરાવે. અને લક્ષ્મી બે ભુજાવાળા પદ્મ અને કનકની ઝારી ધારણ કરનારાં કરવાં. તેમના જમણા હાથમાં પદ્‌મ અને ડાબા હાથમાં કનક ઝારી ધારણ કરાવે. (૨૨) સત્યભામા વગેરે ભગવાનની પત્નીઓ, બલભદ્ર, અર્જુન, સાત્યકી, ઉદ્ધવ વગેરે પાર્ષદો નારદાદિ ઋષિઓ; (૨૩) બીજા સ્ત્રીઓએ સહિત યાદવો, એ સત્યભામાદિ અંગ દેવતાઓની સોપારી-ફળો વગેરેમાં સ્થાપના કરવી. પછી અંગદેવતા સહિત કૃષ્ણનું આવાહન કરીને વિધિ પ્રમાણે પૂજન કરવું. (૨૪) આ શ્રીકૃષ્ણના પૂજનમાં નૈવેદ્યમાં તો ખજૂર આપવો તથા ખારેકો, નાળિયેર, સાકર અને ભુંજેલા ચણાની સાથે ધાણી વિશેષપણે આપવી. (૨૫) તથા દ્રાક્ષ, પતાસાં અને પેંડાને નિવેદન કરવા. આરતી કર્યા પછી ભગવાનની ઉપર રંગ અને ગુલાલ ફેંકવો. (૨૬) પછી ભક્તજનો રંગ અને ગુલાલથી પરસ્પર ક્રીડા કરે. ભગવાનની ભક્ત સધવા સ્ત્રીઓ પરસ્પર જ ક્રીડા કરે. પુરુષોની સાથે ના જ કરે. (૨૭) વિધવા સ્ત્રીઓ તથા સાધુઓ તથા બ્રહ્મચારીઓ આ ગુલાલ અને રંગક્રીડા ક્યારેય પણ કરે નહિ. (૨૮) જ્યારે કોઈ વિધવા વગેરેમાં ગુલાલ અથવા રંગ

क्रीडामेव परस्परम् ॥२७॥ विधवाभिस्तु नारिभिः साधुभिर्वर्णिभिस्तथा । गुलालरङ्गक्रीडैषा न कर्तव्या कदाचन ॥२८॥ यदि तेषु क्षिपेत्कश्चिद्गुलालं रङ्गमेव वा । तर्हि स्नात्वा सचैलं तैर्जप्यं नाम्नां शतं हरेः ॥२९॥ प्रमादाच्चेत्स्वयं क्रीडां कुर्युस्ते तर्हि तद्दिने । स्नात्वोपवासं कुर्वीरन्स्मरन्तो हृदये हरिम् ॥३०॥ क्रीडित्वाऽथ हरेर्भक्ताः स्नात्वा मध्याह्नतः परम् । कुर्वीरन्भोजनं सर्वे विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥३१॥ निशीथव्यापिनी ग्राह्या माघे शिवचतुर्दशी । दिनद्वये तद्व्याप्त्यादौ ग्रहीतव्या तु सा परा ॥३२॥ तस्मिन्दिने वासुदेवं चित्रवासांसि धारयेत् । श्रियं च कर्बुरां शार्टी हैमान्याभरणानि च ॥३३॥ महाभिषेकविधिना रुद्रसूक्तेन शङ्करम् । निशीथे पूजयेत्प्रीत्या सगणं श्रीफलच्छदैः ॥३४॥ मल्लिकाकुन्दपुष्पैश्च कनकैः करवीरकैः । नैवेद्ये क्षैरवटकान्दद्यात्तत उपावसेत् ॥३५॥ एकात्म्यपद्यानि तदा गापयेद्धरिरुद्रयोः । एतावान्हि विशेषोऽत्र विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥३६॥ मार्गपौषतपसां मयोत्सवाः कीर्तिताः सविधयः सुतौ ! युवाम् । कीर्तयाम्यथ तपस्यचैत्रयो राधमासि च भवन्ति ये च तान् ॥३७॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकव्रतोत्सवविधौ मार्गशीर्षपौषमाघमासोत्सव-विधिनिरूपणनामैकोनषष्टितमोऽध्यायः ॥५९॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **फाल्गुने मासि फल्गुन्यामर्जुनस्य तु जन्मभे । चिक्रीड रैवते कृष्णः सह तेन च यादवैः ॥१॥ दोलारूढं सार्जुनं तं यादवा मुदितान्तराः । सम्पूज्यान्दोलयामासुश्चिक्रीडुश्च तदग्रतः ॥२॥ कृष्णयोरेतयोः पूर्वं प्रादुर्भावश्च**

નાખે તો વિધવા વગેરેએ વસ્ત્રો સહિત સ્નાન કરીને હરિનાં સો નામ જપવાં. (ભગવાનના નામોચ્ચારણપૂર્વક એક માળા ફેરવે.) (૨૯) જો વિધવા સ્ત્રી વગેરે પ્રમાદથી પોતે ક્રીડા કરે ત્યારે તો તે દિવસે સ્નાન કરીને હૃદયમાં શ્રીહરિકૃષ્ણ ભગવાનને સંભારીને ઉપવાસ કરે. (૩૦) સર્વે ભગવાનના ભક્તો ક્રીડા કર્યા પછી સ્નાન કરી મધ્યાહ્‌ન પછી ભોજન કરે. બીજો વિધિ તો નિત્યનો જાણવો. (૩૧)

માઘ માસમાં મધ્યરાત્રિએ વ્યાપતી **માઘ વદી ચૌદશ**ને દિવસે (ઈશાન સંહિતામાં કહ્યા પ્રમાણે આદિદેવ, જે મહારાત્રિમાં શિવલિંગ થયું તેમાં કોટિ સૂર્યની કાન્તિ સમાન કાન્તિવાળું તે હતું. તે કાળમાં વ્યાપિની **શિવરાત્રિ** વ્રતમાં ગ્રહણ કરવી. ત્રયોદશી અને ચતુર્દશી તે મધ્ય રાત્રિમાં વ્યાપતી હોય તો તે ચતુર્દશી બીજી ગ્રહણ કરવી. (૩૨) તે દિવસે વાસુદેવને વિચિત્ર વર્ણનાં વસ્ત્રો ધરાવવાં અને લક્ષ્મીને કાબરચિત્રી સાડી ધરાવવી અને સુવર્ણના અલંકારો ધરાવવાં. (૩૩) મધ્ય રાત્રિએ રુદ્રસૂક્તથી મહાભિષેક વિધિથી શ્રી બિલિપત્રોથી ગણપતિ વગેરે અંગ દેવતાઓ સહિત શંકરની પ્રીતિપૂર્વક પૂજા કરે. (૩૪) મોગરાનાં પુષ્પો, ધંતુરાનાં પુષ્પો, કરેણનાં પુષ્પોથી પૂજા કરે. પછી નૈવેદ્યમાં ખીરવડાં અર્પણ કરે. તે દિવસે પોતે ઉપવાસ કરે. (૩૫) તે ઉત્સવ સમયે નારાયણ અને મહેશ્વરનું એકાત્મપણું વર્ણન કરેલાં પદો ગવડાવે. આ ઉત્સવમાં આટલો વિશેષ છે. બીજો વિધિ તો નિત્યનો છે તે જાણવો. (૩૬)

હે પુત્રો, મેં વિધિએ સહિત માગશર પોષ અને મહા માસના ઉત્સવો તમો બન્નેને આ પ્રકારે કહ્યા. પછી ફાગણ અને ચૈત્ર માસ અને વૈશાખ માસના ઉત્સવો છે તે તમો બંનેને કહું છું. (૩૭)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિકવ્રતોત્સવવિધૌ માર્ગશીર્ષ પોષ-માઘમાસોત્સવ વિધિનિરૂપણનામૈકોનષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૫૯)

અધ્યાય : ૬૦

શ્રીહરિએ પોતાના બન્ને પુત્રોને ફાગણ-ચૈત્ર અને વૈશાખ માસના ઉત્સવોના વિધાનનું નિરૂપણ સ્પષ્ટ કર્યું છે.

શ્રીનારાયણ મુનિ બોલ્યા : ફાગણ માસમાં અર્જુનના જન્મ નક્ષત્રમાં ઉત્તરા ફાલ્ગુની નક્ષત્રમાં રૈવતાચલમાં અર્જુન અને યાદવોની સાથે શ્રીકૃષ્ણ ક્રીડા કરતા હતા. (૧) પ્રહર્ષિત અન્તઃકરણવાળા અર્જુને સહિત શ્રીકૃષ્ણનું પૂજન કરી હીંડોળતા હતા. શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનની આગળ ક્રીડા કરતા હતા. (૨) હે પુત્રો ! પૂર્વે આ યોગમાં કૃષ્ણ નામના શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુનનો **નરનારાયણ રૂપે પ્રાદુર્ભાવ** મૂર્તિ પત્નીવાળા ધર્મપ્રજાપતિ થકી થયો હતો. (૩) આ અવસરે ઈન્દ્રાદિ દેવતાઓ ધર્મના

धर्मतः । नरनारायणाख्योऽभूद्योगेऽस्मिन्नेव पुत्रकौ ! ॥३॥ धर्माश्रये निबद्धायां दोलायां तं समर्च्य च । देवा आन्दोलयामासुरतः कार्योऽत्र चोत्सवः ॥४॥ सूर्योदये स्यान्नक्षत्रमार्यम्णं यत्र तद्दिने । कार्यो दोलोत्सवः पूर्वे दिने तच्चेद्दिनद्वये ॥५॥ वसन्तोत्सववत्कार्यं श्रीकृष्णस्यार्चनं त्विह । नरनारायणार्चायां विशेषं वच्मि कञ्चन ॥६॥ प्रातः पूजां प्रकुर्वीत नरनारायणप्रभोः । उपचारैः षोडशभिर्महानीराजनेन च ॥७॥ सितैः सूक्ष्मैश्च वासोभिः सितैः सुरभिचन्दनैः । सितैः सुगन्धिभिः पुष्पैः पूजयेत्तुलसीदलैः ॥८॥ नैवेद्ये पायसं दद्याद्बदराणि फलानि च । दोलायां दक्षिणास्यं तं संस्थाप्यान्दोलयेत्पुमान् ॥९॥ मूर्तिः स्थिरा यदि भवेद्बालकृष्णं तदार्चकः । स्थापयेत्तत्र दोलायां गीतवादित्रपूर्वकम् ॥१०॥ वासन्तिकैश्च पुष्पाद्यैस्तस्य कुर्वीत पूजनम् । ततो रङ्गगुलालैश्च क्रीडेयुर्भगवज्जनाः ॥११॥ वसन्तोत्सववज्ज्ञेया क्रीडा मर्यादयाऽत्र च । दोलोत्सवस्य पद्यानि गापयेद्धर्मपुत्रयोः ॥१२॥ नीराजयित्वा दोलाया उत्तार्य स्वापयेत्प्रभुम् । भोजयित्वा हरिजनान् मुख्यो भुञ्जीत पूजकः ॥१३॥ ततो द्वितीयदिवसे मन्दिरं परिमार्जयेत् । यथा रङ्गगुलालादेस्तिष्ठेल्लेशोऽपि न क्वचित् ॥१४॥ वस्त्राणि च वितानादीन् सर्वांस्तान् क्षालयेत्तथा । अन्यानि धारयेच्चेति विशेषोऽन्यत्तु पूर्ववत् ॥१५॥ चैत्रशुक्लतृतीयायां कृतमालानदीजले । सत्यव्रतनृपस्याग्रे मत्स्यः प्रादुरभूद्धरिः ॥१६॥ तृतीया मत्स्यपूजायां स्पृष्टा सूर्योदयं तु या । सा ग्राह्याऽथोभयदिने व्याप्त्यादौ पूर्वयुक् शुभा ॥१७॥ तस्मिन्दिने वासुदेवं मत्स्यरूपेण पूजयेत् । सौवर्णीमथवा शक्त्या मूर्तिं मत्स्यस्य कारयेत् ॥१८॥ वामे शङ्खं गदां दक्षे दधद्दोष्ण्यर्धमानुषः । मत्स्याकृतिरधोभागे मत्स्यः कार्योऽत्र पूजने ॥१९॥ नैवेद्ये दधिभक्तं च दध्यक्तान्वटकांस्तथा । अर्पयेद्गापयेद्भक्तो मत्स्यजन्मकथामिह ॥२०॥ एतावांस्तु विशेषोऽत्र

આશ્રમમાં બાંધેલા હીંડોળામાં બેઠેલા નરનારાયણનું પૂજન કરીને હીંચકો નાખતા હતા. આ બે કારણોથી આ દિવસે ઉત્સવ કરવો. (૪) જે દિવસે સૂર્યોદય સમયે અર્યમાદેવતાવાળું **ઉત્તરાફલ્ગુની** નક્ષત્ર હોય તે દિવસે દોલોત્સવ કરવો. જો ઉત્તરાફલ્ગુની નક્ષત્ર પૂર્ણિમા અને પ્રતિપદા આ બન્ને દિવસે સૂર્યોદય સમયમાં હોય તો પૂર્ણિમાને દિવસે **દોલોત્સવ** કરવો. (બહુકાળ વ્યાપતો હોવાથી) (૫) આ ઉત્સવમાં વસંતોત્સવની માફક શ્રીકૃષ્ણનું **પૂજન** કરવું. નરનારાયણની પ્રતિમાની પૂજામાં વિશેષ કહું છું. (૬) પ્રાતઃકાળમાં ષોડશોપચારથી અને મહાનીરાજનથી નરનારાયણનું પૂજન કરે. (૭) સૂક્ષ્મ અને શ્વેત વસ્ત્રો- તથા શ્વેત સુગન્ધિમાન ચન્દન, ધોળા, સુગંધિમાન પુષ્પોના હારો અને તુલસીના પત્રોથી પૂજન કરે. (૮) નૈવેદ્યમાં દૂધપાક અર્પણ કરે અને બોરડીનાં ફળો અર્પણ કરે. પછી નરનારાયણને હીંડોળામાં દક્ષિણ મુખ સ્થાપીને પૂજક ભક્ત **હીંચકો** નાખે. (૯) જો નરનારાયણની પ્રતિમા સ્થિર હોય, તો પૂજારી બાલકૃષ્ણને દોલામાં ગીત, વાજિંત્રના શબ્દોની સાથે સ્થાપન કરે. (૧૦) વસંતઋતુમાં થયેલાં પુષ્પ વગેરેથી બાલકૃષ્ણનું પૂજન કરે. પછી ભગવાનના ભક્તજનો રંગગુલાલાદિથી ક્રીડા કરે. (૧૧) આ ઉત્સવમાં પણ **વસન્તોત્સવની માફક મર્યાદાથી ક્રીડા કરવી.** (પુરુષો પુરુષો સાથે અને સ્ત્રીઓ સ્ત્રીઓ સાથે ક્રીડા કરે. વિધવા, સાધુ અને બ્રહ્મચારીઓ ક્રીડા કરે નહિ.) અને ધર્મપુત્ર-શ્રીનરનારાયણના દોલોત્સવનાં પદો ગવરાવે. (૧૨) શ્રીકૃષ્ણને નીરાજન કરીને હીંડોળાથી ઉતારીને પોઢાડી દે. મુખ્ય પૂજક જન હરિભક્તોને જમાડીને જમે. (૧૩) પછી બીજા દિવસે મંદિરને જળથી ધોઈ નાખે, જે પ્રકારે રંગ અને ગુલાલનો લેશ પણ કોઈ ઠેકાણે રહે નહિ. (૧૪) ભગવાનને પહેરાવવાનાં વસ્ત્રો તથા ઉલ્લોચ વગેરે પૂર્વે કહેલા ધોવાયોગ્ય પદાર્થોને ધોવાં અને બીજાં વસ્ત્રો ધારણ કરાવે. આટલો વિશેષ છે. બાકીનો બધો વિધિ પૂર્વની માફક જાણવો. (૧૫)

ચૈત્ર સુદી તૃતીયાને દિવસે કૃતમાલા નદીના જળમાં સત્યવ્રત રાજાની આગળ મત્સ્ય રૂપે હરિ પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. (૧૬) તે તૃતીયા સૂર્યોદય વ્યાપિની મત્સ્યપૂજામાં ગ્રહણ કરે. બન્ને દિવસે વ્યાપ્તિ હોય તો પૂર્વની દ્વિતીયા યુક્ત શુભ માનેલી છે. (૧૭) તે દિવસે વાસુદેવને **મત્સ્યરૂપે પૂજન** કરે અથવા શક્તિથી સુવર્ણમયી મત્સ્યની મૂર્તિ કરાવે. (૧૮) વામ હાથમાં શંખ ને જમણા હાથમાં ગદાને ધારણ કરતા ઊંચે મનુષ્યાકૃતિ અને નીચે મત્સ્યાકૃતિવાળા મત્સ્ય ભગવાન આ ઉત્સવમાં પૂજન કરવામાં (અર્ધમનુષ્યાકાર) કરવા. (૧૯) નૈવેદ્યમાં દહીં સાથે ભાત તથા દહીમાં બુડાડેલાં વડાં અર્પણ કરે. પૂજારી આ ઉત્સવમાં મત્સ્ય ભગવાનનાં કથા-કીર્તનો ગવડાવે. (૨૦) આ ઉત્સવમાં વિશેષ આટલો છે. બીજો વિધિ તો નિત્યનો સમજવો. અને આમાં મહાનીરાજનને અંતે ભોજન કહેલું છે. (૨૧) **ચૈત્ર માસની શુક્લ પક્ષની નવમીને દિવસે** પુનર્વસુ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

विधिरन्यस्तु नैत्यकः । महानीराजनस्यान्ते भोजनं चात्र कीर्तितम् ॥२१॥ चैत्रे नवम्यां प्राक्पक्षे दिवा ऋक्षे पुनर्वसौ । उदये गुरुगौरांश्वोः स्वोच्चस्थे ग्रहपञ्चके ॥२२॥ मेषे पूषणि सम्प्राप्ते लग्ने कर्कटकाह्वये । आविरासीद्दशरथात्कौसल्यायां परः पुमान् ॥२३॥ अष्टमीवेधरहिता मध्याह्नव्यापिनी तिथिः । नवम्येषा ग्रहीतव्या रामार्चन उपोषणे ॥२४॥ मध्याह्नव्यापिनी चेत्स्यान्नवमी तु दिनद्वये । अव्याप्ता वा भवेत्तर्हि ग्रहीतव्या परैव सा ॥२५॥ विद्धाष्टम्या सऋक्षापि त्याज्यैव नवमीतिथिः । केवलापि परोपोष्या नवमीशब्दसङ्ग्रहात् ॥२६॥ विद्धायास्तु क्षये प्राप्ते ग्रहीतव्यापि पूर्वयुक् । कर्तव्य उपवासोऽत्र रामचन्द्रस्य चार्चनम् ॥२७॥ मुकुटं धारयेदत्र भगवन्तं रमापतिम् । पीताम्बरं धनुर्बाणौ हैमं कटिपटं तथा ॥२८॥ नैवेद्ये कैसरं भक्तं दद्यान्मौक्तिकलड्डुकान् । शर्करां दधि दुग्धं च विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥२९॥ अस्मिन्दिनेऽथ मध्याह्ने कृष्णं रामाख्ययाऽर्चयेत् । हैमं वा कारयेद्रामं राजलक्षणलक्षितम् ॥३०॥ युवा प्रसन्नवदनः सिंहस्कन्धो महाबलः । दीर्घबाहुद्वयः कार्यो रामो बाणधनुर्धरः ॥३१॥ महापूजां तस्य कुर्वन् गीतवादित्रपूर्वकम् । श्रीरामजन्मपद्यानि भक्तो गायेच्च गापयेत् ॥३२॥ उपवासव्रती रामं परेऽह्न्यभ्यर्च्य तं पुनः । सन्तर्प्य साधूनविप्रांश्च भक्तः कुर्वीत पारणाम् ॥३३॥ एकादशी मधौ शुक्ला विमलाख्या प्रकीर्तिता । महापूजां विधायात्र दोलामारोहयेत्प्रभुम् ॥३४॥ सुगन्धिपुष्पमय्यां तु तस्यां तं घटिकाद्वयम् । आन्दोलयित्वा नीराज्य भक्त उत्तारयेत्ततः ॥३५॥ विशेष इह चैतावानन्यस्त्वेकादशीविधिः । सामान्य एव विज्ञेयो व्रतग्रन्थनिरूपितः ॥३६॥ वैशाखे शुक्लपक्षे च प्रतिपद्यब्धिमन्थने । क्रियमाणे सुरैर्दैत्यैः प्रातः कूर्मोऽभवद्धरिः ॥३७॥ ग्राह्या सूर्योदयव्याप्ता प्रतिपत्कूर्मपूजने । दिनद्वये तद्व्याप्त्यादौ ग्राह्या परयुतैव हि ॥३८॥ अत्र कूर्मस्वरूपेण वासुदेवं

નામના નક્ષત્રમાં, ઉદયલગ્નમાં બૃહસ્પતિ અને ચન્દ્રમા આ બન્નેનો યોગ વર્તતો હતો ત્યારે, ગ્રહ પંચકમાં પોતે પોતાના ઊંચા ભવનમાં રહ્યે સતે, સૂર્ય મેષ રાશિમાં પ્રાપ્ત થયે સતે કર્કટ નામનું લગ્ન હતું. તે સમયે પરમ પુરુષ **શ્રીરામચન્દ્ર** દશરથથી કૌશલ્યામાં આવિર્ભાવ પામ્યા. (૨૨-૨૩) આ નવમી તિથિ અષ્ટમીના વેધ રહિત-મધ્યાહ્ન વ્યાપિની રામચંદ્રના પૂજન મહોત્સવમાં અને ઉપવાસમાં ગ્રહણ કરવી. (૨૪) જો બંને દિવસમાં મધ્યાહ્ન વ્યાપિની નવમી હોય અથવા અવ્યાપ્ત હોય તો નવમી બીજી જ કરવી. (૨૫) અષ્ટમી વિદ્ધા નવમી તિથિ પુનર્વસુ નક્ષત્રવાળી હોય, તો પણ ત્યાગ કરવી. બીજી જ ઉપવાસમાં ગ્રહણ કરવી. (૨૬) વિદ્ધાનો ક્ષય હોય, તો તે પૂર્વેની અષ્ટમી યુક્ત પણ ગ્રહણ કરવી. આ નવમીમાં ઉપવાસ નિરાહાર કરવો. અને **રામચંદ્રનું પૂજન કરવું.** (૨૭) આ ઉત્સવમાં રમાપતિ ભગવાનને મુકુટ, પીતાંબર ધનુષ્યબાણ તથા સુવર્ણમય કેડ્યે બાંધવાનું વસ્ત્ર ધારણ કરાવે. (૨૮) નૈવેદ્યમાં કેસરિયો બિરંજ, મોતિયા લાડુ, સાકર, દહીં અને દૂધ અર્પણ કરવું. બીજો વિધિ તો નિત્ય પ્રાપ્ત છે. (૨૯) આ દિવસે મધ્યાહ્નમાં કૃષ્ણને રામનામથી પૂજન કરે. અથવા રામના ચિહ્નોથી યુક્ત સુવર્ણના રામચંદ્રજી કરાવે. (૩૦) યુવાન, પ્રસન્ન મુખવાળા, સિંહના જેવી ગરદનવાળા, મહાન બળવાન લાંબા બંને હાથવાળા, બાણે સહિત ધનુષ્યને ધારણ કરનારા રામચંદ્રજી કરવા. (૩૧) ભક્ત ગીતવાજિંત્રપૂર્વક જેમ હોય તેમ રામની મહાપૂજા કરતો સતો શ્રી રામચંદ્રના જન્મનાં કીર્તનો ગાય અને ગવરાવે. (૩૨) નિરાહાર રામનવમીનો ઉપવાસ કરનાર ભક્ત બીજે દિવસે ફરીથી રામચંદ્રનું પૂજન કરી સાધુ અને બ્રાહ્મણોને ભોજનોથી તૃપ્ત કરીને પારણાં કરે. (૩૩) ચૈત્ર માસની શુક્લ પક્ષની એકાદશી **વિમલા નામની કહેલી છે.** આ એકાદશીમાં શ્રીકૃષ્ણની મહાપૂજા કરીને શ્રીકૃષ્ણને દોલા ઉપર બેસાડે. (૩૪) સુગંધિમાન પુષ્પોથી રચેલી દોલા ઉપર પ્રભુને બે ઘડી હીંચકો નાખીને નીરાજન કરીને ભક્ત હીંડોળાથી ઉતારે. (૩૫) આ ઉત્સવમાં આટલો વિશેષ છે. બીજો એકાદશી વિધિ તો વ્રતના ગ્રંથમાં નિરૂપણ કર્યો છે તે આમાં પણ સમાન જ જાણવો. (આ ઉત્સવમાં ભગવાનને પારણામાં આરોહણની અન્તર્ગતતા હોવાથી પારણામાં જ હીંડોળાની રચના કરીને હીંડોળવા પરંતુ જુદો હીંડોળો કરવો નહિ.)(૩૬)

વૈશાખ સુદી પ્રતિપદાને દિવસે દેવોએ અને દૈત્યોએ સમુદ્રમન્થન કરવા માંડ્યું ત્યારે પ્રાતઃકાળે **કૂર્માવતાર** થયો. (૩૭) સૂર્યોદય વ્યાપિની પ્રતિપદા કૂર્મપૂજનમાં ગ્રહણ કરવી. બે દિવસ વ્યાપ્તિ હોય તો બીજા દિવસની જ ગ્રહણ કરવી. (૩૮) આ દ્વિતીયા (સંયુક્ત પડવા તિથિ)માં કૂર્મસ્વરૂપે **વાસુદેવનું પૂજન** કરવું. અથવા પૂજનાર ભક્તે પોતાની શક્તિથી સુવર્ણના કૂર્મભગવાન કરવા. (૩૯) આ કૂર્મનો નાભિથી ઉપલો ભાગ નરાકાર કરવો અને નાભિથી નીચેનો ભાગ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

समर्चयेत् । यद्वाऽर्चकेन सौवर्णः कूर्मः कार्यः स्वशक्तितः ॥३९॥ उत्तराङ्गं नराकारं पूर्वाङ्गं चास्य कूर्मवत् । कार्यं च द्वौ भुजौ तत्र कुर्याच्छङ्खं गदां तथा ॥४०॥ तमर्चेत्सर्वतोभद्रे यथालब्धोपचारकैः नैवेद्ये लड्डुकान्दद्याद्विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥४१॥ इत आरभ्य नित्यं च प्रभोर्गङ्गोत्सवावधि । अर्पयेत्पूजने पेयं चिञ्चावारि सशर्करम् ॥४२॥ नैवेद्ये चान्वहं दद्याच्छर्करां दधि चोत्तमम् । अत्र कूर्मकथा गेया पूजनान्ते तु भोजनम् ॥४३॥ वैशाखस्य सिते पक्षे तृतीयायां पुनर्वसौ । अह्नोऽष्टमे मुहूर्ते च राहौ मिथुनराशिगे ॥४४॥ स्वोच्चस्थे ग्रहषट्के च जमदग्नेस्तु योषिति । वासुदेवो रेणुकायां प्रादुरासीद्धरातले ॥४५॥ तृतीयैषा ग्रहीतव्या पूर्वाह्णव्यापिनी बुधैः । दिनद्वये तद्व्याप्त्यादौ परा रामार्चने मता ॥४६॥ अत्र भार्गवरूपेण वासुदेवस्य कारयेत् । मध्याह्ने तु महापूजां ततः कुर्वीत भोजनम् ॥४७॥ अथवा पूजको हैमं निजशक्त्यनुसारतः । कारयेत्पर्शुरामं तु रोषस्फारितलोचनम् ॥४८॥ द्विभुजं पर्शुहस्तं तं जटामण्डलमण्डितम् । पूजयेन्मण्डपे प्राग्वद्गापयेत्तत्कथां तथा ॥४९॥ इत आरभ्य नित्यं च स्नानयात्रावधि प्रभुम् । धारयेद्गन्धवासांसि वासांसि च सितान्यपि ॥५०॥ उशीरतालवृन्तैश्च नवीनैः रम्यदर्शनैः । वीजयेत्प्रत्यहं देवं काले काले च पूजकः ॥५१॥ नैवेद्ये प्रत्यहं दद्याद्रसमाम्रफलोद्भवम् । शर्करा चेति विज्ञेयो विशेषोऽन्यत्तु नैत्यकम् ॥५२॥ वैशाखस्य चतुर्दश्यां सोमवारेऽनिलर्क्षके । अवतारो नृसिंहस्य जातो दैत्यवधाय हि ॥५३॥ त्रयोदशीवेधहीना शुद्धा ग्राह्या चतुर्दशी । शुद्धाधिकायां पूर्वास्यां विद्धायाश्च क्षये तु सा ॥५४॥ नरसिंहाभिधानेन

કચ્છાકાર કરવો. બે ભુજાઓ કરવી. દક્ષિણ ભુજમાં શંખ અને વામ ભુજમાં ગદા કરવી. આવા પ્રતિમારૂપ કૂર્મ કરીને સર્વતોભદ્રમંડળમાં સ્થાપના કરીને વિધિ પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલા ઉપચારો વડે પૂજા કરવી. નૈવેદ્યમાં સાકરયુક્ત ચૂરમાના લાડુઓ સમર્પણ કરવા. અન્ય વિધિ તો નિત્ય ચાલતો હોય તે જાણવો. (૪૦-૪૧) આ દિવસથી આરંભીને **જેઠ સુદી ૧૦ દશમી સુધી** ભગવાનને નિત્ય સાકર સહિત ગાળેલું આમલીનું જળ, પાન કરી શકાય તેવું અર્પણ કરે. (૪૨) વળી દરરોજ નૈવેદ્યમાં સાકર અને ઉત્તમ દહીં સમર્પણ કરે. આ કૂર્મોત્સવમાં તો કૂર્મના પ્રાદુર્ભાવનાં વર્ણનવાળાં કીર્તનો ગાવાં. ઉત્સવને અન્તે ભોજન કરવું. (૪૩)

હવે પરશુરામ ભગવાનનો પ્રાદુર્ભાવોત્સવ કહે છે. વૈશાખ સુદી ૩ ત્રીજને દિવસે પુનર્વસુ નક્ષત્રમાં દિવસના આઠમા મુહૂર્તમાં રાહુ મિથુન રાશિને પામતાં સૂર્યાદિ છ ગ્રહો પોતપોતાની ઉચ્ચ રાશિને પામતાં જમદગ્નિમુનિ થકી તેમની ભાર્યા રેણુકામાં ભગવાન વાસુદેવ પૃથ્વીના તળ ઉપર પરશુરામ રૂપે પ્રકટ થયા હતા. (૪૪-૪૫) આ પરશુરામના પ્રાદુર્ભાવ મહોત્સવમાં પૂર્વાહ્ન વ્યાપિની તૃતીયા જ બુધ જનોએ લેવી. જો તે તૃતીયા બન્નેય દિવસે દિવસના પૂર્વ ભાગમાં વ્યાપનારી ના હોય, તો પછીની જ લેવી. (૪૬) આ અક્ષય તૃતીયાએ મધ્યાહ્ને વાસુદેવને જ પરશુરામ રૂપે ભાવના કરીને મહાપૂજાના વિધાનથી પૂજે. તે પછી ભોજન કરે. (૪૭) અથવા વૈભવ હોય તો સુવર્ણના, અતિશય ક્રોધથી પહોળાં નેત્રવાળા પરશુરામને કરાવે. (૪૮) બે ભુજાવાળા, પરશુ બે હાથમાં જેમને છે એવા, જટાના મંડળથી શોભાયમાન કરાવે. તે પરશુરામને પૂર્વની માફક કરેલા મંડળમાં પૂજે તથા તેમના ગુણચરિત્રોનાં કીર્તનો ગવરાવે. (૪૯) આ દિવસથી આરંભીને **જેઠ સુદી પૂર્ણિમા સુધી નિત્ય** પ્રભુને સુગન્ધી વસ્ત્રો **ચંદનના લેપવાળાં** અને ધોળાં વસ્ત્રો પણ ધારણ કરાવવાં. (૫૦) પૂજારી રમણીય દર્શનવાળાં નવીન વસ્ત્રો અને વીરણનાવાળા યુક્ત વીંઝણાથી દરરોજ સમય સમય પ્રમાણે પોતાના ઈષ્ટદેવ ભગવાનને વાયરો નાખે. (૫૧) દરરોજ નૈવેદ્યમાં આંબાનો રસ (કેરીનો રસ) અને સાકર અર્પણ કરે. આટલો વિશેષ જાણવો. બીજો વિધિ તો નિત્ય પ્રાપ્ત જ છે. (૫૨)

નૃસિંહજીનો પ્રાદુર્ભાવ કહે છે. વૈશાખ સુદી ચૌદશને દિવસે સોમવારે સ્વાતિ નક્ષત્રમાં નૃસિંહજીનો અવતાર હિરણ્યકશિપુ અસુરને હણવા માટે જ થયો. (૫૩) ઉદય સમયે ત્રયોદશીના વેધરહિત માટે જ શુદ્ધ ચતુર્દશી નૃસિંહજીના જન્મોત્સવમાં ગ્રહણ કરવી. શુદ્ધા અધિકા હોય, ત્યારે પૂર્વની જ ગ્રહણ કરવી. ત્રયોદશીના વેધવાળી ચતુર્દશીનો ક્ષય હોય ત્યારે તો વિદ્ધા જ ગ્રહણ કરવી. (૫૪) આ ચતુર્દશીમાં **પ્રદોષ સમયે** નરસિંહના નામથી કૃષ્ણને સુંદર ઉપહારો વડે પૂજન કરે. પૂજાના અંતમાં પણ પારણાં ના કરે. (અહીંયાં કેટલાક ઉપવાસ કરે છે કારણ કે સંકલ્પમાં 'ઉપવાસં કરિષ્યામિ ।' એવું વિધાન છે. અને કેટલાક 'ઉત્સવાન્તે ચ પારણમ્' એવા વચનબળથી ઉત્સવને અંતે પારણાં કરે છે. તેમાં અમારો પક્ષ તો એ છે કે-શક્તિમાનોએ તો ઉપવાસ જ કરવો અને અશક્તોએ ઉત્સવના અંતે ફલાહાર અથવા વધારે અશક્તોએ તો

कृष्णमत्र समर्चयेत् । सूपचारैः प्रदोषे तु पूजान्तेऽपि न पारयेत् ॥५५॥ निजशक्त्यनुसारेण पूजकः पुरुषोऽथवा । सौवर्णं कारयेद्देवं नरसिंहं भयङ्करम् ॥५६॥ पीनस्कन्धकटिग्रीवं कृशमध्यं कृशोदरम् । सिंहाननं नृदेहं च सर्वाभरणभूषितम् ॥५७॥ ज्वालामालाकुलमुखं ललज्जिह्वोग्रदंष्ट्रकम् । हिरण्यकशिपोर्वक्षः पाटयन्तं नखैः खरैः ॥५८॥ एवंविधं नृसिंहं तं पूजयेन्मण्डपोत्तमे । निवेदयेत् खाजकानि भूरीणि वटकानि च ॥५९॥ नृसिंहजन्मपद्यानि गापयेत् पूजनोत्सवे । एतावान्हि विशेषोऽत्र विधिरन्यस्तु पूर्ववत् ॥६०॥ इत्थं मया फाल्गुनचैत्रराधमासोत्सवा वां कथिता हि पुत्रौ ! । ज्येष्ठे शुचौ श्रावणिकेऽथ मासे य उत्सवास्तद्विधिमद्य वच्मि ॥६१॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकव्रतोत्सवविधौ फाल्गुनचैत्रवैशाखोत्सवविधि-निरूपणनामा षष्टितमोऽध्यायः ॥६०॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच - **दशम्यां शुक्लपक्षे तु ज्येष्ठे मासि कुजेऽहनि । अवतीर्णा भुवि स्वर्गाद्धस्तर्क्षे च सरिद्वरा ॥१॥ हरते दश पापानि तस्माद्दशहरा स्मृता । इयं योगवशात्पूर्वा ग्राह्या वापि परा तिथिः ॥२॥ मलमासे त्वियं कार्या पूर्वस्मिन्नेव नोत्तरे । उपचारैर्महद्भिस्तां लक्ष्मीमूर्ताविहार्चयेत् ॥३॥ पुष्पैर्गन्धैश्च नैवेद्यैः फलैश्च दशसङ्ख्यया । तथा दीपैश्च ताम्बूलैः पूजयेच्छ्रद्धयार्चकः ॥४॥ लक्ष्म्या मूर्तिर्न चेत्तर्हि हैमीं चारुचतुर्भुजाम् । चन्द्रश्वेतां च दधतीं कुम्भाम्भोजे वराभये ॥५॥ सितवस्त्रां सिताभूषां प्रसन्नरुचिराननाम् । गङ्गामूर्तिं विधायैव मध्याह्ने तां प्रपूजयेत् ॥६॥ गङ्गाविर्भावपद्यानि गेयान्यत्र महोत्सवे । पूजनान्ते च भुञ्जीत विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥७॥ ज्येष्ठे मासि भवेज्ज्येष्ठा यस्मिन्नर्कोदये दिने ।**

અન્ન જમવું. (૫૫) અથવા પૂજક પુરુષ પોતાની શક્તિને અનુસારે સુવર્ણની ભયંકર નૃસિંહજીની મૂર્તિ કરાવે. (૫૬) બંને ખભા, કેડ્ય, ડોક પુષ્ટ જેની છે એવા અને મધ્યભાગમાં કૃશ ઉદરવાળા, કેસરી સિંહના જેવા મુખવાળા, મનુષ્ય દેહવાળા, સર્વાભૂષણથી શોભાયમાન; (૫૭) જ્વાળાની માલાથી આકુલિત મુખવાળા-વારંવાર કેશવાળીને ખંખેરી નાખવાથી બળતા અગ્નિની શીખાથી વ્યાપ્ત મુખવાળા, નીચે લબડતી જિહ્‌વાવાળા, ભયંકર દાઢીવાળા, તીક્ષ્ણ નખના અગ્રભાગોથી હિરણ્યકશિપુનું વક્ષઃસ્થળ વિદારણ કરતા. (૫૮) આવા નરસિંહજીને ઉત્તમ મંડપમાં પૂજન કરે. અને ઘણાં ખાજાં અને વડાંનું નૈવેદ્ય કરે. (૫૯) પૂજાના અંતમાં નૃસિંહનાં જન્મનાં પદો ગવડાવે આ ઉત્સવમાં આટલો વિશેષ છે. બાકી બીજો વિધિ તો પૂર્વની માફક જાણવો. (૬૦)

હે પુત્રો ! આ પ્રકારે મેં ફાગણ ચૈત્ર અને વૈશાખ માસના ઉત્સવો તમો બંનેને કહ્યા. હવે જેઠ, અષાઢ અને શ્રાવણ માસના જે ઉત્સવો છે. તેનો વિધિ તમો બંનેને કહું છું. (૬૧)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે વાર્ષિક વ્રતોત્સવવિધૌ ફાલ્ગુન ચૈત્ર-વૈશાખોત્સવવિધિનિરૂપણનામા ષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૬૦)

અધ્યાય : ૬૧

શ્રી હરિએ પોતાના પુત્રોને જેઠ, અષાઢ અને શ્રાવણ માસના ઉત્સવોનો વિધિ પ્રથમથી કહ્યો છે.

શ્રી નારાયણમુનિ બોલ્યા : હે બંને પુત્રૌ ! **જેઠ માસની સુદી દશમને દિવસે** ભૌમવારે (મંગળવારે) અને હસ્ત નક્ષત્રમાં) સર્વ નદીઓમાં શ્રેષ્ઠ **ગંગા** સ્વર્ગથી પૃથ્વીમાં અવતરી. (૧) જેથી આ તિથિ દશ પાપોને (શરીર, વાણી અને મનથી થયેલા દોષોને નાશ કરે છે. માટે **દશહરા** આવું નામ છે. આ તિથિ કહેલા યોગના સંબંધવાળી પૂર્વા અથવા પરા પણ ગ્રહણ કરવી. (૨) આ તિથિ મળમાસમાં તો, પહેલા અધિક માસમાં જ કરવી. બીજા જેઠમાં ના કરવી. આ દશમીમાં ગંગાને લક્ષ્મીની મૂર્તિમાં મહાઉપચારોથી પૂજા કરવી. (૩) પુષ્પો, ચંદન, નૈવેદ્ય તથા દશસંખ્યાવાળાં ફલો અને દીપોથી તથા તાંબુલોથી પૂજારી શ્રદ્ધાથી પૂજા કરે. (કેટલાક દશ સંખ્યાને દરેક પદની સાથે જોડે છે.) (૪) જો લક્ષ્મીજીની મૂર્તિ ના હોય તો સુવર્ણની ચાર ભુજાવાળી ચંદ્રમાની માફક શ્વેત, કળશ-કમળ-વર અને અભય ધારણ કરતાં, (જમણા ઊંચા હાથમાં કળશ અને જમણા નીચા હાથમાં વર અને ડાબા ઊંચા હાથમાં કમળ અને ડાબા નીચા હાથમાં અભય ધારણ કરતાં જાણવાં.) (૫) ધારણ કર્યાં છે રૂપેરી શ્વેત વસ્ત્રો તથા શ્વેત આભૂષણો જેમણે અને પ્રસન્ન મુખવાળી ગંગાની મૂર્તિ કરીને મધ્યાહ્નસમયે પૂજા કરે. (૬) આ મહોત્સવમાં ગંગાના આવિર્ભાવનાં કીર્તનો ગાવાં અને પૂજાના અંતમાં ભોજન કરે. બીજો

तत्राभिषेकविधिना स्नपनीयो रमापतिः ॥८॥ जलैरुज्ज्वलपात्रस्थैर्निर्मलैश्च सचन्दनैः । शङ्खेन स्नपयेत्कृष्णं मन्त्रैर्वेदपुराणगैः ॥९॥ ततः पीतानि वासांसि धारयेद्रुक्मिणीपतिम् । उष्णीषं पाटलं चैव भूषा नानाविधा अपि ॥१०॥ सूपं भक्तं पोलिकां च वटिकां क्वथिकां तथा । व्यञ्जनानि च नैवेद्ये यथालब्धान्युपाहरेत् ॥११॥ जलक्रीडनपद्यानि कृष्णस्यात्र च गापयेत् । भुञ्जीत पूजनान्ते च विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥१२॥ आषाढशुक्ले नक्षत्रं पुष्यः सूर्योदये यदा । तदा साश्वो रथः स्थाप्यः कृष्णस्याग्रे स्वलङ्कृतः ॥१३॥ वासांसि पीतरक्तानि धारयेद्भूषणानि च । परिमेयानि हेतीस्तु श्रीपतिं हेमनिर्मिताः ॥१४॥ नैवेद्ये दधि भक्तं च शर्करां गुडलड्डुकान् । दद्यान्नीराजयित्वाथ बालकृष्णं रथे न्यसेत् ॥१५॥ धृत्वा भोगांश्चतुर्वारं नीराज्योत्तारयेच्च तम् । गापयेद्रथयात्रां च विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥१६॥ शुचौ मासि प्रतिपदि द्वितीयायां च वा तिथौ । वृषराशेश्चन्द्रबले स्थाप्या दोला स्वलङ्कृता ॥१७॥ सायाह्ने प्रत्यहं कृष्णं बालं तत्र निधारयेत् । नीराजयित्वा द्वे नाड्यौ भक्त आन्दोलयेत्ततः ॥१८॥ नभःकृष्णतृतीयायां नीराज्योत्तारयेच्च तम् । दोलाक्रीडान्वहं गेया विधिरन्यस्तु नैत्यकः ॥१९॥ श्रावणे शुक्लपक्षे तु चतुर्थ्यां भौमवासरे । मध्याह्ने ब्रह्मणो नस्तो वराहो जज्ञ ईश्वरः ॥२०॥ दिनद्वये तद्व्याप्त्यादौ चतुर्थ्येषा परा मता । वासुदेवं तत्र चार्चेद्वराहाभिधयाऽर्चकः ॥२१॥ धारयेत्तत्र वासांसि कौसुम्भानि रमापतिम् । नैवेद्ये पायसं दद्याद्वटकांश्च विशेषतः ॥२२॥ वराहजन्मपद्यानि गापयेदत्र तूत्सवे । पूजापि महती कार्या पूजनान्ते च भोजनम्

વિધિ તો નિત્યનો જાણવો. (૭)

જેઠ સુદી પૂનમને દિવસે ભગવાનની સ્નાનયાત્રાનો ઉત્સવ કહે છે. જેઠ માસમાં જે દિવસે સૂર્યનારાયણ ઉદય સમયે જ્યેષ્ઠા નક્ષત્ર હોય તે દિવસે લક્ષ્મીપતિ શ્રીકૃષ્ણને અભિષેક વિધિથી સ્નાન કરાવવું. (૮) ઉજ્જ્વલ પાત્રમાં રહેલા નિર્મલ ચંદન સહિત જળ વડે શંખથી વેદ-પુરાણમાં કહેલા મંત્રોથી શ્રીકૃષ્ણને સ્નાન કરાવવું. (૯) પછી રુકમણિપતિને પીળાં વસ્ત્રો અને લાલ રંગની પાઘડી, નાના પ્રકારના અલંકારો પણ ધારણ કરાવવાં. (૧૦) દાળ, ભાત, પુરીઓ, વડાં અને કઢી તથા સમય પ્રમાણે પ્રાપ્ત થયેલાં શાકો નૈવેદ્યમાં સમર્પિત કરવાં. (૧૧) આ ઉત્સવમાં કૃષ્ણની જળક્રીડાનાં કીર્તનો ગવડાવે, પૂજાને અન્તે ભોજન કરે. બીજો વિધિ નિત્ય છે તે જ છે. (૧૨)

અષાઢ સુદી બીજને દિવસે જ્યારે પુષ્ય નક્ષત્ર સૂર્યોદય સમયે હોય, તે દિવસે અશ્વસહિત સમલંકૃત રથ કૃષ્ણની આગળ સ્થાપવો. (ઘણું કરીને શિષ્ટ પુરુષો ઉત્તરાભિમુખે રાખવો એમ કહે છે. (૧૩) કેટલાંક પીળાં અને કેટલાંક લાલ વસ્ત્રો અને માપસર કેટલાંક આભૂષણો લક્ષ્મીપતિને ધારણ કરાવવાં. અને આયુધો સુવર્ણથી નિર્માણ કરેલાં ધારણ કરાવવાં. (૧૪) નૈવેદ્યમાં દહીં, ભાત, સાકર અને ગોળના લાડુઓ ધરાવવા. રાજભોગને યોગ્ય નીરાજન કરીને પછી બાલકૃષ્ણને રથમાં બેસાડવા. (૧૫) ચાર વાર ભોગો ધરીને ભોગને અનુગુણ આરતી પણ ચાર વાર કરીને બાલકૃષ્ણને રથથી ઉતારીને પોતાના સ્થાનમાં સ્થાપના કરે ભગવાનનાં રથ ઉપર બેઠેલા હોય એવા અર્થવાળા કીર્તનો ગવડાવે. બીજો વિધિ તો નિત્યનો છે. તથા પૂજનના અન્તમાં ભોજન જાણવું. (૧૬)

અષાઢ માસમાં **કૃષ્ણ પક્ષની પ્રતિપદા તિથિમાં અથવા બીજ**ને દિવસે વૃષભરાશિવાળા બાલમુકુન્દ ભગવાનનું ચન્દ્ર બલ જે દિવસે હોય તે દિવસે સમલંકૃત કરેલો **હીંડોળો** સ્થાપીને સાયંકાલે તેમાં બાલકૃષ્ણને પધરાવીને તેમાં તેમની આરતી કરે. પૂજારી દરરોજ આ પ્રકારે સંસ્થાપીને બે ઘડી પર્યન્ત આંદોલન કરીને પછી ઉતારે. (૧૭-૧૮) શ્રાવણ વદી તૃતીયા સુધી આ પ્રકારે દોલોત્સવ કરીને અન્તે આરતી ઉતારીને ઉત્સવને અન્તે સમાપ્તિ કરે. ભગવાનનાં દોલાનાં ક્રીડાના કીર્તનો દરરોજ **દોલોત્સવ સમયે** ગાવાં. બીજો વિધિ તો નિત્ય પ્રાપ્ત સમજવો. (જો કે અષાઢ સુદી એકાદશીએ ભગવાનનો **શયનોત્સવ** રથયાત્રોત્સવ થકી પછી અહીં કહ્યો નથી. તથાપિ તે પણ તે તિથિએ કરવો. 'અષાઢશુકલૈકાદશ્યાં કુર્યાત્સ્વપ્ર મહોત્સવમ્ ।' વગેરે સ્કન્દ પુરાણમાં કહ્યું છે. તેનો વિધિ તો વ્રતગ્રન્થોથી જાણવો. (૧૯)

શ્રાવણ સુદી ચતુર્થીને દિવસે ભૌમવારે **મધ્યાહ્ન સમયે** બ્રહ્માની નાસિકાથી **વરાહ સંજ્ઞાવાળા ભગવાન** પ્રાદુર્ભાવ પામ્યા. (૨૦) બે દિવસે વ્યાપ્તિ હોય, ત્યારે આ ચતુર્થી મધ્યાહ્ન વ્યાપિની બીજી ગ્રહણ કરવી. તે ચતુર્થીમાં પૂજારી વરાહ નામથી વાસુદેવનું પૂજન કરે. (૨૧) તે ઉત્સવમાં કસુંબલ વસ્ત્રો રમાપતિને ધરાવવાં. નૈવેદ્યમાં દૂધપાક, વડાં, વિશેષપણે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

॥२३॥ अथवा कारयेद्धैमं वराहं शक्तितः पुमान् । नराङ्गं सूकरास्यं च मनाक्पीनं सुभीषणम् ॥२४॥ चतुर्बाहुं गदाचक्रशङ्खपद्मविराजितम् । स्तूयमानं मुनिगणैर्बद्धाञ्जलिभिरानतैः ॥२५॥ श्रीर्वामकूर्परस्थाऽस्य धरानन्तौ पदानुगौ । कर्तव्यौ च ततः पूजां मध्याह्नेऽस्य समाचरेत् ॥२६॥ श्रावणे शुक्लपक्षे तु स्वव्रतैकादशीदिने । द्वादश्यां वा भगवते पवित्रं तु समर्पयेत् ॥२७॥ हैमं रौप्यं च वा क्षौमं कौशं कौशेयजं च वा । ब्राह्मण्या कर्तितैः सूत्रैर्निर्मितं वापि तच्छुभम् ॥२८॥ तत्रोत्तमं पवित्रं तु षष्ट्या सह शतैस्त्रिभिः । सप्तत्या सहितं द्वाभ्यां शताभ्यां मध्यमं स्मृतम् ॥२९॥ साशीतिना शतेनापि कनिष्ठं तत्समाचरेत् । साधारणपवित्राणि त्रिभिः सूत्रैः समाचरेत् ॥३०॥ उत्तमं तु शतग्रन्थि पञ्चाशद्ग्रन्थि मध्यमम् । कनिष्ठं तु पवित्रं स्यात्षड्त्रिंशद्ग्रन्थि शोभनम् ॥३१॥ अधमं नाभिमात्रं स्यादूरुमात्रं तु मध्यमम् । श्रेष्ठं तु तज्जानुमात्रं प्रतिमाया निगद्यते ॥३२॥ विशेष इह चैतावान्विधिरन्यत्तु नित्यवत् । पूजनादि प्रकुर्वीत कमलाराधिकापतेः ॥३३॥ कृष्णाष्टम्यां नभोमासे सुमत्यामजयात्प्रगे । उद्धवस्वामिनः साक्षात्प्रादुर्भावोऽभवद्भुवि ॥३४॥ अतोऽत्र स्वामिनो मूर्तिं हैमीं शक्त्या विनिर्मिताम् । पूजयेत्सर्वतोभद्रे महापूजाविधानतः ॥३५॥ मूर्तिः सा पीवरी कार्या द्विभुजा च सदंशुका । विशालचारुनयना प्रसन्नमुखपङ्कजा ॥३६॥ भक्तानुग्रहकृच्छान्ता करात्तजपमालिका । भक्तैश्चन्दनपुष्पाद्यैः पूजितातिमनोहरा ॥३७॥ स्वामिनो जन्मकर्माणि पूजाकाले तु गापयेत् । जन्माष्टम्युत्सवं कुर्यात्ततः स तु पुरोदितः ॥३८॥ इत्येते वार्षिकाः प्रोक्ताः श्रीविष्णोरुत्सवा मया । आवश्यकाः सुतौ! नृणामुद्धवाध्वनि तिष्ठताम् ॥३९॥ एतेषु तत्तत्समये

અર્પણ કરવાં. (૨૨) આ ઉત્સવમાં તો વરાહના જન્મનાં કીર્તનો ગવડાવવાં. અને મહાપૂજા પણ કરવી. અને પૂજનના અન્તમાં ભોજન કરવું. (૨૩) અથવા પૂજારી શક્તિ પ્રમાણે સુવર્ણમય વરાહની પ્રતિમા કરાવે. મનુષ્યશરીરવાળા વરાહના સમાન મુખવાળા, લગારેક પુષ્ટ શરીરવાળા, અત્યન્ત ભયાનક, ચાર હાથવાળા, ગદા, ચક્ર, શંખ, પદ્મ જમણા નીચેના હાથથી અનુક્રમે રહેલા, બન્ને હાથ જોડીને મુનિગણોએ સ્તુતિ કરાયેલા, આવા વરાહાવતારની પ્રતિમાનું સ્વરૂપ કરાવે. લક્ષ્મીને એમની ડાબી કૂણી ઉપર રહેલા કરે. પૃથ્વી અને અનંતને એમના ચરણના અનુયાયી કરે. પછી મધ્યાહ્ને વરાહ ભગવાનની પૂજા કરે. (૨૪-૨૬)

હવે પવિત્રોત્સવનો વિધિ કહું છું. શ્રાવણ સુદી એકાદશીએ અથવા દ્વાદશીએ ભગવાનને પવિત્રું અર્પણ કરે તે પવિત્રું સુવર્ણ તંતુથી કરેલું કે રેશમના તંતુથી બનાવેલું પ્રશંસનીય કહ્યું છે. (૨૭-૨૮) તે પવિત્રામાં ૩૬૦ ત્રણસો સાઠ તંતુઓ વડે બનાવેલું પવિત્રું **ઉત્તમ** માનેલું છે. ૨૭૦ બસોને સિત્તેર તંતુઓથી કરેલું **મધ્યમ** માન્યું છે. ૧૮૦ એકસો ને એંસી તંતુઓ વડે રચેલું પવિત્રું **કનિષ્ઠ** કહેલું છે. ત્રણ સૂત્રો વડે કરેલાં પવિત્રાં સાધારણ માન્યાં છે. (અસંપત્તિમાં આ પક્ષ લેવો) (૨૯-૩૦) ઉત્તમાદિ પવિત્રામાં બીજો ભેદ કહે છે. ૧૦૦ ગ્રન્થિઓ યુક્ત સુશોભિત પવિત્રું ઉત્તમ છે. પચાસ ગ્રન્થિનું સુશોભિત પવિત્રું મધ્યમ છે. અને ૩૬ છત્રીસ ગ્રન્થિઓનું સુશોભિત પવિત્રું કનિષ્ઠ છે. (૩૧) અથવા ત્રીજો ભેદ કહે છે. પ્રતિમાની નાભિપર્યન્ત પવિત્રું અધમ છે. પ્રતિમાના સાથળ સુધી પહોંચે તે મધ્યમ કહ્યું છે અને જે પવિત્રું ઢીંચણપર્યન્ત પહોંચે તે ઉત્તમ કહેલું છે. (૩૨) આ પવિત્રોત્સવમાં આટલો જ વિશેષ છે. રાધા-રમાના પતિ ભગવાનનું બીજું પૂજનાદિક તો નિત્ય પ્રાપ્ત જ કરવું. (૩૩)

હવે શ્રી રામાનંદ સ્વામીનો જન્મોત્સવ કહે છે. શ્રાવણ વદી અષ્ટમી તિથિમાં પ્રાતઃકાળમાં અજય બ્રાહ્મણથી સુમતિ નામનાં તેમની પત્નીમાં ઉદ્ધવ સ્વામીનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. (૩૪) માટે શ્રાવણ વદી અષ્ટમીના પ્રાતઃકાલમાં શક્તિ પ્રમાણે નિર્માણ કરેલી સુવર્ણમય રામાનંદ સ્વામીની મૂર્તિને સર્વતોભદ્રમંડળમાં મહાપૂજાના વિધિથી પૂજે. (૩૫) તે મૂર્તિ પુષ્ટ કરવી. બે ભુજાવાળી, ધારણ કરેલાં ઉજ્જ્વલ સફેદ વસ્ત્રોવાળી પ્રસન્ન મુખકમળવાળી, પોતાના ભક્તજનો ઉપર અનુગ્રહ કરનારી, સૌમ્ય, જમણા હાથમાં ગ્રહણ કરેલી છે જપમાલા જેણીએ એવી, ભક્તોએ ચન્દન-પુષ્પાદિથી પૂજેલી, અતિમનોહરા કરવી. તેના પૂજન સમયે શ્રી રામાનંદમુનિનાં જન્મ-કર્મ યુક્ત કીર્તનો ગાય અને ગવરાવે, પછી જન્માષ્ટમીનો ઉત્સવ કરવો. તે ઉત્સવ પૂર્વે મેં કહ્યો છે. આથી બન્નેના નિર્ણયોનું ઐક્ય જાણવું. (૩૬-૩૮) હે પુત્રૌ ! ઉદ્ધવ સમ્પ્રદાયમાં રહેલાં મનુષ્યોને અવશ્ય

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

भूषानैवेद्यवाससाम् । भेदः पृथक् पृथक् प्रोक्तः स ज्ञेयः सति वैभवे ॥४०॥ देशकालधनादीनामानुकूल्यं न यस्य तु । पुंसो भवेत्स तु स्वस्य कुर्याच्छक्त्यनुसारतः ॥४१॥ सति वित्ते तु न क्वापि शाठ्यं कुर्वीत पूरुषः । श्रीविष्णोरुत्सवेष्वेषु तत्प्रसन्नत्वहेतुषु ॥४२॥ उत्सवार्थं भगवत ऋणं कुर्वीत न क्वचित् । यतो भक्त्यर्पितेनासौ पत्रेणापि प्रतुष्यति ॥४३॥ स्थिरा वापि चला यस्य समीपे प्रतिमा भवेत् । स पूजयेत्स्वशक्त्या तां धर्मान्प्रोक्तान् समाचरन् ॥४४॥ अत्र या कथिता पूजा श्रीविष्णोरुत्सवेष्विह । तत्र मन्त्रास्तु विज्ञेयाः स्वाधिकारानुसारिणः ॥४५॥ कार्या द्विजातिभिः पूजा मन्त्रैर्वेदपुराणगैः । शूद्रैः स्त्रीभिश्च सा कार्या नाममन्त्रै रमापतेः ॥४६॥ अहिंसाब्रह्मचर्याद्याः पालनीयाः प्रयत्नतः । व्रताङ्गभूता नियमाः सर्वेष्वपि व्रतेष्विह ॥४७॥ इत्थं भुवि करिष्यन्ति वैष्णवा ये तु मानवाः । तेऽतिप्रिया रमाभर्तुः प्राप्स्यन्त्येव हि तत्पदम् ॥४८॥ सुव्रत उवाच – **इत्थं निशम्य भगवद्गदितं यथावत्संवत्सरोत्सवविधिं विदिताखिलार्थौ । तौ भ्रातरौ नरपते ! मुदिवावभूतां तद्वच्च तं विदधतुः स्म तथाऽऽहतुः स्वान् ॥४९॥** इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे वार्षिकव्रतोत्सवविधौ ज्येष्ठाषाढश्रावणोत्सवविधि–निरूपणनामैकषष्टितमोऽध्यायः ॥६१॥

सुव्रत उवाच – **अथैकदा तमासीनं कृतनित्यविधिं हरिम् । नत्वा पप्रच्छ गोपालानन्दो मुनिरुदारधीः ॥१॥** गोपालानन्द

કરવાના આ વાર્ષિક-પ્રતિવર્ષ કરવાના શ્રીકૃષ્ણના ઉત્સવો મેં કહ્યા છે. (૩૯) આ ઉત્સવોમાં તે તે સમયે અલંકારો - નૈવેદ્ય અને વસ્ત્રોનો જે ભિન્ન ભિન્ન ભેદ કહ્યો છે તે ભેદ ધનાદિની આવક વિદ્યમાન હોય તો જાણવો. (૪૦) જેને દેશકાલાદિની અનુકૂળતા ના હોય, તે પુરુષ તો પોતાની શક્તિને અનુસારે અલંકારાદિ અર્પણ કરે. (૪૧) વિત્તની સંપત્તિ હોય તો પૂજારીએ શ્રીવિષ્ણુની પ્રસન્નતા માટે આ કહેલા શ્રી વિષ્ણુના ઉત્સવોમાં શાઠ્ય = ધનના વ્યયની બીકથી વિત્ત ન વાપરવું એમ ક્યારેય ન કરવું. (૪૨) તેમજ ભગવાનના ઉત્સવો માટે ક્યારેય પણ કરજ કરવું નહિ. કારણ કે ભક્તિથી અર્પણ કરેલાં પત્રથી પણ ભગવાન પ્રસન્ન થાય છે. (૪૩) જે ભક્તની પાસે સ્થિરા અથવા ચલા ભગવાનની મૂર્તિ હોય, તે ભક્ત પૂર્વે મેં કહેલા ધર્મોને (ઉપવાસ-નક્ત ભોજન- એક વાર જમવું વગેરે) આચરણ કરતો સતો તે પ્રતિમાની પૂજા પોતાની શક્તિ પ્રમાણે કરે. (૪૪) આ પ્રકરણમાં આ વિષ્ણુના ઉત્સવોમાં જે પૂજા કહેલી છે. તે પૂજામાં મંત્રો તો પોતાના અધિકારને અનુસાર જાણવા. (૪૫) દ્વિજાતિ ત્રણ વર્ણના જનોએ શ્રી લક્ષ્મીપતિની પૂજા વેદ અને પુરાણોમાં કહેલા મંત્રોથી કરવી. શૂદ્ર વર્ણોએ અને સ્ત્રીઓએ તે પૂજા નામ મંત્રોથી કરવી. (૪૬) અહિંસા - બ્રહ્મચર્યાદિ વ્રતના અંગભૂત નિયમો સર્વ વ્રતોમાં અને ઉત્સવોમાં પણ પ્રયત્નપૂર્વક પાલન કરવા. (૪૭) પૃથ્વીમાં જે વૈષ્ણવજનો છે, તે આ પ્રમાણે વ્રતો અને ઉત્સવો કરશે તે મનુષ્યો શ્રીકૃષ્ણને અતિ પ્રિય થઈને શ્રીકૃષ્ણના નિવાસસ્થાનભૂત ગોલોકધામને પામશે જ. (૪૮)

સુવ્રતમુનિ કહે છે : હે પ્રતાપસિંહ રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રી નારાયણમુનિએ કહેલો વાર્ષિકોત્સવનો વિધિ યથાર્થપણે સાંભળીને જાણ્યો છે સમગ્ર અભિપ્રાય જેમણે એવા અયોધ્યાપ્રસાદ અને રઘુવીર અત્યન્ત પ્રસન્ન થયા. તે વાર્ષિક વ્રતોત્સવના વિધિને શ્રીહરિએ કહેલા પ્રકારથી જ કરતા હતા. અને તે પ્રકારે જ પોતપોતાના શિષ્યોને કહેતા હતા. [પોતાના ભક્તની શિક્ષા માટે પોતાની ભક્તિની રીત પુત્રોને બતાવતા હતા, એવા કરુણાના સાગર શ્રીહરિને વંદન કરું છું.] (૪૯)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થ પ્રકરણે વાર્ષિક વ્રતોત્સવવિધૌ જ્યેષ્ઠાષાઢ-શ્રાવણોત્સવ વિધિનિરૂપણ નામૈકષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૬૧)

અધ્યાય : ૬૨

શ્રી હરિએ વિસ્તારે સહિત ત્યાગીના ધર્મો ગોપાલાનંદ મુનિને કહ્યા-તેમાં લોભનાં દોષો અને તેને જીતવાનાં ઉપાયોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

સુવ્રતમુનિ બોલ્યા - હે રાજન્ ! પછી એક દિવસે કર્યો છે નિત્યવિધિ જેમણે એવા અને પોતાના આસન ઉપર બેઠેલા સ્વાશ્રિતોને સર્વ પ્રકારે ધર્મો કહેવા ઈચ્છતા શ્રી નારાયણમુનિને નમસ્કાર કરીને પ્રશ્ન કરવા માટે પ્રણામ કરીને મહાબુદ્ધિશાળી **શ્રીગોપાલાનંદમુનિ** પૂછતા હતા. (૧) 'હે સ્વામિન્ ! હું, તમારા આશ્રિત આ લોકમાં વર્તતા અમો સર્વે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

उवाच - **श्रोतुमिच्छाम्यहं स्वामिन्! साधूनां त्यागिनां हि नः । त्वदाश्रितानां सर्वेषां धर्मानिह सविस्तरम् ॥२॥** सुव्रत उवाच - **इत्थं जिज्ञासुना धर्मांस्तेन पृष्टः स सत्पतिः । प्रसन्नः कथयामास त्यागिधर्मानशेषतः ॥३॥** श्रीनारायणमुनिरुवाच - **त्यागिनां मच्छ्रितानां ते धर्मान्वच्मि मुने! शृणु । सम्प्रदायानुसारेण यथाशास्त्रं हिताय वः ॥४॥ त्यागिनां परमो धर्मः श्रीकृष्णेऽखिलकारणे । भक्तिरेकान्तिकी नित्यं तन्माहात्म्यावबोधयुक् ॥५॥ अधर्मवंश्या दोषास्तु प्रत्यूहाः सन्ति तत्र हि । धर्मवंश्यैर्गुणैर्जित्वा तान्सा कार्याऽत्र साधुभिः ॥६॥ पञ्चैवावश्यजेतव्याः सन्ति दोषेषु तेष्वपि । जितेषु येषु सर्वे ते जिताः स्युर्नात्र संशयः ॥७॥**

लोभः कामो रसास्वादः स्नेहो मानश्च पञ्चमः । अन्तःशत्रव एते हि दुर्जेया विदुषामपि ॥८॥ सर्वदोषाकरा ह्येते भवन्तीति प्रयत्नतः । विजेतव्याः सावधानैस्त्यागवद्भिर्मुमुक्षुभिः ॥९॥ एकैकसंश्रिता दोषा दर्श्यन्तेऽथ पृथक् पृथक् । जये तेषामुपाया ये साध्याः सौख्येन तेऽपि च ॥१०॥ तत्राधर्मान्ववायस्था दोषा ये लोभसंश्रिताः । आदितस्ते निरूप्यन्ते हातव्या निखिला अपि ॥११॥ लोभनिष्ठाः सन्ति दोषा महान्तो निरयप्रदाः । अधिष्ठानं हि पापस्य लोभश्चाघप्रवर्तकः ॥१२॥ लोभात्क्रोधः प्रभवति लोभात्कामः प्रवर्तते । लोभान्मोहश्च माया च मानश्च परतन्त्रता ॥१३॥ स्वकन्यादेर्विक्रयश्च नीचस्यापि गृहे नृणाम्। लोभेनैव हि वित्तादेर्मनुष्यस्य च विक्रयः ॥१४॥ अक्षमा ह्रीपरित्यागः श्रीनाशो धर्मसङ्क्षयः । चिन्ताऽपकीर्तिर्दम्भश्च द्रोहो निन्दा च मत्सरः ॥१५॥ त्यागश्चातितर्षश्च विकत्थाऽकार्यकारिता । अविश्वासस्तथा चौर्यं परदाराभिमर्शनम् ॥१६॥ दैन्यसाहसयोर्वेगो मृत्युवेगश्च दारुणः । ईर्ष्यावेगश्च बलवान्मिथ्यावेगश्च दुर्जयः ॥१७॥ रसवेगश्च

ત્યાગી સાધુઓના ધર્મો વિસ્તારપૂર્વક જેમ હોય તેમ સાંભળવા ઈચ્છું છું'. (૨) **સુવ્રતમુનિ કહે છે -** હે રાજન્ ! આ પ્રકારે ત્યાગીઓના સદાચારોને જાણવા ઈચ્છતા ગોપાળાનંદમુનિએ પુછાયેલા સાધુજનોના એક સ્વામી **શ્રીનારાયણમુનિ** પ્રસન્ન થઈને **સમગ્ર ત્યાગી-ધર્મોને કહેતા હતા.** (૩) હે મુને ! મારા શરણને પામેલા તમો ત્યાગી સાધુઓના ધર્મોને અમારા ઉદ્ધવ સંપ્રદાયને અનુસરીને શાસ્ત્ર પ્રમાણે તમો મારા આશ્રિત સર્વ સાધુઓનું હિત કરવા માટે તમોને કહું છું. તમો સાંભળો : (૪) અક્ષરાદિ સમગ્રના કારણ શ્રીકૃષ્ણમાં તેમના માહાત્મ્ય જ્ઞાનયુક્ત જે નિત્ય એકાંતિકી (સ્વધર્મ-જ્ઞાન-વૈરાગ્યે યુક્ત પ્રેમે સહિત) ભક્તિ કરવી તે ત્યાગીઓનો પરમ ધર્મ માનેલો છે. (૫) તે શ્રીકૃષ્ણની એકાંતિકી ભક્તિમાં અધર્મવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા દંભ, લોભાદિ દોષો વિઘ્નરૂપ છે, તેને ધર્મવંશમાં ઉત્પન્ન થયેલા જ્ઞાનાદિ ગુણોથી જીતીને સાધુઓએ આ લોકમાં ભક્તિ કરવી. (૬)અધર્મવંશમાં દંભાદિ દોષોમાં પણ **પાંચ દોષો અવશ્ય જીતવા યોગ્ય છે જ.** પાંચ દોષો જીતવાથી સર્વે અધર્મવંશના દોષો જીતેલા થાય. આ અર્થમાં સંશય નથી. (૭) લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ અને માન આ પાંચ દોષો વિદ્વાનોને પણ દુઃખથી પણ જીતવા અશક્ય, અન્તઃશત્રુઓ છે એમ નિશ્ચે જાણો. (૮) આ લોભાદિ પાંચ દોષો સર્વ દોષોની ખાણ છે જ માટે મુમુક્ષુ ત્યાગી સાધુઓએ સાવધાનપણે પ્રયત્નથી જીતવા. (૯) તે લોભાદિની મધ્યે એક એકને આશ્રેલા દોષો જુદા જુદા કહી દેખાડીયે છીએ અને લોભાદિના જયમાં જે ઉપાયો છે તે અલ્પ પ્રયાસથી સિદ્ધ કરવાના **ઉપાયો પણ બતાવીએ છીએ.** (૧૦) તેમાં જે લોભને આશ્રેલા અધર્મવંશમાં રહેલા જે દોષો છે, તે સર્વથા ત્યાગ કરવા યોગ્ય છે. તે સમગ્ર દોષો પણ પ્રથમથી નિરૂપણ કરીએ છીએ. (૧૧) હંમેશા લોભમાં વર્તનારા, મહાબળવાન દોષો નરકને પમાડનારા છે, લોભ છે તે પાપનું ભવન છે. પાપમાં પ્રવૃત્તિ કરાવનારો લોભ જ છે. (૧૨) લોભથી ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે. લોભથી વિષયની ઈચ્છા પ્રવર્તે છે. લોભથી મોહ થાય છે, લોભથી માયા અને લોભથી માન (પૂજ્યત્વભાવ) તથા પરાધીનપણું પ્રવર્તે છે. આ લોકમાં પ્રસિદ્ધ છે. (૧૩) વિત્ત વગેરેના લોભથી જ મનુષ્યોને પોતાના કન્યાદિનો વિક્રય થાય છે અર્થાત્ નીચને ઘેર પરણાવે છે. વળી, ધનાદિના લોભમાં પોતાના પુત્રાદિનો વિક્રય થાય છે. (૧૪) અક્ષમા, લજ્જાનો ત્યાગ, લોભીજનોને લજ્જાનો ત્યાગ પ્રસિદ્ધ છે. ધનનો ત્યાગ અથવા શોભાનો નાશ, ધર્મનો નાશ, ચિન્તા, અપકીર્તિ, અને દંભ, દ્રોહ, નિન્દા, મત્સર (૧૫) ધર્મકાર્યમાં કૃપણતા, અતિતૃષ્ણા, આત્મશ્લાઘા, ન કરવાનું કૃત્ય કરે. અવિશ્વાસ, પ્રત્યક્ષ અથવા પરોક્ષ ચોરી, પરદારાનું તેના ધર્મથી પાડવાનું. (૧૬) દીનતા, સાહસપણાનો વેગ, અતિકઠણ મૃત્યુનો વેગ, બલવાન ઈર્ષ્યાનો વેગ, દુર્જય અનૃત ભાષણનો પ્રવાહ. (૧૭) અનિવાર્ય રસાસ્વાદનો વેગ, સર્વે અક્ષમાદિ દોષસમુદાય લોભથી પ્રવર્તે છે, માટે સર્વ પાપો લોભનાં કારણવાળાં છે એમ જાણવું. (૧૮) લોભમાં રહેલા દોષોને સત્પુરુષોના

दुर्वार्यः सर्वं लोभात्प्रवर्तते । तस्मात्सर्वाणि पापानि लोभमूलानि निश्चितम् ॥१८॥ सतां समागमेनैतान्दोषान् लोभगतान्हृदि । स्वार्थघ्नानिति निश्चित्य त्यजेल्लोभं विचक्षणः ॥१९॥ जनको युवनाश्वश्च वृषादर्भिमुखा नृपाः । लोभक्षयात्परं सौख्यं प्रापुस्तत्त्याज्य एव सः ॥२०॥ लोभेनैकेन सर्वेऽपि शास्त्रज्ञत्वादयो गुणाः । दोषायन्ते हि विदुषां सुधीस्तं कथमाश्रयेत् ॥२१॥ ईदृग्विघोऽप्यसौ लोभो यैरुपायैः समाश्रितैः । जीयेत त्यागिभिस्तेऽथ कथ्यन्ते शिष्टसम्मताः ॥२२॥ क्रियते वस्तुनो यस्य लोभस्तत्खलु नश्वरम् । यदर्थं क्रियते तच्च शरीरं क्षणभङ्गुरम् ॥२३॥ देहद्रव्याद्यसत्त्वेऽपि लोभात्कर्माणि यानि तु । करोति तानि सत्यानि जायन्ते देहिनः खलु ॥२४॥ ततस्तैः कर्मभिर्नानानरकान्प्रतिपद्यते । श्वशूकरादियोनीश्च प्राप्नोत्येव पुनः पुनः ॥२५॥ श्रोत्रप्रियग्राम्यवार्ताश्रुतौ लुब्धोऽपि नो भवेत् । स्त्रीबालसूक्ष्मवस्त्रादिस्पर्शे लुब्धो भवेन्न च ॥२६॥ स्त्रीस्वर्णभूषासद्वस्त्रसौधवाटीगवादिके । चक्षुःप्रियपदार्थे च नैव लुब्धो भवेत्क्वचित् ॥२७॥ जिह्वाप्रिये च भक्ष्यादौ नानाविधरसान्विते । नैव लुब्धो भवेत्क्वापि दोषदृष्ट्या विचक्षणः ॥२८॥ सुगन्धितैलकुसुमचन्दनादौ च कर्हिचित् । घ्राणप्रिये पदार्थेऽपि लुब्धः स्यान्नैव बुद्धिमान् ॥२९॥ पञ्चेन्द्रियाणामेवं वै रमणीयेषु पञ्चसु । विषयेषु न लोब्धव्यमिन्द्रियक्षोभकर्तृषु ॥३०॥ पुमानिन्द्रियवृत्तीर्यो विषयेभ्योऽपकर्षति । अनासक्तः स तु बुधैर्जितेन्द्रिय इतीर्यते ॥३१॥ पञ्चेन्द्रियाण्यपि सदा मनः खल्वनुवर्तते । एतान्याश्रित्य लोभाद्याः शत्रवः पीडयन्ति च ॥३२॥ अरयः स्वेन्द्रियाण्येव त्यागिनां सन्ति निश्चितम् । विजेतव्यानि यत्नेत तान्येवातो मुमुक्षुभिः ॥३३॥ जितेन्द्रियाणां सङ्गेन हर्युपासनया तथा ।

સમાગમથી પોતાના મોક્ષરૂપી પુરુષાર્થને નાશ કરનારા છે. આ પ્રકારે હૃદયમાં નિશ્ચય કરીને વિવેકી સાધુ લોભનો ત્યાગ કરે. (૧૯) જનક રાજા, યુવનાશ્વ, વૃષાદર્ભિ વગેરે રાજાઓ લોભના ક્ષયથી પરમ સુખને પામ્યા, માટે લોભ સાધુઓએ ત્યાગ કરવો. આ લોભના નાશની કથા ભારતમાં છે. (૨૦) શાસ્ત્રાભ્યાસ- સાંખ્યવિચાર-યોગનિષ્ઠત્વાદિ વિદ્વાનોના સર્વે ગુણો પણ એક લોભથી દોષરૂપ થાય છે. તે મહાદોષરૂપ લોભને બુદ્ધિમાન સાધુ કેમ આશ્રય કરે ? અર્થાત્ ના જ કરે. (૨૧) આવો બળવાન મહાદોષરૂપ પણ આ લોભ જે ઉપાયોના સંસેવનથી ત્યાગીઓએ જીતી શકાય તે શિષ્ટ પુરુષોએ માનેલા ઉપાયો કહું છું. (૨૨) જે દ્રવ્યાદિ પદાર્થનો લોભ કરાય છે. તે વસ્તુ વિનાશી જ છે, જે શરીરના સુખ માટે વસ્તુનો લોભ કરાય છે તે શરીર પણ ક્ષણભંગુર છે. (૨૩) સુખના અનુભવમાં કારણભૂત શરીર અને સુખને ઉત્પન્ન કરવામાં કારણભૂત-ધન, ગૃહાદિ સાધનરૂપ વસ્તુઓનું વિનાશીપણું છે તોપણ લોભથી જે જે હિંસાદિ પાપક્રિયાઓ દેહધારી આચરણ કરે છે. તે કર્મો દેહવાળા માણસને સત્ય થાય છે જ. (૨૪) પછી તે કર્મોથી નાના પ્રકારના નરકોને દેહી પામે છે અને વારંવાર જ શ્વાન-શૂકરાદિ યોનિઓને પામે છે. (૨૫) માટે ત્યાગી શ્રોત્રને પ્રિય ગ્રામ્ય વાર્તાના શ્રવણમાં ક્યારેય અભિલાષાવાળો ન થાય અને સ્ત્રીઓ, બાળકો અને સૂક્ષ્મ વસ્ત્રો એ આદિક પદાર્થોના સ્પર્શમાં લુબ્ધ થાય નહિ. (૨૬) સ્ત્રીઓ, સુવર્ણની મુદ્રાઓ સુવર્ણનાં અલંકારો અને સુંદર વસ્ત્રો,રાજમહેલ, પુષ્પની વાડીઓ, ગાયો વગેરે નેત્રેન્દ્રિયને પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરનાર વસ્તુમાં લુબ્ધ ક્યારેય પણ ના જ થવું. (૨૭) વિવેકી સાધુએ નાના પ્રકારના રસયુક્ત ભક્ષણ કરવા યોગ્ય જલેબી વગેરે જીહ્વાને પ્રિય પદાર્થોમાં દોષ દૃષ્ટિથી ક્યારેય લુબ્ધ થવું નહિ. (૨૮) સુગન્ધિ તેલ, અત્તર, પુષ્પોના હારો અને ચંદન, કસ્તુરી મલયાચલના અગરૂ વગેરે ઘ્રાણેન્દ્રિયને પ્રિય પદાર્થોમાં આસક્તિ રાખવી નહિ. (૨૯) આ પ્રકારે ઈન્દ્રિયોને ક્ષોભ પમાડનાર રમણીય પંચ ઈન્દ્રિયોના વિષયોમાં લુબ્ધ થવું નહિ. (૩૦) જે સાધુ પુરુષ વિષયોમાં દોષદષ્ટિથી વિષયોથી ઈન્દ્રિયોની વૃત્તિઓને પાછી ખેંચે છે તે સાધુપુરુષને વિવેકી સજ્જનો જિતેન્દ્રિય કહે છે. (૩૧) મન પણ શ્રોત્રાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયોના પ્રતિ નિરંતર અનુવર્તે છે અને તે પંચજ્ઞાનેન્દ્રિયો અને છઠ્ઠું મન તેનો આશ્રય કરીને લોભાદિ શત્રુઓ જીવને પીડા કરે છે. (૩૨) ત્યાગી સાધુઓને પોતાનાં ઈન્દ્રિયો જ શત્રુઓ છે પણ ગૃહસ્થોની જેમ બીજા પિતરાઈ ભાઈ- ભત્રીજા વગેરે શત્રુઓ નથી જ, માટે મુમુક્ષુઓએ ઈન્દ્રિયો જ પ્રયત્નથી જીતવી. (૩૩) જેણે ઈન્દ્રિયો વશ કરી છે, એવા સાધુઓના પ્રસંગથી અને શ્રીકૃષ્ણની માહાત્મ્ય જ્ઞાન-પૂર્વક ભક્તિથી તથા દરરોજ સદ્વિચારથી ઈન્દ્રિયોરૂપી શત્રુઓ જિતાય છે. (૩૪) હે મુને ! જે વસ્તુ પ્રારબ્ધ નિર્મિત, તે સર્વદેહધારીઓને અવશ્ય જ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે દેહપુષ્ટિ માટે નકામો કલેશ કરવો નહિ. (૩૫) જેટલાં અન્ન વસ્ત્રાદિથી પોતાનો નિર્વાહ થાય તેટલાં અન્ન - વસ્ત્રાદિની પ્રાપ્તિ માટે પ્રયત્ન કરે. જે માટે શરીર

नित्यं च सद्विचारेण जीयन्ते ते मुमुक्षुभिः ।।३४।। प्रारब्धनिर्मितं यत्तदवश्यं सर्वदेहिभिः । प्राप्यते तद्वृथा क्लेशो न कार्यो देहपुष्टये ।।३५।। अन्नवस्त्रादिना स्वस्य निर्वाहो यावता भवेत् । यतेत तावतः प्राप्त्यै वपुर्यद्धर्मसाधनम् ।।३६।। यत्नोऽपि त्यागिना कार्यो वर्त्मनानेन नान्यथा। स्वैरवृत्त्या तु नरकान्स प्राप्नोति न संशयः ।।३७।। षण्मासविधृतैर्जीर्णैर्गृहस्थाद्याचितैः सितैः । एका शीतहरा कन्था वस्त्रखण्डैर्विनिर्मिता ।।३८।। कौपीनयुगलं द्वे च तदाच्छादनवाससी । एका च प्रच्छदपटी वस्त्रखण्डोऽम्बुगालनः ।।३९।। कर्णावधिः शिरष्टोपी चतुरस्रः शिरःपटः । एतान्ययाचितप्राप्तैर्निर्मितान्यंशुकैर्नवैः ।।४०।। पाकाय परिधानार्थमेक और्णः पटस्तथा । स्नातस्य शीतहर्त्र्येका जीर्णोर्णा नूतनाऽथवा ।।४१।। वस्त्रसङ्ग्रह एतावांस्त्यागिनस्तु हितावहः । तत्रोर्णान्यानि तूक्तानि कार्पासान्यंशुकानि वै ।।४२।। एतान्यप्यल्पमूल्यानि स्थूलानि च सितानि च । धातुसूत्रविहीनानि ग्राह्याण्यावश्यके सति ।।४३।। सूक्ष्माणि च सधातूनि श्वेतवर्णेतराणि च । दीयमानान्यपि त्यागी न गृह्णीयात्कदाचन ।।४४।। याञ्चां विनेच्छयाऽन्येषामलाभे नूत्नवाससः । यावदर्थं जीर्णवासो याचेत्तेन न दोषभाक् ।।४५।। वस्त्राणि तान्यरुणया रञ्जितान्येव मृत्स्नया । त्यागिना धारणीयानि न तु श्वेतानि कर्हिचित् ।।४६।। श्रीकृष्णार्चोपकरणं भवेदावश्यकं तु यत् । तच्च स्नपनपात्रादि त्यागी रक्षेदधातुकम् ।।४७।। सच्छास्त्रपुस्तकं तस्य लेखोपकरणानि च । यथोपयुक्तमेवासौ त्यागी रक्षेन्न चाधिकम् ।।४८।। काष्ठजं तुम्बिका वापि तेन पानीयपात्रकम् । तथाविधं भुक्तिपात्रमुभे ग्राह्ये अरञ्जिते ।।४९।। त्यागी नैव च कुर्वीत सर्वथा वित्तसङ्ग्रहम् । स्वसत्ताकं च तत्कृत्वा परेणापि न रक्षयेत् ।।५०।। येन येन पदार्थेन वस्त्रपात्रगवादिना । उत्पद्येत धनं तं तं सङ्ग्रह्णीयान्न वै क्वचित् ।।५१।। चौर्यं कुर्यान्न च त्यागी कारयेन्नैव

ધર્મનું સાધન છે. (૩૬) ત્યાગીએ પોતાના દેહના નિર્વાહનો પ્રયાસ પણ મેં કહેલા માર્ગથી કરવો. પોતાની ઈચ્છાથી પોતાના દેહનો નિર્વાહ કરનાર ત્યાગી નરકને પામે છે. એમાં સંશય નથી. (૩૭) ગૃહસ્થે છ માસ ધારણ કરેલાં, માટે જ જૂના, ગૃહસ્થની પાસે યાચનાથી પ્રાપ્ત થયેલાં શ્વેત વસ્ત્રોના ખંડોથી બનાવેલી-ટાઢને નાશ કરનારી એક ગોદડી. (૩૮) બે કૌપીનો, બે પહેરવાનાં વસ્ત્રો, એક ઓઢવાનું વસ્ત્ર, એક જળ ગાળવાનું ગરણું. (૩૯) એક કાન સુધી પહોંચતી મસ્તકની ટોપી, એક ચોરસ મસ્તકે બાંધવાનો રૂમાલ એ કૌપીન વગેરે આઠ માગ્યા વિના ગૃહસ્થથી પ્રાપ્ત થયેલા નવીન વસ્ત્રોથી નિર્માણ કરેલાં રાખવા. (૪૦) રસોઈ કરવા માટે પહેરવા એક ઊનની કામળી (અથવા તેવું આચાર પ્રાપ્ત ફાળિયા જેવું વસ્ત્ર) તથા એક ટાઢ હરનારી જૂની અથવા નવી કામળી. (૪૧) આટલો વસ્ત્રનો સંગ્રહ ત્યાગીઓને હિત કરનારો છે. તે વસ્ત્રોમાં ઊનની કામળીઓ વિના બીજાં વસ્ત્રો સુતરાઉ જ જાણવા. (૪૨) પહેરવાના બહિર્વાસ વગેરે વસ્ત્રો પણ અલ્પ મૂલ્યવાળાં જાડાં અને શ્વેત, ધાતુસૂત્ર વગેરેથી વર્જીત ગ્રહણ કરવાં તે પણ અવશ્ય જોઈતાં હોય તે જ રાખવાં. (૪૩) સૂક્ષ્મ, સુવર્ણાદિ ધાતુનાં સૂત્રો સહિત, શ્વેત વર્ણથી બીજાં કુસુંભાદિ રંગથી રંગેલા તથા બહુમૂલ્યવાળાં વસ્ત્રો ગૃહસ્થ પોતાને આપવા માટે તૈયાર થયા હોય, તો પણ ત્યાગી સાધુ ક્યારેય ગ્રહણ ના કરે. (૪૪) માગ્યા વિના ગૃહસ્થજનોની ઈચ્છાથી નવીન વસ્ત્રની પ્રાપ્તિ ના થાય, ત્યારે જેટલું પ્રયોજન હોય, તેટલું છ માસ પહેરેલું વસ્ત્ર ગૃહસ્થની પાસે માગે તે યાચનાથી ત્યાગી દોષ યુક્ત થતો નથી. (૪૫) પૂર્વોક્ત વસ્ત્રો, લાલ વર્ણની મૃત્તિકાથી (ભગવા રંગની મૃત્તિકાથી) રંગેલા જ ત્યાગીએ ધારણ કરવાં. ક્યારેય પણ શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ ન કરવાં. (૪૬) વળી શ્રીકૃષ્ણની પૂજાનાં ઉપકરણો જે સ્નાન કરાવવા વગેરેનાં પાત્રો અવશ્ય રાખવાં જોઈએ તે તાંબા વગેરે ધાતુથી ભિન્ન કાષ્ઠાદિથી કરેલાં ત્યાગી રાખે. (૪૭) ઉપયોગી સત્શાસ્ત્ર-પુસ્તકના લખવામાં ઉપયોગી લેખણી, શાહી, પાટિયું, કાતર, છરી વગેરે ઉપયોગી વસ્તુઓ ત્યાગી સંગ્રહ કરે, અધિક સંગ્રહ કરે નહિ. (૪૮) કાષ્ઠથી બનાવેલું અથવા તુંબડારૂપ પાણી પીવાનું પાત્ર અને તેવું જ કાષ્ઠનું અથવા તુંબડાથી કરેલું ભોજન-પાત્ર આ બે પાત્રો ત્યાગીએ રંગથી રંગેલાં નહિ, એવાં ગ્રહણ કરવાં. (૪૯) ત્યાગી, દ્રવ્યનો સંગ્રહ સર્વ પ્રકારે ના જ કરે. તે દ્રવ્ય પોતાનું કરીને બીજા દ્વારા રખાવે નહિ. (૫૦) વસ્ત્ર, પાત્ર, ગાયો વગેરે જે જે પદાર્થથી ધન ઉત્પન્ન થાય તે તે પદાર્થને ક્યારેય પણ સંગ્રહ ના જ કરે. (૫૧) ત્યાગી ક્યારેય પણ ચોરીનું કામ ન કરે. અને બીજા પાસે કરાવે નહિ. ચોરોની સાથે વસે નહિ. ચોરોને પોતાના નિવાસમાં રાખે નહિ. (૫૨) ફળ, પુષ્પ,ધાન્ય વગેરે જે જે વસ્તુ ધણિયાતી હોય, પાપથી બીક પામતા ત્યાગીએ તે તે વસ્તુ તેના ધણી પાસેથી માગ્યા વિના ગ્રહણ કરવી નહિ. (૫૩) ત્યાગી, ખેતર અથવા વાડી ન કરે. તથા પોતાને માટે કરાવે પણ નહિ. બીજાની થાપણરૂપ ધન અલંકારાદિ પણ સર્વ પ્રકારે રાખે નહિ. (૫૪)

कर्हिचित् । चौरैः सह वसेन्नैव न रक्षेत्स्वाश्रमे च तान् ॥५२॥ फलं पुष्पं च धान्यादि यद्यत्सस्वामिकं भवेत् । अयाचितं न तद्ग्राह्यं त्यागिना पापभीरुणा ॥५३॥ क्षेत्रं च वाटिकां वापि न कुर्यात्कारयेन्न च । निःक्षेपं च परस्यापि न रक्षेत्सर्वथा धनम् ॥५४॥ प्रोक्तेषु नियमेष्वेषु यदि स्यात्कस्यचिच्च्युतिः । तर्हि तस्य विधातव्यं त्यागिना निष्कृतं द्रुतम् ॥५५॥ कृतं स्यात्स्वेन यत्किञ्चिद्दुष्कृतं लघु वा महत् । वाच्यं त्रिचतुराणां तत्पुरतो महतां सताम् ॥५६॥ ततस्ते निष्कृतं ब्रूयुः स्वपापस्य यथा तथा । आचरेत्प्रयतस्त्यागी देशकालानुसारतः ॥५७॥ उक्ताधिकांशुकादाने नूत्नवस्त्रस्य याचने । सधातुसूक्ष्मश्वेतान्यबहुमूल्यांशुकग्रहे ॥५८॥ सर्वश्वेतांशुकधृतावुक्ताधिकपरिग्रहे। एतेष्वन्यतमे दोषे पादकृच्छ्रव्रतं चरेत् ॥५९॥ रक्षेद्वा रक्षयेद्द्रव्यं त्यागी स्वस्य परस्य वा । यावन्त्यहानि स्वर्णादि तावन्त्युपवसेच्छुचिः ॥६०॥ अश्वादिवाहनं वापि गोमहिष्यादि वा मुनिः । यावन्त्यहानि संरक्षेत्तावन्त्युपवसेत्स च ॥६१॥ चौर्यं कृतं फलादेश्चेत्तर्ह्युक्त्वा तत्सतां पुरः । तान्नमस्कृत्य साष्टाङ्गमेकं चोपवसेद्दिनम् ॥६२॥ त्यागी यो नियमभ्रष्टः स त्वन्यैस्त्यागिभिर्द्रुतम् । बहिः स्वपङ्क्तेः कर्तव्यः सर्वथा तद्धितार्थिभिः ॥६३॥ प्रायश्चित्तेन शुद्धः स्याद्यदा सन्मण्डले तदा। ग्रहीतव्यः स तु त्यागी सद्भिर्धर्मपथस्थितैः ॥६४॥ सत्सङ्गविष्णुभक्तिभ्यां सहैतैर्नियमैः श्रितैः । जीयते दुर्जयोऽप्येष लोभस्त्यागिभिरञ्जसा ॥६५॥ जेतुं मया लोभमिमे ह्युपायाः प्रोक्ताश्च दोषा अपि तत्र ये ते । कामस्य दोषानथ तज्जयस्य वदाम्युपायान्मुनिवर्य ! तुभ्यम् ॥६६॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेषु लोभदोषतज्जयोपायनिरूपणनामा द्विषष्टितमोऽध्यायः ॥६२॥

મેં કહેલાં નિયમોમાં કોઈ પણ નિયમનો જ્યારે ભંગ થાય, ત્યારે ત્યાગીએ તે દોષનું પ્રાયશ્ચિત્ત તત્કાલ જ કરવું. (૫૫) પોતાનાથી અલ્પ અથવા મહાપાપ જે કંઈ દુષ્કર્મ આચરણ થયું હોય. તે પાપ ત્રણચાર, ધર્માદિ ગુણથી શ્રેષ્ઠ સાધુઓની આગળ યથાર્થ કહેવું. (૫૬) પછી તે મોટા સન્તો પોતાના પાપનું પ્રાયશ્ચિત્ત જે પ્રકારે કહે તે પ્રકારે જ ત્યાગી નિયમ તત્પર થઈને દેશ - કાળને અનુસારે આચરણ કરે. (૫૭) મેં કહેલા વસ્ત્રોથી અધિક વસ્ત્રનો સંગ્રહ કરે, ગૃહસ્થ પાસે નવીન વસ્ત્ર માગે, સુવર્ણના તારે યુક્ત અને સૂક્ષ્મ-શ્વેત વિના કસુંબલ રંગ વગેરેથી રંગેલું, બહુ મૂલ્ય વાળું વસ્ત્ર ગ્રહણ કરે, સર્વ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરાય, કહેલાથી અધિક સંગ્રહ કરે; એ દોષોમાંથી એક પણ દોષ થયો હોય, તો પાદકૃચ્છ્ર વ્રત કરે. (૫૮-૫૯) જ્યારે પોતાનું કે પારકું (થાપણ મુકનારનું) સુવર્ણાદિ દ્રવ્ય રાખે કે રખાવે, ત્યારે જેટલા દિવસો તેને રાખે-રખાવે તેટલા દિવસ ઉપવાસ કરે, તો તે શુદ્ધ થાય. (૬૦) તથા જે ત્યાગીસાધુ અશ્વાદિ વાહન અથવા ગાય-ભેંસ આદિક પશુઓ જેટલા દિવસ પોતાનાં કરી રાખે તેટલા દિવસ તે ઉપવાસ કરે. (૬૧) જો ત્યાગીએ ફલાદિની ચોરી કરી હોય તો મોટા સાધુઓની આગળ પોતે કરેલી ચોરીનું કર્મ કહીને તેમને સાષ્ટાંગ નમસ્કાર કરીને એક દિવસ ઉપવાસ કરે. (આ ઉપવાસ રાત્રિ દિવસ જાણવો) (૬૨) જે ત્યાગી પોતાના નિયમથી ભ્રષ્ટ થયો હોય. તે ત્યાગીને સર્વ પ્રકારે તેનું હિત ઈચ્છનારા બીજા ત્યાગીઓએ તત્કાલ જ પોતાની પંક્તિથી બહાર કરવો. (૬૩) તે ત્યાગી તો જ્યારે પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધ થાય, ત્યારે તો ધર્મમાર્ગમાં રહેલા ત્યાગીઓએ પોતાના સાધુમંડળની પંક્તિમાં ગ્રહણ કરવો. (૬૪) સત્સંગ અને કૃષ્ણ પરમાત્માની માહાત્મ્ય જ્ઞાને સહિત ઉપાસના સહિત આચરેલા પૂર્વે કહેલા નિયમોથી ત્યાગીઓ ન જીતી શકાય તેવા પણ આ લોભને તત્કાલ જીતે છે. (૬૫)

હે મુનિવર્ય ! મેં લોભને જીતવા માટે આ ઉપાયો કહ્યા છે, તે લોભમાં જે દોષો છે, તે પણ કહ્યા. હવે કામના દોષો અને તેના જયના ઉપાયો તમોને કહું છું. (૬૬)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગીધર્મેષુ લોભદોષ તજ્જયોપાય નિરૂપણનામા દ્વિષષ્ટિતમોડધ્યાયઃ (૬૨)

અધ્યાય : ૬૩

કામના દોષોનું અને તેના જયના ઉપાયોનું શ્રીહરિએ સ્પષ્ટ નિરૂપણ કર્યું છે.

શ્રી નારાયણમુનિ બોલ્યા : હે મુને ! જેમ સર્વે જલોનો આધાર સમુદ્ર માન્યો છે. તે જ પ્રકારે સર્વ દોષોનો આશ્રય કામ વિદ્વાનોએ કહેલો છે. (૧) જ્ઞાનશાસ્ત્રોમાં અતિકુશળ બ્રહ્મા-ઈન્દ્રાદિ અને બ્રહ્મસ્થિતિવાળા પણ કામનો ઉદય થવાથી સ્ત્રી સંબંધી સુખને બ્રહ્મસુખથી પણ અધિક માને છે. (૨) પંડિતો પણ કામથી સ્ત્રી સુખ પામવા માટે સ્ત્રીઓની સભામાં

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

श्रीनारायणमुनिरुवाच - **यथा जलानां सर्वेषां निधानं वारिधिर्मतः । तथैव सर्वदोषाणामाश्रयः काम उच्यते ॥१॥ ज्ञानशास्त्रातिविज्ञानां ब्रह्मस्थितिमतामपि । ब्रह्मानन्दादपि सुखं स्त्रैणं कामाद्विशिष्यते ॥२॥ कामेन स्त्रीसुखं लब्धुं पण्डिता अपि दम्भतः । भक्त्याटोपं ज्ञानवार्तां स्त्रीणां संसदि कुर्वते ॥३॥ कामादेव हि नार्योऽपि पुंसः सङ्गसुखाप्तये । कृष्णाभेदेन तद्भक्तसेवां प्रीत्यैव कुर्वते ॥४॥ स्त्रीसुखप्राप्तये कामाच्छिष्यं गुरुरपि स्वयम् । वञ्चयत्यथ शिष्योऽपि तदर्थं च निजं गुरुम् ॥५॥ कामात्सगोत्रागमनं गुरुस्त्रीगमनं तथा । जायते मातृगामित्वं पुत्र्यादिगमनं तथा ॥६॥ जायते कामतः पुंसां गमनं विधवास्वपि । कुलजानां चोत्तमानां यवनीश्वपचीष्वपि ॥७॥ मैथुनार्थं प्रवृत्तिश्च पुंसां पुंस्वपि जायते । पशुजातिषु वा क्वापि गर्दभीप्रमुखासु च ॥८॥ कीशवद्धैर्यहीनस्य त्यागिनो महतोऽपि च । करमन्थेन कामाद्वै जायते वीर्यपातनम् ॥९॥ कामाद्धि वर्णसाङ्कर्यं सर्वथा जायते भुवि । चतुर्णामाश्रमाणां च वर्णानां धर्मनाशनम् ॥१०॥ पतिपित्रादिघाते च कामात् स्त्रीणां प्रवर्तनम् । अवध्यानामपि स्त्रीणां घाते पुंसस्तथैव च ॥११॥ अभक्ष्यमत्स्यमांसादिभक्षणेऽपि प्रवर्तनम् । कामाद्भवत्युत्तमानां सुरापाने तथाऽनृते ॥१२॥ काममाश्रित्य वर्तन्ते क्रोधश्च मदमत्सरौ । मानेर्ष्यादर्पदम्भाश्च निर्लज्जत्वं च पैशुनम् ॥१३॥ अपकीर्तिश्च सम्मोहः स्मृतिभ्रंशो मतिक्षयः । अपमृत्युर्महारोगाः काममेव समाश्रिताः ॥१४॥ श्वादिनीचतनुप्राप्तिर्नानानरकयातनाः । कामाद्भवन्त्यसद्बुद्धिः संसृतिश्च पुनः पुनः ॥१५॥ इत्यादयो बहुविधा दोषाः कामस्य सन्ति वै । अथ तस्य जयोपायाः कीर्त्यन्ते गुणसंज्ञकाः ॥१६॥**

કપટથી નેત્રમાં જળનો પ્રવાહ વહાવવા પૂર્વક ભગવાનમાં પ્રેમ દર્શાવવાનો આડંબર અને જ્ઞાનવાતો કરે છે. (૩) સ્ત્રીઓ પણ કામથી પુરુષોના સંગના સુખની પ્રાપ્તિ માટે કૃષ્ણની સાથે અભેદ = ભક્તમાં શ્રીકૃષ્ણની બુદ્ધિ કલ્પીને પ્રીતિથી શ્રીકૃષ્ણના ભક્તની સેવા કરે છે. (૪) સ્વયં ગુરુ પણ કામથી સ્ત્રીસુખની પ્રાપ્તિ માટે શિષ્યને પોતાની પાસે રહેનાર શિષ્યને બીજા કામ માટે મોકલીને પરાંગના બોલાવીને તેના ભોગ સુખનો અનુભવ કરે છે. અને શિષ્ય પણ કામથી સ્ત્રી સુખની પ્રાપ્તિ માટે પોતાના ગુરુને ઠગે છે. (૫) કામથી સગોત્રામાં ગમન થાય છે. તથા ગુરુ સ્ત્રી ગમન થાય છે તથા પોતાની જનનીમાં પણ ગમન થાય છે. પુત્રી તથા ભગિની અને પુત્રવધુમાં ગમન થાય છે. (૬) મહાકુલમાં ઉત્પન્ન થયેલા અને બ્રાહ્મણાદિ ઉત્તમ જ્ઞાતિમાં ઉત્પન્ન થયેલા પુરુષોને કામથી મુસલમાનની તથા અંત્યજાતિની નીચ સ્ત્રીઓમાં પણ ગમન થાય છે. (૭) પુરુષોને કામથી પુરુષોમાં પણ મૈથુન માટે પ્રવૃત્તિ થાય છે અથવા ક્યારેક ગર્દભી વગેરે પશુજાતિઓમાં પુરુષોની મૈથુન માટે પ્રવૃત્તિ થાય છે. (૮) કામથી વાનરની માફક ધીરજરહિત, મહાવિદ્યાદિ ગુણોથી લોકમાં મહાપ્રતિષ્ઠિતપણે પ્રસિદ્ધિ પામેલા પણ ત્યાગી સાધુના પોતાના અથવા બીજાના હાથથી શિશ્નના અતિમંથનથી વીર્યપાત થાય છે. (૯) કામથી પૃથ્વીમાં વર્ણનું સાંકર્યપણું અને જાતિભ્રંશકર્મ થાય છે. કામથી ચાર વર્ણો અને ચાર આશ્રમોનો ધર્મભંગ થાય છે. (૧૦) સ્ત્રીઓને કામથી (ઉપભોગમાં અંતરાય કરનારા) પતિ-પિતા વગેરેના ઘાતમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. તે જ પ્રકારે પુરુષોને કામથી અવધ્ય સ્ત્રીઓના વધમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. (૧૧) કામથી બ્રાહ્મણાદિ ઉત્તમ વર્ણોની પણ અભક્ષ્ય, મત્સ્ય માંસાદિ ભક્ષણમાં, સુરાપાનમાં તથા અનૃત ભાષણમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે (૧૨) કામને આશ્રિને ક્રોધ થાય છે. મદ, મત્સર, માન, ઈર્ષ્યા, દર્પ, દંભ, નિર્લજ્જપણું અને ચાડિયાપણું, અપકીર્તિ, સંમોહ, સ્મૃતિભ્રંશ, મતિનો નાશ, અપમૃત્યુ, તથા ક્ષયાદિક મહારોગ આ બધા કામને જ આશ્રેલા છે. (૧૩-૧૪) કૂતરા વગેરેના નીચ શરીરની પ્રાપ્તિ, નાના પ્રકારના નરકની યાતનાઓ, અસત્ બુદ્ધિ તથા વારંવાર જન્મ-મરણનો પ્રવાહ અવિચ્છેદપણે રહે છે. તે કામથી થાય છે. (૧૫) એ આદિક કામના ઘણા પ્રકારના દોષો છે, જ. હવે તે દોષે સહિત કામને જીતવાના **ગુણનામવાળા ઉપાયો** હું કહું છું. (૧૬) કારણ કે બળવાન શત્રુ કામ, પુરુષોને અને સ્ત્રીઓને યૌવન અવસ્થામાં અતિશયપણે પીડા કરે છે. માટે આ કામ સદ્વ્રતોથી જીતવો. (૧૭) સદ્વ્રતોનું કામના જીતવામાં ઉપાયપણું છે. માટે ધારણા-પારણા-સંજ્ઞાવાળું શુભવ્રત દરેક વર્ષે ચાતુર્માસમાં શાસ્ત્રવિધિને અનુસરીને જ કરવું. (૧૮) કામને મૂળમાંથી ઉખેડી નાખનાર-ચાંદ્રાયણ વ્રત અથવા પારાકવ્રત દેશકાળને અનુસરીને ચાર માસ સુધી યુવાન ત્યાગી સાધુ કરે. (૧૯) કૃચ્છ્ર-અતિકૃચ્છ્ર નામનું વ્રત-સાન્તપન વ્રત-ઉદ્દાલક વ્રત-યાવકવ્રત તથા સૌમ્ય કૃચ્છ્રનામનું વ્રત; (૨૦) તથા હે મુને ! ફલકૃચ્છ્ર-પર્ણકૃચ્છ્ર-મૂલકૃચ્છ્ર-જલકૃચ્છ્ર-માસોપવાસ વ્રત-ત્યાગી પુરુષ કરે. (૨૧)

कामो हि बलवाञ्छत्रुर्यौवने नृंश्च योषितः । पीडयत्येव नितरां जेयोऽसौ सद्व्रतादिभिः ॥१७॥ धारणापारणासंज्ञं चातुर्मास्ये व्रतं शुभम् । प्रतिवर्षं विधातव्यं यथोक्तविधिनैव तत् ॥१८॥ चान्द्रायणं पराकं वा देशकालानुसारतः । कुर्वीत चतुरो मासान्कामोन्मूलनकृद्व्रतम् ॥१९॥ कृच्छ्रातिकृच्छ्राख्यव्रतं व्रतं सान्तपनं तथा । उद्दालकं पावकं वा सौम्यकृच्छ्राभिधं व्रतम् ॥२०॥ फलकृच्छ्रं पर्णकृच्छ्रं मूलकृच्छ्राम्बुकृच्छ्रके । मासोपवासाख्यव्रतं कुर्यात्त्यागी पुमान्मुने! ॥२१॥ व्रतैरेव विनश्यन्ति मनसः कामवासनाः । प्रत्यब्दं तानि तत्कुर्याद्यावत्स्यात्कामसङ्क्षयः ॥२२॥ तथा वस्तुविचारेण महतां सङ्गमेन च । त्यागिभिर्जीयते नूनमेष कामोऽपि दुर्जयः ॥२३॥ यां तु कामविलासाप्त्यै पुमानभिलषेत् स्त्रियम् । मांसास्थिस्नायुमज्जासृक्श्लेष्मविष्ठामयी हि सा ॥२४॥ उद्दिश्याप्यसतीं योषां कामेन विवशः पुमान् । यानि कर्माणि कुरुते जायन्ते तान्यृतानि हि ॥२५॥ तैः कर्मभिस्ततो याति नरकान्विविधान्नरः । योनीः श्वखरकीशाद्या लभते च पुनः पुनः ॥२६॥ इत्थं विचार्य तत्सङ्गं त्यक्त्वा दूरत एव हि । एतेषु नियमेष्वेव वर्तितव्यं मुमुक्षुभिः ॥२७॥ कथा वार्ताः क्वचिन्नैव स्त्रीणां श्रव्या असत्प्रियाः । त्यागिभिः पुरुषैस्तासां कर्तव्यं कीर्तनं न च ॥२८॥ स्त्रीभिः सह न च क्रीडां न च तासां निरीक्षणम् । न गुह्यभाषणं ताभिः सह कुर्यात्कदाचन ॥२९॥ सङ्कल्पो निश्चयश्चापि न कर्तव्यस्तदाप्तये । स्पर्शस्तु नैव कर्तव्यो दारव्या अपि योषितः ॥३०॥ ज्वलद्वह्नौ वरं पातो वरं वा विषभक्षणम् । कूपे वा पतनं श्रेष्ठं न तु स्त्रीगमनं क्वचित् ॥३१॥ तथा स्त्रीजातिमात्रस्य गुह्यमङ्गं कदाचन । द्रष्टव्यं त्यागिभिर्नैव स्पृश्यं स्त्रीवसनं न च ॥३२॥ धौतार्द्राद्धौतशुष्काद्वा

મનની કામવાસનાઓ વ્રતોથી જ નાશ પામે છે. માટે જ્યાં સુધી કામનો નાશ ના થાય ત્યાં સુધી દરેક વર્ષે આ વ્રતો કરવાં. (૨૨) તે જ પ્રકારે વસ્તુના સાર-અસારના વિચારથી અને નિષ્કામી સાધુઓના સમાગમથી ત્યાગીઓએ દુર્જેય પણ આ કામ જિતાય છે જ. (૨૩) **(તે વિચાર કહે છે)** પુરુષ કામોપભોગની પ્રાપ્તિ માટે જે સ્ત્રીને ઈચ્છે છે તે સ્ત્રી માંસ અને હાડકાં, સ્નાયુઓ, મજ્જા, રુધિર, શ્લેષ્મ અને વિષ્ઠા જે મળ તેની જ ભરેલી છે, જ. (૨૪) કહેલા પ્રકારે અતિ નિન્દિત એવી સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને કામાધીન પુરુષ જે શાસ્ત્રનિષિદ્ધ કર્મો કરે છે, તે કર્મો સત્ય જ થાય છે, (૨૫) પછી તે કામી પુરુષ તે કર્મોથી વિવિધ પ્રકારના નરકોને પામે છે. તથા શ્વાન, ગધેડા, વાનર, શૂકરાદિ જે યોનિઓ - ચોરાશી લાખ પ્રાણીઓની જન્મખાણો તેને વારંવાર પામે છે. (૨૬) આ પ્રકારે વિચાર કરીને સ્ત્રીના ઉપભોગની આસક્તિનો દૂરથી જ ત્યાગ કરીને આ કહીએ છીએ એવા નિયમોમાં જ મુમુક્ષુ ત્યાગીઓએ અચલપણે રહેવું. (૨૭)

ત્યાગી પુરુષોએ કામાકુલ અસાધુજનોને જે પ્રિય લાગે તેવી સ્ત્રીઓની કથાઓ જે લૌકિકી અને શૃંગારિક વાતો તે ક્યારેય પણ સાંભળવી જ નહિ. તે સ્ત્રીઓની કથા-વાર્તા અને કીર્તન ન કરવું. (૨૮) ત્યાગી સાધુ સ્ત્રીઓની સાથે ક્રીડા ન કરે. તેઓને દૃષ્ટિથી ક્ષણમાત્ર પણ જુએ નહિ. સ્ત્રીઓની સાથે છાની વાર્તા બીજા પુરુષ દ્વારા પણ ક્યારેય પણ ન કરે. (૨૯) સ્ત્રીની પ્રાપ્તિ માટે સંકલ્પ ન કરવો. તેની પ્રાપ્તિનો નિશ્ચય ન કરવો. કાષ્ઠની યુવતીનો પણ સ્પર્શ ન કરવો. આથી પ્રત્યક્ષ સ્ત્રીનો સ્પર્શ તો થાય જ કેમ ? (૩૦) જ્વાળાયુક્ત બળતા અગ્નિમાં પડવું તે શ્રેષ્ઠ છે અથવા વિષભક્ષણ શ્રેષ્ઠ છે. અથવા કૂવામાં પડવું શ્રેષ્ઠ છે. ક્યારેય પણ સ્ત્રીગમન શ્રેષ્ઠ નથી. (૩૧) તથા ત્યાગીઓએ સ્ત્રીજાતિમાત્રનું ગુહ્યઅંગ જોવું જ નહિ. સ્ત્રીના અંગ ઉપર રહેલું વસ્ત્ર અથવા ધારણ કરીને મૂકેલું વસ્ત્ર તેનો સ્પર્શ ન કરવો. (૩૨) ધોયેલું ભીનું હોય, અથવા સૂકવેલું હોય અથવા નવીન હોય ને અડી જવાય તેનો દોષ નથી સ્ત્રીના અંગ ધારણ કરેલા વસ્ત્રનો સંસ્પર્શ થાય, તો દોષ છે. (૩૩) ત્યાગીઓએ નારીઓની સન્મુખ ક્યારેય બેસવું નહિ. સ્ત્રીઓનું ચિત્ર ન કરવું. તે પ્રકારે નારીઓના ચિત્રનું અવલોકન કરવું નહિ. સ્ત્રીના ચિત્રનો સ્પર્શ કરવો નહિ. (આ ચિત્ર-કાષ્ઠાદિ સ્ત્રીપ્રતિમાના સ્પર્શનો નિષેધ તે રાધા, લક્ષ્મ્યાદિ દેવતાપ્રતિમાને વર્જીને સમજવો.) (૩૪) સ્ત્રીથી માર્ગમાં ચાર હાથ દૂર ચાલવું. શ્રીકૃષ્ણના જન્માષ્ટમ્યાદિ વ્રતોના ઉત્સવોમાં ઘણા મનુષ્યોનો સમૂહ હોય ત્યારે, દેવમન્દિરમાં, માર્ગમાં અજ્ઞાની બાલિકા બેઠી હોય તથા સાંકડા માર્ગમાં તથા ભિક્ષા માટે જવામાં સ્ત્રી સ્પર્શથી પોતાના અંગનું રક્ષણ કરવું. (૩૫-૩૬) જે સ્થાનમાં સ્ત્રીઓની જે જે સ્નાનાદિ ક્રિયા થતી હોય, તે સ્થાનમાં તે તે સ્નાનાદિ ક્રિયાઓ ન કરવી તથા સ્ત્રીના વેષધારી પુરુષને ક્યારેય પણ જોવો નહિ. સ્પર્શ પણ કરવો

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

नवीनाद्योषितोंऽशुकात् । इतरस्य तु संस्पर्शे जाते दोषो न चान्यथा ॥३३॥ नारीणां सम्मुखं तैश्च नोपवेश्यं कदाचन । तासां चित्रं न कर्तव्यं नावलोक्यं तथैव तत् ॥३४॥ धनुर्मात्रान्तरं त्यक्त्वा गन्तव्यं दूरतः स्त्रियाः । हर्युत्सवेषु बहुले जनौघे मिलिते सति ॥३५॥ देवालये चाज्ञशिशौ तथा सङ्कीर्णवर्त्मनि । भिक्षाटने च संरक्ष्यं स्त्रीस्पर्शात्स्वाङ्गमेव हि ॥३६॥ यत्र वा स्यात्क्रिया स्त्रीणां तत्र कार्या न सा तथा । स्त्रीवेषधारी च पुमान्नेक्ष्यः स्पृश्यो न च क्वचित् ॥३७॥ सम्भाषणं न कर्तव्यं स्त्रीभिः सह कदाचन । न वर्णनीयाश्च गुणास्तासां नैवागुणा अपि ॥३८॥ स्त्रियमुद्दिश्य कर्तव्यं न विष्णोर्गुणकीर्तनम् । स्त्रिया मुखादपि तथा नैव श्रव्या कथा हरेः ॥३९॥ शालग्रामस्य यस्य स्यात्स्वयं योषैव पूजिका । दर्शनार्थं न वै तस्य गन्तव्यं त्यागिभिः क्वचित् ॥४०॥ भिक्षां सभाप्रसङ्गं वा विना न गृहिणां गृहान् । गच्छेयुस्त्यागिपुरुषा गच्छेयुः क्वापि नैकलाः ॥४१॥ ब्रह्मचर्यं न हातव्यमपि प्राणात्यये निजम् । तत्त्यागबोधकं वाक्यं न ग्राह्यं स्वगुरोरपि ॥४२॥ नैव कारयितव्यं च स्वस्थाने स्त्रीप्रवेशनम् । अन्नोदकादि पुरुषैरानाय्यं न स्त्रिया क्वचित् ॥४३॥ सम्मार्जनोपलेपादि स्वकुट्यामाचरेत्स्वयम् । पुंसा वा कारयेत्त्यागी न तु तत्क्वापि योषया ॥४४॥ यत्र स्त्रियाः पादचारो भूतपूर्वो भवेत्स्थले । तल्लेपयित्वा वस्तव्यं पुंसा वा प्रोक्ष्य वारिणा ॥४५॥ सङ्गो नैव च कर्तव्यः शिश्नोदरसुखैषिणाम् । स्त्रीसङ्गवत्स्त्रैणसङ्गो दूराद्धेयो मुमुक्षुभिः ॥४६॥ स्त्रीणां स्त्रैणनराणां च सङ्गात्पुंसोऽत्र बन्धनम् । यथा दृढं भवति वै न तथान्यप्रसङ्गतः ॥४७॥ स्त्रैणसङ्गात्साधुताया ऐश्वर्याण्यखिलान्यपि । नाशमायान्ति सहसा मुक्तानां च मुमुक्षताम् ॥४८॥ ब्रह्मचर्यमहिंसा चानीर्ष्या

નહિ. અને તેની સાથે સંભાષણ કરવું નહિ. (૩૭) સ્ત્રીઓની સાથે ક્યારેય ભાષણ કરવું નહિ. સ્ત્રીઓના ગુણો વર્ણન કરવા નહિ તેમ દોષોનું પણ વર્ણન કરવું નહિ. (વિદ્યમાન કેટલીક સ્ત્રીઓને ઉદ્દેશીને ગુણો અથવા દોષો વર્ણન કરવા નહિ તથા સત્શાસ્ત્રોમાં આવેલા સ્ત્રીઓના ગુણ અને દોષોને ત્યાગ કરીને જાણવું) (૩૮) સ્ત્રીને ઉદ્દેશીને વિષ્ણુનું ગુણકીર્તન પુરુષની આગળ ન કરવું. તથા સ્ત્રીના મુખથી હરિની કથા પણ ન જ સાંભળવી. (૩૯) જે શાલગ્રામની પૂજા કરનારી પોતે કેવલ નારી હોય, તે શાલગ્રામના દર્શન માટે ત્યાગીઓએ ક્યારેય પણ જવું નહિ. योषिद्भिः पूजितं लिङ्गं विष्णुं वापि नमेत्तु यः । स कोटिकुलसंयुक्त आकल्पं रौरवं वसेत् ॥ (આ વચન તો સર્વને સાધારણ છે. તો પણ ધર્મોપદેશ કરનાર ધર્મધુરંધર ત્યાગીઓને અવશ્ય પાળવાપણું જણાવવા માટે અહીં પ્રમાણપણે લખ્યું છે.) (૪૦)

ત્યાગી પુરુષોએ ભિક્ષા વિના અથવા સભાપ્રસંગ વિના ગૃહસ્થના ઘેર જવું નહિ. ક્યારેય કોઈ સ્થાનમાં એકલા જવું નહિ. (૪૧) પોતાનું બ્રહ્મચર્ય નામનું વ્રત, પ્રાણનો નાશ થાય તો પણ ત્યાગ ન કરવું. બ્રહ્મચર્ય વ્રતને ત્યાગ કરાવનારું વાક્ય પોતાના ગુરુનું પણ માનવું નહિ. (૪૨) પોતાના નિવાસસ્થાનમાં સ્ત્રીનો પ્રવેશ કરાવવો નહિ. અને કરવા દેવો પણ નહિ. અન્ન, જળ, પાકની સામગ્રી વગેરે પુરુષો પાસે લેવડાવવી. (૪૩) ત્યાગી સાધુ પોતાના નિવાસના સ્થાનમાં વાળવું, લિંપવું વગેરે પોતાના હાથથી જ કરે. અથવા પુરુષ પાસે કરાવે. ક્યારેય પણ વળાવવું અથવા લિંપવું આદિ, સ્ત્રી પાસે કરાવવું નહિ. (૪૪) જે સ્થાનકમાં સ્ત્રીનો પગફેર પૂર્વે થયેલો હોય તે સ્થળને પુરુષ પાસે લિંપાવીને ત્યાં નિવાસ કરવો. (૪૫) વળી શિશ્ન અને ઉદરમાં આસક્તિવાળા અસત્પુરુષોનો સંગ ના જ કરવો. મુમુક્ષુ ત્યાગીજનોએ સ્ત્રીના સંગની માફક જિહ્વા અને ઉપસ્થમાં આસક્તિવાળાનો પ્રસંગ પણ દૂરથી જ ત્યાગ કરવો. (૪૬) આ લોકમાં મુમુક્ષુ પુરુષોને સ્ત્રીઓ અને કેવળ રસાસ્વાદ પરાયણ તથા કામનામાં આસક્ત અસત્પુરુષોના સંગથી જેવું દૃઢ બન્ધન થાય છે, તેવું બન્ધન બીજાના પ્રસંગથી થતું નથી જ.(૪૭) સ્ત્રૈણ પુરુષ અને સ્ત્રીના સંગથી, બ્રહ્માત્મભાવથી ભગવાનને ભજનારા સિદ્ધો અને મુમુક્ષુઓની સાધુતાનાં જે સમગ્ર ઐશ્વર્યો તે તત્કાલ જ નાશ પામે છે. (૪૮) બ્રહ્મચર્ય, અહિંસા, ઈર્ષ્યાએ રહિતપણું, બાહ્યાભ્યન્તર શુદ્ધિ, ક્ષમા, દયા, સત્ય, મૌન, યશ, બુદ્ધિ, લજ્જા, અસ્તેય, શમ, દમ અને બ્રહ્મચર્યાદિ ગુણો તે શિશ્ન અને ઉદરમાં આસક્તિવાળા, પુરુષોના સંગથી અને સ્ત્રીઓના સંગથી વિનાશ પામે છે. માટે સ્ત્રીઓ અને સ્ત્રૈણ પુરુષોનો સંગ સર્વથા ન કરવો. (૪૯-૫૦) આ પૂર્વોક્ત નિયમો - વ્રતોની સાથે શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિથી તથા નિષ્કામ વ્રતમાં નિષ્ઠાવાળા સાધુઓના સંગથી ત્યાગી સાધુઓ દુર્જય કામને જીતીને પરમસુખ પામે છે. (૫૧) પૂર્વે યયાતિ, ઐલ-પુરૂરવા વગેરે રાજાઓ પણ કામના ત્યાગથી સ્વાભીષ્ટ સર્વોત્તમ સુખ પામ્યા હતા જ. (૫૨) આ પૂર્વે કહેલા નિયમોમાંથી જે કોઈ પણ નિયમનો ક્યારેય પણ ભંગ થાય, તો તે નિયમના ભંગનું પ્રાયશ્ચિત્ત પોતાનું હિત ઈચ્છનારા સાધુઓએ તત્કાલ જ કરવું. (૫૩) અજ્ઞાનથી

शौचं क्षमा दया । सत्यं मौनं यशो बुद्धिर्ह्रीरस्तेयं शमो दमः ॥४९॥ इत्यादयो गुणाः सङ्गात्स्त्रैणानां यान्ति हि क्षयम् । तस्मात्सङ्गो न कर्तव्यः स्त्रीषु स्त्रैणेषु सर्वथा ॥५०॥ भक्त्या विष्णौ सतां सङ्गादेतैश्च नियमैः सह । त्यागिनो दुर्जयं कामं जित्वा यान्ति परं सुखम् ॥५१॥ ययातिरैलमुख्याश्च पुरापि धरणीश्वराः । कामत्यागात्परं सौख्यं स्वाभीष्टं ननु लेभिरे ॥५२॥ एतेषु नियमेषु स्याद्यस्य यस्य च्युतिः क्वचित् । कर्तव्यं तस्य तस्याशु प्रायश्चित्तं हितैषिभिः ॥५३॥ अज्ञानात्स्त्रीकथायास्तु श्रवणे कीर्तने तथा । स्त्रीणां वा विहरन्तीनां क्रीडास्थाने क्षणं स्थितौ ॥५४॥ स्त्रिया दृष्ट्या दृशं बध्वा स्वस्य तत्प्रेक्षणे कृते । पुमुद्देशेन वा नार्या बोधेऽप्यज्ञानतः कृते ॥५५॥ पुंसा च कारिते गुह्यभाषणेऽपि स्त्रियं प्रति । जाते स्त्रीसङ्गसङ्कल्पे मनसा कामतः क्वचित् ॥५६॥ तत्सङ्कल्पवशत्वे च स्वस्य जाते क्षणं क्वचित् । स्त्र्यङ्गस्थवस्त्रस्पर्शे च जातेऽप्यज्ञानतस्तथा ॥५७॥ धनुर्मानान्तरगतिच्यवने चाप्यनापदि । सम्भाषणे स्त्रिया जाते स्त्रीगुह्याङ्गस्य चेक्षणे ॥५८॥ भङ्गेऽन्येषां व्रतानां च प्रमादादपि कर्हिचित् । उपवासो विधातव्यो विष्णुनामजपान्वितः ॥५९॥ बुद्धिपूर्वं क्वचिद्दृष्टे पशुपक्ष्यादिमैथुने । उपवासो विधातव्यस्त्यागिना चैकवासरम् ॥६०॥ दीक्षाग्रहीतृपुरुषसम्बन्धिजनप्रच्छने । भिक्षानिमित्ते कार्ये च तथा पुस्तकलेखने ॥६१॥ उचितावासदाने च हरीक्षागतयोषिताम् । ईदृशावश्यके कार्ये सम्प्राप्ते सति कर्हिचित् ॥६२॥ स्त्रीसम्बन्धिवचः श्रव्यं कथितं पुरुषेण चेत् । स्वस्वमण्डलमुख्येन न सर्वैस्त्यागिभिस्तु तत् ॥६३॥ शृणुयादुत्तरं ब्रूयादितरो यदि तद्वचः ।

સ્ત્રી-કથાનું શ્રવણ થયું હોય, તો ઉપવાસ કરવો. તે પ્રકારે કીર્તન-કથા સાંભળવામાં આવી હોય તેમજ ક્રીડાના સ્થાનમાં ક્ષણમાત્ર સ્થિતિ કર્યે સતે એક ઉપવાસ કરવો. (૫૪) સ્ત્રીની દષ્ટિ સાથે પોતાની દષ્ટિને બાંધીને સ્ત્રીનું નિરીક્ષણ કર્યું હોય, પુરુષની સન્મુખ જોઈને સ્ત્રીને ઉપદેશ અજ્ઞાનથી કર્યો હોય તો ઉપવાસ કરવો. (૫૫) પુરુષ દ્વારા એ સ્ત્રીને ગુપ્ત વાત કહેવડાવે તો અને ક્યારેક કામ બુદ્ધિથી - મનથી સ્ત્રીનો સંકલ્પ થયો હોય. (૫૬) ક્યારેક પોતાના આત્માને ક્ષણ વાર સ્ત્રીસંગના સંકલ્પને આધીન થયે સતે તથા અજ્ઞાનથી પણ સ્ત્રીના અંગ ઉપર રહેલા વસ્ત્રનો સ્પર્શ થયો હોય, (ધોયેલું ભીનું અથવા સૂકાયેલું અને નવીન વસ્ત્ર વિના બીજું સ્ત્રીએ ધારણ કરેલું હોય, તેનો સ્પર્શ થયો હોય) તો ઉપવાસ કરવો. (૫૭) આપત્કાલ પડ્યા વિના ચાર હાથથી દૂર ચાલવારૂપ નિયમનો ભંગ થયો હોય, તો ઉપવાસ કરવો. (૫૮) તથા અન્ય અર્થાત્ અજ્ઞાનથી સ્ત્રી કથા-શ્રવણનો ત્યાગ વગેરે કહેલાથી ભિન્ન અને ધાતુ-કાષ્ટાદિથી કરેલી સ્ત્રીઓની પ્રતિમાના સ્પર્શનો ત્યાગ વગેરે પૂર્વોક્ત નિયમોનો ક્યારેક પ્રમાદથી પણ ભંગ થયો હોય તો વિષ્ણુનામના જપથી યુક્ત અહોરાત્રિ ઉપવાસ કરવો. (દરેક નિયમના ભંગમાં એક એક ઉપવાસ કરવો. (૫૯) ક્યારેક પશુપક્ષ્યાદિ મૈથુનનું બુદ્ધિપૂર્વક અવલોકન થયું હોય, તો ત્યાગીએ એક ઉપવાસ કરવો. (પૂર્વ નિયમોમાં આ કહ્યું નથી. તો પણ પ્રાયશ્ચિત્તનું વિધાન કહેલું છે માટે નિયમનું વિધાન જાણવું.) (૬૦) જ્ઞાન-વૈરાગ્યથી જો કોઈ જન ત્યાગી દીક્ષા લેવા આવે તો તેના સંબંધી પત્ની, પુત્રી, માતા આદિક સ્ત્રીજનોનું તે દીક્ષામાં અનુકૂળતા પ્રતિકૂળતા જાણવા માટે શીલ સ્વભાવાદિ અવશ્ય જાણવું પડે, તેને અર્થે તેણીઓના શીલ-સ્વભાવાદિનો પ્રશ્ન પૂછવા માત્રથી ત્યાગીને દોષ નથી. તથા ભિક્ષા નિમિત્તમાં પોતાને નિમંત્રણ કરવા આવેલી સ્ત્રીએ મોકલેલા પુરુષ પ્રત્યે તેણીના જાતિ-નામ, તેણીના ઘરમાં રહેલા મનુષ્યો, તેણીની જીવિકા વગેરેનું પૂછવું સાંભળવું વગેરે કાર્યમાં ત્યાગીને દોષ નથી. તથા પુસ્તક લખાવવા માટે પોતા પાસે કોઈ સ્ત્રી કાગળ વગેરે આપીને કોઈ પુરુષને મોકલે, તેના પ્રત્યે તે નારીનું નામાદિ પૂછવું, તે કાર્યમાં ત્યાગીને દોષ નથી. તથા ભગવાનના મહામંદિરોમાં ભગવત્સેવા માટે ગ્રામાન્તરથી કે દેશાન્તરથી આવેલી અબળાઓને યોગ્ય ઉતારો આપવામાં તથા આવું બીજું કોઈ ધાર્મિક કાર્ય આવશ્યક પ્રાપ્ત થતાં પુરુષદ્વારા સ્ત્રીસંબંધી વચનના શ્રવણ, કથનમાં ત્યાગીને દોષ નથી. પરંતુ આમાં આ વિશેષ જાણવો : જે તે સર્વ કોઈ ત્યાગીઓએ આ વિષયમાં વ્યવહાર કરવો નહિ. પરંતુ પોતપોતાના મંડળમાં જે મુખ્ય ત્યાગી હોય, તેણે જ તે વિષયમાં સાંભળવું અને કહેવું. (૬૧-૬૩) જો મંડળના મુખ્ય થકી બીજો ત્યાગી તે વચન (પુરુષે કહેલું સ્ત્રી સંબંધીવાક્ય) સાંભળે કે તેનો ઉત્તર આપે, તો તે ત્યાગી તત્કાળ સ્નાન કરી અષ્ટાક્ષર મંત્ર ત્રણ વાર જપીને પછી ભગવાન નરનારાયણના નિવાસભૂત ઉત્તર દિશાને પ્રણામ કરે એટલે ઉત્તર દિશા તરફ મુખ રાખીને, હે નૈષ્ઠિકેન્દ્ર ! શ્રી નરનારાયણ પ્રભો ! મારો દોષ નિવારણ કરો. એમ કહીને તેમનું સ્મરણ કરીને નમસ્કાર કરે. આ રીતે કરવાથી તે ત્યાગી નિશ્ચે વિશુદ્ધ થાય છે. (૬૪-૬૫) મંડળના મુખ્યે પણ સ્ત્રીવચનનો પ્રત્યુત્તર સાક્ષી વિના કરવો અથવા સાંભળવો નહિ જો કહે અથવા સાંભળે,

सद्यः स्नात्वा जपेत्तर्हि मनुं त्रिर्वसुवर्णकम् ॥६४॥ नरनारायणीयां च ततः स प्रणमेद्दिशम् । एवं कृते विशुद्धिः स्यात्त्यागिनस्तस्य निश्चितम् ॥६५॥ असाक्षिकं न वक्तव्यं मुख्येनापि तदुत्तरम् । उक्ते सति तु तस्यापि प्रायश्चित्तं तदेव हि ॥६६॥ आवश्यकाधिकं ब्रूयाद्यदि वार्ताप्रसङ्गतः । तर्हि स्नात्वा ह्युपवसेद्दिनमेकं हरिं स्मरन् ॥६७॥ करमन्थेन तु कृते त्यागिना वीर्यपातने । उपवासास्तेन कार्या दिवसानां चतुष्टयम् ॥६८॥ वीर्यस्त्रावो भवेत्स्वप्ने यदि वैवश्यतस्तदा । प्रातः स्नात्वैव कुर्वीत दिनमेकमुपोषणम् ॥६९॥ भिक्षाटनेऽध्वनि स्नाने पानीयाहरणादिषु । वियुक्तौ त्यागिनौ यर्हि न पश्येतां परस्परम् ॥७०॥ ताभ्यां द्वाभ्यामपि तदा कार्यमेकमुपोषणम् । मलमूत्रोत्सर्जनेऽत्र नोपवासस्तथाऽऽपदि ॥७१॥ त्यागिना च स्त्रिया साकं स्थितौ रहसि वाध्वनि । याने तया सह कृतेऽप्युपोष्येत दिनत्रयम् ॥७२॥ त्यागिनः कामवैवश्याद्ब्रह्मचर्यं यदष्टमम् । च्युतं भवेत्तदानीं यत्प्रायश्चित्तं तदुच्यते ॥७३॥ धर्मशास्त्रेषु तु महत्प्रायश्चित्तमिहोदितम् । अशक्यं तत्कलौ कर्तुं तत्कुर्याद्वार्षिकं व्रतम् ॥७४॥ दिवसेऽनशनं कुर्यादेकस्मिंश्चापरेऽहनि । पिबेन्निर्लवणान्सक्तून्मौनेनैव सकृद्दिवा ॥७५॥ सक्तून्पातुमशक्तोऽन्नमद्याल्लवणयुक्पुमान् । अन्नद्वयं सलवणं तत्राशक्तोऽपि भक्षयेत् ॥७६॥ रोगेणोपद्रुतो यः स्यात्कयाचिद्वाऽऽपदा क्वचित् । उपवासविहीनं स त्यागी कुर्यादिदं व्रतम् ॥७७॥ रोगे चापदि नष्टायां जपित्वाऽष्टाक्षरं मनुम् । सहस्त्रसङ्ख्यं कुर्वीत यथापूर्वं निजं व्रतम् ॥७८॥ वर्षव्रते त्वशक्तस्तु पादोनं व्रतमाचरेत्। अर्धं वाप्यत्यशक्तस्तु

તો પૂર્વે કહેલું, પ્રાયશ્ચિત્ત કરે. (૬૬) જો વાર્તાના પ્રસંગથી અવશ્ય કહેવા યોગ્યથી અધિક વચન મંડળનો મુખ્ય ત્યાગી કહે, તો સ્નાન કરી હરિનું સ્મરણ કરતા સતા એક દિવસ ઉપવાસ કરે. (૬૭) ત્યાગી-સાધુ જો કામથી પોતાના અથવા બીજાના હાથથી શિશ્નેન્દ્રિયના પરામર્શથી વીર્યપાતન કરે, તો તે ત્યાગીએ ચાર દિવસ ઉપવાસો કરવા. (૬૮) જ્યારે સ્વપ્નમાં વિવશતાથી વીર્યસ્રાવ થાય, તો સવારમાં સ્નાન કરી એક દિવસ ઉપવાસ જ કરે. (૬૯) ભિક્ષા માટે ગામમાં ફરવામાં માર્ગમાં જવા માટે, સ્નાન માટે ગમન કરવામાં અને જળ લાવવા માટે આ કાર્યોમાં પરસ્પર સાથે ગયેલા ત્યાગીઓ બે સાધુ જો જુદા પડી જવાથી પરસ્પર એક બીજાને જુએ નહિ તો તે બન્ને ત્યાગીઓએ એક એક ઉપવાસ કરવો. મળ અથવા મૂત્ર ત્યાગ કરવા ગયે સતે તથા આપત્કાલ પ્રાપ્ત થયે સતે પરસ્પર ના જોઈ શકે તો ઉપવાસ ન કરવો. (૭૦-૭૧) ત્યાગી સાધુએ એકાંત સ્થાનમાં એકલા સ્ત્રીની સાથે સ્થિતિ કર્યે સતે ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરે. અથવા માર્ગમાં એકલી સ્ત્રીની સાથે ગમન કરે તો ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરવો. (૭૨) ત્યાગી સાધુને આઠમું બ્રહ્મચર્ય જે સાક્ષાત્ સ્ત્રી સંગના ત્યાગરૂપ, તે જો કામના પરાધીનપણાથી ભગ્ન થયું હોય, તો તેનું જે પ્રાયશ્ચિત્ત તે હું તમોને કહું છું. (૭૩) આ બ્રહ્મચર્ય વ્રતના ભંગમાં ધર્મશાસ્ત્રોમાં તો મરણાન્ત પ્રાયશ્ચિત્ત કહેલું છે તે હાલ કલિયુગમાં કરવા માટે અશક્ય છે. માટે એક વર્ષથી સાધ્ય વ્રત (જે એક દિવસને અંતરે જમવારૂપ ધારણા પારણા નામનું હું કહું છું એવું વ્રત) કરે પણ મરણાન્ત પ્રાયશ્ચિત્ત ના કરે. (૭૪) એક દિવસે આહારનો ત્યાગ કરે. બીજે દિવસે લવણેરહિત સાથવો દિવસે જ જમે. રાત્રિમાં નહિ, રાત્રિમાં પારણાનો નિષેધ છે. મૌનથી જ એક વાર પીએ. આવી રીતે એક વર્ષ સુધી કરે. (૭૫) લવણ વિનાનો સાથવો પીવા અસમર્થ ત્યાગી પુરૂષ લવણયુક્ત એક જ અન્ન રાંધેલું જમે (ભોજનને દિવસે એમ સર્વત્ર જાણવું.) લવણયુક્ત એકાન્ન ભોજનમાં પણ અશક્ત ત્યાગી તો લવણસહિત બે પ્રકારનું અન્ન રાંધેલું જમે. (૭૬) કદાચિત્ રોગથી પીડા પામે તો ત્યાગીએ તે જ આ વ્રત ઉપવાસ રહિત, લવણ વિનાનો સાથવો વગેરેના ભક્ષણરૂપ; વાર્ષિક કરવું. (૭૭) આ વ્રત મધ્યે જો રોગ શાંત થાય કે આપત્તિ શાંત થાય, તો અષ્ટાક્ષર મંત્રનો હજાર વાર જપ કરીને પૂર્વની માફક પોતાના વ્રતને કરે. (૭૮) એક વર્ષ પર્યન્ત આ વ્રતના આચરણમાં અશક્ત ત્યાગી તો એક પાદ ન્યૂન (નવમાસિક) વ્રત કરે. તેમાં પણ અશક્ત ત્યાગી તેથી અર્ધ (છ માસિક) વ્રત કરે. તેમાં પણ અશક્ત તો તે થકી પાદમાત્ર (ત્રણ માસ) વ્રત કરે. પછી તે શુદ્ધ થાય (૭૯) આ એકાંતરા ભોજનરૂપ વ્રત મન અને શરીરની શુદ્ધિ કરનારું પરમ પવિત્ર છે. તે વ્રતના અંગભૂત અહિંસા-બ્રહ્મચર્યાદિ નિયમોએ સહિત કરવું. (૮૦) જે ત્યાગી જન તો પૂર્વોક્ત એકાંતરાશન વ્રતમાં અશક્ત હોય, તે તો બદ્રિનારાયણની યાત્રા કરે. તેથી જ તે ત્યાગી તે પાપ થકી નિશ્ચે શુદ્ધ થાય છે. (૮૧) અથવા આ ત્યાગી સાવધાન થઈ એક માસ ચાંદ્રાયણ વ્રત વિધિ પ્રમાણે કરે, તે વ્રતથી સમસ્ત પાતકનો વિનાશ થાય. (૮૨) આ બ્રહ્મચર્યવ્રતના આઠમા અંગના ભંગરૂપ પાપ બહુજનોના જાણવામાં આવ્યું ન હોય. (રહસ્ય

कुर्यान्मासत्रयं शुचिः ।।७९।। नियमैः सहितं कार्यं व्रतमेकान्तराशनम् । एतत्पवित्रं परमं मनःकायविशोधनम् ।।८०।। व्रतं कर्तुमशक्तो यः पुमान्स तु समाचरेत् । बदर्याश्रमयात्रां वै ततः शुद्ध्यति स ध्रुवम् ।।८१।। अथवा विदधीतासौ मासमेकं समाहितः । व्रतं चान्द्रायणं नाम सर्वपातकनाशनम् ।।८२।। अविज्ञाते जनैरस्मिन्पापे तु चतुरक्षरम् । मनुं जपेद्वर्षमेकं लक्षार्धं प्रतिवासरम् ।।८३।। मौनी दृढासनो मन्त्रं त्रिभिः कालैर्यथाबलम् । उपविश्य जपेद्भक्त्या ततः शुद्धिमवाप्नुयात् ।।८४।। एवं व्रतेन संशुद्धः सद्भिः सन्मण्डले पुमान् । ग्रहीतव्योऽथ तद्दोषः पुनर्वाच्यो न तैः क्वचित् ।।८५।। मैथुनार्थं प्रवृत्तौ च पुंसि वा पशुजातिषु । तप्तकृच्छ्रं व्रतं कार्यं त्यागिना स्वस्य शुद्धये ।।८६।। कृत्वा यो दुष्कृतं तस्य नैव कुर्वीत निष्कृतिम् । स तु सन्मण्डलात्सद्यो निष्कास्यो ह्यन्त्यजादिवत् ।।८७।। कामस्य दोषा इति कीर्तितास्ते तथा गुणास्तज्जयसाधनानि । अथो रसस्यापि वदामि दोषांस्तुभ्यं मुने ! तज्जयान् गुणांश्च ।।८८।। इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेषु कामदोषतज्जयोपायनिरूपणनामा त्रिषष्टितमोऽध्यायः ।।६३।।

सर्वेषामिन्द्रियाणां हि क्षोभहेतू रसो मतः । तन्मूलाः सकला दोषाः प्रवर्तन्तेऽघहेतवः ।।१।। साङ्गः कामो रसादेव सद्यः प्रभवतीति तु । प्रसिद्धमस्ति लोकेषु क्षुत्क्षामे तददर्शनात् ।।२।। महतां भूमिपालानां ब्राह्मणानामपि क्वचित् । धर्मिष्ठानामपि रसात्सक्तिर्मांसाशने ह्यभूत् ।।३।। देवानां च नृपादीनां रसादेव प्रवर्तते । हिंसायज्ञपरो वेदः सर्व इत्यपभाषणम्

હોય) તો 'નારાયણ' એવા ચાર અક્ષરનો મંત્ર દરરોજ (અર્ધો લાખ) પચાસ હજાર એક વર્ષ પર્યન્ત જપ કરે. (૮૩) મૌન વ્રત ધારીને શુદ્ધ થઈને સ્થિર આસને બેસીને પોતાની સામર્થી પ્રમાણે પ્રાતઃઆદિ ત્રણ સમયે ભક્તિપૂર્વક મંત્રજપ કરે. પૂર્વે કહેલા પ્રમાણે અર્ધોલાખ જપ કરે પછી શુદ્ધિને પામે છે. (૮૪) આ પ્રકારે પૂર્વોક્ત વ્રતના આચરણથી શુદ્ધ થયેલા ત્યાગી સાધુને સાધુઓએ સંતમંડળમાં ગ્રહણ કરવો પછી સાધુઓએ પૂર્વે કહેલા પાપને ફરીથી ક્યારેય પરિહાસથી પણ ન કહેવું. (૮૫) પુરુષમાં અથવા પશુજાતિ ગર્દભી વગેરેમાં મૈથુન માટે પ્રવૃત્તિ થયે સતે ત્યાગીએ પોતાની શુદ્ધિ માટે **તપ્તકૃચ્છ્ર** વ્રત કરવું. (જલ, દૂધ, ઘી અને વાયુને પ્રત્યેક, ત્રણ ત્રણ દિવસ ઊનું કરીને સ્નાન કરી એકાગ્ર ચિત્તવાળો એક વખત ત્રણ પળી જળ પીએ, બે પળી દૂધ પીએ, એક પળી ઘી પીએ, ત્રણ રાત્રિ ઉષ્ણ વાયુ પીએ. આ તપ્ત-કૃચ્છ્ર વ્રત છે.) (૮૬) જે ત્યાગી આ કહેલા નિયમોનો ભંગરૂપ દોષ કરીને તે દુષ્કૃતનું પ્રાયશ્ચિત્ત ન કરે, તે ત્યાગીને તો અંત્યજાદિની માફક તત્કાળ જ સાધુના મંડળથી બહાર કરવો, જ. (૮૭)

હે મુને ! આ પ્રમાણે કામના દોષો તથા તેના જયના ઉપાયરૂપી નિયમો તમોને કહ્યા. હવે રસના પણ દોષો અને તેના જયના ઉપાયરૂપી નિયમો તમોને કહું છું. (૮૮)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગીધર્મેષુ કામદોષતજ્જયોપાય-નિરૂપણનામા ત્રિષષ્ટિતમોऽધ્યાયઃ (૬૩)

અધ્યાય : ૬૪

સ્વયં શ્રીહરિએ રસાસ્વાદના દોષો અને તેના જયના ઉપાયોનું વર્ણન સ્પષ્ટપણે કર્યું છે.

શ્રી નારાયણ મુનિ બોલ્યા : હે મુને ! સર્વે ઈન્દ્રિયોના ક્ષોભમાં કારણ રસાસ્વાદ માન્યો છે. પાપની ઉત્પત્તિમાં કારણભૂત સમગ્ર દોષો રસ થકી પ્રવર્તે છે. (૧) અંગે સહિત કામ રસથી ઉત્પન્ન થાય છે. આવી રીતે જનોમાં પ્રસિદ્ધ છે. કારણ કે ભૂખથી શુષ્ક અંગવાળા પુરુષમાં કામની ઉત્પત્તિ દેખાતી નથી. (૨) શુભ ગુણોના પ્રભાવથી મહત્ત્વને પામેલા રાજાઓ તથા ધર્મમાં સ્થિતિવાળા બ્રાહ્મણોને પણ ક્યારેક રસથી માંસભક્ષણમાં આસક્તિ થયેલી પ્રસિદ્ધ છે. (૩) સર્વવેદ હિંસાયજ્ઞનું પ્રતિપાદન કરે છે : આ પ્રકારે દેવો તથા રાજા વગેરેનું દુષ્ટ વચન રસાસ્વાદથી પ્રવર્તે છે. (અહિંસાપણે વેદ પ્રતિપાદ્ય યજ્ઞનું હિંસામયત્વ કથન તે નિન્દિત અપભાષણ છે. તેમના દ્વારા માંસના રસાસ્વાદ માટે પ્રવર્તે છે.) (૪) હિંસારહિત યજ્ઞનું આચરણ અને કૃચ્છ્ર ચાન્દ્રાયણાદિનું નિરંતર પરિશીલન રૂપ જે પોતાના ધર્મથી બ્રાહ્મણોનું ભ્રષ્ટપણું તે રસથી થયું છે અને બ્રાહ્મણોને શીલોઞ્છાદિવૃત્તિરૂપ જીવિકા-વૃત્તિથી ભ્રષ્ટપણું થયું તે પણ રસથી જ થયું છે. (૫) પૃથ્વીમાં

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

।।४।। अहिंसयज्ञात्तपसः स्वाद्धर्माच्च सनातनात् । उञ्छादिवृत्तेर्विप्राणां भ्रष्टत्वं च रसादभूत् ।।५।। साम्प्रतं ब्राह्मणादेश्च मद्यमांसाशने भुवि । प्रवृत्तिरस्त्येव रसाद्देव्याद्युद्देशतः किल ।।६।। चतुर्षु वर्णेषु नृणां चतुर्ष्वप्याश्रमेषु च । वेदोक्तधर्मसाङ्कर्यं रसादेव प्रवर्तते ।।७।। पशुपक्ष्यादिहिंसायामुत्तमानां नृणामपि । प्रवृत्ती रक्षसां तुल्या रसात्स्तैन्येऽपि जायते ।।८।। पङ्क्तिभेदो रसादेव जायते विदुषामपि । विहायान्यान्स्वादुभक्ष्ये पुंसश्चैकाकिनो रुचिः ।।९।। अपेयपाने चाभक्ष्यभक्षणे मादकाशने । प्रवृत्तिरुत्तमानां वै रसाद्भवति निश्चितम् ।।१०।। हरिकीर्तनसच्छास्त्रकथानां च भवच्छिदाम् । जीविकात्वं रसादेव हर्यर्चापूजनस्य च ।।११।। रसाच्छत्रुवशत्वं च ततो मृत्युर्भवत्यपि । अत्याहारेण मृत्युश्च रसाद्रोगा भवन्ति च ।।१२।। क्रोधलोभमदेर्ष्याद्या अपि दोषा रसान्नृणाम् । महान्तः प्रभवन्त्येव बहवः पापहेतवः ।।१३।। इत्येते कथिता दोषा रसमाश्रित्य ये स्थिताः । ब्रुवे रसजयोपायानथ त्यागिहितावहान् ।।१४।। सुस्वादुभोजनासक्तिर्न कार्या त्यागिभिः क्वचित् । योगैः सिद्धा अपि यया लभन्ते श्वादितुल्यताम् ।।१५।। अनासक्तो रसास्वादे त्यागी वैष्णव आत्मवित् । निर्वाहार्थं स्वदेहस्य भिक्षावृत्तिमुपाश्रयेत् ।।१६।। अल्पमल्पं शुचीन् याचेद्गृहस्थानन्नमन्वहम् । रसं यथा मधुकरः प्रत्यब्जं तान्यपीडयन् ।।१७।। चातुर्वर्ण्यगृहस्थाश्च त्यागिभिर्भैक्षचारिभिः । अपक्वान्नं याचितव्याः शुद्धं नान्ये त्वनापदि ।।१८।। सदन्नं तच्च बहुलं प्राप्नुयाद्यस्य वेश्मनः । तमेव रसलोभेन नार्थयेत्प्रतिवासरम् ।।१९।। नारायण! हरे! सच्चिदानन्दादिप्रभो! इति ।

હાલ બ્રાહ્મણાદિ ઉત્તમ વર્ણની પણ રસથી દેવી આદિ પૂજનના બહાનાથી મદ્યમાંસના ભક્ષણમાં પ્રવૃત્તિ છે જ. (૬) મનુષ્યોને ચાર વર્ણોમાં અને ચાર આશ્રમોમાં પણ વેદ પ્રતિપાદ્ય સદાચારનું વિપરીતપણું રસથી જ પ્રવર્તે છે. (૭) ઉત્તમ મનુષ્યોને પણ રસથી રાક્ષસોને તુલ્ય પશુપક્ષ્યાદિ હિંસામાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. રસયુક્ત બીજી વસ્તુઓની ચોરીના કર્મમાં પણ પ્રવૃત્તિ રસથી થાય છે. (૮) પંક્તિભેદના દોષને જાણનારા વિદ્વાનોને પણ રસાસક્તિથી પંક્તિભેદ થાય છે. પોતાના મનુષ્ય-જે પુત્રાદિને પણ ત્યજીને એકાકી પુરુષને સ્વાદુભોજનમાં રુચિ રસથી જ થાય છે. (૯) ઉત્તમ જનોને રસથી ગર્દભીનું દૂધ, ઊંટડીનું દૂધ- દશ દિવસ વીત્યા નથી એવી ગાયનું દૂધ આ અપેય પદાર્થોમાં - અભક્ષ્યના ભક્ષણમાં (ડુંગળી, લસણ વગેરે) તથા મદ્ય, ગાંજો વગેરે મદને ઉત્પન્ન કરનાર વસ્તુના ભક્ષણમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે જ. (૧૦) સંસારની નિવૃત્તિ કરનાર હરિકીર્તન અને સત્શાસ્ત્રની કથાઓ અને ભગવાનની પ્રતિમાના પૂજનનું જીવિકા માટે સંપાદન કરવાપણું રસથી થાય છે. (૧૧) રસથી અતિ આહાર કરવાથી મૃત્યુ થાય છે. અને તેથી નાના પ્રકારના રોગો થાય છે. (૧૨) મનુષ્યોને રસથી જ ક્રોધ, લોભ, મદ, ઈર્ષ્યા, દંભાદિ જે મહાપાપના કારણભૂત ઘણા દોષો તે પણ ઉત્પન્ન થાય છે. (૧૩) આ પ્રકારે રસને આશરીને રહેલા જે દોષો તે મેં તમોને કહ્યા. હવે ત્યાગીઓને હિત કરનારા **રસના જયના ઉપાયો** કહું છું : (૧૪)

ત્યાગીઓએ ક્યારેય પણ સુસ્વાદિષ્ટ ભોજનમાં આસક્તિ કરવી નહિ. સુસ્વાદુ ભોજનની આસક્તિથી અષ્ટાંગ યોગનાં સાધનોથી સિદ્ધ દશાને પામેલા ત્યાગીઓ પણ શ્વાનાદિની સમાનતા પામીને જ્યાં ત્યાં આસક્ત થકા અવજ્ઞા પામે છે. માટે રસાસક્ત થવું નહિ. (૧૫) દોષદષ્ટિથી દેહ-ઈન્દ્રિયાદિના સુખના ત્યાગપૂર્વક આત્મનિષ્ઠાને પામેલા માટે જ રસાસ્વાદમાં આસક્તિ રહિત વૈષ્ણવ ત્યાગી પોતાના દેહની વૃત્તિ માટે ભિક્ષાવૃત્તિનો આશ્રય કરે. (૧૬) જેમ ભમરો કમળ વગેરેને પીડા કર્યા વગર દરેક કમળમાંથી થોડો થોડો રસ ગ્રહણ કરે છે તે પ્રકારે ત્યાગી દરરોજ (શાપિત-પતિત વગેરેનો ત્યાગ કરીને) પવિત્ર ગૃહસ્થોને પીડા કર્યા વગર થોડું થોડું અન્ન માગે. (૧૭) ભિક્ષા માટે ફરતા ત્યાગીઓએ ચાર વર્ણના ગૃહસ્થોથી શુદ્ધ અપક્વ-અન્ન માંગવું. આપત્કાળ પડ્યા વિના ચાર વર્ણના ગૃહસ્થો વિના બીજા (ચૌદ પ્રકારની સંકરજાતિના) ગૃહસ્થો પાસે માગવું નહિ. (૧૮) જે ગૃહસ્થના ઘરથી સારું અન્ન મળે અને તે પણ ઘણું પ્રાપ્ત થાય તે જ ગૃહસ્થને ઘેર રસના લોભથી દરરોજ તે અન્ન માગવું નહિ. (૧૯) ભિક્ષા સમયમાં **'નારાયણ હરે ! સચ્ચિદાનંદ પ્રભો'** હે સચ્ચિદાનંદ પ્રભો ! હે નારાયણ ! હે હરે ! આ પ્રકારે ઊંચા સ્વરથી ગૃહસ્થોના આંગણામાં ઊભા રહીને બોલે. (૨૦) લોટ, ચોખા વગેરે જે અન્ન અથવા ફળાદિ, કેળાં, કેરી વગેરે ભિક્ષાથી પ્રાપ્ત થાય તે અન્ન સ્વયં ત્યાગી સાધુ હાથપગ વગેરે ધોઈને શુદ્ધ થઈને શુદ્ધિપૂર્વક પાક કરીને વિષ્ણુને નિવેદન કરે. (૨૧) નૈવેદ્યની અંદર તુલસીપત્ર સહિત ભગવાનને નિવેદન કરેલા અન્નને વિષ્ણુના ચરણામૃત જળથી અથવા પ્રસાદીના જળથી પોતાના ભોજનસમયમાં મિશ્રણ કરે, (૨૨) જો ભોજનસમયમાં કોઈ ભિક્ષુક અન્નની યાચના કરે તો પ્રસન્ન મનથી ભિક્ષુકને આત્મબુદ્ધિથી અન્ન આપે. (૨૩) વિષ્ણુની

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

उच्चैर्वदेदङ्गणस्थो गृहिणां भैक्षमर्थयन् ॥२०॥ यत्पिष्टतण्डुलाद्यामं भिक्षयान्नं फलादि वा । स्वयं शुचिः पाचयित्वा हरये तन्निवेदयेत् ॥२१॥ तदन्नं तुलसीमिश्रं विष्णोः पादाम्बुना पुमान् । प्रासादिकेनाम्बुना वा भुजिकाले विमिश्रयेत् ॥२२॥ यदि भोजनवेलायां कश्चिद्याचेत भिक्षुकः। तर्हि दद्यादात्मबुद्ध्या तस्मा अन्नमविक्लवः ॥२३॥ गृहस्थो वैष्णवो विप्रः स्वधर्मपरिनिष्ठितः । लोकगर्हापापकर्मसूतकादिविवर्जितः ॥२४॥ भोक्तुं निमन्त्रयेत्स्वस्य गेहे तर्हि तदालयम् । गच्छेयुस्तत्र भुञ्जीरन् प्राग्वद्विष्णुनिवेदितम् ॥२५॥ तद्गेहे प्रतिमा न स्याद्यदि विष्णोः कदाचन । स्वेज्यमूर्तिं तदा तत्र नीत्वा कुर्युर्निवेदनम् ॥२६॥ यदि तस्य गृहे मूर्तिर्भवेत्तर्हि निजाश्रमे । स्वयं पक्त्वा प्रस्थमन्नं कुर्युर्विष्णोर्निवेदनम् ॥२७॥ ततो गृहिगृहे भोक्तुं गच्छेद्वै त्यागिमण्डलम् । सेवाधर्मः सदोषः स्यादन्यथा तु कृते सति ॥२८॥ अशक्तः पाककरणे ब्राह्मणो वैष्णवोऽपि चेत् । अन्यो वाऽग्राह्यपक्वान्नः सतो भोक्तुं निमन्त्रयेत् ॥२९॥ तर्ह्यपक्वान्नमानाय्य स्वाश्रमे वा तदालये । पाकं कुर्युस्त्यागिनस्तु कारयेयुर्द्विजेन वा ॥३०॥ पाकं कर्तुं गृहिगृहे पञ्चोनैस्त्यागिभिः क्वचित् । कर्तुं च भोजनं तद्वन्न गन्तव्यमिति स्थितिः ॥३१॥ सम्पदं गृहिणो दृष्ट्वा भोक्तुं यायुस्तदालयम् । न त्वल्पवित्तं गृहिणं क्लेशयेयुः कदाचन ॥३२॥ गृही स्वगेहेऽनुदिनं देशकालानुसारतः । शाल्यादि वा कोद्रवादि प्राश्नीयादन्नमत्र यत् ॥३३॥ तस्य गेहे तदेवान्नं ग्रहीतव्यं न चेतरत् । रोगाद्यापदमाप्तस्य न दोषो जरतस्तथा ॥३४॥ पर्वोत्सवादौ गृहिणो विशेषो यदि नैत्यकात् । स्वस्मै च तादृशं दद्यादन्नं ग्राह्यं तदा तु तत् ॥३५॥ यत्र स्याद्गृहिणो गेहे पुरुषः परिवेषकः । तत्रैव भोक्तुं गन्तव्यं नान्यत्र त्यागिभिः क्वचित् ॥३६॥

દીક્ષાયુક્ત, પોતાના ધર્મમાં નિષ્ઠાવાળો, લોકનિંદિત પાપકર્મ અને મરણાદિ સૂતક તથા ગર્ભાધાનાદિ સંસ્કારોના પ્રસંગથી રહિત ગૃહસ્થ બ્રાહ્મણ પોતાના ઘરમાં ત્યાગીઓને ભોજન કરાવવા માટે નિમંત્રણ આપે તો ત્યાગીઓ તે ગૃહસ્થને ત્યાં જાય. વિપ્રના ગૃહમાં પહેલાં કહેલી રીતે વિષ્ણુને નિવેદન કરેલું અન્ન ભગવાનની પ્રસાદીના જળથી મેળાવીને જમવું. (૨૪-૨૫) જો ક્યારેક બ્રાહ્મણના ઘરમાં વિષ્ણુની પ્રતિમા ન હોય ત્યારે પોતાની પૂજવાની ભગવાનની પ્રતિમાને બ્રાહ્મણના ઘેર પ્રથમથી જ મોકલીને નિવેદન કરાવે. (૨૬) જો તે બ્રાહ્મણના ગૃહમાં વિષ્ણુની મૂર્તિ હોય તો પોતાના આશ્રમમાં બે શેર પરિમિત અન્નને જમાડનારા પાસે મંગાવી સ્વયં રસોઈ બનાવીને પોતાની પૂજવાની વિષ્ણુપ્રતિમાને નિવેદન કરીને પછી ત્યાગી મંડળે તે ગૃહીના ગૃહ પ્રત્યે જમવા જવું. એમ ન કરે તો (પોતાના મુકામમાં પોતાને પૂજ્ય મૂર્તિને નૈવેદ્ય ન કરે તો) સેવાધર્મની હાનિ થાય છે. (૨૭-૨૮) જો વૈષ્ણવ બ્રાહ્મણ પણ રસોઈ કરવા અશક્ત હોય અને સાધુઓને તો જમવા નિમંત્રણ આપે અથવા જેનું રાંધેલું અન્ન જમવા યોગ્ય ન હોય તેવા ક્ષત્રિયાદિ જો સાધુઓને જમવાનું નિમંત્રણ આપે તો પોતાના આશ્રમમાં આમાન્ન મંગાવીને પાક કરે અથવા પાક કરવા માટે અશક્ત બ્રાહ્મણના ઘેર અથવા ક્ષત્રિયાદિને ઘેર જઈને રસોઈ કરે. અથવા બીજા બ્રાહ્મણ પાસે કરાવે. (૨૯-૩૦) ગૃહસ્થને ઘેર પાક કરવા માટે પાંચથી થોડા ત્યાગીઓએ ક્યારેય પણ જવું નહિ. તેવી જ રીતે ગૃહસ્થને ઘેર ભોજન કરવા પાંચથી ઓછા સાધુઓએ ક્યારેય જવું નહિ. આ પ્રકારની મારી બાંધેલી મર્યાદા છે. (૩૧) ગૃહસ્થોની સંપત્તિ જોઈને જમવા માટે તેમના સ્થાનમાં જવું. અલ્પ ધનવાળા ગૃહસ્થને ક્યારેય ક્લેશ પમાડવો નહિ. (૩૨) આ પૃથ્વીમાં ગૃહસ્થ દેશકાળને અનુસરીને પોતાના ગૃહમાં દરરોજ ચોખા, ઘઉંનો લોટ વગેરે અથવા કોદરા, કાંગ વગેરે જે અન્ન જમતો હોય તે ગૃહસ્થના ઘરમાં તે અન્ન જમવા ગ્રહણ કરવું. એનાથી જુદું ગ્રહણ કરવું નહિ. રોગાદિ આપત્તિને પામેલા તથા વૃદ્ધ ત્યાગીને દોષ નથી. (૩૩-૩૪) જો ઉત્સવો જે દીપાવલિ અને અન્નકૂટાદિમાં ગૃહસ્થો નિત્ય ભોજનના અન્નથી ઘી, સાકર યુક્ત વિશેષ અન્ન (જેવું તેઓ જમતા હોય તેવું) પોતાને આપે ત્યારે તો તે અન્ન લેવું. (૩૫) જે ગૃહસ્થના ઘરમાં પીરસનારો પુરુષ હોય તે ગૃહસ્થના ઘરમાં જ ત્યાગીઓએ જમવા જવું. બીજે ક્યારેય જવું નહિ. (૩૬) બ્રહ્મચર્ય વ્રતને આચરનાર ત્યાગી, ભગવાનની પ્રસાદી વિનાનું ચંદન તથા પુષ્પની માળા ધારણ કરે નહિ. (૩૭) અત્તર, તાંબુલ, સોપારીનું ચૂર્ણ, એલાયચી, જાયફળ, લવિંગ વગેરે તે તો પ્રસાદી હોય તોપણ આપત્કાળ વિના ગ્રહણ કરે નહિ. (૩૮) હે મુને ! એકાદશી વગેરે વ્રતના દિવસોમાં તો ત્યાગીઓએ પ્રાપ્ત થયેલા અન્ન તથા ફળાદિ હરિને નૈવેદ્ય કરીને, પોતાને તો એકાદશીનો ઉપવાસ કરવો તથા પ્રાયશ્ચિત્તનો ઉપવાસ પ્રાપ્ત થયે સતે હરિને પોતે રાંધીને અન્ન નિવેદન કરીને પોતે ઉપવાસ કરવો. (૩૯-૪૦) ઉત્સવાદિમાં ઘણા ત્યાગી સાધુનાં મંડળો ભેગાં થયાં હોય ત્યારે તો નૈવેદ્યનો વિધિ દેશકાલને અનુસરીને કરવો. (૪૧) જેમ પોતાના એકાંતિક ધર્મની રક્ષા થાય તે પ્રમાણે વિવેકી સાધુઓએ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

प्रासादिकं विना त्यागी चन्दनं सुमनःस्त्रजम् । न धारयेद्भगवतो बृहद्व्रतमुपाश्रितः ॥३७॥ सुगन्धितैलताम्बूलपूगैलाजातिजादि तु । प्रासादिकमपि त्यागी स्वीकुर्यान्न विनापदम् ॥३८॥ एकादशीप्रभृतिषु व्रताहेषु तु योगिभिः । अन्नं फलादि वा प्राप्तं निवेद्यं हरये मुने! ॥३९॥ कर्तव्यं स्वेन तु व्रतं तथा निष्कृत्युपोषणे । निवेद्य हरये त्वन्नं स्वेन कार्यमुपोषणम् ॥४०॥ बहुषु त्यागिवृन्देषु मिलितेषूत्सवादिषु । नैवेद्यस्य विधिः कार्यो देशकालानुसारतः ॥४१॥ पाकेनैकेन वा द्वाभ्यां बहुभिर्वा यथात्मनः । स्यादेकान्तिकधर्मस्य रक्षा कार्यं तथा बुधैः ॥४२॥ स्वच्छे देशे सावकाशे सति त्वन्नं चतुर्विधम् । निवेद्यं विष्णवे सर्वं सद्भिस्तैरन्नकूटवत् ॥४३॥ आल्प्ये तु स्थानपात्रादेरन्नं तदनुसारतः । निवेद्य विष्णवे तत्तद्राशौ तच्च विमिश्रयेत् ॥४४॥ विष्णुप्रसादमाहात्म्यं वर्णयन् येन केनचित् । दत्तं न भक्षयेदन्नं त्यागवान्रसलौल्यतः ॥४५॥ हरेः प्रासादिकं चान्नं चरणाम्ब्वप्यनर्हते । न दद्यादेव सद्भक्तो गृह्णीयान्न त्वनर्हतः ॥४६॥ आहारशुद्धिः सत्त्वस्य शुद्धिहेतुर्भवत्यतः । अन्नं शुचिगृहप्राप्तमद्यं विष्णुनिवेदितम् ॥४७॥ सकृद्भुञ्जीत च त्यागी प्रतिघस्त्रमनापदि । वर्तेत परिचर्यायामहोरात्रं रमापतेः ॥४८॥ ग्राह्यान्नेनापि दत्तं चेदन्नं प्रासादिकं प्रभोः । भुक्तेरनन्तरं तर्हि सद्भिर्भक्ष्यं न सर्वथा ॥४९॥ तद्भक्षणे सकृद्भुक्तिव्रतभङ्गो भवेत्किल । अनाचारप्रवृत्तिश्च सत्सु स्यान्नात्र संशयः ॥५०॥ उपवासदिने प्राप्तं भक्ष्यं प्रासादिकं हरेः । विसर्जयेन्नमस्कृत्य नान्नं भक्षेत्तु सर्वथा ॥५१॥ अपि भोजनवेलायां प्राप्ते प्रासादिके यदि । भक्ष्यार्हं स्वस्य न स्याद्यत्सर्वथा तन्न भक्षयेत् ॥५२॥ त्यक्तं यत्स्वेन नियमाद्देहपीडाकरं च यत् । भक्षयेन्नैव तत्त्यागी प्रासादिकमपि

(પાત્રાદિની અનુકૂળતા પ્રમાણે સહુની) એક ભેગી રસોઈ અથવા બે રસોઈ અથવા તેથી વધારે વખત બનાવેલા પાકની રસોઈથી નૈવેદ્ય કરવું. જેમ ગૃહસ્થને અને પોતાને કલેશ ન થાય તેમ વર્તવું. (૪૨) સ્થાન સ્વચ્છ હોય અને વિશાળ હોય અને મોટાં વાસણો વગેરેની સગવડ હોય તો એક સ્થાને ઘણા ભેગા થયેલા સાધુઓએ બધુ અન્ન અન્નકૂટની માફક વિષ્ણુને નૈવેદ્ય કરવું. (૪૩) સ્થાન અને પાત્રોનો સંકોચ હોય (અતિ મોટાં ન હોય) તો તેના અનુસારે અન્ન વિષ્ણુને નિવેદન કરીને તે નિવેદિતાન્ન તે તે અન્નના ઢગલામાં ભેગું કરે. (૪૪) ત્યાગી સાધુ વિષ્ણુના પ્રસાદનું માહાત્મ્ય વર્ણન કરતો સતો જેનું ન ખપતું હોય તેમણે આપેલું અન્ન ભગવાનની પ્રસાદી અન્ન હોય તો પણ તે રસની લોલુપતાથી ભક્ષણ કરે નહિ. (૪૫) સાધુ ભક્તે ભગવાનની પ્રસાદી અન્ન અને હરિનું ચરણામૃત પણ પોતાની જ્ઞાતિથી ઉત્તમ-જેને પોતાનું ન ખપતું હોય તેવા પુરુષને આપવું નહિ. અને પોતે પણ જેનું પોતાને ખપતું ન હોય તેવા પુરૂષથી ગ્રહણ કરવું નહિ. (૪૬) આહારની શુદ્ધિ અંતઃકરણની શુદ્ધિનું કારણ છે, તે માટે પવિત્ર ગૃહસ્થના ઘર થકી પ્રાપ્ત થયેલું અન્ન ભગવાનને નિવેદન કરીને જમવું. (એમ ન કરે તો અંતઃકરણ મલિન થઈ જાય છે.) (૪૭) ત્યાગી રોગાદિ આપત્કાળ વિના દરરોજ એક વાર જમે. રાત્રિ-દિવસ શ્રીકૃષ્ણની નવધા ભક્તિમાં વર્તે. (૪૮) જો જેનું ગ્રહણ કરવા યોગ્ય આપેલું પ્રસાદી રાંધેલું અન્ન હોય, તે પણ સાધુઓએ ભોજન કર્યા પછી સર્વ પ્રકારે ન જમવું. (૪૯) તે જમે તો એક વખત ખાવાના નિયમનો ભંગ થાય, તેથી ત્યાગી સાધુઓમાં અનાચારની પ્રવૃત્તિ થાય એમાં સંશય નથી. (૫૦) ભગવાનની પ્રસાદી, માટે જ ભક્ષણ કરવા યોગ્ય હોય, તોપણ જે કંઈ વસ્તુ ઉપવાસને દિવસે કોઈએ આપવા માંડેલું હોય તો મસ્તકથી નમસ્કાર કરી ત્યાગ કરવું. તે અન્નાદિ બીજાને આપે. પણ પોતે તો સર્વ પ્રકારે જમવું નહિ. (૫૧) ભોજન વેલામાં પણ પ્રાપ્ત પ્રસાદી પદાર્થમાં જો, જે પોતાને ભક્ષણ કરવા યોગ્ય ન હોય, તો તે સર્વ પ્રકારે ભક્ષણ ના જ કરવું. (૫૨) જે વસ્તુ પોતે નિયમથી પ્રતિજ્ઞા કરીને ત્યાગ કરેલું હોય 'આ વસ્તુ હું જમીશ નહિ' એમ ત્યાગ કરેલી વસ્તુ તથા જે વસ્તુ પોતાના શરીરમાં પીડા કરનારી વસ્તુ હોય, તે પ્રભુની પ્રસાદી હોય, તોપણ ત્યાગી ન જ જમે. (૫૩) બુદ્ધિમાન ત્યાગી પોતાના ભોજન પાત્રથી નૈવેદ્ય કરે નહિ. વિષ્ણુની પૂજા માટેના પાત્રથી પોતાના દેહની શુદ્ધિનો વિધિ કરે નહિ. (તથા જે પાત્રથી શૌચવિધિ કરાય, તેમાં ભરેલું જળ પૂજાના પાત્રમાં ભરવું નહિ.) (૫૪) વસ્ત્રથી ગાળ્યા વગરનું જળ, દૂધ વિષ્ણુને નિવેદન કરવું નહિ. જો ગાળ્યા વિનાનું દૂધ અને જળ અજ્ઞાની પુરુષે પ્રસાદી કરીને આપેલું હોય, તો પણ પીવું નહિ. પરંતુ ગાળીને જ પીવું. (૫૫) ત્યાગી રેતસ વૃદ્ધિ પામે એવી વસ્તુ ભગવાનની પ્રસાદી હોય, તો પણ ઘણું કરીને ભક્ષણ ના કરે. અપવિત્ર મદ્ય - માંસ વગેરે વસ્તુઓ ડુંગળી, લસણ આદિનો સંસર્ગ પણ ત્યાગ કરે. (૫૬) ત્યાગી સાધુએ ભાંગ, ગાંજો અને અફીણાદિ જે વસ્તુ મદ ઉત્પન્ન કરનારાં હોય તે, તથા ત્રણ પ્રકારની તમાકુ પણ દૂરથી જ ત્યાગ કરવી. (૫૭) રોગી ત્યાગીએ મદ્યાદિ સ્પર્શે રહિત ઔષધ ખાવું.

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

प्रभोः ॥५३॥ स्वस्य भोजनपात्रेण नैवेद्यं न समाचरेत् । विष्णोः पूजाम्बुपात्रेण न च शौचविधिं सुधीः ॥५४॥ अगालितं जलं क्षीरं विष्णवे न निवेदयेत् । प्रसादीकृत्य दत्तं चेदज्ञपुंसा न तत्पिबेत् ॥५५॥ धातुप्रकोपजननं प्रायस्त्यागी न भक्षयेत् । अशुचेर्मद्यमांसादेः संसर्गमपि सन्त्यजेत् ॥५६॥ भङ्गां गञ्जं चाहिफेनं मादकं वस्तु यच्च तत् । तमालं त्रिविधं चापि जह्यात्त्यागी तु दूरतः ॥५७॥ रोगार्तेनौषधं भक्ष्यं मद्यादिस्पर्शवर्जितम् । शयितव्यं मञ्चके च प्रावार्यं गुप्तदोरकम् ॥५८॥ न रोगिणः सकृद्भुक्तेर्नियमः स्थविरस्य च । भुञ्जीयातां यथेष्टं तौ स्मरन्तौ हृदये हरिम् ॥५९॥ सत्सङ्गेन हरेर्भक्त्या सहैतैर्नियमैः शुभैः । हर्यर्पितेतरत्यागाज्जीयते दुर्जयो रसः ॥६०॥ उञ्छवृत्तिर्मुद्गलाख्यो रन्तिदेवादयो नृपाः । रसास्वादपरित्यागाल्लेभिरे परमं सुखम् ॥६१॥ एतेषु नियमेषु स्याद्यस्य कस्यापि चेच्च्युतिः । कर्तव्यं निष्कृतं तर्हि त्यागिभिस्तस्य सत्वरम् ॥६२॥ अन्नस्य वह्निपक्वस्य श्रीकृष्णाय निवेदनम् । अकृत्वा भोजनकृतावेकं दिनमभोजनम् ॥६३॥ प्रासादिकान्यगन्धस्त्रग्धृतावेकमुपोषणम् । प्रासादिकस्य तैलादेः स्वीकृतौ च तथा मतम् ॥६४॥ विष्णोः प्रासादिकान्नस्य पादोदस्याप्यनर्हते । दाने वा तत आदाने कार्यं चान्द्रायणं व्रतम् ॥६५॥ पञ्चोना यदि गच्छेयुः सन्तः कर्तुं च भोजनम् । पाकं वा गृहिगेहे तत्कुर्युरेकमुपोषणम् ॥६६॥ अज्ञानान्मद्यपाने वा कृते मांसस्य भक्षणे । मासमेकं पिबेत्सक्तूनुष्णोदकविमिश्रितान् ॥६७॥ भङ्गारसाद्यपेयस्य क्वचित्पानेऽप्यबुद्धितः । कृते त्यागी न कुर्वीत दिनमेकं तु भोजनम् ॥६८॥ एतैरन्यैरुपायैश्च हर्येकान्तिककीर्तितैः । सर्वथा त्यागिना जेयं दुर्जयं रसनेन्द्रियम् ॥६९॥ यावद्रसो न विजितस्तावत्कोऽपि जितेन्द्रियः । पुमान्नैव भवेन्नूनं जितं सर्वं जिते रसे ॥७०॥ आहारनियमेनैव पूर्वैरपि जितो रसः ।

ખાટલા ઉપર સૂવું અને ગોદડી ઓઢવી તેમાં દોષ નથી. (૫૮) ત્યાગધર્મનિષ્ઠ એવા પણ રોગથી પીડા પામેલાને તથા વૃદ્ધ થયેલાંને એક વાર ભોજનનો નિયમ નથી. રોગી અને વૃદ્ધ પોતાના હૃદયમાં શ્રીહરિને સ્મરણ કરતા સતા રુચિ પ્રમાણે જમે. (૫૯) સાધુઓના સમાગમથી અને ભગવાનની ભક્તિની સાથે શુભ આ નિયમો અને શ્રીહરિને અર્પણ કર્યા વગર બીજી વસ્તુઓના ત્યાગથી દુર્જય રસ જિતાય છે. (૬૦) પૂર્વે ઉઞ્છવૃત્તિવાળા(પડેલા કણોને વીણીને જીવિકા ચલાવનાર) મુદ્‌ગલ નામના મુનિ અને રંતિદેવાદિ રાજાઓ રસાસ્વાદના પરિત્યાગથી પરમ સુખ પામેલા છે. (૬૧) આ પૂર્વોક્ત નિયમમાં જે કોઈ નિયમનો જો ક્યારેક ભંગ થાય, તો ત્યાગીઓએ તે નિયમભંગનું **પ્રાયશ્ચિત્ત** તત્કાલ કરવું. (૬૨) અગ્નિથી રાંધેલું અન્ન શ્રીકૃષ્ણને નિવેદન કર્યા વગર ભોજન કર્યું હોય, તો એક દિવસ ઉપવાસ કરવો. (૬૩) ભગવાનની પ્રસાદી વિનાનું ચન્દન, પુષ્પહારાદિને ધારણ કરે. તો એક દિવસ ઉપવાસ માનેલો છે. તથા પ્રસાદિ તૈલ (અત્તર) વગેરેનો સ્વીકાર કરે, તો એક ઉપવાસ માનેલો છે. તામ્બુલ, સોપારી, જાયફળ, ઈલાયચી, લવિંગ ગ્રહણ કરે, તો દરેક પદાર્થમાં ઉપવાસ કરે. (૬૪) વિષ્ણુની પ્રસાદી અન્ન તથા ચરણામૃત આપવામાં પૂર્વે અયોગ્યપણે કહેલા પુરુષને આપે તો, અથવા ગ્રહણ કરવામાં અયોગ્યપણે કહેલાથી ગ્રહણ કર્યે સતે ચાન્દ્રાયણ કરે. (૬૫) જો પાંચથી થોડા સંતો ગૃહસ્થના ઘરમાં ભોજન કરવા જાય અથવા રસોઈ કરવા જાય તો એક ઉપવાસ કરે. (૬૬) અજ્ઞાનથી મદ્યપાન અલ્પમાત્ર કર્યે સતે અથવા લગારેક માંસભક્ષણ કર્યે સતે ઊના જળમાં મિશ્રણ કરીને એક માસ સુધી સાથવો પીએ. (૬૭) ભાંગ વગેરે અપેયનું (આદિ શબ્દથી ગાંજો, અફીણ, તમાકુ વગેરેનું પણ) ક્યારેક અજ્ઞાનથી પણ પાન કર્યું હોય, તો ત્યાગી એક દિવસ ભોજન ના કરે. (૬૮) આ મેં કહેલા ઉપાયો અને બીજા ભગવાનના એકાંતિક સંતોએ કહેલા ઉપાયોથી પણ ત્યાગી દુર્જય રસના ઈન્દ્રિયને સર્વ પ્રકારે જીતે (૬૯) જ્યાં સુધી રસાસ્વાદ અથવા રસના ઈન્દ્રિય જીતી નથી, ત્યાં સુધી કોઈ ત્યાગી પુરુષ જિતેન્દ્રિય થતો નથી. રસને જીતે, તો સર્વ ઈન્દ્રિયોનો સમુદાય જીતેલો થાય. (૭૦) પૂર્વકાલમાં વર્તતા સાધુઓએ પણ આહારના નિયમથી જ રસ, જીત્યો છે. માટે ત્યાગી પુરુષે રસ આહારના નિયમથી જીતવો. (૭૧) રસેસહિત અન્ન એક વાર અલ્પમાત્ર જમવાથી પણ તે રસ જીતાતો નથી. ભોજન કરવાની તૃષ્ણાની નિવૃત્તિ થતી નથી. રસ રહિત અન્ન વારંવાર જમવાથી અથવા એકવાર અતિશય જમવાથી પણ રસ જિતાતો નથી. (૭૨) માટે દેહનું રક્ષણ કરનાર આહાર યુક્ત જ અર્થાત્ અધિક નહિ તેમ અતિ થોડો નહિ એવો કરવો. જેથી 'યુક્ત આહારવિહાર કરનારને યોગ સિદ્ધ થાય છે' આ પ્રમાણે પોતે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે. (૭૩)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

तेनैवात स जेतव्यस्त्यागिना पुरुषेण च ॥७१॥ सरसेऽल्पे सकृद्भुक्तेऽप्यन्ने स तु न जीयते । नीरसे च मुहुर्भुक्ते सकृद्भुक्ते च भूयसि ॥७२॥ युक्त एव ततः कार्य आहारो देहरक्षकः । युक्ताहारविहारस्येत्युक्तं भगवता स्वयम् ॥७३॥ रसाश्रितास्ते कथिता मयेत्थं दोषा उपायाश्च जयेऽपि तस्य । स्नेहस्य तांस्तेऽथ मुने ! वदामि हिताय हि त्यागवतां नराणाम् ॥७४॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेषु रसास्वाददोषतज्जयोपायनिरूपणनामा चतुःषष्टितमोऽध्यायः ॥६४॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – वासुदेवं तदीयांश्च विनान्यत्र तु यो भवेत् । स्नेहः स हि महाञ्छत्रुर्भूरिदोषाकरोऽस्ति वै ॥१॥ त्यक्तगृहाश्रमस्यापि त्यागिनः संसृतिप्रदा । पुनः पुत्रकलत्रादिस्मृतिः स्नेहात्प्रजायते ॥२॥ अन्तकाले तथा स्नेहात्स्त्रीपुत्रधनधामसु। पशुपक्षिद्रुमादौ वा प्रेतत्वं जायते नृणाम् ॥३॥ पुंसोऽप्युत्कृत्तशिश्नस्य स्नेहाद्योषाप्रियाय हि । विमैथुनेऽपि स्पर्शादौ प्रवृत्तिर्जायते ध्रुवम् ॥४॥ दैहिकं मृत्युपर्यन्तमपि दुःखं न चेतसि । कृत्वा पुंसः कुटुम्बस्य पोषे स्नेहात्प्रवर्तनम् ॥५॥ अस्वज्ञातावपि स्नेहात्स्वपित्रादीन्विहाय च । पुंसः स्त्रिया स्त्रियाः पुंसा सह देशान्तरे गतिः ॥६॥ तिरस्कृतस्यापि पुंसः स्वसम्बन्धिजनैर्मुहुः । अवैराग्यमतत्त्यागः स्नेहाद्भवति निश्चितम् ॥७॥ स्नेहादेवानुमरणं स्त्रीणां पतिसुतान्मृतान् । प्राणिनां हिंसया पुंसः पोषः स्यात्स्वजनस्य च ॥८॥ स्नेहात्स्वयं क्षुधां सोढ्वा नृणां च पशुपक्षिणाम् ।

હે મુને ! આ પ્રકારે રસને આશ્રિત દોષો અને તેને જીતવાના ઉપાયો પણ તમોને મેં કહ્યા. હવે સ્નેહના દોષો અને તેને જીતવાના ઉપાયોને ત્યાગવાળા સાધુપુરુષોના હિત માટે તમોને કહું છું. (૭૪)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગીધર્મેષુ રસાસ્વાદદોષતજ્જયોપાયનિરૂપણનામા ચતુઃષષ્ટિતમોऽધ્યાયઃ (૬૪)

અધ્યાય : ૬૫

શ્રીહરિએ સ્નેહના દોષો અને તેના જયના ઉપાયોનું વર્ણન કરેલું છે.

શ્રી નારાયણ મુનિ બોલ્યા : હે મુને ! શ્રી વાસુદેવ ભગવાન અને તેમના એકાંતિક ભક્તો વિના બીજા કોઈ પદાર્થ માત્રમાં સ્નેહ થાય તે ઘણા દોષોની એક ખાણરૂપ મહાશત્રુ છે જ. (૧) જેણે ગૃહસ્થાશ્રમ ત્યાગ કર્યો છે, એવા ત્યાગીઓને પણ વારંવાર જન્મમરણરૂપ સંસારને કરનારી પુત્ર-કલત્રાદિની સ્મૃતિ સ્નેહથી થાય છે. (૨) તથા મનુષ્યોને મરણ સમયે સ્ત્રી, પુત્ર, ધન અને ઘરને વિષે અથવા પશુ, પક્ષી, વૃક્ષાદિમાં સ્નેહથી ભૂતયોનિની પ્રાપ્ત થાય છે. (૩) શિશ્નેન્દ્રિય છેદી નાખ્યું હોય એવા પુરુષને પણ સ્નેહથી સ્ત્રીની પ્રીતિ માટે મૈથુનથી રહિત સ્પર્શાદિને વિષે પ્રવૃત્તિ થાય છે જ. (૪) મૃત્યુપર્યન્ત દેહ સંબંધી દુઃખ મનમાં નહિ ગણીને પુરુષને સ્નેહથી કુટુંબના પોષણમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. (૫) પોતાની જ્ઞાતિથી ભિન્ન એવા પણ મનુષ્યમાં સ્નેહથી પુરુષ પોતાના પિતાદિનો ત્યાગ કરીને સ્ત્રીની સાથે દેશાંતરમાં ગમન કરે છે. તેમજ સ્ત્રી, પુરુષની સાથે દેશાન્તરમાં ગમન કરે છે. (૬) પોતાના સંબંધીજનોએ વારંવાર તિરસ્કાર કરાયેલા પુરુષને પણ સંબંધીજનોમાં સ્નેહથકી નિશ્ચય વૈરાગ્ય ઉપજતો નથી તથા તેમનો ત્યાગ કરાતો નથી. (૭) સ્નેહથી સ્ત્રીઓ મરેલા પતિ તથા પુત્રોની પાછળ મરણ પામે છે તથા પુરુષો સ્નેહથી પ્રાણીઓની હિંસા કરીને પોતાનાં સંબંધીજનોનું પોષણ કરે છે. (૮) મનુષ્યોને તથા પશુપક્ષીઓને સ્નેહથી ભૂખનું દુઃખ સહન કરીને પણ જ્યાં ત્યાંથી ખાધાની વસ્તુ લઈ આવીને પોતાના બાળકોના પોષણમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. (૯) સ્નેહ થકી પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરવાને અર્થે નિશ્ચય મૃત્યુ થાય, એવા ચોરી આદિ કર્મ તથા નાવમાં બેસીને સમુદ્ર પાર કમાવા જવું, એ આદિક ક્રિયાને વિષે મનુષ્યોની પ્રવૃત્તિ થાય છે. (૧૦) મનુષ્યો સ્નેહથી અસત્ય ભાષણ તથા અતિશય કષ્ટ સહન કરીને તથા નીચ માણસની સેવાથી જ્યાંત્યાંથી ધન લાવીને પોતાના કુટુંબનું પોષણ કરે છે. (૧૧) તે પ્રકારે જે પુરુષોને પોતાની જાતિથી ભિન્ન એવા પશુ, મૃગ, મર્કટ, શ્વાનના બાળકો (ગલુડિયાં) વગેરેમાં સ્નેહથી પોતાના પુત્રાદિને વિષે જ જેમ તેમ અતિ પીડા કરનારી આસક્તિ થાય છે. (૧૨) અતિજીર્ણ પણાને પામ્યું હોય, તો પણ પોતાના શરીરમાં સ્નેહથી જીવવાની આશા રહે છે. સ્નેહથી પાપકર્મમાં નિષ્ઠાવાળા પોતાના સંબંધીઓનો

इतस्ततोऽद्यमानीय प्रवृत्तिः स्वार्भपोषणे ॥९॥ स्तेयाब्धिपारयानादौ मृत्युहेतावपि ध्रुवम् । स्नेहात्कुटुम्बपोषार्थं प्रवृत्तिर्जायते नृणाम् ॥१०॥ अनृतेनातिकष्टेन श्ववृत्त्येतस्ततो धनम् । आनीय स्वीयपोषश्च स्नेहाद्भवति देहिनाम् ॥११॥ स्वजातेरितरत्रापि पश्वादौ स्नेहतस्तथा । आसक्तिर्जायते पुंसां स्वपुत्रादावविवार्तिदा ॥१२॥ जरत्यपि शरीरे स्वे स्नेहादाशास्ति जीवने । अधर्मिणामपि स्वानां पक्षपातश्च जायते ॥१३॥ अन्याये न्यायबुद्धिश्च पापे पुण्यमतिर्नृणाम् । अनात्मन्यात्मधीः स्नेहाज्जायतेऽसति सन्मतिः ॥१४॥ दोषधीर्भवति स्नेहाद्गुणेषु गुणिनामपि । गुणबुद्धिश्च दोषेषु पुंसो दोषवतां तथा ॥१५॥ कामः क्रोधस्तथा लोभ ईर्ष्याद्या अपि भूरिशः । दोषाः स्नेहाद्भवन्त्येव स स्नेहस्त्यागिनां रिपुः ॥१६॥ अथ स्नेहजयोपायाः कथ्यन्ते त्यागिनां हिताः । यैरसो जीयते नूनं दुर्जयोऽपि मुमुक्षुभिः ॥१७॥ देहे च दैहिके त्यागी निःस्नेहः सर्वदा भवेत् । यतः स्यात्परमं सौख्यं प्रीतिश्च परमात्मनि ॥१८॥ प्रियव्रतादयो भूपा दधीचिप्रमुखा द्विजाः । स्नेहं विहाय देहादौ परं सौख्यं हि लेभिरे ॥१९॥ स्वदेहजन्म यत्राभूत्तद्ग्रामं न पुनर्व्रजेत् । आवश्यकेन गच्छेच्चेन्न व्रजेत्स्वजनालयम् ॥२०॥ वस्त्रपुस्तकभक्ष्यादि स्वजनान्नाददीत च । तस्मै न दापयेत्किञ्चिद्वस्त्वन्येनापि चापदि ॥२१॥ धनपुत्रादिलाभे वा तन्नाशे स्वजनस्य च । न हृष्येन्नैव शोचेच्च तदन्यस्येव तुल्यधीः ॥२२॥ देहोत्पत्तिनिमित्तस्तु स्नेहः स्यात्स्वजनेषु चेत् । एतत्प्राक्तनदेहानां तं कुर्यात्स्वजनेष्विव ॥२३॥ जरायुजाण्डजोद्भिज्जस्वेदजा बहवः किल । देहाः स्वस्याभवंस्तेषां

પક્ષપાત થાય છે. (૧૩) મનુષ્યોને સ્નેહથી અન્યાયમાં ન્યાયબુદ્ધિ થાય છે, પાપમાં પુણ્યબુદ્ધિ થાય છે. આત્માથી ભિન્ન દેહમાં આત્મબુદ્ધિ થાય છે. નાશવંત પદાર્થમાં સત્યપણાની બુદ્ધિ થાય છે. (૧૪) પુરુષોને સ્નેહથી ગુણવાનના ગુણોમાં દોષબુદ્ધિ થાય છે. તથા દોષવાળા જનોનાં દોષોને વિષે પણ ગુણની બુદ્ધિ થાય છે. (૧૫) કામ ક્રોધ, તથા લોભ ઈર્ષા વગેરે ઘણા દોષો પણ સ્નેહથી થાય છે. એવો સ્નેહ ત્યાગીઓનો શત્રુ જ છે. (૧૬)

હવે ત્યાગીઓને હિત કરનારા, **સ્નેહને જીતવાના ઉપાયો** હું તમોને કહું છું, જે ઉપાયોથી મુમુક્ષુ ત્યાગી પુરુષોએ દુર્જય એવો સ્નેહ પણ જિતાય છે જ. (૧૭) ત્યાગી સાધુ દેહમાં અને દૈહિક સુખમાં કારણભૂત પદાર્થ માત્રમાં સર્વદા સ્નેહે રહિત થાય - જે સ્નેહના ત્યાગથી પરમ સુખ થાય અને પરમાત્મામાં પ્રીતિ થાય. (૧૮) પ્રિયવ્રતાદિ રાજાઓ, દધીચિ વગેરે મુનિઓ દેહાદિમાં સ્નેહનો ત્યાગ કરીને પરમ સુખને પામ્યા હતા, જ. (૧૯) ત્યાગીએ જે ગામમાં પોતાના દેહનો જન્મ થયો હોય, તે ગામમાં ફરીને જવું નહિ. જો અવશ્ય કાર્યના વશપણાથી જાય, તો પોતાને ઘેર જાય નહિ. (૨૦) વસ્ત્ર, પુસ્તક, ભક્ષ્ય (ખાધાની વસ્તુ) તથા જલપાત્રાદિ વસ્તુઓ પોતાના દેહના સંબંધી જનથી ગ્રહણ કરે નહિ. (ભિક્ષા માગવાના સમયથી ભિન્ન કાળમાં ગ્રહણ કરે નહિ.) આપત્કાલમાં પણ બીજા માણસ પાસે કોઈ પણ વસ્તુ પોતાના સંબંધીને અપાવે નહિ. (૨૧) પોતાના સંબંધિ-જનને ધન, પુત્રાદિ લાભ થાય ત્યારે ત્યાગી પોતાના જ સંબંધીથી ભિન્નને ધનાદિના લાભમાં અથવા વિનાશમાં જ જેમ તેમ તુલ્યબુદ્ધિવાળો થઈને હર્ષ ન પામે તેમ શોક ના કરે. (૨૨) જો પોતાના સંબંધીજનોમાં દેહની ઉત્પત્તિના નિમિત્તવાળો સ્નેહ થાય ત્યારે તો પૂર્વજન્મના દેહના સંબંધીઓમાં જેવો સ્નેહ છે તેવો સ્નેહ કરે. (પણ વધુ ન કરે) (૨૩) **જરાયુજ** = મનુષ્ય, પશુ વગેરે, **અંડજ** = મત્સ્ય, પક્ષી વગેરે, **ઉદ્‌ભિજ્જ** = વૃક્ષો વગેરે, **સ્વેદજ** = પરસેવાથી ઉત્પન્ન થતા લીખો, માંકડ વગેરે, પોતાને ઘણા દેહો થયા હતા અને તે ચાર પ્રકારના દેહોના પોતાના સ્વજનો પણ અનેક થયા હતા એમ જાણવું. (૨૪) હાલમાં આ દેહથી પૂર્વના દેહના સંબંધીઓમાં જેવી પ્રીતિ વર્તે છે જેવી દયા વર્તે છે અને જેવું કુળાભિમાન વર્તે છે. (અર્થાત્ નથી વર્તતું)તેમ આ વર્તમાન, કાળના સ્વજનોમાં પણ તેવી પ્રીતિ અને દયા કરવી અને તેવું કુળાભિમાન કરવું. (અર્થાત્ ના જ કરવું) (૨૫) જે ત્યાગી પ્રથમ પોતે ત્યાગ કરેલા પોતાના સંબંધીજનોમાં ફરીથી આસક્ત થાય તે ત્યાગી શાસ્ત્રથી નિષિદ્ધ પણ કર્મ કરે જ. (માટે સત્પુરુષોએ તેનો વિશ્વાસ કરવો નહિ) (૨૬) જે વૈષ્ણવ ત્યાગી થઈને પણ આ પ્રમાણે સ્વેચ્છા વર્તી થાય, તે ત્યાગી હંમેશા મહાપાપોથી યુક્ત જ જાણવો. (૨૭) માટે આત્મસ્વરૂપને ત્રણદેહથી જ્ઞાતૃત્વાદિ ધર્મોથી ભિન્ન રહેલાનો નિશ્ચય કરી અને તે આત્મસ્વરૂપને વૈરાગ્યપૂર્વક શ્રવણ, મનનાભ્યાસ વગેરેથી બ્રહ્મભાવ પામેલો છું. એવો નિશ્ચય કરીને સર્વથી સ્નેહે રહિત થવું (૨૮) ત્યાગી હંમેશા પૃથ્વીમાં (સાદડી પાથરેલી પૃથ્વી ઉપર) જ સૂવે, રોગાદિ આપત્કાળ પડ્યા વગર ખાટલા ઉપર સૂએ નહિ. સ્ત્રીએ ઓઢેલી ગોદડી

स्वजनाश्चाप्यनेकशः ॥२४॥ प्रीतिर्हि यादृशी तेषु देहेनानेन साम्प्रतम् । दया कुलाभिमानश्च कर्तव्यात्रापि तादृशी ॥२५॥ आदौ त्यक्तेषु च स्वेषु त्यागी सज्जेत यः पुनः । कुर्यादेव हि शास्त्रेण निषिद्धमपि कर्म सः ॥२६॥ इत्थं यः स्वैरवर्ती स्यात्त्यागी भूत्वापि वैष्णवः । स पञ्चभिर्महापापैर्युक्तो ज्ञेयो हि नित्यदा ॥२७॥ तस्मादात्मस्वरूपं हि देहत्रयपृथक्स्थितम् । निश्चित्य तच्च ब्रह्मैव निःस्नेहः सर्वतो भवेत् ॥२८॥ शयीत भूतले नित्यं खट्वायां न त्वनापदि । स्त्रीप्रावृतां तूलपटीं त्यागी प्रावृणुयान्न च ॥२९॥ एकस्मिन्मास्यतिक्रान्ते कारयेत्क्षौरकर्म च । कक्षोपस्थशिखावर्जं मासात्प्राङ्नतु कर्हिचित् ॥३०॥ व्रतोपवासदिवसे तथासौ भोजनोत्तरम् । न कारयेत् क्षौरकर्म त्यागिधर्मानुपाश्रितः ॥३१॥ पापिनास्तिकसंस्पर्शे दुःस्वप्ने क्षुरकर्मणि । यवनान्त्यजनस्पर्शे त्यागी स्नानं समाचरेत् ॥३२॥ मातापित्रोर्गुरोः स्वस्य मरणे तु श्रुते सति । त्यागी स्नायात्सवासाश्च नेतरस्य तु कर्हिचित् ॥३३॥ न विष्णोर्नवधा भक्तिं विना चैकमपि क्षणम् । व्यर्थं क्वापि नयेत्त्यागी दूरे जह्यात्त्वसत्कथाः ॥३४॥ वृत्तिग्रामक्षेत्रमन्त्रं शृणुयान्न च कस्यचित् । माध्यस्थ्यं नैव कुर्याच्च द्रव्यादानप्रदानयोः ॥३५॥ राजकार्यस्य वार्ता च जयाजयकथा तथा । वस्त्रालङ्कारनगरशोभायाश्चाथ वर्णनम् ॥३६॥ अन्नस्य भक्ष्यभोज्यादे रसास्वादाश्रिता कथा । कृषिवाणिज्यशिल्पादेर्वाहनानां च वर्णनम् ॥३७॥ गोमहिष्यजवृक्षादेर्वर्णनं चायुधस्य च । इत्याद्या ग्राम्यवार्तास्तु न कुर्याच्छृणुयान्न च ॥३८॥ एतेषु नियमेषु स्याद्यस्य यस्य च्युतिः क्वचित् । त्यागी कुर्यात्तस्य तस्य प्रायश्चित्तं यथोचितम् ॥३९॥ दिनानि यावन्त्यज्ञानात्स्वसम्बन्धिगृहे वसेत् । उपवासान्स कुर्वीत तावतो दिवसान्मुनिः ॥४०॥ पित्रादीनां गृहे भुक्तौ तेभ्यश्चान्नादिदापने । तद्दत्तवस्त्राद्यादाने खट्वास्वापेऽप्यनापदि ॥४१॥ तूलपट्याः प्रावरणे

આપત્કાળમાં પણ ના જ ઓઢે. (૨૯) એક માસ પહેલાં ક્ષૌરકર્મ ક્યારેય ન કરાવે. એક માસ થઈ જાય, ત્યારે બગલ અને ઉપસ્થ અને શિખાએ રહિત મુંડન કરાવે. (૩૦) ત્યાગી ધર્મને આશરેલો આ સાધુ વ્રતોપવાસ દિવસે અને ભોજન કર્યા પછી મુંડન ન કરાવે. (૩૧) પાપી, નાસ્તિક, તેના સ્પર્શમાં, દુષ્ટ સ્વપ્નમાં-સ્ત્રી દર્શનાદિથી વીર્યસ્ત્રાવ થયો હોય ત્યારે, મુડનમાં તથા મ્લેચ્છ, અન્ત્યજ, ધોબી વગેરેના સ્પર્શમાં ત્યાગી સ્નાન કરે. (૩૨) પોતાના માતા-પિતા અને ગુરુ=મંત્રોપદેષ્ટા આચાર્યના મરણના સાંભળવામાં ત્યાગી વસ્ત્રેસહિત સ્નાન કરે માતાપિતા વિના બીજા સ્વજનના મરણ-શ્રવણમાં સ્નાન ન કરે. (૩૩) ત્યાગી વિષ્ણુની નવધા ભક્તિ વિના એક ક્ષણ પણ નિરર્થક ક્યારેય પણ નિર્ગમન કરે નહિ. અસત્કથાઓ જે **ગ્રામ્યવાર્તાઓને** તો દૂરથી જ ત્યાગ કરે. (૩૪) કોઈની જીવિકા વૃત્તિ, ગ્રામ, ક્ષેત્રાદિની સંમંત્રણા સાંભળે નહિ. કોઈના દ્રવ્ય લેવા દેવામાં સાક્ષીપણું કરે નહિ. (૩૫) રાજકાર્ય સંબંધી વાર્તાઓ તથા કોઈના જયવિજયની વાર્તાઓ અને વસ્ત્રો, અલંકારો, નગરોની શોભાનું વર્ણન તથા ભક્ષ્ય ભોજ્યાદિ રસાસ્વાદને આશ્રેલી કથા અને ખેતી, વેપાર, શિલ્પ વગેરે જેને છે, એવા ગૃહસ્થ જનોના વ્યવહારનું વર્ણન, હાથી, ઘોડા રથાદિનું વર્ણન, ગાયો, ભેંસો, બકરાં, ઘેટાં, વૃક્ષો, બગીચાઓનું વર્ણન વગેરે અને આયુધ જે તલવાર વગેરેનું વર્ણન એ આદિક જે ગ્રામ્યવાર્તાઓ તેને કરે નહિ અને સાંભળે પણ નહિ. (૩૬-૩૭-૩૮) આ નિયમોમાંથી જે કોઈ પણ નિયમનો ક્યારેય ભંગ થાય તો તે નિયમના ભંગનું **પ્રાયશ્ચિત્ત** ત્યાગી સાધુ યથાયોગ્ય કરે. (૩૯) ત્યાગી અજાણ્યે પોતાના સંબંધીના ગૃહમાં જેટલા દિવસ રહે તેટલા દિવસો ઉપવાસ કરે. (૪૦) પોતાના પિતા-ભાઈ, સાસુ સસરાના ઘરમાં ભોજન કર્યે સતે, અન્નાદિ અપાવવામાં, અને તેમણે આપેલા વસ્ત્રાદિના ગ્રહણમાં, આપત્કાળ પડ્યા વિના ખાટલા ઉપર સૂવામાં, તથા સ્ત્રીએ વાપરેલી ગોદડીને સ્વયં અજ્ઞાનથી વાપરે, આવા નિયમભંગોમાં જુદા જુદા એક એક દિવસ ઉપવાસરૂપી પ્રાયશ્ચિત્ત કરે. (૪૧-૪૨) તથા ત્યાગી ઉક્ત **ગ્રામ્યવાર્તાને** આદરથી કહે. તથા સાંભળે, તો **'સ્વામિનારાયણ'** આ છ અક્ષરના કૃષ્ણમંત્રનો જપ પાંચ હજાર વાર કરે. (૪૩) હે મુને ! સ્નેહમાં રહેલા દોષો અને તેના જયના ઉપાયો મેં તમને કહ્યા. આ ઉપાયો મુમુક્ષુઓએ અવશ્ય હૃદયમાં ધારવા યોગ્ય છે. સત્સમાગમ અને વિષ્ણુભક્તિએ સહિત જો અનુષ્ઠાન કરવામાં આવે તો તે ઉપાયો આત્યંતિક કલ્યાણને આપનારા માન્યા છે. (૪૪)

હે સુબુદ્ધે ! આ પ્રકારે મેં સ્નેહના દોષો અને તેના જયના ઉપાયો તમને કહ્યા. હવે હું માનના દોષો અને તેના જયમાં સમર્થ ઉપાયો કહું છું તેને સાંભળો (૪૫)

प्रावृतायाः स्त्रिया तथा । एकैक उपवासोऽत्र प्रायश्चित्तं पृथक् पृथक् ॥४२॥ कथने ग्राम्यवार्तायाः श्रवणे च तथादरात् । सहस्राणि जपेत्पञ्च कृष्णमन्त्रं षडक्षरम् ॥४३॥ एते स्नेहजयोपायाः प्रोक्ता धार्या मुमुक्षुभिः । सत्सङ्गविष्णुभक्तिभ्यां सहैते फलदा मताः ॥४४॥ स्नेहस्य दोषा इति ते सुबुद्धे ! प्रोक्ता उपायाश्च जयाय तस्य । मयाथ मानस्य वदामि दोषान् गुणांश्च तान् जेतुमहं समर्थान् ॥४५॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेषु स्नेहदोषतज्जयोपायनिरूपणनामा पञ्चषष्टितमोऽध्यायः ॥६५॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **मानमूलो महान्दोषः क्रोधाख्योऽत्र प्रवर्तते । यो भस्मसात्करोत्याशु दानव्रततपोयमान् ॥१॥ वाच्यावाच्यविवेकश्च मर्यादाभेदनं यतः । भवत्यवध्यघातश्च स्वात्महत्यापि निश्चितम् ॥२॥ स्वजनानां गुरूणां च येन नाशः सतामपि । जायतेऽकार्यकारित्वं यतश्चापि दुरुक्तयः ॥३॥ तथा मानात्सहचरी क्रोधस्येर्ष्यापि जायते । यया भवत्यल्पविदां साम्येच्छाऽपि महागुणैः ॥४॥ मानादहंमतिर्देहे भवत्यात्मविदामपि । पारुष्यं निर्दयत्वं च दम्भो दर्पश्च मत्सरः ॥५॥ स्यादन्याये न्यायधीश्च न्यायेऽन्यायमतिस्तथा । साधावसाधुधीर्मानादसाधौ साधुधीर्नृणाम् ॥६॥**

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગીધર્મેષુ સ્નેહદોષતજ્જયોપાયનિરૂપણનામા પંચષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૬૫)

અધ્યાય : ૬૬

શ્રી હરિએ માન નામના દોષનું નિરૂપણ અને તેના જયના ઉપાયોનું વર્ણન કરેલું છે.

શ્રી નારાયણમુનિ બોલ્યા - હે મુને ! આ લોકમાં માનના કારણથી ક્રોધ નામનો મહાન દોષ પ્રવર્તે છે. (હાલમાં માન જેનું મૂળ-કારણ છે એવા ક્રોધ નામના દોષને કહે છે,) જે ક્રોધ, દાન, વ્રત, તપ અને નિયમોને તત્કાલ જ બાળીને ભસ્મીભૂત કરે છે. (૧) ક્રોધથી બોલવા યોગ્ય અને ન બોલવા યોગ્ય વચનના વિવેકનો નાશ થાય છે. મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે, અવધ્યનો વધ કરે છે. પોતાના શરીરનો પણ નાશ કરે છે જ, આમાં સંશય નથી. (૨) જે ક્રોધથી પોતાનાં સંબંધીજનો, પોતાના ગુરુ પિતાદિ અને સાધુપુરુષોનો ઘાત થાય છે. ક્રોધથી શાસ્ત્રમાં નિષિદ્ધ ક્રિયાઓનું પણ આચરણ થાય છે. બીજાના મર્મસ્થળને ભેદનારાં વચનો પણ બોલાય છે. (૩) તે પ્રમાણે માનથી ક્રોધ થાય છે તેમ જ માનથી ક્રોધની સાથે રહેનારી ઈર્ષ્યા પણ થાય છે, જે ઈર્ષ્યાથી અલ્પ ગુણવાળાઓને મહાગુણવાળાઓની સાથે સમાનપણાની ઈચ્છા (બરોબરિયાપણું) થાય છે. (૪) આત્માને જાણનારાઓને પણ માનથી દેહમાં અહંબુદ્ધિ થાય છે, માનથી કઠોર ભાષણ, દયારહિતપણું, દંભ, ગર્વ, મત્સર (કોઈનો ઉત્કર્ષ સહન ના કરી શકે) તે થાય છે. (૫) મનુષ્યોને માનથી અન્યાયમાં ન્યાયબુદ્ધિ થાય તથા ન્યાયમાં અન્યાયબુદ્ધિ થાય, સાધુમાં અસાધુબુદ્ધિ થાય અને અસાધુમાં સાધુબુદ્ધિ થાય છે. (૬) વયોવૃદ્ધાદિકના અપમાનમાં-દોષોને જાણનારા પુરુષોને પણ માનથી વયોવૃદ્ધ, તપોવૃદ્ધ, વિદ્યાવૃદ્ધ પુરુષો અને આત્મા, પરમાત્માના સ્વરૂપ જાણનારાઓના અપમાનમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે, જ. (૭) માનથી પોતાને વિષે અપૂજ્યમાં તથા કંઈ પણ કરવામાં સમર્થ ના હોય, તો પણ હું પૂજ્ય છું, હું ઈશ્વર છું, એવી બુદ્ધિ થાય છે મનુષ્યોને માનથી સાધુઓની સાથે દુરાગ્રહજન્ય વાણીનો કલેશ થાય છે. અને તેમની સાથે પોતે ગુણોથી સમાન નથી, તો પણ સર્વ પ્રકારે સમાનપણાની માન્યતા થાય છે અને અનમ્રતા થાય છે. (૮) પુરુષોને માનથી મોટાઓની આગળ પગ ઉપર પગ ચઢાવીને બેસાય છે. દેવોને પણ નમસ્કાર થતો નથી ધર્મ-જ્ઞાનાદિ ગુણોથી મહાન પુરુષોનો માનથી પક્ષ રખાતો નથી. (૯) માનથી પોતાને વિષે સત્પુરુષોની અપ્રસન્નતા થાય છે. એમાં સંશય નથી. એ આદિક માનને આશરીને રહેલાં અનેક મહાન દોષો છે. (૧૦) માટે પરમાત્માની પ્રસન્નતાને ઈચ્છનાર ત્યાગી માનનો ત્યાગ કરે. માનનો ત્યાગ કરવાથી મુક્તો અને મુમુક્ષુઓને સર્વોત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય. (૧૧) હરિશ્ચંદ્ર-કુશિક-યુધિષ્ઠિર વગેરે રાજાઓ માનથી વિકારને નહિ પામીને બીજા રાજાઓને અતિદુર્લભ ગતિને પામ્યા. (૧૨) હવે **માનને જીતવાના ઉપાયોરૂપી ઉત્તમગુણો** કહીએ છીએ, જે ગુણોથી આ માનરૂપી શત્રુ ત્યાગીઓએ થોડા સમયમાં જિતાય છે. (૧૩) સાંખ્ય વિચારથી - તત્વોની સાથે પ્રકૃતિપુરુષના સ્વરૂપના લક્ષણના

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

मानाद्वयस्तपोविद्यावृद्धानां ब्रह्मवेदिनाम्। अपमानो भवत्येव पुंसां दोषविदामपि ॥७॥ अपूज्येऽनीश्वरेऽपि स्वे मानात्पूज्येश्वरत्वधीः । सद्भिर्वादश्च साम्यं च जायते स्तब्धता नृणाम् ॥८॥ महदग्रोपवेशश्च देवानामप्यवन्दनम् । अपक्षपातो महतां पुंसां भवति मानतः ॥९॥ अप्रसादः सतां स्वस्मिन्मानाद्भवति निश्चितम् । इत्यादयः सन्ति दोषा महान्तो मानमाश्रिताः ॥१०॥ त्यागी जह्यात्ततो मानं विष्णुप्रीत्यभिलाषुकः । यतः स्यात्परमं सौख्यं मुक्तानां च मुमुक्षुताम् ॥११॥ हरिश्चन्द्रश्च कुशिको युधिष्ठिरमुखा नृपाः । मानेनाविकृताः प्रापुर्गतिं राज्ञां सुदुर्लभाम् ॥१२॥ अथ मानजयोपाया गुणाः कीर्त्यन्त उत्तमाः। यैरसौ जीयते शत्रुस्त्यागिभिः स्वल्पकालतः ॥१३॥ क्षेत्रक्षेत्रज्ञयो रूपे सम्यक्साङ्ख्यविचारतः । निश्चित्य मानो हातव्यः क्षेत्रज्ञात्मधिया बुधैः ॥१४॥ त्यागिभिर्वा गृहस्थैर्वा प्रोक्तं वाक्यमरुन्तुदम् । अपि त्यागी सहेतैव तिरस्कारांश्च तत्कृतान् ॥१५॥ वयोज्ञानतपोयोगैः स्वतुल्यस्यापि मानवैः । कृते महति सन्माने नेर्ष्यया क्षोभमाप्नुयात् ॥१६॥ सुभोज्यं स्वकनिष्ठाय स्वस्मै दद्याच्च नीरसम् । कश्चिद्भोजनपङ्क्तौ चेत्तेन न क्रोधमाप्नुयात् ॥१७॥ स्वतुल्यायापि चेद्दद्यात्सर्वपूज्याधिकारिताम् । गुरुः स्वस्मै तु पदवीं कनिष्ठां तर्हि नोत्तपेत् ॥१८॥ सर्वथा मानमीर्ष्यां च त्यक्त्वा सेवेत यः सतः । साधुः स एव कथितस्त्यागी भक्तः श्रियः पतेः ॥१९॥ महतीं पदवीं प्राप्ताः पूर्वं ये साधवो जनाः । मानत्यागेनैव ते च विनयेन महात्मसु ॥२०॥ मानोऽसौ पापरूपो हि गृहिणामपि नोचितः । दुर्योधनो रावणाद्या नेशुर्येन सबान्धवाः ॥२१॥ त्याज्यस्त्यागिजनैर्मानः सर्वथेति विचारतः । पालने ब्रह्मचर्यादेर्मानस्त्याज्यो न कर्हिचित् ॥२२॥ अन्यत्र तु

વિચારથી દેહ અને જીવાત્માના સ્વરૂપનો સારી રીતે નિશ્ચય કરીને **'દેહથી ભિન્ન હું ક્ષેત્રજ્ઞ છું,'** આ પ્રકારની બુદ્ધિથી માનનો ત્યાગ કરવો. (૧૪) ત્યાગીઓએ અથવા ગૃહસ્થોએ કહેલાં મર્મસ્થળને ભેદનારાં પણ વાક્યો ત્યાગી સહન જ કરે અને તિરસ્કારો પણ સહન જ કરે. (૧૫) વય-જ્ઞાન-તપ અષ્ટાંગ યોગ અને ભક્તિયોગથી પોતાના સમાન ત્યાગીનું પણ મનુષ્યોએ મોટું સન્માન કર્યે સતે ઈર્ષ્યાથી ક્ષોભ પામે નહિ. (૧૬) જો કોઈ ત્યાગી અથવા ગૃહસ્થ ભોજનની પંક્તિમાં સારું ભોજ્યપદાર્થ પોતાનાથી નાના ત્યાગીને આપે અને પોતાને રસે રહિત ભોજ્યપદાર્થ આપે તો તે વિષમતાના દર્શનથી ક્રોધ પામે નહિ. (૧૭) જો ગુરુ વિદ્યાધર્માદિ ગુણોથી પોતાના સમાન ત્યાગીને પોતાના પૂજ્યપણાના **અધિકારપણું** આપે. 'મારી આજ્ઞાથી આ પણ સર્વ ગૃહસ્થો અને ત્યાગીઓએ પૂજ્ય' આ પ્રકારે તેમને મહાન પદવી આપે અને પોતાને તો કનિષ્ઠ પદવી આપે. પોતાને તો તેમની આજ્ઞામાં સ્થાપે, ત્યારે અન્તરમાં ખેદ પામે નહિ. (૧૮) જે ત્યાગી સર્વ પ્રકારે માન અને ઈર્ષ્યાનો ત્યાગ કરીને સાધુ પુરુષોનું સેવન કરે, તેને જ ભગવાનનો ભક્ત ત્યાગી સાધુ કહેલો છે. (૧૯) પૂર્વે જે સાધુ પુરુષો મહાન પદવીને પામેલા છે તે સાધુઓ **માનના ત્યાગથી** અને મહાનુભાવ સાધુઓમાં વિનયથી જ પામેલાં છે. (૨૦) આ **પાપરૂપ માન** ગૃહસ્થોને પણ રાખવા યોગ્ય નથી જ. કારણ કે જે માનથી દુર્યોધન - રાવણ શિશુપાલ વગેરે, બાન્ધવોએ સહિત વિનાશ પામ્યા છે. (૨૧) આવા વિચારથી ત્યાગી જનોએ સર્વ પ્રકારે માનનો ત્યાગ કરવો, બ્રહ્મચર્યાદિ પોતાના નિયમ સમુદાયના પાલન કરવામાં તો ક્યારેય પણ માનનો ત્યાગ કરવો નહિ. (૨૨) નિયમના પાલન વિના બીજે તો માનનો ત્યાગ કરીને ત્યાગી સાધુ, અજ્ઞાનીજનો ધૂળ - કાંકરા વગેરેથી પીડા પમાડે, તો પણ ચિત્તમાં ક્ષોભ પામે નહિ. (૨૩) બીજા જનોએ આક્રોશ-વચનોથી તિરસ્કાર કરાયેલો તથા ધોલ વગેરેથી તાડન કરેલો ત્યાગી, પીડા કરનારા જનોને તિરસ્કાર તથા તાડન કરે નહિ, ગાળો વગેરે દુર્વચન બોલવું નહિ કોઈની સાથે વાણીનો ક્લેશ કરવો નહિ. (૨૪) ક્યારેય પણ અસત્ય ભાષણ બોલવું નહિ. અને પારકાને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તેવું સત્યવચન બોલવું નહિ. દેહ - મન અને વાણીથી કોઈનો દ્રોહ કરવો નહિ. (૨૫) ત્યાગી, પોતાના સ્વાર્થની સિદ્ધિ માટે લીલા તૃણને પણ ક્યારેય છેદે નહિ. બીજા ત્યાગી સાધુને અથવા ગૃહસ્થને અથવા કોઈપણ જનને સૂકા ઘાસથી પણ ભય પમાડે નહિ. (૨૬) કોઈ પુરુષમાં અથવા કોઈ સ્ત્રીમાં પણ મિથ્યાપવાદ આરોપણ કરવો નહિ. લૂલાં-લંગડા-કાણા વગેરે અંગથી રહિતને તેવા વ્યંગ શબ્દથી બોલાવવાં નહિ. (૨૭) હે મુને ! પહેલાંના પરમહંસ ઋષભદેવના પુત્ર જડભરત જેમ નિર્માનીપણે વર્તતા હતા. તે પ્રકારે જ ત્યાગી સાધુએ વર્તવું. (૨૮) ત્યાગીએ દરરોજ પૃથ્વીની માફક ક્ષમાશીલતા રાખવી. શિવાદિ દેવો-ગુરુઓ અને સત્શાસ્ત્રોની નિન્દા કરવી નહિ. (૨૯) કેટલાક ત્યાગીજનો (શુષ્ક વેદાન્તીજનો) કેવલ આત્મનિષ્ઠાના અભિમાનથી ગાઢ દેહાભિમાની હોવા છતાં પણ અમો

त्यक्तमानो लोकैरज्ञैरुपद्रुतः । धूल्यादिभिरपि त्यागी प्राप्नुयान्नैव विक्रियाम् ॥२३॥ आक्रोशितस्ताडितोऽन्यैस्तान्नाक्रोशेन्न ताडयेत् । वाच्या न त्यागिना दुर्वाग्वादः कार्यो न केनचित् ॥२४॥ न वाच्यमनृतं क्वापि सत्यं च परदुःखकृत् । वपुषा मनसा वाचा द्रोहः कार्यो न कस्यचित् ॥२५॥ न छिन्द्याद्धरितं त्यागी स्वार्थं तृणमपि क्वचित् । त्यागिनं गृहिणं वान्यं तृणेनापि न भीषयेत् ॥२६॥ मिथ्यापवादं कस्मिंश्चित्पुरुषे वापि योषिति । नारोपयेच्च न व्यङ्गं व्यङ्गशब्देन भाषयेत् ॥२७॥ यथा परमहंसः प्रागार्षभो भरतो मुने ! । अवर्तत तथा वृत्यं साधुना त्यागशालिना ॥२८॥ त्यागिना पृथिवीवच्च क्षमाशीलेन नित्यदा । भवितव्यं देवगुरुसच्छास्त्रानिन्दकेन च ॥२९॥ आत्मनिष्ठाभिमानेन प्रायशस्त्यागिनो जनाः । धर्मक्रियास्त्यजन्तीति न तत् कुर्यात्तु मच्छ्रितः ॥३०॥ ब्राह्मे मुहूर्त उत्थाय कुर्यान्नित्यविधिं स्वकम् । स तु प्रागेव कथितः पृच्छते ते मया मुने ! ॥३१॥ न दिवा शयनं कुर्याद्रोगाद्यापदमन्तरा । न च सूर्यास्तसमये नैव सूर्योदये तथा ॥३२॥ श्रवणं कीर्तनं विष्णोर्ध्यानं वन्दनमर्चनम्। विना कालो वृथा नैव नेतव्यस्त्यागिना क्वचित् ॥३३॥ यथाशक्ति च कर्तव्याः श्रीकृष्णस्य व्रतोत्सवाः । त्यागिना चान्वहं कार्यः सच्छास्त्राभ्यास आदरात् ॥३४॥ एतेषु नियमेषु स्याद्यस्य यस्य च विच्युतिः । प्रायश्चित्तं तस्य तस्य त्यागी कुर्यादतन्द्रितः ॥३५॥ स्वाङ्गेन वापि दण्डाद्यैस्ताडने यस्य कस्यचित् । सकृत्कृतेऽपि सामान्यादेकं दिनमभोजनम् ॥३६॥ शोफे जाते ताडितस्य निर्गतेऽसृजि वाङ्गतः । प्रहर्तोपवसेत्त्यागी मुने ! दिनचतुष्टयम् ॥३७॥ प्रहतस्याङ्गभङ्गे तु कुर्यात्पाराकमुत्तमम् । दद्याच्च यावतीर्गालीस्तत्सङ्ख्याहेष्वभोजनम् ॥३८॥ क्रोधव्याप्तशरीरः सन्वदेद्वाक्यमरुन्तुदम् । यदा तदा तूपवसेत्त्यागवानेकवासरम् ॥३९॥ प्रायश्चित्ते तु हिंसाया विशेषोऽस्ति च विस्तृतः ।

આત્મા છીએ' એમ મિથ્યાભૂત આત્માના અભિમાનથી સ્વધર્મની ક્રિયાઓનો ત્યાગ કરે છે. તેમ મારા આશ્રિત ત્યાગીએ કોઈપણ ધર્મક્રિયાનો ત્યાગ ન કરવો. (૩૦) હે મુને ! ત્યાગી બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠીને પોતાનો નિત્યવિધિ કરે. તે નિત્યવિધિ તો તમારા પૂછવાથી મેં પહેલાં ગઢપુરમાં જ અન્નકૂટોત્સવમાં તમને કહ્યો છે. (૩૧) રોગાદિ આપત્કાળ વિના દિવસે તથા સૂર્યના અસ્ત સમયે શયન કરવું નહિ; સૂર્યોદય પહેલાં બે ઘડી રાત્રિ હોય, તે સમયે શયન કરવું નહિ. (૩૨) વિષ્ણુની કથા, શ્રવણ તથા કીર્તન, ધ્યાન, વંદન, પૂજન, દાસ્ય, સખાભાવ અને આત્મનિવેદનાત્મક નવ પ્રકારની ભક્તિ વિના ત્યાગીએ ક્યારેય પણ વ્યર્થ કાળ કાઢવો નહિ. (૩૩) ત્યાગીએ શ્રીકૃષ્ણનાં વ્રતોત્સવો-પૂર્વે કહેલા વાર્ષિક વ્રતોના ઉત્સવો, શક્તિ પ્રમાણે કરવા અને દરરોજ આદરથી સત્શાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરવો. (૩૪) એ નિયમોમાં જે જે નિયમનો ભંગ થાય તેનું **પ્રાયશ્ચિત** ત્યાગીએ આળસે રહિત થઈને કરવું. (૩૫) પોતાના અંગથી ધોલ-લાત વગેરે પ્રહારના કારણભૂત હાથ-પગ વગેરે અંગથી અથવા લાકડી વગેરેથી પણ કોઈ મનુષ્યને તાડન એક વાર કર્યું હોય, તોપણ સામાન્યપણે એક દિવસ ઉપવાસ કરે. (૩૬) હે મુને ! ત્યાગીએ તાડન કરાયેલા મનુષ્યને સોજો થાય અથવા તાડન કરાયેલા મનુષ્યના શરીરથી લોહી નિસરે, તો પ્રહાર કરનાર ત્યાગી ચાર દિવસ સુધી ઉપવાસ કરે. (૩૭) પ્રહાર કરેલા મનુષ્યના અંગભંગમાં તો સર્વ વ્રતોમાં શ્રેષ્ઠ **બાર દિવસના ઉપવાસ**ના સ્વરૂપવાળું **પારાક** નામનું વ્રત કરે. અને જેટલી સંખ્યામાં ગાળો આપી હોય તેટલા દિવસ ઉપવાસ કરે. (૩૮) જ્યારે ત્યાગી સાધુ ક્રોધથી યુક્ત શરીરવાળા થઈને મર્મસ્થળને ભેદનારાં વચન બોલે ત્યારે તો એક દિવસ અહોરાત્રિ ઉપવાસ કરે. (૩૯) જંતુના મારવાના પ્રાયશ્ચિત્તમાં જે વિશેષ છે તે વિશેષ તો ધર્મશાસ્ત્રથી વિસ્તારપૂર્વક જાણવો. અહીં તો તેની એક દિશમાત્ર સૂચવીએ છીએ. (૪૦) જો ત્યાગી માંકડ, માખી ,લીખ, પતંગિયુ અથવા તેની સમાન બીજા કોઈ જંતુની ક્યારેક બુદ્ધિપૂર્વક હિંસા કરે. તો અષ્ટાક્ષર મંત્રને એકસો આઠ વાર જપે, એનાથી અતિસૂક્ષ્મ પ્રાણીઓની હત્યામાં તો પરમાત્માના નામનું પંદર વાર શ્રીકૃષ્ણના નામનું ઉચ્ચારણ કરે. (૪૧-૪૨) ચકલી - ઉંદર - ભ્રમર વગેરે સ્થૂલ જન્તુની હિંસા અજ્ઞાનપૂર્વક થાય, તો એક ઉપવાસ કરે. (૪૩) આ પ્રકારે જંતુઓમાં ન્યૂન અથવા અધિક ભાવનો નિશ્ચય કરી પછી ત્યાગી પુરુષ યથાયોગ્ય હિંસાનિમિત્તે પ્રાયશ્ચિત્તરૂપ ઉપવાસ વધારે. (૪૪) સૂર્યોદય સમયે, દિવસે, અને સૂર્યાસ્ત સમયે જો પ્રમાદથી નિદ્રા કરે તો એક ઉપવાસ કરે. દરેકમાં એક ઉપવાસ જાણવો. (રોગાદિ આપ્તકાળ વિના સૂએ તો પ્રાયશ્ચિત્ત જાણવું.) (૪૫) હે મુને ! આ ત્યાગીઓમાં જે આત્મનિવેદી, પ્રાપ્ત છે મહાદીક્ષા જેમને એવા ત્યાગીઓ હોય તે **આત્મનિવેદીના વિશેષ ધર્મ** તમોને કહું છું. (૪૬) રૂપની વિક્તિ-ઉંમરની વિક્તિની સાથે સ્ત્રીનું મુખ અજ્ઞાનથી જોવાયું હોય, તો પણ આત્મનિવેદી સાધુએ ઉપવાસ કરવો. (૪૭) બીજે ગામ જતાં માર્ગમાં,

धर्मशास्त्रात्स तु ज्ञेयो दिङ्मात्रमिह सूच्यते ॥४०॥ मत्कुणं मक्षिकां यूकां शलभं तत्समं च वा । जीवमन्यं तु हिंस्याच्चेत्क्वचित्त्यागिजनो धिया ॥४१॥ अष्टाक्षरं तदा मन्त्रं जपेदष्टोत्तरं शतम् । एतदन्याल्पजन्तोस्तु नाशे नामोच्चरेद्धरेः ॥४२॥ चटकाखुद्विरेफादिस्थूलजन्तोस्तु हिंसने । अज्ञानादपि सञ्जाते कार्यमेकमुपोषणम् ॥४३॥ इत्थं जीवेषु निश्चित्य तारतम्यं ततः पुमान् । यथार्हं वर्धयेत्त्यागी हिंसानिष्कृत्युपोषणम् ॥४४॥ सूर्योदये च दिवसे सूर्यस्यास्तमये तथा । निद्रायाच्चेत्प्रमादेन कुर्यादेकमुपोषणम् ॥४५॥ एतेषां त्यागिनां मध्ये ये स्युरात्मनिवेदिनः । तेषां धर्मविशेषो यस्तं मुने ! कथयामि ते ॥४६॥ रूपव्यक्त्या वयोव्यक्त्या सह स्त्रीमुखदर्शने । अज्ञानतोऽपि सञ्जाते कर्तव्यं तैरुपोषणम् ॥४७॥ अध्वयाने मलोत्सर्गे स्नानकालेऽन्नयाचने । अज्ञानात्स्त्रीमुखेक्षायां नास्ति तेषामुपोषणम् ॥४८॥ फलं पत्रं जलं वापि तैस्तु कृष्णानिवेदितम् । न भक्ष्यं नैव पेयं च तेषामित्यधिकं मतम् ॥४९॥ बालवृद्धार्तपथिकहरिमन्दिरकर्मणाम् । एकभुक्तदिवास्वापनियमस्त्यागिनां न हि ॥५०॥ इति मानजयोपाया यथावत्परिकीर्तिताः सत्सङ्गविष्णुभक्तिभ्यां सहैते स्युः फलप्रदाः ॥५१॥ लोभादिपञ्चकस्येत्थं दोषास्तन्नाशनस्य च । उपाया ये च ते सर्वे कथिताः शिष्टसम्मताः ॥५२॥ प्रायश्चित्तमनुक्तं स्याद्यस्यास्तु नियमच्युतेः । तस्या यथोचितं कार्यं सतः पृष्ट्वैव वैष्णवान् ॥५३॥ प्रायश्चित्तोपवासेषु न प्राश्यमितरज्जलात् । अनातुरोऽसकृन्नैव पिबेद्वार्यपि पूरुषः ॥५४॥ शुद्ध्यर्थं उपवासश्चेदेकादश्याद्युपोषणे । प्राप्तः स्यात्तर्हि तं कुर्यात्तृतीये वासरे पृथक् ॥५५॥ एवं द्वित्रोपवासेषु प्रायश्चित्तार्थकेष्वपि । व्रतोपवासो नो गण्यः कार्यः स त्यागिना

મલોત્સર્ગ કરવા જતાં, સ્નાન સમયે, અન્ન માગવામાં, અબુદ્ધિપૂર્વક સ્ત્રીનું મુખ જોવાય જાય અર્થાત્ રૂપની વિક્તિસહિત સ્ત્રીમુખ જોવાયું હોય તોપણ આત્મનિવેદી સાધુઓને ઉપવાસ નથી. (૪૮) આત્મનિવેદીઓએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને અર્પણ કર્યા વગર ફળ પત્ર ભક્ષણ કરવું નહિ, અથવા જળ પણ ન પીવું. આ આત્મનિવેદીઓને અધિક માનેલું છે. (૪૯) બાળકો-વૃદ્ધ અને રોગી, પથિક, હરિમંદિરને માટે કાર્ય કરનારા, બેય પ્રકારના સાધુઓને પણ એક વખત ભોજન તથા દિવસે શયનનો ત્યાગ કરવાનો નિયમ નથી. (બે વાર ભોજન કરે તથા દિવસે સૂએ તેનો દોષ નથી.) (૫૦) આ પ્રકારે માનના જયના ઉપાયો મેં તમને યથાર્થપણે કહ્યા. આ માનના જયના **ઉપાયો, નિર્માની સંતોના સમાગમ અને વિષ્ણુની ભક્તિએ સહિત** ફળ આપનારા થાય છે. (૫૧) આ પ્રકારે લોભ, કામ, રસાસ્વાદ, સ્નેહ અને માનના જે દોષો અને તેના જયના ઉપાયો શ્રેષ્ઠપુરુષોએ માનેલા કહ્યા. (૫૨) જે નિયમનો ભંગ થયો હોય તેનું પ્રાયશ્ચિત્ત અત્રે કહ્યું ન હોય, તે નિયમના ભંગનું પ્રાયશ્ચિત્ત શ્રીકૃષ્ણના એકાંતિક સાધુઓને પૂછીને યથાયોગ્ય કરવું. (૫૩) પ્રાયશ્ચિત્તના ઉપવાસોમાં જળપાન વિના બીજું કંઈપણ પીવું નહિ. ઉપવાસથી ગ્લાનિને નહિ પામેલો ત્યાગી તો જળ પણ વારંવાર ના જ પીવે. (૫૪) જો પ્રાયશ્ચિત્ત નિમિત્તે ઉપવાસ એકાદશી આદિક વ્રતના ઉપવાસને દિવસે પ્રાપ્ત થયો હોય, તો શુદ્ધિનો ઉપવાસ પારણાના દિવસ પછી જુદો કરવો. (૫૫) આ પ્રમાણે પ્રાયશ્ચિત્ત નિમિત્તે બેત્રણ ઉપવાસોમાં પણ એકાદશીનો ઉપવાસ ગણવો નહિ. ત્યાગીએ વ્રતનો ઉપવાસ પ્રાયશ્ચિત્તના ઉપવાસથી જુદો કરવો. (૫૬) પ્રાયશ્ચિત્તનો ઉપવાસ કરવા આરંભ કર્યો હોય, અને જ્યારે ફરીથી બીજો ઉપવાસ સ્ત્રી દર્શનાદિજન્ય આવે ત્યારે બીજો ઉપવાસ; કરવા માંડેલા ઉપવાસથી જ પૂર્ણ થાય છે. પરંતુ બીજે દિવસે ઉપવાસ કરવો નહિ. (૫૭) ભોજન પછી સ્ત્રીનાં દર્શન થયાં હોય, તો ભગવાનના નામમંત્રનો જપ કરવો.ભોજન પછી સ્ત્રીનો સ્પર્શ થયો હોય, તો વસ્ત્ર સહિત સ્નાન કરવું; બીજી વાર ભોજન કરવું નહિ. (પરંતુ તે નિમિત્તે બીજે દિવસે ઉપવાસ કરવો નહિ.) (૫૮) જે ત્યાગી પ્રાયશ્ચિત્તથી શુદ્ધતાને પામેલા પુરુષને તે પાપેયુક્ત ક્યારેક બોલે તો તે એક દિવસ ઉપવાસ કરે. (૫૯) સાધુઓએ આ નિયમો જ્યાં સુધી દેહની સ્મૃતિ હોય ત્યાં સુધી આળસે રહિત થઈને, ત્યાગ કરવા નહિ જ. (૬૦) જે ત્યાગીઓ આ નિયમોથી આ પંચ શત્રુઓને નિયમમાં કરતા નથી, તે ત્યાગીઓ મરીને નિશ્ચે નરકના ક્લેશોનો અનુભવ કરે છે, જ. (૬૧) નરકમાં પડેલા ત્યાગીઓ આર્તનાદોને કરતા સતા અત્યંત નરકની યાતના ભોગવીને પૃથ્વીમાં શ્વાન અથવા ગર્દભ અથવા વાનર વગેરે યોનિઓમાં ઉત્પન્ન થાય છે. (૬૨) જ્ઞાન, વૈરાગ્યે સહિત આ પૂર્વે કહેલા સદ્ધર્મોને આશરીને જે ત્યાગીઓ વાસુદેવને ભજે છે, તે ત્યાગીઓ ભગવાનના એકાંતિક ભક્તો કહેલા છે, જ. (૬૩) તે ત્યાગીઓને પરમહંસ, જ્ઞાની, ભક્તો, સાત્ત્વત, મહાભાગવત, સંત, સાધુ, બ્રહ્મવેત્તા આવી સંજ્ઞાથી કહેલા છે. (૬૪) આ પ્રકારની સંજ્ઞાવાળા ત્યાગીઓ મરણ પામે ત્યારે તેમનું શરીર તો ચંદન પુષ્પાદિથી અલંકૃત કરીને પર્વતની ગુફામાં મૂકવું અથવા

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

पृथक् ॥५६॥ प्रायश्चित्तोपवासे च क्रियमाणे पुनर्यदि । आपतेदुपवासोऽन्यः कुर्यात्तन्त्रेण तं तदा ॥५७॥ भुक्तेरनन्तरं जाते वीक्षणादौ तु योषितः । नाममन्त्रं जपेद्विष्णोः स्पर्शे तु स्नानमाचरेत् ॥५८॥ प्रायश्चित्तेन शुद्धं यः पुरुषं तदघाङ्कितम् । क्वचिद्ब्रूयात्स तु चरेद्दिनमेकमुपोषणम् ॥५९॥ वैष्णवैर्नियमा ह्येते यावद्देहस्मृतिर्भवेत् । त्यक्तव्या त्यागिभिर्नैव तावत्कालमतन्द्रितैः ॥६०॥ एतैर्नियमैः पञ्च न नियच्छन्त्यरीनमून् । निरयेष्वेव पच्यन्ते मृत्वा ते त्यागिनः किल ॥६१॥ आर्तनादान्प्रकुर्वन्तो भुक्त्वा ते यातना भृशम् । श्वानः खरा वा जायन्ते भुवि वा वानरादयः ॥६२॥ एतानाश्रित्य सद्धर्माञ्ज्ञानवैराग्यसंयुतान् । भजेयुर्ये वासुदेवं प्रोक्ता एकान्तिनो हि ते ॥६३॥ प्रोक्ताः परमहंसास्ते ज्ञानिभक्ताश्च सात्त्वताः । महाभागवताः सन्तः साधवो ब्रह्मवेदिनः ॥६४॥ तेषां देहस्तु पञ्चत्वे गन्धपुष्पाद्यलङ्कृतः । स्थापनीयो गिरेर्दर्यां महारण्येऽथवा जनैः ॥६५॥ अम्बुवाहोऽग्निदाघो वा देशकालानुसारतः । कर्तव्यो रोदनं नैव कार्यं प्राकृतजीववत् ॥६६॥ भक्तिर्नारायणे तैश्च धर्मज्ञानविरक्तिभिः । सहानन्यैव कर्तव्या त्यागिभिर्नित्यमादरात् ॥६७॥ तत्रोदितास्ते मुनिवर्य! धर्मा ये त्यागिनां भक्तिमतां हितास्ते । वदाम्यथो उद्धवसंश्रुतानि ज्ञानादिलक्ष्माण्यपि संविभज्य ॥६८॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेषु मानदोषतज्जयोपायनिरूपणनामा षट्षष्टितमोऽध्यायः ॥६६॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – नानादुःखविकाराढ्यो योऽयं देहोऽस्ति देहिनाम् । आत्मा ततोऽस्ति भिन्नो वै निर्विकारः

મહાવનમાં મૂકવું. (૬૫) અથવા મહાનદીના પ્રવાહમાં વહેતું મૂકી દેવું અથવા અગ્નિથી, કાષ્ટોથી બાળવા વગેરે દેશકાળને અનુસાર યથાવિધિ કરવું. પણ પ્રાકૃત જીવની માફક રૂદન કરવું નહિ. (૬૬) ત્યાગીઓએ ધર્મ, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય સહિત એકાંતિકી ભક્તિ શ્રીમન્નારાયણને વિષે આદરથી જ કરવી. (૬૭)

હે મુનિવર્ય ! એકાંતિક ભક્તિવાળા ત્યાગીઓના હિતકારી જે ધર્મો તે તમોને કહ્યા હવે શ્રી રામાનંદમુનિથી સાંભળેલાં, જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિનાં લક્ષણો પણ વિવેચન કરીને તમોને કહું છું. (૬૮)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગીધર્મેષુ માનદોષ તજ્જયોપાય નિરૂપણનામા ષટ્ષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૬૬)

અધ્યાય : ૬૭

શ્રીહરિએ જ્ઞાન, વૈરાગ્ય, ભક્તિ આદિક (એકાંતિક ધર્મ)નાં લક્ષણોનું નિરૂપણ કર્યું છે.

શ્રીનારાયણમુનિ બોલ્યા : (પ્રથમ જ્ઞાનનું લક્ષણ કહે છે.) નાના પ્રકારનાં આધ્યાત્મિક દુઃખો અને બાલત્વાદિ વિકારોથી સમ્પન્ન જે આ મનુષ્યોનો દેહ છે તેથી નિર્વિકાર, સુખાત્મક પોતાનો આત્મા સ્વરૂપ સ્વભાવાદિથી જુદો છે, જ. (૧) આ આત્મા અછેદ્ય, અભેદ્ય, નિત્ય, અજ (અજન્મા), દેહ-ઈંદ્રિયો- અન્તઃકરણો-મન આદિ, દેવતા = ચક્ષુરાદિ ઈંદ્રિયોના અધિષ્ઠાતા સૂર્યાદિ, અને પ્રાણોનો પ્રકાશક છે. (૨) આ આત્મા જળથી ભીનો થતો નથી - અગ્નિ તેને બાળતો નથી. વાયુ એને સૂકવતો નથી. આત્મા ત્રણ દેહમાં રહ્યો છે. તો પણ તેના લેપથી રહિત અને અચલરૂપ માન્યો છે. (૩) જે સુખાદિ ગુણો આત્મામાં છે, તે ગુણો દેહાદિમાં નથી, જે વિકારાદિ દોષો દેહાદિમાં છે, તે દોષો આત્મામાં ક્યારેય પણ નથી, જ. (૪) પોતાના આત્માને આ પ્રમાણે જાણીને સચ્ચિદાનંદરૂપ અક્ષર બ્રહ્મની સાથે આત્માનું ઐક્ય- તેના અહંભાવથી એકરૂપપણે યોગાદિ સાધનોથી અનુભવ કરે. (૫) અતિ દઢ આ આત્માનિષ્ઠારૂપી જ્ઞાન આ પ્રકારે વર્ણન કર્યું. આવી આત્મનિષ્ઠા જ **જ્ઞાનનું લક્ષણ** કહ્યું છે. હવે સાધુઓએ માનેલું **વૈરાગ્યનું લક્ષણ કહીએ છીએ.** (૬) પ્રથમ પોતાનો દેહ અને બીજાના **દેહનું સ્વરૂપ** લોહી - માંસ-વસા વગેરે દ્વાદશ મળોથી જ પૂર્ણ લીલા ચામડાથી નિર્માણ કરેલી કોથળી છે. આ પ્રમાણે તત્ત્વથી યથાર્થ જાણવું. (૭) ચામડી - લોહી - માંસ - સ્નાયુ - મેદ - મજ્જા હાડકાંના ખંડો અને મળ, મૂત્ર, જરા અને રોગોથી યુક્ત આ દેહમાં કઈ વસ્તુ રૂડી છે ? અર્થાત્ સર્વે ભૂંડી જ વસ્તુ છે. (૮) રાજાના નામથી પ્રસિદ્ધ દેહની પણ અંતે કીડા, વિષ્ટા અને ભસ્મ સંજ્ઞા થાય છે. કૂતરાઓએ ભક્ષણ કરાયેલાની વિષ્ટા સંજ્ઞા છે. બાળેલા દેહની ભસ્મ સંજ્ઞા

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

सुखात्मकः ॥१॥ अच्छेद्योऽसावभेद्यश्च नित्योऽजः शाश्वतोऽक्षरः । देहेन्द्रियान्तःकरणदेवतासुप्रकाशकः ॥२॥ न क्लिद्यते जलेनासौ दह्यते न च वह्निना । न शुष्यते वायुनापि निर्लेपश्चाचलो मतः ॥३॥ य आत्मनि गुणाः सन्ति देहादौ ते न सन्ति हि। देहादौ ये च दोषास्ते न सन्त्यात्मनि कर्हिचित् ॥४॥ एवंभूतं स्वमात्मानं ज्ञात्वा तस्याक्षरेण तु । सच्चिदानन्दरूपेण ब्रह्मणैक्यं विभावयेत् ॥५॥ एषात्मनिष्ठा सुदृढा ज्ञानमित्युपवर्णितम् । वैराग्यस्याथ वक्ष्यामि लक्षणं साधुसम्मतम् ॥६॥ स्वरूपमादौ देहस्य ज्ञेयं स्वस्य परस्य च । चर्मपेशी मलैरेव निभृताऽस्तीति तत्त्वतः ॥७॥ त्वङ्मांसरुधिरस्नायुमेदोमज्जास्थिखण्डकैः । मलमूत्रजरारोगैर्जुष्टे देहेऽत्र किं शुभम् ? ॥८॥ कृमिविड्भस्मसंज्ञाऽस्ति राजनाम्नोऽपि यस्य च । तस्मिन्सक्ता लभन्ते वै मुहुर्देहांश्चतुर्विधान् ॥९॥ शुभाशुभानि कृत्वाऽत्र देहैः कर्माणि मानवाः । उपर्यधो वा मध्ये वा संसरन्ति पुनः पुनः ॥१०॥ यातना नारकीस्तीव्रा लभन्तेऽशुभकर्मणा । पशुपक्ष्यल्पकीटादिगर्ह्यजन्मानि चावशाः ॥११॥ शुभेन कर्मणा क्वापि लभन्ते भूमिपालताम् । क्वापि पातालसौख्यानि स्वर्गसौख्यानि च क्वचित् ॥१२॥ सुखान्येतानि सर्वाणि वर्तन्ते नश्वराणि हि । कामलोभभयेर्ष्यारुट्स्पर्धाद्यैर्निभृतानि च ॥१३॥ दिने ब्रह्मण एकस्मिंश्चतुर्दश सुराधिपाः । नश्यन्ति क्षीयते सोऽपि सविराट् प्राकृते लये ॥१४॥ यत्किञ्चिदस्ति प्रकृतिपुरुषाभ्यां समुद्गतम् । स्थावरं जङ्गमं वा तद्भक्ष्यं कालस्य विद्यते ॥१५॥ क्षयिष्णुत्वं सदुःखत्वमित्थं ज्ञात्वाऽखिलस्य च । अनासक्तिः स्वदेहादौ या तद्वैराग्यमुच्यते ॥१६॥ वासुदेवावतारेऽथ माहात्म्यज्ञानपूर्विका । स्नेहेन सेवावृत्तिर्या सा भक्तिरिति कथ्यते ॥१७॥ श्वेतद्वीपे

છે. અન્ય પ્રકારે કીડાની સંજ્ઞા છે. તે દેહમાં આસક્તિને પામેલા જનો વારંવાર જરાયુજ આદિ ચાર પ્રકારના દેહોને પામે છે. (૯) આ લોકમાં મનુષ્યો તે દેહોથી પુણ્ય અને પાપરૂપ કર્મો કરીને સ્વર્ગલોકમાં અથવા નીચેના લોકમાં અથવા મનુષ્યલોકમાં વારંવાર જન્મ-મૃત્યુ પામે છે. (૧૦) કર્મપરતંત્ર મનુષ્યો અશુભ કર્મથી અતિકઠોર નરક સંબંધી યાતનાઓ પામે છે અને ગ્રામનાં શૂકર વગેરે પશુઓ, પક્ષીઓ, વિષ્ટા ખાનારા કાગડાઓ, નાના કીડા - વિષ્ટાની અંદર પડેલા સૂક્ષ્મ કીડાદિ નિન્દ્ય જાતિમાં જન્મ પામે છે. (૧૧) ક્યારેક શુભ કર્મથી નરાધિપપણું પામે છે, ક્યારેક પાતાળના સુખોને પામે છે, કદાચિત્ સ્વર્ગ સુખોને પામે છે. (૧૨) આ રાજા વગેરેના સર્વ સુખો પરિણામે નાશ પામે છે. તથા કામ, ક્રોધ, લોભ, ભય, ઈર્ષ્યા, સ્પર્ધા, કલેશ, અસૂયા વગેરે દોષોથી પરિપૂર્ણ વર્તે છે જ. (૧૩) વૈરાજ પુરુષ નામના બ્રહ્માના એક દિવસમાં ચૌદ ઈન્દ્રો નાશ પામે છે. વૈરાજ પુરુષ સંજ્ઞાવાળા પોતાના દેહે સહિત બ્રહ્મા પણ પ્રાકૃત પ્રલયમાં નાશ પામે છે. (૧૪) પ્રકૃતિ અને પુરુષથી ઉત્પન્ન થયેલા સ્થાવર અથવા જંગમ જે કંઈ પદાર્થ છે તે સર્વ **કાળનું ભક્ષ્ય** છે. (૧૫) આ પ્રમાણે સમગ્ર પિંડ બ્રહ્માંડાદિ સર્વેનું કાળથી વિનાશીપણું અને નાના પ્રકારનાં દુઃખોથી સહિતપણું જાણીને પોતાના દેહાદિમાં જે **અનાસક્તિ તે વૈરાગ્ય કહેવાય છે.** (૧૬) વાસુદેવ ભગવાનના રામકૃષ્ણાદિ અવતારની માહાત્મ્ય જ્ઞાનપૂર્વક જે અત્યન્ત પ્રેમથી અનુવૃત્તિપૂર્વક સેવા તે **ભક્તિ** કહેવાય છે. (૧૭) શ્વેતદ્વીપ ધામ, બ્રહ્મપુર ધામ ગોલોક ધામ અને વૈકુંઠાદિ ધામમાં પણ જે દિવ્ય ઐશ્વર્ય છે અને દિવ્ય પાર્ષદો છે. (૧૮) પોતાની ઈચ્છાથી મનુષ્યાકાર હરિમાં તે સમગ્ર ઐશ્વર્ય પાર્ષદો વગેરે છે આ પ્રકારે દિવ્ય ભાવથી ભગવાનના સ્વરૂપનું જ્ઞાન તે **માહાત્મ્ય જ્ઞાન** કહેવાય છે. (૧૯) આ પ્રકારે જ દિવ્ય ભાવથી ભગવત્ સ્વરૂપને જાણીને શ્રવણાદિ નવ પ્રકારથી ભગવાનની અતિશય પ્રેમપૂર્વક અનુવૃત્તિ સહિત સેવા તે **ભક્તિનું લક્ષણ** કહેલું છે. (૨૦) આ પ્રકારે જ્ઞાન-વૈરાગ્યે યુક્ત શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિને જે સાધુઓ પોતાના ધર્મમાં રહ્યા સતા કરે છે, તે તો ભગવાનના ભક્તોમાં ઉત્તમ ભક્તો માનેલા છે. (૨૧) લોકમાં આવા પ્રકારના સંતો છે, તે જ એકાંતિક ધર્મોના ઉપદેશકો **સદ્ગુરુઓ** કહેલા છે. તેમના દર્શન માત્રથી દર્શન કરનારાં જનોનાં સમગ્ર પાપો નાશ પામે છે. (૨૨) કર્મોથી સંસાર સાગરમાં વારંવાર ભમતા પુરુષોને એકાંતિક ધર્મોનું પાલન કરનારા ભગદ્ભક્ત સાધુઓના આશ્રયથી જ પરમકલ્યાણ થાય છે, જ. (૨૩) માટે મુમુક્ષુએ પૂર્વે કહેલા સાધુઓ જ સેવા કરવા યોગ્ય છે. મહાત્મા સદ્ગુરુ આ સાધુઓનું સુગંધી ચન્દનપુષ્પાદિથી પૂજન કરવું. (૨૪) હે મુને ! પ્રવૃત્તિધર્મ અને નિવૃત્તિધર્મ આ બે પ્રકારનો ધર્મ માન્યો છે. **બે પ્રકારનો ધર્મ** વિષ્ણુના પ્રત્યક્ષ સંબંધથી **એકાંતિક** સંજ્ઞાવાળો થાય છે. (૨૫) સનકાદિ નિવૃત્તિધર્મથી એકાંતિકપણું પામેલા છે તથા મરીચ્યાદિ ઋષિઓ ભગવાનનાં સંબંધ યુક્ત પોતાના પ્રવૃત્તિધર્મથી એકાંતિક ભાવને પામેલા પ્રસિદ્ધ છે.

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

ब्रह्मपुरे गोलोकेऽपि च धामनि । वैकुण्ठादौ यदैश्वर्यं दिव्यं दिव्याश्च पार्षदाः ॥१८॥ स्वेच्छया मनुजाकारे हरौ तद्विद्यतेऽखिलम् । दिव्यभावेनेति बोधो माहात्म्यज्ञानमुच्यते ॥१९॥ इति ज्ञात्वैव नवभिः प्रकारैः श्रवणादिभिः । सेवनं तस्य यत्प्रेम्णा तत्प्रोक्तं भक्तिलक्षणम् ॥२०॥ ज्ञानवैराग्यसहितां भक्तिमेवंविधां तु ये । हरौ कुर्युः स्वधर्मस्थास्ते तु भक्तोत्तमा मताः ॥२१॥ सन्तो य ईदृशा लोके प्रोक्ताः सद्गुरवो हि ते । येषां दर्शनमात्रेण नश्यते सर्वपातकैः ॥२२॥ तेषामेवाश्रयात्पुंसः कर्मभिर्भ्राम्यतो भवे । निःश्रेयसं भवेदेव भक्तानां धर्मचारिणाम् ॥२३॥ एत एव ततः सन्तः सेवनीया मुमुक्षुणा । पूजा चैषां विधातव्या सद्गुरूणां महात्मनाम् ॥२४॥ प्रवृत्तश्च निवृत्तश्च धर्मो हि द्विविधो मतः । द्वयोऽपि विष्णुसम्बन्धाद्भवत्येकान्तसंज्ञितः ॥२५॥ निवृत्तधर्मैकान्तित्वं प्रापुर्हि सनकादयः । प्रवृत्तधर्मैकान्तित्वं मरीच्याद्यास्तथाऽऽप्नुवन् ॥२६॥ एकान्तेनैव धर्मेण मुक्तिरात्यन्तिकी मता । न केवलं निवृत्तेन धर्मेणापीतरेण वा ॥२७॥ स्वरूपमस्य धर्मस्य कथ्यते चाधुना स्फुटम् । विद्वद्भिरपि दुर्ज्ञेयं विना हरिसमाश्रयम् ॥२८॥ आन्तराणां च बाह्यानां करणानां स्वभावतः । नैरन्तर्येण सक्ताः स्युर्विष्णावखिलवृत्तयः ॥२९॥ ततः पुमान्प्रवृत्तं वा निवृत्तं कर्म वैदिकम् । कुर्यादहिंसं निष्कामं ज्ञानवैराग्ययुक्तु यत् ॥३०॥ स एवैकान्त इत्युक्तो धर्मो निःश्रेयसप्रदः । तद्वन्तः पुरुषा ये ते प्रोक्ता एकान्तिका बुधैः ॥३१॥ स्वधर्मादियुतानन्यभगवद्भक्तिलक्षणः । एष धर्मो हि भवतीत्यल्पसत्त्वैः सुदुर्धरः ॥३२॥ धारकाः स्युर्यदा त्वस्य तदा प्रादुर्भवत्यसौ । न भवन्ति यदा ते च तिरोभवति वै तदा ॥३३॥ साक्षाद्भगवतः सङ्गात्तद्भक्तानां च

(૨૬) એકાંતિક ધર્મથી જ આત્યંતિકી મુક્તિ માનેલી છે. એકલા નિવૃત્તિ ધર્મથી અથવા એકલા પ્રવૃત્તિ ધર્મથી આત્યંતિક મુક્તિ માનેલી નથી. (૨૭) ભગવાનના આશ્રય વિના વિદ્વાનોએ પણ જાણી ન શકાય એવા આ **એકાંતિક ધર્મનું સ્વરૂપ** સ્ફુટ જેમ હોય તેમ કહીએ છીએ (૨૮) જે મન આદિક અન્તઃકરણની ઈન્દ્રિયો અને બાહ્ય ચક્ષુરાદિ ઈન્દ્રિયોની સમગ્ર વૃત્તિઓ સ્વભાવથી જ નિરંતર શ્રીકૃષ્ણમાં સ્નેહથી આસક્ત હોય. (૨૯) પછી ભગવાનનો ભક્ત વેદમાં કહેલું જે પ્રવૃત્તિ અથવા નિવૃત્તિ ધર્મરૂપ કર્મ, હિંસાથી વર્જીત તથા ભગવાન વિના બીજા ફળની ઈચ્છા રહિત અને જ્ઞાન-વૈરાગ્ય યુક્ત થઈને કરે. (૩૦) તે **એકાંતિક ધર્મ** આત્યંતિક મોક્ષ જે સાક્ષાત્ ભગવાનનું ધામ તેને પમાડનારો છે. જે પુરુષો એકાંતિક ધર્મ યુક્ત હોય તેમને એકાંતિક સાધુઓએ એકાંતિક ભક્તો કહેલા છે. (૩૧) સ્વધર્મ- જ્ઞાન અને વૈરાગ્યથી યુક્ત અનન્ય ભક્તિ તે જ લક્ષણ જેનું છે એવો એકાંતિક ધર્મ, મોક્ષના સાધનમાં અલ્પ સામર્થીવાળા પુરુષોએ ધારણ કરવો અતિશય કઠણ છે. (૩૨) આ એકાંતિક ધર્મને ધારવાવાળા પુરૂષો જે સમયે હોય ત્યારે તે પ્રગટ થાય છે, અને એવા પુરુષો ન હોય ત્યારે તે અદશ્ય થઈ જાય છે અર્થાત્ ધીમે ધીમે તેની પ્રવૃત્તિ સંકોચાય છે. (૩૩) આ લોકમાં જીવોના કલ્યાણને અર્થે પ્રકટ થયેલા ભગવાનના સંગ થકી અથવા તે ભગવાનના એકાંતિક ભક્તોના સંગ થકી મુમુક્ષુજન એકાંતિક ધર્મ પામે છે, એ વિના બીજા કોઈ પ્રકારે ક્યારેય પણ એ એકાંતિક ધર્મ પમાતો નથી. (૩૪) આ એકાંતિક ધર્મ જે સમયે, જે દેશમાં પુરુષ અથવા સ્ત્રીમાં રહેલો હોય **તે સમયે તે દેશાદિકમાં સત્યયુગ જ હોય,** ત્રેતાયુગ-દ્વાપર અને કલિયુગ હોય નહિ. (૩૫) તે એકાંતિક ધર્મને જ આશરીને પ્રવૃત્તિધર્મમાં નિષ્ઠાવાળા **ગૃહસ્થ ભક્તોએ** હિંસાએ રહિત, ન્યાયોપાર્જિત દ્રવ્યથી સાધ્ય યજ્ઞોથી વિધિ પ્રમાણે હરિનું પૂજન કરવું. (૩૬) એકાંતિક ધર્મને આશરીને **ત્યાગી ભક્તોએ** પૃથ્વીમાં બ્રહ્મયજ્ઞો-તપોયજ્ઞ-યોગયજ્ઞો આદિક જેમને છે એવા ભક્તિયોગાદિથી શ્રીકૃષ્ણને પૂજવા. (૩૭) દ્રવ્યમય યજ્ઞોમાં પૂજ્યપણે કહેલા ઈન્દ્રાદિ દેવતાની ભગવાનના સેવક ભાવથી ભાવનાએ કરીને અભ્યર્ચના કરવી. પણ સ્વતંત્રતાપણે પૂજન કરવું નહિ. (૩૮) આ લોકમાં જે એકાંતિક વૈષ્ણવો હોય તે ભૌતિક દેહોના ત્યાગ કરીને બ્રહ્મમય શરીરોને પામીને ગોલોકધામ શબ્દથી કહેવાયેલા અક્ષરધામને પામે છે જ. (૩૯) આ એકાંતિક ધર્મનું લક્ષણ સ્પષ્ટ જેમ હોય તેમ કહ્યું. જેની પ્રાપ્તિ માટે પૂર્વે મહર્ષિઓ અતિ તીવ્ર તપો કરતા હતા. (૪૦) માટે જે મુમુક્ષુ આત્યંતિક પરમ કલ્યાણને ઈચ્છે તે મુમુક્ષુ તો એકાંતિક ધર્મનું સેવન કરે. તેના સેવનથી સંસારથી મુક્ત થાય. (૪૧) પૂર્વે પણ જે જે જનો આત્યન્તિકી મુક્તિને પામેલા છે, તે તે જનો પણ એકાંતિક ધર્મથી જ પામેલા છે. બીજા ઉપાયોથી આત્યંતિકી મુક્તિ પામેલા નથી. (૪૨) હે મુને ! તમો મેં કહેલા એકાંતિક ધર્મનું પાલન કરતા સતા મારા આશ્રિત બીજા સર્વે ત્યાગીઓને એકાંતિક ધર્મને અનુસારે જ વર્તાવો, કારણ કે તમે સર્વ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

वेदृशाम् । धर्मो ह्येकान्त एषोऽत्र प्राप्यते नान्यथा क्वचित् ॥३४॥ भवेदेष यदा यत्र तदा तत्र कृतं युगम् । भवेदेव न तु त्रेता द्वापरो न कलिर्न च ॥३५॥ तमेव धर्ममाश्रित्य गृहिभिर्यजनं हरेः । द्रव्ययज्ञैरहिंसैस्तु विधातव्यं यथाविधि ॥३६॥ एकान्तधर्ममाश्रित्य यष्टव्यस्त्यागिभिर्हरिः । ब्रह्मयज्ञैस्तपोयज्ञैर्योगयज्ञादिभिर्भुवि ॥३७॥ तेषु यज्ञेषु ये देवास्तदीयत्वेन तेऽखिलाः । भावयित्वाभ्यर्चनीया न तु कार्या पृथग्मतिः ॥३८॥ एकान्तिनो वैष्णवा ये ते त्यक्त्वा भौतिकानिह । देहान्लब्ध्वा दिव्यतनूर्गोलोकं धाम यान्ति हि ॥३९॥ इत्येकान्तस्य धर्मस्य लक्षणं कथितं स्फुटम् ॥ तपांस्युग्राणि यत्प्राप्त्यै चक्रुः पूर्वं महर्षयः ॥४०॥ तस्मान्मुमुक्षुरिच्छेद्यः श्रेय आत्यन्तिकं स तु । एकान्तधर्मं सेवेत मुक्तः स्यात्संसृतेस्ततः ॥४१॥ पुरापि ये ये सम्प्राप्ता मुक्तिमात्यन्तिकीं जनाः । तेप्यनेनैव धर्मेण प्राप्ता नत्वन्यसाधनैः ॥४२॥ पालयंस्त्वमिमं धर्मं त्यागिनोऽन्यान्मदाश्रितान् । तथैव वर्तयेः सर्वान् समर्थोऽसि यतो मुने ! ॥४३॥ धर्मामृतमिदं पुण्यं सेवेरन् येऽत्र सज्जनाः । कालसर्पभयं तेषां संसृतिः स्यान्न कर्हिचित् ॥४४॥ इति परमपवित्रं सर्वदा सेवनीयं निपुणमतिमहद्भिः सर्वसन्तापहृद्यं । सरसमिह पिबन्ति त्यागिधर्मामृतं ते जनिमृतिभयमुक्ता धाम यान्त्येव विष्णोः ॥४५॥ सुव्रत उवाच -इत्युक्तमाश्रुत्य स साधुधर्मवृन्दं सदीशेन मुनिः प्रसन्नः । स्वयं तथैवानघ ! वर्तमानो ह्यवीवृतत्त्यागिजनांश्च सर्वान् ॥४६॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे त्यागिधर्मेषु ज्ञानादिलक्षणनिरूपणनामा सप्तषष्टितमोऽध्यायः ॥६७॥

સાધુઓને એકાંતિક ધર્મમાં પ્રવર્તાવવા માટે શક્તિમાન છો. (૪૩) આ લોકમાં જે સાધુજનો કલ્યાણની વૃદ્ધિ કરનારા આ **એકાંતિક ધર્મની શિક્ષારૂપી અમૃત (ધર્મામૃત)** ને સેવન કરે છે, તે સજ્જનો કાલરૂપી મહાસર્પનો ભય અને જન્મમૃત્યુરૂપી સંસૃતિ ક્યારેય પણ પામતા નથી. (૪૪) આ પ્રમાણે અલૌકિક મહામહિમાયુક્ત, અત્યુત્તમ-પવિત્રતાનું સાધન, નિપુણ બુદ્ધિવાળા મહાન સંતોએ સર્વદા સેવા કરવા યોગ્ય, સમગ્ર સંતાપને હરનારું **ત્યાગીઓના ધર્મરૂપી અમૃત**ને આ લોકમાં જે સાધુઓ પ્રીતિ યુક્ત જેમ છે તેમ શ્રવણ-કથન-પઠન-પાઠન અને વિચારપૂર્વક અનુવર્તનથી સેવે છે તે સાધુઓ જન્મમરણના ભયથી મુક્ત થઈને પરમાત્માના અક્ષરધામને સુખેથી પામે છે. (૪૫)

સુવ્રત મુનિ કહે છે : હે નિષ્પાપ પ્રતાપસિંહરાજન્ ! આ પ્રકારે સાધુજનોના એક સ્વામી શ્રીહરિએ કહેલો સાધુધર્મના સમુદાયને સાંભળીને અત્યન્ત પ્રસન્નતા પામેલા ગોપાળાનંદ મુનિ પોતે પોતાના ઈષ્ટદેવ શ્રીહરિએ કહ્યા પ્રમાણે જ વર્તતા થકા સર્વ ત્યાગીજનોને તે પ્રકારે જ વર્તાવતા હતા. (૪૬)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે ત્યાગીધર્મેષુ જ્ઞાનાદિલક્ષણ નિરૂપણનામા સપ્તષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૬૭)

અધ્યાય : ૬૮

છ અધ્યાયોથી શ્રીહરિએ નિત્યાનંદ મુનિને જ્ઞાનોપદેશ સ્પષ્ટપણે વિસ્તારથી કહ્યો છે. આ અધ્યાયમાં પૌરુષસર્ગનું સવિસ્તર નિરૂપણ કર્યું છે.

સુવ્રત મુનિ બોલ્યા, હે રાજન્ ! પછી એક સમયે મહામુનિ **નિત્યાનંદ મુનિ** શ્રીહરિની આગળ બેઠા. બન્ને હાથ જોડીને સર્વ ભક્તોના સંશય હરનારા શ્રીહરિને સવિનય નમસ્કાર કરીને પૂછતા હતા. (૧) હે ભગવન્ ! જ્ઞાન વિના મુક્તિ ન થાય આવા પ્રકારની શ્રુતિ **'ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः'** છે. તે જ્ઞાન નિશ્ચય જેમ હોય તેમ કૃપા કરીને મને કહેવા માટે યોગ્ય છો. (૨) હે ભૂપતે ! આ પ્રકારે નિત્યાનંદમુનિએ પુછાયેલા ભગવાન શ્રીહરિએ સબીજ સાંખ્ય-શાસ્ત્રમાં નિર્ણય કરેલું જ્ઞાન **નિત્યાનંદ મુનિને** કહ્યું. (૩)

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે - હે મુનિ શ્રેષ્ઠ ! બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ દ્વારા તમોને જ્ઞાન તત્ત્વથી કહું છું. જે જ્ઞાનથી મનુષ્યોની મુક્તિ થાય છે તે તમો સાંભળો (૪) પૂર્વે આત્યંતિક પ્રલય થયો, ત્યારે પોતાના અક્ષરધામમાં **ભગવાન પોતે વાસુદેવ એક** જ હતા. (એક શબ્દ પાર્ષદાદિ સમગ્ર પરિવાર સહિત જ જાણવા, અથવા બ્રહ્મભાવથી રહેલા રાધા-રમા પાર્ષદાદિથી નિત્ય યુક્ત ભગવાનની એકપણાની ઉક્તિ છે.) (૫) તે સમયે મહાપુરુષ (બીજુ નામ મહાકાલ) અને મહામાયા અનંતકોટિ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

सुव्रत उवाच – **एकदाऽथ हरिं राजन्नित्यानन्दो महामुनिः । तदग्र उपविष्टस्तं नत्वाऽ पृच्छत्कृताञ्जलिः ॥१॥** नित्यानन्द उवाच – **ऋते ज्ञानान्न मुक्तिः स्यादित्यस्ति भगवञ्छ्रुतिः । ज्ञानं तत्कृपया मह्यं वक्तुमर्हसि निश्चितम् ॥२॥** सुव्रत उवाच – **इति पृष्टः स भगवान्मुनिना तेन भूपते ! । कथयामास तं ज्ञानं साङ्ख्यशास्त्रविनिश्चितम् ॥३॥** श्रीनारायणमुनिरु वाच – **ब्रह्माण्डसर्गद्वारा ते वदामि ज्ञानमञ्जसा । येन मुक्तिर्भवेन्नृणां शृणु त्वं मुनिसत्तम! ॥४॥ आत्यन्तिके लये पूर्वं भगवानेक एव हि । आसीत्स्वयं वासुदेवः स्वकीयेऽक्षरधामनि ॥५॥ महापुमान्महामाया सहैवानन्तकोटिभिः । प्रधानपुरुषैस्तस्य प्रकाशेऽस्वपितां तदा ॥६॥ स श्रीकृष्णो दिव्यमूर्तिः प्रोच्यते पुरुषोत्तमः । परमात्मा परंब्रह्म विष्णुर्नारायणश्च सः ॥७॥ ज्योतीरूपोऽक्षरातीतो हरिश्च परमः पुमान् । प्रोक्तः स एव वेदेषु पुराणेषु च भारते ॥८॥ सिसृक्षाऽभूद्यदा तस्य ब्रह्माण्डानां तदा स तु । प्राबोधयत्स्वेक्षणेन महाकालाख्यपूरुषम् ॥९॥ यं जीवं चाक्षरं ब्रह्म प्रवदन्ति नरं मुने! । अनेककोटिब्रह्माण्ड-जन्मस्थित्यन्तकारणम् ॥१०॥ पुरुषेणात्मभूतेन महामायां च तेन सः । प्राबोधयद्वासुदेवो वीक्षयाण्डसिसृक्षया ॥११॥ प्रबुद्धया तया साकं प्रभोस्तस्येच्छयैव सः । बहुकालं स्म रमते महाकालो हि पूरुषः ॥१२॥ स तस्यां गर्भमाधत्त बहुकालं दधौ च सा । ततः प्रधानपुरुषान्प्रासूतानेककोटिशः ॥१३॥ प्रधानानां तथा पुंसां योगेनैवाण्डकोटयः । इच्छया वासुदेवस्य**

પ્રધાનપુરુષોની સાથે જ શ્રી વાસુદેવ ભગવાનના અક્ષરધામના પ્રકાશમાં યોગનિદ્રાના અંગીકારથી સૂર્યના તેજમાં રાત્રિ જ જેમ તેમ લીનતાને પામેલા રહે છે. (૬) દિવ્યમૂર્તિ, ઉક્ત રીતે એકપણાથી રહેલા શ્રી વાસુદેવ, શ્રીકૃષ્ણ-પુરુષોત્તમ કહેવાય છે. તે જ પરમાત્મા પરબ્રહ્મ, વિષ્ણુ, નારાયણ કહેવાય છે. (૭) તે વાસુદેવ જ જ્યોતિરૂપ, અક્ષરાતીત, શ્રીહરિ અને પરમપુરુષ ઋગાદિ ચાર વેદોમાં, પુરાણોમાં અને મહાભારતમાં કહ્યા છે. (૮) જ્યારે શ્રી વાસુદેવને બ્રહ્માંડોની સૃષ્ટિ કરવાની ઈચ્છા થઈ ત્યારે શ્રી વાસુદેવ પોતાના જોવાથી **મહાકાલ** નામના પુરુષને જે યોગનિદ્રાના અંગીકારરૂપ લીનતાને પામ્યા હતા. તે થકી જાગરણભાવને પમાડતા હતા. (૯) હે મુને ! જે મહાપુરુષ જીવ સંજ્ઞાવાળો, અક્ષરપુરુષ સંજ્ઞાવાળો, બ્રહ્મસંજ્ઞાવાળો અને નર સંજ્ઞાવાળો, તે તે શ્રુતિસ્મૃતિઓમાં કહ્યો છે. વળી, અનંતકોટિ બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિ-સ્થિતિ અને વિનાશમાં સર્વ કારણના કારણભૂત પરંબ્રહ્મ સર્વેશ્વરેશ્વર શ્રીકૃષ્ણથી આવેશિત શક્તિવાળો હોવાથી કારણ થાય છે. (૧૦) તે વાસુદેવ ભગવાને તે આત્મભૂત-સ્વશરીરભૂત **મહાપુરુષ** દ્વારા બ્રહ્માંડ સર્જવાની ઈચ્છા સંકલિત એવું જે નિરીક્ષણ - સંકલ્પ વિશેષરૂપ તેનાથી મહામાયાને મહાપુરુષની પેઠે સર્ગ સન્મુખતાને અનુગુણ સ્થિતિવાળી (જાગ્રત) કરી. (૧૧) તે મહાકાળ નામનો પુરુષ જાગ્રત થયેલી તે મહામાયા સાથે તે જ વાસુદેવના સંકલ્પથી બહુકાળ પર્યન્ત રમ્યો (સર્ગની ઉન્મુખતાનો અનુગુણ જે સંકલ્પ વિશેષ એ જ રમણ અહીં કહેવા ઈચ્છ્યું છે. (૧૨) તે મહાકાલ પુરુષે પોતાની પત્ની મહામાયામાં ગર્ભ - (પ્રધાનપુરુષ સમષ્ટિરૂપ) ધારણ કર્યો. તે મહામાયાએ તે ગર્ભને બહુકાળ ધારી રાખીને કાળે કરીને અનેક કોટિ પ્રધાન પુરુષોને જન્મ આપ્યો. (આ સ્થળમાં જન્મ તે પ્રધાન પુરુષોનાં નામરૂપ વિભાગની પ્રાપ્તિ માત્ર જાણવી.) (૧૩) વાસુદેવની ઈચ્છાથી પ્રધાનોના તથા પ્રધાનના અધિપ પુરુષોના યોગથી અનેક કોટિ બ્રહ્માંડોની કોટિઓ ઉત્પન્ન થઈ. (૧૪) મહામાયાની સાથે ક્રીડાના શ્રમથી મહાકાલ પુરુષના શરીરથી પરસેવાનું જળ **'નાર'** નામનું ઉત્પન્ન થયું. જે જળને અનંતકોટિ બ્રહ્માંડના આધારરૂપ મુનિઓ કહે છે. (૧૫) જે પરસેવાનું બિન્દુ પ્રકાશરૂપ અને આનંદરૂપવાળું છે. જે સ્વેદના જળના એક બિન્દુથી પણ અનેક કોટિ બ્રહ્માંડોના નિવાસી જીવો - મનુષ્યદેવેન્દ્રાદિ, તથા ઈશ્વરો-વૈરાજપુરુષાદિ ઈશ્વર કોટિઓ મહાઆનંદ યુક્ત થાય છે. (૧૬) **નર** નામના મહાપુરુષે પોતાના અંગથી ઉત્પન્ન થયેલા જળમાં યોગનિદ્રાથી શયન કરવાથી **'આપો નારા'** એ શ્રુતિથી **'નારા અયનં યસ્ય'** નાર છે અયન = આશ્રય સ્થાન જેનું આ સમાસથી **'નારાયણ'** આ પ્રકારે કહેવાય છે. **(આપો નારા ઈતિ પ્રોક્તા આપો વૈ નરસૂનવઃ । અયનં તસ્ય તાઃ પૂર્વં તેન નારાયણ સ્મૃતઃ ।** (૧૭) આ મહાપુરુષ કૂટસ્થ, અક્ષરબ્રહ્મસ્વરૂપ, પ્રાકૃત ઈન્દ્રિયોથી ગ્રહણ કરાતા નથી. માટે અવ્યક્ત છે. પ્રકૃતિથી પર છે. (પ્રકૃતિને આધીન નથી.) અને અપ્રમેય પંડિતોએ કહેલા છે. (૧૮) તે સમયે દિવ્યમૂર્તિ મહામાયા પોતાના પતિ મહાપુરુષને તેમની અનુવૃત્તિથી પ્રસન્ન કરતી સતી પોતાના અંગથી ઉત્પન્ન થયેલા જળમાં પોઢેલા સમર્થ મહાપુરુષના ચરણ ચાંપતી સતી સેવા કરે છે. (૧૯) વળી મૂલ પ્રકૃતિ-પુરુષાદિના પતિ, અક્ષરરૂપી રાજધાનીના એક સ્વામી વાસુદેવ તે

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

जायन्ते स्म ह्यनेकशः ॥१४॥ रमणस्य श्रमेणैव स्वेदाम्बु पुरुषाङ्गतः । बभूव नारसंज्ञं यद्ब्रह्माण्डौघाश्रयं विदुः ॥१५॥ प्रकाशानन्दरूपं तद्यस्यैकेनापि बिन्दुना । जीवेशाः सुखिनः सन्ति नैकब्रह्माण्डवासिनः ॥१६॥ स्वाङ्गोत्पन्ने जले तस्मिन्नशेत च नरस्ततः । आपो नारा इति श्रुत्या नारायण इतीर्यते ॥१७॥ कूटस्थश्चाक्षरात्मासावव्यक्तः प्रकृतेः परः । अप्रमेयश्च विबुधैर्महापुरुष उच्यते ॥१८॥ शयानस्य प्रभोस्तस्य पादसंवाहनं तदा । दिव्यमूर्तिर्महामाया करोति प्रीणयन्त्यमुम् ॥१९॥ वासुदेवः स च स्वाभिः सत्यज्ञानादिशक्तिभिः । तेषु सर्वेष्वन्वितोऽस्ति व्यतिरिक्तोऽस्ति च स्वतः ॥२०॥ ब्रह्माण्डानां समुत्पत्तिर्भवत्येवं हरीच्छया । उत्पत्तिरीतिं कथये तत्रैकस्यादितो मुने! ॥२१॥ अधिष्ठाता प्रधानस्य पुरुषो योऽक्षरोद्भवः । अनादिनिधनो देव ईश्वरेशः स उच्यते ॥२२॥ योऽन्वयव्यतिरेकाभ्यां देहेष्वव्याकृतादिषु । ईश्वराद्याख्यपुरुषेऽधिष्ठितेऽवस्थितोऽस्ति च ॥२३॥ सगुणब्रह्मसंज्ञोऽसौ सिसृक्षुः पुरुषो जगत् । कालं कर्म स्वभावं च प्राप्नोत्यादौ हरीच्छया ॥२४॥ ईक्षणं वीर्यमाधत्ते महापुरुषवीक्षितः । पुरुषः स प्रधानाख्यप्रकृतौ तैः समन्वितः ॥२५॥ पुरुषाधिष्ठितेनाथ प्रधाने त्रिगुणात्मके । प्राप्नुवन्ति गुणाः क्षोभं कालेनैवादितस्त्रयः ॥२६॥ परिणामः स्वभावेन ततस्तेषां

સર્વેમાં પોતાને વિષે અસાધારણપણે રહેલી સત્યજ્ઞાનાદિ, શક્તિઓથી અન્વય પામેલા છે. અને સ્વરૂપથી પોતાના ધામમાં વ્યતિરેકપણે રહેલા છે. (૨૦) હે મુને ! આ પ્રમાણે શ્રી વાસુદેવના સંકલ્પથી બ્રહ્માંડોની ઉત્પત્તિ થાય છે. તે બ્રહ્માંડોમાં **એક બ્રહ્માંડની ઉત્પત્તિની રીત** પ્રથમથી આરંભીને તમોને કહું છું. (૨૧) મૂલ પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન પ્રધાન સંજ્ઞાવાળી પ્રકૃતિના અધિપતિ, અક્ષરબ્રહ્મસંજ્ઞાવાળા મહાપુરુષથી આવિર્ભાવ પામેલા જે પુરુષને આદિ અને અન્તથી રહિત, દિવ્યમૂર્તિ, તથા પોતાથી ઉત્પન્ન થયેલા તત્ત્વ સંજ્ઞાવાળા ઈશ્વરો અને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલા વૈરાજ નામના ઈશ્વરના નિયન્તા વેદો કહે છે. (૨૨) જે પ્રધાનપતિ પુરુષ, અવ્યાકૃત - સૂત્રાત્મા અને વિરાટ સંજ્ઞાવાળા દેહોમાં તેના તેના અભિમાની ભાવથી રહેલા અનુક્રમે ઈશ્વર-હિરણ્યગર્ભ-વૈશ્વાનર નામના પુરુષમાં અન્વયવ્યતિરેકપણે રહ્યો છે સર્વદા તેઓના ઐશ્વર્યાદિકના પ્રકાશન માટે સ્વશક્તિથી તેમાં રહ્યો છે અને પોતાના દિવ્યરૂપથી - સ્વધામમાં વર્તે છે. (૨૩) તે આ પ્રધાનપતિ સત્ત્વ-રજ-તમ ગુણોનો ક્ષોભ પમાડનારો હોવાથી **સગુણ બ્રહ્મ** સંજ્ઞાથી કહ્યો છે. તે આ પુરુષ સ્થાવર જંગમાત્મક જગતને સર્જવાની ઈચ્છાથી તે ભગવાનના સંકલ્પબળથી તે ભગવાનના જ શક્તિભૂત-કર્મ, સ્વભાવને સર્ગના ઉપકરણપણે પ્રથમ પામે છે. (૨૪) તે આ પ્રધાનપતિ પુરુષ તે જ કાળ-કર્મ-સ્વભાવરૂપ ઉપકરણોએ યુક્ત થઈને વાસુદેવના સંકલ્પે અધિષ્ઠિત મહાપુરુષે જોતા સતા તેની શક્તિ પોતાને વિષે પામીને પ્રધાન નામની પ્રકૃતિમાં ઈક્ષણરૂપ વીર્યને ધારણ કરે છે. (૨૫) **હવે કાળ વગેરેનું કાર્ય કહે છે** - વીર્ય ધારણ કર્યા પછી પ્રધાનપતિ પુરુષે અધિષ્ઠાન કરેલા તે કાળથી ત્રિગુણાત્મક પ્રધાનમાં ત્રણ સત્ત્વાદિ ગુણોનો ક્ષોભ(ઉદ્‌ભવ અભિભવરૂપ) થાય છે. પછી તે ગુણોનો પરિણામ સ્વભાવને અનુસારે પ્રધાનાધિષ્ઠિત સ્વભાવશક્તિથી પરિણામ (અવસ્થાન્તર પ્રાપ્તિરૂપ) થાય છે. પછી પુરુષાધિષ્ઠિત કર્મશક્તિથી મહત્તત્ત્વાખ્ય તત્ત્વની ઉત્પત્તિ થાય છે. (૨૬-૨૭) ક્ષોભે રહિત આ ત્રણ ગુણો જ અકાર્ય અવસ્થામાં રહેલું અવ્યાકૃત શબ્દ વાચ્ય (નથી ઉત્પન્ન થઈ કરચરણાદિ આકૃતિ જેની એવા) વૈરાજ પુરુષનું પ્રથમ શરીર છે. તે અવ્યાકૃત શરીરનો અભિમાની જે પુરુષ છે તે **ઈશ્વર** સંજ્ઞાથી કહ્યો છે. આ ઈશ્વર સંજ્ઞાવાળો પુરુષ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં વિસ્તારથી વર્ણવ્યો છે. (૨૮-૨૯) સૃષ્ટિસમયે ક્ષોભ રહિત ત્રિગુણાત્મિકા આ પ્રકૃતિ હરકોઈ ગુણના ક્ષોભરૂપ સમુદ્‌બોધને પામીને સત્વગુણના ઉન્મેષ દ્વારા (ઉદ્‌ભૂત સત્ત્વગુણવાન થઈ) મહત્તત્ત્વને ઉપજાવે છે. (૩૦) તે આ મહત્તત્વ (સત્ત્વ પ્રાધાન્ય હોવાથી) પ્રકાશરૂપ, શાન્ત = રાગદ્વેષાદિ રહિત હોવાથી શાન્ત જેવું, સર્વ વિકારોને અનુગુણ સાધારણ અવસ્થાના યોગથી કૂટસ્થ અને ભાવિ જગતના અંકુરરૂપ કહ્યું છે. તે આ મહત્તત્વ જ્ઞાનશક્તિ અને ક્રિયાશક્તિના યોગને લીધે અનુક્રમે **ચિત્ત**સંજ્ઞાવાળું અને **સૂત્ર** સંજ્ઞિત કહેવાય છે. (૩૧) તેમાં જે આ ચિત્ત સંજ્ઞિત છે તે સત્વૈક પ્રધાન માટે જ સ્વચ્છ ભગવાન વાસુદેવના સાક્ષાત્કારના આસ્પદભૂત, શાંત, અવિકારી = રજ તમના કાર્યભૂત વિકારોએ રહિત આવી વૃત્તિઓએ કરીને ઉપલક્ષ થતું તેના સ્વરૂપને જાણનારા કહે છે. (૩૨) સર્વ પ્રાણીઓમાં પણ ચેષ્ટા કરતા જે આ મહાપ્રાણની પાછળ તે તે પ્રાણો = ચક્ષુરાદિ ઈન્દ્રિયો ચેષ્ટા કરે છે. તેને **મહાપ્રાણ** કહે છે. અહીં સૂત્ર કહ્યું છે તેને પણ 'મહાપ્રાણ' એમ કહે છે. સર્વ પ્રાણીઓના પ્રાણનમાં કારણ હોવાથી સૂત્રનામથી કહે છે. (૩૩) પછી

च जायते । महत्तत्त्वस्य जननं जायते तेन कर्मणा ॥२७॥ शुद्धं गुणत्रयं ह्येतत्प्रोच्यतेऽव्याकृताभिधम् । अव्यूढकरपादादि वपुरीशस्य चादिमम् ॥२८॥ तदात्मा पुरुषो यश्च स ईश्वर इतीर्यते । विस्तरेणैव सम्प्रोक्तः श्रीमद्भागवते त्वसौ ॥२९॥ उद्बुद्धशुद्धसत्त्वादित्रिगुणा प्रकृतिस्तु सा । तदा सत्त्वगुणद्वारा महत्तत्त्वं प्रसूयते ॥३०॥ प्रकाशरूपं शान्तं च कूटस्थं जगदङ्कुरम् । ज्ञानक्रियाभ्यां शक्तिभ्यां चित्तं सूत्रं च यद्विदुः ॥३१॥ पदं साक्षाद्भगवतः शान्तं सत्त्वगुणं शुचि । अविकारीति च प्रोक्तं वृत्तिभिश्चित्तलक्षणम् ॥३२॥ अनुप्राणन्ति यं प्राणाः प्राणन्तं सर्वजन्तुषु । स महाप्राण इत्याहुर्यत्तत्सूत्रमिहोदितम् ॥३३॥ अथ मायाकालकर्मस्वभावैश्च विकुर्वतः । महत्तत्त्वादहङ्कारः सह रुद्रेण जायते ॥३४॥ ज्ञानशक्तिः क्रियाशक्तिर्द्रव्यशक्तिश्च स त्रिधा । वैकारिकस्तैजसश्च तामसश्चेति कथ्यते ॥३५॥ त्रिगुणोऽसावहङ्कारस्तत्त्वेन महता सह । सूत्राभिधानमीशस्य द्वितीयं वपुरुच्यते ॥३६॥ ईश्वरोऽव्याकृतात्मा च वपुषस्तस्य योगतः । हिरण्यगर्भ इत्याख्यां द्वितीयां लभते पुनः ॥३७॥ सर्वेषामपि जीवानां शरीरे सूक्ष्मकारणे । सूत्राख्येऽत्रेशवपुषि विलीने भवतस्तदा ॥३८॥ खवाय्वग्न्यप्पृथिव्यश्च लीनास्तस्मिंस्तदा स्थिताः । शब्दः स्पर्शो रूपरसौ गन्ध इत्यपि पञ्च च ॥३९॥ यदैतत्क्षोभमाप्नोति कालशक्त्यादिभिर्हरेः । तदा तत्र स्थिता जीवाः सञ्चितानादिकर्मणाम् ॥४०॥ परिपक्वदशां प्राप्य स्वस्वकर्मानुसारतः । तिष्ठन्त्यङ्कुरितास्तत्र विराजोऽथ जनिं ब्रुवे ॥४१॥ अव्याकृतात्मा पुरुषो यथा सूत्रात्मयोगतः । हिरण्यगर्भ इत्याख्यां लभतेऽसौ तथा मुने ! ॥४२॥ हिरण्यगर्भो यद्योगाद्वैश्वानर इतीर्यते । एतावता न तद्भेदो यतोऽसावेक एव हि ॥४३॥ ब्रह्माण्डसर्गस्त्रिगुणात्मकाद्वै तस्माद्यथाऽभूत्त्रिगुणात्मकोऽसौ । तथैव तुभ्यं मुनिवर्य ! तत्त्वलक्ष्मोक्तिपूर्वं कथयामि

પ્રધાન, પ્રકૃતિ, કાળ, કર્મ અને સ્વભાવથી વિકાર પામતા મહત્તત્ત્વ થકી **અહંકાર** અધિષ્ઠાતા રૂદ્ર સહિત ઉત્પન્ન થાય છે. (૩૪) તે અહંકાર વૈકારિક, (સાત્ત્વિક), તૈજસ (રાજસ) અને તામસ - એવા ભેદથી ત્રણ પ્રકારનો કહ્યો છે. તેમાં **વૈકારિક,** જ્ઞાનશક્તિ = જે ચક્ષુરાદિ ઈન્દ્રિયો વડે કે તેના દેવો વડે જાણવામાં આવે તે ઈન્દ્રિયો અને દેવો-જ્ઞાન કહેવાય છે. તે જ્ઞાન શબ્દ વાચ્ય ઈન્દ્રિયો અને દેવતાઓને ઉત્પન્ન કરવામાં શક્તિ જેની છે એવો છે. વૈકારિક અહંકાર થકી દેવો થાય છે એમ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે. **રાજસાહંકાર,** ક્રિયાશક્તિ = રજનો ચલન સ્વભાવ છે અથવા વાગાદિ ઈન્દ્રિયોની પ્રકૃતિ (કારણ) છે માટે ક્રિયાશક્તિવાળો કહ્યો છે. **તામસાહંકાર** તો ભૂતોનો આદિકારણ હોવાથી દ્રવ્ય શક્તિવાળો કહ્યો છે. (૩૫) આ ત્રણ પ્રકારનો અહંકાર અને મહત્તત્ત્વ આ બન્ને ઈશ્વરનું સૂત્ર સંજ્ઞિત બીજું શરીર કહ્યું છે. તે આ અવ્યાકૃતશરીરાભિમાની ઈશ્વર તે આ સૂત્રાત્મશરીરના સંબંધથી 'હિરણ્યગર્ભ' એવી બીજી સંજ્ઞાને ફરી પામે છે. (૩૬-૩૭) આ જ **સૂત્રાખ્ય** ઈશ્વરશરીરમાં સમસ્ત જીવોનાં જે સૂક્ષ્મ શરીરો અને કારણ શરીરો તે સર્વે પ્રલય સમયે લયને પામીને વર્તે છે. (૩૮) તે સમયે આકાશ, વાયુ, અગ્નિ, જળ અને પૃથ્વી સૂત્રાત્મશરીરમાં લીન પામીને રહેલા હતા. શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ આ પાંચ પણ લીન રહેલા હતા. (૩૯) જ્યારે હરિની કાલશક્તિ વગેરેથી આ સૂત્રાત્મારૂપ શરીર ક્ષોભ પામે છે. તે સમયે હિરણ્યગર્ભના સૂત્રાત્મશરીરમાં રહેલા જીવો સંચિત અનાદિ કર્મોની પરિપક્વ દશાને પામીને પોતપોતાના કર્મને અનુસારે હિરણ્યગર્ભના સૂત્રાત્મ શરીરે પ્રાદુર્ભાવ માટે પ્રાપ્ત થયા છે અંકુરો જેમને એવા સતા રહે છે. હવે **વિરાટના દેહનો પ્રાદુર્ભાવ** હું કહું છું. (૪૦-૪૧) હે મુને ! જેમ અવ્યાકૃત શરીરના અભિમાની પુરુષ જે ઈશ્વર, સૂત્રાત્મ શરીરના સંબંધથી 'હિરણ્યગર્ભ' આવા નામવાળા થાય છે તે પ્રકારે આ **હિરણ્યગર્ભ** (સૂત્રાત્મ શરીરના અભિમાની પુરુષ), વિરાટ દેહના સંબંધથી **વૈશ્વાનર** નામથી કહેવાય છે. અવ્યાકૃતાદિ ત્રણ દેહના કહેવાથી ઈશ્વરાદિ ત્રણના કહેવાથી તેમનો ભેદ જાણવો નહિ. (તેમના સ્વરૂપમાં ભેદ નથી. દેહ ત્રણના અભિમાની પુરુષ એક જ છે. (૪૨-૪૩)

बुद्ध्यै ॥४४॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे पौरुषसर्गनिरूपणनामाऽ ष्टषष्टितमोऽ ध्याय: ॥६८॥

श्रीनारायणुनिरु वाच – **वैकारिकादहङ्कारात्सचन्द्रं जायते मनः । कामस्य सम्भवो यस्य सङ्कल्पाच्च विकल्पनात् ॥१॥ धैर्यं तथोपपत्तिश्च व्यक्तिर्भ्रान्तिश्च कल्पना । क्षमा सत्त्वमसत्त्वं च शीघ्रतेति मनोगुणाः ॥२॥ कार्योत्पत्तौ हि सर्वत्र माया कालश्च कर्म च । स्वभाव ईक्षणं पुंसो हरेरिच्छेति हेतवः ॥३॥ देवता इन्द्रियाणां च जाता वैकारिकाद्दश । दिग्वातार्कप्रचेतोऽश्विवह्नीन्द्रोपेन्द्रमित्रकाः ॥४॥ विषयाणामिन्द्रियाणां विभागेनाभिव्यञ्जनम् । कुर्वन्ति देवता नूनं दिगाद्याश्च पृथक् पृथक् ॥५॥ दशेन्द्रियाणि बुद्धिश्च ब्रह्मा प्राणश्च तैजसात् । कालादिभिरहङ्कारादुत्पद्यन्ते विकुर्वतः ॥६॥ श्रोत्रं त्वग्दृग्रसना घ्राणं ज्ञानेन्द्रियाणि हि । कर्मेन्द्रियाणि वाक्पाणिचरणोपस्थपायवः ॥७॥ श्रवणादिक्रियासिद्धौ करणत्वं तु लक्षणम् । श्रोत्रादीनामिन्द्रियाणां विज्ञातव्यं पृथक् पृथक् ॥८॥ इन्द्रियानुग्रहः स्वापः संशयो निश्चयः स्मृतिः । मिथ्याज्ञानं ध्यानचिन्ता धारणेति धियो गुणाः ॥९॥ तैजसस्य पृथक्कार्यं केचिन्नेच्छन्ति कापिलाः । सात्त्विकात्तामसाज्जातं यत्कार्यं**

હે મુનિવર્ય ! જે પ્રકારે સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણરૂપ અહંકારથી ત્રણ ગુણાત્મક આ બ્રહ્માંડ સર્ગ-બ્રહ્માડાભિમાની વૈરાજ પુરુષનો વિરાટ સંજ્ઞાવાળો સ્થૂળ શરીરસર્ગ ઉત્પન્ન થયો છે, તે પ્રકારે જ તત્ત્વોનાં લક્ષણો કહેવાપૂર્વક તેના જ્ઞાન માટે તમોને કહું છું. (૪૪)

ઈતિ શ્રીસત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે પૌરુષસર્ગ નિરૂપણનામાઽષ્ટષષ્ટિતમોઽધ્યાયઃ (૬૮)

અધ્યાય : ૬૯

શાસ્ત્ર અનુસાર અનુભવ અને યુક્તિથી આહંકારિક સર્ગનાં લક્ષણો કહેલા છે.

શ્રી નારાયણ મુનિ બોલ્યા : હે મુને ! વૈકારિક અહંકારથી (સાત્ત્વિકાહંકારથી) પોતાના દેવતા ચન્દ્રે સહિત મન થાય છે. જે મનના સંકલ્પથી (કોઈ પણ પદાર્થના ચિન્તનથી) અને વિશેષ ચિન્તનથી કામ=તેના ભોગની ઈચ્છાની ઉત્પત્તિ થાય છે. (૧) ધૈર્ય, ઉપપત્તિ=તર્ક અને તર્કને ટાળવાની કુશળતા, વ્યક્તિ, ભ્રાંતિ, કલ્પના, ક્ષમા, સત્ અને અસત્નું પ્રકાશપણું, શીઘ્રતા, આ મનનાં લક્ષણો છે. (મનોજન્ય હોવાથી મનના જ ગુણો છે એમ કહે છે.) (૨) સર્વત્ર કાર્યોત્પત્તિમાં પ્રધાનપ્રકૃતિ, કાળ, કર્મ, વસ્તુનો સ્વભાવ, પ્રધાન પુરુષનું ઈક્ષણ અને ભગવાનનો સંકલ્પ આ **છ હેતુઓ** છે. આ છ હોય તો કાર્યસર્ગ થાય છે. (૩) સાત્ત્વિકાહંકારથી શ્રોત્રાદિ દશ ઈન્દ્રિયોના દિગ-વાયુ-સૂર્ય-વરુણ-અશ્વિનીકુમાર-અગ્નિ-ઈન્દ્ર-વિષ્ણુ-મિત્રદેવ-પ્રજાપતિ આ **દશ દેવતાઓ** થયા છે. (૪) તે દિગાદિ દેવતાઓ શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયોના જે શબ્દાદિ વિષયો તેને યથાવિભાગ તે તે ઈન્દ્રિયોને અધિષ્ઠાન કરીને જુદા જુદા પ્રકાશ કરે છે. (૫) કાળાદિ તે જ હેતુઓથી વિકાર પામતા રાજસાહંકારથકી શ્રોત્રાદિ દશ ઈન્દ્રિયો-બુદ્ધિ, તેનો અધિષ્ઠાતા દેવ બ્રહ્મા અને પ્રાણ આ બધા ઉત્પન્ન થાય છે. (૬) શ્રોત્ર, ત્વક્, ચક્ષુ, રસના, ઘ્રાણ આ **પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો** અને વાક્, પાણિ, પાદ, પાયુ અને ઉપસ્થ, આ **પાંચ કર્મેન્દ્રિયો** કહી છે. (૭) શ્રવણાદિ ક્રિયાની સિદ્ધિમાં જુદું જુદું કારણપણું તે શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયોનું લક્ષણ જાણવું. એટલે શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયોના શબ્દગ્રહણમાં સાધનપણું, સ્પર્શગ્રહણમાં સાધનપણું વગેરે પ્રત્યેક અનુક્રમે **લક્ષણો** જાણવાં. (આ લક્ષણો આગળ સ્પષ્ટ કરશે. (૮) વિષય ગ્રહણમાં ઈન્દ્રિયોને અનુગ્રાહકપણું, નિદ્રા, સંશય, નિશ્ચય, (યથાર્થજ્ઞાન), સ્મૃતિ, મિથ્યા જ્ઞાન, ધ્યાનથી ચિન્તન, ધારણા આ બુદ્ધિના ગુણો છે. (બુદ્ધિનું વિજ્ઞાનરૂપત્વ લક્ષણ જાણવું, કારણ કે 'બુદ્ધિર્વિજ્ઞાનરૂપિણી' આમ ભાગવતમાં કહ્યું છે. (૯) કેટલાક કપિલમતના અનુયાયીઓ રાજસાહંકારનું કાર્ય ભિન્ન ઈચ્છતા નથી. સાત્ત્વિકાહંકાર અને તામસાહંકારથી ઉત્પન્ન થયેલું જે કાર્ય તે રાજસાહંકારનું જ જાણે છે. (ભાવાર્થ એ છે કે :- પ્રકાશ અને જાડ્યના અધિક

तस्य तद्विदुः ॥१०॥ तामसाच्च विकुर्वाणात्पूर्वोक्तैरेव हेतुभिः । शब्दो भवति तस्माच्च नभः शब्दगुणं किल ॥११॥ विकुर्वतश्च खात्स्पर्शो जायते पूर्वहेतुभिः । ततो वायुः स्पर्शगुणः शब्दवांश्च परान्वयात् ॥१२॥ वायोर्विकुर्वतो रूपं तेजस्तस्माच्च जायते । स्वतो रुपगुणं शब्दस्पर्शवच्च परान्वयात् ॥१३॥ तेजसोऽथ रसस्तस्माज्जायतेऽम्भो विकुर्वतः । परान्वयाच्छब्दस्पर्शरूपवद्रसवत्स्वतः ॥१४॥ अम्भसो जायते गन्धस्ततो गन्धगुणा धरा । शब्दस्पर्शरूपरसगुणैर्युक्ता परान्वयात् ॥१५॥ शब्दादयो गुणाः पञ्च तन्मात्राख्या इहोदिताः । आकाशादीनि तु महाभूतान्युक्तानि पञ्च च ॥१६॥ एकद्वित्रिचतुःपञ्चसङ्ख्याः सन्ति गुणाः क्रमात् । नभोनभस्वत्तेजोम्बुपृथ्वीनां सर्वसम्मताः ॥१७॥ शब्दस्पर्शरूपरसगन्धानामिह लक्षणम् । श्रोत्रत्वगक्षिरसनाघ्राणग्राह्यत्वमुच्यते ॥१८॥ एषां दशानामन्येऽपि प्रोक्ता व्यासादिभिर्गुणाः । नानायुक्तीः समाश्रित्य सन्ति तानपि कीर्तये ॥१९॥ प्राणेन्द्रियात्मधिष्ण्यत्वं छिद्रता बहिरन्तरम् । आश्रयान्तरशून्यत्वमव्यक्तत्वाविकारिते ॥२०॥ अप्रतिघातता चैव भूतत्वमिति तद्विदः । आकाशस्य गुणानेतानाहुर्वायुगुणान्ब्रुवे ॥२१॥ वादस्थानं स्वतन्त्रत्वं नेतृत्वं द्रव्यशब्दयोः । चालनं व्यूहनं प्राप्तिर्मोक्षः शौर्यं बलं भवः

ધર્મવાળા સત્ત્વ અને તમ સ્વતઃ સક્રિય છે. તે પોતાનું કાર્ય કરવા માટે સમર્થ થતાં નથી માટે બન્નેમાં રહેલું રજ જ્યારે એ બંનેને ચલાવે છે ત્યારે બન્ને પોતપોતાનું કાર્ય કરવા શક્તિમાન થાય છે.) (૧૦) પૂર્વોક્ત કાલાદિ કારણોથી જ પરિણામ પામતા તામસાહંકારથી **શબ્દ** થાય છે. શબ્દથી શબ્દની તન્માત્રાવાળું આકાશ થાય છે. (૧૧) પૂર્વોક્ત કાલાદિ નિમિત્તોથી વિકાર પામતા આકાશથી **સ્પર્શ** તન્માત્રા થાય છે. તે સ્પર્શ તન્માત્રાથી વાયુ થાય છે. તે વાયુ સ્પર્શગુણવાળો અને પોતાનું કારણ આકાશનો અન્વય હોવાથી શબ્દ ગુણવાળો છે. (સ્વગુણથી અને સ્વકારણ ગુણથી વાયુ બે ગુણવાળો છે.) પરિણામ પામતા વાયુ થકી **રૂપ** તન્માત્રા થાય છે. તે રૂપ તન્માત્રા વિકાર પામતાં તે થકી સ્વતઃ રૂપગુણયુક્ત અને પોતાનાં પૂર્વકારણ વાયુ આકાશનાં અન્વયથી શબ્દગુણયુક્ત અને સ્પર્શગુણયુક્ત થાય છે. (પોતાનો અને પોતાના કારણનો અને તેના કારણનો ગુણ યોગ આવતો હોવાથી તેજ ત્રણ ગુણ યુક્ત છે.) વિકાર પામતા તેજ થકી **રસ**તન્માત્રા થાય છે. તે રસતન્માત્રાથી જળ પોતે રસગુણવાળું છે અને પોતાના પૂર્વકારણ તેજ, વાયુ અને આકાશના અન્વયને લીધે શબ્દ, સ્પર્શ રૂપ ગુણયુક્ત થાય છે. (પોતાના કારણ વાયુ આદિના ત્રણ ગુણોથી અને પોતાના ગુણથી જળ શબ્દાદિ ચાર ગુણોએ યુક્ત થાય છે.) વિકાર પામતા જળ થકી **ગંધ** તન્માત્રા થાય છે. તે વિકાર પામતા તે થકી પૃથ્વી સ્વતઃ ગંધ ગુણવાળી અને પોતાનાં પૂર્વ પૂર્વ કારણ જળ, તેજ વાયુ અને આકાશના અન્વયને લીધે શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ અને રસગુણવાળી થાય છે. (પોતાના કારણ જળાદિકના ગુણોથી અને પોતાના ગુણથી પૃથ્વી ગંધાદિ પાંચ ગુણવાળી થાય છે.) (૧૨-૧૫) આ પ્રકરણમાં શબ્દ થાય છે. સ્પર્શ થાય છે, એમ જે શબ્દાદિ પાંચ ગુણો કહ્યા તે **તન્માત્રા** શબ્દથી કહેલા છે. આકાશાદિ પાંચ તો **મહાભૂત**ના નામથી કહ્યાં છે. (૧૬) આકાશ, વાયુ, તેજ, જળ અને પૃથ્વી તેમના-આકાશાદિ પાંચ ભૂતોના અનુક્રમથી એક, બે, ત્રણ, ચાર અને પાંચ સંખ્યા જેમની છે એવા સર્વને સંમત ગુણો છે. (૧૭) આ પ્રસંગમાં શબ્દ સ્પર્શ, રૂપ, રસ, ગંધનું શ્રોત્ર, ત્વક્, ચક્ષુ, રસના અને ઘ્રાણથી ગ્રહણ કરવાપણું લક્ષણ કહેવાય છે. શ્રોત્રથી ગ્રહણ કરવા યોગ્ય ગુણ શબ્દ છે. ચક્ષુથી ગ્રાહ્ય ગુણ રૂપ છે. રસના ગ્રાહ્ય ગુણ રસ છે. ઘ્રાણગ્રાહ્ય ગુણ ગંધ છે. આ પ્રકારે પ્રત્યેક શબ્દાદિનાં લક્ષણો છે. (૧૮) આ દશ જે **આકાશાદિ પાંચ ભૂતો** અને **શબ્દાદિ પંચ તન્માત્રાઓ** તેના બીજા પણ ગુણો, વ્યાસ વગેરે મુનિઓએ નાના પ્રકારની યુક્તિઓનો આશ્રય કરી કહેલા છે. તે ગુણો હું તમોને કહું છું. (૧૯) પ્રાણ-ઈન્દ્રિયો અને મન તેમનું આશ્રયપણું, છિદ્રતા, બહાર અને અંદર વ્યવહારનું સ્થાનપણું, બીજાના આશ્રયે રહિત અને અવ્યક્તત્વ, અવિકારિતા, (૨૦) સમગ્ર પોતાના કાર્યમાં વ્યાપવાપણું અને ભૂતપણું આ પ્રકારે આ **આકાશના ગુણો** મુનિઓ કહે છે. હવે **વાયુના ગુણો**ને કહું છું. (૨૧) સ્વરોત્પત્તિના આધારપણું, અપ્રતિરૂદ્ધ ગતિપણું, નેતાપણું, ગંધવાળા અને સ્પર્શવાળા સૂક્ષ્મ દ્રવ્યનું અને શબ્દનું ઈન્દ્રિયદેશ પ્રતિ પમાડવાપણું, તરુ શાખાદિને હલાવવાપણું, તૃણાદિકને ભેળા કરવાપણું, અન્યો અન્ય સાથે સંયોગ કરી આપવાપણું, મોક્ષ = મળમૂત્રાદિક ત્યાગ કરવાપણું, શૂરત્વ સંપાદકપણું, બળ આપવાપણું, ભવ=જન્મમરણરૂપ ભવમાં હેતુપણું, (કેમ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

।।२२।। आत्मत्वमिन्द्रियाणां च गुणा वायोरुदीरिताः । दुर्धर्षता तेजनं च तापः पाकः प्रकाशनम् ।।२३।। रागश्च लाघवं तैक्ष्ण्यमुद्गतिर्हिममर्दनम् । क्षुधा पिपासा शोकश्च तेजसोऽमी गुणा मताः ।।२४।। शैत्यं क्लेदो द्रवत्वं च भौमानां श्रपणं तथा । तापापनोदस्तृप्तिश्च सौम्यता स्नेहमार्दवे ।।२५।। आप्यायनं प्राणनं च भूयस्त्वं चाम्बुनो गुणाः । स्थैर्यं गुरुत्वं काठिन्यं सक्तिश्च प्रसवात्मता ।।२६।। संहारो धारणं धैर्यमाकाशादेर्विशेषणम् । भावनं ब्रह्मणश्चेति पृथिव्या उदिता गुणाः ।।२७।। अर्थाश्रयो द्रष्टृलिङ्गं शब्दः स त्वस्त्यनेकधा। षड्जादिस्वररूपेण तत्रासौ सप्तधा मतः ।।२८।। वाद्यानां च गजादीनां वृक्षादीनां पृथक् पृथक् । शब्दाः सन्तीति बोद्धव्यं तथा स्पर्शोऽस्त्यनेकधा ।।२९।। उष्णः शीतः सुखो दुःखः स्निग्धो विशद एव च । तथा खरो मृदुः श्लक्ष्णो लघुर्गुरुरितीरितः ।।३०।। रूपं षोडशधा प्राहुः शुक्लं कृष्णं तथारुणम् । नीलं पीतं कर्बुरं च स्थूलं सूक्ष्मं च वर्तुलम् ।।३१।। ह्रस्वं दीर्घं दारुणं च मृदु श्लक्ष्णं च चिक्कणम् । चतुरस्त्रमिति ज्ञेयंः रसः

? તો પ્રાણવાયુના સંયોગ - વિયોગરૂપ જન્મમરણ છે.) ઈન્દ્રિયોનું આત્માપણું (કેમ ? તો ઈન્દ્રિયોના અર્થોનું જે પ્રકાશ કરવાપણું તે પ્રાણરૂપ વાયુસંશ્લેષને આધીન જ છે.) આ **વાયુના ગુણો** કહ્યા છે. હવે **તેજના ગુણો** કહું છું. દુર્ધર્ષતા= ન પરાભવ પામવાપણું, તેજન = સુવર્ણાદિકમાં રહેલો મળ ટાળી નાખીને વિશુદ્ધ કરવારૂપ સમુત્તેજકપણું, તાપ = સંતાપ કરવાપણું, પાક = અન્નાદિને પચવવા પણું, પ્રકાશન=ઘટાદિ પદાર્થનું યથાસ્થિત પ્રકારે જણાવવાપણું તથા પોતે રક્તવર્ણપણું, લઘુપણું, (પતનમાં વિરોધી ગુણ વિશેષ) તીક્ષ્ણપણું, ઉદ્‌ગતિ = ઊર્ધ્વગમન એક સ્વભાવપણું, હિમને હરવાપણું, ક્ષુધા-તૃષાનો ઉદ્‌બોધ કરવાપણું, શોક : આ બધા **તેજના ગુણો** કહ્યા છે. (૨૨-૨૪) સ્વભાવથી શીતલપણું, ભીનું કરવાપણું, સ્વભાવથી દ્રવ્યરૂપે રહેવાપણું તથા પૃથ્વીના વિકારરૂપ તાંદુલ વગેરેને પકવવાપણું, તાપને નિવૃત્ત કરવાપણું, તૃપ્ત કરવાપણું, સ્નાનાદિ કરનારાઓને સુન્દરતા કરવાપણું, સ્નેહપણું, મૃદુ કરવાપણું, તરસને હરવાપણું, પ્રાણન = સર્વ જીવને જીવનપણું, બહુપણું, (કૂવાથી જેમ જેમ કાઢતા જઈએ, તેમ તેમ ફરી ફરી બહુ જળ નીકળતું પ્રસિદ્ધ છે.) મૃત્તિકાને પિંડરૂપ કરવાપણું, આ બધા **જળના ગુણો** છે. હવે **પૃથ્વીના ગુણો** કહું છું. સ્થિરપણું, ગુરુપણું, કઠિનપણું, સક્તિ=સુશ્લિષ્ટ અવયવોથી ગોઠવાઈ રહેવાપણું, અનેક ઔષધિઓનો પ્રસવ આપવાના સ્વભાવપણું, સંહાર = જળાદિકનું પોતાનામાં લય કરવાપણું, ધારણ કરવાનું સામર્થ્ય, ધૈર્ય=ભૂતાન્તરના પ્રવેશનું સ્થાન હોવા છતાં પણ તેનાથી કંપાયમાન નહિ થવાનો સ્વભાવ, આકાશાદિકનું વિશેષણ અર્થાત્ ભિન્ન કરવાપણું, પરબ્રહ્મની મૂર્તિરૂપે થઈને તેમની ભાવનાના સ્થાન થવાપણું આ બધા **પૃથ્વીના ગુણો** કહ્યા છે. (૨૫-૨૭) હવે **શબ્દનો સ્વભાવ** કહે છે. અર્થાશ્રય-શબ્દ અર્થની સાથે અપૃથક્સ્થિત છે. (જુદો રહેતો નથી) અર્થાત્ અર્થનું જ્ઞાન કરાવી આપે છે. દ્રષ્ટૃલિંગ-દ્રષ્ટ જ અર્થમાં શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે પણ અદષ્ટ અર્થમાં થતો નથી. બધો વાણીનો વ્યવહાર પ્રત્યક્ષૈક મૂળ છે. માટે પ્રયોજેલા શબ્દથી શ્રોતાજન પ્રયોક્તાની તે શબ્દાર્થને અપેક્ષા કરીને દષ્ટૃતાને જ નિશ્ચય કરે છે. તો શબ્દ દષ્ટૃલિંગ (દષ્ટૃ=જોનારાનું લિંગ=સૂચક) છે. એ રીતે દષ્ટાનું લિંગ અને દશ્યનું પણ લિંગ છે. જેમ ભીંત આદિથી અન્તરિત કોઈ જને ઊંચા સ્વરથી 'હાથી-હાથી' એમ કહેતાં જે હાથીનો જોનારો અને દશ્ય જે હાથી તે બન્નેને જણાવનારો શબ્દ છે. તે શબ્દ તો અનેક પ્રકારનો વર્તે છે. તેમાં ષડજ-ઋષભ-ગાંધાર-મધ્યમ - ધૈવત-પંચમ-નિષાદ આ સાત સ્વરરૂપે રહ્યો છે. વાદ્યો જે વીણા-વાંસળી મૃદંગ-નગારુ વગેરે વાજિંત્રોના, હાથી વગેરેના, વૃક્ષાદિના-મેઘ વગેરેના શબ્દો જુદા જુદા છે તે જાણવા. હવે **સ્પર્શના ગુણો** કહે છે. તે પ્રકારે સ્પર્શ અનેક પ્રકારનો છે. ઉષ્ણસ્પર્શ-ગુણ યુક્ત અગ્નિનો સ્પર્શ ઉષ્ણ છે. હિમગુણ વિશિષ્ટ શીત-સ્પર્શ ઠંડો છે. અગ્નિનો સ્પર્શ શીતકાલે સુખરૂપ છે. ઉનાળાની ગરમી વખતે શીત સ્પર્શ સુખરૂપ છે. અગ્નિનો સ્પર્શ ઉનાળાના સમયે દુઃખરૂપ છે. સ્નિગ્ધ-સ્નેહયુક્ત પુત્રાદિનો સ્પર્શ, વિશદ સ્પર્શ - ઉત્તમ વસ્ત્રાદિનો તથા ખર સ્પર્શ - પાષાણ વગેરેનો, મૃદુસ્પર્શ - આકડાના તૂલ વગેરેનો, લઘુ સ્પર્શ - સમુદ્ર ફીણ આદિનો, ગુરુસ્પર્શ - પારો, સીસું આદિનો, આ બધા સ્પર્શના ગુણો કહ્યા છે. (૨૮-૩૦) **રૂપ સોળ પ્રકારનું કહેલું છે.** ધોળું, કાળું, લાલ, નીલ-મયૂરનો કંઠ વગેરેનું, પીત-હળદર આદિકનું, કર્બૂર-મોરપીંછ વગેરેનું, સ્થૂલ-એરંડાનું તેલ વગેરેનું, સૂક્ષ્મ-દૂધ, વગેરેનું, ગોળ-ચન્દ્રના બિંબ વગેરેનું, હ્રસ્વ-હ્રસ્વ દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, દીર્ઘ-દીર્ઘ દ્રવ્યનો અંશ (હ્રસ્વ-દીર્ઘાદિનું પણ રૂપપણું, ચાક્ષુષત્વના સાધર્મ્યથી છે) દારુણ-ક્રૂર દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, મૃદુ-કોમળ દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, (મૃદુત્વાદિક સ્પર્શ ધર્મ છે તો પણ નેત્રથી નિર્ણય કરવા શક્ય હોવાથી રૂપધર્મપણે કહે છે) શ્લક્ષ્ણ-

प्रोक्तस्तु षड्विधः ॥३२॥ मधुरो लवणस्तिक्तः कटुरम्लः कषायकः । रस एकोऽपि संसर्गाद्द्रव्याणां बहुधा मतः ॥३३॥ गन्धोऽपि बहुधा प्रोक्तः संसर्गिद्रव्ययोगतः । इष्टोऽनिष्टश्च मधुरो निर्हारी संहतः कटुः ॥३४॥ स्निग्धो रुक्षश्च विशदः शान्त उग्रोऽम्ल इत्यपि । वदन्तीत्थं लक्षणानि मुनयोऽनेकयुक्तिभिः ॥३५॥ भूतेन्द्रियाणि मात्राश्च मनो बुद्धिरहङ्कृतिः । चित्तं चेति प्राकृतोऽयं चतुर्विंशतिको गणः ॥३६॥ अण्डं स्रष्टुमनीशानि तत्त्वान्येतानि तु स्वतः। हरेः शक्त्यैव संहत्य मुने! स्वांशैः सृजन्ति तत् ॥३७॥ एतदण्डं विशेषाख्यं षड्भिस्तोयादिभिर्वृतम् । एकैकस्माद्दशगुणैः प्रधानेनावृतैर्बहिः ॥३८॥ अनेकाण्डाश्रये तोये महापुरुषदेहजे । अण्डमेतच्चिरं शेते स्वर्णगोलकसन्निभम् ॥३९॥ हरीच्छावशतस्तस्मिन्कालेन पुरुषो महान् । भूत्वोत्तिष्ठति विश्वात्मा मायाविक्षेपशक्तियुक् ॥४०॥ यस्येहावयवैर्लोकान्कल्पयन्ति मनीषिणः । कट्यादिभिरधः सप्त सप्तोर्ध्वजघनादिभिः ॥४१॥ पादादिभिः स्वावयवैः पातालप्रमुखांश्च यः । धृत्वापि लोकान्पुरुषस्तत आस्ते स्वयं पृथक् ॥४२॥ स सृष्ट्वात्मनिवासाय कं गर्भोदकसंज्ञितम् । सहस्रशीर्षा पुरुषः शेते जीवात्मभिः सह ॥४३॥ सुप्तस्याप्सु

સુંદર દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, ચિક્કણ-સ્નિગ્ધ દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, ચતુરસ્ર-શિબિકાદિ ચતુષ્કોણ દ્રવ્યને આશરીને રહેલું, આ રીતે સોળ પ્રકારનું કહ્યું છે. હવે **રસના ગુણો** કહે છે : રસ તો છ પ્રકારનો છે. (૩૧-૩૨) મધુર રસ - મિષ્ટ જળાદિનો, લવણ રસ-ક્ષાર લુણિ(મોરડ)નો, તિક્ત રસ- મરચાં વગેરેનો, કટુ રસ - લીમડા વગેરેનો, અમ્લ રસ - લીંબુ વગેરેનો, કષાયક રસ-આમળીના ફળાદિનો , મધુર રસ એક જ છે છતાં દ્રવ્યોના સંબંધથી લવણાદિ ભેદથી ઘણા પ્રકારનો માનેલો છે. (૩૩) હવે **ગંધના ગુણો કહે** છે. ગંધના સંસર્ગવાળા દ્રવ્યના સંબંધથી ગંધ ઘણા પ્રકારે કહેલો છે, તે કહે છે : ઈષ્ટ - કર્પૂર વગેરેનો, અનિષ્ટ - મડદા વગેરેનો, મધુર - દૂધપાક વગેરેનો, નિર્હારી - કસ્તૂરી આદિ અતિ સુગંધી દ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થયેલો, સંહત - મિશ્રિત ગંધ, જેમ શાક વગેરેના હિંગ વગેરેથી સંસ્કારમાં હોય છે, કટુ-કટુ દ્રવ્યના રસથી થયેલો; (૩૪) સ્નિગ્ધ - સ્નેહવાળા દ્રવ્યથી ઉત્પન્ન થયેલો જેમ ઘી હોમાદિનો, રૂક્ષ-રૂક્ષ દ્રવ્યથી થયેલો, જેમ સૂક્ષ્મ કોદરાના રોટલા વગેરેનો, વિશદ-ઘી વગેરેનો, શાન્ત-કમળ વગેરેનો, ઉગ્ર-લસણ વગેરેનો, અમ્લ-અમ્લ દ્રવ્યથી થયેલો જેમ વાસી દહીં-વડાં વગેરેનો; આ પ્રકારે ગંધ પણ ઘણા પ્રકારનો છે. આ પ્રકારે મુનિઓ અનેક યુક્તિઓથી પંચ-ભૂત અને તન્માત્રાનાં લક્ષણો કહે છે. (૩૫) આકાશાદિ પાંચ ભૂતો અને ચક્ષુરાદિ દશ કરણો, શબ્દાદિ પંચ તન્માત્રાઓ, મન-બુદ્ધિ-અહંકાર અને ચિત્ત-આ પ્રકારે આ **ચોવીસ સંખ્યાવાળો તત્ત્વસમૂહ** પ્રધાન પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલો છે. (૩૬) હે મુને ! પોતાના સામર્થ્યથી બ્રહ્માંડના ગોળાને સર્જવા માટે અસમર્થ આ તત્ત્વો, તેમણે સ્તુતિ કરાયેલા શ્રી વાસુદેવ ભગવાનની ઈચ્છા રૂપ સામર્થ્યથી પરસ્પર મળીને પોતપોતાની માત્રાથી **અંડ** સર્જે છે. (૩૭) **વિશેષ** સંજ્ઞાવાળું આ અંડ ઉત્તરોત્તર આવરણભૂત ઉત્તરોત્તર દશ દશગણાં અધિક જળ-તેજ - વાયુ - આકાશ - અહંકાર - મહત્તત્ત્વ-પ્રધાન - આ સાત આવરણોથી **આવરણવાળું** છે. (૩૮) તે આ સુવર્ણના ગોળા સમાન અંડ અનેક અંડના આશ્રયભૂત મહાપુરુષના સ્વેદથી થયેલા મહાજળમાં બહુકાળ પર્યંત સૂઈ રહે છે. (૩૯) તે અંડથી ભગવાનના સંકલ્પથી જ બહુકાળે ઉત્પન્ન થયેલી માયા સંબંધીની વિક્ષેપશક્તિ છે જેમાં; (દેવાદિ વિવિધ વિચિત્ર ભૂતવર્ગને ઉપજાવાનું જે સામર્થ્ય તે રૂપ માયાની વિક્ષેપશક્તિએ યુક્ત થઈને) **વિશ્વાત્મા** - સર્જાવાના સમગ્ર લોકો શરીર જેનું છે એવા **વૈરાજ પુરુષ પ્રાદુર્ભાવ પામે છે.** (૪૦) (તેનું મહત્ત્વ કહે છેઃ) તે આ વૈરાજપુરુષના અવયવ વિભાગથી તેમના સ્વરૂપને જાણનારા મુનિઓ લોકોની કલ્પના કરે છે. કેડ્ય આદિ જેમાં છે, અને પાદ અન્તમાં છે, એવા અવયવોએ કરીને અતળાદિ સાત નીચે વર્તનારા લોકોની કલ્પના કરે છે અને જઘન આદિ જેમાં છે અને મસ્તક અન્તમાં જેને છે, એવા અવયવોએ કરીને ભૂરાદિ સાત ઊર્ધ્વવર્તી લોકોની કલ્પના કરે છે. (૪૧) આ પુરુષ પદાદિ મસ્તકાન્ત પોતાના અવયવો વડે પાતાળ વગેરે લોકોને સ્વયં ધારી રહ્યા છે. તથાપિ તે ધારણ કરેલા લોકો થકી પૃથક્પણે પોતાના **અસાધારણ સત્યલોકમાં** રહે છે. (૪૨) સહસ્રશીર્ષા તે પુરુષ પોતાના નિવાસ માટે **ગર્ભોદક** સંજ્ઞાવાળા જળને સર્જીને પોતાને વિષે લય પામેલા જીવોની સાથે તેમાં શયન કરે છે. (૪૩) ગર્ભોદક સંજ્ઞાવાળા જળમાં હજાર વર્ષ પર્યંત સૂતેલા સર્વ જીવોના હિત ઈચ્છનારા વૈરાજ પુરુષનો વિરાટ દેહ સંપૂર્ણ અવયવવાળો થાય છે. (૪૪) પછી આ વૈરાજપુરુષના સ્પષ્ટ થયેલા ઈન્દ્રિયોના સ્થાનોમાં સૂર્યાદિ દેવતાઓ ચક્ષુરાદિ ઈન્દ્રિયોની સાથે મળીને પ્રત્યક્ષ જેમ

विराट् देहः सहस्त्रं परिवत्सरान् । सम्पूर्णाङ्गो भवत्यस्य सर्वजीवहितैषिणः ॥४४॥ इन्द्रियायतनेष्वस्य स्पष्टीभूतेषु देवताः । इन्द्रियैः सह सङ्गत्य तिष्ठन्ति प्रकटं ततः ॥४५॥ वैराजः पुरुषोऽप्येष आस्ते सामान्यतस्त्रिधा । आध्यात्मिकश्चाधिदैव आधिभौतिक इत्यपि ॥४६॥ अध्यात्मस्विन्द्रियेषूक्तस्तदात्माऽऽध्यात्मिकः पुमान् । देवतास्वधिदैवेषु तदात्मा ह्याधिदैविकः ॥४७॥ गोलकेष्वधिभूतेषु तदात्मा चाधिभौतिकः। एतेष्वन्यतमाभावे कर्तुं न क्षमते क्रियाः ॥४८॥ तथा क्षेत्रज्ञरूपेण स्वयमास्ते विशेषतः । स त्वात्मा ह्यक्षरोऽरूपोऽभेद्यो न ग्राह्य इन्द्रियैः ॥४९॥ महाप्राणेन सहितं धृत्वाध्यात्मादिकं त्रयम् । स्थितः सर्वज्ञ ईशानो विराड्देहाभिमानवान् ॥५०॥ चतुर्युगसहस्त्रं तु दिनं रात्रिश्च तावती । वैराजपुरुषस्यास्य तद्द्वयं कल्प उच्यते ॥५१॥ कालकर्मस्वभावैश्च मायया च हरीच्छया । पुरुषप्रेरितादस्माद्विसर्गो जायते महान् ॥५२॥ इन्द्रियैर्विषयैर्देवैः सहिता जीवकोटयः । आविर्भवन्ति वैराजाद्देवासुरनरादयः ॥५३॥ वैराजपुरुषस्याङ्गादाविर्भवति राजसः । प्रतिकल्पं जगत्स्त्रष्टा ब्रह्मा विश्वसृजां पतिः ॥५४॥ प्रजाः सिसृक्षुरास्थाय स समाधिं प्रजापतिः । सृजत्यङ्गेषु तस्यैव जीवांश्च भुवनानि च ॥५५॥ यथा यथा चिन्तयति ब्रह्मा स्वस्मात्प्रजोद्भवम् । तथा तथा भवत्यस्मात्ततः स्त्रष्टेति स श्रुतः ॥५६॥ वैराजाङ्घ्र्यादिशक्त्यैव सर्वेषामपि देहिनाम् । पातालप्रमुखा लोकाः सत्यान्ताः सन्ति संस्थिताः ॥५७॥ क्वचिल्लोकाश्रयं पद्मं जन्मस्थानं स्वयंभुवः । वैराजजठरस्थायाः प्रादुर्भवति नाभितः ॥५८॥ लोकाः सजीवा विधिनैव सृष्टा वसन्ति सर्वे

હોય, તેમ રહે છે. (૪૫) આ વૈરાજ પુરુષ પણ આધ્યાત્મિક-આધિદૈવ-આધિભૌતિક-આવી રીતે સામાન્યપણે ત્રણ પ્રકારે વર્તે છે. (૪૬) અધ્યાત્મ સંજ્ઞાવાળી ઈન્દ્રિયોમાં વર્તતો - ઈન્દ્રિયોનો અધિષ્ઠાતા જે પુરુષ તે **આધ્યાત્મિક** કહ્યો છે. અધિદેવ સંજ્ઞાવાળા દેવતાઓમાં વર્તતો-દેવતાનો અધિષ્ઠાતા જે પુરુષ તે **આધિદૈવિક** કહ્યો છે. (૪૭) અધિભૂત સંજ્ઞાવાળા ગોલકોમાં વર્તતો-ગોલકોનો અધિષ્ઠાતા જે પુરુષ તે **આધિભૌતિક** કહ્યો છે. અધ્યાત્માદિ ત્રણમાં કોઈ એકના વિનાશમાં દર્શનાદિ કર્મો કરવા પુરુષ સમર્થ થતો નથી. (૪૮) તે પ્રકારે જ સ્વયં વૈરાજ પુરુષ ક્ષેત્રજ્ઞરૂપથી વિશેષપણે રહે છે. તે વૈરાજક્ષેત્રજ્ઞ વિરાટદેહનો આધાર છે. અક્ષર-સ્વભાવથી ક્ષરણ ધર્મેથી રહિત, અરૂપ-આશ્ચર્યરૂપપણે નિરૂપણ કરવા માટે અશક્ય હોવાથી અને સ્વરૂપથી અપ્રાકૃત હોવાથી અરૂપપણે કહ્યા છે. અભેદ્ય-પોતાનાથી સ્થૂલ શસ્ત્રાદિથી ભેદવા માટે અશક્ય, પ્રકૃતિથી ઉત્પન્ન થયેલા ચક્ષુરાદિ કરણોથી અગ્રાહ્ય છે. (૪૯) સર્વજ્ઞ-સર્વનિયન્તા વિરાટદેહના અભિમાની પુરુષ મહાપ્રાણ સંજ્ઞાવાળા પોતાના પ્રાણે સહિત અધ્યાત્માદિક ત્રણને ધારણ કરીને રહેલા છે. (૫૦) આ વૈરાજ પુરુષનો એક હજાર વાર ગુણેલા ચાર યુગોનો એક દિવસ થાય છે. તેમ જ તેટલી જ એક રાત્રિ થાય છે. તે બંને (રાત્રિ દિવસ મળીને) અહોરાત્ર **કલ્પ** કહેવાય છે. (૫૧) કાળ, કર્મ અને સ્વભાવ તથા માયા અને હરિની ઈચ્છાથી-કાલાદિ પંચકના વિશિષ્ટપણે પ્રધાનપુરુષની પ્રેરણાથી આ વૈરાજ પુરુષથી મહાન વિસર્ગ થાય છે. (૫૨) ઈન્દ્રિયો, વિષયો અને દેવોએ સહિત-દેવો, અસુરો, મનુષ્યો વગેરે જીવકોટિઓ વૈરાજથી આવિર્ભાવ પામે છે. (૫૩) રજોગુણપ્રધાન જગત સૃષ્ટા, વિશ્વને સર્જનારા મરિચ્યાદિ **પ્રજાપતિઓના અધિપતિ બ્રહ્મા** વૈરાજ પુરુષના કરચરણાદિ અવયવથી દરેક કલ્પે આવિર્ભાવ પામે છે. (૫૪) પ્રજાપતિ બ્રહ્મા પ્રજાઓ સર્જવા ઈચ્છતા સતા વૈરાજપુરુષની સાથે પોતાના આત્માનું ઐક્યપણાના અનુસંધાનનો આશ્રય કરીને વૈરાજ પુરુષના અંગોમાં (પાદાદિ અવયવોમાં જ) ભુવનો (પાતાળાદિ લોકો)ને સર્જે છે અને દેવાદિ જીવોને સર્જે છે. (૫૫) તે આ બ્રહ્મા પોતા થકી જે જે પ્રકારે પ્રજોત્પત્તિને ચિન્તવે છે, તે તે પ્રકારે આ બ્રહ્મા થકી પ્રજોત્પત્તિ થાય છે. તે કારણથી તે બ્રહ્મા **સૃષ્ટા** એવા નામથી વિખ્યાત છે. (૫૬) સર્વ કોઈ દેવ, મુનિ, નાગ, અસુર મનુષ્યાદિ દેહીઓના જે પાતાળ વગેરે સત્ય, પર્યત લોકો છે. તે સર્વ વૈરાજ પુરુષના ચરણાદિ તે તે અવયવોની શક્તિથી જ રહ્યા છે. (૫૭) કોઈ કલ્પમાં સમગ્ર લોકોના આશ્રયભૂત પદ્મ જે આ સ્વયંભૂ બ્રહ્માનું જન્મસ્થાન છે તે વૈરાજ પુરુષના ઉદરમાં રહેલી નાભિ થકી પ્રાદુર્ભાવ પામે છે. (૫૮)

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

वितते च तस्मिन् । पद्मे तदानीं स तु पद्मकल्पः प्रोक्तः पुराणेषु हि साधुवर्य!॥५९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे आहङ्कारिकसर्गलक्षणनिरूपणनामैकोनसप्ततितमोऽध्यायः ॥६९॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **स्थावरा जङ्गमा जीवास्तेषां स्थानानि वृत्तयः । वैराजाद्ब्रह्मणः सर्गकाले यान्ति समुद्भवम् ॥१॥ जीवा ये यानि कर्माणि प्राक्सृष्ट्यां प्रतिपेदिरे । तान्येव प्रतिपद्यन्ते सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥२॥ सुकृतं दुष्कृतं वापि मिश्रं वा त्रिगुणात्मकम् । भुक्तावशिष्टं यत्कर्म तदेवादौ प्रपद्यते ॥३॥ तत्तत्कर्मानुसारेण देहं बुद्धिं च जीविकाम् । स्थानं चाप्नोति तत्तस्य रोचते नात्र संशयः ॥४॥ इत्थं कर्मवशा जीवाः पुनः कर्माणि कुर्वते । तेषां स्थूलास्तु ये देहास्ते ज्ञेयाः पाञ्चभौतिकाः ॥५॥ भूतानि पञ्च चान्योन्यं मिलितानि हरीच्छया । तेभ्यो जातास्तु ये देहास्ते सर्वे पाञ्चभौतिकाः ॥६॥ प्रधानं तु महाभूतमेकं सर्ववपुष्ष्वपि । चत्वार्यन्यानि भूतानि गौणानि तु भवन्ति हि ॥७॥ पृथ्वीतत्त्वं प्रधानं च यत्र तत्रापराणि तु । सन्त्यव्यक्तानि चत्वारि जलं तेजो मरुन्नभः ॥८॥ जलतत्त्वं प्रधानं च यत्र तत्रापराणि तु । सन्त्यव्यक्तानि चत्वारि पृथ्वी तेजो मरुन्नभः ॥९॥ तेजस्तत्त्वं प्रधानं च यत्र तत्रापराणि तु । सन्त्यव्यक्तानि चत्वारि पृथ्वी तोयं मरुन्नभः ॥१०॥ वायुतत्त्वं प्रधानं च यत्र तत्रापराणि तु । सन्त्यव्यक्तानि चत्वारि पृथ्व्यम्भस्तेजसी नभः ॥११॥ नभस्तत्त्वं प्रधानं च**

હે સાધુવર્ય ! પાદ્મસૃષ્ટિ સમયે પદ્મથી પ્રાદુર્ભાવ પામેલા બ્રહ્માએ સર્જેલા સર્વે લોકો અને તેતે લોકનિવાસી સર્વે જીવો તે અતિ વિશાળ પદ્મ ઉપર જ યથાયોગ્ય રહે છે. તે આ પાદ્મ કલ્પ કહ્યો છે. એ રીતે બે પ્રકારનો સર્ગક્રમ પુરાણોમાં કહ્યો છે. (૫૯)

ઇતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે આહંકારિક સર્ગલક્ષણનિરૂપણ નામૈકોનસપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ (૬૯)

અધ્યાય : ૭૦

ધર્મપુત્ર શ્રીહરિએ મનુષ્યોનાં પ્રાણ-ઈન્દ્રિયો અવસ્થા અને ગુણોનાં લક્ષણો અતિસ્પષ્ટપણે કહ્યાં છે.

શ્રીનારાયણમુનિ બોલ્યા - હે મુને ! સ્થાવરાદિ વૃક્ષો વગેરે, ગતિશીલ-મનુષ્ય, પશુ વગેરે પ્રાણીઓ તેમનાં સ્થાનો - આધારભૂત લોકો અને જીવિકાઓ સૃષ્ટિ સમયે વૈરાજ પુરુષની સાથે ઐક્યપણાને પામેલા બ્રહ્માથી પ્રાદુર્ભાવ પામે છે. (૧) જે જીવો પૂર્વકલ્પની થયેલી સૃષ્ટિમાં જે કર્મો-અધિકારને અનુસરેલી ક્રિયાઓ, પામેલા હતા. સૃષ્ટિ કરાતા, બીજા કલ્પમાં બ્રહ્માએ ઉત્પન્ન કરાતા જીવો વારંવાર તે પૂર્વકર્મોને જ (તેમના અધિકારને અનુસારે ક્રિયાઓને જ) પામે છે તે પ્રકારે બ્રહ્મા સર્જે છે. **'સૂર્યાચન્દ્રમસૌ ધાતા યથાપૂર્વમકલ્પયત્'** આ શ્રુતિ છે. એનાથી **'ન કર્માવિભાગાત્'** **'નાત્મા શ્રુતેઃ'** આ બે ન્યાયોથી જીવોનું અને તેમનાં કર્મોનું અનાદિપણું જાણવું. (૨) જે સુકૃત અથવા દુષ્કૃત ભોગવાતા સમયે પ્રલય થયો તેથી ભોગવતાં બાકી રહેલા ત્રિગુણાત્મક-સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણ સ્વરૂપ-પુણ્ય રૂપ અથવા પાપરૂપ અથવા મિશ્ર જે કર્મ હતું તે કર્મ જ પ્રથમ જીવસમૂહ પામે છે. (૩) તે તે કર્મને અનુસરીને દેહ - બુદ્ધિ - જીવિકા અને સ્થાન પામે છે. તેને તે રુચે છે. એમાં સંશય નથી. (જેમ હજારો ગાયોમાં વાછરડું પોતાની માતાને ખોળી કાઢે છે. એ પ્રમાણે પૂર્વે કરેલાં કર્મ કર્તાને પામે છે. એમ મોક્ષધર્મમાં કહ્યું છે. (૪) આ પ્રકારે પોતપોતાના કર્મને આધીન જીવો ફરીથી પણ કર્મો જ કરે છે. જીવોના જે સ્થૂળ દેહો તે તો પંચ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થયેલા છે. એમ જાણવું. (૫) પૃથ્વી આદિક પંચ ભૂતો શ્રી વાસુદેવના સંકલ્પથી પરસ્પર મળેલા થાય છે. પરસ્પર મળેલા ભૂતોથી ઉત્પન્ન થયેલા જે દેહો તે સર્વે પંચ ભૌતિક છે. (૬) સર્વે પ્રાણીઓના દેહોમાં પણ એક મહાભૂત પ્રધાન (મુખ્ય થાય છે. બીજાં ચાર ભૂતો તો અપ્રધાન જ હોય છે. જો કે સર્વેના દેહો સામાન્યપણે પાંચ ભૂતના જ છે. તો પણ તે તે દેહોમાં એક ભૂતનું પ્રધાનપણું અને બીજા ભૂતોનું ગૌણપણું છે. તે કર્મફલનાં ભોગને અનુગુણ વ્યવહારની સિદ્ધિ માટે તે તે કર્મના ફળને આપનાર શ્રી વાસુદેવની ઈચ્છાથી કરેલું છે. (૭) જે દેહમાં પૃથ્વી તત્ત્વ પ્રધાન હોય, તે દેહમાં જળ, તેજ, વાયુ, આકાશ આ બીજાં ચાર ભૂતો અવ્યક્ત (ગૌણ) હોય છે. (૮) જે દેહમાં જળ તત્ત્વ પ્રધાન હોય, ત્યાં પૃથ્વી, તેજ, વાયુ, આકાશ આ બીજાં ચાર તત્ત્વો અવ્યકત (ગૌણ) હોય છે (૯) જે દેહમાં તેજ તત્ત્વ પ્રધાન (મુખ્ય) હોય છે. ત્યાં પૃથ્વી, જળ, વાયુ, આકાશ આ બીજાં ચાર ભૂતો અવ્યક્ત હોય છે. (૧૦) જે દેહમાં

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

यत्र तत्रापराणि तु । सन्त्यव्यक्तानि चत्वारि पृथ्व्यम्भस्तेजसी मरुत् ॥१२॥ जीवानां यादृशा देहास्तेषां लोकाश्च तादृशाः । तादृशा एव तेषां च भोगाः सर्वेऽपि सन्ति वै ॥१३॥ मुख्यभूतधरा देहाः स्थावरा जङ्गमा इह । मुख्यभूताम्बवो देहा जीवानां सन्ति वारिणि ॥१४॥ ये देवलोके देहाश्च तेजोमुख्या भवन्ति ते । देहाः प्रधानमरुतो वायुलोके वसन्ति च ॥१५॥ देहास्तु मुख्यवियतो भ्रमन्त्याकाश एव हि । कर्मास्ति यादृशं यस्य स तादृग्लभते वपुः ॥१६॥ अन्योन्यमिश्रभूतानां विकाराः पञ्च पञ्चधा । पाञ्चभौतिकदेहेषु ज्ञेयाः सर्वत्र युक्तिभिः ॥१७॥ तत्र त्वङ्मांसमज्जास्थिस्नाय्विति क्ष्मास्ति पञ्चधा । श्लेष्मा पित्तं वसा स्वेदो रक्तं चेत्यम्बु पञ्चधा ॥१८॥ चक्षू रुट् जाठरः शुक्रमूष्मा तेजो हि पञ्चधा । प्राणोऽपानो व्यानोदानौ समानः पञ्चधा मरुत् ॥१९॥ श्रोत्रं घ्राणो मुखं कोष्ठं हृदयं पञ्चधेति खम् । इत्थं विकारा भूतानां देहे स्युः पञ्चविंशतिः ॥२०॥ देहोऽयं स्थूलसंज्ञोऽस्ति मलमूत्रमयोऽशुचिः । सम्बन्धाज्जीवसत्तायास्तस्मिन्प्रेमाऽस्ति देहिनाम् ॥२१॥ स्थूलदेहस्य मध्येऽस्ति जीवस्यान्यत्कलेवरम् । प्राणेन्द्रियमनोबुद्धिसङ्घातः सूक्ष्मसंज्ञितम् ॥२२॥ एकः प्राणो वृत्तिभेदात्प्रोक्तः पञ्चविधः किल । प्राणोऽपानो व्यानोदानौ समान इति नामभिः ॥२३॥ नागः कूर्मश्च कृकलो देवदत्तो धनञ्जयः । इत्यन्ये तस्य भेदास्तु सन्त्येतेष्वेव सङ्गताः ॥२४॥ हृदि प्राणो गुदेऽपानः समानो नाभिमण्डले । उदानः कण्ठदेशस्थो व्यानः सर्वशरीरगः ॥२५॥ प्राणः प्राग्गतिमाञ्ज्ञेयोऽपानोऽधोगतिरुच्यते । भुक्तपीतान्नतोयादेः समानः साम्यकृन्मतः ॥२६॥ उदान उत्क्रमणकृद्व्यानः सर्वाङ्गचेष्टनः । नाग उद्गारकृत्कूर्म उन्मीलनकरः स्मृतः ॥२७॥ कृकलः क्षुत्करो देवदत्तो जृम्भणकृत्तथा । धनञ्जयः पोषणकृत्प्रोक्तः सांख्यविशारदैः ॥२८॥ देवदत्तो मतः प्राणेऽपाने तु कृकलः

વાયુ તત્ત્વ પ્રધાન છે, ત્યાં પૃથ્વી, જળ, તેજ, આકાશ આ બીજાં ચાર તત્ત્વો અવ્યક્ત હોય છે. (૧૧) જ્યાં આકાશ તત્ત્વ પ્રધાન હોય, ત્યાં પૃથ્વી જળ, તેજ, વાયુ એ બીજાં ચાર ભૂતો તો અવ્યક્ત હોય છે. (૧૨) વળી, જીવોના જે પ્રકારના દેહો છે તેવા પ્રકારના દેહવાળા જીવોના લોકો તે દેહને અનુસારે હોય છે. તે સર્વેના ભોગો પણ તેવા જ હોય છે. (૧૩) પ્રધાનભૂત પૃથ્વી જેમાં હોય છે, તે સ્થાવર જંગમ જીવોના દેહો આ પૃથ્વીમાં વર્તે છે. મુખ્યભૂત જળ જેમાં છે એવા જીવોના દેહો વરુણલોકમાં વર્તે છે. (૧૪) સ્વર્ગમાં જે જીવોના દેહો છે, તે તેજ મુખ્ય છે જેમાં એવા છે. વાયુલોકમાં મુખ્ય વાયુ જેમાં છે, તેવા પ્રકારના જીવોના દેહો છે. (૧૫) આકાશ મુખ્ય જેમાં છે એવા જીવોના દેહો આકાશમાં જ ભમે છે. જે જીવને જેવું કર્મ છે, તે જીવ તેવા શરીરને પામે છે. (તે કર્મના ફળને આપનારા વાસુદેવની ઈચ્છાથી પામે છે.) (૧૬) પરસ્પર મિશ્ર ભૂતોના શ્રી વાસુદેવની ઈચ્છાથી પૃથ્વી આદિક પંચમહાભૂતોના પાંચ પ્રકારે વિકારો પંચ ભૂતોથી ઉત્પન્ન થયેલા દેહોમાં યુક્તિથી જાણવા. (૧૭) તે શરીરમાં ચામડી, માંસ, મજ્જા, અસ્થિ, સ્નાયુ, આ પંચક પાર્થિવાંશનો વિકાર શરીરમાં વર્તે છે. શ્લેષ્મ, પિત્ત, વસા, સ્વેદ (પરસેવાનું જળ), રુધિર, એ પંચક જળાંશનો વિકાર વર્તે છે. ચક્ષુ, ક્રોધ, જઠરાગ્નિ, વીર્ય, ઉષ્મા, આ પંચક તેજોંશનો વિકાર વર્તે છે. પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન, સમાન આ પંચક વાયુનો અંશ વર્તે છે. શ્રોત્રછિદ્ર, ઘ્રાણછિદ્ર, મુખછિદ્ર, કોષ્ઠ, (અન્નાદિનું સ્થાન) હૃદય આ પંચક આકાશના અંશનો વિકાર વર્તે છે. એ રીતે ભૌતિક પચીસ વિકારો શરીરમાં છે. (૧૮-૨૦) આ દેહ **સ્થૂળ** સંજ્ઞાવાળો છે. તે ઘણા મળમૂત્રથી ભરેલો છે. વારંવાર મળાદિ થવાથી અપવિત્ર છે. ક્ષેત્રજ્ઞના સંબંધથી દેહમાં પ્રાણીઓને સ્નેહ છે. (૨૧) ક્ષેત્રજ્ઞના સ્થૂલ દેહના મધ્યમાં પ્રાણો, ઈન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિના સમૂહરૂપ **સૂક્ષ્મ** સંજ્ઞાવાળું બીજું કલેવર છે. (૨૨) એક જ પ્રાણ, વૃત્તિની ક્રિયા ભેદથી પ્રાણ, અપાન, વ્યાન, ઉદાન, સમાન આ પ્રકારે નામોથી પાંચ પ્રકારે કહ્યો છે. (૨૩) નાગ, કૂર્મ, કૃકલ, દેવદત્ત, ધનંજય, આ પ્રમાણે બીજા તે પ્રાણના ભેદો તો પ્રાણાદિ પાંચમાં મળેલાં છે. (૨૪) **પ્રાણ** હૃદયમાં રહેલો છે. **અપાન** ગુદામાં રહેલો છે. **સમાન** નાભિમંડળમાં રહેલો છે. **ઉદાન** કંઠદેશમાં રહેલો છે. **વ્યાન** સર્વ શરીરમાં રહેલો છે. (૨૫) પ્રાણ ઊર્ધ્વ ગતિવાળો જાણવો. અપાન, અધોગતિ મળ-મૂત્રના ત્યાગ કરવામાં કારણ કહેવાય છે. સમાન, ભોજન અને પાન કરેલા અન્ન-જળ પોતપોતાના માર્ગમાં પમાડનારો માનેલો છે. (૨૬) ઉદાન, દેહથી દેહાન્તરમાં ગમન માટે ઉત્ક્રાન્તિ કરનાર કહેલો છે. વ્યાન, નખથી શિખાપર્યન્ત શરીરના સર્વાવયવમાં ચેષ્ટા કરનાર કહેલો છે. નાગ-ઉદ્ગાર કાઢનાર કહેલો છે. કૂર્મ-નેત્રોનું ઉદ્ઘાટન કરનારો કહેલો છે. (૨૭) સાંખ્યમાં વિશારદોએ કૃકલ, ભૂખને ઉઘાડનાર કહેલો છે. દેવદત્ત બગાસું કરનારો કહેલો છે.

स्मृतः । धनञ्जयः समाने च कूर्मो व्याने स्थितः खलु ॥२९॥ उदानेऽन्तर्हितो नाग इति पञ्चविधो ह्यसुः । इन्द्रियाणि दशोक्तानि ब्रुवे तल्लक्षणान्यपि ॥३०॥ श्रूयते येन तच्छ्रोत्रं सा च त्वक्त्वच्यते यया । चक्ष्यते येन तच्चक्षुर्जिह्वा लेढि यया रसम् ॥३१॥ घ्रायते येन तद्घ्राणमुच्यते वाग्यया वचः । पण्यते येन पाणिः स पादो येन च पद्यते ॥३२॥ तद्गुदं गूयते येन मेढ्रं मेहति येन च । करणानि दशैतानि बाह्यानि कथितानि वै ॥३३॥ मनोऽन्तःकरणं प्रोक्तं बुद्धिश्चापि तथाविधा । अहङ्कारस्तथा चित्तमित्यपि द्वयमिष्यते ॥३४॥ मनोबुद्ध्योरभेदं च केचिदिच्छन्ति पण्डिताः । मनसा संशयं जीवो बुद्ध्या चाप्नोति निश्चयम् ॥३५॥ अन्तर्गते मनोबुद्ध्योर्ज्ञेयेऽहङ्कृतिचेतसी । अहन्तां चेतनां चाहङ्कारेणाप्नोति चेतसा ॥३६॥ एतत्सूक्ष्मं वपुः प्रोक्तं वपुषोः स्थूलसूक्ष्मयोः। अन्योन्याश्रय एवास्ति सूक्ष्मस्यान्तश्च कारणम् ॥३७॥ तच्चाविद्यामयं प्रोक्तं युक्तं सञ्चितकर्मभिः । बन्धेनानादिना तेन जीवस्त्वग्बीजवद्वृतः ॥३८॥ यथा भूमेश्च गन्धस्य न भावो व्यतिरेकतः ! तथा कारणदेहस्य जीवस्य न पृथक्स्थितिः ॥३९॥ जाग्रत्स्वप्नं सुषुप्तिश्च तिस्रोऽमिश्रगुणात्मिकाः । अवस्था गुणसाङ्कर्यात्सन्ति मिश्राः परस्परम् ॥४०॥ वैराजस्थित्यवस्थायाः कार्यं सत्त्वगुणात्मिका । नेत्रस्थानकृतावासाऽवस्था जाग्रदितीरिता ॥४१॥ स्थूलदेहाभिमानेन विश्वसंज्ञस्य चात्मनः । बाह्यान्तःकरणैर्यत्र सविवेकं यथार्थतः ॥४२॥ शब्दादिबाह्यविषयभोगः स्यात्पूर्वकर्मणाम् । अनुसारेण तत्सत्त्वप्रधानं जाग्रदुच्यते ॥४३॥ अत्र चेद्विषयान्भ्रान्त्या भुङ्क्ते जीवोऽयथार्थतः ।

તથા ધનંજય શરીરને પુષ્ટિ કરનારો કહેલો છે. (૨૮) દેવદત્ત પ્રાણમાં માનેલો છે. કૃકલ, અપાનમાં કહેલો છે. ધનંજય, સમાનમાં રહેલો છે. કૂર્મ વ્યાનમાં રહેલો છે જ. (૨૯) નાગ, ઉદાનમાં અન્તર્હિત, આ પ્રકારે પાંચ પ્રકારના પ્રાણ કહ્યા છે. ઈન્દ્રિયો દશ સંખ્યાવાળી કહેલી છે. તેનાં લક્ષણો પણ કહું છું. (૩૦) જેનાથી જીવ શબ્દ સાંભળે છે તે **શ્રોત્ર** છે. જેણે કરીને સ્પર્શ કરાય છે તે **ત્વક્** ઈન્દ્રિય છે. જેનાથી જીવ નીલા-પીતાદિ રૂપ જુએ છે તે **ચક્ષુ** ઈન્દ્રિય છે. જેનાથી જીવ રસ, સ્વાદ ગ્રહણ કરે છે, તે **જિહ્વા** છે. (૩૧) જેનાથી જીવ, ગંધ ગ્રહણ કરે છે તે **ઘ્રાણેન્દ્રિય** છે. જે કરણથી જીવ વચન બોલે છે તે **વાક્** ઈન્દ્રિય છે. જે કરણથી જીવ ગ્રહણ કરે છે અને આપે આવો વ્યવહાર કરે છે તે **પાણિ** (હાથ) કહેવાય છે. જે કરણથી જીવ ગતિ કરે છે તે **પાદ** કહેવાય છે. (૩૨) જે કરણથી જીવ મળનો ત્યાગ કરે છે તે **ગુદા** કહેવાય છે. જે કરણથી જીવ મૂત્રાદિનો ત્યાગ કરે છે, તે **મેઢ્ર (ઉપસ્થ)** આ દશ કરણો બાહ્યેન્દ્રિયો કહેલી છે. (૩૩) મનને અન્તઃકરણ કહેલું છે અને બુદ્ધિ પણ તે પ્રકારે અંતઃકરણ રૂપ કહેલી છે. તેમજ અહંકાર તથા ચિત્ત આ બન્ને પણ **અન્તઃકરણપણે** માનેલા છે. (૩૪) કેટલાક પંડિતો મન અને બુદ્ધિનો અભેદ ઈચ્છે છે. જીવ મનથી સંશય પામે છે. અને બુદ્ધિથી નિશ્ચય પામે છે. (૩૫) અહંકાર અને ચિત્ત- તે મન અને બુદ્ધિના વિષયમાં અન્તર્ભાવ પામેલા છે એમ જાણવા. અહંકારનો મનમાં અને ચિત્તનો બુદ્ધિમાં અન્તર્ભાવ છે. અહંકારથી જીવ દેહમાં અહંભાવ પામે છે અને ચિત્તથી ચેતનાને પામે છે. (૩૬) આ પ્રાણ, ઈન્દ્રિયો, મન, બુદ્ધિના સંઘાતરૂપ સૂક્ષ્મ સંજ્ઞાવાળું જીવનું શરીર વિવેચને સહિત કહ્યું. સ્થૂલ અને સૂક્ષ્મ સંજ્ઞાવાળા જીવ શરીરો પરસ્પરના આધારે જ રહે છે. અને સૂક્ષ્મ શરીરના મધ્યમાં **કારણ** નામનું જીવ શરીર છે. (૩૭) તે કારણ શરીર અજ્ઞાનરૂપ અને સંચિત કર્મોથી યુક્ત છે એમ કહેલું છે. બંધનરૂપ અનાદિ કારણ દેહથી ત્વચાથી બીજ જ જેમ, તેમ જીવ ચોમેર વીંટાયેલો છે. (૩૮) અને જેમ ભૂમિ અને ગંધની પરસ્પર જુદા ભાવથી વિદ્યમાનતા નથી તેમ કારણ દેહની અને જીવની વ્યતિરેક ભાવથી સ્થિતિ નથી. (૩૯) જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ આ ત્રણ અવસ્થાઓ પરસ્પર નહિ મળેલા સત્ત્વાદિ ત્રણ ગુણના કાર્યરૂપવાળી છે. તેમજ સત્ત્વાદિ ગુણના મિશ્રિત ભાવથી પરસ્પર મળેલી પણ છે. (૪૦) વૈરાજ પુરુષની સ્થિતિકાળની અવસ્થાની કાર્યરૂપા-સત્ત્વ ગુણાત્મિકા-નેત્રગોલના સ્થાનમાં નિવાસવાળી, જેમાં રહીને જીવ ભોગ ભોગવે છે, તે અવસ્થા **જાગ્રત** કહેવાય છે. (૪૧) જે જાગ્રત અવસ્થામાં વિશ્વ સંજ્ઞાવાળા જીવની સ્થૂળ દેહના અભિમાનથી ચક્ષુરાદિ બાહ્યકરણો અને મન આદિ અન્તઃકરણોથી વિવેક સહિત જેમ હોય તેમ યથાર્થ ભાવથી જીવે કરેલા પૂર્વના કર્મોને અનુસારે શબ્દાદિ બાહ્ય વિષયના ભોગોનો અનુભવ થાય તે **સત્ત્વ પ્રધાન જાગ્રત** કહેવાય છે. (ઈન્દ્રિયો અન્તઃકરણ દેવતાઓથી વિશ્વસંજ્ઞાવાળા જીવને બાહ્ય શબ્દાદિ પંચવિષયની પ્રવૃત્તિ જેમાં છે તે જાગ્રત અવસ્થા છે.) (૪૨-૪૩) આ જાગ્રદવસ્થામાં જીવ જો ભ્રાંતિથી અયથાર્થ ભાવથી બાહ્ય શબ્દાદિ વિષયોના ભોગો ભોગવે છે ત્યારે તો તે જાગ્રદવસ્થામાં ઉત્પન્ન થયેલું રજઃ પ્રધાન જેમાં છે, એવી સત્ત્વના કાર્યભૂત જાગ્રત અવસ્થામાં સ્વપ્નાવસ્થા કહેવાય છે. (૪૪) જાગ્રત

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

रज:प्रधानसत्त्वात्मजाग्रत्स्वप्न: स उच्यते ।।४४।। भुञ्जान एव विषयाञ्छब्दादीनपि जाग्रति । शोकश्रमादिना विद्याद्विवेकाभावतो न चेत् ।।४५।। तम: प्रधानसत्त्वात्मजाग्रत्सुप्तं तदुच्यते । वैश्वानरस्तु फलदो मुने! जाग्रति कर्मणाम् ।।४६।। ब्रह्मविद्याभ्यासतोऽस्य सत्सच्छास्त्रप्रसङ्गत: । एतद्भेदत्रयज्ञानं येन तुर्यं हि तत्पदम् ।।४७।। त्रित्रिभेदास्ववस्थासु गुणानां या प्रधानता । उक्ता च वक्ष्यते सा तु तादृक्कर्मानुसारत: ।।४८।। हिरण्यगर्भस्योत्पत्त्यवस्थाकार्यं गलस्थिति: । रजोगुणात्मिकावस्था प्रोच्यते स्वप्नसंज्ञया ।।४९।। सूक्ष्मदेहाभिमानेन तैजसाख्यस्य चात्मन: । विनाश्यस्थिरभोगाप्ति: पूर्वकर्मानुसारत: ।।५०।। इन्द्रियैर्मनसा बुद्ध्या यत्र स्याच्च प्रियाप्रिया । रजोगुणप्रधानं तत्स्वप्नमित्युच्यते पदम् ।।५१।। जाग्रतीव यदा स्वप्ने शब्दादीन्विषयानपि । भुङ्क्ते जीवो विवेकेन जानन्स प्रोच्यते तदा ।।५२।। सत्त्वप्रधानकरजआत्मकस्वप्नजागर: । भुञ्जानोऽपि स्वाप्नभोगान्वेत्ति जाड्येन तान्न सा ।।५३।। तम: प्रधानकरजआत्मकस्वप्नसुप्तिका । हिरण्यगर्भ: फलद: स्वप्ने भवति कर्मणाम् ।।५४।। एतद्भेदत्रयज्ञानं प्रबुद्धस्य यतो भवेत् । तुरीयं तत्पदं प्रोक्तं यत्प्रकाशात्मकं सदा ।।५५।। ईश्वरप्रलयावस्थाकार्यं च तमआत्मिका । हृदयस्थानगावस्था सुषुप्तिरिति कथ्यते ।।५६।। बाह्यान्त:करणानां च वृत्तयो भोग्यवासना: । लीना: कारणदेहे स्युर्ज्ञातृता कर्तृता तथा ।।५७।।

અવસ્થામાં જ શબ્દાદિ વિષયોને ભોગવતો થકો જીવ શોક, શ્રમ વગેરેથી સત્ અને અસત્‌ના વિવેક રહિત જો જાણે નહિ, ત્યારે તો તમોગુણ પ્રધાન જેમાં છે, તે સત્ત્વગુણ પ્રધાન જાગ્રત અવસ્થામાં સુષુપ્તિ અવસ્થા કહેવાય છે. હે મુને ! જાગ્રત અવસ્થામાં જીવને કર્મોનું ફળ આપનારા વૈરાજપુરુષાત્મા વાસુદેવ છે. (૪૫-૪૬) ભગવાનના એકાંતિક સંતો, અને સત્શાસ્ત્રો જે ભગવાનના સદા દિવ્યાકારને પ્રતિપાદન કરનારા, શ્રીમદ્ ભાગવતાદિ તેમના સ્નેહાનુવૃત્તિપૂર્વક સમાગમથી અને માહાત્મ્યે સહિત ભગવત્સ્વરૂપના જ્ઞાનના અભ્યાસથી જીવને આ ત્રણે ભેદનું જ્ઞાન (સત્ત્વાદિ કાર્ય જાગ્રદાદિ અવસ્થાથી પૃથક્‌ભૂત પોતાના આત્માને જ્ઞાતાપણે જાણવું.) તે જેનાથી, કર્મના ફલ આપવા માટે અન્તર્યામીપણે સદા રહેલાથી થાય તે સ્થાન **વાસુદેવ સ્વરૂપ તુર્યસંજ્ઞાવાળું** થાય છે. (તુર્ય શબ્દ ચોથી સંખ્યા સંકર્ષણાદિ વ્યૂહમાં) છે. (૪૭) ત્રણ-ત્રણ ભેદવાળી જાગ્રદાદિ અવસ્થામાં જે ગુણોની પ્રધાનતા કહી અને આગળ કહેશે, તે પ્રધાનતા તો તેવા પ્રકારના કર્મના અનુસારે જાણવી. અર્થાત્ જીવ પ્રધાનપણે વર્તતા જે ગુણમાં રહીને જેવા પ્રકારનું કર્મ કરે છે તેના જ્ઞાતા અંતર્યામીએ પ્રેરેલા તેવા કર્મફળના ભોગ અનુસાર જાણવી. (૪૮) સૂત્રાત્મા, શરીરાભિમાની વૈરાજ પુરુષની ઉત્પત્તિ અવસ્થાનું કાર્યરૂપ-કંઠમાં સ્થાનવાળી-રજોગુણાત્મિકા અવસ્થા **સ્વપ્ન** સંજ્ઞાવાળી કહેવાય છે. (૪૯) જે અવસ્થામાં રહીને તેજસાખ્ય જીવના સૂક્ષ્મ દેહના અભિમાનથી ઈન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિથી પૂર્વ કર્માનુસારે પ્રિય અને અપ્રિય ક્ષણમાં વિનાશી માટે જ અસ્થિર જે શબ્દાદિ ભોગોની પ્રાપ્તિ થાય, તે **રજોગુણપ્રધાન સ્વપ્નાવસ્થા** નામનું સ્થાન કહેવાય છે. (૫૦-૫૧) જ્યારે જીવ જાગ્રત અવસ્થામાં જ જેમ વિવેકને જાણતો સતો સ્વપ્નમાં પણ શબ્દાદિ વિષયોને ભોગવે છે ત્યારે તે સત્ત્વગુણ પ્રધાન જેમાં છે, એવી રજોગુણાત્મિકા સ્વપ્નાવસ્થામાં જાગ્રત અવસ્થા કહેવાય છે. સ્વપ્નમાં પ્રાપ્ત શબ્દાદિ પંચવિષય ભોગોને ભોગવતો જીવ પણ તેમનું કાર્ય જડ ભાવથી સ્વપ્નના ભોગોને પ્રિય અથવા અપ્રિયપણે જાણતો નથી તો તે તમોગુણ પ્રધાન જેમાં છે, એવી રજોગુણાત્મિકા સ્વપ્નાવસ્થામાં સુષુપ્તિ અવસ્થા કહેવાય છે. સ્વપ્નાવસ્થામાં કર્મોના ફળ આપનારા હિરણ્યગર્ભાત્મા વાસુદેવ છે. (૫૨-૫૪) સ્વપ્નની નિવૃત્તિથી જાગ્રત ભાવને પામેલા, પૂર્વે કહેલી રીત પ્રમાણે સત્પુરુષો અને સત્શાસ્ત્રના અભ્યાસના પ્રસંગથી બ્રહ્મવિદ્યાના અભ્યાસવાળા જીવને ત્રણ ભેદનું જ્ઞાન જે પદથી થાય તે પદ સદા પ્રકાશ સ્વરૂપ છે, તે પદ વાસુદેવ સ્વરૂપ તુર્ય સંજ્ઞાવાળું છે. (૫૫) અવ્યાકૃત શરીરના અભિમાની વૈરાજપુરુષની જે પ્રલયકાળની અવસ્થાના કાર્યરૂપ-તમોગુણના કાર્યરૂપ-હૃદયસ્થાનમાં વાસવાળી અવસ્થા તે **સુષુપ્તિ** સંજ્ઞાથી કહેવાય છે. (૫૬) જે અવસ્થામાં બાહ્યકરણો અને અન્તઃકરણોની વૃત્તિઓ, ભોગવવા યોગ્ય પંચવિષયોની વાસના તથા જીવનો જ્ઞાતાપણાનો ભાવ, અહંવૃત્તિથી જીવના વિષયના અર્થવાળું કર્મનું કર્તાપણું એ સર્વે કારણ દેહમાં લીન થાય છે. (૫૭) હે મુને ! તે કારણ દેહનું અભિમાન કરનાર પ્રાજ્ઞ સંજ્ઞાવાળો જીવાત્મા સગુણ બ્રહ્મ સંજ્ઞાવાળા પ્રધાનપુરુષના સુખલેશમાં અત્યંત લીન ભાવ પામે

तस्याभिमन्तुः प्राज्ञस्य सगुणब्रह्मणो मुने!। सुखलेशेऽतिलीनत्वं यत्सा सुप्तिस्तमोमयी ॥५८॥ कर्मसंस्कारतः कर्तृवृत्तेरुत्थानमत्र यत् । स्वप्नो रजोमुख्यतमोमयसुप्तौ हि स स्मृतः ॥५९॥ जाग्रत्स्वप्नव्यथातापाद्विशन्त्यास्तत्र वै पुनः । प्रातिलोम्यं कर्तृवृत्तेः सुप्तौ ज्ञानं तु तस्य यत् ॥६०॥ सत्त्वमुख्यतमोमय्यां सुप्तौ तज्जाग्रदुच्यते । कर्मणां फलदातात्र सुषुप्तावीश्वरो मतः ॥६१॥ एतद्भेदत्रयज्ञानं प्रबुद्धस्य यतो भवेत् । तुरीयं तत्पदं प्रोक्तं ज्ञातव्यं सूक्ष्मया दृशा ॥६२॥ तिसृणामप्यवस्थानां मूलभूता गुणास्त्रयः । सत्त्वं रजस्तम इति ज्ञातव्यास्तेऽपि लक्षणैः ॥६३॥ सत्त्वमानन्दः उद्रेकः प्रीतिः प्राकाश्यमेव च । सुखसङ्गित्वमारोग्यं सन्तोषः श्रद्धधानता ॥६४॥ अकार्पण्यमसंरम्भः क्षमा धृतिरहिंसनम् । समता सत्यमानृण्यं मार्दवं ह्रीरचापलम् ॥६५॥ शौचमार्जवमाचारो ह्यलौल्यं ह्यसम्भ्रमः । इष्टानिष्टविमिश्राणां कृतानामविकत्थनम् ॥६६॥ दानेन चानुग्रहणमस्पृहत्वं परार्थता । सर्वभूतदया चैव सत्वस्यैते गुणाः स्मृताः ॥६७॥ नानारसेच्छा चास्थैर्यं रूपमैश्वर्यविग्रहौ । अत्यागित्वमकारुण्यं सुखदुःखोपसेवनम् ॥६८॥ परापवादेषु रतिर्विवादानां च सेवने । अहङ्कारो ह्यसत्कारश्चिन्ता वैरोपसेवनम् ॥६९॥ परितापोऽभिहरणं ह्रीनाशोऽनार्जवं तथा । भेदः परुषता हिंसा कामः क्रोधो मदस्तथा ॥७०॥ अक्षमा परिहासश्चासन्तोषो हर्ष एव च । एते गुणा राजसा हि तामसानथ कीर्तये ॥७१॥ तामिस्त्रमन्धतामिस्त्रं तमो मोहो महातमः । कार्याकार्याविवेकश्च प्रमादोऽथ व्यथा भयम् ॥७२॥ असमृद्धिस्तथा दैन्यं शोकस्तन्द्रा विषादनम् ।

છે. તે **તમોગુણ પ્રધાન સુષુપ્તિ** કહેવાય છે. (૫૮) આ સુષુપ્તિમાં જાગ્રતમાં અત્યંત અભિનિવેશથી કર્મના કર્તા જીવની વૃત્તિનું જે ઉત્પન્ન થવું તે રજોગુણ મુખ્ય જેમાં છે, એવી તમોગુણાત્મિકા સુષુપ્તિ અવસ્થામાં સ્વપ્ન કહેલું છે. (૫૯) જાગ્રત અને સ્વપ્નમાં જે પીડાથી, પહેલાં સુષુપ્ત અવસ્થામાં અનુભવેલા સુખમાં ફરીથી પ્રવેશ કરતી કર્તા વૃત્તિનું પાછું ફરવું તે પ્રતિલોમપણાનું સુષુપ્તિ અવસ્થામાં જે જ્ઞાન; (વિલીન થયેલી ત્રિપુટીવાળા જીવની સુષુપ્તિમાં જે જ્ઞાન તે માયાથી પર દૃષ્ટાની દૃષ્ટિથી જાણવું.) (૬૦) તે જ્ઞાન-સત્ત્વગુણ મુખ્ય જેમાં છે, એવી તમોમયી સુષુપ્તિ અવસ્થામાં જાગ્રત અવસ્થા કહેવાય છે. આ સુષુપ્તિમાં કર્મોના ફલદાતા ઈશ્વરાત્મા વાસુદેવ માનેલા છે. (૬૧) સુષુપ્તિ અવસ્થાની નિવૃત્તિથી જાગ્રત ભાવને પામેલાં સત્પુરુષ અને સત્શાસ્ત્રના અભ્યાસ પ્રસંગથી બ્રહ્મવિદ્યાના અભ્યાસવાળા જીવને આ ત્રણ ભેદનું જ્ઞાન જે પદથી થાય, તે વાસુદેવ સ્વરૂપ તુર્ય સંજ્ઞાવાળું કહેલું છે, તે પદને સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિથી જાણવું. (૬૨) ત્રણેય અવસ્થાનું પણ કારણરૂપ સત્ત્વ, રજ, તમ આ ત્રણ ગુણો કહ્યા છે. તે ગુણો પણ લક્ષણોથી જાણવા. (૬૩) સત્ત્વ-(ધૈર્ય) આનંદ-સ્વભાવથી સુખરૂપતા, ઉદ્રેક-બીજા ગુણની અપેક્ષાએ ઉત્કર્ષ અથવા ઐશ્વર્ય, પ્રીતિ- પ્રસન્નતા, પ્રાકાશ્ય - વસ્તુનું યથાર્થ જ્ઞાન, સુખસંગિત્વ-સુખમાં આસક્તિ ઉત્પન્ન કરવાપણું, આરોગ્ય - રોગે રહિતપણું, સંતોષ-યથાલાભથી સંતોષ, શ્રદ્ધાનતા- આસ્તિકપણું (૬૪) અકાર્પણ્ય - સદ્વ્યયના સ્વભાવપણું, અસંરંભ-ક્રોધથી રહિતપણું, ધૃતિ-ધીરજ, અહિંસા, સમતા, સત્ય, ઋણે રહિતપણું, માર્દવ, અનુચિત કર્મમાં લજ્જા, અચંચળપણું (૬૫) શૌચ, આર્જવ, આચાર, તૃષ્ણાએ રહિતપણું, હૃદયમાં વ્યગ્રતાએ રહિતપણું, ઈષ્ટ અને અનિષ્ટકર્મોનું નહિ કહેવાપણું. (૬૬) પોતાના અભીષ્ટ પદાર્થના આપવાથી અનુગ્રહ કરવાપણું, અસ્પૃહત્વપણું, યથા શક્તિ પરની સિદ્ધિમાં ઉપકારપણું (પરાર્થતા) - સર્વ જીવનું રક્ષણ, શમ, દમ, તપ વગેરે ગુણો જાણવા. આ **સત્ત્વાદિ સત્ત્વગુણના ગુણો** અર્થાત્ **લક્ષણો** છે. (૬૭) નાના પ્રકારના ભક્ષ્યાદિમાં રહેલા રસાસ્વાદોની ઈચ્છા, ચંચલપણું, વિષયના રૂપનું નિરૂપણ, ઐશ્વર્ય, વિગ્રહ, (યુદ્ધમાં રુચિ) અત્યાગીપણું, અકારુણ્ય, સુખ-દુઃખનું ઉપસેવન. (૬૮) પારકાના અપવાદમાં પ્રીતિ, અને દુરાગ્રહના વાદોમાં પ્રીતિ, અભિમાન-કોઈના સત્કારનું આચરણ ન કરવું, ચિન્તા-વૈરોનું ઉપસેવન. (૬૯) કારણસર અથવા અકારણ પણ સંતાપ કરવાનો સ્વભાવ, પારકા દ્રવ્યનું અપહરણ, લજ્જાનો નાશ, તથા આર્જવનો અભાવ, ભેદ-પક્ષપાતબુદ્ધિ, અહંમમતાનું અધિકપણું, પરુષતા-કઠિનપણું, હિંસા-પારકાના દ્રોહનું આચરણ, કામ, ક્રોધ અને મદ, અક્ષમા, પરિહાસ, અસંતોષ, હર્ષ આ **રસાસ્વાદ વગેરે** લક્ષણો **રજોગુણ સમ્બન્ધી** છે. હવે **તામસ ગુણો** કહું છું. (૭૦-૭૧) તામિસ્ર-ક્રોધ, અંધ તામિસ્ત્ર = દુર્મરણ, તમ-અજ્ઞાન, મોહ-અન્તઃકરણનો ભ્રમ, મહાતમ-ગ્રામ્ય ભોગના સુખની ઈચ્છા, કાર્ય અને અકાર્યનો અવિવેક, પ્રમાદ-અનવધાનતા,

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર

गन्धवासोविहारेषु पुष्पेषु शयनेषु च ॥७३॥ दिवास्वप्नेऽतिनिद्रायां निर्वादेऽभिरुचिस्तथा । नृत्यवादित्रगीतानामज्ञानाच्छ्रद्दधानता ॥७४॥ द्वेषो धर्मविशेषाणामेते वै तामसा गुणाः । एवं त्रयो गुणा ज्ञेया लक्षणैस्तु पृथक् पृथक् ॥७५॥ स्थूलादिदेहत्रितयं सहाध्यात्माधिदैवतम् । गुणास्त्रयस्तथावस्था एतत्क्षेत्रमितीरितम् ॥७६॥ य एतद्वेत्ति सत्त्वात्मा क्षेत्रज्ञ इति कथ्यते । सामान्यसत्तया देहं स सर्वं व्याप्य वर्तते ॥७७॥ विशेषसत्तया त्वास्ते हृदि क्षेत्रज्ञ एष च । रत्नदीपप्रतीकाशो ज्ञाता सूक्ष्मोऽणुवद्ध्रुवः ॥७८॥ क्षेत्रज्ञत्वेनेत्थमुक्तो मयात्मा सम्यग्वेत्तुं तत्स्वरूपं पुनस्ते । अध्यात्मादिं मोक्षधर्मप्रणीतं भेदं वच्मि श्रूयतां शुद्धबुद्धे ! ॥७९॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे प्राणेन्द्रियावस्थागुणलक्षणनिरूपणनामा सप्ततितमोऽध्यायः ॥७०॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच - **श्रोत्रमध्यात्ममित्युक्तं दिशस्तत्राधिदैवतम् । श्रोतव्यमधिभूतं तत्पुमांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥१॥ त्वगध्यात्ममिति प्रोक्तं वातस्तत्राधिदैवतम् । अधिभूतं तथा स्पर्शस्तत्ताभ्यां विन्दते पुमान् ॥२॥ चक्षुरध्यात्ममित्युक्तमर्कस्तत्राधिदैवतम् । द्रष्टव्यमधिभूतं तत्पुमांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥३॥ जिह्वाध्यात्ममिति प्रोक्तं वरुणोऽत्राधिदैवतम् । अधिभूतं रसश्चैव तत्ताभ्यां विन्दते पुमान् ॥४॥ घ्राणमध्यात्ममित्युक्तं दस्रौ तत्राधिदैवतम् । घ्रातव्यमधिभूतं च तत्ताभ्यां विन्दते पुमान् ॥५॥ वागध्यात्ममिति प्रोक्तमग्निस्तत्राधिदैवतम् । वक्तव्यमधिभूतं तत्पुमांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥६॥ पाणी**

વ્યથા-વ્યર્થ મનની પીડા, ભય-અભય સ્થાનમાં પણ ભયની શંકા.(૭૨) તથા અસમૃદ્ધિ-દરિદ્રતા, દૈન્ય-અતિ દીનતાથી જે કોઈની પાસે યાચના, શોક, આલસ્ય, વિષાદન-દુઃખ, ગંધ-ગંધાનુલેપન તથા નાના પ્રકારના વસ્ત્રોનું ધારવું-રાત્રિદિવસ ક્રીડામાં રુચિ-પુષ્પના હારનું ધારણ અને શયનમાં અભિરુચિ, દિવસની નિદ્રાનું આચરણ - અતિ નિદ્રા અને પારકાની નિન્દામાં અભિરુચિ તથા નૃત્ય, વાજિંત્ર અને ગાનમાં અજ્ઞાનતાથી શ્રદ્ધાપણું. (૭૩-૭૪) અધિક ધર્મવાળા જનોનો દ્વેષ આ **તામસ ગુણો** છે. આ પ્રકારે સત્ત્વાદિ ગુણો પૃથક્ પૃથક્ જાણવા. (૭૫) અધ્યાત્મ, અધિદૈવત-ઈંદ્રિયોના દેવતાએ સહિત, સ્થૂલાદિ ત્રણ દેહે સહિત, ત્રણ સત્ત્વાદિ ગુણો તથા જાગ્રતાદિ ત્રણ અવસ્થા એ સર્વ **ક્ષેત્ર** નામથી કહેલું છે. (૭૬) જે આત્મા આ સ્થૂલાદિ ક્ષેત્રને જાણે છે, તે આત્મા **ક્ષેત્રજ્ઞ** આ પ્રમાણે કહેવાય છે. તે ક્ષેત્રજ્ઞ સામાન્ય સત્તાથી નખ- શિખા પર્યંત વ્યાપીને રહેલો છે. તે રત્નદીપના પ્રકાશ સમાન પ્રકાશમાન, જ્ઞાતા, પરમાણુવત્ સૂક્ષ્મ- અણુપરિમાણ તથા ધ્રુવ-અવિનાશી આત્મા વિશેષ સત્તાથી તો હૃદયમાં રહે છે. (આનો વિશેષ વિસ્તાર તો શ્રીભાષ્ય યુક્ત શારીરક સૂત્રના બીજા અધ્યાયના તૃતીય પાદથી જાણવો.) (૭૭-૭૮)

હે શુદ્ધ બુદ્ધે ! આ પ્રકારે મેં આત્મા-જીવ ક્ષેત્રજ્ઞપણાથી કહ્યો. ફરીથી તેનું સ્વરૂપ સારી રીતે જાણવા માટે મોક્ષધર્મમાં કહેલો **અધ્યાત્માદિ ભેદ** તમોને કહું છું તેને તમો સાંભળો. (૭૯)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે પ્રાણેન્દ્રિયાવસ્થાગુણલક્ષણ નિરૂપણનામા સપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ (૭૦)

અધ્યાય : ૭૧

શ્રીહરિએ અધ્યાત્માદિ વિભાગનું અતિ સ્પષ્ટપણે સુન્દર નિરૂપણ કર્યું છે.

શ્રીનારાયણમુનિ કહે છે - હે મુને ! શ્રોત્રેન્દ્રિયને અધ્યાત્મ (આત્મનિ-શરીરમાં રહેલું) સાંખ્યશાસ્ત્રને જાણનારાઓએ કહ્યું છે. શ્રોત્રમાં દિશાઓના અભિમાની દેવતાઓ અધિદૈવત સંજ્ઞાવાળા કહ્યા છે. શ્રોત્રેન્દ્રિયથી સાંભળવા યોગ્ય શબ્દાખ્ય વિષય અધિભૂત કહ્યો છે. પુરુષ = જીવ અધ્યાત્મ અને અધિદૈવતથી અધિભૂતને પામે છે. (અહીંયા ગોલક અને ઈન્દ્રિયનો આધાર-આધેયનો નિર્દેશ અભેદથી સર્વત્ર જાણવો. (૧) ત્વચા ઈન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે. તેમાં (ત્વક્ ઈન્દ્રિયમાં) વાયુ અધિદૈવત કહ્યો છે તથા સ્પર્શ અધિભૂત કહ્યો છે. જીવાત્મા તે (સ્પર્શરૂપ) અધિભૂતને અધ્યાત્મ (ત્વચા) અને અધિદૈવત (વાયુદેવ)થી પામે છે. (૨-૩) ચક્ષુઈન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે. ચક્ષુઈન્દ્રિયમાં સૂર્ય અધિદૈવત કહ્યું છે. જોવા યોગ્ય રૂપ અધિભૂત કહ્યું છે. જીવ અધિભૂતને અધ્યાત્મ અને અધિદૈવતથી પામે છે. (૪) ઘ્રાણેન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે. ઘ્રાણેન્દ્રિયમાં

अध्यात्ममित्युक्तमिन्द्रस्तत्राधिदैवतम् । आदानमधिभूतं तत्पुमांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥७॥ पादावध्यात्ममित्युक्तं विष्णुस्तत्राधिदैवतम् । गन्तव्यमधिभूतं च ताभ्यां तद्विन्दते पुमान् ॥८॥ पायुरध्यात्ममित्युक्तं मित्रस्तत्राधिदैवतम् । अधिभूतं विसर्गश्च तत्ताभ्यां विन्दते पुमान् ॥९॥ उपस्थोऽध्यात्ममित्युक्तं प्रजेशोऽत्राधिदैवतम् । आनन्दश्चाधिभूतं तत्पुमांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥१०॥ मनोऽध्यात्ममिति प्रोक्तं चन्द्रश्चात्राधिदैवतम् । मन्तव्यमधिभूतं तत्पुमांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥११॥ बुद्धिरध्यात्ममित्युक्तं ब्रह्मा तत्राधिदैवतम् । बोद्धव्यमधिभूतं तत्पुमांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥१२॥ अहङ्कारोऽध्यात्ममिति रुद्रस्तत्राधिदैवतम् । अभिमानोऽधिभूतं तत्पुमांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥१३॥ चित्तमध्यात्ममित्युक्तं क्षेत्रज्ञोऽत्राधिदैवतम् । चिन्तनं चाधिभूतं तत्पुमांस्ताभ्यां प्रपद्यते ॥१४॥ अध्यात्मादिविभागोऽयं स्फुटं त्रेधा निरूपितः । तत्र द्वे करणे ज्ञेये ज्ञेयं कर्म तृतीयकम् ॥१५॥ स त्रिष्वन्यतमाभावे कर्तुं न क्षमते क्रियाः । तथापि संविद्रूपोऽस्ति स्वयं तेभ्यः पृथक्स्थितः ॥१६॥ क्षेत्रज्ञो जीवरूपोऽयं हृद्याकाशे प्रकाशवान् । विशेषसत्तया ह्यास्ते व्याप्य सामान्यतो वपुः ॥१७॥ इन्द्रियेभ्यः परा ह्यर्था अर्थेभ्यश्च परं मनः । मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धेः परतस्तु सः ॥१८॥ देवप्रकाशिता अर्था मया भुक्ता निजेन्द्रियैः ।

અશ્વિનીકુમારો અધિદૈવત કહ્યા છે. સૂંઘવા યોગ્ય ગંધ અધિભૂત કહ્યો છે. પુરુષ તે ગંધને અધ્યાત્મ અને અધિદૈવતથી પામે છે. (૫) વાક્ ઈન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે. વાક્ ઈન્દ્રિયમાં અગ્નિ અધિદૈવત કહ્યો છે. બોલવા યોગ્ય વચન અધિભૂત છે. જીવ તે વચન (શબ્દ) ને અધ્યાત્મ અને અધિદૈવતથી પામે છે. (૬) પાણિ (હાથ) ઈન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે. પાણિ ઈન્દ્રિયમાં ઈન્દ્ર અધિદૈવત કહ્યો છે. આદાન = ગ્રહણ કરવારૂપ કર્તવ્યાર્થ અધિભૂત કહ્યો છે. પુરુષ તે અધિભૂતને અધ્યાત્મ અને અધિદૈવતથી પામે છે. (૭) પાદ=ચરણેન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે. પાદેન્દ્રિયમાં વિષ્ણુ અધિદૈવત કહ્યા છે. ગમનને યોગ્ય પગનો વ્યાપાર અધિભૂત કહ્યો છે. જીવ અધિભૂતને અધ્યાત્મ અને અધિદૈવતથી પામે છે. (૮) ગુદા ઈન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહી છે. ગુદેન્દ્રિયમાં મિત્ર અધિદૈવત કહ્યો છે. મળત્યાગ અધિભૂત કહ્યો છે. પુરુષ અધિભૂતને અધ્યાત્મ અને અધિદૈવતથી પામે છે. (૯) ઉપસ્થ (શિશ્ન) ઈન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે. ઉપસ્થ ઈન્દ્રિયમાં પ્રજાપતિ અધિદૈવત કહ્યો છે. આનંદ (મૈથુન સુખ) અધિભૂત કહ્યું છે. પુરુષ તે મૈથુન સુખને અધ્યાત્મ અને અધિદૈવતથી પામે છે. (૧૦) મન ઈન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે, મન-અંતઃઈન્દ્રિયમાં ચન્દ્ર અધિદૈવત કહ્યું છે. સંકલ્પ વિકલ્પ અધિભૂત કહ્યું છે. પુરુષ તે અધિભૂતને અધ્યાત્મ અને અધિદૈવતથી પામે છે. (૧૧) બુદ્ધિ નામનું અન્તર-ઈન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે. બુદ્ધિરૂપી અન્તઃઈન્દ્રિયમાં બ્રહ્મા અધિદૈવત કહ્યો છે. જાણવા યોગ્ય (નિશ્ચય) અધિભૂત કહ્યો છે. પુરુષ તે અધિભૂતને અધ્યાત્મ અને અતિદૈવતથી પામે છે. (૧૨) અહંકાર નામનું અંતઃઈન્દ્રિય અધ્યાત્મ કહ્યું છે. અહંકાર ઈંદ્રિયમાં રુદ્ર (શિવ) અધિદૈવત કહ્યા છે. અભિમાન=અહંભાવ અધિભૂત કહ્યો છે. પુરુષ અધ્યાત્મ અને અધિદૈવતથી તે અધિભૂતને પામે છે. (૧૩) ચિત્ત અધ્યાત્મ અને ચિત્તનો અધિષ્ઠાતા ક્ષેત્રજ્ઞ અધિદૈવત છે. (ક્ષેત્રજ્ઞ આ પ્રકારે ભગવાન વાસુદેવ અહીંયા વિવક્ષિત છે, કારણકે તે તત્ત્વથી શરીરમાં સર્વના અન્તર્યામી હોવાથી અને તત્ત્વથી ક્ષેત્રના સ્વભાવને જાણે છે.) પુરુષ અધ્યાત્મ અને અધિદૈવત આ બન્ને પરસ્પર ઉપકાર્ય-ઉપકારક ભાવને પામેલાથી ચિંતનરૂપ અધિભૂત અર્થને પામે છે. (૧૪) આ અધ્યાત્માદિ વિભાગ સ્ફુટપણે જેમ છે તેમ ત્રણ પ્રકારે મેં નિરૂપણ કર્યો છે. તેમાં અધ્યાત્મ, અધિદેવ એ બે પુરુષને કર્મફળ ભોગાર્થે કરણ (કારક) જાણવા. ત્રીજુ ભોગ્યરૂપ અધિભૂત-શબ્દાદિ, કર્મ કારક જાણવું. (૧૫) ક્ષેત્રજ્ઞ અધ્યાત્માદિ ત્રણમાં કોઈ પણ એકનો અભાવ હોય તો શ્રવણ, સ્પર્શ, દર્શનાદિ કરવા માટે શક્તિમાન થતો નથી. તો પણ અધ્યાત્માદિથી ભિન્ન સ્વરૂપથી જુદો રહેલો ક્ષેત્રજ્ઞ જ્ઞાનના અધિકરણ, જ્ઞાતા રૂપે છે. (૧૬) જ્યોતિર્મય સ્વરૂપવાળો જીવરૂપ આ ક્ષેત્રજ્ઞ પોતાની સામાન્ય સત્તાથી પોતાના શરીરને વ્યાપીને અને વિશેષ સત્તાથી હૃદયાકાશમાં રહે છે, જ. (૧૭) જે શબ્દાદિ અધિભૂતપણે કહેલા છે, તે ઈંદ્રિયોથી પર છે, એમ સ્વભાવના વિષમપણાથી જણાય છે. અર્થો તો ગ્રાહ્ય છે. ઈન્દ્રિયો તો ગ્રહણ કરનારાં છે. અર્થો તો બાહ્ય ભૌતિક છે. ઈન્દ્રિયો તો અધ્યાત્મ (શરીર)માં સંબંધ પામેલી છે. મન અર્થોથી પર છે અને ઈંદ્રિયોથી પણ પર છે. જો મન ના હોય, તો સમીપમાં રહેલા અર્થને પણ પ્રકાશ કરવા માટે શ્રોત્રાદિ ઈન્દ્રિયો શક્તિમાન થતી નથી. તે મન પણ ઈન્દ્રિયોથી પર

इत्यन्तःकरणे वेद्मीत्येवं यो वेत्ति स स्वयम् ॥१९॥ साङ्ख्यज्ञानमिति प्रोक्तं स्वरूपं देहदेहिनोः । पृथग्विज्ञायते येन सदसच्च यथा तथा ॥२०॥ ज्ञानेनैतेनात्मरूपं न यावद्भिन्नं विद्याद्यः शरीरत्रयात्सः । तावद्बद्धो मायया याति साधो ! भूयोभूयः संसृतिं दुःखरूपाम् ॥२१॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे अध्यात्मादिविभागनिरूपणनामैकसप्ततितमोऽध्यायः ॥७१॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **एतेन साङ्ख्यज्ञानेन कारणादिवपुस्त्रयात् । स्वात्मा ज्ञेयः पृथक्केशोऽव्याकृतादिवपुस्त्रयात् ॥१॥ तादात्म्येन ततश्चैक्यं ब्रह्मणा स्वस्य भावयेत् । ब्रह्मभूतस्ततो भक्त्या वासुदेवं भजेत्पुमान् ॥२॥ वर्णाश्रमोचितं धर्मं स्वाधिकारानुसारिणम् । यावद्देहस्मृतिस्तावत्पालयंस्तं भजेत्सदा ॥३॥ आश्रमाणां च वर्णानामितरेषां च योषिताम् । धर्मशास्त्रेऽखिला धर्माः प्रोक्ता ज्ञेयास्तु ते ततः ॥४॥ वासुदेवो हि भगवान्साक्षान्नारायणः प्रभुः । मुमुक्षूणामुपास्योऽस्ति नान्य इत्यस्ति निश्चयः ॥५॥ स देवदेवोऽस्ति हिरण्यवर्णो ह्यशेषसौन्दर्यनिकेतमूर्तिः । एकैककेऽङ्गे विधुकोटिकोटि–**

છે. મનથી પણ બુદ્ધિ પર છે. (ઈન્દ્રિયોથી ગ્રહણ કરેલો અર્થ કેવલ મનમાં સ્ફુરે છે. 'આ આવું છે' એવો નિશ્ચય તો બુદ્ધિ કરે છે. માટે તેનાથી વિલક્ષણ છે. માટે પર છે. (બુદ્ધિપર્યંત એ સર્વેનું અચેતનપણું હોવાથી ચૈતન્યના પ્રકાશ વિના પ્રકાશ કરવા માટે સમર્થ થતાં નથી. માટે બુદ્ધિથી પણ પર પુરુષ-ચેતન છે. ઈન્દ્રિયો અર્થો મનને આપે છે. મન બુદ્ધિને, બુદ્ધિ પુરુષને, તે પુરુષ પર છે. (૧૮) સૂર્યાદિ અધિદેવોએ સત્ અને અસત્ પણે ભિન્ન કરવાથી પ્રકાશપણાને પમાડેલા વિષયો મેં પોતાની ઈન્દ્રિયોથી અનુભવ્યા. આ પ્રમાણે બુદ્ધિ વગેરે મારા અન્તઃકરણમાં જાણું છું. આ પ્રમાણે જે જાણે છે તે પોતે ક્ષેત્રજ્ઞ છે. (૧૯) આ પ્રમાણે **સાંખ્યજ્ઞાન** મેં તમોને કહ્યું. જે સાંખ્યજ્ઞાનથી દેહ = ક્ષેત્ર, અને દેહી =ક્ષેત્રજ્ઞ તેમના સત્ અને અસત્ સ્વરૂપ- (તેમાં દેહી-ક્ષેત્રજ્ઞનું સત્ય સ્વરૂપ અને દેહનું અસત્ય સ્વરૂપ) જે પ્રકારે છે તેમજ પૃથક્ પૃથક્ પણે જણાય છે. (૨૦)

હે સાધો ! જે પુરુષ આ મેં કહેલાં સાંખ્યજ્ઞાનથી પોતાના ક્ષેત્રજ્ઞનું સ્વરૂપ સ્થૂલાદિ ત્રણ દેહથી જ્ઞાતૃત્વાદિ ધર્મોથી **વિલક્ષણ,** ન જાણે અથવા **પ્રત્યક્ષ ભગવાનના એકાંતિક સાધુઓથી ન જાણે ત્યાં સુધી** તે પુરુષ માયાથી બંધાયેલો સતો **દુઃખરૂપ સંસૃતિને** વારંવાર પામે છે. (૨૧)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે અધ્યાત્માદિ વિભાગનિરૂપણનામૈકસપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ (૭૧)

અધ્યાય : ૭૨

શ્રીહરિએ શાસ્ત્ર અને પોતાના અનુભવપ્રમાણથી સાંખ્યશાસ્ત્રના સિદ્ધાંતનું નિરૂપણ કર્યું છે.

શ્રી નારાયણમુનિ બોલ્યા - હે મુને ! આ સાંખ્યજ્ઞાનથી પોતાનો આત્મા કારણ, સૂક્ષ્મ અને સ્થૂલ દેહથી વિલક્ષણ સ્વરૂપવાળો જાણવો અને વૈરાજ પુરુષ અવ્યાકૃતાદિ દેહોથી જુદો જાણવો. (૧) પછી પોતાને અક્ષરબ્રહ્મની સાથે **તદાત્મપણે એકત્વ =** શ્રવણ મનનાદિથી તેની સાથે પોતાના આત્માના અહંભાવથી અક્ષરબ્રહ્મના ગુણો **આત્મામાં ભાવના** કરે. પછી પુરુષ બ્રહ્મના ગુણોનો આવિર્ભાવ પામ્યો સતો ભક્તિથી વાસુદેવ ભગવાનને ભજે. (૨) આ પ્રકારે બ્રહ્મભાવનાવાળો પણ પોતપોતાના અધિકારને અનુગુણ વર્ણાશ્રમને યોગ્ય ધર્મ જ્યાં સુધી દેહની સ્મૃતિ રહે ત્યાં સુધી પાલન કરતો સતો વાસુદેવને ભજે. (૩) બ્રહ્મચર્યાદિ આશ્રમો, બ્રાહ્મણાદિ વર્ણો અને તેનાથી બાહ્ય સંકર જાતિઓ અને સ્ત્રી પુરુષોના સમગ્ર ધર્મો ધર્મશાસ્ત્ર જે યાજ્ઞવલ્ક્યાદિ સ્મૃતિઓમાં કહેલા છે. તે ધર્મો ધર્મશાસ્ત્રથી જાણવા. (૪) નારાયણ-સર્વાન્તર્યામી માટે જ સમર્થ સાક્ષાત્ વાસુદેવ ભગવાન જ મુમુક્ષુઓને ઉપાસનીય છે. બીજા કોઈ પણ દેવ ઉપાસ્ય નથી. આ પ્રકારનો સમગ્ર શાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે. (૫) વાસુદેવ તે અક્ષરપુરુષાદિ દેવોના અધિપતિ છે. સુવર્ણ વર્ણવાળા-નવીન મેઘ સમાન શરીરના વર્ણવાળા-સમગ્ર સૌન્દર્યનાં એક આશ્રયરૂપ મૂર્તિવાળા-જેના એક એક અવયવમાં કરોડો ચંદ્રમાની

प्रकाशतुल्योज्ज्वलकान्तिमाली ॥६॥ सदा किशोरो वयसातिरम्यः पीताम्बरो दिक्प्रसरत्सुगन्धः । दोर्भ्यां मुखाग्रे मुरलीं च धृत्वा निनादयन्नूपुरशोभिपादः ॥७॥ किरीटकाञ्चीवलयाङ्गदाद्यैर्विभूषणैर्भूषित इन्दुवक्त्रः । श्रीवत्सलक्ष्माङ्कविशालवक्षाः सरोजपत्रायतचारुनेत्रः ॥८॥ महार्हवस्त्राभरणैश्च पौष्पैर्हारैस्तथा केसरचन्दनाद्यैः । सम्पूजितो राधिकया च लक्ष्म्या पश्यन्स्वभक्तं करुणार्द्रदृष्ट्या ॥९॥ इत्थंभूतो वासुदेवः स्वकीयहृदयाम्बुजे । मुमुक्षुणा चिन्तनीयः स्मयमानमुखाम्बुजः ॥१०॥ हृदये मानसैरेव कर्तव्यं तस्य पूजनम् । उपचारैर्बहुविधैः पुराणप्रथितैः शुभैः ॥११॥ प्रतिमायां तु हृदये ध्यातमावाह्य तं पुमान् । यथालब्धोपचारैश्च प्रसिद्धैः पूजयेत्प्रभुम् ॥१२॥ पूजनान्ते यथाशक्ति स्वस्थचित्तः स पूजकः । अष्टाक्षरं कृष्णमन्त्रं जपेद्ध्यायन्हरिं हृदि ॥१३॥ श्रवणं कीर्तनं चैव स्मरणं पादसेवनम् । अर्चनं वन्दनं दास्यं सख्यमात्मनिवेदनम् ॥१४॥ एतैः प्रकारैर्नवभिः सेवते यस्तमादरात् । तस्य गाढं भवेत्प्रेम तस्मिन्नारायणे विभौ ॥१५॥ तस्य पुंसो भगवति प्राणेन्द्रियमनोधियाम् । निरोधो जायतेऽथासौ सर्वत्रापि तमीक्षते ॥१६॥ ततश्च स ब्रह्मरूपमखण्डं शुद्धमक्षरम् । समीक्षतेऽथ तत्रैव विलसन्तं च तं प्रभुम् ॥१७॥ यथा पृथ्व्यादितत्त्वानामाधारोऽस्ति नभस्तथा । नित्यजीवेशप्रकृतिपुरुषाणां हि तद्बृहत् ॥१८॥ सर्वाधारे तदाधारस्तस्मिन् ब्रह्मणि चाक्षरे । दिव्यमूर्तिः स भगवान्वर्तते पुरुषोत्तमः ॥१९॥ यथावत्तत्स्वरूपं च ज्योतीरूपं स पश्यति । तमसौ भजते भक्तो ब्रह्मरूपश्च वीक्षते ॥२०॥ भक्तिमेतां परासंज्ञां प्राहुः साङ्ख्यविचक्षणाः । इममर्थं च गीतायां कृष्णः प्राहार्जुनं प्रति ॥२१॥ ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति । समः सर्वेषु भूतेषु

કોટિયોના પ્રકાશ તુલ્ય ઉજ્જ્વલ કાન્તિઓની પંક્તિઓ છે એવા, (૬) સદા કિશોરાવસ્થાવાળા, અત્યન્ત રમણીય, પીતામ્બરધારી, દશ દિશાઓમાં પ્રસરતી છે શરીરની સુગંધ જેમને એવા, બન્ને હસ્તોથી મુરલીને પોતાના ઓષ્ઠના અગ્રભાગમાં ધારણ કરીને વગાડતા, નૂપુરોથી શોભતા છે બન્ને ચરણકમળો જેમના એવા, (૭) મુકુટ-કંદોરો, કડાં, બાજુબંધ, ઉરઃસ્થલમાં કૌસ્તુભમણિ-કંઠના ભૂષણોથી સમલંકૃત, ચંદ્રમા સમાન આનંદ આપનાર મુખારવિંદવાળા, શ્રી વત્સનાં ચિહ્નથી શોભાયમાન વિશાળ વક્ષઃસ્થળવાળા, કમળપત્રની માફક વિશાળ સુંદર નેત્ર જેને છે એવાં. (૮) રાધિકા અને લક્ષ્મીએ મહામૂલ્યવાળાં વસ્ત્રો અને અલંકારો, વિવિધ સુગંધીવાળાં પુષ્પોથી કરેલા હારો તથા કેસર ચંદનાદિથી પૂજેલા, કરુણાર્દ્ર દૃષ્ટિથી પોતાના ભક્તજનને જોતા. (૯) આવા મંદ હાસ્ય યુક્ત મુખારવિંદવાળા વાસુદેવ મુમુક્ષુઓએ પોતાના હૃદયકમળમાં ચિંતવન કરવા. (૧૦) પુરાણોમાં પ્રસિદ્ધ શુભ બહુ પ્રકારના મનઃકલ્પિત ઉપહારોથી જ શ્રીવાસુદેવનું પૂજન હૃદયમાં કરવું. (૧૧) ભક્તજન હૃદયમાં ધ્યાનપૂર્વક માનસિક ઉપચારોથી પૂજાયેલા શ્રી વાસુદેવને પોતાને પૂજવા યોગ્ય ભગવાનની પ્રતિમામાં આવાહન કરીને ભગવાનની પૂજામાં પ્રસિદ્ધ જે સમયે પ્રાપ્ત થાય, તેવા ઉપચારોથી પૂજા કરે. (૧૨) પૂજક ભક્ત સ્વસ્થ ચિત્તવાળો પોતાના હૃદયમાં શ્રીહરિનું ધ્યાન કરતો સતો પૂજાના અવસાનમાં અષ્ટાક્ષર શ્રીકૃષ્ણના મંત્રનો શક્તિ પ્રમાણે જપ કરે. (૧૩) **શ્રવણ, કીર્તન, સ્મરણ, પાદ સેવન, અર્ચન, વંદન, દાસ્ય ભાવ, સખાભાવ અને આત્મનિવેદન** આ નવ પ્રકારથી જે ભક્તજન શ્રી વાસુદેવની આદરપૂર્વક **સેવા** કરે તે ભક્તજનને વ્યાપક નારાયણમાં **દૃઢ પ્રેમ** થાય. (૧૪-૧૫) સ્નેહવાળા ભક્તજનનાં પ્રાણ, ઈન્દ્રિય, મન, બુદ્ધિનું શ્રીવાસુદેવ ભગવાનમાં એકાગ્રતારૂપ સમાધિ થાય છે. પછી ભક્ત સર્વ પદાર્થોમાં શ્રીવાસુદેવને જુએ છે. (૧૬) પછી અવિનાશી, શુદ્ધ, અક્ષર-બ્રહ્મરૂપ પોતાના આત્માને જુએ છે અને સ્વસ્વરૂપ ભૂત અક્ષરબ્રહ્મમાં જ સદા વિરાજમાન શ્રી વાસુદેવને જુએ છે. (૧૭) જેમ પૃથ્વી વગેરે ચાર તત્ત્વોનો આધાર આકાશ છે તે પ્રમાણે નિત્ય જે જીવો, વૈરાજાદિ ઈશ્વરો, પ્રધાન પ્રકૃતિ અને પ્રધાનપુરુષોના આધારભૂત અક્ષરબ્રહ્મ છે. (૧૮) કહેલી રીત પ્રમાણે સર્વના આશ્રયભૂત અક્ષરબ્રહ્મ તેના પણ આશ્રય દિવ્યમૂર્તિ પુરુષોત્તમ ભગવાન સદા વર્તે છે. (૧૯) તે ભક્ત તેજોમય અક્ષરબ્રહ્મસ્વરૂપે સ્વસ્વરૂપને યથાર્થપણે જુએ છે. આ ભક્ત બ્રહ્મરૂપ થઈને અક્ષરબ્રહ્મમાં સદા વિરાજમાન શ્રીવાસુદેવને યથાર્થ જુએ છે. અને પરિચર્યા કરે છે. (૨૦) સાંખ્યશાસ્ત્રમાં પ્રવીણ મુનિઓ કહેલા લક્ષણવાળી ભક્તિને **પરાસંજ્ઞાવાળી** કહે છે. પોતે ભગવાન પણ ગીતામાં અર્જુન પ્રત્યે મેં કહેલા અર્થને જ કહેતા હતા (૨૧) અક્ષરભાવને પામેલો માટે પ્રસન્ન મનવાળો શોક કરતો નથી

मद्भक्तिं लभते पराम् ॥२२॥ भक्त्यानयैव परया गुणातीता स्थितिर्भवेत् । शान्तिश्च सर्वथा पुंसस्तस्मादेतां श्रयेत्सुधीः ॥२३॥ साङ्ख्यशास्त्रस्य गूढार्थ एष उद्धात्व्य दर्शितः । मयाऽन्ये त्वेवमज्ञात्वा सिद्धान्तं प्राहुरन्यथा ॥२४॥ अभेदमाहुर्जीवस्य ते परब्रह्मणश्च वै । वासुदेवाः स्वयं भूत्वा यथेष्टं कुर्वते क्रियाः ॥२५॥ एकमेवेत्यादिश्रुतेस्तात्पर्यमनवाप्य च । प्रमाणत्वेन तां प्राहुः स्वमते लोकवञ्चकाः ॥२६॥ तन्मतं न ग्रहीतव्यं संसृतेर्मुक्तिमिच्छता । सेव्य उद्धवसिद्धान्तस्तेन त्वेष मयोदितः ॥२७॥ भेदोऽस्ति वास्तवो नूनं जीवेशब्रह्मणां हरेः। नित्यानां नित्य इत्यादिश्रुतिभिः प्रतिपादितः ॥२८॥ ब्रह्मवित्परमाप्नोतीत्येभ्यो श्रुतिरपि स्फुटम् । उपास्यं हि परं ब्रह्म वदति ब्रह्मवेदिनाम् ॥२९॥ आत्मा शरीरं यस्यास्ति नैवात्मा वेत्ति यं तथा । य आन्तरो यमयति ह्यात्मानममृतः प्रभुः ॥३०॥ शरीरमक्षरं यस्य नैव यं वेत्ति चाक्षरम् । आन्तरो यो यमयति ह्यक्षरं सोऽमृतः प्रभुः ॥३१॥ इत्याद्यर्थाः श्रुतिगणास्त्वक्षरब्रह्मणोऽपि च । परब्रह्मशरीरत्वं प्राहुर्नतु तदेकताम् ॥३२॥ स्वरूपमक्षरस्यास्य श्रीमद्भागवते स्फुटम् । मैत्रेयो विदुरं प्रोचे वासस्थानतया हरेः ॥३३॥ विकारैः सहितो युक्तैर्विशेषादिभिरावृतः । आण्डकोशो बहिरयं पञ्चाशत्कोटिविस्तृतः ॥३४॥ दशोत्तराधिकैर्यत्र प्रविष्टः परमाणुवत् ।

તેમ જ કંઈ ઈચ્છતો નથી. સર્વ જન્તુઓમાં પોતાનું નિઃસ્પૃહપણું અને અનાદર હોવાથી સમાનપણે વર્તતો મારો ભક્ત પરાભક્તિને પામે છે. (૨૨) હે મુને ! આ પરાભક્તિથી જ ભક્તને માયિક ત્રણ ગુણથી રહિત સ્થિતિ અને સર્વ પ્રકારે શાન્તિ થાય. માટે બુદ્ધિશાળી આ પરાભક્તિનો આશ્રય કરે. (૨૩) મેં આ પૂર્વે કહેલો રહસ્યાર્થ સર્વને જેમ બોધ થાય તે પ્રમાણે પ્રત્યક્ષ કરીને બતાવ્યો છે. હાલના સાંખ્યને જાણનારા તો મારા કહ્યા પ્રમાણે નહિ જાણીને સાંખ્ય શાસ્ત્રના વક્તાના સિદ્ધાંતને વિપરીતપણે કહે છે. (૨૪) તેઓ (આધુનિક જ્ઞાનવાળાઓ) જીવ અને પરબ્રહ્મનું એકરૂપપણું (અભેદ્યપણું) કહે છે. તેથી સ્વયં વાસુદેવ થઈને પોતાની ઈચ્છાનુસારે શિશ્નોદરના ભરણ વગેરેની ક્રિયાઓ કરે છે. (સત્શાસ્ત્રનું ઉલ્લંઘનપૂર્વક યથેષ્ટાચરણ કરનારાઓને શું આચરણ ના થઈ શકે ?) (૨૫) મિથ્યાજ્ઞાનના ઉપદેશથી લોકોને ઠગનારા તે પુરુષો **'એકમેવાદ્વિતીયમ્'** આ શ્રુતિનું તાત્પર્ય, નહીં જાણીને, તે શ્રુતિનો અર્થ પોતાના મતમાં જીવ અને પરબ્રહ્મનું અભેદ્યપણું કહેવારૂપ પોતાના સિદ્ધાંતમાં પ્રમાણપણે કહે છે. (૨૬) સંસારના બંધનથી મુક્તિને ઈચ્છનારા પુરુષે જનોને ઠગનારાઓનો સિદ્ધાંત ગ્રહણ કરવો નહિ. સંસારથી મુક્તિ ઈચ્છનારા મુમુક્ષુએ તો મેં કહેલો સિદ્ધાંત જ સેવન કરવા યોગ્ય છે અને તે શ્રીમદુદ્ધવાતાર શ્રીરામાનંદમુનિએ કરેલો સિદ્ધાંત છે. (૨૭) સુર-નરાદિ જીવો, વૈરાજાદિ ઈશ્વરો, બ્રહ્મ- અક્ષરબ્રહ્મ, તથા મુક્તાત્મસ્વરૂપ અને આ સર્વથકી પર પરબ્રહ્મ શબ્દવાચ્ય ભગવાન પુરુષોત્તમ તે આ સર્વેનો પરસ્પર ભેદ પરમાર્થભૂત જ છે પણ કલ્પિત નથી. **'નિત્યો નિત્યાનાં ચેતનશ્ચેતનાનામેકો બહૂનાં'** ઈત્યાદિ વેદાન્ત વાક્યોએ પારમાર્થિક જ ભેદ પ્રતિપાદન કર્યો છે. (૨૮) **'બ્રહ્મવિદાપ્નોતિ પરમ્'** આ શ્રુતિ ભગવાનની ઉપાસનાથી બ્રહ્મભાવને પામેલો સ્વરૂપ-સ્વભાવ-ગુણ-વિભૂતિ વગેરેથી સ્વયં સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રી વાસુદેવને પામે છે. આ શ્રુતિ પણ બ્રહ્મવેત્તાઓને પરબ્રહ્મ વાસુદેવનામવાળા ઉપાસનીય સ્ફુટપણે કહે છે. (૨૯) જે શ્રી વાસુદેવ ભગવાનને આત્માઓ **"અપરિમિતા ધ્રુવાસ્તનુભૃતો"** આ શ્રીમદ્ ભાગવતના વચનથી શરીરની માફક વ્યાપ્ય છે અને પરતંત્ર છે. આત્મા જે પ્રભુને જાણતો નથી તથા જે પ્રભુ અંતર્યામી થકા આત્માને તે તે કર્મફલને પમાડતા સતા પોતપોતાની સ્થિતિમાં નિયમન કરે છે. તે શ્રીવાસુદેવ અમૃત-પોતે નિત્ય મુક્ત છે. પોતાને શરણે આવેલાઓને અનાદિ અજ્ઞાનબંધનથી મુકાવે છે. (૩૦) જે પ્રભુનું અક્ષરબ્રહ્મ શરીર છે અક્ષર જેને જાણતું નથી. (જેના મહિમાના પારને પામતું નથી. પરમાત્માના ગુણો અનંત હોવાથી) જે પ્રભુ અન્તર્યામી સતા અક્ષરને નિયમન કરે છે. તે પ્રભુ અક્ષરબ્રહ્મને પણ આનંદ આપનારી મૂર્તિ છે. (૩૧) આ પ્રમાણે મુખ્ય અર્થોને જણાવનારી શ્રુતિઓના સમુદાયો અક્ષરબ્રહ્મને પણ પરબ્રહ્મનું શરીર કહે છે. તે અક્ષરબ્રહ્મ અને પરબ્રહ્મનું એકપણું કહેતા નથી. (૩૨) શ્રીમદ્ ભાગવતમાં મૈત્રેય મુનિ અક્ષરનું સ્વરૂપ શ્રી વાસુદેવના નિવાસ યોગ્ય સ્થાનભાવથી વિદુરને સ્ફુટપણે કહેતા હતાં. (૩૩) તે આ **'વિકારૈઃ સહિતઃ'** ઈત્યાદિ વચન છે, યુક્ત-પરસ્પર મળેલા (પંચીકરણને પામેલા) વિકાર-મહાભૂતોએ સહિત (તેથી ઉત્પન્ન થયેલો) પૃથ્વી આદિ પાંચ વિશેષો તથા અહંકાર, મહત્તત્ત્વ, પ્રકૃતિ આ મળીને આ ઉત્તરોત્તર દશ-દશ ગણા આવરણો વડે બહારથી વીંટાયેલો; અંદર પચાસ કોટિ જોજન વિસ્તારવાળો અંડકોશ (બ્રહ્માંડગોલક) છે, આવા બીજા કોટિ

પ્રસિદ્ધ કર્તા :- શ્રી સ્વા. સંપ્રદાયસ્ય શ્રી લક્ષ્મી. દેવ પીઠસ્થાન સંસ્થાન - વડતાલ વતી **શ્રી સ્વા. મંદિર - સરધાર**

लक्ष्यतेऽन्तर्गताश्चान्ये कोटिशो ह्यण्डराशयः ॥३५॥ तदाहुरक्षरं ब्रह्म सर्वकारणकारणम् । विष्णोर्धाम परं साक्षात्पुरुषस्य महात्मनः ॥३६॥ अस्य चेदीदृशस्यापि न परब्रह्मरूपता । कुतस्तरां तदेशस्य जीवस्य तु कुतस्तमाम् ॥३७॥ एकत्वं यच्च वेदेऽस्ति ब्रह्मणस्तत्तु कीर्तितम् । निर्विकल्पसमाधिस्थदृष्ट्यैव न तु वस्तुतः ॥३८॥ लोकालोकाचलारूढा नराः पश्यन्ति भूतलम् । एकं यथा न चाधःस्थान् सर्वानपि नगान्द्रुमान् ॥३९॥ तथैव ते महामुक्ता निर्विकल्पसमाधयः । ब्रह्मैकमेव वीक्षन्ते जीवेशादीन्पृथग्न तु ॥४०॥ ये तु नैव स्थितिं प्राप्ता ब्रह्मैक्यं शास्त्रमात्रतः । बुध्वा यथेष्टाचरणं कुर्वते ते पतन्त्यधः ॥४१॥ अनेककोटिब्रह्माण्डनियन्तुः परमात्मनः । अतोऽभेदो न जीवानामिति ज्ञेयो हि निश्चयः ॥४२॥ जीवानामीश्वराणां च भक्त्योपास्यः स एव हि । श्रीवासुदेवो भगवानेक एवास्ति नापरः ॥४३॥ ब्रह्मस्वरूपेण ततो भजेत्तं स्वेनात्मनैवात्र मुने ! मुमुक्षुः । तेनैव यायात्परमं समाधिं ततो हरेर्धाम परात्परं च ॥४४॥ इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे साङ्ख्यसिद्धान्तनिरूपणनामा द्विसप्ततितमोऽध्यायः ॥७२॥

श्रीनारायणमुनिरुवाच – **भक्तेर्दार्ढ्यं हरौ यस्य तस्य प्राणेन्द्रियाणि तु । पिण्डीभवेयुर्देहश्च काष्ठवत्स्याद्धि योगिनः ॥१॥**

અંડરાશિઓ જે અક્ષર બ્રહ્મમાં પ્રવેશ પામતા પરમાણુની માફક જણાય છે તે સર્વ કારણના કારણ **અક્ષરબ્રહ્મને** સદા દિવ્ય પુરૂષાકૃતિવાળા પરબ્રહ્મ મહાત્મા સાક્ષાત્ વિષ્ણુ-શ્રીવાસુદેવ-પુરુષોત્તમના **સર્વોત્કૃષ્ટ ધામપણે કહે છે.** (૩૪-૩૫-૩૬) જ્યારે આવા મહિમાશાળી અક્ષરબ્રહ્મની પણ પરબ્રહ્મ રૂપતા નથી ત્યારે વૈરાજાદિ ઈશ્વરો અને જીવોની તો વાત જ શી કરવી ? કોઈ પણ પ્રકારે એમનો પરબ્રહ્મ સ્વરૂપ સાથે અભેદ નથી. (૩૭) **'એકમેવાદ્વિતીયં'** ઈત્યાદિ કારણવાક્યો તો નામરૂપના વિભાગના અભાવરૂપ કારણઅવસ્થા નિયત એકત્વ અને સ્થિતિકાળ નિયત જે નામરૂપવિભાગથી કરેલું બહુપણું તેને કહે છે. વેદમાં 'એકમેવાદ્વિતીયં' બૃહત્ત્વગુણયોગથી બ્રહ્મ શબ્દવાચ્ય શ્રી વાસુદેવનું જે એકત્વ છે તેતો નિર્વિકલ્પ સમાધિસ્થની દૃષ્ટિથી કહેલું છે. વસ્તુતાએ બીજી વસ્તુના અભાવથી કહ્યું નથી. (૩૮) જેમ લોકાલોક પર્વત ઉપર બેઠેલા પુરુષો એક કેવલ ભૂતલને સમાન પૃથ્વીનો પ્રદેશ જુએ છે. લોકાલોક પર્વતની નીચે રહેલા સર્વ પર્વતો તથા વૃક્ષોને જોતા નથી. (૩૯) તે પ્રકારે જ **નિર્વિકલ્પ સમાધિવાળા** પૂર્વે કહેલા મહામુક્તો **એક કેવલ શ્રી વાસુદેવ નામના પરબ્રહ્મને જ જુએ છે** તેથી ભિન્ન પૃથક્ પૃથક્ભાવથી રહેલા જીવ ઈશ્વરાદિને જોતા નથી. (૪૦) જે પુરુષો તે કહેલા પ્રકારે નિર્વિકલ્પ સમાધિને તો પામ્યા હોય નહિ. વેદાદિ શાસ્ત્રના શ્રવણ-પઠનથી બ્રહ્મના ઐક્યપણાને જ સત્યપણું જાણે છે અને પરમાર્થ સત્યને પણ એક બ્રહ્મ વિના બીજા જીવ, ઈશ્વર વગેરેને અસત્ય જાણીને વિધિ-નિષેધને ઉલ્લંઘન કરી પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે વર્તન કરે છે. તે પુરુષો નરકોમાં પડે છે. (૪૧) માટે અનેક કોટિ બ્રહ્માંડના નિયન્તા પરમાત્મા શ્રી વાસુદેવ અને જીવોનું તથા ઈશ્વરોનું અભેદ નથી. પરંતુ ભેદ જ છે. આવો નિશ્ચય જાણવો જ. (૪૨) જીવો અને ઈશ્વરોને ભક્તિથી ઉપાસના કરવા યોગ્ય એક શ્રી વાસુદેવ જ છે. બીજો કોઈ ઉપાસ્ય નથી. (આનો વિસ્તાર આ પ્રકરણના એકવીશમાં અધ્યાયમાં જુઓ.) (૪૩)

હે મુને ! માટે આ લોકમાં મુમુક્ષુ બ્રહ્મરૂપ - પોતાના આત્માથી શ્રી વાસુદેવને જ ભજે. શ્રી વાસુદેવના ભજનથી જ પરમ સમાધિને પામે અને પછી સર્વથી પર પરમાત્માના **અક્ષરધામ** નામના સ્થાનને પામે. (૪૪)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે સાંખ્ય સિદ્ધાંત નિરૂપણનામા દ્વિસપ્તતિતમોऽધ્યાયઃ (૭૨)

અધ્યાય : ૭૩

શ્રીહરિએ કહેલા જ્ઞાનનું ફળ અને તેના અધિકારી-અનધિકારી બન્નેને કહેલા છે.

શ્રી નારાયણમુનિ બોલ્યા : હે મુને ! જે મુમુક્ષુ યોગીને શ્રી વાસુદેવમાં ભક્તિનું દૃઢપણું હોય તેના પ્રાણ-ઈન્દ્રિયો તો ભગવાનને વિશે અતિસ્નેહથી અહીંથી ત્યાં યથાર્થ પ્રસરણ વિના જ એક પરબ્રહ્મમાં જ રોકાયેલાં (પિંડીભૂત થયાં હોય તેમ) સજ્જડ થઈ જાય છે. દેહ પણ કાષ્ટની માફક ચેષ્ટા વિનાનો થાય. (૧) ભક્તિપરવશ યોગી પોતાના અન્તઃકરણમાં

स भक्तिविवशो योगी मदान्ध इव नेन्द्रियैः । ग्रहीतुं स्वस्वविषयाञ्छक्नोत्यानन्दनिर्भृतः ॥२॥ प्रारब्धवशगो देहस्तस्य
भ्रमति भूतले । हरिमेव स सर्वत्र पश्यति क्वापि नो जगत् ॥३॥ प्रारब्धान्ते यथा देहं त्यक्त्वा स परमं पदम् । आत्यन्तिकलयेनैव
याति तत्प्रोच्यतेऽधुना ॥४॥ आदौ प्रकाशो हृदये ध्याननिष्ठेन योगिना । दृश्यते ब्रह्मरन्ध्रान्तं मूलाधारादखण्डितः ॥५॥ ततो
विवृद्धं तत्तेजो निर्गच्छद्बहिरीक्षते । इन्द्रियद्वारतो रोमच्छिद्रेभ्यः प्रसरत्स्वयम् ॥६॥ असङ्ख्यदीपिकायुक्तान्निशायां
काचमन्दिरात्। यथा मयूखा निर्यान्ति तथैतत्तेज आत्मनः ॥७॥ एकीभवति तत्तेजः शब्दास्तत्रोद्भवन्त्यथ ।
महाघण्टाघटीयन्त्र-दुन्दुभिध्वनिसन्निभाः ॥८॥ तन्नादश्रवणेनास्य बाह्याभ्यन्तरभावना । नश्यत्येकीभवति च तेजो बाह्यान्तरं
ततः ॥९॥ जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तीनां विलयो जायते ततः । स प्रकाशतुरीयात्मा ज्योतिर्लिङ्गं स्वमीक्षते ॥१०॥ चतुर्विधान्
देहिनोऽपि पुंस्त्रीलिङ्गविवर्जितान् । ज्योतिर्लिङ्गानीक्षतेऽथ तज्ज्योतिश्चैकतां गतम् ॥११॥ वर्धमानं च तत्तेजः पृथिव्यादिसमं
भवत् । पश्यति व्याप्य ब्रह्माण्डं भिन्ददष्टावृतीरिति ॥१२॥ स्थूले तस्य शरीरे तु कालशक्त्या हरेस्तदा । सांवर्तार्काग्नि-
वाय्वब्दसविद्युत्स्तनयित्नवः ॥१३॥ प्रकाशन्ते ततो देहं विराजा सह लीनताम् । प्राप्त इत्यभिजानाति सत्तारूपः स
योगवित् ॥१४॥ सतुरीयप्रकाशोऽथ दिव्यं भागवताभिधम् । देहं स लब्ध्वा परमे भगवद्धाम्नि मोदते ॥१५॥ न तस्य

સ્ફુરાયમાન ભગવાનના દર્શનથી થયેલા આનંદથી પરિપૂર્ણ અન્તઃકરણવાળો થઈને ઉન્મત્તની માફક ઈન્દ્રિયોથી પોત પોતાના તે તે વિષયોને ગ્રહણ કરવા માટે સમર્થ થતો નથી. (૨) તે યોગીનો પ્રારબ્ધકાર્યના અધીનપણાને પામેલો દેહ પૃથ્વીમાં ભમે છે. તે યોગી સર્વે સ્થાવર જંગમ ભૂતોમાં શ્રી વાસુદેવને જ જુએ છે. ક્યારેય પણ વિશ્વને જોતો નથી. (તેની દૃષ્ટિમાં તો કેવળ ભગવાનનું જ સ્ફુરણ હોવાથી.) (૩) તે યોગી પોતાના કર્મના અવસાનમાં **આત્યંતિક પ્રલય** જેને **જ્ઞાનપ્રલય** કહે છે. પોતાને જણાતા પોતાના આત્યંતિક પ્રલયથી જ પાંચ ભૌતિક દેહનો ત્યાગ કરીને સર્વોત્તમ અક્ષરધામમાં જાય છે. તેનો પ્રકાર હાલમાં કહું છું. (૪) પ્રત્યક્ષ વાસુદેવના એક ધ્યાનમાં સ્થિતિવાળા યોગીને પોતાના દેહના પ્રારબ્ધાવસાન સમયે હૃદયમાં **મૂલાધાર ચક્રથી આરંભીને બ્રહ્મરંધ્રના આજ્ઞાચક્ર પર્યન્ત અખંડિત પ્રકાશ** દેખાય છે. તે યોગી ષટ્ચક્રના દર્શન પહેલાં વાસુદેવની ઉપાસનાથી વૃદ્ધિ પામેલાં પ્રકાશવાળા બ્રહ્મમય પોતાના આત્માને જુએ છે. (૫) પછી સ્વયં યોગી વૃદ્ધિ પામતું તેજ ચક્ષુરાદિ ઈન્દ્રિયોના છિદ્રો અને શરીરના રોમોના છિદ્રોથી ધીમે ધીમે પ્રસરતું સતું પોતાના દેહથી બહાર પ્રદેશમાં નીકળતું જુએ છે. (૬) જેમ રાત્રિમાં અસંખ્ય દીવાઓ યુક્ત કાચના મંદિરથી કિરણો બહાર નીકળે છે તે પ્રકારે એ તેજ વૃદ્ધિ પામતું યોગીના દેહથી બહાર નીકળે છે. (૭) બહાર નીકળતાં સર્વે તેજનાં કિરણો એક થઈ જાય છે. પછી બહાર રાશિભૂત તેજમાં મહાઘંટા ઘટીયંત્ર અને દુન્દુભિઓના ધ્વનિઓના સમાન શબ્દો ઉત્પન્ન થાય છે. (૮) આ યોગીને તેવા નાદના શ્રવણથી શરીરનો આ બાહ્ય છે. આ આન્તર છે એવો ભાવ નાશ પામે છે. પછી શરીરની બાહ્ય રહેલું અને અંદર રહેલું તેજ પરસ્પર મિશ્રિત થાય છે. (૯) પછી જાગ્રત, સ્વપ્ન અને સુષુપ્તિ આ ત્રણ અવસ્થાનો વિલય થાય છે. પોતાના પ્રકાશથી પણ અતિશય પ્રકાશયાન તુર્ય વાસુદેવ આત્મામાં જેની સ્થિતિ છે એવો યોગી પોતાના દેહને તેજોમય સ્વરૂપને જુએ છે. (૧૦) તે પ્રકારે જ અંડજાદિ ચાર પ્રકારની ખાણોના ભેદથી ચાર પ્રકારના પ્રાણીઓના શરીરોને પુરુષ - સ્ત્રી અને નપુસંકોને જ્યોતિલિંગને જુએ છે. (પોતાની તેજોમય દૃષ્ટિ હોવાથી) પછી તે જ્યોતિ-પૃથક્પણે જણાતું સમગ્ર તેજ પણ એકપણાને પામેલું જુએ છે. (૧૧) ફરીથી પણ વૃદ્ધિ પામતું તે તેજ પૃથ્વી વગેરેની માફક વિશાળ ભાવને પામતું બ્રહ્માંડના ગોલકના અંત સુધી વ્યાપીને પૃથ્વી આદિ આઠ આવરણોને ભેદીને અતિક્રમ કરતું જુએ છે. (૧૨) તે સમયે હરિની કાલશક્તિથી યોગીના સ્થૂલ શરીરમાં પ્રલયકાળમાં થનારા જે સૂર્ય, કાલાગ્નિ, વાયુઓ, મેઘો, વિદ્યુતોના ચમકારાઓ સહિત મેઘની ગર્જનાઓ પ્રકાશે છે. (૧૩) પ્રલયકાળના સૂર્ય વગેરે ઉત્પન્ન થયેલા પ્રકાશે છે. પછી કેવલ બ્રહ્મભાવથી રહેલા યોગી પોતાના શરીરને વૈરાજ પુરુષના દેહની સાથે પ્રલયભાવને પામેલો આ પ્રમાણે જાણે છે. વિરાટ દેહથી આરંભીને મૂલપ્રકૃતિ પુરુષપર્યન્ત આ કેવલ યોગીની દૃષ્ટિથી જાણવું. (આથી આ યોગીના દેહનો ત્યાગ જાણવો.) (૧૪) પછી તુર્ય શબ્દવાચ્ય વાસુદેવના પ્રકાશે યુક્ત તે યોગી દિવ્યસ્વરૂપ ભાગવતી તનુની સંજ્ઞાવાળા ભગવાનની સેવામાં

कर्मजन्योऽसौ देहः किन्त्वस्ति चिन्मयः । प्रलये न व्यथामेति न सर्गे च स जायते ॥१६॥ सत्यसङ्कल्पापहतपाप्मत्वादिगुणान्वितः । स मुक्तो वर्तते तत्र सेवमानो हरिं मुदा ॥१७॥ इति ज्ञानं मुने ! तुभ्यमाख्यातं मोक्षसाधनम् । सर्वोपनिषदां सारमाकृष्याज्ञाननाशनम् ॥१८॥ इदं ज्ञानं प्रदातव्यं सद्भक्ताय मुमुक्षवे । जितेन्द्रियाय शान्ताय शुचये स्वहितैषिणे ॥१९॥ अहिंसकायाद्रोहाय निष्कामाय विशेषतः । ग्राम्यसौख्ये विरक्ताय देयमेतच्च सद्धिये ॥२०॥ कामिने क्रोधिने चापि लोभिने निर्दयाय च । एतत्क्वापि न दातव्यं न च देहाभिमानिने ॥२१॥ विष्णुभक्तिविहीनाय ग्राम्यसौख्यरताय च । नैतद्देयं च हिंस्राय तथा मत्सरिणेऽपि च ॥२२॥ इदं च शृणुयाद्वा यः पठेत्प्रयत आदरात् । स बुद्धिं प्राप्नुयान्नूनमात्मश्रेयस्करीं पुमान् ॥२३॥ सुव्रत उवाच - इत्युक्तमाश्रुत्य मुनिः स राजन् ! ज्ञानं परं श्रीहरिणाऽतिहृष्टः । निःसंशयस्तं भजति स्म नित्यं ब्रह्मात्मना त्राकृतिवासुदेवम् ॥२४॥

इति श्रीसत्सङ्गिजीवने नारायणचरित्रे धर्मशास्त्रे चतुर्थप्रकरणे ज्ञानोपदेशे ज्ञानफलनिरूपणनामा त्रिसप्ततितमोऽध्यायः ॥७३॥

समाप्तं चतुर्थप्रकरणम् ।

ઉપયોગી શરીરને પામીને સર્વોત્કૃષ્ટ શ્રીવાસુદેવ ભગવાનના અક્ષરધામમાં મહાઆનંદ પામે છે. (ગુણનો નાશ થાય ત્યારે બ્રહ્મશરીરને પામે છે.) **'ગુણાપાયે બ્રહ્મ શરીરમેતિ'** આવી શ્રુતિ છે. (૧૫) જે યોગી ભાગવદ્ નામવાળો દેહ બીજા દેહધારીઓની માફક કર્મજન્ય નથી. પરંતુ કેવલ ચૈતન્યરૂપ છે. આવા દેહવાળો યોગી આત્યન્તિક જગતના પ્રલયમાં પણ પીડા પામતો નથી. **'ઈદં જ્ઞાનમુપાશ્રિત્ય મમ સાધર્મ્યમાગતાઃ । સર્ગેઽપિ નોપજાયન્તે પ્રલયે ન વ્યથન્તિ ચ'** (૧૬) ભગવાનના ધામને પામેલો યોગી સત્ય સંકલ્પ અને અપહત પાપ્મત્વાદિ જરાએ રહિત વિમૃત્યુ વિશોક વગેરે ગુણો ભગવાનમાં નિત્ય છે તે એકાંતિક ઉપાસનાથી આવિર્ભાવ યુક્ત, યુક્તભાવને પામેલો યોગી ભગવાનના ધામમાં કિશોરાવસ્થામાં રહેલા સદા દિવ્યાકાર મુક્તપાર્ષદોથી વીંટાયેલા શ્રી વાસુદેવને હર્ષપૂર્વક સેવા કરતો વર્તે છે. (૧૭) હે નિત્યાનંદ મુને ! આ પ્રકારે મોક્ષનું સાધનભૂત-અનાદિ અજ્ઞાનને નાશ કરનારું જ્ઞાન, **સર્વ ઉપનિષદોના સાર**નું આકર્ષણ કરીને તમને કહ્યું. (૧૮) આ જ્ઞાન પોતાના હિતને ઈચ્છતો હોય, જિતેન્દ્રિય હોય, પ્રશાન્ત ચિત્તવાળો હોય, બાહ્યાભ્યન્તર પવિત્ર હોય. એવા મુમુક્ષુ સદ્ભક્તને આપવું (૧૯) જે અહિંસાપરાયણ હોય, ગ્રામ્ય સુખથી વિમુખ હોય, વિશેષપણે નિષ્કામ, ફળ માત્રની સ્પૃહાએ રહિત હોય એવા સદ્બુદ્ધિશાળીને આપવું. (૨૦) જે કામ-ક્રોધ કે લોભથી દૂષિત ચિત્તવાળો હોય એવા દેહાભિમાનીને આ જ્ઞાન ક્યારેય પણ ના જ આપવું. (૨૧) જે હિંસાપરાયણ હોય, મત્સરગ્રસ્ત હોય, ગ્રામ્યભોગસુખમાં પ્રીતિવાળો હોય, વિષ્ણુભક્તિથી વિમુખ હોય, તેવાને ના જ આપવું. આ રીતે જ્ઞાનના પાત્રનો વિવેક જાણવો. (૨૨) જે પુરુષ નિયમ તત્પર થઈને આદરપૂર્વક આ જ્ઞાન સાંભળે અથવા પાઠ કરે તે પુરુષ **આત્માનું શ્રેય કરનારી બુદ્ધિ**ને પામે જ. (૨૩)

સુવ્રત મુનિ કહે છે : હે રાજન્ ! આ પ્રકારે શ્રીહરિએ કહેલું સર્વોત્તમ જ્ઞાન સાંભળીને અત્યન્ત પ્રસન્ન થયેલા નિત્યાનંદ મુનિ સંશયેરહિત સતા મનુષ્યાકૃતિ ધારણ કરનારા શ્રી વાસુદેવ ભગવાન પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિને બ્રહ્મસ્વરૂપ એવા પોતાના આત્માની ભાવનાપૂર્વક નિત્ય ભજતા હતા. (૨૪)

ઈતિ શ્રી સત્સંગિજીવને નારાયણચરિત્રે ધર્મશાસ્ત્રે ચતુર્થપ્રકરણે જ્ઞાનોપદેશે જ્ઞાનફલનિરૂપણનામા ત્રિસપ્તતિતમોઽધ્યાયઃ (૭૩)

श्रीवासुदेवोऽक्षरधामनाथो दिव्याकृतिश्चाक्षरतः परश्च ।
कारूण्यवात्सल्यनिधिः स्वतन्त्रो ममान्तरे श्रीहरिरस्तु नित्यम् ॥

ચતુર્થ પ્રકરણમ્ સમાપ્તમ્ ।